

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

DIZERTAČNÍ PRÁCE

**„BAROKNÍ VALDŠTEJNOVÉ
V ČECHÁCH (1640-1740)“**

The Baroque Waldsteine in Bohemia (1640-1740)

Die barocken Waldsteine in Böhmen (1640-1740)

školitel: prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.

Praha 2011

PhDr. Jiří Hrbek

„Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

.....

PhDr. Jiří Hrbek

OBSAH:

Předmluva	4..6
1. Úvod (cíle a rozvržení práce)	7..15
2. Prameny a literatura: cesta a hledání	16..46
3. Být šlechticem: vytváření šlechtické identity	47..67
4. Ve službách barokního státu	68..292
4.1 Šíření slávy habsburského státu v zahraničí	68-128
4.1.1. Císařská diplomacie a její postavení v raně novověké Evropě	
4.1.2. Valdštejnové jako císařští diplomati	
4.1.3. Valdštejnové, kteří tvořili dějiny světa	
4.2 Kariéry Valdštejnů ve dvorských a zemských úřadech	129-292
4.2.1. Možnosti uplatnění barokního šlechtice ve státních a zemských službách	
4.2.2. Usilování o hodnosti	
4.2.3. Dvorské úřady	
4.2.4. Zemské úřady	
4.2.5. Exkurz: Valdštejnové ve vojenských a církevních hodnostech	
5. Uprostřed raně novověké společnosti	293..426
5.1 Páni, přátelé a nepřátelé: Valdštejnové v sociálních vztazích	293-426
5.1.1. Valdštejnská rodina jako základní sociální struktura	
5.1.2. Přátelské vazby uvnitř šlechtické společnosti: Valdštejnové v horizontálních sociálních sítích	
5.1.3. Patronáž a klientelismus: Valdštejnové ve vertikálních sociálních sítích	
5.1.4. Valdštejnové v informačních sítích doby barokní	
5.1.5. Valdštejnové ve finančních sítích	
6. Nad životy svých poddaných	427..575
6.1 Vytváření hospodářské základny rodu	427-479
6.1.1. Valdštejnové a pobělohorské konfiskace	
6.1.2. Valdštejnové a frýdlantské konfiskace	
6.1.3. Další zisky Valdštejnů do konce třicetileté války	
6.1.4. Akvizice Arnošta Josefa z Valdštejna	
6.1.5. Držba panství jako součást reprezentace rodu	
6.2 Správa valdštejnských statků	480-575
6.2.1. Velikost a struktura valdštejnských panství	
6.2.2. Správní aparát valdštejnských panství	
6.2.3. Vrchnostenské hospodaření: od zemědělského velkostatku k manufakturám?	
6.2.4. Valdštejnové a jejich poddanská města	
7. Závěr (výsledky a shrnutí)	576..597
8. Seznam pramenů a literatury	598..639
9. Resumé	640..643
10. Rodokmeny	644..650

*Dilecta divum pectora sedibus,
magni leones, quos genus inclytum,
avita quos virtus perenni
emeritos referet triumpho
Waldsteinianae sidera gloriae,
Heroes orbis, moenia patrias
tutata leges, quae Bohemis
vera fides veneratur aris.
Vos aeviternis toller honoribus
vivoque sculpet gloria marmore.
Quod nulla corrodant vetustas;
vos latius propylaea sacris,
dicet futuris fama nepotibus.
Vos prona grato Religio colet
antiqua vultu, vos beatis
perpetuo memorabit annis.
Io! Perenni vivite carmine,
Heroes! Ausis vivite fortibus
magni leones et latinis
usque lupos prohibete sacris.*

(Jan Tanner, Amphitheatrum gloriae spectaculis leonum Waldsteinicorum, 1661)

Předmluva: šest let ve společnosti Valdštejnů

Při závěrečné práci na tématu své diplomové práce, která posléze vyšla tiskem pod názvem „České barokní korunovace“, jsem usoudil, že by historik zpracovávající podobné téma neměl zanedbat osobní hodnocení korunovačních slavností, alespoň částečně nahlédnout to, jak korunovaci prožívali jedinci, kteří se jí přímo účastnili. Tak jsem začal poprvé pátrat v Rodinném archivu Valdštejnů, protože několika členům tohoto starého českého rodu příslušela při korunovačním obřadu i bezprostředně kolem něj významná role. Při pročitání korespondence Jana Josefa z Valdštejna, jenž jako jeden z mála členů rodu nebyl díky své hospodářské činnosti neznámý ani starší literatuře, jsem kromě korunovačního tématu narazil na veliké množství dalších informací, které si sděloval se svým okruhem příbuzných a přátel. Abych se v množství materiálu vyznal, začal jsem jej postupně třídit a rázem z něj vyplývaly souvislosti, na které jsem v sekundární literatuře dosud nenarazil. Brzy se přede mnou rozvinul obrovský rodokmen s množstvím odboček a slepých linií objímající de facto celou aristokratickou společnost té doby. Bohatství rodinného archivu i všech dalších fondů, jež dosud obsahují veliké množství materiálu k dějinám valdštejnského rodu v barokním období, bylo úchvatné a posléze i nepřehledné. Proto bych chtěl na prvním místě poděkovat těm, kteří

mi pomohli se v látce zorientovat a nabídli pomocnou ruku při vytváření koncepce díla. Jedná se především o mého školitele profesora Eduarda Maura, jenž byl pečlivým čtenářem každé části a oddílu, který jsem momentálně dokončil. Bez jeho cenných rad by má práce nikdy nedostala výsledný tvar. Další díky budou patřit doktorandskému semináři Historického ústavu FF JU, kam jsem byl pozván na samém začátku svého dizertačního snažení jeho vedoucím profesorem Václavem Bůžkem. V diskuzi s ním i s dalšími kolegy v Českých Budějovicích jsem si poprvé udělal představu o celkové koncepci práce. Třetím adresátem mé vděčnosti je profesor Thomas Winkelbauer, díky němuž jsem mohl absolvovat několikaměsíční pobyt ve Vídni v rámci programu Aktion a konfrontovat své dosavadní objevy s prameny vídeňských archivů.

Do svého projektu jsem zapojil celkem čtrnáct institucí. Bohužel zde není prostor poděkovat všem jejich pracovníkům, kteří mi vycházeli ochotně vstříc. Za všechny bych rád zmínil alespoň ing. Soňu Švábovou, správkyni inventáře zámku Mnichovo Hradiště, kde jsem čerpal inspiraci a pociťoval valdštejnskou blízkost na každém kroku, Mgr. Jiřího Wolfa z duchcovského městského muzea, jenž mi vyšel ochotně vstříc radou i pomocí při orientaci v místních reáliích, dr. Petra Maťu za pomoc při orientaci ve vídeňském prostředí a pracovníkům badatelny Státního oblastního archivu v Praze na Chodovci, kde jsem několik let (téměř) bydlel.

V neposlední řadě chci poděkovat své manželce Kačence, která se – přes nezákonnost bigamie – provdala kromě mě za přibližně stovku členů valdštejnského rodu...

*

Ještě bych chtěl zmínit několik poznámek, které se týkají psaní vlastních jmen. Většina z nich se jak v pramenech, tak v sekundární literatuře objevuje v české i v německé jazykové mutaci. V práci jsem ale užíval převážně jejich českou verzi, aby text vypadal homogenně, a pokusil jsem se křestní jména, predikáty i jména lokalit překládat. Pro zajištění srozumitelnosti textu jsem rovněž šetřil predikátem „z Valdštejna“. Tam, kde se vyskytují pouze křestní jména, jde vždy o někoho s valdštejnským přízviskem. Až na výjimky jsem rovněž používal pouze dvě křestní jména, která podle mého názoru většinou postačí k identifikaci šlechtice. V několika případech uvádím jména určitých osob vůbec poprvé, jindy jsem musel zvolit kombinaci křestních jmen, která se vyskytují ve většině, nikoli ve všech pramenech či literatuře (Jan Antonín se vyskytuje také pod jménem Jan Jáchym, František Arnošt někdy jako Jan František nebo dokonce jako František Heřman). Přesto jsem se nevyhnul několika zdvojením, která mohou ztížit orientaci v textu: jména „Karel Ferdinand“ označují dvě osoby – císařského diplomata a dvořana na jedné straně a jeho

neúspěšného strýce na straně druhé. V druhém případě jsem použil v závorce zdvojnásoběnou „Karliček“, což je dobové označení tohoto Valdštejna v deníku kardinála Harracha. Tři křestní jména užívám u Františka Josefa Jiřího, aby nedošlo k záměně s jeho otcem Františkem Josefem. Bohužel podobné rozlišení není možné u otce a syna se shodným jménem „Leopold Vilém“ z rožďalovické linie (první přisedící dvorského soudu a druhý skutečný tajný rada, kladský hejtman a dvořan polské královny Marie Josefy), ani u vzdálených příbuzných se jménem „Bertold Vilém“ (hradecký hejtman a budovatel Bělohradu; hejtman grenadýrů z linie Waldstein-Arnau) či stejně vzdálených „Janů Karlů“ (podkomoří královny a pán na Komorním Hrádku; kouřimský hejtman a komtur německých rytířů). Nezbyvá tedy, než vždy identifikovat rozdíl mezi oběma osobami z kontextu...

1. Úvod (rozvržení práce a rozprava o metodě)

„Nechci dále mnohými jinými pamětmi dávnými uši Vašich Milostí zaneprazdňovati v předmluvě této, poněvadž pod erby a rody jednoho každého skutkové se dosti slavní ukáží, o kterýchžto z rozličných pamětí, cožkoli se vyhledati mohlo, napsáno jest obšírněji.“¹

Preference historického výzkumu se mění, co kdysi poutalo pozornost nejpřednějších talentů českého dějepiscectví, zůstalo zapomenuto a zapadalo hromadami prachu. Několik set let trvající dějiny jednoho šlechtického rodu lákaly v 17. i v 18. století Crugeria, Tannera i Balbína, rozmanitost osudů osobností, které z něj pocházely, pod svorníkem znaku se čtyřmi lvy byla přitažlivým tématem pro historické studium stejně jako pro básníky, kteří na dlouhých dějinách valdštejského rodu dokazovali svou dovednost, jazykový důvtip i erudici. Naposledy se snažil Dobner postavit dějiny Valdštejnů na osvícenském základě, když sebral dokumenty demonstrující jejich bohatství i proměny postavení v rámci stavovské společnosti. Poté zájem utichl a přesunul se do pracoven lokálních badatelů, kteří při zkoumání svého kraje narazili na velké postavy valdštejského rodu. Všechny tyto pokusy však skončily ve stádiu příprav a excerpce, žádný z nich nebyl jako celek vydán a na stopu nás mohou přivést jen články roztroušené po místních časopisech. Při studiu valdštejské problematiky mě skutečně překvapilo, kolik pokusů o sepsání dějin rodu bylo provedeno. Neméně mě však udivil fakt, že žádný z nich nebyl doveden do konce. Předkládaná práce, ač se to zdá neuvěřitelné, jako první zpracovává dějiny rodu v raném novověku a stojí přitom alespoň zčásti na souborech medailonků a genealogiích uchovávaných porůznu na území celé České republiky. V kombinaci se zmínkami o osobnostech rodu v sekundární literatuře a především se záplavou primárních pramenů se mi podařilo shromáždit obrovskou databázi informací, z nichž jsem pro předkládanou práci mohl využít odhadem pouhou třetinu. Řada dokumentů zůstala v desítkách počítačových souborů bez využití, další množství čeká v podobě digitálních fotografií na přečtení. Předkládaná práce, jakkoli se může zdát na první pohled rozsáhlá a všeobjímající, není závěrem, ale pouhým začátkem studia valdštejského rodu v 17. a 18. století. Neklade si proto ambici úplnosti, nýbrž jen prvního lehkého doteku studované problematiky. Velké množství zjištěných a zde poprvé prezentovaných informací bude potřeba dále ověřit, prozkoumat a třebaš i vyvrátit. Přes toto přiznání, které je nutné pro

¹ Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, Předmluva k Vysoce Urozeným Pánuom, in: Eduard Petrů – Jan Sobotka (ed.), O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu, Praha 1982, s. 167-188, zde s. 188.

zachování weberovské „intelektuální počestnosti“, si myslím, že bylo nezbytné publikovat informace i z nich vyplývající závěry.

Spolu s nalezením velkého množství nesourodých a navzájem většinou nesouvisajících dokumentů se nutně objevila otázka, jak fakta z nich vycházející uspořádat. Historik v podobné situaci musí zvolit kategorie, kterým bude objevené jednotliviny podřazovat, a tak je spojovat do větších a větších celků. Situace byla o to složitější, že profilujícím hlediskem pro excerpci informací nebyl určitý druh pramene (například šlechtická korespondence), ani striktně omezené období (s časovými mezníky 1640 a 1740 je v práci zacházeno velmi volně a jsou pouze orientační) a dokonce ani určitá problematika, která by automaticky z hledáčku badatele vyřadila prameny netýkající se úzce vymezené otázky. Naopak širě tématu s sebou nesla nebezpečí, že se historik utopí v jednotlivinách. Stanovení jednotlivých otázek a s tím spojené metodologické uchopení se postupem času stávalo obtížnější než četba a překlad na první pohled nesrozumitelných pramenů následujících mnohdy bez zjevného systému ve složkách, jež měly obsahovat podle inventáře fondu něco zcela jiného. Pramennému materiálu bylo potřeba dát jednotnou koncepci a zajistit tak základní integritu historického vypravování. To jednoznačně vychází z primární funkce pramene, kterému dávám přednost před historickými modely a jejich ověřování. Stará otázka, jež stála kdysi v základu sporu o smysl českých dějin², je v mém případě zodpovězena příklonem k Pekařovu stanovisku. Jsem přesvědčen, že pramenům můžeme klást pouze takové otázky, na které v nich lze získat odpověď.³ To s sebou přináší jistou zdrženlivost a opatrnost v oblasti formulování závěrů a také fakt, že existují přes velké množství pramenů oblasti života Valdštejnů, kterým se má práce prostě věnovat nemůže. Klasickým příkladem je absence deníků či jejich období. Kromě dvou deníků z „kavalírských“ cest se v pramenné základě nevyskytuje ve sledované epoše žádný, což neumožňuje historikovi odpovědět na řadu relevantních otázek.⁴

Klíčovou otázkou, kterou bylo třeba vyřešit, bylo vlastní rozčlenění práce, které s sebou nutně musí nést způsob uchopení nepřehledného materiálu. Mou původní ideou bylo napsat medailonky významných představitelů rodu, na každém z nich demonstrovat změny, k nimž docházelo v rámci celé společnosti, a v rozmanitosti jejich kariér zastřešených

² Srov. Miloš HAVELKA, *Dějiny a smysl*, Praha 2001.

³ Na konkrétním příkladě: nelze se ptát například na intimitu členů valdštejského rodu (např. sexuální praktiky), jakkoli by byla podobná otázka relevantní, protože k jejímu zodpovězení nenacházíme prameny a odpověď by tak byla nutně pouhou spekulací vycházející z hrubé abstrakce a pochybné indukce na základě „náznaků“. V takém případě by interpretační vklad historika do čtení pramenů výrazně přesáhl únosnou míru.

⁴ V tomto směru nezbyvá než tiše závidět těm, kteří se zabývají problematikou Harrachů (Alessandro Catalano), Schwarzenberků (Rostislav Smíšek), Žerotínů (Jiří Sehnal) či Kinských.

rodovou příslušností nacházet společné strategie k řešení důležitých dobových problémů.⁵ Výběr by byl dostatečný: na Janu Bedřichovi z Valdštejna bych demonstroval duchovní dráhu, na Arnoštu Josefovi a Janu Josefovi proměny šlechtického hospodáře, na Karlu Ferdinandovi postavu císařského diplomata a podobně. Navíc k těmto stěžejním postavám existuje dostatek zachovaného, i když nezpracovaného, materiálu, takže by bylo možné sestavit relativně podrobné biogramy těchto členů rodu. Z metodologického hlediska jsem hodlal řešit problém vztahu mezi ideálním a reálným typem šlechtice na přelomu mezi barokní a osvícenskou mentalitou, například konfrontací dvou kariér vzdálených od sebe hradbou padesáti či šedesáti let (preláti Jan Bedřich a Emanuel Arnošt). Vývoj v čase by byl doplněn o horizontální rovinu, tedy o napětí mezi skutečným životem šlechtice na jedné straně a jeho obrazem v oslavné literatuře či výtvarném umění na straně druhé. Došlo by tak k popisu střetu ideálního diplomata, preláta, hospodáře, jejichž podoba vychází z nároků, které byly na určitý typ kariéry kladeny, s reálným výkonem dané funkce, tedy se skutečným životem. Základem by se stala biografická metoda, kterou bych popsal život osmi až deseti vybraných Valdštejnů od kolébky do hrobu.⁶ Vedle života jednotlivce bych kladl důraz na jeho sociální vazby, čímž bych do popisu „vtáhnul“ i ostatní členy rodu a představil bych celkovou sociální síť, v níž se dotyčný Valdštejn pohyboval.⁷ Taková práce by jistě přinesla zajímavé závěry, poodhalila nové souvislosti a jistě by měla své opodstatnění. Přesto jsem se rozhodl nepostupovat tímto způsobem.

Hlavním argumentem proti biografickým medailonkům jednotlivých šlechticů je fakt, že žádný Valdštejn nevystupoval pouze v jediné roli, jeho zaškatulkování do předepsaného kariérního vzoru by tak nutně vedlo ke zploštění a k popisu postavy, která by ztratila svou plastičnost. Proto jsem zvolil metodu kolektivní biografie. Tu nechápu jen jako prosopografickou analýzu životního osudu maximálního počtu členů valdštejnského rodu (i když i ta má zde své místo), ale jako model, v němž se snažím kombinovat osudy jednotlivců

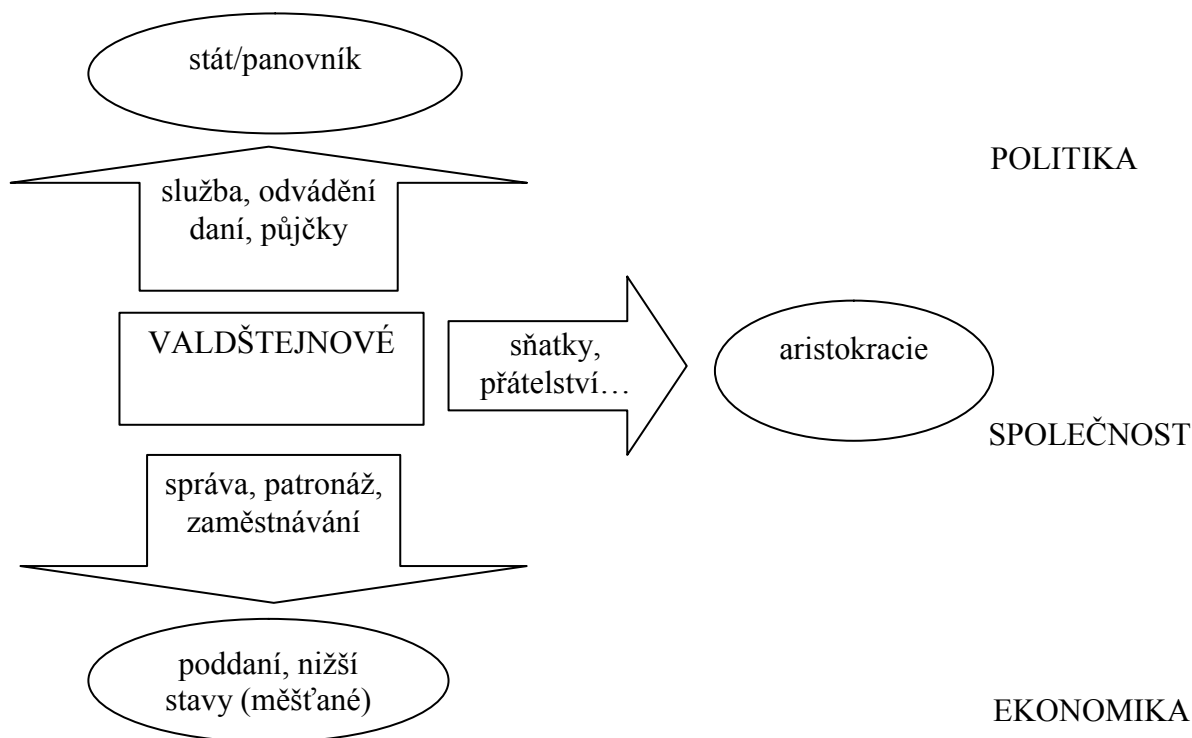
⁵ Takto postupoval v české historiografii například Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1977 a naposledy Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře*, dizertační práce FF MU, Brno 2007. V případě zkoumání ideálně-typických modelů dále inspirativní řada, vydávaná v češtině nakladatelstvím Vyšehrad, např. Rosario VILLARI (ed.), *Barokní člověk a jeho svět*, Praha 2004. K teoretickému vymezení ideálního typu Max WEBER, „Objektivita“ sociálněvědního a sociálněpolitického poznání, in: Miloš Havelka (ed.), *Max Weber, Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, s. 7-63.

⁶ K biografické metodě např. Sabina LORIGA, *La biographie comme probleme*, in: Jacques Revel (ed.): *Jeux d'échelles. La micro-analyse a l'expérience*, Paris 1996, s. 209-231; Thomas WINKELBAUER, *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik. Referate der Tagung am 26. Oktober 1997 in Horn, Waidhofen an der Thaya 2000; dějiny této metody srov. Olaf HÄHNER, *Historische Biographik: die Entwicklung einer geschichtswissenschaftlichen Darstellungsform von der Antike bis ins 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main-Bern 1999.*

⁷ Srov. Andreas GESTRICH – Peter KNOCH – Helga MERKEL, *Biographie – sozialgeschichtlich*, Göttingen 1988.

s osudem společenství. V tomto ohledu se nabízí sledování jednotlivých generací šlechticů, pro které vzhledem k zasazení do společného vnějšího časového rámce platí tatáž pravidla (stejná politická, hospodářská i kulturní situace). Takový postup je v zásadě možný, ale v praxi proveditelný jen tehdy, pokud mají všichni členové daného rodu stejnou výchozí situaci, tedy shodný nebo alespoň podobný symbolický i finanční kapitál, což u tak rozvětveného rodu, jakým byli raně novověcí Valdštejnové, není možné. Vyprávění by se tak nutně utopilo v množství narativních odboček, čímž by se dokonale ztratily jednotící prvky a čtenář by se v něm obtížně orientoval. Druhým postupem pro kolektivní biografii je zvolit si šablonu tvořenou pomocí oblastí, v nichž se aristokratičtí jedinci pohybovali, do této mřížky vkládat jednotlivé prameny a spojovat je vzájemnými vztahy. Tím se vytvoří vazby i mezi jednotlivými osobnostmi a vznikne sociální síť. Aplikováním uvedené metody zjistíme, že všichni Valdštejnové museli nějakým způsobem hledat vazbu na tři faktory tehdejší společnosti: prvním byl raně novověký stát (v době baroka ještě spojený s osobou panovníka), druhým raně novověká aristokratická společnost (tedy vztah ke stejně urozeným a zámožným jedincům) a třetím podřízené struktury, tedy služebnictvo, měšťané a poddaní.

Schéma sociálních vztahů členů valdštejnského rodu

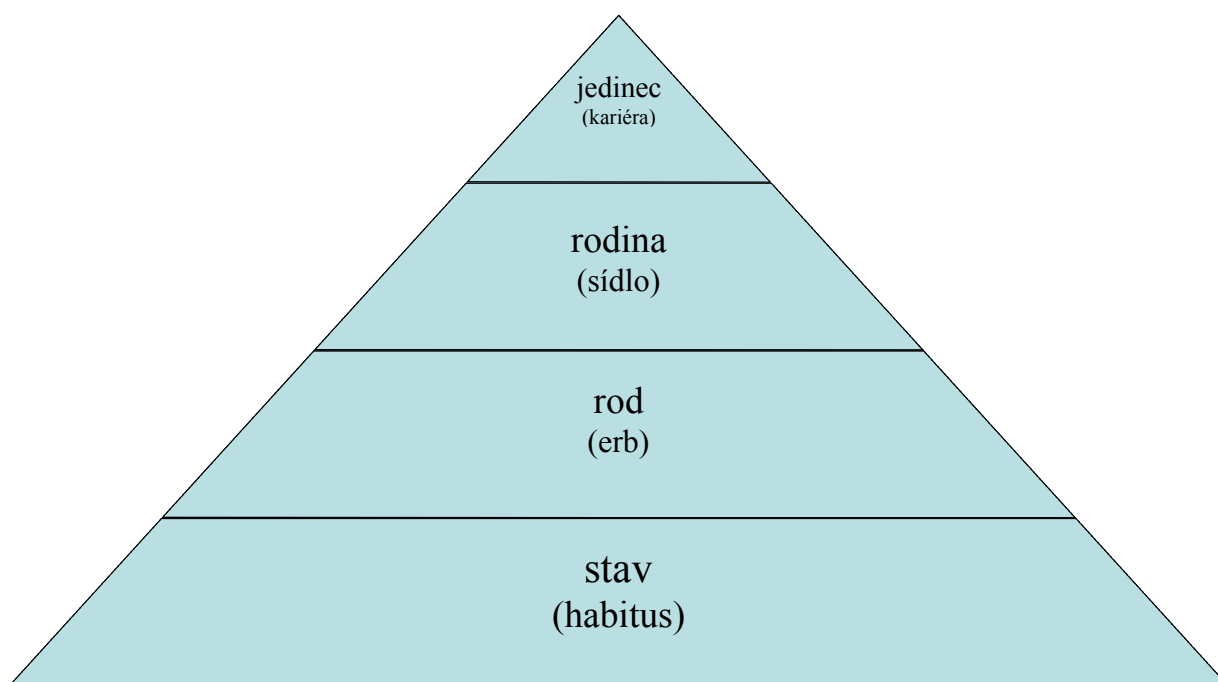

Vedle úvodních kapitol a shrnujícího závěru obsahuje má práce tři klíčové části představující tři roviny, v nichž valdštejnský rod v dějinách působil. Tyto tři úrovně označují tři vztahové mechanismy, ve kterých nalézáme jednotlivé členy rodu a které jsou vyznačeny na předchozím schématu. Všechny tři úrovně, k nimž se Valdštejnové vztahovali, s sebou nesly specifický způsob jednání a komunikace založený na podřízenosti, rovnosti a nadřazenosti. V případě vazby na stát se soustředím na pojednání šlechtických kariér, úzce svázaných s problematikou životního cyklu (příprava na povolání, závěr života). Speciálně pak oddělují službu v diplomacii, neboť v ní nenavazovali Valdštejnové spojení pouze s vlastním panovníkem, ale hledali cesty do mezinárodního společenství (náznak čtvrté roviny valdštejnského působení). V tomto případě jde o vazbu nanejvýš politickou, Valdštejnové se prostřednictvím svých kariér podílí na řízení státu na centrální, zemské nebo krajské úrovni, prostřednictvím armády, diplomacie či církve zasahují do politického dění v českých zemích, habsburské monarchii či dokonce v celoevropském rámci. I když lze nacházet styčné body a podobnosti, kariéry jsou především individuální záležitostí každého jedince. Ten sice v nejrůznějších fázích (například iniciace) potřebuje za sebou cítit přítomnost společenství (rodiny nebo celého rodu), v důsledku je ale na něm, jakou pozici si vytvoří, resp. jak naloží se zděděným symbolickým, ekonomickým či kulturním kapitálem. Oproti tomu vazba na rovnocenné jedince ve společnosti je produktem kolektivní identity. Stavovská a ekonomická rovnocennost vycházela jednoznačně ze zázemí, které danému členovi poskytovala rodina a rod, a pokud tento jedinec postoupil na úrovni společenské, těžilo z toho celé společenství (postup do vyššího stavu) nebo naopak celé společenství bylo postiženo (bankrot). Také navazování intenzivních kontaktů mezi rovnorodými skupinami šlechticů není povětšinou individuální záležitostí a dotýkalo se ostatních členů rodu, kterým takto aktivní jedinec zajišťoval automaticky nové kontakty. Poslední z popisovaných vztahů je ekonomický a týká se vazby na poddané a vůbec na osoby níže postavené. Zde se uplatňuje kombinace individuality hospodáře, který se (ne)stará o zděděný majetek, a jeho osobních akcentů, preferencí a přístupu na jedné straně a na druhé straně kontinuity rodové držby, popřípadě kontinuity vrchnostenské správy zajištěné ponecháním v platnosti starších instrukcí či potvrzením stávajících hospodářských úředníků po nástupu nového pána.

Je třeba zdůraznit, že nikdy nelze zcela oddělit jednotlivá patra, v nichž se Valdštejnové ve sledovaném období pohybovali. Dochází tak k vytvoření modelu překrývajících se sítí, kdy společenské vazby zasahují do vytváření majetkových domén či do budování kariér, státní (daňové) požadavky omezují manévrovací prostor v hospodářské správě dominia, podřízení služebníci nebo poddaní v roli agentů ovlivňují ve šlechticův

prospěch jeho politické kauzy u státních úřadů. Tato mnohvrstevnatost je ale daleko hlubší: žádný Valdštejn, ať mužského či ženského pohlaví, neměl pouze jedinou identitu, byť příslušnost k témuž rodu byla všem společná a pro mou práci rozhodující. Vedle rodové identity je potřeba vnímat další vrstvy identit profesních, stavovských či genderových. Rozmotání podobného klubka není jednoduché a většinou je nemožné, neboť pokud se zmíněné identity nedostanou do konfliktu, nedokážeme je ani dešifrovat a pouze je tušíme. Každá z těchto identit byla definována pomocí několika distinkčních znaků: osobnostní identita zvoleným životním osudem (kariérou), příslušnost k rodině se vázala na konkrétní sídlo poskytující šlechtici zázemí, rodová identita se vázala na kolektivní paměť (vědomí společných předků) vtělenou do erbu jako skupinového znamení a nejobecnější stavovská rovina v sobě obsahovala specifické způsoby chování a jednání (šlechtický habitus). V uvedeném schématu (srov. níže) nejsou identity uspořádány hierarchicky, neboť každý jedinec se mohl rozhodnout, kterou z nich upřednostní. Postup k vrcholu trojúhelníka je tedy spíše postupem od obecného k jednotlivému, od kolektivního k individuálnímu.

Schéma identit a jejich definičních znaků

Jak bylo řečeno výše, většina pramenů, které jsem zpracovával, dosud neprošla rukama moderní historiografie. Navíc neúplnost dochovaných souborů mě nutila vytvářet kauzální řetězce, které se v budoucnu při dalších analýzách a především po objevení nových

pramenů mohou zdát umělé. Týká se to například soudních procesů, které jinak zaujímají podstatnou část rodinného archivu a v nichž je badatel často vržen doprostřed určité záležitosti, aniž by se dochovaly prameny k jejímu začátku a také výsledku.⁸ Řada dokumentů jakoby končila v půlce věty a přinášela více otázek než odpovědí. Druhým závažným problémem, s nímž jsem se musel při psaní práce potýkat, je její tématická neuzavřenost. Ve snaze postihnout maximum aspektů života a činnosti členů valdštejského rodu se objevilo veliké množství oblastí, do nichž zasahovali, což kladlo na historika obtížně splnitelné požadavky a nutilo jej ponořit se do sekundární literatury týkající se navzájem dosti vzdálených problémů. Zatímco moderní historiografie stojí na specializaci, kdy každý badatel zkoumá úzce vymezené a tudíž snadno uchopitelné téma, k němuž dokáže zvládnout dostupnou sekundární literaturu, snaha popsat valdštejský rod jako jediný celek vede k nutnosti nastudovat sekundární literaturu z oblastí, které moderní věda uměle separovala. Jestli se mi podařil tento obtížný úkol splnit, pozná čtenář z následujících stránek. Nastíněné těžkosti nicméně poukazují na závažný metodologický problém: historiografie často uměle rozděluje to, co bylo v minulosti spojeno, analyticky kouskuje dějiny, aby se staly pochopitelnější a pro jednotlivce uchopitelnější. Ty se ale ve skutečnosti děly nikoli v analytických fragmentech, ale v syntetickém celku! Oblasti (šlechtické) demografie, dějiny správy vrchnostenského panství, zemského bernictví a sněmování i dvorské společnosti nebyly odděleny, neděly se separátně v jiných časoprostorových konstantách, ale naopak vše existovalo zároveň, na témže místě a v tomtéž čase.

Nutnost uchopit valdštejský rod jako celek musí vést k úvahám o tom, jak psát syntetické dílo.⁹ V moderní české historiografii se poslední dobou vyskytlo několik významných pokusů o syntézu, ať už z pera kolektivu autorů¹⁰ či jednotlivců¹¹, a tato díla poskytují autorovi přehled základních témat, ke kterým je nutno přistoupit také v „syntetizujících“ dějinách šlechtického rodu. Ostatně to, že syntetizující charakter může mít

⁸ Jen k málokterému soudnímu procesu vycházela tzv. *Species facti*, která celou záležitost, byť tendenčně, shrnovala.

⁹ Této otázce se dosud v české historiografii nikdo systematicky nevěnoval. Světlou výjimkou posledních let je stat' Václava BŮŽKA, *Der Weg zur Synthese. Die Gesellschaft der böhmischen Länder 1526-1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehnts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, (= *Opera historica* 11), České Budějovice 2006, s. 5-36. Také Václav BŮŽEK a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku*, Praha 2010, s. 5-18.

¹⁰ Kromě děl z předchozí poznámky jsou to především pokusy spojené s ediční řadou *Velkých dějin zemí Koruny české*. Pro raný novověk zatím Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české VII.*, Praha-Litomyšl 2005; Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.*, Praha-Litomyšl 2008; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X.*, Praha-Litomyšl 2001.

¹¹ Asi nejvýznamnějším českým a moravským historikem s talentem psát syntetická díla je Josef VÁLKA, *Česká společnost v 15.-18. století I-II*, Praha 1972 a 1983; TÝŽ, *Morava renesance, reformace a baroka*, Brno 1995; také Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II/1-2*, Praha 1995.

„sociální“ biografie jedince, přesvědčivě dokázali na látce raného novověku jak Thomas Winkelbauer, tak také Vít Vlnas.¹² Podobně předvedl Josef Petráň, že může existovat syntéza společnosti na mikrohistorickém vzorku, ve svých pracích o rodných Ouběnicích.¹³ Vytváření takového pohledu na dějiny šlechtického rodu je ovšem nutně běh na dlouhou vzdálenost a je potřeba si látku smysluplně rozdělit. První omezení je chronologické: vzhledem k tomu, že Valdštejnové mají výjimečně dlouhé dějiny, jejichž začátek sahá do poloviny 12. století, a poslední kapitola jejich existence se nachází ve vzdálené budoucnosti, je třeba vybrat období, které by bylo dostatečně dlouhé, aby se na něm projevila jistá dynamika vývoje, ale které by zase nebylo tak dlouhé, že by v něm změny tvořily jen chaotický soubor a proměna vnější společnosti by byla příliš radikální. Podle mého mínění je pro náš účel ideálním obdobím přibližně sto let od konce třicetileté války do začátku války o rakouské dědictví, kdy přes oba krvavé konflikty na jedné i druhé straně chronologické osy zažívaly české země čas relativního klidu a stability, v němž se vnější podmínky měnily pouze pozvolnou evolucí. Mohla tak lépe vyniknout vnitřní dynamika vývoje šlechtického rodu. Zároveň je třeba zdůraznit, že stanovené mezníky (1640 a 1740) jsou pouze orientačními body, nezřídka ve svém vyprávění jeden či druhý v zájmu zachování koherence výkladu překračují. Druhé omezení je geografické: pozornost je soustředěna na české statky Valdštejnů a působení jejich majitelů na habsburském dvoře ve Vídni a v zahraničí. Pokud to není nutné kvůli srozumitelnosti výkladu, tak jsou stranou ponechány záležitosti moravského panství Třebíč stejně jako uherské Enitzky (dnes Haniska u Prešova). Vzhledem k rozsahu práce byla zcela vynechána důležitá pasáž o budování symbolických sítí rodu, jeho umělecký mecenáš, zakládání profánních i sakrálních objektů (obnova farní sítě na valdštejnských panstvích), fungování rezidenční sítě valdštejnských sídel (a s tím spojená každodennost na nich), užšího dvora i reprezentace a sebevymezení Valdštejnů v rámci šlechtické společnosti doby barokní. Tyto otázky stejně jako případné rozšíření časového či geografického rozsahu práce budou předmětem dalšího studia a dávají naději do budoucna, že valdštejnské bádání zdaleka není u konce.

Výklad na následujících stránkách se odvíjí od napětí mezi společným a jedinečným, mezi osudy jednotlivců a osudem celého rodu. Prostřednictvím popisu života jednotlivých osob se snažím nalézt to, co je vázalo dohromady v rámci valdštejnského rodu, a naopak

¹² Thomas WINKELBAUER, Fürst und Fürtendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters, Wien-München 1999; Vít VLNAS, Princ Evžen Savojský, Praha-Litomyšl 2001. Inspirativní z metodologického hlediska zejména Jacques LE GOFF, Saint Louis, Paris 1996 a zejména Ian KERSHAW, Hitler 1889-1936: Hybris, Praha 2004; TÝŽ, Hitler 1936-1945: Nemesis, Praha 2004.

¹³ Josef PETRÁŇ, Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918), Praha 2001; TÝŽ, Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova, Praha 2009.

prostřednictvím popisu rodového zázemí chci odhalit důvody i důsledky kroků valdštejnských individualit. Předkládaná práce tak často (a jedná se především o kapitoly o šlechtických kariérách) připomíná prosopografickou analýzu¹⁴, kterou v napětí mezi individuálním a kolektivním použil při výkladu tajné konference Stefan Sienell nebo při popisu tajné rady Henry F. Schwarz.¹⁵ U těchto autorů tvořily protipól života šlechticů orgány centrální správy, které zastřešovaly jejich osudy a tvořily tmel i konstantní pozadí, na němž jedině je prosopografická analýza možná. V mém případě tím tmelem je příslušnost k rodu, identifikace s erbem jako extraktem rodové paměti a hlavním znakem, k němuž se upíraly loajality členů valdštejnského rodu. V úvodu své dizertace jsem citoval báseň Jana Tannera, která vyzdvihuje vlastnosti jedinců spojených pod křídly rodového společenství. Jedná se o spojení mezigenerační, napříč rodovými větvemi, překonávající rozdíly majetku či osobního (ne)úspěchu, je to spojení vydělující z aristokratické společnosti „*magni leones*“.

¹⁴ K teorii prosopografické metody dále Lawrence STONE, Prosopography, in: Daedalus 100, 1971, s. 46-79; nověji Wilhelm Heinz SCHRÖDER, Kollektive Biographien in der historischen Sozialforschung, in: Týž (ed.), Lebenslauf und Gesellschaft, Stuttgart 1985, s. 7-17.

¹⁵ Henry F. SCHWARZ, The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century, Cambridge 1943; Stefan SIENELL, Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof, Frankfurt am Main-Berlin 2001. Vedle dvořanů byli v evropské historiografii podrobeni prosopografické analýze také měšťané nebo univerzitní studenti (Wolfgang Reinhard, Peter Moraw). V českém prostředí prosopografickou analýzu provedl na základě Březanových biogramů vrchnostenských úředníků Aleš STEJSKAL, Prosopografická analýza rožmberského a švaberského úřednictva (1550-1616). Model a jeho fungování, in: SAP 54, 2004, s. 323-458 a na podobnou analýzu dosud čeká soubor základních životopisných dat týkajících se pražských jezuitů – srov. Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654-1773, Praha 1986.

2. *Prameny a literatura: cesta a hledání*

„mais au siècle ou nous sommes l'on ne doit plus s'estonner de rien“¹

Při pohledu na literaturu pojednávající o šlechtě zarazí jeden zvláštní fakt: na jedné straně velké množství prací, které se tímto tématem zabývají, na druhé straně jistá metodologická bezradnost a až na výjimky absence velkých konceptů, jež by pomáhaly nalezenou materii třídit a snažily se v širším kontextu pojmenovat sociální, politické i hospodářské jevy, v nichž hrála šlechta hlavní roli. Na následujících řádcích bych chtěl proto zmínit zejména takovou literaturu, která nabízí nejen pozitivistický popis událostí, ale snaží se podobné koncepce vytvářet nebo úspěšně obhajovat.

Lze vytknout před závorku uvedeného tématu, že jen velmi málo prací se zabývá obecnějšími (filozofickými, sociologickými, či právně-historickými) úvahami na téma šlechtictví. Takové úvahy nutně musí vycházet z komparace a právě nedostatek základních výzkumů věnujících se jednotlivým evropským zemím neumožňuje podobné syntetické (celoevropské) dějiny šlechty psát. Chybí mezinárodní fórum, kde by se shromažďovaly výsledky národních výzkumů, které uzavírá do ulity vnějšího mlčení národní jazyk. Pokusy o syntetický přístup v rámci evropských dějin šlechty tak nutně vycházejí z perspektivy dějin určité země, jež je zpravidla zemí původu jejich autora.² Druhou cestou, jak postihnout šlechtictví jakožto celoevropský fenomén, je uspořádat konferenci na dané téma, popř. vydat sborník, jenž shromáždí příspěvky od odborníků na určitou oblast. I zde je však nebezpečí, protože jednotlivé národní historiografie problém šlechty neprozkoumaly do stejné hloubky (poměrně málo víme o šlechtě v Jižním Nizozemí, Portugalsku nebo ve Švédsku).³ Třetí skupinou děl snažících se syntetizovat téma šlechty tvoří monografie a sborníky sledující vždy určitá vybraná témata, jež jsou typická pro šlechtu, ale která zároveň přesahují směrem k dalším společenským vrstvám (sociální mobilita)⁴, do politiky (problematika dvorské

¹ „ale ve století, v němž žijeme, se člověk nemůže divit ničemu.“ Karel Arnošt z Valdštejna Aloisi Tomáši Raimundovi z Harrachu 8. prosince 1694, ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 313, 8.12.1694 (nesprávně určeno jako korespondence Ferdinanda Bonaventury z Harrachu).

² O podobné pokusy se zasloužila zejména francouzská historiografie: Jean MEYER, *Noblesse et pouvoir dans l'Europe d'Ancien Régime*, Paris 1973 a Jean-Pierre LABATUT, *Les noblesses européennes de la fin du XVe siècle à la fin du XVIIIe siècle*, Paris 1978. Pro německé prostředí Rudolf ENDRES, *Der Adel in der Frühen Neuzeit*, München 1993. Z anglosaské historiografie, která se nejvíce snaží zachovávat vyváženost mezi evropskými regiony, např. Jonathan POWIS, *Aristocracy*, Oxford 1984; Jonathan DEWALD, *The european nobility 1400-1800*, Cambridge 1996; Jerzy LUKOWSKI, *The european nobility in the eighteenth century*, Houndsmills 2003.

³ Např. Albert GOODWIN (ed.), *The European Nobility in the 18th century*, London 1953; Hamish M. SCOTT (ed.), *The European Nobility in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I.-II.*, London – New York 1995.

⁴ Srov. Winfried SCHULZE (ed.), *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*, München 1988; Hanns Hubert HOFMANN – Günther FRANZ (ed.), *Deutsche Führungsschichten in der Neuzeit. Eine Zwischenbilanz*, Boppard 1980.

společnosti⁵, stavovství⁶), hospodářství (podnikání, vztah k merkantilismu, fungování šlechtického velkostatku⁷) nebo do kultury (mecenát, rezidence⁸).

Zájem o historii české šlechty začal již v raném novověku, kdy měl zcela konkrétní příčiny – dlouhý rodokmen a slavné dějiny zakládaly současnou i budoucí velikost rodu i jedince. V raném novověku se řada lidí živila tím, že bádala ve šlechtických i zemských archivech a konstruovala dějiny podle pramenů a někdy také bez nich. Přesto vzniklo několik prací, které se svým rozsahem a kvalitou zařadily do zlatého fondu humanistické historiografie: na počátku profesionálního zájmu o šlechtickou genealogii stálo dílo Bartoloměje Paprockého z Hlohol, jež kromě studnice erbovních pověstí vážících se ke každému významnému českému nebo moravskému rodu obsahovalo také základní genealogické vazby a dřevořezby významných představitelů šlechtických rodů s erbem.⁹ Šlechtická historie tak vytvořila v Paprockého díle svébytnou kapitolu historie české a její

⁵ Např. Arthur Geoffrey DICKENS (ed.), *The Courts of Europe: Politics, Patronage and Royalty 1400-1800*, London 1977; August BUCK-Georg KAUFFMANN-Blake Lee SPAHR-Conrad WIEDEMANN (ed.), *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert I-III*, Hamburg 1981; Ronald G. ASCH-Adolf BIRKE (ed.), *Princes, Patronage and the Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age 1450-1650*, Oxford-London 1991; John ADAMSON (ed.), *The Princely Courts of Europe 1500-1750. Ritual, Politics and Culture under the Ancien Régime 1500-1750*, London 1999; Ronald G. ASCH, *Nobilities in transition 1550-1700. Courtiers and Rebels in Britain and Europe*, London-New York 2003. V českém prostředí jen Václav BŮŽEK (ed.), *Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750)* (= Opera historica 5), České Budějovice 1996.

⁶ Problém stavovství, tj. zastoupení šlechty jako celku v nejrůznějších politických orgánech dané země byl dosud řešen pouze na úrovni jednotlivých států (problém parlamentů jako soudních dvorů a generálních stavů ve Francii, parlamentarismus v Anglii, cortesies ve Španělsku, zemské stavy v jednotlivých říšských knížectvích, obsáhlá literatura o říšském sněmu). Největší pokroky v tomto ohledu zaznamenáváme pochopitelně ve Velké Británii, kde existuje projekt *History of Parliament* (dále o něm www.histparl.ac.uk) a pak v Polsku (Univerzita v Opole). Jediným pokusem o komparativní pohled je sborník Dietrich GERHARD (ed.), *Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert*, Göttingen 1974.

⁷ Zde zejména diskuse nad teorií Wilhelma Abela o východo- a západoevropském typu šlechtického hospodaření – Wilhelm ABEL, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert*, Berlin-Hamburg 1935. O následné diskusi dále Adelheid SIMSCH, *Die Elbe als Grenze für die kaufmännisch-unternehmerische Tätigkeit des deutschen Adels im 16. Jahrhundert?*, in: Marian Biskup – Klaus Zernack (ed.), *Schichtung und Entwicklung der Gesellschaft in Polen und in Deutschland (16.-17. Jahrhundert)*, Wiesbaden 1983, s. 42-54; Karl Heinrich KAUFHOLD, *Der Beitrag Wilhelm Abels zur wirtschaftshistorischen Forschung im 20. Jahrhundert*, in: Markus A. Denzel (ed.), *Wirtschaft – Politik – Geschichte. Beiträge zum Gedenkkolloquium anlässlich des 100. Geburtstages von Wilhelm Abel am 16. Oktober 2004 in Leipzig*, Stuttgart 2004, s. 103-127.

⁸ Zde zejména publikace *Rezidenční komise Německé akademie věd v Göttingen* (přehled včetně rejstříků dostupný na www.fordham.edu/mvst/magazinestacks/residenz.html). Další publikace se srovnávací celoevropskou perspektivou Kurt ANDERMANN (ed.), *Residenzen – Aspekte hauptstädtischer Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie*, Sigmaringen 1992; Matthias MÜLLER, *Das Schloß als Bild des Fürsten. Herrschaftliche Metaphorik in der Residenzarchitektur des Alten Reichs (1470-1618)*, Göttingen 2004.

⁹ Srov. Josef JIREČEK, *Bartoloměj Paprocký z Hlohol a z Paprocké Vůle a spisovatelská činnost jeho*, in: *Časopis Musea království českého* 40, 1866, s. 3-34; Karel KREJČÍ, *Baroloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle. Život-dílo-forma a jazyk*, Praha 1946; Eduard PETRŮ, *Autor dvou literatur – Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle*, in: Eduard Petrů – Jan Sobotka (ed.), *O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu*, Praha 1982, s. 7-22; Petra VEČERŮVÁ, *Diadochos Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle*, in: Anežka Baďurová (ed.), *Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové*, Praha 1999, s. 347-372.

autor zároveň zdůraznil chápání tehdejší společnosti jako celku rozčleněného podle stavovského klíče.¹⁰

Podobně také po Bílé hoře pokračoval zájem o šlechtickou historii jako součást velkých dějin českých (a moravských), přitom stále převažoval genealogický zájem spojený s praktickým využitím v každodenním životě pobělohorské šlechty. Zejména příslušníci starých českých rodů, kteří díky katolickému náboženství přežili i se svými majetky zvraty následující po Bílé hoře, si nechávali vypracovávat obšírná pojednání o vlastní historii a dávali tak možnost přivyčítat si předním literátům i méně nadaným badatelům. Řečená služba byla oboustranně výhodná, protože tito lidé počínaje Bohuslavem Balbínem a Janem Tannerem díky ní získávali významné přímluvce a zastánce v řadách tehdejší aristokracie. Balbín se nevěnoval své genealogické činnosti náhodně: vybíral si pečlivě rody, kterým věnuje pozornost, a jeho dílo většinou vycházelo z osobního kontaktu s některým představitelem daného rodinného klanu. Za působení v Klatovech sepsal po setkání s plzeňským hejtmanem Jindřichem Bedřichem z Gutštejna dějiny tohoto kdysi slavného panského rodu, součástí dodatků ke spisu o Panně Marii Svatohorské byla genealogie Malovců z Malovic, samostatného pojednání (vydaného ale až roku 1767) se dočkal rod Kolovratů.¹¹ Heuristický fanatik Balbín, jenž sebral maximum informací, aby vytvořil ohromné dílo, věnoval šlechtě také sedmý svazek svých *Miscellanei*, v němž šlechta doplňuje vypravování o českých knížatech a kráľích, a také obě první knihy druhé dekadý.¹² Pro genealogické zkoumání má minimálně stejný význam Jan Tanner, jenž se kromě Valdštejnů zabýval také historií Šternberků jako dalšího starého českého rodu.

Přitažlivost neztratily dějiny české šlechty ani s koncem baroka, také osvícenství projevovalo o tuto látku nemalý zájem, vždyť řada českých osvícenců působila jako šlechtičtí vychovatelé. Zároveň však v důsledku kritického posuzování šlechtických kořenů dostala genealogie racionalistický úder, protože se u většiny rodů spojovaly jejich mlžné začátky s nekriticky přijatým vyprávěním Hájkovy kroniky, jejíž věrohodnost se dostala zásluhou Gelasia Dobnera pod osvícenský drobnohled. Václav Hájek z Libočan, jak známo, odhalil ve starých českých pověstech přímé předky řady českých šlechtických rodů a některé postavil

¹⁰ Nové zpřístupnění Paprockého díla – Karel MÜLLER – Vladimír KEJLA (ed.), Bartoloměj Paprocký z Hlohov: Zrcadlo slavného Markrabství moravského, Ostrava 1993; Karel MÜLLER (ed.), Bartoloměj Paprocký z Hlohov: Štambuch slezský: výběr, Opava 2004; TÝŽ (ed.), Bartoloměj Paprocký z Hlohov: Diadochos, Brno 2005.

¹¹ Vedle toho byl Balbín autorem souborného díla popisujícího genealogii české šlechty – *Tabullarium stemmatographicum seu genealogicae tabullae ... regni Bohemiae* (1687).

¹² Srov. Olga KVĚTOŇOVÁ-KLÍMOVÁ, Styky Bohuslava Balbína s českou šlechtou pobělohorskou, ČČH 32, 1926, s. 497-541; Jan P. KUČERA – Jiří RAK, Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře, Praha 1983.

bezprostředně po bok praotce Čecha.¹³ Spor o tuto bájnou postavu však nezbavil Dobnera šlechtických přátel, mezi něž patřil i litoměřický biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna.¹⁴ Šlechtický rodopis se v době osvícenství pomalu přesouval na pole vědecké historiografie. Na ně vkročil plně nenápadným dílkem zakladatele českého moderního dějepisectví, dějinami rodu Šternberků z pera Františka Palackého. Rukopis věnoval roku 1825 hraběti Kašparu ze Šternberka, který jej vydal tiskem (český překlad vyšel až roku 2001). Čtyřicetistránková monografie, první vědecká práce později slavného autora, pojednávající o tomto předním českém rodu od počátku do přelomu 18. a 19. století, klade vedle svého zájmu genealogického důraz také na biografie velkých postav rodu, u nichž zastavuje své vyprávění a prohlubuje výklad.¹⁵ Zároveň Palacký zamítl některá nepodložená fakta, jimiž oslavovalo Šternberky barokní či renesanční dějepisectví. A co bylo nejdůležitější: jeho kritický postoj byl přijat nejen Šternberky samotnými, ale i dalšími šlechtickými rody. Také o nich lze tedy předpokládat, že měly zájem na vědeckém dějepise, který v 19. století často finančně podporovaly.¹⁶

Stejnou metodou byla o několik desetiletí později sestavována hesla v Ottově slovníku naučném, do něhož je většinou napsal jiný z významných českých historiků 19. století Augustin Sedláček. A právě u Sedláčka vidíme další dimenzi zkoumání dějin české šlechty: topografii. Ačkoli je jeho pozornost primárně upřena ke středověkým hradům, stal se právě on zakladatelem české regionalistiky. Jeho obrovské dílo o českých hradech, tvrzích a zámcích dává čtenáři možnost postihnout velikost šlechtického panství a spojit tak osoby významných šlechticů s konkrétním prostorem.¹⁷ O tom, že kombinace genealogické a topografické metody užívaná jako první Augustinem Sedláčkem je stále aktuální, přesvědčuje velké množství dějin rodů, jež se nacházejí i v současnosti na knižních pultech.¹⁸

Zejména v druhé polovině 19. století se ale začaly objevovat i další směry, které se dívaly na šlechtickou tematiku z trochu jiné perspektivy. Tento pohled byl veden především

¹³ Dále Milan KUDĚLKA, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, Praha 1964. O sporu nejnověji Ivo CERMAN, *Gelasius Dobner a česká šlechta. Proměny šlechtické genealogie ve věku osvícenství*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 88-105.

¹⁴ Srov. Johann SCHLENZ, *Briefe Dobners an den Leitmerzitzer Bischof Emanuel Ernst Reichsgraf von Waldstein*, MVGD 49, 1911, s. 396-443.

¹⁵ Zděnek STERNBERG – František PALACKÝ, *Dějiny rodu Šternberků*, Bruntál 2001. Poprvé vyšla práce jako Franz PALACKY, *Die Sternberge*, in: *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* 6, 1825, s. 282-320.

¹⁶ Srov. Jiří KOŘALKA, *František Palacký (1798-1876): životopis*, Praha 1998, s. 75-79. O kontextu Palackého práce pro Šternberky dále Jan KOTŮLEK, *František Palacký a mýtus mongolského vpádu*, ročníková práce Slezské univerzity v Opavě, 2000.

¹⁷ Augustin SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého I-XV*, Praha 1882-1928 (druhé vydání 1993-1998). O něm dále Josef BLÜML, *August Sedláček a české dějepisectví*, in: Božena Kopiczková (ed.), *August Sedláček a pomocné vědy historické*, Mladá Vožice 1995, s. 11-22.

¹⁸ Např. Stanislav KASÍK – Petr MAŠEK – Marie MŽYKOVÁ, *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002.

z pozice politických dějin, jež v českých zemích po vzoru německého pozitivismu zažívaly skutečný rozvoj. V souvislosti s akcenty na politické dějiny se začaly objevovat také rozsáhlé ediční podniky, jež sice byly primárně cíleny na období středověku, v několika významných případech však zasahovaly i do 16. a 17. století, méně již do století osmnáctého. Mezi velkými osobnostmi, jež se snažily tematizovat problematiku šlechty v rámci velkých politických dějin, vynikali Anton Gindely a Antonín Rezek. Oba byli pokračovateli Palackého a připadl jim tedy nelehký úkol jako prvním stanovit interpretační i obsahový rámec pro témata dějin 16. a 17. století. Zatímco Gindely směřoval své pokusy k dějinám vlády Rudolfa II., českého stavovského povstání a třicetileté války,¹⁹ Rezek započal ambiciózní projekt dějin Čech a Moravy nové doby, jenž našel svého pokračovatele v Josefu Svátkovi.²⁰ Jejich průkopnická práce měla ještě jeden důležitý aspekt, a tím byla odpověď na nařčení české raně novověké šlechty, s níž vystoupili historici tendující směrem k rakouskému centralismu po roce 1848. Jednalo se o obvinění ze sobectví, jež brzdilo vývoj státu k unifikaci a efektivitě ve chvílích, když nadřazovalo svá privilegia nad prospěch celku. Tato výtky, která by osvícenským teoretikům práva zněla jako rajska hudba, se objevila například u Václava Vladivoje Tomka²¹, jenž se snažil dokázat blahodárnost pobělohorského vývoje a obhajovat zachování vážnosti stavovských orgánů i po roce 1620.²² Gindelyho i Rezkovy syntézy napsané v duchu přísně vědeckého pozitivismu se staly štítem nejen proti podobným interpretacím poloviny 19. století, ale také proti opačnému extrému, který představovala mladočeská publicistika konce téhož století, která neváhala označit šlechtu za odnárodnělou a kolaborující s utiskovatelským rakouským státem.²³

¹⁹ Anton GINDELY, *Rudolf II. und seine Zeit I-II (1600-1612)*, Praha 1863-1865; Anton GINDELY, *Geschichte des dreissigjährigen Krieges I-III*, Leipzig-Wien 1878-1884; Anton GINDELY, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Leipzig 1894; Milada POLIŠENSKÁ, *Antonín Gindely a „evropská dimenze“ jeho díla*, Praha 2007.

²⁰ Antonín REZEK, *Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války (1637-1648)*, Praha 1890; Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby I.: Od míru Westfálského až do smrti císaře Ferdinanda III. (1648-1657)*, Praha 1892; Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby II.: Vladaření císaře a krále Leopolda I.(I)*, Praha 1893; Josef SVÁTEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby III.: Vladaření císaře a krále Leopolda I.(II)*, Praha 1894; Josef SVÁTEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby IV.: Panování císařů Josefa I. a Karla VI. (1705-1740)*, Praha 1896. O Antonínu Rezkovi Bohumil JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, České Budějovice 2002.

²¹ Zejména Václav Vladivoj TOMEK, *Spiknutí Jiřího z Lobkovic roku 1593*, in: *Časopis Českého musea* 27, 1853, s. 215-245; TÝŽ, *O stavovských nepokojích v zemích mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matiaše*, in: *Časopis Českého musea* 28, 1854, s. 240-266, 319-346, 580-613; 30, 2/1856, s. 63-100; 3/1856, s. 18-57; 4/1856, s. 112-147.

²² Srov. Václav Vladivoj TOMEK, *Sněmy české dle Obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II.*, Praha 1868.

²³ Všechny argumenty v tomto směru shrnul Josef HOLEČEK, *Česká šlechta: výklady časové a historické*, Praha 1918.

Zaujetí pro velké, zeširoka rozkročené a přitom velmi precizní dějiny však nebránilo oběma autorům přímo věnovat šlechtě cenné studie²⁴, v nichž se už zrcadlilo další směřování dějin šlechty, jejichž nositeli se stali právní historici. I v této oblasti bylo 19. století dobou velkých syntéz nabízejících přehledné dějiny českého státu (nejen) v raném novověku, jež zohlednily také vývoj šlechty, její titulatury a privilegii.²⁵ Tuto řadu začalo dílo Josefa Kalouska o českém státním právu²⁶, které přes svůj politický podtext přineslo základní rámec pro dějiny šlechty jako stavu i právních mantinelů, v nichž se pohybovali šlechtici-jednotlivci. Ačkoli Kalousek nebyl jediným právním historikem, který přinesl v druhé polovině 19. století významné objevy na poli dějin šlechty (za další lze jmenovat např. Bohumila Riegera²⁷ nebo Bohumila Baxu²⁸), k revizi základního pojetí došlo až za první republiky, a to díky Janu Kaprasovi²⁹ a jeho žákům.³⁰ Kapras nejenže věnoval jako první z českých právních historiků soustavnou pozornost zemím Koruny české jako celku (zabývá se dosud opomíjenými oblastmi jako Slezsko nebo Lužice), ale ve svých drobnějších studiích přináší analýzu jednotlivých právních problémů, s nimiž se raně novověcí šlechtici každodenně potýkali. Jeho přístup, zrozený již v demokratickém Československu, tak ovlivnil nadlouho dopředu směřování právní historie i dva nejvýznamnější autory druhé poloviny 20. století: Jiřího Klaboucha³¹ a Valentina Urfuse.³² Oba se snažili, navzdory době, v níž tvořili, aplikovat na šlechtu nezaujatý pohled a zdůrazňovali po Kaprasově vzoru jak právně-teoretický rámec (studium Obnoveného zřízení zemského, myšlenkového pozadí vývoje raně novověké jurisprudence), tak praktické otázky (soudní praxe, právní instituty - např. fideikomis).

²⁴ Srov. Anton GINDELY, Die Entwicklung des böhmischen Adels und der Inkolatsverhältnisse seit dem 16. Jahrhundert (Abhandlungen der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, VII. Folge, I. Band), Praha 1886.

²⁵ Součástí snahy právních historiků uchopit raně novověkou dobu bylo i vydávání pramenů, zejména zemských zřízení – František PALACKÝ (ed), Vladislavské zřízení zemské, in: TÝŽ (ed.), Archiv český V., Praha 1862, s. 5-266; Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (ed.), Zřízení zemská Království českého XVI. Věku, Praha 1882; Hermenegild JIREČEK (ed.), Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého, Praha 1888.

²⁶ Srov. Josef KALOUSEK, České státní právo, Praha 1871 (1892).

²⁷ Bohuslav RIEGER, O poměru českých stavů k poměrům poddanským za Marie Terezie, Praha 1892; TÝŽ, Zřízení krajské v Čechách I-II, Praha 1892-1894.

²⁸ Srov. Bohumil BAXA, Inkolát [a indigenát] v zemích Koruny české od roku 1749 až 1848, Praha 1908.

²⁹ Jan KAPRAS, Právní dějiny zemí Koruny české II.-1: Doba předbělohorská, Praha 1913; TÝŽ, Právní dějiny zemí Koruny české II.-2: Doba pobělohorská, Praha 1920. TÝŽ, Dohled vrchnoporučenský v starém právu českém, Praha 1913; TÝŽ, Velkostatky a fideikomisy v českém státě, Praha 1918.

³⁰ Např. František ČÁDA, K osobní exekuci podle českého práva zemského I-II, Praha 1920; Rudolf RAUSCHER, K rukojemství v českém právu zemském, Praha 1923; Anděla KOZÁKOVÁ, Právní postavení ženy v českém právu zemském, Praha 1926.

³¹ Jiří KLABOUCH, Osvicenské právní nauky v českých zemích, Praha 1958; TÝŽ, Staré české soudnictví (jak se dříve soudovalo), Praha 1967.

³² Valentin URFUS, Vznik a počátky konkurzního práva v Čechách, Praha 1960; TÝŽ, Rodinný fideikomis v Čechách, in: Právněhistorické studie 9, 1962, s. 193-237.

Druhý směr, který založilo politické dějepisectví druhé poloviny 19. století, lze označit jako dějiny stavovství. Jeho počátky je možné sledovat v ambiciózním edičním podniku nazvaném Sněmy české, na jehož počátku stál Antonín Gindely (vydáváno od roku 1877). Projekt, jenž měl být dotažen až po konec starého stavovství roku 1848, zůstal v torzu a systematická řada tak zaujímá jen období 1526 až 1607³³ a je doplněná zásluhou Jana Bedřicha Nováka o akta k dlouhému sněmu roku 1611.³⁴ Stavovství jako vyjádření politických ambicí české šlechty tak zůstalo uzavřeno v dobách předbělohorských, v nichž tvoří partnera panovnické moci a její protiváhu na zemské úrovni. Tato dichotomie politického systému, jenž stojí na „stýkání a potýkání se“ monarchického a aristokratického principu vlády, byla často odmítána s poukazem na tragický osud polského státu (Tomek). Oproti tomu zastánci federalismu viděli v postavách vůdců sněmovní opozice (Budovec, Žerotín) bojovníky za české státní právo. K plné rehabilitaci stavovství pak došlo v době první republiky, a to zejména zásluhou Kamila Krofty³⁵, při čemž u některých jeho vrstevníků dostávalo v souvislosti s prosazováním národních a náboženských (tedy protestantských) principů téměř eschatologické vyznění.³⁶ V této souvislosti lze upozornit na fakt, že se také interpretace doby před- a pobělohorské stala součástí sporu o smysl českých dějin, a tak přeceňování náboženské otázky v českém stavovství souznělo s Masarykovým dějinným konceptem, jehož konkrétním vyjádřením par excellence byl Vančurův překlad rozsáhlého díla francouzského historika Ernsta Denise.³⁷ Dějiny stavovství však nezůstaly stranou ani v druhé polovině 20. století a zkoumání místa šlechty v koncepci předbělohorského státu se stalo důležitým tématem, jehož se chopili přední čeští (Jaroslav Pánek³⁸) i zahraniční historici (Winfried Eberhard, Joachim Bahlcke)³⁹. Tentokrát bez politických přesahů se daří vytvářet

³³ Kolektiv autorů (ed.), Sněmy české I-XI, Praha 1877-1954; Jan Bedřich NOVÁK, Sněmy roku 1611 (= Sněmy české XV, 1-3), Praha 1917-1939

³⁴ O osudech tohoto edičního podniku dále Jaroslav PÁNEK, „Sněmy české“ (Naděje a ztroskotání edice k dějinám raného novověku), in: 130 let Zemského archivu a 100. výročí úmrtí jeho zakladatele a prvního ředitele prof. A. Gindelyho, Praha 1993, s. 23-33.

³⁵ Zejména Kamil KROFTA, Nesmrtelný národ, Praha 1940.

³⁶ K přeceňování vlivu náboženství a národnostní otázky českým meziválečným dějepisectvím dále Jaroslav PÁNEK, Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577, Praha 1982, s. 9-10. Do této skupiny historiků patřili například Josef Borovička nebo Otakar Odložilík.

³⁷ Srov. Arnošt DENIS, Konec samostatnosti české, Praha 1893; TÝŽ, Čechy po Bílé hoře, Praha I-III, Praha 1921. O Vančurově překladu Doubravka OLŠÁKOVÁ, Český překlad Denisova díla v kontextu sporu o smysl českých dějin, in: Dějiny a současnost 23, 5/2001, s. 28-32; TÁŽ – Tomáš CHROBÁK, Ernst Denis. Život a dílo, Praha 2003.

³⁸ Srov. zejména Jaroslav PÁNEK, Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577, Praha 1982; TÝŽ, Politický systém předbělohorského českého státu (1526-1620), in: FHB 11, 1987, s. 41-101.

³⁹ Srov. Winfried EBERHARD, Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478-1530, München-Wien 1981; TÝŽ, Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinand I. in Böhmen, München 1985; Joachim BAHLCKE, Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619), München 1994. Dále srov. anglický sborník Robert J. W. EVANS – Trevor V. THOMAS (ed.), Crown, Church and Estates. Central

vyvážený pohled na dobu 16. století, kdy český politický systém stál na umění možného a na hledání racionálních kompromisů. V současné době pak dochází k rozvíjení nových pohledů na stavovství předbělohorské doby, a to v souvislosti s postupem nových politických dějin.⁴⁰ Bohužel se problematika českého stavovství dosud zastavuje na mezníku roku 1620, zkoumání funkce a postavení stavovských orgánů jako zemský sněm nebo zemský soud⁴¹ v době následující zůstává mimo pozornost historické vědy, snad některé výsledky v budoucnu přinesou výzkumy Jiřího Davida na Moravě⁴² a ambiciózní projekt Petra Mati.⁴³

I nadále pokračovalo rodopisné bádání, ať už se jednalo o genealogické přehledy české a moravské šlechty en bloc,⁴⁴ nebo o dějiny jednotlivých rodů, sepsané často archiváři, kteří spravovali rodinný archiv či byli s daným rodem jinak spřízněni.⁴⁵ Dominantním směrem v historii šlechty se ale v první polovině 20. století staly biografie významných členů stavovské společnosti.⁴⁶ Také ty navazovaly na již dříve započatou ediční činnost, zejména na vydávání šlechtické korespondence. V této činnosti vynikl zejména František Dvorský⁴⁷, jenž pomáhal ve vydávání Sněmů českých a připravil edice písemností šlechticů i šlechtičen pro

European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991 a německý sborník Joachim BÄHLCKE – Hans-Jürgen BÖMELBURG – Norbert KERSKEN (ed.), *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übertationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert*, Leipzig 1996.

⁴⁰ Srov. Zdeněk VYBÍRAL, Stavovství a dějiny moci v českých zemích na prahu novověku. Nové cesty ke starému tématu, in: ČČH 99, 2001, s. 726-751; TÝŽ, Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku, České Budějovice 2005.

⁴¹ Jedinou výjimkou zabývající se zevrubněji zemským soudem po roce 1620 je diplomová práce Mileny ŠVECOVÉ, Zemský soud v Čechách do roku 1749. Příspěvek k dějinám šlechty v první polovině 18. století, obhájeno na FF UK v Praze 1983 na katedře archivnictví.

⁴² Jiří DAVID, Pobělohorské zemské sněmy na Moravě, diplomová práce Historického ústavu MU v Brně, obhájeno 2005. Dále TÝŽ, „Odvážní moravští stavové“ a jejich pokus o zásah do Obnoveného zřízení zemského, ČMM 125, 2006, s. 397-423; TÝŽ, Od konfrontace ke kooperaci: role zemských stavů při zajišťování císařské armády po roce 1650, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (ed.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 41-49; TÝŽ, Moravské stavovství a zemské sněmy ve druhé polovině 17. století, FHB 24/1, 2009, s. 111-165. Ojedinělou záležitostí je také práce o slezském sněmování: Kazimierz ORZECZOWSKI, *Ogolnoslaskie zgromadzenia stanowe*, Warszawa-Wroclaw 1979.

⁴³ Srov. Valentin URFUS, K finanční pravomoci českého sněmu v 2. polovině 17. století, in: *Právněhistorické studie* 15, 1971, s. 97-114; Petr MAŤA, Český sněm v pobělohorské době (1620-1740), in: Marian J. Ptak (ed.), *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*, Opole 2000, s. 49-67. V současné době pracuje Petr Maťa na výzkumném projektu vídeňské univerzity „Landstände und Landtage in den österreichischen und böhmischen Ländern (1620-1740)“.

⁴⁴ Srov. Josef August DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer*, Praha 1900; dále Jan Bohuslav Miltner, Zdeněk Krakovský z Kolovrat a články časopisu „Adler“.

⁴⁵ Srov. Josef Erwin FOLKMANN, *Die gefürstete Linie des Uralten und Edlen Geschlechts Kinsky. Ein geschichtlicher Versuch*, Praha 1861; Matthias Maria FEYFAR, *Die erlauchten Herren auf Nikolsburg. Eine geschichtliche Studie*, Wien 1879; Jakob FALKE, *Geschichte des fürstlichen Hauses Liechtenstein I-III*, Wien 1868-1882; Josef LEDR, *Hrabata Chotkové z Chotkova a Vojnina. Studie rodopisná*, Kutná Hora 1886; Karl SCHWARZENBERG, *Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg*, Neustadt an der Aisch 1963; Patrick DE GMELINE, *Histoire des princes de Lobkowitz*, Berger-Levrault 1977.

⁴⁶ Za první vědeckou biografii šlechtice je považována práce Petra CHLUMECKYHO, *Carl von Zierotin und seine Zeit*, Brno 1862.

⁴⁷ František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997, s. 313-314.

další velký vydavatelský podnik – Archiv český (Lev z Rožmitálu, Vilém z Pernštejna, Karel st. ze Žerotína; Zuzana Černínová z Harasova, Kateřina ze Žerotína, rozená z Valdštejna). Vedle Dvorského se edicemi k dějinám šlechty zabývali také Josef Jireček (Vilém Slavata), Max Dvořák (Václav Eusebius z Lobkovic), Václav Schulz (Václav Jiří Holický ze Šternberka), František Tischer (Sylvie a Heřman Černínovi z Chudenic, Vilém Slavata a Jaroslav Bořita z Martinic), Ferdinand Menčík (Jan Jiří Harant z Polžic) nebo Zdeněk Kalista (Humprecht Jan Černín z Chudenic). Jelikož první republika přála jedincům, kteří nějakým způsobem bránili v dobách raného novověku habsburským centralizačním snahám, není divu, že se pozornosti historiků dostalo zejména osobnostem vázaným na české stavovské povstání.⁴⁸ Biografická metoda původně zdůrazňující postavení jednoho „tvůrce dějin“, velikána, který vtiskl době svou pečeť, však prošla ve 20. století bouřlivým vývojem. Stále více je konfrontována se sociálními dějinami, stále více jakoby se do života velikánů dostávaly obecnější aspekty: jedinec přestává vytvářet dějiny, mezi ním a společností, v níž žil, existuje vzájemné ovlivňování. Navíc může sociální začlenění jedince, popř. komparace s podobnými osudy, pomoci při formulování závěrů, pro něž jediný život nestačí. Dalším úskalím pak může být nedostatek pramenů, tedy nedostatek záchytných bodů, pomocí nichž lze spojit životopis do lineární konstrukce.⁴⁹ To je také důvod, proč pozornosti biografů dosud unikají příslušníci nižší šlechty. Pokusy o totální biografii se tak logicky týkaly zejména významných představitelů české aristokracie a na prvním místě Albrechta z Valdštejna, jehož postavení v rámci české šlechty nejvíce odpovídalo představě dějinného suveréna.⁵⁰ Kromě Janáčkova Valdštejna však neexistuje v české historiografii jiný pokus nahlédnout osobní život některého z raně novověkých šlechticů prizmatem celé společnosti. V nedávné době se podobnému konceptu přiblížil jen Vít Vlnas se svou objemnou biografií Evžena Savojského⁵¹ (kterého ale nemůžeme počítat mezi českou šlechtu) a zejména Thomas Winkelbauer životopisem moravsko-rakouského aristokrata Gundakara z Lichtenštejna.⁵²

⁴⁸ Srov. František HRUBÝ, Ladislav Velen ze Žerotína, Praha 1930; Otakar ODLOŽILÍK, Karel starší ze Žerotína 1564-1636, Praha 1936. Tento trend pokračoval i po 2. světové válce – Noemi REJCHRTOVÁ, Václav Budovec z Budova, Praha 1984; Miloš POJAR, Jindřich Matyáš Thurn: muž činu, Praha 1998.

⁴⁹ Takovým pramenem byly pro životopisy Viléma a Petra Voka z Rožmberka záznamy rodového kronikáře Václava Březana (srov. Jaroslav PÁNEK, Poslední Rožmberkové: velmoži české renesance, Praha 1989) a pro životopis Arnošta Vojtěcha z Harrachu jeho rozsáhlý deník (srov. Alessandro CATALANO, Zápas o svědomí: kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách, Praha 2008).

⁵⁰ První pokus o Valdštejnovu totální biografii provedl Josef JANÁČEK, Valdštejn a jeho doba, Praha 1978. Z hlediska dějin šlechty okolo Bílé hory i z hlediska metodologie jsou důležité i další valdštejnské biografie (Josef Kollmann, Josef Polišínský, Josef Pekař, Zdeněk Kalista).

⁵¹ Vít VLNAS, Princ Evžen Savojský, Praha 2001.

⁵² Thomas WINKELBAUER, Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des kofessionellen Zeitalters, Wien-München 1999; TÝŽ, Vom Lebenslauf zur Biographie.

Přesto nacházíme v současné době několik zajímavých pokusů napsat biografii s použitím nových metodologických postupů, především začleněním jedince do intelektuálních sítí jeho doby s důrazem na mentální svět daného šlechtice (Koldinské životopis Kryštofa Haranta z Polžic⁵³, Knozův životopis Karla staršího ze Žerotína⁵⁴, životopis Františka Antonína Hartiga od Claire Madlové⁵⁵), popř. na jeho kulturní činnost (mecenát, reprezentaci).⁵⁶

Zatímco genealogické, politické i biografické bádání zajímaly na prvním místě šlechtické kariéry konfrontované s politickou realitou dané doby, začaly se nově konstituované hospodářské dějiny ptát po finanční základně šlechtické moci a šlechtu chápat jako vrchnost na jedné straně a jako zdroj panovnických příjmů na straně druhé. Za zakladatele tohoto směru je považován Josef Pekař, který ve svých dílech (České katastry, Kniha o Kosti) chce především legitimizovat dějinné postavení české šlechty.⁵⁷ Ta se později, po vzniku samostatného Československa, dostala pod neúměrný tlak, na což Pekař opět reagoval, tentokrát nejen v rovině vědecké historie, ale také politickým spisem o nebezpečích pozemkové reformy.⁵⁸ V rámci sporu o smysl českých dějin se snažil nabídnout vyvážený pohled na českou historii, jenž byl možný jen tehdy, pokud se nebude potlačovat jeden fenomén na úkor jiného. Oproti Masarykovu konceptu náboženské humanity postavil vědecké dějiny rehabilitující roli upozaděných nebo dokonce ostrakizovaných vrstev. V Pekařově pojetí šlechta hrála vždy významnou úlohu, dokonce i po Bílé hoře nebo v období národního obrození.⁵⁹ Pekař je první, kdo si všímá sociálního a hospodářského zázemí šlechtické společnosti prostřednictvím sondy do vybraného (kosteckého) panství a zároveň se věnuje každodennímu životu na šlechtickém sídle v době třicetileté války.⁶⁰ Mikrosonda do prostředí východočeské rezidence dává podněty nejen pro studium sociálních a hospodářských dějin,

Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik. Referate der Tagung am 26. Oktober 1997 in Horn, Waidhofen an der Thaya 2000.

⁵³ Marie KOLDINSKÁ, Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic: cesta intelektuála k popravišti, Praha 2004.

⁵⁴ Tomáš KNOZ, Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa, Praha 2008.

⁵⁵ Claire MADL, L'écrit, le livre et la publicité. Les engagements d'un aristocrate éclairé de Bohême: Franz Anton Hartig (1758-1797), dizertační práce École pratique des hautes études, Paris 2007.

⁵⁶ Victor FLEISCHER, Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein als Bauherr und Kunstsammler (1611-1684), Wien-Leipzig 1910; Pavel PREISS, Boje s dvouhlavou saní: František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách, Praha 1981 (druhé vydání 2003); Václav BŮŽEK – Ondřej JAKUBEC – Pavel KRÁL, Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh synovce posledních Rožmberků, Praha 2009.

⁵⁷ Poprvé tak činí roku 1897 ve své habilitační práci Dějiny valdštejnského spiknutí. Po první světové válce pokračuje obhajobou katolické šlechty (proti protestantskému německému živlu) v díle Bílá hora. Její příčiny a následky (1921).

⁵⁸ Srov. Josef PEKAŘ, Omyly a nebezpečí pozemkové reformy, Praha 1923.

⁵⁹ Zde navazuje na Josefa HANUŠE, Národní museum a naše obrození I-II. K stoletému jubileu založení muzea, Praha 1921.

⁶⁰ Josef PEKAŘ, Kniha o Kosti, Praha 1909 a 1911. O vzniku tohoto zásadního díla dále Marie RYANTOVÁ, Po stopách vzniku Knihy o Kosti a jejího třetího dílu, in: Josef Pekař, Kniha o Kosti, Praha 1998, s. 343-354.

ale i dějin každodennosti. Pekař také představil alternativní koncepci k obviňování české šlechty z hospodářských (a politických) potíží, kterými procházel český stát po Bílé hoře.

K návaznosti na Pekařovo dílo došlo ve dvojitým smyslu: rozvíjení jeho impulzů kulturněhistorických se chopil Zdeněk Kalista, jenž prohlubuje vazbu pobělohorské šlechty na tradici románského katolicismu (srov. dále), v Pekařově zkoumání hospodářských dějin z pohledu české šlechty pokračovali prvorepublikoví historici jako Václav Pešák, František Teplý a Václav Černý.⁶¹ Jejich zájem provázený edičním zpřístupňováním hospodářských pramenů kombinoval studium vrchnostenských norem (instrukcí) a obrovského účetního materiálu. Do popředí tak vystupuje panství (resp. dominium) jako základní ekonomická jednotka raně novověkého hospodářství. S nástupem komunistického režimu v roce 1948 zažívaly sice hospodářské dějiny nový rozkvět, jejich přístup se však změnil v souladu s marxistickým pohledem na dějiny. V centru dění stojí na jedné straně poddaný, jeho zemědělské nástroje a způsob práce, na druhé straně potom dynamicky se rozvíjející šlechtický velkostatek. Střetnutí těchto dvou dějinných činitelů, jejichž vzájemné vztahy vytvářejí konstitutivní pouto feudálního zřízení, se stalo předmětem zájmu Aloise Míky nebo Josefa Petráň.⁶² Oproti tomu Josef Válka a před ním František Matějka vycházejí při zkoumání téže problematiky z popisu vzniku a fungování vrchnostenského hospodaření na Moravě 16. století, při čemž uprostřed jejich zájmu stojí různá odvětví šlechtické ekonomiky i jejich dopad na život poddaných, a také sociální konflikty z toho vyplývající.⁶³ Zatímco u Matějka je hlavním činitelem velkostatek jako neosobní ekonomická jednotka, Alois Míka studující o deset let později rožmberské dominium vidí za vrchnostenským hospodařením konkrétní osoby a jejich plány, ať už jde o Oldřicha z Rožmberka nebo o Jakuba Krčína.⁶⁴

Vedle komplexních historických pojednání o struktuře (především předbělohorského⁶⁵) velkostatku se objevily i cenné studie podávající vhled do správní struktury jednotlivých velkostatků české šlechty.⁶⁶ Přehledy o fungování vrchnostenského

⁶¹ Z děl velkých historiků hospodářských dějin za první republiky např. Václav PEŠÁK, Panství rodu Smiřických v letech 1609-1618, Praha 1940; Václav ČERNÝ, Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15.-16. století, Praha 1930; František TEPLÝ, Příspěvky k dějinám českého rybníkářství, Praha 1937.

⁶² Alois MÍKA, Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století, Praha 1960; Josef PETRÁŇ, Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století, AUC phil et his 1964.

⁶³ František MATĚJEK, Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století, Praha 1959; Josef VÁLKA, Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě, Praha 1962.

⁶⁴ Alois MÍKA, Osud slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia, Praha 1970.

⁶⁵ O pobělohorském velkostatku komplexně zatím jen Eduard MAUR, Český komorní velkostatek v 17. Století. Příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích, AUC phil et his 1976.

⁶⁶ Např. Josef KRÍVKA, Roudnický velkostatek na sklonku 16. století, in: Historie a muzejnictví 1, 1956, s. 117-136; TÝŽ, Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16. a 17. století),

velkostatku vznikaly většinou z pera archivářů pořadajících a spravujících šlechtické archivy.⁶⁷ Hospodářské dějiny však měly vedle zdůrazňování velkostatkové a poddanské problematiky ještě jeden směr, který bohužel nezískal ve druhé polovině 20. století takovou oblibu, a tím jsou dějiny šlechtického průmyslového podnikání. První si všiml tohoto významného fenoménu, který ovlivňoval především dějiny 18. století, Jindřich Šebánek ve své práci o textilních podnicích moravských Kouniců⁶⁸, později shrnul poznatky na tomto poli Arnošt Klíma. Jeho „Manufakturní období v Čechách“⁶⁹ patří mezi jedinečná díla 50. let minulého století i s ohledem na to, že z velké části musel kvůli své syntéze provést rozsáhlý archivní výzkum a konfrontovat ho s výsledky zejména (sudeto)německých regionálních badatelů, kteří jediní se před ním dané problematice systematicky věnovali. Bohužel tato kapitola naší historiografie zůstala dodnes nedopsána.

Ekonomické dějiny české šlechty dostaly nový impulz až v 80. letech 20. století, a to zásluhou Václava Bůžka a Václava Ledvinky.⁷⁰ Oba totiž začali zkoumat nejen kapitál vzešlý z výnosu jednotlivých panství, ale kapitál úvěrový pohybující se ve finančních operacích předbělohorských Čech. Zajisté byly tyto peníze vázány na ekonomickou výkonnost šlechtických dominií, přesto představovaly svébytný zdroj příjmů, a to zejména pro nižší šlechtu. Tímto krokem se také podařilo přivést zpět do historie tuto společenskou vrstvu, jež byla do té doby prakticky nepostižitelná. Úvěrové operace odhalily vzájemnou závislost obou šlechtických vrstev a nastínily tak téma vertikálních sociálních sítí, tedy vazeb mezi patronem a klientem. Zde se však už jedná o překročení hranic hospodářských dějin směrem k dějinám sociálním jako ke komplexnímu postižení šlechty v jeho sociálních sítích. Sociální pojetí šlechty jako stavu již dříve vstoupilo na historiografické pole zejména zásluhou Josefa Války, který byl schopen jako jeden z mála našich historiků přijímat zahraniční modely a aplikovat je

Praha 1959; Eva CIRONISOVÁ, Vývoj správy rožmberských panství ve 13.-17. století, SAP 31, 1981, s. 105-178; Antonín ROUBIC, Správa statků olomouckého (arci)biskupství od 16. století, SAP 31, 1981, s. 418-476. Podobně také Gustav HOFMANN, Dobříšské panství v letech 1570-1630, SSH 2, 1958, s. 161-199; TÝŽ, Snahy o hospodářskou reformu na velkostatku Planá v druhé polovině 18. století, MZK 4, 1966, s. 104-115.

Nejnovejším důkladným dílem o správě šlechtického dominia je práce Roberta ŠIMŮNKA, Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418-1472, Praha 2005.

⁶⁷ Karel TRÍSKA, Vývoj černínské ústřední správy, SAP 18, 1968, s. 363-376; Jiří TYWONIAK, Ústřední správa chotkovských velkostatků a její archiv, SAP 23, 1973, s. 3-105.

⁶⁸ Jindřich ŠEBÁNEK, Textilní podniky moravských Kouniců, in: Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 95-168 a 418-468.

⁶⁹ Arnošt KLÍMA, Manufakturní období v Čechách, Praha 1955; na Moravě a Slezsku zejména František MAINUŠ, Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století, Ostrava 1959; TÝŽ, Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století, Praha 1960; TÝŽ, Janovické harrachovské plátenické podnikání v letech 1746-1756 (1756-1778), [Slezský sborník](#) 54, 1956, s. 468-494; 55, 1957, s. 392-411.

⁷⁰ Václav LEDVINKA, Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596), Praha 1985; Václav BŮŽEK, Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách, Praha 1989; TÝŽ, Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech, Praha 1996.

na látku českých zemí.⁷¹ Zároveň došlo již v 70. letech 20. století zásluhou Josefa Petráně a Josefa Polišínského k propojení hospodářské a sociální problematiky české šlechty při studiu majetkového rozvrstvení, jež do značné míry předurčovalo sociální pozice jednotlivců i celých rodů.⁷² Třetím impulzem, jenž měl změnit pohled na studium nobility zejména v 90. letech 20. století, pak byla široce pojatá kulturní historie spojující šlechtu s dějinami umění, dějinami idejí a v neposlední řadě dějinami každodennosti. Průkopnická role zde patřila Františku Kavkovi⁷³, jenž při popisu rožmberského dominia 16. století výrazně překročil horizont hospodářských dějin⁷⁴, dále Zdeňku Kalistovi, který vztáhl pojem „baroko“ na všechny lidské činnosti dané doby a interpretoval je jako kulturní fenomény, a Josefu Petráňovi, jehož koncepce hmotné kultury vytváří rámec pro poznání kulturního prostředí nejen raně novověké šlechty, ale všech vrstev společnosti.

Rok 1989 znamenal oživení zájmu o šlechtu, z mocensko-politických důvodů zanedbávané téma začalo celkem logicky budit zájem, a to nejen v kontextu soudobé diskuse o restitucích šlechtického majetku. Jako první se na knižní trh dostaly genealogické přehledy a práce slovníkového typu, které nabídly základní orientaci v tématu,⁷⁵ později začaly vycházet analytické studie v řadě periodik, jež se soustředila na problematiku raného novověku (Folia historica bohemia v Historickém ústavu AV ČR, Opera historica a jejich monografická řada v Historickém ústavu Jihočeské univerzity). Důvodem jejich vysoké kvality byl fakt, že po pádu železné opony se české bádání mohlo poprvé konfrontovat s výsledky zahraničními.⁷⁶

V souvislosti s impulzy přicházejícími ze západoevropských zemí začaly být také přehodnocovány všechny dosavadní přístupy ke šlechtě: sociální, politický, genealogický i

⁷¹ Josef VÁLKA, Česká společnost 15.-18. století I-II, Praha 1972 a 1983; TÝŽ, Morava renesance, reformace a baroka (= Dějiny Moravy II.), Brno 1996.

⁷² Srov. Josef PETRÁŇ (ed.), Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, Praha 1976; Frederick SNIDER, The Resctructuralization of the Bohemian Nobility 1610-1656, dizertace FF UK a univerzity v Berkeley 1972. Její závěry publikoval spolu s Josefem POLIŠENSKÝM, Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století, ČsČH 20, 1972, s. 515-526; Alois MÍKA, Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období, in: Sborník historický 15, 1967, s. 45-75. Shrnutí Eduard MAUR, Der böhmische und mährische Adel vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, in: Helmuth Feigl – Willibald Rosner (ed.), Adel im Wandel, Wien 1991, s. 17-37.

⁷³ František KAVKA, Zlatý věk růží: kus české historie 16. století, České Budějovice 1966.

⁷⁴ Na význam dlouho jedinečného Kavkova díla upozorňují Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku, Praha-Litomyšl 2002, s. 21. Petr MAŠEK, Modrá krev, Praha 1999; Jan HALADA, Lexikon české šlechty I-III, Praha 1992-1994.

⁷⁶ Jaroslav Pánek za bod zlomu považuje konferenci o dvorech a rezidenčních městech jihočeských Rožmberků, která se konala v Českém Krumlově v říjnu 1992, z níž vyšel sborník Václav BŮŽEK (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= Opera historica 3), České Budějovice 1993. Dále Jaroslav PÁNEK, Šlechta v raně novověké Evropě z pohledu českého a evropského bádání, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvorech barokní šlechty (= Opera historica 5), České Budějovice 1996, s. 19-45, zde s. 23.

kulturní.⁷⁷ Nové politické dějiny objevily kulturní rozměr politického dění a začaly zohledňovat ceremoniál, jenž ustálil formy mocenských vztahů. S tím bylo spojeno studium dvora (ať už panovnického nebo aristokratického) jako mocenského centra. Najednou se ukázalo, že stavovství nebylo jediným politickým projevem šlechty a že její vliv na chod země či státu se mohl projevit také u dvora. Dlouhotrvající zájem o dvorskou společnost, který začal v oblasti dějin správy, se tak přesunul do centra pozornosti sociální historiografie.⁷⁸ Od té doby vytváří ve spolupráci zejména s rakouskými historiky také české dějepisce celkový pohled na dějiny vídeňského dvora a zkoumá účast české a moravské šlechty na dění v tomto fascinujícím sociálním organismu.⁷⁹ Gravitační i geografická (a s ní spojená mocenská) mobilita šlechty však nejsou jedinými společenskými procesy, na které se moderní bádání o šlechtě soustředí. Patří mezi ně například problematika vytváření sociálních a příbuzenských sítí (zde se stávají základem staré genealogické spisy), urbanizace šlechty, socializace a edukace (cestování a osvojování myšlenkových schémat) či problematika komunikačních a informačních kontaktů. Pod vlivem historické antropologie⁸⁰ se mění také obraz šlechtice-jednotlivce, jenž přestává být nelidskou politickou figurou, a stává se bytostí z masa a kostí se svými touhami, pocity, vnímáním a každodenním životem (stolování⁸¹, uléhání a vstávání, cestování⁸²). V jeho světě se střetává čas cyklický (střídání ročních období, svátků církevního roku a hospodářských prací na panství) s časem lineárním

⁷⁷ K hlavním tendencím vývoje bádání o české šlechtě v 90. letech 20. století srov. Václav BŮŽEK, Šlechta raného novověku v českém dějepiscetví devadesátých let, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= Opera historica 7)*, České Budějovice 1999, s. 5-28, zejména s. 15 an.

⁷⁸ Norbert ELIAS, *Die höfische Gesellschaft*, Darmstadt 1969.

⁷⁹ Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009.

⁸⁰ Srov. Martin DINGES, „Historische Anthropologie“ und „Gesellschaftsgeschichte“. Mit dem Lebensstilkonzept zu einer „Alltagskulturgeschichte der frühen Neuzeit?“, in: *Zeitschrift für historische Forschung* 24, 1997, s. 179-214; Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002; Gerd DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien 1996; časopis *Historische Anthropologie* vycházející od roku 1993.

⁸¹ Josef HRDLÍČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (= Monographia historica 1)*, České Budějovice 2000. Zde i další literatura.

⁸² Irena KORBELÁŘOVÁ, *Kavalířská cesta Ferdinanda Jana z Lichtenštejna*, in: *Časopis Slezského zemského muzea B*, 57, 2008, s. 220-227; Jana HUSÁKOVÁ - Eva BÍLKOVÁ - Alexandra TESÁŘÍKOVÁ, *Kavalířská cesta Heřmana Jakuba Černína z Chudenic*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Historie 2003. Celostátní vědecká konference. Pardubice 4.-5.12. 2003*, Pardubice 2004, s. 89-119; Zdeněk HOJDA, *Kavalířské cesty české šlechty do Itálie v 17. století*, in: Jaromír Homolka (ed.), *Itálie, Čechy a střední Evropa*, Praha 1986, s. 216-239; TÝŽ, *Z katolického exilu do západní Evropy. „Velká cesta“ Jiřího Adama z Martinic v letech 1620-1625*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997*, s. 301-306; Jiří KUBEŠ (ed.), *Kryštof Václav z Nostic. Deník z cesty do Nizozemí*, Praha 2004; TÝŽ (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007; Zdeněk HOJDA – Vít VLNAS (ed.), *Cesty a cestovatelé v raném novověku (katalog výstavy)*, Litoměřice-Praha 1994; František HRUBÝ, *Lev Vilém z Kounic: barokní kavalír*, Brno 1987; Jiří KROUPA, *Ditrichštejnové v polovině 17. století a model tzv. kavalířské cesty*, in: *Historická Olomouc a její současné problémy* 4, 1983, s. 109-117.

plným slavností⁸³, narození i smrti⁸⁴. Předmětem zájmu historické antropologie se stává i manželství a láska⁸⁵, prožívání citů, sexuality, hledání a sebedefinování vlastní identity: stavovské, rodinné, genderové.⁸⁶ Těto poptávce po nových tématech je přizpůsobena i ediční činnost, která se soustředí na vydávání pramenů privátní povahy jako jsou deníky⁸⁷ či osobní korespondence.⁸⁸ Zároveň se stále více ukazuje nutnost postupovat při zkoumání výše zmíněných kategorií ve spolupráci se zahraničními badateli, a to zejména s historiky rakouskými, maďarskými a slovenskými, protože v pobělohorském období se stále více ze šlechty české či moravské stává šlechta habsburské monarchie a vazby na ostatní zmíněné oblasti jsou stále intenzivnější. Tento fakt pochopitelně klade na historiky nové nároky zejména v oblasti jazykové vybavenosti a mobility, aby stačili kosmopolitnímu duchu předmětu svého bádání.

Do nové etapy vstoupily začátkem 90. let 20. století také hospodářské dějiny, jež začaly pojímat panství nejen jako prvek správní a čistě ekonomický, ale i jako sociální instituci, která pomáhala vzniku sociálních vazeb mezi šlechticem a jeho vrchnostenským aparátem na jedné straně a poddanými na straně druhé.⁸⁹ Zároveň jsou sledovány na úrovni panství procesy, které „ve velkém“ probíhaly v prostředí vznikajícího novověkého státu (byrokratizace, soužití regionálních elit s mocenským centrem), a které přinášejí nové otázky

⁸³ Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku* (= Opera historica 8), České Budějovice 2000.

⁸⁴ Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550-1650* (= Monographia historica 2), České Budějovice 2002; TÝŽ, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku* (= Monographia historica 4), České Budějovice 2004. Zde i další literatura k tématu.

⁸⁵ Martin HOLÝ, *Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500-1650*, in: *Historická demografie* 27, 2003, s. 5-35; Beatrix BASTL, „Mezi mocí a bezmocí“. Úvahy o každodenním životě šlechticů v raném novověku 3/1994, s. 24-26 (srov. také její díla v němčině).

⁸⁶ Milena LENDEROVÁ (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002; Veronika ČAPSKÁ – Veronika MARKOVÁ (ed.), *Gabriela Sobková z Kornic, provdaná ze Spens-Booden. Deníkové rodinné záznamy (1785-1808)*, Praha 2010. Srov. také dvě nejnovější edice na toto téma Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající. Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008; Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, Praha 2009. Základní přehled o novějším bádání podává Jana RATAJOVÁ, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, in: *Kuděj* 7, 2005, s. 159-173.

⁸⁷ Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky*, in: *FHB* 18, 1997, s. 99-120; Harald TERSCH, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit 1400-1650*, Wien-Köln-Weimar 1998; Winfried SCHULZE (ed.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996.

⁸⁸ Znovu velmi využívané osobní dopisy vydané Zdeňkem KALISTOU (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941. Srov. také manželské dopisy Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005 (a recenzi na toto dílo Petr MAŤA, *Zdeňk Vojtěch z Lobkovic, Polyxena z Pernštejna a jejich korespondence. Poznámky k edici Pavla Marka*, *FHB* 23, 2008, s. 341-372).

⁸⁹ Srov. Jan PETERS (ed.), *Gutherrschaft als soziales Modell. Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaft*, München 1995; TÝŽ (ed.), *Gutherrschftschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997.

(problém efektivitý moci⁹⁰). Soustředění pozornosti na panství jako celek dává možnost studovat jak šlechtické podnikatelské aktivity⁹¹, tak zadlužení jednotlivých šlechticů a jejich bankrotů⁹² a navázat tím hned na několik vzorů právní historiografií počínaje (problematika konkurzního práva) a konče bádáním o manufakturním podnikání, ekonomických sítích (dějiny obchodu)⁹³ a reprezentaci (sběratelství⁹⁴; stavba nových rezidencí, ale i hospodářských dvorů a jejich vybavení⁹⁵; rozvoj vrchnostenských měst⁹⁶). Prameny ekonomické povahy získávají na významu při zkoumání aristokratického dvora, k němuž se postupně přesouvá zájem badatelů, kteří vycházejí z posuzování vídeňské dvorské společnosti. Otázka po analogiích a paralelách mezi „velkým“ panovníckým dvorem a „malými“ dvory významných českých, moravských, rakouských či uherských šlechticů však dosud nebyla uspokojivě zodpovězena.

Poslední skupinou témat, kterými se zabývá současné bádání o raně novověké šlechtě, je působení velkých a složitých společenských procesů či kulturních fenoménů na šlechtu (resp. jednotlivé šlechtice). O vztahu mezi šlechtici a panovníckým dvorem byla řeč výše, stejně tak probíhá pátrání po vzájemném kontaktu mezi šlechtou a barokní (či renesanční) kulturou⁹⁷, šlechtou a osvícenstvím⁹⁸, šlechtou a vznikem kulturní krajiny⁹⁹, šlechtou a

⁹⁰ V této souvislosti se vytvořily dva principy, které mezi sebou vedou čilou polemiku. První vychází z normativních pramenů a písemnosti vrchnostenské (a později i státní) správy, druhý se snaží stavět těmto pramenům jako protiváhu prameny vesnické samosprávy. Srov. Thomas WINKELBAUER, Gundaker von Lichtenstein als Grundherr in Niederösterreich und Mähren, Wien – Köln – Weimar 2008; opačný přístup Pavel HIML, „Die armben Leute und die Macht“. Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680-1781), Stuttgart 2003.

⁹¹ Např. Jaroslav ČECHURA, Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech, ČČH 90, 1992, s. 507-536; TÝŽ, Adelige Grundherrn als Unternehmer. Zur Struktur sudböhmischer Dominien vor 1620, München-Wien 2000; Aleš STEJSKAL, Nedoplatek a zpětná dotace – sociálně ekonomické kategorie rožmberských velkostatků (1550-1611), ČNM – řada historická 164, 1995, s. 6-39.

⁹² Srov. Marek VAŘEKA, Jan z Pernštejna (1561-1597). Hospodářský úpadek Pernštejnů, České Budějovice 2008. Pro dobu pobělohorskou zejména Aleš VALENTA, Bankrot Karla Kajetána Buquoye: geneze, průběh, důsledky, in: JSH 76, 2007, s. 58-96; TÝŽ, Finanční poměry panství Litomyšl v polovině 18. století, in: ČNM – řada historická 172, 2003, s. 151-166.

⁹³ Srov. Petr VOREL, Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století, ČČH 96, 1998, s. 754-778; Václav BŮŽEK, Zahraniční trhy a kultura šlechtických dvorů v předbělohorských českých zemích, ČČH 91, 1991, s. 692-713.

⁹⁴ Srov. Lubomír SLAVÍČEK (ed.), Artis pictoriae amatores. Barokní sběratelství v Čechách a na Moravě, Praha 1983.

⁹⁵ Kromě jiných Jiří KUBEŠ, Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500-1740), dizertační práce FF JU, České Budějovice 2005. Zde i další literatura.

⁹⁶ Petr VOREL, Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.-17. století, Pardubice 2001; Lidmila DĚDKOVÁ, Ochranná municipální města v Čechách, in: SAP 28, 1978, s. 292-355; Aleš FILIP, Rezidenční města na Moravě a ve Slezsku. Poznámky k baroknímu urbanismu, in: Michaela Kokojanová (ed.), Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997, s. 447-494.

⁹⁷ Zdeněk KALISTA, Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic, Praha 1932; TÝŽ, Století andělů a ďáblů, Vimperk 1994. Druhého, přepracovaného vydání se dočkala na začátku nového tisíciletí i práce Pavla Preisse o Františku Antonínu Šporkovi.

protoindustrializací (pro 18. století) apod.¹⁰⁰ Ve všech těchto oblastech byla aktivním činitelem, podílela se na tvorbě zmíněných procesů a zasahovala do nich ve svůj prospěch. Na druhou stranu však byla také pasivním článkem společnosti, přijímala kulturní vzory, musela se přizpůsobovat příznivým či nepříznivým klimatickým změnám, živelním a válečným pohromám a také byla směřována ve svém vývoji, zejména ze strany panovníka. V současné době se do centra pozornosti dostal vztah mezi šlechtou a rekatolizací, jenž odráží nejen problematiku církevní správy a konfesionalizace, ale také širší a nepříliš často reflektovanou otázku šlechtické zbožnosti,¹⁰¹ zásluhou Tomáše Knoze byl navíc znovu posouzen složitý proces pobělohorských konfiskací.¹⁰² Současná historiografie vychází z rozmanitosti metod i témat, formy a obsahu. Je tudíž nemožné postihnout veškerý vývoj dějepisectví zabývající se českou raně novověkou šlechtou. Podobně jako v případě baroka či církevních dějin, ani v případě šlechty už dávno nejde o opomíjenou látku. Naopak: šlechta láká stále nové a nové badatele ze všech možných oborů, a to do takové míry, že se dějepisná produkce na dané téma stává pomalu nepřehlednou. Vždyť trvalo více než deset let, než vznikly první pokusy o syntetické uchopení, z nichž je třeba uvést zejména obsáhlou knihu Petra Mati „Svět české aristokracie (1500-1700)“ a také kolektivní dílo jihočeské historické školy s názvem „Věk urozených“.¹⁰³ Kam se bude ubírat další vývoj, zůstává i nadále otevřené, protože možnosti, jak a co studovat na fenoménu české šlechty 16. až 18. století, je vlastně nekonečné množství.¹⁰⁴

*

Má dizertační práce zabývající se barokními Valdštejnami v Čechách je první, která dané téma zpracovává. Aby bylo možné tento obtížný úkol splnit, bylo potřeba opřít se o ta díla, která jsou inspirativní po stránce metodologické (formální), nebo se dotýkají některé části

⁹⁸ Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810*, Brno 2006. Také zde se jedná o druhé vydání.

⁹⁹ *Valdštejnská loggie a komponovaná barokní krajina okolí Jičina (= Z Českého ráje a Podkrkonoší, Supplementum 3)*, Semily 1997.

¹⁰⁰ Srov. pozn. č. 91. Dále Bohumír SMUTNÝ, *Potštejnská manufaktura na česko-kladském pomezí*, Hradec Králové 2002.

¹⁰¹ Jednou z cest k postižení šlechtické zbožnosti je kromě finančních nadací a obnovování far také účast v náboženských bratrstvech – srov. Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, Praha 2000.

¹⁰² Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace*, Brno 2004. Autor se zabývá zejména moravskou problematikou, i když nezapomíná ani na obecný rámec tohoto fenoménu. K němu dále Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I-II*, Praha 1882-1883; Josef ZUKAL, *Slezské konfiskace 1620-1630*, Praha 1916.

¹⁰³ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004; Václav BŮŽEK -- Josef HRDLIČKA -- Pavel KRÁL -- Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených*, Praha-Litomyšl 2002; méně podařeně Jiří JURK, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*, Nový Jičín 2000.

¹⁰⁴ Ty hlavní cesty naznačil článek: Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Šlechta raného novověku v historickoantropologických proudech současné evropské historiografie*, in: ČMM 122, 2003, s. 375-409.

zvoleného tématu. Pro přehlednost jsem ohlédnutí za starší literaturou rozdělil do dvou částí, v první jsou studie věnované dějinám Valdštejnů, v druhé dějinám šlechtického rodu obecně.

Valdštejnská problematika se v české historiografii objevuje velmi často. Již samo pojmenování badatelského pole však evokuje zacílení na Albrechta z Valdštejna jako na nejvýznamnější, avšak naprosto atypickou postavu valdštejnské historie. Odmyslíme-li si díla, jež se – ať už synteticky nebo analyticky – věnují tomuto generalissimovi císařských armád, nezbude z valdštejnské literatury mnoho, přestože i další postavy tohoto slavného rodu významně promlouvaly nejen do dějin střední Evropy, ale i do dějin celého starého kontinentu. Druhým nejvíce zkoumaným Valdštejnem je po frýdlantském vévodovi pražský arcibiskup Jan Bedřich, jenž na sebe strhnul pozornost jednak svým neohroženým vystoupením na českém sněmu¹⁰⁵, kde se postavil proti císaři za zachování církevních imunit, jednak jako mecenáš umění¹⁰⁶ a literatury (dědictví svatováclavské).¹⁰⁷ I když studii, jež se touto postavou zabývají, není mnoho, i zde lze pozorovat jistý vývoj v hodnocení tohoto barokního preláta, jenž se mění z vlasteneckého ochránce českého státu proti nenasytnému císařskému fisku v konzervativního politika, jemuž jde v první řadě o obranu církve proti nastupujícímu (raně) modernímu státu.¹⁰⁸ Osobnost Jana Bedřicha z Valdštejna je však mnohovrstevnatější a jistě není třeba příliš zdůrazňovat, že jako klíčový pražský arcibiskup druhé poloviny 17. století by si zasloužil samostatnou biografii.

Až daleko za ním následují jiní členové rodu, především další prelát Emanuel Arnošt z Valdštejna (litoměřický biskup druhé poloviny 18. století), jenž přitahuje pozornost nejen svou sběratelskou činností¹⁰⁹, ale i kontakty s českými osvícenci.¹¹⁰ Nepochopitelně stranou zatím zůstává císařský diplomat Karel Ferdinand z Valdštejna, jemuž věnoval medailonek

¹⁰⁵ Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 509-510; Valentin URFUS, Stavovská opozice pražského arcibiskupa a spor pražských šlechticů s jezuitami – dvě epizody z protireformační Prahy, in: Documenta Pragensia 9, 1991, s. 475-485.

¹⁰⁶ Johann Joseph MORPER, Johann Friedrich Graf von Waldstein und Claude Lorrain, in: Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst, III Folge 12, 1961, s. 203-217; Lubomír SLAVÍČEK, „Conte savio“. Jan Bedřich z Valdštejna – mecenáš umění a sběratel, in: Dějiny a současnost 1/1993, s. 13-16; Arkadiusz WOJTYLA, „Cardinale langravio“ i „Conte savio“ – dygnitarze Rzeszy w barokowym Rzymie, in: Quart. Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego 2 (4), 2007, s. 27-39.

¹⁰⁷ Dále Milan KOPECKÝ, Svatováclavská bible jako pramen inspirace, in: Studia Comeniana et historica 32, 2002, s. 195-198; TÝŽ (ed.), Bible svatováclavská: Evangelia, Brno 1991 (editorův doslov).

¹⁰⁸ Jiří M. HAVLÍK, Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682-1694), dizertace PedF UK, Praha 2008; TÝŽ, Spor českého duchovenstva o imunitu církve. K politickým aktivitám pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, ČČH 107, 2009, s. 769-796.

¹⁰⁹ Srov. Vít VLNAS, Emanuel Arnošt Valdštejn – barokní prelát v epoše rozumu, in: FHB 15, 1991, s. 343-379.

¹¹⁰ Edici dopisů mezi Valdštejnem a Dobnerem vydal Johann SCHLENZ, Briefe Dobners an den Leitmeritzer Bischof Emanuel Ernst Reichsgrafen von Waldstein, in: MVGDB 49, 1911, s. 396-443; TÝŽ, Gelehrtenbriefe an den Leitmeritzer Bischof Emanuel Ernst Reichsgrafen von Waldstein, in: MVGDB 51, 1913, s. 458-475.

pouze Zdeněk Kalista, byť ho označil za jednoho z Čechů, kteří tvořili dějiny světa.¹¹¹ Ostatní Valdštejnové vystupují vždy jen na okraji děl, která se zabývají jiným tématem: Jan Josef v souvislosti s prvními manufakturními pokusy v Čechách¹¹², Maxmilián Adam v kontextu své činnosti v říšské dvorské radě¹¹³, Maxmilián jako jeden z oblíbenců svého vzdáleného příbuzného frýdlantského vévody¹¹⁴, Rudolf jako jeden z dědiců Karla st. ze Žerotína a jeho manželky,¹¹⁵ Josef Karel jako ochránce slavného Casanovy.¹¹⁶ Je skutečně s podivem, že velká řada osobností rodu zcela proklouzla dosavadní historiografii mezi prsty (moravský hejtman František Josef, johanita a oblíbenec Leopolda I. František Augustin, budovatel valdštejnské domény Arnošt Josef, vyslanec v Portugalsku Karel Arnošt, rožďalovický pán Václav Josef a další). Situace se začíná pozvolna měnit až v posledních letech, kdy došlo k systematickému studiu některých deníků uložených v Rodinném archivu Valdštejnů.¹¹⁷ Podobně tristní je i pohled na úroveň zpracování dámské části valdštejnského rodu: vedle edice dopisů Kateřiny z Valdštejna, provdané za Karla st. ze Žerotína (zájem o ní vycházel zejména ze zájmu o jejího manžela...)¹¹⁸ se setkáváme jen se zpracováním deníkových záznamů Jany Marie Karoliny, provdané Harbuval de Chamaré (druhá polovina 18. století).¹¹⁹ Asi nejúplnější text o některé z valdštejnských dam tak sepsal Josef Vítězslav Šimák a týká se „máti kapucínů“, mnichovohradišťské Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic.¹²⁰

Na rozdíl od jiných šlechtických rodů (Lobkovicové, Šternberkové) se Valdštejnové nedočkali ani během zvýšeného zájmu veřejnosti o šlechtickou tematiku v 90. letech 20. století žádného komentovaného vydání své genealogie, takže se badatel na tomto poli musí

¹¹¹ Srov. Zdeněk KALISTA, Karel Ferdinand z Valdštejna, in: *týž, Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, Praha 1999, s. 137-146.

¹¹² Hermann FREUDENBERGER, *The Waldstein Woollen Mill: Noble Entrepreneurship in Eighteenth Century Bohemia*, Boston 1963; Arnošt KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955; Alfred PRIBRAM, *Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit*, Praha 1898.

¹¹³ Oswald VON GSCHLIESSER, *Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung, Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806*, Wien 1942.

¹¹⁴ Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978.

¹¹⁵ Tomáš KNOZ, *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře*, Brno 2001.

¹¹⁶ Josef POLIŠENSKÝ, *Casanova a jeho svět*, Praha 1997.

¹¹⁷ Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (ed.), *Deník rudolfinského dvořana: Adam mladší z Valdštejna 1602-1633*, Praha 1997; Kateřina SALONOVÁ, *Kavalírská cesta Bertolda Viléma z Valdštejna v letech 1664-1665*, diplomová práce FF UPce 2008; Eva KRÁLÍKOVÁ, *Vzdělání a socializace Emanuela Arnošta z Valdštejna na základě jeho deníkových zápisků z let 1735-1742*, diplomová práce FF UPce 2008.

¹¹⁸ František DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny ze Žerotína, rozené z Valdštejna I-II*, Praha 1894-1895.

¹¹⁹ Pavla JANÁČKOVÁ, *Deníky Jany Marie hraběnky Harbuval de Chamaré (1722-1792)*, in: *Theatrum historiae* 5, 2009, s. 85-111.

¹²⁰ Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Máti kapucínů*, in: *Od pravěku k dnešku II. Sborník k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, Praha 1930, s. 163-183.

spoléhat na slovníková hesla¹²¹ a konfrontovat je s dobovými genealogiemi. Ještě podivnější je, že takové genealogie nevznikly ani v 19. století, kdy řada šlechtických rodů angažovala přední české i rakouské historiky, aby pro ně udělali podobnou práci. Přehledné dějiny rodu Valdštejnů však povětšinou skončily v rukopise (obvykle jen v pracovní podobě) nebo v torze životopisných poznámek a excerpce.¹²² Důvodem může být skutečně obdivuhodná kontinuita rodu a s tím spojený fakt, že podobná komentovaná genealogie byla vždy nad síly jednotlivce, a tak se tyto pokusy soustředily zatím pouze na středověké dějiny rodu.¹²³ Nicméně právě vědomí nepřetržitého trvání vedlo v posledních padesáti letech ke dvěma projektům, jež měly alespoň částečně nahradit chybějící celkové zpracování rodové historie. Oba byly směřovány k výročí první zmínky o Valdštejnech (resp. Markvarticích), kterou lze datovat rokem 1159. Tak v letech 1959 a 2009 vyšly sborníky, jež měly za úkol představit alespoň hlavní jedince slavné rodové historie v kolektivním obraze, jenž vzhledem k malému stupni zpracování a obrovskému záběru musel být nutně neúplný.¹²⁴

Poněkud lépe než v případě biograficky pojatých dějin rodu jsme na tom v oblasti topografických výzkumů území, jež kdysi patřilo mezi četná valdštejnská panství, a do něhož vtiskli Valdštejnové svou pečeť. První vlna zájmu byla vedena vlastivědnými badateli, kteří se podíleli na zpracování dějin oblasti Duchcovska (Bernhard Marr¹²⁵), Českého ráje (Josef V. Šimák¹²⁶) a jeho okolí (Antonín Sládeček¹²⁷) či Křivoklátska (Václav Kočka¹²⁸). Na tuto tradici i dnes navazují svou činností místní historické a vlastivědné instituce, zejména muzea a okresní archivy, jejichž pracovníci věnující se ranému novověku musí nutně narazit na

¹²¹ Např. Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon LII.*, Halle-Leipzig 1734-1752, s. 1507-1561; Constant VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich* 52, Wien 1885, s. 208-242; Ottův slovník naučný 26, Praha 2002, s. 335-351.

¹²² Genealogické z 19. století uloženy v Knihovně královské kanonie premonstrátů na Strahově pod názvem *Gemeinschaftliche Abstammung des Wartenbergischen und Waldsteinischen Familiengeschlechts* (okolo roku 1820) pod sign. D K IV 12 a *Preiswürdige Cypress, das ist der Grafen von Starhemberg und mithin eingesteten Geschlechte deren Grafen von Waldstein genealogische Vorstellung* (okolo 1819) pod sign. D K I 17e.

¹²³ Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Markvartici. Z historie nejstarší české šlechty z rané doby vlády Přemyslovců*, Praha 2000 (původně německy jako *Die Markvartinger, Gräfelting bei München* 1966); Pavel KOUDELKA, *Páni z Valdštejna ve středověku (české větve)*, diplomová práce FF UK, Praha 2007.

¹²⁴ *Waldstein-Wartenberg 1159-1959. 800-Jahrfeier eines Geschlechtes aus dem altböhmischen Herrenstand*, Wien-München 1963 (editor neuveden); Zdislava RÖHSNER (ed.), *Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein*, Wien 2009.

¹²⁵ O něm Přemysl PEER – Josef POLIŠENSKÝ, Bernhard Marr (1856-1944), in: *L'intermédiaire des Casanovistes II*, Roma 1985, s. 9-11.

¹²⁶ Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém: okres turnovský*, Praha 1909; TÝŽ, *Soupis památek historických a uměleckých v Republice československé: okres mnichovohradištský I.*, Praha 1930.

¹²⁷ Antonín SLÁDEČEK, *Paměti města Dobruvice a jeho okolí*, Praha 1900.

¹²⁸ Václav KOČKA, *Dějiny Rakovníka*, Rakovník 1936.

výraznou valdštejskou stopu.¹²⁹ Regionalistické bádání tak v nejlepší slova smyslu připravilo řadu cenných poznatků pro komparativní a vlastně syntetickou práci o dějinách daného šlechtického rodu. Druhou důležitou skupinou badatelů jsou autoři zabývající se dějinami správy jednotlivých panství, z nichž mnozí (v důsledku úplnosti zachovaného materiálu) obrátili svou pozornost k valdštejským dominiím. Opět tím ulehčili práci badatelů, jenž se snaží postihnout všechny úrovně „angažovanosti“ šlechtického rodu, a svými dílčími výsledky umožnili výslednou komparaci.¹³⁰ Do této kategorie patří také zpracování dějin valdštejských poddanských měst a městeček, resp. jejich vztahu k vrchnosti.¹³¹ Poslední, třetí okruh topografického výzkumu je veden historiky umění, kteří se zabývají popisem vývoje a vybavení valdštejských rezidencí, a to nejen po jejich stránce uměleckohistorické, ale snaží se své závěry interpretovat z hlediska sociální funkce.¹³² A tak jistě není náhodou, že právě popisy rodových galerií Valdštejnů se stávají asi nejdůslednějším postižením biogramů jednotlivých členů rodu.¹³³

Zůstává nadále otázkou, jak vlastně uchopit množství jednotlivin, které se nashromáždily v dílčích studiích k dějinám osob, panství a sídel, a které v souvislosti s nepřeborným archivním materiálem tvoří zmatek, v níž se badatel spíše utopí nebo práci vzdá, než aby vytvořil kompaktní obraz o dějinách jednoho aristokratického rodu. Hledání inspirativních vzorů je však stejně namáhavé jako řemeslné zvládnutí velkého množství materiálu. Ačkoli v poslední době vychází velký počet dějin šlechtických rodů (připomeňme jen řadu nakladatelství Lidové noviny¹³⁴ či konkurenční podnik českobudějovického

¹²⁹ Např. Jiří WOLF, *Ze starého Duchcova*, Duchcov 2003; TÝŽ, *Duchcovská společnost v době barokní*, in: *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích* 27, 2008, s. 99-118; Helena PRŮŠKOVÁ, *Život na Ostrově svaté Anny*, Mnichovo Hradiště 2004; TÁŽ, *Můj dům, můj hrad*, Mnichovo Hradiště 2006.

¹³⁰ Vladimír BUDIL, *Valdštejnové na Boleslavsku. Příspěvek k dějinám velkostatku v druhé polovině 17. století*, in: *Boleslavica '68. Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska*, Mladá Boleslav 1969, s. 47-69 (autor byl dlouholetý správce valdštejských archivních fondů na zámku Mnichovo Hradiště); Svatava HORÁČKOVÁ, *Správa valdštejských statků na Mnichovohradištsku v druhé polovině 17. století*, in: *SAP* 33, 1983, s. 390-442.

¹³¹ Kromě monografií zabývajících se jednotlivými lokalitami, které patřily ve sledovaném období Valdštejnům, k vybraným problémům vztahu mezi těmito poddanskými městy a jejich vrchností Jan BOHÁČEK, *Spor města Turnova s Valdštejnem na počátku 18. století. Příspěvek ke studiu poddansko-vrchnostenských vztahů*, diplomová práce FF UK, Praha 2007; Jitka PADRNOSOVÁ, *Spory mezi vrchností a městem Třebíčí v letech 1703-1734*, in: *Západní Morava* 7, 2003, s. 102-118.

¹³² Friedrich PETRY, *Das Schloss Dux in Böhmen nach seiner neuesten Umgestaltung*, Litoměřice 1851; Pavel KOUKAL, *Státní zámek Duchcov, Ústí nad Labem* 1979; Jana BĚLOHLÁVKOVÁ, *Zámek Lány: 600 let historie*, Praha 2007; Přemysl ŠPRÁCHAL, *Hrubá Skála: zámek jižně od Turnova*, Dobrá 2007; Mojmír HORYNA – Luboš LANCINGER – Vojtěch LÁSKA, *Mnichovo Hradiště: zámek, město, okolí*, Praha 1984.

¹³³ Pavel R. POKORNÝ - Pavel PREISS, *Zámek Duchcov. Valdštejská rodová galerie*, Praha 1992; Jana BEČKOVÁ, *Erby na třebíčském zámku*, in: *Naším krajem 7/1996*, s. 8-16; Pavel BLATTNÝ (ed.), *Valdštejská obrazárna v Chebském muzeu. Katalog stálé expozice*, Cheb 1999.

¹³⁴ V edici *Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska* dosud vyšlo osm svazků: Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabišci: páni z Rýzmburka*, Praha 2003; Jan URBAN, *Lichtenburkové: vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2004; Tomáš BALETKA, *Páni z Kravař: z Moravy až na konec světa*, Praha 2003; David PAPAJÍK, *Páni ze Sovince: dějiny rodu moravských sudích*, Praha 2005; Miroslav PLÁČEK – Petr FUTÁK, *Páni z Kunštátu: rod*

nakladatelství Veduta¹³⁵), jen málo principů, podle nichž jsou uspořádány tyto (často velmi kvalitní) publikace, je použitelných pro valdštejskou tematiku. Hlavní potíží je samotný fakt, že se uvedené práce zabývají až na výjimky rody středověkými. Rozdíl mezi způsobem zpracování dějin středověkého a raně novověkého rodu je především v druhu a počtu pramenů, jež se nám dochovaly. V důsledku podstatně omezené pramenné základny si historik musí v případě středověkých šlechtických rodů vypomáhat v hojné míře hmotnými prameny (archeologickými nálezy, kastelologickými výzkumy apod.), při čemž ke slovu přicházejí daleko více než pro pozdější období pomocné vědy historické jako sfragistika, heraldika či epigrafika. Přes tuto podstatně pestřejší škálu pramenů se jen výjimečně dokáže oprostít od topograficko-genealogického schématu výkladu. To se zpravidla podaří opustit pouze tehdy, vstoupil-li daný rod do nejvyšší politiky, nebo pokud se zkřížily jeho cesty s významnými dějinnými událostmi. Dalším podstatným faktorem, kterým celý výklad nabývá na zajímavosti a tematické šíři, je období, v němž se daný rod pohyboval na výsluní, a pro něž tak máme největší počet pramenů. Ze dvou uvedených důvodů potom celkem logicky vyplývá, že nejkvalitnějšími syntézami rodové historie jsou svazky věnované Lichtenburkům (autorem Jan Urban) a Poděbradům (Ondřej Felcman, Radek Fukala).

Jak bylo řečeno výše, jen málo českých autorů se zatím odvážilo psát dějiny (raně) novověkého rodu. Všechny tři práce, které na dané téma vznikly, si rozhodně zaslouží pozornost. Chronologicky nejstarší je pokus o syntézu rodu Kinských z pera Aleše Valenty.¹³⁶ Velkoryse pojatá publikace však doplatila na příliš široké zadání: napsat dějiny rodu, jehož historie se rozprostírá od 13. století do současnosti na méně než 300 stranách je úkol takřka nesplnitelný, a i když vynecháme či maximálně zestručníme středověké počátky (tedy éru Vchynských z Vchynic a Tetova), dostaneme dílo fragmentární (jak autor sám přiznává¹³⁷), jehož páteří prostě musí být topograficko-genealogická metoda sledování jednotlivých rodových linií, do nichž jsou včleněny jako odbočky biogramy významných členů rodu

erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu, Praha 2006; Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA, Poděbradové: rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat, Praha 2008; David PAPAJÍK, Švábenicové: velcí kolonizátoři a jejich následovníci, Praha 2009.

¹³⁵ V nakladatelství Veduta dosud vyšly tyto monografie šlechtických rodů: Simona KOTLÁROVÁ, Bavorové erbu střely, České Budějovice 2004; Martin ŠANDERA, Páni z Dobrušky a z Opočna: kolonizátoři, dvořané a válečníci, České Budějovice 2007; David PAPAJÍK, Páni z Holštejna: významný, ale zapomenutý panský rod, České Budějovice 2007; Simona KOTLÁROVÁ, Páni z Rožmitálu, České Budějovice 2008; Vladimír BŘEZINA, Rytířský stav v Čechách a na Moravě v raném novověku: rod Bukůvků z Bukůvky od středověku do 20. století, České Budějovice 2008; Jiří JÁNSKÝ, Páni ze Švamberka: pětisetletá saga rodu s erbem labutě, Domažlice 2006; TÝŽ, Hroznatovci a páni z Gutštejna, České Budějovice 2009.

¹³⁶ Aleš VALENTA, Dějiny rodu Kinských, České Budějovice 2004.

¹³⁷ Tamtéž, s. 7.

čerpající z autorovy velmi kvalitní dizertační práce.¹³⁸ Nezbyvá než věřit, že v budoucnu dojde k přepracování a s vymezením užšího chronologického nebo tematického rámce vzniknou nové dějiny rodu s hlubším vhladem do jednotlivých sociálních a kulturních problémů, jimž ostatně věnuje autor četné dílčí studie (zejména otázce finančního zabezpečení).¹³⁹

Druhou prací, která rozhodně stojí za pozornost, je dílo Radmily Švaříčkové-Slabákové o rodu Mensdorff-Pouilly v 19. století (tentokrát z nakladatelství Argo).¹⁴⁰ Poprvé se dostala do rukou českého čtenáře práce, která se zabývá šlechtou v klíčovém období konfrontace s rostoucím sebevědomím měšťanské honorace, šlechtou, jež se musela aklimatizovat v nových společenských podmínkách doby po velké francouzské revoluci i doby po roce 1848. Do středu badatelského zájmu se tak dostalo v českých zemích opomíjené téma¹⁴¹, které bylo a je hojně zpracovávané například v jazykově německé historiografii (Heinz Reif, Hannes Stekl)¹⁴². Hlavní pozornost je však třeba věnovat metodologické stránce knihy. Autorka ji rozděluje do kapitol podle generačního schématu, při čemž v centru pozornosti se nachází emigrace a následná integrace rodiny do prostředí habsburské monarchie jak na úrovni sociální, tak i hospodářské a kulturní. Tento složitý proces je navíc podstupován v době všemožné snahy šlechty udržet se v čele společnosti („*oben bleiben*“), díky čemuž je celý vývoj ještě napínavější. Analýza Švaříčkové-Slabákové vycházející z francouzských sociologických modelů se snaží úspěšně postihnout tento zápas a nabídnout čtenáři ne vždy jednoduchý, ale o to víc fascinující obraz šlechty 19. století.

Třetím významným svazkem posledních let je na poli dějin šlechtických rodů dílo Ivo Cermana o Chotcích.¹⁴³ Cerman, jehož práce se soustředí na tři generace Chotků v průběhu zhruba sta let počítáno od nastoupení Marie Terezie, kombinuje velké sociální procesy,

¹³⁸ Aleš VALENTA, Finanční poměry české šlechty ve druhé polovině 18. století (Chlumečtí Kinští v letech 1740-1770), dizertační práce FF UK, Praha 2004.

¹³⁹ Aleš VALENTA, Finanční ztráty chlumeckého panství v důsledku slezských válek (1740-1745), in: VSH 9, 2000, s. 11-39; TÝŽ, K finanční situaci české šlechty v polovině 18. století, in: Sborník prací východočeských archivů 9, 2004, s. 133-161; TÝŽ, K finančním poměrům vrchlabských Morzinů v 18. století, in: Východočeský sborník historický 12, 2005, s. 129-140; TÝŽ, Z korespondence české šlechty v 18. století. Listy Štěpána Kinského bratru Františku Ferdinandovi z let 1719-1720, in: SAP 56, 2006, s. 508-546.

¹⁴⁰ Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Rodinné strategie šlechty. Mensdorff-Pouilly v 19. století, Praha 2007.

¹⁴¹ Řada projektů o šlechtě 19. století byla prezentována v rámci grantového projektu, který vedl Luboš Velek na FF UK s názvem „Šlechta v českých zemích 1749-1949“.

¹⁴² Heinz REIF, Westfälischer Adel 1770-1860. Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite, Göttingen 1979; Hannes STEKL, Österreichs Aristokratie im Vormärz. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürstenhäuser Liechtenstein und Schwarzenberg, Wien 1973. Srov. také metodologickou studii Heinz REIF, Der Adel in der modernen Sozialgeschichte, in: Wolfgang Schieder – Volker Sellin (ed.), Sozialgeschichte in Deutschland. Entwicklungen im internationalen Zusammenhang IV.: Soziale Gruppen in der Geschichte, Göttingen 1987, s. 34-60.

¹⁴³ Ivo CERMAN, Chotkové. Příběh úřednické šlechty, Praha 2008.

kterých se představitelé rodu přímo účastní (budování centralizovaného státu), s životním stylem jednotlivců. Zavádí tak do českého dějepisectví pojem „biografie rodiny“, která sleduje problémové okruhy a nikoli co nejúplnější postižení genealogických vztahů.¹⁴⁴ Tento druh historické práce, jehož první plody již sklízí německá¹⁴⁵ a francouzská historiografie,¹⁴⁶ však v sobě nese jisté nebezpečí, které je aktuální také pro předkládanou práci o barokních Valdštejnech: problémové zaměření studie může velmi rychle potlačit chronologický vývoj rodu, čímž se paradoxně dostaneme do opačného extrému vzhledem ke genealogickým studiím. Skloubit lineární časové vnímání, ať už ho nazýváme generační posloupností nebo vertikálním časovým průřezem, se sociálním pohledem na rod, na jeho zakotvení v horizontální společenské síti a zaběhnutých stereotypech, pomocí nichž představitelé rodu řešili přicházející problémy, to je asi nejobtížnějším metodologickým úkolem. Zkoumaný časový výsek, jenž jsem si zvolil při konstruování dějin Valdštejnů, zahrnuje navíc sto let, v nichž české země neprocházely převratnými událostmi a ve srovnání s dobou následující (v níž žili Cermanovi Chotkové) působí údobí 1640 až 1740 klidným dojmem. Je tudíž celkem pochopitelné, že v některých směrech je lhostejné, zda pojednáváme o postavě poloviny 17. století či o jejím pravukovi (v případě symbolické reprezentace se příliš nezměnilo). Na druhou stranu existují oblasti (hospodářské myšlení), v nichž zaznamenáváme zcela zásadní vývoj. Rozhodnout, co patřilo do sféry Braudelova „dlouhého trvání“ a co naopak podléhalo dynamickému vývoji (modernizaci?), je skutečně obtížné a tato otázka otevírá doširoka polemické pole. Dostáváme se k jádru celého pojetí: do jaké míry lze považovat rod (rodovou linii, rodinu) za kompaktní celek a do jaké se jedná o sled generací, rozdílných sociálních rolí nebo dokonce zcela nezávislých individualit?

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 10. Z dalších českých děl, které se blíží biografii rodiny (nebo spíše rodu) je třeba na prvním místě zmínit Petra VORLA, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999 a dále dílo Zdeňka BEZECNĚHO, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenberkové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005.

¹⁴⁵ Zde je třeba zmínit zejména práci Estebana MAUERERA, *Südwestdeutscher Reichsadel im 17. und 18. Jahrhundert. Geld, Reputation, Karriere: Das Haus Fürstenberg*, Göttingen 2001 a Sylvie SCHRAUT, *Das Haus Schönborn. Eine Familienbiographie. Katholischer Reichsadel 1640-1840*, Paderborn-Wien-Zürich 2005. Obě práce se staly klíčovými inspiracemi pro mé pojednání o Valdštejnech, protože se vážou (alespoň částí svého chronologického záběru) na mnou zkoumané období. Navíc Valdštejnové měli velmi úzké styky s Fürstenberky, takže Mauererova práce je důležitá nejen po stránce metodologické, ale i obsahové. Sylvia Schraut na druhou stranu podkřívá lépe strategie uplatnění jednotlivých šlechticů, včetně (u Schönbornů poměrně běžné) církevní kariéry.

¹⁴⁶ Např. Yves DURAND, *La maison de Durfort a l'époque moderne*, Fortenaye-le-Comte 1975; Jean DUMA, *Les Bourbon-Penthièvre (1678-1793). Une noblesse aristocratique au XVIIIe siècle*, Paris 1995; Jacques CUVILLIER, *Famille et patrimoine de la haute noblesse française au XVIIIe siècle. Le cas des Phéliepeaux-Gouffier-Choiseul*, Paris 2005; François-Charles MOUGEL, *La fortune des princes de Bourbon-Conty: revenus et gestion 1655-1791*, in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 24, 1971, s. 30-49; Marguerite FIGEAC-MONTHUS, *Les Lur Saluces d'Yquem de la fin du XVIIIe siècle au milieu du XIXe siècle*, Bordeaux 2000. Ivo Cerman v předmluvě ke své knize zdůrazňuje zaměření těchto děl na ekonomickou stránku zmíněných předních francouzských rodů (s výjimkou posledně jmenovaného titulu).

Proti dějinám rodu nebo sociální biografii se tak staví jiné pojetí šlechty, které je založeno na osudech jednotlivců, v němž reálné postavy srovnáváme s Weberovými ideálními typy. Do této oblasti patří studium šlechtických kariér, v nichž individualita zastihuje celek, který je pro ni jen oporou, nikoli konstitutivním prvkem.¹⁴⁷ Výsledkem takového bádání pak většinou bývá kolektivní biografie¹⁴⁸, tedy osudy jednotlivců svázané nějakým poutem, dějiny lidí předem definované skupiny omezené určitým pravidlem. Také tento postup by bylo možné aplikovat na látku mé dizertace, napsat medailonky členů rodu (právě příslušnost k rodu by byla v tomto případě hlavním definujícím prvkem) a sledovat u každého jeho osud, životní cyklus, kariéru, sociální vazby. Bylo by však nesmírně obtížné vybrat z tak velkého souboru, jakým jsou Valdštejnové let 1640 až 1740, dostatečně reprezentativní vzorek a zároveň nalézt ke každému jedinci dostatek pramenů, aby bylo možné rekonstruovat jejich život zhruba do stejné hloubky, ptát se na podobné otázky a sledovat podobné cíle (pouze tehdy má kolektivní biografie smysl a nestává se jen sbírkou biogramů či výkladovým slovníkem). Navíc by nutně muselo dojít k osekání zpracovávané látky, čímž by ze souboru pramenů vypadly některé důležité jednotliviny, které naopak vyniknou v konfrontaci s celkem.

Cest k odhalování minulosti je skutečně velké množství. Bylo by po mém soudu chybou soustředit se jen na jednu, vzít jeden model (kolektivní biografie, biografie rodiny) byť jakkoli inspirativní; snaha vměstnat nalezené prameny právě do něj by nutně celou práci ochudila. Proto jsem se rozhodl vzít z každého teoretického modelu to, co nejlépe odpovídá povaze nalezených pramenů. Toto omezení je skutečně zásadní, některé otázky zkrátka není možné zodpovědět, jakkoli by byly relevantní: pokud existuje fatální nedostatek pramenů k valdštejnským kavalírským cestám, není možné v této oblasti činit žádné rozsáhlé závěry a prostor věnovaný tomuto aspektu života šlechticů 17. a 18. století bude odpovídat pramenné základně. A právě pramenům bude patřit poslední část této kapitoly.

*

Neuvěřitelné množství pramenů, které po sobě zanechala 850 let trvající kontinuita valdštejnského rodu, je obtížné už jen roztrdit, natož potom přechít, prostudovat a dát do přijatelného výsledného tvaru. Vzhledem k jejich šíři zde tudíž nebudu zmiňovat každý

¹⁴⁷ K vytváření ideálních vzorů úvodní kapitoly následujících děl: Jacques LE GOFF (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 1999; analogicky Eugenio GARIN, *Renesanční člověk a jeho svět*, Praha 2003; Rosario VILLARI (ed.), *Barokní člověk a jeho svět*, Praha 2004. Pro české a moravské prostředí František ŠMAHEL – Martin NODL (ed.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002; Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (ed.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007; Jiří MALÍŘ a kol. (ed.), *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008. Aplikace na problematiku české a moravské šlechty Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí a císařský dvůr v době vrcholného baroka*, dizertační práce FF MU, Brno 2007.

¹⁴⁸ Vzorem kolektivní biografie může být Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1987.

významný pramen, ale pouze v nejobecnějších rysech představím fondy a archivní soubory, v nichž se ty nejvýznamnější prameny nalézají.

Jelikož Valdštejnové ve sledovaném období působili skutečně v nejvyšších patrech politické i společenské hierarchie, je třeba s hledáním po nich začít úrovní státní, v tomto případě ve Vídni. Jejich působení u dvora vtisklo svou pečeť do dvorských dokumentů počínaje soupisem dvorských hodnostářů a konče dvorským účetnictvím (výplaty služného).¹⁴⁹ Nejdůležitějšími dokumenty pro zkoumání samotné přítomnosti u dvora jsou popisy dvořanů (*Hofstaatsverzeichnisse*), jež se nacházejí ve fondu Úřad nejvyššího hofmistra (uložený pod skupinou Hofarchive v Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien – dále jen HHStA),¹⁵⁰ a knihy dvorní pokladny, tzv. *Hofzahlamtsbücher* (v oddělení Hofkammerarchiv – dále HKA)¹⁵¹ sledující každoroční vyplácení dvorských hodnostářů. Pro další bádání o pohybu a činnosti šlechticů v panovníkově okolí jsou důležité další fondy skupiny dvorských archivů (Hofarchive), zejména ceremoniální akta¹⁵² a ceremoniální protokoly¹⁵³ prozrazující účast jednotlivých šlechticů na slavnostních okamžicích dvora. Podle úřadu a funkce každého šlechtice lze dále postupovat k písemnostem konkrétní sekce dvora, pod niž díky své hodnosti spadal.¹⁵⁴ Zvláště, tedy mimo kategorii dvorských archivů, je fond Říšská dvorská rada a Říšská dvorská kancelář.¹⁵⁵ Aby byl přehled o zástupcích rodu ve vídeňském centru kompletní, je třeba vzít v úvahu také působení na dvorech nepanujících Habsburků, zejména pak císařoven.¹⁵⁶ Jelikož řada Valdštejnů sloužila delší či kratší čas v diplomatickém sboru habsburské monarchie, bylo třeba projít také jejich úřední (oficiální) i soukromou (neoficiální) korespondenci, kterou vedli s císařem, popř. s některým z vedoucích správních orgánů monarchie - nejčastěji s tajnou konferencí, ale také s říšskou dvorskou radou podle toho, do jakého státu byli vysláni. Tato korespondence je vyčleněna mimo fondy těchto úřadů

¹⁴⁹ O tom dále Jaroslav PÁNEK, *Knihy habsburské dvorské pokladny (Hofzahlamtsbücher) jako pramen k dějinám předbělohorského českého státu*, in: Ladislav Soukup (ed.), *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*, Praha 1995, s. 173-181.

¹⁵⁰ Pro základní orientaci seznamy dvorských hodnostářů v ÖStA Wien, HHStA, Hofarchive, Obersthofmeisteramt, Sonderreihen (inventář XII/2 a XII/4). Sídlo HHStA je v centru Vídne na Minoritenplatz z druhé strany budovy starého rakouského kancléřství.

¹⁵¹ ÖStA Wien, HKA, HZAB. Dvorský komorní archiv je uložen na Erdbergu v moderní budově nedaleko stanice metra U3. Kopie rejstříků knih dvorské pokladny se nacházejí přímo v badatelně, podle nich se dále objednáva konkrétní svazek (podle let).

¹⁵² Pro tuto dobu fond Stará ceremoniální akta (Ältere Zeremonialakten – ÄZA, inventář XII/6) opět ve skupině Hofarchive v HHStA.

¹⁵³ HHStA, Hofarchive, Obersthofmeisteramt (inventář XII/5), zde také instrukce pro jednotlivé dvorské hodnostáře (Sonderreihen der Zeremonialakten – zkratka ZA-SR).

¹⁵⁴ Např. Obristkammeramt (Hofarchive, inventář XII/15/III), Obriststallmeisteramt (Hofarchive, inventář XII/21) apod.

¹⁵⁵ Oddělení I. a II. v rámci HHStA.

¹⁵⁶ Tzv. Hofstaatsverwaltungen von nicht regierenden Mitgliedern des kaiserlichen Hauses (inventář XII/25).

do speciálních státních oddělení (Staatenabteilungen, inventáře VIII/1-20 podle zemí), popř. do fondu diplomatické sbírky (Collection diplomatique, skupina inventářů IX) nebo Rakouské tajné státní registratury (Österreichische Geheime Staatsregistratur, IV). Tímto základním přehledem však důležitost habsburského dvorského a domácího archivu pro studium české pobělohorské šlechty nekončí. Kromě fondů centrálních a dvorských úřadů zde nalezneme také korespondenci členů panujícího domu (Habsburg-lothringische Familienarchive und Nachlässe, X) a osob přímo vázaných ke dvoru (např. velmistr řádu německých rytířů Ampringen v rámci Große Korrespondenz, IX), popř. šlechticů, kteří věnovali do HHStA svou osobní pozůstalost či dokonce část rodinného archivu (např. rodinný archiv Khevenhüller-Metsch, inventáře XIX/21/1-3).

Druhou úroveň evidence činnosti Valdštejnů je zemská správa. Ať už Valdštejnové vystupují na základě svého působení v českých a moravských úřadech jako subjekty, aktivní činitelé správy, nebo jako objekty zájmu zemských úřadů, do jejichž hledáčku se z nejrůznějších důvodů dostávali, vždy se s nimi setkáváme ve fondech Národního archivu, které odpovídají jednotlivým institucím zemské správy: česká dvorská kancelář (ČDK), česká komora (ČK), oba zmanipulované fondy pražského místodržitelství, tedy stará i nová manipulace (SM, NM), desky zemské větši (DZV), a sbírka rukopisů (Autografy II). Součástí Národního archivu je i několik důležitých genealogických sbírek, mezi nimiž vyniká Wunschwitzova, obsahující kromě rodopisných tabulí a rodokmenů také opisy dnes často nedostupných archiválií a výstřižky z tiskovin (například z Wiener Zeitung) o daných představitelích rodu.¹⁵⁷ V Národním archivu ale nalezneme i další fondy, které se vážou k valdštejnské problematice - např. Archiv pražského arcibiskupství (APA) v otázce obnovování far na valdštejnských panstvích a osobní intervence některých členů rodu v tomto procesu.

Třetí a co do rozsahu i závažnosti největší skupinu archivních zdrojů tvoří regionální a místní archivy. Základem je pochopitelně Rodinný archiv Valdštejnů (RAV), který obsahuje přes 5000 inventárních jednotek (775 kartonů a 10 knih z let 1166 až 1945).¹⁵⁸ V současné

¹⁵⁷ O této sbírce dále Valentin URFUS, Bohumír Daniel z Wunschwitz: genealog české šlechty v první polovině 18. století (K psychosociálnímu profilu barokní společnosti), in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř (ed.), Pocta Janu Janákoví, předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho žáci a přátelé, Brno 2002, s. 405-412; Klára KUČEROVÁ, Genealogické sbírky SÚA – sbírka svobodného pána Wunschwitz, in: Genealogia ac heraldica bohemia, Praha 2002, s. 33-40; TÁŽ, Heraldický materiál v genealogických a heraldických sbírkách Národního archivu (Listy z památníků ve Wunschwitzově a Renzově sbírce), in: Ivana Ebelová – Jiří Šouša (ed.), Inter laurum et olivam I. (= AUC phil. et his. - Z pomocných věd historických 16), Praha 2007, s. 211-220.

¹⁵⁸ Inventář sign. II 195/1-4: Helena PRŮŠKOVÁ – Hana VÍTOVÁ, Rodinný archiv Valdštejnů 1166-1945, Mnichovo Hradiště 1988.

době nalezl útočiště ve středočeském Státním oblastním archivu na Chodovci, kde se stal největším a nejvyužívanějším šlechtickým rodinným archivem. Bohužel se do jeho struktury vepsalo neustálé přemísťování a slučování dost nesourodých částí. Jeho základem je soubor nazvaný dokeská manipulace, do něhož byla roku 1923 při převozu na tehdejší hlavní valdštejnské sídlo, na zámek Doksy, zmanipulována akta z fideikomisního archivu uloženého původně na zámku v Duchcově a z litoměřického archivu biskupa Emanuela Arnošta z Valdštejna. Z tohoto souboru byly vyčleněny listiny, vzácné rukopisy, mapy a autografy (jednotliviny podepsané některým z Valdštejnů, popř. příslušníky cizích rodů) jako samostatné oddíly. K tomuto souboru byla přidána po převozu na zámek Mnichovo Hradiště (tedy po roce 1945) tzv. pražská manipulace (vlastní archiv pražského Valdštejnského paláce) a Valdštejniána, což jsou konvoluty dokumentů, které sami Valdštejnové považovali za důležitou součást rodové paměti. Ani poté neobsáhl Rodinný archiv Valdštejnů všechny dokumenty, které rod nashromáždil za staletí své existence. Dalším významným fondem, uloženým tamtéž, je Ústřední správa valdštejnských (velko)statků (ÚSVS)¹⁵⁹ obsahující zejména archiválie hospodářského centrálního řízení, ale také řadu dokumentů, které by svou povahou měly spadat do oblasti rodinného archivu (např. korespondence Arnošta Josefa z Valdštejna s Leopoldem I. nebo jmenování Františka Josefa tajným radou). V neposlední řadě se v rámci středočeského oblastního archivu nacházejí i fondy velkostatků všech českých panství, která Valdštejnové do 20. století drželi, tedy Mnichovo Hradiště, Doksy, Bělá pod Bezdězem¹⁶⁰ a Duchcov-Horní Litvínov¹⁶¹. Dokumenty k rodinným záležitostem Valdštejnů se dále nacházejí všude tam, kde měla daná lokalita delší dobu valdštejnského majitele: velké množství relevantních archiválií tak je roztroušeno v odděleních Starý a Nový archiv fondu Velkostatek Křivoklát (aniž by tvořilo kompaktní celek), jedná se zejména o písemnosti týkající se Arnošta Josefa a jeho syna Jana Josefa z Valdštejna, kteří Křivoklát drželi na přelomu 17. a 18. století.¹⁶² Pro pozdější dobu, především pro druhou polovinu 18. a pro první polovinu 19. století, nacházíme valdštejnské dokumenty také ve východočeském oblastním

¹⁵⁹ Inventář sign. II 155/1-8: Vladimír BUDIL, Ústřední správa valdštejnských velkostatků 1264-1945, Mnichovo Hradiště 1963.

¹⁶⁰ Srov. Zdenka KÖNIGOVÁ, Velkostatek Doksy 1669-1945, Doksy 1965 (evidenční číslo 318, sign. inventáře II 168/1-2); Vladimír BUDIL – Zdenka KÖNIGOVÁ, Velkostatek Mnichovo Hradiště 1629-1947, Mnichovo Hradiště 1964 (evidenční číslo 288, sign. inventáře II 154/1-2).

¹⁶¹ Velkostatek Duchcov-Horní Litvínov a statek Záluží 1589-1941 (bez uvedení autora), Děčín 1960 (evidenční číslo 553, signatura inventáře: II 243/1-2). K vývoji tohoto archivu také Josef ŠUSTA, Das gräflich Waldstein-Wartenbergsche Archiv in Dux (= Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs I.), 1913, s. 173-176.

¹⁶² Josef ŠTĚPÁNEK, Velkostatek Křivoklát: Starý a Nový archiv I. (inventář), Křivoklát 1976 (evidenční číslo 374); Josef ŠTĚPÁNEK – Marie ŠTĚPÁNKOVÁ, Velkostatek Křivoklát: Starý a Nový archiv I-II (rejstřík), Křivoklát 1980 (evidenční číslo 398 a 399).

archivu v Zámrsku, a to v souvislosti s držbou významného velkostatku Litomyšl.¹⁶³ Podobně držba moravského velkostatku s centrem v bohaté Třebíči znamenala vznik samostatného archivu na tamějším zámku. Svým chronologickým rozmezím ale postihuje tento fond, uložený dnes v Moravském zemském archivu v Brně, až období, kdy Valdštejnové na Třebíči trvale sídlili, čili časový úsek od počátku 19. století.¹⁶⁴ Zároveň se nacházejí zbytky rodinného archivu nejchudší a v ostatních fondech téměř nepostižitelné žehušické linie Valdštejnů ve fondu Genealogická sbírka H v Archivu Národního muzea (řada těchto archiválií je přitom silně poničena).¹⁶⁵

Posledním souborem relevantních pramenů jsou ty, které poskytují na Valdštejny jakýsi pohled „zvenčí“. Jedná se zejména o rodinné archivy jiných šlechtických rodů, s nimiž měli Valdštejnové korespondenční styky. Slovíčko „zvenčí“ skutečně patří do uvozovek, protože v archivech cizích rodů se zachovaly většinou dopisy přijaté, tedy napsané rukou některého z Valdštejnů. Vzhledem k jejich sociálnímu postavení je tento okruh skutečně veliký, a proto jsem při heuristickém pátrání musel vybrat ty rody, s nimiž měli Valdštejnové kontakty obzvláště intenzivní. Zaměřil jsem se tedy na Rodinný archiv Černínů v SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, kde tvoří součást obsáhlého souboru nadepsaného „Cizí rody“. Druhým signifikantním rodem byli pro Valdštejny Harrachové. S nimi udržovali styky od první poloviny 17. století, a že se jednalo o kontakty obzvláště intenzivní, dokládá rozsah zachované korespondence v harrachovském rodinném archivu, jenž je dnes součástí Všeobecného správního archivu ve Vídni (Allgemeines Verwaltungsarchiv - AVA).¹⁶⁶ Třetím rodem, s nímž udržovali Valdštejnové dlouhodobě společenské styky, byli Fürstenberkové, mocný rod z Říše, který se právě díky Valdštejnům uchytil majetkově v Čechách. Na základě konzultace s prof. Arno Strohmeierem jsem zjistil, že ani hlavní fürstenberský rodinný archiv v Donaueschingen¹⁶⁷, ani jeho rakouská „pobočka“ ve Weitře neobsahují korespondenci či jiné dokumenty vážící se k rodu Valdštejnů ve zkoumaném období let 1640 až 1740, ale až

¹⁶³ V SOA Zámorsk se nachází jak rodinný, tak i velkostatkový archiv jako dva samostatné fondy. Srov. Věra CIBULKOVÁ, Rodinný archiv Valdštejnů-Vartemberků Litomyšl 1703-1859, Zámorsk 1963; Jarmila MORAVCOVÁ, Ústřední správa majetku Valdštejnů-Vartemberků Litomyšl 1753-1856, Zámorsk 1963.

¹⁶⁴ Archiválie z prvního trvalého osídlení Třebíče Valdštejny v první polovině 17. století jsou součástí hlavního Rodinného archivu Valdštejnů v SOA Praha. K moravskému fondu dále Marie JEŽKOVÁ, Rodinný archiv Valdštejnů-Vartemberků 1650-1947, Brno 1962.

¹⁶⁵ Srov. Jaroslav ČECHURA (ed.), Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea, Praha 1998.

¹⁶⁶ Allgemeines Verwaltungsarchiv je součástí Österreichisches Staatsarchiv, sídlí podobně jako Hofkammerarchiv na vídeňském Erdbergu. Jeho součástí je řada rodinných archivů, např. rodinný archiv Trauttmansdorffů, Paarů nebo Hohenwartů. Dále Walter GOLDINGER, Das ehemalige Adelsarchiv, in: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 13, 1960, s. 486-502.

¹⁶⁷ K němu dále Georg GOERLIPP, Das Fürstlich Fürstenbergische Archiv und die Hofbibliothek in Donaueschingen, in: Erwein H. Eltz – Arno Strohmeier (ed.), Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Korneuburg 1994, s. 108-114.

písemnosti podobného typu z druhé poloviny 18. století. A tak bylo třeba spokojit se s torzovitě zachovanými fürstenberskými prameny v křivoklátském velkostatkovém archivu (oddělení Starý a Nový archiv),¹⁶⁸ jehož spisy ale vypráví primárně o 19. století.

Nutnost selekce archivních zdrojů zároveň umožňuje pokračovat ve výzkumu valdštejnské tematiky, a to zapojením ostatních šlechtických rodinných archivů, např. moravských Ditrichštejnů, kde jsou významné prameny (korespondence) zejména z první poloviny 17. století, kdy Valdštejnové drželi kromě Třebíče na Moravě také Židlochovice a trvale tato sídla obývali.¹⁶⁹ Valdštejnskou korespondenci nacházíme také u Šternberků (zejména v té části rodinného archivu uložené v SOA Praha), Vratislavů z Mitrovic (nyní soukromý archiv v Dírné), popř. u Nosticů (dnes na Zelené hoře u Nepomuku).¹⁷⁰ Jako negativní se zatím jeví sondy do východočeského archivu Kinských (jak kostelecká, tak chlumecká linie) a také do archivu častolovických Šternberků. Množství rodů, s nimiž potenciálně mohli udržovat Valdštejnové korespondenční styky, však daleko přesahuje zmíněný výčet a badatelské pole je v tomto směru doširoka otevřené. Podobně je tomu také v případě městských a okresních archivů v oblastech bývalých valdštejnských panství. V nich se budou s největší pravděpodobností skrývat další dokumenty k patrimoniální správě, ale nevylučuji ani např. pamětní knihy popisující detailněji vztah valdštejnské vrchnosti k jejím poddaným.¹⁷¹

Fakt, že mnoho důležitých dokumentů lze nalézt i v místech, kde bychom je zpočátku vůbec nepředpokládali, dokládá rozsáhlý materiál uložený ve fondu Biskupství litoměřické severočeského oblastního archivu. Jedná se o tzv. valdštejnskou a Schlenzovu sbírku, kde se nacházejí jednak dokumenty shromážděné v 18. století biskupem Emanuelem Arnoštem z Valdštejna (jejich část se pravděpodobně nalézají i v biskupské knihovně),¹⁷² jednak o životopisné údaje právě o tomto prelátovi, shromážděné zde profesorem církevního práva a znalcem dějin litoměřické diecéze Johannem Schlenzem. Na rozdíl od litoměřického fondu dosud nejsem schopen říci, jakými cestami se dostaly zejména genealogické vývody, ale i

¹⁶⁸ Dále Tomáš BEDNAŘÍK, *Das Fürstlich Fürstenbergische Archiv in Křivoklát*, in: Erwein H. Eltz – Arno Strohmeier (ed.), *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Korneuburg 1994*, s. 307-312.

¹⁶⁹ Srov. Jindřich OBRŠLÍK – Jan ŘEZNÍČEK – Vladimír VOLDÁN, *Rodinný archiv Ditrichštejnů (1097)-1222-1944 I-IV*, Brno 1979.

¹⁷⁰ Srov. Jarmila HANZALOVÁ, *Soupis osobních pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*, Praha 1997.

¹⁷¹ Srov. Miroslav VOLF, *Popis městských archivů v Čechách*, Praha 1947.

¹⁷² Srov. Jana CHADIMOVÁ, *Bibliofilství litoměřického biskupa hraběte Emanuela Arnošta z Valdštejna (1716-1789) a jeho knihovna*, in: Anežka Baďurová (ed.), *Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové*, Praha 1999, s. 69-91; Josef JOHANIDES, *O některých cizojazyčných bohemikách biskupské knihovny v Litoměřicích*, in: *Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků* 10/2, 1993, s. 493-513.

rukopisné materiály o Valdštejnech do knihovny strahovské kanonie premonstrátů. Tamější fond obsahující nejen tištěné dizertace členů rodu, ale také výše zmíněná excerpta, připomíná svým rozsahem a strukturou dílnu, v níž měl vzniknout široce pojatý spis o valdštejnském rodě.¹⁷³ Poslední destinací, kterou nebylo možné při heuristické práci obejít, byla rozsáhlá valdštejnská rodová knihovna přestěhovaná na počátku 20. století ze zámku v Duchcově na Mnichovo Hradiště. Také zde jsem po usilovném hledání (knihovna má pouze lístkový katalog čítající zhruba 22 000 položek) našel několik rukopisných (tedy jedinečných) pramenů dokreslujících život na tehdejší hlavním sídle.¹⁷⁴ V budoucnu by bylo velmi záslužné navštívit i některé další zámecké knihovny, zejména potom lobkovickou rodovou knihovnu na zámku v Nelahozevsi, neboť právě zde se nachází pozůstalost Michaela Adama Francka z Franckensteinu, jenž měl svého času sepsat velké genealogické dílo o Valdštejnech, z něhož bylo vydáno jen torzo.¹⁷⁵

Cesta poznání je dlouhá a ani v nejmenším nejsme u jejího konce. Míst, která čekají na své prozkoumání pohledem zájemce o dějiny rodu Valdštejnů, je ještě hodně: od archivů anglických, portugalských, francouzských, polských či vatikánských, které jsou relevantní v souvislosti s diplomatickými misemi barokních Valdštejnů, až po obecní archivy v oblastech, v nichž Valdštejnové zanechali svou stopu. A tak přáním autora této práce je jen otevřít dveře, kterými budou moci v budoucnu projít jiní.

¹⁷³ Většina tištěných titulů o Valdštejnech se pochopitelně nachází také v Národní knihovně v Praze. Chybí zde však rukopisné práce.

¹⁷⁴ Za zpřístupnění a cenné rady děkuji ing. Soně Švábové, správce inventáře na zámku Mnichovo Hradiště, zdejšímu kastelánovi Radovanu Chmelovi a také řediteli Oddělení zámeckých knihoven Národního muzea PhDr. Petru Maškovi.

¹⁷⁵ Alena RICHTEROVÁ, Pozůstalost Michaela Adama Francka z Franckensteinu ve fondech Národní knihovny v Praze, in: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 7/1, 1990, s. 139-152. Tato pozůstalost byla restituována z fondů Národní knihovny do soukromých lobkovických rukou v 90. letech minulého století.

3. *Být šlechticem: vytváření šlechtické identity*

„It is a reverend thing to see an ancient castle or building not in decay or to see fair timber-tree sound and perfect: how much more to behold an ancient noble family which hath stood against the waves and weathers of time“¹

Mezi antropologické konstanty patří bezesporu touha člověka po vytvoření či přijetí některé z identit: identifikovat se s určitým větším celkem než je on sám a přijmout jeho způsob jednání a rozhodování. Potřeba člověka patřit do určité sociální skupiny byla zjevná už od antiky a stačí připomenout slavná slova řeckého filozofa Aristotela o tom, že obec vzniká pro zachování života, ale trvá pro život dobrý.² Obcí není myšleno pouze politické uspořádání (*polis*), ale společenství (*koinonia*). A jelikož potřebu identifikovat se s celkem nemá jen zvíře nebo bůh, jsou tím položeny základy pro nejrůznější spolky, uskupení, strany či sdružení. Problematika identity jedince se od dob Aristotelových stala předmětem specializovaných věd, jako je sociologie nebo psychologie. Lze ji však také zkoumat jako jev historický.³ Jako první se problematika identity dostala do zorného pole historiků národních hnutí, neboť právě vznik moderních národů velmi souvisí s přijetím nové identity.⁴ Vedle jedince můžeme pak mluvit také o identitě sociální skupiny, jež není ničím jiným než souborem sdílených hodnot, tedy symbolů uznávaných jednotlivými členy dané komunity a označovaných za vlastní.⁵

Na jedné straně tak stojí identita jedince, na druhé straně identita skupiny, do které patří; a zatímco v současnosti bojuje o primát mezi skupinovými identitami hned několik koherentních kulturních, náboženských či dokonce politických systémů, v raném novověku byla hlavní skupinová identita shodná s identitou stavovskou. Až na méně významných příčkách pomyslného žebříčku bychom našli další identity spojené s náboženstvím, zemskou či národní příslušností nebo s určitým druhem kulturního, popř. společenského vkusu. Vedle pokusu o definici šlechtice si proto také potřebujeme ujasnit „šlechtictví“ jako

¹ „Je to ctihodná věc vidět starý hrad, budovu, která odolává, dřevo letitého stromu, jež krásně zní. Potom znamená mnohem více užít starobylý šlechtický rod, který vždy stál proti vlnám a nepřízni času.“ John PITCHER (ed.), Francis Bacon – The Essays, London 1985, s. 99.

² Robert MULGAN, Aristotelova politická filozofie, Praha 1998, s. 23-26.

³ O metodologii zkoumání identit dále Steven G. ELLIS - Luďa KLUSÁKOVÁ (ed.), Frontiers and Identities: Exploring the Research Area, Pisa 2006. O vlivu sociologie na historické zkoumání identit Olga SEWERYN – Marta SMAGACZ, Frontiers and Identity: Approaches and Inspirations in Sociology, in: Tamtéž, s. 17-25.

⁴ V českém prostředí Miroslav HROCH, V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě, Praha 1999. Nejnověji Miroslav HROCH, Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů, Praha 2009.

⁵ Talcott PARSONS, The Structure of Social Action (1937), citováno podle Jan KELLER, Úvod do sociologie, Praha 1999, s. 67 an.

takové, tedy hodnoty, k nimž se hlásil každý člověk z tohoto stavu, a které ho zároveň odlišovaly od ostatních obyvatel raně novověkého českého státu. Max Weber definuje stavovské postavení na rozdíl od třídního určení nejen pomocí ekonomických kategorií, ale také pomocí „*typických komponentů v životě lidí, které jsou podmíněny specifickým, pozitivním nebo negativním sociálním vnímáním jejich cti, jež se váže s nějakou vlastností.*“⁶ Těmito komponenty myslí Weber například podobný životní styl, způsob výchovy, uzavírání sňatků („*Konnubium*“), stolování („*Kommensalität*“). Popis daného stavu pak nejlépe vynikne ve srovnání, či v protikladu k ostatním sociálním skupinám. K vymezení hranic mezi vlastním prostředím a cizím okolím dochází pomocí kódů distinkce, které se snažili pojmenovat významní sociologové Shmuel Noah Eisenstadt a Bernhard Giesen.⁷ Svěbytnost určitého kolektivu, jenž má jasnou skupinovou identitu, je dána pomocí tří hlavních způsobů argumentace: první se odvolává na kulturní zázemí (společné hodnoty, východiska i řešení - habitus, uvažování dané podobnými zkušenostmi a omezené soudobým diskurzem), druhá na společný původ a tradici (primordialita) a třetí na právní zakotvení, předpisy, pomocí nichž definuje danou skupinu kdosi zvenčí, ale s čím se tato skupina ztotožní a trvá na tom.

Šlechtické ctnosti, které tvoří základ této identity, nejsou v průběhu dějin neměnné. Středověká šlechtická společnost kladla důraz na vojenskou službu panovníkovi vyplývající z vlastní udatnosti, která se mohla projevit nejen na válečném poli, ale také na periodicky pořádaných turnajích, v nichž byla otevřeně demonstrována připravenost k boji. Původně mocenský vztah mezi panovníkem a jeho válečníky utužený přísahou věrnosti se ve 12. století přeměnil v ideál rytířství a spojil s komplexem vlastností, jež nazýváme „dvornost“.⁸ Ať už souhlasíme s názorem britského historika Lawrence Stona, jenž kdysi svou knihou o krizi anglické aristokracie notně zvířil hladinu evropské historiografie,⁹ nebo považujeme dlouhé

⁶ „ständische Lage ... [ist] jede typische Komponente des Lebensschicksals von Menschen, welche durch eine spezifische, positive oder negative, soziale Einschätzung der 'Ehre' bedingt ist, die sich an irgendeine Eigenschaft vieler knüpft“. Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1972, s. 534. Citováno podle Otto Gerhard OEXLE, *Aspekte der Geschichte des Adels im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Europäischer Adel 1750-1950*, Göttingen 1990, s. 19-56, zde s. 35.

⁷ K jejich dílu Shmuel N. EISENSTADT – Bernhard GIESEN, *The Construction of Collective Identity*, in: *Archives Européennes de Sociologie* 36, 1995, s. 72-102. Dále k jejich dílu Lud'a KLUSÁKOVÁ – Markéta KRÍŽOVÁ – Karel KUBIŠ – Miloš ŘEZNÍK – Daniela TINKOVÁ, *Namísto úvodu. „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky*, in: *AUC phil et hist – Studia historica LII (= Obraz druhého v historické perspektivě II.)*, 1999, s. 11-28.

⁸ O této změně asi nejlépe Joachim BUMKE, *Höfische Kultur: Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1987. V obecnější rovině také Josef FLECKENSTEIN (ed.), *Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*, Göttingen 1990.

⁹ Srov. Lawrence STONE, *The Crisis of the Aristocracy 1558-1641*, Oxford 1967; analogicky Davis BITTON, *The French Nobility in Crisis 1560-1640*, Stanford 1969; Charles JAGO, *The „Crisis of the Aristocracy“ in Seventeenth-Century Castile*, in: *Past and Present* 84, 1979, s. 60-90; k následné diskusi François BILLAÇOIS, *La crise de la noblesse européenne (1550-1650): Une mise au point*, in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 33, 1976, s. 258-277. Billaçois na rozdíl od svých předchůdců odmítá model krize s tím, že na

období středověku a raného novověku za kontinuální výsluní šlechtické vrstvy společnosti, nelze nezmínit, že právě v průběhu druhé poloviny 16. století dochází k důležitým změnám v chování šlechty jako celku. Tyto proměny jsou zapříčiněny především vznikem (raně) moderního státu, jenž dával aristokracii možnost nového uplatnění. Zároveň poskytoval nový prostor pro šlechtickou legitimizaci - stát šlechtice potřeboval a šlechtici v něm nacházeli možnost, jak ospravedlnit své výsadní postavení. Současně však vznik (raně) moderního státu znamenal novou příležitost pro střední vrstvu, bohaté měšťany a zejména učence (právníky) obsadit některá místa ve státní správě, lépe řečeno: obsadit místa dříve rezervovaná vyšší šlechtě. K této situaci docházelo poprvé ve Francii, kde veřejná prodejnost úřadů od doby Jindřicha IV. umožnila nástup šlechty taláru (*noblesse de robe*) po bok šlechty meče (*noblesse d'épée*).¹⁰ Tohoto vývoje si všiml už Max Weber, který v něm viděl přechodnou fázi od panství tradičního (patriarchálního) ospravedlňovaného dlouhým rodokmenem, směrem k panství byrokratickému (racionálnímu), jež stojí na výkonnosti jeho představitelů a efektivitě celku.¹¹ Zůstává dodnes otázkou, jak tento sociální vývoj interpretovat. Starší evropské (tedy především anglosaské a francouzské) dějepisceví v něm vidělo po vzoru Lawrence Stona jeden z neklamných příznaků úpadku šlechty jako stavu a emancipaci měšťanstva, oproti tomu novější historiografie vidí spíše doplňování staré šlechty novou, která velmi záhy přijala nejen její způsoby a vědomí výlučnosti, ale také skupovala její pozemkový majetek.¹² Potomci měšťanů z doby Ludvíka XIV. byli za Ludvíka XVI. k nerozeznání od starých „pairů“, s nimiž navazovali i časté rodinné svazky.¹³ Z krizového jevu se tak stal naopak důkaz životnosti ideje šlechtictví jako takové a potvrzení jedinečnosti tohoto stavu před francouzskou revolucí.

přelomu 16. a 17. století existovaly obecně krizové jevy, které měly na šlechtu na rozdíl do ostatních vrstev společnosti jen malý dopad.

¹⁰ Dále Franklin L. FORD, *Robe and Sword. The Regrouping of the French Aristocracy after Louis XIV.*, New York 1965; Arlette JOUANNA, *Le devoir de révolte. La noblesse française et la gestion de l'État moderne (1559-1661)*, Paris 1989; Guy CHAUSSINAND-NOGARET (ed.), *Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècles: l'honneur, le mérite, l'argent*, Paris 1991.

¹¹ Srov. Rudolf ENDRES, *Adel in der frühen Neuzeit*, München 1993, s. 1.

¹² Srov. James RUSSELL-MAJOR, *The monarchy, the estates and the aristocracy in Renaissance France*, Baltimore 1994; James B. WOOD, *The nobility of the election of Bayeux 1463-1666: Continuity through change*, Princeton 1980; Jonathan DEWALD, *Aristocratic Experience and the Origins of Modern Culture: France 1570-1715*, Berkeley 1993; Robert HARDING, *Anatomy of the Power Elite: the provincial governors of early modern France*, Yale 1978.

¹³ Odděleně chápe *noblesse de robe* a *noblesse d'épée* například Albert CREMER, *La noblesse de robe en France. La genèse de la notion de noblesse de robe*, in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 46, 1999, s. 22-38. Oproti tomu Michel FIGEAC, *L'automne des gentilhommes. Noblesse d'Aquitaine, noblesse française au Siècle des Lumières*, Paris 2002 a Laurent BOURQUIN, *La noblesse dans la France moderne*, Paris 2002 tvrdí, že sama šlechta žádnou fatální propast mezi oběma skupinami nevnímala nebo dokonce, že termín „*noblesse de robe*“ označoval zaměstnání, nikoli sociální vrstvu. K této diskusi dále Ivo CERMAN, *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha 2008 – zde také otázka aplikace tohoto schématu na české prostředí (s. 15-17).

Samotné pojetí šlechty jako specifické sociální skupiny stojící v čele daného území a vykonávající ve jménu svého vládce správu jeho obyvatel prodělalo v průběhu dějin poměrně složitý vývoj, který byl spojen na jedné straně s politickými a sociálními změnami definujícími praxi, v níž se šlechta pohybovala, na druhé straně s vlastním terminologickým označením. Pojmenování, a spolu s ním i nutné vymezení, té nejvyšší vrstvy společnosti přitom vůbec není jednoduché. Celý problém je navíc komplikován faktem, že různé evropské jazyky ohraničují jako tuto vedoucí vrstvu na svém území v souvislosti s historickým vývojem pokaždé trochu jinou skupinu lidí. Také současná čeština používá pro označení zmíněné vedoucí vrstvy společnosti několik výrazů, z nichž ani jeden plně nevystihuje společenskou praxi raného novověku. První z možných variant je termín „aristokracie“, jenž se poprvé vyskytuje u Aristotela, ale nikoli ve smyslu společenské vrstvy, ale jako jedna ze tří forem vlády, která zachováváním spravedlnosti směřuje k dosažení obecného dobrého (podobně jako například monarchie nebo politeia) a v níž správa státu (*polis*) je v rukou několika nejlepších, tedy lidí s vynikajícími charakterovými vlastnostmi. Pojem „aristokracie“ ve smyslu politického zřízení se objevuje i v 17. a 18. století, a to zejména v souvislosti s Polskem.¹⁴ Opozitum k tomuto termínu pak je „oligarchie“ označující vládu těch nejbohatších. Podíváme-li se na evropskou (a také českou) šlechtu 17. a 18. století, lze s úspěchem pochybovat, že by tvořila etický výkvět tehdejší společnosti.¹⁵ S podobnými problémy se potýká i příbuzný, svým původem latinský termín „nobilita“ (*nobilitas*), který označoval specifickou vrstvu vládnoucí v dobách vrcholné římské republiky. Pokud bychom chtěli vyjádřit výjimečnost a urozenost, pak by se pro českou vysokou šlechtu hodil spíše termín „optimáti“, protože římská nobilita byla složena jak z patricijů, tak také z bohatých plebejců. Její utvoření mělo stabilizující dopad na politický řád, ale byl to řád republikánský, nikoli monarchický.

Druhý termín, který si poslední dobou razí cestu mezi termíny užívané pro nejvyšší patro stavovské společnosti českého raně novověkého státu, je „urozenec“. Problémem tohoto pojmu je jeho příliš široký záběr: pokud jeho sémantické pole ohraničíme terminologickým rozsahem pojmu „šlechtic“¹⁶ nebo „vyšší šlechtic“, stále to přesně nevymezuje prostor, který se snaží popsat termín „aristokracie“, označující skupinu obyvatel, kteří svým politickým vlivem (vážností), ekonomickou základnou a sociální výlučností ovlivňují spolu

¹⁴ Např. cestovatel a arciděkan William Coxe nazval Polsko „a state of perfect aristocracy“ – dále Jerzy LUKOWSKI, *The european nobility in the eighteenth century*, Houndsmills 2003, s. 2. Aristokracii ztotožňuje s republikánským politickým systémem také Montesquieu. Srov. Jonathan POWIS, *Der Adel*, Paderborn 1986, s. 17.

¹⁵ ARISTOTELÉS, *Politika*, Praha 2009, s. 38.

¹⁶ O původu slova „šlechtic“ dále Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 9-25.

s panovníkem chod raně novověkého státu. Třetí možností, která je podle mého soudu nejlepší, je používat tituly, jež přičklo jednotlivým „aristokratům“, či „urozencům“ samo raně novověké právo (viz dále). Ani zde se ale neobejdeme bez komplikací a to i když pomineme několik systémů titulatury na jednom území (u nás po Bílé hoře paralelně titulatura česká i říšská). Zatímco titul „kníže“, popř. „vévoda“, jasně označuje špičku stavovské hierarchie, o patro níže (titul „hrabě“) již nacházíme pestrou směsicí osob s nejrůznějším majetkem a sociálními dispozicemi – vždyť roku 1740 držely v Čechách hraběcí titul dvě třetiny vyšších šlechticů. A právě Valdštejnové, kteří měli trvale titul hrabě, vlastnili nesrovnatelně větší majetek i vliv než Hrzánové z Harasova nebo Pachtové z Rájova. A tak nezbyvá, než nechat otázku terminologie otevřenou. V následujícím textu pak používám pojmy „urozenec“ a „šlechtic“, popř. „aristokracie“, a „nobilita“ jako synonyma s vědomím složitosti jejich historického vývoje.

Většina děl pojednávajících o šlechtě v raném novověku se zabývá jejími ekonomickými nebo sociálními aspekty, od nichž odvozuje její postavení. Bohužel stranou stojí otázka, jak šlechta vnímala sama sebe, jak reflektovala vlastní identitu a v čem spočívala z jejího pohledu mentalita výlučnosti, která stála v základech jejího habitu.¹⁷ Právě svým specifickým habitem se šlechta liší od ostatních sociálních skupin v oblasti kultury: je to jedinečný model řešení situací, který na rozdíl od sociální pozice není dán „kvantitativně“ velikostí majetku nebo rozsahem konexí, ale „kvalitativně“ určitými civilizačními návyky postupně přijímanými z dvorského prostředí, způsobem chování získaným během socializace v nízkém věku, ale i vytvořením specifického prostředí během dospělosti v konfrontaci s jinými jedinci stejné sociální skupiny.¹⁸ Ačkoli tento habitus obsahuje určité konzervativní prvky, není po celé sledované období konstantní veličinou; příkladem jeho vývoje může být například změna sídelní strategie spojená s opouštěním středověkých hradů a stavbou

¹⁷ Jedinou výjimkou je vynikající práce Ellery SCHALK, *From Valor to Pedigree: Ideas of Nobility in France in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Princeton 1986. Srov. také recenzi na tuto knihu, která vyšla v *Journal of Social History*, Fall 1987, s. 381 an. Srov. také André DEVYVER, *Le sang puré. Les préjugés du race chez les gentilshommes français de l'ancien régime, 1560-1720*, Brusel 1973 a Arlette JOUANNA, *L'idée de race en France au XVIe siècle et au début du XVIIe siècle I-III*, Lille 1976. V německém prostředí Klaus BLEEK – Jörn GARBER, *Nobilitas. Standes- und Privilegienlegitimation in deutschen Adelstheorien des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: *Daphnis* 11, 1982, s. 49-114; Otto Gerhard OEXLE, *Aspekte der Geschichte des Adels im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Europäischer Adel 1750-1950*, Göttingen 1990, s. 19-56.

¹⁸ Pierre BOURDIEU, *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, Cambridge-Harvard 1984, zejména úvodní pasáže s. 1-96 (v originále „*La Distinction: critique sociale du jugement*“, první vydání 1979). Ačkoli Bourdieu vytváří svou teorii ve snaze odpovědět na otázku po reálném přístupu ke vzdělání (a tím i k významným společenským pozicím) ve Francii druhé poloviny 20. století, má jeho teorie široké uplatnění i na materii raného novověku. Hledání paralel mezi „kulturní nobilitou“ moderní Francie a „tradiční nobilitou“ 16.-18. století tak může přinést zajímavé výsledky zejména v oblasti konstruování výlučnosti v rámci společenského systému, reprodukce společenských nerovností a jejich legitimizace.

pohodlných zámků a městských paláců.¹⁹ Od doby renesance je součástí šlechtického chování dobrý vkus. Tento kulturní kód se u šlechtice projevoval už tím, že použil na správném místě a ve správný čas určitou konverzační frázi.²⁰ Zachovávaní „*decora*“, jehož součástí byla znalost komplimentů, uměřené a přesné reakce na vnější podněty či dokonce účelové zastírání (*dissimulatio*), se mělo stát vstupenkou mezi nejvyšší šlechtu – k tomu nabádá teoretická literatura počínaje španělským jezuitou Baltasarem Graciánem a konče francouzskými teoretiky zabývajícími se modelem „čestného muže“ (*honnête homme*).²¹ Ve srovnání se středověkým a renesančním šlechtictvím je to založené na dobrém vkusu a vhodném chování soustředěno na osobní vlastnosti, nikoli na vlastnosti určitého stavu. Jakkoli se francouzská literatura, a na prvním místě Montesquieu,²² snažila, aby k tomuto ideálu vedla výchova v celé společnosti, model „*honnêtete*“ byl normou individuální, nikoli skupinovou. Celková kultivovanost a snaha o dobrý dojem za každou cenu budila pochopitelně i kritiku, vcelku lze však říci, že postupně vyhrála forma nad obsahem a dvorské chování přesouvající se pomalu z panovnických sídel do městských a venkovských rezidencí šlechty začalo sloužit jako civilizační norma.²³ Osobní ctnosti přestaly být výsadou šlechty a v celospolečenském diskurzu se začaly stěhovat do měšťanských domácností, v nichž se natrvalo usadily v době *biedermaieru*. Středoevropský prostor v tomto směru přijímal podněty přicházející z Francie, i když nikoli bez výhrad: habsburské prostředí bylo přeci jen více korigováno náboženstvím a praktikovaným katolicismem, jenž dával představě „*honnêtete*“ více etických omezení.

S příchodem raného novověku se ze šlechtictví jako funkce ve společnosti stává zděděná vlastnost. S tímto pojetím se setkáváme i v českých zemích, například u Bohuslava Balbína, jenž ve svém díle o Panně Marii Svatohorské definuje šlechtictví jako neustálé působení ctnosti v rodě po několik generací.²⁴ Tradice vázaná na dlouhou kontinuitu rodu se stala jedním ze základních distinktivních znaků šlechtictví a spojila se s renesanční představou člověka-héroa ovlivňujícího světové dějiny. Rodová historie tak měla podporovat

¹⁹ Srov. Hermann BOEKHOFF u a., *Paläste, Schlösser, Residenzen – Zentren europäischer Geschichte*, Erlangen 1986; také Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku = Opera historica 7*, České Budějovice 1999, s. 139-162.

²⁰ Srov. Manfred BEETZ, *Frühmoderne Höflichkeit. Komplimentierkunst und Gesellschaftsrituale im altdeutschen Sprachraum*, Stuttgart 1990, zejména s. 109-242. Pro francouzské prostředí Benedetto CRAVERI, *L'age de la conversation*, Paris 2002.

²¹ Srov. Rolf REICHARDT, *Der „Honnête Homme“ zwischen höfischer und bürgerlicher Gesellschaft. Seriell-begriffsgeschichtliche Untersuchungen von Honnêteté-Traktaten des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: *Archiv für Kulturgeschichte* 69, 1987, s. 341-370.

²² *Dále Charles Louis DE MONTESQUIEU, O duchu zákonů*, Praha 2003, s. 62-66.

²³ Srov. Norbert ELIAS, *O procesu civilizace I.*, Praha 2006, zejména s. 67-118.

²⁴ „perpetuam quendam Virtutis professionem Maiorum illustri sanguine et exemplis propositis animatam“. Citát s velkou oblibou používá Zdeněk KALISTA, *Úvod do politické ideologie českého baroka*, in: Týž (ed.), *Baroko. Pět statí*, Praha 1934, s. 40-90, zde s. 66-67.

kult jednotlivých předků-hrdinů jako vzorů pro současnost, zároveň měla ale poskytovat členům rodu legitimizační argument pro jejich vlastní výlučnost a v neposlední řadě také tvořit jeden z pilířů rodové identity.²⁵ Důraz na tento tzv. primordiální kód se tak vyskytuje v reprezentaci onoho pokrevního spojenectví, jímž příroda svázala nejen členy daného rodu, ale také propojila jejich rod s dalšími rody, čímž znásobila jejich kulturní a společenský kapitál. Proto tak významnou roli hraje u šlechty dědictví, jeho prostřednictvím dochází totiž k reprodukci jednotlivých druhů kapitálu a právě čas hraje klíčovou roli při procesu sociální mobility, jež je v případě šlechty mezigenerační. Už Baldassare Castiglione se pokusil spojit renesanční model velké osobnosti a později akcentovaný dlouhý rodokmen, jenž zavazuje: „*neboť ten, když sejde z cesty svých předků, poskvrní rodinné jméno a nejen nic nezíská, ale ztratí i to, co už získal; šlechtictví je jako planoucí pochodně, jež vrhá světlo na všechny naše skutky, ať dobré či špatné, a zažehává nadšení.*“²⁶ Jeden z předních Castiglioneho pokračovatelů, sekretář hraběte d’Harcourt a člen francouzské akademie Nicolas Faret napsal ve svém díle „L’Honnête Homme ou L’art de plaire à la Cour“ (1634), jež je návodem pro uchazeče o kariéru u dvora Ludvíka XIII.: „*ten, kdo je dobře* (ve šlechtickém rodě – pozn. J.H.) *narozen, má obvykle dobré předpoklady, které ostatní jen obtížně získávají ... a mohou se u nich objevit jen náhodou, protože dědictví krve zasívá semena dobrého i zlého, jejichž výhonky ve správný čas přinesou dobré nebo špatné lidské kvality, které způsobí, že jsme pak od každého milováni nebo nenáviděni.*“²⁷ O necelá dvě století později vyjádří tutéž myšlenku Edmund Burke: „*[rod – pozn. J.H.] je partnerství nejen mezi těmi, kteří žijí, ale také mezi těmi, kteří žijí, těmi, kteří jsou mrtví a těmi, kteří se ještě nenarodili.*“²⁸ Strach z hanby a ze zpronevření se rodinné tradici tak působí jako motor pro další snahu. Primordiální kód vztahující se na rodový původ sice nevyžadoval od každého šlechtice, aby projevoval vynikající vlastnosti, čas od času však bylo dobré „charisma“ rodu obnovit a potvrdit tím vlastní exkluzivitu.²⁹ K tomu však byl potřeba nový zakladatel, významný jedinec, jenž se po smrti začlenil do nesmrtelného panteonu předků. Závazek vzhledem k rodu tak působil především do budoucna, je s ním spojena určitá eugenika, tedy plánování sňatků tak, aby děti měly co nejlepší genetický materiál (přísná endogamie). Tento závazek také posiluje vazbu na

²⁵ Srov. Kilian HECK, *Genealogie als Monument und Argument: der Beitrag dynastischer Wappen zur politischen Raumbildung der Neuzeit*, München 2002.

²⁶ Jaroslav KUDRNA (ed.), *Baldassare Castiglione: Dvořan*, Praha 1978, s. 46-47.

²⁷ Citováno podle Mark MOTLEY, *Becoming a French Aristocrat. The Education of the Court Nobility 1580-1715*, Princeton 1980, s. 12.

²⁸ Edmund BURKE, *Reflections on the Revolution in France*, Harmondsworth 1969, s. 194-195.

²⁹ Některé české rody v raném novověku „propagandisticky“ pracovaly s tím, že kdysi patřily k přední zemské šlechtě a poté svou exkluzivitu na čas ztratily, čímž dokládaly svůj starý původ (např. Vratislavové z Mitrovic).

potomky: otec se jim snažil maximálně pomoci, aby právě oni mohli být těmito výjimečnými individualitami budujícími kolektivní identitu předků a potomků ve smyslu Burkeho definice.

Ačkoli se v Čechách ani na Moravě nevytvořila ideologie, která by podobně jako sarmatismus v Polsku³⁰ definovala šlechtu v etnických kategoriích (společný původ odlišný od zbytku národa), bylo od druhé poloviny 15. století stále obtížnější dostat se mezi vyvolené, kteří až do Bílé hory sami rozhodovali, zda nějakou osobu mezi sebe přijmou či nikoli. Podobné „primordiální uvažování“ pak dostávalo trhliny od přelomu 16. a 17. století zásluhou dvou aspektů, které ve své podstatě tuto exkluzivitu nejvlivnější složky české šlechty ohrožovaly: prvním byla ekonomická síla některých rytířů, kteří začali být povyšováni do vyššího stavu, a druhým byla sílící moc panovníka, který ještě před Bílou horou a tím více po ní odměňoval své věrné zastánce nejen majetkem, ale i šlechtickými tituly.³¹ Obnoveným zřízením zemským pak měl právě habsburský císař právo rozhodovat o inkolátu i o šlechtické hierarchii, jež přimícháním říšských titulů získala na složitosti. Po skončení bouřlivých časů třicetileté války se sice situace načas stabilizovala, nové otřesy pak přinesla až osvícenská doba, která v důsledku nových a o poznání energičtějších panovnických zásahů do šlechtických privilegií v duchu teorie přirozeného práva zatlačovala postupně šlechtický stav v oblasti teorie i praxe do defenzivy.

Třetím bodem, k němuž se upíraly zraky i naděje všech, kteří aspirovali na vedoucí společenské postavení, bylo právní zakotvení šlechtictví. S oslabováním přímé (věrnostní) vazby na panovníka rostla důležitost právních dokumentů pojišťujících pozemkovou držbu jednotlivých šlechticů i šlechty jako předního stavu království. Ať už bylo takové pojištění spojené s uzurpací části politických práv panovníka šlechtou (Magna charta libertatum v Anglii), nebo se jednalo pouze o záležitosti z pohledu dnešní judikatury „občanskoprávní“ (potvrzování svobodných testamentů), vždy jde o písemný dokument zdůrazňující výjimečné postavení specifické skupiny, která se v souvislosti s tím jasně právně vymezuje vůči okolí (uzavírá se). V případě šlechty potom nejdéle přetrvává z dob feudální organizace společnosti personalita práva posílená faktem, že šlechta je sama vykonavatelem práva a to jak na místní úrovni jako vrchnost, tak také na úrovni celozemské, na níž obsazuje kolektivní orgány nejvyšší soudní moci (parlamenty, zemské soudy, soudní dvory).³² Zvláštní zacházení se

³⁰ Srov. Janusz TAZBIR, Sarmatismus als Ideologie und Kulturströmung, in: Walter Leitsch-Stanislaw Trawkowski (ed.), Polen und Österreich im 17. Jahrhundert, Köln-Weimar-Wien 1999, s. 9-36.

³¹ Srov. Václav BŮŽEK, Urozenec, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Člověk českého raného novověku, Praha 2007, s. 79-110, zde s. 92 an.

³² Srov. Hamish M. SCOTT – Christopher STORRS, Introduction: The Consolidation of Noble Power in Europe c. 1600-1800, in: Hamish M. Scott (ed.), The European Nobility in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I. – Western Europe, London – New York 1995, s. 1-52.

šlechtou se projevovalo nejčastěji tehdy, když některý z jejích příslušníků spáchal trestný čin nebo byl jinak společnosti nebezpečný (psychická porucha). Odsouzení některého z aristokratů k trestu nejvyššímu pak bylo spíše výjimkou, jež náležela většinou až do 18. století. Velmi problematickou věcí však byly šlechtické duely, které jako manifestace vlastní nezávislosti a cti přežily přes opakované zákazy daleko do raného novověku a šlechtic jimi veřejně demonstroval právo vzít spravedlnost do vlastních rukou – zejména pokud je uražena jeho čest nebo čest blízké osoby.³³ A čím je společnost více archaická, tím se těmto formám osobní odplaty lépe daří (Puškin zemře na následky souboje roku 1837!). Duel vedený o čest zároveň prozrazuje, že se nejedná v případě šlechtické „*honneur*“ pouze o výraz snobství, ale o niternou součást identity, jež má potřebu manifestovat před ostatními vlastní nezávislost. Podobná privilegia mají šlechtici i tehdy, dostanou-li se do konfliktu se státní mocí (domácí vězení, poprava mečem³⁴), nebo jsou-li duševně nemocní. S nástupem osvícenství se zmenšuje možnost zcela se trestu vyhnout či dlouho mu unikat zapojením sítě vlivných přátel (případ Alžběty Bátorové³⁵; Kateřiny Bechyňové z Lažan, rozené z Komárova³⁶). Nutno podotknout, že titul nebylo možné ztratit ani tehdy, došlo-li k vážnému přestoupení zákona. Vždyť ještě josefínský trestní zákoník z roku 1707 uváděl „urozenost krve“ jako jednu z polehčujících okolností.³⁷

Pomocí práva docházelo nejen k ochraně šlechty a jejího majetku (majorátní ustanovení, fideikomisy, moratoria na dluhy, daňové osvobození), ale také k vnitřní diferenciaci šlechty, jež je spojena s přiznáváním různého stupně šlechtictví zpravidla v souvislosti s délkou rodové linie nebo s velikostí rodového majetku.³⁸ Uvedený stupeň šlechtictví se prostřednictvím symbolické komunikace (erb, velikost sídla) dostával do povědomí společnosti, při čemž klíčovou roli hrál titul odkazující na velikost pozemkového majetku i na jeho geografickou polohu. Ze zeměpisného označení místa původu skrývajících se za předložkami „de“, „von“, „z“ či „of“ se postupem času stávala spíše jakási „obchodní značka“, jíž se mohli až na výjimky (Anglie) pyšnit všichni členové daného rodu. Zatímco

³³ Srov. Jana JÚZLOVÁ, Mezi hrdinstvím a zločinem. Souboje v raném novověku, in: AUC phil et hist – Studia historica LII (= Obraz druhého v historické perspektivě II.), 1999, s. 29-58.

³⁴ Anglické veřejné mínění rozbouřil roku 1760 případ Laurence Shirleyho, čtvrtého earla z Ferrersu, který byl za sadistickou vraždu svého správce pověšen – srov. John CANNON, The British Nobility 1660-1800, s. 53-81, zde s. 64.

³⁵ Dále Tünde LENGYELOVÁ – Gábor VÁRKONYI, Bátorové. Život a smrt, Praha 2008.

³⁶ Srov. Jindřich FRANCEK, Proces Kateřiny z Komárova, in: Východočeský sborník historický 9, 2000, s. 3-10.

³⁷ Jiří KLABOUCH, Staré české soudnictví, Praha 1967, s. 254.

³⁸ Jedinou výjimkou v tomto bylo Polsko, kde existovala formální (nikoli však faktická; de facto se dělila šlechta podle bohatství a vlivu na tři skupiny: magnaterie-střední šlechta-golota) rovnost všech šlechticů, což souviselo se sarmatismem jako jednotným ideovým východiskem. Srov. Janusz TAZBIR, c.d.

titulatura byla v jednotlivých zemích dosti odlišná, základní dělení na vyšší a nižší šlechtu je vlastní celé evropské raně novověké společnosti³⁹, při čemž na nejvyšší příčky vždy řadíme titul vévoda (*duke, duc, Herzog, duca, duque*), markýz (*marquess, marquis, marchese, marqués*), vikomt (*viscount, vicomte, visconte, vizconde*) a hrabě (*comte, Graf, conte, conde*). Existují však zvláštní tituly, s nimiž se setkáváme jen v jedné zemi (*earl* v Anglii, *Fürst*-kníže v Říši a v habsburském soustátí). Obzvláštní potíže pak činí titul baron, který stojí na rozhraní mezi vyšší a nižší šlechtou a zatímco ve Francii patří vždy do vyšší šlechty, v Británii anglický baron náleží mezi vyšší šlechtu, ale skotský baron mezi nižší, v našem prostředí je baron totožný s titulem svobodný pán (*Freiherr*) a náleží mezi nižší šlechtu.⁴⁰ Není jistě třeba zvláště připomínat, že čím složitější systém, tím více konfliktů o přednost, které se staly doslova nemocí raně novověké společnosti. Tyto spory většinou řešil jako arbitr panovník, který s jejich pomocí posiloval vlastní pozici ve společnosti. A toto řešení sloužilo jako precedens, jenž trvale omezoval šlechtické nároky do budoucna. Zvláště komplikované pak bylo nalézt přijatelný konsensus ve složených státech jako bylo Španělsko, Velká Británie nebo podunajská monarchie, kde se prolínaly hierarchické systémy a historické tradice šlechtictví různých regionů.

Některé zdůrazňované vlastnosti se mění zcela, jiné dostávají s příchodem novověku jiný obsah. Udatnost v boji a věrnost panovníkovi jako lennímu pánu, jemuž šlechtic přísahal, je reinterpretoována a stává se z ní věrnost panovníkovi jako představiteli dynastie, všeobecného řádu a později i státu, věrnost projevovaná na poli osobní služby, jejíž pole je rozšiřováno z armády na úřední posty: od funkce v zemských úřadech přes úřady dvorské až po službu v diplomacii. Věrnost je ale prokazována ještě jedním způsobem, a to v ekonomické rovině jako vstřícnost k panovníkovým požadavkům, jež jsou vzneseny v oblasti daní nebo osobních půjček. Podobně jako v případě věrnosti dochází i ke změně další klíčové kategorie, bez níž se středověký šlechtic neobešel, a to je čest.⁴¹ Oč významnější

³⁹ Dichotomie párové-gentry (Anglie a GB), *grandi-hidalgos* (Španělsko), páni-rytíři (české země).

⁴⁰ O české šlechtické hierarchii po Bílé hoře dále podrobně Petr MAŤA, *Svět české aristokracie 1500-1700*, Praha 2004, s. 67-76.

⁴¹ K chápání cti dále Ludgera VOGT – Arnold ZINGERLE (ed.), *Ehre. Archaische Momente in der Moderne*, Frankfurt am Main 1994; Klaus SCHREINER – Gerd SCHWERHOFF (ed.), *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 1995; Sibylle BACKMANN u a. (ed.), *Ehrkonzepte in der frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin 1998. Čest jako důležitá součást osobní identity nebyla jen výsadou šlechticů – srov. Martin DINGES, *Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte (Eine Semantik im Übergang vom Ancien Régime zur Moderne)*, *Zeitschrift für historische Forschung* 16, 1989, s. 409-440; Jana SCHWALLEROVÁ, „Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji“ (Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století), in: *Kuděj* 8, 1/2006, s. 26-45; Tereza SIGLOVÁ, *Spory o čest mezi poddanými pardubického panství*, in: *Theatrum historiae* 5, 2009, s. 227-244

kategorií šlechtické mentality čest je, o to hůře ji lze definovat⁴², což budilo nevoli už u Cesare Beccarii, který se jako osvícený reformátor trestního práva obtížně vyrovnával s tak neurčitým a do značné míry subjektivním jevem, jakým byla ztráta cti či zahanbení, jež doprovázelo veřejné tresty předešlého období. Většina sociologů a sociálních psychologů doby ještě pozdější se shoduje na soukromém a veřejném rozměru cti: první se týká vlastního sebezpřijetí a osobní integrity, druhý pak vystupuje jako sociální regulativ.⁴³ Čest se tak nachází v obtížně dostupném prostoru mezi (objektivním) právem spojeným s jednoznačným trestním postihem na jedné straně a (subjektivní) etikou, v níž hraje roli lidské vnímání, na straně druhé. V základě cti mají být ušlechtilé vlastnosti jedince, které zakládají jeho dobré jméno ve společnosti (*fama*) nebo dokonce jeho slávu (*gloria*); naopak hanba (ve staré češtině „zlehčení“) je to, čeho se raně novověký šlechtic bojí často víc než smrti. Velmi často dochází k vizualizaci cti: v průvodu, u hodovní tabule, v počtu koní před vozem, distancí od méně čestných lidí, popř. činností. A každé potvrzení cti definuje daného jednotlivce v očích společnosti jako člověka čestného, což do budoucna zvyšuje jeho šance na ještě čestnější postavení. Velikost cti potom odráží tituly udělované za odměnu a naopak. Také konstituuje společenství: mezi čestnými lidmi vznikají pouta podporovaná vzájemnou komunikací a obranou cti, jež může být i obranou společných práv.⁴⁴ Zároveň ovšem čest v sobě nese výrazný kolizní potenciál a období 16. až 18. století je plné sporů o přednost, protože čest je neustále veřejně zkoumána a tvoří důležitou součást symbolické komunikace raného novověku. Právě tyto spory daly vzniknout na počátku 18. století ceremoniální vědě, která se s racionalismem nadcházejícího osvícenství snaží upravit vzájemné vztahy mezi sociálními aktéry a tím předcházet možným nedorozuměním.⁴⁵ S nástupem státu, který sankcionuje případné porušení příkazů, a vědy, jež tyto příkazy zakládá, postupně mizí šlechtic jako aktivní a suverénní představitel své vrstvy. Osvícenství tak stojí v této otázce na jiných pozicích než například renesance.

⁴² Paul Münch ji nazývá v době předmoderní Evropy základní hodnotou (Grundwert), Richard van Dülmen základním principem stavovské společnosti (Grundprinzip der ganzen Ständegesellschaft). Srov. Paul MÜNCH, Grundwerte der frühneuzeitlichen Ständegesellschaft? Aufriß einer vernachlässigten Thematik, in: Winfried Schulze (ed.), Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität, München 1988, s. 53-72, zde s. 71; Richard VAN DÜLMEN, Der infame Mensch. Unehrlische Arbeit und soziale Ausgrenzung in der Frühen Neuzeit, in: Richard van Dülmen (ed.), Arbeit, Frömmigkeit und Eigensinn, Frankfurt am Main 1990, s. 106-140, zde s. 108.

⁴³ Zejména Georg SIMMEL, Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung, Berlin 1983, s. 403. Citováno podle Klaus SCHREINER – Gerd SCHWERHOFF, Verletzte Ehre. Überlegungen zu einem Forschungskonzept, in: Tíž (ed.), Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Köln-Weimar-Wien 1995, s. 1-28, zde s. 5-6.

⁴⁴ Tento fakt doložil na příkladě německých tovaryšů Andreas GRIESSINGER, Das symbolische Kapital der Ehre. Streikbewegungen und kollektives Bewußtsein deutscher Handwerkeresellen im 18. Jahrhundert, Frankfurt am Main 1981.

⁴⁵ Dále Miloš VEC, Zeremoniellwissenschaft im Fürstenstaat. Studien zur juristischen und politischen Theorie absolutistischer Herrschaftsrepräsentation, Frankfurt am Main 1998.

Aktivní vytváření vlastního já, jeden z postulátů renesančního individualismu, se děje pomocí rozumu, který je chválen filozofy 16. století. Ctnost (*virtù*) stejně jako Štěstěna (*fortuna*) jsou do takové míry personifikovány, že se objevují na renesančních i barokních obrazech, a jsou průvodkyněmi šlechtice v jeho kariéře. Obě dámy se přitom vzájemně ovlivňují: ctností lze štěstí „přesvědčit“, aby si oblíbilo danou osobu. Jakoby z dále zaznívaly slova Tita Livia, jenž označoval Štěstěnu za ženu, jíž se líbí opravdový (ctnostný) muž.⁴⁶ Na vrtkavost Štěstěny pak musí pravý muž a šlechtic pružně reagovat: pohotovost v jednání i mluvení je vysoce ceněna a stává se významným dědictvím, jež renesance odkazuje pozdějším staletím. Baroko potom přidává k renesančním postavám ještě Boha: zachovávání křesťanské – a v českém baroku katolické – morálky je důležitou součástí vnitřního života šlechtice 17. a 18. století. A nejen v habsburské monarchii působí díla ženevského biskupa sv. Františka Saleského, jehož „Úvod do zbožného života“ (1608) řeší právě otázku skloubení Desatera a světského života.⁴⁷ Podobně – a ne-li ještě víc – působil ve středoevropském prostoru model jezuitské spirituality, který byl malým šlechticům vštěpován už od nejtělejšího dětství.⁴⁸ I Ignác z Loyoly při konstituování základních jezuitských předpisů vycházel z renesančního přesvědčení, že vzdělání nemá jen předávat potřebné vědomosti, ale zároveň i probouzet v člověku etické ctnosti.⁴⁹

Vedle renesanční představy o dokonalém člověku a katolické morálky specifikované v závěrech tridentského koncilu zde působil na morální charakter raně novověkého šlechtice ještě třetí faktor, a tím byl neostoicismus objevený v polovině 16. století významným humanistou Justem Lipsiem. Castiglione počítá mezi své čtyři kardinální ctnosti také moudrost, jež je zcela praktická (vědět v daném okamžiku přesně, jak se zachovat – včetně přetvářky) a mírnost mu splývá s vytvářením příjemného zevnějšku (schopnost vše překonat s elegantní nonšalancí). Lipsiovy ctnosti jsou niterné, netýkají se pouze dvořanů, jsou založeny na rozumu a jejich hlavním účelem je poslušnost vůči panovníkovi.⁵⁰ Po vzoru

⁴⁶ O renesanční antropologii dále Quentin SKINNER, Machiavelli, Praha 1995, s. 34 an; Alexander Chaimovič GORFUNKEL, Renesanční filozofie, Praha 1987, s. 151 an.

⁴⁷ Poprvé bylo dílo v originále nazvané „Introduction à la vie dévote“ přeloženo do češtiny již roku 1657 jezuitou Jiřím Konstanciem. O jeho působení v českém prostředí doby barokní však dosud neexistuje samostatná monografie. Také neexistuje práce zabývající se formováním osobní zbožnosti šlechticů, v jejichž knihovnách zpravidla Františkovo dílo nechybělo, pod vlivem četby soudobých katolických autorů.

⁴⁸ Vliv jezuitského školství na mentalitu šlechtických žáků dosud také nebyl systematicky studován. K obecnému rámci (nižších) jezuitských škol Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia, Praha 2006, s. 17-52.

⁴⁹ August BUCK, Baldassare Castigliones „Libro del Cortegiano“, in: Týž, Studien zu Humanismus und Renaissance. Gesammelte Aufsätze aus den Jahren 1981-1990, Wiesbaden 1991, s. 189-201, zde s. 195.

⁵⁰ Také proto byl Lipsius interpretován jako teoretik moderního mocenského státu – srov. Martin VAN GELDEREN, Holland und das Preussentum: Justus Lipsius zwischen niederländischem Aufstand und Brandenburg-Preussischem Absolutismus, in: Zeitschrift für historische Forschung 23, 1996, s. 29-56; Gerhard

starých stoiků uvádí Lipsius stálost (*constantia*) jako hlavní vlastnost, kterou má oplývat každý člověk, cílem je tedy chladný rozum odmítající všechny vášně a pokud je tento cíl sledován, pak duše každého jedince dochází pokoje a vlastně i blaženosti. Vnitřní disciplinace je tak Lipsiem postavena nad disciplinaci sociální, vnější. Jeho příkazy tím tvoří systém autonomní morálky, odmítají poslouchat vášnivé rady náboženských fanatiků a produkují společnost vnitřně vyrovnaných a za všech okolností s chladnou hlavou se rozhodujících jedinců. Lipsiovy ctnosti (shovívavost, věrnost, skromnost, uměřenost) jsou součástí jeho etiky povinnosti, jež je základním kamenem pro věrnou službu panovníkovi i nově vznikajícímu novověkému státu. Neostoicismus je také jedním z inspiračních zdrojů francouzské osvícenské etiky. Napětí mezi renesančním individualismem a barokním náboženským univerzalismem lze doplnit v poslední fázi sledovaného období ještě o osvícenskou představu, jež svým modelem „ušlechtilého ducha“ rozšiřuje pojem šlechtictví i na neurozené, zato však vzdělané a kultivované jedince. Zhruba v polovině 17. století tak dochází k postupnému nahrazování italských a španělských kulturních vzorů (Castiglione, Gracián) francouzskými, což je vidět nejen na preferenci francouzštiny jako jazyka urozenců, ale i napodobováním hmotné kultury a přijímání kultury salónů jako uzavřeného prostoru, v němž je kladen důraz spíše na konverzaci než na vizuální okázalost. Uzavření se do intimity rokokových kabinetů vede k vytvoření nového prostředí, při čemž ke kulturnímu kódu přibývají nové vlastnosti jako je filantropie, sběratelství (i neuměleckých předmětů), zájem o nejnovější vědecké poznatky a jejich uvádění do praxe. Vrcholnou fází identifikace s novými osvícenými požadavky je potom šlechtická učená korespondence vedená s předními mysliteli střední a západní Evropy v rámci komunikační sítě, kterou nazýváme republika vzdělanců. A ti nejvýznamnější šlechtici přispívají k dosažení obecného blaha konkrétními činy: od zakládání sociálních ústavů až po publikování vědeckých děl.⁵¹

S koncem vojenského zakotvení šlechty ve společenském řádu v průběhu 16. století padá velmi starý pilíř šlechtické identity. Geneze představy o výjimečnosti stavu bojovníků-ochránců můžeme sledovat až k Platónovu ideálnímu státu, v němž stateční tvoří specifickou skupinu, která se řídí svými vlastními pravidly (platí pro ně společné vlastnictví majetku, žen i dětí...). Středověk počítal také se zvláštní vrstvou jedinců chránících prostý lid v nestabilních dobách a tato představa dala vzniknout ucelenému myšlenkovému schématu, jež označujeme jako učení o trojím lidu (*oratores-bellatores-laboratores*). Počátky této teorie

OESTREICH, Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machtstaates, in: Historische Zeitschrift 181, 1956, s. 31-78.

⁵¹ Srov. Jiří KROUPA, Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost (1770-1810), Brno 2006.

Ize sledovat až do Anglie poloviny 9. století ke králi Alfrédovi Velikému, odkud se dostala do Francie, v níž laonský biskup Adalbero a jeho bratranec Gerhard z Cambrai nabádají tehdejšího krále Roberta Kapeta k zachování božího míru. Vedle církve pak má tento dar sloužit také nejnižším sociálním vrstvám, na které je poprvé brán ohled, a které svou bezmocí ospravedlňují postavení bojovníků-ochránců.⁵² Celý systém sankcionovala církev, která legitimizovala společenské rozdíly pomocí učení o dědičném hříchu, jenž je zasel mezi lidi a zničil přirozenou rovnost. Tím došlo k začlenění bojovníků do řádu světa.⁵³ Se středověkým bojovníkem je dále spojen ideál rytířství, jehož součástí je řada ušlechtilých činností jako ochrana slabších, věrnost svému lennímu pánu a nezištnost při konání dobra. Vedle etického kodexu pozorujeme také praxi a konkrétní činy konkrétních šlechticů, které se vždy tímto kodexem neřídily: tento protiklad čas od času vzbuzoval diskusi o pravém šlechtictví, která nám připomíná, že sociální struktura raného novověku nebyla dobově nereflektovanou konstantou, ale předmětem úvah a občas i ostré kritiky. Podobné kritické reakce vyvolávaly i další společenské instituce raného novověku, na prvním místě panovnický dvůr, na němž se často realizovala kariéra šlechtice a kde etická představa o šlechtictví utržila nejeden hluboký šrám.⁵⁴ Kritický pohled na zavedenou a panovníkem (i Bohem) sankcionovanou společenskou strukturu se probouzí zejména tehdy, když se šlechtic veřejně zpronevěří všeobecně sdílené představě, například ve Francii během náboženských válek.⁵⁵ Na rozdíl od Francie, kde chaos způsobený náboženskými zášťemi kompromitoval představu šlechtice-válečníka (a ochránce prostého lidu...), habsburská monarchie takový otřes nezažila, dokonce i třicetiletá válka byla spíše mezinárodním konfliktem než občanskou válkou. Navíc zde působilo stálé nebezpečí ze strany osmanských Turků, které udržovalo představu o šlechtickém rytíři mnohem déle než tomu bylo v západní Evropě. Přesto i ve středoevropském prostoru nacházíme rozdíl mezi osobním a vrozeným šlechtictvím, který se snaží oslabit představu o fyzickém dědění psychických dispozic. Obě sféry šlechtictví byly rozlišovány odnepaměti, setkáme se s tím jak u pozdně středověkého Johanna Nidera (1380-1438), dominikána a profesora na vídeňské

⁵² Srov. Ferdinand SEIBT, *Lesk a bída středověku*, Praha 2000, s. 116-118. O myšlenkovém pozadí teorie o trojím lidu a její reflexi v českých zemích (Chelčický) srov. Jiří BÍLÝ, *Trojí lid. Panovníci a jejich lid v evropském středověku*, Praha 2000.

⁵³ Dále Wolfgang STÜRNER, *Peccatum und Potestas. Der Sündenfall und die Entstehung der herrscherlichen Gewalt im mittelalterlichen Staatsdenken*, Sigmaringen 1987. K legitimizaci byl používán citát z Pavlova prvního listu Korint'ánům o jednom těle a jeho mnoha částech, z nichž jedny jsou „čestnější“ než druhé, a přesto ty méně čestné jsou nezbytné a je třeba jim věnovat zvláštní pozornost. (1. Kor, 12,12-26). Dále Klaus SCHREINER, *Zur biblischen Legitimation des Adels. Auslegungsgeschichtliche Studien zu 1. Kor. 1,26-29*, in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 85, 1974, s. 317-357.

⁵⁴ Srov. Helmuth KIESEL, „Bei Hof, bei Höll“ *Untersuchungen zur literarischen Hofkritik von Sebastian Brant bis Friedrich Schiller*, Tübingen 1979, pro dobu 17. a první poloviny 18. století s. 129-198.

⁵⁵ Srov. pozoruhodnou diplomovou práci: Jakub MACHAČKA, *Vývoj šlechtické identity v raném novověku na francouzském příkladě*, diplomová práce FF UK, Praha 2006, zde s. 52 an.

univerzitě, tak v osvěcenské Deutsche Encyclopädie z roku 1778.⁵⁶ Stejný názor nalezneme i u nás, například u Dalimila: „z *chlapov šlechtici bývají a šlechtici syny chlapů jmievají.*“⁵⁷ Česká etymologie slova „šlechtic“ však jednoznačně odkazuje spíše k výjimečným osobním kvalitám (šlechtný, ušlechtilý, šlechtit) než k rodovému dědictví.

Můžeme tedy říci, že na počátku novověku vzniká nová šlechta tím, že se stará přizpůsobuje novým podmínkám, a pokud na to nestačí, je nahrazena zcela novými rody. Ellery Schalk ve své knize označuje za hlavní nástroj přeměny staré šlechty v novou vzdělání.⁵⁸ Významnou součástí vzdělání pak byla systematická příprava na budoucí výsadní postavení ve společnosti a vedle zvládnání učební látky samotné byl kladen důraz i na způsob, jakým se to dělo, a také na způsob, jak tato látka má být do budoucna užívána, aby podtrhovala význam sociálního statusu, jenž danému aristokratovi přísluší – ať už mluvíme o dvorském vzdělávání, navštěvování jezuitských kolejí nebo o kavalírské cestě spojené s návštěvou cizích univerzit, která je s postupujícím 17. stoletím méně „prožitkovou“ záležitostí, jež má přinést životní zkušenosti, a stále více poskytuje šlechtici skutečné vzdělání a rozhled. Vzdělání v preferovaných oborech jako právo, historie nebo (živé) cizí jazyky zvyšovalo šance na uplatnění v nových podmínkách existence stavovského či absolutistického státu i celkově kultivovalo bojovného a primitivního ducha středověké šlechty a pomáhalo tak přijmout nový civilizační kód včetně nezbytné znalosti dvorského ceremoniálu. Zároveň to umožňovalo být panovníkovi dobrým a platným rádcem (nejen pochlebňákem) a tím spoluvytvářet politiku. Blízkost panovníkovi, jenž získával s postupujícím časem stále více moci, pak mohla vynést šlechtici kromě osobní vážnosti i další tituly a kulturní kapitál pro celý rod, protože řada z takto získaných poct se dědila. A panovník ve Francii stejně jako v habsburské monarchii měl výsadní právo udílet nobilitace a povyšovat do vyššího stavu v rámci šlechtické hierarchie, kterou sám předtím vytvořil nebo potvrdil.⁵⁹ Jak ale ukázal nizozemský historik Jeroen Duindam, vztah mezi šlechtou a jejím panovníkem byl oboustranně výhodný.⁶⁰ To nikterak nemění fakt, že dochází k posílení moci panovníka a k nástupu absolutismu, představy o (idylické) kooperaci mezi králem a jeho aristokraty jsou stejně nemístné jako model kolaborace některých šlechticů s panovnickou mocí za zjevné

⁵⁶ Srov. Werner CONZE, Adel, Aristokratie, in: Reinhard Koselleck – Werner Conze – Otto Brunner (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe I.*, s. 1-27.

⁵⁷ Srov. Josef MACEK, c.d., s. 19-20.

⁵⁸ Ellery SCHALK, c.d.

⁵⁹ Monopolizace rozdělení funkcí a hodností, které panovník předtím sám vytvořil, je jedním z hlavních argumentů podporujících tezi Norberta Eliase o domestikaci šlechty jako předpokladu pro vznik panovnického absolutismu. Srov. Norbert ELIAS, *Die höfische Gesellschaft*, Amsterdam 2002, s. 201-250.

⁶⁰ Srov. Jeremy DUINDAM, *The Myths of Power*, Amsterdam 1995; TÝŽ, *Vienna and Versailles: the courts of Europe's major dynastic rivals 1550-1780*, Cambridge 2003.

výhody.⁶¹ Postavení šlechty u dvora vedlo spíše k sociální centralizaci (Robert Harding)⁶², což umožnilo, aby se dvorská šlechta stávala pojítkem mezi venkovem (provinciemi) a hlavním sídlem panovníka. Tím ještě více zesílila kontrola celého území panovníkem, což přispělo k efektivnějšímu provádění sociální disciplinace, tak potřebné pro vznik (raně) moderního státu. Zároveň tito aristokraté získali přístup ke svému panovníkovi, prostřednictvím nejrůznějších státních orgánů měli vliv na řízení státu a možnost ovlivňovat panovníkova rozhodnutí a v neposlední řadě se stávali převodní pákou mezi zájmy provinční šlechty, která se u nich ucházela o přízeň a dávala jim možnost stát se makléři (*brokers*) sociálních vztahů ve společnosti.

Druhou významnou proměnou pak prošel na počátku novověku vztah šlechty k podnikání.⁶³ Poznání, že šlechtictví samo není ochranou před materiální nouzí, stálo mnoho rodů výsostně postavení ve společnosti, jež zažívala zejména na počátku novověku několik ekonomických krizí a hospodářských turbulencí (cenová revoluce). Česká šlechta druhé poloviny 15. století v čele s Vilémem z Pernštejna začala s provozováním činností, jež byly dříve klasifikovány jako nedůstojné, a aktivně ovlivňovala ekonomický proces v oblasti primární výroby (rybníkářství, poplužní dvory, produkce vlny a obilí), sekundárního zpracování (pivovarnictví, železářství, těžba kovů, od přelomu 17. a 18. století textilní manufaktury) i prosazování hospodářských zákonů, jež měly zajistit její převahu nad největším konkurentem, královskými městy.⁶⁴ Ve stejné době se ale podobným směrem vydává i šlechta anglická, která se po vzájemném vyvraždění starých rodů během válek růží z větší části rekrutuje z nové a s podnikáním spojené vrstvy nazývané gentry. Až na výjimky (Španělsko) tak postupně docházelo k přijímání nových impulzů, jak rozvíjet nejen šlechtický majetek, ale i společenskou prestiž: postupně se vyčlenila skupina šlechticů, kteří podnikat dokázali. Stejně tak ale existovali mnozí, kteří se v důsledku vlastní neschopnosti či dlouhotrvajícího lpění na starém konceptu vznešenosti sami o tuto prestiž připravili. Tento rozdíl je obzvláště patrný u nižší šlechty, která s koncem vojenské definice šlechtictví neměla jinou možnost jak se udržet na společenském výsluní, než podnikat či poskytovat finanční služby (nejen české země, ale např. i Španělsko).

⁶¹ Asi nejradikálněji William BEIK, *The Absolutism of Louis XIV. as social collaboration*, in: *Past and Present* 188, 2005, s. 195-224.

⁶² Robert HARDING, c.d., s. 171-190.

⁶³ Srov. Lawrence STONE, *Family and Fortune. Studies in Aristocratic Finances in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Oxford 1973.

⁶⁴ Všechny tyto činnosti shrnuje Jaroslav ČECHURA, *Die Gutswirtschaft des Adels in Böhmen in der Epoche vor der Schlacht am Weißen Berg*, in: *Bohemia* 36, 1995, 1-18.

Vedle toho je ovšem třeba podtrhnout, že šlechtictví je kategorií sociální a nikoli politickou nebo ekonomickou. Nepřítomnost šlechtice při rozhodování o politických otázkách, ať už k němu dochází na zemském sněmu, ve stavovském soudním orgánu, u panovnického dvora nebo ve státních úřadech, nemá vliv na fakt, že dotyčný jedinec je šlechtic. Řada příslušníků tohoto stavu se programově neúčastnila veřejného života, což nijak neumenšilo jejich urozenost.⁶⁵ Stavovství jako politický projev společenské výlučnosti je jakousi „nadstavbou“ stejně jako aktivní účast na životě dvorské společnosti. Jistě: díky svému působení na sněmu nebo ve dvorských úřadech může šlechtic zvýšit svou prestiž, posílit slávu rodu a dokonce dosáhnout povýšení, stejně tak ale dává svým působením v těchto orgánech čest a slávu vlastní osobě i rodu všanc a i dějiny habsburské monarchie znají několik pádů z politických výšin (Václav Eusebius z Lobkovic, Jiří Ludvík ze Sinzendorfu). Stejně je třeba odmítnout i opačné tvrzení, podle něhož hlavním ideálem šlechty byl spokojený život na venkově a starost o ekonomickou prosperitu vlastního domu (v širokém smyslu: domácnosti) a panství. Patriarchální představa o idylickém venkovském životě, jejíž počátky lze vysledovat až k Aristotelově představě o autarkních hospodářsko-spoločenských jednotkách a jejíž umělecké vyjádření v kultuře doby renesance a baroka zdobilo šlechtické rezidence, jistě působila a stala se námětem velkého množství teoretických děl (tzv. *Hausväterliteratur*) od 16. do 18. století.⁶⁶ Mnozí šlechtici přijali tuto tezi o paternalistické správě Bohem svěřených statků s vazbou na silné přesvědčení o vlastní výlučnosti (vyvolenosti a zároveň zodpovědnosti za své poddané před Bohem); v důsledku vynikající knihy Otto Brunnera o životě a díle dolnorakouského šlechtice Wolfa Helmharda von Hohberg ji přijali i mnozí historici.⁶⁷ Ani Brunnerovu knihu však nelze brát jako obecný

⁶⁵ Zde se jedná o polemiku s názorem německého historika Otto HINTZEHO, *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung*, in: Gerhard Oestreich (ed.), *Staat und Verfassung*, Göttingen 1970, s. 140-185 (poprvé uveřejněno roku 1931). Hintze předpokládá v duchu Hegelovy teorie o výjimečnosti moderního státu, že privilegia šlechty byla výlučně odvozena od jejího postavení v rámci státu a tím, že na ní panovník přenesl část svých práv.

⁶⁶ Srov. Julius HOFFMANN, *Die „Hausväterliteratur“ und die „Predigten über den christlichen Hausstand“*, Weinheim-Berlin 1959; nověji Volker BAUER, *Hofökonomie. Der Diskurs über den Fürstenhof in Zeremonialwissenschaft, Hausväterliteratur und Kameralismus*, Wien-Köln-Weimar 1997. V českém dějepisectví k této problematice Markéta NÁPRSTKOVÁ, *„Dávám, abys dal“*. Život a dílo jezuitského ekonoma a pragmatika Kryštofa Fischera, diplomová práce FF UK, Praha 2000.

⁶⁷ Srov. Otto BRUNNER, *Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhard von Hohberg 1612-1688*, Salzburg 1949. Brunner představuje úchvatným způsobem Hohberkovo dílo v kontextu tehdejšího sociálního a ekonomického myšlení. Zároveň se mu podařilo konfrontovat tyto teoretické závěry s faktickým stavem dolnorakouského šlechtického hospodářství 17. století. Teoretický Brunner shrnul své závěry v: Otto BRUNNER, *Das „ganze Haus“ und die alteuropäische Ökonomie*, in: Týž, *Neue Wege der Sozialgeschichte*, Göttingen 1956, s. 33-61. Nověji též Jürgen SCHLUMBOHM, *Mächtige Mythen und flexible Praktiken: Erbhof und Stammfamilie in Deutschland*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 162-180 (poprvé publikováno anglicky roku 1998).

pohled na ekonomické myšlení šlechty v 17. století, navíc v pozdějších desetiletích byla zpochybněna koncepce „celého domu“ jako základního ideového schématu raně novověké společnosti.⁶⁸ Koncept šlechtictví nevyžadoval osobní intervenci urozeného jedince do chodu vlastního hospodaření, tím méně trpěl jeho dlouhodobou nepřítomností na jeho statcích. K problémům mohlo dojít až tehdy, když šlechtic nadměru utrácel a své statky zadlužoval, což bylo v rozporu s etickým kodexem i s primordiálním principem, jenž velel odkázat svým potomkům majetek zděděný a rozmnožený. Případný bankrot poškozoval pověst a vážnost dané osoby i rodu (jejich čest), ale nezmenšoval stupeň šlechtictví. Podobně tomu bylo i v opačném případě: přílišné bohatství až do 19. století nekvalifikovalo automaticky měšťana či jinak neurozeného člověka ke šlechtictví. Ve sledovaném období je nobilitace „z ekonomických důvodů“ spíše výjimkou.⁶⁹ To však nic nemění na tom, že vlastnictví mohlo zvyšovat prestiž, a to v případě, že bylo veřejně demonstrováno. Proto šlechta tak často přistupuje k okázalému konzumu a vydává peníze za reprezentaci při každé příležitosti.⁷⁰

Moc šlechty v jednotlivých státech Evropy raného novověku se lišila v závislosti na postavení dalších hráčů na politické scéně, zejména panovníka. Bylo by přitom chybou odhadovat moc šlechty pouze na základě velikosti jejího pozemkového majetku a z něho vyplývající váhy jednotlivých šlechticů na stavovském shromáždění dané země. Šlechta nacházela své uplatnění na vysokých pozicích v církvi, ve vojsku nebo v diplomatickém sboru, při čemž ve všech jmenovaných oblastech zaznamenáváme v průběhu 17. a 18. století postupující proces profesionalizace: stále méně se stává, že by dotyčný šlechtic držel vedle církevního úřadu i úřad světský, aby se šlechtic vzdaloval od svého regimentu, aby diplomat opouštěl přidělenou ambasádu. Ve středověku byla příslušnost k vojsku distinkčním znakem; to, že dotyčný šlechtic oblékl zbroj a šel se bít za svého krále, ho automaticky povyšovalo mezi „*bellatores*“. S vojenskou revolucí a vznikem stálé žoldnéřské armády⁷¹ se z válčení

⁶⁸ Pro šlechtickou společnost zničující kritiku provedla Claudia OPITZ-BELAKHAL, *Neue Wege der Sozialgeschichte? Ein kritischer Blick auf Otto Brunners Konzept des 'ganzen Hauses'*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 20, 1994, s. 88-98; dále Stefan WEISS, *Otto Brunner und das Ganze Haus oder zwei Arten der Wirtschaftsgeschichte*, in: *HZ* 273, 2001, s. 335-369.

⁶⁹ Srov. Jiří BRŇOVJÁK, *Nobilitační spisy České dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI.*, SAP 56, 2006, s. 69-111.

⁷⁰ O fungování ostentativního konzumu dále sociologové jako Thorstein VEBLEN, *Teorie zahálčivé třídy*, Praha 1999 (poprvé vydáno jako *The Theory of the Leisure Class* roku 1899!). Z opačného hlediska Werner SOMBART, *Luxus und Kapitalismus*, München 1922.

⁷¹ O problematice vojenské revoluce v raném novověku Michael ROBERTS, *The Military Revolution 1560-1660*, Belfast 1956, přetištěno pod tímž názvem v *Essays in Swedish History*, London 1967, s. 195-225; dále zejména Geoffrey PARKER, *The Military Revolution: A Myth?*, *Journal of Modern History* 48, 1976, s. 195-214; Geoffrey PARKER, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500-1800*, Cambridge 1988; nověji Jeremy BLACK, *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800*, New York 1996.

stala služba panovníkovi a později (neosobnímu) státu. Mnohým šlechticům dává profesionální armáda příležitost k budování vlastní kariéry, z čestného úkolu hájit svého krále se stává povolání. Na vojenské řemeslo se orientují celé šlechtické rody, které si předávají z generace na generaci nejen cenné zkušenosti, ale také sociální kontakty v této sféře (u nás v 17. století např. Šlikové). Otec tímto způsobem podporuje kariéru svých synů. Podobnou změnou prošla i církevní organizace: dříve exklusivní společenské postavení se změnilo často v pouhé zabezpečení existence. Platí zde velmi podobná pravidla jako v armádě: ti členové šlechtických rodů, kteří neobsadí biskupské, arcibiskupské či jiné významné místo v rámci církevní hierarchie, se musí spokojit s členstvím v řeholních řádech nebo v kapitulách. A opět platí, že jim k tomuto zajištění pomáhají příbuzní na vlivných místech církevní struktury (říšští Schönbornové).

To však nic nemění na tom, že církve i vojsko se mohly stát poměrně rychlými „výtahy“ ke slávě a do jisté míry mohly suplovat nedostatečné ekonomické zázemí či malý kulturní kapitál, jimiž byl dotčený šlechtic vybaven z rodného domu. Zvyšování vlastní prestiže i prestiže celého domu tak bylo možné v rámci vojenské či církevní hierarchie. Zatímco fakt, že dotčený sloužil ve vojsku, nepřinesl sám o sobě žádnou zvláštní prestiž, výhra nad nepřítelem či hrdinství stejně jako ve středověku překonávalo stavovské hranice a přinášelo šlechticům politický vliv i nemalý symbolický (a často i ekonomický) kapitál jejich potomkům (případ Albrechta z Valdštejna, „novopečení“ vévodů Nelsona a Wellingtona apod.). Podobně tomu bylo i v případě církevní hierarchie: pro některé říšské katolické rodiny byly kapituly u biskupských center jižního Německa častým „zaopatřovacím“ zařízením pro druhorozené syny. V případě, že se ale tito jedinci stali biskupy či dokonce arcibiskupy (a kurfiřty), výrazně zvýšili rodinnou prestiž a zároveň tím připravili cestu svým příbuzným. Není divu, že hlavy šlechtických rodů z celé katolické Evropy toužily potom, aby umístily své potomky do některého z rytířských řádů, jenž v sobě spojoval boj za spravedlivou křesťanskou věc (křižovníci charita, johanité boj proti Turkům, němečtí rytíři misie) a působení v rámci katolické hierarchie.

Druhým zdrojem moci a postavení šlechty byl její početní stav. Bez ohledu na vnitřní rozvrstvení, na velikost jejího majetku a tituly, lze nalézt v 18. století názory, které v duchu osvícenského populacionismu berou šlechtu jako jediný homogenní celek. Téměř klasickým příkladem takového přístupu je Emmanuel Joseph Sieyès, jenž ve svém pamfletu „Co je třetí stav“ (1789) používá argument, že na jednoho šlechtice připadá dalších 225 obyvatel Francie (procentuálně tedy tvoří zhruba 0,45%), což neodpovídá politické síle a nárokům, které tato vrstva společnosti uplatňuje. Sieyèsův odhad, jenž byl vzhledem k vyznění celého jeho díla

jistě značně podhodnocený, pak převzali někteří historici (Guy Chaussinand-Nogaret). O tom, že ani dnes nepanuje mezi renomovanými historiky shoda na podílu šlechty na celkovém počtu obyvatel Francie, svědčí i fakt, že Jean Meyer Sieyèsovo číslo zdvojnásobuje a někteří (Rohan Butler) dokonce mluví o čtyřnásobku. Přes všechna tato přibližná čísla lze Francii označit za zemi s velmi exklusivní vrstvou šlechty, podobně je tomu například ve Svaté říši římské (roku 1500 cca 1,5% šlechty, roku 1800 jen 1%) a také v západní části habsburské monarchie. Do stejné kategorie se potom řadí dále Itálie (1-2%). Na opačném konci pomyslné tabulky procentuálního zastoupení šlechty potom nacházíme Polsko, kde ty nejspolešnější odhady předpokládají až desetiprocentní podíl šlechty na celkovém počtu obyvatel, dále státy pyrenejského poloostrova s cca 6% a Uhry se 4-5% populace s modrou krví. Uvedená čísla spíše orientačního charakteru jsou výsledky složitých společenských a politických procesů, jež se odehrály během poměrně dlouhého sledovaného období. Příkladem může být Anglie, kde kvůli nárůstu podílu gentry v průběhu 16. století nacházíme zhruba třikrát více šlechticů kolem roku 1600, než tomu bylo o dvě stě let předtím. Proces ovšem není všude lineární a i když dochází v určitých zemích k rapidnímu zvyšování počtu vysoké aristokracie, nelze podobnou „inflaci počtů“ (*inflations of honors*) aplikovat na celý kontinent.⁷² Anglický příklad je specifický a do značné míry dán právními omezeními, která mají tamější šlechtici především v oblasti dědění majetku a titulů. Roku 1600 tak zde nacházíme zhruba 2000 pairů (všechny tituly vyšší šlechty) a na druhou stranu 70-75000 členů gentry.⁷³ K velkým turbulencím dochází například v Dánsku, kde roku 1600 nacházíme 180 šlechtických rodin, roku 1720 o sto méně a roku 1800 opět 215 rodin.⁷⁴

Jak upozornil Robert Michels, každá společnost si vytvoří elitu, jež ji vede, a to dokonce i v případech, v nichž jde o prosazování společenské rovnosti.⁷⁵ Je to proces často pomalý, bolestný, ale nutný. K podobným závěrům došel na počátku 20. století také další významný sociolog – Vilfredo Pareto. Jeho teorie o cirkulaci elit (jež jsou ale vázány především na ekonomický kapitál) poskytuje komplexní pohled na společnost, jež by se bez existence elit rozpadla. Mluví o dvou způsobech „koloběhu elit“ ve společnosti: buď dojde

⁷² Srov. Jonathan DEWALD, *The european nobility 1400-1800*, Cambridge 1996, s. 27.

⁷³ Jaroslav PÁNEK, *Šlechta v raně novověké Evropě z pohledu českého a evropského bádání*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvorech barokní šlechty* (= *Opera historica* 5), České Budějovice 1996, s. 19-45, zde s. 30.

⁷⁴ Srov. Jerzy LUKOWSKI, *The european nobility in the eighteenth century*, Houndsmills 2003, s. 12.

⁷⁵ Robert Michels (1876-1936) patří mezi klasiky sociologie a politologie. Jeho teorie elit vychází částečně ze zklamání, které zažil jako člen radikálního křídla sociální demokracie v Německu přelomu 19. a 20. století. Přesto lze jeho závěry ohledně vyčleňování vůdcovských jedinců aplikovat i na materiál raného novověku. Srov. Robert MICHELS, *Strany a vůdcové: k sociologii politického stranictví*, Praha 1931.

k revoluci, v jejímž víru nahradí nová elita elitu starou,⁷⁶ nebo dochází k infiltraci staré elity novou, jež ji revitalizuje. Právě tento druhý způsob se stal hlavním důvodem přežití šlechty, jež v evropských dějinách prokázala obdivuhodnou houževnatost při obhajobě svých práv: přežila všechny revoluce včetně velké francouzské a průmyslové, dokázala se vyrovnat s intelektuální kritikou i většinou, která se zbraní v ruce útočila na její paláce. Tato kontinuita je jedinečná a potvrzuje slova Alexise de Tocqueville, že Evropu provází strach z konce aristokracie, protože ta ji spojuje s řádem a stabilitou. Až dvacáté století sebralo ve většině evropských zemí šlechtě její výsostné postavení, přesto ji nezničilo a velké množství šlechticů dnes nachází své uplatnění na předních místech společenského systému, jež už dávno není stavovsky rozdělený. A na čelných místech politického systému vidíme opět šlechtice, kteří vehementně hájí – možná trochu překvapivě – demokracii.

⁷⁶ Pareto patřil mezi přední odpůrce socialismu: „ti, kteří mluví o rovnosti, činí tak proto, aby odstranili nerovnosti, které je poškozují, a nastolili nerovnosti, které je zvýhodní.“ – srov. Vilfredo PARETO, *Traité de sociologie générale*, Lausanne-Paris 1917, s. 657. Citováno podle Jan KELLER, *Dějiny klasické sociologie*, Praha 2007, s. 309.

4. VE SLUŽBÁCH BAROKNÍHO STÁTU

4.1. Šíření slávy habsburského státu v zahraničí

„[ich] etwa bald eussern möchte, auf welche Seite dieser Hoff sich endlich wird legen wolle“¹

4.1.1. Císařská diplomacie a její postavení v raně novověké Evropě

Možnost uplatnit se v diplomacii patřila v 17. a 18. století stejně jako ve stoletích následujících mezi přední způsoby, jakými mohl šlechtic, ale i vzdělaný měšťan zasáhnout do nejvyšších pater evropské politiky, jakými mohl ovlivňovat dění v oblastech, které jinak příslušely jen panovníkům. Diplomatická kariéra v sobě spojovala – podobně jako kariéra dvorská či vojenská – službu monarchovi se službou státu a vytvářela tak velmi žádanou možnost, jak prokázat věrnost a loajalitu, jež se stávaly devízami pro další kariérní postup. Právě doba raného novověku byla obdobím, v němž docházelo ke dvěma zásadním změnám v diplomacii, které oddělily ve svém důsledku čas středověkých mezinárodních vztahů od doby moderního mezinárodního systému, jeho utváření a udržování. Na prvním místě se jednalo o profesionalizaci diplomatického sboru. S tím souvisela i změna další: vytváření přesných pravidel diplomatického styku, jež lze označit bez jakéhokoli pejorativního nádechu, který může tento termín vzbuzovat, jako diplomatický ceremoniál. Doba raného novověku, tedy 16. až 18. století, je tudíž přelomovým časem,^{dobou} zrodu nové a na několik následujících staletí určující podoby evropských mezistátních kontaktů.

Teorie mezinárodních vztahů označuje období po roce 1648 za dobu suverénních států, které se pohybují v rámci Evropy v mezinárodním systému, jenž je označen přívlastkem „anarchický“.² Tato anarchie, tedy stav bez vnějšího regulátora i bez vnitřních vzájemně uznávaných procedur, jak řešit vzniklé konflikty, je podstatou mezinárodních vztahů až do 20. století, i když již předtím existovala řada pokusů, jak vytvořením centrální autority celý systém „ukáznit“ (např. Napoleonův pokus či snaha Velké Británie působit v 19. století jako vnější balancér v rámci její představy mocenské rovnováhy). Na počátku vzniku raně novověkého mezinárodního prostředí stálo objevování nových zemí na přelomu 15. a 16. století a z toho vycházející nutnost regulovat vztahy k národům bez křesťanské tradice. Spolu s postupující reformací to byl poslední hřebík do rakve hierarchického modelu evropské křesťanské jednoty, nad níž bděli císař a papež. Zboření mýtu o jednotném křesťanstvu

¹ „chtěl bych brzy říci, na kterou stranu se tento dvůr konečně ráčí přidat“ – Karel Arnošt z Valdštejna Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu z Lisabonu; ŐStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 313, 26.4.1701.

² Petr DRULÁK, *Teorie mezinárodních vztahů*, Praha 2003.

probíhalo postupně jak v rovině praktické, když francouzský král František I. navázal kontakty s dědičným nepřítelem křesťanstva, s Osmany, tak v rovině politické filozofie, jakmile roku 1625 publikoval své stěžejní dílo nizozemský humanista Hugo Grotius.³ Grotius vycházel z předpokladu, že vztah mezi národy má podobné kořeny jako přirozené právo, jeho „*ius inter gentes*“ tak odpovídá modelu „*ius naturale*“, jehož hlavními vlastnostmi jsou rovnost zúčastněných subjektů a zakotvenost v rozumu. Tak vnáší do mezinárodní anarchie alespoň záblesky systému prostřednictvím rozumných zásad týkajících se například zachovávání dobrovolně uzavřených smluv (*pacta sunt servanda*). Stává se tím nepřítelem diplomacie jako nástroje mocenské politiky a odpůrcem státního zájmu, kterým lze všechno ospravedlnit a jehož apoštolem se stal v první polovině 17. století například kardinál Richelieu.⁴

Pád myšlenky univerzálního papežství a císařství a vznik suverénních státních útvarů (ať už byli v jejich čele králové nebo stavy) znamenal možnost angažovat své vyslance pouze na základě momentální politické situace. Vysílání diplomatických zástupců do ostatních zemí se stává jedním z důležitých znaků vnější suverenity daného státu.⁵ Vyvázání se ze středověkého modelu tak přinášelo na jednu stranu osvobození a emancipaci skrývající se pod římskoprávním heslem, že král je císařem ve své zemi (*rex est imperator in regno suo*), na druhé straně to však znamenalo nutnost upravit postavení diplomatů u každého jednotlivého dvora, neboť se zde začali koncentrovat a rozdmýchávat nejrůznější rozepře, jež nezdědka narušovaly i veřejný pořádek rezidenčního města tím, že se přenášely do jeho ulic. Právě těmto excesům, které se závažným způsobem dotýkaly důstojnosti hostitele i vyslanců, měl zabránit precizně formulovaný dvorský ceremoniál, který určoval mantinely také pro ceremoniál diplomatický. Tato pravidla si určoval každý dvůr sám, stala se neoddělitelnou součástí dvorského pořádku, svobodné určení vlastních pravidel mělo opět nádech demonstrace vlastní suverenity. Byť to oficiálně neuznaly, řídily se dvory evropských mocností nepsanými a obecně uznávanými modely, konstrukcemi, které stály nad jednotlivostmi a pomáhaly porozumět dvorským řádům cizích monarchů.

³ O něm např. Hasso HOFMANN, Hugo Grotius, in: Michael Stolleis (ed.), *Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert. Reichspublizistik, Politik, Naturrecht*, Frankfurt am Main 1987, s. 52-77. O kořenech Grotiova myšlení Jiří HRBEK, *Postavení diplomata v mezinárodním systému poloviny 17. století*, in: Jiří Hrbek-Petr Polehla-Jan Zdichynec (ed.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru*, Ústí nad Orlicí 2008, s. 222-234, zde s. 223.

⁴ Grotiovo nepřátelství vůči teorii státního zájmu postřehl již Friedrich MEINECKE, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, München-Berlin 1924, s. 261 an.

⁵ Johann Jacob Möser nazývá toto právo „*Droit d'Ambassade*“ a přikládá mu vzhledem k vnímání suverenity státu veliký význam – dále Johann Jakob MÖSER, *Versuch des neuesten europäischen Völkerrechts in Friedens- und Kriegeszeiten III.*, Frankfurt am Main 1777-1780, s. 1-5.

Především bylo potřeba určit mezi vyslanci přesné pořadí. Ti se totiž účastnili většiny dvorských slavností od panovnických korunovací až po kratochvilné hry masopustního období. Kontakt s jiným vyslancem tak mohl snadno přinést obtížně řešitelný konflikt, kterému právě předem a na první pohled neutrálně stanovené pořadí vyslanců mělo zabránit. Formální a přirozeným mezinárodním právem úzkostlivě střežená rovnost všech evropských států tak dostávala v konkrétních případech, tedy při dvorských slavnostech a audiencích, nutně hierarchizovanou podobu. To, že je třeba vnést do shluku diplomatů přítomných u každého dvora jasný řád, bylo nanejvýš jasné od chvíle, kdy byla v průběhu renesanční doby⁶ nahrazena poselstva vysílaná ad hoc za konkrétním účelem stálým zastoupením, jež pobývalo v rezidenčním městě v trvale pronajatém či dokonce zakoupeném paláci co nejbliže panovnickému dvoru a pravidelně se u něj vyskytovalo. Poprvé k takovému uspořádání cizích vyslanců došlo na papežském dvoře v Římě, který se stal od pozdního středověku velkým tržištěm s informacemi z celé Evropy. Navíc papežská kancelář komunikovala s většinou panovnických dvorů a musela si stanovit zřetelná pravidla pro posloupnost titulatury a tím i pořadí jednotlivých království v rámci křesťanstva. V době, kdy evropskému mezinárodnímu systému vládla *res publica christiana* v čele s papežem, byl papežský žebříček mocností všeobecně zohledňován a stal se téměř závazným. S reformací však došlo k jeho zpochybnění spolu se zpochybněním papežské supremacie. Stejně tak byla opouštěna i kritéria, podle nichž papežská kancelář kdysi pořadník vytvořila: místo věrnosti Římu, době pravověrného setrvávání na křesťanských základech a zbožnosti dané vládnoucí dynastií tak byly brány do úvahy jiné faktory, mezi nimiž měla stále více navrch faktická moc určitého suveréna nad jeho územím (lhostejno, zda se jednalo o parlament nebo o absolutistického monarchu) a vojenský potenciál – mocenskopolitické tak získalo převahu nad náboženským a nutno říci, že i nad morálním hlediskem.

Za římským císařem a římskoněmeckým králem tak následovala hluboká propast oddělující v souladu s papežskou doktrínou tyto dva tituly od zbytku Evropy. Během celého raného novověku se však vedl spor o další přední místa, zejména mezi Francií a Španělskem. Francouzský i španělský král zaměstnávali množství právníků a publicistů, kteří se snažili argumentovat všemi možnými způsoby, aby přiklonili jednotlivé evropské státy na svou stranu a aby tudíž jejich vyslanci dosáhli u daného evropského dvora lepšího ceremoniálního postavení než nepříjemná konkurence.⁷ Ani relativně nezávislí autoři pohybující se na území

⁶ Srov. Garrett MATTINGLY, *Renaissance Diplomacy*, Boston 1955.

⁷ Dále o poměrně složité problematice dále Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Die Wissenschaft der feinen Unterschiede. Das Präzedenzrecht und die europäischen Monarchien vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, in:

Říše, kteří si zakládali na náboženské i politické neutralitě svých prací, se nedokázali shodnout na jednotném pořadí evropských států.⁸ Většinou však platilo, že přednost byla dávana monarchiím před republikami a také lidnatějším a rozlehlejšími státy před menšími, chudšími a zaostalejšími (ruský car i osmanský sultán byli až do konce 17. století taktně opomíjeni...). Nesrovnalosti však nepanovaly jen v boji o přední místa, ale i mezi říšskými knížaty navzájem, mezi nimi a italskými republikami atd. K samozřejmému konfliktu o přednost mezi vyslanci potom docházelo po celé Evropě, jakmile se jejich mateřské země dostaly do nepřátelství nebo dokonce do války.

Na panovníckých dvorech se vyskytovali vyslanci dvou stupňů, při čemž status vyslance určoval, jak s ním bude v hostitelské zemi nakládáno, jaké pocty mu musí být prokazovány a kam všude má mít přístup. Obecně platilo, že vyslancovo postavení se odvíjelo od tohoto hodnostního stupně, který se kombinoval s pořadím země, kterou zastupoval. Docházelo tak dost často ke složitým situacím, s nimiž si ani propracovaná ceremoniální věda nevěděla rady. Prvním a nejvyšším stupněm byl „*ambasador*“ nebo také „*legatus magnus*“. Tento vyslanec držel všechna privilegia svého panovníka či státu (v případě republik) a měly mu být tudíž prokazovány tytéž pocty, jež náležely v rámci evropské společnosti monarchů a knížat jeho pánovi.⁹ Tyto pocty se nejčastěji projevovaly během nejrůznějších slavností, jichž byl ambasador ústřední postavou (slavnostní vjezd do cizího rezidenčního města), ale také když se účastnil slavností na hostitelském dvoře (korunovace, křtiny a pohřby, svatby, hostiny, lovy apod.). Na druhé straně pomyslné stupnice pak stál pouhý „*rezident*“, tedy člověk dlící v cizí zemi jen za účelem pozorování a získávání informací. Mezi oběma póly se pohybovaly i další osoby zastávající zájmy cizích států, různí agenti a „*ablegati*“, jejichž přístup k hostitelskému dvoru byl časově nebo prostorově omezen. Kromě naznačeného

Majestas 10, 2003, s. 125-150; Michael J. LEVIN, A New World Order: The Spanish Campaign for Precedence in Early Modern Europe, in: Journal of Early Modern History 6, 2002, s. 233-264; Dietrich BRIESEMEISTER, Der publizistische Rangstreit zwischen Spanien und Frankreich in der frühen Neuzeit, in: Jörn Albrecht, Translation und intellektuelle Kommunikation, Frankfurt am Main 1987, s. 315-338.

⁸ Např. Jacob Andreas CRUSIUS, De Praeeminentia, Sessione, Praecedentia et Universo jure...tractatus, Bremen 1666; Baltazar Sigismund VON STOSCH, Von dem Praecedenz oder Vorderrecht aller Potentaten und Respubliquen in Europa, Jena 1677; Zacharias ZWANTZIG, Theatrum praecedentiae oder eines theils illustrer Rangstreit, Frankfurt 1709; Johann Christian LÜNIG, Theatrum Ceremoniale Historico-politicum I-II, Leipzig 1719; Julius Bernhard ROHR, Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der grossen Herren, Berlin 1729.

⁹ K osobnímu setkávání panovníků v raném novověku docházelo jen velmi zřídka. Změnu přinesly až napoleonské války. Aby car Petr I. Veliký při návštěvě Vídně zbytečně nekomplikoval ceremoniální situaci, rozhodl se vystupovat „inkognito“ a rezignoval tím na všechny ceremoniální pocty. Dále k tomu Cornelia JÖCHNER, Barockgarten und zeremonielle Bewegung. Die Möglichkeiten der Alée couverte, oder: wie arrangiert man ein Inkognito im Garten?, in: Jörg Jochen Berns - Thomas Rahn (ed.), Zeremoniell als höfische Ästhetik im Spätmittelalter und Früher Neuzeit, Tübingen 1995, s. 471-483. O návštěvě portugalského prince Emanuela ve Vídni a jeho inkognito audienci píše valdštejský agent Fischer 1.3.1719 – RAV, inv. č. 3475, sign II-20/20, kart. 47, fol. 34.

hierarchického členění vyslanců je potřeba zmínit ještě rozdělení z hlediska délky pobytu. Po uzavření vestfálského míru a v některých případech už předtím (papež, Benátky ...) došlo k vytvoření stálých zástupců u dvorů, které byly pro danou zemi z nějakého důvodu důležité. Stálí vyslanci byli prvními profesionálními diplomaty, jejich mise trvala zpravidla několik let, během nichž se stávali odborníky na danou zemi a nezřídka jejich věhlas překročil hranice vysílatelského státu, a tak nebylo výjimkou, když byl některý z vyslanců jednoho státu záhy po ukončení své služby pro něj angažován státem jiným, aniž by změnil své bydliště. Ostatně sám zakladatel teorie mezinárodního práva Holanďan Hugo Grotius zemřel při lodním neštěstí ve švédských službách při návratu z Francie. Vedle stálých vyslanců však nadále existovaly jako pozůstatky středověké diplomacie delegace vysílané do cizí země ad hoc, za účelem vyřešení konkrétní krize či s jiným časově omezeným úkolem. Takový „*legatus extraordinarius*“ byl zpravidla ozdoben titulem ambasador a měl tudíž právo uzavírat za svého monarchu mezinárodní smlouvy či tlumočit jeho oficiální stanoviska. Také proto byl vybírán z řad významných aristokratů či vysokých dvorských hodnostářů, urozeností tak měl být svému nepřítomnému monarchovi co nejbližší. Ludvík XIV. často posílal na takto důležité mise členy své rodiny, prince královské krve, i když hrozilo nebezpečí, že budou v jednání s cizí mocností vystupovat samostatněji, než by zastupoval svého monarchu některý z jeho oddaných dvořanů.

Císařská diplomacie ve století po uzavření vestfálského míru zachovávala několik pravidel, podle nichž docházelo k rozmístování zástupců císařského majestátu v evropských zemích.¹⁰ Přijetí systému stálých zastoupení bylo však u ní výrazně pomalejší než u některých západo- a jihoevropských států, které vysílaly své stálé rezidenty do okolních zemí často již v průběhu 16. století. Dobrá informovanost se stávala základní devízou úspěšné mezinárodní politiky. Toto pravidlo si poprvé uvědomily vedle papeže severoitalské státy (zejména Benátky), a to jednak kvůli nutnosti balancovat mezi několika ohnisky velmocenských zájmů (císař-Francie), jednak kvůli náskoku, který měly vůči zbytku Evropy v oblasti politické teorie, v níž myslitelé od dob Niccoly Machiavelliho radili svému vladaři pragmatické

¹⁰ O raně novověké diplomacii dále Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648-1740)*, Bonn 1976; Markus BAUMANN, *Das publizistische Werk des kaiserlichen Diplomaten Franz Paul Freiherr von Lisola (1613-1674)*, Berlin 1994; Heiko DROSTE, *Im Dienste der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Münster-Hamburg 2006; Rouven PONS, *Gesandte in Wien. Diplomatischer Alltag um 1700*, in: Susanne Claudine Pils-Jan Paul Niederkorn (ed.), *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*, Innsbruck-Wien-Bozen 2005, s. 155-187; o pravidlech diplomatického ceremoniálu na císařském dvoře nejnověji Leopold AUER, *Diplomatisches Zeremoniell am Kaiserhof der frühen Neuzeit: Perspektiven eines Forschungsthemas*, in: Ralph Kauz – Giorgio Rota – Jan Paul Niederkorn (ed.), *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*, Wien 2009, s. 33-53.

získávání informací ze všech důvěryhodných zdrojů, jež má k dispozici.¹¹ Nositelem nutnosti vybudování diplomatické sítě se potom stala teorie státního zájmu, jež přišla z Itálie do Francie prostřednictvím italských sňatků francouzských králů, které upevnily spojení s duchovním centrem renesance na Apeninském poloostrově, s Florencií. Ke kulturním impulzům, které přinesly královny z rodu Medici, se přidala praktická potřeba hlídat francouzskou politickou hegemonii na kontinentě, tedy velmocenská politika kardinálů Richelieua a Mazarina.¹² A tak se právě Francie stala hlavním vzorem při budování diplomatické sítě pro většinu evropských států včetně těch, které ostentativně dávaly najevo nechť přijímá francouzskou politickou a kulturní nadvládu. Mezi ně patřili i rakouští Habsburkové.¹³

Jejich postavení v rámci evropské knížecí a královské společnosti bylo hned z několika důvodů problematické. První soubor problémů lze označit jako precedenční. Podobně jako výše zmíněná rozepře mezi Francií a Španělskem působil na většině zahraničních dvorů otevřený nebo v lepším případě latentní boj mezi francouzským vyslancem a vyslancem císařským. Právě Francouz byl pro císařské ambasadory a rezidenty hlavním oponentem, jehož úkolem bylo kazit plány císařské diplomacie. Konkurence mezi zástupci obou neustále zneprátelených monarchů se projevovala na zcela konkrétních případech, na úrovni ceremoniální stejně jako při pouličních bitkách služebníků nebo často i jen sympatizantů jedné či druhé strany. Císař velmi důsledně trval na výsadním místě, které mu náleželo na základě středověké teorie univerzálního křesťanského císařství (*imperium christianum*), v důsledku však bylo takové lpění kontraproduktivní, protože bránilo komunikovat na nejvyšší úrovni s těmi státy, které mají s uznáním takové „*kaiserliche Präeminenz*“ nějaký problém vzniklý kvůli vlastním mocenským ambicím nebo vazbou na Francii, jež uznání habsburského primátu mezi evropskými monarchy rezolutně odmítala. Císař tak velmi často řešil uvedenou situaci tím způsobem, že posílal na dvory, jež byly netečné k jeho titulu, pouze vyslance nižšího ranku. Se samotnou Francií si Habsburkové vyměnili ambasadory, tedy vyslance na nejvyšší úrovni, ve sledovaném období až roku 1716 jako jeden z důsledků rastattského míru.¹⁴

¹¹ Srov. Niccolo MACHIAVELLI, Vladař, Praha 1969, s. 105-108.

¹² Srov. Friedrich MEINECKE, c.d.

¹³ O francouzské diplomacii jako vzoru dále William J. ROOSEN, *The Age of Louis XIV. and The Rise of Modern Diplomacy*, Cambridge 1976. O fungování francouzské diplomacie za Ludvíka XIV. dále Georges PICAUVET, La „Carrière“ diplomatique en France au temps de Louis XIV (1661-1715), in: *Revue d'Histoire économique et sociale* 11, 1923, s. 383-408.

¹⁴ Srov. Andreas PEČAR, *Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711-1740)*, Darmstadt 2003, s. 212 an. Císařský vyslanec byl v Paříži do roku 1635.

Dalším omezujícím faktorem, který ovlivňoval vytváření sítě habsburských vyslanců v Evropě, byla vazba mezi habsburskými rodovými větvemi. Na základě bruselské smlouvy mezi oběma syny Filipa Sličného z roku 1522 byly sice obě větve habsburského rodu nezávislé, na druhé straně však mezi rakouskými a španělskými Habsburky fungovalo až do sklonku 17. století zvláštní pouto, jež vedlo zpočátku k podřízenosti Vídně (popř. Prahy) vůči Madridu nejen v mezinárodní, ale dokonce i ve vnitřní politice.¹⁵ Jakkoli se se smrtí Filipa III. a následným pádem kancléře Olivarese změnilo mezinárodní postavení španělské koloniální velmoci, rakouští Habsburkové zůstávali pevným spojencem svých pyrenejských bratranců. To se projevovalo nejen výsadním postavením císařského vyslance v Madridu¹⁶ (jenž se začínal vměšovat do vnitřní politiky Španělska dosti obdobným způsobem jako se španělští ambasadoři podíleli na řešení vnitřních problémů dědičných zemí v 16. století), ale také pokračováním diplomatické spolupráce. V praxi to znamenalo, že tam, kde byl přítomen španělský vyslanec, nebylo nutné, aby měl svého ambasadora císař a naopak. Bylo to možné zejména díky plné důvěře, která panovala až do posledních let vlády Karla II. mezi Vídní a Madridem, a která umožňovala vyměňovat si i ty nejchoulostivější informace. Zatímco Španělé obstarávali vyšší zastoupení ve Francii, jehož se císař z výše zmíněných důvodů celkem rád vzdal, císař zase navazoval diplomatické styky s osmanskou říší¹⁷ a později s Ruskem, kam zase neposílal své ambasadorů španělský král. V obou případech se jednalo o mise spíše špionážního než ceremoniálního charakteru, Istanbul i Moskva (a později Petrohrad) nebyly právě oblíbenými destinacemi. Naopak obě habsburské větve dbaly na svá zastoupení v Anglii (od 1707 Velké Británii) a ve Spojených provinciích. Důvodem bylo nepřátelství, které je přivádělo do společného protifrancouzského tábora. Vedle téměř kontinuálního střídání císařských ambasadorů v Londýně působí překvapivě mezerovitost zastoupení v Polsku, v Portugalsku a ve skandinávských zemích, z neznámých (snad finančních) důvodů sem přijížděl císařský velvyslanec jen tehdy, když daná země vstoupila na jeviště evropských dějin, tedy zejména zapojila-li se do některé z válek. Zcela zvláštní kategorií pak bylo císařské zastoupení u papežského dvora, jež bylo určováno částečně

¹⁵ Srov. vměšování španělských vyslanců do českých nebo uherských záležitostí za Rudolfa II.

¹⁶ Srov. Ivo CERMAN, *Systém stran na dvoře Leopolda I. Politická organizace habsburských dvorů ve Vídni a Madridu ve světle korespondence císařského vyslance Franze Eusebia z Pöttingu*, diplomová práce FF UK, 2000.

¹⁷ Bilaterálnímu vztahu mezi osmanskou a habsburskou říší byla z pochopitelných důvodů dosud věnována v historiografii největší pozornost. Jen namátkou: Bertold SPULER, *Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden in Belgrad*, in: *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slawen*, NF 35, s. 53-115, 171-222, 313-366; TÝŽ, *Europäische Diplomaten in Konstantinopel*, in: *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas* 1, 1936, s. 383-440; v českém prostředí Vít VLNAS, *Roky s nepřitelem. Císařští diplomaté a špioni v Istanbulu za časů baroka*, in: *Dějiny a současnost* 23, 4/2001, s. 7-12; Tomáš RATAJ, *Císařská poselstva v Cařihradě ve druhé polovině 16. století*, in: *Dějiny a současnost* 17, 4/1995, s. 7-12.

středověkými předpisy o vztazích mezi světskou a duchovní hlavou křesťanstva,¹⁸ částečně aktivitami Francie a Španělska. Císař také využíval služeb dalších lidí, zejména kardinálů, kteří byli Vídní příznivě nakloněni nebo kteří měli tuto náklonnost přímo v popisu práce (kardinál protector Germaniae).

Rakouští Habsburkové však vystupovali nejen jako věrní spojenci španělské habsburské primogenitury, ale také jako suverénní vládcí tzv. dědičných zemí a jako císařové Svaté říše římské. Ta byla na rozdíl od českých, rakouských a v menší míře i uherských zemí politickým útvarem, jehož panovníci v 15. a 16. století propásli dobu formování raně novověkého státu a náznaky reformy prováděných Fridrichem III. a Maxmiliánem I. tak vytvořily jen prapodivný konglomerát císařských práv, středověkých lenních vztahů a zemských institucí. Vše dohromady dělalo potíže předním právníkům a státovědcům 17. století, kteří nevěděli, jak mají tento státní útvar uchopit či jen pojmenovat. Dlouholetá historiografická tradice začínající kdesi v 19. století u stolů ctihodných pruských profesorů a státovědců však během posledních desetiletí prochází zásadní revizí a Svatá říše římská, dříve chápaná se souhlasným přikyvováním Samuelu Pufendorfovi za „*monstro simile*“¹⁹, je nově nahlížena jako předobraz evropské federace, možného uspořádání budoucí sjednocené Evropy.²⁰ Není zde bohužel prostor zabývat se těmito otázkami, zásadní však je, že tento „revizionistický“ historický proud, jehož duchovním otcem byl německý historik Volker Press, znovu ocenil funkci císařské diplomacie na území Svaté říše římské, tedy na území, které mělo formálně zcela podléhat císařově autoritě. Císař a jeho úředníci (především říšská dvorská rada) podle těchto historiků totiž začali využívat diplomacii k jednotlivým knížecím dvorům jako nástroj své nepřímé vlády nad územím, na kterém významně rostly v průběhu 16. a 17. století dezintegrační tendence takovou měrou, že se odrazily i v základních právních předpisech včetně císařských volebních kapitulací. Legace do Říše se tak staly klíčovým nástrojem, jakým způsobem se uplatňoval vliv v prostoru, který se fakticky rozpadl na zmeř vévodství, knížectví, říšských měst a opatství. Jejich hlavním cílem pochopitelně bylo zamezit intrikám francouzských vyslanců, protože i oni pochopili, že říšská knížata jsou ochotna pro získání větší samostatnosti spojit se i s odvěkým císařským nepřítelem. Císař na rozdíl od jiných

¹⁸ Např. navázání tzv. legační obediencie, což prováděl v raném novověku ad hoc vyslaný šlechtic jako zástupce nového císaře. Naposledy se tak stalo roku 1638, kdy Jan Antonín z Eggenberku navazoval legační obedienci místo mladého císaře Ferdinanda III. u papeže Urbana VIII. – srov. Anna KUBÍKOVÁ, Eggenberský zlatý kočár aneb Z Říma do Českého Krumlova, in: Dějiny a současnost 6/1996, s. 16-19.

¹⁹ Většinou bylo v podtextu tohoto kritického postoje srovnání s pruským „moderním“ státem – srov. Otto HINTZE, Der österreichische und der preussische Beamtenstaat im 17. und 18. Jahrhundert, in: Gerhard Oestreich (ed.), Staat und Verfassung, Göttingen 1962, s. 321-358.

²⁰ Např. žák Volkera Presse Georg SCHMIDT, Geschichte des Alten Reiches. Staat und Nation in der Frühen Neuzeit 1495-1806, München 1999.

států nešetřil penězi a posílal své nejlepší diplomaty k formálně nedůležitým panovníkům nepřilíš velkých států jako byl hesenský či bavorský vévoda, popř. württemberský kníže nebo porýnský falckrabě. Zvláštní skupinu pak tvořili saský, braniborský nebo hanoverský vévoda, kteří získali královský titul, a tím zásadním způsobem zvýšili nejen svou prestiž a váhu v evropské společnosti knížat, ale také faktickou nezávislost na císaři i na svazku Svaté říše římské. Zcela zvláštní postavení pak měl císařský vyslanec u řezenského říšského sněmu, který byl fakticky stálým sborem vyslanců z různých koutů Říše a jen vzdáleně připomínal zemské sněmy. Přesto – podobně jako u českého zemského sněmu – zněl oficiální titul císařského vyslance zde „principiální komisař“ a měl formálně celému shromáždění předsedat. Také pro tuto důležitou funkci byli vybíráni šlechtici často zakotvení v českých zemích, kteří však drželi zároveň určitý (byť nevelký) majetek v Říši. Příkladem může být Ferdinand August z Lobkovic, působící v Řezně v letech 1692-1698, jehož instrukci se dostalo nedávno badatelské pozornosti.²¹

Příslušníci rodů z českých zemí byli Habsburky využíváni k diplomatickým misím v hojně míře již v 16. století: stačí připomenout vazby Vratislava z Pernštejna na španělské prostředí (jež nebyly pouze oficiální) nebo úlohu Viléma z Rožmberka v dosti komplikovaném jednání o polskou korunu po vymření posledních Jagellonců.²² Po bělohorské bitvě na tuto tradici navázala řada rodů, usídlených paralelně v českých a rakouských zemích, která se dlouhodobě stávala oporou císařské diplomacie. Dokonce můžeme pozorovat jakousi specializaci vycházející z dlouhodobých rodinných vazeb k té které zahraniční destinaci, příkladem může být angažovanost Kouniců v říšských záležitostech nebo Harrachů v otázkách španělského státu. Většinou však platilo, že šlechtic působící v císařských diplomatických službách prodělal za svůj život několik zahraničních misí, při čemž výběr určité destinace se odehrával v nejvyšších patrech vídeňské politiky. Odpor proti případnému jmenování byl většinou marný, pokud si dotyčný nechtěl natrvalo spálit most k císařově přízni. A tak se například v září 1720 marně snažil Štěpán Kinský vyvléknout z postu vyslance v Rusku, jenž s sebou přinášel více obětí než příjemností. Poukazoval přitom na svůj nedostatečný majetek a na své bídné znalosti dané zahraničněpolitické problematiky.²³ Obojí přitom bylo nutným předpokladem pro to, aby se daný šlechtic mohl stát úspěšným císařským

²¹ Tomáš FOLTÝN, Ferdinand August z Lobkovic (1655-1715). K jeho funkci hlavního komisaře na říšském sněmu v Řezně (1692-1698), in: Jiří Kubeš (ed.), Vyšší šlechta v českých zemích v období baroka (1650-1750). Biogramy vybraných šlechticů a edice typických dokumentů, Pardubice 2007, s. 53-72. Také Tomáš FOLTÝN, Biografie Ferdinanda Augusta z Lobkovic. Příspěvek k poznání výchovy, vzdělání a počátkům kariéry barokního šlechtice, diplomová práce FF Univerzity Pardubice, 2008, s. 89-121.

²² Srov. Jaroslav PÁNEK, Vilém z Rožmberka. Politik smíru, Praha 1998, s. 175 an.

²³ Srov. Aleš VALENTA, Z korespondence české šlechty v 18. století. Listy Štěpána Kinského bratru Františku Ferdinandovi z let 1719-1720, in: SAP 56, 2006, s. 508-546.

diplomatem. Co nebo kdo však ve finále rozhodoval pro umístění daného člověka na určitou ambasádu, zůstává tajemstvím a předmětem dalšího zkoumání.²⁴

Na jedné straně tak přinášelo diplomatické působení dané osobě čest, protože měla jakožto císařský zmocněnec automaticky zaujmout na hostitelském dvoře první pozici mezi všemi cizími vyslanci, na druhé straně mohla úspěšná mise způsobit raketový nástup na domácím, vídeňském dvoře, jakmile se dotyčný vrátil ze zahraničí. Nebylo tomu tak vždy: kariéra Humprechta Jana Černína z Chudenic naopak benátskou misí vrcholila²⁵ a ani po nákladné cestě Jana Antonína z Eggenberka do Říma nenásledovala oslnivá dvorská kariéra. Přesto je, myslím, možno souhlasit s Petrem Mařou, který přímo váže kariéru u vídeňského dvora s diplomatickou službou.²⁶ U některých dvorských úřadů, jako byla říšská dvorská rada, se postupně stávaly zahraniční cesty běžnou pracovní náplní. Jednalo se přitom jak o dlouhodobé mise k vybraným dvorům, jež trvaly často i několik let (Filip Josef Kinský ve Španělsku šest let, Anton Florián z Lichtenštejna v Římě sedm let, stejně i Jan Václav Gallas v Londýně ...), a také o jednorázové mise s konkrétním úkolem. Šlechtic tak měl zastupovat svého císaře na mírových jednáních (František Karel Libštejnský z Kolovrat pomáhá dojednat švédsko-polský mír v Olivě roku 1660), shánět spojence či půjčky pro rakouský dům (jedna z funkcí císařských vyslanců u papeže v době válek s Turky) nebo doprovázet habsburskou arcivévodkyni a dbát o její bezpečí (cesta Jana Josefa z Khünburku do Portugalska spolu s budoucí královnou Marií Annou, dcerou Leopolda I.). Střídání jednotlivých destinací přitom nebylo nic neobvyklého: vyslanec v jedné zemi si mohl oficiálně „odskočit“ plnit diplomatické úkoly v zemi sousední; při cestě do cílového místa měl zpravidla pověření jednat o nejrůznějších záležitostech také na dvorech, které ležely podél jeho trasy. A tak zatímco v 17. století převažovali šlechtici, kteří byli primárně vázání ve Vídni, odkud se vydávali jednou dvakrát za kariéru na významnou zahraniční misi, ve století následujícím je dvorský titul v určitém období šlechticova života jen ozdobou, která dává větší vážnost již téměř profesionálnímu diplomatovi, jenž je neustále na cestách. Takovou osobností byl například František Antonín Berka z Dubé, poslední příslušník slavného rodu, který sloužil habsburskému císaři v Madridu, Kodani, Stockholmu, Haagu, Benátkách a na říšských dvorech. Berka byl velmi aktivním vyslancem, navíc s neobyčejným kulturním rozhledem, a

²⁴ O tom, že pravý důvod pro vyslání Humprechta Jana Černína z Chudenic do Benátek v letech 1660-3 mohl být v odstranění císařova oblíbence z Vídne, spekuluje Petr MAŘA, *Svět české aristokracie 1500-1700*, Praha-Litomyšl 2004, s. 473.

²⁵ O jeho misi dále Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1936.

²⁶ Petr MAŘA, c.d., s. 470.

řadu svých cest využíval také k nákupům vzácných uměleckých předmětů.²⁷ A tak se na panstvích českých šlechticů, kteří působili dlouhodoběji v císařských diplomatických službách, objevují exotické upomínky na cestování. Nezřídka pak vnášejí do české krajiny architekturu, která se jim vryla do paměti v době jejich zahraničního pobytu. Francouzské působení Dominika Ondřeje z Kounic vede k novým úpravám rodinného sídla v moravském Slavkově, v jehož obrazárně visí i portrét tohoto šlechtice od slavného Hyacintha Rigauda.²⁸

Vyslání šlechtici z českých a rakouských zemí navazovali pochopitelně v zahraničí nejen oficiální vztahy, často svázané velmi upjatým diplomatickým ceremoniálem, ale také neformální kontakty, jež se mohly hodit nejen jim samotným, ale také císařským zájmům. Vrcholem neformálních vazeb bylo příbuzenstvo v některé z evropských zemí. Během raného novověku docházelo k častým sňatkům mezi českými a moravskými šlechtici na jedné straně a říšskou šlechtou na straně druhé. Občas ale zpravidla v důsledku diplomatických misí došlo k navázání kontaktů s exotičtějšími kráskami (Humprecht Jan Černín z Chudenic a Diana Marie di Gazoldo či Vratislav z Pernštejna a Marie Manrique da Lara). Zcela zvláštním případem je potom ditrichštejnská vazba na španělské rody, která vznikla sňatkem Adama z Ditrichštejna s Margaritou de Cardona v 60. letech 16. století a byla posílena v průběhu následujících generací dalšími sňatky s předními španělskými rodinami. Je logické, že Ditrichtejnové byli považováni u císařského dvora za přední znalce španělské politiky a zasahovali také do fungování madridské ambasády i ve chvílích, kdy byl formálně vyslancem člen jiného šlechtického rodu.²⁹

Jistou předností je přitom znalost jazyka země, kam je dotyčný šlechtic vyslán. Zatímco u západoevropských zemí problém se srozumitelností domácího jazyka odpadá, protože většina šlechty z habsburských zemí patřila mezi polygloty, potíže mohly nastat směrem na východ. Hostitelské státy sice ochotně poskytovaly císařským vyslancům své překladatele, ti však měli často zadány i další, neveřejné úkoly a působili jako špióni, příkladem mohou být proslulí osmanští dragomani. Znalost češtiny jakožto slovanského jazyka tak vedla k preferování českých a moravských šlechticů při misích do Ruska a zejména do Polska, kde měli navíc výhodu šlechtici vlastníci část majetku ve Slezsku (Schaffgotschové, Nosticové). Nelze zapomínat, že byli šlechtici-diplomaté vybaveni často

²⁷ Dále Wenzel HIEKE, *Die Berka von Duba und ihre Besitzungen in Böhmen*, in: *MVGDB* 24, 1886, s. 116-155; 25, 1887, s. 51-75; 26, 1888, s. 75-107, 381-395; k mecenátu posledního Berky Lubomír SLAVÍČEK, *Dvě podoby barokního šlechtického sběratelství 17. století v Čechách – sbírky Otty Nostice ml. (1608-1665) a Františka Antonína Berky z Dubé (1649-1706)*, in: Václav Bůžek (ed), *Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750)*, (= *Opera historica* 5), České Budějovice 1996, s. 483-513.

²⁸ Srov. Marie MŽYKOVÁ, *Šlechta ve službách diplomacie III.*, Praha 2001, s. 38.

²⁹ Srov. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 80.

velmi obsáhlým manuálem, jenž je měl připravit na zvyky cizí země, a který poskytoval úvod do politického, správního i kulturního života neznámé krajiny. Kromě více či méně přesných doporučení týkající se cesty a způsobů jednání měl dotyčný vyslanec k dispozici předchozí smlouvy, klíč k diplomatickým šifrám a další dokumenty doplňující základní instrukci. Sestavením tohoto „informačního balíku“ byl pověřen příslušný dvorský centrální úřad, do jehož kompetence spadala cílová země (u Ruska či osmanské říše to byla například dvorská válečná rada); dvorská komora pak vybavila ambasadora souborem cenných darů pro ty, na jejichž přijetí závisel úspěch diplomatovy mise.³⁰

V důsledku zdůrazňování významné role, kterou hrála šlechta v císařské diplomacii, může vzniknout mylný dojem, že byla jedinou nositelkou tohoto druhu státní služby. Ve skutečnosti byla jen nejvíce viditelnou složkou diplomacie, protože zastávala veřejné posty (ambasador byl také někdy nazýván veřejným ministrem). Císařská diplomacie stejně jako diplomacie jiných evropských zemí však stejnou měrou stála na neurozených odbornících, většinou zkušených právnících, kteří jako stálí rezidenti připravovali podklady pro šlechtického ambasadora. V císařských službách tak vyrostly osobnosti jako Isaak Volmar, bývalý profesor rétoriky ve Freiburgu a kancléř vlády Předních Rakous, který zahájil svou kariéru na vestfálském mírovém kongresu jako alter ego nejvyššího hofmistra Maxmiliána z Trauttmansdorffu.³¹ Takové „šedé eminence“ vytvářely texty mezinárodních smluv a reprezentaci nechávaly svým ambasadorům. Na rozdíl od diplomatů-úředníků vedlo vystupování jejich pánů nutně k jisté okázalosti, ostentativnímu konzumu a soupeření s ostatními vyslanci, kteří byli na stejné nebo podobné ceremoniální úrovni. Vedle výdajů na podplácení hodnostářů hostitelského dvora a na síť informátorů pak právě peníze vydané na veřejné prezentování zaujímaly nejvýznamnější část výdajové složky vyslancova rozpočtu. Přitom se nejednalo o nikterak zanedbatelné sumy: londýnská mise Jana Václava Gallase stála v letech 1704-1711 tohoto frýdlantského pána 400000 zlatých, za které obdržel po návratu do Čech náhradou do zástavy komorní panství Poděbrady a Pardubice.³² Ačkoli se na financování misí podílela dvorská komora, císař zůstával často vyslancovým dlužníkem.

³⁰ Srov. Lenka VINTROVÁ, *Cesty císařských diplomatických poselstev do Cařihradu mezi polovinou 17. a polovinou 18. století*, in: Jiří Kubeš – Radmila Pavlíčková (ed.), *Šlechta mezi realitou a normou*, Pardubice 2008, s. 125-159, zde s. 131 an. O funkci diplomatických darů dále také Peter BURSCHEL, *Der Sultan und das Hündchen. Zur politischen Ökonomie des Schenkens in interkultureller Perspektive*, in: *Historische Anthropologie* 15, 2007, s. 408-421.

³¹ Srov. Hans WAGNER, *Die kaiserlichen Diplomaten auf dem Westfälischen Friedenskongreß*, in: Erich Zöllner (ed.), *Diplomatie und Außenpolitik Österreichs. Elf Beiträge zu ihrer Geschichte*, Wien 1977, s. 59-73, zde s. 62.

³² Antonín SLAVÍČEK, *Diplomatická činnost Jana Václava Gallasa v Anglii v letech 1704-1711*, in: *Sborník Severočeského muzea – historia* 9, Liberec 1988, s. 53-70.

Zatímco šlechtic vkládal do svého úřadu vlastní peníze, urozenost a patřičné formální vystupování, hlavní úřednickou práci odváděl aparát vyslanectví, který spolu s osobním služebnictvem daného vyslance tvořil základ jeho doprovodu. Z Vídně byl obvyčně jmenován stálý sekretář legace, který hájil spolu s rezidentem císařovy zájmy i v případě, že nebyl zrovna přítomen ambasador. Kromě něj si mimořádný vyslanec přivázel s sebou ještě soukromého sekretáře, jehož úkolem bylo vést osobní korespondenci daného aristokrata podobně, jako by ji vedl doma v habsburské monarchii.³³ Důležitou dovedností sekretářů byla schopnost šifrovat dopisy, a tím ztížit jejich čtení nepovolaným osobám.³⁴ Čím byla mise obtížnější (a to zejména jazykově), tím bylo zapotřebí více pomocných sekretářů a překladatelů, ale také služebníků, kteří patřičně demonstrovali hodnost daného ambasadora (štolbové, lékaři, lokajové, vojenský doprovod nutný zejména v osmanské říši). Zvláštní kapitolou vyslancova dvora potom byla domácí kaple nutná zejména v případech, kdy se vyslancovo náboženství odlišovalo od konfese převažující v hostitelské zemi (srov. dále).³⁵ Velké množství personálu však skrývalo latentní nebezpečí, že v blízkosti ambasadora pokvete špionáž ať už ve prospěch hostitelské země, nebo některé ze třetích zemí. Vyloučeno také nebylo, že některé osoby vyslancova aparátu budou vést vlastní politiku a prodávat cenné informace tomu, kdo dá zrovna nejvíce. Skandál, který tak mohl vzniknout, zpravidla nabral velmi rychle strašidelných rozměrů a mohl vést až k vypovězení daného vyslance ze země.³⁶ Jiným nebezpečím ohrožujícím ambasadorovu autoritu byl fakt, že se v prostoru vyslanectví zrcadlily rozpory panující mezi různými frakcemi u domovského dvora.³⁷ Aparát vyslanectví se ale dopouštěl i méně sofistikovaných projevů poškozujících pozici ambasadora.³⁸ Právě v 17. a 18. století se novým tématem stávala diplomatická imunita a otázka beztrestnosti vyslancova doprovodu, resp. jeho vyjmutí z občansko- a trestněprávních sporů. Právo trestat své služebníky měl mít jen vyslanec sám jakožto garant jejich chování, nedotknutelnost jeho

³³ Klaus MÜLLER, *Gesandtschaftswesen*, s. 95 an

³⁴ O raně novověkých šifrách toho bylo zatím napsáno jen velmi málo – srov. Hildegard ERNST, *Geheimschriften der Habsburger im Dreissigjährigen Krieg*, in: Heinz Duchhardt – Christoph Stroetzki (ed), *Siglo de Oro – Decadencia. Spaniens Kultur und Politik in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Köln-Weimar-Wien 1996, s. 95-108.

³⁵ Problematikou domácích kaplí vyslanců se z pochopitelných důvodů zabývala zejména anglická historiografie – srov. Benjamin J. KAPLAN, *Diplomacy and Domestic Devotion: Embassy chapels and the toleration of religious dissent in early modern Europe*, in: *Journal of Early Modern Europe* 6, 2002, s. 341-361; William R. TRIMBLE, *The Embassy Chapel Question 1625-1660*, in: *Journal of Modern History* 18, 1946, s. 97-107; Albert J. LOOMIE, *London's Spanish Chapel before and after the Civil War*, in: *Recusant History* 18, 1987, s. 402-410.

³⁶ Např. vypovězení Jana Václava Gallase – srov. Antonín SLAVÍČEK, c.d.

³⁷ Franz Eusebius Pötting často jen nevěřicně sledoval intriky u vídeňského dvora mezi různými klikami s různými představami o zahraniční politice habsburské monarchie – srov. Ivo CERMAN, c.d., zejména s. 68 an.

³⁸ Poprvé byla ochrana ambasadorovy osoby uzákoněna právním předpisem v Nizozemí roku 1651 – srov. Léon VAN DER ESSEN, *La Diplomatie. Ses origines et son organisation jusqu'à la fin de l'Ancien Régime*, Brusel 1953, s. 35.

osoby měla být potom zaručena a uznávaly ji všechny právní autority 17. a 18. století,³⁹ nejvyšším trestem bylo pouhé vypovězení ze země. Podmínky fungování jednotlivých misí se přes uvedená obecná pravidla dost různily, ne všechny státy uznávaly tato pravidla a mnozí panovníci (zejména na východě Evropy) si právě na zacházení s vyslanci upevňovali vědomí nezávislosti vlastního majestátu.⁴⁰ Diplomatický ceremoniál, místo aby pomáhal obecné kultivaci mezinárodního prostředí, často vše jen komplikoval a dával záminky pro nové rozmlísky. Být císařským diplomatem na té nejvyšší úrovni proto nebyl lehký úkol a daného aristokrata stálo jeho úspěšné splnění nejen spoustu peněz, ale často také osobní prestiž a sebevědomí.

4.1.2 Valdštejnové jako císařští diplomati

Spojení postu císařského dvořana, úředníka některé z centrálních institucí a diplomata bylo u vídeňského dvora něčím zcela běžným, a tak není divu, že nejrůznější zahraniční legace postihovaly také příslušníky valdštejnského rodu, kteří se vyskytovali v císařově okolí nebo do něj směřovali. Dlouhá řada těchto Valdštejnů, kteří zejména ve druhé polovině 17. a na samém počátku 18. století zastávali významné dvorské funkce, tak zakládá také dlouhou řadu diplomatů z tohoto rodu, a to prakticky na všech úrovních a v často poměrně exotických destinacích. Prvním z takto činných příslušníků rodu byl Adam mladší z Valdštejna, na rozdíl od svých potomků však byl spíše diplomatem z nouze v době českého stavovského povstání. Ačkoli Josef Janáček mluví o jeho útěku na drážďanský dvůr poté, co se poměry v Čechách roku 1619 zradikalizovaly,⁴¹ novější bádání klade spíše důraz na diplomatické úkoly, kterými jej pověřil na dvoře saského kurfiřta Ferdinand II. Podle Petra Maťa neodcházel jako psanec, ale s oficiálním stavovským povolením k opuštění země datovaným 16. listopadu 1619.⁴² Adam sám měl s diplomatickým jednáním nemalé zkušenosti a jako „muž kompromisu“ se podílel na obrušování ostří mezi habsburskými a stavovskými zájmy na začátku povstání.⁴³ Bohužel nevíme, jaké byly přesně jeho úkoly v Drážďanech, jisté je, že se vrátil zpět do Čech až roku 1621.

³⁹ Za všechny Abraham de WICQUEFORT, *Memoires touchant les Ambassadeurs et les Ministres publics*, Cologne 1679, s. 419-420; Johann Jacob MOSER, *Beiträge zu dem neusten europäischen Gesandtschafts-Recht*, Frankfurt am Main 1781, s. 238 an.

⁴⁰ Obecné pravidlo tzv. extraterritoriality (které upravuje pobyt cizích vyslanců dnes) bylo poprvé formulováno roku 1626 v díle Frederika van Marselaera „*Legatus libri duo*“ (vydáno v Antverpách roku 1626).

⁴¹ Srov. Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 2003, s. 206.

⁴² Petr MAŤA, *Svědectví o životě ve zdivočelé době*, in: Petr Maťa – Marie Koldinská (ed.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602-1633*, Praha 1997, s. 18-36.

⁴³ Jako nejvyšší hofmistr českého království vyjednal například roku 1618 výměnu Jana Jessenia, který byl zajat na své nepodařené misi do Prešpurku. Dále Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1971, s. 176.

Jakkoli byl během svého života Adam mladší z Valdštejna pověřován císařem diplomatickými úkoly, centrem jeho politického světa zůstávaly vždy Čechy, v nichž zastával postupně všechny významné zemské úřady včetně hodnosti nejvyššího purkrabího. Podobným způsobem se do dějin císařské diplomacie zapsal také jeho vnuk a třetí syn Maxmiliána z Valdštejna Ferdinand Arnošt. Také jeho kariéra byla svázána se zemskými úřady, přesto zasáhl i do dějin nejvyšší evropské politiky. Roku 1646 byl vyslán jako zástupce nově korunovaného českého krále Ferdinanda IV.⁴⁴ na vestfálská jednání s francouzskou delegací do Münsteru, kde se zařadil do nejpočetnější skupiny dvanácti diplomatů zastupujících císařské zájmy. Českého krále tak měl zastupovat aristokrat z Čech a nikoli, jako tomu bylo dosud, Georg von Plettenberg, který ovšem na jednáních zůstal i po příjezdu Valdštejna.⁴⁵ Ten obdržel sice zplnomocňující císařský dekret až začátkem září 1646, ale v severním Německu pobýval minimálně od konce předchozího roku. Valdštejn, který již předtím držel některé zemské úřady, tady vystupoval jako představitel Čech jakožto jednoho z kurfiřtství a formálně byla tak jeho funkce oddělena od zbytku císařského diplomatického sboru, de facto však do něj patřil a respektoval vůli nejvyššího dvorského hofmistra Maxmiliána z Trauttmansdorffu jako hlavy celého tělesa a do jednání příliš aktivně nezasahoval.⁴⁶ Jedinou výjimkou je blíže nespecifikovaný ceremoniální spor, který nastal s papežským nunciem Fabiem Chigim o zasedací pořádek, jehož pravidla vykládal Trauttmansdorff podle vídeňských zvyklostí a hodlal usadit jak Ferdinanda Arnošta z Valdštejna, tak svého syna Adama Matyáše před osoby duchovního stavu.⁴⁷

Jakým způsobem padla volba na Ferdinanda Arnošta, který byl v mezinárodních otázkách zcela nezkušený, se můžeme jen dohadovat. Jeho nominace byla překvapením i pro kardinála Harracha, který byl jinak přesně informován o svém příbuzném a jeho kariéře.⁴⁸ Ferdinand Arnošt byl navíc uveden do říšské dvorské rady, jež by jej předurčovala k říšským

⁴⁴ Ferdinand IV., nejstarší syn císaře Ferdinanda III., byl korunován na českého krále 5. srpna 1646. Dále srov. Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, Praha 2010, s. 30-31.

⁴⁵ Např. 28.12.1646 obdržel odpověď od braniborského vyslance – srov. Adam CORTREJUS (ed.), *Viri excellentissimi domini Isaaci Volmari ... de Rieden ... diarium sive protocollum actorum publicorum instrumenti pacis generalis westphalicae*, (= *Corpus juris publici IV./5*), Leipzig 1710, s. 380.

⁴⁶ Srov. Hans WAGNER, c.d., s. 60. O jeho působení v Münsteru se nezmiňuje žádná z klíčových syntéz vestfálských jednání – srov. Bedřich ŠINDELÁŘ, *Vestfálský mír a česká otázka*, Praha 1968; Fritz DICKMANN, *Der westfälische Frieden*, Münster 1972. Ještě podivnější je, že se o Valdštejnovi nezmiňuje ani Isaak Volmar ve svém diariu, v němž ostatně kromě Trauttmansdorffa, Jana Ludvíka z Nassau, Craneho, Lamberka a své vlastní osoby nezmiňuje žádného dalšího císařského diplomata.

⁴⁷ Srov. Abraham DE WICQUEFORT, *Mémoires touchant les Ambassadeurs et les Ministres publics*, Cologne 1679, s. 329-330.

⁴⁸ Harrach si poznamenal do svého deníku: „...mit deme [Trauttmansdorff] ziechet dahin unser Graf Ferdinandt von Walstein per curiositá.“ Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (ed.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667) V.*, Wien-Köln-Weimar 2010, s. 176.

legacím jakožto zástupce císařské centrální politiky, až roku 1648,⁴⁹ tedy odměnou za působení v Münsteru.⁵⁰ Můžeme jen tušit, že součástí poslání Ferdinanda Arnošta bylo také vyjednávání o případném sňatku mladého českého krále a španělské infantky Marie Terezy.⁵¹ Jeho pobyt ve Vestfálsku nebyl dlouhý⁵² a neomezoval se jen na Münster. Podle svědectví kardinála Harracha, který s ním byl v korespondenčním kontaktu, pojal Ferdinand Arnošt svou misi tak trochu jako další, byť poněkud pozdní kavalírskou cestu. Hodlal využít příležitost a navštívit některé lokality v severním Německu (Brémy, Hamburk, Lübeck, Oldenburg), návrat k císařskému dvoru potom plánoval přes Spojené provincie. Přes své nevýrazné působení ve vestfálských městech byl Ferdinand Arnošt zvěčněn na jedné ze čtyřiceti medailí vydaných u příležitosti uzavření míru⁵³, nedlouho po návratu do Čech byl vyslán k tyrolské linii Habsburků a rok po uzavření slavného míru spolu s dr. Johannesem Krydellem na zasedání sněmu bavorského říšského kraje do Wasserburku. Bohužel o žádné z těchto krátkodobých diplomatických misí nemáme zatím dostatek informací.

*

Je-li v případě Ferdinanda Arnošta diplomatická legace pouze doplňkem jeho bohaté kariéry, jejíž těžiště leží v jiné oblasti, pak pro jeho mladšího bratra Karla Ferdinanda se stala základem pro vzestup u císařského dvora. Jeho první významnější mise se odehrávala v Anglii v letech 1677-1679, ačkoli již roku 1675 se objevil v korespondenci Ferdinanda z Ditrichštejna jako možný kandidát na lukrativnější post vyslance ve Španělsku.⁵⁴ O tom, že císař plánoval Valdštejnovo vyslání od počátku na několik let, svědčí i fakt, že před odjezdem pozdržel projednávání několika jeho pří, probíhajících u habsburských orgánů, do doby, kdy bude moci Valdštejn své zájmy opět osobně zastávat. Pokud jako poslední soudní instance nemusel, neangažoval se císař v soukromých konfliktech mezi aristokracií, tím méně pak

⁴⁹ Srov. Oswald VON GSCHLIEßER, *Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung, Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806*, Wien 1942, s. 256-7. Odměna Ferdinanda Arnošta však byla v porovnání s ostatními účastníky císařského poselstva spíše úsměvná (Jan Ludvík z Nassau získal řád zlatého rouna a knížecí titul, Isaak Volmar povýšení do říšského stavu, o Maxmiliánovi z Trauttmansdorffu a Janu Maxmiliánovi z Lamberka ani nemluvě...).

⁵⁰ Ferdinand Arnošt s touto odměnou víceméně počítal – „[er] vermeinet mitt diser occassion würckhlich in den reichshoffrath eingesezet zu werden“. Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (ed.), c.d. V., s. 177.

⁵¹ Tato jednání, která začala právě roku 1646, skončila neúspěchem o dva roky později. Neuskutečnění dvojího svazku mezi španělskou a rakouskou větví Habsburků (král Filip IV. si měl vzít analogicky arcivévodkyni Marii Annu) pak na čas ochladilo vztahy uvnitř tohoto rodu. Dále Bedřich ŠINDELÁŘ, c.d., s. 266.

⁵² 30. října 1647 je už uváděn jako zástupce českého (Volmar uvádí chybně rakouského) kurfiřtství Sigismund von Wolckenstein – Adam CORTREJUS (ed.), c.d., s. 452. Jen pro zajímavost: Wolckenstein byl manželem jedné z posledních příslušnic rodu Vartemberků Marie Alžběty (dcera Karla z Vartemberka).

⁵³ Na reversu medaile měl být korunovaný valdštejnský znak mezi palmovými větvemi s biblickým opisem „QUE CAESARIS CAESARI QUE DEI DEO“. Srov. Constant VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich LII.*, Wien 1885, s. 221.

⁵⁴ Srov. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra*, s. 361 (pozn. 1372).

v tzv. židlochovickém sporu, kdy proti sobě stály strany s velmi dobrými kontakty (dále kap. 6.1.). Až do návratu nemělo být ve věci nic podnikáno, protože Valdštejn odjel „*nám k nejposlušnější službě a tedy v zájmu státu.*“⁵⁵ Podobným moratoriem však vyšel císař vstříc i protistraně, když v lednu 1682 pozdržel jednání u moravského tribunálu na šest týdnů.⁵⁶ Objektivita, kterou císař zachovával, byla příkladná, ačkoli Karel Ferdinand pronikal postupně mezi jeho nejdůležitější diplomaty.

V době, kdy vyjížděl Karel Ferdinand v dubnu 1677 směrem na západ, měl již za sebou důležitou misi z ledna 1661⁵⁷, kdy byl vyslán jako říšský dvorský rada nejdříve do Bavorska, Württemberska a Porýnské Falce s žádostmi o finanční i materiální pomoc proti osmanským vojskům, která dobyla Varadín a bezohledně obsadila Sedmihradsko chápané do té doby jako významný nárazníkový prostor.⁵⁸ Valdštejn přednesl císařskou žádost ústně v audienci před kurfiřtem Ferdinandem Mariou i před jeho matkou - kurfiřtkou Marií Annou Rakouskou⁵⁹ - a ostatními Wittelsbachi, včetně strýce vládnoucího bavorského vévody Albrechta. Množství kreditivů, kterými se Valdštejn prokazoval vždy při audienci u jednotlivých členů vládnoucího domu, bylo nutné vzhledem ke složité vnitřní situaci, kterou Bavorsko zažívalo na začátku panování Ferdinanda Marie. Jakoby množství oddělených přijetí značilo bezradnost, kterou pocítovali i ve Vídni, kde patrně nevěděli, kdo z Wittelsbachů má momentálně rozhodující slovo.⁶⁰ Součástí Valdštejnových pověřovacích listin pak byla znovu zopakovaná císařská žádost o pomoc.⁶¹ Jejím základem bylo tvrzení, že osmanská rozpínavost ohrožuje nejen císařovy východní země, ale také Svatou říši římskou

⁵⁵ „uns zu gehorsambsten diensten und also Reipublicae causae...“, RAV, inv. č. 5791, kart. 306, 3.4.1677.

⁵⁶ RAV, inv. č. 5773, kart. 306, 28.1.1682.

⁵⁷ Ani toto nebyla jeho první diplomatická mise: roku 1658 mu byla z prostředků dvorské komory placena cesta přes Lincec do Mnichova. Karel Ferdinand tudíž bavorské prostředí důkladně znal. ÖStA Wien, HKA, HZAB, annus 1658, kn. 104, fol. 403.

⁵⁸ Srov. Ludwig BITTNER – Lothar GROß, Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem westfälischen Frieden I. (1648-1715), Berlin 1976, s. 125 a s. 173. Kopie kreditivu vydaného 29.12.1660 pro Karla Ferdinanda uložena v ÖStA Wien, HHStA, StAbt, Deutsche Staaten-Bavarica, annus 1660, kart 10, fol. 278-280. Podobně byl vyslán také Leopold Vilém z Königsegg do Kolína nad Rýnem a Trevíru, Claudio Collalto do Saska a Braniborska, Paul Sixt Trautson do Salcburska a Tyrolska. Dále Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667) VI., Wien-Köln-Weimar 2010, s. 883 (13.12.1660).

⁵⁹ Srov. Brigitte HAMANNOVÁ, Habsburkové. Životopisná encyklopedie, Praha 1996, s. 271-272.

⁶⁰ Dva tábory, které se vytvořily u mnichovského dvora, vedly ženy: procísařský kurfiřtka matka Marie Anna a profrancouzský manželka Ferdinanda Marii Henrietta Adeleida Savojská. Navíc měl velký vliv i strýc Albrecht, do roku 1654 (plnoletost Ferdinanda Marii) klíčová postava regentské rady. Tato situace měla za následek pro vídeňský dvůr nepřijemné lavírování mezi císařem a Francií po celou druhou polovinu 17. století. Dále Karl BOSL, Bayerische Geschichte, München 1971, s. 188-214; Benno HUBENSTEINER, Bayerische Geschichte. Staat und Volk, Kunst und Kultur, München 1967, s. 201-253.

⁶¹ Srov. rekreditivy Karla Ferdinanda z Valdštejna z ÖStA Wien, HHStA, StAbt, Deutsche Staaten-Bavarica, Miscellanea 1559-1781, kart 88, fol. 25-32, 86-90.

jako celek.⁶² Následovalo jednání bavorského a císařského prvního ministra o příslibech konkrétní pomoci, na jehož konci se zavázal začátkem března 1661 bavorský nejvyšší hofmistr Maxmilián Kurtz von Fallage svému habsburskému protějšku Portiovi vypravit regiment 1200 pěšáků a 300 jezdců protiturecké pomoci i s měsíčním žoldem, na jak dlouho bude potřeba. Valdštejnovu misi tedy lze hodnotit jako úspěšnou.

Současně s Valdštejnovým posláním do Bavorska odjížděli i další mladí šlechtici do ostatních německých zemí a bili na poplach, řada z nich tímto způsobem získávala první záslužné činy za habsburský dům a říši (např. Paul Sixt Trautson odjel vyjednávat do Salcburska). Právě to byl způsob, jakým se rodila vrstva aristokratů, kteří potom vedli monarchii na samém sklonku 17. století. Ačkoli k oficiálnímu vyhlášení války došlo až za více než dva roky, mise z počátku roku 1661 splnily svůj účel. Císař díky nastupující generaci aristokratů⁶³ dokázal poznat míru odhodlání říšských knížat k boji s dědičným nepřítelem křesťanstva a započít tím úsilí, které přineslo své ovoce až na počátku roku 1664, kdy přes nepřízeň některých knížat sdružených pod patronací Francie v rýnský spolek došlo k odsouhlasení významné vojenské a materiální pomoci v boji proti Turkům.⁶⁴

Roku 1677 však čekal na zkušeného Valdštejna úkol zasáhnout ve prospěch císařské věci do tzv. nizozemské války, která tou dobou již trvala plných pět let a většina zúčastněných více či méně posilovala po možnosti uzavřít brzký mír. Předpokládaným hlavním bodem mírových jednání, která začala v září 1676 v holandském městě Nijmegen, potom bylo uspokojení nebo naopak odmítnutí francouzských nároků na Rýně a ve Španělském Nizozemí. Součástí Valdštejnovy cesty na britské ostrovy tedy byly zastávky v hlavních městech porýnských kurfiřtství, v nichž zjišťoval aktuální situaci včetně diplomatického a vojenského odhodlání. Po krátkém pobytu v Mohuči (7.-10.5.) následoval Trevír (10.-12.5.), dále Kolín nad Rýnem (12.-14.5.) a nakonec državy falcko-neuburské větve Wittelsbachů (14.-15.5.). Na rozdíl od mise do jižního Německa na počátku 60. let však měl nyní Karel Ferdinand nejen status oficiálního císařského vyslance, ale také titul rady tajné konference, který mu dával patřičnou vážnost.⁶⁵ Pobyt v jednotlivých kurfiřtstvích se odehrával většinou podle podobného schématu: uvítání některým z předních hodnostářů, uvedení k audienci,

⁶² Srov. ÖStA Wien, HHStA, StAbt, Deutsche Staaten-Bavarica, annus 1661, kart 10, fol. 283.

⁶³ Samozřejmě se nejednalo jen o aristokraty, úspěšnou misi po říšských státech provedl v březnu 1661 Isaak Volmar, asi největší hvězda v řadách tehdejší profesionální císařské diplomacie. Tamtéž,

⁶⁴ Jednalo se o 20000 mužů. Kromě nich poskytl zvláštní cestou pomoc ještě Braniborsko, Sasko a právě Bavorsko. Srov. Robert WAISSENERGER, Orientierung im Zeitalter. Österreich und Europa vom Westfälischen Frieden bis zum Frieden von Karlowitz, in: Týž (ed.), Die Türken vor Wien 1683. Europa und die Entscheidung an der Donau, Salzburg-Wien 1982, s. 7-28, zde s. 16.

⁶⁵ Svou cestu a přijetí u jednotlivých kurfiřtů popisuje Karel Ferdinand v dopise do Vídně uloženém v ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1677, kart 19, fol. 1-10.

slavnostní večere a návrat do ubytovacího zařízení. Během slavnostní traktace v Trevíru kurfiřt pronesl řeč, v níž zdůraznil svou podporu císařskému snažení vyhnat Francouze z Říše,⁶⁶ přijetí v kolínském klášteře svatého Pantaleona, kde sídlil arcibiskup Maxmilián Jindřich Wittelsbašský, bylo doprovázeno hudebním vystoupením.⁶⁷ Kolínský kurfiřt dokonce nechal Valdštejna, aby promluvil v jeho tajné radě a účastnil se jejího zasedání, na němž vyslechl nejrůznější stížnosti na počínání Francouzů v západní části říše. Výjimku tvořil hned na začátku Valdštejnovy mise profrancouzský mohučský kurfiřt Damian Harthart von der Leyen, který „*nebyl s to mě v audienci přijmout a po svém maršálkovi jen poslal gratulaci k mému šťastnému příjezdu.*“⁶⁸ Následující den jej sice vyzvedlo šestispřeží, ale v kurfiřtském sídle na něj čekal jen nejvyšší hofmistr Metternich, což Valdštejna velmi rozhořčilo. Poslední zastávkou v Říši pak byla neuburská část Porýnské Falce. Návštěva u falckraběte Filipa Viléma v Düsseldorfu se odehrávala v příjemné atmosféře, jejíž součástí bylo Valdštejnovo setkání s celou kurfiřtovou rodinou. Zdejší větev Wittelsbachů se stala po sňatku mezi císařem Leopoldem I. s Eleonorou Magdalenou Falcko-Neuburskou roku 1676 jedním z nejužších spojenců Vídně v Říši a habsburští vyslanci byli tudíž u dvora Filipa Viléma i jeho nástupců (např. Eleonořina bratra Jana Viléma) vždy vítanými hosty. Právě osudy císařovny se staly častým tématem Valdštejnových rozhovorů s členy rodiny falckraběte, v první řadě byla řešena otázka případné císařovny gravidity, neboť Leopold I. ještě stále neměl dědice.⁶⁹ Po rozloučení s falckraběcí rodinou byl Karel Ferdinand z Valdštejna doprovázen za střelby děl hofmistrem a generálem de Schellard až k městské bráně a odtud k řece, kde nastoupil na malou loď („*Jacht dicti*“) a plavil se směrem k hranicím Spojených provincií. Za hranicemi zakotvil v Nijmwegenu, kde se ubytoval v domě hlavního císařského vyjednavče Františka Oldřicha Kinského, který ho slavnostně přivítal.⁷⁰ Valdštejn se v Nijmwegenu setkal i s dalšími císařskými vyjednavci (např. s pozdějším rakouským dvorským kancléřem Theodorem Atletem Heinrichem von Strattmann) a také s anglickými vyjednavci a španělským hrabětem Ronquilliem, který ho informoval o postavení Anglie na mírovém kongresu. Bohužel o tomto uvedení Valdštejna do mezinárodní problematiky a do

⁶⁶ „Elector (trevírský kurfiřt Johann Hugo von Orsbeck) ... descripsit insuper miserum, imo totaliter ruinatum ditionum suarum statum, quae non solum sub contributione gallica, gementem ducunt animam, verum etiam per durum ... transituum onus magis magisque denantantur.“ Tamtéž.

⁶⁷ „electionis ante postam collocatum sonantibus tympanis et fistulis me salutavit.“ Tamtéž.

⁶⁸ „elector non in statu esset, qui me ad audientiam admitteret, per marsallum suum praemisso congratulationis de faelici meo adventu complimento.“ Tamtéž.

⁶⁹ Valdštejn také sloužil jako prostředník při výměně dopisů mezi císařovnou a její matkou, falckraběnkou Alžbětou Amálií Hessensko-Darmstadtskou: „post hac ... ad audiendam missam pergeremus, obviam mihi venit serenissimae ducissa cui litteras augustissimae imperatricis consignari.“ Tamtéž.

⁷⁰ Působení Františka Oldřicha Kinského je zachyceno v jeho dopisech císaři; opisy v NA Praha, ÚZLA, Bohemika Kinských, inv. č. 180, kart. 24.

procesu sjednávání nijmwegenského míru nevíme víc. Podle Valdštejnových vlastních slov ho např. upozorňoval na důležitost parlamentu v Anglii, který do značné míry mírová jednání brzdí,⁷¹ a který může působit proti politice anglického dvora v císařův neprospěch.

Ronquilliova varování se Valdštejnovi potvrdila nedlouho po příjezdu do Londýna, který se odehrál v polovině května 1677.⁷² Parlament, symbol zcela jiné politické reality, než na jakou byl Valdštejn zvyklý z habsburské monarchie, byl císařskými (ale také např. španělskými a paradoxně i francouzskými) vyslanci nahlížen většinou kriticky. Právě parlament byl podle Valdštejna hlavním zastáncem sblížení s Francií,⁷³ díky němuž se král nemůže postavit jednoznačně na stranu císaře, neboť právě parlament blokuje finanční prostředky na armádu.⁷⁴ Je paradoxní, že byl anglický parlament chápán také francouzskou stranou jako semeniště nejrůznějších intrik a faktor, který ohrožoval spolehlivost zahraniční politiky ostrovního království. Právě on drží v rukou měšec plný peněz na další ozbrojený konflikt, čímž se stává arbitrem války a míru. A právě vztah mezi ním a králem je rozhodujícím faktorem, o němž Valdštejn referuje nejčastěji. Do Vídně posílá také německé překlady některých králových řečí na půdě dolní sněmovny.⁷⁵

Kromě několika čestných výjimek se většina poslanců nechala uplatit, a tak více než královy řeči působily částky předávané španělským vyslancem nebo francouzským ambasadorem Ruvignym. Francouzskými agenty a legáty se to v Londýně jen hemžilo a většina se snažila působit na ty nejdůležitější osoby ve státě i jinými prostředky než prostými argumenty. Ruvignyho nástupce Paul Barrillone uspořádal nedlouho po svém příjezdu v prosinci 1677 třídní hostinu v domě stálého vyslance pro třiatřicet významných představitelů anglické politiky.⁷⁶ Ruvigny se ale za několik měsíců vrátil a odsunul formálně nadřazeného Barrillona na druhou kolej. Jeho hlavní předností bylo kromě důvěry z Versailles příbuzenství s některými významnými whigy, jejichž hvězda začínala stoupat, zejména potom rodinná vazba na lorda Williama Russella. V tom se mu nemohl rovnat ani Barrillone a pochopitelně ani Valdštejn. Francouzský diplomat tak získal celkem nezaslouženě náskok,

⁷¹ „... qui (Ronquillio) me ... de praesenti Anglicae statu informavit, asserendo me in illa aula negotiationem non adeo facilem inventurum, Parlamentum quidem (cuius conclusio non tam cito esset futura) ex parte bene esse dispositum, meumque praestolari adventum, ..., missionem meam ab adversariis sinistre tractum iri.“ ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1677, kart 19, fol. 1-10.

⁷² Dále Theatrum Europaeum, Frankfurt am Main 1682, s. 1192.

⁷³ O tom, jak docílit rozdělení Angličanů a Francouzů, jednal Valdštejn při jedné ze svých prvních aktivit v Londýně: při setkání se španělským vyslancem 31. 5. 1677 (srov. dopis z téhož dne uložený v ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1677, kart 19, fol. 15-16).

⁷⁴ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ferdinand), kart. 312, dopis z 8.3.1678.

⁷⁵ Např. v dopisech z 1. a 28.7.1678, ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1678, fol. 33-6.

⁷⁶ Tamtéž, 13.12.1677, fol. 151-2.

který se českému šlechtici nepodařilo dohnat. Ruvigny⁷⁷ se stal důležitou figurou, kterou se pokoušel využít jak Ludvík XIV. ve snaze přesvědčit parlament plný whigů k nepovolování dalších peněz na armádu ve Flandrech a používal ho i lord Russell k útoku na katolickou stranu kolem Jakuba Stuarta, vévody z Yorku, aby jej mohl dehonestovat pro jeho kontakty s Francouzi. To, jakou roli sehrál tento francouzský hugenot, ukazuje i fakt, že po roce 1685 emigroval z království, jemuž tak věrně sloužil, a v Anglii dostal nejen útočiště, ale také titul earla z Galway. Nic z toho Valdštejn nabídnout nemohl...

Na přelomu let 1677 a 1678 se tedy hrála v Londýně vysoká hra a přes veškerou snahu měl Karel Ferdinand z Valdštejna příliš nízké karty. Na jedné straně stál strach z uzavření separátního francouzsko-nizozemského míru, s nímž by vyschla bohatá holandská finanční studnice, na straně druhé se Ludvík XIV. a jeho ministři neobávali ničeho více, než sňatku mezi anglickou princeznou Marií a holandským generálním místodržícím Vilémem III. Oranžským. Jeho příjezd na anglickou půdu 19. října 1677 večer způsobil zděšení hlavně v táboře profrancouzských katolíků vedených Jakubem Stuartem, vévodou z Yorku, ačkoli i ten ho v době královy nepřítomnosti „srdečně“ vítal.⁷⁸ Valdštejn se tak dostával do schizofrenní situace: hned na dvou kolbištích (v parlamentu i u dvora) bojoval proti katolíkům za zachování spojení císaře a kalvínských Holanďanů. Mocenské zájmy se dlouho ukazovaly být jako rozhodující a to zejména, když Karel II. odmítl poskytnout jakoukoli pomoc uherským povstalcům, o čemž Valdštejn nadšeně referuje do Vídně hned v červenci 1677.⁷⁹

Valdštejn absolvoval mnoho setkání s Karlem II., první oficiální audienci zažil 11. června 1677. Jelikož k hlavnímu jednání docházelo neveřejně, při setkávání s předními činiteli dvora (a parlamentu),⁸⁰ audience a zejména ta první měla jen slavnostní a ryze ceremoniální charakter. Pro císařského vyslance bylo posláno trojspěží, které ho dovezlo až před Whitehall, kde na něj u brány čekal králův hlavní ceremoniář. Pod vedením lorda chamberlaina Henry Benneta, earla z Arlingtonu prošel pak čtyřmi antekamerami, aby na hranici královy audienční síně přijal doprovod lorda Oxforda. S ním také vkročil do nejhonosnějšího prostoru královského paláce (the Hall), kde Valdštejn předal králi své pověřovací listiny a memoriál. Rozmluva, která probíhala pouze na vzdálenost dvou kroků, se

⁷⁷ Stručný medailon Henri Massue de Ruvignyho na internetových stránkách v rámci anglické národní biografické databáze na

(www.en.wikisource.org/wiki/Page:Dictionary_of_National_Biography/volume_49.djvu/487).

⁷⁸ ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1677, kart 19, dopis z 26.10.1677, fol. 111-116.

⁷⁹ „Ad haec (záležitost uherských povstalců) serenissimus rex respondit, illos praedicantes hic quidem adesse, nullum autem aliud subsidium ... illis permittatur.“ Tamtéž, fol. 54-56.

⁸⁰ Srov. Johann Jacob MOSER, Beiträge zu dem neuesten europäischen Gesandtschafts-Recht, Frankfurt am Main 1781, s. 152.

omezovala jen na zdvořilostní fráze a poklony. Poté absolvoval Valdštejn podobný ceremoniál i u královny, kam jej ale doprovodil nejvyšší komorník (*lord chamberlain*) Kateřiny z Braganzy. I zde převládla zdvořilost nad věcným jednáním. Po skončení byl nový císařský vyslanec vyveden z labyrintu předpokojů Arlingtonem zpět až před vstup do královského paláce. Celá záležitost tak proběhla zcela podle etikety a Valdštejn mohl podat do Vídně vyčerpávající zprávu o vlídném přijetí a krásách hlavního sídla anglického panovníka.⁸¹

Na přípravu tohoto významného okamžiku, kterým oficiálně začínala jeho přítomnost u anglického dvora, měl Valdštejn celý týden, jenž uplynul mezi návštěvou jednoho z královských ceremoniářů ve Valdštejnově londýnské rezidenci a vlastní audiencí. Valdštejn tak měl dost času připravit se na oficiální přijetí a sestavil v duchu svých instrukcí z Vídně memoriál, který králi předal.⁸² Začíná ujištěním o císařské přízni a oceněním zprostředkovatelské role, kterou anglická koruna plní při jednání v Nijmwegenu, ale zároveň jí nabízí otevřené spojenectví s císařem.⁸³ Poslání takto vzniklé aliance má být mírové, zabránit ustanovení francouzské univerzální monarchie (tento argument se objevuje pravidelně ve válkách s Francií a to například i v propozicích českého zemského sněmu...), potrestat porušení mezinárodního práva (v tomto případě císařského míru z roku 1668) a zamezit prolévání křesťanské krve. Další soubor argumentů, který Valdštejn ve svém memoriálu používá, se týká Říše: císař musí Říši chránit proti vnějšímu ohrožení a Francie zaútočila na Rýnskou Falc, v níž navíc vládne císařův příbuzný. K podobné situaci potom došlo ve Španělském Nizozemí a nebude-li nenasytnost Ludvíka XIV. zastavena zbraní, bude v ohrožení celá západní Evropa, protože je tento panovník schopen se svou uzurpací uspět i v nespravedlivé válce.⁸⁴ Král odpověděl až perem státního sekretáře sira Josepha Williamsona začátkem srpna 1677 s úmyslem zůstat prozatím pouze v roli zprostředkovatele, protože by vstupem do otevřené války s Francií „zničil své dosavadní dílo a ještě více rozšířil požár,

⁸¹ ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1677, kart. 19, dopis z 15.6.1677, fol. 25-32.

⁸² Německý překlad textu memoriálu otištěn v *Theatrum Europeaum* XI., Frankfurt am Main 1682, s. 1241-2.

⁸³ Podobně se vyjadřuje také francouzsky psaný kreditiv Karla Ferdinanda z Valdštejna, který napsal Leopold I. Karlovi II.: „... (Valdštejn reprezentuje u Vašeho Majestátu), comme l'Empereur son Maiesté envit fortement au coeur le loin, de cultiver une veritable et sincere amitié avec Sa Royale Personne, et pour luy en donner des plus veritables espreuves, l'offre un moyen nouveau, d'entrer avec elle et ses Alliez dans une alliance tres necessaire au bien et repos de toute la Prestienté, comme il est plus expressement porté dans son memoire, mis entre les mains de V[otre] Maiesté.“ ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1677, kart. 19, fol. 65-67.

⁸⁴ „Der unterschriebene Minister (=Valdštejn) ist der gänzlichen Meinung, dass – wofern man nicht ernstlich und einmütig bedacht ist – die Pfessen des Königs in Franreich durch die Macht und Vereinigung unserer gerechten und gemeinen Waffen zu stützen und einzuschrecken, unwidersprechlich folgen müsse, dass er durch einen jeden Friede, den er machen wird, seine Consequenzen und Eroberungen vom vorigen Krieg versichern und solcher Gestalt gegen seine Nachbarn einen solchen Gewinn und Vorteil erlangen werde, dass er seine Regierung zu einer allgemeinen Monarchie wird ausbreiten können.“ *Theatrum Europeaum* XI., Frankfurt am Main 1682, s. 1241-2.

který již dnes stravuje většinu Evropy.“⁸⁵ Valdštejn však nepřestával doufat v obrat a v uzavření spojenecké smlouvy s Anglií. Bohužel se neuměl pohybovat v parlamentním prostředí, proto euforické dopisy střídají dopisy plné zklamání.⁸⁶ Porážek císařské diplomacie však bylo ještě více: strach z postupu francouzských jednotek ve Španělském Nizozemí, který přinutil poslat Karla II. tři tisíce vojáků k obraně Ostende, vystřídal smířlivý postoj a tajná dohoda s Ludvíkem XIV. z konce dubna 1678, o které neměl Valdštejn ani ponětí.⁸⁷ Definitivní rozklad císařského úsilí pak přinesl separátní mír uzavřený mezi Francií a Spojenými provinciemi 10. srpna 1678 v Nijmwegenu.⁸⁸

Valdštejnovu misi provázelo mnoho problémů a obtíží. Ačkoli znal mnoho jazyků, angličtina mezi ně nepatřila. Na jazykovou bariéru si stěžuje několikrát v korespondenci s Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu.⁸⁹ Podobně pláče nad špatným (tedy typicky anglickým) počasím, nad laxností španělských vyslanců, kteří s ním odmítají táhnout za jeden provaz, a nad dvorskými intrikami. Jedním z důvodů neúspěchu Karla Ferdinanda při přesvědčování anglických poslanců nepochybně byl stálý nedostatek peněz, kterým Valdštejn na své misi trpěl. Přitom jeho příjmy nebyly malé a z Vídně dostával poměrně dosti vysokou částku: za rok 1678 mu bylo vyplaceno z dvorské pokladny 1125 zlatých jako řádná suma pro anglického vyslance, k tomu navíc ještě 5384 zlatých a 51 krejcarů na zvláštní výlohy a 1049 zlatých na cestu (kterou ovšem podnikl v předchozím roce!).⁹⁰ Spolu s dalšími položkami činila celková výplata během let 1677 až 1679 14759 zlatých a 51 krejcarů. Evidentně to však nestačilo. Pro srovnání: František Oldřich Kinský jako druhý císařský vyjednaváč v Nijmwegenu dostal za stejnou dobu 24000 zlatých a jeho nadřízený, principiální císařský vyslanec tamtéž, biskup Johann Goës dokonce o tři tisíce více. Podobně jako jiní císařští diplomaté, musel si tedy i Valdštejn financovat svou misi z vlastní kapsy, neboť suma, kterou dostával z Vídně jako plat, vůbec nestačila. Nezbyvalo mu tedy než doufat, že vlastní vynaložené prostředky budou uznány v dvorské komoře a zpětně refundovány. Varuje přitom,

⁸⁵ „...vint elle (Sa Majesté, myšlen anglický král) mesme detruire tout a coup son propre ouvrage, en faissant respandre encore plus loin une flame, qui a deja devoré presque toute l'Europe.“ Zklamáný Valdštejn Williamsonův dopis přeposlal do Vídně. ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1677, kart 19, fol. 69-75.

⁸⁶ Např. 14.3.1678: „In der Unterhause resolviret: ... dass man Ihrer May[estät] Versicherung geben solle, daß dieses Haus derselben beständig beystehen und Ihro May[estät] in Fortsetzung solchen Krieges mit nöthigen und erklerlichen beystande helfen will.“ Oproti tomu píše za necelý měsíc (12.4.1678): „de Parlamenti affectu Caesarii Maiestatis ita ac priorum subditorum suorum ... dubium erim est.“ Tamtéž, annus 1678, kart. 20, fol. 61 a fol. 74-77.

⁸⁷ Ještě začátkem září 1678 píše do Vídně, že není jasné, jestli bude Anglie pokračovat v boji i po uzavření francouzsko-nizozemského míru. Tamtéž, fol. 95-96.

⁸⁸ Dohodu poslal Valdštejn v německém překladu jako přílohu k rozhořčenému dopisu do Vídně 19.8.1678.

⁸⁹ Valdštejnovy oficiální dopisy do Vídně jsou psány latinsky, soukromá korespondence německy. Jinak měl problém i s transkripcí některých anglických názvů nebo vlastních jmen. O tom, že nerozumí Angličanům, například ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ferdinand), kart. 312, dopis z 14.1.1678.

⁹⁰ ÖStA Wien, HKA, HZAB, annus 1678, kn. 122, fol. 190 a fol. 259.

že kvůli nedostatečným prostředkům nemůže vykonávat plně své poslání. Když ho koncem února 1678 pozval Karel II., aby s ním odjel do Windsoru, nemohl mu vyhovět, protože neměl na cestu peníze, lépe řečeno: neměl peníze na reprezentaci, která by se s takovou cestou pojila (neměl na koně do kočáru, na odpovídající oblečení pro své služebníky atd.).⁹¹ Windsor tak navštívil poprvé až v říjnu 1678 a návštěva v něm zanechala hluboký dojem. Toto letní sídlo Karla II. mělo sloužit jako manifestace kontinuity s dobou před anglickou revolucí a restaurační režim ho tudíž nechal kompletně zrekonstruovat, a tak dostal středověký hrad barokní rozměr (byly zhotoveny například fresky v sále svatého Jiří).⁹² Valdštejn poslal do Vídně zevrubný popis paláce, jímž byl vpravdě unesen: „*leží na pahorku nad řekou Temží, jinak je okolo rovina, kam až oko dohlédne. Je to stavba, jejíž velké pokoje a sály byly dokončeny až toto jaro a jsou tak nádherné, že musí člověk pochybovat, zda se podobné nacházejí někde v Evropě. Vybavenost tapisériemi předčí podobné ve Španělsku i ve Francii, jsou tu mnohé vzácné malby, ... fresky od jednoho Neapolitance, i kostel se světoznámou kaplí, v níž se uděluje podvazkový řád.*“⁹³ Hlavně z důvodu nedostatku peněz se tedy nemohl Valdštejn aktivně účastnit některých extrémně nákladných slavností, kterými žil dvůr Karla II. či londýnská společnost. Řadu z nich přesto popsal jako divák, ať už se jednalo o zmíněné přijetí oranžského prince vévodou z Yorku a následné dvorské festivity, nebo o ceremoniál instalování londýnského starosty. Do popisů dvorských akcí však občas zavítala také poznámka, v níž se Karel Ferdinand z Valdštejna vyjádřil k soukromým aktivitám anglického krále, které se podstatně odlišovaly od upjatého způsobu života na vídeňském dvoře: „*král dnes poobědval u své francouzské metresy [vévodkyně] z Portsmouthu, což veřejnost velmi skandalizovala.*“⁹⁴

Potíže s nedostatkem peněz nutily Valdštejna posílat do Vídně dosti podrobné účty. Jeho hlavní výdaje se týkaly „provozních nákladů“ ambasády. Císařský vyslanec tak žádal například refundování nemalých prostředků, které vynaložil na poštu, a to jak v rámci

⁹¹ ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1678, kart. 20, dopis z 1.3.1678, fol. 36-7.

⁹² O symbolickém významu obnovy tohoto sídla například John ADAMSON, *The Kingdom of England and Great Britain: The Tudor and Stuart Courts 1509-1714*, in: Týž (ed.), *The Princely Courts of Europe. Ritual, Politics and Culture under the Ancien Régime 1500-1750*, London 1999, s. 95-117, zde s. 115.

⁹³ „[Windsor] liegt auf einer Anhöhe, reines herumb, soweit nur das Aug reichen kan, die angenembste schöne Ebene. Das Gebau, welches diesen Fröhling erst wohlschaft so prächtig mit großen Sallen und gleicher Ordnung der Zimmer [fertiggemacht worden ist], daß man zweiffeln muß, ob dergleichen in Europa zu finden. Die Errichtung der Tapezereyen solle auch die spanische und französische übertreffen, ... viel köstliche Malereyen, die Böden in fresco von einem Napolitaner gemalet, die Kirch[e] ist von einer sonderlichen raren Structur, darinnen die weiterberühmte Capelle, wo der order von Gartier ertheilet wird.“ – Tamtéž, dopis z 5.11.1678, fol. 97-98.

⁹⁴ „Der König bey seiner französischen Maitresse, madame de Porsmut, zu Mittag tractiret, so das Publicum sehr scandalisiret.“ Jednalo se o Louisu de Kéroualle, vévodkyni z Portsmouthu, oficiální milenku Karla II. Tamtéž, annus 1677, kart. 19, fol. 111-116.

Londýna, tak na spojení s Vídní, jež fungovalo přes Brusel, a s Nijmegenem přes Haag. Další položkou pak byly náklady na cestování: Valdštejn dostal v Anglii zapůjčenu královskou jachtu, s níž se plavil podél pobřeží a po Temži. Ačkoli se jednalo o bezplatný pronájem, bylo třeba pravidelně platit kapitána a posádku. Dlouho také zůstávala nezaplacena částka kapitánovi jisté holandské fregaty, na níž se císařský vyslanec přeplavil ze Spojených provincií na britské ostrovy. Kromě těchto nákladů však do rozpočtu ambasády vstupovaly i položky za zvláštní jednotlivosti, například za blíže nespecifikovanou zásilku pro generála Montecuccolliho z londýnského Arsenálu za více než 141 zlatých. Do této kategorie by také spadaly všechny částky vynaložené jako „pozornost“ pro dvorské služebníky krále i vévody z Yorku, kteří byli obdarováni podle zdejšího zvyku (jak nezapomene Valdštejn zdůraznit) 150 zlatými po audienci císařského vyslance u obou Stuartovců.

Pobyt ve vzdálené zemi měl několik specifík, která mohla přerůst v diplomatické obtíže. Rozdílné náboženství Angličanů nutilo Valdštejna zřídit si vlastní kapli. Částka na její vybavení a provoz přitom jednoznačně vévodí sumám, které císařský vyslanec vymáhal *ex post*.⁹⁵ Zatímco zvenčí měla být kaple co možná nejméně nápadná (proto architektonická přestavba ambasadorova sídla nepřipadala do úvahy), vevnitř měla mít všechny náležitosti katolického kostela. A tak Valdštejn kupoval liturgická roucha a látky (dohromady za cca 700 zlatých), mešní náčiní (kalich za 31,5 zlatých, ciborium za 36 zlatých), oltář s oltářním obrazem (za 66 zlatých a 40 krejcarů), a také svíčky a mešní víno. Zedníkům a truhlářům potom zaplatil za úpravu jedné místnosti, která byla předělávána celý půlrok po Valdštejnově příjezdu, celkem 75 zlatých. U kaple působili dohromady tři duchovní, z nichž jeden sloužil každodenně mši a pobýval u ambasády od srpna 1677 (za čtyři měsíce měl dostat 53 zlatých a 20 krejcarů), další dva zde byli o měsíc méně a byli vedeni jako kaplani (každý z nich měl dostat po 40 zlatých). Přesto si Valdštejn stěžuje, že v porovnání s kaplí španělského vyslance vypadá jako chudý příbuzný, protože ten má vedle hlavního kaplana ještě dalších dvanáct duchovních, kteří každodenně slouží mši i s litaniami a navíc v době svátků (jako jsou například narozeniny španělského krále) pořádají slavnou mši s hudbou a zpěvem.⁹⁶ Valdštejn rovněž upozorňuje, že taková oslava je příležitostí k navazování společenských i politických

⁹⁵ Jen zřízení kaple (bez provozních nákladů) stálo 980 zlatých a 30 krejcarů, což je téměř polovička z 2115 zlatých a 19 krejcarů, které Valdštejn na konci roku 1677 požadoval po dvorské komoře. Tamtéž, fol. 139-144.

⁹⁶ Tamtéž, fol. 131-138: „circa capellam ac exercitium religionis catholicae ... humillime dare possum informationem, quod Hispanici ministri, etiam si saltem fuerint ablegati, in illorum capella, ... cum capellano majore, duodecim alios sacerdotes atant, qui quotidie pretiosis ornamentis et apparatusibus ... misas legunt et lytanas cum benedictione dicunt. ... Marchio Borgomaieus pro die natalitio regis catholici solemnem missam per musicos regios cantatam celebrari curavit, ac post illam principem auriacum ... sumptuosissimo exceptit convivio.“

kontaktů, protože po ní zpravidla následuje traktace předních hostů, významných činitelů anglického veřejného života.

V raném novověku fungoval dům vyslance zároveň jako jeho soukromá rezidence, ale také jako veřejná budova, ambasáda. Přesto zejména v 16. století, kdy bylo právo na vlastní kapli teprve ustanovováno, docházelo k mnoha kontroverzím.⁹⁷ Toto právo však postupně uznávala většina států i přesto, že se výkon náboženství, jež bylo často v hostitelské zemi zakázáno, mohl stát nepříjemným pro propagátory domácí konfese.⁹⁸ Podobné nebezpečí se ještě zvětšovalo, pokud bohoslužby v domě vyslance navštěvovali také jeho krajané právě přítomní v cizím městě nebo dokonce sloužily tyto obřady jako jedna z mála možností pro náboženské vyžití cizích poddaných. Náboženská situace v Anglii byla navíc dosti nestabilní a chvíle relativního klidu byly často vystřídány až hysterickými výstupy proti katolictví následujícími po některé z afér či provokací.⁹⁹ Také Valdštejn se během svého působení v Londýně setkal hned několikrát s tlaky na to, aby byl zamezen přístup místním katolíkům do jeho kaple. Stalo se tak například roku 1677, kdy s Holanďany bojující Francouzi vzbouřili v Anglii nové protikatolické vášně s dojmem, že se na každém katolickém shromáždění (byť pod patronací císařského vyslance) kují francouzské pikle. Proti „otevřenosti“ Valdštejnových soukromých mší širší veřejnosti navíc mluvil i fakt, že císař sám (lépe řečeno dolnorakouská vláda) všemožně podobné návštěvy rakouských nekatolíků v sídlech protestantských ambasád zakazovala.¹⁰⁰ Valdštejna znepokojovala napjatá situace, která panovala v Anglii v důsledku katolicismu králova bratra, vévody z Yorku. Dobře si uvědomoval, že případný výbuch protikatolických nálad může ohrozit i jeho postavení. Proto několikrát sondažoval v parlamentu ve snaze předejít nepříjemnostem. V dopisech do Vídně pak kritizoval příznivce obou náboženství. Také si všiml, že někdy je náboženství jen zástupným

⁹⁷ Například roku 1550 vtrhly anglické úřady do domu benátského vyslance a zatkly kněze přímo při mši. Roku 1551 zakázal Karel V. vykonávat anglickému vyslanci siru Thomasi Chamberlainovi anglikánskou bohoslužbu ve svém domě ve Flandrech – srov. Edward R. ADAIR, *The Exterritoriality of Ambassadors in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York 1929, s. 131 a 182.

⁹⁸ „Alle Botschafter, Gesandten und Residenten haben das Recht, in ihren Häusern die Religion des Fürstens oder Staates, dem sie dienen, frei auszuüben und dazu alle Untertanen desselben Fürsten zuzulassen, die sich in dem Lande befinden, wo sie residieren.“ – srov. německý překlad díla Francois DE CALLIÈRES, *De la manière de négotier avec les Souverains*, Amsterdam 1716, s. 101; citováno podle Klaus MÜLLER, c.d., s. 152. Analogicky přiznává právo na výkon vlastní konfese také Johann Christian LÜNIG, *Theatrum ceremoniale historico-politicum I.*, Leipzig 1719, s. 379-380.

⁹⁹ Důvodem bude alžbětinské spojení anti-katolicismu s anglickou národní identitou, které fungovalo v Anglii v nezměněné míře po celé 17. století, což byl patrný rozdíl například vůči „utilitaristickému“ přístupu Francie, kde existovala švédská domácí kaple nerušeně i po roce 1685 a sloužila místním i zahraničním (německým) protestantům. Srov. Benjamin J. KAPLAN, c.d., s. 346.

¹⁰⁰ Srov. Klaus MÜLLER, c.d., s. 153. Roku 1686 dostal nový vyslanec v Anglii Dominik Ondřej z Kounic jasný příkaz ještě před svým odjezdem z Vídně, aby v zájmu zamezení konfliktů nespouštěl do své soukromé kaple v Anglii žádného Angličana. O Kounicově misi dále Grete KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg des Hauses Kaunitz*, Göttingen 1975, s. 46.

motivem sporů, a že pravý důvod protikatolických nálad tkví v tom, že si někteří poslanci spojují Jakuba Stuarta s touhou po prosazení absolutistické vlády po vzoru Francie Ludvíka XIV.: nejde prý o konfesi, ale o svobodu!¹⁰¹

Přes veškerou snahu, s níž se snažil předcházet možným nedorozuměním, zažil Valdštejn v Anglii jeden z nejsilnějších záchvěvů antikatelických vášní, který byl spojen s odhalením tzv. papeženeckého spiknutí (*Popish plot*) v září 1678 a který notně rozhoupal politickou scénu a záhy se přenesl i do ulic.¹⁰² Do značné míry vykonstruovaná až nesmyslná obvinění (královna Kateřina z Braganzy prý chtěla krále otrávit pro jeho nevěry...) však zviřila atmosféru veřejného mínění. Podzim roku 1678 pak trávil Valdštejn ve strachu, co aféra přinese papežencům („*jak zde katolíky nazývají*“) a jezuitům. Dokonce se obával konfiskací katolického majetku a dalších persekucí, a to zejména poté, co nové volby do anglického parlamentu vyhráli budoucí whigové, hrající na radikálně anglikánskou notu.¹⁰³ Po uzavření separátního míru se tak náboženská otázka stala novým ústředním tématem Valdštejnových zpráv. Zjištěná situace nakonec také ukončila misi Karla Ferdinanda z Valdštejna. V neděli 7. února 1679 vtrhnul do jeho domu královský soudce (*judex regius*) s dopisem od sekretáře Williamsona a s ozbrojeným doprovodem pod velením gentlemana jménem Waller. V prostorách vyslancovy rezidence potom objevili jakéhosi jezuitu Jana Gawena a u něj dopisy dokazující jeho konspirační úmysly, dlouhodobou špionáž a kontakty s francouzským vyslancem. Poděšený Valdštejn v podrobném líčení do Vídně uznává, že má jen malou šanci, aby jeho případná stížnost na porušení nedotknutelnosti vyslancovy rezidence uspěla za současné politické situace.¹⁰⁴ Jakkoli ho Williamson¹⁰⁵ ujišťoval, že král nemá vůči němu žádné podezření, přesto celá aféra vrhla špatné světlo na císařskou misi. Z hlediska Valdštejna se ale jednalo o poslední kapku, měl strach o svou osobu, neboť – jak píše 21. února 1679 – „*je lid pobuřován proti Vaší císařské milosti*“¹⁰⁶, a proto žádá císaře, aby jej zbavil diplomatického poslání. Ještě do konce měsíce února mu císař vyhoví, a tak Valdštejnova mise po dvou letech skončí. Na své místo doporučuje sekretáře Nawitze, který také Valdštejna skutečně nahradí. Jejich vztahy byly přátelské a nyní již bývalý vyslanec

¹⁰¹ „Ich habe letzlich den vom Parlament stark der Religion wegen zugesprochen, darbey vorgestellt, was selbe bey diesem verwirrten Stand beyden Religionen wurde, auf welches ich eine gantz unwillige Antwort bekommen, es seye nun um kein Religion, sondern umb die Libertät zu thun.“ - ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1677, kart. 19, fol. 85-87.

¹⁰² K jeho genezi a průběhu dále Martin KOVÁŘ, *Stuartovská Anglie*, Praha 2001, s. 241-243.

¹⁰³ ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1678, kart. 20, fol. 150-153.

¹⁰⁴ Tamtéž, annus 1679, kart 20, fol. 32-38.

¹⁰⁵ Williamsona samotného smetla hysterie kolem spiknutí papeženců také a určitou dobu si pobyl v Toweru (dále Florence M. GREIR EVANS, *The Principal Secretary of State*, Manchester 1923, s. 142.

¹⁰⁶ ÖStA Wien, HHStA, StAbt, England, annus 1678, kart. 20, fol. 39-41: „*populus contra sacram vestraum majestatem caesaream concitebur.*“

dával svému nástupci cenné rady a udržoval s ním bohatou korespondenci až do března roku 1681.¹⁰⁷ Tyto dopisy prozrazují, že i po svém odjezdu se Karel Ferdinand živě zajímal o anglické záležitosti, protože se stal načas předním odborníkem na britské ostrovy u vídeňského dvora. Nawitz mu posílal informace o možnostech nové spojenecké smlouvy s císařem, o prodlužování parlamentního jednání, ale také o surových mravech, které v Anglii vládou, nebo o vzpomínkách na Valdštejna u anglického dvora, do jehož paměti se nesmazatelně vryl.

*

Již působení Adama mladšího z Valdštejna v době českého stavovského povstání položilo základy úzké spolupráce Valdštejnů s lidmi ze saského dvora.¹⁰⁸ Spojení bylo oboustranné a sasští rezidenti nejednou využívali pohostinství Valdštejnů v Praze. Když přijeli v srpnu 1638 do Prahy vyslanci jednotlivých kurfiřtů, měly pro ně být uspořádány bankety v domech jednotlivých šlechticů, kteří v českém hlavním městě vlastnili některý z paláců. Je pochopitelné, že sasští vyslanci měli být pohoštěni ve valdštejnském paláci. Bohužel je tehdy ale nevítal Adam mladší z Valdštejna, tou dobou již na smrt nemocný, ale jeho syn Maxmilián.¹⁰⁹ Naopak císař vysílal do Saska příslušníky valdštejnského rodu a to na důležité diplomatické mise. Zvláštní zkušenost s drážďanskou ambasadou měl také Ferdinand Arnošt z Valdštejna. Čtyři roky po návratu z vestfálských jednání jej čekal další významný úkol, a to legace do Saska s ohledem na blížící se volbu českého krále Ferdinanda IV. římskoněmeckým císařem.¹¹⁰ Spolu s Valdštejnem potom do Saska putoval také dr. Johannes Crane, oba se znali z doby vestfálských mírových rozhovorů. Jednání s Janem Jiřím I. nebyla vůbec jednoduchá, neboť tento Wettin byl znám po celé Evropě svou zálibou v alkoholu. Ferdinanda Arnošta proto právem naplňovaly obavy, že v nastalých pitkách neudrží krok s kurfiřtem, a tím se znemožní před drážďanským dvorem. Proto si vzal na pomoc některé své přátele, kteří „*dokážou lépe pít než on*“.¹¹¹ Na prvním místě je třeba v jeho doprovodu vidět strýce Karla Ferdinanda (Karlíček), jehož výdrž byla podle ostatních informací, které o něm máme, jeho hlavní předností. Ferdinand III. i Leopold I. však nevyužívali Valdštejny pouze na závažná diplomatická jednání, ale také na ceremoniální akce, příkladem může být účast Karla

¹⁰⁷ Tyto dopisy byly uloženy v SOA Praha, RAV, inv.č. 3568, sign. III-12/2, kart. 60.

¹⁰⁸ Jelikož chybí Adamovy deníkové zápisky z doby českého stavovského povstání je toto tvrzení pouhou hypotézou, kterou by ale mohl ověřit další archivní výzkum zejména v saských archivech.

¹⁰⁹ Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (ed.), c.d. IV, s. 484.

¹¹⁰ Jeho přítomnost v Sasku byla mezi 27. únorem a 7. březnem 1652. Srov. Ludwig BITTNER – Lothar GROß, c.d., s. 162.

¹¹¹ „Der Graf Ferdinandt von Walldstein richtet sich schon auf seiner dreßnerischen ambasciata, führet den Graf Carll von Walldstein und etliche andere camaraden mitt, die beßer saufen khünnen alß er selbsten“. Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (ed.), c.d. V, s. 561.

Ferdinanda na pohřebních obřadech za zemřelého kurfiřta Jana Jiřího I. v únoru 1657.¹¹² Téhož roku v květnu to byl opět Valdštejn, František Augustin, který byl vyslán na tajné jednání s novým kurfiřtem Janem Jiřím II. ohledně saské podpory volby Leopolda I. ve Frankfurtu. František Augustin nakonec do Drážďan nedojel, protože jak saský vévoda, tak jeho manželka Magdalena Sibyla užívali tou dobou teplických horkých koupelí.¹¹³ Pouto s nejvyššími patry saského dvora však bylo ještě intenzivnější a Jan Jiří II. se stal dokonce kmotrem prvorozeného dítěte Karla Ferdinanda (Karlíčka), dcery Antonie, která se narodila začátkem září 1655.¹¹⁴ Vévoda sice tehdy poslal do Prahy svého skutečného komorníka, aby držel malou Valdštejnovou v náručí, jednalo se ovšem z hlediska ceremoniálu o plnohodnotnou náhradu (stačí připomenout, že „*per procurationem*“ se odehrávala řada habsburských svateb).

Spojení Valdštejnů s drážďanským dvorem se ale neztratilo ani poté, co ze scény odešla generace synů a vnuků Adama mladšího. Svého vrcholu zažilo ve dvacátých a třicátých letech 18. století v osobě Leopolda Viléma z Valdštejna, který působil dlouhá léta nikoli jako císařský vyslanec, ale přímo jako dvořan saského kurfiřta a polského krále Augusta II.¹¹⁵ Lépe řečeno: byl dlouhá léta ve službách jeho manželky, habsburské arcivévodkyně Marie Josefy. Kromě samotného Leopolda Viléma stál o místo v Drážďanech pro svého oblíbeného příbuzného také Jan Josef a to minimálně od roku 1722, kdy v dopise prosil Lothara Josefa Dominika z Königsegg, tou dobou místodržícího v Sedmíhradsku, o přimluvu u císařovny-vdovy Amálie Vilemíny.¹¹⁶ Celá akce se podařila, ale až po šesti letech a nezměrném úsilí. Po odjezdu Františka Karla Vratislava z Mitrovic do Ruska roku 1728 byl jmenován novým nejvyšším hofmistrem královny Marie Josefy právě Leopold Vilém z Valdštejna.¹¹⁷

Intenzivní pouto, které měl se svým vzdáleným příbuzným Janem Josefem z Valdštejna, činilo z Drážďan důležité místo nejen pro mezinárodní spolupráci posílenou habsbursko-wettinským sňatkem roku 1719¹¹⁸, ale také pro malou valdštejnskou politiku

¹¹² Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (ed.), c.d. VI, s. 277 a 281.

¹¹³ Tamtéž, s. 322.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 80.

¹¹⁵ Dosud zásadní práce o saském dvoře Friedricha Augusta je Karl CZOK, *Am Hofe Augusts des Starken: Herrscher, Höfe, Hintergründe*, Leipzig 1989.

¹¹⁶ Srov. Königseggovu odpověď z 25.7.1722, uloženo v RAV, inv. č. 3466, sign II-20/XI, kart. 47, fol. 3-4.

¹¹⁷ O funkci královnina nejvyššího hofmistra za Františka Karla Vratislava z Mitrovic srov. Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí a císařský dvůr v době vrcholného baroka*, disertační práce FF MU Brno, 2007, s. 95-97. Jmenování dosáhl Leopold Vilém z Valdštejna 30.3.1728. NA Praha, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1271, sign. T 9, č. 26.

¹¹⁸ V současné době dochází v historiografii k důležitému přehodnocení významu tohoto sňatku, který se podle mnohých badatelů stal (podobně jako sňatek další dcery Josefa I. Marie Amálie s bavorským kurprincem Karlem

uvnitř Čech. Se Saskem totiž sousedila panství Jana Josefa z Valdštejna Duchcov a Horní Litvínov a Leopold Vilém byl svým příbuzným několikrát žádán, aby pomáhal ve valdštejnský prospěch řešit hraniční spory, jež provázely v raném novověku téměř každé sousedství.¹¹⁹ Oba Valdštejnové však spolu diskutovali také závažnější témata. Leopold Vilém se snažil na popud Jana Josefa, prezidenta českého komerčního kolegia, u saského dvora vést ke zdárnému konci jednání o splavnění Labe z Prahy přes saské území až do Hamburku. Do celé akce zapojil zejména saské obchodníky, kteří měli velký zájem na spolupráci s českými, a to zejména proto, že v Sasku byl nedostatek produktů, které by se daly v Hamburku prodat. Podle slov vyslance Valdštejna se tak nejvíce bojí sasští obchodníci situace, kdy budou muset vysílat po Labi do Hamburku jen prázdné lodě. Z řádků Leopolda Viléma dokonce zaznívá jakési vlastenectví, když píše do Duchcova svému příbuznému: „*chci sloužit v čase své přítomnosti [v Sasku] ze všech sil veřejnému blahu a zejména své vlasti v komerčních záležitostech podávat ruku.*“¹²⁰ Součástí intenzivní korespondence mezi oběma Valdštejny bylo také několikrát pozvání Jana Josefa do Drážďan, kde si jeho příbuzný dokonce zakoupil dům, „*který sice není velký, ale v krajní nouzi může dobře sloužit.*“¹²¹ Dobré vztahy mezi císařem a saským kurfiřtem se odrážely také v silném postavení, které Leopold Vilém měl u sasko-polského dvora, kde byl chápán jako neoficiální vyslanec Vídně. Patrným vrcholem bylo udělení řádu bílého orla, který obdržel z rukou následníka trůnu 21. dubna 1729.¹²² Kromě toho byl Leopold Vilém zván na královské hony, jež pořádal z pochopitelných důvodů spíše následník trůnu než král, což vedlo k dalšímu navazování kontaktů se saskou šlechtou. Zároveň však účast na těchto reprezentativních akcích nebyla zadarmo, a tak Leopold Vilém několikrát prosí svého příbuzného za hranicemi, aby mu vypomohl nějakou tou finanční částkou, nebo mu dokonce poslal rychlého koně na hon.

Albrechtem) základem pro budoucí ambiciózní politiku obou s Čechy sousedících států (právní založení nároků na císařskou a českou korunu po roce 1740). Změny ve stylu saské kurfiřtské reprezentace si všiml už Wolfgang GÖTZ, „Reichsstil“-Tendenzen in der sächsischen Baukunst des frühen 18. Jahrhunderts, Jahrbuch der Coburger Landesstiftung 26, 1981, s. 11–42; v českém prostředí daná problematika zkoumána v komparaci s barokní korunovací Karla VI. roku 1723 - Andreas GÜGLER, CONSTANTIA ET FORTITUDINE (Bankette und Schauessen im Zusammenhang der Krönungsfeierlichkeiten in Prag 1723), in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750), (= Opera historica 5), České Budějovice 1996, s. 267–292.

¹¹⁹ O hraničních sporech mezi panstvím Duchcov a Saskem v RAV, inv. č. 2618, sign XI-C.

¹²⁰ „die zeit meines hier=sein mich auf alle weise beflüssen und bemühet habe, dem Publico nach allen Kräften zu dienen, und in sonderheit meinem Vatterland in Comercialibus solche sachen an die Hand zu geben.“ RAV, inv. č. 3436, sign. II-18/XVIII, fol. 177-178, 17.6.1729.

¹²¹ „...so verhoffe, dass Eu[er] Ex[cellenz] bey niemand anderen als in meinem Haus dero Quartirnehmen werden, welches obzwar nicht groß, dennoch zur Notdurft dienen dörfte.“ Podle názorů Leopolda Viléma by cesta prospěla Janu Josefovi hlavně ze zdravotních důvodů. Srov. tamtéž, fol. 173-4, 25.3.1729.

¹²² Tamtéž, fol. 175-176, 22.4.1729. Analogicky dopis Fridrichu Augustovi z Harrachu 30.5.1729 (uloženo v ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Leopold), kart. 610).

Důležitost legace Leopolda Viléma vzrostla s vypuknutím boje o polské nástupnictví. Lavírování kurfiřta a polského krále Augusta II. mezi habsburskou a francouzskou stranou dělalo z drážďanského dvora území plné intrik. Přípravy na válku začaly v Sasku zhruba v polovině roku 1730 a Leopold Vilém pilně objížděl vojenské tábory a podával informace do Vídně. Paralelně psal o situaci v Sasku také některým významným šlechticům, například Fridrichu Augustovi z Harrachu. Vedle zpráv o tom, s kým král zrovna jednal, psal Valdštejn zejména o pohybu francouzského vyslance a o jeho aktivitách, činnosti cizích vyslanců (z pochopitelných důvodů zejména osmanského a ruského¹²³), zabezpečení pevností (stavba a vybavení nových pevností Kehl a Philippsburg), střetech mezi katolickou a luteránskou stranou u dvora a o kulturních akcích (divadlo, slavnosti¹²⁴). Velkou pozornost budil také nástup nového saského kurfiřta a polského krále Fridricha Augusta II. (jako polský král August III.), o jehož prvních státnických krocích podává Valdštejn poměrně zevrubné informace. Sám se účastnil několika ceremoniálních momentů, například vjezdu nového krále do Krakova a jeho korunovace. Valdštejnovy dopisy z doby jeho legace do jisté míry uspokojují poptávku jeho korespondenčních partnerů a odrážejí tak částečně obavy vídeňského dvora, s jehož představiteli si dopisoval. Kromě dlouhodobé obavy z verbování tureckých vojsk v dosti nepřehledné východní části polského státu se jako bezpečnostní riziko jeví především aktivita pruského státu. Již v dopise z 21. března 1731 píše Leopold Vilém z Valdštejna o tom, že se zraky pruského krále a jeho stále větší armády upínají ke slezským hranicím. Navíc může dojít k tomu, že do celého podniku bude zapojeno i Sasko, které je potřeba udržet v císařském táboře.¹²⁵ Dalšími velkými tématy pak byla nálada na řezenském sněmu, kde došlo na počátku roku 1732 k prosazení říšské garance pragmatické sankce,¹²⁶ nebo politika Francie v Polsku, kterou Leopold Vilém velmi trefně zhodnotil jako vytváření spojenců, jež pak používá jako štíty pro zakrytí vlastních mocenských zájmů v západní Evropě. Jedním z těchto štítů je také Stanislav Leszcynski, jenž se na počátku 30. let 18.

¹²³ Rusko mělo sloužit jako důležitý spojenec v nadcházející válce o polské nástupnictví a osmanská říše zase hodlala využít momentálního zaneprázdnění habsburské monarchie k boji na balkánské frontě (došlo k tomu až roku 1736). K mezinárodní situaci začátku 30. let 18. století z pohledu habsburského soustátí dále Bernd RILL, Karl VI. – Habsburg als barocke Großmacht, Graz-Wien-Köln 1992, s. 290 an.

¹²⁴ Například o sňatku nemanželské dcery Augusta II. Friederiky von Cosel za polského šlechtice Antona Moszynského, která se odehrávala celá inkognito, v maskách – ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Leopold). kart. 610, 4.3.1730.

¹²⁵ „Kann nicht wissen, will aber umb so weniger daran zweiffeln, als dieses werk, wie obgemeldet, in confinibus Silesia aufzurissen kommet. ... Die hierzu benöthigte große unkosten dörfften allem ansehen nach auf das gute Sachsenland fallen, welches zum beytrag zu wenig dienlichen und dem land keinen nutzen bringenden dingen genugsamben geld=vorrath in landen hat, kommt es aber auf unser geliebtes teutsches Vaterlandt an und sollen zu dessen aufrechterhaltung und defension etwas beyzeugen.“ – tamtéž, dopis z 21.3.1731.

¹²⁶ Dále Bernd RILL, c.d., s. 271-272. Saský kurfiřt Fridrich August se přitom dopustil ošklivého veletoce, když opustil svou dosavadní podporu pragmatické sankci a přidal se k bavorsko-falcké opozici v kurfiřtském kolegiu. Později s ohledem na nástupnictví svého syna v Polsku zase svůj názor změnil.

století začal již podruhé s francouzskou pomocí ucházet o polskou královskou korunu.¹²⁷ Za hlavního zastávce francouzské politiky potom považuje Valdštejn kurfiřtova nejstaršího nemanželského syna Mořice Saského.¹²⁸

Leopold Vilém však nepobýval pouze v Sasku, na rozdíl od klasických legací do vzdálených zemí byl pobyt nedaleko českých hranic příjemný v tom, že mohl poměrně často zajíždět na své statky a také do Prahy nebo dokonce až do Vídně. Na české území se také dostával jako doprovod královských manželů či jejich dětí (pobyty v Teplicích nebo v Karlových Varech). Ačkoli byl Leopold Vilém celou dobu formálně součástí kurfiřtského dvora, nepřestal se cítit jako věrný poddaný císaře, který jej také platil. Z této ambivalentní pozice si občas ve svých dopisech neodpustí srovnání mezi politickými systémy v Sasku (resp. v Polsku) a v habsburské monarchii a to zejména s ohledem na snahu Augusta II. v prvních letech jeho vlády prosadit silnou centrální vládu v obou jím spravovaných státech. Král, který je sice císaři nakloněn (nebo se tak Valdštejnovi v ještě v červnu 1730 jevil), „... nemá žádnou absolutní moc, ale vše posílá k projednání kabinetu, jemuž předsedá. Já tudíž považuji za nutné udržet tento kabinet ve správných kolejích, aby zachovával principy prospěšné Vašemu císařskému majestátu.“¹²⁹ Starost o severní části habsburské monarchie je pochopitelná, vždyť zde měl své rodové statky, zejména pak Arnsdorf (dnes Arnultovice u Hostinného), ale také panství na slezské straně Krkonoš (Steinseiffen-Sciegny a Krumhubel-Karpacz), kam zajížděl při cestě z Polska do Saska.¹³⁰

Leopold Vilém z Valdštejna byl nejvyšším hofmistrem polské královny do roku 1734, kdy jej vystřídal opět hrabě Vratislav z Mitrovic.¹³¹ Po návratu do habsburské monarchie toužil nadále angažovat se ve veřejném životě a to nejlépe jako kladský hejtman. Začíná tedy psát na všechny strany žádosti a prosit o přímluvu u císaře, aby mu jeho vysněný úřad svěřil. Také pro tento případ byly aktivovány kontakty, které již století udržovali Valdštejnové s Harrachy: konkrétně šlo o přímluvu Fridricha Augusta z Harrachu u císařovny Alžběty

¹²⁷ Tamtéž, dopis z 20.4.1732. Podobné hodnocení zahraniční politiky kardinála Fleuryho podává i současná historiografie – srov. Aleš SKŘIVAN, *Evropská politika 1648-1914*, Praha 1999, s. 85.

¹²⁸ ÖStA Wien, FA Harrach, FA Harrach, kart. 610, (Leopold), dopis z 2. 6.1733.

¹²⁹ [Ihro Maystätten] ... noch keine absolute gewalt haben, sondern alles in Cabinet gerichtet und geschicket wird, in welchem höchst die selbe aber das praesidium führen, und ich also veranlasset werde, höchst dieselbe jederzeit in guten glais zu erhalten und bey zeit und gelegenheit solche pricipia beyzubringen, welche zum allerhöchsten dienst ihro kayserlichen mayestät erforderlichlich zu seyn erachte... Tamtéž, 15.6.1730.

¹³⁰ „Künftige Woche bin gesinnet auf einige Zeit auf meine Herrschaft in Schlesien zu verreissen, um alda weilen meine Gemahlin, wann mit Seiner May[estät] der Königin nach Pohlen abgehe, sich alda aufhalten wird.“ Bohužel nezmiňuje jméno tohoto panství. Tamtéž, 20.11.1733.

¹³¹ František Karel Vratislav z Mitrovic se vrátil do střední Evropy z Ruska již roku 1733, kdy byl vyslán na určitý čas do Švédska, odkud se vrátil o rok později, aby nahradil Valdštejna v Drážďanech. Srov. Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universallexikon LIX*, s. 633.

Kristýny.¹³² Dočkal se až po dvou letech, ke jmenování kladským hejtmanem došlo roku 1736.¹³³ Ačkoli se setkával s názorem, že si výrazně pohoršil, když vyměnil post nejvyššího hofmistra dvora polské královny za funkci správce malého hrabství na česko-slezském pomezí, sám Leopold Vilém tyto názory odmítal a poukazoval na to, že si polepšil finančně, kdy místo nepravidelných 2000 zlatých, které vymáhal ještě dva roky poté, co v souladu s císařskou vůlí přepustil hraběti Vratislavovi prestižní drážďanské místo, dostával pravidelný příjem 4000 zlatých.¹³⁴ Ve své funkci pak vydržel až do obsazení kladského hrabství Prusy a připadla mu tak dějinná úloha uzavřít posloupnost kladských hejtmanů.¹³⁵ Ani vazby na saský dvůr však nebyly po roce 1734 zpřetrhány. Dcera Leopolda Viléma Marie Alžběta se stala hlavní dvorní dámou královny Marie Josefy na drážďanském dvoře a 25. února 1740 se zde provdala za saského šlechtice Karla Ludvíka z Wolffersdorfu, jenž tou dobou zastával úřad komorníka polského krále. Wolffersdorfa a jeho manželku čekala skvělá kariéra: rok po svatbě se stal nejvyšším lovčím Augusta III. a za 3115 tolarů získal také povýšení do stavu říšských hrabat. Nechal vybudovat honosný palác v Grödelu a neméně přepychový dům v Drážďanech. V diplomatických službách potom vystupoval proti pruskému záboru Slezska, za což si od ruské carevny Kateřiny II. vysloužil řád svatého Ondřeje. Wolffersdorfovu zářnou kariéru u saského dvora zkalil snad jen fakt, že mu Marie Alžběta, rozená z Valdštejna, nedala mužského dědice, a tak se o nemalý hmotný majetek i o společenskou prestiž museli podělit jeho příbuzní.¹³⁶

4.1.3 Valdštejnové, kteří tvořili dějiny světa

Parafráze na Kalistovu knihu o Češích tvořících světové dějiny nebyla vybrána pro záhlaví této podkapitoly náhodou. Jen málokdy se podaří, aby čeští šlechtici mohli hrát úlohu ve skutečně nejvyšších patrech evropské politiky, která jinak náležela v 17. a 18. století skutečně pouze suverénům. Hned dvakrát se během sledovaného období členové rodu

¹³² „Mir ist gewißlich kein Ort so beschaffen, alß wie das liebe Glaz, kann auch keiner seyn, wo ich nicht mehrere annehmlichkeit und convenienz hätte, als dahier, das ganz[e] Gewissen dafür haltens, daß Ihre May[estät] der Kayser [mich] ... zu einem Landeshauptmann anhero ernennen.“ FA Harrach, (Leopold), kart. 610, 8.4.1737.

¹³³ Některé prameny uvádí rok 1734, což je podle mého názoru chybně (například NA Praha, ČDK, Böhmische Ehrentaffel II. (N-Z), inv. č. 2391, kn. 108).

¹³⁴ Svůj plat za poslední rok svého působení, tedy za poslední dvě čtvrtletí roku 1734, vymáhá ještě za dva roky poté, kdy prosí Fridricha Augusta z Harrachu, aby se přimluvil za uspišení platby. FA Harrach, (Leopold), kart. 610, dopis z 28.5.1736.

¹³⁵ Leopold Vilém z Valdštejna odchází z Kladska ve víru války o rakouské dědictví roku 1741. Srov. Arno HERZIG - Malgorzat RUCHNIEWICZ, Dzieje ziemi Klodzkiej, Hamburg-Vratislav 2008, s. 195. Za upozornění děkuju Dr. Janu Zdichyncovi.

¹³⁶ www.wolffersdorf.de/Chronik/Ludwig/Graf-leben.html. Stav k 3.8.2009.

Valdštejnů zapsali do těchto „velkých“ dějin. Poprvé se tak stalo díky diplomatické misi Karla Ferdinanda z Valdštejna do Polska začátkem roku 1683.¹³⁷

Není třeba jistě zdůrazňovat, v jak kritické situaci se roku 1683 habsburská monarchie nacházela. Na východě se pohnula obrovská vojska pod velením velkovezíra Kara Mustafy a znovu, v historii již podruhé, se pokusila dobýt Vídeň. Vojenské dějiny, jakkoli významné, ponecháme stranou¹³⁸ a naši pozornost upřeme na diplomatické dění v Evropě, v němž sehrál Karel Ferdinand z Valdštejna jednu z klíčových rolí. Podobně jako na začátku 60. let 17. století volala habsburská monarchie o pomoc do všech světových stran, a to přibližně od léta 1682, kdy zvláštní císařský vyslanec Albrecht Caprara z osmanských podmínek poznal, že sultán o prodloužení vasvárského míru z roku 1664 nestojí. Na podzim se rozběhly vojenské přípravy k obraně linie Trenčín-Leopoldov-Prešpurk-Vídeňské Nové Město a také nastoupila diplomatická ofenzíva. Ta přitom byla – podobně jako vojenské síly podunajského soustátí – dlouhou dobu vázána spíše na západ, kde Ludvík XIV. hrozil neustálými výpady proti říšským krajům na Rýně. Navíc měl francouzský král úzké vazby na uherského povstalce Imricha Thökölyho, jenž začal s novou podporou Osmanů dobývat jednu hornouherskou pevnost za druhou, vybírat na území dnešního východního a jihovýchodního Slovenska daně a budovat vlastní, paralelní státní strukturu (držel Osmany uznávaný titul krále Středního Maďarska). Kritická situace se začala měnit pro habsburské barvy k lepšímu právě zásluhou diplomatů. Na prvním místě je třeba jmenovat Jiřího Adama II. z Martinic, pro něhož se mise k papežskému dvoru na přelomu let 1682-3 stala významnou epizodou v jeho bohaté kariéře císařského diplomata.¹³⁹ Naštěstí narazil v Římě na velmi příznivou atmosféru, papež Innocenc XI. se již zaobíral myšlenkou vytvořit protitureckou frontu evropských křesťanských vládařů. Vedle dlouhodobého zájmu papeže vypořádat se jednou provždy s dědičným nepřítelem celého křesťanstva je třeba vidět ještě jeden aspekt: Innocenc XI. zásadním způsobem změnil mezinárodní postavení Svatého stolce reorganizací sítě papežských nunciů, z nichž se stává koordinovaný sbor vzájemně spolupracujících jedinců

¹³⁷ Srov. Zdeněk KALISTA, Karel Ferdinand z Valdštejna, in: Týž, Čechové, kteří tvořili dějiny světa, Praha 1999, s. 137-146,

¹³⁸ Česky k vojenským dějinám roku 1683 dále Josef SVÁTEK, Dějiny Čech a Moravy nové doby III. – Vladaření císaře a krále Leopolda I., Praha 1894, s. 226 an; Milan ŠMERDA, Bitva o Vídeň roku 1683 a české země, Historické štúdie 28, 1985, s. 109-117; Jiří MIKULEC, Leopold I. – Život a vláda barokního Habsburka, Praha-Litomyšl 1997, s. 129-141; Vít VLNAS, Princ Evžen Savojský – Život a sláva barokního válečníka, Praha-Litomyšl 2001, s. 28-62.

¹³⁹ Cestou získal Martinic peněžitou pomoc v Luce (20000 zlatých), v Toskánsku (1000 pistolí a 100000 liber střelného prachu) a v Janově (30000 tolarů). K jeho misi dále Ludwig PASTOR, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters XIV./2, Freiburg im Breisgau 1930; Charles GERIN, Le pape Innocent XI. et la siege de Vienne 1683, in: Revue des questions historiques 39, 1886, s. 141 an.

s podrobnými příkazy z Říma.¹⁴⁰ Papež se tím znovu stal významným hráčem na poli mezinárodní politiky a „zázrak“ u Vídně roku 1683 je jedním z prvních momentů, kdy tato nová papežská politika slaví svůj triumf. Díky tomu se jak Dominik Ondřej z Kounic v Bavorsku, tak také později Valdštejn v Polsku mohli spolehnout na podporu papežských nunciatur.

Úspěchy císařských diplomatů tehdy kazil jen Ludvík XIV., který nejenže nereflektoval volání Vídně, ale snažil se všemožně zamezit svým klientům v Říši (některá porýnská knížata) a v Itálii (Savojsko), aby se podíleli na obraně habsburského „zlatého jablka“ na Dunaji.¹⁴¹ Jeden z klíčových soubojů mezi francouzskou a císařsko-papežskou diplomacií se pak odehrál právě v Polsku. Polský král Jan III. Sobieski měl s tureckým nebezpečím bohaté zkušenosti, vždyť ještě jako korunní maršálek porazil Osmany roku 1673 u Chocimi.¹⁴² Jeho politika však byla motivována zcela jinými zájmy, než bylo zničení osmanské moci. Tento fakt si bohužel habsburská i papežská diplomacie odmítala připustit, a tak docházelo k mnoha vzájemným nedorozuměním. Jak zdůrazňuje polská historiografie, hlavní touhou polského krále bylo zajistit svému synu Jakubovi úspěšnou volbu králem a provést reformu polsko-litevského státu tak, aby se jeho politický systém posunul směrem k anglickému parlamentárnímu modelu.¹⁴³ Legimititu vlastní dynastie pak hodlal pojistit ještě Jakubovým sňatkem s arcivévodkyní Marií Antonii, jež byla původně zaslíbena bavorskému kurfiřtovi Maxmiliánu II. Emanuelovi. Jan Sobieski chtěl tedy primárně vybudovat slávu vlastního rodu, pak reformovat Polsko a až potom vyhnat Osmany z Evropy. V průběhu 70. let 17. století tedy zkoušel s různými spojenci provádět tzv. baltskou dynasticko-teritoriální politiku: ovládnout Prusko a učinit z něj dědičné vévodství rodu Sobieski, které by se později stávalo nástupnickým prostorem pro pravidelné získávání polské koruny syny z tohoto rodu. Tím pochopitelně narážel na odpor Braniborska a musel hledat spojence. Nejdříve je našel ve Francii (oženil se francouzskou šlechtičnou Marií de La Grange d'Arquien), s níž uzavřel roku 1675 spojení. Ludvík XIV. pak zprostředkoval klid zbraní s osmanskou říší, o rok později také spojení se Švédy a vyplácení tučných subsidií. Polsko-francouzské vztahy se

¹⁴⁰ Tímto směrem se ubírá moderní bádání. Srov. Jiří M. HAVLÍK, Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682-1694), disertační práce PedF UK 2008, zde i další literatura.

¹⁴¹ Jen slovní podpora se dostala Václavovi z Althannu v Dánsku a hraběti Thunovi v Anglii. Lépe pochodil jen Jan Filip z Lamberku v Drážďanech.

¹⁴² Srov. Robert WAISSENBERGER, Orientierung im Zeitalter. Österreich und Europa vom Westfälischen Frieden bis zum Frieden von Karlowitz, in: Týž (ed.), Die Türken vor Wien 1683. Europa und die Entscheidung an der Donau, Salzburg-Wien 1982, s. 7-28, zde s. 24. O životě a kariéře Jana Sobieského dále John Bingham MORTON, Sobieski roi de Pologne 1629-1696, Paris 1933; Otto Forst DE BATAGLIA, Jan Sobieski – król polski, Varšava 1983.

¹⁴³ Srov. Zbigniew WÓJCIK, Johann III. Sobieski – ein polnischer Staatsmann, in: Robert Waissenberger (ed.), Die Türken vor Wien 1683. Europa und die Entscheidung an der Donau, Salzburg-Wien 1982, s. 179-185.

však ochlazovaly úměrně tomu, jak roztávaly ledy mezi králem Slunce a braniborským kurfiřtem Fridrichem Vilémem (zhruba od přelomu let 1678-9). Se sílící mocí Velkého kurfiřta se postupně vzdalovala vidina polského Pruska, a tak začal Jan Sobieski uvažovat o jiném území, které by mohlo sloužit jeho potomkům jako rodová základna. A zde je třeba hledat kořeny spojení s habsburskou monarchií i jeho pozdější zánik. Zrak polského krále se obrátil směrem k podunajským knížectvím Moldavsku a Valašsku, popř. k Sedmihradsku nebo dokonce k samotným Uhrám, jejichž vazba na Vídeň se v důsledku úspěchů Imricha Thökölyho povážlivě oslabil. Ještě předtím, než Valdštejn opustil Vídeň, měl tedy projekt polsko-habsburského spojení u Jana Sobieského i u jeho ženy Maryšky (jak ji polský král nazýval ve svých dopisech) velmi slušné naděje na úspěch. Ve Vídni byli velmi dobře zpraveni o tomto posunu směrem k Habsburkům a od poloviny 70. let 17. století byli do Varšavy a zejména k polskému Sejmu, v němž se měl odehrát zásadní boj o budoucí svazek, vysílání diplomatů, aby působili proti francouzským zájmům snažícím se udržet minimálně polskou neutralitu.¹⁴⁴

Karel Ferdinand z Valdštejna byl určen jako zvláštní císařský vyslanec do Polska již na podzim 1682, jeho úkolem bylo vahou osobnosti (a peněz) přesvědčit polskou šlechtu o nezbytnosti spojení s habsburskou monarchií a dohlédnout na uzavření příslušné smlouvy i na její ratifikaci v Sejmu.¹⁴⁵ Nejel tam poprvé: již v červenci 1668 je datována část jeho korespondence Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu z Krakova, roku 1670 doprovázel spolu s dalšími dvorními hodnostáři (v čele s Raimondem Montecuccolim) císařovnu Eleonoru II. Gonzagu a její dceru Eleonoru Marii, zaslíbenou polskému králi Michaelu Korybutovi Wisniowieckému.¹⁴⁶ Ostatně lze předpokládat, že na tak významnou misi by císař stěží poslal diplomata, jenž by se s danou zemí teprve seznamoval. Karel Ferdinand se o polskou problematiku staral dlouhodobě, byl přítomen přijímání polských vyslanců a sbíral informace o akcích císařských diplomatů na dvoře Jana Sobieského.¹⁴⁷ Velmi se mu líbila polská královna („*die schöne und gallante Königin aus Pohlen*“)¹⁴⁸, kterou záhy angažoval pro habsburskou věc. Před samotnou cestou mu byla splacena část dluhu, který vůči němu měla

¹⁴⁴ Roku 1678 se odehrála například poměrně významná mise moravského zemského sudího Václava z Althannu.

¹⁴⁵ Srov. Karl TOIFEL, *Die Türken vor Wien im Jahre 1683*, Prag-Leipzig 1883, s. 182.

¹⁴⁶ Dále Radmila PAVLÍČKOVÁ, „Polská“ cesta roku 1670. Město Olomouc a biskup Karel z Liechtensteinu-Castelcornu jako hostitelé císařského dvora, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica* 29, 2000, s. 97-105. Svě dojmy popsal Karel Ferdinand také v dopisu Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand]), kart. 312, např. 14.2.1670 ze Slavkova u Brna.

¹⁴⁷ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand]), kart. 312. Například o volbě Jana Sobieského roku 1674 píše 31.5.1674.

¹⁴⁸ Tamtéž, 24.6.1676.

dvorská komora ještě z dob jeho působení v Anglii, a zároveň mu byla poskytnuta záloha na jeho osobní výdaje, které se očekávaly v souvislosti s jeho polským posláním. Obě sumy (2000 zlatých za Anglii a 5000 zlatých za Polsko) však nebyly splaceny v penězích, ale v železe, jež mu mělo být vydáno zbirožským hejtmanem ve třech měsíčních splátkách od února 1683.¹⁴⁹ V hotovosti dostal na cestu 14000 zlatých, což se může sice jevit vzhledem ke krátkosti jeho pobytu v Polsku hodně, vyrovnat se francouzským nabídkám však něco stálo.¹⁵⁰

V Polsku měl Karel Ferdinand spolupracovat se stálým císařským vyslancem ve Varšavě Janem Kryštofem Zierowským ze Zierowa a papežským nunciem Opiciem Pallavicinim, který byl hlavní postavou připravované aliance. Zierowski již dlouhou dobu působil na přední polské šlechtice, a to nejen silou argumentů, ale zejména silou nejrůznějších protislužeb a úplatků.¹⁵¹ Znal dobře místní situaci i povahu polských šlechticů, jejich pocit nadřazenosti a hrdosti vycházející z představy o sarmatském původu¹⁵² a choval se k nim v souladu s jejich vlastními představami. V tomto směru instruoval nejvyšší slezský úřad, aby byly prokazovány všemožné pocty korunnímu velkokancléři Wielopolskému, který v květnu 1682 projížděl Slezskem do Vratislavi. Neméně významná však byla Zierowského kontrašpionážní činnost: přes Polsko totiž vedly komunikační cesty mezi Francií a uherskými povstanci a jedním z klíčových úkolů habsburských rezidentů a agentů tedy bylo příslušné dopisy zabavovat, dešifrovat a v ideálním případě znovu vydávat s pozměněným obsahem. To, že se daná činnost Zierowskému velmi dařila, lze poznat nejen z účtů, které posílal do Vídně a z nichž platil své konfidenty, ale také z množství zadržené korespondence, z níž vyplývaly také protipolské pikle. Trvale tím poškozoval obraz Francie v polských šlechtických kruzích. V září 1682 tak vyšlo najevo, že agent francouzského vyslance Louise Nicolause de l'Hospital, markýze de Vitry, jakýsi Duvernay, udržoval pravidelné styky s osmanskou říší.¹⁵³ Podobně došlo ke zveřejnění dosti kompromitující korespondence mezi

¹⁴⁹ „na zaplacení té, od Jeho Excell[enci] vykonané englické ambasady, ještě pocházející praetensy, ku pomoci budoucího do Polska legatství ... 2000 vah železa.“ (jedna „váha“ počítána za jeden zlatý). Dopis pražského místodržitelství zbirožskému hejtmanovi z 8. února 1683. NA Praha, NM, sign. W7/30, kart. 933.

¹⁵⁰ ÖStA Wien, HKA, HZAB, annus 1683, kn. 127, fol. 234; annus 1684, kn. 128, fol. 213.

¹⁵¹ Císař většinou bez velkých průtahů vyhověl Zierowského žádostem o proplacení takto využitých peněz, „weillen er [Zierowski] wohl dient und diese adjuta wohl vonnöthen hat.“ = císařské vyjádření z 24.1.1682 k jeho žádosti o 600 zlatých. Citováno podle Johann NEWALD, Beiträge zur Geschichte der Belagerung von Wien durch die Türken im Jahre 1683 II., Wien 1883, s. 12.

¹⁵² Srov. Janusz TAZBIR, Sarmatismus als Ideologie und Kulturströmung, in: Walter Leitsch-Stanislaw Trawkowski (ed.), Polen und Österreich im 17. Jahrhundert, Köln-Weimar-Wien 1999, s. 9-36.

¹⁵³ Srov. Victor VON RENNEN, Wien im Jahre 1683. Geschichte der zweiten Belagerung der Stadt durch die Türken im Rahmen der Zeitereignisse, Wien 1883, s. 80.

Vitrym a hlavním exponentem francouzské politiky z řad polské šlechty, korunním strážcem pokladu Andreasem Morstynem.¹⁵⁴

Ze zachycených Vitryho dopisů vyplývá, že již 2. ledna 1683 byl v diplomatických kruzích znám projekt spojení Polska s císařem. Již tehdy se čekal příjezd Valdštejna „s velkou pompou a velkou mocí“¹⁵⁵, který měl završit několikaměsíční snažení Zierowského a Pallaviciniho. Přesto Valdštejn opustil brány Vídně až koncem ledna. Důvody, proč došlo v tak kritické chvíli ke zhruba měsíčnímu zdržení, byly dva: za prvé měl Valdštejn přivést Janu Sobieskému řád zlatého rouna, jehož velmistrem byl poslední španělský Habsburk Karel II., a čekalo se, až zlaté rouno překoná vzdálenost z Pyrenejského poloostrova. Druhým důvodem bylo zdržení na polské straně: podle zvyklostí musely být totiž svolány nejdříve zemské sněmy (zasedly 17. prosince) a až potom sněm říšský, jenž se sešel až 27. ledna 1683.¹⁵⁶ Valdštejn zpočátku vystupoval ve Varšavě inkognito¹⁵⁷ a svůj slavnostní vjezd uspořádal až 10. února, ačkoli tou dobou byl už jedenáct dní ve městě. Tuto dobu využil k jednání zejména s Pallavicinim, s nímž dohodl strategii dalšího postupu a nechal se zasvětit do místních poměrů.

13. února následovala první veřejná audience u Jana Sobieského, na kterou navázal oběd. Její struktura se odvíjela (podobně jako před šesti lety v Anglii) od předpisů diplomatického ceremoniálu¹⁵⁸: Valdštejn byl vyzvednut ve svém domě korunním sekretářem Prazmowskim a poté v královském kočáře dopraven do královského paláce. Trochu paradoxní přitom bylo, že je doprovázelo kromě 12 královských lokajů a 16 hejduků také 16 členů turecké gardy ve zbrani. U paláce potom Valdštejna vítala králova osobní garda v plné zbroji s rozvinutými prapory, v předpokoji pak nejvyšší štolba namísto nejvyššího komorníka, jenž pro stáří nemohl vykonávat svůj úřad. Císařský vyslanec byl potom doveden až do audienční místnosti, kde jej již očekával král se smeknutým kloboukem, ve stoje a opíraje se o stůl. Jakmile začal Karel Ferdinand číst císařovu zdravici a propozici pro další jednání, museli místnost opustit všichni kavalíři i dvorní dámy, kteří byli dosud přítomni. Na propozici král odpověděl a po tomto důvěrném rozhovoru téměř mezi čtyřma očima došlo k ceremoniálu

¹⁵⁴ Vitryho zašifrované dopisy jsou uloženy v ÖStA Wien, HHStA, StAbt, Polen III – Acta rerum Polonicarum, kart. 54, fol. 32-140.

¹⁵⁵ „Wallenstein, qui a este ambs en Angleterre, vient icy avec beaucoup de pompe et de pouvoir.“ Tamtéž, fol. 49.

¹⁵⁶ Srov. Onno KLOPP, *Das Jahr 1683 und der folgende große Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz* 1699, Graz 1882, s. 166-168.

¹⁵⁷ Důvodem byl fakt, že „son equipage n'est pas encore prest ni son main habille.“ ÖStA Wien, HHStA, StAbt, Polen III – Acta rerum Polonicarum, kart. 54, fol. 63 an.

¹⁵⁸ Její popis se nachází v Johann Christian LÜNIG, *Theatrum ceremoniale historico-politicum* I., Leipzig 1719, s. 640-641.

políbení ruky králi, který provedli vybraní jedinci Valdštejnova doprovodu. Pak se vydal Valdštejn do audienční místnosti královny doprovázen kancléřem Zaluským. Nepříliš stíhlá královna očekávala Valdštejna ve svém křesle a zvedla se, až když vstoupil do místnosti.¹⁵⁹ Ačkoli se audience podobně jako v případě krále odehrávala v latině, královna na závěr prohodila se Valdštejnem několik slov francouzsky a zeptala se na císařovo zdraví. Následoval podobně jako v případě krále ceremoniál políbení ruky, tentokrát královně.¹⁶⁰ Podobným způsobem proběhla také audience u prince Jakuba, jen políbení ruky se nekonalo. Zpět z paláce vyvedl Valdštejna opět korunní sekretář, a to za plápolajících plamenů svící, jež lemovaly jejich cestu ke královskému kočáru. Téhož večera se Valdštejn zúčastnil na polském dvoře ještě svatby, při níž doprovázel královnu do kostela po pravé straně, zatímco francouzský vyslanec de Vitry mohl kráčet jen po její levé straně. Na svatebním veselí byl přítomen kromě krále a královny také šestnáctiletý princ Jakub, udivující vybraným chováním, tanečním uměním i schopností konverzovat v několika světových jazycích. Valdštejnovi příslušelo čtené místo u hlavního stolu, kde král pronesl přípitek na zdraví císaře a tancoval jak s královnou, tak i s nevěstou.¹⁶¹ Zábava se protáhla – *more Polonorum* – až do třetí hodiny ranní. Ani jeden z vyslanců netancoval, a tak se stali pouhými diváky (prý aby demonstrovali svou vážnost). Svatební veselí pokračovalo i v následujících dvou dnech, ale Valdštejn už se ho neúčastnil.

Doslova zkouškou ohněm pak bylo pro Valdštejna veřejné slyšení před polským senátem, které se uskutečnilo po několika odkladech až 24. února. Zde znovu přednesl své kreditivy a ve své dlouhé latinské řeči představil základní body císařské nabídky. Jejím jádrem bylo odpuštění dluhu, který mělo Polsko vůči císaři ještě z dob první severní války (1,2 milionu zlatých z roku 1658) a uzavření defenzivní i ofenzivní aliance na čtyři roky proti společnému osmanskému nepříteli. Musel přitom volit formulace vpravdě diplomatické, protože samotný králův souhlas se spojenectvím nic neznamenal, pokud by ho nepodpořil také sněm.¹⁶² Korunní maršálek potom navrhnul komisi, která měla s Valdštejnem projednat podrobnosti a shrnout svůj názor v dobrozdání, jež by mělo být předloženo králi i sněmu.¹⁶³ Osmatřicetičlenná komise se sešla s Valdštejnem poprvé 26. února a o náročnosti jednání píše

¹⁵⁹ „... weilen sie grosses Leib [hat], so fasse sie in einem Sessel, stund aber gleich, wie Ihre Excellenz hinein getreten, auf.“ Tamtéž.

¹⁶⁰ O tomto ceremoniálu obecně srov. Ruth FRÖTSCHER, *Der Handkuss in den Zeremonialprotokollen des Wiener Hofes 1652-1787*, Diplomarbeit Universität Wien, Wien 2009.

¹⁶¹ Nevěstou byla neteř vojevůdce Jablonowského a ženichem nejvyšší dvorský kuchmistr Calczy. Srov. Johann Christian LÜNIG, *Theatrum ceremoniale I.*, s. 641.

¹⁶² ÖStA Wien, HHStA, StAbt, Polen III – Acta rerum Polonicarum, kart. 54, fol. 78-80.

¹⁶³ Členy komise by mělo být mimo jiných deset senátorů z Polska i Litvy, korunní maršálek i strážce pokladu (profrancouzský Morstyn), čtyři biskupové a osmnáct zástupců sněmu.

císařský vyslanec do Vídně Harrachovi: „včera ráno jsem byl pozván na sedmou hodinu do konference, když jsem už jednal hodinu s nunciem; až do tří odpoledne jsme na sebe křičeli a nakonec se usnesli, že všechny body budou předloženy republice [sněmu] jako jeden ..., z čehož lze trochu doufat. Uznávám ale, že pokud se Bůh nepostará, nic s tím nezmůžu, neboť francouzská a braniborská strana, které bohatě podplácejí, pokud vůbec obecné dobré znají, pak mu nadřazují své privátní zájmy.“¹⁶⁴ Strategie profrancouzské strany, která byla tou dobou stále ještě dostatečně silná, bylo rozložit jednání procedurálními otázkami a hlavně požadavkem, aby Leopold I. vstoupil do svazku jako římský císař a tedy aby do něj začlenil celou Říši. Vítrý a ostatní věděli, že je to nesplnitelná podmínka, protože klientelní síť Ludvíka XIV. je příliš pevná, než aby se něco podobného podařilo. A tu zase zasáhl Pallavicini, který odmítl jednání o podružných otázkách a nabídl papežské garance.¹⁶⁵ Přesto si jak sněm, tak i král dlouho ponechávali volné ruce a Jan Sobieski dokonce tři dny před oficiálním podpisem smlouvy s císařem přijal ve veřejné audienci vyslance Imricha Thökölyho, což Valdštejn velmi rozzuřilo.¹⁶⁶ Současně Valdštejn se Zierowskim začali s podplácením některých významných osob polského veřejného života, k podobným účelům dostal císařský vyslanec ještě před odjezdem z Vídně od dvorské komory 12000 zlatých, jež se však rychle rozplynuly¹⁶⁷ a Valdštejn musel žádat téměř ihned po příjezdu do Varšavy o dalších 8000 zlatých.¹⁶⁸ Klíčovými postavami se v tomto směru zdáli být příslušníci mocného litevského rodu Sapiehů, s nimiž Valdštejn navázal osobní kontakty, jež se později promítly dokonce do budování rodinných vazeb (srov. dále). Kromě Benedikta Sapiehy, který byl tehdy hlavou mocného rodu, byl další klíčovou postavou spišský starosta, kníže Jeroným Lubomierski, jenž se nedlouho před Valdštejnovým příjezdem stal také korunním maršálkem.

S některými podplacenými hodnostáři dokonce docházelo ke zdoluhavému a nepříjemnému licitování o to, kolik vlastně dostanou za podporu alianční smlouvy. Právě

¹⁶⁴ „gestern früh bin ich um 7 Uhr zu der conferenz gerufen worden, außer das ich eine stund thuen nunzio geschaffen, habe ich mit ein 40 persohn[en] bis gegen 3 Uhr nachmittag zu schreien gehabt, wir seind endlich dahin kummen, daß wir aller puncten eins worden, selbe seindt gleich der Republique vorgetragen worden. ... Das daraus scheidt das noch was zu hoffen, ich aber bekenne, wann selbes nicht von Gott kummedt, daß ich nichts darauf halte, dann die franzosen und brandenburger, alle reichlich bestechen, daß ob sie schon des gemeinen wesen bestes erkennen, doch das geringe privatum vorsetzen.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand], kart. 312, 11.3.1683.

¹⁶⁵ Srov. Wilhelm FRAKNÖI, Papst Innocenz XI. und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft, Freiburg im Breisgau 1902, s. 72.

¹⁶⁶ Srov. Rudolf THEIN, Papst Innocenz XI. und die Turkengefahr im Jahre 1683, Breslau 1912, s. 26.

¹⁶⁷ „zu besonderen Auslagen“ - srov. Johann NEWALD, c.d., s. 69.

¹⁶⁸ Reinhold LORENZ, Türkenjahr 1683. Das Reich im Kampf um den Ostraum, Wien-Leipzig-München 1933, s. 159.

s Lubomierskim, který se později stal polským vyslancem ve Vídni,¹⁶⁹ vedl Valdštejn bouřlivé dohady, neboť maršálek se nestyděl říci si za podporu o neuvěřitelných 20000 říšských tolarů.¹⁷⁰ Dalšími uchazeči o císařské peníze potom byli bratři Potočtí a také zpočátku výrazně profrancouzský královský hejtman Jablonowski. Valdštejn v rozhodující chvíli (bezpochyby po konzultacích s protřelým Zierowskim) dokázal odhadnout, kam až může v licitaci zajít. S postupujícími osmanskými vojsky na jedné straně vzrůstalo nebezpečí, že spojení nebude dohodnuto včas; na druhé straně se zvětšoval strach v řadách polské šlechty, zejména pak té, která měla své statky na východě či jihovýchodě země (Potočtí, Lubomierski), což zase hrálo do karet Valdštejnovi. Nakonec stála smlouva mezi Polskem a císařem habsburské země více než 50000 zlatých jen na úplatcích s tím, že hrabata Potocká dostala každý po šesti tisících, maršálek Lubomierski 7200 zlatých, velkokancléř Wielopolski i hejtman Jablonowski po šesti tisících a Benedikt Sapieha 3600 zlatých.¹⁷¹ Jednoznačně nejvíc však dostal sám polský král. V konečném znění smlouvy mu náleželo 200000 zlatých, jež měl přislíbeny ze slezské komory, a navíc získal od Pallaviciniho slib, že si bude moci ponechat papežský desátek. V králově případě se ale jednalo o zcela nutnou finanční injekci, protože struktura polských panovnických příjmů nedovolovala vybudovat a udržovat delší dobu akceschopnou armádu.¹⁷² Je to téměř neuvěřitelné, ale na počátku roku 1683 se podařilo císařsko-papežské straně přeplatit i Francouze: Vitry sliboval zpočátku 50000 tolarů, pak se ještě nějaký čas snažil rozložit procísařskou stranu na sněmu a nakonec znechuceně odjel. Jen na okraj je třeba zmínit, že náklonnost polské šlechty bylo třeba nejen získat, ale také si udržet, a ani to nebylo zadarmo. Už začátkem června žádal Zierowski Vídeň, aby poskytla k tomuto účelu dalších 60000 zlatých...

Text smlouvy, která byla v soudobé právní terminologii definována jako ofenzivní a defenzivní aliance, nesl nejen Valdštejnův podpis, ale i přímý Valdštejnův podíl na

¹⁶⁹ Valdštejn s ním udržoval styky i poté, co se role obrátili a Lubomierski přijel jako vyslanec do Vídně. Srov. ÖStA Wien, HHStA, StAbt, Polen III – Miscellanea, kart. 28, fol. 121-122 (Lubomierski děkuje Valdštejnovi za půjčení sekretáře); fol. 123-126 (Valdštejn ho ujišťuje o své přízni: „praefertim cum firmiter mihi pollicear fidei devotionisque in me vestrae studia eo constantiora fore, quo cum salute et libertate regni Poloniae conjunctiora sunt.“).

¹⁷⁰ Srov. Summarischer Extract poslaný říšskému vicekancléři Leopoldu Vilémovi z Königseggu Valdštejnem 17. března 1683: „der Fürst Lubomiersky Groß-marschall hat der kayserlichen Gesandtschaft vorgetragen lassen, daß er verhoffen thete, wegen befürderung des Allianz-Werkes und des Krieges, mit 20000 Reichsthalern beobachtet zu werden.“ Citováno podle Johann NEWALD, c.d., s. 69.

¹⁷¹ Johann NEWALD, c.d. II., s. 14 (Consignation der Geheimben Extraordinar Ausgaben); Victor VON RENNEN, c.d., s. 82.

¹⁷² Stálé příjmy polského krále tvořily vlastně jen cla, výnos z prodeje soli a židovské daně. Jednalo se zhruba o poloviční částku, než s jakou disponoval braniborský kurfiřt – srov. Enno MEYER, Polen in der Zeit des Königs Johann III. Sobieski (1674-1696), in: Robert Waissenberger (ed.), Die Türken vor Wien 1683. Europa und die Entscheidung an der Donau, Salzburg-Wien 1982, s. 53-63, zde s. 56.

jednotlivých formulacích.¹⁷³ Není tudíž divu, že z jejího uzavření měl Valdštejn obrovskou radost, kterou jen těžko skrýval: „*se všemi svými milými spolupracovníky bych chtěl zpívat ještě mnohé „Aleluja“, jestliže tuto [smlouvu] prosadím.*“¹⁷⁴ Nutno říci, že ustanovení smlouvy nebyla bezproblémová a své kritiky si našla jak na straně polské, tak také císařské.¹⁷⁵ K jejímu podpisu došlo posledního březnového dne roku 1683 a kromě výše zmíněných finančních obětí se v ní objevily také zásady kolektivní bezpečnosti: bude-li bezprostředně ohrožena Vídeň nebo Krakov, má spojenec přijet na pomoc se vší svou brannou mocí, kterou bude mít momentálně k dispozici.¹⁷⁶ Dobytá valašská, podolská či ukrajinská území měla připadnout Polsku, uherská císaři. Dále se Polsko zavázalo, že nedovolí další verbování vojáků do Thökölyho kurucké armády a naopak pošle proti samozvanému slovenskému králi 6000 mužů. Přes původní představu dočasnosti byla nakonec smlouva uzavřena na věky a nepožadovalo se v ní nic nad rámec protiturecké spolupráce, ani císařův zásah proti braniborskému kurfiřtovi.¹⁷⁷ Již od počátku vyjednávání se z polské strany objevoval požadavek na papežskou garanci, která byla obtížná zejména z ceremoniálního hlediska. Představa, že by se polský král a římský císař vypravili do Říma a přijali patronaci papeže, byla nereálná. Nakonec bylo zvoleno šalamounské řešení: danou ceremonii podstoupili zástupci obou monarchií v Římě a papeži se poklonili kardinálové Pio a Barberini.¹⁷⁸

Po uzavření smlouvy musela tato projít ratifikací, Jan Sobieski ji předložil říšskému sněmu dvakrát a k schválení došlo až 17. dubna. Ve Vídni čekali na polskou ratifikaci a během této doby rostla nervozita i počet hlav nevěřícně kroutících nad všemi podmínkami, k nimž se Valdštejn císařovým jménem v Polsku zavázal. I v důsledku osobní angažovanosti nuncia Buonvisiho nakonec Leopold I. podepsal dohodu 2. května 1683 při svém jarním pobytu v Laxenburku. Habsburská monarchie prožívala navíc vnitřní napětí ohledně vybírání

¹⁷³ Smlouva je uložena v originále v ÖStA Wien, HHStA, Urkundenreihe, Repertorium I., 31.3.1683. Další opisy jsou například ÖStA Wien, HHStA, StAbt, Polen I. – Polonica, kart 81. Smlouva je podepsána vlastnoručními podpisy obou monarchů. Edice textu Franciszek KLUCZYCKI (ed.), *Acta regis Joannis III. ad res anno 1683, imprimis in expeditione Viennensi gestas illustrandas*, (= *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia VI.*), Krakov 1883, č. 33.

¹⁷⁴ „... sambt ihren lieben angehörigen noch viel folgendte alleluia wolle durch bringen lassen, ob ich selbes wegen des negotii freundlich werde singen kummen stehet...“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand]), kart. 312, 11.4.1683. Tento dopis tedy byl formulován po podpisu, ale před ratifikací smlouvy v říšském sněmu.

¹⁷⁵ Mezi nejostřejší patřil tehdejší viceprezident dvorské komory Johann Quintin Jörger z Tolletu, který dlouhodobě preferoval místo subsidií a úplatků Polákům verbování silné habsburské armády. Cílem jeho kritiky se stal také fakt, že se císař ve smlouvě vzdal příjmů ze solných dolů ve Wieliczce.

¹⁷⁶ Tento článek se stal později zdrojem různých kontroverzí, protože podíl na spojené vojenské síle měl být 60000 Rakušanů a 40000 Poláků. Jan Sobieski ale přijel k Vídni jen s 21000 vojáky, což někteří považovali za porušení paktu. Nebyla to ale pravda: v případě ohrožení hlavního města měl přijet spojenec s tím, co zrovna měl naverbováno.

¹⁷⁷ Srov. Reinhold LORENZ, c.d., s. 155-156.

¹⁷⁸ Srov. Wilhelm FRAKNÓI, c.d., s. 72 an.

protitureckých daní: vedle dolnorakouských stavů se proti utazeným daňovým šroubům postavil také pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, hájící privilegia českého katolického duchovenstva. A zatímco se Kara Mustafa blížil k Vídni, Poláci působili vojensky v souladu s podepsanou smlouvou především v Horních Uhrách. Jelikož Valdštejn opustil Varšavu koncem dubna,¹⁷⁹ byl do Polska vyslán jako zvláštní vyslanec Filip Thurn, aby zde vyličil turecké nebezpečí a přiměl Jana Sobieského k akci. Následovalo vojenské tažení, které zachránilo Vídeň a nejen ji před osmanskými vojsky známým útokem z Kahlenberku. Na závěr nutno podotknout, že spojení mezi císařem a polským králem nebylo věčné, jak uváděl text smlouvy. Svatá liga zkonstruovaná sítí papežských nunciů podle pokynů Innocence XI. dostala své první trhliny ještě před svým konečným ustavením (Benátky se přes proklamování podpory oficiálně přidaly až roku 1684). Čím více se množily rozepře mezi Polskem a Ruskem, jež bylo také její součástí, tím chladlo nadšení Jana Sobieského k dalším vojenským akcím. Jistě k tomu přispěly také neúspěchy, které zažívali Poláci na východě, především při pokusech dobýt Moldavsko a Valašsko. Touha polského krále po nastolení nové dynastie v rámci volebního království zůstala pouhým snem. Habsburská diplomacie se snažila, seč mohla, aby nezdar ve věci sňatku polského krále a rakouské arcivévodkyně vyžehlila a nevehnala Polsko do náruče Francie. Roku 1691 poslal Leopold I. se souhlasem svého vzdáleného španělského příbuzného řád zlatého rouna principi Jakubu Sobieskému a není divu, že ho do Varšavy přivezl syn Karla Ferdinanda Karel Arnošt z Valdštejna.¹⁸⁰ Přesto vsadila polská Rzecz pospolita od poloviny 80. let 17. století opět na spolupráci s Francií. Faktem ale zůstává, že tím, kdo přivedl polská vojska před Vídeň, byl kromě jiných český šlechtic Karel Ferdinand z Valdštejna, podle slov benátského vyslance Domenica Contariniho „*spása celého křesťanstva*.“¹⁸¹

*

Asi nejdelší diplomatická ofenziva, jakou zažila habsburská zahraniční politika v 17. století, probíhala na samotném jeho sklonku. Důvodem byla problematika španělského dědictví, která zaměstnávala diplomacii snad všech evropských států od smrti krále Filipa IV. Již tehdy bylo jasné, že – nestane-li se zázrak – bude jeho nezuživý a po všech stránkách indisponovaný syn Karel II. posledním výhonkem španělské primogenitury Habsburků.¹⁸² O brzy uvolněný pyrenejský trůn jevila zájem jak Vídeň, tak i Versailles. Zpočátku byl nalezen

¹⁷⁹ Poslední dopis Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu je z Varšavy datován 18.4.1683 - ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand]), kart. 312.

¹⁸⁰ Srov. Constant VON WURZBACH, Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich LII., Wien 1885, s. 208-242, zde č. 31 Karl Ernst.

¹⁸¹ „la salvezza del Christianesimo tutto“. Citováno podle Zdeněk KALISTA, c.d., s. 145.

¹⁸² Srov. Brigitte HAMANNOVÁ, c.d., s. 202-205.

kompromisní kandidát, v jehož žilách kolovala jak habsburská, tak i bourbonská krev, syn bavorského kurfiřta Maxmiliána II. Emanuela Josef Ferdinand. Již hledání tohoto minimálního bodu, na němž se shodly všechny evropské velmoci, stálo mnoho času a úsilí. A do něj se zapojil také Karel Ferdinand z Valdštejna, vyslaný v srpnu 1698 přímo do Versailles, aby zde jako zkušený diplomat pohlídal dodržení čerstvě uzavřené mezinárodní smlouvy.

V rámci vyjednávání o Josefu Ferdinandovi jakožto budoucím španělským králi se ale do diplomatického řemesla zaučoval také syn Karla Ferdinanda Karel Arnošt. Ten však nebyl ve vysoké politice tou dobou žádným nováčkem. Celý rok 1689 pobýval ve svých osmadvaceti letech na misi ve Španělsku jako zvláštní vyslanec, přičemž na něj připadl prestižní úkol organizovat oslavy augšpurské korunovace arcivévody Josefa na římskoněmeckého císaře. Důvod, proč habsburský panovník tehdy vložil reprezentaci tak významného aktu před španělským publikem na bedra mladého Valdštejna, spočíval patrně v jeho bohatství, ostatně většinu prostředků musel Karel Arnošt vynaložit ze svého. Tři čtvrtiny z potřebných více než 20000 zlatých mu byly refundovány dvorskou komorou až o dva roky později, kdy jej čekala mise do Polska.¹⁸³ Třetí diplomatickou cestu podnikl do Savojska, kde strávil na dvoře vévody a pozdějšího krále několik týdnů roku 1693. Proplacení tohoto pobytu se však opět táhlo a sumu 1000 zlatých, kterou vynaložil na cestovní náklady, musel po dvorské pokladně srdatě vymáhat. Dočkal se až v červnu 1695, a to bezpochyby jen díky tomu, že jej vzápětí čekaly dvě o poznání delší a důležitější mise.¹⁸⁴ Nejdříve zavítal jako jeden z vyslanců do Španělska¹⁸⁵, poté ho čekalo místo zvláštního vyslance ve Francii¹⁸⁶, kde si udělal Valdštejn známosti, jež mu později pomohly v době zajetí. Z Francie se vrátil v září a již od prosince 1695 nastoupil osmiměsíční misi do Berlína (8.12.1695 až 8.7.1696),¹⁸⁷ kde se na braniborské půdě snažil udržovat spojení s kurfiřtem Fridrichem III., kterého spojil s habsburským domem nevybíravý útok francouzských jednotek do Falce roku 1688. Právě hrůzy tzv. devítileté války, jež skončila rijswijským mírem roku 1697,

¹⁸³ K těmto cestám také Johannes ALBRECHT, *Englands Bemühungen um den Eintritt Portugals in die Große Allianz (1700-1703)*, Bremen 1933, s. 10-11. K zaplacení 15339 zlatých z celkových 20559 zlatých ÖStA Wien, HKA, HZAB, annus 1691, kn. 136, fol. 252-253.

¹⁸⁴ ÖStA Wien, HKA, Gedenkbücher, č. 499, Junius 1695.

¹⁸⁵ O této misi máme jedinou zprávu v NA Praha, NM, sign. W7/37, kart. 934, v níž mu Leopold I. přiznává náhradu za výdaje z této cesty, k níž došlo někdy v letech 1690-1691, železo za 2000 zlatých z komorních železáren ve Strašicích. Císařské rozhodnutí je datováno 22. října 1692.

¹⁸⁶ Císař dlužil Karlu Arnoštovi za tuto cestu 6000 zlatých na vybavení (Ausstaffierung), které mu zaplatil až během jeho přípravy na portugalskou misi v roce 1699, a 435 zlatých 30 krejcarů na zvláštní výdaje. Srov. ÖStA Wien, HKA, Gedenkbücher, č. 499, September 1695.

¹⁸⁷ Srov. Ludwig BITTNER – Lothar GROß, c.d., s. 129 (prima audientia 19.12.1695, ultima audientia 20.7.1696).

dávaly do budoucna naději, že dojde k delšímu mírovému období evropských dějin. Jenže designovaný španělský král Josef Ferdinand v únoru 1699 náhle zemřel.

A tak začala diplomatická jednání nanovo. Tentokrát však bylo o poznání méně času a také kompromisní kandidát se nikde v Evropě nevyskytl. Rázem se těžiště mezinárodní politiky přesunulo na madridský dvůr, kde nastoupila horečná jednání, která vedl ze strany císaře Ferdinand Bonaventura z Harrachu. Také postavení Karla Ferdinanda z Valdštejna ve Versailles se se smrtí mladého Wittelsbacha změnilo, rázem se ocitl na nepřátelském území, a ačkoli vydržel v „jámě lvové“ až do roku 1700, výraznější úspěchy od něj nikdo nečekal, přestože tlumočil Ludvíkovi XIV. ochotu císaře rozdělit si španělské dědictví bez boje.¹⁸⁸ Většina vrcholných státníků počítala spíše s válkou, která se stala po sepsání testamentu Karlem II. téměř nevyhnutelnou. Než podlehl časně smrti prvního listopadu roku 1700, sepsal poslední španělský Habsburk pod tlakem kastilských šlechticů v čele s kardinálem Portocarrerem svůj slavný kšaft, v němž uvádí jako nového krále vnuka Ludvíka XIV. Filipa z Anjou, na druhém místě jeho mladšího bratra Karla, vévodu z Berry, a až jako třetí variantu svého příbuzného, arcivévodu Karla z rakouské větve Habsburků.¹⁸⁹ Ludvík XIV. si pochopitelně nenechal nabízenou příležitost uniknout, již 16. listopadu proklamoval svého vnuka jako španělského krále a vyslal ho dobýt si své dědictví. V lednu následujícího roku potom jako Filip V. vtáhnul do Madridu. Ani Leopold I. se nehodlal jen tak vzdát možného dědictví, čekal však na reakci anglického krále Viléma III. Oranžského, protože dobře věděl, že bez námořní síly nebude případný úspěch arcivévodě Karla možný. Vilém, notně povzbuzován stálým císařským vyslancem v Londýně Janem Václavem Vratislavem z Mitrovic, se stal nakonec klíčovou postavou při obnovování starého augspurského spolku z roku 1689. Haagská aliance byla uzavřena 7. září 1701 a spojovala obě námořní velmoci s císařem ve společném boji proti rozpínavé Francii.¹⁹⁰

Námořní velmoci měly pro císaře dvojí význam: jednak mu poskytovaly velké finanční sumy ve formě subsidií na válku, ale jejich lodě sloužily také jako dopravní a logistický prostředek, naprosto nezbytný při překonávání tak ohromné vzdálenosti, jakou byl úsek z habsburské monarchie na Pyrenejský poloostrov. Španělská flotila kotvící v Cádizu totiž byla v rukou profrancouzské strany, a tak nezbývalo, než aby se arcivévoda Karel přeplavil na anglických lodích. Jeho cesta vedla přes Spojené provincie a Anglii, kde se

¹⁸⁸ Srov. Petra VOKÁČOVÁ, c.d., s. 66. Leopold I. měl zájem hlavně o španělské državy v Itálii a ještě na podzim roku 1700 poslal své vyslance do Neapolska a Milánska.

¹⁸⁹ Srov. Josef ŠUSTA a kol., *Bronzová skála moci státní*, Praha 1939, s. 148 an.

¹⁹⁰ Srov. Elke JARNUT-DERBOHLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft in London (1701-1711). Ein Beitrag zur Geschichte der Haager Allianz*, Bonn 1972.

osobně setkal s královnou Annou. Zdlouhavé vyjednávání s anglickým námořnictvem nakonec způsobilo, že Karel doplul k břehům Pyrenejského poloostrova až v květnu 1704.¹⁹¹ Zdejší situace však nebyla ani zdaleka tak jednoznačná, jak se mohla zdát po slavném vjezdu Filipa z Anjou do Madridu. Španělsko na rozdíl od jeho rodné Francie nepředstavovalo centralizovanou monarchii a daleko více se podobalo habsburskému „složenému“ státu. Kastilská šlechta, která si přála unifikaci země, přiměla Filipa V., aby vydal v červnu 1707 dekret, jímž se pokusil o integraci ostatních částí monarchie do jednotného státu pod kastilským vedením. Vyvrcholily tím tendence, které se projevovaly od počátku jeho vlády na Pyrenejském poloostrově, a které vehnaly ostatní části země (zejména pak Katalánsko) do prohabsburského tábora.¹⁹²

V rozehrané mezinárodní partii však měl do budoucna vystupovat ještě jeden významný účastník, a tím bylo Portugalsko. Jeho důležitost si uvědomovali jak Habsburkové, pro které se mohlo stát nástupním prostorem, jenž by umožnil otevřít druhou frontu, tak také Angličané, které lákaly ohromné možnosti obchodu s portugalskými koloniemi v zámoří. Oba spojenci ale počítali s výhodnou strategickou polohou tohoto státu, který získal svou nezávislost na Španělsku de iure až vestfálským mírem. Habsburská vojska tak mohla – pokud půjde vše hladce – koordinovat svůj postup z východu na západ se zrcadlově obráceným postupem portugalských (popř. portugalsko-anglických) jednotek a sevřít tak Kastilii v kleštích. Angličanům navíc imponovala portugalská poloha vzhledem k plánům na ovládnutí Středozemního moře. Aby se tento dlouhodobý cíl anglické politiky stal skutečností, bylo potřeba získat Gibraltar, který představoval bránu do středozemního prostoru. Prvním znakem vážného zájmu Angličanů o Portugalsko byl sňatek Karla II. s Kateřinou z Braganzy. Tímto aktem byla také legitimizována portugalská vládnoucí dynastie, jež představovala ve své době nejmladší panovnickou rodinu v Evropě. Podobný úkol měl plnit také další sňatek stvrzující spojení tentokrát s rakouskými Habsburky: roku 1687 se král Pedro II. oženil s Marií Sofií Falcko-Neuburskou, jež byla sestrou císařovny Eleonory Magdaleny.¹⁹³ Válka o španělské dědictví pak pochopitelně zvýšila zájem Habsburků o spojení s Portugalskem, jež – jak už to měli Habsburkové ve zvyku – se realizovalo zpravidla sňatkovou aliancí.

¹⁹¹ Srov. Bernd RILL, c.d., s. 45.

¹⁹² K oficiálnímu spojení mezi arcivévodou Karlem a katalánskými stavy došlo v Janově v červnu 1705, poté byl prohlášen ve Valencii králem, přísahal na stará katalánská privilegia (tzv. fueros) a zřídil si rozsáhlý dvůr v Barceloně. Srov. Antonio Ubieta ARTETA a kol, Dějiny Španělska, Praha 1995, s. 322-327.

¹⁹³ Srov. Jan KLÍMA, Dějiny Portugalska, Praha 1996, s. 95 an.

Před zamýšleným spojením obou rodů však měl do Portugalska odjet Karel Arnošt z Valdštejna, aby zjistil všechny potřebné náležitosti a zaslal zprávy o fungování portugalského dvora, o němž ve Vídni téměř nikdo nic určitého nevěděl. Instrukce vydaná pro Valdštejna, jenž se měl stát vůbec prvním extraordinárním vyslancem císaře v exotickém Portugalsku¹⁹⁴, byla vydána 27. srpna 1699 a hned v úvodu mluví o plánovaném svazku a o tom, že má Valdštejn navázat přátelské styky a svými informacemi předejít možným nedorozuměním v budoucnosti.¹⁹⁵ Připomíná přitom průkopnickou roli tohoto poselství, protože se o ceremoniálu v Portugalsku „v našich královských archivech nyní nenachází žádná zpráva, nýbrž musí být tedy od jiných teprve dodána.“¹⁹⁶ Součástí prvotní zdravotice měla být podle Valdštejnovy instrukce také jakási omluva, že k navázání oficiálních kontaktů nedošlo dříve, a to z důvodu zaneprázdněnosti císaře tureckými válkami.¹⁹⁷ Pouze domněnky a logika věci poukazovala na to, že portugalský ceremoniál nebude příliš odlišný od španělského. Kontaktů, kterých by mohl Valdštejn ve vzdálené zemi využít, nebylo mnoho. Jedním z nich je císaři nakloněný lisabonský arcibiskup Antonio Caetano de Sousa, dalším potom královna, které má předat vřelé pozdravy v osobní audienci.¹⁹⁸ Přátelské vztahy bez zbytečných ceremonií pak má udržovat zejména se španělským vyslancem, k ostatním se má chovat podle místního zvyku. Jelikož visí ve vzduchu palčivý problém španělského nástupnictví, má být jedním z předních vyslancových úkolů zjistit, ke které straně Portugalsko inklinuje a jaký je jeho vojenský potenciál na moři i na souši. Dalšími úkoly Valdštejna pak má být ovlivňování hlavních postav portugalské politiky tak, aby byly nakloněny habsburské politice a tudíž i všeobecnému míru v Evropě. O tom všem má pochopitelně zasílat do Vídně podrobné zprávy, stejně tak má i přeposílat reflexe místních obyvatel týkající se mezinárodní situace. Úzký korespondenční vztah je nezbytné udržovat zejména se španělským kolegou, od něhož má dostávat informace o dění v Madridu a na jejichž základě má tyto poskytovat

¹⁹⁴ Portugalsko nebylo velkou neznámou jen pro císařské diplomaty, ale i pro další evropské státy – francouzské ceremoniální pochybení, kterého se dopustil markýz Oppedi z neznalosti portugalské šlechtické hierarchie obletělo svět – celý příběh uveden například u Johanna Christiana LÜNIGA, *Theatrum ceremoniale historico-politicum I.*, s. 382.

¹⁹⁵ „... in ansehung der zwischen uns undt gedachtem König obhandenen naher anverwandtschaft undt dero von uns abzihlenden engen zusambensetzung, als auch befürderung unsers undt des gemeinen Weesens nutzen...“ ÖStA Wien, HHStA, Portugal, kart. 2, Instruction für Grafen von Waldstein.

¹⁹⁶ Tamtéž: „... also daß bey unserm kayserlichen Archivo diesfals einige nachricht (quoad ceremoniale zuverhalten) sich nicht befindet, sondern dieselbe von andern genomben werden muß.“ Valdštejn je v instrukci odkazován na jakéhosi Wießera, který býval sekretářem Marie Sofie Falcko-Neuburské.

¹⁹⁷ Tamtéž: „Wir hatten zwar alsogleich unser darob gehabte freud durch eigene Bottschaft bezeigen lassen wollen, weren aber daran wegen des lang angehaltenen Turcken=Kriege verhindert worden, nunmehr aber nach erlangten frieden mit der ottomanischen Porten eine zeit verabsambben wollen, ... unser begierde mit deroselben in beständiger freundschaft undt enger Correspondenz zu stehen ... und dieses durch ihre Grafen als unsern kayserlichen Bottschafter beobachten zu lassen.“

¹⁹⁸ Královna Marie Sofie Falcko-Neuburská zemřela 4. srpna 1699. V době sepisování instrukce však daná zpráva do Vídně ještě nedorazila!

portugalskému dvoru, aby nedocházelo k účelovým dezinterpretacím ze strany konkurence. S tím souvisí také sledování činnosti francouzského vyslance, neboť „*dovednosti francouzské koruny jsou dobře známy a nelze pochybovat o tom, že se vnějším leskem bude snažit ovlivňovat Portugalce s úmyslem je využít ve prospěch svých vlastních zájmů.*“¹⁹⁹

Cesta Karla Arnošta z Valdštejna do Portugalska tak začala až na jaře 1700 a vedla, podobně jako v případě arcivévody Karla o čtyři a půl roku později, přes Anglii. Vybaven latinsky psanými kreditivy pro krále Viléma Oranžského, pro budoucí královnu Annu a pro portugalského krále Pedra II. i královnu Marii Sofii²⁰⁰ se vypravil na dlouhou pouť, která mu měla přinést slávu i nečekaná dobrodružství. Ačkoli měl původně cestovat sám pouze s nezbytným osobním doprovodem a rodinou, později mu byl přidělen legační sekretář Pietro Conti s ročním platem 600 zlatých, jenž se měl stát jeho pravou rukou.²⁰¹ V březnu a dubnu 1700 pobýval v Paříži, kde se pokoušel sondovat vývoj situace u císařských agentů i u vlastních kontaktů, které si udělal během předchozího pobytu. Nerozuměl si ale s císařským vyslancem Filipem Ludvíkem ze Sinzendorfu a pobyt v hlavním městě francouzského království se značně prodražoval.²⁰² V červnu dorazil i s doprovodem do Madridu, do Vídně pak podal sugestivní popis španělského dvora v totálním rozkladu. Navíc se nesetkal zrovna s vlídným přijetím a o audienci u královny se musel ucházet přes jejího zpovědníka P. Gabriela hned několikrát. Naopak u krále žádal pouze o soukromou audienci, protože se v Madridu pohyboval inkognito, ale dostalo se mu přijetí v prostorech určených jen k velké veřejné audienci (*la galeria de los Grandes*) a za přítomnosti významných španělských grandů.²⁰³ Předvedené nedorozumění, které se naštěstí neopakovalo při audienci u královny, jen přimělo Valdštejna co nejdříve Madrid opustit a pokračovat dále do Lisabonu. Ještě předtím ale dostal dodatek ke své instrukci, podle něhož má vzhledem k nepřehledné situaci u

¹⁹⁹ Tamtéž: „Es weren der Cron Frankreich artificia bekant und dahero nicht zu zweiffeln, daß sie dem äußerlichen schein nach denen Portugesen zwar hoffnung machen und zu imprigniren suchen, in effectu aber sie abusiren und ihr eigenes interesse beobachten würden.“

²⁰⁰ Podobně jako v případě kreditivů pro portugalské vládce psal Leopold I. pověřovací listiny určené panovníkovi a Eleonora Magdalena královně. Tamtéž, fol. 33, 52-8.

²⁰¹ Tamtéž, fol. 39. Došlo k tomu v září 1699.

²⁰² Začátkem dubna 1700 obdržel od svého otce Karla Ferdinanda „per Wexl“ sumu v hodnotě 24000 livrů a údiv nad tím, kolik ho pobyt v Paříži stojí. O vztahu k Sinzendorfovi „heut verwunderten sich S[eine] Ex[cellenz] Vatter, daß Eu[er] Ex[cellenz] zu Paris gar keinen Freund, weder an Grafen von Sinzendorf, Spahnheimb noch anderen ... findeten.“ RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 33 (10.4.1700).

²⁰³ Překvapený Valdštejn se nestačil divit, jak mohlo k podobnému faux pas dojít – „ich habe also wegen des schuldigen unterthänigsten Respect gegen Ihre May[estät] der König ... nicht ... die Audientz gar auszuschlagen, sondern habe selbe wegen enge der Zeit schon annehmen müsse, wie man gewollt hat, und sie in beyseyn der Menge Grandes erhalten, nach selber habe ich meine Verwunderung über dieses Tractament noch weiters zu erkennen gegeben.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst – v inventáři veden jen jako Waldstein, Botschafter in Portugal), kart. 311, 6.6.1700.

madridského dvora zjistit přímo, jakou cenu má přestoupení portugalského krále na habsburskou stranu.

Portugalské hranice překročil o necelý měsíc později a 10. července 1700 konečně dorazil po dlouhé a namáhavé cestě do hlavního města. Zde se ovšem setkal s velmi silnou profrancouzskou klikou u dvora a také chování nejvyšších státních úředníků dávalo jasně najevo, že konverze portugalského panovníka na císařskou stranu nebude nikterak jednoduchá. Také proto dlouho odmítal veřejný vjezd a pohyboval se zde pouze inkognito, tedy bez poct, jež by mu měly náležet. Situace skutečně nebyla pro císařské barvy nikterak příznivá: do sítí francouzského vyslance Rouillého se již chytlo několik velkých ryb z nejvyšších pater portugalské politiky, nejvýznamnější pak byl státní sekretář Menda Foyos Pereira. Rouillé nakonec prosadil spojeneckou smlouvu, kterou podepsal Pedro II. s Ludvíkem XIV. 18. června 1700, tedy krátce před Valdštejnovým příjezdem.²⁰⁴ Francouzský vyslanec, který netušil, že už za půl roku bude Filip z Anjou držet většinu španělského území, nasliboval Portugalcům (konkrétně korunárnímu princovi Janovi) neuvěřitelné věci, včetně zisku španělských území Extremadura nebo Galicie, která by v případě dělení mezi habsburský a bourbonský rod měli získat Habsburkové.²⁰⁵ Velmi znepokojující bylo také rojení francouzských válečných lodí, k němuž došlo u portugalských břehů prakticky ihned po podpisu inkriminované smlouvy. Naopak portugalské lodě zase pluly do Toulonu, aby tam byly opraveny a vyzbrojeny. Valdštejn dost často propadá beznaději, jež je umocňována jeho zdravotními potížemi (stěžuje si na blíže nespecifikovanou horečku), označuje Portugalsko jako „*mancipium*“ francouzské koruny, které jen čeká na to, až jeho pán zavelí a ono bude moci vtrhnout přes španělské hranice. Přestože si postupně vynutil u krále několik soukromých audiencí, na kterých ho varoval před přílišným nasloucháním Ludvíku XIV. a jeho diplomatům, nedařilo se mu proniknout do tajného státního kabinetu, kde se vytvářela klíčová rozhodnutí.²⁰⁶

Situace císařského vyslance se paradoxně zlepšila ve chvíli, kdy zemřel Karel II. Španělský a byla odtajněna jeho poslední vůle. Začátkem listopadu 1700 píše o tom, že se původní garance portugalsko-francouzské smlouvy ze strany Anglie a Holandska pravděpodobně neuskuteční. Stejně tak se neuskutečnil ani Valdštejnův odjezd naplánovaný

²⁰⁴ Valdštejnova první audience u Pedra II. se konala až 13. července 1700 –srov. Franz Martin MAYER, Die Allianz Portugals mit dem Kaiser Leopold I. und den Seemächten im Jahre 1703, in: Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 35, 1884, s. 1-27, zde s. 3.

²⁰⁵ „Hingegen verspricht Frankreich einem der hiesigen Prinz den erzherzoglichen Anteil, falls er von kaiserlichen Mayestät recusieret werde, oder in Entstehung dessen hiesige Cron in Possess der Extremadura oder Gallicia zu setzen.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 311, 31.8.1700.

²⁰⁶ „Ich schliesse aber solches nur aus einigen äußerlichen anzeigen, kann es einfolglich, da mir in das geheime Staatskabinet zu penetrieren nicht vergönnet ist, für eine gewissheit nicht garantieren.“ Tamtéž, 12.10.1700.

v důsledku beznadějného postavení císařské záležitosti na listopad.²⁰⁷ Nastala doba velkého vyčkávání²⁰⁸ a portugalský král začal přemýšlet o tom, že Francii opustí. Ani ze strany Francie se po rychlém nástupu Filipa z Anjou neopakovala vstřícná gesta a velké sliby nebyly potvrzeny. Zhruba na přelomu let 1700 a 1701 začal ve společnosti postupně převažovat strach ze spojeného francouzsko-španělského imperia, které by ovládalo nejen západní Evropu, ale i zámořské kolonie. Valdštejn rozčilovala nečinnost dvora a krále, který před problémy unikl na své venkovské sídlo v Salva Terra, kde jej podle zásad portugalského ceremoniálu nesměl nikdo rušit: „*vidím to všechno ve velmi špatném stavu ... slepotu tohoto dvora není možné vyjádřit.*“²⁰⁹ Přes citelnou změnu nálady ve společnosti však ani nadále nebyl Valdštejn zván na rozdíl od francouzského vyslance na zasedání nejvyšších státních orgánů.

Zlom u dvora přišel až v červnu 1701, kdy Anglie definitivně opustila smířlivé stanovisko vůči novému francouzskému pokusu o „univerzální monarchii“. Začátkem července se proto Valdštejn rozhodl, že nastal ten pravý okamžik, aby poté, co strávil rok v Lisabonu inkognito, uspořádal svůj veřejný vjezd do města. Ceremoniál vjezdu začal již 10. července, kdy byl Valdštejn slavnostně vyzvednut ve svém lisabonském bydlíšti a s hrabětem de Assumar (patrně João de Almeida, druhý hrabě de Assumar, 1663-1733) absolvoval v průvodu cestu do jednoho z královských domů („*zu sothaner Bewirtung gerüstetes Haus*“), kde po mši následovala hostina trvající tři dny. Během ní se císařskému vyslanci představovali s hlubokou reverencí zástupci těch nejurozenějších portugalských rodin a vysocí státní úředníci. Během hostiny byla servírována jídla na podívanou (tzv. *šaueseny*) představující alegorické motivy portugalské královské i císařské vlády včetně znakových aluzí obou panovníků. 13. července se měla konat veřejná audience u Pedra II., Karel Arnošt byl vyzvednut, tentokrát tajným radou de Alborem s pěti královskými kočáry, a projel slavnostně nevýstavnější ulice Lisabonu. V kočárech se vjezdu účastnila také vyslancova rodina, kolem vozů běželi lokajové v pestrobarevných šatech a v průvodu nechyběli ani zástupci říšských knížat a měst či cizí kupci z německy mluvících zemí. Před královským palácem přivítal ambasadora *maestro di sala* Lorenzo de Almada, který jej s hejtmanem

²⁰⁷ „So finden wir für gut, daß du ohngesehen den dir jüngst zur abreiß ertheilten erlaubnüs dich an alldahigen königlichen hoff nich eine kurze zeit aufhaltest und erwartest, wessen sich England und Holland nach verändernden umstanden endlichen möchten.“ Císař Valdštejnovi 4.12.1700. ÖStA Wien, HHStA, StAbt, Portugal, kart. 2, fol. 262-264.

²⁰⁸ „pour y voir plus clair: on fait cependant des preparatifs de guerre icy sans savoir encore contre qui.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 311, 21.12.1700. V podobném duchu se vyjadřuje Valdštejn i o postupujícím verbování vojska, které by začátkem roku 1701 mělo čítat 20000 mužů. Ještě 1.2.1701 píše, že „le temps et la sterilité de ce pays ne me permettant pas de vous en dire d'avantage.“

²⁰⁹ „Je vois tout cecy tres mauvais estat ... l'aveuglément de cette cour ne se peut exprimer.“ Tamtéž, 1.3.1701.

královské gardy uvedl do audienčního sálu. Tam seděl pod baldachýnem král, napravo pak stáli portugalští grandí a nalevo členové rodiny Braganza. S gardovým hejtmanem do Riem vystoupal Valdštejn na podestu, kde stál královský trůn, a se zakrytou hlavou pronesl zdravici ve španělštině, předal kreditivy, načež Pedro II. odpověděl portugalsky. Poté se císařský ambasador vzdálil z audienčního sálu, aby mohl v doprovodu svých průvodců navštívit další členy královské rodiny včetně tříletého infanta, prince Manuela, který se toho dne poprvé objevil na veřejnosti. Průvod Karla Arnošta zaujal pozornost obyvatel Lisabonu, kteří užasle sledovali tu změť barev i zvuků, neboť součástí reje byla i královská kapela. Obzvláštní zájem budily kočáry a nosítka, pozlacená zvenčí a potažená nejdražšími látkami zevnitř, vymalovaná a doplněná dřevořezbami. Dojem na obyčejné Portugalce byl veliký. Na ničem se nešetřilo, vždyť také šlo o to překonat nádheru francouzského vyslance.²¹⁰ Valdštejn však zapůsobil také na portugalského krále, Pedro II. prý po jeho audienci prohlásil před vyslanci námořních velmocí, že už žádná aliance mezi Portugalskem a Francií neexistuje.²¹¹

Atmosféra se pomalu měnila v habsburský prospěch, ačkoli císařský vyslanec v Paříži Sinzendorf šířil na všechny strany poplašné zprávy, že Portugalsko prodloužilo s Francií smlouvu na dalších dvacet let.²¹² Opak byl pravdou. Přesto neměl Valdštejn vyhráno. Ve spolupráci s anglickým vyslancem Paulem Methuenem a holandským diplomatem Franciscem von Schoonenberkem se snažil docílit toho, aby Pedro II. nedovolil zakotvit v Lisabonu dvacetí francouzským válečným lodím, které čekaly pod velením vévody d'Estrees v Cádizu. Pedro II., ve Valdštejnových dopisech označovaný jako pacifista, se ale vyhýbal stále konkrétnějším slibům a zabředal stále hlouběji do vnitrostátní krize. Schvalování nových půjček a daní bez svolání stavů znamenalo potíže s vlastními poddanými, zatímco k d'Estreemu přibylo do Cádizu dalších jedenadvacet lodí admirála Chateau-Renauda. Vázla však francouzská materiální pomoc, slíbené zbraně buď nedorazily vůbec nebo nebyly kompatibilní s portugalskými podmínkami (např. děla měla jiný kalibr, než na jaký byly postaveny portugalské pevnosti), což začalo být chápáno jako porušení spojenecké smlouvy. 27. září 1701 Valdštejn napsal, že pouze přítomnost anglicko-holandské flotily v lisabonském přístavu může pohnout krále k rozhodnému kroku.²¹³ Nepodložené zvěsti o

²¹⁰ Popis vjezdu uložen v VS Křivoklát, inv. č. 443, sign. SA F 12: „ein folglich eine große Menge Volks, so in denen Häusern und Straßen des rückweegs sich versamlet hetten, deßfalls sich mit allerdings hat contentiren, noch des Herrn Botschafters Treno nach Wunsch in seinen Weesen anschauen noch betrachten können.“

²¹¹ Srov. *Theatrum Europaeum* XVI., Frankfurt am Main 1717, s. 410.

²¹² Neuerer zděšeně píše Valdštejnovi do Lisabonu 23.7.1701: „auch Graf von Sinzendorf von Paris anhero berichtet haben solle, daß der König in Portugal bereits eine Allianz mit Frankreich und Spanien auf 20 Jahr lang geschlossen, daher zu zweiffeln wäre.“ RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 97.

²¹³ Franz Martin MAYER, c.d., s. 6. Poprvé se o této možnosti začalo mluvit a psát v srpnu 1701. K přítomnosti anglického loďstva upíral Valdštejn mnohé naděje: kdyby totiž Pedro II. přistoupil k protifrancouzské koalici

blížícím se anglickém loďstvu ještě více vzdalovaly portugalskou veřejnost od francouzského spojence, který 20. října 1701 se všemi svými válečnými plavidly slavně odplul.

Koncem července 1701 odjela z Portugalska Valdštejnova manželka Marie Terezie, protože zjistila, že je těhotná, a také obě starší dcery.²¹⁴ Přestože dostával z Čech pravidelné a podrobné zprávy o stavu dobrovického panství i o vlastní rodině²¹⁵, začalo opuštěnému Karlu Arnoštovi připadat království na konci světa jako vězení.²¹⁶ Byla to země, která ve své zaostalosti nedbala na nic, v čem byl vychován: není tu zachováván ceremoniál a není zde prokazována patřičná úcta urozeným lidem!²¹⁷ Nikdy k tomuto království nechoval zvláštní sympatie a nyní si nepřál nic jiného, než aby byl své služby zbaven. Nebylo však nikoho, kdo by ho nahradil, a tak musel počkat až do začátku května následujícího roku, kdy dostal z Vídně konečně povolení, aby se na necelé dva měsíce vzdálil ze své služby. A zatímco Karel Arnošt z Valdštejna odjel za svou poslední zhruba měsíční dcerou Marií Jindřiškou, do Lisabonu přijel starý John Methuen, který se zde těšil kromobyčejné oblibě, protože působil jako vyslanec v Portugalsku již v letech 1691 až 1696. Valdštejn se s ním setkal až po svém návratu koncem června 1702 a zatímco s jeho synem Paulem ani s holandským vyslancem Schoonenberkem si nikdy neměl co říci, na starého pána udělal dojem: „(Valdštejn) *se zde chová tak upjatě, až hloupě a to v rozporu s jeho pravou povahou. Doopravdy je velmi bystrý a živý a myslím si, že je jeho hlavní ctížádostí vrátit se domů.*“²¹⁸

Pedro II. postupně ztrácel se svým francouzským spojencem trpělivost a 9. června před Valdštejnem prohlásil, že se přidá na stranu toho, jehož flotila jako první zakotví v lisabonském přístavu. Své rozhodnutí legitimizoval faktem, že spojenecká smlouva byla s Francouzi uzavřena pro dobu míru a ta se vstupem Ludvíka XIV. do dalšího ozbrojeného konfliktu skončila. Od této chvíle císařský vyslanec netrpělivě očekával příplutí anglických

dobrovolně, museli by mu Habsburkové (až vyhraju svůj osudový zápas o Španělsko) dát nějakou kompenzaci, například některou západní část říše...

²¹⁴ Podle sekretáře Neuerera dorazila hraběnka i s doprovodem do Čech 2. prosince 1701. Cestou nakoupila nábytek a tapety ve Francii. Její doprovod byl vskutku mezinárodní: mimo jiné dvě Holanďanky, čtyři lokajové a jeden „Zimmerputzer“ z Paříže a Turkyně Charlotta. RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 118-119, 10. 12. 1701. 17. ledna 1702 se narodilo poslední dítě Karlu Arnoštovi, Karolína Henrietta.

²¹⁵ O zdraví jeho dcer například 8.11.1702: „beide gnädige Freilen kranken auch zu zeiten, und als vor wenig tagen erst die gnädigste Freile Eleonora wieder ausgegangen, so befande sich die gnädigste Freile Josepha, wiewohl Gott lob ohne Gefahr alteriret, die kleinste Freile ist, Gott gedancket ganz herzig, frisch und gesund.“ Tamtéž, fol. 190-192.

²¹⁶ „Madame de Waldstein est partie d'icy il y a trois jours, pour aller a Vienne et y accoucher a son aise, ainsi me voyla plus seul que jamais dans les pays du monde le plus solitaire.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 311, 2.8.1701.

²¹⁷ U portugalského dvora nepanuje žádná dvornost, ale „nur Widerwillen und übler Modus zu erwarten sei.“ Citováno podle Franz Martin MAYER, c.d., s. 11.

²¹⁸ „he makes his life here so dull and contrary to his owne naturall temper, which is very brisk and lively, that I believe he is extremely desirous of retourning to Vienne.“ Citováno podle Johannes ALBRECHT, c.d., s. 12.

lodí.²¹⁹ A zatímco hlavní anglické námořní síly pod velením admirála George Rooka byly vázány u Cádizu, přistál 15. července v portugalském hlavním městě landkrabě Jiří Hessensko-Darmstadtský.²²⁰ Ludvík XIV. však stále ujišťoval Pedra II., že jakmile se vrátí španělská flotila naložená stříbrem, začne vzorně plnit své závazky a portugalský král tak nebude mít důvod z aliance vystoupit. Když ale skutečně slíbená flotila dorazila a zakotvila v severošpanělském Vigu, došlo chybnou admirála Chateau-Renauda k tomu, že se jí zmocnili Angličané a Holanďané.²²¹ Vítězství u Viga však mělo i druhou stranu, vídeňský dvůr byl v nenadálém opojení přesvědčen, že Portugalsko do aliance vůbec nepotřebuje. Od podzimu 1702 pak přebírá iniciativu Methuen, Valdštejn dostává od něj pouze zmatené zprávy z druhé ruky a opět žádá po Vídni své stažení z mise, na níž je ode všech ignorován.²²²

Podobně jako jeho otec Karel Ferdinand v Anglii, musel se i Karel Arnošt v Portugalsku potýkat s nedostatkem peněz. Jeho roční plat činil sice 24000 zlatých, což byla na vídeňské poměry velmi slušná částka. Svůj první roční plat dostal na samotném konci roku 1699, tedy ještě před odjezdem, což nebylo zrovna obvyklé. Navíc obdržel 1500 zlatých, které měl vynaložit na běžné smuteční výdaje, jakmile přijede do Portugalska, kde 4. srpna 1699 zemřela královna Marie Sofie Falcko-Neuburská.²²³ Dvojnásobek potom stálo habsburského vyslance vyjádření smutku nad smrtí španělského krále Karla II. Stejně vysoký plat jako první rok dostával i v následujících letech.²²⁴ Při součtu platu za všechny měsíce, které pobyl na cestě či přímo v Portugalsku (od 11.7.1700 do 11.1.1704), přičtením sumy 43500 zlatých, které dohromady obdržel z dvorské účtárny na cestovní výdaje a „*Ausstaffierung*“, a 1050 zlatých vynaložených na sekretáře, putovalo přes celou Evropu v pravidelných (!) měsíčních splátkách dohromady 104550 zlatých.²²⁵ Ve srovnání s potřebou reprezentovat a uplácat významné představitele hostitelského státu, tedy alespoň se vyrovnat francouzským nabídkám a demonstrativnímu konzumu, to však nestačilo. Také proto si nechával posílat peníze ze

²¹⁹ Např. dopis Harrachovi z 15.7.1702: „Dieu nous envoie, bientôt la flotte Angloise sans quoy nous sommes perdus icy.“

²²⁰ 29. července 1702 se konala jeho slavná audience u Pedra II. Jediným problémem bylo, že na něj král mluvil portugalsky, čemuž landkrabě vůbec nerozuměl. Srov. Franz Martin MAYER, c.d., s. 11. Landkrabě se proslavil později 4. srpna 1704 při dobytí Gibraltaru.

²²¹ O zničení španělské stříbrné flotily dále Henry KAMEN, *The Destruction of the Spanish silver fleet at Vigo in 1702*, in: Henry Kamen, *Crisis and Change in Early Modern Spain*, Aldershot-Brookfield 1993, s. 165-173 (poprvé v *Bulletin of the Institute of Historical Research* 39, 1966). Chateau-Renaud totiž opustil své stanoviště a odjel hlásit příplutí flotily osobně do Paříže. Angličané a Holanďané se tak zmocnili ve špatně opevněném Vigu šesti obchodních lodí se stříbrem i deseti válečných, které je měly hlídat.

²²² Trvale ho ignorovali například portugalští duchovní, kteří to dostali rozkazem od papežského nuncia (a tedy papeže Klimenta XI.).

²²³ ÖStA Wien, HKA, HZAB, annus 1699, kn. 142, fol. 290-291.

²²⁴ ÖStA Wien, HKA, HZAB, annus 1701, kn. 143, fol. 305.

²²⁵ ÖStA Wien, HKA, HZAB, annus 1699, kn. 142, fol. 290-291; annus 1701, kn. 143, fol. 105; annus 1702, kn. 144, fol. 280; annus 1703, kn. 145, fol. 227; annus 1705, kn. 147, fol. 223.

svých českých panství. Roku 1701 takto přišlo z Čech do Lisabonu a částečně do Bruselu 31079 zlatých, z toho 20000 zlatých bylo kryto půjčkou od hraběte Colloreda a 4079 potom šlo přímo od dobrovického důchodního písaře Leopolda Ferdinanda Mayera.²²⁶ K transakcím docházelo nejčastěji prostřednictvím bruselského bankovního domu Pestaluzzi, který se Valdštejnům osvědčil při kavalírských cestách, a lisabonského bankéře Manuela del Castro Cimarose, který Valdštejnovi sumy přímo vyplácel.²²⁷ Kromě hraběte Colloreda v následujících letech figurují mezi jeho dlužníky někteří příbuzní a známí (Arnošt Josef z Valdštejna, Antonín Albert Schmerling) a různé části jeho finančního hospodaření (půjčky ze solní pokladny panství). Roční spotřeba císařského vyslance v Lisabonu tak po součtu stálého platu a „výpomoci“ z domova přesahovala 50000 zlatých.²²⁸

Valdštejnův dům v Lisabonu se stal opěrným bodem císařské politiky v tomto nejzápadnějším koutu Evropy. Slavila se zde vítězství habsburských zbraní, kdekoli k nim došlo na starém kontinentu, protože se zde scházely informace z protifrancouzského tábora. Valdštejn udržoval (přesně jak jej nabádala císařova instrukce) korespondenční kontakty nejen se Španělskem a Vídní, ale zejména s Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu, který jako klíčový habsburský diplomat jezdil na počátku 18. století po celé Evropě, a také s Janem Václavem Vratislavem z Mitrovic, jenž se stal nepostradatelným nejen kvůli informacím z Anglie, ale také občas zasáhl jako prostředník do sporů mezi Valdštejnem a některým z Methuenů. Císařský vyslanec tak věděl o postupu habsburských vojsk ve Španělském Nizozemí, o připravované cestě arcivévodky Karla na poloostrov, o vítězstvích Evžena Savojského v Itálii i o počátku velké severní války, během něhož se snažil Harrach působit na militantního švédského krále Karla XII. Podobně jako ostatní vyslanci v Lisabonu, také Valdštejn pořádal v případě vítězství strany, kterou zastupoval, rozličné slavnosti, aby si tím získal místní obyvatelstvo. Celkem paradoxní situace nastala po bitvě u Luzzary, která se odehrála na vzdáleném italském bojišti 15. srpna 1702. Nejdříve totiž dorazila do Lisabonu zpráva, že vyhráli Francouzi, a tak nechali francouzský a španělský vyslanec sloužit ve francouzském kostele slavné Te Deum. Když pak dorazila informace, že střetnutí vlastně vyhrál Evžen Savojský, uspořádal oslavy zase Karel Arnošt z Valdštejna: Te Deum se

²²⁶ Zbytek zaplatil jakýsi tajemný pan Jakin, pravděpodobně lichvář. Srov. SOA Praha, RAV, inv. č. 3529, sign. III-4/II-4, kart 52.

²²⁷ Cimaros i Pestaluzzi zajišťovali i spojení Valdštejna s Čechy. Přes Pestaluzziho poslal například šest beden s pomerančovníky (stály dohromady y i s přepravou a celními poplatky 660 zlatých) – RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 146-147, 8.7.1702.

²²⁸ Roku 1703 je vyúčtováno za předchozí rok rovných 30000 zlatých poslaných do Lisabonu z Čech, podobně i v následujících letech – srov. tamtéž. Bohužel se nezachoval seznam částek přijatých bankéřem Cimarosem, ačkoli je tento avizován na deskách k inventárním číslu 3530, sign. III-4/II-5, kart. 52 v Rodinném archivu Valdštejnů.

sloužilo tentokrát v německém kostele svatého Juliána, následovalo divadelní představení (blíže nespecifikovaná komedie) v jeho domě, třídní „*Freudenfeuer*“ a velká tabule. S jistým pocitem zadostiučinění potom píše, že se na rozdíl od francouzsko-španělských akcí na jeho oslavách podílel i prostý lid a „*někteří mladíci a špatní lidé přitáhli dokonce před dům francouzského vyslance, aby se mu posmívali.*“²²⁹

Valdštejnův dům také sloužil jako dočasné útočiště císařových příznivců, kteří dorazili do Lisabonu jen na krátkou chvíli nebo potřebovali rychle střechu nad hlavou. Ubytoval se v něm také lantkrabě hesensko-darmstadtský na své zastávce v Portugalsku, bydlel zde také kastilský admirante Juan Thomas Enrique de Cabrera, vévoda z Rio Seco, bývalý nejvyšší štolba krále Karla II., který ztratil svou hodnost poté, co se moci v Madridu chopila profrancouzská klika v čele s kardinálem Portocarrerem. Ten ho poslal jako vyslance do Paříže, kde měl být pod dohledem. Za tímto účelem tedy opustil Cabrera i s třisetčlenným doprovodem španělské hlavní město, ale místo do Francie zamířil směrem do Portugalska, kde poprosil Valdštejna o azyl. Tou dobou již neutrální portugalský král však jeho usídlení na svém území zakázal stejně, jako nepovolil Cabrerovo zatčení, pro které horovali francouzský a španělský vyslanec. Sledovaný a pronásledovaný grand se ukryl tedy ve svém lisabonském paláci, kde jej navštívil koncem října 1702 Valdštejn. Konspirační schůzka vyšla najevo a zasáhla portugalské veřejné mínění. V Lisabonu byl totiž Cabrera považován za muže, o němž nikdo přesně nevěděl, na čí straně vlastně stojí (ač bylo jeho jmění ve Španělsku zkonfiskováno), a který vážně konkuroval Valdštejnovým snahám. Navíc císař využíval k choulostivým diplomatickým akcím v Portugalsku stále častěji právě Cabreru. Důvodem tohoto kroku, který činil habsburské zastoupení zde dosti nečitelným, byl fakt, že se Valdštejn postupně nepohodl jak s Methuenem, tak se Schoonenberkem a koordinování jejich postupů se tak stávalo stále obtížnější.²³⁰

Podle Methuenovy zprávy z 1. listopadu 1702 to byl Cabrera, který přesvědčil Valdštejna, že je potřeba, aby portugalský král vstoupil do otevřené aliance s císařem a porušil tak proklamovanou neutralitu. Bylo ovšem jasné, že to bude Habsburky něco stát. Císař nabízel kromě ruky své dcery pro portugalského prince také některé ze španělských zámořských držav v Jižní Americe a Filipíny, Pedro II. ústy svého oblíbeného ministra Roque Monteyra však požadoval více: sňatek arcivévodky Karla s portugalskou princeznou a dále

²²⁹ „einige Buben und schlechte Leute zogen ... sogar vor das Haus des französischen Gesandten, um ihn zu beschimpfen.“ Citováno podle Franz Martin MAYER, c.d., s. 14.

²³⁰ Stupňující neshody se odrazily i v tónu Valdštejnova vyjadřování o obou vyslancích. O Methuenovi 16.10.1702: „ich sehe wahrhaftig nicht, wie khünfftig mit diesem Manne noch zu leben, noch zu tractiren seyn werde.“ Citováno podle Franz Martin MAYER, c.d., s. 18.

území na západě Španělska, zejména pak Extremaduru a Galicii, které měl kdysi slíbené od Francouzů. Takto koncipovanou dohodu Valdštejn 15. ledna 1703 slavnostně odmítl, čímž proti sobě znovu poštval jak Methuena, tak Schoonenberka. Podle císařského diplomata bylo nezbytné, aby se jednalo o každý kus půdy a aby měl každý ústupek odsouhlasen ve Vídni. Methuen však žil v domnění, že co dojedná on, to císař dříve nebo později bude muset přijmout. Rychlý sled událostí pak hrál ve Valdštejnův neprospěch, protože arcivévoda Karel stále nepřijížděl a informační kanál do Vídně byl příliš dlouhý, než aby mohl zaznamenat všechny překotné změny, k nimž došlo v prvních měsících roku 1703. Jednání se zvrhlo v licitování o jednotlivé extremadurské a západokastilské pevnosti (zejména o strategický Badajoz), a tudíž v dosti bezúčelné porcování medvěda, který ještě vesele běhal po lese.

Jednání se dostávala do slepé uličky, Methuen nyní vystupoval na straně Portugalců, Schoonenberg odjel na dovolenou a Valdštejn sám bránil habsburská území, která byla zatím zcela bourbonská. V polovině dubna 1703 se otrávený Methuen rozhodl odjet zpět do Anglie. Valdštejn, který jej nesnášel, ale zároveň potřeboval, prý osobně jel za odplouvající lodí, ale rozhodnutí starého pána to už nic nezměnilo.²³¹ Nahradil ho jeho syn Paul. Téhož dne, kdy Methuen opustil Portugalsko, začal nová jednání s Pedrem II. francouzský vyslanec Rouillé. Tento tah poděsil císaře natolik, že souhlasil s návrhem anglického vyslance ve Vídni George Stepneye, že o sporných lokalitách, na nichž se Valdštejn nedokázal s portugalskou stranou dohodnout, rozhodne královna Anna. Císařovo rozhodnutí dostal Karel Arnošt z Valdštejna 24. dubna 1703, 16. května 1703 pak Valdštejn, Schoonenberg a mladý Methuen připojili svůj podpis ke smlouvě, v níž Portugalsko přistupuje k haagské alianci. Den nato Valdštejn odjel z Lisabonu.

Už v preambuli smlouvy je označen Ludvík XIV. za rušitele míru a smluv, které sám uzavřel, což je doplněno až dojemnou starostí Portugalska o osud sousedního španělského státu. Jádrem smlouvy je potom ofenzivní a defenzivní aliance mezi Anglií, Spojenými provinciemi a císařem na jedné straně a portugalským králem na straně druhé. Nutnou podmínkou pro ni je postavení a vyzbrojení portugalské armády: Pedro II. slíbil postavit 28000 mužů, z nichž většina (23 000) budou pěšáci a zbytek jezdcí. 12000 vojáků, tedy necelou polovinu, pak mají postavit, vyzbrojit a udržovat spojenci. Námořní síla má být plně organizována Portugalskem, ale spojenci slibují dodat děla, střelný prach i odborníky na stavbu pevností. Císař se zavazuje kromě placení třetiny subsidií k postoupení některých bodů

²³¹ Methuen sám vzkázal z Londýna, že odjel kvůli zdravotním důvodům. Franz Martin MAYER, c.d., s. 28.

v Galicii a Extremaduře²³² a k rezignaci na španělské nároky severně od La Plata. Na Pyrenejský poloostrov měl osobně připlout arcivévoda Karel. Téhož dne, kdy vystoupí z lodi u některého ze zdejších přístavů, prohlásí se portugalský král podle podepsané smlouvy nepřítelem bourbonského domu a uzná Habsburka králem Karlem III.

Podpis smlouvy měl ještě několikeré pokračování. Především: francouzská diplomacie se nevzdala a Rouillé (a od června 1703 nový vyslanec Chateaufort) se snažil zvrátit výsledek ve svůj prospěch a zbrzdit ratifikaci dohody, na kterou měly obě strany tři měsíce. Do Portugalska nespíchal ani arcivévoda Karel, který sem dorazil až začátkem března 1704, kdy tedy měla daná smlouva fakticky vstoupit v platnost. Měsíc předtím zemřela jeho potencionální nevěsta, portugalská infantka Tereza, jejíž ztráta hluboce zasáhla krále Pedra II.²³³ Ten definitivně přestal komunikovat s okolním světem a za rok poté zemřel. Největší problémy s ratifikací ale nastaly překvapivě v Nizozemí, kde dlouhotrvající hádky o nejrůznější obchodní výsady Portugalců musel řešit až Methuen. Starého Johna Methuena čekala ještě jedna hvězdná chvíle: 27. prosince 1703 se mu podařilo uzavřít bilaterální portugalsko-anglickou obchodní smlouvu, v níž se „navěky“ zavazuje Lisabon kupovat vlněné výrobky z Anglie, na britské ostrovy zase měly proudit litry portugalského (zejména portského) vína, a to pouze s dvoutřetinovým clem oproti vínům francouzským.²³⁴ Hospodářská spolupráce pak vedla i k prohlubování spolupráce politické, která trvala dlouho do 19. století.

Velmi nepříjemnou dohru pak měla portugalská mise pro samotného Karla Arnošta z Valdštejna,²³⁵ touha sekretáře Neuerera po brzkém návratu jeho pána zůstala nevyslyšena.²³⁶ 21. května 1703 nastoupil spolu s mohučským vyslancem Kochenem na holandskou válečnou loď vybavenou padesáti kanony, která byla doprovázena ještě dalšími čtyřmi plavidly válečného námořnictva Spojených provincií a několika obchodními loděmi se solí.

²³² Jednalo se o pevnosti Badajoz, Alburquerque, Valencii a Alconchel v Extremaduře a dále Quardo, Tuy, Bayona a Vigo v Galicii. Srov. Johannes ALBRECHT, c.d., s. 63.

²³³ K dalšímu sňatku mezi dynastií Braganza a rakouskými Habsburky došlo až roku 1708, kdy si hudbymilovná arcivévodkyně Marie Anna (dcera Leopolda I.) vzala portugalského krále Jana V. Poté, co byl raněn mrtvicí dokonce vládla osm let portugalské říši. Dále Josef RITTER, *Leben und Tugenden Mariae Annae Königin in Portugal und Algarbien*, Pasov 1757.

²³⁴ Toto výsadní postavení portugalských vín bylo zrušeno až roku 1835. Naopak volný dovoz anglického textilu znamenal konec portugalských protoindustriálních pokusů z konce 17. století a výrazné technologické zaostávání tohoto státu oproti zbytku západní Evropy. Srov. Jan KLÍMA, c.d., s. 96.

²³⁵ Srov. *Theatrum Europaem XVI.*, Frankfurt am Main 1717, s. 368. Podobně o Valdštejnově zajetí také *Die europäische Fama XIII.*, s. 351-353.

²³⁶ Neskryvaná radost Neuerera z uzavření dohody v dopise třebečskému hejtmanu Kršovicovi: „Ich demselben erstlich die guten Zeitungen überschreibe, daß der König in Portugal sich auf unsere Seiten gewendet, und in die Allianz mit dem Kayser wider Frankreich, und Spanien sich eingelassen. Andertens, daß Seiner Excellence Botschafter einer 3 Wochen hier seyn werden, wie es sein den 16. dieses hier angekommener Legations=Secretarii bestättiget.“ RAV, inv. č. 3537, sign. III-4/II-11, kart. 52, fol. 25, 20.6.1703.

Následujícího dne narazil konvoj na pět velkých francouzských válečných lodí pod velením admirála Coetlegona prchajícího před Rookovou flotilou z Brestu do Toulonu. Strhla se přestřelka, během níž přikázal velitel Valdštejnovy lodi jménem Vlacq, aby se obchodní plavidla vrátila zpátky do lisabonského přístavu. On sám i s Valdštejnem na palubě potom vydal rozkaz odvrátit pozornost francouzských lodí, což skončilo potopením jeho korábu. Valdštejn i mohučský vyslanec byli zachráněni i s minimem svých věcí a odvezeni vítěznými Francouzi přes španělský Cadiz do Toulonu jako zajatci Ludvíka XIV. Zpráva o tom, že císařský ambasador byl zajat nepřítelem, se ihned dostala do předních evropských novin a letákové literatury, způsobila zděšení jak na císařském dvoře, tak také v Čechách na Valdštejnových statech.²³⁷ Do Toulonu dostával Karel Arnošt z Čech dojemné dopisy ujišťující Valdštejna o stálých modlitbách za jeho brzké propuštění i o toužebném očekávání, v němž setrvává celá jeho rodina. Tato korespondence byla doplňována poměrně vysokými částkami, které zajatec dostával v podobě směnek stejným způsobem, jako když pobýval na vyslaneckém postě v Lisabonu.²³⁸ Mohl vést korespondenci a psát dopisy do Čech, v nichž si stěžoval, že mu Francouzi neponechali nic kromě denního oděvu a několika maličností: „*tady vidíte, že Jeho Excellence skutečně nasazuje statky i krev, tělo i život ve službách císaři.*“²³⁹ Z Toulonu, kde bylo vězení nejtěžší, putoval Valdštejn jako králův zajatec do Paříže a nakonec do hradu ve Vincennes, tři míle od centra Paříže. Prý se jednalo o odvetu za zajetí francouzského maršála Villeroye v Cremoně.²⁴⁰ Desetiměsíční vězení, které jej zde čekalo, nebylo vůbec nesnesitelné: mohl se prý volně pohybovat a na své čestné slovo šlechtice dokonce navštěvovat Paříž, kde byl nejednou hostem francouzského krále.²⁴¹ Dále mu bylo povoleno veškeré vybavení, kterým chtěl zkrášlit své vězení včetně klenotů a drahých šatů, z Vídně si nechal doručit dokonce řád zlatého rouna.²⁴² Přesto lze tušit, že nucený pobyt ve Francii strávil v usilovném stesku po domově, který jej provázel už v posledních měsících

²³⁷ Neuerer končí téměř každý dopis Kršovicovi povzdechem a modlitbou za propuštění svého pána: „*destwegen ich gewieß ein großes mitleiden mit dem Herrn trage und wolle der Gedenken, was die Heiligen Schrift sagt: non est malum in civitate, quod non fecit deus: als hoffē der gütigste Gott werde mit der Zeit alles ändern*“ (tamtéž, fol. 26, 27.6.1703). Také „*der gütigste Gott liberire selbe bald zu gemeinen und unserem Trost*“ (tamtéž, fol. 28, 30.6.1703).

²³⁸ RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 245-246, 21.7.1703. S tímto dopisem dostal do Toulonu 6000 zlatých a dostal slíbeno dalších 2000 zlatých přes císařského konzula v Janově.

²³⁹ RAV, inv. č. 3537, sign. III-4/II-11, kart. 52, fol. 31, 11.7.1703: „*Da siehet herr, daß Seiner Excellence Gut und Blut, Leib und Leben, Ihre May[estät] dem Kayser zu Diensten offeriret.*“

²⁴⁰ Někdy se v literatuře uvádí, že byl Valdštejn vyměněn za Villeroye, což je nesmysl. Villeroy byl zajat na přelomu ledna a února 1702 a propuštěn na rozkaz Leopolda I. ještě v září téhož roku. Mezi ním a Valdštejnem je tedy spojitost pouze v rovině barokní záliby v paralelách. Srov. Vít VLNAS, c.d., s. 146.

²⁴¹ Srov. Johann Heinrich ZEDLER, Grosses vollständiges Universallexikon LII., s. 1559-1560 (www.zedler-lexikon.de).

²⁴² Srov. Die europäische Fama XIII., s. 414-6. K hlubšímu poznání pobytu Karla Arnošta z Valdštejna v letech 1703-4 na francouzském území by bylo nutné probádat příslušné fondy francouzských archivů.

jeho portugalské mise. K vyjednávání došlo patrně za přispění benátského vyslance, ale podrobnosti dosud nejsou známy.²⁴³ Návrat do střední Evropy ho čekal až téměř rok poté, co opustil Lisabon. Dary, které vezl od Pedra II. pro císaře a jeho příbuzné, zatím čekaly v Hamburku, kam je Valdštejn prozíravě poslal ještě před svým odjezdem z Portugalska. Poté, co jako císařský vyslanec a čerstvý tajný rada Leopolda I. dorazil do Vídně, byly tyto předměty vystaveny: jednalo se o vzácné čajové a kávové servisy, ozdobné krabičky s ambrou a dalšími vonnými látkami, dva velké kusy bezoáru, vzácné indiánské předměty (štíty, figurky), koberce atd. Celou sbírku doplňovaly podobizny portugalské královské rodiny.²⁴⁴

*

Z uvedených příběhů vyplývá, že diplomatická kariéra nebyla u Valdštejnů, kteří byli etablováni u císařského dvora, ničím neobvyklým. Jen výjimečně však významnější legace předcházela zisku některého z vyšších dvorských úřadů, tvrzení, že obět' na diplomatickém poli ve prospěch císařského domu otevírala cestu k vídeňskému dvoru, je neudržitelné.²⁴⁵ Většinou se do diplomatické služby dostávali lidé, kteří již byli ve Vídni etablováni a jejich působení (ať už úspěšné či nikoli) jim pomáhalo v další kariéře, ale nepodmiňovalo ji. Kariérní profil profesionálního šlechtice-diplomata se vytváří až na konci sledovaného období, čímž lze jen podtrhnout, že v případě Valdštejnů byla diplomatická mise součástí jejich dvorských povinností. To, že se jich neujímali s přílišným nadšením, lze doložit hned v několika případech, při čemž finanční náročnost legace hrála až druhořadou roli. Zásadní se zdá být nechuť k dlouhému odloučení od rodinného zázemí, od známého prostředí, od nedořešených domácích problémů (spory s ostatními šlechtici) a zejména od sociálních kontaktů, které delší nepřítomností šlechtice neobyčejně trpěly. Předejít tomu, aby se naplnilo známé přísloví o tom, že sejde z očí, sejde z mysli, se snažili také Valdštejnové, kteří vedle oficiálních zpráv adresovaných nadřízenému úřadu ve Vídni nebo přímo tajné konferenci, vedli rozsáhlou korespondenci také s klíčovými osobami u dvora, o čemž podává svědectví například bohatý archiv Harrachů. Podvojnost informačních toků je důležitá při rekonstrukci každodennosti vyslanců: v soukromých dopisech se totiž nachází mnohem více informací privátního charakteru a také neoficiální hodnocení politické a společenské situace v dané zemi

²⁴³ „Weiter berichte den Herrn [třebíčský hejtman Kršovic] zur Consolation, daß Seiner Ex[cellenz] unser gnädigster Graf und Herr (wie uns der Venetianische Botschafter vorgestern versichert) von der Gefangenschaft in Frankreich liberiret seye, und nun hoffentlich bald ankommen werde.“ RAV, inv. č. 3537, sign. III-4/II-11, kart. 52, fol. 48, 19.4.1704.

²⁴⁴ Srov. *Theatrum Europaeum XVII.*, Frankfurt am Main 1718, s. 74.

²⁴⁵ Srov. Zdeněk KALISTA, *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, Praha 1999, s. 165-173.

včetně popisů vnějších okolností, které komplikovaly život v cizí zemi (základnosti přesunů na velké vzdálenosti, počasí, nemoci).²⁴⁶

Diplomatické zprávy, které dosud až na výjimky nebyly studovány, jsou významným pramenem nejen pro poznání každodennosti vyslanců a jejich politických jednání, ale také pro poznání identity (národní, šlechtické, dvorské...), která se ukazuje zpravidla při kontaktu s jinakostí, s prostředím, jež působí nezvykle, cize a často nepochopitelně. Na rozdíl od kavalírských cest, které absolvují šlechtici jako nezkušení mladíci, jsou diplomatické mise cestami, jež podstupují lidé zkušení, protřelí a hlavně s jasným názorem na vlastní identitu. Jejich chápání jinakosti má tudíž daleko ostřejší kontury. V praxi se může takový rozpor mezi „mým“ a „cizím“ projevit například v neschopnosti přizpůsobit se ceremoniálním praktikám u dvora, kam je dotyčný vyslán. Patrně zde ležel důvod, proč chování Karla Arnošta v Portugalsku připadalo anglickým vyslancům jako zbytečně strojené.²⁴⁷ Ještě významnější je ale chápání jinakosti v politické rovině: ať už v Polsku nebo v Anglii, Karel Ferdinand z Valdštejna si přivázel dosti rozporuplné dojmy z tamějšího politického systému, při čemž chápe Parlament i polský sejm negativně jako orgán zamezující akceschopnosti země a upírající panovníkovi jeho nezadatelná práva. Zkušenost s cizí politikou (a v Anglii i s náboženstvím) potom utvrzuje jeho loajalitu k Habsburkům i k politickému systému vládnoucímu v podunajské monarchii. Tento fakt se stává zvláště důležitým ve chvíli, kdy jsou u vídeňského dvora řešena práva stavů, ať už se jedná o výběr obrovských tureckých daní, nebo o zacházení s uherskými povstalci.

Co tedy daly Valdštejnům jejich legace? Kromě uznání císaře, které se promítlo do jejich dvorské kariéry (o tom v následující kapitole), především zkušenost. I dlouho po návratu se zajímali o danou zemi, shromažďovali literaturu o ní a především byli považováni za odborníky na ni. V případě Valdštejnů však nenacházíme žádné prameny o tom, že by byly navázány intenzivnější kontakty s cizokrajnými destinacemi, po návratu do vlasti se neobjevuje korespondence s portugalskými nebo anglickými šlechtici, ač zde Karel Ferdinand i jeho syn strávili poměrně dlouhou dobu.²⁴⁸ I tento fakt svědčí o kulturním neporozumění, které mezi českými šlechtici a těmito zeměmi vzniklo, a jež bylo umocněno neznalostí místního jazyka a zejména nepříjemnými zážitky spojenými s jejich odjezdem (francouzské

²⁴⁶ „Je suis malade comme le chien“ končí často své dopisy Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu Karel Arnošt z Valdštejna, např. 20.7.1700 – ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 311.

²⁴⁷ Srov. hodnocení Johna Methuena v pozn. č. 199.

²⁴⁸ O tom, že k určitým kontaktům mohlo dojít, svědčí dnes ztracený obsah složky uložené v RAV, inv.č. 3568, sign. III-12/2, kart. 60. Na přebalu se uvádí stručný obsah složky, kde mělo být i „von privaten Besorgungen für Graf von Waldstein, von dessen hohen Ansehen und gutem hinterlassenen Andenken beim englischen Hof.“

zajetí, aféra kolem papeženeckého spiknutí). Tím docházíme k poměrně závažnému zjištění, že onen barokní kosmopolitismus přisuzovaný české pobělohorské šlechtě měl své velmi výrazné meze. Přes všechny politické rozdíly bylo říšské i polské prostředí Valdštejnům kulturně bližší a tedy i vyslanecké posty zde zastávané měly trvalejší následky. Jak Leopold Vilém v Sasku, tak i Karel Ferdinand v Polsku navázali intenzivní kontakty s místními šlechtici. Oba však k tomu potřebovali někoho, kdo je uvedl do tamější společnosti: v Sasku to byli lidé u dvora Marie Josefy, v Polsku procísařská strana magnátů a zejména papežský nuncius. V obou případech se podařilo dokonce zapojit do valdštejnských sňatkových sítí některé saské, resp. polské rody (Wolffersdorf, Sapieha).

Ačkoli v případě Valdštejnů nezaznamenáváme ve sledovaném období nikoho, kdo by se věnoval profesionálně diplomatické kariéře, je počet Valdštejnů-dvořanů vysílaných do cizích zemí hájit císařské zájmy poměrně vysoký, a to i ve srovnání s ostatními šlechtickými rody. Bohužel zatím chybí přesný statistický rozbor českých šlechtických představitelů jakožto císařských diplomatů v 17. a 18. století, přesto lze tvrdit, že Valdštejnové patřili spolu s Lobkovici, Harrachy či Vratislavy z Mitrovic k rodům s největším počtem diplomatů první úrovně, tedy ambasadorů. Zároveň je však třeba dodat, že mluvíme pouze o nejbohatších členech rodu z hrádecké linie, ale také (v případě Leopolda Viléma) o členech linie Waldstein-Arnau (rozd'álovické). Stranou tak z pochopitelných (zejména finančních) důvodů zůstávají chudší členové rodu, jejichž ambice se až na výjimky pohybovaly v nižších patrech pomyslného žebříčku prestižních úkolů, jimiž je císař pověřoval. Tím se dostáváme k obecnějším otázkám po kariérách příslušníků valdštejnského rodu, odpovědi na ně snad poskytne následující kapitola.

4.2. Kariéry Valdštejnů ve dvorských a zemských úřadech

„Gleichwohl wird nicht vergeblich gesagt, daß nahe bei Hofe, sey nahe bey der Hölle...“¹

4.2.1. Možnosti uplatnění barokního šlechtice ve státních a zemských službách

Diplomatická činnost, o níž pojednávala předchozí kapitola, byla špičkou ledovce, nejvyšší metou a nejčestnějším způsobem, jakým mohl raně novověký šlechtic sloužit svému státu, respektive jeho panovníkovi. Dveře do diplomacie nebyly zdaleka otevřeny všem šlechticům. Základní podmínkou pro výkon této služby byla činnost u dvora, v níž se dotyčný osvědčil. Tento postup však mohl také fungovat obráceně: úspěšná legace mohla způsobit nebo urychlit dvorskou kariéru. Byť pro mnohé jedince představovala dvorská kariéra vrchol jejich veřejného života, i po Bílé hoře se vyskytovalo velké množství těch, kteří museli nebo chtěli zůstat v zemských službách, tedy v nejvyšších českých úřadech. Zatímco před Bílou horou byly tyto posty chápány jako nejvyšší cíl, jehož může aristokrat dosáhnout, po roce 1620 vnímání stojící na postupně zaváděné absolutistické praxi posunulo zemské úřady pod úřady dvorské. To, co bylo rovnocenné, dostávalo se pozvolna do hierarchického vztahu stejně jako se země Koruny české stávaly stále více integrální součástí habsburského soustátí. Rovina zemská a rovina dvorská tak představovaly v průběhu 17. století dvě patra státního organismu, ačkoli existovaly styčné body, jako byla česká dvorská kancelář. Pro jedince se stával kariéerní přechod z jedné roviny na druhou obtížnější, a to přímo úměrně na čase: s příchodem 18. století zaznamenáváme stále méně jedinců typu Ferdinanda z Ditrichštejna, který se dokázal se zapojením všech pák (zejména rodinných vazeb) odpoutat od moravských zemských úřadů a dosáhnout významného postavení v císařově blízkosti.² Třetí úroveň služby státnímu tělesu představoval úřad krajského hejtmana. O pravomocích a postavení těchto hodnostářů stojících mezi regionálními stavovskými zájmy a zemskými úřady víme dosud žalostně málo.³ Přesto můžeme říci, že posty krajských hejtmanů představovaly pro chudší vyšší šlechtu a šlechtu nižší vrcholnou možnost podílet se na správě věcí veřejných. Možnost, aby se schopný krajský hejtman dostal do předních zemských nebo dokonce dvorských úřadů,

¹ „Neříká se zbytečně, že pokud jste blízko dvora, nacházíte se blízko pekla.“ Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon XIII*, Halle-Leipzig 1735, s. 442.

² Srov. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 257 an. Poněkud jiný je případ těch, kteří jsou ode dvora „vykázáni“ na některé z míst v zemské správě a později se vrátí do dvorské funkce (František Oldřich Kinský, Karel Maxmilián z Thurnu). O nich Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 422-423.

³ Dosud nepřekonanou prací je díle Bohuslava RIEGERA, *Zřízení krajské v Čechách*, Praha 1894. Shrnutí také podává Jaroslav MACEK – Václav ŽÁČEK, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605-1868)*, Praha 1958.

byla pouze teoretická a praktickou se stala až po nástupu osvěcenské byrokracie (případ bechyňského hejtmána Václava Kazimíra Netolického z Eisenberka⁴).

Pomineme-li kariéru venkovského hospodáře, která v žádném případě neznamenal ostudu nebo potupu pro takto žijícího aristokrata (srov. kap. 6.2), pak se především pro mladší syny šlechtických rodů otevírala možnost v rámci některé soudobé instituce, z nichž nejvýznamnější byly armáda a církev. Obě tyto hierarchicky vystavěné instituce poskytovaly svým členům přijatelné hmotné zabezpečení, zachování stavovské prestiže a umožňovaly jejich sociální disciplinaci tím, že je svázaly jasnými pravidly a přísahami poslušnosti. Na rozdíl od úřednické kariéry však vyžadovala duchovní či vojenská služba specifický osobnostní profil a s ním spojené nároky na vzdělání či fyzické dovednosti. Z hlediska rodové strategie však obě tyto kariéry skýtaly nemalá nebezpečí zejména vzhledem k budoucí reprodukci šlechtického rodu. U příslušníků duchovního stavu bylo zrození legitimního potomka záležitostí papežského dispenzu a opuštění nastoupené církevní dráhy, a ačkoli ani to nebylo nemožné (případ Františka Leopolda Slavaty z Chlumu a Košumberka),⁵ podobný hazard se řadě významných šlechtických rodů nevyplatil. Také u vojenské kariéry byl počet legitimních potomků nejistý, i když se nedá říci, že by byl v u císařských důstojníků kontakt s něžným pohlavím vzácností. Právě naopak. Vojenský způsob života spojený s vysokou mobilitou byl ale často výraznou překážkou pro budování stálých vztahů a navíc podporoval promiskuitu, jež s sebou nesla zvýšené nebezpečí pohlavních a jiných chorob, jež mohly mít do budoucna fatální následky. Stačí ostatně vzpomenout Adama II. z Hradce nebo Albrechta z Valdštejna.

Podobně jako v případě obsazování dvorských či zemských funkcí záleželo i při vybírání vhodných kandidátů na uvolněné místo v armádě či na některém z církevních postů mnoho na rodinných kontaktech, patronátně-klientelní síti a dlouhodobém budování vlastní pozice. Některé rody se přímo specializovaly na určitý typ kariéry a vytvářely složitou síť vzájemně provázaných kontaktů. Klasickým příkladem privatizace církevních úřadů je chování šlechtického rodu Schönbornů v Porýní, kde se od středověku nacházelo velké množství církevních prebend s významným politickým vlivem.⁶ Orientace jednotlivých rodů na určité typy kariér existovala i v Čechách, životní dráhu spojenou s angažováním ve vojenských službách si volili četní příslušníci rodu Šliků, Harantů z Polžic a Bezdruzic či Kaplířů ze Sulevic. U dvora, kde byla soustředěna nejvyšší moc z českých i rakouských zemí,

⁴ Dále Josef PEKAŘ, *Kniha o Kostí*, Praha 1998, s. 271-272.

⁵ Srov. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, Praha 2004, s. 520.

⁶ Srov. Sylvie SCHRAUT, *Das Haus Schönborn – eine Familienbiografie - Katholischer Reichsadel 1640-1840*, Paderborn 2005.

byl pochopitelně přetlak největší a získat některé z významných míst nejobtížnější. Přesto i zde nacházíme navzájem provázané dynastie, které dokázaly po několik generací udržovat svou hegemonii v bezprostředním okolí císaře a jeho rodiny. Za Leopolda I. takovou „sociální reprodukci“ s úspěchem provádělo seskupení Ditrichštejnů a Lamberků, na které se postupně nabalovali v důsledku sňatků další jedinci (vyslanec ve Španělsku František Eusebius z Pöttinku).⁷ Relativně stabilní uskupení propojené četnými rodinnými vazbami se udrželo na výsluní moci po několik desetiletí, i když existovala řada osob, které jeho monopol úspěšně bořila svým osobním vlivem na císaře. Mezi ně patřili také příslušníci rodu Kinských, kteří pravidelně obsazovali úřad českého nejvyššího kancléře (zejména nejstarší František Oldřich Kinský), Václav Eusebius z Lobkovic⁸ odvozující svůj vliv od diplomatického zápasu o říšskou korunu Leopolda I., či vychovatelé a hofmistři Jan Weikhard z Auersperka nebo Jan Ferdinand Portia. Výraznější obměna přišla s nástupem Josefa I., během jehož krátké vlády se ještě zvětšil již tak enormní vliv prince Evžena Savojského, který dokonce spolurozhodoval o obsazení některých významných pozic. Změna na hlavních postech, jež vynesla na výsluní například Jana Leopolda Donáta z Trautsonu nebo českého šlechtice Jana Václava Vratislava z Mitrovic, znamenala oslabení pro dlouhodobě budované pozice ditrichštejnsko-lamberského klanu.⁹ Zvláštní role při budování politické elity monarchie přitom připadla Evženu Savojskému, jenž měl jako jedinečný vojevůdce v rukou nejen boj proti vnějším nepřátelům, ale zasahoval z pozice dlouholetého a nepostradatelného prezidenta dvorské válečné rady výrazně také do obsazování centrálních i nejvyšších dvorských úřadů.¹⁰ K ještě radikálnějším zvrátům ale došlo po nuceném návratu Karla VI. ze Španělska. Právě císařovi španělští důvěrníci začali zastávat klíčové pozice, v druhé řadě pak stáli lidé, kteří s nimi udržovali přátelské kontakty. Po vzoru posledních španělských králů z rodu Habsburků se i Karel VI. obracel na své favority, jako byl Jan Michael z Althannu nebo Anton Florián z Lichtenštejna (oba prodělali s císařem španělskou anabází). Přes důležitost rodinných vazeb pro obsazování předních úřadů byla rozhodující císařova vůle.¹¹ Nové možnosti se otevřely až ve 30. letech 18. století, kdy vymírající španělská klika uvolnila místo novým schopným jedincům, z nichž mnohé později zdělila i Marie Terezie (Jan Kryštof Bartenstein).

⁷ Naposledy o tomto klanu Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009. Také Ivo CERMAN, *Pojmy „frakce“, „strana“ a „kabala“ v komunikativní praxi dvořanů Leopolda I.*, ČČH 100, 2002, s. 33-54. Zde také zhodnocení starší literatury.

⁸ Nověji Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657-1658)*, České Budějovice 2009. Starší zpracování Alfred Francis PRIBRAM, *Zur Wahl Leopold I. 1654-1658*, AÖG 73, 1888, s. 79-222.

⁹ O této změně například Vít VLNAS, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha-Litomyšl 2001, zejména s. 238 an.

¹⁰ K tomu například v životopisu Leopolda Josefa Šlika Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře*, s. 149-213.

¹¹ Bernd RILL, *Karl VI. Habsburg als barocke Großmacht*, Graz 1992, s. 91 an.

Po roce 1648 už nebyla možná profilace jednotlivých uskupení pomocí náboženské konfese.¹² Rozhodujícím se tak stává pouto příbuzenské, na které se nabalují klientské a přátelské vazby jednotlivých členů klanu. Zatímco rodinná pouta vytvářela u dvora (a stejně i při obsazování výnosných církevních prebend) trvalé svazky, názorové koalice sdružující jednotlivé dvořany do „klik“ či „kabal“ tak pevné nebyly. I když se starší literatura snažila vidět v konání významných dvořanů znaky příslušnosti do té které skupiny, definované dokonce na základě národnosti¹³, stále více se současná historiografie přiklání k názoru, že u dvora vznikaly aliance ad hoc podle právě řešeného problému.¹⁴ Pro historika je svůdné a tudíž nebezpečné interpretovat jednání dvořanů vzhledem k jejich příslušnosti k „profrancouzské“, „prošpanělské“ či „říšské“ straně či dokonce vidět v českých zástupcích u dvora členy jednolitě východní (tedy s Turkem bojující) strany, jíž připadá ohrožení ze strany dědičného nepřitele křesťanstva akutnější než výpady Ludvíka XIV. na Rýně.¹⁵ Záležitost je o to komplikovanější, že dělení dvora do různých názorových skupin používá i řada zahraničních pozorovatelů té doby. Jestli tyto strany skutečně existovaly nebo zda se jedná o zpětné projekce či zkreslený pohled některého z cizích vyslanců ve Vídni, bude bezpochyby ještě předmětem bádání. Podle mého soudu se jednalo spíše než o stranickou politiku o politiku určitých dominantních jedinců, kteří na sebe nabalovali své příbuzné, přátele a klienty. Jestli tito jedinci měli kromě osobních cílů také určitý dlouhodobý plán, ideologické zaměření (např. geopolitickou koncepci) či dokonce vlastní představu o politice (politické myšlení), dosud také není úplně jasné.¹⁶ Zatím se ale zdá, že k profilování těchto skupin docházelo až pod tlakem okolností, zaujetím postoje k některé z „štěpných“ otázek, jež se vynořily. Není proto divu, že docházelo velmi rychle a často k přesunům jednotlivých dvořanů ze skupiny do skupiny, zejména pokud je k dominantnímu jedinci jejich strany

¹² Dále Thomas WINKELBAUER, Notiz zu der Frage: Gab es um die Mitte des 17. Jahrhunderts am Kaiserhof eine „tschechische“ bzw. „böhmische“ Partei?, in: Týž (ed.), Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte, Waidhofen an der Thaya 1993, s. 197-202.

¹³ Takto definuje například Zdeněk Kalista politiku Václava Eusebia z Lobkovic, který chtěl zavedením absolutismu v Uhrách „ulehčit“ Čechům. Srov. Zdeněk KALISTA, Václav Eusebius z Lobkovic, in: Týž, Čechové, kteří tvořili dějiny světa, Praha 1999, s. 154-155.

¹⁴ Ohledně používání termínu, kterým tato uskupení označují – Ronald G. ASCH, Der Hof Karls I. von England. Politik, Provinz, Patronage 1625-1640, Köln-Wien 1993 užívá termín „Aktionsgemeinschaften“; podobně Andreas PEČAR, Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711-1740), Darmstadt 2003 termín „punktueller Allianzen“.

¹⁵ Např. John P. SPIELMAN, Leopold I. – Zur Macht nicht geboren, Wien-Graz-Köln 1981.

¹⁶ Roku 1672 označil markrabě Hermann Bádenský těmito osobami Ferdinanda z Dittrichštejna, prezidenta dvorské komory Kryštofa Abeleho z Liliendorfu a císařovnu Markétu Terezu. Podle Oswald REDLICH. Das Tagebuch Esaias Pufendorfs, schwedischen Residenten am Kaiserhofe von 1671 bis 1674, in: MIOG 37, 1917, s. 541-597.

nevázaly příbuzenské vztahy. Tak můžeme v prvních desetiletích 18. století sledovat několik časově téměř synchronních tvrzení, která zařazují téhož dvořana do zcela opačných táborů.¹⁷

Jelikož definicí dvora a dvorské společnosti je velké množství a historii bádání o dvorském organismu byla věnována velká řádka samostatných studií, není třeba zabývat se na tomto místě problematikou panovnického dvora jako historického fenoménu.¹⁸ Důležitější bude spíše význam, který tato sociální instituce měla pro šlechtice z českých zemí. Pro ty byl dvůr především příležitostí naplnit svou službou to, co po nich chtěla jejich čest, jež je zavazovala zvětšit vlastní slávou slávu celého rodu. Vedle toho stála šance ovlivňovat politické dění monarchie a participovat na moci, jež se po Bílé hoře u panovnického dvora soustředila.¹⁹ Jejím prostřednictvím měl šlechtic-dvořan pomáhat sobě a svým blízkým, příbuzným i klientům, k dosahování jejich cílů a v neposlední řadě zvětšovat díky vlastnímu vlivu síť svých kontaktů nebo mezi své přátele začleňovat osoby z nejvyšších pater politického dění.²⁰ Možnosti uplatnění u dvora byly však značně omezeny, počet míst, která šlo obsadit, byl konečný a odvíjel se od struktury dvorských úřadů. Osoby, které se řadily k panovnickému dvoru, lze rozdělit do dvou skupin. První skupinu představovali dvořané přímo vázaní na osobu panovníka, patřili do jeho nejbližšího okolí, regulovali přístup k němu a starali se o jeho potřeby v souladu s předepsanými ceremoniálními pravidly. Druhá skupina byli jedinci sloužící panovníkovi nepřímě, pracující v centrálních úřadech monarchie. Obě tyto skupiny se navzájem prolínaly a zároveň soupeřily o vliv na panovníka i o vymezení kompetencí, k němuž docházelo jen velmi pozvolna prostřednictvím císařových instrukcí vydávaných pro jednotlivé úřady a funkce u dvora. Na rozdíl od víceméně oddělené dvorské kariéry a kariéry v zemských úřadech, jež se odehrávala v Praze, k prolínání služby v centrálních úřadech a ve funkcích spojených s osobní blízkostí panovníkovi docházelo poměrně často. Důvodem bylo především jejich umístění ve vzájemném sousedství, ohraničeném hradbami barokní Vídně: vždyť v letech 1723 až 1730 vystavěný trakt říšské kanceláře byl přímo začleněn do urbanistického jádra vídeňského Hofburku.

¹⁷ Dále Andreas PEČAR, c.d., s. 75 an.

¹⁸ Z řady přehledových studií o historiografii zabývajících se problematikou dvora a dvorské společnosti Václav BŮŽEK, Dvůr habsburských císařů v letech 1526-1740 a historiografie na prahu 21. století, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740), Opera historica 10. České Budějovice 2003, s. 5-32. Ze zahraničního bádání Pavel MAREK, Problematika šlechty a raně novověkého panovnického dvora v současné španělské historiografii, in: FHB 23, 2008, s. 317-337.

¹⁹ Vnímání dvora jako mocenského instrumentu je spojeno v historiografii s diskusí o Eliasově průkopnické práci o dvorské společnosti ve Francii Ludvíka XIV. Srov. Claudia OPITZ (ed.), Höfische Gesellschaft und Zivilisationsprozeß, Köln 2005.

²⁰ O změně korespondenčního okruhu Ferdinanda z Ditrichštejna Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr, s. 292 an.; o tomtéž v případě Františka Albrechta z Harrachu Mark HENGERER, Kaiserhof und Adel, s. 376 an.

Také proto je velmi obtížné oddělit užší a širší dvůr (*Hofstaat* a *Hof*). Neplatí ani zjednodušené tvrzení, že by rozhodující vliv na panovníka měli ti, kteří zasahovali do jeho blízkosti. Dostí výmluvný je případ českého nejvyššího kancléře Františka Oldřicha Kinského, který přes svou příslušnost k širšímu dvoru zastínil mnohé jedince působící dlouhodobě v dvorských úřadech, často přímo v panovníkových předpokojích. Evidence členů dvora nebyla zrovna jednoduchá a panoval v ní poměrně velký zmatek. Situaci komplikovalo, že řada jedinců mající dvorské tituly či funkce se u dvora fakticky nevyskytovala a kvůli inflaci některých titulů ztrácely centrální úřady přehled. Po smrti Rudolfa II. se na sestaveném seznamu dvořanů objevilo i přiznání, že „*mezi těmito dosud jmenovanými šenky, předkraječi ... a truckhsasy mnoho z nich jen zřídka nebo vůbec ke dvoru nechodí, a tudíž se neví, zda jsou živí nebo mrtví.*“²¹ Bezděky tím pisatel narazil na problém, který historik Mark Hengerer pojmenoval jako diference mezi skutečným a virtuálním dvorem, tedy mezi seznamem jedinců, kteří zdobí své jméno dvorskými tituly, a těmi, kteří panovníkovi skutečně slouží.²² Tento problém však nebyl pouze potíží s evidencí, ale také zastíral skutečný rozhodovací mechanismus, protože jedním z těchto „inflačních“ titulů, které byly rozdávány plnými hrstmi, byl i titul dvorního, resp. tajného rady.²³ Čas od času, jakmile se již situace s množstvím těchto vesměs dávno prázdných titulů stávala neudržitelnou, musel panovník přikročit k novému přehodnocení efektivity svých rádců a omezit počet těch skutečně využívaných. Někdy v polovině 60. let 17. století, nejspíše ihned po smrti Portii, proto došlo k vytvoření užšího poradního tělesa, pro které se vžilo pojmenování tajná konference.²⁴ Tu však postihla postupem času podobná inflace titulů jako u tajné rady, Josef I. proto upřednostňoval jen osobní konzultace s vybranými jedinci (bylo jich 33 a měli titul tajný rada) a kolektivní poradní orgán téměř nesvolával. Zmatek nastal po nástupu Karla VI., který sice provedl redukci počtu konferenčních radů, zároveň však začal jako nejvyšší poradní orgán používat i další kolektivní tělesa, především španělskou radu. To vedlo pochopitelně k velkým kompetenčním sporům a k dalším nepřátelstvím uprostřed panovníckého dvora.

²¹ „Unter denen bisher benentten mundtschencken, fürsneidern ... und truckhsäsen gar viel aus den altten ... selten oder gar nie nach houf khomben, und man nit für gewiß wißen khönnen, welcher lebendig oder todt ... [ist].“ Jaroslava HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*, Prag 2002, s. 246.

²² Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel*, zejména s. 66-123.

²³ Na počátku 17. století měla tajná rada 6-7 členů, roku 1674 již třicet. Dohromady v letech 1600 až 1674 se stalo 130 mužů jejími členy. Srov. Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Wien-München 1999, s. 66 an. Zde také o vývoji národnostního složení tohoto orgánu.

²⁴ Stalo se tak roku 1665. Starší vročení jejího vzniku (rok 1669), který použil na základě zprávy E. Pufendorfa Thomas Fellner, koriguje Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I.*, Frankfurt am Main u a. 2001, s. 21.

Z titulu tajného rady se tak stala jen ozdoba udělovaná za věrné služby: roku 1700 ho obdržel Evžen Savojský za významné vojenské úspěchy, o rok později Filip Ludvík ze Sinzendorfu za dvouleté zvláštní působení ve Francii v době krize kolem vypuknutí války o španělské dědictví.²⁵ Tajná rada ani tajná konference nepůsobily jako úřad a neexistovala žádná instrukce, která by předepisovala náplň jejich práce. Jednalo se o poměrně volné sdružení hlavních dvorských představitelů a zástupců centrálních úřadů. V případě tohoto tělesa záleželo nejvíce ze všech orgánů monarchie na vůli samotného císaře. Tím větší byla prestiž, kterou tajná rada, resp. tajná konference měla.²⁶

Na rozdíl od tajné rady fungovaly ostatní centrální dvorské orgány založené kdysi dvorským řádem Ferdinanda I. na Nový rok 1527 bez větších změn a postupem času si vydobily své místo na špičce mocenské hierarchie. Zejména dvorská komora²⁷ a dvorská kancelář patřily mezi skutečné motory správy habsburské monarchie. Oba úřady prošly už na přelomu 16. a 17. století důkladnou byrokratizací a dávaly tak jako první příležitost schopným jedincům z řad nižší šlechty či dokonce vzdělaného měšťanstva proniknout až na jejich vrchol a rovnat se svým vlivem a mocí předním aristokratům monarchie. Jak ve dvorské kanceláři, tak také v komoře nacházíme množství vzdělaných lidí, kteří se v úřednické správě monarchie dobře vyznali a byli schopni navrhnout zlepšení a reformy, jež často narazily na tuhou opozici bohatých magnátů.²⁸ Povýšení do šlechtického stavu přinesla služba zde například nejvyššímu dvorskému kancléři Johannu Paulu Hocherovi, mocnému muži 70. let 17. století, Johannu Friedrichu Seilernovi²⁹, který stál na počátku v budoucnu slavného rodu, jenž se usídlil roku 1710 také v českých zemích, nebo Christianu Juliu Schierlovi ze Schierendorfu, autoru pozoruhodných ekonomických návrhů počátku 18. století.³⁰ Nový důraz na ještě větší profesionalizaci úřednického sboru obou institucí přišel po roce 1680, kdy vyšly najevo

²⁵ Andreas PEČAR, c.d., s. 90.

²⁶ Zejména to platí v 60. a 70. letech pro tajnou konferenci. Každé uskupení u dvora chtělo mít v ní „svého člověka“. Srov. Ivo CERMAN, Pojmy „frakce“, „strana“ a „kabala“ v komunikativní praxi dvořanů Leopolda I., in: ČČH 100, 2002, s. 33-54, zde s. 48.

²⁷ Srov. Thomas WINKELBAUER, Nervus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700, in: Petr Mat'á – Thomas Winkelbauer (ed.), Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas, Stuttgart 2006, s. 179-215.

²⁸ Brigitte KUCZYNSKI, Theodor Heinrich Altet von Stratman. Ein deutscher Diplomat des 17. Jahrhunderts, Würzburg 1934.

²⁹ Gustav TURBA, Reichsgraf Seilern aus Ladenburg am Neckar (1646-1715) als kurpfälzischer und österreichischer Staatsmann, Heidelberg 1923.

³⁰ O něm dále Alfred FISCHER, Christian Julius von Schierendorff. Ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josefs I. und Karls VI., in: Týž, Studien zur österreichischen Reichsgeschichte, Wien 1906, s. 139-305; o fungování dvorské komory také Brigitte HOLL, Hofkammerpräsident Gundaker Thomas Graf Starhemberg und die österreichische Finanzpolitik der Barockzeit (1703-1715), Wien 1976. O vztahu českých zemí a dvorské komory Miloslav VOLF, Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610-1640), in: SAP 30, 1980, s. 62-109.

dlouholeté defraudace prezidenta dvorské komory Jiřího Ludvíka ze Sinzendorfu.³¹ Nová instrukce vydaná pro dvorskou komoru hned následujícího roku zpřísnila kontrolní mechanismy a přesněji definovala povinnosti úřadu, čímž položila ještě větší důraz na profesionální zdatnost jednotlivých radů a samozřejmě i prezidenta.³² Kromě toho vyžadoval tento úřad podobně jako dvorská kancelář skutečně permanentní přítomnost ve Vídni, což favorizovalo úřednickou šlechtu nebo dlouhodobě u dvora etablovanou horno- či dolnorakouskou nobilitu, rody jako Breuner, Jörger či Starhemberg. Zájem ze strany české šlechty o tyto úřady byl nevalný, za příliš mnoho práce a velkou zodpovědnost dostávali jejich přední představitelé příliš málo, a vliv na panovníka nebýval velký. Navíc zastávání funkcí dvorského kancléře či prezidenta dvorské komory zrovna nepomáhalo sociální síti pracně vybudované mezi šlechtou českých a rakouských zemí. Ta totiž směřovala na zmíněná místa žádosti, jež musely být často odmítány (např. o vyplacení sum, které dlužila panovnická pokladna), a tak nebylo divu, že zejména prezident dvorské komory byl nepřilíši milovaným členem panovnického dvora.³³

Překvapivě velký byl počet českých šlechticů v nejvyšších orgánech říšské správy, tedy v říšské kanceláři³⁴ a říšské dvorské radě. Tento fakt je o to překvapivější, že právě v období 17. století docházelo k přísnému oddělování agendy říšské od agendy dědičných zemí, protože se po vestfálském míru Habsburkové snažili, aby uvnitř českých a rakouských zemí platila jiná pravidla než v decentralizované a nábožensky různorodé Říši. Tento proces je zřetelný zejména na emancipaci rakouské dvorské kanceláře, založené Ferdinandem II. roku 1620, jež se postupně vymaňovala z područí říšského dohledu³⁵, přibližovala svému českému vzoru a v 18. století přibírala další kompetence, až se stala jedním z rozhodujících orgánů zahraniční politiky celého habsburského soustátí. Říšská dvorská rada se stala stejně jako říšská kancelář jedním z klíčových orgánů, díky jejichž (především soudním) pravomocem mohl císař zasahovat do dění ve Svaté říši římské. Jednalo se podobně jako v případě dvorské komory o kolektivní orgán skládající se z panské a učenecké lavice.

³¹ O něm Hans KÖRBL, „Ach Gott, ist's möglich, so erretten sie mich vor dem Process ...“ Der Prozess gegen den Hofkammerpräsidenten Georg Ludwig Sinzendorf, dizertace Universität Wien, Wien 2007. Z této dizertace vychází také autorův článek Der Bock als Gärtner. Georg Ludwig Sinzendorf, ein ungetreuer Präsident der Hofkammer unter Leopold I., in: Frühneuzeit-Info 19, 2008, s. 38-47.

³² Dále Thomas FELLNER – Heinrich KRETSCHMAYR, Die österreichische Zentralverwaltung I., Wien 1907, s. 89-93.

³³ Se vši úctou odmítl tento úřad jak Gundaker z Lichtenštejna roku 1615 (Thomas WINKELBAUER, Fürst und Fürstendiener, s. 175), tak také prezident komory vnitrorakouských zemí Zikmund Ludvík z Ditrichštejna roku 1637 (Mark HENGERER, Kaiserhof und Adel, s. 417-418).

³⁴ K tomuto orgánu dále Lothar GROSS, Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806, Wien 1933.

³⁵ Dále TÝŽ, Der Kampf zwischen Reichskanzlei und österreichischer Hofkanzlei um die Führung der auswärtigen Geschäfte, in: Historische Vierteljahresschrift 22, 1924-1925, s. 279-312.

Členové jmenovaní panovníkem, kteří pocházeli z dědičných zemí, měli vůči těm z Říše pro císaře několik výhod: byli nesporně loajální a katoličtí. Nenechávali se tak snadno ovlivňovat vnitřními poměry rozhádané Říše, byli tudíž nestranní v soudních sporech, v nichž říšská dvorská rada vystupovala jako nejvyšší apelační orgán, a pro geografickou vzdálenost od dané problematiky také hůře uplatitelní některou ze stran, či dokonce nepřátelskými Francouzi. Není divu, že se císařská politika jednoznačně preferující šlechtice z dědičných zemí neseťkávala s přílišným nadšením u šlechty říšské, jež se snažila především pomocí mohučského arcibiskupa, který držel titul arcikancléře, změnit zaváděnou praxi. Příležitost se naskývala pravidelně při schvalování nové volební kapitulace. Ta Leopolda I., dohodnutá za císaři nepříznivých podmínek, přikazovala, že prezident říšské dvorské rady musí mít nejen říšský titul, ale také musí vlastnit majetek na území Říše.³⁶ Tím sice došlo k jistému omezení, nicméně řada českých šlechtických rodů podmínku splňovala, a tak spolu s rakouskou šlechtou začali urozenci z českých zemí tvořit od doby Leopolda I. v radě většinu. Navíc zde byla možnost obsadit křeslo říšského vicekancléře, jenž mohl kromě faktického řízení říšské dvorské kanceláře zastoupit prezidenta říšské dvorské rady při řadě úkonů (případ moravského šlechtice Dominika Ondřeje z Kounic). Ačkoli hlavní tíha rozhodování na základě předem připravených podkladů ležela na říšských dvorských radech pocházejících z učenického stavu, také příslušníci šlechty se museli činit, neboť císař na ně prostřednictvím svých instrukcí (klíčová z 16. března 1654) kladl nemalé nároky včetně přijímacího řízení, jehož součástí bylo vytvořit referát z předložených podkladů, jehož kvalitu posuzovali dva členové učenické lavice. Přesto tuto „nejlepší politickou školu“³⁷, jak říšskou dvorskou radu nazval Gundaker z Lichtenštejna roku 1657, navštěvovala v průběhu 17. a na počátku 18. století řada českých šlechticů, kteří se později trvale usadili u vídeňského dvora. Počet členů říšské dvorské rady totiž rostl, byť ne tak dramaticky jako v případě tajné rady (za Ferdinanda III. měla 18 členů, za Leopolda I. 24, za Josefa I. 30 a za Karla VI. 32).³⁸

Pokud zatím pomineme dvorskou válečnou radu, v níž byly vrcholné funkce vázány na dlouhodobou aktivní vojenskou kariéru, pak zůstává mezi předními úřady habsburského dvora ten, na který měli čeští šlechtici monopol, a to česká dvorská kancelář. Od dob Viléma

³⁶ Oswald VON GSCHLIESSER, *Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung, Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806*, Wien 1942, s. 65 an. Nověji k říšské dvorské radě Michael HUGHES, *The Imperial Aulic Council („Reichshofrat“) as Guardian of the Rights of Mediate Estates in the Later Holy Roman Empire: Some Suggestions for Further Research*, in: Rudolf Vierhaus (ed.), *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze*, Göttingen 1977, s. 192-204.

³⁷ Thomas WINKELBAUER, *Gundaker von Liechtenstein*, s. 484.

³⁸ Celkové počty ukazují, že ze 445 členů říšské dvorské rady pocházelo 191 z dědičných zemí, 222 z Říše, 10 z jiných zemí (Itálie, Rakouské Nizozemí). U 22 se původ nepodařilo zjistit. Oswald VON GSCHLIESSER, c.d., s. 70-73.

Slavaty z Chlumu a Košumberka, konkrétně od roku 1624, sídlil tento významný spojující článek mezi pražským místodržitelstvím a císařským dvorem trvale ve Vídni a také od Slavatových časů se stával pravidelně český nejvyšší kancléř, formálně až šestý v žebříčku zemských hodností, členem nejužšího císařova okolí s vlivem, který u mnohých jedinců výrazně přesahoval hranice českého státu. Českou dvorskou kancelář můžeme označit jako převodní páku mezi Vídni a Prahou, kancléř spolupodepisoval všechny legislativní akty platné na území všech zemí Koruny české a jeho úřad fungoval také jako nejvyšší soud, jenž vyřizoval v poslední instanci dovolání k panovníkovi.³⁹ Také vnitřní členění kanceláře prozrazovalo, jak obrovský byl tlak na obsazení předních pozic v tomto úřadě: vedle nejvyššího kancléře se objevoval titul českého kancléře (vytvořen pro Jiřího Adama z Martinic, obnoven po roce 1703) a německého vicekancléře. S příchodem 18. století prodělal úřad zásadní změny, počet jeho zaměstnanců byl rozšířen a bylo ustaveno pět věcně-teritoriálních referátů. K dalším změnám pak došlo vydáním císařské instrukce roku 1719, jejímž hlavním bodem bylo oddělení politické a soudní agendy (*publica a judicialia*). Jak bylo ale řečeno výše, došlo po smrti Jana Hartvika Nostice roku 1683 k podivné „privatizaci“ české dvorské kanceláře rodem Kinských. Jejím základem byla rozsáhlá vztahová síť vybudovaná za energického řízení úřadu Františkem Oldřichem Kinským v posledních dvou desetiletích 17. století. Po něm vykonával funkci nejvyššího kancléře ještě jeho mladší bratr Václav Norbert Oktavián a jeho dva synové František Ferdinand a Filip Josef. V letech 1683 až 1745 tak řídili tento prestižní úřad Kinští dohromady 43 let.⁴⁰ K síle klanu těchto českých velmožů přispívala i úzká vazba na Jana Václava Vratislava z Mitrovic, díky jehož intervenci obsadil mladý František Ferdinand místo českého kancléře, aby kontinuita dominance rodu Kinských mohla pokračovat. Do uvedeného mocenského seskupení patřil také Leopold Josef Šlik, Vratislavův švagr, jenž na čas přerušil éru Kinských ve vedení české dvorské kanceláře.⁴¹

*

Vedle „politických“ úřadů centrální správy habsburské monarchie tvořily druhou skupinu úřady ryze dvorské, jejichž původní zaměření se soustředilo na oblast fungování panovníkovy domácnosti regulované podle ceremonálních pravidel. Z dlouhodobé přítomnosti v císařově okolí však vyrůstal politický vliv na vladařova rozhodnutí. Růst tohoto

³⁹ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 122-123. Bohužel monografie o tomto stěžejním úřadu stále chybí.

⁴⁰ Dále o nich Aleš VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004, s. 62-98.

⁴¹ Srov. Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí a císařský dvůr v době vrcholného baroka*, disertační práce FF MU, Brno 2007, s. 94.

vlivu byl přímo úměrný omezení přístupu k císaři. V době absolutistického státu, kdy se z panovníka a vlastně celé habsburské dynastie stává hlavní politická instituce monarchie, se zvyšuje význam osob stojících v těsné blízkosti habsburského trůnu, ložnice či jídelního stolu, i těch organizujících vladařovy zábavy a kratochvíle.⁴² Užší císařský dvůr se dělil na čtyři základní části, v jejichž čele stáli čtyři přední hodnostáři (*Principal-Hofoffizieren*): nejvyšší hofmistr, nejvyšší komorník, nejvyšší maršálek a nejvyšší štolba (štolmistr). Poslední jmenovaný měl na starosti přepravu dvořanů a vybavení dvora, vytváření podmínek pro cestování, jeho organizaci, ale také záležitosti pážat a edlknabů, mladých potomků méně zámožných rodů z celé monarchie, kteří se u dvora učili správným mravům, ceremoniálním praktikám a také některým dovednostem (zacházení se zbraní), aby dokázali sloužit svému panovníkovi „*im Saal und Stall*“⁴³. V 17. a 18. století používal císař tuto suitu jako dekoraci při dvorských slavnostech. Pro mladé šlechtice, jejichž rodiče by jinak měli jen stěží na zaplacení kavalírské cesty či domácího učitele, však pážecí služba znamenala mnoho, protože kromě vybraného chování si osvojili i základy některých věd a také cizí jazyky (latinu).⁴⁴

O stupínek výše než štolmistr stál v hierarchii dvorských úřadů nejvyšší komorník. Přestože se jeho moc formálně nemohla měřit s postavením hofmistra, jeho vztah k panovníkovi byl nejdůvěrnější, neboť zodpovídal za soukromé pokoje císaře včetně ložnice i za šperky a ošacení. Dbal na vladařovo zdraví a reguloval přístup k hlavě státu, čímž měl v rukou velmi účinnou politickou zbraň. Pod jeho pravomoc patřil také zástup dalších komorníků a osobních služebníků od šenků a truchsasů až po stříbrníky a kuchaře.⁴⁵ Komornická služba byla dalším z významných odrazových můstků české aristokracie na cestě do dvorských (ale i zemských) úřadů a následovala zpravidla nedlouho po skončení kavalírské cesty. Právě nejistý počet komorníků komplikuje exaktní zjištění celkového počtu dvořanů. Kontinuální nárůst jejich množství začal za vlády Ferdinanda II. a roku 1685 se již titulem komorník, který dotyčnému zůstal i po ukončení minimálně dvou- až tříleté faktické služby u dvora, honosilo zhruba 600 jedinců.⁴⁶ Jejich služba se odehrávala v turnusech a

⁴² Dále Jürgen VON KRUEDENER, *Die Rolle des Hofes im Absolutismus*, Stuttgart 1973.

⁴³ Iwan VON ŽOLGER, *Der Hofstaat des Hauses Österreich*, Wien-Leipzig 1917, s. 135.

⁴⁴ Srov. pro předbělohorskou dobu Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, Praha 2010, s. 315 an.

Obecněji Peter TÖBBICKE, *Höfische Erziehung – Grundsätze und Struktur einer pädagogischen Doktrin des Umgangsverhaltens, nach den Fürstlichen Erziehungsinstruktionen des 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Darmstadt 1983.

⁴⁵ Iwan VON ŽOLGER, c.d., s. 117-134.

⁴⁶ Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel*, s. 56 an. Anonymní *Status particularis* z roku 1637 zaznamenává 33 skutečných komorníků (*wirkliche Kämmerer; cubicularii Caesarei, qui tales de facto sunt*) a 62 čestných (*unwirkliche Kämmerer; cubicularii Caesarei Extraordinarii*).

fakticky byli přítomni v blízkosti panovníka jen několik týdnů v roce. Celková délka komornické služby tak vůbec nevypovídá o času skutečně stráveném v aktivní službě.⁴⁷

Titul nejvyššího maršálka se původně vázal k vojenské službě a jeho držitel měl dohlížet nad panovníkovou bezpečností. S koncem středověku však byl úřad maršálka naplňován novými obsahy. Především přebíral jako zástupce nejvyššího hofmistra jeho úkoly v době, kdy byl tento dočasně u dvora nepřítomen, nebo pokud se čekalo na jmenování nového. Mezi maršálkovy hlavní povinnosti patřilo obstarat ubytování pro císaře a jeho rodinu (včetně vybavení) a zejména soudit příslušníky dvorské společnosti, kteří tvořili samostatné právní těleso všude, kam přijeli.⁴⁸ Pod nejvyššího maršálka patřil vzhledem k jeho kompetencím důležitý úřad dvorního ubytovače (*Hofquartiermeisteramt*) s množstvím tzv. furýrů, organizačně schopných jedinců shánějících mnohdy v časové tísní potřebné ubytovací kapacity.⁴⁹ Maršálkovy policejní pravomoci se týkaly celého dvora a pomocníkem mu měl být dvorní profous. Společně pak stíhali nehodné dvořany za dluhy (což mohlo vést až k obstavení platu), krádeže i násilné trestné činy.⁵⁰

Nejvýše stál ve dvorské hierarchii hofmistr. Jeho původně apolitické pravomoci nad uspořádáním dvora, v jehož čele stál, se již v průběhu 16. století začaly podstatně rozšiřovat a ve století následujícím se jeho úřad stal nejvýznamnějším v celé monarchii. Počínaje osobností Maxmiliána z Trauttmansdorffu, jenž ho zastával za Ferdinanda III., nacházíme v této funkci jedince pravidelně předsedající tajné radě, popř. konferenci, čímž ve své osobě spojují státní a dvorskou sféru. Svůj vliv na panovníka uplatňovali nejvyšší hofmistři v rozličných oblastech od obsazování předních dvorských, státních a zemských postů až po zahraniční politiku monarchie. Zvláštní kompetence potom měl nejvyšší hofmistr v oblasti stavby císařských rezidencí a jejich vybavení, nad dvorním divadlem a kulturou, která byla nerozdělitelně spojená s reprezentací, a především nad ceremoniálem, jehož pravidla tvořila páteř veškerého dění u dvora. Spolu s císařem sestavoval časový harmonogram akcí, jež měly proběhnout, včetně přesunů, v tomto případě ve spolupráci s nejvyšším štolmistrem.⁵¹ Úřad

⁴⁷ František Albrecht z Harrachu fungoval jako „záložní“ komorník celkem 14 let, během nichž byl sloužil v císařských apartmánech jen 60 týdnů. Podobně i Adam Matyáš z Trauttmansdorffu (deset let „v záloze“). Dále Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 410 an.

⁴⁸ O soužití dvora a města v době barokní a z toho vyplývajících konfliktech dále John P. SPIELMAN, *The City and the Crown. Vienna and the Imperial Court 1600-1740*, West Lafayette 1993. Srov. také recenzi Grete KLINGENSTEIN, *Der Wiener Hof in der Frühen Neuzeit*, in: ZHF 22, 1995, s. 237-245.

⁴⁹ Např. před korunovačním pobytem dvora v Čechách – Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 116 an.

⁵⁰ Podrobně o pravomocích nejvyššího maršálka Eduard STROBL-ALBEG, *Das Obersthofmarschallamt*, Innsbruck 1908, pro uvedené období s. 60-101.

⁵¹ Srov. Martin KREUZ, *Zeremoniell und Rangordnung am Wiener Hof in der Neuzeit*, diplomová práce Universität Wien, Wien 2006, s. 31-32. Také instrukce pro nejvyššího hofmistra editovaná Ferdinandem MENČÍKEM, *Beiträge zur Geschichte der kaiserlichen Hofämter*, in: AÖG 87, 1899, s. 489-495.

nejvyššího hofmistra nacházíme také na paralelních dvorech dalších příslušníků habsburského rodu, nejvlivnější z nich byl pochopitelně hofmistr panující císařovny, popř. císařovny-vdovy, pokud se tato nacházela v blízkosti monarchy. Z hofmistrů následníků trůnu se zpravidla rekrutovali budoucí hofmistři vládnoucích Habsburků, k čemuž došlo jak v případě Jana Ferdinanda Portii (v úřadě 1657 až 1665), Karla Teodora Otty ze Salmu (1705 až 1709), tak i Antona Floriána z Lichtenštejna (1711-1721). Podobně jako u dalších dvorských úřadů, bylo také v případě hofmistra či jiného čelního představitele paralelního arcivévodského či císařovna dvora celkem běžné, že dotyční volně přecházeli mezi jednotlivými dvory, jež ostatně až na výjimky (do roku 1665 dvůr tyrolské větve Habsburků) sídlily ve Vídni či v jejím bezprostředním okolí.

Každý z vyjmenovaných nejvyšších představitelů dvorské hierarchie spravoval určitou část dvora (*Hofstaab*), a to ve smyslu prostorovém i personálním. Svými pravomocemi však nepokrývali celek dvorské společnosti: stále existovaly oblasti spadající výhradně pod panovníka a jeho nejvyššího hofmistra, jedinci zodpovědní pouze těmto dvěma osobám a stojící mimo propracovanou dvorskou hierarchii. To umožnilo těmto vyvoleným mít jistou nezávislost a často i přímý vliv na panovníka. Jednalo se především o dvorskou kapli (začleněna pod nejvyššího hofmistra až roku 1728) a osobní císařovu stráž. Do skupiny kolem hradní kaple (*Burgkapelle*) patřilo několik duchovních, sluhů a kazatelů. Podle schematismu z roku 1704 byla funkce hlavního kaplana spojena s hodností ceremoniáře v náboženských záležitostech a také almužníka, jenž měl za úkol rozdělovat milodary potřebným ze sumy určené měsíčně císařem.⁵² Od 18. století skupina duchovních kolem hradní kaple přestala sloužit výhradně panovníkovi a jeho rodině a svou působnost rozšířila na všechny osoby přítomné u dvora. Oproti tomu dvorská kapela sloužila výhradně panovníkovu sluchu: například roku 1688 nebylo anglickému vyslanci povoleno užít toto hudební těleso při připravovaných oslavách narození následníka stuartovského trůnu.⁵³ U dvora se však vedle členů hradní kaple pohybovaly ještě další duchovní osoby, představitelé nejrůznějších řádů nebo císařovi zpovědníci (vídeňský biskup Emerich Sinelli). Císařova osobní stráž se dělila na trabanty a harcíře, tedy na pěší a jízdní část, každá v čele s hejtmanem. Původní počet čtyřiceti ozbrojenců v každém oddíle byl roku 1711 radikálně navýšen na 125 harcířů a 107 trabantů. V jejich čele musel vždy stát šlechtic z předního rodu monarchie, protože osobní

⁵² Srov. Iwan VON ŽOLGER, c.d., s. 80-81.

⁵³ „weil aber diese niemals in corpore singt, wo S[ein]e Maj[estät] nicht dabei sind“. Tamtéž, s. 84.

císařská garda sloužila také k reprezentaci⁵⁴ a k zajišťování pořádku při dvorských slavnostech.

Přes snahu císaře jasně vymezit kompetence jednotlivých úřadů docházelo čas od času k jejich střetu. Například roku 1675 vznikl z marginální záležitosti kolem nákupu potravin pro habsburskou tabuli nepříjemný konflikt mezi dvorskou komorou a zástupcem nejvyššího hofmistra Františkem Eusebiem z Pöttinku.⁵⁵ Kompetenčních sporů mezi úřady i mezi jednotlivci o přednost či o pravomoci bylo hodně, hodně bylo také intrik proti konkurentům, jež někdy končily odvoláním (popř. „dobrovolnou“ rezignací) dotyčného. Na rozdíl od zemských úřadů, z nichž mohl šlechtic jen povýšit nebo si danou funkci uchovat do konce života, dvorské úřady takovou jistotu neskýtaly. Kromě výše zmíněného Sinzendorfa, jemuž bylo prokázáno obohacování na úkor státní kasy, skončilo několik vysokých představitelů dvora z politických důvodů, příkladem může být Jan Weikhard z Auersperka⁵⁶ nebo Václav Eusebius z Lobkovic.⁵⁷ Druhým a ještě častějším důvodem, proč daný dvořan svůj post musel opustit, pak byl skon panovníka. Okamžik jeho úmrtí totiž znamenal rozpuštění daného dvora. To se ale vztahovalo pouze na příslušníky užšího dvora, nikoli na představitele centrálních úřadů monarchie, přesto se jednalo vždy o velké personální zemětřesení. Zdraví vládnoucího Habsburka proto plnilo stránky dopisů předních aristokratů monarchie, neboť úmrtí mohlo znamenat pro jedny konec jejich kariéry, pro druhé výtah k moci. Smrt následníka trůnu, římskoněmeckého krále Ferdinanda IV. roku 1654, vedla k hromadnému úprku ambiciózních aristokratů ke dvoru jeho mladšího bratra Leopolda Ignáce. V nastalé tlačnici nakonec vykryštovaly dva tábory, ne náhodou vedené hofmistry obou habsburských bratrů: na jedné straně stál Jan Weikhard z Auersperka, na druhé Jan Ferdinand Portia.⁵⁸ Následná dlouhá vláda Leopolda I. přinesla do dvorských poměrů značnou stabilitu, k dalším konfliktům došlo až roku 1705⁵⁹ a zejména o šest let později, kdy museli sebevědomí jedinci z okolí zemřelého Josefa I. přenechat svá místa blízkým spolupracovníkům arcivévody Karla, jenž se vrátil ze Španělska. V jeho doprovodu pak byla kromě těch, kteří tam s ním odjeli hájit habsburské barvy, ještě početná katalánská suita, jejíž přítomnost ve Vídni alespoň zpočátku

⁵⁴ „Ir Hartman soll sein ainer vom adel, dem sollen gehalten werden geruster pherd viere.“ Tamtéž, s. 91.

⁵⁵ Ferdinand MENČÍK, c.d., s. 462.

⁵⁶ O něm dále Grete MECENSEFFY, Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615-1677), Wien-Leipzig 1938.

⁵⁷ O něm dále Adam WOLF, Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Kaiser Leopolds I. (1609-1677), Wien 1869; nověji Stefan SIENELL, Die Ersten Minister Kaiser Leopolds I.: Johann Ferdinand von Portia und Wenzel Eusebius von Lobkowitz, in: Michael Kaiser – Andreas Pečar (ed.), Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit, Zeitschrift für historische Forschung Beiheft 32, 2004, s. 317-330.

⁵⁸ Srov. Grete MECENSEFFY, c.d., zejména s. 412-417.

⁵⁹ Dále Vít VLNAS, Princ Evžen Savojský, s. 435.

pořádně zamíchala kartami střeoevropské aristokracie toužící po dvorských postech.⁶⁰ Opustit těžce vybojované pozice nebylo jistě příjemné, naděje na návrat však stále žila. František Albrecht z Harrachu ztratil své pozice dokonce dvakrát: po smrti Ferdinanda III. musel odejít jako nejvyšší štolmistr a po roce u dvora tyrolských Habsburků se kvůli skonu posledního z nich Zikmunda Františka musel poroučet znovu. Téměř ihned se mu ale podařilo složit přísahu tajného rady u Leopolda I.⁶¹ Podobně obtížná byla i situace Johanna Leopolda Donáta z Trautsonu, který roku 1709 konečně dosáhl na vysněnou nejvyšší metu dvorské hierarchie a stal se nejvyšším hofmistrem Josefa I. Konec války o španělské dědictví však pro něj znamenal tragédii, se smrtí císaře ztratil své postavení v čele dvora a navíc přišel o říšské knížectví Ried am Inn. Nový císař Karel VI. učinil nejvyšším hofmistrem Antona Floriána z Lichtenštejna, Trautson však u dvora zůstal a se svým přímluvcem Evženem Savojským připravoval reformu financí. Po Lichtenštejnově smrti se alespoň na chvíli vrátil do hofmistrovského úřadu. Stalo se tak nepochybně díky intervenci Evžena Savojského, i když ani císař neměl Trautsona za neschopného, možná zpočátku jen za trochu nezkušeného.⁶²

Ani nyní jsme nevyčerpali všechny hodnoty, které se vyskytovaly u dvora. Nacházíme zde velké množství na první pohled marginálních funkcí, jejichž činnost se omezovala na panovníkovy kratochvíle, kterých ovšem ve sledovaném období zaznamenáváme poměrně velké množství. Navíc spojení dotyčného dvořana s příjemným trávením času dávalo těmto lidem možnost naklonit si panovníka a navázat s ním užší kontakt. Příkladem těchto úřadů patřících zpravidla do „štábu“ nejvyššího hofmistra byli nejvyšší lovčí a nejvyšší sokolník. Podobné postavení pak měli dvorští umělci, jejichž význam odrážel estetické zájmy dotyčného panujícího Habsburka. Tak v době Rudolfa II. (a podobně i na dvoře arcivévody Leopolda Viléma⁶³) měli výsadní postavení malíři, v případě hudbymilovných Habsburků jako byl Leopold I. se přízeň vladaře soustředila na kapelníky a skladatele.⁶⁴ Poslední skupinu lidí pohybujících se v okolí císaře tvořili cizí diplomaté v čele se španělským vyslancem (do roku 1700) a papežským nunciem, rozlišení podobně jako v případě císařských diplomatů v zahraničí do několika kategorií (srov. kap. 4.1.). Stáli zcela mimo pravomoci nejvyšších dvorských úředníků a o jejich případném postihu rozhodoval výhradně panovník.

⁶⁰ K tomu Bernd RILL, c.d., s. 91 an.

⁶¹ Mark HENGERER, c.d., s. 389-411.

⁶² Srov. Franz HADRIGA, *Die Trautson, Palatine Habsburgs*, Graz-Wien-Köln 1996, s. 109-117.

⁶³ Dále Renate SCHREIBER, „ein galerie nach meinem Humor“. *Erzherzog Leopold Wilhelm*, Wien – Milano 2004.

⁶⁴ Srov. Jiří MIKULEC, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha-Litomyšl 1997, s. 117 an. Také Herbert SEIFERT, *Die Oper am Wiener Kaiserhof im 17. Jahrhundert*, Tutzing 1985.

Pokud nedošlo k nějakému výraznému porušení předepsaných pravidel nebo k vyhlášení války s vysílatelským státem, byl vyslanec chráněn, jelikož nepodléhal standardnímu dvorskému režimu. Ten byl předepisován zejména dvorským ceremoniałem, tedy základním rámcem chování dvořana. Určoval nejen způsoby jeho jednání, pokoušel se zvnitřňovat civilizační návyky a zjemňovat mravy. Jeho hlavním úkolem bylo upravit vztah mezi dvořany navzájem i mezi nimi a panovníkem.⁶⁵ Významnou roli zde hrála konverzace spojená se zvládnutím základních rétorických fines,⁶⁶ dvorská estetika, jež se projevovala při tanci, opeře i kratochvilných hrách. Dvorský život doslova kypěl množstvím nejrůznějších her a slavnostních představení, při nichž dvořané vystupovali nejen jako pasivní diváci, ale mnohdy se sami zapojovali po vzoru svého panovníka do představení, čímž potvrzovali své postavení v rámci dvorské hierarchie.⁶⁷ Dvorský ceremoniał představoval systém symbolických úkonů, které ale měly konkrétní, reálné, společenské a často i politické důsledky. Hranice mezi normou, předpisem zachyceným v obsáhlých svazcích knih tzv. ceremoniałní vědy, a formou, tedy ad hoc vytvářeným prostředím, byla velmi tenká, což dokazují popisy slavnostních momentů, jež se vyskytují v rámci těchto svazků.⁶⁸ Tyto popisy byly sestavovány a šířeny zcela záměrně a jejich produkce souvisí s neustálým srovnáváním, jež postupně povýšilo na významný *raison d'être* konání dvorských slavností. Král a jeho dvůr se jejich prostřednictvím prezentovali díky přítomnosti cizích vyslanců ostatním panovníckým dvorům, vlastní šlechtě a v omezené míře i poddaným (korunovační popisy). Mocenské symboly užívané při oněch slavnostech či v běžném jednání podle dvorského

⁶⁵ Ceremoniał vnesl systém do dvorních vztahů od korespondenčních kontaktů k organizaci slavností. V tomto ohledu nesouhlasím s tvrzením Huberta Christiana Ehalta o tom, že panovník záměrně udržoval labilní pravidla u dvora, protože mu dávala prostor ad hoc upravovat tyto regulativy ve vlastní prospěch, což zvyšovalo jeho důležitost. Panovník byl a priori centrem dvorského života a naopak jasná pravidla, stejná pro každého, podmiňovala soutěžení uvnitř dvorského organismu. Srov. Hubert Christian EHALT, *Zur Funktion des Zeremoniells im Absolutismus*, in: August Buck (ed.), *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert I-III*, Hamburg 1981, s. 411-419 (zde s. 417); také Hubert Christian EHALT, *Ausdruckformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, Wien 1980, s. 8. Ehaltovo tvrzení vychází ze starší představy Norberta Eliase, který viděl ve flexibilitě ceremoniałních předpisů nástroj panovníkovy vlády.

⁶⁶ Dále Georg BRAUNGART, *Hofberedsamkeit. Studien zur Praxis höfisch-politischer Rede im deutschen Territorialabsolutismus*, Tübingen 1988; také Manfred BEETZ, *Soziale Kontaktaufnahme. Ein Kapitel aus der Rhetorik des Alltags in der Frühen Neuzeit*, in: Joachim-Jens Dyck - Gert Walter-Ueding (ed.), *Rhetorik der Frühen Neuzeit. Rhetorik - Ein internationales Jahrbuch 10*, Tübingen 1991, s. 30-44.

⁶⁷ O ceremoniału na dvoře vídeňských a madridských Habsburků existuje rozsáhlá literatura. Srov. Christina HOFMANN, *Das spanische Hofzeremoniell von 1500-1700*, Frankfurt am Main 1985; Xavier SELLÉS-FERRANDO, *Das spanische Hofzeremoniell*, in: Xavier Sellés-Ferrando (ed.), *Spanisches Österreich*, Wien-Köln-Weimar 2004, s. 135-192; Andreas PEČAR, *Das Hofzeremoniell als Herrschaftstechnik? Kritische Einwände und methodische Überlegungen am Beispiel des Kaiserhofes in Wien (1660-1740)*, in: Ronald G. Asch – Dagmar Freist (ed.), *Staatsbildung als kultureller Prozess. Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 381-404.

⁶⁸ Např. Johann Christian LÜNIG, *Theatrum Ceremoniale Historico-politicum I-II*, Leipzig 1719. Obecně Miloš VEC, *Zeremoniellwissenschaft im Fürstenstaat. Studien zur juristischen und politischen Theorie absolutistischer Herrschaftsrepräsentation*, Frankfurt am Main 1998.

ceremoniálu tak přecházely v moc samotnou. Z hlediska jednotlivých šlechticů pak dokonalá znalost pravidel ceremoniálu a vlastní přizpůsobení se uvádělo aristokrata do světa netušených možností, v němž mohl tato pravidla využívat ve vlastní prospěch.

*

Oproti dvorskému životu a službě se zdá být kariéra v zemských úřadech podstatně klidnější. Z pohledu politického systému je potom základní odlišností od centrálních úřadů monarchie oddělení nejvyššího výkonného, zákonodárského a soudního orgánu, byť vzájemná nezávislost je spíše hudbou osvěcenské budoucnosti. Navíc ve všech třech institucích, tedy na místodržitelství, v zemském sněmu i na zemském soudu, nacházíme často tytéž osoby. Jejich reservoár tvořil sbor nejvyšších zemských úředníků, který se ustálil již ve středověku na základě rozdělení kompetencí, lépe řečeno pravomocí nad určitou oblastí, jež příslušela zemské správě. Poslušnost těchto úředníků v rámci zavedené hierarchie často neodpovídala jejich skutečné moci, odvíjelo se od ní ale řešení mnoha dalších problémů včetně ceremoniálních otázek. Ke vzniku místodržitelství jako kolektivního orgánu došlo roku 1577 vydáním panovníkovy instrukce, jejímž cílem je vytvořit z nejvyšších úředníků země jednotné těleso s jasně definovanými pravomocemi. V důsledku bělohorské porážky došlo k jistým úpravám ve složení místodržitelství, nově sem měli patřit prezident apelačního soudu a prezident české komory. Z místodržitelského kolegia naopak vypadli karlístejnský purkrabí, jehož úřad byl zrušen, a nejvyšší kancléř sídlící trvale ve Vídni. Současně s tím tvořili místodržící počínaje nejvyšším purkrabím a konče purkrabím hradeckého kraje zemský soud, zabývající se především spory vlastníků deskových statků. Kromě nich zde zasedali přísedící, o nichž rozhodovala česká dvorská kancelář za panovníkova souhlasu. Nezávislost zemského soudu byla po Bílé hoře zmenšena možností královské revize nejvyšších trestů (ztráta cti a hrdla), po roce 1640 všech sporných věcí nad 300 kop grošů míšeňských. V praxi ovšem panovník vracel záležitost k došetření místodržitelství, takže o věci rozhodovali znova titíž lidé.⁶⁹ Zemskému soudu byly podřízeny soudy nižší (dvorský, komorní, purkrabský), jejichž členové se částečně rekrutovali také z řad nejvyšších zemských úředníků. Zasedat v některém z těchto soudních těles se stávalo startovacím bodem nejedné šlechtické kariéry v zemských službách. Kromě zmíněných soudních orgánů, jejichž dějiny sahají hluboko do středověku, vznikl v polovině 16. století apelační soud, jenž po roce 1620 podstatně rozšířil své pravomoci. Původně měl fungovat jako odvolací místo pro městské soudy, nyní začal mít vliv i na záležitosti šlechtické. Podobně jako česká komora, zřízená na počátku vlády Ferdinanda

⁶⁹ Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví*, s. 132.

I. za účelem správy zemských financí, měl být rovněž apelační soud orgánem, v němž panovníkovu vůli uvádějí do života jemu oddaní úředníci, profesionálové nejlépe s právníckým vzděláním (to se stávalo postupně podmínkou). Oba tyto zeměpanské úřady byly kolektivními orgány, v jejichž vedení zasedal poměrně značný počet komorních, resp. apelačních radů. Kromě učených členů zde bylo místo i pro mladé ambiciózní šlechtice, kteří hodlali svou kariéru spojit se zemskou službou.

Přerod místodržitelského kolegia v byrokratický orgán byl dlouhodobou záležitostí, která naplňovala dějiny 17. a první poloviny 18. století. Po Bílé hoře bylo vydáno několik instrukcí pro místodržitelské kolegium (z 9. září 1633, resp. ze 7. března 1648). Zásadní význam však měla až instrukce z 1. února 1715, v níž byla dokonána přeměna místodržitelství v byrokratický orgán s úředními hodinami, předpisy pro vyřizování písemností a většinovým způsobem hlasování (do té doby platila nutnost konsenzu).⁷⁰ Šlechtici odvozující svou autoritu od držby některého z vysokých zemských úřadů se nechtěli přizpůsobovat svazujícím předpisům, roku 1677 tak muselo poprvé dojít ke jmenování nadpočetných (mimořádných, supranumerálních) místodržících, aby byla na pravidelných poradách přítomna alespoň polovina členů kolegia. Podobně jako u dvora i zde platily ceremoniální předpisy, jež upravovaly systém jednání místodržících. Od toho se dále odvíjela jejich poslušnost za úředním stolem, ale také za stolem jídelním⁷¹, a dokonce i místo ve slavnostních průvodech.⁷² Velká pozornost byla také věnována momentům, kdy by mohlo dojít ke konfliktu zemských a dvorských titulů, tedy například v době korunovace nového českého krále.⁷³ Podobně jako v případě dvorských úřadů i členové těch zemských dostávali vyměřený plat, zavedený až po třicetileté válce (do té doby dostával pouze nejvyšší purkrabí 3000 kgm ročně) a navíc zvláštní odměny za činnost v místodržitelských komisích zřizovaných ad hoc k určitým problémům (hraniční komise, komise pro soupis pražských židů a odstranění těch cizích, komise pro obnovu far, komise pro likvidaci dluhů některých šlechtických rodin). V tomto případě však neplatila úředníky z Vídně dvorská komora, ale český zemský sněm, jenž měl dlouhodobě na starosti berní agendu.

⁷⁰ Dále František ROUBÍK, Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749, in: SAP 17, 1967, s. 539-603, zde s. 549-550.

⁷¹ Roku 1645 došlo k vážné roztržce při svatebním veselí dcery hraběte z Vrtby mezi prezidentem české komory Jindřichem Wolfem Berkou z Dubé a císařským komorníkem Janem Oktaviánem Vchynským z Vchynic. Příčinou bylo právě zastávání čestného místa u stolu. Tamtéž, s. 566.

⁷² O konfliktu při zasedání zemského sněmu a soudu dále Jaroslav PÁNEK, Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století. Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547-1556, in: ČsČH 31, 1983, s. 855-882.

⁷³ Ke korunovačnímu vjezdu Jiří HRBEK, České barokní korunovace, Praha 2010, s. 70-80; Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723, Praha-Litomyšl 2009, s. 99-104.

Právě zemský sněm tvořil třetí pilíř české správy po Bílé hoře.⁷⁴ Obnovené zřízení zemské mu ponechává veledůležitou oblast schvalování, rozvrhování (repartice) a vybírání kontribuce. Jeho pravomoci byly rozšířeny v ustanovení Deklaratorií a novel k Obnovenému zřízení z roku 1640, podle nichž to, „*co se správy obyčejné a k ní patřící důležitosti dotýče, při tom všem zůstavujeme, ... ta stavům příležitost do konce odňata nebyla, společně v jedné neb druhé v menších věcech naskytnutém případě jednati.*“⁷⁵ Správa těchto „menších věcí“, mezi které patřily například záležitosti veřejného pořádku a o nichž se mohlo jednat nad rámec jinak závazné královské instrukce, doplňovala celkem dosti monotónní jednání o velikost zeměpanské berně na další kalendářní, později vojenský rok. Závaznost císařské instrukce byla v jiných věcech absolutní, její přednesení pak měli na starosti tři sněmovní komisaři vybíraní z řad české šlechty. Výběr jedinců do funkce sněmovního komisaře byl dosti obtížný, muselo jít o loajálního šlechtice a zároveň o jedince s nespornou autoritou mezi šlechtici shromážděnými na zemském sněmu.⁷⁶ Kromě komisařů, jejichž úkol byl vzhledem k enormním daňovým požadavkům vídeňského centra velmi nevděčný, byl pravidelně na sněmu přítomen nejvyšší purkrabí a stále menší počet jedinců z řad vyšší i nižší šlechty, prelátů a měst.⁷⁷ Roku 1705 dokonce císař svým poněkud zoufalým reskriptem vyzývá šlechtu, aby se zasedání pilně účastnila.⁷⁸ Přesto někteří šlechtici docházeli na sněm poměrně pravidelně a vytvořili skupinu jakýchsi „sněmovních profesionálů“. Je známa například snaha Gundakera z Lichtenštejna dostat na moravský sněm svého syna Hartmanna, ačkoli ten byl vázán službou ve Vídni a sám se obával vnitřního konfliktu mezi oběma funkcemi. Ze strany Gundakera se objevuje vedle možnosti vést na sněmu „*gute conversation*“ jako hlavní argument možnost ovlivňovat záležitosti lichtenštejnských panství a poddaných na nich.⁷⁹

⁷⁴ O českém pobělohorském sněmu existuje zatím jen velmi málo literatury. Srov. Václav Vladivoj TOMEK, Sněmy dle Obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II., Praha 1868; Václav VANĚČEK, Sněmy za pobělohorského absolutismu 1620 – 1848, in: Václav Vaněček (ed.), Česká národní rada. Sněm českého lidu, Praha 1970, s. 122-136; Petr MAŤA, Český zemský sněm v pobělohorské době, in: Marian J. Ptak (ed.), Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku, Opole 2000, s. 49-67, TÝŽ, Landstände und Landtage in den böhmischen und österreichischen Ländern (1620-1740), in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (ed.), Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas, Stuttgart 2006, s. 345-400. Pro Moravu Jiří DAVID, Moravské stavovství a zemské sněmy ve druhé polovině 17. století, in: FHB 24/1, 2009, s. 111-165.

⁷⁵ Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA – Klára KUČEROVÁ (ed.), Deklaratoria a Novely Obnoveného zřízení zemského, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (ed.), Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, Praha 2006, s. 793-873, zde s. 824.

⁷⁶ Dále Petr MAŤA, Komisaři k českému zemskému sněmu, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (ed.), Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka I., Praha 2007, s. 309-318.

⁷⁷ O postavení měst dále Jaromír ČELAKOVSKÝ, Postavení vyslaných král. měst na sněmích českých a spor měst Hory Kutné, Plzně a Českých Budějovic o přednost' místa a hlasu na sněm, in: ČČM 43, 1869, s. 115-156.

⁷⁸ Srov. Eila HASSENPFUG-ELZHOLZ, Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus, München 1982, s. 39.

⁷⁹ Srov. Thomas WINKELBAUER, Fürst und Fürstendiener, s. 174.

Ačkoli se doba trvání jednoho sněmu neustále prodlužovala a na začátku 18. století přesáhla hranici jednoho roku, existoval stálý sněmovní orgán vyřizující agendu v době, kdy sněm zrovna nezasedal, nebo pokud bylo jeho jednání přerušeno. Tímto stálým orgánem byl úřad nejvyšších berníků, na jehož bedrech ležela právě zodpovědnost za rozvržení kontribuce do jednotlivých krajů a dohled nad jejím výběrem. Z úřadu nejvyšších berníků, v němž zasedal vždy jeden zástupce každého stavu, se postupně vyvinul zemský stavovský výbor. Jeho předchůdkyní byla tzv. hlavní komise, zřízená na počátku 50. let 17. století z důvodu nápravy berní správy a zrušená až roku 1677. Také samotný zemský stavovský výbor vznikl v kontextu příprav nového katastru roku 1714⁸⁰ a jeho složení odpovídalo rozšíření sboru zemských berníků: kromě nejvyššího purkrabího zde měli zasedat vždy dva z každého stavu zvolení tímto stavem, pobírající stálý plat a vystřídání vždy jednou za tři roky.

Posledním, nejnižším stupněm zemské správy, byli krajští hejtmani. Přestože jim v odborné historické literatuře zatím nebylo věnováno příliš mnoho pozornosti⁸¹, představují důležitou složku správní organizace. Habsburský panovník si dobře uvědomoval nutnost mezičlánku stojícího uprostřed vztahu vrchnost-nejvyšší zemští úředníci a zároveň hodlal eliminovat možnost dezintegrace státu prostřednictvím regionálních vůdců. Jedním z prvních kroků Ferdinanda I. proto bylo omezení krajských sjezdů, což znamenalo začátek dlouhé cesty, na jejímž konci byl krajský hejtman neodvozující svou legitimitu od stavů daného regionu, ale z panovníkovy moci. Zatímco dříve se vliv českého krále omezoval zejména na jmenování nových krajských hejtmanů⁸², po Bílé hoře na sebe přebíraly centrální úřady definování jejich postavení v rámci zemské správy. Ještě instrukci z roku 1695 vydal zemský sněm, o jedenáct let později to bylo místodržitelství a roku 1731 již česká dvorská kancelář. Praktickým důsledkem tohoto posunu bylo nejen zpřesňování hejtmanských pravomocí (a tím de facto jejich omezování), ale také byrokratizace krajské správy, kdy se z hejtmanů stávali zeměpanští úředníci. V Čechách se setkáváme na rozdíl od Moravy se dvěma hejtmany v každém kraji, po jednom ze stavu panského a rytířského. Od dob Jiřího z Poděbrad se v Čechách nacházelo čtrnáct krajů, po roce 1714 byl jejich počet zmenšen na dvanáct.⁸³ Ačkoli mělo docházet každoročně k obměně na hejtmanských postech, ve skutečnosti byli stávající krajští hodnostáři spíše potvrzováni, a to i poté, co bylo roku 1685 jejich funkční

⁸⁰ Instrukce editována Robertem FLIEDEREM, Zemský výbor v království českém. Jeho organizace v letech 1714-1783, in: Zprávy zemského archivu království českého 5, 1918, s. 39-190, zde s. 142-144. Také Marie LIŠKOVÁ, Stavovský zemský výbor v Čechách 4/III. Katalog spisů z let 1736-1737, Praha 1961.

⁸¹ Srov. pozn. č. 3.

⁸² Po Bílé hoře tak činil panovník na návrh komorního soudu a pražského místodržitelství. Bohuslav RIEGER, Zřízení krajské v Čechách, s. 223 an.

⁸³ Došlo ke spojení Slánska a Rakovnicka, resp. Podbrdská a Vltavska (vznikl berounský kraj). Jaroslav MACEK – Václav ŽÁČEK, Krajská správa, s. 31.

období rozšířeno na pět let. Důvodem byl zejména fakt, že hejtman musel pocházet z daného kraje, resp. že v něm musel držet deskový statek. Je celkem logické, že se o tyto posty neucházeli nejbohatší šlechtici, jejichž ambice směřovaly k zemské či dokonce dvorské službě, neboť úřad krajského hejtmana nepatřil mezi ty, z nichž byl přechod na vyšší stupeň správní hierarchie příliš běžný. Vzhledem ke snižování počtu pánů i rytířů, k němuž došlo po Bílé hoře, byl postupně schopných středně zámožných jedinců v krajích nedostatek. Druhým důvodem, proč byl počet zájemců o dané posty nepřilíš velký, byla samotná náplň hejtmanské služby. Ta se odehrávala ve třech oblastech: vojenství, bernictví a policejní správa. Většina z úkolů, které obsahovaly jednotlivé agendy, byla dost nevděčná; hejtman musel počítat s tím, že si během své funkce nadělá v kraji velké množství nepřátel, a jakkoli byla zodpovědnost rozložena mezi pána a rytíře, kteří měli jednat ve vzájemné shodě, vytvářela hejtmanská služba hodně třecích ploch s nejbližšími sousedy, což pro budoucí vztahy nebylo zrovna optimální. Hejtman měl především vykonávat rozhodnutí zemského sněmu, tedy bdít nad včasným a přesným odváděním kontribuce. Za tímto účelem byly na počátku nového vojenského roku (tedy 1. listopadu) 1714 zřízeny krajské filiální kasy, v jejichž čele stál krajský výběrčí, který převzal část hejtmanské zodpovědnosti na sebe. Přesto se konfliktní potenciál tohoto úřadu zvýšil po vydání nového exekučního řádu, v němž roku 1725 nahradila vojenskou exekuci právě exekuce prováděná krajskými hejtmany. Podobně nepříjemné bylo dbát na správné stavění rekrutů nebo na ubytování procházející soldatesky, a to tím spíše, že statky krajského hejtmana byly od dob třicetileté války uchráněny průchodů domácích vojsk. Také v této oblasti však došlo k přesunu pravomocí, když byl na počátku 18. století zřízen v každém kraji tzv. průvodčí komisař, jenž měl na starosti právě záležitosti vojenské logistiky. Ani policejní dohled nad svěřeným územím nebyl příliš vděčnou záležitostí: na vrub východočeských krajských hejtmanů se přičítala například zvýšená činnost predikantů za vlády Karla VI. nebo nebezpečí na silnicích a veřejných cestách po skončení třicetileté války. Konfliktní potenciál v sobě měla také pravomoc rozhodovat spory mezi vrchností a jejími poddanými tak, jak to přikazovaly robotní patenty počínaje rokem 1680.⁸⁴ Vzhledem k tomu, že hejtmanské instrukce stále více omezovaly osobní pohyb hejtmana (zdržování se na svých statcích nebo dokonce opouštění hranic kraje) a kladly na něj stále větší nároky na vedení písemné agendy, k níž musel využívat vlastní byrokratický personál, zůstává otázkou, jakou motivaci vůbec šlechtici měli ke vstupu do takto náročné a nevýhodné služby. Pro příslušníky rytířského stavu jí mohlo být vyplácení pravidelné mzdy, jež byla původně vyměřena

⁸⁴ Závažného problému vztahu krajských hejtmanů a patrimoniální správy se dosud dotknul jen Bohuslav RIEGER, c.d., s. 273.

prostřednictvím nejrůznějších imunit (hejtmáni nemuseli platit berně z určitého počtu osedlých), později byla stanovena taxativně.⁸⁵ Pokusy zavést mzdu prostřednictvím podílu na vybíraných pokutách či dokonce daních (akcizu) skončily neúspěchem. Oním kouzelným slovem, které lákalo do hejtmanské služby příslušníky středně bohatého panského stavu, však byla bezesporu „subrepartice“. Jednalo se o pravomoc manipulovat s rozdělováním kontribuce v rámci svěřeného kraje podle vlastních zájmů. I když nebylo možné zcela vyvázat své statky z tohoto břemene (a přenést ho na sousedy), přeci jen mohl krajský hejtman například pozdržet platby nebo si upravit splátkový kalendář podle potřeb vlastního velkostatku. Centrální pravidla pro rozprostírání subrepartice po kraji vydala česká dvorská kancelář až 7. září 1730 a o rok později zavázala hejtmány v příslušné instrukci tato nařízení zachovávat.⁸⁶ Rozdělování daní v sobě jistě skrývalo velké pokušení podvádět ve prospěch vlastních finančních zájmů, zároveň však podléhalo přísné kontrole ze strany sousedů. Bylo tudíž v zájmu hejtmána, jehož statky se nacházely ve spravovaném kraji, nadělat si co nejméně nepřátel. Musel mít totiž na paměti, že ho v úřadě může zanedlouho vystřídat některý z jeho sousedů.

Uvedené možnosti zemské kariéry mohli využívat všichni aristokraté, kteří měli v Čechách obyvatelské právo, tedy inkolát.⁸⁷ Většinou však samotný inkolát nestačil a bylo potřeba vlastnit značný nemovitý majetek, který dával dotyčnému solidní ekonomické zázemí, jelikož řada úřadů nebyla honorována (například přisedící jednotlivých soudů). Zatímco aristokratům přinášel majetek potřebnou vážnost, pro nižší šlechtu se staly zemské úřady dosažitelné až po přiznání pravidelné renty. Panovník měl výsadní právo jmenovat úředníka do funkce, a ačkoli mělo jeho funkční období trvat pouze pět let, byl zpravidla potvrzován. Délka života jednotlivých špiček zemské správy tak byla hlavním omezujícím faktorem, kvůli němuž nemohlo docházet k rychlejšímu střídání na těchto exponovaných postech. Jak uvádí Petr Maťa, pouze pět těchto úředníků zastávajících svůj post v letech 1620 až 1740 nezemřelo v některé z dosažených funkcí.⁸⁸ Dalším omezením pak bylo předbělohorské rozdělení nejvyšších postů mezi pány a rytíře: zatímco pánům příslušel titul nejvyššího purkrabího, hofmistra (předsedal komornímu soudu), maršálka (od roku 1644 přestal být dědičný v rodě pánů z Lipé, resp. Berků z Dubé), komorníka, zemského sudího

⁸⁵ Roku 1648 většina hejtmánů pobírala 600 zl. páni a 400 zl. rytíři, což bylo po skončení třicetileté války sníženo na polovinu. K radikálnímu zvýšení došlo až roku 1725, kdy hejtmánům přibyla exekuční agenda. O d té doby brali 1200, resp. 800 zlatých. Pro srovnání: krajští lékaři zřízení roku 1677 pobírali od počátku 200 zlatých. Jaroslav MACEK – Václav ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 62, 71.

⁸⁶ Tamtéž, s. 47.

⁸⁷ Srov. Bohumil BAXA, *Inkolát a indigenát v zemích Koruny české od roku 1749-1848*, Praha 1908.

⁸⁸ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 350.

(předsedal zemskému soudu), kancléře, dvorského sudího (předsedal dvorskému soudu) a prezidenta apelačního soudu, na rytířský stav zbývaly úřady nejvyššího písaře, podkomořího královských měst a purkrabího hradeckého kraje. Prezident české komory mohl být jak z panského stavu, tak také z nižší šlechty. Kromě toho existovala řada tzv. menších zemských úředníků, mezi nimiž po Bílé hoře vzrostla moc například královského prokurátora. Po Bílé hoře se menšími zemskými úředníky stávali zejména příslušníci rytířského stavu, který ale zaznamenal výrazný početní úbytek. Bohatých rytířů skutečně nebylo mnoho, a proto se setkáváme ve vrcholných zemských úřadech rezervovaných pro tento stav se stále týmiž rody (Markvartové z Hrádku, Čejkové z Olbramovic, Hložkové ze Žampachu).⁸⁹ Třetím faktorem, který se ukazuje být rozhodující při obsazování zemských úřadů, je příslušnost ke staré katolické šlechtě, která ve stěžejních letech stavovského povstání zůstala na straně vítězného císaře. Její majetek i vliv na politické dění v zemi se markantně zvýšil po konfiskacích a emigraci soupeřů z řad protestantské šlechty. Až na výjimky (obě linie Trauttmansdorffů) nedošlo k invazi rodů, nově příchozích po Bílé hoře z celé střední Evropy, do zemských úřadů. Zatímco bohaté a vlivné jedince, jako byl krumlovský vévoda Jan Oldřich z Eggenberka a jeho potomci, zemská služba nelákala a z prestižních důvodů dávali přednost dvorskému životu, méně významné šlechtice stará česká šlechta většinou odstavila od možného vlivu. V nejvyšších zemských úřadech se brzy po Bílé hoře usadila skupina privilegovaných jedinců, jejichž rody – často navíc příbuzensky svázané – privatizovaly panovníkovu přízeň a dlouhodobě obsazovaly přední místa. Zvláště aktivní byli v tomto ohledu Martinicové, počínaje nejvyšším purkrabím Jaroslavem Bořitou z Martinic a konče jeho syny Jiřím Adamem, Bernardem Ignácem a Maxmiliánem Valentinem. Spříznění se Slavaty, kteří měli mocnou oporu v nejvyšším kancléři Vilémovi, učinilo z tohoto konglomerátu rodinných zájmů nejmocnější spojení první poloviny 17. století. Podobně zdatně si o několik desetiletí později počínali Šternberkové, jejichž vliv vrcholil za Adolfa Vratislava, který na přelomu 17. a 18. století zastával úřad nejvyššího purkrabího a jehož syn Václav Vojtěch navázal na jeho kariéru ve funkci nejvyššího hofmistra. Zhruba ve stejné době zaznamenáváme i mocnou černínsko-valdštejskou kliku (srov. kap. 5.1). Z uvedených omezení je jasné, že zemská kariéra nebyla pro každého. Eila Hassenpflug-Elzholz uvádí, že roku 1741 pouze necelých 10% všech šlechticů nacházíme ve významných zemských úřadech.⁹⁰

⁸⁹ Srov. František PALACKÝ, Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků, in: Jaroslav Charvát (ed.), Dílo Františka Palackého I., Praha 1941, s. 325–417.

⁹⁰ Eila HASSENPLUG-ELZHOLZ, c.d., s. 351.

Podobně jako u ostatních složek byrokracie (včetně té vrchnostenské) se také u aristokratů na významných úředních postech vytvořil určitý etický kodex, jenž propojil závazek služby státu s osobním modelem šlechtické cti. Rakouský a moravský aristokrat Gundaker z Lichtenštejna chápe svůj úřad jako poslání svěřené mu Bohem a službu panovníkovi, zároveň však vidí negativa: služba s sebou často nesla nemalé finanční oběti, protože její placení se vleklo a vymáhání dlužných částek na císařské pokladně bylo úmorné a ponižující, člověk si díky svým rozhodovacím pravomocem nadělal spoustu nepřátel, neboť musel volit mezi stranami a v určitých případech dokonce mezi zájmy panovníka a šlechty.⁹¹ Na druhé straně číhala na úředníka mnohá pokušení, jež na sebe brala například podobu daru. Funkce daru byla v raném novověku poněkud jiná než v době moderní, vyjadřoval úctu k obdarované osobě nebo pokus o navázání intenzivnějšího společenského kontaktu.⁹² Přesto nelze některým darům, jejichž adresáty byli vysocí dvorští nebo zemští úředníci, upřít jejich korupční potenciál: darem byla často podložena některá ze žádostí, o jejíž urychlení nebo kladné vyřízení šlo. Přitom platilo téměř samozřejmě, že čím vyšší post, tím nákladnější „pozornosti“, jež svou cenou nezřídka předčily i plat dostávaný od dvorské komory či zemského sněmu. Andreas Pečar na základě bavorských účetních pramenů rekonstruoval úplatky pro nejvyšší dvorské hodnostáře ve Vídni, po nichž bavorská strana chtěla, aby se zasadili o habsburský sňatek kurfiřtova syna Karla Albrechta.⁹³ Finanční ohodnocení dvorských a zemských hodnostářů je samostatným problémem: pro jedny peníze nebyly a jejich vyplacení museli často urgovat až potomci dotyčného úředníka, jiní dostávali plat pravidelně včetně závratných odměn, přičemž tyto „pohyblivé“ složky platu, v komorních účetních knihách vykazované jako „*adjuta*“ či „*geheime Ausgaben*“, často převyšovaly „tarifní“ mzdu určenou pro daný úřad. Podobně jako úřední postup či vůbec samotné získání určitého místa bylo i včasné vyplácení mzdy záležitostí osobních intervencí a dalších úplatků. Není divu, že moralistická literatura často poukazovala na etické nedostatky dvorského života, který brala v nejlepším případě jako zkoušku charakteru daného šlechtice.⁹⁴ Příručky, které

⁹¹ Srov. Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener: Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Wien-München 1999, s. 168.

⁹² Srov. Natalie ZEMON DAVIS, *The Gift in sixteenth-century France*, Oxford 2000.

⁹³ Například dvorní kancléř Sinzendorf dostal 20000 zlatých (což byl pětinašobek jeho ročního platu!), člen tajné konference Gundaker ze Starhemberka 12000 zlatých, hraběnka Breunerová jako vychovatelka mladé arcivévodkyně 12000 zlatých a ovdovělá Marie Anna z Althannu, rozená Pignatelli, díky svému vlivu na císaře dokonce 24000 zlatých. Andreas PEČAR, c.d., s. 122.

⁹⁴ O moralistní kritice dvora dále Helmut KIESEL, „Bei Hof, bei Höll“. *Untersuchungen zur literarischen Hofkritik von Sebastian Brant bis Friedrich Schiller*, Tübingen 1979.

dvořanům radily, jak uspět v panovnickově okolí, přímo nabádaly dotyčného jednat v rozporu se zásadami křesťanské etiky.⁹⁵

Přítomnost v nejrůznějších kolektivních orgánech, k níž dotyčného aristokrata zmocňoval titul spojený se členstvím, však s sebou nesla nutná rizika. Každý z těchto orgánů se řídil určitými pravidly, svým vlastním ceremoniálem. Podobně jako při korunovaci, zemském sněmu či jakémkoli jiném politickém jednání bylo nejdříve nutné vyřešit zasedací pořádek, jenž byl v době vrstvení titulů a hodností nesmírně složitou záležitostí.⁹⁶ Dokonce i mnozí monarchové, aby se vyhnuli problémům spojeným s dodržením ceremoniálního řádu, se raději vzdali své identity a vystupovali inkognito.⁹⁷ Ze stejných důvodů nedocházela do některých orgánů knížata či dokonce vévodové, jejichž přítomnost například na zemském sněmu by jistě způsobila nemálo potíží. Hierarchii při zasedání zobrazují některé ikonografické prameny (např. na zámku v Bechyni⁹⁸), jež pro dobu předbělohorskou dokazují rovnost uprostřed každého z obou šlechtických stavů. Jedinou výjimku tvořil na zemském soudu rožmberský vladař, ostatní však následovali podle zastávaného úřadu. Oproti tomu po Bílé hoře se v zasedacím pořádku odrazila hierarchie říšských titulů, kodifikovaná v Obnoveném zřízení zemském, která zdůrazňovala preferenci knížat a privilegovaných hrabat, mezi která patřili i Valdštejnové.⁹⁹ Součástí ceremoniálních zvyklostí však nebylo pouze pořadí u stolu či rozmístění stavovských předáků ve sněmovním sále. V rámci těchto pravidel docházelo ke každodennímu styku jednotlivých stavů, k řešení mezistavovských konfliktů¹⁰⁰ a také ke korespondenci mezi zemskými a dvorskými úřady, popř. samotným panovníkem. Korigovat jeho požadavky nebo mu dokonce odporovat bylo možné pouze v rámci ceremoniálních předpisů. Jinak se dotyčný odbojník vystavil nebezpečí, že bude

⁹⁵ Daným problémem se zabývá obsáhlá literatura o Baltasar Graciánovi – srov. výběrově Manfred HINZ, Castiglione und Gracián. Zwei Strategien höfischer Sprache, in: Manfred Hinz (ed.): Die menschliche und die göttlichen Mittel. Sieben Kommentare zu Baltasar Gracián, Bonn 2002, s. 12- 29; Nicholas SPADACCINI - Jenaro TALENS (ed.), Rhetoric and Politics. Baltasar Gracián and the new world order, Minneapolis-London 1997.

⁹⁶ Obecně o sporech o přednost dále Barbara STOLLBERG-RILINGER, Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen - Forschungsperspektive, in: ZHF 31, 2004, s. 489-526. Konkrétně na mezinárodní úrovni Barbara STOLLBERG-RILINGER, Die Wissenschaft der feinen Unterschiede. Das Präzedenzrecht und die europäischen Monarchien vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, in: Majestas 10, 2003, s. 125-150; Michael J. LEVIN, A New World Order: The Spanish Campaign for Precedence in Early Modern Europe, in: Journal of Early Modern History 6, 2002, s. 233-264.

⁹⁷ O setkávání v rámci raně novověkého ceremoniálu Cornelia JÖCHNER, Barockgarten und zeremonielle Bewegung. Die Möglichkeiten der Alée couverte, oder: wie arrangiert man ein Incognito im Garten?, in: Jörg Jochen Berns - Thomas Rahn (ed.), Zeremoniell als höfische Ästhetik im Spätmittelalter und Früher Neuzeit, Tübingen 1995, s. 471-483.

⁹⁸ Srov. Aleš STEJSKAL, Renesanční Bechyně: urbs felix, Český Krumlov 1998, s. 32-34.

⁹⁹ Milena ŠVECOVÁ, Zemský soud v Čechách do roku 1749. Příspěvek k dějinám šlechty v první polovině 18. století, diplomová práce FF UK, Praha 1983, s. 24.

¹⁰⁰ O nich Jiří DAVID, Moravské stavovství a zemské sněmy ve druhé polovině 17. století, in: Folia historica Bohemica 24/1, 2009, s. 111-165.

obviněn z urážky a znevažování hlavy monarchie a co nejpřísněji potrestán. Ceremoniál a právo vytvářely podmínky a rámec pro výkon veřejné funkce, šlechticům i nešlechticům, kteří se dostali na některé z exponovaných míst, nezbývalo, než je respektovat. Pokud Norbert Elias mluví o domestikaci šlechty prostřednictvím dvorské služby, pak tuto tezi lze vztáhnout obecně na šlechtu ve službách barokního státu.¹⁰¹ Nesmíme však zapomínat, že se do nich dostala jen poměrně malá skupinka vyvolených jedinců.

*

Ačkoli dosud chybí jak kvantitativní statistické, tak kvalitativní prosopografické studie, které by se zabývaly šlechtou ve vojenských a církevních službách, lze, myslím, s vědomím jisté rezervy tvrdit, že právě vojsko a církev byly významnými „zaměstnavateli“ raně novověké šlechty. Podobně jako u dvorské či zemské služby ani v případě zastávání postu ve vojsku či v církvi nelze opominout, že volba kariéry v těchto hierarchicky uspořádaných společenských institucích nebyla výlučnou záležitostí, tedy že existovali jedinci, kteří prosluli jako vojáci a zároveň dvořané, nebo jako církevní hodnostáři pečující o vlastní rodovou doménu. U jedné osoby – a platí to především u aristokratů - se nám tak objevuje několik rolí, které se vzájemně doplňují. Samozřejmost přechodu mezi světskou a církevní sférou je dobrým příkladem: Jan Weikhard z Auersperka byl proto (patrně právem) podezírán z usilování o kardinálský klobouk ve chvíli, kdy se jeho dvorská kariéra zhroutila, oproti tomu pasovský kanovník František Leopold Vilém Slavata se vrátil do světského stavu ve jménu zachování rodu. O poznání snadnější byl přechod z vojenského postu do dvorského úřadu. Styčným bodem byla dvorská válečná rada, jeden z centrálních úřadů zřízený Ferdinandem I. roku 1556. Prezident tohoto orgánu patřil pravidelně mezi císařovy přední ministry, byť význam úřadu závisel na osobě, která jej zastávala. Až na výjimky se však jednalo o jedince s vojenskými zkušenostmi: Jindřichem Šlikem počínaje a Evženem Savojským konče. Také dvorská válečná rada však byla kolektivním orgánem, kde vedle prezidenta zasedal jeho náměstek a po třicetileté válce pět dalších osob s titulem radů. Instrukce Ferdinanda III. z 10. února 1650, která definovala postavení rady v dobách následujících po bouřlivém čase třicetileté války, vymezila pole její působnosti na obstarávání proviantu, rekrutování vojáků a jejich vystrojení, stavění vojenských koní (rimontů) a na starost o vojenské budovy (pevnosti).¹⁰² Do sféry dvorské válečné rady ale patřily i další úřady, které jí byly podřízeny. Klíčovou roli plnil generální válečný komisariát, jenž měl na starosti finanční stránku vojenských tažení. Také v jeho čele stál zpravidla příslušník některé

¹⁰¹ Srov. Norbert ELIAS, *Die höfische Gesellschaft*, Darmstadt 1969.

¹⁰² Oskar REGELE, *Der österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*, Wien 1949, s. 19.

z aristokratických rodin (např. Leopold Josef Šlik), jeho postavení mezi dvorskou komorou, dvorskou válečnou radou a zemskými berními institucemi, z nichž do Vídně přicházela nejvyšší složka kontribuce – quantum militare, však nebylo právě záviděníhodné.¹⁰³

Vytváření společného důstojnického sboru habsburských zemí byl složitý a dosud nepřilíživě zmapovaný proces, který začal po skončení třicetileté války spolu s transformací žoldnéřského způsobu organizace vojska, z něhož vznikla stálá armáda.¹⁰⁴ Změna parametrů umožnila budování kariéry v jedněch císařských službách a dávala šlechticům rozhodnutým pro vojenský způsob života určitou jistotu i naději na předem definovaný kariérní postup.¹⁰⁵ Mezi nejvyššími patry vojenské hierarchie však museli šlechtici z českých a rakouských zemí svádět tuhý konkurenční boj s dalšími národnostmi, především s Italy, kteří přicházeli jako uznávaní válečníci a vojenští organizátoři do habsburských služeb od 16. století.¹⁰⁶ Vedle nich se ale objevuje na důstojnických postech i mnoho dalších Evropanů ze všech koutů starého kontinentu, z Říše stejně jako ze Španělska či z Irska. Věrnost císaři a podpora ze strany již etablovaného důstojníka či dvořana byla v danou chvíli rozhodující, samotná služba v armádě pak mohla pomoci dotyčnému jedinci k zisku dalších úřadů i nemovitého majetku. To se projevilo zejména v prvních letech po skončení stavovského povstání. Jakkoli je příchod císařských důstojníků do Čech spojen s rozdělováním pobělohorských a valdštejských konfiskátů, ani v pozdější době nebylo zakoupení některého ze zasloužilých (a tudíž bohatých) vojáků v české kotlině výjimkou: roku 1647 koupil Benátky nad Jizerou císařský důstojník Jan z Werthu, ve stejném roce získal Lysou nad Labem potomek vestfálských sedláků Jan Špork. Možnost získat bohatství a prestiž lákala na přední posty v habsburské armádě nejen ctižádostivé parvenu, ale také přední aristokraty včetně Václava Eusebia z Lobkovic. Některým potomkům zatracených předků zase vojenská služba vrátila

¹⁰³ Obecně o financování armády v 17. a 18. století Wolfgang REINHARD, *Kriegstaat-Steuerstaat-Machtstaat*, in: Ronald G. Asch – Heinz Duchhardt (ed.), *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa*, Köln-Wien-Weimar 1996, s. 277-310. Konkrétně pro území habsburské monarchie Michael HOCHEDLINGER, *Der gewaffnete Doppeladler. Ständische Landesdefension, Stehendes Heer und „Staatsverdichtung“ in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*, in: Petr Mařa – Thomas Winkelbauer (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006, s. 217-250.

¹⁰⁴ Srov. diskuse nad tzv. vojenskou revolucí. Tento termín vnesl do historiografie zejména v kontextu švédských dějin raného novověku Michael ROBERTS, *The Military Revolution 1560-1660*, Belfast 1956, přetištěno pod tímž názvem v *Essays in Swedish History*, London 1967, s. 195-225; dále zejména Geoffrey PARKER, *The Military Revolution: A Myth?*, *Journal of Modern History* 48, 1976, s. 195-214; Geoffrey PARKER, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500-1800*, Cambridge 1988; nověji Jeremy BLACK, *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800*, New York 1996.

¹⁰⁵ Proces začleňování šlechty do armády byl pochopitelně nejvíce studován v na příkladu Pruska- nověji Frank GÖSE, *Zum Verhältnis von landadliger Sozialisation zu adliger Militärkarriere. Das Beispiel Preußen und Österreich im ausgehenden 17. und 18. Jahrhundert*, in: *MIÖG* 109, 2001, s. 118-153.

¹⁰⁶ O této problematice dále Ivo CERMAN, *Raimondo Montecuccoli a „válečná strana“ na dvoře Leopolda I.*, in: *Historie a vojenství* 3, 2002, s. 568-603. Zde i další literatura.

konfiskovaný majetek.¹⁰⁷ Pro schopné vojáky byla císařská armáda více než otevřená a císař ochotně zapomínal jejich předchozí angažmá na nepřátelské straně – důkazů je hned několik počínaje velitelem „udatných Moravanů“ Jindřichem Šlikem, jenž svou kariéru končil ve funkci prezidenta dvorské válečné rady, přes hrdinného obránce Vídně Kašpara Zdeňka Kapliře ze Sulevic, jehož děd byl popraven na Staroměstském náměstí, až ke Kryštofu Vilému Harantovi z Polžic a Bezdruzic, synovi emigranta, jenž ještě roku 1643 bojoval na protihabsburské straně. Třicetiletá válka zkrátka přála změnám a překvapivým zvrátům, nicméně i v pozdějších dobách díky francouzským a tureckým válkám příležitost dokázat vlastní udatnost nezmizela. Činnost ve vojsku stála i za kariérou Leopolda Josefa Šlika, jenž prokázal svou udatnost v době války o španělské dědictví.¹⁰⁸

Početní nárůst habsburské armády a její ucelená koncepce, nezávislá na momentální potřebě a dočasném najímání žoldnéřských pluků, ještě více motivovaly k obsazování důstojnických postů především mladší šlechtické syny, pro které nezbylo rodinné dědictví. Už na konci 17. století se početní stav habsburské branné moci přiblížil 100000 mužů, o čtyřicet let později narostl o dalších 42000.¹⁰⁹ Ke vzniku stálé armády docházelo postupně od konce třicetileté války, po jejímž skončení zůstaly některé pluky nerozpuštěny (neproběhlo tzv. abdikování).¹¹⁰ Počet takových pluků se pohyboval kolem dvaceti, ale s rostoucím zapojením habsburské monarchie do protitureckých a protifrancouzských válek postupně rostl. Počátkem 18. století nacházíme v rámci stálé císařské armády 29 pluků pěchoty, 18 pluků kyrysníků, 9 dragounských a dva husarské pluky. V téže době se u pěšího pluku vyskytovalo kromě velitelského štábu (plukovník, podplukovník a major) 17 hejtmanů (setníků), 18 lajtnantů (poručíků) a 16 fendrychů (praporečnicků), u jízdního 12 rytmistřů, 12 lajtnantů a 12 kornetů. K tomu je nutno připočítat velké množství poddůstojníků od šikovatele (feldvebla) až po svobodníky (frajtry). Tyto posty se však vyšší šlechty netýkaly... Přechod ze žoldnéřské armády na stálou měl významné dopady na oblast vojenské teorie (strategii i taktiku),¹¹¹ zásadně se také dotkl raně novověké společnosti. Na konci 17. století se setkáváme s prvními čistě vojenskými objekty, ať už je jejich funkce spojena s ubytováním a

¹⁰⁷ Například Jaroslavu Juliovi Libštejnskému z Kolovrat – Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 459.

¹⁰⁸ O něm dále Petra VOKÁČOVÁ, Příběhy o hrdé pokoře, s. 149 an.

¹⁰⁹ Kolektiv autorů, Vojenské dějiny Československa II., Praha 1986, s. 165. Také Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, Válka a armáda v českých dějinách, Praha 2008, s. 132.

¹¹⁰ O vzniku stálé armády v habsburské monarchii Philipp HOYOS, Ernst von Traun, Generalkommissär und die Abdankung der kaiserlichen Armees nach dem Westfälischen Frieden, dizertace Universität Wien, Wien 1970; TÝŽ, Die kaiserliche Armees 1648-1650, in: Týž, Der Dreißigjährige Krieg, Wien 1976, s. 169-232.

¹¹¹ Teoreticky tuto změnu reflektoval již v 17. století prezident dvorské válečné rady Raimondo Montecuccoli. O něm dále Hans KAUFMANN, Raimondo Graf Montecuccoli 1609-1680, dizertační práce FU Berlin, Berlín 1972; Thomas BARKER, The Military Intellectual and the Battle: Montecuccoli and the Thirty Years War, New York 1975.

logistikou bojeschopných vojáků, s dožíváním vojenských invalidů či naopak s přípravou důstojnického dorostu. Toto prostorové oddělení bylo jen vnějším odrazem sociální distinkce, která vznikla mezi světem vojenským a civilním, tedy například mezi kariérou šlechtice-vojáka a šlechtice-nevojáka. Zrodila se nová sociálně-profesní identita šlechticů, u nichž daleko déle než u neurozených vrstev přetrvávala jednota veřejné služby, v níž činnost v armádě byla jen jednou z mnoha. Stačí ostatně připomenout angažmá Petra Voka z Rožmberka na protitureckých bojištích.¹¹²

Moc velících důstojníků nad šlechtici byla omezena, netýkalo se jí například trestání holí či další potupné tresty, jimiž si velící důstojník (tedy plukovník) zjednával ve svém regimentu autoritu. Zároveň se počítalo s jistou úrovní šlechtické cti, která se vázala na čest důstojnickou. S vědomím osobní hodnoty přistupovali ke šlechticům v armádě nejen jejich vlastní velitelé, ale dokonce i nepřítel: příklad Leopolda Hýzrleho z Chodů, který byl v bitvě u Stínavy raněn a zajat Švédy, vypráví o velmi vlídném zacházení, které zahrnovalo i lékařskou péči. Budiž však jedním dechem zmíněno, že podobná pozornost ze strany nepřátel byla často vedena zištnými důvody, protože v případě zajatého šlechtice byla naděje, že za něj bude možné s úspěchem žádat výkupné.¹¹³ Počet šlechticů v důstojnických funkcích zatím neznáme, stejně neprobádané jsou životní osudy jednotlivých urozců na nižších vojenských postech. Důvod není ani tak v nezájmu badatelů o vojenskou problematiku raného novověku jako ve fatální absenci pramenné základny. Důstojnická kariéra nenutila dotýčeného k intenzivnímu písemnému kontaktu, navíc v době zrození stálé armády ještě nejsou ustáleny způsoby archivace pozůstalostí nižších vojenských šarží či plukovních archiválií, což vedlo pochopitelně k nenahraditelným pramenným ztrátám.

Oproti vojenské kariéře, jež se v průběhu sledovaného období teprve oddělovala od civilního života, až se v době napoleonských válek stala celoživotním posláním, se kariéra církevní lišila od života vně církevní organizace již od středověku. Vedle řady viditelných znaků (tonzura) zůstávali duchovní oddělení i sociálně a často i prostorově (jen místo kasáren žilo jejich společenství ve zdech kláštera). Podobně jako voják uniformou lišil se kněz, biskup či mnich již svým oděvem; jako v případě specifické důstojnické cti existoval i etický kodex týkající se služebníků Božích, jenž na ně kladl závažné morální nároky. K jejich zvýšení došlo v katolickém prostředí díky tridentskému koncilu. Když pomineme apel na ctnostný život podle desatera a katolické morální teologie (např. zachovávání celibátu), snažilo se koncilní shromáždění vymýtit některé prvky církevní správy, které v důsledku škodily

¹¹² Srov. Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberk*, Praha 1996, s. 115-123.

¹¹³ Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách*, Praha 2008, s. 219.

pastoraci a dávaly do rukou protestantských polemiků mocnou zbraň. Pozornost se soustředila na boj proti mnohoobročnictví, sídelní povinnost biskupů a zákaz nechávat se dlouhodobě zastupovat při výkonu církevní správy.¹¹⁴ Jasná pravidla a ve svém důsledku omezení svobody paradoxně nesnížila zájem české šlechty o duchovní službu. Ostatně tam, kde se tyto přísné zásady dostaly do rozporu se zájmy panovníka, papežské politiky nebo i příslušného šlechtického rodu, se otevírala možnost překonat je prostřednictvím papežského dispenzu. V českých zemích byla důležitějším faktorem skutečnost, že se do Bílé hory většina šlechty hlásila k nekatolickému vyznání, a tak zaznamenáváme pouze ojedinělé případy církevních kariér urozených synků (příklad Maxmiliána z Pernštejna¹¹⁵). Proces rekatolizace českého šlechtického prostředí učinil v 17. století z církevní kariéry plnohodnotnou alternativu k jiným modelům aristokratického uplatnění. V hledáčku předních aristokratických rodů se ale vyskytovala jen taková místa, s nimiž bylo spojeno buď adekvátní hmotné zajištění nebo politický vliv a nejlépe obojí. Takových postů však v Čechách nezůstalo po dvousetleté dominanci nekatolických konfesí mnoho a pokusy o případnou restituci předhusitského stavu českých církevních institucí končily z pochopitelných důvodů ve své většině neúspěchem. Proto se zraky českých urozců obracely do oblastí mimo českou kotlinu, především do vedlejších zemí Koruny české a také do nejbližších diecézí Svaté říše římské. Většina ze zdejších biskupství byla velmi lákavá a navíc v okolí každého episkopa stál zástup slušně zaopatřených kanovníků, z nichž zpravidla pocházel budoucí biskup (platilo to ve Vratislavi, Olomouci a Salcburku).¹¹⁶ Význam tohoto faktu si ale dobře uvědomovaly i vládnoucí rody v Říši a také samotní Habsburkové. Obsazení stolce některým z příbuzných té či oné panující dynastie pak samozřejmě příliš nesvědčilo církevní správě. Na rozdíl od těchto bohatých úřadů působilo pražské arcibiskupství i obě nově založená biskupství v Litoměřicích a Hradci Králové nepoměrně skromnějším dojmem. Přes nevalné hmotné zabezpečení, jež se v případě pražského arcibiskupství zvýšilo jen díky houževnatosti kardinála Harracha,¹¹⁷ byl biskupský úřad natolik prestižní, že byl většinou obsazován z řad české, moravské či rakouské vyšší šlechty. I v tomto případě však byl počet biskupských

¹¹⁴ Dále Hubert JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient I-IV, Freiburg in Breisgau 1949-1975*. Nověji Paolo PRODI – Wolfgang REINHARD (ed.), *Das Konzil von Trient und die Moderne*, Berlin 2001 (zejména články obou editorů).

¹¹⁵ Srov. Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 259 an.

¹¹⁶ Při získávání kanonikátů se šlechtic nemusel omezovat jen na prostor střední Evropy: František Ferdinand z Khünburku byl mimo jiné členem kapituly v Lublani, Ferdinand Leopold Benno z Martinic v jihotyrolském Brixenu a také v severoněmeckém Halberstadtu, Volf Fridrich Lamminger z Albenreuthu v bavorském Freisingu. Tak by bylo možné pokračovat dále...

¹¹⁷ Srov. Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.

křesel konečný a řada ambiciózních šlechticů tak zemřela „jen“ jako kanovníci (Ferdinand Leopold Benno z Martinic), byť množství jejich kanonikátů výrazně přesahovalo to, co povolovaly potridentské regule (dotyčný pán jich měl osm). Ne všichni šlechtici viděli v církevní kariéře pouze možnost solidní obživy, část z nich vedl ke vstupu do duchovního stavu skutečný zápal pro katolickou víru rozdmýchaný například výchovou či tajemným povoláním k Boží službě. Příkladů je hned několik počínaje jezuitou Ferdinandem Vilémem Libštejnským z Kolovrat a konče pozoruhodnou postavou Jana Karla Jáchyma Slavaty.¹¹⁸

Podobně jako vysoký vojenský úřad dával i ten církevní svému držiteli jistý politický vliv. Když pomineme možnost účastnit se vysoké mezinárodní diplomatické hry, kterou měli kardinálové stojící mezi císařem a papežem, můžeme pozorovat některé členy duchovního stavu ve velmi aktivní roli uprostřed vídeňského dvora (Anton Wolfradt, Emerich Sinelli, Sigmund Kollonitsch, Wolfgang Hannibal Schrattenbach). Je logické, že po trvalém přesídlení císařského dvora do Vídně se vliv českých prelátů na dvorské prostředí rapidně snížil (výjimku tvořili velkopřevorové johanitského řádu), a tak si čeští biskupové v čele s pražským arcibiskupem udržovali vliv především na domácí, tedy zemskou politiku. Nejčastějším fórem, na němž docházelo k uplatňování tohoto vlivu, byl v důsledku Obnoveného zřízení zemského český sněm a jeho orgány (úřad nejvyšších berníků, nejrůznější komise), v nichž měli duchovní paritní zastoupení jako první ze stavů království. Dosud nestudovanou oblastí, kde zatím lze politický vliv místního episkopátu spíše jen předpokládat, je jeho působení na nižší zemské úrovni, tedy v prostředí krajů, a to zejména v záležitostech pronásledování nekatolíků a obnovy farní sítě.

Na rozdíl od armády neměl šlechtic v rámci církve žádné výhody: naopak se musel v rámci poslušnosti, kterou sliboval, podřídit plně církevní hierarchii. Hradecký a později litoměřický biskup Mořic Adolf Saský, který pocházel z rodu sasko-zeitzských vévodů, podléhal ve 30. letech 18. století v rámci obediencie pražskému arcibiskupovi Danieli Josefu Mayerovi z Mayernu, synovi řezníka z okolí Jičína. Aristokraté však byli rozhodujícím způsobem zvýhodňováni při získávání církevních prebend, a to prostřednictvím příbuzenské sítě a rodinných kontaktů, které rozhodovaly o přijetí mezi kanovníky. Díky těmto vazbám měli také přístup k císaři nebo alespoň do jeho okolí, k papežskému nunciovi ve Vídni nebo k císařskému vyslanci v Římě (popřípadě kardinálu-protektorovi), tedy k osobám s rozhodujícím vlivem na obsazování většiny významných církevních úřadů v monarchii.

¹¹⁸ O něm dále Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 513-518. Také TÝŽ, Leopold I. a poslední Slavata. K osobní korespondenci panovníků raného novověku, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina (ed.), Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 245-257.

Církevní hodnostář se na oplátku mohl stát oporou svého rodu a pomáhat příbuzným nejen v rámci jejich postupu na příčkách hierarchie duchovních, ale také je protlačit do zemských či dvorských úřadů.¹¹⁹ Jakkoli se tedy prelát vzdával při vstupu do duchovního stavu možnosti mít legitimní potomky, přirozeně nerezignoval na příbuzenské vazby. Tuto skutečnost bychom měli mít na paměti, vždyť problém nepotismu zůstával přítomen i v samotném srdci katolického světa, v papežském Římě. Problematiku osazování předních míst v rámci církevní hierarchie tak činí ještě složitější, než se může na první pohled zdát.

Možnosti a jejich využití, nabídka vysokých postů a poptávka po nich, ekonomie jednání ve snaze dosáhnout co nejmenších nákladů a co největšího zisku – to vše hrálo roli při rozhodování, zda se dotyčný šlechtic stane dvorským válečným radou, členem místodržitelského kolegia nebo biskupem v některém ze středoevropských měst. Předpoklady pro úspěšnou kariéru tam či onde byly stále stejné: dostatečně rozvětvená síť společenských kontaktů, věhlas vlastní či rodový a potřebné hospodářské zázemí. Naopak konkrétní naplnění těchto předpokladů je vždy odlišné: přes množství podobností způsobených spíše náhodou než promyšlenou strategií nemůžeme stanovit jednotný kariérní postup šlechty v jednotlivých oblastech možného uplatnění. Tvrzení, že se církevními hodnostáři stávali vždy mladší synové, na které nezbylo nic nebo málo z rodinného majetku, že v armádě hledali štěstí chudí šlechtici nebo že dvorská kariéra byla určena pouze aristokratům s dlouhým rodokmenem, jsou příliš zjednodušující a zastírají diverzitu lidských osudů i jedinečnost vnějších podmínek.

4.2.2. Usilování o hodnosti

Šlechtic vstupoval na tento svět podobně jako každý jiný smrtelník zrozením, po němž následoval křest a etapa dětství odehrávající se nejdříve v těsné blízkosti matky a ostatních členek pečujícího fraucimoru. Nastala první fáze života člověka, kterou už antika oddělovala termínem „*infantia*“ a ohraničovala horní hranicí sedmi let.¹²⁰ Ponechme stranou dlouhodobé diskuse o tom, zda v raném novověku existoval koncept dětství či nikoli.¹²¹ Přes tyto debaty je

¹¹⁹ Podobně postupovali kardinálové Harrach (dále Alessandro CATALANO, c.d., s. 363-369) i Ditrichštejn (dále Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr, s. 82 an.).

¹²⁰ Například Abraham a Sancta Clara si roku 1701 (dílo Huy und Pfuy der Welt) hraje s číselnou mystikou a srovnává vytvoření světa Bohem ze šest (sedm) dní, sedm smrtelných hříchů a sedm planet se sedmiletými cykly vývoje člověka: po sedmi letech má člověk rozum, ve čtrnácti raší chmýří kolem rtů a v jedenadvaceti roste plnovous. Podle Paul MÜNCH, Lebensformen in der frühen Neuzeit, 1500 bis 1800, Frankfurt am Main-Berlin 1992, s. 234.

¹²¹ Odpůrci koncepce dětství ve středověku a raném novověku jsou například Philippe ARIES, L'enfant et la vie familiale sans l'Ancien Régime, Paris 1960 nebo Richard VAN DÜLMEN, Kultura a každodenní život v raném novověku I. Dům a jeho lidé, Praha 1999. Polemiku s tímto názorem vedlo mnoho dalších badatelů, například z prostředí anglické psychohistorie (např. Lloyd DeMAUSE, Edward SHORTER, Colin HEYWOOD), která tvrdí, že starost o dítě patří k základním antropologickým a psychologickým konstantám člověka, a lze ji tudíž

ale třeba přiznat, že hranice šesti či sedmi let ve šlechtickém prostředí reálně existovala.¹²² Ani v průběhu raného dětství neměly být zanedbávány rozumové schopnosti mladého aristokrata, jakmile dokázal mluvit, měl se učit cizím řečem. Rovněž musel být zajištěn rozvoj duchovního života (návštěva bohoslužeb) a případných uměleckých vloh, z nichž byl preferován v kontextu sedmi svobodných umění především zpěv. Komenský, který se jako první z českých učenců zabývá „předškolními“ dětmi jako specifickou skupinou, upozorňuje také na etický rozměr výchovy malého človíčka, jenž by se měl naučit sebeovládání, zdvořilosti a poslušnosti. O prvním období lidského života máme většinou nejméně pramenných zpráv, uprostřed valdštejnského rodu také nevznikla žádná instrukce, jež by se věnovala výchově nejmenších ratolestí, a tak je potřeba vypomáhat si při rekonstrukci této části životního cyklu Valdštejnů nejrůznějšími analogiemi z prostředí podobně situovaných aristokratických rodů. Ve všech aristokratických rodinách platilo, že především výchova chlapců měla být pod neustálým dohledem, o jejich chování a pokrocích musel být neprodleně informován otec, který se se svými dětmi příliš nestýkal. Chlapci i dívky vyrůstali obklopeni fraucimorem, ženskou částí aristokratického dvora. Jan Josef z Valdštejna zaměstnával u svých dvou dcer Marie Anny a Eleonory (zemřela ve věku 15 let) osm osob ženského pohlaví, mezi nimiž nechyběla ani zvláštní kuchařka, prادلena a komorná, a jednoho sluhu, který měl na starosti technické záležitosti fraucimoru.¹²³ Vedle pokroků v kognitivní a emocionální oblasti se cenily především zprávy o zdraví mladého aristokrata.¹²⁴ Otcovský zájem pochopitelně narůstal přímo úměrně věku, kterého syn (či dcera) dosahoval(a), a zvyšoval se především po překonání prvních měsíců po narození, jež byly v době vysoké novorozenecké a kojenecké úmrtnosti zásadní pro přežití. Čím starší dítě bylo, tím větší byla citová investice otce, protože se dotýčný človíček stával stále více součástí jeho plánů do budoucna.¹²⁵ Naopak smrt ihned po porodu byla přijímána s nezvykle chladnou

předpokládat i ve středověku. Dále Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, Praha 2010, s. 11 (pozn. č. 7). V českém prostředí je zastáncem koncepce dětství například Eduard MAUR, *Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského*, in: *Studia Comeniana et historica* 62, 1999, s. 113-125.

¹²² Od této věkové hranice jsou děti zaznamenávány do evidenčních pramenů 17. století – srov. Milena LENDEROVÁ a kol.: *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 71.

¹²³ Dohromady ho stál tento „malý dvůr“ jeho dcer 286 zlatých ročně. RAV, inv. č. 3813, sign. IV-28/1, kart. 98.

¹²⁴ „Unsere junge Herrschaft bis auf den Hans Joseph seind gesund, dieser weinet und hat auch die vergangene Nacht etwas Hitz gehabt und wenig geschlafen, der Doctor vermeinet, wie es auch war ist, daß er zu viel in die Luft kommen, welche jetzt absonderlich allen schädlich ist.“ Sekretář Bartoloměj Jurák Arnoštu Josefovi z Valdštejna o zdraví jeho dvou synů Františka Josefa a Jana Josefa 20.5.1686. VS Křivoklát, inv. č. 2155, sign. G 3800, fol. 29.

¹²⁵ Hartman z Lichtenštejna se vyjádřil ve své instrukci pro hofmistra svých synů, že žádná investice do zdraví jeho synů v průběhu kavalírské cesty není dost velká: „[hofmistr musí] der besten medicorum oder chyrurgorum rath pflegen, einige uncosten nit sparen.“ Srov. Gernot HEISS, „Ihro keiserlichen Mayestät zu Diensten... unserer ganzen fürstlichen Familie aber zur Glori.“ *Erziehung und Unterricht der Fürsten von Liechtenstein im*

hlavou a také ve valdštejské korespondenci se setkáváme s několika lapidárními zprávami o úmrtí některého z potomků příbuzných či známých šlechticů nebo dětí evropských korunovaných hlav.¹²⁶ Dětskou mortalitu v rámci valdštejského rodu neumíme přesně změřit, neboť nám ztěžuje práci neustálá geografická mobilita šlechticů, které střídaly místa porodu, takže zápisy v matrikách narozených se u Valdštejnů objevují různě po českých a rakouských zemích ve shodě s jejich itinerářem. Stěží bychom však našli manželství, které nebylo postiženo alespoň jedním dětským úmrtím. Extrémním případem byl nešťastný sňatek Elišky Barbory Berkové z Dubé s Karlem Ferdinandem (Karlíčkem) z Valdštejna, v němž zemřely v dětském věku všechny čtyři ratolesti, podobně ze známých šesti dětí Františka Josefa z Valdštejna a Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic, přežili do dospělosti jen dva mužští potomci. Největší „absolutní“ ztráty zaznamenala obě manželství Leopolda Viléma z Valdštejna z linie Waldstein-Arnau, kterému ze třinácti dětí zemřelo osm před dosažením dospělosti (nadějný syn Josef až ve čtrnácti letech...).

Od malička prokazovali lidé v okolí malého šlechtice jeho osobě patřičnou úctu,¹²⁷ ještě větší úctu však mělo dítě prokazovat svým rodičům.¹²⁸ Jelikož aristokraté byli do značné míry veřejnými osobami, podléhala výchova jejich dětí obzvláštnímu dohledu. O tom, zda jsou či nejsou potomci určitého rodu vychováni přiměřeně svému stavu (*standmässig*), diskutovala šlechtická veřejnost velmi často ve svých dopisech. Bohužel až příliš jsou tyto obavy směřovány doprostřed valdštejského rodu a ve sledovaném období se s nimi setkáváme hned několikrát.¹²⁹ Nemožnost vychovávat své děti odpovídajícím způsobem se stala jedním z hlavních argumentů, pomocí nichž napadla u císaře (a u císařovny) Anna Kateřina, manželka Jana Antonína z Valdštejna a matka jedenácti dětí, prodej Komorního Hrádku, během něhož příbuzní zapomněli na její vlastnické nároky.¹³⁰ Starost o patřičnou výchovu mužských potomků byla nadgenerační záležitostí širokého příbuzenstva, což dokazují například úvahy o budoucí výchově Jana Maxmiliána z Valdštejna, nejstaršího syna

Zeitalter des Absolutismus, in: Evelin Oberhammer (ed.), *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel*, München-Wien 1990, s. 155-181, zde s. 178.

¹²⁶ Např. oznámení o smrti narozeného synka bavorského kurfiřta Ferdinanda Marii, které podal Maxmilián z Valdštejna, který byl zrovna pozván v inkriminovaný čas k wittelsbašskému dvoru, svému synovi Ferdinandu Arnoštovi – „die churfürstliche Gemahlin geschwind ... und einen jungen Prinzen geboren, weilten aber das Kind sehr schwach gewesen ist, es demselbigen tag nachmittag hinwieder mit tode abgangen.“ RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 29.5.1653.

¹²⁷ Podobně i v době renesanční. Srov. Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberk. Životní příběh Petra Voka*, Praha 1996, s. 38.

¹²⁸ Srov. dopisy malého Humprechta Jana Černína z Chudenic své matce Zuzaně Černínové z Harasova: „Vašnosti má Nejmilejší P.P. Mamičko ... Vašnosti nejposlušnější syn Humprecht Jan Černín.“ Zdeněk KALISTA, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic*, Praha 1932, s. 161.

¹²⁹ Asi nejvýrazněji u dětí Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic (srov. kap. 5.1).

¹³⁰ RAV, inv. č. 3340, sign. I-28/6, kart. 28, 30.10.1734 Anna Kateřina císařovně Alžbětě Kristýně.

Ferdinanda Arnošta, které mu sděloval děd malého synáčka (*Söhnlein*) Maxmilián, jakmile designovaný dědic valdštejnské slávy dosáhl prvních narozenin a překonal tak kritické novorozenecké období.¹³¹

Po skončení nejranějšího dětství následovaly další etapy označované v dobové latinské terminologii jako „*pueritia*“, „*adolescentia*“ a „*juventus*“, které se střídaly opět se sedmiletou periodou. První ze jmenovaných úseků života mladého šlechtice začalo radikální změnou: chlapec byl odebrán z dosahu své matky, zatímco dívky zůstávaly součástí *fraucimoru* i nadále a učily se být příjemnými společnicemi (konverzačnímu umění), ale také například hře na hudební nástroje, v níž některé (Marie Josefa z Valdštejna) dosahovaly v dívčím věku pozoruhodných výsledků.¹³² U chlapců tomu bylo jinak: otec, popřípadě plnomocný poručník určený závětí, měl pro mladého pána vybrat preceptora. Pokud se nedostávalo prostředků, musel být urozený hoch poslán mimo rodné sídlo, k panovnickému nebo knížecímu dvoru, popřípadě svěřen do péče některé z řádových škol u jezuitů, piaristů a dalších.¹³³ U Valdštejnů bylo preferováno malostranské jezuitské gymnázium otevřené u profesního domu roku 1628,¹³⁴ ale také řádové učiliště ve Štýrském Hradci či Vídni.¹³⁵ S postupujícím 17. stoletím se z pážecí služby ve Vídni stávala exkluzivní záležitost a volná místa byla obsazována dětmi z nejvýznamnějších rodin. V okolí malého arcivévody Leopolda Ignáce nacházíme řadu jedinců, s nimiž v pozdější době jako vladař udržoval osobní korespondenci. Klasickým příkladem byl Humprecht Jan Černín z Chudenic¹³⁶, Leopoldovým kamarádem z dětství byl také jeho budoucí nejvyšší hofmistr Ferdinand Bonaventura z Harrachu.¹³⁷ Dvorská výchova byla často kombinována s návštěvou některé z vídeňských

¹³¹ Srov. dopis Maxmiliána Ferdinandu Arnoštovi z Řezna v den ročních narozenin malého Jana Maxmiliána 5. června 1653. RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16.

¹³² O devítihodinovém cvičení (*exertitio musicali*) na blíže nespecifikovaný hudební nástroj, o pokroku v hudbě a potěšení, které z ní mladá hraběnka má, píše Karlu Arnoštovi z Valdštejna do francouzského zajetí sekretář Neuerer RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 249 (23.10.1704).

¹³³ V době renesance hrály ve šlechtickém vzdělávání významnou úlohu také městské partikulární školy. Srov. Martin HOLÝ, c.d., s. 57 an.

¹³⁴ K tomu píše Harrach ve svém deníku: „Ihrer Kinder [tři synové Eleonory, rozené z Rottalu, a Ferdinanda Arnošta z Valdštejna] wachsen recht schön auf, Gott behüts, und werden morgen anfangen zu den jesuitem auf der Kleinen Seiten in die Schul zu gehen.“ Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. VII., s. 299.

¹³⁵ V listopadu 1641 se zde zapsali tři valdštejnští bratři: Albrecht Leopold, Karel Ferdinand a František Augustin. Franz GALL (ed.), *Die Matrikel der Universität Wien IV. (1579-1658/9)*, Graz-Köln 1961, s. 181-182. Nejmladší Jan Bedřich ve Vídni na gymnáziu studoval od listopadu 1650. Tamtéž, s. 221.

¹³⁶ Srov. Zdeněk KALISTA, *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1936.

¹³⁷ Srov. Susanne Claudine PILS, *Identität und Kontinuität. Erziehung für den Hofdienst am Beispiel der Familie Harrach*, in: Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (ed.), *Erziehung und Bildung bei Hofe. 7. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, Stuttgart 2002, s. 89-106.

jezuitských škol, nabízejících partikulární vzdělání.¹³⁸ Ne všichni považovali výchovu u dvora za optimální. Abraham a Sancta Clara pranýřoval především jazykovou stránku tohoto typu vzdělání: „*a potom se hlásí učitel jazyků. Tu musí děti již brebentit francouzky jako žvatlavé, křičí oui, oui, oui jako prasátka, což jim jde daleko lépe než Otčenáš.*“¹³⁹ Později v první polovině 18. století se i dvorská pážecí služba institucionalizovala a pod dohledem nejvyššího štolmistra ji mohl absolvovat větší počet jedinců (v letech 1711 až 1740 dohromady 83). Ti již netvořili sociální zázemí některému z arcivévodů, ale byli jednotným způsobem vychovávaní a vzdělávaní k budoucí dvorské službě.¹⁴⁰ Mezi jinými zde v letech 1734 až 1736 pobýval jako edlknab František Josef z Valdštejna, nejstarší syn plodného rožďalovického pána Václava Josefa, jenž mu přes nevelké bohatství rodiny hodlal zajistit ucházející vzdělání.¹⁴¹ Podstatně jinak probíhala dvorská výchova dívek, které se stávaly součástí fraucimoru císařovny zhruba ve stejném věku jako když aristokratičtí mladíci nastupovali pážecí či komornickou službu. Maxmilián z Valdštejna hodlal svým dvěma dcerám zajistit vzdělání u dvora již ve věku 11, resp. 15 let. Důvodem byla smrt jejich matky Kateřiny Barbory, rozené z Harrachu, a touha oženit se znovu s Marií Polyxenou z Talmberka. Obě dívky – Marie Maxmiliána i Marie Kateřina – se učily obvyklým dovednostem mladých dam včetně ručních prací.¹⁴² Bylo o ně postaráno a proslulý voják se mohl věnovat další kariéře i nové manželce.

Přes několik Valdštejnů, kteří mohli nastoupit především díky kontaktům svých otců do vysoce prestižní dvorské pážecí služby, prodělala většina mužských výhonků rodu období označované jako chlapectví (7-14 let) ve společnosti soukromého učitele – preceptora. Již tehdy si museli zvykat na cestování. Zatím byly cíle jejich prostorového záběru ohraničeny sítí rodových zámeků, po kterých doprovázeli své rodiče, i když zaznamenáváme několik výjimek. Takovou je například cesta ani ne desetiletého Jana Bedřicha z Valdštejna

¹³⁸ Johanna Terezie z Harrachu píše 9. dubna 1677 svému manželu Ferdinandu Bonaventurovi, že jejich synové Karel a Ferdinand jezdí raději kočárem do jezuitské školy, než aby studovali doma („die Schule ist ihnen noch viel lieber als zu Hause zu studieren.“) Tamtéž, s. 97.

¹³⁹ „dann meldet sich auch der Sprachlehrer an. Da müssen sie [Kinder] schon französisch plappern als wie die Paperln, schreien oui, oui, oui gleich wie die Schweine; dieses geht ihnen weit besser als das Vaterunser ein.“ Peter KARNER (ed.), Abraham a Sancta Clara: Lach nur, lach, eitler Weltaff, Wien 1983, s. 68.

¹⁴⁰ Bohužel tato otázka nebyla dosud podrobněji studována. Srov. Albert HÜBL, Die k. u. k. Edelknaben am Wiener Hof, (= Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu den Schotten in Wien), Wien-Leipzig 1912.

¹⁴¹ Popis dvora Karla VI. prozrazuje jména hofmistrů a preceptorů mladých pážat a také mistry exercicií (tanec, šerm) a jednotlivých předmětů (cizí jazyky, filozofie, občanské právo, historie, geografie, matematika a inženýrství). Mezi nimi upoutá jméno Wilhelma of Kelly ab Agrim přednášejícího od roku 1716 filozofii a od roku 1731 ještě historii, geografii a veřejné právo. Srov. Rosina TOPKA, Der Hofstaat Kaiser Karl VI., dizertace Universität Wien, Wien 1954, s. 93-95.

¹⁴² Katrin KELLER, Hofdamen, s. 45. Marie Maxmiliána byla velmi zručná – již roku 1638 upletla krásné návleky na boty (*schuch käppell*), které si pochvaloval kardinál Harrach ve svém deníku.

v doprovodu preceptora¹⁴³ a jakéhosi Jaroslava¹⁴⁴ do Řezna za otcem Maxmiliánem, s nímž zůstal mladý Valdštejn po dobu svých prázdnin v létě 1653. Preceptor měl za úkol poskytovat chlapcům informace o okolním světě uspořádané do jasně definovaných předmětů, které s nástupem 18. století začínaly stále více odpovídat přehledu vědeckých závěrů v dané disciplíně. O postavách preceptorů a hofmistrů jako o představitelích zvláštní sociální skupiny s enormním vlivem na budování intelektuálního i osobnostního profilu budoucích aristokratů toho víme jen velmi málo.¹⁴⁵ Důraz byl kladen stále více na jejich odbornou erudici a znalost cizích řečí (živých jazyků) a také historie, které byly považovány na počátku 18. století za klíčové předměty, v nichž se měli vzdělávat také mladí Valdštejnové.¹⁴⁶ Nebylo vůbec snadné nalézt vhodného kandidáta, jenž by vyhovoval životní zkušeností, erudicí a vlastnostmi, jimiž by měl na svého svěřence dlouhodobě působit. Není divu, že se v rámci šlechtické korespondence stával schopný vychovatel důležitým tématem a otcové si sdělovali své postřehy, doporučení nebo varovali ostatní před nehodným jedincem. Jan Josef z Valdštejna podle vlastního svědectví marně varoval své černínské příbuzné před hofmistrem, který byl propuštěn od Lobkoviců.¹⁴⁷ Hofmistr často zaujímal místo mezi několika mlýnskými kameny, byl prodlouženou rukou otce a zároveň musel dobře vycházet se svým svěřencem, což nebylo vždy jednoduché.¹⁴⁸ Vychovatelé proto byli ze strany šlechticů nejen ceněni, ale také štědře finančně ohodnocováni: ti skutečně zasloužilí dostávali často i doživotní rentu.¹⁴⁹ To se týkalo zpravidla stálých zaměstnanců (a zaměstnankyň), kteří se starali o výchovu malých šlechticů

¹⁴³ Jméno tohoto preceptora bohužel neznáme. Víme však, že s ním byl Maxmilián velmi spokojen a instruoval svého syna Ferdinanda Arnošta, aby mu vyplatil k běžnému ročnímu platu návdavkem 100 zlatých. RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 27.11.1653.

¹⁴⁴ Tajemný Jaroslav se vyskytuje v blízkosti malého Jana Bedřicha poměrně často, byl patrně jeho vychovatelem na Duchcově, dával pokyny k jeho stravě i dennímu režimu. Bohužel se ho dosud nepodařilo identifikovat. Tamtéž, 29.8.1653: „Dem Hans Friedrich beurlaube ich hiermitt jedoch auf die gewisse zeit der ausgesetzt Ferien und nicht länger, nacher Dux zum Jaroslav zuverreisen, wirst [psáno Ferdinandu Arnoštovi – pozn. J.H.] dahero dem Praeceptoru und zugleich Jaroslav Befehlen, damit sie beiderseits alldorthen gute augsicht auf ihme haben, kein obst und dergleichen ungesunde Speisen ihme zu Essen, noch keinen übrigen willen ihme gestalten mögen.“

¹⁴⁵ Pro 16. století se o jejich prosopografii pokusil Martin HOLÝ, Vychovatelé české a moravské šlechty na prahu novověku (1526-1620). Prosopografická analýza, v tisku.

¹⁴⁶ Srov. dopis Jana Josefa z Valdštejna Leopoldu Josefu Šlikovi o zanedbávání těchto předmětů v případě jeho synovců Františka Arnošta a Františka Josefa Jiřího. RAV, inv. č. 3467, sign. II-20-XII, kart. 47, fol. 17-18, 18.3.1722.

¹⁴⁷ Jan Josef Leopoldu Vilémovi z Valdštejna RAV, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45, fol. 140-141, 11.9.1727.

¹⁴⁸ O obtížném hledání nového hofmistra po smrti zkušeného Fileho patrně pro Františka Josefa Jiřího z Valdštejna píše Janu Josefovi agent Ham 3.5.1725. RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 310-311.

¹⁴⁹ Případ Theresie Darcy, která vychovávala dcery Jana Josefa z Valdštejna Marii Annu a Eleonoru, a která byla pensionována roku 1728, přičemž jí byla přiznána roční suma 100 zlatých, „demnach die Theresia Darcy lange jah bey einem Haus sehr fleissig, embsig, treue und nutzliche Dienste geleistet, meiner Tochter der Fürstin von Fürstenberg liebden, unter ihrer guten Obsicht erzogen, und sich in allen dergestalt rühmlich aufgeföhret hat, daß ich es nicht anderest dann mit wirklichen gnaden erkennen kann.“ RAV, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/40, kart. 89, fol. 670-671.

v nejtělejší dětství, vztah otce k hofmistrům, jimž byli svěřováni aristokratičtí adolescenti, aby s nimi absolvovali kavalírskou cestu, byl daleko více obchodní.

Adolescence začala u synků z aristokratické rodiny právě velkou (kavalírskou) cestou. Věk čtrnácti až šestnácti let byl ideální proto, aby se mladý šlechtic vypravil v doprovodu dalších podobně starých šlechticů, osobního sluhy (či sluhů) a najatého hofmistra na cestu za poznáním cizích krajů a mravů. Mělo se jednat o završení dosavadního vzdělání, i když ještě v polovině 17. století pokračovala vášnivá debata, zda je podobná výprava skutečně nezbytná.¹⁵⁰ Právě absolvovaná kavalírská cesta, která dotyčného naučila vše, co potřeboval pro pozdější kariéru, se stávala argumentem, který vedle urozenosti a zásluh rodu používali otcové snažící se o prosazení svých potomků do některého z dvorských či zemských úřadů.¹⁵¹ Ve sledovaném období se objevují dva způsoby cestování mladých aristokratů za poznáním. Starý model kavalírské cesty příslušející 17. století kladl důraz na zisk životní zkušenosti, cílem tedy bylo vystřídat co nejvíce lokalit, poznávat místní zvyky a zajímavosti (*raritäten*). Hlavním cílem kavalírské cesty byla socializace v (internacionální) aristokratické společnosti, příprava na budoucí kariéru u dvora, anebo přinejmenším v zemských službách. Vzdělávání mělo být dosahováno pomocí praxe, osobním seznámením se společenskou a politickou strukturou daných zemí, s fungováním dvorské společnosti.¹⁵² Také proto volili otcové mladých cestovatelů takové cíle, které mohly nabídnout kavalírům politické zkušenosti a

¹⁵⁰ Srov. Antje STANNEK, *Exempla et Imitatio. Medien und Methoden höfischer Standeserziehung im 17. Jahrhundert*, in: Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (ed.), *Erziehung und Bildung bei Hofe. 7. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, Stuttgart 2002, s. 107-126, zde s. 118. TÁŽ, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 2001, zejména s. 24-93.

¹⁵¹ Tento argument užívá například František Esterházy, když prosí o přímluvu za svého syna u Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu roku 1734. Týž používá stejný argument v dopise císaři 28.12.1732, když hodlá u dvora prosadit svého mladšího syna Ferdinanda, který během své kavalírské cesty absolvoval v Neapoli „in aperturung deren vechten nicht allein, sondern auch in Sachen des governo, statuten, pragmatiquen, und was in publicis ihme whig machen kann, mit allem Fleiß sich applicieret.“ Citováno podle Andreas PEČAR, c.d., s. 336. Podobně Gernot HEISS, *Integration in die höfische Gesellschaft als Bildungsziel: Zur Kavaliertour des Grafen Johann Sigmund von Hardegg 1646/50*, in: *Jahrbuch des Vereins für Landeskunde Niederösterreich* 48-49, 1982-83, s. 99-114.

¹⁵² V oblasti teorie kladly otcovské instrukce důraz především na historii – „damit der Ferdinand in der politischen wissenschaft einen gutten grund lege, die beste und berühmsten Autores von alten und neuen Geschichtschreibern ihme recht vortragen und erklären lasse.“ Instrukce Václava Eusebia z Lobkovic pro jeho syna Ferdinanda Augusta z 27. srpna 1673. Srov. Tomáš FOLTÝN, *Biografie Ferdinanda Augusta z Lobkovicz. Příspěvek k poznání výchovy, vzdělávání a počátkům kariéry barokního šlechtice*, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2008, s. 23.

¹⁵² V oblasti teorie kladly otcovské instrukce důraz především na historii – „damit der Ferdinand in der politischen wissenschaft einen gutten grund lege, die beste und berühmsten Autores von alten und neuen Geschichtschreibern ihme recht vortragen und erklären lasse.“ Instrukce Václava Eusebia z Lobkovic pro jeho syna Ferdinanda Augusta z 27. srpna 1673. Srov. Tomáš FOLTÝN, *Biografie Ferdinanda Augusta z Lobkovicz. Příspěvek k poznání výchovy, vzdělávání a počátkům kariéry barokního šlechtice*, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2008, s. 23.

zároveň potřebný kulturní rozhled. Jednoznačnou hegemonii Itálie¹⁵³ však postupně začala nahrazovat Francie, především její srdce, dvůr Ludvíka XIV.¹⁵⁴ Nové, 18. století klade oproti tomu důraz na univerzitní vzdělání a seznámení se s novými trendy v humanitních disciplínách (přirozené právo). Novinkou se staly také šlechtické akademie zakládané od druhé poloviny 17. století (Turín, Luneville aj.). Univerzity přestávají být jen prestižní zastávkou, na které stačí absolvovat imatrikulační zápis, ale stávají se místem skutečného čerpání vědomostí a nových podnětů, jež lze využít v budoucí kariéře.¹⁵⁵ Také Arnošt Josef z Valdštejna nezapomene zdůraznit odhodlání vyslat svého nejstaršího syna Františka Josefa na kavalírskou cestu, jež má završit jeho vzdělání a připravit ho na dvorskou službu: „*a naposled jsem připraven poslat tohoto [Františka Josefa] do cizí země za žádným jiným účelem, než aby získal větší kvalifikaci ke službám Vašemu Císařskému a Královskému Majestátu a Nejjasnějšímu arcivévodskému domu rakouskému.*“¹⁵⁶ Vzdělání v odborné sféře bylo vyvažováno znalostí „šlechtických dovedností“: šermu, jízdy na koni, tance, jimž učily mimo jiné nově zakládané rytířské akademie. Ty navíc složením svých frekventantů posilovaly jejich stavovskou výlučnost, protože zůstávaly uzavřeny chlapcům z nešlechtických rodin.¹⁵⁷

Během kavalírské cesty docházelo k navazování sociálních kontaktů, a to nejen s místními šlechtici a významnými osobnostmi cizích dvorů, k nimž otevírala dveře protekce aristokratického otce či osobnost habsburského vyslance v dané zemi, ale také s vrstevníky ze střední Evropy, s nimiž se mladíci v zahraničí potkávali a v nichž nacházeli své přirozené soupeřníky neznámou krajinou. Na nezkušené adolescenty však také číhala četná nebezpečí.

¹⁵³ Srov. Zdeněk HOJDA, „Kavalírské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii, in: Jaromír Homolka (ed.), Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986, s. 216-239; TÝŽ, *Delitiae Italiae*. Česká aristokracie a barokní Evropa, in: Lubomír Slavíček (ed.), *Artis pictoriae amatores – barokní sběratelství v Čechách a na Moravě*, Praha 1983, s. 62-66.

¹⁵⁴ Srov. Gernot HEISS, „Ihro keiserlichen Mayestät zu Diensten... unserer ganzen fürstlichen Familie aber zur Glori.“ *Erziehung und Unterricht der Fürsten von Liechtenstein im Zeitalter des Absolutismus*, in: Evelin Oberhammer (ed.), *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel*, München-Wien 1990, s. 155-181, zde s. 167. Karel Eusebius z Lichtenštejna doporučuje Paříž, jelikož tam lze nalézt „nicht allein ein vornehmes studium, sondern auch optimi mores und sitten.“

¹⁵⁵ Na tuto změnu narazil již dříve Notker HAMMERSTEIN, *Jus und Historie. Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im 17. und im 18. Jahrhundert*, Göttingen 1972. Dále Grete KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton*, Göttingen 1975, zejména s. 164 an. V českém prostředí Ivo CERMAN, *Vzdělání a socializace kancléře Rudolfa Chotka*, in: ČČH 101, 2003, s. 818-853; TÝŽ, *Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavaliertour im 18. Jahrhundert*, in: Martin Scheutz – Wolfgang Schmale – Dana Stefanová (ed.), *Orte des Wissens*, Bochum 2004, s. 49-78.

¹⁵⁶ „quo finito bin ich in willens derselben in die frembde land zu keinem auch ziehl und endt zu schicken, als damit zu euer kayserliche und königliche M[ajestät] wie auch zu hochlöblichem Erzherzoglichem Haus Österreich den allergnädigsten Befehl und allerunterthänigsten Diensten er sich um so viel mehr qualificirt machen.“ RAV, inv. č. 4398, sign. VI-137/3, kart. 249, 3.4.1699 Arnošt Josef z Valdštejna Leopoldovi I.

¹⁵⁷ Srov. Norbert CONDRAD, *Ritterakademien in der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*, Göttingen 1982.

Kromě mravní úhony při kontaktu s místními krasavicemi mohli přijít dokonce o život, který dali nezřídká v sázku, například ve šlechtickém duelu.¹⁵⁸ Roku 1627 psala Veronika, rozená Trčková z Lípy, z východočeských Žehušic až do vzdálené Francie na kavalírskou cestu svému synu Burianu Ladislavovi dopis plný obav o budoucnost prchlivého mladíka, jehož čekala v souladu s jeho povahou vojenská kariéra. Veronice se v průběhu jedné neklidné noci zdálo, že se syn dostal do konfliktu s cizím mužem, jenž vyvrcholil hádkou. Živý sen se stal základem pro napomínání: „*můj nejmilejší synu, pro boha, pro milosrdenství boží tě prosím, jak první tak ještě jestliže mám znáti, že jest v tvým těle jedna krůpěje krve, která i co dobrého přeje, a žádavše mý duši spasení, nežertuj tam v žádným ani se s žádnějma nehádej.*“¹⁵⁹ Apelovala na to, aby Burian Ladislav často psal domů, „*leč když vím vo tobě a vo tvým bratru, že ste zdraví a dobře se máte a že jsou lidi na vás laskaví, s vámi dobře spokojení, to mě nejvíce těší v mým největším soužení.*“¹⁶⁰ Vedle mateřské starostlivosti reagující na synovu povahu se v dlouhém dopise objevil ještě jeden moment, proč Veronika na svého syna soustředila naléhavé prosby, jež měly zvýšit jeho opatrnost a zajistit bezpečnost: po smrti jejího manžela Adama staršího z Valdštejna roku 1615 a nejstaršího syna Rudolfa o šest let později zůstal Burian Ladislav dědicem žehušické linie rodu. Jméno jeho dalšího bratra, který s ním podle Veroničina dopisu absolvoval kavalírskou cestu, bohužel neznáme. Mateřská láska se projevovala také finančními obětmi, k nimž byla Valdštejnová odhodlána. Chtěla mu posílat maximum peněz na „*vexl*“ a koupila pro něj tři hřebce do žehušické stáje, ačkoli „*víc že se jak je živo tak zla vo peníze nebylo jako neničko.*“¹⁶¹ Z cest má přivést dva psíčky, jednoho pro paní hofmistrovou (myšlena nejspíše manželka Adama mladšího z Valdštejna Johanna Emílie, rozená ze Žerotína) a druhého pro Veroniku samotnou.¹⁶² Ojedinelý příklad vřelého vztahu mezi matkou a jejím synem až dojemně dokládá vazbu, jež přetrvávala mezi členy užší rodiny i na velkou vzdálenost.¹⁶³

¹⁵⁸ Srov. svědectví Maxmiliána z Valdštejna o mladším synovi hraběte Losensteina, kterému v duelu kdesi v Nizozemí ustřelil hlavu jistý nadporučík. RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 4.8.1653.

¹⁵⁹ ANM, Genealogická sbírka H, sign. H66/3e, kart. 66.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² „Můj nejmilejší synu, když bohda pán bůh dá, že domu pojeděš, kdyby mi mohl dostati, v Norimberce dva psejčky: jeden paní hofmistrový, neb vždycky prosí, abych ti psala, abys na něj nezapomínal... a druhýho mně, abych mohla dostati takovýho černýho s dlouhou srstí, takovýho jak mi hrabě z Holochu dal, ten taky byl z Norimberka, pamatuješ, jak byl malouček.“ Tamtéž.

¹⁶³ Podobný vztah lze pozorovat i mezi Humprechtem Janem Černínem z Chudenic a jeho matkou Zuzanou Černínovou z Harasova. Srov. Zdeněk KALISTA (ed.), Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic, Praha 1941.

Tématu kavalírské cesty se poslední dobou věnuje obsáhlá literatura,¹⁶⁴ což souvisí mimo jiné s hojností pramenů, především deníků, jejichž sepisování se stalo nutnou součástí každého podobného putování. O to více překvapí, že se v rodinných dokumentech Valdštejnů nezachovalo až na jednu či dvě výjimky ze sledovaného období žádné podobné svědectví, ačkoli máme z jiných zdrojů jasné impulzy, že Valdštejnové stejně jako většina tehdejší aristokratické špičky kavalírské cesty absolvovali. První zachovaný cestovní deník je psaný německy a pochází z let 1664-1665.¹⁶⁵ Jelikož je anonymní, lze se osobnosti pisatele dopátrat pouze na základě nemnohých indicií, které budoucím čtenářům jeho autor zanechal mezi řádky. Bezpochyby se jedná o příslušníka rodu Valdštejnů, jehož bratr pobýval v inkriminované době ve Španělsku a Portugalsku. Přestože editorka části deníku tohoto Valdštejna Kateřina Salonová¹⁶⁶ přesvědčivými argumenty připsala deník Bertoldu Vilémovi, pozdějšímu hejtmanovi hradeckého kraje a muži s neobyčejným rozhledem, jenž odpovídal pisateli svým věkem (narodil se ve 40. letech 17. století) i rodinným zázemím (měl staršího bratra Maxmiliána Adama, který byl pověřován u dvora četnými legacemi), není atribuce deníku definitivní. Jediné dvě věty psané česky totiž prozrazují, že dotyčný důvěrně znal prostředí Komorního Hrádku¹⁶⁷, což ukazuje do rodiny Jana Viktorína z Valdštejna, resp. na některého z jeho synů, nejspíše na Jana Karla.¹⁶⁸ O jeho starších bratrech víme jen velmi málo. Na druhou stranu existuje svědectví cestovního deníku Václava Vojtěcha ze Šternberka¹⁶⁹, jež se sice váže k období zhruba rok před pobytem neznámého Valdštejna ve Věčném městě, nicméně explicitně zmiňuje setkání s jakýmsi Karlem z Valdštejna, s nímž

¹⁶⁴ Obecně Harry KÜHNEL, Die adelige Kavalierstour im 17. Jahrhundert, in: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich NF 36, 1964, s. 365-384; Eva-Marie CSÁKY-LOEBENSTEIN, Studien zur Kavalierstour österreichischer Adelliger im 17. Jahrhundert, in: MIOG 79, 1971, s. 408-434; Antje STANNEK, Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts, Frankfurt 2001; Mathis LEIBETSEDER, Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert, Köln-Wien-Weimar 2004.

¹⁶⁵ Je uložen v RAV, inv. č. 273.

¹⁶⁶ Srov. Kateřina SALONOVÁ, Kavalírská cesta Bertolda Viléma z Valdštejna v letech 1664-1665, diplomová práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2007. Také TÁŽ, Francouzské zámky v oblasti Île-de-France v polovině 17. století očima šlechtice na kavalírské cestě, in: Jiří Kubeš (ed.), Vyšší šlechta v českých zemích v době baroka (1650-1750), Pardubice 2007, s. 34-52.

¹⁶⁷ Během návštěvy Anglie vzpomíná na poměry v Čechách: „hernacher sein auch in dem garten viel schöne lustheißer, vnd auch schöne von suchen außgewachsene spalier aldorten zu sehen. N[ota]B[ene] *vidi etiam in hoc horto* czisteg wokrauhleg kamen bileg pißkoweg na Muster velikecho walze die laeg s kterim je piekne zemie w zahradie wirownawagi. *Hoc est pro nobis* na Hradeck“. Kateřina SALONOVÁ, Kavalírská cesta, s. 107-108. Za upozornění děkuju dr. Jiřímu Kubešovi, PhD.

¹⁶⁸ Do úvahy připadá i jeho starší bratr Adam Maxmilián a také tajemný Bertold, kterého ale nezaznamenávají všechny genealogie rodu. Tento nedostatek pramenů by mohl být vysvětlitelný náhlým koncem deníku. Zemřel snad pisatel během své pouti v Itálii?

¹⁶⁹ Autorem inkriminovaných, česky psaných pasáží je patrně někdo ze Šternberkova doprovodu. Srov. Martina KULÍKOVÁ, Cesty bratří ze Šternberka a jejich cestovní deníky, diplomová práce FF UK, Praha 2001. Jediným „Karlem z Valdštejna“, který mohl tou dobou cestu absolvovat, byl Jan Karel.

oba Šternberkové konali kromě hostin také výlety na pevnosti v okolí Neapole.¹⁷⁰ Na druhou stranu autorka edice šternberských deníků upozorňuje na dosti volné zacházení s přesnými daty na jejich stránkách a argumentuje tím, že si česká a latinská část v dataci odporují. I když definitivní atribuce zatím chybí, skýtá šternberské svědectví jistou naději na vyřešení této otázky, neboť kavalíři z českých zemích se v cizině velmi často stýkali a tyto kontakty popisovali. Před objevením dalšího možného záznamu tedy dosavadní výzkum favorizuje jako autora deníku Jana Karla z Valdštejna, byť stále ještě s jistým otazníkem.

Po obsahové stránce se deník neliší od ostatních textů podobného charakteru, z nichž mnohým se dostalo v nedávné či dřívější historiografii zasloužené pozornosti.¹⁷¹ Cesta mladého Valdštejna vedla přes říšské území do Spojených provincií a Španělského Nizozemí se zastávkou v Londýně, pak dále do Francie a Itálie. Po pobytu v Římě se přesunul do přístavu Ancona, kde ale jeho deník náhle končí.¹⁷² Z literárního ani obsahového hlediska není Valdštejnův spis příliš zajímavý, autor v něm plní povinnost, aniž by dával najevo své obzvláštní spisovatelské kvality či výjimečný pozorovací talent.¹⁷³ V několika případech se dopouští i faktické chyby, například v označení vlastníka objektu, který navštívil.¹⁷⁴ V popisu se většinou soustředí na obecnou charakteristiku (sochy z mramoru...), aniž by uváděl u významnějších děl autory či přesnější vlastnosti a vzhled díla. Ať už cestu vykonal Bertold Vilém ze žehušické větve rodu nebo některý ze synů Jana Viktorína, finanční možnosti ani jednoho z potencionálních pisatelů deníku nebyly veliké, což pochopitelně omezovalo přístup ke dvorům místních knížat (například ke dvoru Medicejských ve Florencii; ani neabsolvoval audienci u papeže) a ve srovnání s movitějšími kavalíry zaostával v hloubce poznání

¹⁷⁰ „poobědvajíc, jinou cestou vždycky okolo moře do Neapoli jsme zase přijeli a u jednoho Leutenanta jménem Čejky s panem hrabětem Karlem z Valdštejna u večeře jsou pozváni, zůstali a potom povečeřic, do kvartýru se navrátili.“ (c.d., s. 151-152)

¹⁷¹ Srov. Jiří KUBEŠ, Fragmenty písemností z kavalířské cesty hrabat z Clary-Aldringenu, in: *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83-110; TÝŽ, Rudolf Josef Colloredo z Wallsee a jeho studium v Salcburku v letech 1723-1725, in: TÝŽ (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 163-191; Eva BÍLKOVÁ – Jana HUSÁKOVÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ, Kavalířská cesta Heřmana Jakuba Černína z Chudenic, in: *Historie* 2003, Pardubice 2004, s. 89-116; Martina KULÍKOVÁ, Cesty bratří ze Šternberka a jejich cestovní deníky, diplomová práce FF UK, Praha 2001; Tomáš FOLTÝN, Druhá kavalířská cesta a zejména římský pobyt Ferdinanda Augusta z Lobkovic (1675-1676), in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 99-127; František HRUBÝ, Lev Vilém z Kounic: barokní kavalír, Brno 1987; Zdeněk HOJDA, Z katolického exilu do západní Evropy. „Velká cesta“ Jiřího Adama z Martinic v letech 1620-1625, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 301-306; Jiří KROUPA, Ditrichštejnové v polovině 17. století a model tzv. kavalířské cesty, in: *Historická Olomouc a její současné problémy* 4, 1983, s. 109-117.

¹⁷² Neskončil z důvodu úmrtí v rodině jako v případě Ferdinanda Augusta z Lobkovic (srov. Tomáš FOLTÝN, Druhá kavalířská cesta, s. 102): roku 1665 nezemřel nikdo ani v rodině Jana Viktorína z Valdštejna, ani v rámci žehušické linie Valdštejnů.

¹⁷³ Dále srovnání s deníkem Bedřicha z Donína v pasážích o Pise, které provedla Kateřina SALONOVÁ, Kavalířská cesta, s. 65-66.

¹⁷⁴ Například vilu Madama v Římě označil za vlastnictví Medicejských; skutečnými vlastníky byl rod Farnese. Tamtéž, s. 75.

navštívených míst, neboť přístup do vyšších společenských kruhů mu byl často odepřen. Nepatřil zkrátka mezi elitu návštěvníků. Projevilo se to také v účasti Valdštejna na nejrůznějších slavnostech, jež se konaly během jeho pobytu. Jedním z vrcholů jeho cesty proto bylo nesení baldachýnu nad Nejsvětější svátostí během svátku Božího těla v Římě, kterého se účastnil jako příslušník německého národa podobně jako například Heřman Jakub Černín z Chudenic.¹⁷⁵ Spíše jako turista než jako host pak navštěvoval nejrůznější paláce a také kostely; celkem logicky mu učarovalo italské umění a pak vše, co bylo postaveno „*ala italiana*“.¹⁷⁶ Nebyl sám: řada českých šlechticů si z Itálie přivážela nejen dobrý vkus, ale také konkrétní vazby na přední architekty. Na základě italské zkušenosti šlechticů vznikaly plány význačných architektonických děl českého baroka – cesta Václava Vojtěcha ze Šternberka přinesla vybudování jeho trojské vily¹⁷⁷, stejného architekta, Jeana Baptistu Matheye, angažoval po studiu v Římě také Jan Bedřich z Valdštejna.¹⁷⁸ Architektura římských paláců a zahrad mladého Valdštejna oslovila, popisu Věčného města se díky tomu věnuje důkladněji než kterémukoli jinému místu, jímž projížděl, a kde ho zajímalo obvykle pouze opevnění. O okolnostech Valdštejnovy cesty nelze tvrdit s určitostí mnoho: patrně měl doprovod (deník je psán v množném čísle), během delších pobytů v Paříži a v Římě¹⁷⁹ navštěvoval hodiny cizího jazyka; v Bruselu, kde pobýval zhruba půl roku, absolvoval kromě hodin francouzštiny také exercicie v královské akademii. Při svém pobytu se setkával s dalšími šlechtici, zvláště na území Španělského Nizozemí; kontakty s ostatními urozenci ale rozvíjel i během cesty, byť o trvalejších vazbách nemůže být řeč.¹⁸⁰ Mladý Valdštejn získal přehled o západní Evropě i o specifikách jednotlivých zemí, neboť plán cesty počítal nejen s návštěvou svatých míst a šlechtických paláců, ale také sociálních zařízení jako byly holandské nucené dílny nebo amsterodamský blázinec. V tomto ohledu mělo začlenění Spojených provincií do systému kavalírských cest českých šlechticů velký význam. Setkávali se zde s realitou do značné míry odlišnou od tradičního sociálního uspořádání známého ze střední Evropy a rozdílly se týkaly

¹⁷⁵ Srov. Alessandro CATALANO, Heřman Jakub Černín. Deník z cesty po Itálii, in: Souvislosti 3-4, 2002, s. 113-123, zde s. 116.

¹⁷⁶ Také o francouzském zámku Maison Lafitte vydal pochvalné svědectví, že není veliký, „aber gar hipsch ala Italiana gebaut.“ Kateřina SALONOVÁ, Kavalírská cesta, s. 131.

¹⁷⁷ Srov. Mojmir HORYNA, Římský vliv v pražské sakrální architektuře 17. století a Jean Baptiste Mathey, in: Vilém Herold – Jaroslav Pánek (ed.), Baroko v Itálii – baroko v Čechách. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem, Praha 2003, s. 533-558.

¹⁷⁸ Např. Dobroslav LÍBAL, Jean Baptiste Mathey mezi raným a vrcholným barokem, in: Zprávy památkové péče 47, 1997, s. 56-57.

¹⁷⁹ V Římě studoval i právo a matematiku. Znalosti z matematiky (resp. z geometrie) byly nezbytné pro vojenské řemeslo, což by ukazovalo na Adama Maxmiliána z Valdštejna, jako na pisatele deníku, u něhož předpokládáme vojenskou kariéru.

¹⁸⁰ „von Pariß auff Lion mit etlichen frantzösischen Graffen vnd marquißen in compania gereißten, vnd noch vielen anderen alte daß wir auff die 40 pferdt stark waren.“ Kateřina SALONOVÁ, Kavalírská cesta, s. 135.

nejen tolerantního náboženského prostředí, které v Nizozemí panovalo.¹⁸¹ Jelikož nedokážeme u zmíněného deníku jednoznačně určit pisatele, nemůžeme ani nalézt stopy po případném odrazu kavalírské cesty v jeho budoucí činnosti.

Druhý zachovaný valdštejský deník, popisující vzdělání jednoho z mladých šlechticů tohoto rodu, pochází z pera Emanuela Arnošta z Valdštejna. Tento šlechtic, kterého čekala v druhé polovině 18. století skvělá kariéra litoměřického biskupa, mecenáše českých osvícenců a významného sběratele umění, zanechal po sobě popis svého studia na římském Collegiu Germanicu, tedy v instituci, jež připravovala budoucí duchovní ze středoevropského prostoru na jejich církevní kariéru.¹⁸² Na rozdíl od předchozího deníku se nejedná o kavalírskou cestu, ale o model studia na jednom místě, jehož cílem není získat všeobecný rozhled, ale naopak úzké zaměření na církevní problematiku. Přesouváme se na samotný konec námi sledovaného období, do let 1735 až 1746¹⁸³, které zachycuje Valdštejnův spis.¹⁸⁴ Jako mladší syn Jana Antonína a Anny Kateřiny, rozené z Valdštejna, byl církevní kariéře předurčen a po vzdělání u jezuitů, jehož součástí byl také vstup do mariánské kongregace fungující u pražského Klementina, se roku 1735 vypravil na studia do Věčného města.¹⁸⁵ Až do tyrolského Innsbrucku cestoval s mladším bratrem Bertoldem Vilémem a jeho hofmistrem Janem Hagenauerem a pážetem Václavem Klášterským z Rosengartenu. Dále již putoval ve skupince dalších adeptů na studium v Collegiu Germanicu; jedním z nich bylo i páže salcburského arcibiskupa, mladý hrabě Rindsmaul, jenž se stal Valdštejnovým přítelem. Zbytek cesty ubíhal ve společnosti sedmi mladíků přes zastávky v severoitalských městech Tridentu, kde jen stěží našli ubytování u jezuitů, Benátkách a Padově. Pokračovali přes Ferraru a Bolognu do Loreta a odtud dále přes Assisi do Říma. Během cesty se projevoval jak Valdštejnův neutuchající hlad po nových (vizuálních) zážitcích, tak také zbožnost hodná

¹⁸¹ Dále Jiří KUBEŠ (ed.), Kryštof Václav z Nostic: Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705, Praha 2004; obecněji Anja CHALES DE BEAULIEU, Deutsche Reisende in den Niederlanden. Das Bild eines Nachbarn zwischen 1648 und 1795, Frankfurt am Main 1995.

¹⁸² Srov. zejména Peter SCHMIDT, Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion des römischen Ausländerseminars (1552-1914), Tübingen 1984.

¹⁸³ Deník nebo spíše deníky z uvedeného období jsou uloženy v RAV, inv. č. 313-318.

¹⁸⁴ Jemu věnovala svou diplomovou práci Eva KRÁLÍKOVÁ, Emanuel Arnošt z Valdštejna. Mládí barokního preláta šlechtického původu, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2008. Také autorčiny přípravné studie TÁŽ, Cesta Emanuela Arnošta z Valdštejna z teologických studií v Římě (3. dubna – 20. června 1741), in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 207-219; TÁŽ, Emanuel Arnošt z Valdštejna a jeho deníkové zápisky z léta 1742, in: Jiří Kubeš (ed.), Vyšší šlechta v českých zemích v období baroka (1650-1750), Pardubice 2007, s. 106-120; TÁŽ, Deníkové zápisky Emanuela Arnošta z Valdštejna z let 1741-1742, in: Historie 2006, Ostrava 2007, s. 42-53.

¹⁸⁵ Základní životopisná data i pozdější Valdštejnovu kariéru popisuje Vít VLNAS, Emanuel Arnošt z Valdštejna, barokní prelát v epoše rozumu, in: FHB 15, 1991, s. 343-379. Také TÝŽ, Sběratelství mezi barokem a osvícenstvím. Vývoj uměleckých sbírek litoměřických biskupů v letech 1655-1790, diplomová práce FF UK, Praha 1988. Srov. též Jana CHADIMOVÁ, Emanuel Arnošt Valdštejn (1716-1789). Dějiny, charakteristika a význam jeho knihovny, diplomová práce FF UK, Praha 1998.

budoucího preláta: svatý domeček v Loretu prý obešel Emanuel Arnošt se svými přáteli po kolenou.¹⁸⁶

Collegium Germanicum, založené v druhé polovině 16. století jako nástroj protireformace v prostoru Svaté říše římské, lákalo také mladé šlechtice z českých zemích: bylo prestižní, kvalitní a pro budoucí kněze bezplatné. Výuku řídili jezuité, kterým se zde dařilo vzdělávat a vychovávat elitu duchovního stavu v zaalpském prostoru. Emanuel Arnošt podle svých záznamů pro studium žil, zapisoval si mnohé, co se na kolegiu dělo, ačkoli se to ani netýkalo jeho samotného: úctu si zaslouží seznam alumnů a představených kolegia od 16. do první poloviny 18. století. Dění v ústavu ho zcela pohlcovalo, přesto nezapomínal na české země a přepisoval si zprávy, které dostával od bratra Bertolda Viléma, jenž ho po svém návratu z kavalírské cesty zevrubně informoval o poměrech ve střední Evropě. Sedmileté studium bylo rozděleno na dva cykly: tříletou filozofii a čtyřletou teologii. Část výuky, která byla přerušovaná pořádáním modliteb, probíhala i v nedalekém Collegiu Romanu, kam studenti pravidelně docházeli. Akademický rok probíhal od listopadu do září s dvěma zkouškovými obdobími, v říjnu čekaly na alumny po náročném výkonu měsíční prázdniny. Valdštejnův deník popisuje také každodenní život v kolegiu, včetně množství zákazů, které musely alumni dodržovat. Přísně bylo vyžadováno například vyjadřování pouze v italském a latinském jazyce, zakázáno bylo povýšené chování na základě vlastního stavu, nošení prstenů a dalších ozdob a hra na hudební nástroj.¹⁸⁷ Valdštejn prožil v Římě dlouhou dobu, během níž byl několikrát přítomen významným křesťanským svátkům, nádherným slavnostem, které v něm zanechaly trvalý dojem: v posledním ročníku se například zúčastnil spolu s kardinály a papežem na Zelený čtvrtek slavnostní mše v Sixtinské kapli, v červnu 1737 zaznamenal jako očitý svědek ceremoniál kanonizace čtyř nových světců (mimo jiných také Vincenc z Pauly) v Lateránské bazilice, roku 1740 byl přítomen pohřebním obřadům za zemřelého papeže Klimenta XII. a následnému zahájení konkláve. Podobné události prožíval s hlubokou zbožností, stejně jako návštěvu kostela Il Gesù, starořímských katakomb či chrámu svatého Apolináře, kde trávil čas v modlitbě před místním mariánským obrazem.¹⁸⁸ Zápisky budoucího litoměřického biskupa překvapují důsledností, s níž zaznamenává vedle neobyčejných zážitků také řadu detailů: v paláci kardinála Barberiniho ho zaujal obrázek

¹⁸⁶ O tom, jak chodili „auf denen knien umb das heylige haus herumb“ dále Eva KRÁLÍKOVÁ, Emanuel Arnošt z Valdštejna, s. 25.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 37. Smělo se jen zpívat (na základě gregoriánského chorálu, kteří se chovanci pilně učili), což bylo využíváno při nejrůznějších slavnostech.

¹⁸⁸ Srov. Tomáš ČERNUŠÁK, Der Leitmeritzer Bischof Emmanuel Ernst, ein Prälat zwischen zwei Epochen, in: Zdislava Röhsner (ed.), Wallenstein und noch viel mehr, Wien 2009, s. 133-140, zde s. 136.

s výjevem zavraždění frýdlantského vévody.¹⁸⁹ Procházky Římem konané patrně v doprovodu novicmistra koleje absolvoval ve svém volnu a popis památek, z nichž nejméně ho zajímaly antické monumenty (o Foru Romanu nepíše skoro vůbec), odpovídá obvyklým líčením z pera četných mladých šlechticů, kteří z pochopitelných důvodů nevynechávali Věčné město při své kavalírské cestě. Jak postupoval mladý Valdštejn ve studiu, zastával také v rámci vnitrokolegiální hierarchie stále významnější postavení: v říjnu 1738 byl jmenován novicmistrem, dostal na starosti několik mladších alumnů. Nyní to byl on, kdo s nimi absolvoval prohlídky Říma. Ještě důležitější však pro něj byla veřejná vystoupení, která se pojila k jeho studiu: 13. dubna 1738 poprvé latinsky kázal před ostatními studenty, roku 1740 na něj jako na Čecha připadla povinnost přednést oslavnou řeč ke cti svatého Jana Nepomuckého.¹⁹⁰ Peníze dostával Emanuel Arnošt průběžně z domova klasickým způsobem: součástí dopisu byla směnka (*wexlzettel*, *wexlbrieff*) na Valdštejnovo jméno, vystavená některým z pražských či vídeňských obchodníků, jenž měl v Římě své partnery, kteří mladému šlechtici sumu proplatili. Komunikace s domovinou byla poměrně intenzivní, kromě matky a bratra Bertolda Viléma patřily do okruhu jeho korespondentů i další osoby, například bývalý učitel Hagenauer. Prostřednictvím svých sester působících jako dvorní dámy měl přehled o dění u vídeňského dvora. Také tento fakt, odrážející se v deníku v dlouhých pasážích o vídeňských událostech, dává tušit, že Emanuel Arnošt nepomýšlel na kariéru jinde než právě v habsburské monarchii a rozhodně nehodlal zůstat v Římě déle, než bylo potřeba. Z deníkových záznamů také poznáme, že během svého pobytu navazoval Valdštejn důležité kontakty: v průběhu jeho nemoci ho navštívil mimo jiné jezuitský generál František Retz, s postupem studia byly stále častější jeho audience u významných církevních hodnostářů (kardinál - protector Germaniae a vídeňský arcibiskup Zikmund Kollonitsch; pasovský biskup kardinál Josef Dominik z Lamberka a další). Bezesporu nejhlubší zážitek však byla osobní audience u papeže Benedikta XIV. krátce po vysvěcení a přijetí teologického doktorátu. K setkání s hlavou katolické církve byl přizván spolu s rektorem a dalšími úspěšnými absolventy kolegia, toho dne obdržel od papeže plnomocné odpustky.

V případě Emanuela Arnošta můžeme mluvit o dvou cestách za poznáním – na začátku a na konci jeho přípravy k budoucímu povolání. Jako vzdělaný mladý duchovní, jehož vysvětil roku 1741 na kněze sám papež Benedikt XIV., putoval spolu s dalšími dvěma šlechtici zpět do své středoevropské vlasti a nikterak nespíchal. Cesta zpět do střední Evropy byla o dva měsíce delší než ta opačným směrem, některé lokality se opakovaly

¹⁸⁹ Eva KRÁLÍKOVÁ, Emanuel Arnošt z Valdštejna, s. 62.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 67.

(Benátky), ale většinou se snažil naplánovat putování tak, aby z Itálie viděl co nejvíce. Jakoby věděl, že jakmile dostane některý z církevních úřadů, nebude na cestování za poznáním čas. Zato jeho návrat lze definovat částečně jako kavalírskou cestu, částečně jako tzv. *Lustreise*, cestu pro potěšení, které se s nastupujícím 18. stoletím stávaly stále obvyklejší kratochvílí českých a moravských šlechticů. Ve svém deníku vystupuje jako pozorovatel nanejvýš poučený, který má potěšení z poznávání i ze zapisování toho, co mu přijde neobyčejné. Oproti anonymnímu valdštejnskému deníku ze 60. let 17. století tak před námi stojí pramen zcela jiné povahy. Rozdíl je patrný při popisu ambroziánské knihovny v Miláně, kam Emanuel Arnošt dospěl se svým doprovodem po návštěvě Florencie, Janova a Turína. Obdivuje v ní rukopisy Tomáše Akvinského a Karla Boromejského; oproti tomu neznámý Valdštejn, jenž do týchž míst zavítal o sedmdesát let dříve, přechází návštěvu lapidárním oznámením, že „dále jsme jeli do Ambrosiánské knihovny. Tam jsme viděli hezký sál plný knih ... také hezkou galerii ... starých uměleckých maleb. Tato knihovna patří kardinálovi.“¹⁹¹ Emanuel Arnošt si sám cestu naplánoval, neměl na ní hofmistra a přesně věděl, co chce vidět: příjezd do Benátek stanovil tak, aby stihnul zasnoubení dóžete s mořem. Vedle církevních institucí a jejich pokladů (velký zájem měl především o relikvie všeho druhu) však věnuje pozornost i sociálním zařízením: navštívil milánskou velkou nemocnici (*ospedale grande*) a koncert osiřelých dívek v Benátkách, sboru s dlouhou tradicí, který sloužil ve městě jako přední turistická atrakce.¹⁹² Zejména však dával průchod svým bibliofilským zájmům a sběratelské vášni, jimž přizpůsoboval svůj itinerář, na jehož začátku stojí florentské Uffizie a na konci tyrolský Ambras s numismatickou sbírkou. Zcela mimo jeho pozornost ale zůstaly univerzity: jeho vzdělání už bylo dávno dokončeno. Z Tyrol sice zamířil ještě do Bavorska (do Augšpurku a do Mnichova), návrat však už neoddaloval a v červnu 1741 stanul po bezmála tříměsíčním putování doma. Čekal ho zde ale vpád bavorských a francouzských vojsk, která mu šla téměř v patách, a útěk z Prahy na zámek do Miletína. Přesto podal ve svém deníku zajímavé svědectví o okupaci české metropole. To je však již jiná kapitola jeho záznamů vedených jako deník až do roku 1746, na něž navázal od roku 1752 řadou memorabilií, ve kterých sebral obrovské množství informací z celé Evropy. Lačnost po nich i angažování velkého množství agentů připomíná systematickou činnost Jana Josefa z Valdštejna a zároveň

¹⁹¹ „hernacher sein wir ad bibliothecam Ambrasianam gefahren. aldorten ein schönen sal voller bucher gesehen. hernacher ein schöne Gallerie, von allerhandt alten kunstlichen mahlereyen. die selbige bibliotheca gehert dem cardinal...“ Kateřina SALONOVÁ, *Kavalírská cesta*, s. 144.

¹⁹² Eva KRÁLÍKOVÁ, *Cesta Emanuela Arnošta*.

dává nahlédnout historikům do myšlenkového světa preláta na přelomu mezi barokem a osvícenstvím.¹⁹³

Rozhodně nebyl prvním Valdštejnem, který v Římě studoval s vidinou budoucí kariéry preláta, Emanuelův vzdálený příbuzný Jan Bedřich z Valdštejna zde v letech 1663 až 1667 pobýval na Collegiu Ghislieri¹⁹⁴, přičemž navštěvoval přednášky na Collegiu Romanu, jež bylo určeno elitě italských duchovních. Ačkoli tento Valdštejn po sobě nezanechal žádný deník, dokážeme alespoň částečně rekonstruovat jeho římský pobyt pomocí jiných pramenů. Římské vzdělávání završilo dlouhou a neobyčejně cílevědomou přípravu posledního syna Maxmiliána z Valdštejna na církevní kariéru. Začátek jeho směřování za některou z prelátských hodností je možno sledovat od konce 50. let 17. století¹⁹⁵, kdy vybavený vynikající znalostí latiny nastoupil jako patnáctiletý k malostranským jezuitům,¹⁹⁶ pokračoval studiem na Karlo-Ferdinandově univerzitě, které zakončil slavnou a dodnes často reprodukovanou tezí o staroměstském mariánském sloupu jako středu světa.¹⁹⁷ Dizertaci vedl jezuita Jan Tanner a autorem předlohy grafického listu byl samotný Karel Škréta; obhajobě byl přítomen i Karel Grobendoncq, jedna z předních postav pobělohorské univerzity a odborník na politickou teorii. Tanner při této příležitosti věnoval svému svěřenci dílo oslavující valdštejnský rod. Mezi Tannerem a Valdštejnem se vytvořil úzký vztah, který vyústil v jezuitovo angažmá coby arcibiskupova zpovědníka.¹⁹⁸ Rekonstruovat jeho cestu po západní Evropě, která následovala nedlouho po slavné disputaci, není pro nedostatek pramenů jednoduché. Cestoval na západ do Říše, pak do Lotrinska (přes Pont-à-Mousson¹⁹⁹) a nakonec zakotvil v Lovani, kde se imatrikuloval na katolické univerzitě.²⁰⁰ Dlouho zde však nepobyl a vydal se dále do Španělska, Francie a do Anglie²⁰¹, pak patrně přes Říši zpět do Čech. Za pár

¹⁹³ Po návratu se Emanuel Arnošt stal staroboleslavským kanovníkem (1745), členem metropolitní kapituly (1746), pražským světicím biskupem (1756) a nakonec na třicet let litoměřickým biskupem (1759).

¹⁹⁴ S poukazem na svědectví Alessandra Catalana uvádí Petra VOKÁČOVÁ, Příběhy o hrdé pokoře, s. 219.

¹⁹⁵ O historii Valdštejnova vzdělávání na Karlo-Ferdinandově univerzitě se zmiňuje její rektor, jezuita Václav Zimmermann v doporučení pro olomouckou kapitolu roku 1668. RAV, inv. č. 196, signatura neuvedena, kart. 15, 20.1.1668.

¹⁹⁶ Už roku 1658 vydal v mariánské kongregaci Reginae Angelorum Nascentis latinskou řeč „Liber scriptus amanti et dolanti Deiparae Matri Dolorosae“. Uloženo v RAV, inv. č. 111, sign. A 4 II.

¹⁹⁷ Srov. Arkadiusz WOJTYLA, Zwischen Rom und Prag – Erzbischof Johann Friedrich und die barocke Kunst und Kultur in Böhmen, in: Zdislava Röhsner (ed.), Wallenstein und noch viel mehr, Wien 2009, s. 103-116, zde s. 104. Také Pavel PREISS, Jan Bedřich z Valdštejna jako mecenáš umění v Římě, in: Umění 10, 1962, s. 633-634.

¹⁹⁸ Dále Jiří M. HAVLÍK, Zpovědníci pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (1642-1694), in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (ed.), Locus pietatis et vitae, Praha 2008, s. 393-404.

¹⁹⁹ Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667) VII., Wien-Köln-Weimar 2010, s. 124.

²⁰⁰ Jan Bedřich se zapsal do matricy 14. ledna 1662. Srov. Arnold SCHILLINGS (ed.), Matricule de l'université de Louvain V. (1616-1651), Brussel 1967, s. 165.

²⁰¹ Neznámý kazatel nad hrobem Jana Bedřicha připomenul poeticky trasu arcibiskupovy cesty (využil přítom slova Anglie nejen ve smyslu geografickém, ale také jako „země andělů“, kterou pro katolíka rozhodně nebyla):

měsíců vyrazil z rodné země znovu, tentokrát přes Linec a Tyroly směrem na Apeninský poloostrov.²⁰² Mezi Prahou a Římem ve zmíněných letech dost pendloval, jak dosvědčuje svědectví šternberského deníku z listopadu 1664, kdy do Čech navracivší se Šternberkové poobědvali v tyrolském Innsbrucku s Janem Bedřichem, který zrovna jel opačným směrem.²⁰³ Ačkoli vynikal v teologických disciplínách i v církevním právu, těžiště Valdštejnova římského pobytu leželo v navazování užitečných kontaktů, jež se mu později hodily jak při dosahování stále vyšších met církevní hierarchie, tak také v konfliktu se světskou mocí. Nutnou podmínkou bylo proniknutí k papežskému dvoru, jenž byl v polovině 17. století vzorem ceremoniálního uspořádání pro celou Evropu.²⁰⁴ Jakým způsobem pronikl velmi mladý Valdštejn do samého jádra papežského dvora, zatím nevíme. Lze se domnívat, že za jeho vstupem do nejvyšších pater římského společenského života stál Harrach, který v něm viděl svého nástupce. Právě Harrach dbal na jeho rychlé svěcení, čtyři nižší stupně získal najednou krátce po příjezdu do Říma, kněžské svěcení obdržel až v první polovině roku 1665. Stal se v krátké době komorníkem (*cameriero d'honore*)²⁰⁵ a domácím prelátem prohabsburského papeže Alexandra VII., který ještě coby kardinál Fabio Chigi vášnivě odsuzoval uzavření vestfálského míru. Papež Valdštejna dokonce nazval „moudrým hrabětem“ (*conte savio*), což jistě dvacetiletému aristokratovi velmi lichotilo.²⁰⁶ Jako člen úzkého kruhu kolem Alexandra VII. i Klimenta IX. měl přístup do nejvyšších pater katolické hierarchie a snadněji navazoval kontakty se zajímavými jedinci, kteří v Římě tou dobou pobývali. Zvláště významný a pramenně doložený byl vřelý vztah k Athanasiu Kircherovi²⁰⁷, jezuitskému polyhistorovi, jenž s Janem Bedřichem podnikal výlety do okolního Latia.²⁰⁸ Pocházejí z bohaté větve valdštejnského rodu, neměl Jan Bedřich příliš hluboko do kapsy a

„Ingressus e Gallias penetravit Hispanias visitavit Angliam, de novum novum ecce Angliam in Anglia non vidit Joannes, non vidit Angliam ab Anglia visus invidendus Anglis angelum cui parem Anglia non sciret.“ Princeps in morte redivivus in gloria, uloženo jako rukopis ve Strahovské knihovně pod signaturou DB IV 10.

²⁰² V Bolzanu se setkal s Václavem Vojtěchem ze Šternberka, s nímž ho pojily umělecké zájmy, například o architekturu. Petra VOKÁČOVÁ, Příběhy o hrdé pokoře, s. 219.

²⁰³ Martina KULÍKOVÁ, Cesty bratří ze Šternberka a jejich cestovní deníky, diplomová práce FF UK, Praha 2001, s. 173.

²⁰⁴ Pro srovnání Richard BÖSEL – Grete KLINGENSTEIN – Alexander KOLLER (ed.), Kaiserhof – Papstthof. 16.-18. Jahrhundert, Wien 2006.

²⁰⁵ O tom, že má toto místo slíbeno Jan Bedřich píše kardinálu Harrachovi 13. června 1665. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 153, (Hans Friedrich), 13.6.1665.

²⁰⁶ Lubomír SLAVÍČEK, „Conte savio.“ Jan Bedřich z Valdštejna, mecenáš umění a sběratel, in: Dějiny a současnost 1/1993, s. 13-16.

²⁰⁷ Kircher věnoval Valdštejnovi spis *Ars magiae lucis et umbrae* (vydáno v Amsterdamu 1671). Kromě celostránkového portrétu Jana Bedřicha na frontispisu zaznamenal jezuita i několik pozoruhodných postřehů z jeho mládí. Srov. Luboš ANTONÍN, Bibliotheca Hermetica ze zámku Mnichovo Hradiště, in: Starožitnosti a užité umění 7-8, 1997, s. 23-26.

²⁰⁸ Kontakty s královnou Kristýnou, Flaviem Chigim či budoucím nunciem Buonvisim jsou spíše předpokládány, než pramenně doložené. Srov. Jiří M. HAVLÍK, Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války, disertační práce PedF UK, Praha 2008, s. 38 an.

finančních prostředků dokázal pozoruhodně využívat. Kromě budování obrazu štědrého almužníka spolufinancoval například projekt obnovy Mentorella východně od Tivoli, kde došlo podle legendy k obrácení svatého Eustacha. Přitažlivost poutního místa zvýšila nalezená mariánská soška, jež vykonala podle Valdštejnova svědectví několik zázraků.²⁰⁹ Kircher vzal obnovu poutního místa za svou a zorganizoval sbírku, jejímž prvním přispivatelem byl Valdštejn: za jeho 700 scudů byly znovuvystavěny schody a kaplička na vrcholu skály, kde mělo dojít ke zjevení Krista svatému Eustachovi.²¹⁰ Vedle kontaktů s papežskými politiky a významnými učenci to však byly vztahy s předními umělci, které v budoucnu přinesly bohaté plody, jež můžeme dodnes pozorovat v českém prostředí.²¹¹ Závěr Valdštejnova studijního pobytu v Římě popisuje ve svém deníku kardinál Harrach, který jej navštívil během svého posledního konkláve v parném létě 1667. Valdštejnův příbuzný a ochránce s ním strávil mnoho času a dokonce se u něho zabydlel, neboť mladý aristokrat disponoval vzdušnějšími a v horkých měsících chladnějšími pokoji, než Harrach původně obýval.²¹² Harrach, sám náruživý hráč, absolvoval s Valdštejnem několik desítek příjemných hodin při rozličných společenských hrách v domech předních římských osobností (vévoda Giuseppe Strozzi). Návrat do střední Evropy nastoupil Valdštejn až na konci září 1667 přes Bolognu, Florencii a Tyrolsko, aniž by se v těchto zajímavých destinacích déle zdržoval. Ostatně čekala na něj zářná kariéra...

Zatímco příprava duchovních vyžadovala jasný obsah, směr i cíl podstupované cesty za poznáním, ti, kteří hodlali zakotvit ve světském povolání, nebyli svázáni striktními požadavky a modely jejich kavalírských cest tak mohly být rozmanitější. Hlavním účelem bylo získat potřebné zkušenosti, umět se vyznat ve složitém světě a nenechat se v budoucnu překvapit čímkoli neočekávaným počínaje sexuálním životem a konče politickými intrikami. Bylo celkem jedno, jak vysoko dotyčný mladík mířil, zda ho čekala vojenská či úřednická dráha, daleko důležitější bylo hmotné zázemí rodiny, jež ho vysílala. Jak ukázal Gernot Heiss na příkladu Lichtenštejnů, i původně zamýšlené inkognito, jež mělo otci ušetřit výdaje za

²⁰⁹ Podle dopisu Kircherovi ze 4. prosince 1667 byl osobně jednomu přítomen. Dále Arkadiusz WOJTYLA, *Erzbischof Johann Friedrich von Waldstein*, s. 106.

²¹⁰ V kapli bylo uloženo roku 1680 Kircherovo srdce. Do sbírky přispěli i Leopold I., bavorský kurfiřt Ferdinand Maria či neapolský vicekrál Petr Aragonský. Dále Arkadiusz WOJTYLA, „Cardinale langravio“ i „Conte savio“ – dygnitarze Rzeczy w barokowym Rzymie, in: *Quart. Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego* 2 (4), 2007, s. 27-39.

²¹¹ Dodnes diskutovaná je problematika vztahu Jana Bedřicha a Františka Augustina z Valdštejna ke Claudiu Lorrainovi, u něhož si oba členové rodu objednávali obrazy (některé z nich byly později věnovány císaři a ten je dále daroval Karlu Lotrinskému). Srov. Jiří M. HAVLÍK, Jan Bedřich z Valdštejna, s. 40. Také Johann Joseph MORPER, Johann Friedrich Graf von Waldstein und Claude Lorraine, in: *Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst* 12, 1961, s. 203-217.

²¹² Dále Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. VII., s. 871.

reprezentaci synů, muselo často ustoupit nutnosti demonstrovat vlastní status, zejména pokud měl tento otevřít některé z dveří do paláců významných osob v navštívených zemích.²¹³ Zprávy, které máme o kavalírských cestách barokních Valdštejnů, se až na výjimky týkají bohaté hrádecké linie, v níž sehnat peníze nepředstavovalo problém. V tomto smyslu se také uskutečnila kavalírská cesta Adama Františka z Valdštejna, dědice moravské Třebíče a Maxmiliánova synovce. Pro třebíčského šlechtice to nebyla první zkušenost se studiem v zahraničí, neboť již od roku 1645 navštěvoval tento mladík jezuitské gymnázium ve Štýrském Hradci, velmi oblíbené mezi českou a moravskou aristokracií.²¹⁴ Samotná kavalírská cesta pak začala roku 1649, rok po skončení třicetileté války, která činila z kavalírského cestování nebezpečný podnik. Doprovázel ho Pavel Hynek Morgenthaller, jehož odměnila matka Adama Františka Zdislava, rozená Sezimová z Ústí, roku 1655 pronájmem mýta a vinného výčepu v Pohořelicích na třebíčském panství.²¹⁵ Morgenthaller využil cestu na valdštejnské útraty ke sbírání podnětů a vlastnímu intelektuálnímu rozvoji a na základě svých zkušeností předal roku 1654 v Řezně císaři Ferdinandovi III. návrh na zlepšení ekonomické situace monarchie v duchu nového hospodářského myšlení – merkantilismu. Adam František tak měl průvodce velmi schopného. Zamířil nejdříve do Itálie po tradiční ose: Benátky-Padova-Mantova-Loreto-Řím. Přestože byl v Padově zvolen Valdštejn na slavné univerzitě kancléřem a protektorem německého národa, nevydržel zde ani měsíc. Podobně krátkou dobu strávil i ve Věčném městě, kde se setkal s bratrancem Albrechtem Leopoldem, jenž se zde navzdory tělesné vadě připravoval na kariéru duchovního. Roku 1650 zaznamenáváme mladého Valdštejna ve Florencii, kde byl mohutně vítán samotnými Medicejskými. Bratr vládnoucího velkovévody Matteo Medici prý vzpomínal na své přátelství se zemřelým otcem mladíka Rudolfem z Valdštejna. Adam František měl najaté soukromé učitele, které mu obstaral Morgenthaller. Ve volných chvílích se chodil koupat do řeky Arno nebo se účastnil dvorských festivit, lovů a také slavnosti svatého Jana.²¹⁶ Severní Itálii si kavalír skutečně užil, protože ve Francii vypukla fronda a Morgenthaller tedy musel nalézt náhradní program. Okružních cest po severu Apeninského poloostrova se spolu s ním účastnili i mladí Lažanští, kteří měli před sebou stejnou trasu. Vybavený základní znalostí francouzštiny, která patřila vedle práva, geometrie a exercicií k hlavním předmětům studia

²¹³ Srov. Gernot HEISS, „Ihro keiserlichen Mayestät zu Diensten“, s. 167.

²¹⁴ S poznámkami „Moravus“ a „Grammatista“ ho nacházíme v matrice zdejší univerzity. Johann ANDRITSCH (ed.), *Die Matrikeln der Universität Graz 6/II. (1630-1662)*, Graz 1980,

²¹⁵ Srov. Vladimír VOLDÁN, *Cesta hofmistra Morgenthallera jižní a západní Evropou*, in: *Brno v minulosti a dnes 9, 1970*, s. 104-115. Odtud i většina faktů o kavalírské cestě Adama Františka z Valdštejna.

²¹⁶ O slavnosti sv. Jana dále Achatz VON MÜLLER, *Die Festa S. Giovanni in Florenz. Zwischen Volkskultur und Herrschaftsinszenierung*, in: Uwe Schultz (ed.), *Das Fest. Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, München 1988, s. 153-163.

během florentského pobytu, putoval Adam František přes Lombardii do Ženevy a pak dále do Francie, kde strávil celý rok 1651. Vedle Paříže si prohlédl zámky na Loiře a také Normandii, před cestou dále do Bruselu jej odrazovaly zprávy o moru, před kterým utíkali tamější obyvatelé. Na rozdíl od Florencie se dostávali spolu s Morgenthallerem k francouzskému dvoru jen velmi obtížně a poměrně zřídka; navíc každá návštěva zde s sebou nesla nemalé výdaje na nové předepsané šaty. Sluhy si najímali vždy na místě, ve Francii ale podle Morgenthallerova svědectví vládla dražota způsobená neustávající válečnou situací, takže mnohdy nejenže museli propustit služebnictvo, ale trpěli zimou, jelikož neměli na dřevo. Cestu do Bruselu tak uskutečnili až v únoru 1652, byli na ni vybaveni jak francouzským, tak také španělským pasem, což ukazuje na organizační schopnosti a předvídavost hofmistra, s nímž byla paní Zdislava nanejvýš spokojená. V Lovani potkali dalšího bratrance Karla Ferdinanda z Valdštejna, který zde pobýval na místní katolické univerzitě, pečlivě studoval právo a své vzdělání zde zakončil nákladnou disputací, na niž mu jeho otec Maxmilián poslal 1000 kop grošů.²¹⁷ Zatímco Karel Ferdinand podstupoval v Lovani náročný vzdělávací proces trvající minimálně do února 1653, Adam František se svým hofmistrem se rozjeli na měsíční výlet do Holandska. Hospodářská velmoc poloviny 17. století Morgenthallera uchvátila. Ačkoli si stěžoval na dražotu, podnikatelský duch místních obyvatel v něm zanechal trvalou vzpomínku. Ne tak ve Valdštejnovi, který pokračoval v utrácení matčinych peněz. Po návratu zpět do Jižního Nizozemí na konci července 1652 se začali kavalír i jeho hofmistr připravovat na cestu přes Říši domů. Měsíční přípravy urychlovala zostřující se vojenská situace, pokračující francouzsko-španělská válka i nová válka anglicko-holandská. Nakonec nastoupili trasu přes Kolín nad Rýnem, Mohuč, Frankfurt, Würzburg, Bamberg do Bavorska. Zde se po návštěvě Mnichova hofmistr a jeho svěřenec rozloučili. Valdštejn zůstal na říšském sněmu v Řezně, kde 5. února 1653 obdržel komornický klíč.²¹⁸ V případě Adama Františka tak iniciace dvorské kariéry plynule navázala na kavalírskou cestu. V císařském doprovodu setrval Valdštejn až do podzimu 1653, zúčastnil se slavné korunovace Ferdinanda IV. římskoněmeckým králem a pak putoval se dvorem přímo do Vídně.²¹⁹ Nestálá a výbušná povaha však zamezila pokračování jeho kariéry v blízkosti císaře, záliba v hazardu a dobrodružství ho provázela také na dalších cestách, jimiž trávil volný čas. Bezcílné

²¹⁷ „Dem Carl auf Löwen thue ich abermahlig mit heutiger post auf das halbe Jahr dem wechsel von 1000 ss übermachen, wegen der unkosten aber die auf die verruinirte disputation verwendet werden müssen.“ Maxmilián Ferdinandu Arnoštovi z Valdštejna 13. února 1653. RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16.

²¹⁸ ÖStA Wien, HHStA, Hofarchive, OMeA SR 186, Hofstaatsverzeichnisse, fol. 132-134.

²¹⁹ Zdislava mu posílala do Řezna proviant a on ji informoval o novinkách z vysoké politiky. Také ji posílal rozličné tiskoviny. Spolu s ním zde bylo i pět sloužících (dva lokajové, pekař a dva další zaměstnanci). Srvo. Vladimír VOLDÁN, c.d., zde s. 113.

potulování po Evropě neskončilo ani po roce 1655, kdy mu jeho matka Zdislava²²⁰ předala rodnou Třebíč, kterou ponechal v rukou schopných, ale převážně nekatolických úředníků. Jako potomek pánů z Ústí, jejichž posledním výhonkem byla právě jeho matka, sice zavítal roku 1656 do Čech, aby mohl během korunovace Leopolda I. vykonávat dědičný (a vcelku symbolický) úřad předkrajce, pak už ho nacházíme převážně v Říši a znovu v Holandsku, „*aniž by bylo komukoli zřejmé, co tam míni dělat.*“²²¹ Oženil se až roku 1659 s dvorní dámou Eleonory II. Gonzagy Marii Annu z Trauttmansdorffu, která pocházela z tyrolské větve rodu, a měli spolu jedinou dceru, při jejímž porodu Marie Anna zemřela.²²²

Během kavalírské cesty dělal Valdštejn spořivému Morgenthallerovi nemalé starosti, hofmistr si často stěžuje, že mladý pán příliš utrácí (v Bruselu za zimní sváteční šaty, ačkoli nastávalo jaro) nebo dokonce hraje bez rozmyslu karty. Výbušná povaha v kombinaci s karetním dobrodružstvím působila Adamu Františkovi nemálo potíží i v budoucnu.²²³ Finanční stránka cesty byla pro hofmistra důležitější než pro paní Zdislavu, která posílala peníze na „*vexl*“ přes vídeňské bankéře, bratry Pestalozzi.²²⁴ Dohromady stála tříletá kavalírská cesta jejího syna přibližně 13000 zlatých, což odpovídá průměrným nákladům na podobný podnik,²²⁵ ačkoli zejména z knížecího prostředí známe i vyšší sumy obětované vzdělání mladých aristokratů.²²⁶ Potíže s výběrem peněz v neklidných dobách poloviny 17. století i marnivost či hráčská vášeň nechávaly mladého Valdštejna a jeho hofmistra často téměř bez prostředků. V Bruselu mu tudíž musel půjčit Arnold Godin, hofmistr Karla Ferdinanda z Valdštejna. O jeho cestě nemáme bohužel tak výjimečné zprávy, jaké poskytly Morgenthallerovy dopisy paní Zdislavě, z nichž čerpaly předchozí řádky. Jak upozorňuje hofmistr Maxmiliána mladšího z Trauttmansdorffu Rutgerus a Groesbeek, nepatřil Godin

²²⁰ O této zajímavé ženě toho víme dosud žalostně málo. Dokonce neznáme datum úmrtí – většina genealogií uvádí rok 1632 (Detlev SCHWENNICK, Europäische Stammtafeln. Neue Folge V., Marburg 1985, Tafel 177), což je nesmysl vzhledem k tomu, kdy píše Morgenthallerovi své dopisy. Monografie o panství a městě Třebíč mluví o „předání“ vlády synovi. Zdislava se také účastnila jednání o předání hodnosti dědičného předkrajce právě svému synovi roku 1656. Lze tedy odhadnout, že zemřela někdy po tomto datu.

²²¹ „ohne daß er jemandem offenbahren wollen, was er dorten zu thuen vermeinet.“ Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. VI., s. 445.

²²² Katrin KELLER, Hofdamen, s. 332.

²²³ Harrach referuje o rvačce, která se strhla o prohrané peníze mezi ním a mladým Herbersteinem 1. června 1657, kdy už byl Valdštejn dospělý. Podobně divoký byl i jeho doprovod: 14. října 1654 jeho páže probodlo páže Ferdinanda Zikmunda Kurze. Situace byla o to nepříjemnější, že se tak stalo u dvora, v císařském Ebersdorfu. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. V., s. 769; c.d. VI., s. 325.

²²⁴ Služeb Ottavia Pestalozziho využíval také Hartman z Lichtenštejna při vexlu pro svého syna Antona Floriána. Srov. Gernot HEISS, „Ihro keiserlichen Mayestät zu Diensten“, s. 169.

²²⁵ Srov. Antje STANNEK, c.d., s. 190-191. Čtyřletá cesta hrabat z Lamberku v letech 1674 až 1678 stála 18000 zlatých. Dále Harry KÜHNEL, Die adelige Kavalierstour im 17. Jahrhundert, in: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 36, 1964, s. 364-384, zde s. 378.

²²⁶ Benedetto Manfredi, hofmistr Jana Adama Ondřeje z Lichtenštejna dostával od jeho otce měsíčně 600 zlatých. Za dobu jeho cesty tak vyplatil Karel Eusebius z Lichtenštejna neuvěřitelnou sumu skoro 30000 zlatých. Srov. Tomáš FOLTÝN, c.d., s. 24.

mezi nejspolehlivější muže a byl pro své špatnosti nenáviděn nejen svým pánem, Karlem Ferdinandem z Valdštejna.²²⁷ Godin zůstal ve valdštejnských službách i po skončení cesty Karla Ferdinanda, usiloval o kanonikát v Kolíně nad Rýnem²²⁸, potom žil nějaký čas v Bruselu, odkud podával Valdštejnům zprávy. Pak se uvažovalo o tom, že bude Godin za svou službu odměněn olomouckým kanonikátem, který po sobě zanechal zesnulý Albrecht Leopold z Valdštejna.²²⁹ Nakonec nacházíme světáka Godina skutečně mezi olomouckými kanovníky a dokonce v korespondenčním okruhu nejvyššího hofmistra Ferdinanda z Ditrichštejna.²³⁰ Na rozdíl od svého moravského příbuzného a navzdory vlastnostem svého hofmistra působí Karel Ferdinand z Valdštejna jako mladík toužící po poznání. Vedle působení na lovaňské univerzitě zajížděl často do Říše, například na lipské trhy. Daleko lépe než se svým hofmistrem si rozuměl s Morgenthallerem, který díky jeho přímlově dosáhl roku 1672 na místo brněnského královského rychtáře.²³¹

Klíčovou institucí, kde mladí Valdštejnové získávali vědomosti, byla Karlo-Ferdinandova univerzita v Praze. Jejimi branami prošla většina členů rodu pocházející z hrádecké linie, zde také navazovali kontakty s ostatními členy české aristokratické společnosti: Karel Arnošt z Valdštejna již zde na filozofické fakultě navázal kontakty s mladým Františkem Juliem Verdugem, s nímž později studoval také práva (Valdštejn od roku 1679), zajížděl na venkov a plánoval cesty i dále po Evropě (do Hamburku).²³² Třileté studium filozofie ukončené obhajobou disertace absolvoval na pražské univerzitě také František Josef z Valdštejna, jenž navázal dvouletým studiem práva. Vzdělání zde si ale mohli dovolit i chudší příbuzní, například z linie Waldstein-Arnau. Ti zde ovšem nestudovali jen „*pro forma*“, ale s největší intenzitou; jejich rodina si nemohla zpravidla dovolit platit jim delší kavalírskou cestu, a tak se pražské univerzitní vzdělání stávalo jejich nejvyšší metou. To byl případ i Jana Karla, nejstaršího z jedenácti dětí Jana Antonína a Anny Kateřiny

²²⁷ Maxmilián ml. z Trauttmansdorffu se s Godinem dal do spolku, což podle Groesbeeka vedlo k zanedbávání studia: „welcher Godin von seinem eichenen grafen verhasst und von allen andern als einer exorbitant tam in potu quam in actu veracht wird.“ Dále Eva-Marie CSÁKY-LOEBENSTEIN, Studien zur Kavaliertour österreichischer Adeliger im 17. Jahrhundert, in: MIÖG 79, 1971, s. 408-434, zde s. 431.

²²⁸ O tom, že bude jako kanovník v Kolíně potvrzen, píše Maxmilián Ferdinandu Arnoštovi 17. září 1653. RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 17.9.1653.

²²⁹ Mělo k tomu dojít prostřednictvím Harrachovy intervence. Ten si poznamenal do deníku k 28. červenci 1655: „... Goddin, des graf Carl von Wallstein hofmeister ist hie, zu sehen damit nicht etwan zugleich daß canonicat zu Ollmutz welches ihme der verstorbene [Albrecht Leopold z Valdštejna] renunciert, für ihn abgestorben seye.“ Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. VI., s. 61.

²³⁰ Srov. Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 549. K císařské cestě na Mikulov roku 1672.

²³¹ Srov. Josef VÁLKA, Morava reformace, renesance a baroka, Brno 1996, s. 174 an. Bohužel o vzájemném vztahu obou výjimečných mužů nevíme více.

²³² Srov. Jiří KUBEŠ, Tři pohledy na kavalírskou cestu Franze Julia hraběte Verduga v letech 1681-1683, in: FHB 25, 2010, s. 29-65.

z Valdštejna, budoucího hejtmana kouřimského kraje.²³³ Jan Karel během svého studia v Praze obhájil roku 1724 zajímavě zaměřenou práci, z níž se bohužel dochovaly jen teze. Jejím předmětem byla scholastická teorie poznání, napětí mezi moudrostí přirozenou a umělou. Od této dichotomie se dále odvíjel ve Valdštejnově podání rozdíl mezi vědou spekulativní, jejímž cílem je pravda, a vědou praktickou, která má svůj vrchol ve vytvoření určitého díla. Svou argumentaci přitom opíral Jan Karel především o druhou knihu Aristotelovy *Metafyziky* a na ni navazující myšlenky Tomáše Akvinského, a také výklad příslušných pasáží z pera arabského učence Averroa. Bohužel nevíme, kdo byl vlastním autorem textu, který měl za úkol mladý Valdštejn obhajovat. Jeho obsah však poukazuje na sílu, s níž ještě ve 20. letech 18. století působila na pražském jezuitském učení pozdně scholastická filozofie.²³⁴ Zatímco teze ukončily jeho studium filozofie, o dva roky později jej čekala disertace. Za vytištění dal bezmála 1200 zlatých a dalších 500 zlatých klementinskému knihvazači, který měl připravit kromě standardních tisků také několik reprezentativních, jeden dokonce v sametu a šest v jemném taftu. Z pěti set exemplářů mělo být několik ve francouzské jazykové mutaci a práce měla být doprovázena četnými mědirytinami: kromě titulního listu se uprostřed textu nacházelo dvanáct emblematických výjevů, jeden po dvanácti zlatých.²³⁵ Předsedou Valdštejnovy obhajoby byl jezuita Leopold Grim a název předkládaného díla *Philosophia scholastico-ethica*.²³⁶ Je jedinou zachovanou disertací, v níž hrál Valdštejn roli defenzora a nebyl jen adresátem věnování. Tématem bohatě vypravené práce tedy byla politická filozofie, Jan Karel zkoumal jednotlivé aspekty panovnické moci. Teoretické závěry aplikoval na dějiny habsburské monarchie a konfrontoval obecné předpoklady s historickými příklady. Každá podkapitola této promyšlené oslavy panujícího domu je zakončena mědirytinou, jež emblematickým způsobem představuje popsané zásady dobré vlády. Poslední součást každé podkapitoly se týkala zodpovězení konkrétních otázek, jež vyplývaly z aplikace výše uvedených zásad (*quaestiones morales*). Rozbor nezbytných součástí panovnické moci (*iustitia, concordia, prudentia...*) je nejen teoretický, ale i praktický, včetně historických příkladů.

²³³ Setkal se zde například s Františkem Michalem z Martinic či s budoucím manželem své sestřenice Josefem Vilibaldem Schaffgotschem. Srov. Jiří KUBEŠ, *Fragmenty písemností z kavalířské cesty*, s. 89.

²³⁴ RAV, inv. č. 3257, sign. I-24/5, kart. 24.

²³⁵ Součástí účtu je také 1 zlatý pro kočího, který měl náklad knih přivést. RAV, inv. č. 3258, sign. I-24/6, kart. 24.

²³⁶ *Philosophia scholastico-ethica fulgidissimis habspurgico-austriacorum imperatorum virtutibus*, Praha 1726, Strahovská knihovna, sign. A F I 24.

Na kavalírskou cestu se nakonec přeci jen Jan Karel vypravil, byť mu bylo roku 1731 již hodně přes dvacet let.²³⁷ Sedm let po ukončení univerzity se vydal do západní Evropy s hrabětem Josefem Voračickým z Paběnic. Cestu Valdštejnovi patrně umožnil právě Voračický, který se s ním podělil o náklady. Oproti 17. století ležely hlavní cíle cesty nikoli na jihu, ale na západě Evropy. Po opuštění českého území projeli jihoněmeckými městy (Norimberk, Špýr) do Lotrinska. Zde strávili půl roku v rytířské akademii v Luneville.²³⁸ Pak je již čekalo Porýní, kam doputovali přes Lucemburk, i se svými poklady (Trevír, Coblenz, Bonn, Kolín nad Rýnem) a cesta dále na sever do Holandska (Utrecht, Amsterdam). Potom vítala mladé kavalíry města Rakouského Nizozemí (Brusel, Lovaň) a chvíle ve Francii (Dunkerque), odkud vykonali výlet do Anglie. V Londýně navštívili komedii a královský palác (bohužel nespecifikováno který), konzumovali kromě obvyklého vína také čaj a kávu. Anglická pasáž cesty však byla delší, než zaznamenáváme u kavalírů v předchozích desetiletích. Kromě dynamicky se rozvíjejícího Londýna neunikla cestovatelům ani další místa ostrovního království situovaná v jihovýchodní části země (hrabství Kent): Rochester, Canterbury či Dartford. Pak otevřela své brány Francie, přes Calais a Aire dosáhli poutníci Paříže. Pobyt zde byl kombinován s vyjíždkami do okolních královských rezidencí (Marly, Versailles), kde čas plynul v kratochvích, jako byly italské komedie, opery či vodní hry. Bohužel nejsme schopni říci, jak blízko se oba kavalíři dostali k Ludvíkovi XV., jenž byl tou dobou zhruba v jejich věku. Nový rok 1733 však strávili přímo ve Versailles, po něm vyrazili směr Lyon a odtud dále na italskou hranici. První důležitou zastávkou okružní cesty po Apeninském poloostrově byl Turín. Na rozdíl od Francie nejsou zprávy o tom, že by mladíci pronikli blíže k savojskému dvoru; ubytovali se v městském hostinci a zanedlouho pokračovali do Milána.²³⁹ Cílem italského putování byl pochopitelně Řím, Věčné město v období Velikonoc. Ačkoli návštěva kostelů a klášterů zaujímala v programu významné místo, hlavní náplní se staly paláce a zahrady římské šlechty (villa Pamphili, villa Mathei, villa Ludovisi, palazzo Barberini apod.)²⁴⁰, jež formovaly i ve druhé třetině 18. století stále vkus šlechty středoevropské. Kromě toho si mladíci prošli vatikánské galerie a dostali se dokonce do papežských pokojů a knihovny. Proniknout do blízkosti Klimenta XII., jenž jim dokonce udělil audienci, nemohli zadarmo a v účtech se objevují peníze určené pro

²³⁷ Hlavním pramenem pro tuto kavalírskou cestu jsou podrobně zachované účty uložené v RAV, inv. č. 3255, sign. I-24/3, kart. 24.

²³⁸ K ní Mathias LEIBETSEDER, c.d., s. 258.

²³⁹ Další trasa vedla přes Pavii, Janov, Piacenzu, Cremonu, Parmu, Modenu, Ravennu, Loreto, Tolentino, Spoleto až do Říma.

²⁴⁰ O funkci těchto římských paláců pro formování uměleckého vkusu kavalírů dále Zdeněk HOJDA, *Delitiae Italiae. Česká aristokracie a barokní Evropa*, in: Lubomír Slavíček (ed.), *Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství*, Praha 1993, s. 63-66.

papežského komořího („*maestro di camera*“), švýcarskou gardu či papežského majordoma. Při pobytu v Římě byla téměř povinností mladého kavalíra výprava na jih do Neapole. Zde přijal oba šlechtice vícekrát Alois Tomáš Raimund z Harrachu, jenž dlouhodobě udržoval s Valdštejnými dobré styky (srov. kap. 5.1.), a potom se vypravili na Vesuv. Po ukončení neapolského dobrodružství a druhé části římského pobytu je čekala cesta zpět přes Livorno, Pisu, Florencii, kde si opět najali profesionálního průvodce, Ferraru a Padovu do Benátek. Po projíždkách benátskými kanály zamířili již zpět do vlasti, a to tradiční cestou přes Tyroly, kde navštívili mauzoleum císaře Maxmiliána I. a zámek Ambras, a také Salcbursko, v němž neváhali sestoupit do štol, aby obdivovali tradici těžby soli.²⁴¹ Poslední zastávkou před příjezdem do Čech bylo Bavorsko, kde hlavní zájem výpravy poutaly kurfiřtské zámky, zejména pak Nymphenburg. 3. října 1733 po dvou letech překročili cestovatelé u Chebu hranice českých zemí. Záhy je však opustili a navštívili ještě Sasko, Prahu tak spatřili až o měsíc později.

Během putování dělal mladým hrabatům průvodce Antonín Hagemeister, který rovněž dostával z Čech pravidelné sumy peněz. Zachovaný účetní materiál doplněný několika úryvky z deníku (cesta po Holandsku) představuje ve valdštejnském prostředí skutečně unikátní pramen a díky němu se stává pozdní putování Jana Karla a jeho šlechtického společníka nejlépe zdokumentovanou „kavalírskou“ cestou sledovaného období.²⁴² Oproti starší epoše, kdy jméno rodu a osobní kontakty otevíraly samy dveře na významná místa navštěvovaných měst i do paláců místní šlechty, musí si cestovatelé druhé třetiny 18. století příslušné vstupy do památkových objektů platit. Nejedná se přitom pouze o „*trinkgeld*“ věnovaný průvodci při návštěvě zbrojnic, které evidentně mladíky zajímaly, ale také vstupy do sakrálních památek, kam se kromě modlitby uchylují i z důvodu zcela světské zvědavosti a objednávají si prohlídku budovy včetně chrámových pokladnic.²⁴³ Velký zájem měli oba kavalíři o významné dokumenty (Zlatá bula Karla IV. uložená na frankfurtské radnici). Kavalírská cesta se tak pomalu mění v cestu turistickou.²⁴⁴ Nutné výdaje, například na papír

²⁴¹ „zu Hallein einen Bergofficianten, die die Grafen auf Erzbischof[lichen] Befehl zum Bergwerk gefährt, besagtes Bergwerk zu befahren und zu besehen.“ Jeden hrabě zaplatil 3 zlaté. RAV, inv. č. 3255, sign. I-24/3, kart. 24.

²⁴² Rekonstrukce cesty jen na základě účetních pramenů není v české historiografii tak obvyklá a přináší jistá pochopitelná omezení oproti možnosti konfrontovat účty s deníkovými zápisky kavalíra či s korespondencí mezi ním a otcem, popř. mezi otcem a hofmistrem. Srov. Gustav HOFMANN, Náklady na výchovu mladého šlechtice v polovině 18. století (Pohled do sirotčích účtů Josefa Mikuláše z Windischgrätzu z let 1747-1766), in: Západočeský sborník historický 5, 1999, s. 127-145.

²⁴³ „zu Cöln bey St. Ursula die Reliquien zu besehen discretion (2x 30 Kreuzer). Item denen Weibern vor die beschreibung deren reliquien und die Kirchen zu öffnen (2x 9 Kreuzer).“ RAV, inv. č. 3256, sign. I-24/4, kart. 24.

²⁴⁴ O tom dále Ivo CERMAN, Zrození osvícenského kavalíra, s. 181.

či poštu²⁴⁵, byly doplňovány výdaji na zábavu: časté návštěvy francouzských komedií se stávaly ještě častějšími, jakmile mladí kavalíři překročili hranice země galského kohouta. Vedle divadelních představení se účastnili i plesů a maškarád (výdaje na nejrůznější kostýmy, např. na domino), podle peněz utracených za nové lovecké šaty a výbavu lze usuzovat, že ani tyto lesní kratochvíle jim nebyly cizí. Ve Francii však neplatili jen za chvíle bezstarostné zábavy, ale také za francouzské knihy (tituly bohužel chybí), mapy pro výuku geografie, nutnou zimní výbavu (v Mohuči „*pelzenen Fuessack*“), nové šaty a boty či stejně nezbytné zkrášlovací nástroje („*kulatý kus železa na kadeření vlasů*“²⁴⁶, výdaje na pomádu). Učitele si najímali oba mladíci dohromady, v Lotrinsku se intenzivně věnovali tanci (stál 70 luidorů), ale také geografii, cizím jazykům (francouzštině, italštině) a matematice (pro učitele počtů 20 luidorů měsíčně). Lunevillská akademie byla levnější než obdobné vzdělání například v Paříži, celkem stál pobyt mladého Valdštejna téměř 3000 lotrinských livrů, tj. asi 600 zlatých; vzhledem k celkovým nákladům na cestu se jednalo zhruba o jednu desetinu. Tam, kde se mladíci zdržovali, si najímali místní sluhy, komorníky, kuchaře, topiče a lokaje, některé jen na pár dní, a dávali také vydělat místním řemeslníkům a živnostníkům, mezi nimiž vynikali kadeřníci starající se o jejich zevnějšek. Překonávání vzdáleností pomocí pronajatého kočáru bylo kombinováno s přesuny v poštovním dostavníku. Vzdálenost podél Rýna překonávali po řece, v Holandsku využívali k přepravě síť kanálů, v Paříži si najímali fiakry. Ačkoli se pohybujeme v době vrcholného baroka, projevů zbožnosti nacházíme v účtech této kavalírské cesty poskrovnu: v Kolíně nad Rýnem si koupili dotýkaný obrázek Tří králů na sametu, v Loretu „*různé věci k dotýkání*“²⁴⁷, na světoznámém poutním místě přistoupil Jan Karel z Valdštejna k velikonoční zpovědi. Fakt, že tak učinil u německého kněze, prozrazuje určitou nejistotu, kterou pociťoval vzhledem ke svým schopnostem přesně se vyjadřovat v italštině. Zda-li chtěli vidět v Padově neporušený jazyk svatého Antonína z důvodů niterné úcty a zbožnosti nebo jen z turistické zvědavosti, nelze z dochovaných pramenů vyčíst. Podobně návštěvy římských kostelů a účast na procesích byly spíše dílem zvědavosti než zbožnosti. Bylo věcí národní cti ministrovat při mši ve svátek svatého Jana Nepomuckého.²⁴⁸ Zatímco Itálie vzbuzovala zájem o křesťanské památky, dny v Holandsku byly vyplněny návštěvami nejrůznějších sociálních zařízení (lazaret v Leidenu), vzdělávacích ústavů (Porto

²⁴⁵ Pravidelně psané dopisy, které do Čech či do Vídně směřoval Jan Karel matce Anně Kateřině, se bohužel nezachovaly. Stejně se nezachovala ani korespondence hofmistra Hagenauera, ačkoli se platby na ni objevuje často v seznamu nutných vydání.

²⁴⁶ RAV, inv. č. 3256, sign. I-24/4, kart. 24: „ein rundes Eyßen zum Haarfrisieren“.

²⁴⁷ „unterschiedliche Sachen zum anrühren gekauft“. Tamtéž.

²⁴⁸ „28. Junii dem Frater Jacob von S. Lorenzo, welcher das Fest S. Joannis Nepomuceni celebriren lassen, vor die H[errn] Gr[afen] darzu contribuiret.“ Tamtéž.

Medico v Amsterdamu, knihovna v Leidenu, malířská akademie v Antverpách) a obchodních institucí (budova nizozemské východoindické společnosti, budova delftské manufaktury). Z dalších výdajů může překvapit například více než 11 zlatých za pivo a víno na tři dny v Leidenu, láhev vína za více než 1 zlatý na cestu z Antverp do Bruselu; za jídlo a pití během týdenního pobytu v Mnichově zaplatili dohromady (pro tři osoby) 66 zlatých. Celková suma po přepočítání všeho, co bylo zapláceno v cizí minci a tedy s jistou přírůžkou ke směnnému kurzu, kterou si započítal směnárník, činila zhruba 6300 zlatých, které museli vydat rodiče Jana Karla za životní zkušenost svého nejstaršího syna. Vzhledem k obdobným cestám české šlechty to vůbec nebylo mnoho, řada prostředků se ušetřila především na omezení reprezentace, která byla například pro knížecí kavalíry nezbytností (ač cestovali často inkognito). Přesto byla uvedená suma pro rodinu vzhledem k jejímu majetku značnou zátěží. Janu Karlovi bylo dopřáno cesty, jež ukončila jeho plné aristokratické vzdělání, nepochybně jen proto, že byl prvorozeným synem. Z jeho bratrů byli dva posláni k armádě (Antonín Albrecht to dotáhl za sedmileté války až na polního maršálka) a Emanuel Arnošt byl určen pro dráhu duchovního. Ani jeden z nich se neoženil. Jana Karla však čekala po skončení první slezské války zajímavá kariéra, k níž mu mimo jiné pomohla i důkladná znalost porýnských poměrů, s nimiž se seznámil během své kavalířské cesty.

*

Z několika popsaných kavalířských putování barokních Valdštejnů v konfrontaci s množstvím dosud zpracovaných deníků nejrůznějších šlechticů z českých zemí lze dospět k několika závěrům. V průběhu celého sledovaného období dochází k navštěvování stejných destinací: po průjezdu Říši²⁴⁹ zakotví mladík zpravidla ve Španělském (a později Rakouském) Nizozemí, kde navštěvuje delší či kratší čas lovaňskou univerzitu, jež se stává konstantou a významným záchytným bodem valné většiny sledovaných cest. Její obliba vydržela i v 18. století, kdy jí vyvstávala kvalitní konkurence v Říši (Halle, pak Lipsko) a ve Spojených provinciích (Leiden), v místech pohříchu protestantských.²⁵⁰ Na katolické univerzitě v Lovani

²⁴⁹ V Říši Valdštejnové příliš nestudovali. Srov. Josef V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v 16.-17. století*, in: ČČM 79, 1905, s. 290-297, 419-424; 1906, s. 118-123, 300-305, 510-539. V seznamech jsem nenalezl jediného člena rodu. Češi se ztrácejí i z vyhlášených předbělohorských vyšších škol jako byl Herborn (před Bílou horou zde Bohuchval Berka z Dubé, Vilém Felix Kaplíř ze Sulevic, Florián Gryspék z Gryspachu, Erasmus ze Starhemberka) či Marburk (Jeroným Šlik, Kryštof Jiří z Valdštejna zapsán 31.8.1606 s preceptorem a jedním služebníkem, bratři Hodějovští z Hodějova), byť v jednotlivinách pokračuje zájem o ně i po Bílé hoře (1623 imatrikulován v Lipsku Jindřich z Valdštejna, syn Henryka z Valdštejna-emigranta). Seznam Valdštejnů studujících v Říši před Bílou horou podává Kateřina SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta a univerzity německé jazykové oblasti v raném novověku*, in: AUC-HUCP 46, 2006, s. 25-131, zde s. 101.

²⁵⁰ Valdštejnové na německých protestantských univerzitách ve sledovaném období nestudovali (alespoň o tom nejsou doklady). To samozřejmě neplatí pro dobu předbělohorskou, kdy se roku 1569 zapisují ve Wittemberku

se tvořila početná skupina mladých šlechticů z habsburské monarchie, mezi něž patřil i František Arnošt z Valdštejna.²⁵¹ Lovaňská univerzita poskytovala studentům ze střední Evropy dobré, byť poněkud konzervativní zázemí, někteří Valdštejnové tu strávili řadu let a skutečně studovali: Karel Ferdinand se stal dokonce direktorem německého národa od listopadu 1652 do května následujícího roku.²⁵² O osm let dříve stejný post zastával jeho stejnojmenný strýc (Karlíček), a to v době působení slavného Nicolase Vernulaea.²⁵³ Nepochybně se zde setkal také s mladým Františkem Oldřichem Kinským, s nímž bude za několik desetiletí sdílet výsluní vídeňského dvora. O oblíbě lovaňské univerzity svědčí i další jména valdštejnských studentů: Vilém Kryštof zde studoval v letech 1654 až 1655 a svůj pobyt také končil v hodnosti direktora německého národa (spolu s ním zde nacházíme například Jana Maxmiliána z Talmberka)²⁵⁴; o rok později pak dorazil do Lovaně na své opožděné cestě také příbuzný ze žehušické větve Maxmilián Adam z Valdštejna.²⁵⁵

Zásadní postavení si dlouho držela Itálie, která byla od Budovcových časů ohništěm, kde se přetavovala duše mladého českého člověka, a jeho druhá matka („*noverca iuventutis*“).²⁵⁶ Zde na rozdíl od německých univerzit nacházíme s dobou předbělohorskou úctyhodnou kontinuitu, do Itálie směřovali i protestantští šlechtici, kteří občas podlehli kouzlu začínajícího baroka a přestoupili na katolickou víru.²⁵⁷ Řada z nich si ale zachovala víru předků (Zdeněk Brtnický z Valdštejna²⁵⁸ či bratři Karel a Jiří z Valdštejna roku 1610). Ze sienské matriky německého národa se dozvídáme také jedinou zprávu o kavalířské cestě Maxmiliána z Valdštejna, který se zde zapsal 14. srpna 1617, i jeho staršího bratra Rudolfa (po 18. dubnu 1619).²⁵⁹ Kratší či delší pobyt v Itálii byl v barokní době téměř povinností

Karel z Valdštejna na Miletíně a Jindřich Brtnický z Valdštejna po boku mladého Václava Budovce z Budova. Podobnou změnou preferencí studijních míst ale prošly v důsledku Bílé hory i ostatní rody (Slavatové, Nosticové). Srov. Ferdinand MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Wittemberku od r. 1502-1602*, in: ČČM 71, 1897, s. 250-268. Zde s. 261.

²⁵¹ Imatrikulován spolu s Antonínem Ignácem Chuchelským 6. ledna 1724, pobývali tam do konce srpna 1724. Arnold SCHILLINGS (ed.), *Matricule de l'université de Louvain VII. (1683-1734)*, Brusel 1963, s. 424.

²⁵² Karel HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, in: *Věstník České akademie věd a umění* 28-29, 1919-1920, s. 32-66; 179-182, zde s. 58.

²⁵³ Arnold SCHILLINGS (ed.), *Matricule V. (1616-1651)*, s. 433.

²⁵⁴ Arnold SCHILLINGS (ed.), *Matricule VI. (1651-1683)*, s. 68.

²⁵⁵ Patrně zde příliš dlouho nepobyl: imatrikulován byl 1. února 1656 a již 30. března 1656 byl zvolen direktorem, což byl zpravidla vrchol malé kariéry v rámci německého národa na univerzitě. Karel HRDINA, c.d., s. 60.

²⁵⁶ Zdeněk KALISTA, *Češi v Sieně 1574-1646*, in: ČČH 33, 1927, s. 117-127.

²⁵⁷ Srov. Thomas WINKELBAUER, *Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), *Nový Mars Moravicus*, Brno 1999, s. 431-452.

²⁵⁸ Zapsaný do matriky německého národa roku 1601 a třikrát téhož roku consiliarius této směsice studentů ze střední Evropy. Zdeněk KALISTA, c.d., s. zde s. 123.

²⁵⁹ Srov. Michal SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně (1573-1738)*, in: *Zprávy Archivu Univerzity Karlovy* 4, 1982, s. 29-63, zde s. 42-43.

všech kavalírů, vydávajících se na cestu za poznáním. Pro Ferdinanda Arnošta dokonce byla Itálie jediným místem, které během své kavalírské cesty na počátku 40. let 17. století navštívil.²⁶⁰ Jeho otec Maxmilián chtěl, aby syn co nejdříve začal budovat svou kariéru, a tak druhou část kavalírské cesty, jejímž cílem bylo Holandsko a severní Německo, absolvoval Ferdinand Arnošt až během „oficiální“ legace do Münsteru (srov. kap. 4.1.). O oblibě Itálie mezi Valdštejny jednoznačně svědčí množství zápisů do sienské univerzitní matriky, v níž početně převyšují všechny ostatní rody z českých zemí. V letech 1625 až 1703 nacházíme celkem jedenáct jmen s tímto predikátem.²⁶¹ Některé Valdštejny čekala po návratu zážná kariéra (případ Karla Ferdinanda, který se do sienské matriky zapsal dokonce dvakrát: 10. června a 30. listopadu 1653), jiní na své cestě v Itálii zemřeli nebo o nich nemáme po mnoho následujících let zprávy - příkladem může být nešťastný Arnošt Julius ze žehušické linie, imatrikulovaný 14. srpna 1662, s nímž se setkáváme v létě téhož roku také na univerzitě v Perugii.²⁶² Pro snížení nákladů na cestování byli často vysíláni bratři z chudších linií spolu, i když musel ten starší čekat, až jeho mladší sourozenec doroste. Zatímco bratři Oktavián Ladislav a Leopold Vilém I. z Valdštejna cestovali sami rok po sobě (imatrikulace 29. května 1669 a 5. dubna 1670), o generaci později, kdy linii Waldstein-Arnau začal sužovat hmotný úpadek, způsobený mimo jiné i velkým množstvím přeživších potomků, absolvovali rožďalovičtí bratři Ferdinand Rudolf a Leopold Vilém II. z Valdštejna kavalírské putování spolu (imatrikulováni 2. července 1696). Oba bratři se zde setkali se svým vzdáleným příbuzným, budoucím olomouckým kanovníkem Janem Václavem. Na přelomu 17. a 18. století zaznamenáváme velké množství valdštejnských mladíků v Sieně, začátkem února 1703 sem zavítal i nejmladší bratr Ferdinanda Rudolfa a Leopolda Viléma II. Václav Josef. Žádná z valdštejnských větví nebyla tak chudá, aby si nemohla dovolit poslat svého potomka na kavalírskou cestu²⁶³, byť se její obsah a délka lišila vzhledem ke hmotnému zázemí rodičů.

²⁶⁰ Zprávu o jeho kavalírské cestě v letech 1641 až 1642 máme pouze z deníku kardinála Harracha. Podle něj cestoval mladý Valdštejn přes Štýrský Hradec a Benátky do Říma, kde žil rušným společenským životem. Harrach zanechal o Valdštejnově římském pobytu zprávu v deníku k 8. srpnu 1644, kdy byl sám v Římě: „eine seltsame Dama, die nicht eine aus den heiligsten ist, und die Graf Ferdinand von Waldstein vielleicht wohl kennet, hat uns heute mit einen Buch ihrer eigenen Composition in Versen von dem Martyrio der heiligen Cecilia durch einen geistlichen verehret, sie heißt Margarita Costa, die Composition kann wohl passiren.“ Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. V., s. 31, 8.8.1644. Srov. také popis strastiplného překonávání průsmyku Semmering s pomocí deseti volů a popis loupežnického městečka („ein hesseliches Lumpen=ort“) nazvaného podivně „Videň“ v dopise kardinálovi z 9. března 1641. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Franz Ernst), kart. 153.

²⁶¹ Dále Zdeněk HOJDA, „Kavalírské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii, in: Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986, s. 216-239, zde s. 238.

²⁶² Srov. Michal SVATOŠ, Studenti z českých zemí na univerzitě v Perugii 1579-1727, in: Archivní zprávy Archivu Univerzity Karlovy 2, 1977, s. 89-105, zde s. 101.

²⁶³ O většině z nich ale nemáme žádnou zprávu. Například z cesty Jana Josefa z Valdštejna na začátku 18. století existuje pouze latinský pas podepsaný Leopoldem I. a říšským vicekancléřem Dominikem Ondřejem z Kounic.

Sama imatrikulace na univerzitě či v rámci s univerzitou spojeného společenství „německého národa“ nebyla zadarmo.²⁶⁴ Jelikož pobyt mladých kavalírů na sienské univerzitě nepřesahoval několik měsíců, můžeme určit, koho z českých zemí v této cizí destinaci potkali. Velmi častý byl souběh pobytu s příslušníky rodu Černínů, kteří nejenže byli horlivými ctiteli italské kultury, ale na přelomu 17. a 18. století také s Valdštejnými několikrát spřízněným rodem (viz. kapitola 5.1.). V Sieně dělal Karlu Ferdinandovi z Valdštejna společnost Heřman Václav Černín, divoký bratr známějšího Humprechta Jana Černína z Chudenic;²⁶⁵ tamtéž se Ferdinand Rudolf a Leopold Vilém II. z Valdštejna setkali nejen se synem nejvyššího hofmistra Josefem Františkem Bruntálským z Vrba, ale i s Janem Václavem Černínem z Chudenic. Navazování či upevňování vztahů mezi urozenými krajany jistě patřilo k významným aspektům kavalírské cesty: známý případ, kdy Lev Vilém z Kounic uzavřel ve Florencii bratrství se svým vrstevníkem Bernardem Ignácem z Martinic jistě nebyl jediný,²⁶⁶ o vazbě mezi bratry ze Šternberka a Janem Karlem z Valdštejna byla řeč výše. V 17. století si zvláštní přitažlivost udržoval savojský Turín, ležící na pomezí francouzského a italského světa. Zdejší šlechtická akademie, založená roku 1678, lákala jako nový typ vzdělávacího ústavu šlechtice také ze střední Evropy. Kromě vzdělání v nejrůznějších cvičeních (exerciciích), jako byl šerm, jízda na koni či tanec, nabízela mladým aristokratům také upevnění pocitu vlastní výlučnosti, neboť její brány byly uzavřeny neurozeným jedincům.²⁶⁷ Moderně urbanisticky řešený Turín, rezidenční město savojských vévodů, a jeho akademie se staly útočištěm také pro Karla Arnošta z Valdštejna²⁶⁸, jenž sem dorazil se svým hofmistrem Drochmannem nedlouho poté, co byl tento vzdělávací ústav založen. Vybaven obstojnou znalostí italštiny se zde věnoval studiu práva, geometrie (fortifikací), historii a pochopitelně šlechtickým cvičením. Jeho pobyt můžeme sledovat od února 1681 do února 1682, a to díky pramenům z prostředí jeho spolužáka z Prahy, hraběte Františka Julia Verduga²⁶⁹, s nímž se setkal později také v Římě, a také díky deníku Heřmana Jakuba Černína z Chudenic.²⁷⁰ Právě s Černínem strávil Valdštejn nemálo společných chvil a dohromady si zpestřovali turínský

Přítom právě vzdělanostní obzor tohoto Valdštejna by byl zajímavý vzhledem k jeho pozdější činnosti. RAV, inv. č. 3422, sign. II-18-III, kart. 45, fol. 1-2.

²⁶⁴ Dále Michal SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně*. Zde také uvedeny částky, které museli imatrikulovaní zaplatit.

²⁶⁵ Srov. Zdeněk KALISTA, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic*, Praha 1932, s. 254 an.

²⁶⁶ Dále František HRUBÝ, *Lev Vilém z Kounic – barokní kavalír*, Brno 1987, s. 101 an.

²⁶⁷ Dále Zdeněk HOJDA, *Delitiae Italiae*. Také Norbert CONDRADS, *Ritterakademien*, s. 240-241.

²⁶⁸ Předtím je doloženo jeho studium na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Skončilo roku 1676, jak sděluje hrdý otec Karel Ferdinand Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand]), kart. 312, 24.10.1676.

²⁶⁹ K jeho kavalírské cestě dále Jirí KUBEŠ, *Tři pohledy na kavalírskou cestu Franze Julia hraběte Verduga v letech 1681-1683*, in: FHB 25, 2010, s. 29-65.

²⁷⁰ Za poskytnutí překladu příslušných pasáží Černínova deníku děkuji dr. Zdeňku Hojdovi.

pobyt partiiemi hry s názvem *trucco*, což je forma pozemního biliardu vzdáleně připomínajícího kriket. Kromě společných mší a pozvání na hostiny či slavnosti pak byla právě herní činnost jedním z hlavních socializačních momentů kavalírů-krajanů v cizím prostředí. Vedle Černína se setkáváme ve Valdštejnově společnosti také s Prosperem Ferdinandem z Fürstenberka, Karlem Leopoldem z Herbersteinu či s horšovskotýnským Leopoldem Antonínem z Trautmannsdorfu. Turín však dosud postrádal kompletní zázemí pro vzdělání kavalírů, Karel Arnošt zde kupříkladu marně hledal učitele španělštiny. Přesto nehodlal mladý Valdštejn ukončit své vzdělávání předčasně a odolal Verdugovým požadavkům, aby společně pokračovali dále na Apeninský poloostrov. Podle přání svého otce Karla Ferdinanda se Valdštejn pohyboval často u dvora, ostatně akcenty na pobyt v blízkosti místních vladařů jsou pochopitelnou průpravou pro budoucí diplomatickou kariéru, již Karel Ferdinand pro svého syna určil a které se v budoucnu mladý Valdštejn skutečně s úspěchem věnoval (kap. 4.1.). Bohužel o cestě Karla Arnošta nemáme přímé zprávy, a tak jen nepřímou lze usuzovat, že byl Turín jednou z jeho prvních italských zastávek, pak až putoval do Říma a roku 1684 se jako „*Charles August*“ zapsal do sienské matriky. Itálie byla plná poutníků a kavalírů z Čech (nepočítám diplomaty a jejich doprovod), což také do budoucna dává jistou naději, že přes nedostatek pramenů k valdštejnským kavalírským cestám pomůže k jejich rekonstrukci svědectví některého ze současníků mladých Valdštejnů, kteří s nimi na Apeninském poloostrově pobývali.

Až na výjimečné případy Ditrichštejnů, které vázaly k pyrenejskému poloostrovu příbuzenské svazky, většinou česká aristokracie během své kavalírské cesty do Španělska nezavítala. Velmi pozvolna také narůstá počet těch, kteří si z některého kontinentálního přístavu (nejčastěji z Calais) udělají výlet do Anglie. Podobně jako v prostředí protestantského Německa i zde skončila éra nepočetných zápisů do matrik ostrovních univerzit s Bílou horou.²⁷¹ Pokles zájmu nelze sledovat u Francie, která naopak v důsledku kulturního rozmachu i postupného potlačování nekatolictví získávala v očích střední Evropy na přitažlivosti. Centrum pozornosti ale leželo uprostřed francouzského dvora, který mocnou silou vyzařoval na všechny strany svou nadřazeností. Dokonce i univerzity v Montpellier²⁷² či

²⁷¹ Z českých šlechticů studujících v Anglii v 16. století například Jeroným Šlik (1579 v Oxfordu). Dále Robert F. YOUNG, *Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750*, in: *English Historical Review* 38, 1923, s. 72-84, zde s. 74. Také Miroslava DURAJOVÁ – Rostislav SMÍŠEK (ed.), *Hieronymus der Ältere Schlick: Das Tagebuch. Eine Selbstdarstellung aus den Jahren 1580-1582*, České Budějovice 2008, s. 13.

²⁷² V letech 1620 až 1685 nepobýval na univerzitě v Montpellier jediný student z Čech, zatímco před Bílou horou zde studovali i synové bohatých měšťanů jako například Jiří Škréta Šotnovský ze Závovic (dále Milena LENDEROVÁ, *Studenti ze střední Evropy na lékařské fakultě univerzity v Montpellier (1600-1789)*, in: *Historický obzor* 10, 1999, s. 173-178).

Orléansu²⁷³, které ještě v 16. století poskytovaly vzdělání nejednomu Středoevropanovi, unikaly pozornosti kavalírů, přestože jejich pověst v jednotlivých specializacích (Montpellier v lékařství, Orléans v římském právu) překonávala hranice podobně jako věhlas dvora krále Slunce. Bohužel bohemikální zpracování matrik pařížské Sorbonny, hojně navštěvované českými studenty například v pozdním středověku, pro období raného novověku dosud chybí.²⁷⁴

Kavalírské cesty ukončovaly mládí šlechtických synků, poskytovaly jim geografický, politický i sociální rozhled nezbytný pro kariéru ve dvorských a zemských službách a zároveň se staly nutnou součástí habitu šlechtice. Absence kavalírské cesty tak mohla působit také jako diskvalifikační faktor v rámci šlechtické společnosti, neboť vzpomínky na ni byly obsahem korespondence a diskuzí při nejrůznějších společenských setkáních. Model kavalírské cesty však nebyl statickým, svazujícím nebo dokonce povinným. Přestože existovaly jisté zvyklosti (preferenze určitých tras) dané jak rozhledem hofmistra, kavalírova otce, který celou akci financoval, a cestovními příručkami, jež odpovídaly na poptávku po podobné literatuře, každé putování bylo jedinečné. Kromě výše zmíněných faktorů se ale objevují ještě další, jež výrazně ovlivnily tvářnost „*grand tour*“. Zaprvé se jedná o finanční situaci rodiny, z níž dotyčný kavalír pocházel. Rozdíl mezi cestou Adama Františka z Valdštejna v polovině 17. století a Jana Karla o necelých sto let později je především rozdílem mezi cestou dědice významných moravských statků a cestou nejstaršího z devíti žijících potomků. Zadruhé je třeba jasně oddělit kavalíry, kteří se cílevědomě a dlouhodobě připravovali na duchovní kariéru, a ty ostatní, o jejichž kariéře se mělo rozhodnout až po návratu do Čech či do Vídně. Pokud šlechtice toužící po „civilním“ životě provází příprava skládající se z obecně prospěšných předmětů (s nastupujícím 18. stoletím se jejich skladba začne podstatně měnit), pak u adeptů na duchovní dráhu je zacílení zřejmé a určené vlastně výsledky tridentského koncilu. Součástí přípravy budoucího preláta je dlouhodobý pobyt v Římě, který mu vedle potřebného vzdělání přináší i řadu sociálních kontaktů, což ovšem nevyklučuje kavalírské putování. Stejně tak se odděluje i příprava k profesionální vojenské

²⁷³ Na univerzitě v Orléans, která byla přitažlivá i pro české šlechtice, jelikož prošla na přelomu 16. a 17. století rekatolizací, studovalo v letech 1600 až 1686 111 Čechů včetně Jáchyma Arnošta z Nostic (1669), bratrů Václava a Michala Osvalda z Thunu (1639) či Jiřího Adama z Martinic (1624). Dále Marie L. ČERNÁ, Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu a na některých jiných francouzských univerzitách, in: ČČH 40, 1934, s. 347-362; 548-564. Také Milena LENDEROVÁ, U Herkula! Tolik výhod pro cizince! Studenti z českých zemí na univerzitě ve francouzském Orléansu, in: Dějiny a současnost 28, 2006, s. 15-19.

²⁷⁴ Srov. Marie ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, Studenti z českých zemí v Paříži, in: Strahovská knihovna 5-6, 1970-1971, s. 67-88.

kariéře, o které ale dosud víme jen velmi málo.²⁷⁵ Důležité však je, že se postupně kavalírská cesta specializuje podle toho, pro jakou životní dráhu se dotyčný rozhodne. Dřívější putování za životními zkušenostmi a dobrým vkusem se stává skutečným studiem s jasnou vazbou na budoucí kariéru.²⁷⁶

4.2.3. Dvorské úřady

V 16. století se postupně prosadila v zemském právu jednotná hranice dospělosti (poprvé v zemském zřízení z roku 1549²⁷⁷), jež předtím podléhala právně nejasnému vymezení a na mnoha místech se určovala jen pozorováním druhotných pohlavních znaků. Nově stanovená hranice se ustálila pro mužského potomka šlechtického rodu na dvaceti letech, u dívek na patnácti a byla přijata také do zemského práva.²⁷⁸ Uvedený mezník se ale prosazoval jen velmi pomalu. Ačkoli vstupem mezi plnohodnotné členy stavovské obce bylo až převzetí otcovského majetku (popřípadě jeho části), právně se stával mladík členem šlechtické společnosti složením přísahy věrnosti panovníkovi (*juramentum fidelitatis*),²⁷⁹ obnovované při každém holdovacím sněmu před korunovací nového krále. Se slavnostním složením této přísahy, zapsané pečlivě do desek zemských, se stále méně čekalo na převzetí otcovského majetku, a tak v 18. století dochází k jejímu složení automaticky po dosažení dvaceti let, zatímco předtím ji v uvedeném věku skládali vlastně jen sirotci.²⁸⁰ Ostatně bylo často v zájmu otce, aby byl jeho syn právně dospělý, což umožňovalo, aby jej zastupoval při některých aktech, například při zasedání zemského sněmu²⁸¹, nebo se mohl ucházet o poručnictví mladších sourozenců.²⁸²

Další „neformální“ mezníky dospělosti pak představovala svatba, popřípadě zisk funkce na některém ze „startovacích“ kariérních postů. O tom, kde dotyčný svou kariéru

²⁷⁵ O oddělení civilní a vojenské kariéry v mentalitě mladých šlechticů dále Ivo CERMAN, *Vzdělání a socializace kancléře Rudolfa Chotka*, in: ČČH 101, 2003, s. 818-853, zde s. 851.

²⁷⁶ O změně v době osvícenství dále Ivo CERMAN, *Cesty za osvícením. Úloha cestování v osvícenské antropologii*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 221-233. Zde také o kritice kavalírských cest jako takových.

²⁷⁷ Hermenegild JIREČEK – Josef JIREČEK (ed.), *Zřízení zemská království českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 222 (čl. F12).

²⁷⁸ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské království českého*, Praha 1888, s. 400-402 (čl. N13 a N16). Text přísahy tamtéž, s. 10-12 (čl. A2). Jedinou výjimku tvoří případ, kdy by sirotek dostal od císaře léta, tj. byl by postaršen.

²⁷⁹ Soupis Valdštejnů, kteří jsou zde zaznamenáni spolu s datem (a tedy věkem) srov. RAV, inv. č. 3903, sign. V-13/2, kart. 111.

²⁸⁰ František Arnošt roku 1726, jeho bratr František Josef Jiří roku 1729. Oproti tomu Jan Viktorín (narozen roku 1616) na ní čekal do 28 let, jeho vnuk Jan Václav do 26 let a v obou případech žil jejich otec. Tamtéž.

²⁸¹ Srov. žádost Arnošta Josefa z Valdštejna, aby jeho syn Jan Josef mohl složit přísahu věrnosti. RAV, inv. č. 3420, sign. II-18-1, kart. 45, fol. 4-5.

²⁸² Např. 9. října 1656 se Karel Ferdinand z Valdštejna mohl stát spoluporučníkem svého nejmladšího bratra Jana Bedřicha již ve 22 letech, neboť byl oficiálně členem české stavovské obce.

začal, rozhodovalo několik faktorů: sociální síť jeho rodiny, rodiny jeho nevěsty (příčemž výběr byl často uskutečňován s ohledem na budoucí kariéru) a také fakt, jestli se jednalo o nejstaršího syna či nikoli. Právě do nejstaršího mužského potomka totiž otec zpravidla vložil hlavní naděje a silou veškerého sociálního i finančního kapitálu se snažil ho protlačit do nejdůležitějších úřadů.²⁸³ Nejstarší syn měl nespornou výhodu i tehdy, pokud byl sirotek. Zdeděné jmění, které mohl investovat do vlastní kariéry, mu nahrazovalo často absenci mocného přímluvce v osobě vlastního otce. K favorizování nejstaršího syna tak nedocházelo jen tehdy, pokud byl tento diskvalifikován „osudem“ (postižení) či pokud se diskvalifikoval sám (nezřízeným životem). Pouze ti nejmocnější, nejvlivnější a nejbohatší otcové dokázali zajistit všem nebo alespoň většině svých mužských potomků nejen dostatečný příjem z odkázaných statků, ale také zhruba stejně významnou kariéru. Tímto ojedinělým případem je Maxmilián z Valdštejna, který dokázal svým pěti synům připravit ve spolupráci s ostatními členy širokého příbuzenstva, zejména s kardinálem Harrachem, cestu k dosažení významných poct a úřadů v rámci dvorské společnosti (František Augustin, Karel Ferdinand) či církevní hierarchie (Jan Bedřich). Od slibně se rozvíjející zemské kariéry odstříhla druhorozeného Ferdinanda Arnošta brzká smrt a nejstarší Albrecht Leopold trpící tělesnou vadou dosáhl přes zjevnou diskvalifikaci na významné kanonikáty. Druhým určujícím faktorem byla délka života otce. Mladá rodina potřebovala prostor pro realizaci a finanční příjem, majetek však držel stále otec.²⁸⁴ Souběh těchto okolností a často život na jednom sídle zavadával příčiny k ostrým sporům, u movitějších šlechticů se mladá rodina odstěhovala například do Vídně, což ji ovšem nevyvazovalo z finanční závislosti na otci žijícím na venkovských statcích, jenž držel v rukou většinu hospodářských trumfů. Pro uvedenou situaci neexistoval v aristokratickém prostředí žádný „standardizovaný“ model, který by byl obdobou poddanských „vejminků“, a doba, po níž byl nejstarší syn odstaven od jádra rodinného majetku, záležela pouze na vůli jeho otce. V případě Valdštejnů se s podobným problémem nesetkáváme, a to zejména z důvodu brzkého úmrtí otců, zpravidla v době počínající dospělosti nejstaršího syna nebo dokonce před ní, což s sebou neslo pochopitelně jiné problémy, na prvním místě otázku poručnictví.

Aby se dotyčný jedinec prosadil u dvora, musel mít vlivné přímluvce. Na počátku dvorské kariéry barokních Valdštejnů pak stojí zpravidla otec nebo příbuzní. Můžeme tak

²⁸³ Příkladem může být rozdíl v kariérách Jana Karla z Ditrichštejna a jeho mladšího bratra Františka de Paula. Srov. Ivo CERMAN, Zrození osvícenského kavalíra, zde s. 182 an.

²⁸⁴ Podobný případ známe například z ditrichštejnského prostředí (Ivo CERMAN, Zrození osvícenského kavalíra, zde s. 186), tak z prostředí kounického (Grete KLINGENSTEIN, Aufstieg des Hauses Kaunitz, s. 258 an.).

sledovat kontinuitu v hrádecké linii Valdštejnů, díky níž neváhali někteří historici označit tento rod za „dvorskou dynastii“.²⁸⁵ Čtyřgenerační přítomnost v nejvyšších dvorských funkcích počínaje Adamem mladším z Valdštejna a jeho druhorozeným Maxmiliánem z Valdštejna přes jeho syny Františka Augustina a Karla Ferdinanda až k synovi posledně jmenovaného Karlu Arnoštovi skutečně pokrývá většinu 17. století a končí až na počátku století následujícího. Pokusme se nyní nalézt kořeny tohoto nebývalého úspěchu. Důvody jsou dva a znala je již aristokratická společnost 17. a první poloviny 18. století: na začátku pomáhá rodina a postupně získávané zásluhy (*merita*),²⁸⁶ později se přidává zkušenost, důvtip a schopnost orientovat se ve dvorském prostředí.²⁸⁷

Rodová kontinuita působila velmi silně: otec nebo celá příbuzenská klika systematicky připravovali pozice pro svého chráněnce. Příkladů známe dost, například zdvořilý dopis Karla Maxmiliána z Ditrichštejna Marii Terezii, zda by se u dvora nenašlo místo pro jeho druhorozeného syna Františka de Paula.²⁸⁸ Také Valdštejnové neponechávali nic náhodě a své potomky v nejvyšších kruzích „představovali“, ačkoli se u dvora mladíci pohybovali ve společnosti svých otců již předtím: mladý Maxmilián byl přiveden na audienci k císaři Matyášovi a byl mu zde oficiálně představen svým otcem Adamem mladším jako šestnáctiletý (11. dubna 1616).²⁸⁹ Představení panovníkovi znamenalo zpravidla nastoupit cestu k získání první hodnosti u dvora, jíž býval komornický klíč.²⁹⁰ V případě Maxmiliána trvalo jeho začlenění do organizmu císařského dvora téměř přesně na den jeden rok (16.4.1617). Nástup ambiciózního Maxmiliána podporovaný neméně ambiciózním otcem byl načas přerušen smrtí Matyáše, návrat ke dvoru (tentokrát Ferdinanda II.) se konal až roku 1622.²⁹¹ Představování potomka panovníkovi nemuselo probíhat pouze cestou osobní audience. Pokud byl jeho otec zakotven v zemské správě, doporučoval vynikající vlastnosti syna zpravidla písemnou formou. Arnošt Josef tak učinil v případě svého staršího syna Františka Josefa. V dopise z 3. dubna 1699, jehož cílem bylo zajistit synovi komornický klíč, vylíčil jeho dosavadní studium, které zakončí kavalířskou cestou, na níž ho nechce „*poslat za*

²⁸⁵ Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 433.

²⁸⁶ Srov. Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 572-581.

²⁸⁷ Srov. dopis Leopolda Josefa Šlika Dominiku Ondřejovi z Kounic o Šlikových schopnostech pro výkon funkce prezidenta dvorské válečné rady citovaný Petrou VOKÁČOVOU, Příběhy o hrdé pokoře, s. 199: „je me possede assez, et quoique ien'aie ni le merite nil'experience ni l'esprit qu'il pour une charge aussi eminent...“

²⁸⁸ Ivo CERMÁN, Zrození osvícenského kavalíra, zde s. 182-183.

²⁸⁹ Petr MAŤA – Marie KOLDINSKÁ (ed.), Deník rudolfinského dvořana, Praha 1997, s. 245.

²⁹⁰ Podobně to fungovalo i na konci 17. století. 22. dubna 1697 představil Ferdinand ze Schwarzenberku svého syna Adama Františka před odjezdem na kavalířskou cestu Leopoldovi I. „jako jeho budoucímu pánovi“. Rostislav SMÍŠEK, „Dvorská“ kariéra očima knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku, in: Jihočeský sborník historický 73, 2004, s. 94-120, zde s. 104.

²⁹¹ ÖStA Wien, HHStA, Oberstkämmereramt (OKäA), sign. F2: Verzeichnis der Kämmerer von Ferdinand III. und Leopold I. (1623-1650; 1661), anno 1622.

*žádným jiným účelem, než aby byl více kvalifikován plnit nejmilostivější příkazy a vykonávat nejponíženější službu Vaší Milosti císařské a královské a také nejjasnějšímu arcivévodskému domu rakouskému nejen nastoupením ve šlépěje svých předků a příbuzných, ale také vlastními dovednostmi.*²⁹² Strategie se vyplatila, František Josef komornickou hodnost získal, a tak jeho otec mohl stejnou cestou žádat císaře o čtyři roky později o totéž pro svého mladšího syna Jana Josefa.²⁹³ A ten velmi podobným způsobem prosil Karla VI. za komornické posty pro své synovce Františka Josefa Jiřího a Františka Arnošta.

Druhým krokem, který bylo třeba udělat na cestě ke dvorské kariéře, bylo získat osobní zásluhy. To bylo možné pouze v rámci nějaké dvorské funkce, přičemž samotná hodnost císařského komorníka k tomu nestačila. Také v tomto okamžiku byla potřebná přímluva rodiny a příbuzných. V první polovině 17. století, kdy Evropou zmítala třicetiletá válka, zajímavou (ba přímo dobrodružnou) cestu k zásluhám nabízela armáda. V tomto období se proto setkáváme s jedinci, kteří iniciovali vlastní dvorskou kariéru právě prostřednictvím kariéry vojenské. Známy je případ Václava Eusebia z Lobkovic²⁹⁴ a také Maxmiliána z Valdštejna. Ten začínal svou kariéru v Itálii, poté se dostal do vojska svého příbuzného Albrechta (dále kap. 6.1.). Zároveň však požíval důvěry následníka trůnu a Albrechtova hlavního oponenta u dvora, arciknížete Ferdinanda.²⁹⁵ Ten ho při konstituování dvora po korunovaci na uherského krále roku 1625 jmenoval svým nejvyšším štolbou (štolmistrem).²⁹⁶ Kariéra Ferdinandova předního dvořana se stávala postupně neslučitelnou s postavením Albrechtova zástupce (a designovaného dědice), protože konflikt mezi oběma autoritami se vyostřoval. Dočasná rezignace na dvorské úřady, k níž ho podle svědectví Františka Kryštofa Khevenhüllera přiměl Albrecht z Valdštejna, mu překvapivě nezpůsobila vážnější trhlinu v nastoupené kariéře, byť došlo k jistému zpoždění. Obratnost, s níž zachránil své državy a dokonce i část dědictví po zavražděném generalissimovi, mu pomohla k návratu na dvorské výsluní. Jistě zde hrály roli jeho vojenské zásluhy, které sbíral i po smrti svého frýdlantského ochránce. Zanedlouho po chebské exekuci (už v květnu 1634!) můžeme

²⁹² „zu keinem auch ziehl und endt zu schicken, als damit zu Euer Kayserlichen und Königlichen M[ayestät] wie auch zu hochlöblichen Erzherzoglichen Haus Österreich den allergnädigsten Befehl und allerunterthänigsten Diensten er sich um so viel mehr qualificirt machen und darnach in die Fußstapff seiner voreltern und Vettern auch mittler zeit nicht allein eintreten, sondern auch sich selbstem contecriren möge.“ RAV, inv. č. 4398, sign. VI-137/3, kart. 249, 3.4.1699.

²⁹³ RAV, inv. č. 3422, sign. II-18-III, kart. 45, fol. 3-6.

²⁹⁴ Srov. Adam WOLF, Fürst Wenzel Lobkowitz, s. 105-147.

²⁹⁵ Srov. Henry Frederick SCHWARZ, The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century, London 1943, s. 380-381.

²⁹⁶ „sobald die Crönung publiciert worden, hat man dem Prinzen [Ferdinand] seine Hofstatt mit hohen Officieren besetzt und ist Graf Christoph Simeon von Thun, als zuvor Obrister Hofmeister, auch Obrister Cämmerer Max Preiner Cämmerer und Max Graf von Wallenstein Obrister Stallmeister worden.“ Franz Christoph KHEVENHÜLLER-AICHELBERG, Annales Ferdinandeï, svazek III., Leipzig 1721, s. 703.

pozorovat Maxmiliána ve štábu budoucího císaře Ferdinanda III. při obležení Řezna, v září téhož roku se osobně zúčastnil bitvy u Nördlingenu, kde habsburská vojska slavila triumf nad švédsko-saskými jednotkami. Na následky zranění z této krvavé bitvy navíc zemřel nejvyšší hofmistr následníka, Kryštof Šimon z Thunu, což uvolnilo napětí na špici dvora Ferdinanda III. Maxmilián měl patrně dosti podobné vlastnosti jako jeho příbuzný Albrecht, dokázal velmi rychle reorganizovat nebo rovnou naverbovat pluk a vyrazit s ním proti nepříteli.²⁹⁷ Jistou výhodou pak byla mysl nezkalená syfilidou, krocená ctižádost a značný diplomatický talent. Ačkoli začala po Thunově smrti prudce stoupat hvězda Maxmiliána z Trautmannsdorffu,²⁹⁸ zůstával jeho valdštejnský jmenovec neustále v blízkosti budoucího císaře, jenž ho jmenoval roku 1637 znovu nejvyšším štolmistrem a o rok později skutečným tajným radou. Císaři musel slíbit, že zapomene na vše, co se vázalo k postavě zavražděného Albrechta, a že se nebude urážet nebo dokonce osnovat rodinnou vendetu, jakmile se u dvora potká s Ottaviem Piccolominim či Walterem Leslieem, s nimiž ostatně musel udržovat kontakty ve vojenských záležitostech.²⁹⁹ Důvěra, kterou k němu Ferdinand III. choval, se projevovala i v tom, že jej pověřoval významnými a reprezentativními úkoly, například organizací a doprovodem své první manželky Marie Anny Španělské z Vídně do Řezna, kde roku 1640 císař dlel na říšském sněmu, kam také později (především v 50. letech 17. století) císaře často doprovázel nebo jej zde zastupoval.

Přitom zůstával Maxmilián zešíroka rozkročen mezi Prahou a Vídní. Nakonec ho vojenské záležitosti zavedly do Čech, což vedlo k opuštění dvorských pozic. Zkušenosti, které získal v uplynulých desetiletích, se měly hodit v kritických 40. letech, kdy hrozilo akutní švédské nebezpečí. Roku 1642 byl podruhé ve své kariéře (srov. kap. 6.1) jmenován vrchním vojenským velitelem Prahy, později na něj byl delegován úkol ještě náročnější: organizovat obranu Čech.³⁰⁰ Počínal si velmi profesionálně, uvědomoval si význam labské pevnosti, když přikázal hlídat mosty v Hradci Králové, Kolíně, Pardubicích a Brandýse nad Labem. Sám se pak přesunul do Litoměřic, z nichž učinil svůj hlavní stan.³⁰¹ Vydávání přísných patentů proti

²⁹⁷ Přestože držel hodnost plukovníka již po Bílé hoře, svůj první pluk získal v rámci Albrechtovy armády až roku 1629, roku 1633 potom převzal velení pluku po bratru Bertoldovi z Valdštejna, který padl u Lützenu.

²⁹⁸ Dále Mark HENGERER, c.d., s. 430 an.

²⁹⁹ Srov. dopis Valdštejna Piccolominimu o přeražení jistého nadporučíka Rabanise do jeho pluku 9.11.1641. Končí velmi zdvořile: „als ist an euer Ex[cellenz] mein freundliches ersuchen, sie geruhen mir die Courtesia zu erweisen und obgenenten Rabanis bey meinem Regiment für einen obristen Leutenant vorstellen zu lassen, ... anzubefehlen.“ RAV, inv. č. 2211, sign. A-III/209, fol. 25.

³⁰⁰ Nastoupil do této funkce po Rudolfovi Colloredovi. Valdštejnovým nejvážnějším protikandidátem byl Zikmund Myslík z Hyršova. Srov. Antonín REZEK, Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války, Praha 1890, s. 436. Instrukce pro Maxmiliána z Valdštejna datovaná 10. listopadu 1645 uložena v RAV, inv. č. 4437, sign. VI-5e, kart. 261.

³⁰¹ Josef POLIŠENSKÝ, Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia VI., Praha 1978, č. 1346.

dezertérům a všem, kteří neuposlechnou rozkaz, souznělo s povahou nekompromisního a spravedlivého velitele, jak se ho snažil představit František Kryštof Khevenhüller: „*jeho povaha a mysl je upřímná, spravedlivá a přímá. Ti, které miluje, se mohou na něj spolehnout; a těm, které nemá rád, nedává příliš možností, aby mu porozuměli. Svou službu chce vykonávat rád, důsledně a dobře. Je nepřitelem pomluv. Během svého velení vyžaduje přísnou poslušnost: ztrestá každého, kdo se proviní, a odmění toho, kdo slouží dobře. Ve svém domě je neméně elegantní ... a pořádný a má u celého dvora takovou pověst.*“³⁰² O jeho vojenských schopnostech se pochvalně roku 1632 vyjádřil i Gottfried z Pappenheimu: „*všichni ligističtí důstojníci i komisáři shodně uznávají, že žádný jiný generál nerozumí artilerii lépe než tento.*“³⁰³ Maxmilián velel od 13. března 1635³⁰⁴ (tedy rok po zavraždění Albrechta!) vlastnímu pluku³⁰⁵ usídlenému v Praze, navíc byl prodlouženou rukou císaře v Čechách a jeho nářky nad nedostatečným počtem obranných jednotek vedly Vídeň ke stupňování daňového tlaku na český zemský sněm. Došlo k tomu i v kritickém roce 1646 na zasedání stavů těsně před korunovaci Ferdinanda IV., kde císař vystoupil s požadavkem tisíce mužů, kteří měli sloužit pod Maxmiliánovým velením. Během svého *commando* v Čechách disponoval pravomocemi, které převyšovaly pravomoci místodržících, což vedlo ke konfliktu s nejvyšším purkrabím, dominantním Jaroslavem Bořitou z Martinic. Ten hodlal zajistit pro svého syna Bernarda Ignáce post nejvyššího purkrabího a právě Maxmilián z Valdštejna mu stál v cestě. Dokonce kolovaly zprávy, že Valdštejn sám uvažuje o špičce zemské správy.³⁰⁶ V rámci soupeření ho tak Martinic neváhal označit 24. června 1648, v době posledního švédského vpádu do Čech, dokonce za nepřítele katolického vyznání a císařské rodiny s tím, že pokračuje ve spiknutí svého příbuzného, frýdlantského vévody.³⁰⁷ Situace se patrně uklidnila

³⁰² „Seine Condition und gemüth ist offenherzig, redlich und auffrecht; diejenigen, so er liebt, können sich auf ihn verlassen, und denen, die er nicht mag, hat er wenig bedencken, er zu verstehen zu gehen. Seines herrn dienst wolt er gern genau und wohl verricht sehen. Ist ein Feind der Ohren-bläser. In seinem Commando will er punctum gehorsam werden. Deroselben straft er diejenigen, so es verschulden, und belohnet die, so wohl dienen. In seinem haus ist er nicht weniger zierlich, ordentlich und wohl bedient, und hat er bey dem ganzen hoff diesen Ruhm.“ Franz Christoph KHEVENHÜLLER, *Conterfet Kupfferstich II.*, Leipzig 1722, s. 389-393, zde s. 390.

³⁰³ Antonio SCHMIDT-BRENTANO, Maximilian, in: Zdislava Röhsner (ed.), *Wallenstein und noch viel mehr*, Wien 2009, s. 250: „alle officier unt commisarien der ligae Artilleria haben einhellig bekent, daß ihnen kein General von der Artilleria besser forgestanden seye als dieser.“

³⁰⁴ Jmenování RAV, inv. č. 2794, sign. XVI-I, kn. 16.

³⁰⁵ Tzv. valdštejnský pluk nebyl rozpuštěn ani po skončení třicetileté války. Roku 1652 byl použit při dragonádě na opočenském panství v síle 50 dragounů a 60 mušketýrů. Srov. Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby I.*, Praha 1892, s. 182.

³⁰⁶ Srov. Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby I.*, Praha 1892, s. 65.

³⁰⁷ „da sich Waldstein als Feind der katholischen Religion und der kaiserlichen Familie erweise. Er greife in Worten die Fremdlinge am meisten an, weil er wisse, daß diese den größten Beitrag zur Erhaltung des katolischen Glaubens und des Kaisers geleistet haben, während seiner, Waldsteins, Pläne die Verschwörung seines Onkels, des Herzogs von Friedland, fortsetzen.“ Miroslav TOEGEL (ed.), *Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia VII.*, Praha 1981, č. 1124. Dalším závistivcem byl Ottavio Piccolomini. U Ferdinanda III. však ani jeden neuspěl. Dále Antonio SCHMIDT-BRENTANO, Maximilian.

po smrti Jaroslava Bořity z Martinic a také poté, co Maxmilián definitivně upřednostnil dvorskou službu, zatímco martinické ambice byly naplněny obsazením úřadu nejvyššího purkrabího právě Bernardem Ignácem roku 1651. Navíc do vztahu mezi Martinici a valdštejsko-harrachovskou skupinou zasahoval i napjatý vztah mezi nejvyšším purkrabím a kardinálem, stabilizovaný až po vyřešení sporu o univerzitu.³⁰⁸ K problematice nepřátelství mezi martinickou skupinou vázanou primárně v zemských službách a skupinou kolem kardinála Harracha a valdštejského rodu s kontakty v nejvyšších dvorských patrech je ale třeba připomenout, že „oba tábory“ mezi sebou často komunikovaly a jejich představitelé se běžně stýkali, a to nejen z nutnosti řešit aktuální politické otázky země, ale také se vzájemně zvali na hostiny či společné hry. Realita tak byla daleko složitější, než se může na první pohled jevit,³⁰⁹ o čemž svědčí časté „přátelské“ traktace zneprátelených stran zaznamenané například v deníku kardinála Harracha.³¹⁰ Ostatně i nepřítel „valdštejské kliky“ u dvora Maxmilián z Trautmannsdorffu byl hostem při slavnostním obědě pořádaném jeho valdštejským jmenovcem v bývalém Albrechtově paláci na Malé Straně, jenž si po skončení traktace společně prošli i s patřičným historickým výkladem.³¹¹ Pochopitelně zůstává otázkou, do jaké míry se jednalo o upřímnou náklonnost a jakou roli hrála ona pověstná „*dissimulatio*“, tak prosazovaná jako norma chování raně novověké aristokracie například u Balthasara Graciána.³¹²

Přes dlouhodobé angažmá v Čechách Maxmilián nikdy styky s Vídní nepřerušil. Pojítkem mu byla funkce tajného rady, kterou vykonával od 24. srpna 1647 s ročním platem 2000 zlatých.³¹³ Maxmiliána však čekal slavný návrat na vídeňské výsluní. Poté, co české země opustily poslední nepřátelské jednotky, ho nalézáme opět v bezprostřední blízkosti

³⁰⁸ O vztahu mezi Harrachem a Martinicem dále Alessandro CATALANO, Bernard Ignác z Martinic a jesuité. Proměny vztahů mezi Tovaryštvem Ježíšovým a politickou mocí v Čechách v druhé polovině 17. století, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia jesuitica 1556-2006 I.*, Praha 2010, s. 247-258.

³⁰⁹ Na úrovni vídeňského dvora se věnoval dané otázce Ivo CERMAN, *System stran na dvoře Leopolda I.*, diplomová práce FF UK, Praha 2000, který použil teorii „akčních uskupení“, s níž přišel v anglickém dvorském prostředí Robert Shepard a na císařský dvůr použil například Ronald G. Asch. Pro zemské prostředí jsme zatím odkázáni na paušální a nepřiliš přesná hodnocení (např. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 429 an.), k nimž chybí případové studie.

³¹⁰ O návštěvě martinické skupiny u Maxmiliána z Valdštejna při pobytu v Praze např. Alessandro CATALANO – Karin KELLER (ed.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667) IV.*, s. 521 (23.1.1639). O kontaktech mezi Valdštejnem a Martinici svědčí také obchodní vazby (Tamtéž VI., s. 132 (4.2.1656)), svědectví na významných valdštejských dokumentech (srov. kap. 5.1.3.) i zjevné přátelství mezi Ferdinandem Arnoštem a Maxmiliánem Valentinem z Martinic (Tamtéž V., s. 681 (8.1.1653); s. 726 (31.5.1654)).

³¹¹ Tamtéž V., s. 510 (4.6.1648). O nepřátelství mezi Trautmannsdorffem a Valdštejnem například Petr MAŤA, c.d., s. 430.

³¹² Srov. Josef FORBELSKÝ (ed.), *Baltasar Gracián, Příruční orákulum a umění moudrosti*, Praha 1990.

³¹³ Do tajné rady byl uveden spolu s Maxmiliánem z Ditrichštejna a Otou z Nostic. Srov. Antonín REZEK, *Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války*, Praha 1890.

Ferdinanda III. Na konci roku 1650 byl jmenován nejvyšším komorníkem císaře, čímž poskočil oproti svému poslednímu angažmá u dvora o jednu příčku vzhůru. Na své okolí působil jako upřímný voják, který dokáže držet své slovo, a jeho zásluhy z doby třicetileté války překryly všechny pochybnosti o loajalitě císaři, jež mohly přetrvávat u některých jednotlivců, kteří si pamatovali jeho působení v Albrechtově vojsku před téměř dvaceti lety.³¹⁴ Nyní patřil mezi skutečnou elitu, což dosvědčuje kromě formální dvorské hierarchie také faktická účast na významných politických jednáních³¹⁵, přijímání cizích vyslanců³¹⁶ a slavnostech. Z vojáka se tak opět stává dvořan a úřad v antekameře mu nedovoluje setrvávat dlouho mimo Vídeň. Vždyť i svatba s třetí a poslední manželkou Maxmiliánou Salmsko-Neuburskou, vdovou po Kryštofu Pavlovi z Lichtenštejn-Kastelkormu, proběhla v Brně, jelikož jeho pobyt mimo hlavní město mohl trvat jen týden. Bohatá vdova a Maxmiliánova třetí žena zůstávala na Moravě z důvodů ochrany dědictví po zemřelém prvním manželovi, a tak novomanželé žili těsně po svatbě několik měsíců odděleně.³¹⁷ Jeho povinnosti byly stanoveny pregnantně v instrukci vydané roku 1644 pro Maxmiliánova předchůdce Jana Rudolfa z Puchheimu. Od března 1651, kdy složil přísahu do rukou nejvyššího hofmistra Maxmiliána z Ditrichštejna a chopil se svého vysokého úřadu, byl vázán Valdštejn neustálou prezencí u osoby císaře.³¹⁸ Hned první věta instrukce mluví jasně: „*náš nejvyšší komoří má, jak jen to je možné, být přítomen okolo nás a u nás.*“³¹⁹ V případě delší nemoci nebo omluvené nepřítomnosti (diplomatická cesta), měl ihned nejvyšší hofmistr určit za nejvyššího komořího náhradu. Jeho denní režim potom vyplňovala starost o osobní věci císaře, od dohledu nad holením až po správu panovnických šatníků a klenotů. Nejvyšší komorník tak

³¹⁴ Takto hodnotí Maxmiliána například benátský vyslanec Girolamo Giustiniani v dopise z 25. února 1654: „Il Conte Massimilian de Walestein, Camerier Maggiore di Sua Maesta, e uno de più antichi servitori della persona dell'Imperatore. Egli e introdotto nel Consiglio secreto più per honore, che per il suo voto. E sig[nore], che mantien la parola, quando la da, et il suo si val un si; gode, che se gli parli del suo merito coll'Imperatore, per il lungo servitio.“ Joseph FIDLER (ed.), Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im 17. Jahrhundert I-II, Fontes Rerum Austriacarum 26-27, Wien 1866-1867, zde I. díl, s. 401.

³¹⁵ V říjnu 1652 ubytoval ve frýdlantském paláci na Malé Straně trevírského kurfiřta-arcibiskupa. Tamtéž V., s. 651 (23.10.1652).

³¹⁶ Například přijetí ruského poselstva v Ebersdorfu 19. října 1654, kde byl vedle císaře jen nejvyšší hofmistr Ferdinanda IV. Jan Weikhard z Auersperka, říšský vicekancléř Ferdinand Zikmund Kurz ze Senftenavy a právě Valdštejn. Tamtéž V., s. 770 (19.10.1654).

³¹⁷ Tamtéž V., s. 537 (19.11.1651).

³¹⁸ Ke složení přísahy nejvyššího komorníka docházelo v císařových soukromých pokojích, tz. retiradě. ÖStA Wien, HHStA, Handschriften-Sammlung, Hs Weiß 706/23, fol. 202.

³¹⁹ ÖStA Wien, HHStA, Zeremoniellakten – Sonderreihe (ZA-SR), Bd 10, Instruktionsbuch für Hofdienste 1625-1714, fol. 17-29: „Anfänglich soll gedachter Unser obrister Cammerermeister ..., soviel möglich umb und bey uns gegenwertig sein.“ Uvedená instrukce z roku 1644 spadá do řady komornických instrukcí, jež se liší jen v detailech. První „Oberstkämmererinstruktion“ byla z 1.1.1537, pak následovala další z 2.3.1562 (editována spolu s Kämmerer-Instruktion v Ferdinand MENCÍK (ed.), Beiträge zur Geschichte der kaiserlichen Hofämter, = Archiv für österreichische Geschichte 87, 1899, s. 447-563, zde s. 517, 520). Další instrukce byly vydány 1663, 1681 a 1717, přičemž rok vydání se neshoduje s nástupem nového nejvyššího komorníka.

svým úřadem kopíroval každodennost majestátu jako žádný jiný z dvorských hodnostářů. Zodpovědnost byla obrovská, spadal do ní všechn inventář soukromých pokojů císaře a také dohled nad množstvím komorníků a osobních sluhů, včetně toho, „*aby všichni pilně zůstávali a čekali ve službě, zbytečné procházky jim byly zakázány, ... aby zvláště komorníci byli brzy venku z postele a sloužili v komoře tak dlouho, dokud my [císař] nejdeme spát.*“³²⁰ Důležitým úkolem, jenž připadl nejvyššímu komorníkovi, bylo hlídání panovníkova soukromí, regulace přístupu k němu a ovlivňování toho, kdo, kdy a jak bude moci přednést svou žádost. Sám potom měl k císaři přístup takřka neomezený, mohl tudíž na něj osobně působit, nespokojit se s pouhým předáním memoriálu či žádosti a doufat, že si ji panovník v krátkém časovém období přečte a vyhodnotí v žadatelův prospěch. Péče o osobu císaře připomínala starost o nejsvětější svátost, omezení přístupu znamenalo posilování sakrality majestátu; v tomto ohledu byl klíč symbolem zvláštního řádu, komunity strážců panovníckého tajemství.³²¹ A byl to nejvyšší komorník, který měl dbát o počet a „kvalitu“ komorníků, jimž uděloval zlaté klíče, oznam jejich hodnosti,³²² a také jim je odebíral, protože celkový počet klíčů, kterým disponoval dvůr roku 1683, byl zhruba 300. Nejvyšší komorník musel být neustále ve střehu, překročení etikety se trestalo obecným odsouzením a poklesem na symbolickém žebříčku císařových dvořanů. Jak se s tímto tlakem vyrovnával voják Maxmilián, zatím nevíme, ale chyby dělal i jeho syn, uhlazený dvořan Karel Ferdinand. Ve stejné funkci, tedy jako nejvyšší komorník, nevedl patřičně ke dvoru nevlastní sestru Leopolda I. a polskou královnu-vdovu Eleonoru, která se v dubnu 1697 vrátila z lázní v Badenu. Hned z toho byl skandál, o němž kromě deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku psaly i benátské diplomatické relace.³²³

Postavení nejvyššího komorníka tak poskytovalo Maxmiliánovi možnosti, které by jako voják neměl. Není divu, že těchto možností řádně využíval. Ostatně již v polovině 40. let 17. století napsal císaři osobní dopis, v němž explicitně vyjádřil svou touhu, aby maximum

³²⁰ „alle fleissig beim dienst in der cammer bleiben und aufwarthen, das unnöthige spazieren nicht gestatten, ..., daß sonderlich die cammerer und cammerdiener an morgendts von beth an bis zu nachts und nemblich so lang bis wir wieder in das Beth kommen, in der Cammer ... dienen.“ HHStA, ZA-SR, Bd 10, fol. 17-29.

³²¹ „Er [nejvyšší komorník] soll auch in unser Schlafcammer außer der Cammern und cammerdienern keinen eingang gestalten, er werde dann von uns hinein gefordert, desgleichen mit ernst darobsein, daß die so schliessel zu unserer camer haben, dieselben bey tag und nacht fleissig in acht haben und verwahren, niemand vertrauen noch zu behalten geben.“ Tamtéž.

³²² „von dem güldenen schließel, den seye tragen an ihren gürtelen öffentlich, empfangen seye von den obristen Cämmerer.“ SOA Litoměřice, Biskupství litoměřické, sign. B I F 47 (Collatio, was Kayser Leopold sowohl aus dem römischen Reich, als auch dero Erbländern jährliche Einkommens, was zur Bestreitung dero Hofstatt etc. angewendet wird). Dokument je sice nedatovaný, ale podle postavy nejvyššího hofmistra Albrechta ze Sinzendorfu lze určit, že pochází z roku 1683 (Sinzendorf zastával tuto funkci pouze jediný rok).

³²³ Srov. Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 523-524.

jeho potomků zaujalo u dvora pevnou pozici a následovalo ho v horlivé službě císaři.³²⁴ Roku 1651 se přimluvil za svou příbuznou Maxmiliánu ze Scherffenberku, aby se stala hofmistryní císařovny Eleonory II. Gonzagy³²⁵, a roku 1652 se postaral o jmenování svého mladšího syna Františka Augustina komorníkem Leopolda I. František Augustin byl třetí Maxmiliánův syn, který přežil dětská léta. Původně byl určen pro kariéru u johanitů, kam vstoupil po udělení papežského dispensu v pouhých devatenácti letech roku 1647. Na začátku 50. let 17. století pak absolvoval svou první cestu na Maltu, později trávil čas v Itálii a opět na Maltě, kam mu otec vytrvale posílal finanční prostředky. O zkrácení povinného pětiletého období, které museli mladí johanité absolvovat podle řádových předpisů na Maltě, se zasadil kardinál Harrach. Patrně si už tehdy František Augustin usmyslel, že jeho pravá kariéra by se měla odvíjet nedaleko papežského dvora, ačkoli pro něj otec sháněl vytrvale místo v některé ze středoevropských johanitských komend³²⁶, nejdříve ve slezské Malé Olešnici (Klein-Öls) a po smrti Rudolfa Colloreda roku 1653 se snažil s pomocí nemalých financí poukazovaných k papežskému dvoru zajistit synovi post velkopřevora johanitů v Čechách.³²⁷ Marně. Začlenění roztěkaného Františka Augustina ke dvoru mladšího habsburského arcivévody se tak jevilo jako nouzové řešení.

Díky své hodnosti nejvyššího komorníka inicioval Maxmilián i kariéru svého čtvrtého syna Karla Ferdinanda. Roku 1654 zařídil jeho hladký přestup ode dvora zemřelého Ferdinanda IV., jehož komorníkem byl jmenován nedlouho po jeho české korunovaci 15. října 1646³²⁸, k hlavnímu císařskému dvoru. Funkci komorníka pak vykonával Karel Ferdinand tři roky u Ferdinanda III. a dalších dvanáct let u Leopolda I. Skutečná služba však nebyla nepřetržitá, trvala jen několik počátečních let, kdy se navíc dotýčný vyskytoval v panovnických předpokojích jen občas, v rámci komornických turnusů to mohl být jeden

³²⁴ „Bin auch solches [myšleny věrné služby – pozn. J.H.] bis in mein Gruben allerbeständigst zu leisten, nit allein schuldig und darzu gantz willig und beflissen. Sondern ist auch bis dato mein höchster Vleiss und vatterliche versorg gewesen, meine mir von Gott verleyene Kinder zu ebenmässigen fuesstephen mit dem Exempel, in der Tath anzuweisen.“ ÖStA Wien, HHStA, RHR, VerfA, kart. 32, fol. 155-156.

³²⁵ Katrin KELLER, Hofdamen, s. 42. Maxmiliána ze Scherffenberku, rozená z Harrachu, byla sestrou Františka Albrechta a Arnošta Vojtěcha z Harrachu. Její jmenování bylo patrně na doporučení celé valdštejnsko-harrachovské skupiny u dvora. Výběr provedla Eleonora I. Gonzaga, císařovna-vdova.

³²⁶ RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 6.3.1653: „...ich nicht zweiffle, wann der orden und der Priorat abgelegt, einige Commenden vaciren würde.“ Maxmilián nabádal v dalším textu, aby se Ferdinand Arnošt také přimlouval písemně za svého bratra podobně jako on se všemožně snaží („denen Bruder Franz zum Besten zeitlich schreiben könnte.“)

³²⁷ Tamtéž, 5.5.1653 a 13.11.1653: „nichtdestoweniger aber befehle ich ihme darbey, damit er all dort zu Malta, ehender er abreiset, mit denen hohen ministris und des Grossmeister favoriten, seine sach dergestalt verabreden...“ K tomu by ovšem byl potřeba další papežský dispens (v korespondenci Maxmiliána a Ferdinanda Arnošta z Valdštejna nazývaný „colloredovský“), který patrně František Augustin nedostal.

³²⁸ Od tohoto data pobíral plat 400 zlatých ročně; korunovace Ferdinanda IV. na českého krále proběhla 5. srpna 1646. ÖStA Wien, HHStA, OMeA SR 186, Hofstaatsverzeichnisse (1628-1655): Hofstaat Ferdinands III.

týden za měsíc nebo také jeden týden za půl roku.³²⁹ Valdštejnovi tak zbývalo dost času na další aktivity a dokonce na další úřady. Kromě komornické činnosti se snažil Karel Ferdinand získat – podobně jako jeho otec – válečné zásluhy. Nebyl ostatně sám: řada mladých aristokratů pobývala určitý čas u některého z vojenských ležení habsburské armády – například roku 1625 zde sbíral zkušenosti Jiří Adam I. z Martinic. Také Karel Ferdinand nepohrdnul vojenskou zkušeností³³⁰ a roku 1657 válečným ležením, když pobyl v hlavním stanu Melchiora z Hatzfeldu několik měsíců, během nichž získal komornický klíč ke dvoru nového císaře Leopolda I.³³¹ Na rozdíl od svého otce či od Václava Eusebia z Lobkovic však nezačal budovat svou kariéru dvořana na vojenských základech, přesto mu přineslo krátké angažmá ve švédsko-polské válce důležitý první kontakt s vnitřními podmínkami polské šlechtické republiky a zkušenosti, jež později zužitkoval v diplomatických službách (srov. kap. 4.1.).

Dvořané pečlivě sledovali nejen náladu svého panovníka, ale především jeho zdravotní stav a výkyvy v něm ihned hlásili účastníkům své sociální sítě. Nový dvůr dával šanci novým lidem. Jelikož trůn byl po roce 1657 nadlouho obsazen Leopoldem I., zastávaly zprvu významné pozice ti, kteří k němu přilnuli ještě jako k druhorozenému synovi císaře. Proto také kariéra Františka Augustina z Valdštejna stoupá strměji než mladšího Karla Ferdinanda, jenž musel na její vrchol počkat až do konce 17. století. Přestože si oba bratři rozuměli, je cítit z dopisů Karla Ferdinanda v uvedeném období jistou hořkost a snad i trochu závist. Sleduje postupné omezování vlivu svého bývalého pána, hofmistra Ferdinanda IV. blahé paměti, knížete Auersperka, protože „*řízení dvora by mělo přejít do jiných než jeho rukou.*“³³² Mezi nejvlivnější osoby u dvora nyní počítá Jana Ferdinanda Portiu, Jana Adolfa ze Schwarzenberku a také Gundakera z Ditrichštejna. Zatímco se František Augustin pokoušel získat místo v císařově osobní gardě přes dolnorakouského zemského maršálka Jana Františka z Trautsonu, Karel Ferdinand stále udržoval styky s Auersperkem.³³³

³²⁹ Mark HENGERER, c.d. , s. 78 an.

³³⁰ Z 15. února 1656 je zachován jeho dopis českým místodržícím, kde je prosí o pas pro svých padesát mužů, které chtěl převést přes Čechy do Horních Rakous na určené místo. Slibuje, že cestou nebudou žádné potíže („in guter ordnung ohne männigliches belästigung...“). NA Praha, Autografy II, z Valdštejna, Karel Ferdinand.

³³¹ Poté, co Karel Ferdinand odjel převzít komornický klíč, o něm prohlásil pražský arcibiskup Harrach ve svém deníku: „Carl Ferdinand hat diesem Tag [31.8.1657] den Cammerschlüssel bekommen, hofet nun bald von hinnen wieder zur Armée expedirt zu werden.“

³³² ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 153 (Karl Ferdinand), 11.8.1657: „das directorium in anderen als seine hand aus den ministris kummen sollen.“

³³³ „Mein Bruder praesentiert Guardi Hauptmann zu sein, habe mit Graf Franz daraus negotiert, zweiffle stark an einen gutten effect von neuen werbungen, saget man nichts, habe gestern bei den fürsten gegessen und wohl eine Stunde mit ihm geredet.“ Tamtéž.

Ani František Augustin nehodlal jít ve stopách svého otce a zvolit si na delší čas vojenskou kariéru, byť k ní měl výrazně blíže než jeho mladší bratr. Jeho začlenění ke dvoru druhorozeného Leopolda mu po smrti Ferdinanda IV. přineslo zářnou kariéru v blízkosti nového následníka, který jej nedlouho po nástupu, patrně hned roku 1659, zařadil mezi svou tělesnou stráž.³³⁴ Vedení její pěší složky, tzv. trabantů, převzal o pět let později. Jako hejtman trabantů měl přístup do císařova soukromí a informace o něm sděloval Karlu Ferdinandovi, pro něhož měl bratr brzy větší cenu než stále slabší Auersperg. Vztahy mezi oběma sourozenci trochu kazil fakt, že František Augustin nerad psal a absence jeho dopisů brala Karlu Ferdinandovi možnost aktivněji se angažovat v boji o významnější dvorské pozice.³³⁵ Pochopitelně využíval svých kontaktů a setkával se s předními hodnostáři počínaje Janem Adolfem ze Schwarzenberka přes Jana Ferdinanda Portiu až k Františku Adamovi z Losensteinu, jehož dcera a dědička se měla stát manželkou jediného syna Karla Ferdinanda. Rád také přijímal pozvání na slavnostní události konané ve vídeňských palácích, například na svatbu dcery Jana Weikharda z Auersperku Marie Františky s Jindřichem Františkem z Mansfeldu.³³⁶ Zvláště intenzivní styky pak udržoval s budoucím říšským vicekancléřem Gottliebem z Windischgrätzu, s nímž strávil dobu během turecké vojny roku 1664. V Řezně, daleko od válečné vřavy, si pochvaloval Windischgrätzovu společnost, neboť prý hrabě s sebou přivezl z Vídně „mnoho zajímavých předmětů.“³³⁷ Nic přitom nevadilo, že s Windischgrätzem vedl spolu se svými bratry dědický spor.³³⁸ Zatímco Karel Ferdinand se pomalu etabloval ve dvorském prostředí, prodělal na začátku 60. let 17. století František Augustin poslední pokušení opustit Vídeň, kde si díky Leopoldově přízni vybudoval slibnou pozici, a věnovat se johanitskému řádu. Roku 1661 zemřel český velkopřevor johanitů Vilém Leopold z Tattenbachu, prezident štyrské válečné rady a blízký přítel arcivévody Leopolda Viléma,³³⁹ a Valdštejn se hodlal o uprázděné místo ucházet. Vše zmařilo rychlé jmenování Adama Viléma Vratislava z Mitrovic do čela české provincie, které znamenalo definitivní setrvání Františka Augustina u dvora. Přes sliby zemřelého Tattenbacha dostal Valdštejn pouze penzi ve výši 1000 říšských tolarů. Tím skončily jeho snahy aktivněji vykonávat svou

³³⁴ To také vysvětluje, proč se s Františkem Augustinem jako komorníkem setkáváme pouze v letech 1658 a 1659.

³³⁵ „ihr Fest beschreibet mir theils der Graf Trautson, weillen mein Bruder sich wenig mit Schreiben delectiret.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand]), kart. 312, 9.2.1663.

³³⁶ O své účasti na této slavnosti tamtéž, 29.11.1663.

³³⁷ „die gesellschaft des Grafen von Windischgraetz ist gar zu angenehm, so hat viel curiose sachen mitgebracht...“ Tamtéž, 13.4.1664.

³³⁸ Základem sporu byl nejasný testament Markéty Salomeny Slavatové. Dále RAV, inv. č. 3032, sign. I-9/11, kart. 9.

³³⁹ O pozici Tattenbacha u dvora a v okolí Leopolda Viléma dále Robert J. W. EVANS, Vznik habsburské monarchie, s. 412, 416.

řádovou roli, ačkoli si nadále udržoval cenné kontakty v Římě, kde sloužil jako prostředník pro řadu českých prelátů (Harrach, nejmladší bratr Jan Bedřich z Valdštejna), neboť na oplátku otevíral svým vlivem mnoha římským aristokratům dveře do předpokojů Leopolda I. (kníže Giovanni Battista Pamphili roku 1667).³⁴⁰

Žádný z Valdštejnů sledovaného období nestál tak blízko habsburskému trůnu jako František Augustin. S Leopoldem I. ho pojily kromě povinností také soukromé zájmy, které plnily stránky osobní korespondence. Na jejich rádcích mu panovník sděloval pocity vpravdě soukromého charakteru, vyrovnával se se ztrátou milované manželky Markéry Terezy a radil se s ním ohledně výběru druhé ženy.³⁴¹ Už samotný fakt, že ho panovník začlenil do exklusivního okruhu zhruba třiceti šlechticů, s nimiž si pravidelně vyměňoval (zejména italsky psané) dopisy, svědčí o skutečně mimořádném postavení tohoto Valdštejna.³⁴² Stejným důkazem je i familiérní oslovení „*caro conte*“ i četné poklony, které mu Leopold skládal.³⁴³ František Augustin působil v dopisech jako císařský rádce v politických záležitostech ještě dříve, než se stal oficiálně členem tajné rady. Zdá se, že císař prosazoval svého oblíbence až příliš demonstrativně, hodlal jím obsadit nejvyšší dvorské posty a obstarat mu kardinálský klobouk. Tento problém by zasloužil hlubší zkoumání, neboť v něm narážíme na skutečná omezení panovníkovy absolutní moci. Pokud předpokládáme, že byl Leopold ve svých dopisech upřímný, musíme si nutně položit otázku, jak je možné, že toho pro svého chráněnce prosadil tak málo: kardinát ambiciózní Valdštejn vůbec nedostal a dokonce byl minimálně jednou odmítnut, než se stal roku 1672 tajným radou!³⁴⁴ Důvodem může být fakt, že Valdštejn postrádal výraznější politickou zkušenost a ačkoli si s Leopoldem evidentně

³⁴⁰ Srov. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. VII., s. 866 (13.8.1667); s. 874 (22.8.1667).

³⁴¹ Této maličkosti si všimla Petra VOKÁČOVÁ, Příběhy o hrdé pokoře, s. 225. RAV, inv.č. 3519, sign. III-4/1, kart. 52, č. 65, 19.6.1673.

³⁴² Dokonce ani s Karlem Ferdinandem v Polsku či s Karlem Arnoštem v Portugalsku si Leopold I. osobně nedopisoval, ačkoli právě habsburští vyslanci v zahraničí tvořili snad nejpočetnější skupinu (případ vyslanec v Benátkách Humprechta Jana Černína z Chudenic). Srov. Petr MAŤA – Stefan SIENELL, Die Privatkorrespondenzen Kaiser Leopolds I., in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16. – 18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch, Wien-München 2004, s. 837-848.

³⁴³ „Ich möchte aber glauben, daß es [das Übel, myšlena nemoc – pozn. J. H.] bald vorübergehen wird. Glaubet mir, daß ich euch liebe und daß ich nach Mitteln suche und suchen werde, euch zu trösten und euch meine Gnade zu zeigen, wie ich es auch bisher gern getan habe. Ihr selbst aber als kluger Mann, könnt selbst wohl ermessen, daß man nicht alles auf einmal tun kann, und daß gut Ding seine Weile haben will, wie mit mündlich noch mehr vertraulich besprechen könne.“ RAV, inv. č. 3519, sign. III-4/1, kart. 52.

³⁴⁴ Srov. Helga KIRCHBERGER, Briefe Leopold I. an P. Emerich Sinelli, dizertace Universität Wien, Wien 1953, s. 44-47. Valdštejna odmítnutí velmi mrzelo: „Allein ist mir herzlich leid und schmerzet mich in der seelen, daß ich von etlichen begebenheiten geneigt werde, zu glauben, welcher gestalt ihre mayestät diese allzeit mit höchsten Eiffer gewisse und noch leistende dienst ihero nicht mehr also angenehm sein lassen, in deme mir bishero auch die geringste kaiserliche Gnaden vor [= für] mich und die meinige abgeschlagen werden.“ RAV, inv. č. 3521, sign. III-4/3, kart. 52. Důvod viděl pochopitelně v závisti okolí: „und wann den auch der Neid meiner Müssgünner meine so wenig als nun dero sein mögen, sich befindende Talenta und gaben allzuwenig guetheissen.“

dobře rozuměl, pro dobro monarchie toho na rozdíl od svého otce Maxmiliána i bratra Karla Ferdinanda udělal pramálo. Ve své žádosti o místo tajného rady ostatně uvádí jako svou hlavní přednost vedle starobylosti a zásluh svých předků věrnost panovníkovi prokazovanou svou neustálou přítomností v jeho blízkosti.³⁴⁵ Přímý kontakt s nejvyšší politikou a schopnost učit se z praxe považuje za svou hlavní přednost: „*patřím mezi ty, kteří se nechtějí učit o záležitostech velké politiky z knih, protože v poznání zájmů předních knížat a panovníků je nutné neustálé cvičení a pozorná služba.*“³⁴⁶ Prospěšnost účasti na zasedání tajné rady vidí v tom, že je schopen posoudit často protichůdné závěry ostatních a na základě zkušenosti nabídnout s upřímností a poctivostí císaři celkové, shrnující stanovisko.

Podobně jako později Karel VI. svému oblíbenci Althannovi také Leopold I. svěřil Františku Augustinovi načas do péče vrcholnou instituci vlastní umělecké propagandy: dvorský stavební úřad.³⁴⁷ Jak Valdštejn, tak Leopold však milovali především divadlo a hudbu,³⁴⁸ dokladem je ostatně oněch 113 zachovaných vzájemných dopisů. Své bohatství a sociální status stavěl Valdštejn na odiv velmi často: roku 1666 se chlubil italským cestovatelům kočárem, který si prý nechal vyrobit v Paříži a stál ho 4000 zlatých.³⁴⁹ Dobrý vkus hejtmana císařovy pěší stráže přivedl do Vídně obchodníky ze západní Evropy, antverpský obchodník s uměním Guillermo Forchondt si otevřel ve Vídni filiálku, obchodní dům Gulden Zuilen na Judenplatzu, díky Valdštejnově zájmu a tentýž aristokrat u císaře vymohl pro Forchondtovy syny titul dvorních klenotníků.³⁵⁰ Valdštejnovo postavení u dvora nebylo možné přehlédnout a žádný popis vídeňského dvora, ať už ho nacházíme v oficiálních průvodcích či diplomatické korespondenci, nevynechá jeho postavu. Benátský vyslanec Zuanne Morosini ho po Lobkovicově pádu považuje vedle Ferdinanda z Ditrichštejna za nejmocnějšího muže u dvora: „*mezi jinými se ustálili dva císařovi favorité: jeden je hrabě Ditrichštejn ..., druhý hrabě Valdštejn, maltézský rytíř a kapitán gardy. ... Druhý má oproti*

³⁴⁵ „in deme [eigenen gegenwertigen Dienst – pozn. J. H.] ich nunmehr von 14 Jahren hero ... bey dero Mayestät kaiserlichen Persohn ohne Unterlassung einiges Tages verharret. Gestalten dann, mit was Eiffer und Wachsamkeit deroselben ich sowohl in ihren großen Krankheiten, als auch kleinen Unpäßlichkeit stetigs abgewartet, nicht weniger mit was Höffigkeit ich dero Befehl in vielen und vielen gelegenheiten, welche andere gescheucht und von sich geschoben, werkstellig zumachen, mir angelegen sein lassen, solches alles ist Ihrer Majestät und dero höchsten Guete selbsten bekannt.“ Tamtéž.

³⁴⁶ „Großer Herren anliegenheiten lehrnen sich nicht aus denen Büchern, dann so dieses bestünde, were ich gewiß nicht derletzte, weillen aber zu Erfahrung hoher Fürsten und Regenten Interesse ein stets verende Übung und wachtsames Exercitium erfordert wird...“ Tamtéž.

³⁴⁷ Srov. Brigitte POHL, *Das Hofbauamt. Seine Tätigkeit zur Zeit Karls VI. und Maria Theresias*, dizertace Universität Wien, Wien 1968, s. 6.

³⁴⁸ Např. RAV, inv. č. 3519, sign. III-4/1, kart. 52, 26.5.1662.

³⁴⁹ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 273.

³⁵⁰ Srov. Lubomír SLAVÍČEK, *Artis pictoriae amatores*, in: Týž (ed.), *Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství*, Praha 1993, s. 103-106. Také TÝŽ, „Sobě, umění, přátelům. Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650-1939“ Brno 2008, s. 30-34.

němu [myšleno oproti Ditrichštejnovi – pozn. J.H.] *ducha uhlazeného, dobré mravy a požívá velké vážnosti od téhož.*³⁵¹ Většina zahraničních pozorovatelů vídeňského dvora u jeho osoby nešetřila superlativy, dokonce i francouzský rezident Grémonville, pravděpodobný autor rukopisného portrétu vídeňské vlády z roku 1671, ho označil jako šlechtice „*střední postavy, tmavě hnědých vlasů, s příjemným obličejem, melancholickým vzhledem, čestnými a uměřenými mravy, přemýšlivým duchem, v němž se odráží pracovitost i jakýsi důvtip.*“ Grémonvillovo svědectví spojuje jeho úspěch s faktem, že na rozdíl od svého bratra Karla Ferdinanda byl František Augustin souputníkem císaře Leopolda dřív, než tento získal nárok na trůn, a také s Valdštejnovou zálibou v hudbě, komediích a zkrátka ve všem, co miluje také císař.³⁵² Grémonville působí jako velmi dobře poučený pozorovatel a neváhá se pustit ani do valdštejnské historie a do ožehavého tématu přežití Valdštejnů u dvora po pádu vévody frýdlantského.³⁵³ Ve zbytku textu připomíná Valdštejnovu zbožnost, jež vedla k jeho zařazení mezi rytíře sv. Jana a úsilí stát se kardinálem.³⁵⁴ Přes vytrvalost, s níž cestoval do Říma uspišit svou věc, i přes císařovu podporu, se mu na vytouženou hodnost nedařilo dosáhnout a začal se stávat terčem dvorských debat³⁵⁵ a škodolibých narážek: „*domnívám se, že nebude moci dosáhnout toho, aby si oblékl purpurový plášť a dostal úřad vyslance u římského dvora, ač o obojí usiluje s velikou netrpělivostí.*“³⁵⁶ Císař se opravdu snažil a do Říma poslal minimálně šest žádostí v průběhu let 1672 až 1673, v nichž vychvaloval svého oblíbeného

³⁵¹ „Li più stabiliti fra gl'altri nell'Imperiale favore, sono li conti de Dietrichstein ..., et il Conte Valestein, Gran Croce di Malta, e Capitano della Guardia. ... L'altro di spirito più trattabile, e ben accostumato, attende con molta estimatione di se medesimo, d'essere fra Cardinali ammesso, gia che honorato da Sua Mta, della nomina, sollecita con i suoi desiderii, più numerose vacanze.“ Joseph FIDLER (ed.), *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im 17. Jahrhundert I-II*, Fontes Rerum Austriacarum 26-27, Wien 1866-1867, zde II. díl, s. 152.

³⁵² „Son application particulière a la musique, aux comédies et aux plaisirs de l'Empereur n'a pas peu contribué a lui donner d'abord les bonnes grâces de ce prince et a les lui conserver dans la suite.“ Alfred F. PRIBRAM (ed.), *Aus dem Berichte eines Franzosen über den Wiener Hof in den Jahren 1671 und 1672*, in: *MIÖG* 22, 1891, s. 270-296, zde s. 281. Zpráva je uložena v Bibliothèque Nationale Paris, sign. MSS Fr 8997, Suppl 4182.

³⁵³ „Le crédit du duc lui [Maxmiliánovi z Valdštejna – pozn. J.H.] servit a la cour, mais son mérite particulier joint a sa bonne conduite le mit en état de s'y soutenir de lui-même et de n'être point accablé par la chute de ce grand général...“ Tamtéž, s. 280.

³⁵⁴ „[il est] de médiocre taille, fort brun, le visage agréable, l'air mélancolique, les manières utiles et honnestes, un Esprit de reflexion dans lequel il paroît de l'application et quelque finesse...“ Citováno podle Jean BÉRENGER, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1975, s. 242. O kardinálátu pro Františka Augustina také Karel Ferdinand Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu, *ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand])*, kart. 312, 13.4.1664.

³⁵⁵ Tamtéž, 8.8.1675: „Graf Frantz ist ganz in den cardinalischen angelegenheiten beschäftigt und willen es was schwer hergehet...“

³⁵⁶ „credo non potrà fare maggior passata di quello li portarà la Porpora, è l'Ambasciata di Roma, e desidera l'una e l'altra con troppa impazienza...“ Anonymní popis císařského dvora z roku 1675 *Scrittura sopra la Corte e Ministri di Vienna*, citováno podle Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 842. I v dopisu císaři, v němž prosí o hodnost tajného rady, nezastírá, že je kardinálát jeho hlavním cílem: „also zwar das von mein endliches Ziell gewesst were Cardinal zu sein, ich nunmehr vielleicht nicht weit von dem zweck sein würde, in ansehung ich daselbst zu Rom einen Clericatum Camerae mit großer gelegenheit hette haben, und mit denen Verwendungen auch ansehlich halten, wie ich es alhier thue und erweise.“ RAV, inv. č. 3521, sign. III-4/3, kart. 52.

Valdštejna tím nejvybranějším způsobem³⁵⁷ a připomínal papeži, že v případě Francouzů či Španělů není problémem jmenovat kardinála-vyslance na žádost tamějších králů. Důvod, proč byl Valdštejn v Římě nepřijatelný, leží v tamějších archivech a rozhodně si zaslouží podrobnější zkoumání. Ostatně nenaplněná touha po kardinálském klobouku nebyla mezi dvorskou aristokracií ničím výjimečným, stačí připomenout snahy mladého Humprechta Jana Černína z Chudenic, či starého Jana Weikharda z Auersperka. Žádný z nich však neměl tak silnou podporu císaře, ani neměl tolik kontaktů v nejvyšších církevních kruzích.

Vrcholem kariéry Františka Augustina z Valdštejna bylo jmenování nejvyšším maršálkem, provedené podle ceremoniálních zvyklostí, jež patřičně zdůraznily osobu, které se dostalo této pocty patřit mezi dvorskou špičku. Slavnostní instalace začala 24. dubna 1683 poté, co skončilo v pravé poledne zasedání tajné rady. František Augustin byl přiveden nejvyšším hofmistrem Albrechtem ze Zinzendorfu do rytířského sálu, kde na stupních seděl pod baldachýnem císař. Tam byl veřejně představen jako nový hodnostář celému dvoru a zejména všem, kteří pod něj měli v budoucnu obedičně spadat (přisedící soudu nejvyššího maršálka, dvorní ubytovatel, profous atd.).³⁵⁸ Přes vysokou dvorskou funkci nepřestával být johanitou, tato jeho „druhá přirozenost“ se objevovala nejen jako součást jeho reprezentace, ale měla pro něj právní důsledky. Aby mohl kupříkladu sepsat svobodnou závěť, musel věnovat nemalou sumu 18000 zlatých na výstavbu opevnění na Maltě, získat papežský dispens a povolení velmistra johanitů Lascaria.³⁵⁹ V úřadu nejvyššího maršálka Valdštejn také zemřel, 11. srpna 1684. Jeho tělo skončilo podle poslední vůle ve valdštejnské kapli augustiniánského kostela vídeňského Hofburku, kde za něj mělo být slouženo 3000 mší.³⁶⁰ Ostatně celý testament svědčí o jeho zálibě v umění a drahých předmětech, z nichž ty nejvzácnější odkázal přímo svým příbuzným a přátelům: komornímu prezidentovi Kryštofu Františku Vratislavovi z Mitrovic diamantovou jehlicí a maltézský kříž ze stříbra, své sestře a Vratislavově manželce Marii Alžbětě perly a diamanty, proslulý *Sammetenwagen* dostal synovec Arnošt Josef. Vedle toho disponoval tento šlechtic skutečně velkým majetkem, jen svému bratru a univerzálnímu dědici Karlu Ferdinandovi odkázal na hotovosti 30000 zlatých,

³⁵⁷ „eo minus dubitare possimus, quin eadem Sanctas sua proxime vacaturis inter Rev. Cardinales locis primam, quae par est nominat, iterum nostri consilarii arcani Francisci Augustini Comititis a Waldstein, viri tam generis claritate, quam meritorum ac virtutum praestantia omni exceptione acte maioris, nobisque iis nominibus charissimi rationem sit habitura.“ RAV, inv. č. 3521, sign. III-4/3, kart. 52, 15.7.1673.

³⁵⁸ Popis instalace uložen v ÖStA Wien, HHStA, Hofarchive, Zeremonialprotokolle (ZA-Prot) 4, fol. 61-62.

Víceméně stejně probíhala instalace nejvyššího maršálka Karla Arnošta 19. června 1705. Tamtéž, ZA-Prot 6, fol. 363-364.

³⁵⁹ Uložen RAV, inv. č. 84, kart. 18, 4.4.1672. Povolení velmistra Paula Laskis-Castellarda (=Lascarius) získal už 9.12.1654. RAV, inv. č. 198. Také RAV, inv. č. 3520, sign. III-4/2, kart. 52. Zde také jednání o dané záležitosti.

³⁶⁰ Tamtéž. Ze zbožných odkazů je třeba zmínit 24000 zlatých na stavbu kapucínského kláštera v Třebíči.

jež měl schovány v arcibiskupském paláci, štědré byly také odměny sekretářům (například Italu Manchettimu) a pážatům, mezi nimiž nechyběla některá patrně francouzského původu (François Philippe Chacon).

Posledním činem, kterým Maxmilián z Valdštejna podpořil před svou předčasnou smrtí kariéru svých synů, bylo jmenování Karla Ferdinanda z Valdštejna do funkce říšského dvorského rady. Tento úřad byl pro mladého Valdštejna poslední záchranou, protože se předtím i potom snažil neúspěšně prorazit v zemských službách po vzoru svého staršího bratra Ferdinanda Arnošta jako přísedící zemského soudu nebo alespoň jako rada soudu apelačního. Každé začátky jsou těžké a u budoucí hvězdy habsburské diplomacie to, zdá se, platilo dvojnásob. Po smrti svého otce Maxmiliána se snažil udržovat kontakty v Čechách, což se mu s výjimkou kardinála Harracha nedařilo. Občas propadal beznaději a dokonce si stěžoval, že kromě hraběte Šlika, který je neustále pryč, nemá v Čechách nikoho, o koho by se mohl opřít.³⁶¹ O to významnější byla pro něj právě říšská dvorská rada.

Ta patřila k druhému stupni iniciace dvorské kariéry a zpravidla následovala po několika letech v komornické službě. Zásadním omezením, které musel respektovat i císař, neboť vycházelo mimo jiné z pravidelně obnovovaných článků volebních kapitulací, bylo, že na panské lavici směl zasedat jen ten šlechtic, který disponoval říšským majetkem. Na rozdíl od jiných českých a moravských šlechtických rodů (Lichtenštejnové, Kounicové, Lobkovicové) však Valdštejnové říšský majetek nedrželi, přesto měli titul říšského hraběte s právem sedět na švábské rytířské lavici a od roku 1654 dokonce privilegium bez majetku (!) zasedat ve švábském hraběcím kolegiu s tím, že si majetek v Říši do deseti let opatří.³⁶² Jednalo se o výjimečné privilegium, patrně zcela účelově udělené Maxmiliánovi z Valdštejna Ferdinandem III. během dlouhého pobytu na říšském sněmu.³⁶³ Podobně jako komornickou hodnost, ani funkci v radě nevykonával Karel Ferdinand z Valdštejna kontinuálně. Na panskou lavici říšské dvorské rady zasedl po Maxmiliánově intervenci 19. února 1655, tedy

³⁶¹ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand], kart. 449, 24.5.1656 (dopis Františku Albrechtovi z Harrachu). Také Mark HENGERER, Kaiserhof und Adel, s. 390 (pozn. 1392).

³⁶² „daß derselbe mit einer freien Reichsgraftum oder Herrschaft in dem römischen Reich sich lengstens innerhalb zehen jahren versehen.“ Rozhodnutí švábského kolegia 4.4.1654 uloženo v RAV, inv. č. 4452, sign. VIII-1, kart. 263, fol. 30.

³⁶³ Celá tato problematika je velmi složitá a dosud neprozkoumaná. Maxmilián patrně musel slíbit, že si obstará říšský majetek, k čemuž nedošlo. O obnově hodnosti ve švábském kolegiu se ucházel později jeho prapravnuk Emanuel Filibert z Valdštejna na začátku června 1774. Byl přijat od začátku roku následujícího i s celým potomstvem a to jen na základě zaplacení sumy 10000 zlatých, neboť majetek v říši nebyl od roku 1741 nutný. (k tomu prameny v RAV, inv. č. 4426, sign. II-4, kart. 257). Srov. též Versuch einer Theorie von der innern Collegialverfassung des schwäbischen Reichsgrafenstandes, Kempten 1788, s. 20. Za příslušnou citaci a konzultaci v této otázce děkuji dr. Petru Maťovi.

den po otcově smrti, a poté až o rok později.³⁶⁴ Následovala další přestávka způsobená vojenskou zkušeností a trvalá vazba na úřad od roku 1659 do začátku roku 1675. Přítomnost u dvora byla přerušována cestami do Čech (jež ale nebyly tak časté jako v předchozím, komornickém období) a také do Říše, které lze považovat za služební (srov. kap. 4.1.). Bohaté zkušenosti z Říše pak mohl rozvinout v Anglii a na nijmegenenském mírovém kongresu. Během pobytu v ostrovním království bylo jeho členství v radě pozastaveno a znovu byl do ní uveden až po návratu 22. března 1679.³⁶⁵ Jednalo se však pouze o formální opatření, protože na základě vlastních zásluh došlo ke jmenování Karla Ferdinanda do nejvyššího poradního grémia panovníka, do tajné rady.³⁶⁶ Funkce v říšské dvorské radě znamenala neustálé cestování, jedinci sedící na panské lavici – jichž bylo zpravidla o několik více než jejich učených kolegů - se starali o reprezentaci zájmů císaře za území Říše. Když do každoročního itineráře započteme cesty mezi Prahou, Vídní a valdštejnskými statky, byl Karel Ferdinand v neustálém pohybu. A nejen on: doprovod mu na většině cest dělala manželka Marie Alžběta a také jejich malý syn Karel Arnošt.³⁶⁷ Aby si ukrátili dlouhou chvíli na cestách, absolvovali je šlechtici vázaní u dvora společně. Takto vyrazili společně do Vídně z Prahy na svatého Martina 1664 Karel Ferdinand z Valdštejna s českým vicekancléřem Františkem Oldřichem Kinským, a to v doprovodu šestnácti plně naložených kočárů. Není jisté třeba zvláště zdůrazňovat, že společná cesta sloužila k prohlubování osobních kontaktů i k řešení společenských (a možná i politických) problémů.³⁶⁸ Ostatně oba strávili na cestách ještě mnoho společných kilometrů a pobývali spolu i na mírovém kongresu v Nijmegen.³⁶⁹

Císařská posláni zaplňovala život říšského dvorského rady Karla Ferdinanda v 60. a 70. letech 17. století: v červenci 1665 jel po vyměření tyrolské linie do Innsbrucku organizovat přesun tamějšího habsburského majetku, dvora i moci do Vídně.³⁷⁰ Dynastické zájmy

³⁶⁴ Oswald VON GSCHLIESSER, c.d., s. 273. Potvrzení od Leopolda I. 26. listopadu 1658, tamtéž, s. 277. „...ward an dem Tage, da sein herrn Vater dies zeitliche geseget, in Reichs-Hof-Rath aufgenommen.“ Franz Christoph VON KHEVENHÜLLER, Conterfet Kupfferstich II., Leipzig 1722, s. 93-96. Také ÖStA Wien, HHStA, Hofarchive, OMeA SR 186, Hofstaatsverzeichnisse, fol. 207.

³⁶⁵ Stefan SIENELL, Die Geheime Konferenz, s. 193-194. Dále HHStA, Hs. Weiß 706/23, fol. 21.

³⁶⁶ V seznamu dvořanů Leopolda I. z roku 1683 zaznamenáváme Karla Ferdinanda v kategorii tajných, nikoli říšských dvorských radů. SOA Litoměřice, Biskupství litoměřické, sign. B I F 47 (Collatio, was Kayser Leopold sowohl aus dem römischen Reich, als auch dero Erbländern jährliche Einkommens, was zur Bestreitung dero Hofstatt etc. angewendet wird).

³⁶⁷ O zimním přesunu Marie Alžběty a půlročního Karla Arnošta z Prahy do Vídně na konci roku 1661 píše kardinál Harrach: „Carl Ferdinand wird morgen wieder aufs gut [Hradiště] hinaus und sambt der Frauen erst in drei Wochen wieder da sein und da erwarten, daß das Wetter etwas milder werde, damit er weib und kind wieder ohne Beschwärenis zu Wien bringen möge.“ Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. VII., s. 294 (27.12.1662).

³⁶⁸ Tamtéž VII, s. 558 (11.11.1664).

³⁶⁹ Srov. Oswald VON GSCHLIESSER, c.d., s. 520. Třetím císařským vyjednávačem v Nijmegen byl svobodný pán Johann von Goeß.

³⁷⁰ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 153, (Karl Ferdinand), 19.7.1665.

vládnoucího rodu jej vyslaly roku 1666 do Tridentu, kde měl vítat císařovnu Markétu Terezu, což způsobilo závistivé pohledy ostatních dvořanů a v ambiciózním Valdštejnovi zasel naději, že by se mohl stát jejím štolmistrem.³⁷¹ Navíc se musel starat jako hlava Valdštejnů o klíčové rodinné záležitosti, kvůli nimž si vždy „odskočil“ do Čech (kardinálu Harrachovi vždy oznámí, že hodlá vykonat „*ein Sprung in Böhme*“³⁷²) nebo na Moravu, roku 1666 se musel například postarat o výkon testamentu třebečského Adama Františka a o další osudy zdejšího fideikomisu; téhož roku ho čekala i nemilá povinnost vyřešit zadlužení svého hrádeckého strýce Jana Viktorína, jehož považoval za hodného, vzdělaného, ale silně nepraktického.³⁷³ Karel Ferdinand nikdy nesklízel takový obdiv svých současníků, dvořanů i cizích vyslanců, jako jeho skvělý starší bratr František Augustin. Také v době, kdy stál kolem roku 1700 na vrcholu své kariéry i politické moci, si někteří diplomati neodpustili jedovatou poznámku o jeho „prostředním duchu“ (holandský Hamel Bruyninx³⁷⁴). Byl to však on, kdo držel valdštejnský rod pohromadě a cítil za něj zodpovědnost, a jehož zájmy se neomezovaly, alespoň do 80. let 17. století, pouze na vídeňské prostředí. Nezbytné rozkročení mezi Vídní a jeho českými statky pak končí zhruba s prodejem Mnichova Hradiště synovci Arnoštu Josefovi, čímž na svého příbuzného vložil také starost o rodinné záležitosti a sám se mohl plně začít věnovat dvorskému prostředí, v němž dosáhl skvělých úspěchů.

Jestliže obecně platilo, že učení členové říšské dvorské rady dostávají vyšší plat než jejich urození kolegové, a to „*wegen grösserer Arbeit*“³⁷⁵, kterou v orgánu odvádějí, pak toto tvrzení v jednotlivých případech neplatí. Na panské lavici totiž v průběhu dějin této slovné instituce zasedlo několik urozenců, kteří svou kariéru spojili právě s ní; pro ně říšská dvorská rada nebyla jen přestupní stanicí, fórem, na němž mohli prokázat věrnost panovníkovi a získat zásluhy, služba zde se naopak stala jejich celoživotní náplní. Příkladem může být obdivuhodná kariéra Maxmiliána Adama z Valdštejna, pocházejícího z chudé žehušické linie

³⁷¹ Tamtéž, 12.6.1666: „Ich habe Euer Eminenz [kardinál Harrach – pozn. J.H.] gehorsambst berichten sollen, dass ich das gluck werden habe, sie auf dieser rais nacher Trient zu bedienen, in dem Ihre May[estät] sich gnädigt resolviret, die Obriststallmeister=Stelle aufzutragen, so mir von vielen beneüdet wird und nicht wenig disgusti verursacht.“ O cestě jeho bratra Františka Augustina, který měl vítat svou budoucí paní až ve štyrském Loibenu srov. dále (pozn. 501).

³⁷² Např. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 153, (Karl Ferdinand), 9.8.1665.

³⁷³ Srov. lítost nad smrtí Jana Viktorína sdělil Valdštejn v dopise Ampringenovi. ÖStA Wien, HHStA, Große Korrespondenz, sign. G.C.30C, 18.4.1666, fol. 456-457: „darauf hatt allerhöchste auch den gutten graf Victorin von Waldstein von dieser welt abgefördert, welcher todt so verblitzlich auf den anderen mich ganz bestürzt gelassen, welchen allerzeit gedragener lieb und nahen blut-verwandnus noch mehr aber, daß der letzte viel schon erwachsene kinder keine mittel verlassen...“

³⁷⁴ „[Karel Ferdinand je] homme fort tranquille, paisible et honnête se mêlant plus de sa charge de ménager l'esprit de son maître et de ses propres affaires que de celles du public“. Hamel Bruyninx 22.1.1701. Citováno podle Max BRAUBAUCH, Princ Eugen von Savoyen. Eine Biografie I., München 1963, s. 427.

³⁷⁵ Eucharius Gottlieb RINCK, Leopolds des Grossen Römischen Kaysers wunderwürdiges Leben und Thaten I-II, Leipzig 1708, I. díl: s. 149.

rodu. Nedobrá výchozí situace zapříčiněná povahou jeho otce zkomplikovala Maxmiliánu Adamovi vstup do nejvyšších pater habsburské politiky, do nichž se musel celý svůj dlouhý život trávající osmdesát let složitě probíjovat. Cílevědomost však slavila úspěch a kariéra tohoto Valdštejna se stala zvláštním případem, v němž vlastní zásluhy výrazně převyšovaly počáteční rodinný kapitál (ekonomický i sociální), byť z matčiny strany při něm stáli hornorakouští Starhemberkové a z otcovy bohatá větev hrádeckých Valdštejnů. Komplikovaná rodinná situace jeho kariéru zpočátku pozdržela, komornickou přísahu složil až v lednu 1658 ve věku dvaatřiceti let: pro srovnání – spolu s ním byl povolán ke službě u dvora také Ferdinand Bonaventura z Harrachu mladší o jedenáct let či Zikmund Helfrýd z Ditrichštejna mladší o devět let. Roční příjem, jenž následoval (480 zlatých) pak byl vítaným příspěvkem do rodinného rozpočtu. Ve prospěch Maxmiliána Adama svědčila i jeho příjemná společenská povaha a nesporná inteligence, která jej jako jediného ze žehušické linie přiváděla do prostředí valdštejnsko-harrachovského uskupení, časté byly jeho návštěvy u kardinála Harracha na Červené Řečici, nejednou s Harrachem soukromě poobědval bez přítomnosti dalších osob, při pobytu v Praze ho nacházíme v nejvybranějších salonech a díky vynikajícímu vztahu s pánem hrádecké linie, Karlem Ferdinandem z Valdštejna, mohl obývat frýdlantský palác na Malé Straně.³⁷⁶

Do říšské dvorské rady byl jmenován 26. března 1669 a uveden 4. listopadu Václavem Eusebiem z Lobkovic jako zralý třiačtyřicetiletý muž; věkem i zkušenostmi převyšoval většinu kolegů na panské lavici.³⁷⁷ Byl zakotvený pevně v síti vídeňského dvora mimo jiné dvěma sňatky. Roku 1666 se oženil poprvé, a to s příslušnicí nového moravského rodu Kateřinou Alžbětou z Verdenberka, vnučkou proslulého tajného rady a rakouského kancléře Ferdinanda II. Jana Baptisty Verdy z Verdenberka,³⁷⁸ kterou prý velmi miloval.³⁷⁹ Po jejím brzkém skonu následovala druhá svatba s Marií Eleonorou Pállfy ab Erdöd, čímž navázal kontakty nejen s významným uherským rodem, ale také posílil již existující vazby na

³⁷⁶ Maxmilián Adam a Karel Ferdinand spolu často cestovali mezi Prahou a Vídní a chodili do salonů společně. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. VI., s. 615-672.

³⁷⁷ ÖStA Wien, HHStA, RHR, Residenzprotokolle, č. 228, fol. 172. Zpočátku s ním seděl v radě i jeho příbuzný Karel Ferdinand z Valdštejna. Asi právě zde vzniklo pouto, které oba příbuzné do budoucna vázalo.

³⁷⁸ K rodinným vztahům dále Harald TERSCH, Prudenter, syncere, constanter. Kanzler Verdenberg (1582-1648) und sein „Giornale“, in: Unsere Heimat 66, 1995, s. 82-111, zde s. 92. Kateřina Alžběta zemřela patrně v souvislosti s těhotenstvím (protokol uvádí mateřské křeče – Mutterfraisien). Srov.

www.austria.gv.at/site/6662/default.aspx (Die Wiener Hofgesellschaft während der Regierungszeit Kaiser Leopolds I. - Todtenbeschauprotokolle), stav k 1.1.2011.

³⁷⁹ Podle svědectví Karla Ferdinanda z Valdštejna „es were ein ganz Romanzo darvon zu schreiben.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ferdinand), kart. 153, 1.4.1666. Brzká smrt Verdenberkové přinesla Maxmiliánu Adamovi určité hmotné statky, neboť se stal jejím univerzálním dědicem (její testament z 10.7.1666 v opisu NA Praha, Schumannova sbírka, inv. č. 812b).

Harrachy.³⁸⁰ Roční plat 1300 zlatých doplňovaný nejrůznějšími přídávky (*adjuta*) nedovoloval příliš okázalou reprezentaci a dokonce ani nákup vlastního domu. Vzhledem k finančním omezením vedl jen omezený počet legací (roku 1690 jel do Neuburku naproti knížeti von Zeidlberg) a jeho práce v radě se podobala spíše činnosti učených právníků než neustále reprezentujících šlechticů. Jednání se účastnil s obdivuhodnou pravidelností, byť zpočátku chybí jeho podpis pod výnosy říšské dvorské rady. A zatímco ostatní členové panské lavice, včetně jeho příbuzného Karla Ferdinanda, odcházeli na vyšší posty, posouval se Maxmilián Adam stále blíže předsednickému místu, až zůstal na šlechtické straně nejstarší. Stal se výjimkou svého stavu, patrně v úřednické práci našel jisté uspokojení a činnost odpovídající svému sociálnímu i ekonomickému postavení.

Na vrcholu kariéry pak čekalo na Maxmiliána Adama vyřizování choulostivých, delikátních a mezinárodně výbušných skandálů. Důvěra svěřená jeho šedinám (bylo mu už sedmdesát let), kterou ho císař poctil, svědčí o tom, jak si tohoto svědomitého úředníka vážil. Roku 1696 měl vyřešit zapeklitý případ portugalského vyslance Karla Josefa de Ligne, markýze d'Aranches. Tento dobrodruh se narodil ve Španělském Nizozemí, ale oženil se do bohaté portugalské rodiny de Sousa, jeho švagr byl arcibiskupem a později i kardinálem. Na konci listopadu 1695 pak velmi okázale vjel jako portugalský vyslanec do Vídně a byl v době, kdy císař potřeboval vzhledem ke španělské nástupnické krizi maximálně přátelské vztahy s iberským státem, u dvora patřičně hýčkáán.³⁸¹ Zvláštní vztahy tak navázal s císařským komorníkem Ferdinandem Leopoldem z Halleweilu, znalcem umění a sběratelem, neboť oba pány spojovala mimo jiné i láska ke karetním hazardním hrám.³⁸² Portugalský vyslanec, který s oblibou přepínal svou reprezentaci, jejíž součástí byly i nákladné dary ženám předních dvorských hodnostářů, se v hazardu nenechal zahanbit a s Halleweilem prohrál sumu 51000 zlatých.³⁸³ Když byl nalezen císařský komorník zavražděn ve Vídeňském lese, podezření celkem logicky a patrně i po právu padlo na Ligne. Vyřešit ošemetnou záležitost, již se kromě císaře, nejvyššího hofmistra Harracha a českého nejvyššího kancléře Kinského zabýval také portugalský král, nakonec připadlo na říšského dvorského radu Valdštejna. Od počátku bylo

³⁸⁰ Matka Marie Eleonory Pálffy ab Erdöd Marie Eleonora, rozená z Harrachu, byla vnučkou Karla z Harrachu, tajného rady Ferdinanda II. a dcerou Leonarda (Linharta) Karla.

³⁸¹ Byla mu například udělena tzv. Particular-Audienz, která jinak příslušela jen španělskému vyslanci. Tamtéž, s. 717 an. Při audienci mluvil císař kastilsky a po ní následovala přijetí i u ostatních členů habsburské rodiny. Císařovně potom přivezl mnoho darů z portugalské Indie.

³⁸² Důvodem, proč byl pověřen právě Maxmilián Adam, mohl být fakt, že se dobře znal s českou větví Halleweilů, především s pánem na Pyšelích Jakubem Leopoldem z Halleweilu. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. VI., s. 503-504 (7.8.1658).

³⁸³ „es ist in Wien nicht unbekannt, dass er [Ligne] öftters an Dames von dem ersten Range praesente bezahlet werden“. Eucharius Gottlieb RINCK, Leopolds ... Leben und Thaten, s. 725 an.

jasné, že se vyslanci nic nemůže stát, protože by to způsobilo mezinárodní skandál, jenž byl při dané zahraničněpolitické situaci nemyslitelný. Valdštejnovo řešení tedy bylo jednoduché, je třeba ochránit vraha před zlobou davu. Pod záštitou císařského rozhodnutí pak vydal ochranný list (*ad advertendam violentiam*)³⁸⁴ datovaný 14. srpna 1696 a určil 150 ozbrojenců, kteří ho měli chránit v jeho novém útočišti u vídeňských trinitářů před lůzou. Pro Ligneho to sice na čas znamenalo konec styků se dvorem a veřejnými místy (kostely)³⁸⁵, domácí vězení či ochranná vazba (záleželo na úhlu pohledu) však netrvala věčně a už o následujícím masopustu se účastnil dvorských veselí. Při jedné z nich se objevil v kostýmu mouřenína, jenž ale kombinací černé a stříbrné připomínal spíše smrtku, načež ho vídeňská společnost překřtila na „mrtvého vyslance“ (*legatus necis*) a lidová tvořivost na jeho osobu složila ne jeden úsměvný epigram, byť s kapkou hořkosti.³⁸⁶

Za normálních okolností by se nikdy Maxmilián Adam nedostal mezi nejužší vedení habsburské monarchie, a tak musely zapracovat okolnosti zcela zvláštní. 12. ledna 1705 zemřel říšský vicekancléř, významný diplomat a jedna z hlavních postav tehdejšího dvorského života Dominik Ondřej z Kounic. Říšský vicekancléř, který namísto mohučského arcibiskupa-arcikancléře fakticky vedl říšskou dvorskou kancelář, byl členem říšské dvorské rady, při zasedání obsazoval místo po prezidentově boku, v čele radů z panského stavu. Kounicovou smrtí se na uvolněné místo posunul služebně nejstarší člen panské stolice, kterým byl po 36 letech věrné služby právě Maxmilián Adam z Valdštejna, na jehož bedra spadla i funkce zastupujícího říšského vicekancléře.³⁸⁷ Chvilé slávy se však Valdštejnovi protáhla na déle než půl roku. Důvodem byly špatné vztahy mezi Vídní a Mohučí, kde sídlil arcikancléř Lothar František ze Schönbornu. Tento konfliktní prelát udržoval napjaté vztahy už s Kounicem zhruba od roku 1696. Po Kounicově smrti navrhnul na uprázděné místo svého synovce Fridricha Karla ze Schönbornu³⁸⁸, což císař odmítl, neboť hodlal na významný post dosadit svou osobu. Mnohé přitom naznačuje, že tou osobou měl být právě Valdštejn, jehož šediny (tedy vyhlídka na to, že jeho úřadování nebude trvat dlouho) z něj činily kompromisního kandidáta.³⁸⁹ Arcibiskup Schönborn trval na svém a přes odpor vídeňského

³⁸⁴ Text listu podepsaného Maxmiliánem Adamem z Valdštejna tamtéž, s. 733-735.

³⁸⁵ „interea tamen satius fore, audientiam non desiderare, neque in capella comparere...“ Tamtéž.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 737. K případu zavražděného Halleweila stručně také Manfred ZOLLINGER, *Geschichte des Glücksspiels: vom 17. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*, Wien-Köln-Weimar 1997, s. 318, pozn. 38.

³⁸⁷ Srov. Oswald VON GSCHLIESSER, c.d., s. 294. Se zastupováním ve významné funkci měl Maxmilián Adam zkušenosti: od srpna 1696 do února 1697 zastupoval Jindřicha Františka Mansfelda v úřadu nejvyššího maršálka.

³⁸⁸ K jeho osobě dále Hugo HANTSCH, *Reichsvizekanzler Friedrich Karl Graf von Schönborn (1674-1746). Einige Kapitel zur politischen Geschichte Kaiser Josefs I. und Karls VI.*, Augspurg 1929.

³⁸⁹ V tomto směru napsal císař dopis do Mohuče 11. ledna a znovu 24. ledna 1705, kde upozorňoval na nutnost „zralého věku a nutných zkušeností nejen v říšských věcech, ale také ve velké politice.“ Srov. Lothar GROSS,

dvora jmenoval už v únoru svého synovce. Rozčilený Leopold, mezi jehož kandidáty nechyběl vedle Jana Fridricha ze Seilernu či Maxe Karla z Löwenstein-Wertheimu také Karel Arnošt z Valdštejna, však mladého Schönborna nepotvrdil, a to až do své smrti v květnu 1705. Navíc byl do Vídně poslán jako mohučský vyslanec další z arcibiskupova rozvětveného příbuzenstva František Erwein ze Schönbornu, který použil u dvora všechny páky, aby svého bratra prosadil na přání strýce do úřadu říšského vicekancléře. Schönbornové, zvyklí provádět v katolických částech Porýní nezakrytou a velmi agresivní klientelistickou politiku, nasadili ve Vídni veškerý kapitál a nakonec dosáhli svého. Jelikož na rozdíl od ostatních centrálních úřadů rozhodl Josef I. o kontinuitě říšské dvorské rady, jež neměla být se smrtí starého císaře rozpuštěna³⁹⁰, zůstal Valdštejn ve svém úřadě i nadále. Mladý Schönborn totiž do Vídně nepospíchal, Josef I. jej sice jmenoval už 15. června 1705, poprvé se zde ukázal až na začátku září a k jeho oficiální instalaci došlo až 11. září. Po tomto datu se staříček Maxmilián Adam vrátil zpět na své místo v říšské dvorské radě, jež držel až do smrti.³⁹¹ Jeho dlouhý a vpravdě neobyčejný život skončil 26. listopadu 1706, jeho ostatky byly uloženy na nejčestnějším místě ve Vídni, ve valdštejnské hrobce dvorního augustiniánského kostela, kde spočinul jako jediný ze žehušické linie Valdštejnů.³⁹²

Vysokého postavení v rámci dvorské hierarchie nemusel šlechtic dosáhnout pouze v blízkosti panujícího Habsburka. Významné místo zaujímaly i takzvané vedlejší dvory dalších příslušníků vládnoucího rodu, mezi nimiž výsadní postavení měl pochopitelně dvůr následníka trůnu a také dvůr panující císařovny. Aristokratičtí otcové jednoznačně preferovali pro své syny obsazení míst u dvora následníka, zejména pokud panující Habsburk již dosáhl určitého věku či neoplýval zdravím: Maxmilián „usadil“ Karla Ferdinanda roku 1647 u dvora Ferdinanda IV., Karel Ferdinand svého syna Karla Arnošta roku 1685 v blízkosti korunního prince Josefa. U potomků ženského pohlaví, jejichž dvorská služba se omezovala víceméně na funkci dvorních dam některé z příslušnic habsburského rodu, měl otec velmi výhodnou pozici, pokud se mu podařilo obsadit svými známými či dokonce sám sebou některou z významných pozic u císařovny dvora. Funkce císařovny strážce, tedy hofmistra dvora panující císařovny, patřila mezi nejprestižnější, a to nejen z hlediska možností v oblasti patronáže a společenských kontaktů, ale i kvůli velké váze, kterou tomuto úřadu přisuzoval

Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806, Wien 1933, s. 62-63. O souhlasu mohučského kurfiřta s Valdštejnovým (dočasným) úřadem ÖStA Wien, HHStA, RHR, Verfassungsakten (VefA) – Reichskanzlei, Fasz. 2, 15.1.1705.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 363-364.

³⁹¹ Lothar GROSS, c.d., s. 348.

³⁹² Waldstein - Materialien zur Geschichte dieser Familie, Strahovská knihovna, sign. DC III 36 (rukopisné poznámky k jednotlivým členům rodu).

sám císař, což se odrazilo mimo jiné ve vysokém platu: k základní sumě 1500 zlatých bylo přidáváno pravidelně 1500 až 2000 zlatých (tzv. *adjuta*). Například roku 1683 bral císařovnin hofmistr Ditrichštejn 3000 zlatých, což ve srovnání vyznívá velmi příznivě: tajný rada měl 2000 zlatých, stejně jako český dvorský kancléř.³⁹³ Počet osob, které spadaly pod císařovninu hofmistra, nebyl velký a struktura připomínala zredukovaný dvůr císaře. Navíc existovala poměrně značná prostupnost mezi dvorem panující císařovny a císaře; obě skupiny osob se velmi často setkávaly, a to jak při každodenním provozu, tak také během slavností. Promíchání dvořanů císaře a císařovny a dokonce i jejich manželek bylo běžné, a to především při habsburských rodinných slavnostech: během křtu malé arcivévodkyně Marie Anny roku 1654 se v průvodu nacházela vedle dvorních dam císařoven Maxmiliána Salmsko-Neuburská z titulu manželky nejvyššího komorníka Maxmiliána z Valdštejna.³⁹⁴ Ostatně on sám několikrát nahradil absentujícího císařovninu hofmistra při nejrůznějších ceremoniálních úkonech.³⁹⁵

Několik valdštejnských dcer mělo tu čest sloužit jako císařovninu dvorní dámy. Na počátku dvorské kariéry většinou stál opět aktivní otec. Téměř učebnicovým příkladem je intervence Maxmiliána z Valdštejna ve prospěch obou dcer Marie Maxmiliány a Marie Kateřiny. Maxmiliánovy schopnosti i kontakty byly vskutku obdivuhodné, všech devět svých dětí dokázal nejen zaopatřit, ale zajistit jim výjimečné postavení. Marie Kateřina zůstala dvorské službě oddána do konce života a nikdy se nevdala. Důvodem mohou být časté nemoci, kvůli nimž se nemohla účastnit ani významných společenských událostí. O to větší náklonnost však získávala u samotné císařovny: Eleonora II. Gonzaga, do jejichž služeb roku 1640 (ihned po smrti své matky) vstoupila, na ní myslela v obou verzích svého testamentu a její náklonnost se vůči slečně z Valdštejna jen zvětšovala.³⁹⁶ V druhé verzi závěti z roku 1655 jí odkazuje nábytek ze tří místností své retirády, majolikové a stříbrné nádoby, dva kočáry a cestovní oltář s mnoha relikviemi. Na smrtelné posteli jí navíc věnovala 5000 zlatých, z nichž jí mají plynout úroky 300 zlatých ročně do konce života³⁹⁷, což lze skutečně doložit v knihách

³⁹³ V letech 1685 až 1690 (od 6.2.1685 do 30.4.1690) dostal Karel Ferdinand plat 7845 zlatých 50 krejcarů jako hofmistr císařovny Eleonory Magdaleny. ÖStA Wien, HKA, HZAB, kn. 130, annus 1685/II, fol. 184-185; kn. 131, annus 1686, fol. 261; kn. 132, annus 1687, fol. 237; kn. 133, annus 1688, fol. 247; kn. 134, annus 1689, fol. 170; kn. 135, annus 1690, 135, fol. 237.

³⁹⁴ Srov. Katrin KELLER, Hofdamen, s. 138.

³⁹⁵ Např. audience dvou dcer a sestry bavorské kurfiřtky Marie Anny Rakouské u císařovny Eleonory II. Gonzagy v Řezně 14. ledna 1653. Maxmilián dámy vyzvedl u kočárů a uvedl do audienční místnosti. Tamtéž, s. 141.

³⁹⁶ Náklonnost byla oboustranná. Marie Kateřina prý oplakala, že musela zůstat v Brucku an der Mur a nemohla doprovázet císařovnu dále na její cestě do Vídně. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. V., s. 143 (30.6.1645).

³⁹⁷ Důvodem měl být závazek, že na ni Marie Kateřina do smrti nezapomene... Tamtéž, s. 168.

dvorské pokladny.³⁹⁸ S náklonností k současným nebo bývalým dvorním dámám se setkáváme u císařoven častěji, i když ne v takto vyhocené podobě. Po smrti bývalé dvorní dámy Eleonory II. Gonzagy Marie Alžběty rozené z Harrachu, manželky Karla Ferdinanda z Valdštejna, se s ní přišly 27. května 1710 k vídeňským augustiniánům rozloučit císařovna-vdova Eleonora Magdalena, panující Amálie Vilemína se všemi u dvora přítomnými arcivévodkyněmi a dvorními dámami.³⁹⁹ Být dvorní dámou znamenalo patřit mezi exkluzivní skupinu žen, jakýsi světský řád, jehož pečeť dotyčná neztratila ani poté, co se vdala.

Většina valdštejských dívek zůstávala u dvora jen po dobu několika let, pobyt zde jakoby simuloval kavalírskou cestu valdštejských mladíků: seznamovaly se tu s dvorským ceremoniálem a mravy; získávaly sociální dovednosti, navazovaly kontakty a tím vlastně završovaly své vzdělání. Přítomnost ve Vídni byla poměrně nákladnou záležitostí, nutnost opatřovat si kontinuálně nově šatstvo, bydlet na vyžadované úrovni, popřípadě brát hodiny cizích jazyků či hudby – to vše stálo otcovský dům nemalé finanční prostředky. Dvorské prostředí však také sloužilo jako velká seznamovací kancelář: dívky si hledaly a zpravidla také nacházely své budoucí ženichy, vázané u dvora a mající před sebou často vynikající kariéru (srov. kap. 5.1.). Vývoj svatebního trhu u dvora byl významnou součástí korespondence nejen ve Vídni, ale i v provinciích: od kardinála Harracha po ostříleného vojáka Maxmiliána z Valdštejna či venkovskou šlechtičnu Zuzanu Černínovou z Harasova jsou pečlivě sledovány námluvy dvorních dam, seznamy možných ženichů a vytvářeny spekulativní soudy o případných manželských párech. Nezřídka museli mladí kavalíři zápasit o přízeň dotyčné dvorní dámy, která si na rozdíl od venkovské šlechtické dcerky udržovala daleko více svobody při výběru budoucího manžela, možná i proto, že konečné slovo a povolení ke sňatku nevydával otec nevěsty, ale sám císař. Marie Maxmiliána z Valdštejna, dcera Maxmiliána, byla od svého vstupu do dvorské společnosti roku 1641 v blízkosti císařovny Marie Leopoldiny Tyrolské neustále obletována nápadníky (Wolfgang Adam z Pappenheimu), ačkoli podle svědectví svého strýce Františka Albrechta z Harrachu nebyla příliš hezká.⁴⁰⁰ Vdala se ale až 20. června 1647 za českého šlechtice Jana Adama Hrzána z Harasova a svatba se konala ve Vídni, odkud novomanželé odjeli na hrzánské statky, kde svému muži Marie Magdalena povila dvě dcery a dva syny.⁴⁰¹ Příklad Marie Kateřiny

³⁹⁸ ÖStA Wien, HKA, HZAB, kn. 133, annus 1688, fol. 102; kn. 134, annus 1689, fol. 36; kn. 135, annus 1690, fol. 108; kn. 136, annus 1691, fol. 93; kn. 137, annus 1692, fol. 192 (zde její dědici).

³⁹⁹ Svědectví sekretáře Neuerera Karlu Arnoštovi z Valdštejna, jejímu synovi. RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 321, 28.5.1710.

⁴⁰⁰ Katrin KELLER, Hofdamen, s. 337.

⁴⁰¹ O návštěvě u Marie Magdaleny v Ahnikově a na Červeném Hrádku (také o prohlídce tří poplužních dvorů hraběte Hrzána, které „so sauber gebauet worden“) píše Harrach ve svém deníku. Alessandro CATALANO –

z Valdštejna však prozrazuje, že existovaly i dámy, pro které byla dvorní služba životním posláním, ačkoli zamezovala dotyčné vdát se. Většina se ale dříve nebo později provdala: Marie Františka, dcera říšského dvorského rady Maxmiliána Adama ze žehušické linie, se po třech letech služby na dvoře Eleonory Magdaleny provdala za Amanda Serényiho (19. dubna 1694), její sestru Marii Alžbětu (Benediktu) provdal otec už po dvou letech služby také za uherského šlechtice a císařského komorníka Jana Jindřicha Kolloniče z Kollegradu⁴⁰²; Marie Eleonora, dcera nejvyššího maršálka Karla Arnošta, si 30. ledna 1706 brala svého příbuzného Jana Josefa, císařského komorníka.⁴⁰³ S koncem valdštejnské přítomnosti ve vysokých vídeňských úřadech od 20. let 18. století klesá i počet dvorních dam z tohoto rodu. V uvedeném období zde zaznamenáváme jen tři šlechtičny z valdštejnského rodu,⁴⁰⁴ navíc všechny z chudší linie Waldstein-Arnau. Sestry Marie Anna a Marie Josefa vstoupily do služeb císařovny Alžběty Kristýny v srpnu 1729, resp. v květnu 1735 zásluhou své ambiciózní matky Marie Barbory, rozené Pállfy ab Erdöd. Zatímco první zde strávila sedmnáct let a provdala se s císařským věnem 1500 zlatých za Fridricha Viléma Kettelera (podobné věno by si patrně chudý rožďalovický otec Václav Josef nemohl dovolit...), mladší Marie Josefa čekala na své štěstí jen čtyři roky, než si ji vzal za manželku její příbuzný Leopold II. Pállfy.⁴⁰⁵

Na rozdíl od většiny svých mužských protějšků – komorníků měly dvorní dámy postaráno o ubytování v rámci fraucimoru a občasně příspěvky na šaty z dvorské pokladny.⁴⁰⁶ Vcelku však byla služba ve fraucimoru císařovny dosti finančně náročná, a tak není divu, že se otec snažil co nejdříve svou mladou dvorní dámu provdat. Dvorská sémiotika⁴⁰⁷ vyžadovala párování dam a pánů, a tak zásobárna urozených slečen sloužila jako zdroj pro

Katrin KELLER (ed.), c.d. VI., s. 113 (26.11.1655). Marie Magdalena zemřela na vodnatelost v Červeném Hrádku 29. května 1658 (Tamtéž, s. 468 (29.5.1658)).

⁴⁰² Stalo se tak 30. května 1701. U obou sester byl výběr uherských ženichů určen patrně tím, že jejich matkou byla Marie Eleonora, rozená Pállfy ab Erdöd, s pochopitelnými styky ve východní části říše.

⁴⁰³ O průběhu dvorských svateb Valdštejnů srov. kap. 5.1.1.

⁴⁰⁴ ÖStA Wien, HHStA, ZA-SR, kart. 44, fol. 95, 144, 241 (Stichverzeichnisse). Přísahu skládaly do rukou císařovny hofmistryně.

⁴⁰⁵ Třetí z hraběnek z Valdštejna byla sestřenice Marie Anny a Marie Josefy Anna Kateřina, která sloužila na dvoře císařovny-vdovy Alžběty Kristýny ve Štýrském Hradci a provdala se roku 1747 za Jana Kašpara Lanthieri di Paratico. Byla jednou z posledních pohřbených ve valdštejnské hrobce u vídeňských augustiniánů v Hofburku. Tamtéž, fol. 254. O přijetí za dvorní dámu korespondence její matky Anny Kateřiny s agentem Janem Karlem Ferdinandem Unzeittigem 14. května 1727. RAV, inv. č. 3341, sign. I-28/7, kart. 28, fol. 43. Těsně před sňatkem se dostala do finančních potíží, kvůli nimž musela zastavit část svých šperků. RAV, inv. č. 3343, sign. I-28/9, kart. 28, fol. 107-108.

⁴⁰⁶ Marie Františka z Valdštejna dostala roku 1693 50 zlatých na smuteční šaty, které musela nosit v době smutku dvora za zemřelou bavorskou kurfiřtku Marii Antonii Rakouskou (zemřela na Štědrý den 1692). Ubytování však mělo i svou odvrácenou stranu a dámy byly velmi omezovány v pohybu nejen v rámci rezidenčního města, ale i v rámci císařského paláce. Ten mohly opustit jen s dovolením hofmistryně a v doprovodu matky či starších sester.

⁴⁰⁷ Dále Dirk SCHÜMER, *Der Höfling. Eine semiotische Existenz*, in: *Journal für Geschichte* 1, 1990, s. 15-23.

nejrůznější slavnosti, z nichž každá vyžadovala pochopitelně nové šaty.⁴⁰⁸ K párování docházelo i ve chvíli, kdy pán byl zadán nebo dokonce ženatý: v takovém případě se stylizoval spíše do role garanta či ochránce dámy, což symbolicky vyjadřoval jejím doprovodem během slavnosti.⁴⁰⁹ Nejrůznější nezávazné dárky či pozornosti od kavalírů, císaře, císařovny či cizích vyslanců a návštěv nemohly na nákladnosti služby v císařovnině okolí nic změnit. Dvorní dámy měly za úkol doprovázet císařovnu, kamkoli a kdykoli si usmyslela jít na procházku, na návštěvu některého z blízkých i vzdálenějších kostelů či klášterů apod. Jejich denní režim tedy kopíroval denní režim jejich paní: roku 1641 si Marie Alžběta z Harrachu stěžovala, že své vnučky Marii Kateřinu a Marii Maxmiliánu z Valdštejna může vidět vzhledem k časově náročné službě jen jednou týdně.⁴¹⁰

Císařovnin hofštát měl pro aristokratické kariéry ještě jeden význam: vedle možnosti umístit zde dcery nabízel příležitost k uplatnění také pro mužské členy rodu. Jelikož kopíroval uspořádání hlavního císařského dvora, existovala šance zastávat některý z nejvyšších úřadů vázících se k postavě ať už panující císařovny, tedy manželky vládnoucího Habsburka, či císařovny-vdovy, jež dožívala ve Vídni a nezřídka si udržovala poměrně velký politický i společenský vliv (případ Eleonory II. Gonzagy i Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské). Zejména císařovnin hofmistr měl značný vliv vyplývající ze španělského dvorského ceremoniálu, který mu přisuzoval roli jejího ochránce a také hlídače. Není proto divu, že se s postavami hofmistrů „dámských dvorů“ setkáváme v nejvyšším poradním sboru monarchie, v tajné radě (později konferenci). Podle instrukce vydané roku 1651 pro nejvyššího hofmistra Eleonory II. Gonzagy Markvarta Fuggera je úkolem tohoto vysokého úředníka být neustále na blízku císařovně, asistovat při všech audiencích osob mužského pohlaví, být v dobrém kontaktu a kontinuálním korespondenčním vztahu s císařovninou hofmistryní.⁴¹¹ Pochopitelnou starostí je dohled nad císařovninými služebníky a koordinace slavností i jiných společných akcí, na nichž se účastní členové více dvorů. Obzvláštní pozornost měla být věnována večeři císařského páru v dámské retiradě a vůbec večernímu provozu dámských

⁴⁰⁸ O výdajích dále Beatrix BASTL – Gernot HEISS, Hofdamen und Höflinge zur Zeit Kaiser Leopolds I. Zur Geschichte eines vergessenen Berufsstandes, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750), (= Opera historica 5), České Budějovice 1996, s. 187-265, zde s. 203 an.

⁴⁰⁹ Jako nejvyšší hofmistr Amálie Vilemíny „doprovázel“ Karel Arnošt z Valdštejna 9. ledna 1709 svobodnou dvorní dámu Marii Esther ze Starhemberka při jízdě na saních. Marie Esther se vdala až o rok později v dosti pokročilém věku 32 let za Otu Ferdinanda z Hohenfeldu. Srov. Johann Christian LÜNIG, Theatrum ceremoniale historico-politicum I., Leipzig 1719, s. 1202-1203.

⁴¹⁰ Katrin KELLER, Hofdamen, s. 126. Návštěvy babyčky, která dlouhodobě bydlela ve Vídni, obě dvorní dámy skutečně nezanedbávaly a braly na ně i některé své přítelkyně z císařovnin hofštátu (Marii Markétu z Rappachu). Tamtéž, s. 174. Podobně si stěžovala matka Žofie Anežka, rozená z Mansfeldu, na dlouhodobou nepřítomnost u dvora vázaného syna Ferdinanda z Ditrichštejna. Dále Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 539.

⁴¹¹ „in gueten Verstandt und Correspondenz stehen“. ÖStA Wien, HHStA, ZA-SR, Bd. 10, fol. 419-422.

pokojů, kam měli přístup z dvořanů jen ti nejvýše postavení, komorníci a pážata mající službu a potom právě jen císařovnin nejvyšší hofmistr, který měl dbát na dodržování pravidel vstupu a doprovázet cizí vyslance do soukromých pokojů císařovny.⁴¹² Zastával dokonce funkci cenzora, jenž měl dohlížet nad tím, co dámy čtou,⁴¹³ jak se chovají⁴¹⁴ a zda příliš neutrácejí. Muž s tak velkou důvěrou císaře pak celkem logicky mohl zasednout i v tajné radě (konferenci). Úřad nejvyššího hofmistra císařovny se proto nezdá stával kvalifikačním pro zasedání v tomto nejužším vedení státu.⁴¹⁵ Také šlechtici v českých zemích si tento fakt velmi dobře uvědomovali a jejich zájem o službu své paní nikterak nezaostával za touhou stát se dvořanem císaře. Vedle Ditrichštejnů v 17. století a Lobkoviců na přelomu 17. a 18. století to byli právě Valdštejnové, kteří této možnosti využili. Karel Ferdinand z Valdštejna spojil svou kariéru nejdříve se dvorem císařovny-vdovy Eleonory II. Gonzagy, kde zastával funkci nejvyššího štolmistra a poté nejvyššího hofmistra. Po její smrti přešel v této funkci roku 1686 ke dvoru mladé císařovny Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské, třetí ženy císaře Leopolda I.⁴¹⁶ Důvodem hladké změny působiště mohla být odměna za splněné zahraniční mise⁴¹⁷ a také vazba na přední představitele monarchie, kteří zaujali významná místa po vyhnání Václava Eusebia z Lobkovic. Skupina kolem Ferdinanda z Ditrichštejna, nejvyššího hofmistra Jana Maxmiliána z Lamberka a s Valdštejnou příbuzensky spojeného nejvyššího štolmistra Ferdinanda Bonaventury z Harrachu⁴¹⁸ nahradila model označovaný španělským slovem

⁴¹² Např. přijetí benátského vyslance Lorenza Tripola 22. listopadu 1708 císařovnou Amálií Vilemínou. Tripolo byl uveden Karlem Arnoštem z Valdštejna, který na něj čekal v prvním předpokojí (antecamerě), místnosti trabantů. ÖStA Wien, HHStA, Hofarchive, ZA-Prot 6, fol. 760.

⁴¹³ „fleissige obsicht haben, daß in Ihrer May[estät]. ... appartemento, antecamera oder Ritterstuben, einige in Convenienz mit Carttenspiel, läßung Sectaischer oder sonst verbottenen büecher oder Tractatlein, nach in andere Weeg einige Ungebühr fürgehe.“ ÖStA Wien, HHStA, ZA-SR, Bd. 10, fol. 419-422.

⁴¹⁴ „bey ihrer May[estät] hoffstatt alle Neuerung verhiettet, und allen bössen eingängen und Consequenzen zeitlich fürgesehen werde. Und wofern ein anders erscheinen, und etwas wider ordnung und herkom[m]jen neüerlich aufgebracht oder fürgenohmen werden wolte, dessen Ihre May[estät] mit gebührende Reverenz ... unterthenigst ... undt gehorsambst informieren.“ Tamtéž.

⁴¹⁵ Příkladem může být kariéra Ferdinanda z Ditrichštejna, kterému trvalo jen rok než dokázal jako nejvyšší hofmistr Markéty Terezy Španělské proniknout do tajné rady (1667). Tamtéž, s. 490 an.

⁴¹⁶ Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 108 uvádí jmenování hofmistrem Eleonory II. Gonzagy roku 1686, což je nesmysl (dotyčná téhož roku zemřela). Citovaný pramen (pozn. 342) totiž mluví pouze o císařovně Eleonoře, které byly tou dobou u dvora dvě. Správnou atribuci má Robert J. W. EVANS, Vznik habsburské monarchie (1550-1700), Praha 2003, s. 240. Celkový přehled o pohybu Karla Ferdinanda z Valdštejna u dvora habsburských císařoven podává Johann Heinrich ZEDLER, Grosses vollständiges Universalexikon LII., Leipzig 1747, s. 1560-1561.

⁴¹⁷ Podobně následovalo jmenování Ferdinanda Augusta z Lobkovic nejvyšším hofmistrem císařovny Amálie Vilemíny Brunšvicko-Lüneburské po jeho návratu z funkce principiálního komisaře na říšském sněmu v Řezně roku 1699. Tomáš FOLTÝN, Biografie Ferdinanda Augusta z Lobkovicz, s. 121.

⁴¹⁸ O vazbě Karla Ferdinanda na tuto skupinu srov. Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 383-384.

„*valimiento*“, tedy dobu vlády jediného císařského favorita.⁴¹⁹ Těžko říci, zda měla na postup Karla Ferdinanda vliv také půjčka, kterou údajně Karel Ferdinand poskytl císaři v době největšího tureckého nebezpečí na počátku 80. let 17. století. Jediným pramenem, který se mi zatím podařilo k dané záležitosti nalézt, je tvrzení francouzského rezidenta Sébevilla, citované Jeanem Bérengerem⁴²⁰, v němž uvádí autor depeše Valdštejna (s největší pravděpodobností Karla Ferdinanda) ve skupině jedinců, kteří pomohli císaři před rokem 1683 narychlo shromáždit tři miliony zlatých. Valdštejnův podíl prý tehdy činil 500000 zlatých. Proti uvedené transakci mluví kromě nedostatku pramenů také fakt, že rok 1682 ani léta bezprostředně následující neznamenal žádný významný předěl v kariéře Karla Ferdinanda, který ke dvoru panující císařovny přešel až o čtyři roky později.⁴²¹ Tento fakt zpochybňuje Bérengerovu tezi o analogii mezi prodáváním nejvyšších úřadů ve Francii Ludvíka XIV. a „nucenými“ půjčkami císaři.

Funkce nejvyššího hofmistra císařovny měla blíže k funkci císařova nejvyššího komorníka, jenž zpravidla u panujícího dámského dvora chyběl.⁴²² Byl osobním služebníkem a zároveň musel projevovat značný diplomatický talent a organizační schopnosti, vždyť byl nejen spojujícím článkem mezi mužskou a ženskou částí dvora, ale také autoritou při řešení konfliktů uvnitř císařovny, při nichž měl spolupracovat s císařovnou hofmistryní.⁴²³ Přímou mu podléhali mužští členové dvora, mimo jiných příslušníci

⁴¹⁹ Pro území Svaté říše římské Michael KAISER – Andreas PEČAR (ed.), *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten im 17. und 18. Jahrhundert*, (= *Zeitschrift für historische Forschung*, Beiheft 32), Berlin 2003.

⁴²⁰ „le Prince de Transilvanie offre desja cinq cent mille florins, les fils du comte de Chioli de Bohême, mort depuis peu, autant, un comte de Wal[d]stein avec un nommé Logis, fournisseur, la même somme...“ Jean BÉRENGER, *Finance et absolutisme*, s. 433.

⁴²¹ Nicméně existuje dopis generálního válečného komisaře Jana Jiřího Kocho Karlu Ferdinandovi z Valdštejna, v němž jej nabádá, aby neváhal jako přední ministr se zaplacením sumy na turecké války a šel tím příkladem. Podle mě se ale nejedná o zvlášť půjčku, ale o plošnou mimořádnou daň z majetku, proti níž bojoval na sněmu Jan Bedřich z Valdštejna. VS Křivoklát, inv. č. 451, sign. SA F 25. „Wie nun Ihro Kayserliche Maystät zu ihne Grafen als dero vornehmsten Ministro auch ... geheimber Raht ihr zuversichtlich festes und gnädigstes Vertrauen stellen. Er herr graf werde hierinnen durch seine willfährig threuehorsambste bezeigung deroselben anderwertigen getreusten vasallen und untertanen mit einem rühmblich[en] und nachfolglichen Exempl vorgehen und obgemelten Patenten ein gute und bereitwillige Vorziehung zu leisten...“

⁴²² To byl také jeden z důvodů, proč nejvyšší hofmistr Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské Ferdinand ze Schwarzenberku požádal o záskok v době své nepřítomnosti nejvyššího komorníka Jindřicha Františka z Mansfeld-Fondi. Srov. Rostislav SMÍŠEK, „Dvorská“ kariéra očima knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku, zde s. 109 an.

⁴²³ Srov. instrukce pro Markvarta Fuggera z 9. září 1652, hofmistra Eleonory II. Gonzagy: „mit ihrer may[es]t[ät] und [ie]bde obrist hoffmeisterin in gutten verstandt und correspondenz stehen ... und gegeneinander vertreulich communiciren.“ Martin SCHEUTZ – Jakob WÜHRER, *Dienst, Pflicht, Ordnung und „gute Policey“*. Instruktionsbücher am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert, in: Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652-1800)*, Innsbruck – Wien – Bozen 2007, s. 15-285, zde s. 209. Je s podivem, že bychom reciproční opatření hledali v instrukci pro nejvyšší hofmistryni marně (instrukce pro Annu Helenu z Portia, rozenou z Lamberka z 1. ledna 1671 – srov. Beatrix BASTL – Gernot HEISS, *Hofdamen und Höflingen zur Zeit Kaiser Leopolds I.*, s. 235-243, zde s. 236; odkaz je pouze na dobré vztahy s císařovým nejvyšším hofmistrem).

císařovny osobní strážce, kuchaři, dveřníci či lékaři. Nejvyšší hofmistr měl být císařovně maximálně nablízku, což s sebou kromě regulování přístupu do komnat fraucimoru neslo také povinnost organizovat cesty, na nichž měl panovnici doprovázet.⁴²⁴ Není divu, že čas od času mohly vyjít na povrch jisté náznaky důvěry mezi císařovnou a jejím hofmistrem, kterými se tento velmi rád chlubil, neboť to zvyšovalo jeho sociální status a vědomí výlučnosti uprostřed vídeňského dvora.⁴²⁵ Stejná důvěra ze strany císaře pak způsobila angažování osvědčeného hofmistra do čela dvorů několika císařoven za sebou (případ Ferdinanda z Ditrichštejna).⁴²⁶

Karel Ferdinand z Valdštejna byl už od doby svého hofmistrování u panující císařovny povoláván do tajné konference, se jmenováním nejvyšším komorníkem roku 1690 se frekvence jeho účasti na zasedání tohoto nejvyššího císařova poradního sboru ještě zvýšila. Nutným předpokladem pro členství bylo předchozí získání titulu tajného rady, což však byl v důsledku inflace této hodnosti v druhé polovině 17. století stále menší problém, a Karel Ferdinand složil přísahu 22. června 1679 do rukou sekretáře Augustina Erharda.⁴²⁷ Ačkoli někteří (benátský vyslanec Contarini⁴²⁸) zdůrazňovali, že pro Valdštejnovu účast v tajné konferenci byla rozhodující délka služby císaři, nebyl Karel Ferdinand v nejvyšším poradním orgánu císaře pouze do počtu. Jeho nástupce v úřadě hofmistra Eleonory Magdaleny Ferdinand ze Schwarzenberku si poznamenal do svého deníku, že Valdštejn je zpravidla na jednáních nejaktivnější a předčí svým úsudkem a rétorickými schopnostmi ostatní císařovy konferenční ministry včetně Ferdinanda z Ditrichštejna či Františka Oldřicha Kinského.⁴²⁹ V období, kdy Valdštejn patřil jako nejvyšší komorník k předním osobnostem tajné konference, zde zasedalo zhruba dalších 10 až 11 osob, přičemž Valdštejnův význam se měnil podle toho, kdo byl s ním při zasedání přítomen. Kolem roku 1700 pak došlo k výraznému

⁴²⁴ Martin SCHEUTZ – Jakob WÜHRER, Dienst, Pflicht, Ordnung und „gute Policey“, zde s. 210-212.

⁴²⁵ O sebestylizaci do role císařovny důvěrníka dále Rostislav SMÍŠEK, Deník Ferdinanda ze Schwarzenberku jako pramen historického bádání (Příspěvek k poznání mobility císařského dvora na sklonku 17. století), in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 129-161.

⁴²⁶ Ten byl v letech 1666 až 1673 nejvyšším hofmistrem Markéty Terezy Španělské, poté 1673 až 1676 Klaudivie Felicitas Tyrolské.

⁴²⁷ Dalšími členy tajné rady byli v 17. století Adam mladší z Valdštejna (28.5.1637), Maxmilián (28.8.1647, přísahu složil v Plzni) a František Augustin (29.5.1672). ÖStA Wien, HHStA, Handschriften-Sammlung, Hs Weiß 706/23, fol. 2 an.

⁴²⁸ „di tanti ministri, altri sono elevati per antianità di cariche, altri per genio dell'Imperatore, altri per necessità dell'impiego. Trà i primi e il ... Ditrichstein et il Conte di Valestain...“ Joseph FIDLER (ed.), Die Relationen der Botschafter II., s. 313.

⁴²⁹ „Ich selbst spreche wenig; der Oberstkämmerer Graf Waldstein ist ein vorzüglicher Redner und voll Geist, der zweite Obersthofmeister Fürst Dietrichstein spricht selten und nicht immer vollständig, ... Graf Kinsky ... weiß viel, spricht aber gewöhnlich nur, wenn der Kaiser zugegen ist.“ Adam WOLF, Geschichtliche Bilder aus Oesterreich II. Aus dem Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung (1648-1792), Wien 1880, s. 173.

omlazení kolegia, ve kterém kvůli smrti Kinského a španělské cestě Harracha ztratil své vrstevníky.⁴³⁰

Činnost v tajné konferenci spočívala v tom, že jednotliví ministři předkládali císaři svůj pohled na určitý problém – „*beze všeho ostychu ... neovlivňování ani přátelstvím, ani nepřátelstvím, ani přízní, ani dary.*“⁴³¹ Klíčový byl přítom úsudek, zhodnocení vzniklé situace a doporučení adekvátního řešení, a to na základě faktů předložených sekretářem tajné konference.⁴³² Zasedání se konalo dost nepravidelně a záviselo na císaři, jenž ale – na rozdíl od některých svých panovnických současníků – povinnosti nezanedbával a svolával konferenční ministry vždy, když bylo potřeba vyřešit určitou naléhavou otázku (či většinou celý soubor otázek⁴³³). V průběhu jednání se měl každý ministr vyjádřit k dané otázce tak, že „*již jednou uvedené příčiny a připomínky nemá kvůli úspoře času donekonečna opakovat, ale jít přímo k jádru svého dobrozdání.*“⁴³⁴ Poté, co se vystřídali se svým názorem všichni ministři, má „kolečko“ uzavřít císař a jeho *conclusum*. Karel Ferdinand z Valdštejna vystoupil se svým prvním velkým referátem v tajné konferenci již 30. září 1681, kdy pojednal o francouzském obsazení pevnosti Casale.⁴³⁵ Udržoval si rovněž vzhled do uherských záležitostí, které v 80. letech 17. století nejvíce zaměstnávaly tajnou konferenci. Měl přítom prvotřídní informace, které získával například od generála Fridricha ze Scherffenberka, jenž se stal jako hrdina od Vídně klíčovou postavou protitureckého tažení císařských vojsk do Sedmihradska. Zde se také objevuje postava tajemného burgundského kněze Antidia Dunoda, který působil jako císařský agent, informátor Karla Ferdinanda z Valdštejna⁴³⁶ a známý (později blízký přítel) pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, jemuž věnoval posmrtný oslavný spis.⁴³⁷ Po úspěšné misi do Polska Karlu Ferdinandovi z Valdštejna stále více náležela

⁴³⁰ Stefan SIENELL, c.d., s. 207. Vedle nich musel postrádat i další osoby, které s ním v tajné konferenci začínaly, a zemřely na konci 17. století: Ernsta Rüdigeru ze Starhemberka či Gottlieba z Windischgrätzu.

⁴³¹ Z přísahy tajného rady „aufrecht und ohne allen Respect gehorsambst einrathen und darinnen nicht ansehen, weder freundschaft, feindschaft, gunst oder schänckungen...“ ÖStA Wien, HHStA, Handschriften-Sammlung, Hs Weiß 706/23, fol. 2 an.

⁴³² K činnosti těchto lidí, jejichž agenda dnes tvoří významnou část pramenné základny k poznání tajné konference, dále Stefan SIENELL, c.d., s. 219 an.

⁴³³ Tamtéž, s. 287 an.

⁴³⁴ „durch einen einmahl einfuhrte uhrsachen undt andencken umb gewinnung der zeitt willen nicht mehr ad longum repetim, sondern gestracks zu dem hauptpunkt der guetbedunckens greiffen.“ Ordnung im votieren unter unsern Hoffcammerräthen (1610), uloženo v ÖNB, Cod. 14676. Citováno podle Stefan SIENELL, c.d., s. 293. Pořadí stanovisek odpovídalo zasedacímu pořádku v konferenci.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 348. Předložený memoriál v dané věci nebyl jediný, předcházelo ho zpracování francouzských nároků na tuto italskou pevnost z pera Františka Ignáce Thurn-Valsassina.

⁴³⁶ RAV, inv. č. 3567, sign. III-12/1, kart. 60.

⁴³⁷ Antidius DUNOD, Relatio mortis Celsissimi Principis Friderici e Comitibus a Waldstein, Archiepiscopi Pragensis, uloženo například v RAV, inv. č. 3291, sign. I-25/18, kart. 25. O Dunodově postavě, s nímž se Karel Ferdinand z Valdštejna setkal i ve Vídni dále Jiří M. HAVLÍK, Zpovědníci pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (1642-1694), in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (ed.), Locus pietatis et vitae, Praha 2008, s. 393-404, zde s. 402.

problematika severního souseda habsburské říše. Polonica pak převzal definitivně po smrti Heřmana Bádenského roku 1691. To znamenalo, že jeho stanovisko (*votum*) bylo rozhodující v polských záležitostech a císař ho většinou akceptoval.⁴³⁸ Nejčastěji probíranou problematikou na konferenci byla zahraniční politika, především oficiální zprávy císařských diplomatů, které byly po dešifrování opisovány a dávány k dispozici jednotlivým členům grémia. Bohužel nemůžeme pro nedostatek pramenů posoudit vota, která vznesl Karel Ferdinand k depeším svého syna Karla Arnošta z Portugalska, přitom právě jeho zprávy (i následné francouzské zajetí) velmi zaměstnávalo tajnou konferenci v letech 1701 až 1703.⁴³⁹ Jako její člen se musel Valdštejn potýkat se všemi významnými politickými událostmi, které habsburská říše řešila na přelomu 17. a 18. století. Jednalo se především o turecké války, jež vstoupily také díky němu do radostnější fáze. Podílel se na vytváření karlovického míru, prý vnášel do vyjednávání rozvahu a brzdil euforii mladších kolegů preferujících krátkozraká a radikální řešení.⁴⁴⁰ S tureckými válkami souvisel také rostoucí vliv prince Evžena Savojského, jehož hvězda začala prudce stoupat především po bitvě u Zenty roku 1697. Nebylo tajemstvím, že se skupina kolem Harracha a Valdštejna příliš neshodla s ambiciózním a úspěšným vojevůdcem, což se spíše než otevřenou roztržkou – takový vliv přeci jen Evžen Savojský ještě neměl – projevovalo nepřímou, prostřednictvím podpory třetích, Evženovi protivných osob, například problematického Benátčana Andrey Antonia Venzatiho, tou dobou v hodnosti generála-adjutanta.⁴⁴¹ Přesto to byl Karel Ferdinand, který trochu paradoxně umožnil nástup Evžena Savojského do nejvyšších dvorských funkcí, neboť Valdštejnova smrt roku 1702 dovolila saturovat úřadem nejvyššího komorníka princova klíčového protivníka, knížete Mansfelda, na jehož uvolněné místo prezidenta dvorské válečné rady mohl Evžen Savojský nastoupit, čímž začal ovlivňovat dvorský život a také kariéru mladého Valdštejnova syna Karla Arnošta.

Několik desetiletí trvající služba na exponovaných místech v blízkosti majestátu měla své nesporné výhody. Podobně jako v případě Františka Albrechta z Harrachu⁴⁴² či Ferdinanda z Ditrichštejna⁴⁴³ bylo by možné také u Karla Ferdinanda z Valdštejna a jeho syna sledovat rozšíření sociální sítě během prvních měsíců v důležitých dvorských úřadech. Na

⁴³⁸ Srov. Stefan SIENELL, c.d., s. 45-46.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 357.

⁴⁴⁰ „... nella Conferenza e Voto portato sempre più al rigore et al risoluto, ch'alla facilità et ai ripieghi.“ Joseph FIDLER (ed.), Die Relationen der Botschafter II., s. 396 (benátský vyslanec Carlo Rusini).

⁴⁴¹ Srov. konflikt Venzatiho s Lotrinčanem a Evženovým oblíbencem baronem Gourcy de Charré – Max BRAUBAUCH, c.d. I., s. 286, 426. O vztahu mezi Evženem Savojským a Karlem Ferdinandem, kterého prý neměl rád „wegen ihrer politischen Einstellung und Unfähigkeit“ tamtéž, s. 290.

⁴⁴² Srov. Mark HENGERER, Kaiserhof und Adel, s. 376 an.

⁴⁴³ Srov. Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 446-452.

rozdíl od Maxmiliána, který významnými kontakty disponoval už z období, kdy sloužil u frýdlantského vévody, znamenal začátek dvorské kariéry pro Karla Ferdinanda důležitý předěl v oblasti společenských vazeb. K jejich udržování docházelo několika možnými způsoby, obtížně postřehnutelné jsou pracovní kontakty, k nimž docházelo při výkonu služby. Ty pak nezdědky přecházely v soukromé vazby, ve vzájemné návštěvy za účelem holdování dobrému jídlu, pití a také hře či představení.⁴⁴⁴ Delší nepřítomnost mimo Vídeň pak vedla pochopitelně k intenzivním kontaktům písemným, v nichž jedinec uprostřed dvorského dění informuje toho, jenž není momentálně přítomen, a ujistňuje jej o své stálé přízni. Neocenitelné byly také zprávy o nemocích nebo dokonce úmrtí předních představitelů dvora, protože dávaly naději, že dojde k jistému pohybu na těchto exponovaných místech a tudíž že bude mít dotýčný korespondent šanci zlepšit své postavení v rámci dvorské společnosti. Takto udržoval Karel Ferdinand styky se zemským komturem a později velmistrem německých rytířů Janem Kašparem z Ampringenu. Vliv tohoto dvořana byl překvapivě veliký, a to především poté, co odvrátil turecké nebezpečí na chorvatské hranici počátkem 60. let 17. století a roku 1664 převzal po zemřelém Habsburkovi Karlu Josefovi velmistrovský úřad. Karel Ferdinand s ním udržoval styky již dříve, když Ampringen spravoval moravská řádová panství Sovinec a Bruntál. V korespondenci s ním se asi nejvíce projevil Valdštejnův pozorovatelský talent na střízlivé hodnocení dvorských poměrů: v dopise z února 1664, v němž spekuluje o brzké smrti nejvyššího hofmistra Portii, dokáže překvapivě přesně nastínit budoucí vývoj, v němž počítá s rozložením moci mezi Jana Maxmiliána z Lamberku a Gundakera z Ditrichštejna. Jediné, co třicetiletý Valdštejn nezaregistroval, tak byla stoupající Lobkovicova hvězda...⁴⁴⁵

Jako nejvyšší komorník měl Karel Ferdinand zvláště úzké vztahy také se členy habsburské rodiny, a ty byly obzvláště ceněné, neboť jej v očích ostatních dvořanů povyšovaly do role důvěrníka císaře, popř. císařovny, jenž má na panovníka určitý vliv. Proto také hry, které hrál Karel Ferdinand spolu s dalšími třemi vyvolenými šlechtici, císařem, císařovnou a arcivévodkyní Eleonorou, podtrhovaly společenský status, jenž měl tento Valdštejn v samém jádru monarchie.⁴⁴⁶ Naopak žárlivost na Leopolda Ignáce z Ditrichštejna a Maxmiliána Guidobalda z Martinic uchvátila Karla Arnošta, jenž velmi těžce nesl, že si arcivévoda a římskoněmecký král Josef vybral ke hře právě tyto dva šlechtice a nikoli jeho, ačkoli všichni

⁴⁴⁴ Ferdinand ze Schwarzenberku se stával často hostitelem ve svém vídeňském paláci, přičemž složení společnosti jeho přátel vypovídá o jeho sociálním statusu. Nechyběl mezi nimi ani nejvyšší komorník Karel Ferdinand z Valdštejna. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra*, s. 520.

⁴⁴⁵ ÖStA Wien, HHStA, Große Korrespondenz, sign. G.C.30C, 18.2.1664, fol. 439. O Ampringenovi Karl H. LAMPE, Ampringen, Johann Caspar von, in: *Neue Deutsche Biographie I.*, Berlin 1953, s. 259-260.

⁴⁴⁶ O složení herní společnosti informuje ve svém deníku k 9. květnu 1697 Ferdinand ze Schwarzenberku. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra*, s. 517.

patřili do okruhu Josefových nejstarších (v dobovém chápání „nejvěrnějších“) komorníků.⁴⁴⁷ V uvedeném okamžiku, tedy v polovině 90. let 17. století, se ale autorita mladého Karla Arnošta z Valdštejna odvíjela dosud jen od jeho otce a byla tudíž závislá pouze na jeho vlivu a osobním rozpoložení arcivévody Josefa, do jehož hofštátu patřil. Oproti tomu Karel Ferdinand stál na vrcholu a i Leopold I. si byl vědom jeho zásluh, především v oblasti polského spojenectví. Tyto zásluhy ostatně shrnul při slavnostním jmenování Karla Ferdinanda nejvyšším komorníkem 26. dubna 1690, kdy byl po složení přísahy v tajné radě veřejně představen dvoru, přičemž císař zmínil, že Valdštejn dosáhl své hodnosti „*ve vztahu ke svým vynikajícím kvalitám, užitečně vykonaným službám a takto získaným vysokým zásluhám.*“⁴⁴⁸

Musel-li Karel Ferdinand postupovat při vytváření společenských kontaktů pomalu vpřed, stal se jeho syn Karel Arnošt jejich dědicem: pohyboval se uprostřed sociálních vazeb svého otce a tyto s ním rostly až do smrti. Už při ustanovení dvora arcivévody Josefa 3. listopadu 1685 byl čtyřadvacetiletý Valdštejn součástí okolí o sedmnáct let mladšího Habsburka, byl třetím z prvních šesti komorníků, již tvořili jádro budoucího dvora.⁴⁴⁹ Nad aristokratickým dorostem měl dohlížet Karel Teodor Otto ze Salmu, Josefův vychovatel a nyní hofmistr. Doslova konstitutivní význam pro dvůr budoucího císaře pak měla uherská korunovace roku 1687, před níž byl notně rozšířen, byli přijati četní komorníci a další hodnostáři, tak jak se na vedlejší dvůr habsburského následníka slušelo. Institucionální vrchol Josefova dvora obsadil s požehnáním jeho otce kníže Salm a spojil ve své osobě funkce nejvyššího hofmistra, štolmistra i komorníka, pořadí dalších členů nového dvora tak bylo možné pouze odhadovat podle jejich postavení během slavností, z blízkosti arcivévodovi při vyjížděcích na saních či z dalších ceremoniálních momentů. Jedním z nich byla sama uherská korunovace, kde se mladý Valdštejn vyskytuje na předních místech průvodu.⁴⁵⁰ Vedle Leopolda Donáta z Trautsonu, který se svou nekonfliktní povahou nakonec slavil úspěch, patřili mezi Valdštejnovy konkurenty především Maxmilián Guidobald z Martinic, Leopold Ignác z Ditrichštejna, Gundakar Tomáš ze Starhemberku a také Filip Ludvík ze Sinzendorfu. Přes relativní nepočetnost dvořanů se ani mikrosvět Josefova dvora nevyhnuly skandály a

⁴⁴⁷ „ce roy joua hier pour la premiere fois a la pacune, il eut de son corte le maistre de jeu et de l'autre Ditrichstein et Martinitz, tout ce monde s'eut estonné, qui l'on n'y avoit apellé Paar et il semble qu'il s'en soit estonné luy mesme.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 313, 8.12.1694.

⁴⁴⁸ „in ansehung seiner vortrefflich[en] qualitäten, erspriesslich gelaisten[en] diensten und hierdurch erworbenen hohen meriten...“ ÖStA Wien, HHStA, Hofarchiv, ZA-Prot 4, fol. 567-568.

⁴⁴⁹ Spolu s ním František Leopold Donát Trautson, Leopold Ignác z Ditrichštejna, Maxmilián Guidobald z Martinic, Zikmund z Königsberka a Karel Josef Fugger. ÖStA Wien, HHStA, Hofarchiv, OMeA SR 188, Hofstaat Josefs.

⁴⁵⁰ Eucharius Gottlieb RINCK, Josephs des sieghaften Römischen Kaysers Leben und Thaten, Köln 1712, s. 193.

intriky, jejichž hlavním cílem bylo znemožnit neoblíbeného vychovatele Františka Ferdinanda Rummela, kterému se později Josef I. odvděčil za utrpení, které mu se svými mladými dvořany působil, přiznáním vídeňského biskupství.⁴⁵¹ Většina z mladíků kolem následníka trůnu měla přitom zastání ve starší generaci politiků, vojevůdců a dvořanů v blízkosti panujícího císaře Leopolda I., takže Karel Arnošt z Valdštejna nebyl žádnou výjimkou.⁴⁵² Přesto jen nemnoho z nich mělo otce nejvyšším komorníkem. Také proto jsou 90. léta 17. století Karlu Arnoštovi velmi příznivá: 11. června 1689 byl přijat spolu s Tomášem Zachariášem Černínem z Chudenic a třetím synem kdysi všemocného Auersperka Leopoldem do říšské dvorské rady a reprezentoval císařské zájmy v Říši. Pro Karla Arnošta to byla ale jen cenná zkušenost, opustil radu na začátku prosince 1692, aby mohl postupovat výše.⁴⁵³ S ohledem na své i otcovy zásluhy obdržel roku 1694 panovníkův příslib, že na něj čeká místo nejvyššího hofmistra u arcivévody Josefa⁴⁵⁴ a po misích do Savojska a Braniborska byl jmenován do tajné rady (1697). Vrcholem pak jistě bylo udělení řádu zlatého rouna 9. října 1698, tedy v době, kdy neměl za sebou žádný významnější úspěch při hájení habsburských zájmů, a lze ho mimo jiné připisovat příznivým vnějším okolnostem, především pak Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu, který vydobyl řád pro svého synovce během diplomatické cesty do Madridu. Leopoldův a Josefův dvůr stály vedle sebe poměrně blízko. Ačkoli mívali představitelé „mladého dvora“ na mnohé otázky jiný názor než okolí příliš dlouho vládnoucího císaře, k rozpadu integrity habsburského dvorského prostředí nedošlo a ani dojít nemohlo, vždyť to byl císař, kdo rozhodoval prostřednictvím Salma o prostředí, v němž bude jeho nejstarší syn vyrůstat a dozrávat.⁴⁵⁵

Druhým určujícím momentem pro ustanovení pořadí u dvora Josefa (I.) byla jeho cesta k jednotkám habsburské armády do pevnosti Landau, uskutečněná roku 1702 poté, co se Leopold I. poradil o této věci s Karlem Ferdinandem z Valdštejna.⁴⁵⁶ Starý nejvyšší komorník, poctěný císařovým zájmem o mínění v tak závažné věci, udělil svému monarchovi jednu z posledních rad v úřadě, neboť za dva měsíce poté zemřel. Valdštejn radí k opatrnosti a

⁴⁵¹ O náladách proti tomuto prelátovi na dvoře arcivévody Josefa píše Karel Arnošt mladému Harrachovi v ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 313, 23.2.1695.

⁴⁵² Gundakar Tomáš ze Starhemberku se mohl opřít o autoritu svého příbuzného, velitele pěchoty úspěšného habsburského generála Guidobalda; Leopold Ignác z Ditrichštejna o svého strýce, nejvyššího štolmistra Leopolda I. Filipa Zikmunda.

⁴⁵³ Srov. Oswald VON GSCHLIESSER, c.d., s. 319.

⁴⁵⁴ „in consideration sowohl eueres Vatters mir leistenden langwirigen sehr ersprisslichen und angenomben diensten ... ihr so wohl mir, als meines Sohns des Römischen Königs geleistet habt...“ RAV, inv. č. 3527, sign. III-4/3, kart. 52, 30.10.1694.

⁴⁵⁵ O jmenování Josefova dvora Eucharius Gottlieb RINCK, Josephs ... Leben und Thaten, s. 24. O Josefově dvoře také Vít VLNAS, Princ Evžen Savojský, Praha-Litomyšl 2001, s. 138-139. O blízkosti obou dvorů svědčí i společné ceremoniální akce, například křest malé arcivévodkyně Marie Josefy roku 1699. Tamtéž, s. 360-361.

⁴⁵⁶ RAV, inv. č. 3527, sign. III-4/3, kart. 52, 26.1.1702.

obává se, že to znamená dát Josefův život zbytečně v sázku. Správně přitom odhadl, že velmoci nedovolí sjednocení říšské koruny s některým z „vnějších“ království (myšleno pochopitelně Španělsko) a obě dědictví musí být v rámci jednoho rodu oddělena. Oba syny stárnoucího Leopolda tak Valdštejn označuje za dědice, s jejichž životem není možné hazardovat.⁴⁵⁷ V případě Josefovy smrti by jistě od habsburského domu odpadla Říše. Valdštejnova pronikavá politická prognóza, jež – byť v jiné konstelaci – nakonec došla svého naplnění ke škodě habsburského rodu o devět let později, mohla vycházet také z osobních důvodů. Cesta mladého Josefa znamenala oddělení jeho dvora od vídeňského zázemí, což s sebou neslo nutnost jasného definování nejvyšších hodnostářů u následníkovra dvora. Bohužel daný akt přišel v tu nejméně vhodnou chvíli, protože mladý Karel Arnošt byl tou dobou mimo Vídeň, a tak se rozdělování hodností muselo obejít bez něj. Určení Trautsona nejvyšším hofmistrem a Ditrichštejna štolmistrem, jenž měl cestu logisticky připravit, tak vycházelo ze skutečnosti, že jak mladý Valdštejn, tak také například Sinzendorf či Jan Václav Vratislav z Mitrovic plnili tou dobou svá diplomatická poslání v Portugalsku, ve Francii či v Anglii. Navíc tři měsíce před odjezdem mladého dvora do Landau zemřel náhle Valdštejnův otec, a tak nebylo nikoho, kdo by hájil jeho zájmy u císařského dvora. Touha po návratu z dalekého Portugalska notně zesílená nuceným pobytem ve francouzském zajetí byla rozdmýchávána starostmi o ztrátu postavení v blízkosti následníka trůnu (srov. kap. 4.1.).

Právě „strádání“ pro habsburský dům se mu ale vyplatilo, po návratu byl roku 1704 ustanoven nejvyšším maršálkem u dvora uherského krále Josefa a po smrti Leopolda I., kdy došlo konečně k jurisdikčnímu osamostatnění Josefova dvora, byl Karel Arnošt slavnostně jmenován nejvyšším maršálkem panujícího císaře (19. června 1705).⁴⁵⁸ Nutno říci, že se jednalo o jmenování poměrně překvapivé, protože Valdštejn nebyl po návratu z Portugalska počítán mezi nejdůležitější osoby u dvora – učený benediktýn Casimir Freschot, jenž navštívil Vídeň na konci vlády starého císaře, jej mezi elitou dvorské společnosti vůbec neuvádí.⁴⁵⁹ Zatímco předchozí vyznamenání a pocty přicházely téměř samy, tentokrát se jednalo o ocenění skutečných zásluh: Karel Arnošt z Valdštejna první kolo o pozice u vídeňského dvora

⁴⁵⁷ „so ist moraliter zu fürchten, das nach E[uer] K[aiserlicher] M[ayestät] ableben, welches Gott auf unzählbare Jahr verhindern wolle, würde unfehlbar das kaysertum von den teutschen haus abgerissen, alle partitions-tractaten schüren dieses in mundt, daß niemahlen den Kayserwürde und andere äußere königreich, umb welche nun streitend unter einen Haus stehen sollen, was helften soviel Königreich, wann es an dem Fundament der Succession mangeln solte. ... Das Hazard des Königs Person und durchleuchtigsten Haus ist augenscheinlig“ RAV, inv. č. 3527, sign. III-4/3, kart 52, s.d.

⁴⁵⁸ Srov. Muzeum města Duchcova, sign. S VI – Valdštejnové, č. 31 – Karl Ernst.

⁴⁵⁹ Srov. Casimir FRESCHOT, *Mémoires de la cour de Vienne*, Cologne 1706, stručné biografie císařových ministrů s. 283-312. O tomto spisu dále Milena LENDEROVÁ, Casimir Freschot: Zpráva o vídeňském dvoře (Vídeň a habsburská říše očima francouzského benediktina), in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750)*, Opera historica 5, České Budějovice 1996, s. 293-307.

vyhrál.⁴⁶⁰ Valdštejn se spolu s dalšími příslušníky nejuzšího okolí nového císaře dostal do středu zájmů všech, kteří hodlali u dvora něco (nebo někoho) prosadit a spolu se Sinzendorfem se přimlouval například za vdovu po generálu Filipu Karlovi z Arenberku Marii Henriettu, jež kandidovala na místo hofmistryně nové císařovny Amálie Vilemíny.⁴⁶¹ Rozvětvené společenské vztahy dostávaly zároveň Valdštejna čas od času do jisté tísně, protože bývalo často obtížné vyhovět několika kandidátům zároveň. Navíc bylo třeba brát ohled na císaře i na mínění dalších předních osobností u dvora, především Trautsona. O Valdštejnově výsadním postavení však svědčí zajímavý dopis, který mu adresoval ze Španělska arcivévoda Karel, jenž se pokoušel získat pyrenejské království silou zbraní. Karel ho prosil o přímluvu u svého bratra Josefa ve věci výměny libovolného francouzského důstojníka za císařského válečného komisaře Kocha⁴⁶², jenž byl spolu s Valdštejnem kdysi zajat na moři. Spíše než obsah dopisu udivuje forma, v níž se arcivévoda a designovaný král Španělska staví do role prosebníka téměř zoufalého, neboť – jak píše – mu císař Josef neodpověděl na žádnou z jeho tří urgencí.⁴⁶³

Oproti svému otci, pro něhož bylo období služby u dvora Eleonory Magdaleny významnou součástí jeho celkové dvorské kariéry a pomohlo mu získat vyšší úřady, vystupoval Karel Arnošt z Valdštejna ve funkci nejvyššího hofmistra císařovny Amálie Vilemíny Brunšvicko-Lüneburské, manželky panujícího císaře Josefa I., v letech 1708⁴⁶⁴ až 1709 jako v pouhé epizodní roli. Jednalo se jen o překlenovací období mezi dvěma významnějšími úřady, neboť ve třech předchozích letech sloužil jako nejvyšší maršálek Josefa I. a ve dvou letech následujících jako jeho nejvyšší komorník. Post císařovninu hofmistra mu byl přidělen patrně kvůli rychlé a dosud ne zcela historiografii vysvětlené rezignaci jeho předchůdce Ferdinanda Augusta z Lobkovic. Nedlouho po svém jmenování císařovniným hofmistrem se začal Valdštejn ucházet o titul nejvyššího komorníka Josefa I., neboť Trautson uvolnil tuto pozici a v srpnu 1709 nahradil nemocného Salma v úřadu nejvyššího hofmistra. Valdštejn získal vytoužené místo překvapivě rychle a stal se nejvyšším komorníkem již 3. září 1709. Byl již třetím Valdštejnem za posledních šedesát let, který dosáhl na tuto vysokou metu.

⁴⁶⁰ O silné pozici Valdštejna u dvora Josefa I. informuje arcivévodu Karla do Španělska Jan Václav Vratislav z Mitrovic 31. srpna 1706. Srov. Alfred VON ARNETH (ed.), *Eigenhändige Correspondenz des Königs Karl III. von Spanien (nachmals Kaiser Karl VI.) mit dem Obersten Kanzler des Königreichs Böhmen Grafen Johann Wenzel Wratislaw*, in: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen XVI.*, Wien 1856, s. 3-224, zde s. 25.

⁴⁶¹ Základní informace srov. Édouard LALOIRE, *Généalogie de la maison princière et ducale d'Arenberg (1547-1940)*, Bruxelles 1940.

⁴⁶² Původně pozorovatel mohučského arcibiskupa. Srov. kap. 4.1.

⁴⁶³ Dopis tvoří zvláštní inventární číslo ve fondu VS Křivoklát, inv. č. 444, sign. SA F 4, 6.7.1705.

⁴⁶⁴ Ke složení přísahy došlo v císařovnině soukromých pokojích za přítomnosti Salma, Trautsona a Sinzendorfa 22. října 1708. ÖStA Wien, HHStA, Handschriften-Sammlung, Hs Weiß 706/23, fol. 246-247.

Od doby, kdy zemřel jeho otec, nejvyšší komorník Karel Ferdinand, přitom uplynulo pouhých sedm let.

Ve Vídni neexistoval žádný nárok „ex officio“, který by zaručoval nejvyšším dvorským hodnostářům povolání do tajné konference. Záleželo jen na panovníkovi, koho si vybere do nejužšího poradního sboru.⁴⁶⁵ Přesto nebylo žádným překvapením, že se Josef I. při obnově tajné konference roku 1709 rozhodl přizvat také nejvyššího komorníka Karla Arnošta z Valdštejna. Nad výběrem svého císařského bratra se tehdy pozastavil v dopise Vratislavovi z Mitrovic arcivévoda Karel, jenž sice neupíral Karlu Arnoštovi četné zásluhy ani rozhled po dvorských záležitostech, evidentně jej však nepovažoval za příliš bystrého v politickém úsudku: „*zaslechl jsem, že by měl ten Valdštejn usednout jako nejvyšší komorník v konferenci, což mě velmi překvapilo, a nemyslím si, že je nutné, aby nejvyšší komorník musel být konferenčním radou. Slyšel jsem také, že je osobně trochu strojený a podivínský, ale Vy jej znáte lépe, než Vám já mohu popsat. Dále si myslím, že jeho největší kvalitou je schopnost zacházet se špatnými a zlými lidmi a také tyto protěžovat.*“⁴⁶⁶ Karlovi vadilo neustálé rozšiřování tajné konference, za kterým viděl zásahy své matky, císařovny-vdovy Eleonory Magdaleny, jež prý hodlá učinit z poradního orgánu císaře parlament.⁴⁶⁷ V tomto kontextu je třeba číst kritiku některých nových pretendentů směřujících do tajné konference i fakt, že arcivévoda Karel v osobní korespondenci nejednou Karla Arnošta napadl, ačkoli nedlouho předtím mu osobně gratuloval ke jmenování do úřadu nejvyššího komorníka a ujišťoval ho o své přízni.⁴⁶⁸ 11. února 1710 Karel dokonce Vratislavovi napsal, že „*Valdštejn je o to lepší, čím více je vzdálen od jednání*“⁴⁶⁹, a 27. května téhož roku proti němu přímo zaútočil, když zhodnotil jeho službu, že „*se [spolu s Windischgrätzem – pozn. J.H.] nehodí k ničemu jinému, než k intrikám.*“⁴⁷⁰

Z neznámých důvodů se však Valdštejn ocitl od sklonku roku 1709 v širší konferenci, nazývané deputace, jež měla řešit „jen“ zemskou kontribuci a vojenské výdaje,⁴⁷¹ přestože se

⁴⁶⁵ Srov. Stefan SIENELL, c.d., s. 155.

⁴⁶⁶ „ich höre, es soll auch der Wallenstein als Obrist Cammerer in die Conferenz kommen sein, welches mich sehr gewundert, dann mein[e] kein Schuldigkeit, dass alle Obrist Cammerer müssen Conferenzrath sein und dass personale etwas artig und wunderlich ist, und ihr ihn besser kennen werdt als ich ihn euch beschreiben kann, dann glaub[e] sein größte qualität ist, mit üblen und schlechten leuten umzugehen und selbe zu protegieren.“ Alfred VON ARNETH (ed.), *Eigenhändige Correspondenz*, s. 99 (23.11.1709).

⁴⁶⁷ Max BRAUBACH, *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie II.*, Wien 1964, s. 273.

⁴⁶⁸ RAV, inv. č. 3528, sign. III-4/4, kart. 52, 23.10.1709.

⁴⁶⁹ „der Wallenstein werdt allzeit besser sein je mehr aus den negotien sein werdt.“ Alfred VON ARNETH (ed.), *Eigenhändige Correspondenz*, s. 108 (11.2.1710).

⁴⁷⁰ „dann ist absonderlich Wallenstein und Windischgrätz nicht apropos findt, welche zu nichts als zu Intriguen gut sein.“ Tamtéž, s. 158 (27.5.1711).

⁴⁷¹ Do užší konference patřili Trautson, dvorní kancléř Seilern, český nejvyšší kancléř Vratislav a Zikmund Rudolf ze Sinzendorfu, popř. dvorský kancléř Jan Jiří Buol a Evžen Savojský (byl-li ve Vídni). Valdštejn zasedal

ještě na podzim 1709 účastnil rozhodování nejdůležitějších otázek monarchie včetně projednávání předběžných mírových podmínek v pokračující válce o španělské dědictví.⁴⁷² Jestli měly na Valdštejnovo odstavení na druhou kolej vliv Karlovy dopisy Vratislavovi (a lze předpokládat, že se ve stejném duchu vyjadřoval i směrem ke svému bratru Josefovi I.), není možné zatím určit. Když Josef I. 17. dubna 1711 náhle zemřel, bylo jen otázkou času, kdy bude Valdštejn vystřídán – Karel s ním evidentně na nejvyšší dvorské posty nepočítal. Většina Josefových nejvyšších úředníků odešla ke konci září 1711 a Karel Arnošt nebyl výjimkou: složil úřad nejvyššího komorníka tak, jak to prikazoval dvorský řád po smrti panujícího císaře. Stále se však jednalo o jeho udržení v tajné konferenci, která se stala poradním orgánem císařovny-regentky Eleonory Magdaleny. Je trochu paradoxní, že se právě Valdštejn a Windischgrätz účastnili 12. října 1711 volby Karla VI. ve Frankfurtu římským císařem, a to jako zástupci české kurfiřtské hodnosti.⁴⁷³ Přesto jeho šance na další udržení v nejvyšším poradním orgánu nebyly velké. Přitom Valdštejn vyvinul obdivuhodnou aktivitu, spolu s Mansfeldem, Sinzendorfem i Windischgrätzem se ucházel o přímluvu u hraběte Vratislava, o němž se vědělo, že udržuje s arcivévodou Karlem intenzivní styky.⁴⁷⁴ Valdštejn měl zastání obou císařoven, matky Eleonory Magdaleny i čerstvé vdovy Amálie Vilemíny, jimž byl podle Vratislavových slov oporou v době Josefovy nemoci. Obě skutečně ve Valdštejnův prospěch intervenovaly a označily vše, co se ke Karlovi doneslo, za výmysl „některých sekretářů“ (*einige Secretiora*) a Karla Arnošta se snažil podpořit i Vratislav. Přesto rozhodl Karel už na konci července 1711, a to nekompromisně „zvláště Windischgrätze a Valdštejna propustit z tajné konference.“⁴⁷⁵ V prosinci 1711 se Valdštejn omluvil ze skládání přísahy tajného konferenčního rady novému císaři a jako důvod uvedl bolest hlavy (analogicky Windischgrätz dostal katar). Nečekal tak na Karlův příjezd do Vídně a z nejvyšších služeb důstojně odešel.⁴⁷⁶

v širší konferenci spolu s bývalým nejvyšším komorníkem Mansfeldem, komorním prezidentem Starhemberkem, a zastupujícím prezidentem říšské dvorské rady Arnoštem Fridrichem z Windischgrätzu. Tamtéž, s. 145 (22.4.1711).

⁴⁷² Spolu s ním se jich z císařské strany účastnil ještě Trautson, Starhemberg, Seilern a Vratislav, později experti na Říši Schönborn a císařský referent Kašpar Florent Consbruch. Viz. *Relatio Conferentiarum über die Praeliminaria Pacis* (17.-27.9.1709). Max BRAUBACH, c.d. II., s. 323.

⁴⁷³ NA Praha, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1271, kart. 39, fol. 56 (výpisky z Wiener Diarium o členech valdštejnského rodu).

⁴⁷⁴ Vratislav o této skupince píše do Barcelony, že by její členové rádi byli u Karlova nového dvora, i když uznává, že jsou zcela vystaveni vůli a ne vůli arcivévodě („diese treue ausgelasene von ihrem Willen absolute dependiren.“). Tamtéž, s. 171 (3.6.1711). Přitom Vratislav sám označil Valdštejna za člena druhé dvorské skupiny spolu s Mansfeldem a Windischgrätzem. Dále Andreas PEČAR, c.d., s. 76.

⁴⁷⁵ „absonderlich aber Windischgrätz und Wallenstein auszuschliessen, wie es schon ofters geschrieben hab““. Tamtéž, s. 194 (31.7.1711). O přímluvách obou císařoven také Andreas PEČAR, c.d., s. 59.

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 222-223 (12.12.1711). Vratislav Karlovi napsal, že oba přemlouvali i Mansfelda, aby nešel na skládání přísahy, což prý tento odmítl. „Ich habe der Kaiserin ... gesagt, daß die zwei ersteren Herren [Valdštejn

Smrtí Karla Arnošta roku 1713 končí stoleté působení Valdštejnů u habsburského dvora. Zesnulý měl pouze dcery, jeho zeť a designovaný nástupce Jan Josef z Valdštejna dal přednost svému hospodářství a kariéře v zemských službách před slávou velkého vídeňského světa, byť disponoval příslušnými tituly a bohatými tchánovými kontakty. Snad mohla dočasný výpadek překlenout manželka Karla Arnošta Marie Terezie rozená z Losensteinu, která se po smrti svého manžela ucházela o místo hofmistryně dvora Alžběty Kristýny. Ve prospěch čerstvé vdovy mluvila nejen manželova kariéra, ale také fakt, že se jednalo o poslední výhonek starého rakouského rodu a že byla dlouhá léta členkou elitního dámského řádu Hvězdného kříže. Panující císařovna však dala přednost jiné a 27. května 1714 na uprázděné místo po Marii Ernestině z Öttingenu nastoupila vdova po Františku Karlovi z Auersperka.⁴⁷⁷

*

Za věrné služby byla Adamovi mladšímu (1631)⁴⁷⁸, jeho synu Maxmiliánovi (1654), jeho synům Karlu Ferdinandovi (1676) a Františku Augustinovi (1684) i Karlu Arnoštovi (1698) udělena ta nejvyšší symbolická pocta, kterou disponoval habsburský rod: řád zlatého rouna. Vyznamenání spojené s propůjčením zlatého řetězu s ovčí kůží však nebylo pouze formálním oceněním, jeho držitelé se posouvali v rámci dvorské hry o přednost na nejvyšší příčky; takzvaným toisonistům patřila přední místa při slavnostech, při bohoslužbách i dalších veřejných příležitostech. Zatímco pro Adama mladšího, Maxmiliána i Františka Augusta byl řád odměnou za celoživotní službu habsburskému domu, v případě Karla Ferdinanda a Karla Arnošta se jednalo o krok, jenž měl zvýšit jejich vážnost především vzhledem k zahraničním misím, které na ně čekaly.⁴⁷⁹ Také proto přikročili oba Valdštejnové k ražbě pamětních medailí, jež měly navždy oslavit jejich hrdinské skutky: Karel Ferdinand programatiku medaile spojil přímo se zlatým rounem, protože na reversu stojí pod stromem

a Windischgrätz] nicht wohl getan und E. M. nicht kännten, weil man mit dergleichen Manier oder Pfnoterei mit E. M. wenig ausrichten wird. ... Die Frau Regentin hat mir replicirt, sie glaube wahrhaftig, daß der Waldstein recht krank sei. ...

⁴⁷⁷ Další kandidátkou v nejužším výběru byla hraběnka Strattmannová. Srov. Laetitia GABRIEL, Zur Lebenswelt adeliger Frauen am Wiener Hof im 18. Jahrhundert, Diplomarbeit Universität Wien, Wien 1994, s. 14. K identifikaci Marie Terezie z Auersperka, rozené z Rappachu Gottlieb SCHUMANN, Europäisches Genealogisches Handbuch, Leipzig 1756, s. 318.

⁴⁷⁸ Mimo uvedené období byl řád udělen v rodě Valdštejnů jen Albrechtovi z Valdštejna (1628) a Arnoštu Antonínovi z Valdštejna (1867).

⁴⁷⁹ Karel Arnošt získal zlaté rouno díky vytrvalému úsilí svého otce a Ferdinanda Bonaventury z Harrachu, tou dobou vyslance ve Španělsku. Srov. dopisy Karla Arnošta s Harrachem v ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 313, 26.8.1698 a 23.9.1698. Tamtéž také děkovný dopis Karla Ferdinanda Harrachovi 4.11.1698: „Euer Zeillen von 10. Oktobris bringen mir die erfreudliche zeittung ... des Toison vor [=für] meinen Sohn, für welche wohl weiß, dass ich dero vöthern und allen dank und erkenntnis schuldig bin, ... , und wie ich den meinigen allein dero Vatter zu danken habe, als freud mich umb so viel mehr, dass ich beyden auch die obligation meines sohn habe.“

nad přemoženým drakem Jásón, v pravé ruce třímá zlaté rouno a v levé kyj; Karel Arnošt na reversu jako Samson klečí nad poraženým lvem, z jehož tlamy vylétávají včelky.⁴⁸⁰ Oba tím významným způsobem vybočili z řady u dvora sloužících českých aristokratů, čehož si všimnul i Balbín, který komentoval tři roky starou událost – udělení řádu zlatého rouna Karlu Ferdinandovi z Valdštejna – v přímé souvislosti s jeho jedinečnými zásluhami na poli císařské diplomacie.⁴⁸¹ O jmenování nových členů rozhodl španělský král Karel II., který pověřil v prvním případě svého „*drahého a milovaného bratra Leopolda Ignáce*“⁴⁸² vykonáním příslušného ceremonálu, jehož součástí bylo složení přísahy a předání zlatého řetězu s ovčím rounem. Karel Arnošt byl mezi vyvolené habsburské služebníky přijat jinde než ve Vídni a císaře v tomto případě zastupoval Ferdinand Bonaventura z Harrachu, jenž obdržel od španělského krále pověření, „*aby přijal a zařadil do nejmilejšího bratrstva a společenství našeho řádu zlatého rouna hraběte Valdštějna na jakémkoliv místě, kde ho potká během své cesty.*“⁴⁸³ Kde přesně se setkali Harrach, cestující ze Španělska, a Valdštejn, tou dobou vyslanec ve Francii, není zatím známo, každopádně se jednalo o nestandardní řešení, jež mělo narychlo zvýraznit postavu Karla Arnošta v očích nepřátelských Francouzů. Řád zlatého rouna byl doživotním vyznamenáním a vlastně posledním poutem, které vázalo Karla Arnošta s Vídni po jeho vynuceném obchodu z tajné konference i z úřadu nejvyššího komorníka po nástupu Karla VI. Roku 1712 se tak naposledy účastnil velké dvorské slavnosti a bylo to právě na svátek všech toisonistů – na den svatého Ondřeje.⁴⁸⁴

Vedle symbolických poct byli vysocí představitelé dvora podobně jako prostí dvořané odměňováni prostřednictvím pravidelně vyplácených finančních částek. Sumy, které dostávali, se nemohly měřit s výší nákladů na dvorskou reprezentaci a celkový pobyt v centru monarchie, na druhou stranu nejsme schopni zachytit všechny příjmy, neboť nám unikají

⁴⁸⁰ Na aversech jsou poprsí obou Valdštejnů. Deviza Karla Ferdinanda zní „TALIA VIRTUTI DEBENTUR PROEMIA VERAEE“, u Karla Arnošta zní poněkud skromněji „E FORTI DULCE“. Srov. Constant VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich* LII., Wien 1885, s. 208-242, zde č. 31 Karl Ernst, č. 32 Karl Ferdinand. Také *Beschreibung der Sammlung Böhmischer Münzen und Medaillen des Max Donebauer, II. Abteilung: Privatmünzen*, Prag 1888. O reprodukcích medailí také Muzeum města Duchcov, sign. S VI – Valdštejnové, č. 32 Karl Ferdinand.

⁴⁸¹ „scio tamen illustrissimum et excellentissimum comitem Carolum de Waldstein, a legationibus ad diversos Europae reges et principes felicissime obitis orbi notissimum in Aureo Vellere spectari.“ Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea regni Bohemiae*, Praha 1681, 2. dekáda, 1. kniha, s. 58 (č. XVIII).

⁴⁸² „nostre très chère et très aimé bon frère Leopold Ignace“ Opis pověření zachovaný v tzv. valdštejnském diplomatáři darovaném roku 1785 Karlem Egonem z Fürstenberka Emanuelu Arnoštovi z Valdštejna. RAV, inv. č. 255 (*Diplomatarium waldsteinianum*), 30.7.1675.

⁴⁸³ „pour recevoir et ranger a amicable confraternité et compagnie de nostre ordre de la toison d'or, le d'comte de Waldstein dans quelconque lieu qu'il le rencontrera dans son voyage...“ Tamtéž, 9.10.1698.

⁴⁸⁴ Seznam účastníků v Andreasfest des Ordens vom goldenen Vlies im Spiegel der Zeremonialprotokolle des Wiener Hofes der Jahre 1712 bis 1800, in: Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652-1800)*, Innsbruck – Wien – Bozen 2007, s. 309-336.

vysoké částky (a „dary“), jež tito vlivní jedinci dostávali od svého okolí za prokázané protislužby nebo jen jako připomenutí či pozornost směřovanou k možné budoucí spolupráci. Když odečteme peníze, které sloužily jako satisfakce za reprezentaci během diplomatických misí (srov. kap. 4.1.), vyjde nám ze srovnání tří generací Valdštejnů, pohybujících se na výsluní habsburského dvora, nejlépe František Augustin, který jako dlouholetý hejtman pěší a později i jízdní stráže dostával pravidelný a ne úplně zanedbatelný žold. K tomu je nutno připočíst v letech 1673 až 1684 2000 zlatých ročně plat tajného rady, což bylo pro srovnání o 200 zlatých více, než dostával český dvorský kancléř a o celých 700 zlatých více než pro prezidenta dvorské válečné rady.⁴⁸⁵ Během 21 let vojenské služby u dvora si vydělal 57194 zlatých.⁴⁸⁶ To rozhodně nebyla zanedbatelná částka. Ostatně myslím, že musí být revidována radikální teze o tom, že se dvorská služba finančně nevyplácela a že šlechta držela v okolí panovníka touha po moci a vlastní reprezentaci. Kromě vidiny politické moci lákala ke dvoru i slušná finanční odměna, a to tím více, čím méně ekonomického zázemí vynášel šlechtici jeho vlastní pozemkový majetek v některé z habsburských zemí. K celkové vyplacené sumě by měly být připočteny i cenné dárky, kterými například Leopold I. odměňoval Františka Augustina (roku 1671 zlatý řetěz v hodnotě 190 zlatých)⁴⁸⁷ či Karla Ferdinanda, jenž dostal roku 1698 „*Goldgnadenkette*“ v hodnotě 325 zlatých.⁴⁸⁸ Při posuzování skutečně obdržených peněz musíme brát v úvahu četné výkyvy, k nimž docházelo ad hoc, podle panovníkovy momentální přízně i podle stavu císařských financí. „Tabulkové platy“ nejvyšších dvorských hodnostářů byly pouze základem a nemusely odpovídat celkové výši příjmů, takže nemuselo dojít ani ke snížení platu, které zažil například František Augustin tím, že povýšil z dobře placené funkce hejtmana císařských harcířů na nejvyššího maršálka.

⁴⁸⁵ Ke zvýšení došlo na konci vlády Ferdinanda III. Srovnání provádí Henry Frederick SCHWARZ, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, London 1943, s. 193-195.

⁴⁸⁶ Informace podle ÖStA Wien, HKA, HZAB, inv. č. 110-128, rok 1664-1684. Odtud také následující tabulka.

⁴⁸⁷ Tamtéž, inv. č. 115, rok 1671, fol. 95.

⁴⁸⁸ Tamtéž, inv. č. 141, rok 1698, fol. 74-75. Téhož roku ještě dostal „*Gnadenpfennig*“ v hodnotě 59 zlatých.

Žold (služné) Františka Augustina z Valdštejna v období let 1664 až 1684
(bez příjmů za funkci tajného rady v letech 1673 až 1684)

Začátek období	Konec období	Výše žoldu	Roční plat	Funkce
1.7.1664	30.9.1664	150 zlatých	600 zlatých	Hejtman trabantů
1.10.1664	31.12.1666	1350 zlatých	600 zlatých	Hejtman trabantů
1.1.1667	31.12.1668	1200 zlatých	600 zlatých	Hejtman trabantů
1.1.1669	1.5.1669	66 zlatých 40 kr	600 zlatých	Hejtman trabantů
1.5.1669	31.12.1669	1777 zl. 47 kr ⁴⁸⁹	2000 zlatých	Hejtman harcířů
1.1.1670	31.12.1682	26000 zlatých	2000 zlatých	Hejtman harcířů
1.1.1683	31.3.1683	1000 zlatých	2000 zlatých	Hejtman harcířů
1.4.1683	31.3.1684	1200 zlatých	1200 zlatých	Nejvyšší maršálek
1.4.1684	31.8.1684	450 zlatých ⁴⁹⁰	1200 zlatých	Nejvyšší maršálek

Peníze navíc rostly s tím, jak dotyčný jedinec kumuloval své funkce. Karel Ferdinand z Valdštejna na vrcholu své kariéry, tedy v letech 1690 až 1702, pobíral stálý plat za hodnost nejvyššího komorníka a v době svého pobytu ve Vídni navíc plat konferenčního (tajného) rady. I když byl tento vázán na skutečnou přítomnost v hlavním městě a účast na zasedáních nejvyššího poradního kolegia císaře, představoval v celkové struktuře příjmů významnou položku. Navíc dostával ke mzdě nejvyššího komorníka ještě služební náhrady, a to v průměrné výši 2200 zlatých ročně, v letech legací potom náhrady za cestování (srov. 4.1.). Součástí platu nejvyššího komorníka bylo také 350 zlatých refundace nájemného. Celková suma, která byla vyplacena z dvorské pokladny Karlu Ferdinandovi ve zmíněných dvanácti letech, tak činila 54631 zlatých 10 krejcarů bez cestovních náhrad.⁴⁹¹ Přitom si musíme uvědomit, že do tajné konference byl Karel Ferdinand zván, byť s přestávkami, od roku 1685, kdy nastoupil zároveň do úřadu hofmistra císařovny Eleonory Magdaleny. Navíc většina příjmů měla pravidelný ráz, a tak se „dvorský mnohoobročník“ a majitel statků Dobrovice a Loučeň Karel Ferdinand z Valdštejna skutečně nemusel obávat o svou ekonomickou budoucnost. Můžeme přitom sledovat jistý vývoj, a to srovnáním s finančními podmínkami,

⁴⁸⁹ Uvedená suma neodpovídá podílu: správě by měl František Augustin za 4/3 roku dostat jen 1333 zl 20 kr.

⁴⁹⁰ Sumu přebíral jako dědic Františka Augustina, který zemřel 11.8.1684, jeho bratr Karel Ferdinand. HKA, HZAB, inv. č. 130, rok 1685, fol. 147.

⁴⁹¹ Plat nejvyššího komorníka činil 1750 zlatých ročně (350 zl. příspěvek na bydlení, 960 zl. základní taxa a 440 zl. osobní příspěvek), celkem tedy získal 13854 zl. 10 krej. Služební výdaje ve funkci komorníka, které mu byly refundovány čítaly různě podle jednotlivých roků dohromady 25777 zl. Plat tajného (konferenčního) rady byl pravidelně 2000 zlatých. Jelikož se ve zkoumaném období nepohyboval Valdštejn neustále v konferenci, čítal jeho plat ve sledovaném období 15000 zl.

za nichž v letech 1651 až 1655 sloužil u dvora jako nejvyšší komorník jeho otec Maxmilián. Jeho měsíční plat činil 80 zlatých (960 zlatých ročně), k čemuž dostával 440 zlatých ročních prémie (*Zuebues*) a 350 zlatých ročně na ubytování. Dohromady tedy dostával 1750 zlatých ročně jen z funkce nejvyššího komorníka, k čemuž je nutno přidat 2000 zlatých platu tajného rady. Při srovnání s průměrným ročním příjmem Karla Ferdinanda o půlstoletí později (zhruba 4500 zlatých) nečiní rozdíl 750 zlatých příliš mnoho a pokrývá zhruba pohyb cen za poslední období.⁴⁹²

Složení pravidelných příjmů Valdštejnů činných u vídeňského dvora obsahuje zajímavý údaj, a tím je příspěvek na bydlení. Místa v rezidenčním městě, jehož jádro bylo obeháno hradbami, totiž nebylo nazbyt, což zvyšovalo ceny nájemného i jednotlivých nemovitostí. Pobyt dvorských hodnostářů, jejichž přítomnost ve Vídni musela být kontinuální, se tak velmi prodražoval; ti nejvýše postavení preferovali nákup některé z měšťanských budov. Dům ve Vídni vlastnil také Maxmilián z Valdštejna, v letech 1627 až 1633 na Kärtner Strasse, později držel dům na Weihburggasse, který ztratil asi nedlouho před svou smrtí.⁴⁹³ Patrně šlo o tzv. loketský dům spolu s pozemky, které užíval zemřelý ostráhomský arcibiskup Emerich (Imre) Lósy, a který dostal oficiálně do užívání Maxmilián dvorským dekretem 10. července 1647.⁴⁹⁴ V obou případech se jednalo o honosnější měšťanské nemovitosti, ostatně stavba vídeňských paláců české šlechty (Kinští, Lobkovicové) je až záležitostí druhé poloviny 17. století a první poloviny století následujícího. Ze zatím neznámých důvodů se Valdštejnům nedařilo delší dobu pořídit si reprezentativní sídlo (i když se o to snažili⁴⁹⁵) a bydleli ve Vídni buď v podnájmech, nebo ve dvorských kvartýrech. O dvorské ubytování ostatně prosí nejvyššího maršálka Jindřicha Viléma ze Starhemberku roku 1664 také novořečený hejtman císařských trabantů František Augustin z Valdštejna. Téhož roku si jeho bratr Karel Ferdinand stěžuje v dopise kardinálu Harrachovi, že jej rád ve Vídni

⁴⁹² ÖStA Wien, HHStA, Obersthofmeisterakten - Sonderreihen (OMeA - SR), Hofstaatsverzeichnisse, SR 186, Hofstaat Ferdinands III. (1628-1655), fol. 5, fol. 120. Jako nejvyšší štolmistr v letech 1637 až 1641 pobíral ročně 1416 zlatých. Tamtéž, fol. 162.

⁴⁹³ Srov. Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500-1740)*, disertační práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005, s. 104. O Maxmiliánově bydlení a dobovém kontextu také Václav BŮŽEK a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku*, Praha 2010, s. 231. Pro srovnání s dalšími šlechtici Jiří KUBEŠ, *Sídelní strategie knížat z Lobkovic ve Vídni v raném novověku (1624-1734)*, in: *Porta Bohemica* 3, 2005, s. 86-119.

⁴⁹⁴ „ihme [Maxmiliánovi – pozn. J.H.] das Ellenbognische Haus zu Wien, welches sonst Ihren Kayserlichen May[estät] eigentumblich zugehörig und deroselben hiebevorn von Weillandes nebst verstorbenen erzbischofen zu Gran herrn Emerici Losii legatorien in einer gewissen handlung durch cession überlassen worden.“ RAV, inv. č. 2792, sign. XVI-E, kn. 16.

⁴⁹⁵ O nákupu vídeňského domu Františka Eusebia z Pöttinku, toho času vyslance ve Španělsku, píše Karel Ferdinand kardinálu Harrachovi: „ich stehe in geheimb mit den Grafen von Pötting umb sein Haus in Kauf, er will nicht, daß man darvon lassen soll, ich habe mir schon 11000R angetragen, er verlanget aber 12000R, ich aber stelle auf keine mass auszulassen, dan mein bruder Graf Hans Friedrich kaufet es mit mir.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 153, (Karl Ferdinand), 1.4.1665.

uvítá, když zde dostane ubytování.⁴⁹⁶ Až roku 1686 se ale rozhodl koupit si ve Vídni reprezentativní dům na Freyungu (součást dnešního paláce Kinských) proti kostelu skotských františkánů (*Schottenkirche*). Stál na velmi výhodném místě, blízko šlechtici obývané Panské ulice (*Herrengasse*) a přímo naproti harrachovskému paláci, který nechal vystavět na konci 17. století přítel Valdštejnů Ferdinand Bonaventura z Harrachu. Ve svém domě také Karel Ferdinand 11. dubna 1702 zemřel na mrtvici a jeho syn Karel Arnošt o pět let později přikoupil sousední dům se záměrem vytvořit důstojný rodový palác v hlavním městě po vzoru dalších aristokratických stavebníků. Do časů, kdy se tento Valdštejn pohyboval na výsluní dvora Josefa I., spadá i ambiciózní projekt zahradního paláce ve čtvrti auf der Wieden nedaleko císařské Favority. Pozemek s rozestavěným palácem koupil roku 1708 od Černínů, konkrétně od dědiců Tomáše Zachariáše Černína z Chudenic. Bohužel smrtí Karla Arnošta skončil zlatý věk Valdštejnů u dvora a jeho dcery prodaly městský palác ještě roku 1713 Wirichu Daunovi, zahradní palác Michaelu Janu III. z Althannu o dva roky později.⁴⁹⁷ Když přijel roku 1730 do Vídně František Josef Jiří, jeden z nejbohatších dědiců v českých zemích, musel bydlet v podnájmu u Collaltů.⁴⁹⁸

Valdštejnové z ostatních větví rodu museli rovněž bydlet v podnájmech, což nebyla sice žádná ostuda, ale přidělovalo to jisté starosti s prodlužováním nájemní smlouvy či včasného placení nájmu. Jen vyvolení dostali dvorský kvartýr, o jehož přidělení rozhodoval nejvyšší maršálek a o konkrétním umístění dvorský kvartýrmistr.⁴⁹⁹ Od roku 1674 nacházíme pravidelně se opakující žádosti Maxmiliána Adama z Valdštejna, který kvůli nevelkému rodinnému kapitálu musel spoléhat na dobrodiní svého dvorského zaměstnavatele. Po letech marných proseb (1674, 1677) bylo těm následujícím vyhověno (1680, 1682, 1690), mimo jiné také z důvodu početné rodiny čítající čtyři dcery. Přesto je s podivem, že starý a zasloužilý říšský dvorský rada musel roku 1690 ve svých třiašedesáti letech sepisovat poníženou žádost o přidělení kvartýru. Tím posledním pro jeho ženu i pro něj byl dům U Červeného raka na Hoher Markt, kde také zemřel.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ „... wan ich nur ein haus bekommen [habe].“ Tamtéž, 26.8.1664.

⁴⁹⁷ Srov. Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500-1740)*, disertační práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005, s. 104, pozn. 366; s. 112, pozn. 395.

⁴⁹⁸ RAV, inv. č. 3463, sign. II-20-VIII, kart. 47, fol. 9-10, 18.2.1730.

⁴⁹⁹ Dosud základní studie k problematice Josef KALLBRUNNER, *Das Wiener Hofquartierwesen und die Massnahmen gegen die Quartiersnot im 17. und 18. Jahrhundert*, in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 5, 1925, s. 24-36. Také Srov. Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty*, s. 87 an.

⁵⁰⁰ Tamtéž, 89-92. Dům se jmenoval „Haus zu Rotem Krebs bei den 7 Büchern“.

⁵⁰⁰ Tamtéž, 89-92. Dům se jmenoval „Haus zu Rotem Krebs bei den 7 Büchern“. Srov. www.austria.gv.at/site/6662/default.aspx (Die Wiener Hofgesellschaft während der Regierungszeit Kaiser Leopolds I. - Todtenbeschauprotokolle), stav k 1.1.2011.

Kromě výše uvedeného popisu práce tak, jak ho nabízejí badateli dvorské instrukce a řády, jež byly pro dvořany 17. a 18. století závazné, se objevuje řada úkolů, kterými byly osoby nejbližší panovníkovi pověřovány nad rámec těchto ustanovení. Realita byla zkrátka pestřejší než formální předpisy, skutečný stav se tu více tu méně přibližoval stavu ideálnímu, jež byl v instrukcích popsán. Bohužel realitu dvorské služby, vlastní každodennost dvořana, jsme schopni postihnout jen tehdy, pokud nám zanechal nějaký pramen osobní povahy (deník, korespondenci) tak, jak to učinil například Jan Jáchym ze Žerotína.⁵⁰¹ „Vedlejší aktivity“ lze totiž z oficiálních pramenů vyčíst jen velmi obtížně a záleží víceméně na náhodě, zda se v nich historikovi po úporném hledání podaří nalézt alespoň letmou zmínku. Panovník pověřoval své nejbližší poměrně často, aby jej zastupovali na nejrůznějších společenských akcích, jež se konaly přímo ve Vídni nebo v bezprostředním okolí. V aristokratických domácnostech patřilo k dobrému tónu pozvat panovníka, zejména pokud se jednalo o svatby či křtiny, nezdá se, aby císaři nabídnuta role kmotra. Zdaleka ne všechny slavnosti podobného druhu však vladař mohl (nebo chtěl) navštívit, a tak tuto povinnost delegoval na někoho ze svého bezprostředního okolí. V průběhu 70. let 17. století jím byl poměrně často František Augustin, což znovu podtrhuje jeho úzký vztah k Leopoldovi I.: ještě jako komorník měl předat císařský svatební dar, stříbrnou mísu v hodnotě 112 zlatých a 30 krejcarů, což mu bylo později refundováno z dvorské komory.⁵⁰² Císařské dárky však doručoval i dalším jedincům, které hodlal vladař z nejrůznějších důvodů odměnit: například roku 1673 předal zlatý řetěz pasovskému ubytovacímu komisaři. Nejednalo se patrně o žádnou výjimku: ve stejném roce obdržel jako náhradu za císařské dárky dohromady 6400 zlatých. František Augustin se ale účastnil také prestižních poselstev, roku 1666 jel naproti španělské infantce Markétě Tereze, jež se měla stát jeho budoucí císařovnou, do štyrského Loibenu.⁵⁰³

Další aktivitou nepostižitelnou z formálních předpisů je účast Valdštejnů na nejrůznějších slavnostech. Již jako komorníci měli být přítomni v doprovodech významnějších členů dvora, v průvodech a při veřejných představeních. 10. července 1658 se účastnil korunovačních slavností ve Frankfurtu nad Mohanem také František Augustin spolu s dalšími českými šlechtici, mezi nimiž nechyběl kromě Humprechta Jana Černína, Adama Matyáše z Trautmannsdorffu a dalších členů mladého dvora Leopolda I. ani Karel Ferdinand

⁵⁰¹ Dále Jiří SEHNAL, *Deníky Jana Jáchyma ze Žerotína. Životní styl českého šlechtice v době vrcholného baroka*, in: ČMM 119, 2000, s. 367-389.

⁵⁰² ÖStA Wien, HKA, HZAB, inv. č. 105, rok 1659/1660, fol. 577. Podobnou stříbrnou mísu (v ceně 132 zlatých) jako svatební dar od císaře dostal i Karel Ferdinand z Valdštejna roku 1660. Tamtéž, fol. 580.

⁵⁰³ O její cestě přes Barcelonu, Janov, Milán a Brescii srov. dizertace Helga WIDORN, *Die spanischen Gemahlinnen der Kaiser Maximilian II., Ferdinand III. und Leopold I.*, dizertace Universität Wien, Wien 1959, s. 141-147. O cestě Františka Augustina ÖStA Wien, HKA, HZAB, inv. č. 110, rok 1665-1666, fol. 469. Dostal na ní z dvorské komory (dvorské účtárny) 300 zlatých.

z Valdštejna. Oba Valdštejnové pak zasáhli do reprezentativního rámce událostí: Karel Ferdinand⁵⁰⁴ hrál v turnaji na Koňském trhu oblečen do nově zhotoveného červenobílého kostýmu „starého Němce“⁵⁰⁵; obratnému Františku Augustinovi se podařilo zvítězit ve všech disciplínách, jejichž součástí bylo zasáhnout cíl (kroužek, hlavu Turka apod.) pomocí dřevce, meče či jiného rytířského nástroje.⁵⁰⁶ Stejně obratný byl také jeho synovec Karel Arnošt o několik desetiletí později, kdy si při hrách v zahradě Favority vysloužil za nejmrštnější ovládání kopí kromě stříbrných hodin také nehynoucí obdiv diváků – v lóži tehdy seděly dvorní dámy v čele s císařovnou.⁵⁰⁷ Hry a soutěže uvnitř uzavřené dvorské společnosti přinášely vítězi a dokonce i účastníkům uznání a zvyšovaly jejich prestiž podobně, jako to činily ve středověku rytířské turnaje. Karel Ferdinand z Valdštejna byl velkým příznivcem podobných kratochvílí a her. S nebývalým zájmem a do neuvěřitelných podrobností líčí svému příbuznému Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu, kde se konala jaká venkovní hra, kdo vyhrál hlavní cenu či kdo a kolikrát spadl v zápalu boje z koně.⁵⁰⁸

Ještě významnější však byla účast na panovnických korunovacích. Zde se Valdštejnové stávali svědky předávání moci svému pánovi, korunovace byly zároveň momenty, při nichž se nejviditelnějším způsobem ukazoval dvůr široké veřejnosti. Pro říšské a uherské prostředí znamenala reprezentace moci nejvíce, protože zde habsburská vláda dlouhodobě stála na někdy pevnějších, jindy labilnějších základech. Absolvovat s panovníkem korunovaci tak museli přední hodnostáři dvora, kteří zároveň ručili za to, že vše proběhne bez problémů: již Maxmilián se účastnil složitého vyjednávání a volby Ferdinanda IV. římským králem v Augspurku i následné korunovace v Řezně roku 1653, před níž poslal svého hofmistra do Prahy, aby mu přivezl stříbrné šperky.⁵⁰⁹ Sám byl plně vázán u dvora a nemohl se jen tak vzdálit. Nejednou litoval, že nemohl být v Čechách se svým vnukem, který zrovna překonal první rok života.⁵¹⁰ Zároveň přemlouval svého syna Ferdinanda Arnošta, aby na korunovaci přijel také, a nabízel mu, že pro něj zajistí u císaře propustku („*die licentz*“).⁵¹¹ Marně. Ferdinand Arnošt zůstal v Čechách se svou mladou ženou a ročním synem a

⁵⁰⁴ Karel Ferdinand vyhrál diamantový prsten v běhání ke kroužku 19. července 1658, které ve Frankfurtu uspořádala saská kurfiřtka Magdalena Sibyla. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. VI., s. 570 (30.12.1658).

⁵⁰⁵ „in rot-weißer Livrée alte Deutsch repräsentirt.“ HHStA, Zeremonialprotokollbuch (ZA-Prot) 1, fol. 729.

⁵⁰⁶ O tomto turnaji dále Jiří KUBEŠ, Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657-1658), České Budějovice 2009, s. 121, 161-162.

⁵⁰⁷ ÖStA Wien, HHStA, Hofarchive, ZA-Prot 6, Kopf-Rennen in dem Favourita-Garten (1708), fol. 696-700.

⁵⁰⁸ Např. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand]), kart. 312, 7.9.1661.

⁵⁰⁹ RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 21.4.1653. Ze zvolení pocíťoval Maxmilián jistou úlevu a zadostiučinění (Tamtéž, 5.6.1653). O této volbě Albert GERMERSHAUSEN, Die Wahl Ferdinands IV., Celle 1901.

⁵¹⁰ RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 5.6.1653. Jednalo se o Jana Maxmiliána narozeného 5. června 1652.

⁵¹¹ Tamtéž, 9.6.1653.

Maxmilián mu celou slávu musel vylíčit v dopisech. Po bok korunovačních slavností se stavěly v prostředí raně novověkých dvorů také festivity spojené s životními mezníky členů panující dynastie. Jako plnohodnotní členové habsburského dvora se účastnili František Augustin, Karel Ferdinand a dokonce i Maxmilián Adam slavností okolo zásnub Leopolda I. s Markétou Terezou roku 1666. Jejich součástí byl oblíbený koňský balet, tentokrát zvládnutý do formací představujících čtyři živly a jejich působení. V čele každého živlu bylo vidět vždy jednoho z nejvýznamnějších dvorských hodnostářů a celkové vyznění upozorňovalo na základní dělení dvora na čtyři „štáby“ (Maxmiliána Adama nacházíme ve skupině „Země“ vedené Gundakerem z Ditrichštejna). Celý program však byl složitější a kromě hromadných scén obsahovalo představení také sólové party: František Augustin netvořil pouhou stafáž, ale objevil se v nákladném kostýmu jako jeden z géniů habsburského rodu (*Beseelungsgeister*), jistě ne náhodou ve společnosti Zikmunda Helfrýda z Ditrichštejna, Ferdinanda Bonaventury z Harrachu či Františka Oldřicha Kinského, kteří představovali budoucí elitu habsburské monarchie.⁵¹²

Hejtman císařské osobní gardy František Augustin se účastnil četných ceremoniálních úkonů, podobně jako nejvyšší komorník Karel Ferdinand. Byl přítomen například u slavného vjezdu saského kurfiřta Fridricha Augusta do Vídně roku 1695, tehdy seděl v jednom kočáře s dalšími předními dvořany: nejvyšším hofmistrem Harrachem, nejvyšším maršálkem Mansfeldem a hejtmanem harcířů Cavrianim. Tento císařský kočár měl symbolicky uvést průvod do vídeňského prostředí.⁵¹³ Také při návštěvě Petra Velikého ve Vídni roku 1698⁵¹⁴ Karel Ferdinand plnil nejen oficiální úkoly, jako byl doprovod ruského monarchy na audienci, ale také se zúčastnil následných selských bálů (*Wirtschaften*)⁵¹⁵, jež patřily mezi oblíbenou kratochvíli vídeňské dvorské společnosti.⁵¹⁶ Ačkoli tvrzení Richarda Alewyna, který označil život u dvora za permanentní slavnost⁵¹⁷, zní poněkud přehnaně, v období mimo půst následovala jedna zábava druhou. Přední dvořané si účastí na nich potvrzovali svůj vlastní sociální status, soupeřili o nejpřednější místa a nechávali se s oblibou vidět v doprovodu

⁵¹² Johann Christian LÜNIG, *Theatrum ceremoniale historico-politicum I.*, Leipzig 1719, s. 1173-1188.

⁵¹³ Eucharius Gottlieb RINCK, *Leopolds ... Leben und Thaten II.*, s. 684 an.

⁵¹⁴ O návštěvě Petra Velikého ve Vídni Cornelia JÖCHNER, *Barockgarten und zeremonielle Bewegung. Die Möglichkeiten der Alée couverte, oder: wie arrangiert man ein Incognito im Garten?*, in: Jörg Jochen Berns - Thomas Rahn (ed.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Tübingen 1995, s. 471-483.

⁵¹⁵ Srov. Claudia SCHNITZER, *Königreiche – Wirtschaften – Bauernhochzeiten*, in: Jörg Jochen Berns - Thomas Rahn (ed.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Tübingen 1995, s. 280-331.

⁵¹⁶ Eucharius Gottlieb RINCK, *Leopolds ... Leben und Thaten II.*, s. 762 an. 21. července 1698 proběhl selský bál na počest Petra Velikého v národních kostýmech a zúčastnilo se ho 117 mužů a žen. Dále Adam WOLF, *Geschichtliche Bilder aus Oesterreich II.*, s. 185-187.

⁵¹⁷ Srov. Richard ALEWYN, *Das grosse Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste*, Berlin 1985.

dalších důležitých osobností, nejlépe však v těsné blízkosti někoho z Habsburků. Popisy těchto slavností plnily stránky spisů ceremoniální vědy, byly vydávány samostatně tiskem a byly zaznamenávány samotnými dvořany, cizími vyslanci a pozorovateli, neboť pořadí při nich mohlo odhalit skutečné a aktuální rozložení sil u dvora.⁵¹⁸

V zimním období plnily tyto funkce projížďky na saních (*Schlittenfahrten*).⁵¹⁹ Pokud nebyl nemocný, nacházíme Karla Ferdinanda ve většině popisů těchto událostí a podle místa, které zastával, lze sledovat jeho progres v rámci dvorské hierarchie. Zatímco na Štědrý den roku 1666 zaujímal v řadě saní až třináctou pozici a jeho bratr František Augustin třináctou, 8. ledna 1697 seděl v jednom z nejpřednějších spřežení spolu s Ferdinandem ze Schwarzenberka a s Filipem Zikmundem z Ditrichštejna⁵²⁰. Není pravda, že by tyto – byť přísně ceremoniálem reglementované – slavnosti byly pouhou povinností. Existuje několik svědectví o tom, jak velké potěšení a zábavu dvořanům přinášely, ačkoli míra stesku nad špatným počasím, které zabránilo té či oné vyjížděci na saních, je pochopitelně individuální.⁵²¹ V létě a na podzim se objevují vyjížděky císařského dvora do bližšího i vzdálenějšího okolí Vídně, na vedlejší sídla (Ebersdorf, Favorita, Hötzenhof, Schönbrunn)⁵²² i do obor nedaleko centra habsburského hlavního města (Pratr), kde se konaly lovy a hony. Členové habsburské dynastie i s doprovodem trávili také čas v Badenu a zdejší lázeňské služby využívali hojně i dvořané, kteří dostali krátkou dovolenou nebo se zotavovali po nemoci.⁵²³ Lovecká vášeň i lázeňské pobyty byly příjemným zpestřením roku a příležitostí přiblížit se panovníkovi, jindy obehnanému hradbou ceremoniálních předpisů. Zde se nepočítalo s účastí širší veřejnosti, a tak mohly některé předpisy poněkud ustoupit. Především korespondence Františka Augustina je plná popisů císařských lovů, při nichž svému panovníkovi asistoval, lépe řečeno pozoroval, jak ten či onen člen habsburské rodiny střílí vybraný druh zvěře.⁵²⁴ Lov však měl významnou socializační funkci, neboť panovník nebyval vždy hlavním organizátorem a často přijímal pozvání od svých aristokratů. Využíval tak

⁵¹⁸ Slavnosti vyžadovaly také dlouhou přípravu, dokumenty k nim jsou dnes uloženy zejména ve fondu Ältere Zeremonialakten v Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, karton 8.

⁵¹⁹ Srov. Beatrix BASTL, Feuerwerk und Schlittenfahrt. Ordnungen zwischen Ritual und Zeremoniell, in: Wiener Geschichtsblätter 51, 1996, s. 197-229.

⁵²⁰ Srov. Adam WOLF, Geschichtliche Bilder aus Oesterreich II., s. 178.

⁵²¹ Na teplé počasí, které zamezilo sáňkování, si stěžuje například Karel Ferdinand z Valdštejna 28. prosince 1658 své budoucí manželce Marii Alžbětě z Harrachu. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ferdinand), kart. 740, 28.12.1658.

⁵²² Dále Friedrich POLLERROSS, Tradition und Recreation. Die Residenzen der österreichischer Habsburger in der Frühen Neuzeit (1490-1780), in: Majestas 6, 1998, s. 91-148.

⁵²³ O třídenním pobytu Karla Ferdinanda z Valdštejna v Badenu píše Karlu Arnoštovi sekretář Neurer. RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 87-88, 30.4.1701.

⁵²⁴ Dále Karl VOCELKA – Lynn HELLER, Die Lebenswelt der Habsburger. Kultur- und Mentalitätsgeschichte einer Familie, Graz-Wien-Köln 1997, s. 39-51, zde s. 44.

příležitosti poctit věrné šlechtice svou návštěvou. Tito zase nákladným ubytováním a pohoštěním nejen císařské rodiny, ale i nejužšího dvora reprezentovali vlastní loajalitu a bohatství.⁵²⁵

Především letní měsíce lákaly k pořádání promenád s kruhovou choreografií, tzv. karuselů.⁵²⁶ Tato představení patřila k nejreprezentativnějším, neboť podobně jako při jízdě na saních nezůstávala dvorská smetánka uzavřená v sále, ale svou zábavu představovala městu, čímž reprezentovala dvorský život, kladla na odiv vlastní výjimečnost a legitimizovala tím vlastní sociální status. Pro politický dopad takových veřejných akcí se právě karusel hodil k dotváření atmosféry politických slavností, zejména korunovacích a státnických návštěv. Slovem „karusel“ se ale označovala jakákoli dvorská veselice, jež měla alespoň vzdáleně připomínat kruhové zápolení. Po korunovaci Ferdinanda III. na českého krále uspořádala podobnou taškařici císařovna Eleonora I. Gonzaga pro mladé kavalíry a dvorní dámy. Ti, kterým se podařilo z tohoto podniku omluvit, museli předvádět souboje s kopím (v této skupině byl i mladý Maxmilián z Valdštejna). Jak skončilo zápolení, nevíme, a vlastně to ani nebylo důležité. Klíčový byl samotný fakt, že se mladý dvořan nechal vidět po boku budoucího císaře a jeho nejvěrnějších, z nichž František Kryštof Khevenhüller nám zanechal osobní svědectví.⁵²⁷ Při návštěvě prince Maxmiliána Hannoverského se v červenci 1706 konal turnaj v Schönbrunnu, při němž se opět představil v plné kráse dvůr mladého Josefa I. a bylo tím demonstrováno oficiální ukončení smutku po smrti Leopolda I. Ani zde nemohl chybět nejvyšší maršálek Karel Arnošt z Valdštejna, byť je jeho přítomnost zaznamenána až druhý den oslav, kdy přijel v slavnostním voze spolu s dalšími nejvyššími dvorskými hodnostáři a benátským vyslancem. Na konci soutěžního klání, jehož smyslem bylo prověřit zacházení se zbraněmi u dvora, byly připraveny hodnotné ceny (stříbrné lustry, zrcadla a hodiny). Pisatel zprávy si přitom neodpustil poznámku, že doufá v častější konání podobných zábav, které nebyly ke konci Leopoldovy vlády příliš časté.⁵²⁸

Zvláště příhodnou dobou pro dvorské veselice byl masopust. V masopustu roku 1680 se také v Praze konaly maškarní slavnosti, ačkoli mor byl tou dobou doslova před branami.⁵²⁹

⁵²⁵ O honu u Františka Adama z Losensteinu roku 1667 píše František Augustin Františku Albrechtovi z Harrachu. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Franz von Waldstein), kart. 449, 1667.

⁵²⁶ Srov. Stefan SEITSCHEK, Karussell und Schlittenfahrt im Spiegel der Zeremonialprotokolle – nicht mehr als höfische Belustigungen, in: Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652-1800), Innsbruck – Wien – Bozen 2007, s. 357-434.

⁵²⁷ Srov. Franz Christoph KHEVENHÜLLER-AICHELBERG, Annales Ferdinandei IV., Leipzig 1724, s. 1421.

⁵²⁸ „man zu den Leopoldischen Zeiten dergleichen Lust-Spiele an dem Wienerischen Hofe wenig gesehen, aber Hoffnung hatte, unter der Regierung des muntern Kaisers Josephi ein mehrers davon zu hören.“ Johann Christian LÜNIG, Theatrum ceremoniale historico-politicum I., Leipzig 1719, s. 1200-1201.

⁵²⁹ O něm nejnověji Karel ČERNÝ – Jiří M. HAVLÍK, Jezuité a mor, Praha 2008, s. 133-153.

S císařským dvorem se do Čech dostali i Valdštejnové trvale vázaní u dvora, tou dobou říšský dvorský rada Maxmilián Adam a hejtman císařských harcířů František Augustin. Hradčany pak zažily prvotřídní selskou svatbu, při níž vystupovali oba Valdštejnové: Maxmilián Adam v roli sklepníka, urozený johanita potom ve funkci kominíka.⁵³⁰ Blízkost morové nákazy nezrušila dvorské slavnosti, jež představovaly často převrácený svět, v němž i ti nejurozenější ministři oblékali šaty příslušející těm nejobyčejnějším povoláním, byť byly tyto úbory posety perlami a ušity z nejjemnějších látek. Převrácený svět upevňoval hierarchii světa skutečného. Záliba v karnevalech, veřejných představeních a promenádách měla kromě zábavního také svůj politický, kulturní a společenský rozměr.

*

V letech 1640 až 1740 se u dvora vyskytovali Valdštejnové nejen v nejvyšších funkcích. Řada z nich zastávala jen úřad komorníků a dále ve dvorské hierarchii nepostoupila. Držba komornického klíče byla omezená, zpravidla nepřesahovala deset let, a po vyměřené době buď postoupili dále, nebo se museli šlechtici obohaceni novou zkušeností vrátit domů. Titul jim však zůstal jako jakési „dobré vysvědčení“ i poté, co se vrátili na rodové statky, pokračovali v jiném typu kariéry (vojenská) nebo postoupili do vyšších dvorských úřadů. Mark Hengerer popsal kontinuální nárůst počtu komorníků v průběhu 17. století: od deseti skutečných komorníků v době císaře Matyáše po více než šest set roku 1685.⁵³¹ Tím se pochopitelně zvyšovala šance šlechticů získat komornický klíč. Díky dvorským kontaktům v první i v druhé polovině 17. století se však tato kvantitativní změna komornického stavu Valdštejnů téměř nedotkla. Komornická služba stojící na počátku další kariéry se opět vázala na zásahy rodiny a na osobní zásluhy: při jmenování Maxmiliána Adama z Valdštejna 22. října 1658 sehráli významnou roli jak starhemberští příbuzní, tak také fakt, že se dotyčný Valdštejn aktivně účastnil korunovačního dění ve Frankfurtu, kde Leopold I. přijal říšskou korunu.⁵³² Ne všechny Valdštejny čekala po komornické službě dvorská kariéra podobně jako Maxmiliána Adama či Karla Ferdinanda. Mnozí odcházeli s bohatými zkušenostmi zpět do zemských služeb, popřípadě na své statky. Ferdinand Rudolf z Valdštejna ze žehušické linie, který přišel s matkou a šesti sourozenci po smrti svého otce do Vídně (srov. kap. 5.1.), dostal podobně jako jeho starší a úspěšnější bratr Maxmilián Adam příležitost a byl jmenován císařským komorníkem. „Nabídku“ k dvorské kariéře však nevyužil, zakoupil statky na Havlíčkobrodsku Okrouhlice a Herálec, k nimž vyženil sňatkem s Alžbětou Rašínovou

⁵³⁰ Srov. Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby III.*, Praha 1893, s. 111.

⁵³¹ Mark HENGERER, c.d., s. 50 an.

⁵³² Srov. Jiří KUBEŠ, c.d., s. 191-192.

z Rýzmburka statek Olešnici, a do Vídně se už natrvalo nevrátil.⁵³³ Bohatý dvacetiletý dědic Arnošt Josef odešel zpět na svá dominia po dvou letech (u dvora od září 1672 do října 1674, ve dvorských seznamech veden i dále, ale neplacen), u dvora se prokazatelně objevil znovu až na začátku roku 1689 a potom v lednu 1706, kdy tu vyjednával svatbu svého syna Jana Josefa s dvorní dámou Eleonorou Marií z Valdštejna.⁵³⁴ Podobně opustil dvorské prostředí po pěti letech jeho vzdálený hrádecký bratranec Jan Karel (u dvora 1673 až 1678), který zde sloužil ve stejném období jako jeho dva příbuzní z chudší větve Waldstein-Arnau: Oktavián Ladislav (1671 až 1678) a jeho mladší bratr Leopold Vilém I. (1674 až 1676). Sedmdesátá léta 17. století tak vykazují nadprůměrně velkou přítomnost Valdštejnů-komorníků z nejrůznějších větví u vídeňského dvora; zda-li je tento fakt důsledkem rodinných vazeb k některému z vysoce postavených příbuzných (František Augustin, Karel Ferdinand), bude předmětem dalšího zkoumání. Faktem zůstává, že podle popisu dvora Leopolda I. z roku 1677 se zde pohybuje šest členů valdštejnského rodu, což z něj činí po rozvětvených Herbersteinech a Thurnech třetí neúspěšnější dvorskou dynastií spolu s Ditrichštejnými.⁵³⁵ Funkce skutečného komorníka⁵³⁶ poskytovala mladým šlechticům nejen školu života a neustálou blízkost majestátu, ale také základní plat 480 zlatých ročně.⁵³⁷ Ubytování většinou řešili individuálně – u příbuzných nebo v podnájmu: Adam František bydlel roku 1660 v blízkosti soukenických krámů v domě Peueroliů (*im Peuerolisches Haus*),⁵³⁸ František Josef Jiří o sedmdesát let později v nájmu u Collaltů. Nevyužitých šancí však bylo více: v menší míře než v případě komorníků k nim docházelo i u říšské dvorské rady: jmenování Jana Josefa z Valdštejna říšským radou na konci ledna 1706⁵³⁹ nemělo pro jeho kariéru žádný dopad, neboť ve Vídni se příliš často nevyskytoval. O dvorskou kariéru, do níž se ho pokusil uvést jeho tchán Karel

⁵³³ Waldstein – Materialien zur Geschichte dieser Familie II. 26. dubna 1666 byl svému staršímu bratrovi Maxmiliánu Adamovi za svědka na (dvorské) svatbě s Kateřinou Alžbětou, rozenou z Verdenberku. www.austria.gv.at/site/6662/default.aspx (Die Wiener Hofgesellschaft während der Regierungszeit Kaiser Leopolds I. - Todtenbeschauptokolle), stav k 1.1.2011.

⁵³⁴ Povolení k cestě do Vídně a ke dvoru NA Praha, NM, sign. W7/34, kart. 934, fol. 3-7.

⁵³⁵ NA Praha, Sběrka rukopisů, inv. č. A 171, Popis a složení dvora Leopolda I. (k lednu 1677). Objevuje se zde šest Valdštejnů: František Augustin jako hejtmán harcířů, Karel Ferdinand a Maxmilián Adam jako členové říšské dvorské rady a dále tři komorníci: Oktavián Ladislav (Latzko), Arnošt Josef a Jan Karel.

⁵³⁶ Několik Valdštejnů drželo pouze titulární hodnost komorníka. Roku 1657 je takto zmiňován třebíčský Adam František, o rok později hrádecký Jan Viktorín, roku 1704 budoucí mnichovohradištský pán František Josef. Dále www.austria.gv.at/site/6662/default.aspx (Die Wiener Hofgesellschaft während der Regierungszeit Kaiser Leopolds I. - Hofstaatsverzeichnis), stav k 1.1.2011.

⁵³⁷ Eucharius Gottlieb RINCK, Leopolds des Grossen Römischen Kaisers wunderwürdiges Leben und Thaten I-II, Leipzig 1708, I. díl: s. 130-131.

⁵³⁸ www.austria.gv.at/site/6662/default.aspx (Die Wiener Hofgesellschaft während der Regierungszeit Kaiser Leopolds I. - Todtenbeschauptokolle), stav k 1.1.2011.

⁵³⁹ RAV, inv. č. 3425, sign. II-18-V, kart. 45. K uvedení do rady došlo až 14. července 1707. V dokumentu je přímo zmíněn odkaz na předky a nejbližší příbuzné (Karel Arnošt): „in Ansehung sowohl seiner eigenen stattlichen Qualitäten, Wissenschaft und Geschicklichkeit, als seiner Voreltern und nechsten Anverwandten umb das durchleuchtigste Erzhaus und gemeine Wessen habenden ansehentlichen verdiensten.“

Arnošt z Valdštejna, patrně příliš nestál. Jistý pokus proniknout mezi dvořany Karla VI. učinil František Josef Jiří, jmenovaný 18. dubna 1729 komorníkem císaře a 12. listopadu 1733 skutečným tajným radou.⁵⁴⁰ Ačkoli byla jeho hodnost později potvrzena Marií Terezií a Františkem Štěpánem Lotrinským, nenachází se ve dvorských seznamech a můžeme se tudíž domnívat, že tyto tituly měly pouze zvýšit jeho osobní prestiž při zastávání zemských úřadů. Podobným případem byl i jeho starší syn Emanuel Filibert, který disponoval od září 1758 do března 1760 prázdňím titulem říšského dvorského rady (od roku 1751 byl také komorník Marie Terezie). O jeho aktivitě v úřadě svědčí to, že mu za uvedenou dobu nebyl přidělen žádný úkol, nezpracoval jediný referát a nepodnikl žádnou legaci do Říše.⁵⁴¹

Valdštejnové zanechali ve Vídni jasnou a nesmazatelnou stopu. Po tři generace se podíleli na řízení habsburského soustátí a jejich vliv kulminoval za vlády Leopolda I. a jeho nástupce Josefa I. Není divu, že už 18. století ocenilo jejich podíl na správě nejvyšších úřadů: Ignác Cornova je vedle Lobkoviců, Vratislavů a Kinských jmenoval mezi těmi českými rody, které hýbaly politikou Leopolda I., jehož byly „*nejmoudřejšími rádci. Ale ten hrdinský duch, který jinak v naší šlechtě přežívá, zdá se, byl zcela usmán*“, dodal smutně.⁵⁴²

4.2.4. Zemské úřady

Oproti době předbělohorské zaznamenaly zemské úřady jistý pokles prestiže, bylo by však zjednodušené paušálně odsuzovat kariéru na zemské úrovni jako nedůležitou, určenou těm, kteří se z nejrůznějších důvodů nemohli uplatnit u dvora, jenž byl všeobecně považován za nejvyšší cíl aristokracie z českých zemí. Při podrobnějším zkoumání se ukazuje, kolik bývalé prestiže a slávy si zemské úřady zachovaly z doby před rokem 1620, tedy jak moc zůstávaly důležité a tudíž i přitažlivé pro vyšší šlechtu, jež toužila po výkonu moci v rámci českých zemí. Podobně jako aristokraté v zemských službách vyžadovali od svých vídeňských agentů neustálé zprávy o konkurenčním boji u dvora, dvorští šlechtici, a to i pokud zrovna dleli v cizině, se velmi živě zajímali o dění v zemských úřadech a o jejich obsazení.⁵⁴³ Stále více se ukazuje, že zdaleka ne všichni aristokraté toužili po dvorském životě, jenž je na

⁵⁴⁰ RAV, inv. č. 2618, sign. XI-C, kn. 11. Za jmenování skutečným tajným radou zaplatil František Josef Jiří taxu 3000 zlatých.

⁵⁴¹ Oswald VON GSCHLIESSER, c.d., s. 459.

⁵⁴² „...die Lobkowitz, die Wratislawe, die Kinsky, die Waldsteine gehörten unter seine [Leopoldovi – pozn. J.H.] weissesten Rathgeber. Aber der Heldengeist, der unsern Adel sonst belebte, scheint damals ganz geruht zu haben.“ Ignaz CORNOVA, Paul Stransky's Staat von Böhmen IV., Prag 1801, s. 629-630.

⁵⁴³ Srov. zprávy sekretáře Neuerera Karlu Arnoštovi z Valdštejna během jeho mise do Portugalska uložené v RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 20 (20.2.1700) o obsazení postu nejvyššího kancléře hrabětem Janem Františkem z Vrnbna; o možných nástupcích náhle zemřelého apelačního prezidenta Ignáce Karla ze Šternberka, fol. 27 (13.3.1700); o brzkém jmenování Leopolda Ignáce z Ditrichštejna moravským zemským hejtmanem (k čemuž nakonec nedošlo...), fol. 50 (4.10.1700).

dlouhou dobu odlučoval od jejich rodin, byl spojen s častými legacemi do vzdálených, kulturně odlišných i nebezpečných krajin a v neposlední řadě s sebou nesl nutnost změnit vlastní chování směrem k přijetí specifických etických pravidel jednání a myšlení. K těmto všem záporům se přidal ještě jeden, který často padl nejrozhodněji na misku vah, jež vyvažovala všechny klady života v centru říše: přítomnost u dvora dávala pramálo příležitostí pečovat o rodinný majetek a rozmnožovat jej. Byť v menším měřítku než ve Francii, přesto byla dvorská služba spojena s jistou domestikací v prostoru vídeňského dvora, z něhož se aristokrat – v případě, že držel některý z nejvyšších úřadů – směl vzdálit jen se svolením panovníka, jenž zpravidla určil nekompromisně dobu, za níž se musí dotyčný jedinec vrátit.⁵⁴⁴ Kromě návštěvy rodiny a příbuzných přitahovalo venkovské prostředí aristokraty 17. a 18. století také díky zažitě představě o zdravém vzduchu, který není zkažen vysokou koncentrací lidí ve městě a umožňuje dlouhé pobyty mimo uzavřené prostory.⁵⁴⁵ Není proto divu, že někteří šlechtici z vlastní vůle odmítali vstoupit do dvorských služeb nebo dokonce opustili slibně se rozvíjející kariéru a stáhli se na venkov.⁵⁴⁶ Důvodem nemusela být jen individuální letora neslučitelná s dvorským prostředím (František Antonín Špork) či vědomí vlastní výlučnosti realizované v kulturní aktivitě (Jan Kristián z Eggenberka).⁵⁴⁷ Řada šlechticů zkrátka kladla působení v zemských úřadech, které umožňovalo zároveň péči o zděděné statky, velmi vysoko a realizovala se tímto způsobem, aniž by zahořkla směrem ke dvoru nebo propadala záchvatům méněcennosti.

Funkci v rámci zemské správy nepodceňoval ani Maxmilián z Valdštejna, zakladatel dvorské slávy rodu. Zatímco své mladší syny Karla Ferdinanda a Františka Augustina „nasadil“ na progresivní dvorské posty do okolí dvou arcivévodů, pro jejich staršího bratra Ferdinanda Arnošta si přál minimálně od začátku 50. let 17. století primárně kariéru v rámci zemských úřadů. Důvodů může být několik, jistě bychom mezi nimi našli snahu opřít

⁵⁴⁴ Při návratu z Chebu do Vídně dovolil Leopold I. v létě 1673, aby nejvyšší hofmistr Václav Eusebius z Lobkovic navštívil svou v Čechách svou rodinu, kterou prý již sedm let neviděl. Podle dopisu Leopolda I. Františku Eusebiovi z Pöttinku Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 544. Zde i další podobné případy.

⁵⁴⁵ O tomto zažitém klišé píše také sekretář Neuerer Karlu Arnoštovi z Valdštejna. RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 304-305 (26.4.1710): „... da ich eben darumben lieber in Böhmen, als hier [ve Vídni – pozn. J. H.] sein wollte, weilen mir vor einem halben Jahr der Böhmer Luft sehr wohl angeschlagen hatte.“

⁵⁴⁶ Příkladem může být moravský šlechtic Jan Adam z Questenberku. Dále Rostislav SMÍŠEK, Jan Adam Questenberk mezi Vídní a Jaroměřicemi, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740), = Opera historica 10, České Budějovice 2003, s. 331-354.

⁵⁴⁷ Oba tyto případy uvádí v závěru své práce Petr MAŤA, Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, = Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 139-162. Maťa upozorňuje na změnu v rezidenčním chování šlechty v průběhu první poloviny 17. století (zejména na základě rozboru deníků, mimo jiné i Adama mladšího z Valdštejna), aniž by tuto změnu, nazvanou jako urbanizace české šlechty, zobecňoval. Jeho příspěvek považuji za cenný, ačkoli z několika příkladů skutečně nelze soudit na chování české vyšší šlechty jako celku.

rodovou moc o Prahu, jejíž hradby několikrát bránil a spíše z konfliktu než z osobního působení poznal význam zemských orgánů. Neméně významný byl také fakt, že právě Ferdinandu Arnoštovi hodlal odkázat většinu rodového majetku v Čechách, s jehož stálým rozmnožováním počítal. V neposlední řadě zde podle některých pramenů působilo i osobní rozhodnutí Ferdinanda Arnošta, kterému otec pomáhal dosahovat zemských úřadů především ve 40. letech 17. století, kdy vykonával vojenské funkce v třicetiletou válkou zmítaných Čechách. Tou dobou ještě prosazoval svého syna paralelně ve dvorských funkcích: roku 1643 se Ferdinand Arnošt stal osobním šenkem (*Mundschenk*), zanedlouho poté komorníkem⁵⁴⁸ a v červnu 1645 dosáhl titulu říšského dvorského rady. V důsledku účasti na vestfálských jednáních (srov. kap. 4.1.) byl instalován až 2. března 1648, nikoli ovšem ve Vídni, ale v Praze. Podle Oswalda Gschliessera došlo k výběru mladého Valdštejna prý s poukazem na to, že v říšské dvorské radě chyběl český zástupce.⁵⁴⁹ Tím získal svou nejvyšší dvorskou hodnost, zasedání se ale účastnil jen sporadicky a jeho prezenze v kolegiu je doložena až v únoru 1655, dále pak od 11. března do 13. dubna téhož roku a pak až 20. září.⁵⁵⁰ O jeho činnosti v této instituci neexistuje bohužel dostatek pramenů, zdá se však, že se daleko spíše věnoval zemským funkcím, jež vykonával souběžně (například funkci přisedícího zemského soudu).

K přeměrování kariéry Ferdinanda Arnošta přispěl patrně fakt, že na začátku 50. let 17. století jeho otec Maxmilián jako nejvyšší komorník zakotvil pevně ve dvorské struktuře a Ferdinand Arnošt měl být v rámci rodové dělby práce jeho kontaktem v Praze. 28. září 1650 se stal prezidentem apelačního soudu. Funkci apelačního prezidenta vykonával skutečně s velkou autoritou a neskrýval ambice postupovat v zemské správě výše. Stál za ním nejen otec Maxmilián, ale také kardinál Harrach a další mocní přímluvci. Nebylo tudíž žádné překvapení, že po necelém roce opustil apelační soud a stal se nejvyšším zemským sudím (13. května 1651). Správně však odhadl důležitost apelačního soudu, který nedlouho předtím (roku 1644) dostal novou instrukci, jež dále zpřesňovala jeho činnost a nacházení práva, vedla k další profesionalizaci a byrokratizaci tohoto orgánu, který zahrnul do své působnosti 18. července 1651 také záležitosti německých lén. Právo apelace bylo neustále rozšiřováno, a to i na poddanská města, roku 1690 mezi nimi nacházíme i valdštejskou Dobrovici, Unhošť či

⁵⁴⁸ ÖStA Wien, HHStA, Hofarchive, Oberstkämmereramt (OKäA) F, Bd. 2, Verzeichnis der Kämmerer von Ferdinand III. und Leopold I., 24.5.1643.

⁵⁴⁹ Srov. Oswald VON GSCHLIESSER, *Der Reichshofrat*, s. 256-257.

⁵⁵⁰ ÖStA Wien, HHStA, RHR, Residenzprotokolle (ResP), č. 164.

Rožďalovice.⁵⁵¹ Není divu, že si chtěl ambiciózní Valdštejn svůj vliv na tuto důležitou instituci zajistit i pro budoucnost, kdy usiloval například o jmenování svého hofmistra radou apelačního soudu a v této záležitosti prosil o přímluvu svého otce Maxmiliána.⁵⁵² Intervence ve prospěch svých bývalých služebníků nebyla ničím výjimečným, například čerstvý vyslanec ve Španělsku Jan Maxmilián z Lamberka prosil roku 1656 prezidenta dvorské komory, aby doporučil císaři jako vhodného kandidáta na post ve dvorské komoře jakéhosi Maxe von Seeau, Lamberkova bývalého štolmistra.⁵⁵³ Podobně Jan Josef z Valdštejna intervenoval ve prospěch svého známého a podřízeného rady komerčního kolegia Viléma Matyáše z Glauchova, jehož syn se právě vrátil z Paříže a Valdštejn pro něj hodlal zajistit místo apelačního rady, na němž kdysi začínal i Vilém Matyáš.⁵⁵⁴ Vedle touhy navázat informační kontakt s daným úřadem zde nepochybně fungovala snaha postarat se o existenci věrného zaměstnance, jenž svou službou prokázal výjimečné kvality.

Již jako apelační prezident na sebe Ferdinand Arnošt upozornil, když přispěl k relativně rychlému ukončení zemského sněmu, což vlastně znamenalo rychlé schválení císařských (berních) požadavků.⁵⁵⁵ Sklidil za to pochvalu od Ferdinanda III. a pro následující rok funkci sněmovního komisaře (k jmenování došlo již v prosinci 1651).⁵⁵⁶ K diskuzi nad císařskou propozicí byl pozván v květnu 1651 ke dvoru s tím, že jeho teprve nedávno nabytou funkci nejvyššího sudího měl načas převzít nejvyšší český komorník.⁵⁵⁷ Činnost v rámci zemského sněmu byla doprovázena členstvím v „generální komisi k traktování dluhů měst královských“, která byla roku 1650 zřízena, aby navrhla postup, jak zlikvidovat vysoké dluhy, které tížily především královská města z dob třicetileté války.⁵⁵⁸ Po sestavení pravidel pro

⁵⁵¹ Forma rozhodování v apelačním soudu se víceméně shodovala se zasedáním říšské dvorské rady, jen kromě panské a „učenecké“ lavice zde byla také lavice rytířská. Vota byla podávána podle věku, konklusum měl provádět prezident. V případě nejasností nebo diametrálně odlišných stanovisek měla být celá záležitost postoupena k rozhodnutí císaři. Dále Josef C. AUERSPERG, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes I-II*, Prag 1805, s. 50 an.

⁵⁵² RAV, inv.č. 2803, sign. XVI-Q, 13.3.1653. Zdá se, že přitom chtěl Ferdinand Arnošt obejít tehdejšího prezidenta apelačního soudu, svého nástupce Františka Karla Libštejnského z Kolovrat.

⁵⁵³ Srov. Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel*, s. 562-563.

⁵⁵⁴ RAV, inv. č. 3479, sign. II-21-I, kart. 48, fol. 172-173, 31.5.1730.

⁵⁵⁵ „wir haben aus unserer Commissarien Relation, wie auch aus der That selbsten wahrgenommen, wasgestalt du bey vergangenen Landtag deinen gewöhnten guten Eifer und Fleiss für gewendet und die Stande zu einen gerüherigen Schluss, wie es der Effect bezeugt, wohl disponiret hast.“ ÚSVS, inv. č. 281, sign. V-9-23, kart. 8, fol. 6, 25.10.1650.

⁵⁵⁶ Sněm se podařilo otevřít až po Vánocích, 29. prosince 1652. Spolu s Valdštejnem byli komisaři Vilém Albrecht z Kolovrat a Fridrich Leopold Věžník z Věžník.

⁵⁵⁷ ÚSVS, inv. č. 281, sign. V-9-23, kart. 8, fol. 7, 27.5.1651.

⁵⁵⁸ Srov. Václav PEŠÁK, *Obecní dluhy královských, věnných a horních měst v Čechách, zvláště Starého Města pražského, po třicetileté válce*, in: *Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy 7, 1933*, s. 311-466. Také Fridolin MACHÁČEK, *K hospodářskému stavu českých měst venkovských po válce třicetileté*, in: *Otakar Odložilík – Jaroslav Prokeš – Rudolf Urbánek (ed.), Českou minulostí. Práce žáků Václava Novotného, Praha 1929*, s. 271-285.

splácení dluhů byla komise rozpuštěna roku 1652, kdy císař nařídil, aby věřitelé podali zprávu o svých pohledávkách. Současně s tím byl jako apelační prezident Ferdinand Arnošt z Valdštejna jmenován i do dvanáctičlenné komise k vyhledávání možností pro obnovu kolatur a far. Její výsledky však byly o poznání skromnější, což souvisí se všeobecnou nechtí české šlechty shromážděné na sněmu investovat hromadně do obnovování farní sítě, i když se článek s tímto nadpisem pravidelně objevoval na úvod každého sněmovního snešení druhé poloviny 17. století.⁵⁵⁹ Posun z apelačního soudu do úřadu nejvyššího sudího znamenal převzetí agendy zemského soudu, jemuž z titulu svého úřadu předsedal. Řešení deskových sporů, po Bílé hoře přesunutě částečně do české dvorské kanceláře jako do vrchního odvolacího orgánu království, přinášelo nejvyššímu sudímu vážnost v rámci stavovské obce, a autoritu třicetiletý Valdštejn potřeboval. Byl ve stálém kontaktu s nejvyšším českým kancléřem Janem Hartvíkem z Nostic, s nímž se pokoušel například urovnat spor mezi bratry Ferdinandem Karlem a Fridrichem Kašparem Švihovskými z Rýzmburka, z nichž druhý jmenovaný měl za manželku Valdštejnovu mladší sestru Marii Moniku.⁵⁶⁰

Aktivitou v zemských úřadech Ferdinand Arnošt skutečně vybočoval z průměru a dával o sobě vědět i jako nejvyšší zemský komorník, jakmile byl do tohoto úřadu jmenován 24. května 1652.⁵⁶¹ Během posledních tří let tak postoupil potřetí, nyní zaujímal ve formální hierarchii zemských úředníků čtvrté místo. 14. prosince 1652 prosadil, aby došlo k novému vytapetování Staré sněmovny, a to na společné náklady země (úřadu nejvyšších berníků) a dvora (dvorské komory). K dokončení práce sice došlo až u příležitosti korunovace Leopolda I. na českého krále o čtyři roky později, Ferdinand Arnošt ale stihl objednat nové obložení u holandského obchodníka a prosadit jeho bezcelní dovoz.⁵⁶² Spolu s Maxmiliánem Valentinem z Martinic, jenž Valdštejna nedávno vystřídal ve funkci nejvyššího sudího, měl na starosti přípravu císařského pobytu v Čechách roku 1652.⁵⁶³ Ferdinand Arnošt jel císaři naproti až do Benešova a společně s Martinicem doprovodil do Čech také moravského hejtmána Jana z Rotalu, což byl shodou okolností Valdštejnův tchán. Oba mladí šlechtici pak za svou snahu během pobytu Ferdinanda III. v Čechách dostali oficiální pozvání ke dvoru,

⁵⁵⁹ Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby I.*, Praha 1892, s. 126, 163. Také *Böhmische Ehrentafel II.* (N-Z), uloženo v NA Praha, ČDK, inv. č. 2391, kn. 108, fol. 716-789.

⁵⁶⁰ Ferdinand Arnošt se stal spolu se Sylvii Kateřinou Černínovou z Chudenic kmotrem dcerušky Marie Moniky, své neteře Marie Elišky. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), *c.d. V.*, s. 703, 16.3.1653. Marie Monika, která rychle ovdověla, ke svému bratrovi přicházela často pro radu („um Rat und Beistand in ihrem Wittibstand“).

⁵⁶¹ Rychlý postup umožnila mimo jiné smrt Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka, na jehož místo české nejvyššího kancléře se prosadil Jan Hartvík z Nostic, jenž uvolnil pro Valdštejna místo nejvyššího českého komorníka.

⁵⁶² Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby I.*, Praha 1892, s. 491.

⁵⁶³ O ní dále Ferdinand B. MIKOVEC, *Ferdinand III. v Praze roku 1652*, in: *Lumír* 10/1860, díl 2, s. 734-737.

kteří mimo jiné vypovídá o tom, že Valdštejnův titul říšského dvorského rady byl až do poloviny 50. let 17. století pouhou formalitou a Ferdinand Arnošt tuto funkci nevykonával. Spíše než u dvora vedl Ferdinand Arnošt svůj společenský život v Praze, na svých venkovských statcích a na statcích svých harrachovských příbuzných, kde byl častým hostem. Proslul jako dobrý společník milující karnevalové zábavy a nejrůznější společenské hry (picchett, ovce a ovčinec, primera aj.) a také hudbu,⁵⁶⁴ sám hrál na loutnu.⁵⁶⁵ Byl rovněž schopný řečník a příjemný společník: kardinál Harrach jej několikrát pozval k sobě „*za účelem rozvinutí konverzace*“.⁵⁶⁶

Vzhledem ke slibně se rozvíjející kariéře přišla zpráva o smrti Ferdinanda Arnošta z Valdštejna nečekaně a zasáhla celou šlechtickou obec. Protože datum jeho narození neznáme, je možné pouze odhadnout věk, v němž zemřel: patrně nebyl o mnoho starší než 35 let. Deník kardinála Harracha zaznamenal akutní nápor nemoci v únoru 1656, v květnu téhož roku Valdštejn zemřel. Příčina smrti, jež přišla jako blesk z čistého nebe, zůstává záhadou. Patrně se jednalo o tuberkulózní absces (*aposthema*⁵⁶⁷) v oblasti levé plíce, pravděpodobně s metastázemi po celém těle, především v oblasti krku a lymfatických uzlin. Můžeme se jen domnívat, že zde byla souvislost s častými obtížemi v oblasti krku a se záněty v dutině ústní, kterými trpěl minimálně od začátku 40. let 17. století.⁵⁶⁸ Tělo zesnulého bylo nejdříve uloženo u svatého Tomáše na Malé Straně, v únoru 1657 bylo přeneseno ve smutečním průvodu do Turnova. Na této poslední cestě jej doprovázeli kromě kardinála Harracha, jenž se vrátil do Prahy už z Brandýsa, kde obleva notně rozvodnila Labe, i další příslušníci valdštejnského rodu včetně strýce Jana Viktorína a mladšího bratra Karla Ferdinanda.⁵⁶⁹

Příbuzní, přátelé i významní představitelé dvora byli zděšeni náhlou zprávou; promptní skon nadějného Valdštejna potom vedl k jeho oslavě a téměř k mytologizaci jeho postavy, k níž samozřejmě přispělo i založení františkánského kláštera v Turnově a slavnostní přenos jeho ostatků z Prahy právě do města na Jizeře, který měl od středověku přichuť

⁵⁶⁴ Kardinál Harrach si poznamenal, že proto byl Ferdinand Arnošt v kostýmu „Musiky“ během merendy v zahradě Johanna Baptisty Kühlmanna. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), *Die Diarien und Tagzettel IV.*, s. 615, 9.10.1639.

⁵⁶⁵ „Ferdinand hatt mir zu guter Nacht ziemlich lang auf der Lauten ein Musica gemacht.“ *Tamtěž IV.*, s. 659, 31.12.1639.

⁵⁶⁶ „zu Vermehrung der Conversation.“ *Tamtěž V.*, s. 750, 29.8.1654.

⁵⁶⁷ Takto nazval příčinu smrti svého pána jeho sluha Jan Zikmund Neschitz v dopise kardinálu Harrachovi 21.5.1656. *ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Franz Ernst), kart. 153, 21.5.1656.*

⁵⁶⁸ „Ferdinand hatt ein ausgefahrenes Maul und Zungen mit solchen Schmerzen, daß er schier nichts essen kann.“ *Tamtěž*, s. 627, 31.10.1639. „mit dem Trinken aber muß er sich noch wie die Kinder betterinen verhalten und nichts als nur fleichsuppen trinken.“ *Tamtěž*, s. 791, 17.12.1654.

⁵⁶⁹ Popis průvodu přes Dobrušku ve dnech 21. až 28.2.1657 srov. *tamtěž VI.*, s. 282, 21.2.1657.

svatořečení. Také učený jezuita Jiří Crugerius věnoval Ferdinandu Arnoštovi několik oslavných řádek ve svém díle „Sacri pulveres“: „*viděli bychom zanedlouho, jak by se stal svým nadáním a pílí ... jedním z předních mužů, které v království máme, pokud by mu Bůh dopřál dožít se vyššího věku.*“⁵⁷⁰ Při zdůrazňování jeho ctností (*clementia, misericordia*) nezapomněl ani na slavný valdštejský rod a jeho otce Maxmiliána, který mu byl příkladem.⁵⁷¹ Štafetu zástupce valdštejského rodu na zemské úrovni měl převzít jeho syn Arnošt Josef, jakmile doroste. Nestalo se tak. Arnošt Josef byl příkladem bohatého aristokrata, který příliš nestojí o zemské, tím méně o dvorské úřady. Staral se primárně o rozvoj vlastního dominia (srov. kap. 6.1. a 6.2.), jež podstatně rozšířil, a ačkoli byl také kvůli svému bohatství jmenován do funkce nadpočetného místodržícího, z jednání kolegia se vylouval stejně jako ze členství ve stavovských komisích, ať už šlo o vybírání šlechtického podílu na zemské berní (tzv. *extraordinaria*) či o komise ke zlepšení výběru pivního tácu.⁵⁷² Vyšší zemský úřad tak získal až na samém konci svého života, patrně díky relativně štedrým půjčkám císaři (srov. kap. 5.1.).

Podobně jako Ferdinand Arnošt také ostatní Valdštejnové, které čekaly ty nejvyšší zemské posty, obdrželi dvorské tituly. František Josef získal už 9. února 1703 přístup ke dvoru, protože složil komornickou přísahu a dostal do úschovy komornický klíč.⁵⁷³ Protože se však účastnil vídeňského života jen sporadicky, další postup nemohl očekávat, i když 20. dubna 1709 dostal příslib jmenování skutečným tajným radou. K potvrzení čekatelství na výše zmíněnou hodnost došlo roku 1712 z úst Karla VI.,⁵⁷⁴ kterého František Josef vítal jako poručník svého černínského jmenovce v Jindřichově Hradci velkolepou hostinou.⁵⁷⁵ Téhož roku se osvědčil i jako vítací komisař („*Beneventierungs-Commissarius*“) během návštěvy saského kurfiřta a polského krále Augusta Silného v Karlových Varech, kde měl Valdštejn na starosti také hostinu na císařské útraty, jež nebyly malé a česká komora je vyčísliila na 3200

⁵⁷⁰ Jiří CRUGERIUS, *Sacri pulveres mensis Maii*, Litomyšl 1669, s. 136 (k 22.5.1656): „*Si Deus aetatem prorogasset viro, ab ingenio, ab industria ac ab omni cultura commendatissimo, primis quibusque, quos in regno habuimus, parem vidissemus.*“ Podobně Jan Florian HAMMERSCHMID, *Prodromus gloriae Pragenae*, Praha 1723, s. 737: „*Si Deus aetatem prorogasset viro, plura praestitisset.*...“

⁵⁷¹ „*Experti subditi, clementem ac misericordem fuisse hodieque loquuntur. Hanc famam si impleverint filii, erunt ad Patris exemplar efformatissimi posterii. Magna haec commendatio hominis est alto sanguine orti, si misericordiam affectet, si clementiam consecetur.*“ Jiří CRUGERIUS, *Sacri pulveres*, tamtéž.

⁵⁷² NA Praha, Autografy II, Arnošt Josef. Zde také omluvné listy a důvody jeho nepřítomnosti většinou obsahující špatný zdravotní stav.

⁵⁷³ RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 222-223 (27.1.1703); fol. 228-229 (10.2.1703). O jmenování se dozvídáme z korespondence sekretáře Neuerera s Karlem Arnoštem z Valdštejna. V knihách dvorské pokladny se mi nepodařilo nalézt osobu Františka Josefa, což svědčí o tom, že svůj titul příliš nevyužíval a komornickou službu fakticky nevykonával (v rámci Hofstaatsverzeichnisse je uváděn pouze k roku 1704).

⁵⁷⁴ ÚSVS, inv. č. 290, sign. VI-9-27, kart. 9, 20.4.1709 a 11.3.1712.

⁵⁷⁵ Slavnosti v Jindřichově Hradci roku 1712 dosud zůstaly bez povšimnutí historiků. Srov. Josef SVÁTEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby IV.*, Praha 1896, s. 118.

zlatých jen za dovezené vybrané sladkosti a ovoce.⁵⁷⁶ Přes všechny zásluhy obdržel František Josef jmenovací dekret na post tajného rady až 29. srpna 1718, tedy šest let po příslibu, což lze přičíst Valdštejnově nepříliš častému pobytu ve Vídni. Císař v něm ale nešetřil chválou a připomněl kromě skvělých zásluh rodu, z něhož pocházel, jeho „*nenahraditelnou horlivost, státnický rozum, velkou zkušenost v justičních, státních i ostatních politických věcech a stálou věrnost a devoci.*“⁵⁷⁷ Proč právě roku 1718 došlo k potvrzení Valdštejnovy hodnosti, nevíme zatím s určitostí.⁵⁷⁸ Daný akt je ale třeba po mém soudu začlenit do kontextu podstatného zrychlení Valdštejnovy kariéry na konci druhého decenia 18. století, kdy došlo i k dalším významným krokům, které učinily (byť na krátko) z Františka Josefa významného muže politiky v českých zemích.

Roku 1715 se stal František Josef z Valdštejna principiálním komisařem na sněmu, sekundovat mu měli Adolf Bernard z Martinic a Václav Arnošt Markvart z Hrádku. Nebylo to poprvé: jako hlavní komisař působil v Praze v letech 1710⁵⁷⁹ až 1711, na konci války o španělské dědictví, tehdy spolu s Janem Hubertem Hartigem a Františkem Karlem Přehořovským z Kvasejovic. Tato funkce kladla na jeho bedra zodpovědnost za rychlost a vstřícnost stavů shromážděných na českém zemském sněmu.⁵⁸⁰ Jednalo se ale o dost nevděčnou úlohu, protože prosazování císařských požadavků často znamenalo postupovat proti zúčastněným jedincům a snažit se dosáhnout maximální daňové zátěže pro Čechy, tj. také pro vlastní panství. Instrukce k roku 1715 uváděla dopodrobna, jak se měli komisaři chovat. Jejich úkolem bylo sejít se den před zahájením sněmu v pražských městech, společně se poradit a zvolit strategii, kterou budou během jednání uplatňovat. Instrukce pak pokračovala císařským vyjádřením k jednotlivým otázkám s tím, že jejich pořadí (a vlastně i obsah) se od poloviny 17. do poloviny 18. století měnilo jen minimálně, jak můžeme sledovat například z tisků sněmovních snešení vydávaných podle téže šablony po uzavření každoročního sněmování. Kromě již klasického odsunutí obnovy kolatur a far tradičními slovy, že „*ty k tomu patřící outraty a prostředky po ty až podnes trvající těžké časy k dobrému*

⁵⁷⁶ O pořádání banketů a hostin (rinfresco) pro saskou návštěvu a o jednáních mezi Valdštejnem a nejvyšším maršálkem saského kurfiřta Löwenthalem dále NA Praha, ČK, inv. č. 5895, sign. 1712/V, zpráva Jakuba Augustina Grobe 1712/VI/c/1, 4.6.1712. Poděkování Augusta Silného císaři (adresováno české dvorské kanceláři) tamtéž, 28.5.1712.

⁵⁷⁷ „den ohnaussetzlichen Eifer, stattliche Vernunft, große Erfahrungheit in Justiz, Staats- und anderen politischen Sachen, auch die ohnversehrte Treu und Devotion.“ ÚSVS, inv. č. 281, sign. V-9-23, kart. 8, 29.8.1718.

⁵⁷⁸ V září 1718 navíc zaplatil taxovnímu úřadu české dvorské kanceláře částku 1500 zlatých za členství v tajné radě také bratr Františka Josefa Jan Josef. RAV, inv. č. 3425, sign. II-18-VI, kart. 45, fol. 13-14.

⁵⁷⁹ Téhož roku byl také jmenován do stavovské komise pro omezení žebření v Čechách. RAV, inv. č. 2809, sign. XVI-X, kn. 16, 30.1.1710.

⁵⁸⁰ O českém zemském sněmu po roce 1620 stále základní prací zůstává Václav Vladivoj TOMEK, Sněmy české dne Obnoveného zřízení království českého Ferdinanda II., Praha 1868.

všeobecné potřeby obrácené bytí a až posavád vynahrazené bytí nemohou“, a kromě neustálého tlaku na schválení daní, rekrutů a rimontů (vystrojených válečných koní) se hlavním bodem jednání roku 1715 stal nový řád shromažďování odsouhlasených berní, v němž se skrýval také nový řad exekuční. Bohužel nedostatek pramenů ke sněmovnímu jednání nedovoluje podrobně sledovat rozpravu nad zásadním dokumentem, jenž postupně zapadl a byl nahrazen o deset let později převratným zákonem, který definitivně rušil vojenskou exekuci a dragonády. Z Vídně však můžeme sledovat stálý tlak na Valdštejna, aby jednání probíhalo rychle a nedocházelo ke zbytečným průtahům: císař odmítal prostřednictvím nejvyššího českého kancléře Šlika odročit jednání, i když se komisaři vymlouvali na nemoc a nemožnost účastnit se sněmovního zasedání.⁵⁸¹ Čím dříve byl sněm uzavřen a snešení vytištěním nabylo účinnosti, tím dříve se mohlo začít s výběrem berní. Volba komisařů byla ve Vídni pečlivě zvažována, úkolu se tak mohl chopit jen ten, kdo požíval v Čechách značné autority, kdo znal místní poměry a zároveň byl dostatečně loajální k císaři, aby hájil císařské požadavky s patřičnou razancí.⁵⁸² Aby si dotyčný šlechtic zachoval alespoň zbytky nestranného postavení v očích aristokratické veřejnosti, nebyl zpravidla ustanovován sněmovním komisařem příliš často. Fakt, že František Josef z Valdštejna prošel touto funkcí dvakrát, svědčí nejen o jeho schopnosti lavírovat mezi Skylou českých sněmovníků a Charybdou císařských požadavků, ale také o důvěře, kterou v něj císař choval a jež se mohla odrazit v případném dalším postupu na žebříčku úřednické hierarchie.

Pokud jsme o činnosti Františka Josefa na sněmu informováni nedostatečně, pak jeho práce na větším zemském soudu je zahalena v mlze celá. Víme jen, že jako přisedící tohoto tělesa zde zasedal v letech 1710 (jmenován 31. prosince) až 1722, tedy až do své smrti. Bavilo ho právo a jako právník také vystupoval, což se projevilo například na reprezentačních portrétech, kde jej nacházíme s listem popsaného papíru. Na rozdíl od svého bratra Jana Josefa, který se zasedání zemského soudu prakticky neúčastnil, ačkoli držel úřad nejvyššího maršálka, se František Josef jeví jako velmi pilný soudce. V průběhu dvanácti let ho nacházíme v seznamech přítomných soudců při jedenácti zasedáních: poprvé na podzim roku 1711, naposledy na jaře 1718. Roku 1716 se přitom účastnil všech tří zasedání, která se

⁵⁸¹ „Euer Excellenz [myšlen Valdštejn] untern 6. und 7. currentis an mich erlassene zwey schreiben habe ich zu recht erhalten, und aus dem letzteren ersehen, wasmassen selbte, unerachtet der Graff von Martiniz und Markvard, sich von Prag abwesend befinden, und dero selbst eigene gesundheit annoch nicht die beste seye, die Publication nicht länger verschoben, sondern solche noch selbigen tag vornehmen wollen.“ NA Praha, SM, sign. L 34, kart. 1329, sněm 1715. Účast komisařů na jednání nebyla z právního hlediska nutná (řízení sněmu měl na starosti nejvyšší purkrabí), mohla však způsobit oslabení císařské pozice.

⁵⁸² Dále Petr MAŤA, Komisaři k českému zemskému sněmu, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (ed.), *Per saecula ad tempora nostra I.*, Praha 2007, s. 309-318. Autor zde popisuje změnu ve strategii jmenování komisařů k zemskému sněmu v období 1627 až 1740.

v souladu s Obnoveným zřízením zemským konala; pozdější absence lze omluvit povinnostmi na Moravě a následnou nemocí.⁵⁸³

Jazyková zdatnost Františka Josefa se omezovala jen na oba zemské jazyky, a dále na francouzštinu a latinu, ačkoli výchovu a vzdělání podstoupil v době, kdy Vídeň Leopolda I. stále ovládaly španělština a italština. Rozhodující pro zvolení kariéry v zemských službách ale nepochybně byla starost o zděděné statky a právnické vzdělání mu umožnilo chopit se roku 1714 funkce dvorského sudího, jež dávala naději na další postup.⁵⁸⁴ Ten se však nedostavoval, za což mohla patrná absence přímluvců u císařského dvora. O to překvapivější bylo jmenování moravským zemským hejtmanem 27. dubna 1719.⁵⁸⁵ Dlouho prázdné místo, na němž se vystřídali od roku 1700 tři šlechtici, aniž by na něm zanechali výraznější stopu⁵⁸⁶, se stávalo předmětem četných spekulací a ještě v lednu 1719 dostal Jan Josef z Valdštejna zprávu od svého vídeňského agenta, že novým moravským hejtmanem bude najisto Josef František Bruntálský z Vrbna, vicekancléř v české dvorské kanceláři.⁵⁸⁷ Nestalo se tak a císař povolal na místo Valdštejnova bratra Františka Josefa, i když se nezdá, že by o ně nějak usiloval. Byla to záležitost dost podivná, jelikož nejvyšší zemský post na Moravě měl zastávat aristokrat sice ze starobylého rodu, který však vlastnil v této vedlejší korunní zemi jedno jediné, byť velké, panství. Navíc držba Třebíče tímto Valdštejnem, jehož sídlo stálo jednoznačně v Mnichově Hradišti, se datovala pouze od roku 1713, kdy jej převzal v duchu zásady seniorátu po svém zesnulém prastrýci Karlu Arnoštovi. Ke slavnostnímu vjezdu na Moravu došlo 23. června 1719, kdy se Valdštejn ubíral z Vídně. Zemské hranice překročil nedaleko Mikulova a byl zde uvítán brněnským krajským hejtmanem Františkem Michaelem Šubířem z Chobyně. Do Mikulova již přijeli společně a město mu připravilo pompézní slavnost s nastoupenou městskou gardou a střelbou z velkých i malých děl. Poté byl hostem Waltera Xavera z Ditrichštejna na mikulovském zámku a po dvou dnech se vydal v doprovodu Šubíře a dalších dvou komisařů zemského tribunálu přes Pohořelice dále k Brnu.

⁵⁸³ Srov. Milena ŠVECOVÁ, *Zemský soud v Čechách do roku 1749*, diplomová práce FF UK, Praha 1983, příloha C. Jeho mladší syn František Josef Jiří se po jmenování 16. května 1731 účastnil jen v letech 1732 až 1733.

⁵⁸⁴ Je zajímavé, že ve funkci střídal Jeronýma Colloreda, který postoupil do úřadu moravského zemského hejtmana, což se přihodilo o několik let také Františku Josefovi, který Colloreda vystřídal i v tomto úřadu. NA Praha, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1273, kart. 39, fol. 54, 19.11.1715, oznámení krajským hejtmanům o jmenování Františka Josefa.

⁵⁸⁵ ÚSVS, inv. č. 283, sign. V-9-25, kart. 8.

⁵⁸⁶ Seznam moravských hejtmanů uvádí v závěru své práce Josef VÁLKA, *Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996; podle Antonín BOČEK, *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v Markrabství moravském*, Brno 1850, s. 16. Obě díla určují chybně dobu hejtmanství Františka Josefa z Valdštejna (1718-1719 místo 1719-1720).

⁵⁸⁷ RAV, inv. č. 3475, sign. II-20-XX, kart. 47, fol. 29, 18.1.1719. O bezradnosti vídeňských orgánů ohledně místa moravského hejtmana píše také agent Fischer tamtéž, fol. 21, 23.11.1718.

I tady mu nastoupená městská reprezentace složila patřičný hold a primas odevzdal klíče od města. Bydlel ve městě na městské útraty. 26. června se v doprovodu přesunul do zemského domu, nově vystavěného Mořicem Grimmem.⁵⁸⁸ Za zvuku slavnostní hudby a v přítomnosti celého tribunálu včetně všech úředníků přešel do rytířského sálu, kde proběhla ústy královského komisaře vlastní instalace se složením přísahy. Vše skončilo gratulacemi a následnou hostinou, kam byli pozváni všichni členové tribunálu.⁵⁸⁹

František Josef se v moravských zemských záležitostech před rokem jmenování do nejvyššího úřadu vůbec neangažoval a lze předpokládat, že se v nich ani příliš nevyznal. Také proto není divu, že nepožíval mezi Moravany zvláště vysoké autority a po několika měsících požádal císaře, aby jej břemena moravské zemské politiky zbavil a „*mohl se v pokoji odebrat zpátky do Čech.*“⁵⁹⁰ Výmluvy na špatný zdravotní stav nepomohly a mrzutý Valdštejn se musel po rekonvalescenci v Čechách, která se protáhla na několik týdnů, vrátit do svého moravského úřadu. Případ moravského hejtmana z donucení je skutečnou raritou v pobělohorských dějinách a zůstává otázkou, co tímto jmenováním Karel VI. vlastně sledoval. František Josef, naprosto neobeznámený s moravským úředním aparátem, si nechal vyhotovit soupis úředníků tribunálu, s nimiž bude muset pracovat. Na rozdíl od svého nástupce Maxmiliána Oldřicha z Kounic se Valdštejn nepouštěl do žádných reforem a příliš se o svůj úřad nestaral, o čemž svědčí také nevelké množství písemného materiálu, jež se k jeho hejtmanskému úřadu zachovalo v rodinném archivu Valdštejnů.⁵⁹¹ Rozhodovat bez nároku na honorář o daňových nedoplatecích, armádních přípřežích či regulaci trhu v Brně ho příliš nelákalo.⁵⁹² Navíc se hlásily blíže nespecifikované zdravotní problémy, kvůli nimž nakonec funkci po roce opustil a vůbec odešel z veřejného života.

Ještě aktivněji si v zemských službách počínal bratr Františka Josefa Jan Josef. Kupředu ho v hierarchii českých úřadů hnala nejen osobní ctižádost, ale také možnost ovlivňovat situaci na svých rozsáhlých statcích a blíže nepopsatelná touha reformovat především ekonomiku země. V tom se liší nejen od svého bratra, ale také od většiny svých současníků, kteří usilovali o úřady – ať už zemské nebo dvorské – s cílem zvýšení osobní či rodové prestiže, vlastního vlivu a prokázání služeb panovníkovi. Jan Josef se do značné míry vymykal tomuto schématu, i když – jak poznáme zanedlouho – mu osobní ctižádost také

⁵⁸⁸ O osudech brněnského „Landhausu“ dále František ZŘÍDKAVESELÝ, Brněnské radnice, Brno 2006.

⁵⁸⁹ O ceremoniálu podává František Josef osobní svědectví v dopise svému příbuznému Janu Václavovi z Valdštejna. RAV, inv. č. 3272, sign. I-24/20, kart. 24, fol. 1 an.

⁵⁹⁰ „in Böhmen [sich] zur Ruhe begeben zu können.“ RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/6, kart. 30, fol. 64-65, 18.8.1719.

⁵⁹¹ RAV, inv. č. 4398, sign. VI-137/3, kart. 249. Také Grete KLINGENSTEIN, Der Aufstieg des Hauses Kaunitz, s. 97 an.

⁵⁹² Všechny tyto záležitosti se objevují ve složce RAV, inv. č. 4398, sign. VI-137/3, kart. 249.

nechyběla. Řadil se ke zvláštní skupině aristokratů, kteří v první třetině 18. století naslouchali reformním hlasům vycházejícím především od učených právníků a některých duchovních,⁵⁹³ volajících po změně v oblasti politické, (státo)právní i ekonomické. Produktem těchto bohubilých snah byla například reforma moravského zemského tribunálu provedená hrabětem Kounicem či pokusy o revizi obnoveného zřízení zemského⁵⁹⁴. V ekonomické oblasti se projevil tento reformní duch především v činnosti českého komerčního kolegia, nově ustanoveného roku 1710 po vzoru obdobného úřadu ve Vídni.⁵⁹⁵ První předsedové tohoto úřadu: Jeroným Colloredo (pozdější moravský zemský hejtman) nebo nejvyšší český komorník Maxmilián Norbert Krakovský z Kolovrat se museli potýkat s množstvím problémů vesměs kompetenčního rázu.⁵⁹⁶ Především nebyla vytyčena cesta, jakou mají být závěry kolegia uváděny do praxe. Ještě větší problém představovalo nejasné postavení, jaké mělo zaujímat kolegium v rámci systému dvorských a zemských úřadů, protože o moc nad ním se přetahovala česká dvorská kancelář a dvorská komora, resp. její prodloužená ruka – česká komora. Je podivné, že podobné spory provázely už několik desetiletí existenci vídeňského komerčního kolegia a záležitost nebyla císařem vyřešena. Na rozdíl od Kolovrata a Colloreda se třetí předseda kolegia Jan Josef z Valdštejna vložil do fungování tohoto úřadu naplno. Svě jmenování obdržel k 20. dubnu 1722. Jako nejvyšší maršálek království českého měl navíc potřebnou autoritu k prosazování zájmů kolegia, jako šlechtický podnikatel (srov. kap. 6.2.) potom dostatek zkušeností z praxe.

Kromě Valdštejna byli viceprezidenty kolegia jmenováni František Josef Černín, jenž proslul spíše jako milovník luxusu než jako šetrný hospodář, a mladý, ambiciózní Filip Josef Kinský. Daleko více než se svými zástupci si však Valdštejn rozuměl s rady svého úřadu, s nimiž vedl obsáhlou a po mnoha stránkách zajímavou korespondenci. V jejich čele stál podkomoří Václav Arnošt Markvart z Hrádku, apelační rada a pozdější zemský místopisár Vilém Matyáš z Glauchova, obchodník, autor směnečného řádu a také milovník hudby Jan

⁵⁹³ Dále Jiří KLABOUC, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958; nověji Valentin URFUS, *Český merkantelista Jan Kryštof Bořek a jeho sbírka*, in: *Časopis Národního muzea* 140, 1971, s. 71-83; TÝŽ, *Český státoprávní patriotismus v první polovině 18. století a jeho nacionální rysy: merkantelista Jan Kryštof Bořek a strahovský opat Marian Hermann*, in: Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách, Praha 1992, s. 70-77; TÝŽ, Jan Tomáš Vojtěch Berghauer, *Kostelní Vydří* 1997.

⁵⁹⁴ Srov. Valentin URFUS, *K pokusu o revizi zemského zřízení v Čechách na počátku 18. století*, *Právněhistorické studie* 16, 1971, s. 177-195.

⁵⁹⁵ K založení vídeňského komerčního kolegia dále Arnošt KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955, s. 105 an.

⁵⁹⁶ Srov. Jan JANÁK - Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 121-122.

Kristián z Adlersfeldu⁵⁹⁷ a v neposlední řadě staříčkářská apelační rada Eichenau. Všichni komerční radové měli zkušenosti s obchodem, Glauchovův otec Eberhard vedl malostranskou obchodní konfraternitu⁵⁹⁸ a sám Vilém Matyáš proslul pokusy objevit naleziště uhlí na Kladensku. Valdštejn nebyl spokojen především s prací svých urozenějších zástupců, snažil se do kolegia prosadit vlastní lidi a limitovat vliv české komory, jež ve slabých chvílích uvedla do tohoto orgánu dva své rady.⁵⁹⁹ Řadu zajímavých osobností spojených s českým komerčním kolegiem uzavíral Jan Kryštof Bořek, jenž svým posudkem na počátku 18. století přispěl ke vzniku kolegia.⁶⁰⁰ Valdštejn si Bořka velmi vážil, což několikrát projevil ve svých dopisech: „*Vaše ctěná korespondence je mi tak příjemná kvůli tomu, protože se nikdy jindy nemám možnost poučit od tak zkušeného muže, jako jste Vy.*“⁶⁰¹ Inspirativní prostředí komerčního kolegia, které navzdory císařskému reskriptu z 30. května 1724⁶⁰² fungovalo více jako akademická platforma než jako orgán státní správy, dalo vzniknout svobodné učené diskuzi a odborným kontroverzím, do nichž se Valdštejn aktivně zapojoval. Projevil se přitom jeho zdravý rozum i merkantilistické vzdělání, které velelo – posíleno vlastnictvím soukenické manufaktury – bránit přílivu cizího zboží na český trh. V tom se shodoval s Bořkem, zásadně se však rozešel s Adlersfeldem. Jejich ideový spor otevřeného obchodu s merkantilní ochranářskou politikou vypukl nedlouho poté, co byli oba roku 1722 jmenováni do komise pro zlepšení celnictví, a zašel až tak daleko, že chtěl Valdštejn Adlersfelda vystřídat⁶⁰³ a jako náhradu si našel Františka Josefa Dollensteina, mistra váhy v pražském Ungeltu s dvaadvacetiletou zkušeností a prý „nestranným“ pohledem.⁶⁰⁴ Dollenstein byl totiž klíčovou

⁵⁹⁷ O něm srov. Claire MADL, Johann Christian Anthoni von Adlersfeld: The Original Owner of the Weiss London Manuscript, in: Journal of the Lute Society of America 33, 2000, s. 33-46.

⁵⁹⁸ Věčnou památkou na něj je zvonkohra z pražské Lorety. Srov. František ECKERT, Posvátná místa královského hlavního města Prahy I., Praha 1883, s. 156.

⁵⁹⁹ Jednalo se o Františka Ignáce Textora a Filipa Neria Krakovského z Kolovrat. Srov. Alfred F. PRIBRAM, Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit, Praha 1898, s. 30 an.

⁶⁰⁰ O tzv. Bořkově memorandu tamtéž, s. 17.

⁶⁰¹ „Wegen mir dero wehrte correspondenz allweil sehr angenehm ist, ich auch in meinen principiis dergestalt recht enteriret bin, daß mich nicht gern eines anderen besonders von einen solchen erfahrenen Mann wie Sie seynd unterrichten lassen solte.“ VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, 18.10.1728.

⁶⁰² Vydání reskriptu, který jasně vymezoval úkoly kolegia i jeho pravomoce, předcházela „aktivizace“ orgánu při císařské návštěvě Čech v korunovačním roce 1723. Alfred F. PRIBRAM, c. d., s. 32.

⁶⁰³ Valdštejn nazýval v dopise dvornímu kancléři Sinzendorfovi Adlersfelda pisálkem („*Schreibvogel*“). Ke sporu také Johann RICHTER, Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur, in: MVGDB 71, 1933, s. 119-145, 228-251, zde s. 244-245.

⁶⁰⁴ „... in Ihro May[estät] böhm[ischen] commerciencollegio sehr taugliches subjectum den Franz Dollenstein allergehorsamst vorzuschlagen, dieser ist schon 22 Jahr im Eu[er] May[estät] königlichen Ungelt zu Prag waagmeister, er hat gar ein schönes studium anbey aber in denen commerciensachen groß experienz, wie er dann schon 12 jahr mir in meiner fabrique als auch in den Tuch verschleiß an die hand gegangen, ein mensch, der nicht interessiert ist und sowohl der fremden als inländischen kaufleuten, juden als der tuchmachern ihre negotia innehat.“ Doporučující pasáž Valdštejna v dopise císaři RAV, inv. č. 3443, sign. II-19-V, kart. 46, fol. 1-5, 11.11.1727. Spojení s Dollensteinem existovalo minimálně od roku 1711, kdy od něj přijímal informace Valdštejnův pražský agent Ham.

postavou, od níž jak Valdštejn, tak také Bořek či Adlersfeld přijímali informace o pohybu cizího zboží v Čechách (a Valdštejn také nejrůznější zahraniční zboží, například norimberské uzeniny...). Zprávy z pražského ungelthu totiž byly jednou z mála možností, jak získat primární ekonomické údaje, jež mohly sloužit pro další analýzu.

Valdštejn se bránil dovozu z Holandska, jež měli na starosti především židovští obchodníci. Jeho zlostné narážky na obchodní konkurenci proto nezřídka ústí v ošklivý antisemitismus, což ostatně nebylo v jeho korespondenci nic neobvyklého.⁶⁰⁵ Také Adlersfeld přešel brzy do osobní roviny a přes stavovské rozdíly oplácel Valdštejnovi stejnou mincí: obvinil ho, že zve do Čech nekatolické odborníky, kteří vesele působí v severozápadních Čechách a vyučují místní vesničany v protestantské víře.⁶⁰⁶ V tom se příliš nemýlil: Jan Josef skutečně kladl jen malý důraz na katolicismus svých dělníků a otevřeně se k tomu přiznal v dopisech Bořkovi, který podobně preferoval ekonomické dobro vlasti před náboženskou uniformitou, což projevil například odsouzením zrušení nantského ediktu ve Francii.⁶⁰⁷ V ideovém sporu s Adlersfeldem se zdá, že Valdštejn přeci jen nakonec vyhrál: dva roky po vyostření sporu jej jeho podřízený prosil za odpuštění.⁶⁰⁸ Císařská politika byla podstatně bližší Valdštejnovi, jak ostatně zmínil znechucený Adlersfeld ve zprávě z roku 1732, kdy byl Karel VI. osobně přítomen zasedání kolegia při své návštěvě Prahy: „*zeměpán může celou svou zemi nechat obehnat palisádami nebo čínskou zdí, aby nic cizího nemohlo dovnitř.*“⁶⁰⁹ Byly i otázky, na nichž se Valdštejn s Adlersfeldem shodli, na prvním místě to byla nutnost omezit a regulovat cechovní privilegia, jež obě klíčové osobnosti

⁶⁰⁵ Srov. stížný list císaři na židovské nepřátele jeho podnikání a také na Adlersfelda, nepřitele všech tuzemských manufaktur: „die Renomé der Fabrique stabiliret werde, welche beider durch so vielfältige Feinde, besonders der Juden ohne gutgönner so verhindert als erniedriget und übl beschreiben werden, daß ich gezwungen bin, auf Eu[er] May[estät] ... gnad und protection nicht allein ... zu imploriren, sondern auch in aller unterthänigkeit wider den von Adlersfeld, der ein Commercienrath in Böhmen ist, mich zubeschwehren, dieser führet sich etliche jahr her sehr übel auf, in deme er ein öffentlicher Feind von allen inländischen Fabriquen und manufakturen ist.“ Tamtéž.

⁶⁰⁶ „einestheils... die angemelte Kirchstreicher von kein an der Moldau wieder nacher Haus begeben und die sachen nicht abwarten können, anderen teils Ihre Ex[cellenz] graf von Waldstein zu seiner zu oberleutensdorff angelegten feinen Tuchfabrique dergleichen Kirchstreicher und nötige Arbeitsleute zu denen feinen Tüchern auf sein speesen ... aus Holland zu abrichtung anderer böhmischen Landeskinden verschreiben und ins land kommen lassen.“ Tamtéž, fol. 23-26.

⁶⁰⁷ Kvůli zrušení nantského ediktu emigrovala velká část schopných hugenotů, což snížilo francouzskou konkurenceschopnost a vedlo k větší ochraně domácího trhu. Bořkova analýza v dopise Valdštejnovi z 29. listopadu 1728: „Wie dann dortiger [francouzský – pozn. J.H.] König, zeit solcher, sonderlich aber nach der Hugenotischen emigration, gleichsamb gezwungen ware: dieser ohne deme industriösen Nation, mit der ... hierzu einen fingerzeig zugeben.“ VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 49-50.

⁶⁰⁸ RAV, inv. č. 3443, sign. II-19-V, kart. 46, fol. 57-60, 2.4. a 26.6.1729.

⁶⁰⁹ „... der Landesfürst kann sein ganzes Land mit Pallisaden umsetzen oder eine chinesische Mauer umführen lassen, daß nichts fremdes einkommen kann.“ Citováno podle Alfred F. PRIBRAM, c.d., s. 74.

kolegia označily shodně roku 1727 na přímý císařův dotaz za hlavního původce zaostávání českého soukenictví.⁶¹⁰

Kolegium se mělo scházet dvakrát týdně, Valdštejn se však v důsledku postupující dny účastnil jen zřídka a udílel rady a příkazy k radosti budoucích historiků písemně jednotlivým radům. Vedle koncepčních otázek typu uzavřenosti či otevřenosti ekonomiky českých zemí vůči dovozu bylo řešeno množství konkrétních jednotlivin: vypracování směnečného řádu, nové uspořádání cel a mýt, odstranění zmatků v cechovním systému, regulace a splavnění Labe a Vltavy či omezení obzvláště se rozmáhajícího židovského obchodu.⁶¹¹ Výkonné pravomoci kolegia byly dost okleštěné, Valdštejn proto závěry, postřehy a doporučení sděloval rovnou císaři. Bohužel není jasné, zda jeho dopisy popisující například zbídačení země vysokými daněmi a neúrodou končily v císařské retiradě nebo jen v hromadě spisů na stole některého z úředníků české dvorské kanceláře. Je vcelku pochopitelné, že Jan Josef navrhoval taková opatření, která vyhovovala jeho podnikatelským potřebám, například prominutí vojenské služby zaměstnancům manufaktur či ukončení celních překážek na Labi, klíčové dopravní tepně pro české (tedy i hornolitivínovské) výrobky (dále kap. 6.2). Zejména Glauchova několikrát vyjížděl v čele nejrůznějších komisí na venkov, aby zjišťoval možnosti zlepšení a podával obsáhlé zprávy a konkrétní návrhy: osobně dokonce absolvoval cestu lodí z Českých Budějovic do Prahy a na jejím základě vypracoval elaborát o splavnění Vltavy.⁶¹² Do kompetence kolegia také patřilo iniciovat obchod, motivovat a přesvědčovat domácí kupce, aby neopomínali zahraniční trhy a vydávali se i dále za české hranice, nejen do Lipska nebo Frankfurtu, ale především do Terstu, který se stal po nuceném zrušení habsburské orientální společnosti v Ostende hlavní branou monarchie dále do Středozeří. V tomto směru proslul zejména Glauchova, který svou snahu směřoval kromě Prahy také ke kupcům chebským a karlovarským.

Je možná trochu paradoxní, že se Jan Josef z Valdštejna nejvíce angažoval v úřadu, jenž měl v portfoliu jeho hodností nejkratší trvání a tudíž i nejmenší prestiž. Kromě něho ovšem držel i nejednu „zavedenou“ a váženou funkci v zemské správě. Pokud však usiloval o některý z úřadů, vždy hodlal spojit vlastní angažmá se svými zálibami. Když se roku 1714 ucházel o titul nejvyššího zemského lovčího, disponoval loveckými zkušenostmi a

⁶¹⁰ Tamtéž, s. 114-115.

⁶¹¹ Hospodářsky motivovaný antisemitismus se objevuje už v zadání komerčnímu kolegiu jako součást císařského reskriptu („Beseitigung der überhand nehmende Ausbreitung der Juden“). K dané problematice dále Jaroslav PROKEŠ, Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské, in: Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v československé republice 1, 1929, s. 41-224.

⁶¹² Alfred F. PRIBRAM, c.d., s. 40 an.

znalostmi⁶¹³ a byl ještě plný zápalu do lovectví, jež se s postupem času vytrácel spolu s tím, jak přibývalo záchvatů dny. Císař Karel VI. mu úřad nejvyššího lovčího slíbil za určitou úplatu⁶¹⁴, navzdory zákazu v obnoveném zřízení zemském. Post ale nakonec Jan Josef neobsadil, protože jeho předchůdce a bílinský soused Oldřich Felix Popel z Lobkovic se dlouho těšil pevnému zdraví, a kdyby na něj nespádl roku 1722 dub, zůstal by v úřadu jistě několik dalších let.⁶¹⁵ Janu Josefovi se mezitím naskytlo podstatně důležitější místo v zemské správě: od 20. února 1720 vykonával úřad nejvyššího maršálka, protože bylo „*všem známo vysoce chvályhodné zapálení Jeho Excelence pro naši milou vlast.*“⁶¹⁶ Téhož roku dostal titul skutečného tajného rady, což v této době byl titul čestný, jenž měl zvýšit vážnost Valdštejna uprostřed českých místodržících.⁶¹⁷ Zemský maršálek patřil v hierarchii nejvyšších družiníků a později úředníků českého krále k těm nejstarším, původní funkce správce královských stájí se změnila již koncem středověku na správce nejužšího panovnického dvora. Zatímco starosti nejvyššího lovčího byly královské lesy a organizace honů, jakmile panovník zavítal na území českého státu, nejvyšší maršálek měl soudit aristokraty v záležitostech dotýkajících se jejich cti, být stálým členem zemského soudu a zejména koordinovat činnost českých dvorských úřadů. Kromě číšníka a stolníka spadal pod nejvyššího maršálka také zemský lovčí a právě do kompetence svého teplického souseda Františka Karla Clary-Aldringena, jenž úřad zastával od roku 1722 po nešťastném Lobkovicovi, Jan Josef často zasahoval a poskytoval mu cenné rady. Úřad nejvyššího maršálka nepatřil mezi nejvytíženější a řada Valdštejnových předchůdců ukazuje, že k jeho udělování docházelo často za odměnu věrným císařským služebníků, jako byli Jan Václav Gallas nebo František Antonín Berka z Dubé⁶¹⁸. Na rozdíl od nejvyššího sudího či apelačního prezidenta nebyla jeho součástí byrokratická instituce,

⁶¹³ V císařském potvrzení čekatelství vyzdvihuje Karel VI. také Valdštejnovu odbornou způsobilost: „er [Jan Josef – pozn. J.H.] ... anderen sowohl in eigen besitzender weitleuffiger Jagdbarkeiten, als erlehrnten Jägerey erfahrungen die behörige tauglichkeit überkommen hat, solchergestalten vor seine Person allein allergnädigst erteillet haben, dass er solche Stelle gleich antretten könne.“ – RAV, inv. č. 3425, sign II-18-VI, kart. 45, fol. 5-10. Svou zálibou v lovu byl u dvora známý, neboť již roku 1708 pomohl dvorskému nejvyššímu lovčímu Karlu Ludvíkovi z Ditrichštejna zasláním několika koroptví a bažantů na císařský hon. Srov. RAV, inv. č. 3446, sign II-19-VIII, kart. 46.

⁶¹⁴ Taxa za čekatelství byla 1000 zlatých. RAV, inv. č. 3426, sign. II-18-VII, kart. 45, fol. 3.

⁶¹⁵ Dále Marie MŽYKOVÁ – Petr MAŠEK – Stanislav KASÍK, Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu, České Budějovice 2002, s. 30. O nehodě píše také agent Závěta Valdštejnovi – srov. VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. F 27, fol. 244-245, 1.10.1722.

⁶¹⁶ „zu einer sonderlichen Consolation dieses armen nunmehr schier in agone ligende Vatterlandes unzählbare Jahre zu administriren ... Eu[er] Ex[cellenz] jederzeit höchst rümblicher Eyffer vor [=für] das liebe Vatterland weltkündig [ist]. Blahopřání ke jmenování nejvyšším maršálkem 22.2.1720. RAV, inv. č. 3425, sign. II-18-VI, kart. 45, fol. 19.

⁶¹⁷ RAV, inv. č. 3425, sign. II-18-VI, kart. 45, 4.11.1720.

⁶¹⁸ František Antonín Berka z Dubé držel úřad také dědičně v letech 1701-1706. Ačkoli zemřel bezdětný, hrozilo, že se o funkci nejvyššího zemského maršálka budou ucházet jeho příbuzní, zejména Jan Hovora z Ronova, který hodlal konvertovat ke katolictví. K tomu korespondence Jana Josefa z Valdštejna s jeho agentem Janem Josefem ze Závětic. VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. F 27, fol. 11-12, 24.8.1720.

kteřá by kladla na nejvyššího maršálka obzvláštní nároky. Do roku 1644 ho drželi české panské rody dědičně (páni z Lipé, pak Berkové z Dubé), poté se stal součástí místodržitelského kolegia a jeho držitel zastával po nejvyšším purkrabím a nejvyšším hofmistrovi třetí nejvýznamnější post mezi zemskými úředníky.⁶¹⁹ Jan Josef tuto funkci držel až do své smrti roku 1731, ačkoli v posledních letech mu v aktivním výkonu bránila zhoršující se nemoc. Přestože patřil úřad nejvyššího maršálka k těm méně náročným, jistá omezení z něj přeci jen vyplývala. V místodržitelské instrukci z roku 1715 se zpřísnil režim celého místodržitelského kolegia a posílila se vazba jednotlivých místodržících na Prahu, kde se mělo zdržovat vždy pět z nich.⁶²⁰ Také proto musel Jan Josef žádat císaře o povolení opustit zemi, a to i v případě, když se hodlal vypravit do rakouských zemí navštívit svou příbuznou Marii Terezii, rozenou z Losensteinu, provdanou za vzdáleného bratrance Karla Arnošta z Valdštejna.⁶²¹

Zatěžkávací zkouška úřadu nejvyššího maršálka přišla s pražskou korunovací Karla VI. a jeho manželky Alžběty Kristýny roku 1723. Od dob, kdy se maršálek staral o přemyslovské stáje, patřila do jeho kompetence doprava a ubytování panovníka a jeho okolí, tentokrát pochopitelně v součinnosti s dvorským úřadem nejvyššího štolmistra. Výjimečné organizační nadání však nemohl Valdštejn využít, stupňující se záchvaty podagry ho připoutaly k duchcovskému a později lánskému zámku, takže nevěděl, zda vůbec dorazí na pražskou podívanou.⁶²² Korunovační slavnost, při které římský císař Karel VI. přijal svatováclavskou korunu, je dosud považována za jeden z vrcholů barokních festivit v raně novověkých Čechách.⁶²³ Během korunovačního rituálu potom příslušelo nejvyššímu maršálkovi nést těsně před panovníkem svatováclavský meč⁶²⁴ a být tak králi ze všech hodnostářů nejbliže, což platilo i při zasedání zemského sněmu za panovníkovy účasti.⁶²⁵

⁶¹⁹ O hierarchii zemských úřadů po Bílé hoře dále Jan KAPRAS, *Právní dějiny zemí Koruny české III/2: doba pobělohorská*, Praha 1920, s. 122 an.

⁶²⁰ Dále František ROUBÍK, *Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749*, in: SAP 17, 1967, s. 539-603, zde s. 548.

⁶²¹ RAV, inv. č. 3431, sign. II-18-XIII, kart. 45, fol. 1-9.

⁶²² Slavnostního vjezdu se Valdštejn vůbec neúčastnil a nechal si o něm vyprávět pouze od Závěty v dopise (a také o tom, jak „Ihro Kay[serliche] May[estät] den Einzug herein [do Prahy – pozn. J.H.] in Wagen darumben gehalten, weil den das Schwert des Hofmarschallen mit zu nehmen vergessen worden.“). VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. F 27, fol. 358-359, 3.7.1723. Valdštejn byl potěšen tím, že císařský průvod zapomněl meč dvorského maršálka. Alespoň si nemohl dvorský maršálek uzurpovat nošení meče před panovníkem, což přísluší na území Čech jen zemskému nejvyššímu maršálkovi, tedy Valdštejnovi. Tamtéž, fol. 360, 6.7.1723.

⁶²³ O české královské korunovací roku 1723 dále Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, Praha 2010; Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna: česká korunovace 1723*, Praha-Litomyšl 2009.

⁶²⁴ Agent Závěta ujišťuje Valdštejna, že jedinou povinností bude stát s obnaženým mečem před panovníkem; logistika je záležitostí místodržitelství. VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. F 27, fol. 308-309, 4.1.1723 (Valdštejnova otázka, co bude muset při korunovací dělat); fol. 310-311, 25.1.1723 (Závětova odpověď).

⁶²⁵ S mečem u trůnu je také namalován na slavném obraze. Tamtéž, s. 434.

Navíc jako nejstarší z rodu měl Jan Josef právo navrhnout, kdo bude vykonávat funkci dědičného kráječe, kterou po Bílé hoře (definitivně roku 1656) získali Valdštejnové po pánech z Ústí.⁶²⁶ Tato ceremoniální úloha nakonec připadla na Jana Antonína⁶²⁷, poněvadž jeho starší bratr Leopold Vilém zastával funkci hejtmána staroměstských městských gard a musel například velet Staroměstským při slavnostním vjezdu císaře na deštivou středu 30. června.⁶²⁸ Jan Josef tedy byl ke korunovaci vázán řadou povinností, na které se již začátkem února 1723 ptal do Vídně a přiznával nesměle základní znalost korunovačního ceremoniálu ze Stránského knihy „O státě českém“.⁶²⁹ Zároveň mu kazila radost z korunovačních slavností dna, která se v létě 1723 vrátila s novou silou. V korespondenci si stěžuje na stále větší bolesti v pravé ruce, v níž má držet svatováclavský meč. Nemoc, označovaná jako „*můj starý, krutý host*“, se stala hlavní překážkou k plnění ceremoniálních povinností, kterých si velmi vážil stejně jako přítomnosti císaře v Čechách: na otázku svého příbuzného Leopolda Viléma, zda bude přítomen císařskému vjezdu, odpověděl, že doufá v brzké povolení bolestí, které ho o to palčivěji u srdce tlačí, neboť si přeje osobně vykonávat s poníženou devocí své povinnosti při tolik očekávané císařské přítomnosti.⁶³⁰ Lze předpokládat, že právě Leopold Vilém byl oním spojujícím článkem mezi Janem Josefem a v Praze sídlícím dvorem. Přes něj také směřovaly prosby nemocného Jana Josefa, sídlícího tou dobou na zámku v Lánech, aby císař zavítal na hon do jeho křivoklátských lesů. Patrně se tak stalo na doporučení císařovny Alžběty Kristýny, na jejíž počest uspořádal Jan Josef slavný hon již roku 1721, když ukončila lázeňskou kúru v Karlových Varech a vracela se přes křivoklátské panství směrem na Prahu. K této příležitosti vznikla nejen socha svatého Jana Nepomuckého v tzv. alžbětinském revíru na okraji křivoklátské honitby, ale také byl vytištěn jeho podrobný popis s rytinou od Jana Františka Fischera.⁶³¹ Oproti tomu o honu, který se uskutečnil na počátku srpna 1723, nemáme bohužel podrobnější zprávy.⁶³² O jeho významu však svědčí již jen to, že císař do Lán zavítal: kromě Valdštejna totiž při svém pobytu v Praze poctil návštěvou již jen

⁶²⁶ Adam František z Valdštejna z třebečské linie rodu měl matku Zdislavu, poslední příslušnici rodu Sezimů z Ústí. Udělení předkrajcečského úřadu v opise RAV, inv. č. 255 (Diplomatarium waldsteinianum), 2.9.1656. Jeho potvrzení pro Františka Josefa a Jana Josefa z Valdštejna vydal Karel VI. roku 1716. Tamtéž, 25.4.1716.

⁶²⁷ Plná moc pro Jana Antonína z Valdštejna uložena v RAV, inv. č. 3335, sign. I-28/1, kart. 28, fol. 6.

⁶²⁸ RAV, inv. č. 3428, sign. II-18-IX, kart. 45, fol. 38, 13.8.1723.

⁶²⁹ Tamtéž, fol. 1-3, 6.2.1723.

⁶³⁰ „... welches mir um so schmerzlich zu Herzen drünet, als mehr ich gewünschen bei dermahligem solang angehofften kaiserlichen Anwesenheit meine allerunterth. verpflichteste Devotion persönlich ablegen zu kommen...“ – RAV, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45, fol. 224, 28.6.1723.

⁶³¹ RAV, inv. č. 3420, sign. II-18/I, kart. 45, Prototypen oder Eigentliche Beschreibung des ... Elisabethae von seiner Excellenz ... Graffen von Waldstein ... auf dero Herrschafft Pürglitz und in dasselbigen Wild-Bahn-Revier der heiligen Elisabethae ... praesentirten Hischen-Schiessens.

⁶³² Pokud je mi známo, tak nebyl vytištěn ani popis honu, jak bylo u takových slavnostních akcí zvykem. Dvorský protokol jen uvádí, že císař složil při honu 120 kusů zvěře, když jel na voze taženém volským čtyřspřežím. Srov. Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Petra VOKÁČOVÁ, c.d., s. 111.

vrbnovské Hořovice a poté českého nejvyššího kancléře Františka Ferdinanda Kinského v Chlumci nad Cidlinou, jenž zde nechal na počest panovníka zbudovat nový barokní zámek. Valdštejnský hon v křivoklátských lesích však nebyl pouze záležitostí prestižní: jak vyplývá z dalších dopisů, Jan Josef potřeboval s císařem projednat některé důležité věci, především své právní spory, které ležely tou dobou v české dvorské kanceláři. Osobní kontakt s císařem, nejlépe neformální, měl zajistit přívětivé posouzení těchto záležitostí a Jan Josef jako zkušený politický hráč znal jistě váhu takového setkání. Korunovační pobyt se tak v tomto případě stal příležitostí k ovlivňování soukromoprávních sporů. Samotnou korunovaci 5. září 1723 si Jan Josef utéct nenechal, hrdě nesl v průvodu před císařem svatováclavský meč a během následné hostiny ve Vladislavském sále zasedl v čele stolu, přičemž jeho spolustolovníky byly i tak významné osobnosti jako Adam František ze Schwarzenberka (nejvyšší císařský lovčí) nebo Maxmilián Oldřich z Kounic (moravský zemský hejtman). Podobné počty se dostalo i manželce Jana Josefa Eleonoře Marii, jež seděla v čele čtvrtého nejvýznamnějšího stolu po skončení korunovace císařovny Alžběty Kristýny o tři dny později.

Jan Josef byl také císařem pověřován dohlížet na fungování zemských sněmů. Fakt, že nebyl přímo angažován u císařského dvora v některé z dvorských funkcí, dával jeho počínání zdání nestrannosti, které bylo při prosazování vysokých berní na zemském sněmu pro císaře jistou výhodou. I přes to, že Jan Josef nedržel žádný významný dvorský úřad, však právě kvůli svému působení na českém zemském sněmu navazoval s Vídní úzké vztahy, jež se mu pochopitelně hodily, protože pomocí nich dokázal získávat u dvora podporu pro své hospodářské aktivity. Císař si Jana Josefa vážil a spoléhal na váhu jeho hlasu během sněmovního zasedání. V letech 1721 a potom znovu 1727-1728 ho dvakrát pověřil funkcí sněmovního komisaře, tedy jednoho ze zástupců panovníka v Čechách, jenž přednášel sněmům královskou propozici včetně nepopulárních daňových požadavků. Zatímco do zemského soudu byl jmenován od roku 1720, ale jednání se neúčastnil, na zemském sněmu byl velmi významnou osobou. Karel VI. se na něj obracel podobně jako na ostatní své „věrné milé“ šlechtice vlastnoručním dopisem, aby – pohnuti osobní náklonností monarchy – prosadili na sněmu nové daně nebo postavení požadovaných rekrutů.⁶³³ Dvacátá léta 18. století představují vrchol politického působení Jana Josefa z Valdštejna na zemské úrovni. Podle dopisů, v nichž ho císař žádá, aby se zasadil o hladké schválení panovnické propozice, lze usuzovat, že byl pravidelným účastníkem sněmů ať už jako principiální (hlavní) komisař nebo jen jako řadový sněmovník. Zájem o věci veřejné v kombinaci s prosazováním vlastních,

⁶³³ Tzv. postranní dopisy Janu Josefovi zachovány v RAV, inv.č. 3429, sign II-18-X, kart. 45 a RAV, inv. č. 3430, sign II-18-XI, kart. 45.

pověštinou ekonomických zájmů, ho přiváděl do sněmovních lavic, čímž byl v rámci české šlechty spíše výjimkou, protože počet sněmovníků v této době již nepřesahoval při nejoptimističtějších odhadech několik desítek lidí.⁶³⁴

Jan Josef svou aktivitou na zemských sněmech, v komerčním kolegiu i v kolegiu místodržitelském výrazně předčil svého otce Arnošta Josefa, jenž sice na samém konci života obdržel funkci nejvyššího hofmistra (již vykonával jen zhruba měsíc), přesto nezanechal v zemské politice výraznější stopu.⁶³⁵ Uzavřen do hospodářských záležitostí svých četných statků nedocházel ani do místodržitelského kolegia jako jeho supranumerální člen, k čemuž získal speciální císařský dispens.⁶³⁶ Jan Josef překročil stín osobních zájmů a věnoval se zemské politice. Doufal, že každodenní prací dokáže zlepšit ekonomickou situaci českého království v duchu merkantilistických principů. V zemském sněmu neviděl pouze nudné společenství vybraných jedinců dohadujících se s Vídní o výši roční berně, ale nástroj hospodářské politiky. Jeho kritický postoj k vysokým daním zřejmě nebyl ve Vídni neznámý, také proto byl jmenován principiálním sněmovním komisařem pouze jednou v roce 1721. Jakmile se u něj objevily zdravotní potíže, byl na rozdíl od svého bratra z funkce uvolněn s tím, že sněm skončí i bez něj, a jeho funkci převzal jeho spolukomisař František Josef Černín z Chudenic, Vídní nesporně více nakloněný.⁶³⁷

Jan Josef z Valdštejna patřil mezi nejvýraznější postavy aristokratické společnosti českých zemí na počátku 18. století. Přesto ho minulo nejvyšší vyznamenání habsburské říše, řád zlatého rouna nikdy nezískal. Přitom se o něj tolik snažil, a to minimálně od roku 1722, ze kdy je zachována jeho první prosba směřovaná do Vídně. Zatím argumentoval hlavně tím, že je po smrti svého bratra nejstarším mužským členem slavného rodu.⁶³⁸ V dané záležitosti vedl korespondenci s Janem Teodorem z Imbsenu, řádovým kancléřem, a angažoval spřízněného Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu, který řád už držel.⁶³⁹ Počátečními neúspěchy a planými sliby, v nichž ho několikrát baron Imbsen ujišťoval o brzkém udělení vyznamenání „za

⁶³⁴ Na sněmu v letech 1716-1717 bylo přítomno osm prelátů, čtyři páni a sedm rytířů, tedy dohromady 19 osob většinou s přímou vazbou na panovnický dvůr – dále Petr MAŤA, Český zemský sněm v pobělohorské době (1620-1740), in: Marian J. Ptak (ed.), Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku, Opole 2000, s. 48-67, zde s. 60.

⁶³⁵ Jedinou výjimkou bylo jeho jmenování císařským komisařem na zemský sněm v letech 1694 až 1695. Po zemřelém Karlu Maxmiliánu Lažanském musel během sněmování převzít úlohu principiálního komisaře, což bylo paradoxní, protože se předtím sněmu nikdy neúčastnil. Kromě této „povinné účasti“ se zúčastnil jen několikrát na konci svého života v letech 1704 až 1707. Za tuto informaci děkuji dr. Petru Maňovi.

⁶³⁶ ÚSVS, inv. č. 379, sign. VIII-14-13, kart. 12, fol. 220-225, 23.7.1697. Také v NA Praha, NM, sign. W7/34, kart. 934, fol. 5.

⁶³⁷ „Als ist unser gnädigster Befehl, daß im Fall ersagter Grafen von Waldstein sothaner publication beyzuwohnen annoch nicht im Stand ist, dieselbe durch unseren übrige beide königliche Landtagscommissarios zu End gebracht werden solle.“ NA Praha, SM, sign. L 34, kart. 1333, rok 1721.

⁶³⁸ RAV, inv. č. 3431, sign. II-18-XIII, kart. 45, fol. 18-21, 25.5.1722.

⁶³⁹ RAV, inv. č. 3471, sign. II-20-XVI, kart. 47.

nadšení pro věc komerční“⁶⁴⁰, se nenechal Valdštejn odradit, i když zklamání z faktu, že mu Karel VI. nepřivezl do Čech zlaté rouno během korunovační cesty, bylo veliké.⁶⁴¹ Roku 1728 využil přítomnosti svého příbuzného Leopolda Viléma ve Vídni a poprosil ho, zda by se v dané věci nasetkal s císařovnou-vdovou Amálií Vilemínou a dvakrát s Evženem Savojským, považovaným za nejvlivnějšího muže u dvora.⁶⁴² Titul rytíře zlatého rouna zůstal rezervován dvořanům a Jan Josef na něj do konce života nedosáhl. Jako drobná náplast na pocitovanou křivdu pak sloužil osobní dopis císaře Karla VI., v němž několik dní před svou smrtí mohl číst umírající Valdštejn slova uznání za celoživotní práci.⁶⁴³ Zanedlouho poté zemřel.⁶⁴⁴

*

Zatímco nejbohatší členové rodu měli možnost vybudovat si silnou pozici u dvora nebo v zemských službách, ovlivňovat vnitřní i zahraniční politiku habsburské monarchie a tvořit politické dějiny, chudší Valdštejnové vstupovali na nižší úroveň zemské správy, a to především do úřadů krajských hejtmanů. To, že se v každém kraji nacházel jeden hejtman z panského a jeden z rytířského stavu a že daný post měl procházet podle litery Obnoveného zřízení zemského (čl. A 48) každoroční obměnou, zvyšovalo možnost, že i nepříliš movitý Valdštejn stane i několikrát v čele krajské správy. Návrhy na jmenování posílalo zpravidla dva měsíce před změnou v úřadě místodržitelství na základě vyjádření komorního soudu do Vídně, české dvorské kanceláři a panovníkovi. Počáteční datum obnovy v úřadě (od roku 1624 24. duben) bylo se zavedením vojenského roku do civilních záležitostí roku 1705 posunuto na 1. listopad.⁶⁴⁵ To nic neměnilo na tom, že například Václav Josef z Valdštejna skládal přísahu boleslavského hejtmana až 18. ledna 1720,⁶⁴⁶ ostatně v oblasti dodržování termínů vládl poměrně velký nepořádek. Pochopitelně větší šanci na hejtmanské místo měli ti, kteří vlastnili majetek v některém z menších krajů, kde konkurence v panském stavu nebyla tak velká, nebo kde naopak existovala koncentrace velkých aristokratických domén, jejichž

⁶⁴⁰ Naděje se upínaly především ke svátku svatého Ondřeje na konci listopadu 1729, kdy Valdštejnovi píše agent Schmidt, že mluvil s Imbsenem „welcher die notwendigkeit erkennt, daß Ihro Kay[serliche] May[estät] sich allergnädigst gefallen lassen, Eu[er] Ex[cellenz] intuitu dero eifers pro commerciis mit einer ... Begnadigung anzusehen.“ RAV, inv. č. 3474, sign. II-20-XIX, kart. 47, fol. 52-53, 5.11.1729. Zklamání z neuskutečněního jmenování tamtéž, fol. 65-68, 30.11.1729.

⁶⁴¹ K udělení řádu přitom nebyly nutné vídeňské kulisy. V Praze přijal řád například budoucí manžel Marie Terezie František Štěpán Lotrinský 15. července 1723, a to v kapli Všech svatých na Pražském hradě. Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, c.d., s. 121.

⁶⁴² RAV, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45, fol. 156-157, 13.3.1728.

⁶⁴³ „Ich habe wie schon lange Zeit anhaltende harte Krankheit ungem und mit sonder[baren] Entleyd vernommen und ... alles in Gottes Handen stehet. ... So will ich noch meiner Hoffen, daß sich doch mit ... balder Besserung noch mein Verlangen anlassen werdt.“ – RAV, inv. č. 3435, sign. II-18-XVII, kart. 45, 4.4.1731.

⁶⁴⁴ Krátký biogram Jana Josefa z Valdštejna se shrnutím základních faktů jeho života srov. Jiří HRBEK, Johann Josef von Waldstein – ein adeliger Unternehmer im barocken Böhmen, in: Zdislava Röhner (ed.), Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein, Wien 2009, s. 117-132.

⁶⁴⁵ Bohuslav RIEGER, Zřízení krajské v Čechách, Praha 1894, s. 228.

⁶⁴⁶ NA Praha, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1271, kart. 39, fol. 45.

pánové považovali službu na krajské úrovni za podřadnou. Jak bylo zmíněno výše, držba úřadu se vázala na pozemkový majetek v kraji, Valdštejnové tudíž mohli obsazovat místa krajských hejtmanů na Boleslavsku, Litoměřicku, Hradecku, Kouřimsku, Podbrdsku, Čáslavsku a Rakovnicku. Ne vždy však nabídky využívali. Museli se totiž po dobu své služby zdržovat v hranicích kraje, být neustále na cestách, což neprospívalo jejich často nevelkému hospodářství, a řešit četné nepříjemnosti se svými sousedy. Také proto často nabídka převyšovala poptávku po hejtmanském úřadě a docházelo k prodlužování funkčního období a potvrzování stávajících jedinců.⁶⁴⁷

Zatímco o správních dějinách krajských úřadů máme alespoň rámcovou představu díky dosud nepřekonané práci Bohuslava Riegera, o sociálních dějinách toho víme velmi málo. Dokonce neexistují ani soupisy jmen hejtmanů, a tak jsme odkázáni jen na archivní materiál soukromé povahy, přičemž nelze činit obecnější závěry, protože neexistují historické sondy do jiných rodů, jež by popisovaly jejich činnost v rámci krajské správy. Mezi hlavní úkoly hejtmanů patřilo zabezpečování majetku po zemřelém šlechtici a soupis inventáře, což byl první krok k začátku pozůstalostního řízení. Jen ve výjimečných případech mohl někoho krajský hejtman pověřit. Když 14. července 1685 umřel v úřadě hradecký krajský hejtman Vilém Kryštof z Valdštejna, zapečetil jeho majetek na Miletíně rytíř Mikuláš Bukovský z Hustiřan, s nímž měla rodina zemřelého příbuzenské vztahy, a druhému hejtmanovi Ferdinandu Rudolfovi Dobřenskému z Dobřenic byla pouze podána písemná zpráva.⁶⁴⁸ Pro výkon krajského úřadu nebyl potřeba velký nemovitý majetek: pouhé tři vesnice v podbrdském kraji (Osov, Nové Dvory a Skřípel) nominovaly do funkce zdejšího krajského hejtmana Ferdinanda Rudolfa z Valdštejna z chudší linie Waldstein-Arnau. Vystřídal svého staršího bratra Františka Karla, jenž byl jen o málo bohatší než on (vlastnil panství Drahenice na Příbramsku) a byl krajským hejtmanem v letech 1699 a 1700. Ferdinand Rudolf zastával veřejnou službu v neklidných letech války o španělské dědictví, která přinesla především ve své první fázi, kdy hrozilo bavorské nebezpečí, všeobecnou nervozitu a některé zvláštní úkoly. Musel například provést soupis zbraní v podbrdském kraji, což nebyla snadná práce.⁶⁴⁹ Čtyřletá služba Ferdinanda Rudolfa se stala základem pro jeho další kariéru v české komoře, kde nahradil zemřelého Jana Rudolfa Olbrama Brandlinského ze Štětkče a získal plat 1000 zlatých ročně za činnost na panské lavici. Neusedl na ni hned po skončení hejtmanského

⁶⁴⁷ Například Jan Václav Holický ze Šternberka v letech 1680 až 1683 kontinuálně hejtmanem kouřimského kraje. Srov. Jiří TYWONIAK, Šternberský rodinný archiv (Český Šternberk), Inventář, 1295-1924, Praha 1961, SOA Praha - AS 1988.

⁶⁴⁸ NA Praha, NM, sign. W7/31, kart. 933.

⁶⁴⁹ NA Praha, Autografy II, Ferdinand Rudolf z Valdštejna. Tamtéž také vymáhání dlužné částky na panství Liteň, jejíž majitel František Eusebius z Bubna uprchnul před placením a zanechal zde své děti.

úřadu, ale až o dvacet let později roku 1725. Přesto je ve jmenovacím dekretu císařem přímo zmíněna souvztažnost s kdysi svědomitě vykonávanou krajskou funkcí, jejíž prestiž se v očích dvora odvíjela především od schopnosti dohlížet nad výběrem berní.⁶⁵⁰ Ferdinand Rudolf pak vydržel v české komoře s největší pravděpodobností až do své smrti roku 1757.⁶⁵¹

Podobně jako Ferdinand Rudolf založil svou budoucí kariéru v zemské správě výkonem hejtmanského úřadu na Podbrdsku, vysloužil si ostruhy také Jan Karel z Valdštejna za dobu, kdy vykonával stejný úřad v 80. letech 17. století na Kouřimsku nedlouho poté, co se vrátil z aktivní komornické služby ve Vídni. Jeho výchozí pozice pro získání hejtmanského postu byla navíc posílena držbou panství Hrádek nad Sázavou, jednoho z největších v kraji, což znamenalo jistou autoritativní pozici vůči sousedům. Do kompetence krajských hejtmanů také patřilo stavění rekrutů, povolované zemským sněmem od dob třicetileté války. Než byli odvedeni, působili v kraji značnou škodu, protože povinností stavů bylo pouze jejich prvotní zaplacení a vybavení, nikoli ubytování. V roce 1684 tak neposlušné, téměř dvousethlavé, nově naverbované vojsko sužovalo kouřimský kraj a připravilo Janu Karlovi nejednu bezesnou noc.⁶⁵² Každý kontakt s vojskem byl obtížný a byl to krajský hejtman, který měl ve spolupráci s vojenským komisařem naplánovat trasu daným krajem tak, aby obyvatelstvo utrpělo co nejmenší škody.⁶⁵³ Také pro Jana Karla byla připravena kariéra na centrální zemské úrovni, od roku 1690 až do své smrti o osmnáct let později vykonával úřad podkomořího věnných měst. Věnných královských měst nebylo na přelomu 17. a 18. století v Čechách mnoho (od 16. století devět), faktickou moc nad nimi neměla česká královna, ale právě podkomoří, jenž svůj úřad zastával i v době, kdy žádná česká královna neexistovala.⁶⁵⁴ Povinností neměl zrovna málo: od výběru poplatků pro královnu a obnovování městských rad ve věnných městech až k řešení kriminálních deliktů i malicherných sousedských rozepří v příslušných lokalitách.⁶⁵⁵ K městům se prý Valdštejn choval jako vrchnost a nikoli jako

⁶⁵⁰ NA Praha, ČK, inv. č. 5288, sign. 1725/VIII/a/14. Také tamtéž, inv. č. 5288, sign. 1725/IX/d/15.

⁶⁵¹ 7. září 1732 žádal o povolení cesty do Vídně. NA Praha, ČK, inv. č. 16206, sign. 1732/IX/a/2. Jedná se o jediného Valdštejna, který působil ve sledovaném období v české komoře.

⁶⁵² Jan Karel z Valdštejna jako kouřimský hejtman spolu s druhým hejtmanem Václavem Jaroslavem Věžníkem z Věžník místodržícím 10.9.1684: „diese neue Mannschaft (als welche mit keinem commandirenden officirer versehet, undisziplinirt lebet) schwer zuerhalten.“ NA Praha, Autografy II, Jan Karel z Valdštejna.

⁶⁵³ Plánování průchodu boleslavským krajem prováděl v roce 1721 krajský hejtman Václav Josef z Valdštejna. NA Praha, Autografy II, Václav Josef z Valdštejna.

⁶⁵⁴ Mezi ně patřil Hradec Králové, Jaroměř, Polička, Chrudim, Mělník (černínská zástava ve druhé polovině 17. století se týkala pouze panství, ne města), Dvůr Králové, Trutnov a od roku 1569 Nový Bydžov. Srov. Marek ĐURČANSKÝ, Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání, in: Jan Kilián (ed.), Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova, Mělník 2004, s. 32-36.

⁶⁵⁵ Například spor bydžovského primase Martina Sokola a radního téhož města Jana Fleischera kvůli „na silnici kvalitě vzatých 120 kusů ovčích a kozích dobytka“, který musel Jan Karel řešit nedlouho před svou smrtí v červnu 1708. NA Praha, Autografy II, Jan Karel z Valdštejna. O kompetencích podkomořího věnných měst

pouhý správce královských zájmů, za příklad může sloužit malicherný spor o kvalitu posílaných darů, především zvěřiny, na Komorní Hrádek z Hradce Králové.⁶⁵⁶ Panovník, resp. panovnice však byli s jeho službami spokojeni, a tak byl Jan Karel jmenován roku 1703 jedním z nadpočetných místodržících, což představovalo vrchol jeho úřednické kariéry.⁶⁵⁷

Krajský hejtman měl řadu příležitostí, jak si rozkmotřit své sousedy, často mocnější a bohatší, než byl sám. Podobné trápení měl na přelomu 17. a 18. století hradecký hejtman Bertold Vilém z Valdštejna s Ferdinandem Leopoldem Šporkem, nezvedeným bratrem známějšího Františka Antonína, protože do Valdštejnova správního obvodu patřilo také Šporkovo panství Hoříněves. Minimálně od roku 1699 měl podávat místodržitelství zprávy o stavu Šporkova dominia včetně náboženské horlivosti jeho poddaných.⁶⁵⁸ Vedle Ferdinanda Leopolda zaměstnával zkušeného a dlouholetého hejtmana Bertolda Viléma také jeho bratr František Antonín Špork. Roku 1712 dostal Valdštejn z Prahy pokyn, aby zakročil proti jeho tiskárně, resp. všem tiskovinám vydávaným a šířeným na Šporkových východočeských panstvích.⁶⁵⁹ Podobným způsobem se musel s problematickým Šporkem ve středních Čechách potýkat i Václav Josef z Valdštejna, rožďalovický pán a boleslavský hejtman na počátku 20. let 18. století, kdy musel řešit nerespektování honitby na hranicích Šporkovy Lysé a Brandýsa nad Labem, jenž patřil do správy nejvyššího lovčího Oldřicha Felixe Popela z Lobkovic.

Vedle toho měli Bertold Vilém i všichni jeho kolegové na hejtmanských postech za úkol provádět zásahy proti dlužníkům, zpravidla šlechticům méně bohatým a také méně nebezpečným, než byl Špork.⁶⁶⁰ Vlastní prestiž pak mohl zvyšovat rázným a spravedlivým řešením situací, ovšem za předpokladu, že ovládal příslušné zákony a dokázal je autoritativně aplikovat. Sporné byly především konflikty o cla a mýta, která často svedla do vzájemné rozepře šlechtu a města.⁶⁶¹ Za svou těžkou a často nepříjemnou práci dostával bělohradský pán jen 300 zlatých ročně, což byla v porovnání s dalšími platy skutečně almužna. Není divu, že se u některých krajských hejtmánů objevovala jistá otevřenost vůči jiným zdrojům, než

srov. Jan KILIÁN, Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu, České Budějovice 2005, s. 118 an. Zde také citována přísaha podkomořího a ceremoniál obnovování městských rad ve svěřených městech.

⁶⁵⁶ Srov. Jaromír MIKULKA, Dějiny Hradce Králové II/1, Hradec Králové 1994, s. 87-88.

⁶⁵⁷ Srov. František ROUBÍK, Místodržitelství v Čechách, zde s. 587-588.

⁶⁵⁸ Jedna ze zpráv zachována v NA Praha, Autografy II, Bertold Vilém z Valdštejna.

⁶⁵⁹ Pavel PREISS, Boje s dvouhlavou saní. František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách, Praha 1981, s. 81, 300.

⁶⁶⁰ Exekuce na panství Jana Ferdinanda Rašina z Rýzmburka na Holovousích, Barchově a Domoslavcích s výsledky svědků uskutečněných 10. května 1695 (NA Praha, Autografy II, Bertold Vilém).

⁶⁶¹ Spor mezi podkomořím Václavem Arnoštem Markvartem z Hrádku a městem Hradec Králové ohledně cla (žalovaným byl hradecký celník Johann Gabert). NA Praha, Autografy II, Bertold Vilém z Valdštejna, 23.1.1706.

byla státní kasa.⁶⁶² Výkon úřadu krajského hejtmána zvyšoval také prestiž jeho sídla, popřípadě rezidenčního města. Bělohrad se stal místem úschovy významných dokumentů⁶⁶³ a korespondenčním centrem kraje; šlechticova vrchnostenská kancelář musela vyřizovat množství záležitostí, dopisovat si s místodržitelstvím jako přímo nadřízeným orgánem, s nejvyššími zemskými úředníky a v ojedinělých případech také s českou dvorskou kanceláří ve Vídni. Bertold Vilém zjevně o úřad hradeckého hejtmána stál, ostatně před ním ho vykonával jeho švagr, pán na Miletíně, Vilém Kryštof z Valdštejna a ještě předtím tchán Hanibal z Valdštejna. Bertold Vilém tak svou dlouholetou službou krajskému dobru zakončoval úctyhodnou rodovou poslušností.⁶⁶⁴ Bohužel zatím nejsme schopni říci, zda se podobná obětavost projevila například v jeho usilování o některé osobní či rodinné výhody, například v uznání Bělohradu za nový rodový fideikomis (srov. kap. 6.2.).

Asi nejzajímavější osud ze všech Valdštejnů, kteří kdy zastávali funkci krajského hejtmána, měl Jan Karel, nejstarší syn Jana Antonína z linie Waldstein-Arnau. Právě hejtmanská funkce v převratné době mu ovlivnila život na dlouhý čas dopředu. Po slavném zakončení studia roku 1726 (srov. výše) o něm ztrácíme zprávy až do konce 30. let 18. století, kdy byl spolu s Janem Vilémem Mladotou ze Solopisk jmenován hejtmánem kouřimského kraje a prováděl s ním vizitaci žalářů na svěřeném území.⁶⁶⁵ Valdštejnovo jmenování však bylo krajně podivné, protože Jan Karel nevlastnil tou dobou žádný deskový majetek, tím méně v kouřimském kraji. Dokonce ani jeho otec Jan Antonín (zemřel až roku 1763) nesídlil v této části Čech, statky rožďalovické linie se rozkládaly na Boleslavsku a částečně na Hradecku.⁶⁶⁶ Přes množství výjimek, které mu přinesly hejtmanský úřad, neprojevil Jan Karel k habsburské vládě příliš loajality a hned v prvním možném termínu na konci roku 1741 holdoval bavorskému kurfiřtu Karlu Albrechtovi. Ostatně nebyl mezi Valdštejny jediný. Stejně se zachovali i jeho otec Jan Antonín a strýc Ferdinand Rudolf, zatímco jiný strýc Leopold Vilém bránil kladskou pevnost proti Prusům. Na rozdíl od bohaté hradecké linie, která zvolila tradiční taktiku rozložení rizika (František Arnošt holdoval, mladší František Josef Jiří nikoli), se ve své většině chudší linie Waldstein-Arnau přiklonila na stranu

⁶⁶² O uplácení jihlavského krajského hejtmána Jana Kryštofa Říkovského z Dobřčic (od 1723 moravský podkomoří) 300 zlatými kvůli třebíčským záležitostem otevřeně Jana Josef z Valdštejna agentu Hamovi. RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, 4.9.1722.

⁶⁶³ O úschově pečeti města v Bělohradě trutnovskému královskému hejtmánu Matyáši Kúslingovi Bertold Vilém. Tamtéž, 24.7.1711.

⁶⁶⁴ Bohužel nevíme, kdy přesně zastával úřad hradeckého hejtmána. Roku 1717 už určitě ne, neboť píše krajskému úřadu z Bělohradu, tj. úřad musel vykonávat některý z jeho nástupců. Ostatně už roku 1711, kdy prokazatelně ještě byl hradeckým, už dosáhl úctyhodného věku 71 let.

⁶⁶⁵ NA Praha, Autografy II, Jan Karel z Valdštejna.

⁶⁶⁶ Srov. Eila HASSENPFUG-ELZHOLZ, *Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus*, München-Wien 1982, s. 358-359.

bavorského uzurpátora.⁶⁶⁷ Vazba Jana Karla na něj však šla dále, než velela povinnost a strach, stal se kurfiřtovým komorníkem a patrně si činil nárok na duchcovský fideikomis, jelikož jeho pán František Josef Jiří byl v bavorských očích zrádce.⁶⁶⁸ Po opětovném získání Čech vojsky Marie Terezie způsobila tato nemírná angažovanost potíže nejen jemu, ale i jeho nejbližším příbuzným, ohrožena byla kupříkladu slibně se rozvíjející duchovní kariéra jeho bratra Emanuela Arnošta. Jan Karel nakonec opustil vlast, aby své příbuzenstvo dále nekompromitoval. V cizině se neztratil a roku 1749 vstoupil v Porýní do řádu německých rytířů. Ve vojenských službách kolínského arcibiskupa Klementa Augusta Bavorského, mladšího bratra z Čech vyhnaného Karla Albrechta, se brzy mohl pyšnit hodností rytmistra. Nejvyšší metou, na kterou Valdštejn dosáhl, pak byl post lucemburského řádového komtura, k němuž mu opět dopomohl vlivný Wittelsbach. Přes veškeré životní peripetie tak zemřel daleko od domova roku 1774 jako vážený muž.

Z uvedených příkladů plyne, že úřad krajského hejtmána mohl působit u aristokratů s vyššími politickými ambicemi jako start na dlouhé dráze za zemskými úřady. Pro mnohé se jednalo o důležitou výhodu, která spolu s dalšími (srov. 4.2.1.) převážila nad množstvím záporů, jimž vévodilo mizerné finanční ohodnocení.⁶⁶⁹ Asi největší kariéru, jež začala na postu chrudimského krajského hejtmána roku 1709, učinil Leopold Vilém z Valdštejna. Po deseti letech na místní správní úrovni přesídlil do Prahy, protože byl jmenován staroměstským královským hejtmánem.⁶⁷⁰ Tato funkce, zavedená jako potrestání odbojných měst roku 1547, byla v mnohém podobná úřadu krajského hejtmána (stavění rekrutů, repartice kontribuce, sepisování inventářů po zesnulých atd.). Lišila se neustálým soupeřením s městskou radou, která rozhodně nebyla poslušným orgánem přijímajícím bez odporu vůli centrálních úřadů ani hejtmánovu autoritu.⁶⁷¹ Leopold Vilém vykonával svůj úřad velmi zodpovědně, účastnil se zasedání městské rady a snažil se zasahovat do jejího rozhodování.⁶⁷² Musel přitom postupovat velmi opatrně, protože předivo společenských vztahů v rámci města bylo více než

⁶⁶⁷ Tamtéž, s. 160-161.

⁶⁶⁸ Nasvědčoval by to podivný dopis, nepodepsaný a nedatovaný, uložený ve složce Jana Karla v RAV, inv. č. 3256, sign. I-24/4, kart. 24, fol. 7-8.

⁶⁶⁹ Dále o tom Bohuslav RIEGER, c.d., s. 241-243.

⁶⁷⁰ Ke jmenování došlo 16.8.1719. Podobně byl jmenován i jeho předchůdce Ferdinand František z Říčan, který předtím zastával úřad hejtmána kouřimského kraje.

⁶⁷¹ O konfliktu Leopolda Viléma se staroměstskou radou, který by se mohl přenést i na ostatní pražská města a mohl by z něj „ein großes Juditium ... wachsen“, píše agent Ham Janu Josefovi z Valdštejna; dále RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 331-332, 4.8.1725. O zřízení speciální komise k tomuto účelu a jejím rozhodnutí Václav Arnošt Markvart z Hrádku Janu Josefovi z Valdštejna VS Křivoklát, inv. č. 454, sign. SA F 30, fol. 44-45, 7.8.1725.

⁶⁷² O tom, že by rád seděl při obnově městské rady, ačkoli bude muset oželeť účast na svatbě, píše Janu Josefovi. RAV, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45, fol. 6-7, 29.4.1723. O renovaci pražských městských rad na začátku května 1723 píše také v dopisech 10.5. (fol.175-176) a 13.5.1723 (fol. 177-178).

nepřehledné. Skryté vazby jednotlivých radních přímo na místodržící či významné šlechtice se daly odhalit pouze dlouhodobým pozorováním.⁶⁷³ Hejtmanovy pravomoci, dosti vágně formulované ve zřídka vydávaných instrukcích, zůstávaly často jen na papíře a Leopoldu Vilémovi nezbývalo, než soustředit svou energii do jiných oblastí: z původně politického úřadu se stával stále více úřad policejní, jenž měl za úkol zakročit proti žebrákům, nárůstu počtu židů, protiprávnímu vypouštění raket (ohňostrojů) či dohlížet nad kvalitou obíhající mince.⁶⁷⁴ Městský hejtman tedy nebyl rozhodně všemohoucím pánem pražských obcí tak, jak to zamýšlel po Bílé hoře například Karel z Lichtenštejna, jenž pro tento úřad vydal první a na dlouhou dobu poslední instrukci.⁶⁷⁵ Také Leopold Vilém se musel soustředit především na policejní úkoly (vymáhání dluhů, honby za uprchlými poddanými, zpráva o požáru v domě Jana Václava Oktaviána Kinského⁶⁷⁶), o nichž podával zprávu na místodržitelství, jež bylo jeho přímým nadřízeným orgánem. Staroměstský hejtman byl považován za nejdůležitějšího z pražských hejtmanů a v agendě, kterou musel řešit, se objevovaly i záležitosti z ostatních pražských měst, zejména pokud neměla vlastní strážce zákona.⁶⁷⁷ Stálým problémem hejtmanského úřadu ale bylo odměňování. Jednalo se patrně o nějakou systémovou chybu či nevyjasněnou kompetenci při vyplácení žoldu, protože o nízké a navíc ostudně pozdě placené částky se s několikaletým zpožděním musel hlásit jak v roce 1570 malostranský hejtman Jan mladší z Valdštejna, tak o 150 let později jeho nepřímý příbuzný Leopold Vilém. Přitom kvůli nepořádně vypláceným sumám za odvedenou práci během celé doby průběžně rezignovalo několik hejtmanů s tím, že nemohou donekonečna čekat na dlužnou částku, zatímco jejich vlastní venkovské hospodářství bez jejich přítomnosti chátrá. Právě v době Leopolda Viléma se začala situace pomalu zlepšovat – od roku 1725 došlo k vyrovnání platů městských a krajských (venkovských) hejtmanů na částce 1200 zlatých místo ostudných 300 zlatých, jež nestačily ani na běžný život v zemském hlavním městě.⁶⁷⁸

⁶⁷³ O vazbě jednoho malostranského radního (Landschnitze) na hraběte Kounice v souvislosti s tím, že se valdštejnský agent Ham dostal do malostranské městské rady píše tamtéž, fol. 35-36, 23.5.1723.

⁶⁷⁴ Srov. rozbor hejtmanských instrukcí, který přinesl František ROUBÍK, Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785, in: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 121-188, zde s. 121-145. Také TÝŽ, Počátky policejního ředitelství v Praze, Praha 1926.

⁶⁷⁵ Další vyšla až roku 1731, tedy po skončení Valdštejnova funkčního období. František ROUBÍK, Královští hejtmané, zde s. 130.

⁶⁷⁶ Tato agenda se zachovala v NA Praha, Autografy II, Leopold Vilém z Valdštejna. Od roku 1731 můžeme mluvit o vzniku hejtmanského archivu a prvních úředních knihách. Srov. František ROUBÍK, Královští hejtmané, s. 149.

⁶⁷⁷ Prosba majitele malostranské kavárny provozující biliard z 22.12.1727. NA Praha, Autografy II, Leopold Vilém z Valdštejna.

⁶⁷⁸ Urgence svého platu poslal Leopold Vilém hned roku 1720. Česká komora mu tedy nevyplácela řádně ani během prvního roku v úřadě! NA Praha, ČK, inv. č. 13285, sign. 1720/XII.

Pro Leopolda Viléma byla kariéra hejtmana pouhým začátkem. Pokračovala císařským pověřením pro diplomatickou cestu do Saska, kde se z něj stal dvořan polské královny Marie Josefy (srov. kap. 4.1.), a svou kariéru završil jako kladský hejtman. Navíc mu byla po konci aktivní činnosti přiznána štedrá penze ve výši 3000 zlatých ročně z kamerálního kvanta, což skutečně nebylo obvyklé.⁶⁷⁹ K takovému kariernímu postupu samozřejmě nestačilo pouhé osvědčení z úspěšné služby na východočeském Chrudimsku a vidíme za ním mocnou ruku vzdáleného příbuzného Jana Josefa. Služba v zemských úřadech rozhodně nebyla podřadnou alternativou ke službě dvorské, naopak byla plnohodnotnou realizací aristokratických ambicí, kterou kromě Valdštejnů volili i další české aristokratické rody (Martinicové). Jejich členové nejenže nepustili až na výjimky do klíčových úřadů příslušníky nové šlechty, ale byli ochotni přinášet četné oběti proto, aby zemských úřadů dosáhli. Jakkoli zůstává vztah mezi zemskými orgány (především zemským sněmem) a vídeňským centrem v době pobělohorské dosud zahalen mlhou dlouhodobého nezájmu historiků,⁶⁸⁰ z pohledu šlechtických kariér exemplifikovaných na rodě Valdštejnů je třeba učinit jednoznačný závěr, že řada členů zkoumaného rodu volila dobrovolně zemskou rovinu oproti centrální, upřednostňovala spíše českou košili než vídeňský kabát.

4.2.5. Exkurz: Valdštejnové ve vojenských a církevních hodnostech

Vedle dvorských a zemských hodností bylo možné ve sledovaném období dosáhnout významných poct, majetku i vnitřního uspokojení také v dalších hierarchických systémech, jež byly s raně novověkou státní organizací někdy pevněji, jindy volněji svázány. Nejdůležitějšími strukturami tohoto typu byla církev a armáda. Jejich zájmy a poměr ke státu se v čase proměňovaly a přes viditelné snahy státu ovládnout oba organizmy fungovaly v 17. a v první polovině 18. století víceméně nezávisle na něm, s vlastní autonomií i s vlastními vnitřními pravidly. Specifické modely karierního postupu, nezávislá jurisdikce nad vlastními členy i symbolické (například vizuální nebo jazykové) vyčlenění příslušníků církve a armády od zbytku společnosti přinášelo členům těchto organizací na jednu stranu jistou exklusivitu, na stranu druhou oslabovalo vazby na zbytek rodu a podřizovalo je zvláštním obedienním pravidlům. Tam, kde se armádní systém nebo systém církevní hierarchie stýkal se státními funkcemi, pak záleželo na každém jednotlivci, která identita v něm převážila, zda byl spíše

⁶⁷⁹ NA Praha, ČK, inv. č. 16209, sign. 1747/XII/g/(7). Penze si příliš neužil, protože 30. října 1748 zemřel.

⁶⁸⁰ Ke vztahu mezi centrem a periferií v komparaci například Petr MAŤA, Landstände und Landtage in den böhmischen und österreichischen Ländern (1620-1740). Von der Niedergangsgeschichte zur Interaktionsanalyse, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (ed.), Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas, Stuttgart 2006, s. 345-400.

dvořanem než členem johanitského řádu (František Augustin z Valdštejna) nebo zda zůstal vojákem spíše než zemským či dvorským hodnostářem (Maxmilián).

Nejvyšší vojenské hodnosti, rezervované v habsburské říši 17. a první poloviny 18. století pro členy aristokratických rodin, byly spojeny s dvorskou službou. I když existovaly výjimky, české šlechtě se nedařilo je obsazovat. Dokonce i Maxmilián z Valdštejna, proslulý velitel z doby třicetileté války, přišel ke dvoru do funkce nevojenské. Nebyl jediným Valdštejnem, který se proslavil ve válečných vřavách třicetileté války. Jeho mladší bratr Bertold byl raněn do nohy v bitvě u Lützen, následně převezen do Prahy ke svému otci Adamu mladšímu, kde 1. prosince 1632, čtrnáct dní po bitvě, zemřel. Byl pohřben původně v kostele svatého Tomáše a na konci února 1633 spolu s generálem Pappenheimem, další obětí nešťastného střetu, jako hrdina se vši slávou přenesen na Strahov.⁶⁸¹ Jak Pappenheim, tak i mladý Valdštejn, jemuž bylo v době smrti jen necelých třicet let, patřili mezi elitu armády pod velením frýdlantského vévody, který obřady financoval a přispěl také na výstavbu nové kaple ve strahovském klášterním kostele.⁶⁸² Bertold přitom – spíše podle dobové tradice než zachovaných pramenů – oplýval válečnickým talentem stejně jako jeho příbuzný Albrecht a v čele vlastního regimentu se pod Pappenheimovým velením prý dopustil mnoha hrdinských činů.⁶⁸³

Ačkoli se ke svým příbuzným v osobním kontaktu nechoval Albrecht z Valdštejna zrovna příkladně, umožnil jak Maxmiliánovi, tak i Bertoldovi, kterého načas jmenoval dokonce místodržitelem v Mecklenbursku, skvělé kariéry svázané primárně s válečným polem. Podobnou příležitost, jež by Valdštejny doslova lákala ke vstupu do armády, již nikdy během sledovaného období členové rodu nezažili, přesto zná historie ještě jednu výraznou postavu, pocházející ze žehušické linie rodu. Přestože sláva Albrechtova predikátu skončila při chebském vraždění, největší chvíle Buriana Ladislava z Valdštejna měly přijít v druhé polovině třicetiletého konfliktu. Byl to bouřlivák, kterého potřebovala neklidná doba, jak ostatně vyplývá už z výše citovaného dopisu jeho matky (4.2.2.). Armáda tak byla vzhledem

⁶⁸¹ Dále Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách*, Praha 2008, s. 222. O Bertoldovi také Antonín REZEK (ed.), *Jan František Beckovský, Poselkyně starých příběhův českých III.*, Praha 1880, s. 199-200; Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 2003, s. 452; Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (ed.), *Deník rudolfinského dvořana*, s. 330, 381.

⁶⁸² Srov. Hedvika KUCHAROVÁ, *Strahovský klášter a neuskutečněná fundace Albrechta z Valdštejna*, in: Ladislav Čepička – Eliška Fučíková (ed.), *Valdštejn. Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 176-183. O místě ostatků u oltáře fundovaného Popely z Lobkovic také Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea regni Bohemiae*, Praha 1681, 2. dekáda, 1. kniha, s. 116.

⁶⁸³ Oslavné barokní spisy (např. Tannerovo Amphitheatrum) glorifikující valdštejnské skutky během války se dokonce snaží připsat Bertoldovi mnoho ze zásluh Albrechta z Valdštejna, jehož jméno nebylo v polovině 17. století dosud spojováno se zradným jednáním. Dále Jiří HRBEK, *Postava Albrechta z Valdštejna v rodinné tradici Valdštejnů*, in: Ladislav Čepička – Eliška Fučíková (ed.), *Valdštejn. Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 364-373.

k jeho povaze ideálním řešením a umožňovala mu dosáhnout skvělé budoucnosti. Do armády vstoupil záhy po svém návratu z kavalírské cesty, a ačkoli byl 4. května 1639 zařazen mezi císařské komorníky, nikdy nevyhledával bezpečí císařského dvora. Poněkud záhadný zůstává jeho vztah k Maxmiliánovi z Valdštejna, kterého nahradil na čas ve funkci vojenského velitele Prahy⁶⁸⁴, a který pravděpodobně stál i za Burianovou dvorskou hodností. Po návratu Maxmiliána do Prahy byl Burian Ladislav převelen na česko-lužickou hranici a pak se podílel na obraně severní hranice Čech při švédském vpádu do země roku 1642, a to v prostoru mezi Frýdlantem, Litoměřicemi a Děčínem. V listopadu téhož roku se mu podařilo vytlačit Švédy z Mladé Boleslavi, což bylo považováno ve Vídni za úspěch. Ne tak mezi mladoboslavskými měšťany. Valdštejnovi vojáci prý „*vexlovali, lidi šacovali, hubili i drancovali, vlastní krajanové ... a u zámku domy na to boříce, na velkou škodu města spravovali, konání toho roku smutně udělali.*“⁶⁸⁵ Mezi mizérií habsburských velících důstojníků začal brzy působit jako hvězda, i když nedokázal nikdy vyhrát větší bitvu. Jeho přednosti spočívaly v umění blokovat nepřítele a znepríjemňovat mu postup. Za to si jej vážil i Ferdinand III., který v dubnu 1643 naznačil Matyáši Gallasovi, že by si Valdštejn představoval jako velitele císařských sil v okolí Švédy obsazené Olomouce.⁶⁸⁶ Gallas svého císaře poslechl a svěřil bývalému polnímu strážmistru a nyní již generálu Valdštejnovi olomoucké komando, z něhož ho na čas vyřadila blíže neznámá choroba. V červnu už byl zase v plné síle a připraven splnit Gallasův rozkaz, aby rozmístil své posádky směrem k Brnu a zahájil obléhání Olomouce. Valdštejnovy jednotky tak obsadily větší města od Lipníka nad Bečvou až po Přerov a v průběhu roku 1644 držely pás střední Moravy proti nájezdníkům ze severu. Po prohrané bitvě u Jankova dostal rozkaz přerušit obléhání Olomouce (tedy spíše znepríjemňování Švédům její držby) a pochodovat k Brnu. V kritickém momentu, kdy hrozil útok přímo na Vídeň, se Valdštejn spolu s Janem Kryštofem z Puchheimu postavili nepřátelské přesile u Uherského Hradiště a blokovali jeho další postup směrem na Prešpurk. Švédové se ale zastavili u Brna, neboť Torstensson nechtěl mít neobsazené a dobře opevněné město v zádech. Zdržení umožnilo císařským přeskupit své síly v prostoru Dolních Rakous a Valdštejnovy jednotky obsazovaly v součinnosti s Puchheimem významné body včetně Korneuburku.

⁶⁸⁴ Z této doby písemnosti uložené v RAV, Autografy III, inv. č. 2191-2193, sign. A/III-189 až A/III-191, Burian Ladislav. Dosud neprozkoumaná část jeho pozůstalosti se dostala přes Burianova mladšího syna Bertolda Viléma do fondu Velkostatek Bělohrad, uloženého v SOA Zámorsk. Srov. kolektiv autorů, Státní archiv v Zámorsku. Průvodce po archivních fondech, Praha 1965.

⁶⁸⁵ Zdeněk KAMPER (ed.), Kronika mladoboslavská od M. Jiřího Bydžovského sepsaná, Mladá Boleslav 1935, s. 237.

⁶⁸⁶ Srov. Josef POLIŠENSKÝ (ed.), Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia VI., Praha 1978, č. 1458.

Nakonec přibyl Burian Ladislav v čele šesti set jezdců do Vídně.⁶⁸⁷ K rozhodnému boji o habsburské hlavní město už nedošlo. Konce třicetileté války se bojovník Burian Ladislav, řečený *Latzko*, nedočkal. Zemřel na bližší neurčenou nemoc v říjnu 1645 v Praze.⁶⁸⁸ Pluk, jemuž velel a který nesl jeho jméno ještě dlouho po jeho smrti, ztratil velitele a na jeho rodinu se vrhly zástupy věřitelů, od nichž si Valdštejn lehkovážně půjčoval (srov. kap. 5.1.).⁶⁸⁹ Být dobrým vojákem a zároveň dobrým manželem, otcem a hospodářem Burian Ladislav nezvládl.⁶⁹⁰

Vytvoření stálé armády mělo disciplinační efekt na císařské vojsko a umožnilo stanovit jasná pravidla pro kariérní růst v její hierarchické struktuře. Také proto nacházíme poměrně dost těch aristokratů, kteří s ní spojili svůj život, a to především jedinců pocházejících z chudších poměrů, pro které byla armáda hmotným zajištěním, ačkoli v ní neobsazovali nejvyšší hodnosti. Naopak: chudší páni, a tento jev musel být ještě patrnější u rytířů, tvořili střední důstojnický sbor. Ve vzorku barokních Valdštejnů nacházíme hned několik důstojníků pocházejících převážně z linie Waldstein-Arnau, která se na přelomu 17. a 18. století rozvětvila, aniž by existovalo majetkové zázemí, z něhož by šlo mužské členy rodu saturovat. Typickým příkladem je rodina Jana Antonína z Valdštejna, která vlastnila pouze pražský dům.⁶⁹¹ Ze čtyř synů byl nejstarší Jan Karel, o němž byla řeč výše, následoval Emanuel Arnošt, který zvolil duchovní dráhu, a další dva se vydali cestou profesionální vojenské služby. Starší Antonín Albrecht nejdříve studoval v letech 1732 až 1735 na Karlo-Ferdinandově univerzitě římské i veřejné právo.⁶⁹² Do armády vstoupil až poté a začínal jako rytmistr pállfyovského pluku, posléze přešel v hodnosti nadporučíka kyrysníků do pluku Kagera ze Štampachu a vyznamenal se v bitvě u Lovosic na počátku sedmileté války. Byl povýšen na generála a po skončení konfliktu mu bylo svěřeno velení dvou dragounských

⁶⁸⁷ Tamtéž VII., č. 524. O příjezdu Valdštejna do Vídně také Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. V., s. 106 (25.3.1645).

⁶⁸⁸ V RAV se zachovala nákras jeho rakve z malostranského kostela sv. Mikuláše. RAV, inv. č. 2436, sign. II-B3, kn. 2.

⁶⁸⁹ Seznam jeho dluhů uložen v ANM, Genealogická sbírka H, sign. H67/9n, kart. 67. Pojednání o jeho rodině z pera Bernarda Jindřicha z Bubna uloženo tamtéž, sign. H65/1, kart. 65 (Kronika valdštejnského rodu).

⁶⁹⁰ Stručný životopis Buriana Ladislava z Valdštejna podává také Bohuslav BALBÍN, *Tabularium stemmatographicum seu Genealogicae tabulae regni Bohemiae*, Praha 1687. Z něj medailonek převzal i Bubna.

⁶⁹¹ Jednalo se o dům na Novém Městě patrně v Široké ulici (Breitengasse), který roku 1714 nákladně přestavěl (a chtěl tříleté osvobození od daní, protože tvrdil, že se jedná o novostavbu...). NA Praha, Autografy II, Jan Antonín z Valdštejna.

⁶⁹² Pochvalné svědectví o něm napsal profesor pražské univerzity Jindřich Petr Proichhausen (Valdštejn navštěvoval jeho přednášky a studoval Zoësia i Struvia). O jeho povaze: „Morum quoque viteque probitatem aliasque praeclaras animi dotis quod attinet in eo tot ac tales eluxerint, ut dubium non sit, quin praeclaudatus illustrissimus dominus virtute et scientia sua in utilem rei publicae virum sit evasurus.“ RAV, inv. č. 3259, sign. I-24/7, kart. 24.

pluků v Čechách (zweibrückenského a kolovratského) se mzdou 4000 zlatých ročně.⁶⁹³ Vrcholem jeho kariéry byla hodnost polního maršálka tereziánských vojsk.⁶⁹⁴ Mladší Bertold Vilém začínal jako poručík jezdeckta v kolovratském pluku. Osud mu nedopřál dlouhý život, což ostatně nebylo u profesionálních vojáků výjimkou. Zemřel ve třiceti letech roku 1749. Zachovaný pozůstalostní inventář jeho věci prozrazuje skromné poměry císařského důstojníka a můžeme podle něj rekonstruovat zpětně alespoň část jeho života. Několik zaplacených směnek na malé částky⁶⁹⁵ jednorázovým věřitelům kontrastuje s ostentativním luxusem jeho bohatších příbuzných podobně jako jediný prsten s diamantem a další s falešnými kameny. Hotovost, kterou měl u sebe v koženém váčku, představovala sto dukátů a patrně měla sloužit pro placení běžných výdajů.

Podobně jako rodina Jana Antonína neměla ani domácnost Jana Viktorína z Valdštejna o téměř sto let dříve mnoho finančních prostředků, kterými by mohla uspokojit nároky tří dospívajících synů. Pozdější krajský hejtman Jan Karel převzal vládu nad rodinným sídlem v Komorním Hrádku, nejmladší Ferdinand Karel zvolil po vzoru bratrance Františka Augustina kariéru v johanitském řádu a Adam Maxmilián, podle některých pramenů nejstarší z bratrů, odešel do císařské armády. Bohužel o něm příliš nevíme, zemřel velmi mladý v hodnosti vrchního strážmistra (*Obristwachtmeister*, dnes odpovídá majorovi⁶⁹⁶) ve šrejnovském pěším regimentu patrně roku 1674, kdy oba zbylí bratři provedli nové vyrovnání otcovského dědictví; na staršího Jana Karla připadlo zaplatit dluhy po zemřelém Adamu Maxmiliánovi a vypravit pohřeb.⁶⁹⁷ Rok předtím přitom po smrti jejich otce dostal Adam Maxmilián sumu 20000 zlatých jako svůj podíl na Komorním Hrádku, o jehož správu se vzhledem ke své profesi nemohl (a asi ani nechtěl) ucházet.⁶⁹⁸ Ačkoli s vojenským povoláním slabě vazby dotyčného vojáka na rodinné zázemí, zpravidla nedošlo k jejich úplnému

⁶⁹³ O jmenování v osobním dopise Valdštejnovi hrabě Leopold Daun 13. srpna 1764, jenž ho oslovoval „besonders geliebter General-Feldwachtmeister“. Tamtéž.

⁶⁹⁴ V rodinném archivu zachována jeho bohatá korespondence z let 1760 až 1781. RAV, inv. č. 3260 a 3261, sign. I-24/8 a I-24/9, kart. 24. Srnutí jeho kariéry Muzeum města Duchcova, sign. S VI, Valdštejnové, č. 22.

⁶⁹⁵ Jedinou výjimkou je půjčka 3000 zlatých od vídeňské městské banky, sjednaná rok před Valdštejnovou smrtí, která byla přichystána na investici, jíž nestihl realizovat (její velká část zůstala neproplacena). Chtěl se snad dosud svobodný Valdštejn oženit? RAV, inv. č. 3345, sign. I-28/11, kart. 28.

⁶⁹⁶ O hodnostech Andrej ROMAŇÁK (ed.), *Vojenské dějiny Československa II.*, Praha 1986, s. 167 an. Vrchní strážmistr tvořil spolu s plukovníkem a podplukovníkem (Obristleutenantem) plukovní štáb.

⁶⁹⁷ RAV, inv. č. 3338, sign. I-28/4, kart. 28.

⁶⁹⁸ Z těchto peněz stihl Adam Maxmilián za rok utratit 6000 zlatých, protože vyrovnání po jeho smrti uvádí zbytkový podíl po něm ve výši 14000 zlatých, který si dále rozdělili Jan Karel a František Karel, definitivně smlouvou z 29. července 1680. RAV, inv. č. 3346, sign. I-28/12, kart. 28.

přerušeni, bratři z Komorního Hrádku se poměrně často scházeli a dokonce uzavírali společné obchody a finanční transakce.⁶⁹⁹

Ve šlépějích svého strýce Adama Maxmiliána šel i František Podivín z Valdštejna, ačkoli situace nové generace hrádeckých pánů nebyla ekonomicky tak napjatá, jako v případě generace předešlé. Mnohé naznačuje, že se František Podivín pro vojenskou kariéru rozhodl bez vnějšího tlaku a odmítl stát se hrádeckým hospodářem – jeho jediný bratr totiž zvolil životní dráhu duchovního.⁷⁰⁰ V dubnu 1701 odjel s vojskem do Itálie a ani jmenování císařským komorníkem na žádost jeho otce Jana Karla v srpnu 1701⁷⁰¹ ho nepřimělo k návratu a k usedlému životu ať už ve Vídni nebo v Praze. Mladík, jenž poněkud romanticky toužil po dobrodružném životě, zastával hned od začátku dosti vysokou hodnost vrchního strážmistra v jednom z pluků Evžena Savojského. Spolu s ním absolvoval v létě 1701 nebezpečný přechod Alp. Na jeho konci stanulo vojsko před Benátkami, které chtěly za každou cenu chránit svou nezávislost a průchod hlavního voje císařské armády přes jejich území se jim nikterak nezamlouval. Mladý a nepřilíš zkušený Valdštejn byl vyslán vyjednávat k vlivnému Benátčanovi Alessandru Molinovi a nakonec uspěl, přestože císařští nemohli použít nejefektivnější cestu přes Veronu a Legnano. Benátčané chtěli zaplatit vysokou částku za průchod a samozřejmě také všechny škody, jež vojsko na jejich území napáchá.⁷⁰² Ačkoli se na tomto diplomatickém úspěchu podílely i další osoby (císařský vyslanec v Benátkách František Antonín Berka z Dubé), Valdštejn si získal v očích savojského prince značnou vážnost. Bohužel se na výsluní jeho přízně nehřál dlouho, neboť jeho slibnou kariéru přerвала náhlá, ale pro vojáka nejčestnější smrt na bojišti. Stalo se tak ve slavné bitvě u Luzzary 15. srpna 1702, kde bojoval v pěším regimentu markýze Scipiona Bagniho. Jan Karel přišel o syna, kterého prý velmi oplakával a za kterého nyní musel zaplatit dluhy; jen členům svého regimentu dlužil dohromady 1433 zlatých.⁷⁰³ Valdštejnovo tělo bylo po bitvě přeneseno do

⁶⁹⁹ Výplata jakéhosi Václava Panfága za odvedené služby u apelačního soudu. Dotyčný kvituje přijetí 50 zlatých oběma bratrům – Adamu Maxmiliánovi i Janu Karlovi. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H68/10q, kart. 68, 18.3.1671.

⁷⁰⁰ Mezi oběma bratry byl minimální věkový rozdíl. Jan Václav se narodil roku 1674 a František Podivín o tři roky později. Dokonce společně složili iuramentum fidelitatis k zemi. RAV, inv. č. 3267, sign. I-24/15, kart. 24, 25.1.1700.

⁷⁰¹ RAV, inv. č. 3178, sign. I-19/14, kart. 19, Anton Florián z Lichtenštejna Janu Karlovi z Valdštejna 24.8.1701.

⁷⁰² Vyjednávání vedl skutečně František [Karel] Podivín z Valdštejna, jehož zkomolené jméno (Karl Balduin) uvádí v rejstříku své monumentální práce o Evženovi Savojském Max Braubach (Max BRAUBACH, Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie I., Wien 1963, s. 319; rejstřík c.d. V., s. 545). Vít VLNAS, Princ Evžen Savojský, Praha-Litomyšl 2001, s. 143 ztotožňuje tohoto Valdštejna chybně s mrtvým Adamem Maxmiliánem.

⁷⁰³ V četných rodokmenech jsem nalezl nejrůznější roky jeho úmrtí (1700, 1707, 1708). Smrt Františka Podivína popisuje sekretář Neuerer Karlu Arnoštovi z Valdštejna v dopise z 2. září 1702: „Wiewohlen Franz Bodivin Graf von Waldstein seel. ... so ist [er] doch bald nach der Action in seiner tödlich[en] Wunde verstorben, deme Gott die ewige Ruhe verleihen wolle. Er wird von der hochgräflichen Familia sehr betrauet, absonderlich auch von seinem Generalen Marchesen Bagni, dem Herrn Vattern Graf Johannesen [Jan Karel z Valdštejna – pozn. J.H.]

Ferrary, kde bylo pohřbeno. Ačkoli mu bylo pouze 24 let, sepsal 12. května 1701 během nebezpečného italského tažení závěť, která je zároveň vyznáním. Jelikož neměl manželku, odkázal nejvyšší sumu 10000 zlatých své drahé („*vom herzen geliebt*“) sestře Anně Kateřině, v ostatním ale myslel na potřeby pluku, který se stal jeho druhým domovem (100 zlatých plukovnímu knězi na charitu), na svého velitele Bagniho, a pochopitelně nezapomněl ani na dámy, jež si do té doby získaly jeho náklonnost. Mezi neznámými a patrně notně zkomolenými jmény rozličných krasavic vyniká totožnost Marie Zuzany ze Žerotína („*meiner herzallerliebsten Frylen Mohumb*“), jež byla patrně s Františkem Podivínem zasnoubena a která se několik měsíců po jeho smrti provdala za jeho příbuzného Ferdinanda Rudolfa z linie Waldstein-Arnau. Z jedinečného pramene, závěti císařského důstojníka počátku 18. století, jenž v úvodu rozjímal v konfrontaci s realitou vojenských událostí nad pomíjivostí života, se dozvídáme také, že se v jeho blízkosti pohybovalo několik služebníků: komorníka Ludvíka Theodosia Truffaulta, jenž měl případně zdědit dvoje šaty, Valdštejnův roční žold a zejména rezavého šimla i s postrojem, a sluhu Matouše Kučeru, jemuž přiznal 30 zlatých a tažného koně. Ostatní sloužící nedostali testamentem nic a naopak se museli hlásit se svými pohledávkami na Komorním Hrádku. To postihlo například stolníka Antonína Ertla⁷⁰⁴, pomocníci do kuchyně, která u Valdštejna sloužila teprve rok, podkoního Jana Zachariáše či kuchaře Bernarda Bidina⁷⁰⁵, jehož přijal do svých služeb roku 1699 pod podmínkou, že musí „*zbytečných toulek a obžerství na straně zanechati, pána boha i jeho svaté přikázání na paměti míti i skrze ostatních všech případností tak věrně a poslušně se chovati, jak na jednoho poctivého člověka přísluší a přináleží.*“⁷⁰⁶ V Bagniho regimentu nebyl František Podivín jediným Čechem, vykonání závěti i péči o své mrtvé tělo svěřil krajanovi Josefu Rudolfu Černínovi z Chudenic, který zastával u pluku místo hejtmana a byl tudíž Valdštejnovým podřízeným.⁷⁰⁷

Řada českých pánů a rytířů, kteří v době pobělohorské zastávali střední a nižší šarže v císařském nebo třeba i cizím vojsku, se ztratila ze zorného úhlu dějin. Jejich těla leží mimo české země tam, kde padli, častá neschopnost založit rodinu, popřípadě se o ni postarat (případ Buriana Ladislava) pomáhala zapomenout na jejich osudy. Až na výjimky nebyly

aber wird dieser Todtfall der allerhärteste Stoß seyn.“ RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 161-162. O splacení celkové dlužné částky dává zprávu generál Bagni Janu Karlovi z Valdštejna 23.3.1703. ÚSVS, inv. č. 265, sign. V-9-7/2, kart. 8, fol. 2-4.

⁷⁰⁴ Jeho smlouva z roku 1700 ÚSVS, inv. č. 265, sign. V-9-7/2, kart. 8, fol. 1.

⁷⁰⁵ Soupis věřitelů je delší a zahrnuje nejrůznější osoby Valdštejnova pluku. Srov. ÚSVS, inv. č. 264, sign. V-9-7/1, kart. 8.

⁷⁰⁶ Smlouva s ním sjednána od 1.1.1699 a ročně měl dostávat plat 75 zlatých. ÚSVS, inv. č. 265, sign. V-9-7/2, kart. 8, fol. 9-10.

⁷⁰⁷ Testament je uložen v RAV, inv. č. 4403, sign. VI-137/8, kart. 249.

jejich hrdinské činy na válečných polích zaznamenávány, plukovní archivy (pokud vůbec existovaly) došly většinou své zkázy ještě v období raného novověku a historik se tak musí spolehnout na víceméně náhodně zachované dokumenty, popřípadě svědectví třetích osob. Případů takto ztracených jedinců je přitom více, než se může na první pohled zdát, a koncentrují se v chudších liniích slavných rodů, u nichž nacházíme většinou jen genealogická schémata bez základních životopisných údajů. To vše vede k závěru, že pokud nějaký typ šlechtické kariéry vedl její nositele do zapomenutí, pak to byla služba v armádě. Ta služba v armádě, která několika vybraným jedincům přinesla neuvěřitelnou moc, peníze i slávu.

*

Ještě svébytnější a na státu nezávislejší hierarchická struktura se vytvořila v katolické církvi. Byť pravidla obsazování církevních postů i jejich náplň prošly v době tridentského koncilu podstatnými změnami, struktura jako taková byla daleko starší než moderní stát. Přes upozorňování některých jezuitských teoretiků (Francisco Suárez nebo Robert Bellarmin⁷⁰⁸) zůstávalo v katolické církvi mnohé z univerzálního tělesa středověku s nárokem, který nebral ohledy na státní hranice. Nutně tak muselo docházet ke konfliktu mezi státní a církevní mocí, k problémům mezi nárokem panovníka, jenž kladl svému území i obyvatelstvu absolutistické požadavky poslušnosti zaštitěné trochu paradoxně odvoláním na boží moc (tzv. *Gottesgnadentum*, silné například v Anglii), a nárokem církve, jejíž vláda se v konkurenci státu stále zmenšovala. Zaštitovala se přitom často konzervativními argumenty a bránila se starými imunitami z doby, kdy její světské panování nikdo nezpochyboval. Do tohoto soukolí, do nejvyšší politické hry a na tenký led mezi zájmy panovníka-státu a církve se nutně dostávali také pražští arcibiskupové, a to od samotného obnovení této starobylé instituce ve druhé polovině 16. století. Někdy s větší, jindy s menší intenzitou vyrůstaly konfliktní body a zůstávalo jen otázkou času a náhody, kde se příště objeví problém, který způsobí nový rozštěp. Zatímco v první polovině 17. století se tímto problémem stala pražská univerzita, jejíž boj vedl s neobyčejným nasazením Valdštejnům nakloněný arcibiskup Arnošt Vojtěch z Harrachu, v druhé polovině 17. století se jím stala otázka výběru protitureckých daní z církevního majetku. Tou dobou byl pražským arcibiskupem Jan Bedřich z Valdštejna, nejmladší syn Maxmiliána a bratr obou vynikajících dvořanů Františka Augustina a Karla Ferdinanda.

⁷⁰⁸ O tom nejnověji Walter SCHMIDT-BIGGERMANN, Die politische Philosophie der Societas Jesu – Bellarmin und Suárez als Beispiel, in: Petronilla Cemus (ed.), Bohemia jesuitka 1556-2006 I., Praha 2010, s. 543-557. Zde i další literatura.

Postava Jana Bedřicha z Valdštejna a období jeho episkopátu láká církevní historiky neméně, než vojenské historiky přitahuje jeho vzdálený příbuzný Albrecht. Kromě něj se žádnému členovi valdštejnského rodu nedostalo v dějepisectví takové pozornosti jako právě Janu Bedřichovi.⁷⁰⁹ Na počátku jeho duchovní kariéry stáli patrně oba bratři (a zejména František Augustin) pohybující se v blízkosti Leopolda I., bez jehož svolení by na ty nejvyšší příčky nedosáhl, a také Harrach, který v něm viděl naději českého kléru a vtělil do něj základní postuláty církevní politiky: neustupovat státní moci a trvat na všech legálních procedurách, které v důsledku chrání nezávislost církve, byť jsou světskou mocí chápány jako obstrukce. K majetkovému zajištění nejmladšího z valdštejnských bratří došlo již v době jeho studijního pobytu v Římě, během něhož pravidelně navštěvoval české země a konzultoval s příbuznými i Harrachem možnosti zisku církevních prebend, jež jako designovaný dědic duchovského panství z ekonomického hlediska ani nepotřeboval. V září 1664 se stal olomouckým kanovníkem⁷¹⁰ a v říjnu téhož roku vstoupil do kolegiální kapituly svatého Kříže ve Vratislavi. Další želízka v ohni už nevyšla, i když k zisku výnosného salcburského kanonikátu nechybělo mnoho.⁷¹¹ Hmotně zajištěný Valdštejn se dostal mezi nejužší výběr na post pražského arcibiskupa hned roku 1667, po Harrachově smrti.⁷¹² Tehdy jeho kandidaturu zamítl papež Kliment IX. pro nízký věk a jako náplast mu přiznal funkci olomouckého arcijáhna. Navzdory papežově vůli však jmenoval olomoucký biskup Karel II. z Lichtenštejn-Kastelcorna jiného kandidáta a Valdštejn byl „odškodněn“ alespoň změnou svého titulárního kanonikátu v Olomouci na kanonikát sídelní, z něhož plynuly větší příjmy. Na rozdíl od svatovojtěšského stolce se „předání“ moci podařilo zajistit Harrachovi ve funkci velmistra

⁷⁰⁹ Základní životopisné studie Maurus KINTER, Johann Friedrich von Waldstein. Fürsterzbischof von Prag, Primas von Böhmen (1675-1694), in: Österreichische Vierteljahresschrift für katholische Theologie 8, 1869, s. 525-572; 9, 1870, s. 7-44; Adolf KREUZ, Johann Friedrich Graf von Waldstein, in: Výroční zpráva německého gymnázia v Duchcově 1930-1931, s. 1-11; Václav P. BĚLOHLÁVEK, Jan Bedřich z Valdštejna, in: Od Karlova mostu 6, 1933, s. 57-63; Václav BARTŮNEK, Jan Bedřich Valdštejn, prasnovec frýdlantského vévody Albrechta, in: Jižní Morava 1974, s. 73-79; TÝŽ, Pražský arcibiskup Jan Bedřich Valdštejn, in: Stručné dějiny kollegiální kapituly a královské kaple Všech svatých na Pražském hradě – Pražský arcibiskup Jan Bedřich Valdštejn, Litoměřice 1979, s. 43-68; Lubomír SLAVÍČEK, „Conte savio“. Jan Bedřich z Valdštejna, mecenáš umění a sběratel, in: Dějiny a současnost 1/1993, s. 13-16; nejnověji Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 500-510; Petra VOKÁČOVÁ, Příběhy o hrdé pokoře, s. 215-255 a zejména Jiří M. HAVLÍK, Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války, disertační práce PedF UK, Praha 2008. Základní životopisné dokumenty uložené v RAV, inv. č. 3275-3293, sign. I-25/1-20, kart. 25. RAV, inv. č. 4418, sign. I-1, kart. 256. Srov. také vlastnoruční (špatně čitelné) dopisy Janu Bedřichovi o sněmovních záležitostech od Leopolda I. z let 1687 až 1689 ve fondu VS Křivoklát, inv. č. 3607, sign. NA 3801 a tamtéž, inv. č. 447, sign. SA F 17, fol. 1-2.

⁷¹⁰ Olomoucký kanonikát se uvolnil právě Harrachovou rezignací. Podobně Harrach podporoval například syna své sestry Maxmiliána Arnošta ze Schärffenberka, kanovníka v Tridentu a Brixenu, později i probošta salcburské kapituly.

⁷¹¹ Salcburským kanovníkem byl dokonce jmenován papežem Alexandrem VII. RAV, inv. č. 79, kart. 18, 17.8.1665 (téhož dne datováno oznámení salcburské kapitule, tamtéž, inv. č. 80, kart. 18).

⁷¹² Harrachova snaha udělat z Valdštejna koadjutora s právem nástupnictví se setkala s odporem litoměřického biskupa Šlejnice. Dále Alessandro CATALANO, Zápas o svědomí, s. 369.

křížovníků s červenou hvězdou. Valdštejn se jím stal 14. září 1668, i když nebyl tou dobou ani novicem řádu.⁷¹³

Přestože obdržel už roku 1671 na přímluvu císařovny matky Eleonory II. Gonzagy od papeže dispens,⁷¹⁴ jenž mu „přidával“ nutná léta, musel si ambiciózní Jan Bedřich počkat na biskupskou mitru až do roku 1673, kdy se stal episkopem v nedávno založené královéhradecké diecézi, přestože biskupské svěcení přijal až 4. března následujícího roku.⁷¹⁵ V Hradci Králové nesídlil a usiloval o lepší biskupství, přesto pokračoval ve sporu s městem, který začal jeho předchůdce, a který rozšířil na spor s císařovnou Eleonorou II. Gonzagou, jíž Hradec patřil jako věnné město. Tehdy se poprvé otrásla dosud bezvýhradná podpora dvora vůči Valdštejnově osobě, i když to nemělo zatím praktické důsledky.⁷¹⁶ Jan Bedřich stál více o vratislavské biskupství, záhy však zemřel Matouš Ferdinand Sobek z Bílenberka a tím se uprázdnil arcibiskupský stolec v Praze. V květnu 1675 nejdříve požádala pražská kapitula o jmenování Jana Bedřicha, záhy nato ho císař jmenoval a na konci téhož roku papež potvrdil. Slavnostní vjezd do pražských měst se mohl uskutečnit na jaře 1676.⁷¹⁷

Jan Bedřich se o svěřenou arcidiecézi horlivě staral a obnovil konzistoř, do níž jmenoval své schopné spolupracovníky. S velkou energií zasahoval v případech, kdy si světští patroni svévolně rozšiřovali práva k církevním institucím. Brzy poznal, že sněmem vytrvale proklamovaná podpora kolatur a far zůstane ještě dlouhou dobu pouhým slibem do budoucna, a proto se snažil přeměřovat výnos ze solní pokladny právě tímto směrem. Se souhlasem římské kurie se mu to podařilo hned roku 1676.⁷¹⁸ Přesto potřebu obnovy farního kléru podpořenou popisem současné tristní situace i historickými argumenty zdůrazňoval ve většině svých relací do Říma.⁷¹⁹ Solní pokladna se stala důležitou součástí Valdštejnova sporu se státní mocí. Od roku 1683 totiž byl výnos solní pokladny určen na krytí válečných výloh, a to i v době, kdy již nehrozilo akutní turecké nebezpečí. Dalším kamenem úrazu se stal akcíz (nepřímá daň) na potraviny, jež se měl vztahovat také na klérus, což muselo být podle

⁷¹³ To způsobilo kanonický proces proti Valdštejnovi. Jiří M. HAVLÍK, Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války, s. 48-49.

⁷¹⁴ Dispens uložený v RAV, inv. č. 83, kart. 18, 12.3.1671. Dopis Eleonory II. Gonzagy kardinálu Altierimu. RAV, inv. č. 2497-2498, sign. VIII-M a VIII-L, kn. 8.

⁷¹⁵ Jmenovací dekrety a oznámení tamtéž, inv. č. 86-88, kart. 18, 28.12.1673.

⁷¹⁶ Srov. Jaromír MIKULKA, Dějiny Hradce Králové II/1, Hradec Králové 1994, s. 146 an.

⁷¹⁷ Jeho popis podává Václav BARTŮNĚK, Pražský arcibiskup, s. 48 an.; Petra VOKÁČOVÁ, Příběhy o hrdé pokoře, s. 223 an. Popis je uložen v RAV, inv. č. 2500, sign. VIII-O, kn. 8. Opisy jmenování Valdštejna hradeckým biskupem a poté arcibiskupem RAV, inv. č. 2426, sign. II-Q2, kn. 2. Císařská prezentace na hradeckého biskupa RAV, inv. č. 2444, sign. II-K3, kn. 2.

⁷¹⁸ O tomto problému podrobněji Jiří M. HAVLÍK, Rekonstruktion des Pfarrnetzes, Steuern für Türkenkriege und Johann Friedrich von Waldstein (1642-1694), in: Zdislava Röhsner (ed.), Wallenstein und noch viel mehr, Wien 2009, s. 87-102, zde s. 88 an.

⁷¹⁹ Srov. Jiří M. HAVLÍK, Le Relazioni ad limina ss. Apostolorum di Jan Bedřich di Valdštejn, in: Bollettino dell' Instituto storico ceco di Roma 6, 2008, s. 179-190.

Valdštejna odvolávajícího se na příslušné články papežské buly z roku 1627 schváleno v Římě. Tehdy poprvé hrozil exkomunikací všem, kteří budou prosazovat všeobecnost daného zákona. Ačkoli kurie nakonec přitakala akcízu v době ohrožení, Valdštejn si svým nekompromisním postojem zneprátelil mocné sněmovníky počínaje nejvyšším purkrabím Bernardem Ignácem z Martinic.⁷²⁰ Spor o akcízu byl pouhou předehrou k velikému divadlu, které bylo rozehráno poté, co císař vyhlásil roku 1682 novou mimořádnou daň počítanou jako setina majetku, platnou pro všechny obyvatele včetně duchovních a opět bez předchozího schválení papežem. Jan Bedřich byl v té době ochoten ještě ledacos přejít, neboť Turci bušili hlasitě na brány Vídně, a hodlal kvůli půjčce císaři dokonce prodat arcibiskupský statek v Janovicích nad Úhlavou. Po odražení Turků ale poznal, že legitimizace pro další nestandardní jednání ze strany císařských úředníků, mezi nimiž vynikal nejvyšší kancléř František Oldřich Kinský, stojí na vodě. Klíčový byl zemský sněm hned roku 1684, kde Valdštejn poprvé s patričním důrazem připomněl, že akutní nebezpečí od Turků pominulo.⁷²¹ Není zde bohužel prostor zabíhat do detailů celé konfrontace, které se podrobně věnoval v nedávné době Jiří M. Havlík, jenž přesvědčivě dokázal, že cílem Valdštejnova vystoupení nebyla obrana svobody projevu na zemském sněmu či dokonce ochrana stavovských svobod proti pobělohorskému absolutismu, ale snaha maximálně ochránit příjmy církve, tak potřebné k rekonstrukci katolicismu v tehdejším pražském arcibiskupství. Rozčilení Vídně z Valdštejnovy důslednosti a nekompromisní právní logiky bylo pochopitelné, protože podobným způsobem docházelo k tlaku centrálních úřadů na „nestandardní“ výběr daní v případě jednotlivých šlechticů, kteří by si mohli vzít v mnohém z arcibiskupovy argumentace příklad. Jan Bedřich upozornil na nekorektnost císařského přístupu (a především české dvorské kanceláře) při takovém postupu, který kamufloval finanční tlak na jednotlivé skupiny akutním ohrožením země a zaobaloval ho do rétoriky nutné poslušnosti a věrnosti panovnickému domu. Také proto došlo v první polovině 90. let 17. století ke známé kontroverzi na zemském sněmu, kde kromě hrozby exkomunikací odmítl Valdštejn podat svaté přijímání nejvyššímu purkrabímu Adolfovi Vratislavovi ze Šternberka.⁷²² Díky svým kontaktům v Římě byl Valdštejn pro císařské úředníky dvojnásob nebezpečný, protože tato záležitost mohla snadno přerůst v mezinárodní skandál. Celý případ nebyl jen konfliktem Valdštejna na jedné straně a dvojice Kinský-Šternberk na straně druhé, šlo o konflikt

⁷²⁰ Srov. Jiří M. HAVLÍK, Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války, s. 57.

⁷²¹ Přednesena Valdštejnem plamenná řeč citovaná Petrou VOKÁČOVOU, c.d., s. 237 an. Podrážděná císařská reakce uložena v RAV, inv. č. 2445, sign. II-L3, kn. 2.

⁷²² Ostrá císařská reakce z 31.12.1692 dvakrát opsaná v RAV, inv. č. 2432, sign. II-X2, kn. 2; inv. č. 2494, sign. VIII-H, kn. 8.

kanonického práva se zemským a dokonce o dvojí výklad textu Obnoveného zřízení zemského, kterým obě strany divoce argumentovaly. Z jedné strany hrozila exkomunikace (snad i císaři), z druhé potom odebrání práva duchovních zasedat na sněmu či exekuce arcibiskupských statků.⁷²³ Valdštejn zemřel na Duchcově 3. června 1694, aniž by se usmířil se svými protivníky. Jeho boj, v němž pokračoval jeho nástupce Jan Josef Breuner a další duchovní, byl jen důstojnou tečkou za zvláštním zacházením s katolickou církví, které definitivně zrušil osvícenský stát, jenž důsledně osekal pravomoci církevních orgánů a podřídil je světské jurisdikci.⁷²⁴ Pro zastánce církevních svobod však zůstal Jan Bedřich z Valdštejna symbolem oprávněného odporu, jenž zemřel v pověsti svatosti.⁷²⁵

Přestože v posledních letech věnovala česká historiografie hodně pozornosti Valdštejnovu sporu o zachování církevních imunit, zůstávají stále mnohé věci nedořešeny. Jednou z nich je činnost obou arcibiskupových kontaktů v blízkosti císaře: bratrů Františka Augustina a Karla Ferdinanda. Je s podivem, že dosud nebyla nalezena jejich vzájemná korespondence. Lze však usuzovat nejen na jejich nepřímý kontakt přes společné známé (Dunod), ale také na častá osobní setkávání – například roku 1681 se sešli na uherském sněmu v Šoproni, společně se pouštěli do podpory umění a vytvářeli program rodové reprezentace. Intenzivní vazby je možné předpokládat především s Karlem Ferdinandem, jenž byl dlouhou dobu poručníkem budoucího arcibiskupa,⁷²⁶ a který ve své korespondenci pečlivě sleduje církevní kariéru Jana Bedřicha. Poručnická správa trvala pouhých pět let, už v roce 1660 požádal císaře Jan Bedřich o „udělení let“, aby mohl na svých studijních cestách disponovat s vlastním podílem na otcovském dědictví. Netrpělivému Valdštejnovi císař vyhověl poté, co Jan Bedřich v této záležitosti navštívil vídeňský dvůr. Důležité bylo, že mezi bratry nedošlo

⁷²³ O sporu tamtéž, s. 121-127. Také Jiří M. HAVLÍK, Spor českého duchovenstva o imunity církve.

K politickým aktivitám pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, in: ČČH 107, 2009, s. 769-796. Srov. též korespondenci Jana Bedřicha z litoměřickým biskupem Jaroslavem Ignácem ze Šternberka uloženou v RAV, inv. č. 2580, sign. IX-O2, kn. 9.

⁷²⁴ Už roku 1688 vyšel císařský reskript o souzení kriminálních činů duchovních u světských soudů, roku 1691 byla uzákoněna možnost apelovat i v církevních věcech ke světským soudům.

⁷²⁵ K této představě přispěla dvě svědectví sepsaná nedlouho po jeho smrti. První je relace o arcibiskupově smrti z pera jeho důvěrníka Antidia DUNODA *Relatio mortis Celsissimi Principis Friderici e Comitibus a Waldstein, Archiepiscopi Pragensis*, uloženo například v RAV, inv. č. 3291, sign. I-25/18, kart. 25, kde autor přirovnává zesnulého k biblickému Jobovi. Druhé svědectví pochází od Maxmiliány Zásmucké ze Zásmuk, doksanské premonstrátky, která prý ve snu viděla, jak Valdštejnovi Panna Maria podává malého Ježíška. Jindy prý ji pronásledoval duch zesnulého arcibiskupa. Srov. zprávu Bruna Kunovského v RAV, inv. č. 2424, sign. II-O2, kn. 2. Samostatné písemné svědectví Zásmucké v SOA Litoměřice, Valdštejnská sbírka, sign. B I F 49, fol. 21-30. Z obou pak čerpal Jan Tomáš Vojtěch BERGHAEUER, *Proto-Martyr Poenitentiae*, Augspurk-Graz 1736, s. 124-128.

⁷²⁶ V době smrti svého otce Maxmiliána bylo Janu Bedřichovi 13 let a poručníkem byl ustanoven jeho starší bratr Ferdinand Arnošt, který ale zemřel o rok později. Tehdy se jeho poručníky stali Karel Ferdinand a vdova po Ferdinandu Arnoštovi Eleonora, rozená z Rotalu. K poručnickým záležitostem srov. NA Praha, NM, sign. W7/11, kart. 933 (zde také vyčíslení výživného pro mladého Jana Bedřicha a jeho služebníky).

ke konfliktu při přebírání majetku na konci poručnictví, což nebylo příliš obvyklé, a tato skutečnost příznivě ovlivnila jejich budoucí vztahy.⁷²⁷ Jan Bedřich udržoval kontakty i se širším příbuzenstvím, například s rodinou svého bohatého synovce Arnošta Josefa, od něhož si půjčoval peníze, když byla nouze nejvyšší, a jehož synovi odkázal duchcovský fideikomis; a také s hrádeckými Valdštejnými. Právě na Komorním Hrádku začínal jako vychovatel synů Jana Viktorína z Valdštejna pozdější arcibiskupský kancelista Jan František Liepure. Do svého arcibiskupského sídla v Praze zval arcibiskup také příbuzné z matčiny strany, příslušníky rodu Talmberků, a to nejen svého nástupce na stoli v Hradci Králové Jana Františka, ale i jeho bratra Rudolfa Františka, jenž měl zároveň za manželku arcibiskupovu sestřenicí Johanku Sabinu.⁷²⁸ Jan Bedřich z Valdštejna stál na rozhraní dvou sociálních skupin. Nelze říci, zda byl více prelátem zastávajícím horlivě církevní zájmy na zemském sněmu i proti císaři, nebo příslušníkem české nobility, pevně svázaným se šlechtickým prostředím příbuzenskými vazbami. Jako duchcovská vrchnost se snažil co nejlépe spravovat svůj majetek, který právně i ekonomicky stabilizovaný předal do rukou svých příbuzných, jako arcibiskup měl právo zasahovat do nejintimnějších sfér života české aristokracie a řešit delikátní problémy manželského soužití.⁷²⁹ Bylo by chybou vnímat jej pouze v jedné rovině, ostatně přijetí několika identit najednou byla celkem běžná věc i u ostatních Valdštejnů, kteří zvolili duchovní dráhu.

Ještě zřetelněji se vazba na rod objevuje v případě dlouholetého olomouckého kanovníka a staroboleslavského probošta Jana Václava z Valdštejna. Poslední výhonek boční linie hrádeckých Valdštejnů, který přes hrozbu vymření této rodové větve zůstal členem duchovního stavu podobně jako například Jan Karel Jáchym Slavata, proslul zejména bezohledným jednáním vůči své sestře Anně Kateřině, již upíral otcovský podíl z Komorního Hrádku. Těsně před smrtí ho přitom jejich otec napomínal, aby stál pevně při mladší sestře a staral se o ni. Anna Kateřina se sice 18. května 1706 provdala za Jana Antonína z Valdštejna, věno však neobdržela, a to přes četné urgencye až do smrti svého otce Jana Karla (+1708) a

⁷²⁷ NA Praha, NM, sign. W7/18, kart. 933.

⁷²⁸ Např. pozvání na masopust roku 1678 pro oba „ad conservandam bonam valetudinem“. NA Praha, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1271, sign. T 9/43. Rudolfu Františkovi z Talmberka posílal i přání k Velikonocům (tamtéž, sign. T 9/58).

⁷²⁹ Například rozhodnutí Jana Bedřicha z Valdštejna jako pražského arcibiskupa z roku 1687 ve sporu Jana Leopolda Herbersteina, který byl obžalován sv. p. Herulou Zuzanou Františkou Dillherrovou z Althen o příslib manželství, uloženo v rodinném archivu Ditrichštejnů, cizí rody – Herbersteinové, inv. č. 2900, sign. 79, kart. 647 (srov. Jindřich OBRŠLÍK – Jan ŘEZNÍČEK – Vladimír VOLDÁN, Rodinný archiv Ditrichštejnů (1097)-1222-1944 I-IV, Brno 1979, inventář). Také Pavla POSLÍŠILOVÁ, „... daß er sie also tractiret, wie es auf eine adelige Dama sich gehört...“ Spor mezi Jaroslavem Bernardem z Martinic a jeho ženou Klárou Rozálií v letech 1675-1676, in: Jiří Kubeš – Radmila Pavlíčková (ed.), Šlechtic mezi realitou a normou, Pardubice – Olomouc 2008, s. 95-121.

mohla tudíž podle zemského práva uplatňovat nárok na část dědictví. Suma ve výši šestiny ceny Komorního Hrádku činila 50000 zlatých.⁷³⁰ Spor se brzy vyhrotil natolik, že se navrhovatelka pokoušela dokonce zbavit svého bratra soudnosti, čímž by podle článku O 13 obnoveného zřízení mohla převzít správu celého jeho majetku jako nejbližší příbuzná.⁷³¹ Neuspěla a přilítím pověstného oleje do ohně jen přiměla svého bratra k ještě větší zatvrzelosti a následnému odkázání Komorního Hrádku mnichovohradištskému pánu Františku Josefovi. Anna Kateřina nebyla zrovna vzorem submisivní šlechtičny žijící v úctě před mužskými protějšky, protože také po smrti Jana Václava vedla další řádku sporů ohledně dědictví po něm, a to právě s Františkem Josefem (srov. kap. 5.1.).

Prebendy Jana Václava byly více než výnosné: roku 1701 byl s pomocí svého otce Jana Karla jmenován na místo kanovníka staroboleslavské kapituly, a to mu bylo pouhých 27 let; záhy nato se stal proboštem kapituly. Dopisy jeho otce i sestry Anny Kateřiny prozrazují složitou povahu tohoto preláta. Jan Karel mu často vytýkal nezáměr o kariéru i rodinné záležitosti, který se projevoval také dlouhými intervaly mezi jeho dopisy.⁷³² Jako staroboleslavský kanovník se nechoval zrovna příkladně a již rok po jmenování se na něj u arcibiskupa Breunera nakupily stížnosti. Mladý Valdštejn se velmi rychle po svém ustanovení do čela kapituly dostal do vážného sporu s děkanem Ignácem Zumsande ze Sandberku a neshody skončily děkanovou žalobou na probošta u pražské konzistoře. Meritem obvinění, podaného na začátku roku 1703, byly urážky děkana na veřejnosti včetně expesivního nařčení, že děkanovi, kterého nazval šelmou, „*vyškube péra a zastříhne křídla*“, čímž ukončí jeho tyranské jednání.⁷³³ Sandberg nemohl odpustit Valdštejnovi ani ceremoniální ponižení, které měl z Valdštejnovy viny zažít během návštěvy olomouckého biskupa Karla Lotrinského u staroboleslavského paládia. Svému proboštovi neodpustil potupu, kdy byl donucen pod pohrůzkou odebrání klíčů asistovat opatu benediktýnského kláštera u svatého Mikuláše na Starém Městě pražském.⁷³⁴ Rozčilený děkan požadoval exemplární potrestání Valdštejna včetně pokuty, kterou měl za trest složit ke staroboleslavským kostelům, a odebrání

⁷³⁰ RAV, inv. č. 3338, sign. I-28/4, kart. 28.

⁷³¹ RAV, inv. č. 3274, sign. I-24/22, kart. 24, č. 5.

⁷³² „allein du bist in allen deinen Sachen sehr nachlässig, inutes tibi, wann ich auch verdrücklich werden, auch dich verlassen sollte, ich will nicht zweiffeln, du werdest mit deinen Brudern zusammenkommen sein, er wirdt dir sagen können, was er und ich vor [für] dich gearbeitet und sollicitiret haben, und was man uns vorgeworfen hat, ergo si male res succedent, haec tua culpa acciderunt...“ RAV, inv. č. 3268, sign. I-24/16, kart. 24, fol. 11, 11.2.1701, Jan Karel Janu Václavovi.

⁷³³ „Herr Probst Titul von mir sowohl Prag als anderwärts schimpflich geredet in formalibus. Er wolle mir die Federn ausrupfen, die Flügel abstützen und ich wäre ein Tyrann, thätte tyranische verfahren...“ RAV, inv. č. 3269, sign. I-24/17, kart. 24, fol. 12-14, 20.2.1703.

⁷³⁴ Komunita benediktýnů žila u svatého Mikuláše na Starém městě teprve od roku 1635, kdy sem přišli z Emauz, kam Ferdinand III. povolal benediktýny ze španělského Monserratu.

pravomocí disponovat s majetkem kapituly. Za svědky si vzal čtyřadvacet vážených osob v čele s představeným staroboleslavské jezuitské rezidence Františkem Fabrim. Uražená pýcha však nebyla hlavním důvodem, proč se Valdštejn nakonec v roce 1706 s kapitulou rozešel. Po třech letech divokých sporů mu srazily vaz kupíci se dluhy, o nichž neváhali jeho odpůrci v kapitule promptně informovat arcibiskupskou konzistoř. Dobrovolná rezignace na místo probošta byla logickým vyústěním hromadících se problémů.⁷³⁵ Jan Václav ale nehodlal opustit duchovní kariéru, ačkoli k ní neměl příliš předpokladů, a stal se kanovníkem v Olomouci. Jestli byl jeho přesun do této moravské kapituly součástí dohody o opuštění staroboleslavské prebendy nebo jestli se kanovníkem stal díky momentální příležitosti, která se naskytla, zatím nevíme. Zdejší prebenda kryla dostatečně finanční potřeby šlechtice zvyklého na jistý standard, vždyť činila u sídelních kanovníků od roku 1701 2000 zlatých ročně, což odpovídalo platu vyšších dvorských hodnostářů, u nesídelních 300 až 500 zlatých.⁷³⁶ Jan Václav patrně zpočátku v Olomouci skutečně sídlil, později se po smrti otce přestěhoval na Komorní Hrádek a pobíral víceméně symbolickou sumu pohybující se kolem 100 zlatých ročně.⁷³⁷ Do moravského města zajížděl jen sporadicky, například na volbu nového olomouckého biskupa roku 1711. Valdštejnovým kontaktem v Olomouci byl František Julián Breda, v letech 1703 až 1727 generální vikář a sufragán tamějšího biskupa. Breda oslovoval Valdštejna ve vzájemné korespondenci „*gehorsambster diener und bruder*“ a sděloval mu novinky ze života kapituly nebo ho dokonce přemlouval, aby nerezignoval na své místo, o čemž nestálý Valdštejn několikrát uvažoval: „*jinak by mi bylo velmi milé, kdybych nyní viděl pana bratra dále sloužit naší kapitule*“, psal mu Breda na Komorní Hrádek.⁷³⁸ Roku 1713 předal rodové sídlo svému vzdálenému bratranci Františku Josefovi z Valdštejna a odešel do ústraní tak dokonale, že některé genealogie uvádějí chybně tento rok jako rok úmrtí. Od nového majitele rodového sídla nad Sázavou si nechal vyplácet pravidelné a poměrně značné sumy: 6000 zlatých ročně za Hrádek a 5000 zlatých za postoupení Třebíče. O tři roky později se konečně odstěhoval z Komorního Hrádku a vstoupil do piaristického řádu, ve kterém zemřel 29. července 1722.⁷³⁹ Jan Václav nepředstavuje na rozdíl od Jana

⁷³⁵ RAV, inv. č. 3268, sign. I-24/16, kart. 24, fol. 14, 21.9.1706. Například dluh 600 zlatých Janu Žakovi z Radobejle za diamantový prsten, který Žak Valdštejnovi půjčil „*seiner Cavaglierschen Parola nach*“ a on mu jej ani po roce nesplatil. Nakonec k zaplacení částky přinutila Valdštejna až konzistoř, kde si poškozený Žak stěžoval.

⁷³⁶ Srov. Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století I.*, Brno 1987, s. 62-63.

⁷³⁷ Srov. daňové odvozy z doby olomouckého kanonikátu v letech 1706-1713. RAV, inv. č. 3271, sign. I-24/19, kart. 24, fol. 10, 37, 46.

⁷³⁸ „*Sonsten währe mir lieb genossend, daß ich des Herrn Bruder mir augen habe, gegenwart hete zu unsern stift länger bedienen kennen.*“

⁷³⁹ Srov. inventář jeho pozůstalosti datovaný k tomuto datu. RAV, inv. č. 3273, sign. I-24/21, kart. 24. O vstupu k piaristům RAV, inv. č. 3253, sign. I-24/1, kart. 24. Vymezení roční sumy 11000 zlatých RAV, inv. č. 2582,

Bedřicha či pozdějšího litoměřického biskupa Emanuela Arnošta osobnost valdštejnského rodu, která významným způsobem ovlivnila církevní dějiny. Je spíše analogií „středního důstojníka“ v rámci katolické hierarchie, kterých nacházíme v aristokratických rodech obvykle více než jedinců, kteří hýbali českými dějinami. O této skupině jedinců platí podobně jako o armádních důstojnících, že jejich život můžeme rekonstruovat jen velmi obtížně, byť téměř dokonalá církevní evidence dává naději na zachování většího množství pramenů, než je tomu v případě vojáků.

Jan Václav nebyl jediným Valdštejnem, který dosáhl jistého hmotného zajištění v církevních úřadech (jedná se zejména o výnosné kanonikáty nacházející se většinou za hranicemi Čech). Další, podobnou postavou, byl nejstarší syn Maxmiliána z Valdštejna Albrecht Leopold, diskvalifikovaný tělesnou vadou pro výnosný kanonikát v Salcburku, jež se mu navzdory kapitulním předpisům snažil otec všemožně zajistit.⁷⁴⁰ Přes nepřízeň osudu se mu podařilo s podporou kardinála Harracha získat „teplá místečka“ v Pasově, Olomouci a v Řezně.⁷⁴¹ Rovněž obdržel titul probošta malé salcburské kapituly v Mattsee. Také v případě tohoto „hrbáčka“ působilo faktické poručnictví kardinála Harracha, který mu vyjednal místo na Collegiu Germanicu v Římě, kam putoval mladý Valdštejn v doprovodu vídeňského biskupa Filipa Fridricha von Breuner. Tělesná vada patrně nebyla takové povahy, že by ho zcela vyřazovala ze společnosti, účastnil se od mladých let spolu se svými sourozenci dvorských her a slavností a i později byl zván do předních šlechtických paláců. Jeho soustředění na církevní úřady, které mu určil jeho otec Maxmilián, jenž si k němu vybudoval silně protekcionistický vztah, umožnilo faktické postoupení správy valdštejnských statků Ferdinandu Arnoštovi, jenž měl nemalé (a vcelku pochopitelné) politické ambice. Albrecht Leopold držel sice jeden rok panství Mnichovo Hradiště a Klášter⁷⁴², jeho správa však byla stejně symbolická jako výkon práv spojený s výše zmíněnými kanonikáty už jen proto, že dlouhodobě pobýval v Pasově, kde také zemřel, prý na žlučnickový záchvat. Jeho smrt vzbudila zděšení především tím, že nestihl sepsat testament, což mohlo zkomplikovat vztahy

sign. X-B, kn. 10, 18.5.1713; také smlouva mezi Františkem Josefem a Janem Václavem inv. č. 2576, sign. IX-K2, kn. 9, 10.2.1713.

⁷⁴⁰ „deinen Bruder Albrecht wolte ich herzlich gerne zu dem salzburgischen Canonicat geholfen sehen, weilen aber der Herr Graf von Auersperg albereits des Fürsten von Dietrichstein Sohn zu solchem Canonicat promoviert...“ RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 2.2.1653, Maxmilián Ferdinandu Arnoštovi. Také tamtéž, 6.3.1653 (Maxmilián o pokusu získat pro Albrechta Leopolda místo probošta v kapitule v Plettenberku). O hledání vhodného kanonikátu pro svého bratra také Ferdinand Arnošt kardinálu Harrachovi ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 153, Franz Ernst, 25.7.1655.

⁷⁴¹ Kanonikáty a jejich obsazení byly často předmětem té nejvyšší politiky. Srov. Alessandro CATALANO, Zápas o svědomí, s. 574, pozn. 191.

⁷⁴² Dílčí cedule po smrti Albrechta Leopolda ÚSVS, inv. č. 228, sign. IV-7-12, kart. 6.

v rodině. Příliš movitého majetku však neměl: jeho pozůstalost ukazuje na velmi skromnou domácnost, kterou si vedl – soupis jeho dluhů ani nedosahuje celkové částky 1200 zlatých.⁷⁴³

Podobně jako Albrecht Leopold se i Arnošt Julius, nejmladší ze synů Buriana Ladislava a mladší bratr říšského dvorského rady Maxmiliána Adama, ucházel o církevní prebendy. Byl vychováván se starším bratrem a pozdějším hradeckým hejtmanem Bertoldem Vilémem, oba je chválí kardinál Harrach ve svém deníku jako „*příjemné, svěží hochy*“.⁷⁴⁴ Kardinál stál u zrodu duchovního zaměření malého Valdštejna a na svatého Jiří 1660 mu udělil první stupeň svěcení, když mu předtím zajistil místo pasovského kanovníka.⁷⁴⁵ Poté absolvoval Arnošt Julius kavalírskou cestu (srov. výše), po návratu nastoupil výkon své pasovské hodnosti a vzápětí rezignoval z neznámých příčin. Bohužel roku 1662 se o něm zprávy ztrácejí. Objevuje se až roku 1698, a to u svého staršího bratra Bertolda Viléma na Bělohradě. Bertold Vilém píše o jeho duševní chorobě a kuratele, kterou nad ním drží.⁷⁴⁶ Co se dělo mezi tím, je zahaleno tajemstvím.

Roku 1652 přijel do Prahy Ferdinand III. i s četným doprovodem a manželkou Eleonorou II. Gonzagou. Ze strany místodržitelství se na organizaci císařského pobytu podílel Ferdinand Arnošt z Valdštejna, syn císařského nejvyššího komořího Maxmiliána. Během císařského pobytu se ale blýskl ještě jeden Valdštejn, Maxmiliánův mladší bratr Jan Viktorín, zakladatel vedlejší linie Valdštejnů, podle Jana Muka český vlastenec a dokonce literát.⁷⁴⁷ Tehdy v květnu 1652 obdržel komornickou hodnost a 5. listopadu téhož roku mu císař a císařovna prokázali ještě jednu poctu: stali se kmotry jeho týdenního syna Ferdinanda Karla, kterého osobně „*ze křtu vyzdvihli*“.⁷⁴⁸ Jan Viktorín určil pro svého nejmladšího syna, jehož se dotkla v mládí pomazaná ruka, církevní kariéru. Po vzoru synovce Františka Augustina hodlal zvolit některý z rytířských řádů, původně řád německých rytířů, a přes Karla Ferdinanda z Valdštejna vstoupil do korespondenčního styku s velmistrem Ampringenem.⁷⁴⁹ Přes veškerou snahu Karla Ferdinanda zaslal Ampringen v březnu 1665 zamítavou odpověď: pro Ferdinanda Karla se nenalezlo volné místo, ačkoli se podle svých slov snažil a celou záležitost

⁷⁴³ RAV, inv. č. 3173, sign. I-19/9, kart. 19, fol. 56.

⁷⁴⁴ „*seine [myšlen Burian Ladislav – pozn. J.H.] 2 kleine söhn ... sein recht feine frische zween khnaben.*“ Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), c.d. V., s. 246, 19.4.1646.

⁷⁴⁵ Tamtéž VI., s. 776-777 (21.4. a 24.4.1660).

⁷⁴⁶ NA Praha, Autografy II, Bertold Vilém.

⁷⁴⁷ Srov. Jan MUK, Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské, s. 116

⁷⁴⁸ Alessandro CATALANO – Katrin KELLER, c.d. V, s. 656 (5.11.1652): „*ihn beide kayserliche Mayestäten aus der Tauf gehebt.*“

⁷⁴⁹ ÖStA Wien, HHStA, Große Korrespondenz, sign. G.C.30C, fol. 488 (27.12.1664) – ponížené blahopřání k novému roku.

měl potřebu podrobně vysvětlit.⁷⁵⁰ Jan Viktorín pro svého syna žádal některé z volných míst ve Francích, popřípadě v Rakousku. Zde byla podle Ampringena situace do budoucna příznivější a velmistr odkazoval na konzultace se zemským komturem Lamberkem. Ani smrt Jana Viktorína nezměnila plány Ferdinanda Karla na duchovní dráhu, byl vyplacen z Komorního Hrádku sumou 20000 zlatých a nakonec vstoupil k johanitům.⁷⁵¹

Když srovnáme celkový počet mužských členů valdštejského rodu ve sledovaném období a počet těch, kteří zvolili duchovní kariéru, dojdeme k závěru, že ze 48 mužů, kteří přežili dětský věk a u nichž jsme schopni určit alespoň základní kontury životní dráhy, se pouze sedm rozhodlo pro vstup do církevního řádu nebo do světské hierarchie katolické církve. Nízké procento zájmu o duchovní kariéru podtrhuje navíc fakt, že z ještě většího počtu valdštejských slečen zvolila v mladém věku vstup do řádu pouze jediná: alžbětinka Eleonora, jedna z patnácti dětí rožďalovického Václava Josefa, vstoupila do dosud nezjištěného bavorského kláštera.⁷⁵² Z mužských potomků se většina rozhodla pro rytířské řády: František Augustin i Ferdinand Karel se stali johanity, Arnošt Kašpar, jediný syn Leopolda Viléma, zemřel v rakouském Göttweigu jako benediktýn, otec Viktorín. Albrecht Leopold a Jan Václav se spokojili doživotním zaopatřením na kanovníckých postech a pouze Jan Bedřich a Emanuel Arnošt se stali „kariérními preláty“. Zvláštní kategorií jsou ale jedinci, kteří do řádu vstoupili až na sklonku svého života. Tento fenomén šlechtické mentality dosud nebyl v literatuře popsán, což ostatně souvisí s faktem, že na rozdíl od formativní fáze životního cyklu aristokratů (kavalířská cesta, vzdělávání) se druhému konci jejich pozemského bytí dostalo jen minimální pozornosti. Stáří většinou nebylo posuzováno v historické literatuře jako svébytná etapa lidského života a historici šlechty se obvykle spokojili s tvrzením, že dotyčný aristokrat zemřel tak, jak prožil předchozí desetiletí, v týchž úradech či v plné síle na tomtéž venkovském sídle.⁷⁵³ Realita však byla jiná. V první polovině 18. století zaznamenáváme hned několik případů odchodu šlechtice nebo šlechtičny do některého z církevních řádů, kde svůj život dožili. O odchodu Jana Václava ze scény do piaristického ústraní s vysokou roční rentou jsem se zmínil výše, Jan Antonín z linie

⁷⁵⁰ „daß ich bereits etliche wohl qualificirte Cavaglier nit ohne unglimpf daran sehr considerablen recommendatorn auch etliche meiner nahe anverwandten selbst (die ich doch gern darin haben möchten und verlange) notwendig abreiss[en] muesse, also wie gern ich noch wolte, zumahlen dieses eine gelegenheit were, durch welche ein theil von mainer schuldigkeit bey dem herrn grafen abtragen könnte, demselben bey diser balley nit willfahren kann...“ Tamtéž, fol. 447-448.

⁷⁵¹ Ještě předtím se spolu s mladým Lichtenštejnem ze zatím neznámého důvodu dostal do Ampringenovy nepřízně. Tamtéž, fol. 466, 30.3.1666, Ampringen Karlu Ferdinandovi z Valdštejna.

⁷⁵² Důvodem mohlo být malé množství ženských klášterů v českých zemích. Srov. Milena LENDEROVÁ a kolektiv, Žena v českých dějinách od středověku do 20. století, Praha 2009, s. 191-192.

⁷⁵³ Jistou výjimkou je Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 556-571.

Waldstein-Arnau zvolil po roce 1745 řád milosrdných bratří⁷⁵⁴; František Josef Jiří a jeho teta Eleonora Marie, manželka Jana Josefa z Valdštejna, si vybrali ještě přísnější řádová společenství.

Oba vstupovali do řádů na vrcholu svých fyzických sil, první ve věku 51 let, druhá jako sedmapadesátiletá. V obou případech však byla splněna jedna podmínka, která do jisté míry jejich krok vysvětluje: jejich manžel či manželka už nebyli mezi živými. Přesto bylo rozhodnutí jednoho z nejbohatších šlechticů tehdejší doby⁷⁵⁵, majitele panství Duchcov-Horní Litvínov, Svijany, Hrubá Skála, dědičného předkrajce českého království a skutečného tajného rady Karla VI. Františka Josefa Jiřího pro mnohé překvapením⁷⁵⁶, k čemuž přispělo i rozhodnutí strávit poslední léta života jako řeholník v jednom z nejpřísnějších řádů. Roku 1760 totiž vstoupil v Českých Budějovicích ke kapucínům. Po čtyřech letech změnil působiště a přesídlil do Mnichova Hradiště, na panství svého synovce Vincence, kde 2. února 1771 zemřel jako bratr Jan Křtitel. Před odchodem do řádu musel vyřídit všechny dědické záležitosti, sepsat závěť⁷⁵⁷ a zároveň nechal vytvořit soupis pozůstalosti, jako kdyby byl už po smrti.⁷⁵⁸ Po udělení papežského dispenzu začal jeho šestiměsíční noviciát, na jehož konci složil věčné sliby jako kterýkoli jiný uchazeč o členství v řádu. V osobě Františka Josefa Jiřího tak vrcholí zájem valdštejnského rodu o řád kapucínů, jemuž věnovali četné nadace, založili klášter v Třebíči a v Mnichově Hradišti, o který se pečlivě starali, a někdy až příliš naslouchali jeho představitelům (srov. kap. 5.1.). Své sympatie vůči kapucínům projevovali členové rodu také tím, že se několik z nich nechalo pohřbit v řádovém oděvu a ve svých testamentech mysleli i na hmotné potřeby řádu.

Podobně také Eleonora Marie, která jako dědička Karla Arnošta poznala lesk a slávu vídeňského dvora a poté život s jedním z nejbohatších a nejmocnějších mužů v Čechách první poloviny 18. století, byla o poslední fázi svého života plně rozhodnuta a tři roky po manželově smrti zvolila izolaci u karmelitánek v klášteře svatého Josefa na Malé Straně. S touto církevní institucí už dříve pojilo Jana Josefa i jeho manželku mnoho finančních pout, především půjčky, v nichž vycházely karmelitánky Valdštejnovi velmi vstřícně. Eleonora Marie tak následovala biblickou Juditu, která také „*odložila svůj vdovský šat a oblékla se do šatu*

⁷⁵⁴ RAV, inv. č. 3253, sign. I-24/1, kart. 24.

⁷⁵⁵ Celkový odhad jeho dominikálních výnosů podle tereziánského katastru byl 60210. Eila HASSENPFUG-ELZHOLZ, *Böhmen und die böhmischen Stände*, s. 160. K celkovému majetku včetně dluhů srov. také RAV, inv. č. 3174, sign. I-19/10, kart. 19.

⁷⁵⁶ O události senzačně informovaly Pražské poštovské noviny 11. října 1760.

⁷⁵⁷ Uložena RAV, inv. č. 4430, sign. IV-2, kart. 259; také inv. č. 4454, sign. XI, kart. 266.

⁷⁵⁸ Ke vstupu Františka Josefa Jiřího také korespondence představeného kapucínů v Čechách, patera Firmiána, s litoměřickým biskupem Emanuelem Arnoštem z Valdštejna. RAV, inv. č. 3175, sign. I-19/11, kart. 19. Zde také další prameny k tématu.

slávy“, jak připomněl v oslavném kázání při příležitosti jejího rozhodnutí karmelitán Wolfgang od Narození Panny Marie.⁷⁵⁹ Již nedlouho po smrti svého manžela se Eleonora Marie stala členkou třetího, laického řádu karmelitánů, což předpokládalo vyřízení veškerých dědických záležitostí (sama vlastnila Dobrovice-Loučeň), a od roku 1734 prožila ve společnosti sester dalších patnáct let. Rozmnožila tím pověst o vlastní zbožnosti a zápalu ve věcech duchovních, pověst, která ji provázela už v době manželova života. Kontakty s valdštejnským příbuzenstvem přerušila a až těsně před smrtí ji navštívila její sestra Karolina Henrietta, provdaná kněžna z Lobkovic.⁷⁶⁰ Posledních deset let trápila zbožnou Eleonoru Marii zatím neznámá choroba⁷⁶¹ a karmelitky se jí staly rodinou a ošetřovatelkami zároveň. Zemřela roku 1749 v přítomnosti představeného karmelitánů v Praze, otce Ildefonse, který jí zároveň podal poslední pomazání. Pohřbena byla v řádových šatech do karmelitánské hrobky. Po její smrti vznikl ve fürstenberském prostředí oslavný životopis, vydaný v Kostnici. Autorkou byla s největší pravděpodobností Emanuela Josefa z Fürstenberka, vnučka Eleonory Marie, která pokračovala v rodinné tradici a také zemřela jako karmelitka.⁷⁶² Roku 1751 odešla do karmelitánského kláštera na Hradčanech i manželka synovce Eleonory Marie, Marie Alžběta z Fürstenberka. Zdá se, že se v rámci rodové tradice dědilo více než pouze majetek či společenský status...

*

Při posuzování valdštejnských kariér nacházíme množství variant a možností. Bohatství a vysoké společenské postavení umožňovalo aristokratům svobodně volit pro sebe i pro své děti či svěřence z rozmanitého vějíře možností. Valdštejnům se dařilo naplňovat poslání, osudy jednotlivců rozvíjely vznešenost celého rodu. Velkého počtu Valdštejnů ve vrcholných politických, církevních i armádních funkcích si všimli už jejich současníci: univerzitní teze Balthasara Pirchnera z roku 1672 představila tři valdštejnské bratry jako vzory možných šlechtických kariér. Ústředním motivem jsou tři sloupy zakončené císařskou orlicí, tři sloupy, na nichž stojí habsburská monarchie. Dole pod sloupy nacházíme busty tři valdštejnských bratrů: Františka Augustina, Jana Bedřicha a Karla Ferdinanda. Jim po boku

⁷⁵⁹ „Sie hat abgelegt ihre Wittib=Kleider, und ihre Freudens=Kleider angelegt.“ Wolfgang od Narození Panny Marie, Wahrhaftes Ebenbild Judith, der Heldin deren Wittwen, Praha 1734, uloženo ve Strahovské knihovně, sign. HK VIII 3/4.

⁷⁶⁰ RAV, inv. č. 3489, sign. II-21/11, kart. 48.

⁷⁶¹ Patrně žaludeční potíže (kameny či vředy): „...nemblich gespüret worden, daß sich inner dem Magen ein Apostem geöffnet, und ingleichem ein anders Brustgeschwär, woraus von fruhe an der Materie häufig und beständig, ist aufgestiegen...“ Gottseliges Leben und Todt ... Frau Eleonora ... in einem kurzen Begriffe, Constanz 1769, s. 112.

⁷⁶² Gottseliges Leben und Todt ... Frau Eleonora ... in einem kurzen Begriffe, Constanz 1769. Svůj spis věnovala své sestře Marii Josefě z Fürstenberka, abatyši kláštera svatého Jiří na Pražském hradě.

stojí alegorické postavy představující Válku, Církev a Dvůr. Okolo poletující putti snášejí ke každému sloupu odznaky jednotlivých kariér – vojenské, duchovní a dvorské (diplomacie). Grafický list poukazuje na varianty šlechtických osudů, na cesty, jimiž je možné dosáhnout významného postavení a ovlivnit běh dějin. Zároveň oslavuje valdštejský rod, který dokázal díky schopným jedincům jít těmito cestami a stát se pilířem monarchie.⁷⁶³

Přes množství výrazných individualit si rod udržoval poměrně velkou soudržnost: jednotliví členové vzájemně konzultovali možnosti svého uplatnění, podporovali se a „půjčovali“ si své kontakty, styly i symbolický kapitál. Tvořili tak propracovanou síť spojenou pod jedním znakem. I když jeho základ zůstával vždy stejný, přidával k němu každý jedinec svou výjimečnost. Takto se setkáváme s valdštejským rodem na reprezentační úrovni: v poutním staroboleslavském kostele Nanebevzetí Panny Marie se nachází valdštejská kaple, kterou zdobí erby fundátorů.⁷⁶⁴ Každý má jako podklad čtyři lvy na čtvrceném štítu, jeho okolí však má jinou barvu a odkazuje ze společného základu na jednotlivce. Čtyři valdštejské znaky, stejné a přeci jiné, odkazují na čtyři bratry: erb s červeným křížovnickým křížem značí Jana Bedřicha, s bílým johanitským Františka Augustina a zbylé dva Ferdinanda Arnošta (s helmem a modrým pérem) a Karla Ferdinanda (se zlatou korunkou). Z rozmanitosti jednota, e pluribus unum...

⁷⁶³ Srov. Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 298-299. Zde také reprodukce zmíněné teze.

⁷⁶⁴ Srov. Štěpán VÁCHA, Šlechtické kaple v kostele Panny Marie ve Staré Boleslavi. Oltářní výzdoba a fundace v 17. století, in: Umění 58, 2010, s. 17-41.

5. UPROSTŘED RANĚ NOVOVĚKÉ SPOLEČNOSTI

5.1. Páni, přátelé a nepřátelé: Valdštejnové v sociálních vztazích

„Příbuzenství není přirozeným vyjádřením biologických skutečností, ale spíše kulturním výtvořem, který používá jazyka biologických vazeb k propojení společenských jednotek velice odlišných rozměrů a typů.“¹

5.1.1. Valdštejnská rodina jako základní sociální struktura

Abychom porozuměli významu a fungování raně novověkého šlechtického rodu, je potřeba zasadit jeho jednotlivé členy do sociálních sítí. Tato přediva, do nichž je jako moucha do pavučiny chycen každý člověk, byť by míra jeho samostatnosti byla jakkoli vysoká, jsou tepnami společnosti, které umožňují vytvářet jeden celek. Z postavení Valdštejnů-jednotlivců v rámci těchto sítí potom můžeme odvodit vazby celého rodu na další společenské entity jako jsou jiné šlechtické rody, panovník, politické či společenské instituce (zemský sněm, dvorská společnost) nebo na složité sociální systémy (církve). Tato vlákna spojující společnost do heterogenního, ale přesto uchopitelného celku, jsou budována postupně, a to buď záměrně (navazování sociálních kontaktů) nebo jsou přijata jako biologická danost (rodinná pouta). První i druhý případ však počítá s určitou dynamikou, směr i intenzita společenských vazeb je věcí citů, rozmyslu nebo dokonce vypočítavého kalkulu a lze je ovlivnit. „Surovinou“, z níž jsou tyto vazby vytvořeny, je komunikace. Ta překonává izolovanost individuí a umožňuje vést kolektivní akci, tedy synchronizovat jednání uvnitř rodu, aby tento mohl vystupovat jako homogenní sociální jednotka. Cílem komunikace je potom překonávání prostorové i časové distance: je vedena na tak velké vzdálenosti, jak jen to soudobé technické prostředky dovolují, a dokonce se snaží překonat i časové bariéry a pomocí archivování této komunikace mohou minulé generace rodu promlouvat ke svým potomkům.² Vlivný německý sociolog Niklas Luhmann definuje komunikaci jako syntézu tří sekcí: informace, sdělení a porozumění.³ Informace – ať už pravdivá nebo ne – přichází ke komunikátorovi, který ji zpracuje do sdělení, čímž vědomě či nevědomě změní její formu i obsah, a vyšle do svého okolí. Mezi informací a sdělením tak nutně dochází k diferencí a ujišťování o upřímnosti jen zvyšuje podezření, že komunikátor s informací manipuloval záměrně. Sociologové dále rozdělují

¹ Robert F. MURPHY, Úvod do kulturní a sociální antropologie, Praha 2001, s. 99.

² Srov. Jan KELLER, Úvod do sociologie, Praha 1999, s. 42-58.

³ Srov. Niklas LUHMANN, Sociální systémy: nárys obecné teorie, Brno 2006, s. 169.

druhy komunikace podle toho, kdo se stává příjemcem dané informace, tedy kdo stojí jako „příjímač“ na druhé straně komunikačního přenosu. Vedle masové komunikace, jejíž zárodky lze sledovat právě v období raného novověku (vznik letákové literatury, propaganda panovnického majestátu atd.), existuje a vždy existovala komunikace interpersonální. Předělem ve vývoji interpersonální komunikace byl pochopitelně vynález písma a jeho masové užívání (otázka gramotnosti), které umožňuje informace hromadit a archivovat. Tímto způsobem vzniká organizovaná komunikace a také komunikace historicky postižitelná (pomineme-li „*oral history*“, která je ovšem využitelná jen pro soudobé dějiny). Písemné fixování paměti dokáže nejen ve svých důsledcích posilovat historické vědomí, ale umožňuje pokrok v rámci komunikace.⁴

Neméně závažnou otázkou je problém důvodů komunikace: proč k ní vůbec dochází a jaký má cíl. Lze říci, že můžeme rozlišovat dvě roviny: funkční a symbolickou, při čemž je jen velmi obtížně dokážeme od sebe oddělit. Zatímco funkční komunikační rovina vytváří předpoklad pro řešení problému a bývá postižena explicitně ve vyjádření komunikujících osob, symbolická má za úkol upevnit komunikační systém jako takový. Sem například patří i samo odepření komunikace, které je v tradiční a stejně i v moderní společnosti chápáno jako projev nepřátelství. Řešení konkrétních problémů, poskytnutí konkrétní rady či reprodukce informací působí zároveň v symbolické rovině jako upevnění přátelství, rodinných vazeb či ujištění o společných zájmech. Symbolický význam má i samotný jazyk.⁵ Aniž bychom se chtěli pouštět do složitých (a někdy i notně zkalených) vod sémantiky, stačí pro tuto chvíli zjištění, že ke komunikaci dochází pomocí jazykových kódů, tedy určitým způsobem, jenž je vlastní dané sociální skupině, v našem případě vysoké šlechtě. Určitý způsob písemného vyjadřování (bohužel zvukový záznam promluv ze 17. a 18. století nemáme k dispozici a veškeré přepisy či citace jsou nepřesné) s ustálenými jazykovými obraty, jež historikovi ztěžují porozumění textu, jsou odrazem určité úrovně společnosti a nevědomým distinkčním znakem, který přijímají členové šlechtické vrstvy již v průběhu socializačního procesu. Teorie jazykových kódů, s níž přišel v polovině minulého století Basil Bernstein⁶, má pro období tak ostrých sociálních hran, jako je raný novověk, daleko širší použití, než se může na první pohled zdát. Zdůrazňuje například roli vrchnostenské kanceláře jako „tlumočnicka“ mezi

⁴ Srov. sociolingvistika Giorgia Braga (rozdíl mezi kapilárním a tradičním systémem komunikace).

⁵ Srov. Miloslav PETRUSEK, *Základy sociologie*, Praha 2009, s. 62-65.

⁶ Bernstein aplikoval svou teorii zejména na výchovu dětí z odlišného sociálního prostředí, jejichž jazyk má odlišný kód (rozvinutý x omezený). Srov. Basil BERNSTEIN, *Class, codes and control*, London 1971; dále Stephen W. LITTLEJOHN – Karen A. FOSS, *Theories of human communication*, Belmont 2008.

jazykem šlechty a jazykem poddaných. Podmínkou komunikace je totiž vzájemná srozumitelnost.

Jakýkoli pokus o rekonstrukci sociálních sítí v minulosti pomocí komunikace je nutně nedokonalý, což souvisí s omezenou pramennou základnou. Zaprvé nám chybí až na výjimky záznamy o komunikaci „z očí do očí“. Zadruhé: neexistuje žádná ostrá hranice mezi komunikací, k níž došlo dobrovolně, bez vnějšího nátlaku, a tou, jež byla vynucena okolnostmi, například výkonem zemského úřadu jedním z jejích účastníků, což souvisí s obecnějším problémem oddělování veřejné a soukromé sféry, k němuž docházelo v raně novověké Evropě jen velmi pozvolna. Zatřetí: nedokážeme posoudit, zda absence komunikace je výsledkem špatného vztahu potenciálních adresátů, nebo zda byl jejich vztah natolik neosobní, že komunikaci nevyžadoval. I v případě negativního vztahu se však není třeba spoléhat pouze na letmé zmínky v korespondenci třetím osobám nebo na útočné spisy, které vydával kupříkladu hrabě Špork proti nenáviděným jezuitům. Důležitým a přesto dosud v historiografii nedoceneným pramenem jsou v tomto směru soudní akta a pře vůbec. Přitom se zdá, že právě sudičství bylo v době barokní nejen prostředkem, jakým bylo možné domoci se svého práva anebo vyřešit spor, ale pro řadu aristokratů to byl koníček, zábava a také prostředek vlastní reprezentace.⁷ Existence soudních aktů zároveň upozorňuje na důležitý proces zlistinění nejen úředních, ale společenských vztahů jako takových, k němuž došlo v průběhu raného novověku, a který umožňuje současnému historikovi pohlédnout hlouběji do mezilidských vazeb i do poměru mezi jedincem a státem.

Jakkoli jsou pro šlechtice v raném novověku důležité sociální skupiny, jež vznikají v důsledku cílené snahy po svázání vlastní osoby s určitým systémem sociálních sítí, na prvním místě byly tzv. primární skupiny, tedy zejména užší a širší rodina. Jen málokdy se setkáváme v druhé polovině 17. a v 18. století u bohaté šlechty s rodinou vícegenerační, kde by pod jednou střechou bydleli rodiče spolu s rodinami svých dětí. Jejich touha osamostatnit se ve chvíli sňatku je spojena s nutností kariéřního vzestupu, jenž se často odehrával jinde, než byl otcovský zámek (případ Václava Antonína Kounice bydlícího ve Vídni, zatímco jeho otec žil jako moravský zemský hejtman na venkovském sídle nedaleko Brna⁸). A i když došlo ke společnému bydlení, bylo aristokratické sídlo tak rozsáhlé, že ke kontaktům se starou rodinou docházelo jen sporadicky. Některá sídla byla dokonce projektována jako útočiště pro několik rodin, ať už pro rodiče a jejich ženaté syny, nebo pro více příbuzných rodin

⁷ Srov. Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudovalo)*, Praha 1967, s. 184-205.

⁸ Srov. Grete KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton*, Göttingen 1975, s. 255, 279.

(Valdštejnský palác určený pro Albrechta z Valdštejna i jeho vzdáleného příbuzného Maxmiliána). Charles H. Cooley, jenž vnesl do sociologie termín primární skupina, pod kterým si lze představit kromě rodiny také společenství vrstevníků a kontakty vycházející ze vzájemného sousedství, ji definuje pomocí vztahu vzájemné loajality, důvěry a solidarity. V základě takové primární skupiny pak nacházíme emocionální blízkost, jež vzniká na základě zrození (v případě rodiny) nebo dobrovolné volby (sousedství, krajanství, národní identita). Také přisuzuje primární skupině dlouhé trvání, jež se na rozdíl od funkčních skupin nerozpadá v momentě, kdy je splněn určitý úkol či dosažen vytyčený cíl. V návaznosti na Sigmunda Freuda se Cooley snažil dokázat, že právě primární skupiny jsou zdrojem jedincovy morálky, sentimentů a ideálů.⁹ A spolu s Pierrem Bourdiem lze doplnit, že vedle specifické etiky poskytuje rodina jedinci také základní ekonomický a kulturní kapitál, jež ho vybavuje určitými vzorci chování, podle nichž řeší později nejrůznější životní situace (= habitus).¹⁰

*

Při posuzování valdštejnských sociálních sítí je třeba začít právě rodinou a příbuznými, kteří tvořili nejpřirozenější společenské kontakty každého člena rodu. Jak nukleární rodina, tak i příbuzenská rodina (rod) tvořily pro jedince jakousi kotvu, dávaly mu pocit bezpečí a jistoty, zároveň však ovlivňovaly jeho chování a kladly na něj určité nároky, například starost o nedospělé či nemocné příbuzné.¹¹ Biologická danost v kombinaci s výrazným vědomím majetkové, rodinné (a rodové) sounáležitosti způsobily, že vztahy uvnitř přímého příbuzenstva nebylo potřeba složitě navazovat a stačilo je pouze čas od času obnovit. Základem tohoto svazku byla nukleární rodina, jejíž velikost se lišila počtem narozených dětí, které přežily nejkritičtější období raného dětství a mohlo s nimi být počítáno do budoucích sňatkových podniků. Zatímco pro výchovu, kariéru či dědění otcovských statků bylo klíčové, zda dotyční potomci byli mužského či ženského pohlaví, z hlediska sociálních sítí byl důležitý samotný počet dětí, přičemž to, zda se jednalo o chlapce nebo o dívky, hrálo až druhořadou roli. Obě pohlaví měla totiž stejné šance stát se novým pojítkem mezi Valdštejnny a některým ze šlechtických rodů stejné urozenosti. A tak platilo, že čím více dětí, tím více kontaktů a hustější sociální síť alespoň po dobu následující generace.

⁹ Charles H. COOLEY, *Human Nature and the Social Order*, New York 1902. Citováno podle Miloslav PETRUSEK, c.d., s. 89-105.

¹⁰ Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 13 an.

¹¹ K rozlišení mezi příbuzenskou a nukleární rodinou dále Ivo MOŽNÝ, *Rodina a společnost*, Praha 2006, s. 14-24.

Při pohledu na valdštejnský strom života nenacházíme v daném období zhruba jednoho století mezi léty 1640-1740 nic, co by odlišovalo jeho strukturu od podobných genealogií jiných šlechtických rodů dané doby. Musíme si uvědomit, že v každé generaci je konečný počet potomků výsledkem poměru mezi manželskou plodností, přičemž zdravá žena dosahovala někdy až neuvěřitelné frekvence porodů, a vysokou dětskou mortalitou zapříčiněnou mimo jiné nízkou úrovní lékařské péče po porodu. Řadu dětí, které zemřely nedlouho po narození, pak prameny nezachycují, pro následující řádky tak zohledňují pouze jedince dostupné v některé z valdštejnských genealogií.¹² Porovnáme-li počet dětí bohaté hrádecké linie a chudší linie Waldstein-Arnau (rožďalovické), je překvapivé, že právě pro chudší část valdštejnského rozrodu máme doloženo více dětí. Nejvyšší počet nacházíme u Václava Josefa (15), dále následuje jeho bratr Leopold Vilém (13) a další bratr Jan Antonín (11). Pokud bychom pátrali dále, nalezneme na dalších místech pomyslného žebříčku jejich děda Jana Kryštofa (10) a jediného z bohaté hrádecké linie Maxmiliána (10), který ovšem na rozdíl od většiny ostatních jmenovaných měl tento počet dětí se dvěma manželkami (třetí manželství zůstalo bezdětné). Obdivuhodné plodnosti, která byla běžná ještě v 16. století (děd Albrechta z Valdštejna Jiří měl se třemi manželkami dohromady 22 dětí...) a o které se ve středověku skládaly legendy, tedy zůstávala zejména mnichovohradištská primogenitura mnoho dlužna. V této souvislosti je také třeba zmínit rozsáhlé vymírání po meči, k němuž došlo u většiny valdštejnských pobočných linií během třicetileté války, což bylo částečně způsobeno neklidnou politickou a vojenskou situací - řada jejich členů sloužila ve vojsku a padla, dalším byl zkonfiskován majetek a museli emigrovat, čímž jejich stopa končí.

Na prahu roku 1640 tak existovaly vlastně jen tři linie Valdštejnů, což značně situaci zjednodušuje. Pokud bychom hledali společného předka, dostáváme se k postavě Henryka z Valdštejna, tedy do první poloviny 15. století. Právě zde, u jeho dvou synů Hynka Hradištského a Jana Štěpanického, nacházíme oddělení obou linií, jejichž jména jsou odvozena od přízvisek obou Henrykových synů. Posledním výhonkem hradištské linie se stali žehušičtí Valdštejnové¹³, mezi nimiž kromě zadluženého Buriana Ladislava vynikl hlavně díky své činnosti u vídeňského dvora Maxmilián Adam z Valdštejna. U mladší štěpanické

¹² Jedná se o kombinaci nejrůznějších pramenů – valdštejnskou genealogii nacházíme v sekundární literatuře nejlépe v Zdislava RÖHSNER (ed.), Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein, Wien 2009, s. 261 an a Detlev SCHWENNICKKE, Europäische Stammtafeln. Neue Folge V., Marburg a.d. Lahn 1985, Tafel 172-191. Dalším zdrojem pro sestavení valdštejnské genealogie pak byly internetové stránky <http://patricus.info/Panstvo.htm/markvartici.zip> a www.genealogy.euweb.cz. Posledním zdrojem byly dobové genealogie, v nichž jsem často našel poměrně velké rozpory: RAV, inv. č. 2464, sign. V-Dn, En, kn. 5; RAV, inv. č. 2631, sign. XI-P, kn. 11; RAV, inv. č. 5905, kart. 310; RAV, inv. č. 6043, kart. 329.

¹³ K Žehušičům srov. dále kapitola 5.1.4. Valdštejnové tento statek dlouho nadrželi, přesto bych se nebránil identifikaci této linie se Žehušicemi.

linie nacházíme další uzel na přelomu 15. a 16. století u dvou synů Jana Štěpanického. Zatímco starší Zdeněk, jenž držel od roku 1521 Hostinné, založil linii nazvanou podle nevelkého sídla v Podkrkonoší Waldstein-Arnau, mladší Vilém Lomnický se stal praotcem větve nazvané podle Hrádku nad Sázavou linie hrádecká. Ačkoli se první zmíněná posloupnost může pyšnit gigantickou postavou Albrechta z Valdštejna, její význam patřil spíše lokálním dějinám obklopujícím rodinné sídlo v Rožďalovicích. Mladší linie, jež stála dlouho jen na postavě jediných dvou vnuků Viléma Lomnického Adama mladšího z Valdštejna a Heníka z Valdštejna na Dobrovici, zmohutněla v košatý genealogický strom, na kterém na rozdíl od všech ostatních rodových posloupností dodnes vyrážejí nové výhonky.

Zatímco u žehušické ani u rožďalovické linie (Waldstein-Arnau) nedošlo k trvalejšímu dělení, které by trvalo déle než dvě generace, u hrádecké posloupnosti, která na sebe po smrti Albrechta z Valdštejna strhla většinu pozornosti barokních Čech, nacházíme první klíčové dělení hned u čtyř synů Adama mladšího z Valdštejna. Nejstarší Rudolf, s nímž otec i matka zamýšleli na bohatou moravskou Třebíč, měl však jen dvě děti a jeho vnučka se musela provdat za jiného Valdštejna, aby v rámci rodové strategie nedošlo ke ztrátě tak významného majetku, jakým Třebíč jistě byla. Také u dědice rodového sídla v Hrádku nad Sázavou Jana Viktorína můžeme pozorovat další dvě generace potomků, u nezbedného Karla Ferdinanda (Karlíčka) pak z pochopitelných důvodů jen generaci jednu. Rod tak musel pokračovat zásluhou druhorozeného Maxmiliána, z jehož šesti synů však nacházíme jen dva, kteří zrodili následníky: staršího Ferdinanda Arnošta a mladšího Karla Ferdinanda, proslulého císařského diplomata. A opět nastává nepoměr mezi počtem narozených synů a synů, kteří se dočkali potomků. V rodině Ferdinanda Arnošta jen nejmladší Arnošt Josef nakonec dokázal přenést rodovou identitu do dalších generací, v případě Karla Ferdinanda tímto jediným plodným výhonkem mezi mužskými potomky byl Karel Arnošt, jehož synové ale zemřeli ještě svobodní. A podobně na vlásku visel osud barokních Valdštejnů i v případě Arnošta Josefa, jenž sice přivedl na svět dva syny, pouze František Josef však zplodil se svou manželkou Marií Markétou, rozenou Černínovou z Chudenic, mužské dědice. A až nyní, zhruba kolem roku 1720, se začíná rýsovat širší větvení rodinného stromu: oba synové František Arnošt i František Josef Jiří mají po dvou dalších synech. Ze čtyř nadějných výhonků vyrostou nakonec jen tři větve: mnichovohradištská (od Vincence), duchcovská (od Emanuela Filiberta) a litomyšlská (od Jiřího Kristiána). Tím se však dostáváme už do doby, která stojí mimo rámec naší práce, a která přinesla další větvení, jež nakonec skončilo vymřením jak duchcovské (roku 1847), tak litomyšlské linie (roku 1901), jež roku 1823 zdědí Duchcov a Litvínov.

V základním genealogickém schématu se pohybuje dohromady 154 osob v pěti generacích, v důsledku velkého počtu dětí v rožďalovické linii připadá právě jí 78 mužů a žen; rozvětvené hrádecké posloupnosti připadá jen 60 jedinců a žehušické 16. Pokud bychom sledovali počet mužů a žen, pak vzájemný poměr ukazuje ve prospěch něžného pohlaví v poměru 66:88. A k tomu lze ještě připočítat fakt, že muži byli zaznamenáváni vzhledem k dědickému právu daleko pečlivěji než ženy. Pokud pomineme malý počet jedinců žehušické linie, což značně zkresluje výsledky jejích statistik, pak ze srovnání vyplývá o poznání vyšší průměrný věk členů linie Waldstein-Arnau (a zejména žen) oproti bohatší a vlivnější linii hrádeckých Valdštejnů. V tomto případě je skutečně poněkud zarážející, že všichni hrádečtí Valdštejnové, kteří zasáhli významně do zemské, dvorské i mezinárodní politiky, zpravidla nepřekročili šedesátý rok života (výjimku tvoří Karel Ferdinand, který zemřel v 68 letech).¹⁴ Zato rožďalovičtí Valdštejní nejenže pravidelně uvedenou hranici překračovali, ale nacházíme zde i několik osob, které se dožily extrémně vysokého věku. Tato vlastnost se dědila a objevuje se v druhé polovině 17. století u všech synů Leopolda Viléma z Valdštejna a také u řady vnuků a vnuček:

Nejdéle žijící Valdštejnové let 1640-1740 a jejich rodinný původ

Jméno	Počet dosažených let (narození-úmrť)	Otec-matka	Linie
Anna Marie, provdaná Serényi	90 (1697-1787)	František Karel-Marie Ludmila Libštejnská z Kolovrat	Arnau
Marie Františka, provdaná Krakovská z Kolovrat	84 (1698-1782)	František Karel-Marie Ludmila Libštejnská z Kolovrat	Arnau
Jan Antonín	84 (1679-1763)	Leopold Vilém-Marie Alžběta Khuen von Belasi	Arnau
Bertold Vilém	84 (1640-1724)	Burian Ladislav-Anna Marie ze Starhemberka	Žehušice
Eleonora Monika, provdaná Czartoryská	82 (1710-1792)	Jan Antonín-Johana Anna z Valdštejna	Arnau

¹⁴ Nižšího průměrného věku u členů valdštejnského rodu si všiml ve srovnání například s Lobkovici už Jaroslav HONC, Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502-1794, in: HD 3, 1969, s. 20-51, zde s. 44. Průměrný věk všech příslušníků panských rodů v Čechách (zhruba pro léta 1500 až 1740) vypočítal Honc na 48,6 let, což víceméně koresponduje s výše uvedenými výsledky. Z Honcova článku však nevyplývá, zda počítal do tohoto průměru i novorozence. Pokud totiž ano, pak ještě více vynikne nízký věk, v němž Valdštejnové z hrádecké linie umírali.

Většina z Valdštejnů sledovaného období absolvovala za svého života pouze jediný sňatek, což poněkud odporuje představě, že raně novověký šlechtic hodlal využít maximálně svůj biologický potenciál a zplodit co největší počet dětí. Hlavním důvodem tak nízkého počtu sňatků je nízká úmrtnost valdštejnských manželek. Třikrát ženatý tak byl pouze Maxmilián z Valdštejna, dvakrát se oženilo ve sledovaném období jen šest mužských členů rodu, což je jedna jedenáctina z celkového počtu. Nízká úmrtnost žen může mít souvislost s nízkým počtem dětí (zejména v hrádecké linii), u manželky Václava Josefa z Valdštejna Marie Barbory, rozené Pállfy ab Erdöd, lze při patnácti porodech obdivovat jen její velikou odolnost.

Veškeré informace, tedy rok narození nevěsty i ženicha a datum sňatku, máme k dispozici jen u dvaceti mužských potomků rodu. První sňatek uzavírali nejčastěji mezi 22. a 26. rokem života¹⁵, i když nacházíme výjimky, mezi nimiž ční případ Maxmiliána Adama z Valdštejna, k jehož sňatku s mladičkou Kateřinou Alžbětou z Verdenberku došlo až po dosažení čtyřiceti let. Tento extrémní případ patrně souvisí se složitou rodinnou situací tohoto muže (srov. kap. 5.1.4), který na rozdíl od svého otce oplýval zodpovědností a chtěl svou budoucí rodinu nejdříve hmotně zabezpečit. Věk, v němž vstupovali Valdštejnové do svého prvního manželského svazku, je třeba vysvětlovat zejména s ohledem právě na hmotné zázemí v jejich primární rodině. Z uvedeného vzorku dvaceti sňatků byly jen tři uzavřeny ještě za života otce, tj. před dělením majetku a tedy před hmotným zabezpečením budoucí rodiny. Jaké problémy mohly následovat v případě, že se syn oženil a nadále byl závislý na svém otci finančně (a musel tudíž přijímat bezvýhradně jeho autoritu), vypráví příběh Václava Antonína Kounice.¹⁶ U Valdštejnů se tak stalo jen v případě Maxmiliánova prvního sňatku s Kateřinou Barborou z Harrachu a dále při sňatcích obou synů extrémně bohatého Arnošta Josefa. Fakt, že ostatní valdštejnští synkové uzavřeli svátost manželskou až po smrti otce, byl však zapříčiněn také výše zmíněným nízkým průměrným věkem zejména Valdštejnů-mužů, kteří se tak většinou nedočkali svých vnoučat.

Nevěsty, které si Valdštejnové vybírali, byly zpravidla mladší anebo přibližně stejně staré. Pokud jejich věk výrazně překročil věk manžela, pak je třeba důvody hledat v jejich bohatství (dědičky) nebo ve významu jejich rodu. Pokud se jednalo o zámožnou vdovu nebo o

¹⁵ Máme k dispozici 53 sňatků, u nichž dokážeme určit věk, v němž Valdštejn nebo Valdštejnová uzavírali manželství. U dam (35 případů) je průměrný věk 25 let, u pánů (18 případů) 26,6. Ve Francii Ludvíka XIV. se věk při prvním sňatku vévodů a princů pohyboval kolem 25 let, u princezen a vévodkyň byl podstatně nižší (18,5 roku). Srov. Pavla HORSKÁ, *Evropská rodina se mění*, in: Pavla Horská – Milan Kučera – Eduard Maur – Milan Stloukal, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 291-331, zde s. 302.

¹⁶ Srov. Grete KLINGENSTEIN, c.d., s. 258 an.

představitelku důležitého (např. říšského) rodu, pak bylo možno přimhouřit oko.¹⁷ Naléhavý požadavek, aby nevěsta byla mladší než ženich, se ve šlechtickém prostředí objevuje poměrně často, například u Jana Adolfa ze Schwarzenberku, který ho vznesl při hledání vhodné partnerky pro svého nejstaršího syna Ferdinanda,¹⁸ a lze ho předpokládat také u Valdštejnů. U ženských členek valdštejnských manželských párů tak můžeme nalézt daleko větší věkový rozptyl než u mužů. Třetí manželka Maxmiliána z Valdštejna Maxmiliána Salmsko-Neuburská se vdávala za dvojnásobného vdovce ve věku 49 let, mladičké Kateřině Alžbětě z Verdenberku bylo při sňatku s Maxmiliánem Adamem pouhých šestnáct, Marie Markéta Černínová z Chudenic je na portrétu ve svatebních šatech, jež zdobí chodbu mnichovohradišťského zámku dodnes, dokonce patnáctiletá. Většina valdštejnských manželek však vstupovala do společného života okolo dvaceti let. Brzký věk byl u šlechty pochopitelně způsoben snahou využít plodné období ženy a zajistit nejen dědice, ale i dostatek dcer pro navazování dalších příbuzenských sítí. Kolem dvaceti let se vdávala také většina dcer z rodu Valdštejnů. Pokud se v případě valdštejnských dcer podíváme na jejich věk v době prvního sňatku, začíná nám vyplývat jeden důležitý fakt: čím významnější rod, do něhož se daná šlechtična provdala, tím nižší věk. S jistou dávkou opatrnosti tak lze vyslovit domněnku, že pokud určitá slečna zůstávala příliš dlouho sama, tak jí nezbylo (a ostatním příbuzným také ne) než se provdat za méně významného šlechtice. To platí zejména u dcer chudší linie Waldstein-Arnau: Marie Josefa, nejmladší dcera Leopolda Viléma z Valdštejna, se provdala za Michaela Ottu z Althannu v osmnácti, její sestřenice Eleonora za polského magnáta Frederyka Michaela Czartoryského dokonce v šestnácti letech. Oproti tomu sestra Marie Josefy Marie Barbora si vzala Josefa hraběte Paumgartena ve 32 letech stejně jako její sestřenice Marie Karolina (sňatek s Raimundem Malovcem z Malovic). Ke sňatku císařské dvorní dámy Johany Anny z Valdštejna, nejstarší dcery Jana Antonína, došlo až těsně před dovršením jejich devětatřicátých narozenin (šťastlivcem byl Johann Kaspar Lanthieri di Paratico). Naopak dámy z bohaté hrádecké linie musely často nápadníky odhánět a jejich věk v době prvního sňatku jen výjimečně překročil pětadvacítku: dědička Křivoklátu Marie Anna se jako jediná dospělá dcera Jana Josefa z Valdštejna vdala za Josefa Viléma z Fürstenberka v šestnácti, její teta a nejstarší dcera bohatého Arnošta Josefa Marie Arnoštka odešla z otcova

¹⁷ Rozdíl osmi let dělil roku 1696 při svatbě Františka Karla z Valdštejna (linie Waldstein-Arnau) a Ludmilu Libštejnskou z Kolovrat; o dva roky byla starší Marie Alžběta z Fürstenberka, když si roku 1727 brala Františka Arnošta z Valdštejna. O další dva roky později se jeho mladší bratr František Josef Jirí oženil s o pět let starší Marií Františkou z Trauttmansdorffu, jež měla zdědit Litomyšl...

¹⁸ Srov. Rostislav SMÍŠEK, Šlechtic a sňatek ve druhé polovině 17. století. Sňatkové strategie Jana Adolfa a Ferdinanda ze Schwarzenberku, in: FHB 24/1, 2009, s. 167-198, zde s. 172 an.

domu za Norbertem Libštejnským z Kolovrat dokonce ve čtrnácti.¹⁹ Také z tohoto výčtu je vidět, jak moc u šlechticů ovlivňovala hospodářská situace a ekonomický kalkul sňatkový věk, u žen v daleko větší míře než u mužů. Také se ukazuje, že sňatky dětí, jakkoli zdůrazňované pro šlechtické prostředí v krásné literatuře, se odehrávaly ve valdštejnském prostředí naprosto výjimečně: nezaznamenáváme žádný sňatek šlechtičny mladší 14 let, ani šlechtice mladšího 20 let, což byla hranice dospělosti určená zemským právem. Do manželského života přitom vstupovala valná většina valdštejnských dcer, pokud se dožily dospělosti. Počet neprovdaných dívek, které přežily první rok po narození, je pouze sedm, z toho tři zemřely v dětském věku.

Šlechta podobně jako její poddaní neznala ve sledované době mnoho způsobů, jak bránit početí. Změna v sexuální chování, o jehož podrobnostech se ve šlechtické korespondenci nedočítáme zhora nic, nastává až s pomalým zaváděním některých antikoncepčních prostředků ve Francii Ludvíka XV.²⁰ Dalo by se tudíž předpokládat, že četnost těhotenství byla extrémně vysoká. Jak bylo však řečeno výše, zaznamenáváme zejména v hrádecké linii malý počet dětí. Pokud nebudeme spekulovat o příliš vysoké potratovosti (potraty a předčasné porody prameny většinou nezachycují), pak se musíme spokojit s tím, že z mnohých valdštejnských sňatků máme doloženého pouze jednoho nebo dva potomky. Většinou však tito nebyli datem svého narození příliš vzdáleni, což může budit dojem poměrně krátkého plodného období valdštejnských manželek zapříčiněného například komplikovaným posledním porodem. Mezi jednotlivými dětmi pak nacházíme rozdíly maximálně dva roky, nejčastější frekvence porodů je s intervalem jeden rok.²¹ Asi nejextrémnějším případem je sňatek Václava Josefa s Marií Barborou, rozenou Pállfy ab Erdöd, která svému muži rodila patnáct let každý rok dítě, z nichž osm se dožilo dospělosti. Průměrný počet dětí v hrádecké linii Valdštejnů činí 4,66 dítěte na jednoho dospělého mužského Valdštejna po odečtení duchovních. V linii Waldstein-Arnau jsou počty zcela jiné a průměr ukazuje 7,55 dítěte.²² A zatímco Maxmilián Adam z Valdštejna zplodil svého

¹⁹ Podobně dědičky císařského ministra a vyslance Karla Arnošta z Valdštejna: Marie Josefa se provdala za Jana Romedia Thuna v devatenácti a Karolína Henrietta za Jana Jiřího Kristiána z Lobkovic v patnácti. Takto by bylo možné pokračovat...

²⁰ Některé kontraceptivní metody byly známy už ve starověku, zůstává však otázkou (na kterou se bude hledat odpověď jen velmi těžko), do jaké míry byly využívány. Vesměs platí, že prostředí západní Evropy (Francie, Belgie, Itálie) bylo těmto metodám otevřenější. Dále Eduard MAUR, Počátky demografického přechodu v Evropě, in: Svatava Raková – Christian Lequesne (ed.), Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova?, Praha 2006, s. 125-137, zde s. 133-134; Milena LENDEROVÁ a kol. (ed.), Žena v českých zemích od středověku do 20. století, Praha 2009, s. 235 an.

²¹ O důvodech těchto meziporodních intervalů u šlechticů dále Eduard MAUR – Václav ŠTOREK, K demografii české šlechty v 16. století (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželek), in: HD 26, 2002, s. 5-27, zde s. 17.

²² Pro úplnost: průměr žehušické linie je 3,00, což způsobilo postupné vymírání.

posledního potomka v téměř šedesáti letech (u většiny sledovaných mužů končilo jejich plodné období lehce po 40. roce života), budoucí nejvyšší komoří Karel Ferdinand z Valdštejna skončil s potomky v 27 letech a s manželkou žili poté jedenačtyřicet let, aniž by se jim narodily další děti.

Zbývá zodpovědět otázku, zda můžeme reprodukční chování sledovaných pěti generací valdštejnského rodu mezi léty 1640 až 1740 označit jako „starý demografický režim“, jenž definoval francouzský historik Jacques Dupâquier pomocí velkého počtu sňatků, častého těhotenství, o něco menší, ale přesto vysoké natality a vysoké dětské mortality. Součástí starého demografického režimu jsou potom i nenadále se objevující demografické krize způsobené nemocemi nebo hladomorem.²³ Z celkového počtu 154 narozených jedinců nalézáme 44 dětí, které nepřežily první dva roky, tj. 28,57%. Ani jedno úmrtí nemůžeme přiříst některé z epidemií, které Čechy v uvedené době sužovaly, což souvisí s možností šlechty včas zasaženou oblast opustit. Vzhledem k tomu, že se nepodařilo nalézt prameny, které by registrovaly potraty jednotlivých šlechticů, není možné stanovit poměr mezi počtem těhotenství a porodností živých dětí. Bohužel nám chybí srovnání s obdobnými soubory jiných šlechtických rodů ve sledovaném období, Eduard Maur a Václav Štorek docházejí v případě Hynka Krabice z Weitmile žijícího kolem poloviny 16. století k číslu 41% dětí, které nepřežily první rok života.²⁴ Bohužel i v tomto jediném komparativním materiálu nacházíme příliš mnoho „ale“, než abychom se mohli pokoušet zobecňovat: Krabice nejenže žil v jiné době, ale zejména pocházel z jiné šlechtické vrstvy. Právě sociální zázemí považují za klíčové při hodnocení populačního vývoje valdštejnského rodu. S jistotou lze prohlásit, že obě hlavní linie Valdštejnů disponovaly nejen rozdílným majetkem a sociální pozicí, ale také odlišnou reprodukční strategií: zatímco v bohatší hrádecké linii nacházíme malé množství porodů a nízký průměrný věk, u rožďalovických příbuzných je tomu právě naopak. Situace se převrací až s koncem sledovaného období, kdy z neuvěřitelného množství čtyřiačtyřiceti bratranců a sestřenic, které se narodily pěti synům Leopolda Viléma z Valdštejna, zaznamenáváme potomky pouze u Františka Otty, jenž má další syny, kterým předá rodové jméno. Naopak u hrádecké linie nacházíme ve druhé polovině 18. století 29 potomků Františka Josefa z Valdštejna a Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic. Příčiny této radikální změny zatím nedokážeme vysvětlit...

*

²³ Podle Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1996, s. 14-15.

²⁴ Eduard MAUR – Václav ŠTOREK, c.d., zde s. 16.

Šlechtic raného novověku se rodil do čtyř primárních společenství – to nejužší představovala rodina, širší představovala rodová linie (větev) a ještě širší potom rod, jenž k sobě připoutával i spřízněné rody, čímž tvořil rozsáhlou síť sociálních vazeb většinou na bázi příbuzenství. Poslední, nejširší okruh, je potom shodný se stavovským zakotvením a v případě Valdštejnů se jedná o společenství vyšší šlechty, vyjádřeno pomocí pobělohorské titulatury: bohatých hrabat a knížat.

Jádrem tradiční společnosti je rodina, chápáno v moderních sociologických termínech rodina nukleární, tvořená mužem (otcem), ženou (matkou) a – pokud již jsou na světě – nedospělými, lépe řečeno nezaopatřenými, dětmi. V raném novověku se jednalo o jedinou legitimní sociální jednotku plodící potomky a pouze synové a dcery vzešlé z manželského lože měli právo na dědictví po svých rodičích, ať už šlo o dědictví ekonomického, kulturního či sociálního kapitálu. Ačkoli raný novověk používal termín „rodina“ (*familia*) velmi zřídka a téměř nikdy ve smyslu dnešní představy, jež ho spojuje s nukleární jednotkou, bylo by ukvapené zavrhnout raně novověkou rodinu jako sociální realitu. Soudobé prameny pro pojmenování tohoto společenství používají buď termíny odlišné (Komenský: *societas parentalis*), nebo se snaží užívat vztahové termíny „syn“, „otec“, „manžel“ apod.²⁵ Přesto i pro dobu barokní platí, že nukleární rodina je antropologickou konstantou,²⁶ strukturou hluboké vzájemné závislosti, solidarity, společné akce (cestování, stolování, slavnosti) a zejména lásky, která vytváří pouto mezi jednotlivými členy. Jak ukázaly studie rakouské historičky Beatrix Bastl, není na místě spojovat vznik intimního života, manželského a mateřského (popř. otcovského) citu až s romantismem přelomu 18. a 19. století.²⁷ Ačkoli se šlechtic se svou budoucí manželkou často setkal poprvé až těsně před svatbou, v ojedinělých případech až po ní (sňatek *per procurationem*), neznamenalo to, že jejich vzájemné soužití bude nešťastné nebo že oba manželé budou trpět citovým strádáním. I když jistě existovalo určité množství případů, v nichž životní partneři v sobě nenašli zalíbení a jejich manželství skončilo vzájemným trápením nebo dokonce společenským skandálem,²⁸ většina šlechtických dvojic našla společnou řeč a jejich vzájemná láska vyvrcholila až těsně před smrtí jednoho

²⁵ Srov. Petr MAŤA, Svět české aristokracie (1500-1700), Praha 2004, s. 535-542.

²⁶ Srov. Robert F. MURPHY, Úvod do kulturní a sociální antropologie, Praha 2001, s. 86-89.

²⁷ Srov. Beatrix BASTL, Zur Bedeutung von Ehe und Liebe innerhalb des Österreichischen Adels der Frühen Neuzeit, in: Unsere Heimat 66, 1995, s. 4-14. Podobně Beatrix BASTL, Mezi mocí a bezmocí. Úvahy o každodenním životě šlechtičen v raném novověku, Dějiny a současnost 3/1994, s. 24-26.

²⁸ Z českého prostředí lze jmenovat kromě známého případu nešťastné Perchty z Rožmberka ještě druhý sňatek Gundakara z Lichtenštejna s Alžbětou Lukrécie Těšínskou, která mu po splnění manželských povinností prchla zpět na Těšín. Další nepříjemností pak byl sňatek Adama Pavla Slavaty, který skončil jeho obviněním z impotence a útěkem Marie Markéty, rozené z Eggenberka, do Štýrska.

z nich.²⁹ Není úkolem této práce rozebírat do detailů intimní život manželských dvojic, k němuž povětšinou nejsou prameny, neboť choulostivé bylo i jen papíru svěřit své sexuální tužby, byť by se jednalo o vyjádření v rámci manželského svazku.³⁰ Ten vykonával v aristokratickém světě tři základní funkce: biologickou (zajišťoval jediný povolený způsob, jak mít legitimní potomky a tedy i nástupce), slavnostní (pojily se k němu nejrůznější festivity, na prvním místě svatba, jeho slavnostní charakter podtrhl také tridentský koncil, který jej potvrdil jako jednu ze svátostí) a právní (hmotně zajišťoval zejména ženu-manželku, a to prostřednictvím obvěnění).

Základem každého svazku byla svatba, totiž svatba podle všech zvyklostí včetně (před)svatební smlouvy.³¹ Svatby budily také značný společenský rozruch, informace o jejich přípravách a průběhu se šířily velmi rychle, při čemž kromě ženicha a nevěsty bylo sledováno také množství peněz utracené na tuto reprezentativní událost, pompa, s jakou byla slavena a přítomnost významných lidí na celé události.³² Předcházela jí zpravidla svatební smlouva. Pokud dosud žili rodiče snoubenců, byla tato smlouva uzavírána v první řadě jimi. Takto za své ratolesti uzavřeli svatební smlouvu Maxmilián z Valdštejna a moravský zemský hejtman Jan z Rotalu roku 1650. Ve skutečnosti, že ve většině případů uzavírají svatební smlouvu rodiče, není třeba vidět jen nepřiměřený nátlak, jež vykonávali na své děti v otázce jejich budoucího štěstí. Zkušenost a postavení otce zaručovaly, že si druhá strana neprosadí do svatební smlouvy, jež byla právně vymahatelná, nepřiměřené podmínky, zejména v otázce obvěnění či naopak věna. Jakkoli znamenala svatba konec dceřiných nároků na otcovský majetek, mohl milující táta dát své dceři prostřednictvím svatební smlouvy jisté příjmy, jež ji do budoucna alespoň částečně osvobodí z absolutní moci jejího manžela. Právě Jan z Rotalu dal „z lásky své otcovské pro její ctné, šlechetné a po všechen čas života ... dobré a poslušné chování“³³ své dceři Marii Eleonoře vedle věna ještě 110000 zlatých (zárukou byla hypotéka

²⁹ Podobně jako negativních bychom našli velké množství také pozitivních příkladů, kdy dohodnutý sňatek přinesl páru štěstí – např. Marie Alžběta z Eggenberku a Ferdinand z Ditrichštejna, popř. Marie Markéta z Ditrichštejna a Raimondo Montecucoli. Srov. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra*, s. 207.

³⁰ K podobným úvahám chybí jednoduše prameny. O obecném diskursu v komentáři k instrukci Karla Eusebia z Lichtenštejna např. Beatrix BASTL, *Eheliche Sexualität in der Frühen Neuzeit zwischen Lust und Last*, in: *Archiv für Kulturgeschichte* 78, 1996, s. 277-301.

³¹ Také formální stránka svatební smlouvy prošla zajímavým vývojem: nejdříve byl její text latinský, později německý (popř. český) a od poloviny 18. století začíná i zde převládat francouzština. Srov. svatební smlouva při sňatku Emanuela Filiberta z Valdštejna a Marie Anny z Lichtenštejna 21.5.1754 – RAV, inv. č. 3148, sign. I-17/12, kart. 17, fol. 4-5.

³² Např. popis dvorské svatby hraběte Filipa Karla Buquoye s Rosou Angelou z Harrachu, jež byla slavena i několik dní po jejím uzavření 18.7.1700. RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 44. Důkazem, že se jednalo o skutečně mimořádnou událost, může být i zachovaná akta ke svatbě v ÖStA Wien, HHStA, ZA-Prot 6, fol. 55-57.

³³ RAV, inv. č. 3363, sign. II-2/III/1-6, kart. 30, 28.9.1650, svatební smlouva mezi Janem z Rotalu a Maxmiliánem z Valdštejna.

na jeho statku v Napajedlech) splatných po 10000 zlatých, k nimž se má vždy připočít šestiprocentní úrok. Takto zaručil její částečnou nezávislost na Ferdinandu Arnoštovi z Valdštejna, jenž se ale ke své ženě choval velmi hezky a nikterak ji netrápil hmotným nedostatkem. V tomto zvláštním případě zapůsobilo i to, že Marie Eleonora byla jediným Rotalovým dítětem. Opatrnost byla na místě a tomu také odpovídaly podmínky svatební smlouvy. Naopak při druhém sňatku Maxmiliána z Valdštejna se vdovou Polyxenou Marií z Talmberka určuje svatební smlouva jednak věno „pouze“ 4000 kop míšeňských a obvěnění „z upřímné lásky manželské“ 10000 zlatých zapsaných na Zvířeticích, přesně jak určuje zemské právo. Důvodem bylo, že ani po svatbě Polyxena Marie neztratila všechna práva k duchcovskému velkostatku, který přinesla do valdštejnského rodu.³⁴ Koeficient 2,5 mezi věnem a obvěněním byl zachován také v případě Marie Alžběty, rozené z Harrachu, provdané za Karla Ferdinanda z Valdštejna. Kromě 20000 zlatých odpovídajících 8000 zlatým věna obdržela od svého manžela 10000 zlatých jako dar; navíc disponovala 16851 zlatým, což byl podíl z obvěnění její matky. Jednalo se tedy opět o finanční zdroj, jímž byla na svém manželovi nezávislá.³⁵

Přes všechny dekrety tridentského koncilu, jež zdůrazňovaly dobrovolné rozhodnutí snoubenců oproti vůli jejich rodičů, bylo společensky žádoucí, aby se sňatkem rodiče souhlasili. V některých případech to byl celkem problém, zejména tehdy, když vztahy mezi dospívajícím (nebo již dospělým) dítětem a jedním z rodičů nebyly zrovna ideální jako mezi Františkem Arnoštem z Valdštejna a jeho matkou Marií Markétou, rozenou Černínovou z Chudenic. Ta se sňatkem svého staršího syna zprvu nesouhlasila a svolila až tehdy, když se za něj postavil její rádce a tou dobou všemocný pán na Mnichově Hradišti kapucín Jan Maria.³⁶ Svatební smlouva mezi Františkem Arnoštem a Marií Alžbětou, rozenou z Fürstenberka, je datována až o více než rok později a nevěsta dostala věno 3000 zlatých, zatímco František Arnošt přistoupil na kromobyčejně vysoké obvěnění činící až 50000 zlatých.³⁷ Rodiče však s výplatou věna, které znamenalo faktické „vybytí“ dcery (ta ztrácela

³⁴ RAV, inv. č. 2579, sign. IX-N2, kn. 9. Srov. také kapitulu 6.1.

³⁵ Zdislava RÖHSNER, Alltagsgeschichten und Heiratssachen – Katharina (1599-1640), Isabella (1601-1655) und Maria Elisabeth von Harrach (1637-1710), verehelichte Waldstein, in: Táž (ed.), Wallenstein und noch viel mehr, Wien 2009, s. 63-86, zde s. 70.

³⁶ Svolení ke sňatku dostal mladý pán až 20.1.1726 s upozorněním, že se tak děje „aus abermahligen starken Vorbitt des P. Jean Maria als seines wahren getreuen Grossvatters“. RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 135, Marie Markéta Františku Arnoštovi.

³⁷ Svatební smlouva uložena v ÚSVS, inv. č. 280, sign. V-9-22, kart. 8.

za normálních okolností nárok na dědictví), obvykle nespěchali a věno se stávalo pravidelnou součástí valdštejnských dluhů.³⁸

Pokud se jednalo o sňatek s dvorní dámou císařovny (a v tomto případě bylo jedno, zda to byla panující císařovna nebo císařovna-vdova), bylo potřeba požádat o ruku právě ji. Potřebné svolení ke sňatku, jenž se většinou odbýval přímo u dvora, pak vystavoval císařovnin nejvyšší hofmistr. Jak takové uzavření manželství u dvora probíhalo, můžeme zrekonstruovat pomocí zprávy neapolského právníka Jana Františka Gemelli-Careriho. Tehdy 15. července 1686 došlo ve Vídni ke sňatku mladého a nadějného Karla Arnošta z Valdštejna s dědičkou slavného hornorakouského rodu Marií Terezií z Losensteinu, jež byla dvorní dámou Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské.³⁹ Vše začalo honosným průvodem, při němž mladý Valdštejn, tou dobou již komorník korunního prince Josefa, projížděl městem v doprovodu dvou vyslanců, španělského a benátského. Průvod končil na druhém nádvoří Hofburku, kde se mu dostalo přijetí od císařovny-vdovy, císaře, panující císařovny a jejich dcery Marie Antonie, toho času již manželky bavorského kurfiřta. Poté, co Valdštejn seskočil z koně, šel v doprovodu Veličenstev do privátní (tajné) kaple, kde následovala mše sloužená nevěstiným strýcem a pasovským kanovníkem Františkem Antonínem z Losensteinu, jenž snoubence oddal. Pak šli všichni v doprovodu skvostně oblečených dvorních dam do místnosti nad kaplí, kde byla připravena hostina, v jejímž čele seděl pod baldachýnem císař. Proti němu seděli oba novomanželé v bílém brokátu⁴⁰, zatímco šat císaře a jeho rodiny byl černý. Nevěsta měla přitom na hlavě korunu s velkým smaragdem. Jelikož byl večer, místnost byla osvětlena velkým množstvím svící, a o zvukovou kulisu se starali přítomní hudebníci. Jejich výkon byl občas přerušován přípitky ze strany císaře i císařovny. Na začátku i na konci hostiny došlo také na obřadní omývání rukou, což měl na starosti osobní císařský šenk (Gemelli to považoval za italský zvyk). Kromě popisu obličejů přítomných dam a jejich šatů zaznamenal ještě jednu událost: na samotném konci hostiny mohla nevěsta podat císařovně ruku („*den Arm ... reichen*“). Jednalo se o symbolické rozloučení se službou ve fraucimoru panující císařovny a zároveň o poděkování. Tento akt také naznačil osobní vztah, který jakoby existoval (alespoň v symbolické rovině) mezi císařovnou a jejími dvorními dámami a jehož důsledkem bylo i postavení císařské rodiny při svatebním obřadu, kde supluje rodinu

³⁸ Např. 10000 zlatých, jež měl dostat Jan Norbert Libštejnský z Kolovrat od Arnošta Josefa z Valdštejna při sňatku s jeho dcerou Marií Arnoštkou roku 1706, se stalo součástí dědického řízení po Valdštejnově smrti. RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/5, kart. 30, fol. 38-49.

³⁹ Popis sňatku se v německém překladu nachází v Gemelli-Careriho knize *De viaggi d'Europa* a opis příslušné pasáže je v RAV, inv. č. 3526, sign. III-4/2-10, kart. 52.

⁴⁰ „welches die bey Vermählungen gebräuchliche Farbe ist“ – tamtéž.

nevěsty.⁴¹ Císařský pár nahrazuje rodinné zázemí snoubenců⁴² také výplatou věna, které činilo v tomto případě 3000 zlatých (Karel Arnošt přiznal své manželce obvěnění 30000 zlatých!).⁴³ Pozornosti se dostávalo mladému páru i po svatbě, o čemž svědčí i fakt, že mu bylo povoleno pokřtít své první dítě, Eleonoru Marii, v hradní kapli vídeňského Hofburku.⁴⁴

Tento sňatek nebyl první ani poslední, který Valdštejnové v průběhu 17. století absolvovali u dvora. Také dcery z tohoto rodu, které sloužily ve fraucimoru císařoven, se zpravidla vdávaly u dvora – dvorní dáma Marie Maxmiliána z Valdštejna si brala svého manžela Jana Adama Hrzána z Harasova s nemenší pompou než o téměř 40 let později její synovec Karel Arnošt.⁴⁵ A také sňatek Marie Eleonory a Jan Josefa z Valdštejna se roku 1706 konal u dvora, neboť její otec Karel Arnošt jí zajistil místo v okolí císařovny Amálie Vilemíny Brunšvicko-Lüneburské,⁴⁶ manželky tehdejšího císaře Josefa I.⁴⁷

Svatební veselí však nekončilo jedinou hostinou, také v následujících dnech zvali příbuzní a přátelé novomanžele na nejrůznější bankety. Tím byl ženich, resp. nevěsta začleňován do společenských sítí svého protějšku. Kardinál Harrach při popisu svatby své neteře Marie Alžběty s Karlem Ferdinandem z Valdštejna, pro nějž potřebovali oba snoubenci dispens kvůli příbuzenství, roku 1660 zmiňuje i hostiny, jež následovaly bezprostředně po uzavření manželství u Rotalů, Harrachů, Königseggů i moravských Valdštejnů (myšlen patrně Adam František z Valdštejna, držitel Třebíče).⁴⁸ Sňatek Marie Alžběty a Karla Ferdinanda se skutečně podařil a jejich manželství fungovalo. V harrachovském rodinném archivu jsou zachovány dopisy plné lásky a úcty, jež si oba budoucí manželé vyměnili: Valdštejnova „*tres chère cousine*“⁴⁹ jeho náklonnost opětovala a společně tlačili na kardinála Harracha, aby výše zmíněný dispens urychlil.⁵⁰ Navazování intimních přátelství a později i sňatků pod

⁴¹ Podobně sňatek Františka Arnošta Šlika a Marie Markéty Ungnadové z Weissenwolfu roku 1652 popisuje Katrin KELLER, *Die Hofdamen. Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts*, Wien-Köln-Weimar 2005, s. 74-75.

⁴² O tom svědectví anglického vyslance Arundela (18.10.1636) – srov. Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel*, s. 181.

⁴³ Srov. povolení císaře a císařovny ke sňatku ÖStA Wien, HHStA, OMeA Sonderreihe, kart 18 – Ehepakten des Hofstaats, č. 312.

⁴⁴ RAV, inv. č. 3140, sign. I-17/3, kart. 17, Ermerovy genealogické poznámky.

⁴⁵ Popis této svatby podává Arnošt Vojtěch z Harrachu k 20.6.1647. Nezapomene přitom poznamenat, že seděl u stolu se samými dámami („*der Cardinal ist ganz allein bei den Damas*“). Katrin KELLER-Alessandro CATALANO (ed.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667)* V, Wien-Köln-Weimar 2010, s. 397.

⁴⁶ Tentokrát činilo císařské věno 4000 zlatých a obvěnění dohromady 50000 zlatých. ÖStA Wien, HHStA, OMeA Sonderreihe, kart. 18, číslo 313.

⁴⁷ Povolení vydává císařovnin nejvyšší hofmistr Ferdinand Augustin z Lobkovic – RAV, inv. č. 3159, sign. I-18/4/17, kart 18.

⁴⁸ Tamtéž s citací kardinálova deníku (AVA, FA Harrach, Handschrift 399, 11. Februar 1660, fol. 329).

⁴⁹ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 740, Marie Elisabeth, zejména dopisy od září 1658.

⁵⁰ Marie Alžběta v tomto ohledu bombardovala svého strýce neustálými prosbami, aby vydání dispense uspíšil. Dále Zdislava RÖHSNER, *Alltagsgeschichten und Heiratssachen – Katharina (1599-1640), Isabella (1601-1655)*

ochrannými křídly dvorské společnosti v čele s císařskou rodinou bylo v 17. a 18. století běžným jevem, důsledkem integrace šlechty habsburské monarchie a fungování dvora jako společenského centra par excellence. Zejména v 17. století, kdy byli Valdštejnové pevně zakotveni ve dvorské společnosti tím, že mladíci z rodu zde zastávali nejrůznější funkce (zejména komornické), proto docházelo k častému uzavírání manželství právě zde. Habsburkové sami tyto sňatky podporovali, v obou případech Karla Ferdinanda i jeho syna Karla Arnošta pak vedly k podstatnému zlepšení vyhlídek na další dvorskou kariéru.

Poté, co proběhla svatba u dvora, čekal na ženicha ještě jeden slavnostní vjezd, a to do sídla otce jeho vyvolené, kde se konala svatba v případě, že tato nepatřila mezi fraucimor některé z císařoven. Příjezd na nevěstino sídlo musel být podobně okázalý jako onen vjezd do bran Hofburku, který v případě své dvorské svatby předvedl Karel Arnošt z Valdštejna. Příprava takového podniku stála zpravidla celou rodinu velké množství energie, vždyť jenom sehnání patřičně reprezentativních kočárů bylo značně náročné. Roku 1729 navíc toto obstarávání v případě cesty Františka Josefa Jiřího z Valdštejna z Vídně na Litomyšl, kde na něj čekala Marie Františka z Trauttmansdorffu, kolidovalo s usilováním o komornický klíč, jež měl tento dvacetiletý Valdštejn slíbený.⁵¹ Také proto mu jeho strýc Jan Josef poslal kočáry z Čech a poskytl mu služby svých vídeňských agentů, aby jeho nepřítomnost nezměnila šance komornického postu dosáhnout. Podobným způsobem a také za přispění svého strýce jel na svatbu starší bratr Františka Josefa Jiřího František Arnošt, jeho cesta však byla o poznání delší a končila až ve fürstenberském Donaueschingenu.⁵²

Bohužel máme příliš velký nedostatek pramenů k tomu, abychom mohli tvrdit, že většina valdštejnských manželství byla šťastná. V tom, co nám poskytuje ono malé množství pramenů osobní povahy, však skutečně převažují spíše projevy náklonnosti než nevraživosti. Ferdinand Arnošt z Valdštejna označuje v dopisech svou manželku Marii Alžbětu, rozenou z Rotalu, zásadně „*mein Engel*“; Karel Ferdinand ozdobil svůj dopis budoucí manželce Marii Alžbětě, rozené z Harrachu, z vojenského ležení v Polsku dvěma propletenými srdíčky a několikrát zdůraznil, jak rád by své vyvolené sestřenici políbil ruku.⁵³ Manželská láska a její explicitní zdůraznění nejlépe v závěti chotě působila jako záruka majetkového zajištění ženy-vdovy. Bylo tak zesíleno také obvěnění, tedy podíl na nebožtíkově jmění, jenž byl mužem

und Maria Elisabeth von Harrach (1637-1710), verehelichte Waldstein, in: Táž (ed.), Wallenstein und noch viel mehr, Wien 2009, s. 63-86, zde s. 76.

⁵¹ Ke svatbě došlo pravděpodobně na Litomyšli, ačkoli Marie Františka z Trauttmansdorffu byla dvorní dámou Alžběty Kristýny Brunšvicko-Wolfenbüttelské. Souhlas ke sňatku dostali oba snoubenci od císařského páru již 22.7.1726 - ÖStA Wien, HHStA, OMeA Sonderreihe, kart. 18, číslo 314. Za zdržení mezi tímto povolením a uskutečněním svatby patrně může komplikovaná situace v ženichově rodině.

⁵² RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/V/1-3, kart. 31, fol. 146-149.

⁵³ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 740, (Maria Elisabeth), 20.7.1657.

vyměřen zpravidla již ve svatební smlouvě.⁵⁴ Jednalo se o přiznání pravidelné apanáže z určeného majetku, poskytnutí stavovsky přiměřeného komfortu (např. šestispřeží) nebo dokonce vyčlenění vdovského sídla.⁵⁵ Pokud bylo obvěnění zapsáno v deskách zemských, nevztahovala se na něj případná exekuce a žena se mohla ujmout svého majetku celkem bez problémů, neboť proti případným věřitelům ji chránil purkrabský list. Valdštejnové se snažili myslet na své ženy a často kromě svatební smlouvy zmiňovali obvěnění i v závěti, která pochopitelně končila také v deskách zemských. Nejlepším příkladem je závěť Ferdinanda Arnošta z Valdštejna, který v ní zdůrazňuje „*vsechnu lásku, věrnost i službu*“, kterou mu manželka Marie Eleonora z Rotalu po celý život prokazovala.⁵⁶

Podobné známky silného citového svazku zaznamenáváme také v případě rodičů a jejich dětí. To se projevuje např. citově zabarveným oslovením: Marie Terezie z Losensteinu označuje svou dceru Eleonoru Marii jako „*meine liebe Leonorl*“⁵⁷ - je ovšem pravda, že se snaží svou dceru přimět ke koupi panství Dobrovice-Loučeň za více než půlmilionu zlatých, protože se již trvale zdržuje ve Vídni a nemůže se tak starat o hospodářství, jež jí zanechal její drahý manžel Karel Arnošt z Valdštejna. Eleonora Marie, manželka bohatého Jana Josefa z Valdštejna, prosí svou matku, aby posečkala a něco slevila, přičemž spíše než vzájemnou láskou a náklonností argumentuje zcela ekonomicky, jelikož na panství se vážou různé povinnosti (v celkové výši zhruba 20000 zlatých) a její manžel měl řadu vydání ohledně nákupu Svijan. Obě ženy pak spojuje jeden – a v dané chvíli patrně rozhodující – zájem a sice, aby se panství nedostalo mimo rod.⁵⁸ Podobné oslovování zdobnělinami pak nacházíme také ve valdštejnských testamentech, v nichž se láska manželská a stejně i sourozenecká proměňuje v dědictví po zemřelé osobě. Takovým dokladem může být poslední vůle Sylvie Polyxeny, dcery hrádeckého pána Jana Viktorína z Valdštejna a manželky Karla Jindřicha ze Žerotína: ačkoli měla dva bratry, většinu dědictví odkázala svým sestrám, jež nazývá „Joserl“ (Johana Sabina, provdaná z Talmberka), „Clarl“ (neznámá sestra), „Eleonorl“ (Eleonora z Valdštejna, nejstarší sestra) a „Anna Catherl“ (neteř Anna Kateřina, později provdaná za Jana Antonína z Valdštejna). Podobně Antonie Sibyla z Valdštejna ze žehušické linie,

⁵⁴ Srov. Anděla KOZÁKOVÁ, *Postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926, s. 24-38.

⁵⁵ Obvěnění Eleonory Marie zapsal hypotéčně její mladý manžel Jan Josef na doksanském majetku svého otce Arnošta Josefa, jelikož obvěnění činilo vysokou sumu 50000 zlatých (nepoměrně více než věno, které bylo jen 6000 zlatých).

⁵⁶ „weilen meine herzlichste Gemahlin, die ganze Zeit hero, mir viel lieb, treu und dienst erwiesen, ... wiederhohle und bestättige ich allhier das verschriebene Heuratsguth“ – RAV, inv. č. 4454, sign. VIII-3, kart. 263.

⁵⁷ RAV, inv. č. 3078, sign. I-11/2-2, kart. 11, fol. 36-44. Nabádá svou dceru, aby se postarala o nákup ovcí a opravu hospodářských budov („so wünsche ich dir Million Glück dazu“, končí dopis).

⁵⁸ V tomto směru apeluje Eleonora Marie na svou matku, aby panství neprodávala třetí osobě, která by třeba nabídl více. To se také nestane. Tamtéž, fol. 38-39.

provdaná za příslušníka mocného polského rodu Sapieha, odkazuje pohledávku na panství Kožlí v Opolsku své milé tetičce („*liebe Mühme*“),⁵⁹ výše zmíněné Anně Kateřině z Valdštejna, jež navíc pocházela z jiné větve rodu. V závětech se u většiny Valdštejnů také projevuje pevné pouto mezi sourozenci mužského pohlaví, zejména potom mezi čtyřmi syny Maxmiliána z Valdštejna.⁶⁰ Podobně fungovaly dobré vztahy i mezi Janem Josefem a Františkem Josefem na začátku 18. století. První jmenovaný měl vůbec štěstí na osobní vztahy: jako malého ho ustanovil dědicem svého nově zřízeného fideikomisu strýc Jan Bedřich a na základě svého sňatku s Eleonorou Marií získal přízeň také tchána Karla Arnošta z Valdštejna, jenž na něj pamatoval ve své závěti a velmi pravděpodobně jej seznámil s vysokými vídeňskými kruhy.⁶¹ Velkou náklonnost Janu Josefovi projevovala i jeho tchýně Marie Terezie, rozená z Losensteinu, jež ho vytrvale ve vzájemné korespondenci nazývá synem („*mein Herr Sohn*“).⁶²

Nejpevnější bývala samozřejmě láska k přímým potomkům, a to zejména pokud se jednalo o jediné dospělé pokračovatele rodu. Maxmilián z Valdštejna v dopisech svému synu Ferdinandu Arnoštovi nechává pravidelně pozdravovat svou snachu i svá vnoučata. Pro něj samotného potom má lichotivé oslovení upozorňující na jeho výsadní postavení mezi Maxmiliánovými potomky („*insonderheit lieber Sohn*“).⁶³ Také intenzivní citový vztah mezi Janem Josefem z Valdštejna a jeho jedinou dospělou dcerou Marií Annou byl vyjadřován citově zabarvenými výrazy, jež byly užívány také pro jeho zetě Josefa Viléma z Fürstenberka.⁶⁴ O této náklonnosti věděli i Valdštejnovi agenti, což dávali najevo ve svých dopisech.⁶⁵ Někde je ale potřeba o mateřské lásce obzvláště přesvědčovat, jak ukazuje trpký konflikt Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic, s jejím synem Františkem Arnoštem, kterému poskytuje pohledávky na 200000 zlatých v případě své smrti „*unwiderruflich aus purer mütterlichen Liebe*“.⁶⁶ Přes všechny osobní hořkosti a bolestná slova, která si často vyměnili (a zejména poslední jmenovaní jimi nešetřili), zůstávaly vztahy uvnitř nukleárních

⁵⁹ Testament Marie Antonie, provdané kněžny Sapieha RAV, inv. č. 3343, sign. I-28/9, kart. 28, fol. 72-73.

⁶⁰ Např. závěť Jana Bedřicha z Valdštejna uložena RAV, inv. č. 2549, sign. IX-G, kn. 9, bod 7.

⁶¹ Zejména závěť Karla Arnošta z Valdštejna – RAV, inv. č. 4443, sign. VI-11, kart. 262, bod 8. Zde přímo zdůrazňuje náklonnost, kterou Jan Josef získal díky svému sňatku s jeho nejstarší dcerou.

⁶² RAV, inv. č. 3088, sign. I-11/6/15, kart. 11, fol. 14-16, 18.4.1714.

⁶³ RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 20.11.1653.

⁶⁴ „[ich] ware anhero nacher Niesburg abzugehen, um mit meinem Herrn Adami von Fürstenberg, welcher mit meiner **geliebtesten** Tochter verwichenen Donnerstags allbereits die Abreis auf seine Landerey ins Reich angetreten, ...“ RAV, inv. č. 3464, sign. II-20-IX, kart. 47, fol. 212-213, Jan Josef z Valdštejna Aloisi Thomasi Raimundovi z Harrachu, s.d.

⁶⁵ „wegen Ihro selbsten **Herz geliebtesten** freylen Tochter und Ihro Durchleuchtigsten Fürsten von Fürstenberg getroffenen hochadelichen Alliance“ – František Josef Dollenstein Janu Josefovi z Valdštejna, 5.6.1723 – RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 191-192.

⁶⁶ RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 50 (Verhandlung wegen der Erbteilung, bod 12).

rodin, oněch základních buněk valdštejnského rodu, víceméně korektní. V uvedeném období nezaznamenáváme žádný rozpad manželství, ačkoli to nebyla zhruba od druhé poloviny 17. století v české aristokratické společnosti žádná výjimečná věc.⁶⁷ Pokud existovaly nevěry uvnitř valdštejnských svazků, pak se je podařilo úspěšně skrýt, a to nejen před partnerem, ale dosud také před zraky nenechavých historiků.⁶⁸ Přitom nelze pochybovat o tom, že příležitostí bylo skutečně dost, přestože ne všichni Valdštejnové zvolili jako místo svého nejčastějšího pobytu vídeňský dvůr, kde podle svědectví Johanna Basilia Küchelbeckera „*prostopášnost je ... neobyčejně veliká a ženské plémě značně koketní.*“⁶⁹ Přitom i u Valdštejnů byla celkem normální delší odloučenost obou partnerů, jak můžeme soudit ze zachované vzájemné korespondence.⁷⁰ Oddělení obou životů navíc nahrávalo dost často také oddělení majetku, tedy fakt, že manželka měla své vlastní (často zděděné) zdroje, jichž mohla používat bez souhlasu svého protějšku. V případě valdštejnských nevěr však platí okřídlená Wittgensteinova věta, že o čem není možno mluvit, o tom je třeba mlčet.

5.1.2. Přátelské vazby uvnitř šlechtické společnosti: Valdštejnové v horizontálních sociálních sítích

Jak bylo řečeno výše, výběr životního partnera pro syna nebo dceru byl do značné míry záležitostí rodičů. Nebyl to výběr náhodný, naopak: jednalo se o promyšlenou a jasně zacílenou akci, jež měla za úkol povznést celý rod spojením s jiným významným rodem, rozšířit příbuzenskou síť a posílit sociální postavení nejen rodu, ale i konkrétní rodiny a samozřejmě budoucího ženicha či nevěsty samotné. Stejně jako otec či matka mohli dotyčnému šlechtici pomoci ke kariéře i tchán a tchýně či jiné osoby z nově získaného okruhu.⁷¹ Dalším faktorem ovlivňujícím výběr životního partnera pro vlastní děti byl jeho ekonomický status a také urozenost rodu, z něhož pocházel. Strach z nerovných nebo také morganatických sňatků provázel myšlení raně novověkých šlechticů celkem pravidelně, i když ani adekvátní titul či postavení na společenském žebříčku nebyly a priori zárukou

⁶⁷ Souhrn skandálů podobného typu přináší Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 555 an.

⁶⁸ O skrývání nevěry Jana Jáchyma ze Žerotína na základě jeho deníku dále Petra VOKÁČOVÁ, Příběhy o hrdé pokoře, s. 133 an.

⁶⁹ Citováno podle úryvku z Johann Basilius KUECHELBECKER, Allerneueste Nachricht vom Roemisch-Kayserl[ichen] Hofe..., Hannover 1732, uvedeno tamtéž, s. 126.

⁷⁰ Odloučení často působilo naopak jako zintenzivnění vzájemného citu jak lze pozorovat například z korespondence Sylvie Černínové z Chudenic se svým manželem Heřmanem, jenž se k ní navíc choval velmi panovačně (zakazoval jí nejrůznější výlety v době své nepřítomnosti). Dále František TISCHER (ed.), Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651, in: Věstník Královské české společnosti nauk 9, 1908, s. 1-108.

⁷¹ Rostislav Smíšek uvádí případ Ferdinanda z Ditrichštejna, kterému pomohla v počátcích jeho dvorské kariéry tchýně Anna Marie z Eggenberka, která za něj prosila u všemocného Jana Weikharda z Auersperka – dále Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 259.

šťastného manželství.⁷² Požadavek, aby životní partner dítěte byl minimálně ze stejného společenského stavu, výrazně zužoval výběr a řada knížecích rodů trvale usídlených v českých zemích se tak musela poohlížet ve Slezsku a také v Říši. Byla nucena přitom často přimhouřit oči dokonce i v tak zásadní otázce, jakou bylo nekatolictví říšského nápadníka či nápadnice. Z výběru, který prováděli Schwarzenberkové, Ditrichštejnové, Lobkovicové a další příslušníci knížecího stavu, pak lze usuzovat, že katolicismus jako určující podmínka výběru partnera výrazně zaostával za imperativem rovnorodosti.⁷³

Příslušnost k hraběcímu stavu dávala daleko více prostoru pro výběr partnera, neboť k této společenské vrstvě patřila valná většina české šlechty.⁷⁴ Přes exklusivitu, kterou Valdštejnové získali v rámci tohoto stavu zásluhou zvláštního privilegia vtěleného do textu Obnoveného zřízení zemského⁷⁵, necítili se valdštejnští otcové tímto při výběru svých budoucích snach a zeťů nikterak vázání a sňatky s potomky hraběcích rodů jednoznačně převažují. Pokud by se totiž vydali lovit do knížecích vod, mohlo se stát, že by si knížecí rod kladl nepřiměřené podmínky pro svolení ke sňatku (zvláště vysoké obvěnění apod.).⁷⁶ Přes obecnou preferenci hraběcích rodů je třeba zdůraznit, že se Valdštejnové při výběru orientovali zároveň na zcela konkrétní šlechtické rody. Objevuje se zde tedy jakási dlouhodobá strategie navazování příbuzenství, která často překračuje hranice jedné generace a spříznění s určitým rodem tak zahrnuje i několik pokolení, čímž se vzájemný svazek ještě více utužuje. Pro první polovinu 17. století je klíčový vztah mezi Valdštejnými a Harrachy. Oba rody vytvořily kompaktní mocenskou kliku založenou na shodných politických zájmech posílených několikanásobným příbuzenstvím. Autorem celé koncepce dlouhodobé spolupráce byl patrně přední ministr Ferdinanda II. Karel z Harrachu, jenž se stal ve 20. letech 17. století

⁷² Stačí zmínit očekávání, která vkládal do sňatku svého syna Adama Pavla Vilém Slavata. Manželství syna nejvyššího kancléře skončilo fiaskem, ačkoli nevěsta urozeností přímo oplývala – byla jí Marie Markéta z Eggenberka. Srov. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 614.

⁷³ Srov. Rostislav SMÍŠEK, *Šlechtic a sňatek ve druhé polovině 17. století*; také Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 613.

⁷⁴ O počtu hraběcích rodů po konci třicetileté války dále Jan KAPRAS, *Dějiny země Koruny české III/2 – doba pobělohorská*, Praha 1920, s. 21 an; Eila HASSENPFUG-ELZHOLZ, *Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit der beginnenden Zentralismus*, Wien 1982, s. 306 an. (zejména kap. 5a – Struktura pozemkové držby české šlechty). Podle této německé badatelky tvořila hrabata roku 1741 cca 70% celkového počtu šlechticů v Čechách.

⁷⁵ Jednalo se o titul „Hoch- und Wohlgeborne“, tj. Vysoce urozený, který drželi dále už jen Martinicové, Slavatové a Trautmannsdorffové.

⁷⁶ Například požadavky, které vznášel na Maxmiliána Valentina z Martinic kníže Ferdinand I. Gonzaga, když Martinic chtěl oženit svého syna s jeho dcerou. Srov. Pavla POSPÍŠILOVÁ, „...daß er sie also tractiret, wie es auf eine adelige Dame sich gehört...“ Spor mezi Jaroslavem Bernardem z Martinic a jeho ženou Klárou Rozálií v letech 1675-1676, in: Jiří Kubeš – Radmila Pavlíčková (ed.), *Šlechtic mezi realitou a normou*, Pardubice-Olomouc 2008, s. 95-121, zde s. 103.

„spojkou“ generalissima Albrechta z Valdštejna u císařského dvora.⁷⁷ Po Harrachově brzké smrti (zemřel 1628) již Albrecht nenašel tak spolehlivého ministra, jenž by císaři interpretoval odvážné kousky slavného generalissima v tolik příznivém světle.⁷⁸ Přesto zvládl předčasně zemřelý Harrach vytvořit pevné příbuzenské pouto svého rodu s Valdštejnou, a to dvojnásobným sňatkem jednak mezi Maxmiliánem a Kateřinou Barborou (1622) a pak mezi Albrechtem a Isabelou Kateřinou (1623). Na jedné straně stáli dva Valdštejnové, kterým nejen hvězdy předpovídaly skvělou budoucnost, na druhé straně dvě sestry, pomocí nichž se má i harrachovský rod dotknout nebes.⁷⁹ A byla tu ještě třetí strana a tu představoval arcibiskup a pozdější kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu, Karlův druhorozený syn. Další postavou této rozsáhlé sociální sítě měl být Jan Oldřich z Eggenberku, všemocný ministr Ferdinanda II., kníže a později i krumlovský vévoda, jehož dcera se provdala za Karlova nejstaršího syna Linharta Karla. Původně měl arcibiskup Harrach v celém podniku zaujímat místo jakési kotvy a celou složitou strukturu vázanou na přízeň panovníka stabilizovat svým doživotním církevním úřadem. Celá konstrukce se začala hroutit spolu s pádem Albrechta z Valdštejna, jenž s sebou stáhl dokonce i dosud pevného Eggenberka. A zatímco Valdštejnové měli svou oporu v Maxmiliánovi, jenž se horečně snažil zachránit ze svého majetku (kdysi získaného z vůle frýdlantského vévody), co se dalo, Harrachové měli pouze svého kardinála. Petr Maťa tak přichází s tezí, že Albrechtova smrt uškodila ve svém důsledku více Harrachům než samotným Valdštejnům.⁸⁰ O výrazném propadu harrachovského rodu nebo dokonce o císařské pomstě však nemůže být řeči – jak ukazuje Alessandro Catalano, především šlo o to, že Harrachové ztratili nad sebou ochrannou ruku, na kterou se spoléhali daleko víc než samotní Valdštejnové. Tak trochu neuvěřitelně zní slova kardinála Harracha, který se stará, aby jeho bratři a sestry „získali nějaký podíl z tak velké konfiskace“, myšleno samozřejmě ze zabavených statků frýdlantského vévody.⁸¹ Příčinou pádu harrachovského rodu tak byla především nezodpovědnost ve finančních otázkách a neúměrné dluhy, které v době vévodovy ochrany udělali jak Linhart Karel, tak také Ota

⁷⁷ Srov. Ferdinand TADRA (ed.), Briefe Albrechts von Waldstein an Karl von Harrach (1625-1627). Nach den eigenhändigen Originalen des Gräflich Harrach'schen Archivs in Wien (=Fontes Rerum Austriacarum II, 41/2), 1879, s. 239-492.

⁷⁸ Pro pozdější vztahy mezi Vídní a Albrechtem z Valdštejna srov. Pekka SUVANTO, Wallenstein und seine Anhänger am Wiener Hof zur Zeit des zweiten Generalats 1631-1634, Helsinki 1963.

⁷⁹ Mimochodem: Albrecht z Valdštejna dal třetímu synovi Karla z Harrachu Otu Fridrichovi stará valdštejnská panství Branná a Štěpanice s městečkem Lomnice nad Popelkou. Podobně jako v případě Mnichova Hradiště ani těchto statků se nedotkly valdštejnské konfiskace. Roku 1636 Ota Fridrich z Harrachu vyměnil Lomnici nad Popelkou za Vlkavu u Mladé Boleslavi. O dobrém sousedství mezi Harrachy a Valdštejnou, kteří vlastnili sousední panství Loučeň, svědčí i smírné řešení hraničních sporů – např. o rybníky (VS Křivoklát, inv. č. 3402, sign. NA 5052).

⁸⁰ Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 428-430.

⁸¹ Alessandro CATALANO, Zápas o svědomí, s. 205.

Fridrich. Chybějící disciplína a nezodpovědnost, které oba Harrachy stály nakonec i Albrechtovu přízeň, jsou po mém soudu pravým důvodem oslabení jejich rodu a kontrastují se ctižádostivostí jak Maxmiliána z Valdštejna, tak také jejich mladšího bratra Františka Albrechta, který se stane klíčovou spojnicí s další generací Valdštejnů.⁸²

Tím se ale nic nemění na faktu, že od 40. let 17. století se hlavou harrachovského rodu stává Arnošt Vojtěch, jehož obsáhlé deníkové záznamy zachovaly paměť na intenzivní příbuzenské kontakty, jež mezi sebou oba rody měly. Intenzitu vzájemných vztahů podtrhuje také skutečnost, že se právě od této doby objevuje ve valdštejnském rodě jméno „Arnošt“ jako jedno z nejpoužívanějších křestních jmen typických pro Valdštejny, a to nejen hrádecké linie.⁸³ Sepětí mezi kardinálem a Maxmiliánem z Valdštejna udržovalo svazek mezi jejich rody. Po Maxmiliánově smrti se Harrach orientoval na jeho druhorozeného syna Ferdinanda Arnošta (v deníku označován jako *Ferdinändl*), jehož náhlá smrt roku 1656 ho ranila o to více, že umírající Valdštejn nestihnul přijmout ani poslední pomazání. Dobré vztahy utužované častými společnými obědy, vycházkami a prožívanými slavnostmi však kardinál udržoval s celým Maxmiliánovým potomstvem včetně jeho dcer, aniž by dělal rozdíl mezi vlastními synovci a neteřemi (tedy Maxmiliánovými dětmi z prvního manželství) a nevlastním příbuzenstvem. Důkazem může být obzvláštní pozornost, kterou věnoval Janu Bedřichovi, jemuž pomohl na počátku jeho církevní kariéry, jež do jisté míry kopírovala právě kariéru Harrachovu. Ten se v jeho prospěch například vzdal olomouckého kanonikátu a „sděloval mu každý svůj krok.“⁸⁴ Mladý Valdštejn zase Harrachovi věnoval svou závěrečnou práci na Karlo-Ferdinandově univerzitě, kterou pro něj k obhajobě sepsal Jan Tanner.⁸⁵ Kardinál sledoval svého synovce od mladých let, oceňoval jeho všetečnost („Fürwitz“)⁸⁶ a jistě cítil určité uspokojení, když se kariéra Jana Bedřicha slibně rozvíjela, což poznal při návštěvě u něj, k níž došlo během Harrachovy poslední cesty do Říma v létě 1667. Do svého deníku si kardinál poznamenal nejen začlenění Valdštejna do nejvyšší římské společnosti, ale

⁸² Roku 1656 prosí Karel Ferdinand Františka Albrechta z Harrachu o přimluvu u císaře i u tehdy všemocného Auerperka v záležitosti vlastního ustanovení poručíkem nezletilého synovce Arnošta Josefa z Valdštejna: „so habe ich mich aus rath aller meiner gutten freundt unterstandt den herr vöttern [myšlen František Albrecht z Harrachu – pozn. J. H.] um die gnad zu bitten an meinem standt bei Ihro May[estät] wie auch bei fürsten von Auersperg eine intercession zu thun.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand], kart. 449, 24.5.1656.

⁸³ Dalšími typickými jmény byla jména oblíbených světců (František, Josef) či habsburská rodová jména (Maxmilián, Ferdinand, Leopold); u žen kromě klasické Marie je to jméno Eleonora, odkazující na jména císařoven, u jejichž dvora Valdštejnové často sloužili.

⁸⁴ Jedná se o vyjádření jistého Harrachova římského agenta, který se u Jana Bedřicha z Valdštejna domáhal peněžní pohledávky. Citováno podle Alessandro CATALANO, Zápas o svědomí, s. 369.

⁸⁵ Teze práce například NA Praha, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1271, sign. T 9/13.

⁸⁶ Katrin KELLER-Alessandro CATALANO (ed.), Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667) VII, Wien – Köln – Weimar 2010, s. 125 (14.10.1661): „Karl Ferdinand hatt seinen Bruder Johann Friedrich, der in die Länder verreiset und heute erst ganz fertig worden ist, etwas vor die Statt hinaus begleitet und ist selbst für seine Person aus Fürwitz auf den Markt gen Leipzig“.

také ohleduplnost, s níž k němu jeho synovec přistupoval, když mu v horkých letních měsících poskytnul svůj pokoj se dvěma velkými okny.⁸⁷ Kromě toho prozrazuje i Valdštejnovu zálibu ve zvířatech; budoucí arcibiskup si koupil v Římě malou opičku, k níž však musel přikoupit ještě psa, „*kteřý je favoritem této opice a celý den si s ní hraje*“.⁸⁸

Jan Bedřich však nebyl jediný ze synovců, kteří díky mocnému Harrachovi získali církevní úřady. Dalším byl nejstarší syn Maxmiliána z Valdštejna, tělesně postižený Albrecht Leopold, který přes svou vadu dosáhl kardinálovou zásluhou kanonikátů v Řezně a v Pasově. Navíc se snažil obstarat pro Albrechta Leopolda i kanovnícké místo v Salcburku, což se však nepodařilo, neboť statuta salcburské kapituly vylučovala duchovní s nějakým tělesným znetvořením. Harrach si případné problémy uvědomoval a již roku 1646 žádal, aby mohl jeho nešťastný synovec žít jako chovanec v Collegiu Germanicu v Římě, kde krátce předtím absolvoval studia.⁸⁹ Nakonec Albrecht Leopold dostal svým povinností, ačkoli salcburský kanonikát mu zůstal odepřen. O vazbě Albrechta Leopolda na jeho harrachovského dobrodince svědčí i to, že v jeho pozůstalosti se kromě podobizny generalissima Albrechta a děda Adama mladšího z Valdštejna nacházel také portrét Karla z Harrachu.⁹⁰ Naopak kariéra jeho bratra Františka Augustina z Valdštejna se slibně rozvíjela, i do ní však Harrach zasahoval nemalou měrou.⁹¹

Klíčovou postavou dalšího pokračování valdštejnsko-harrachovské kliky se zdá být Karel Ferdinand z Valdštejna. Již jeho sňatek s Marií Alžbětou z Harrachu, dcerou Oty Fridricha a Lavinie Tekly Gonzagové di Novellara, znamenal zisk kontaktu na jejího bratra Ferdinanda Bonaventuru z Harrachu, jenž se stal jedním z nejmocnějších mužů habsburské monarchie druhé poloviny 17. století (1677-1699 nejvyšší štolmistr, 1699-1705 dokonce nejvyšší hofmistr Leopolda I.). Oba šlechtici mezi sebou navázali intenzivní korespondenční kontakt, který trval podle dochovaného množství dopisů minimálně dlouhých 32 let (1657-1689).⁹² Celá škála témat od osobních sdělení (zdravotní stav, rodinné poměry) až k té nejvyšší politice prozrazuje sílu přátelství, v němž kromě rodinného spříznění fungovaly jako tmel i společné zájmy (o lov, o chov koní) a úsilí o dvorskou kariéru. Na začátku 60. let 17. století oba šlechtice trápily obavy z osmanského nebezpečí, které na jednu misku vah kladlo strach o život ve Vídni, jež byla podstatně blíže než například severní Čechy, na druhou

⁸⁷ Tamtéž, s. 871 (19.8.1667).

⁸⁸ Tamtéž, s. 877 (26.8.1667): „*der ist des Afen sein Favorit, mit welchem er sich den ganzen Tag unterhält*“.

⁸⁹ Alessandro CATALANO, Zápas o svědomí, s. 574.

⁹⁰ RAV, inv. č. 3173, sign. I-19/9, kart. 19, fol. 7-8.

⁹¹ Např. prosadil zkrácení pětiletého povinného pobytu mladých maltézských rytířů na Maltě pro svého synovce. Alessandro CATALANO, Zápas o svědomí, s. 368.

⁹² Celý soubor je uložen v harrachovském archivu – ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 312.

potom nutnost být přítomen u dvora vzhledem k budování vlastní kariéry. Ani z relativně bezpečných Drážďan, kde shání pomoc proti Turkům, se Karlu Ferdinandovi nechce: „*musím přiznat, že pokud jde o mne, letos v zimě se mi těžce pojedě do Vídně, odkud se jednou dostanu na říšský sněm. Stalo se, že už rok není slyšet o Turcích nic dobrého; dej Pánbůh, aby neuspěli u Nového Města.*“⁹³ V kritickém roce 1664 přesto zůstává raději na svých statcích, odkud zajíždí na občasně legace do Říše (Řezno, Lipsko). Dvorská společnost či jiná centra dění mu slouží jako studnice zpráv, které poskytuje dále svému korespondenčnímu partnerovi: „*byl by to opravdový zázrak, kdyby u našeho dvora zůstalo něco utajeno.*“⁹⁴ A tak pokračuje vzájemné sdělování informací včetně těch o pohybu ostatních šlechticů (zejména známých lidí), událostech politických a společenských a o osobních vášních, slabostech pro hru v karty a obavách z podivných nebeských znamení.⁹⁵ Hlavním obsahem jsou však setkávání s významnými osobnostmi a popis služby u dvora, s nímž absolvoval dlouhé cesty. Dlouhodobá nepřítomnost na vlastních statcích pak nutně vedla k zanedbávání vrchnostenských povinností, Karel Ferdinand si celý problém uvědomuje a svěruje se Harrachovi (např. v dopise z 30. 10. 1671, kde si stěžuje na neschopnost svých hradištských úředníků, jež hodlá vyměnit⁹⁶). Kontinuální řada dopisů posílaná Harrachovi prozrazuje mnoho o Valdštejnově pohybu, o cestě do Polska roku 1668, do Braniborska 1671 s hrabětem Kounicem i do Innsbrucku, kde trávil po návratu z polské diplomatické mise osmanské obležení Vídně roku 1683. Není divu, že před odjezdem na nebezpečnou, dlouhou a politicky choulostivou cestu do Španělska v únoru 1697, si Harrach pozval mezi svými přáteli také Valdštejna, aby se stal svědkem na jeho poslední vůli.⁹⁷ Harrach také pomáhal v kariéře Maxmiliánu Adamovi z chudší žehušické větve, ten ale majetkem i sociálním postavením stál o stupínek níže, což vedlo k vytvoření intenzivního klientelně-patronátního vztahu,⁹⁸ díky němuž Harrach například pomohl Valdštejnovi získat ruku druhé manželky Marie Eleonory Pállfyové.

⁹³ „Ich muß bekennen, wan[n] es nach meinem willen gehet, so komme ich diesem Winter schwerlich nach Wien, dan[n] gehen wir einmahl auf den Reichstag. So kommen, wie vor ein jahr wohl nicht wird umb Türken, Gottgebe daß sie thür Neustadt wohlthaten.“ Tamtéž, 19.10.1662.

⁹⁴ Tamtéž: „es ist ein rechtes miracel daß etwas an unsern hoff solang verschwiegen bleibet.“

⁹⁵ Tamtéž 26.2.1663: „Zu Prag ist ein gros verstören, wie ein Comet gesehen worden, so in dem Mitten ein Creuz gehabt und gegen überein ein kleineres wie blütig, so auf niemander zu gangen und geritten endlichen ist der kleiner überwinden auf die endt gefallen, so ist die Wacht zugeschaffen mir zu suchen haben aber nichts als viel blut auf deren erdten gefunden...“

⁹⁶ Tamtéž 30.10.1671: „so thun ich nicht weniger, wann nicht wie daß ich meine Herrschaft in sehr üblen standt gefunden, sogar daß ich meine eine enderung der officier vorzunehmen.“

⁹⁷ Srov. Adam WOLF, *Geschichtliche Bilder aus Oesterreich II.*, s. 185.

⁹⁸ „Mein hochgeehrter herrn grafen [Ferdinand Bonaventura z Harrachu – pozn. J.H.] gegen mir aufrichtiges und obligantes verfahren hatt, mich so zu dem diensten verbunden, dass ich ... wie das höchste glick hielte, unterm ich ... genugsam konte wirdig machen.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Maximilian Adam), kart. 313, 14.10.1671.

Přátelství mezi Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu a Valdštejnem usnadnilo i diplomatickou misi Karla Arnošta z Valdštejna, který se strýcem konzultoval na své portugalské cestě roku 1700 v Madridu choulostivé problémy kolem ceremonálu i španělského dědictví, o které se hrála ta nejvyšší hra.⁹⁹ Stejně intenzivní kontakty udržoval také se svým bratrancem, vrstevníkem a komorníkem budoucího císaře Josefa I. Aloisem Tomášem Raimundem z Harrachu.¹⁰⁰ Jednalo se o vztah velmi osobní, Valdštejn měl dobré informace například o Harrachově milostném toužení, jež vyvrcholilo svatbou s Marií Barborou ze Šternberka v srpnu 1695.¹⁰¹ Jak mladý Valdštejn, tak i mladý Harrach byli v 90. letech 17. století pověřeni, aby sháněli podporu říšských kurfiřtů pro budoucí císařskou politiku na Balkáně. Vzhledem k tomu, že Harrach střídal Valdštejna v Drážďanech, měli mnoho společných témat. Harrach od saského dvora a Valdštejn posléze ode dvora braniborského kurfiřta odkrývají ve vzájemných dopisech svůj každodenní život a srovnávají oba dvory. Valdštejn jednoznačně preferoval saský dvůr, na němž vládne především v době karnevalu větší zábava a se špetkou závisti píše: „dozvídám se, že budete mít dobrý masopust a že se skvěle bavíte, skutečně se nemám stejně, člověk se může jen nudit přitom, co tady dělám...“¹⁰² Korespondenční styk mezi oběma aristokraty neskončil ani poté, co mladý Harrach odjel do Španělska, kde v období 1697 až 1700 hlídal zájmy rakouské větve Habsburků, v prvních dvou letech spolu se svým otcem Ferdinandem Bonaventurou, který jej měl uvést do tamější nejvyšší společnosti. Harrachova přítomnost v Madridu dávala Valdštejnovi šanci prosit o prestižní řád zlatého rouna a to jak pro sebe (i když tak činí s pochopitelnou skromností...)¹⁰³, tak také pro další osoby (hrabě Nostic).¹⁰⁴ Valdštejn pak – na rozdíl od Nostice – zlaté rouno skutečně získal. Během své ambasády v Lisabonu pak Karel Arnošt udržoval styky s Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu a vazba na Harrachy

⁹⁹ Ferdinand Bonaventura z Harrachu v té době působil jako císařský vyslanec v Madridu. O setkání referuje Karel Arnošt z Valdštejna – ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilung, Portugal, kart 2, fol. 81-82.

¹⁰⁰ Bohužel jsou v rodinném archivu Harrachů (ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ernst), kart. 313) promíchány dopisy Valdštejna s Harrachem-otcem (Ferdinandem Bonaventurou) a Harrachem-synem (Aloisem Tomášem Raimundem) a adresáta lze dešifrovat jen v některých případech (např. zmínka o zdraví matky v dopise z 28.1.1696 jasně ukazuje, že adresátem je Alois Tomáš Raimund a nikoli jeho otec Ferdinand Bonaventura, jehož matka byla již několik desetiletí mrtvá).

¹⁰¹ „j'ay apny ensuite, que vous estiez a Smechna, je me suis fait conscience de trouble vos amoureuses occupation.“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 313, 13.8.1695. O vřelém vztahu svědčí i fakt, že jediný odkaz mimo rodinu, který ve své závěti Karel Arnošt určil, směřoval právě mladému Harrachovi (briliantový „toison“). RAV, inv. č. 4443, sign. VI-11, kart. 262.

¹⁰² „J'apprends avec une vous allez avoir un beau carnaval et que vous vous divertissez en merveilles, vraiment je ne fais pas de mesme, l'on ne peut queres s'ennuyer davantage, que je fais icy...“ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 313, 28.1.1696.

¹⁰³ „pour ce qui est de ma pretension pour la Toison, je la remets entierement au bon Dieu...“ Tamtéž, 26.8.1698.

¹⁰⁴ „Je vous écris donc purement pour vous recommander deux affaires, qui me tiennent au coeur: l'une est celle de nostre amy Nostitz pour la Toison...“ Tamtéž, 30.11.1699. Vše nasvědčuje tomu, že Nosticova žádost nebyla úspěšná.

pokračovala i po návratu z Portugalska, kdy se plynule začlenil ve Vídni do okruhu svého mocného strýce.

Ani brzká smrt Karla Arnošta, ani absence jeho mužského dědice nepřetrhla vazbu, jež tou dobou existovala již téměř jedno století. Přes dceru Karla Arnošta Eleonoru Marii se na valdštejnské straně stal hlavní postavou její manžel Jan Josef, na straně harrachovské potom syn Ferdinanda Bonaventury Alois Tomáš Raimund z Harrachu. Ten fungoval jako vídeňská spojka Jana Josefa z Valdštejna a kromě informací o dění u dvora, který Jan Josef zrovna nevyhledával, zapůsobil občas přimluvou za některého z Valdštejnových synovců, kteří od druhé poloviny 20. let 18. století usilovali o získání komornických klíčů.¹⁰⁵ Valdštejn na něj směřoval také své žádosti o zlaté rouno, které do konce svého života nedostal, společně prožívali svá onemocnění, zejména dnu,¹⁰⁶ jež Harrachovi několikrát zabránila v cestě do Čech¹⁰⁷ a Valdštejnovi do Rakous, a sdělovali si novinky ze společenského, osobního¹⁰⁸ i politického života. Jistě není náhodou, že nejvíce vzájemných dopisů si vyměnili v době, kdy oba zastávali vysoká místa v zemských úřadech svých územních celků, tedy ve 20. letech 18. století, kdy byl Harrach dolnorakouský zemský maršálek a Valdštejn ve stejné době nejvyšší maršálek v Čechách. Oba byli kromobyčejně činní v rámci stavovského sněmování a stávali se vyrovnávajícími články mezi stavovskou obcí na jedné straně a přehnanými finančními požadavky panovnického dvora na straně druhé.¹⁰⁹ Vzájemná korespondence je tak kromě jiného svědectvím o strategiích dolnorakouského a českého zemského sněmu při vyjednávání s císařem; navíc Harrach posílá doklady o pořádání uherských sněmů v Prešpurku, kam několikrát zajel. Dohlížel také nad Valdštejnovými synovci, o jejichž pobytu ve Vídni podává jejich strýci pravidelné zprávy. Prostřednictvím Harracha se Valdštejn jako představitel komerčního kolegia snažil ve Vídni prosadit některá ekonomická opatření, především přesvědčit dvorské kruhy o prospěšnosti splavnění Labe. V tomto případě vidíme již zcela konkrétní cíl a právě snaha prosadit labskou plavbu je důkazem, že přátelské (a protekční) vztahy se nevyužívaly pouze k osobnímu nebo rodinnému prospěchu, ale také k prosazení vlastní ekonomické (a sekundárně i politické) vize.¹¹⁰ K ustávání kontaktů docházelo

¹⁰⁵ RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart 31, fol. 144-145.

¹⁰⁶ RAV, inv. č. 3464, sign. II-20-IX, kart. 47, fol. 116-117, 9.5.1722: Valdštejn měl takový záchvat dny, že myslel, že udeřila jeho poslední hodinka („...daß vorige Nacht vermeinet, mein lestes End und Lebensziel allerdings schon vor augen zu sehen“). Prý mu pomohl svatý (tehdy jen blahoslavený) Jan Nepomucký

¹⁰⁷ Harrach hodlal za své uzdravení prosit také Jana Nepomuckého: „durch ohngezweifelte Vorbitt des grossen Heiligen Ioannis Nepomuceni dieser Schmerzen anwiederum leben.“ Tamtéž, fol. 13-14.

¹⁰⁸ Např. 8.9.1723 se s Valdštejnem podělil Harrach s radostí o narození svého vnuka, Ernsta Quida, tamtéž, fol. 94-95. 20.10.1723 referuje o sňatku své dcery Marie Aloisie s Františkem Antonínem z Lamberka, tamtéž, fol. 104-105.

¹⁰⁹ Např. 3.6.1722, tamtéž, fol. 19-20.

¹¹⁰ Např. Valdštejnovy dopisy z listopadu 1722, fol. 149-153.

postupně a o důvodech lze jen spekulovat. Jako jedna z hlavních příčin se zdá být stále intenzivnější zaneprázdněnost Harracha u dvora, na němž ho čekala zárná kariéra. Zprávy z hlavního města jsou dalším důležitým zdrojem doplňujícím Valdštejnovu informační síť (srov. níže) a Jan Josef mu je oplácí ve chvíli, kdy panovník pobývá v Praze v souvislosti s českou korunovací roku 1723. Ke své nelibosti tehdy musel Alois Tomáš Raimund zůstat ve Vídni, „*kerou už všichni opustili ... a tak tu není skoro nikdo, s nímž by se mohlo něco stát*“,¹¹¹ a kde se rázem stává jedním z nejvýše postavených šlechticů. V době císařovy nepřítomnosti si tak alespoň vyzkoušel zodpovědnost, jež na něj čekala o několik let později, když byl jmenován do role neapolského vicekrále. Ani poté, co se Harrach vrátil roku 1733 ze svého působení v Neapoli (které bral spíše jako vyhnanství, jež mu však zajistilo u dvora nebývalý vliv), nezapomněl na kontakty v Čechách, ačkoli Jan Josef byl tou dobou již mrtev. Prosadil například řád zlatého rouna pro Valdštejnova zetě Josefa Viléma z Fürstenberka, jemuž se tím otevřely dveře do nejvyšší společnosti habsburské říše.¹¹² Nejintenzivnější vztahy mezi Valdštejnými a Harrachy však končí roku 1731 smrtí Jana Josefa, který – i když nezastával žádnou významnou funkci přímo u dvora – uchovával dvorské kontakty, které mu přinášely nejčerstvější informace klíčové pro jeho postavení v Čechách. Povědomí o několikrát správnosti mezi oběma rody přetrvalo raný novověk, ačkoli v pozdějších dobách nebyly vzájemné svazky tak intenzivní. V 19. století byly kupříkladu pořizeny četné opisy z harrachovského archivu, které se staly součástí rodového archivu Valdštejnů, a v nichž byl kladen důraz zejména na kontakty kardinála Harracha s generalissimem Albrechtem.¹¹³

Zatímco Harrachové poskytovali jako dynastie pevně zakotvená u vídeňského dvora kontakt s bezprostředním okolím císaře, úloha Černínů jako dalšího rodu, s nímž měli Valdštejnové „nadstandardní“ vztahy, byla v rodinné či rodové strategii poněkud jiná. Vzestup tohoto starého českého rodu, jehož kořeny sahají podle rodové pověsti až do počátku 13. století k hrdinnému obránci královny Adléty Míšeňské Černínovi, byl spojen s rudolfinským dvořanem Heřmanem, kdysi konkurentem Hannibala z Valdštejna. Heřman své zásluhy o Rudolfovu dvůr, které mu kromě panského stavu (1607) vynesly také nemalý pozemkový majetek, rozmnožil protestem a emigrací během stavovského povstání, na jehož konci se triumfálně vrátil v armádě Maxmiliána Bavorského.¹¹⁴ Následovalo rychlé

¹¹¹ Dopis z 26.6.1723, tamtéž, fol. 75-76: „Inzwischen will sich alles des Hofes folgendes von hier entfernen ... mithin fast niemand so darin sich zu begeben hat.“

¹¹² Srov. Andreas PEČAR, *Die Ökonomie der Ehre*, s. 98.

¹¹³ RAV, inv. č. 4409, sign. VI-137/14, kart. 249. Dalším důkazem přetrvávající náklonnosti může být i fakt, že jedna z žijících příslušnic rodu Waldstein-Wartenberg Zdislava, provdaná Röhsner, působí jako archivářka v rodinném archivu Harrachů uloženém v AVA Wien.

¹¹⁴ Srov. Zdeněk KALISTA, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic*, Praha 1932.

nakupování levných konfiskátů, u nichž spíše než o promyšlené budování centralizované domény šlo o shromáždění maximálního počtu statků.¹¹⁵ Pak čekala třikrát ženatého Heřmana další kariéra ve vojsku Albrechta z Valdštejna a nakonec také v diplomatických službách, v nichž zúročil své předchozí cestovatelské zkušenosti.¹¹⁶ A zatímco Heřman budoval svou kariéru a znásoboval rodovou prestiž i majetek, o četné velkostatky se starala jeho třetí manželka Sylvie Kateřina, rozená Caretto-Millesimo. Edičně zpřístupněná korespondence této šlechtičny ji představuje jako bystrou a organizačně schopnou osobu, jež vedla hospodářství svého manžela více než svědomitě.¹¹⁷ Mezi četnými Heřmanovými nákupy zaujmou zejména dva: Kost a Kosmonosy. Těmi se totiž Černínové stali bezprostředními sousedy postupně budovaného dominia Maxmiliána z Valdštejna, což v bouřlivých dobách třicetileté války vedlo jednak k přebíhání poddaných mezi oběma pány, jednak k nepřehledné situaci kolem hranic obou teritorií.¹¹⁸ Obojí pak výrazně přispívalo ke konfliktům mezi prchlivým Heřmanem a Maxmiliánem, kteří se nepochybně znali ještě z doby společné služby ve vojsku frýdlantského vévody.

Po smrti svého manžela Sylvie majetek získaný po něm ještě rozmnožila (nákup valdštejnských Lovosic – viz dále), nicméně závěť Heřmana Černína mluvila jasně ve prospěch jeho prasynovce Humprechta Jana, který se po návratu z kavalírské cesty¹¹⁹ stal komorníkem arcivévody Leopolda Ignáce (pozdějšího Leopolda I.). Humprechtova matka Zuzana Černínová z Harasova si přála, aby se její syn oženil s českou šlechtičnou a kromě Elišky Barbory Berkové z Dubé (budoucí ženy Karla Ferdinanda z Valdštejna...¹²⁰)

¹¹⁵ Černínovy investice shrnul již Josef PEKAŘ, *Kniha o Kosti*. Kus české historie, Praha 1970, s. 18-19.

¹¹⁶ O Černínově předbělohorském cestování dále Marie KOLDINSKÁ, Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic. Cesta intelektuála k popravišti, Praha-Litomyšl 2004. Přímou o Heřmanově turecké misi v letech 1644 až 1645 Georg WAGNER, *Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg*. Hermann Graf Czernins Großbotschaft nach Konstantinopel 1644-1645, in: *Mitteilungen des oberösterreichischen Landesarchivs*. Festschrift für Hans Sturmberger 14, 1984, s. 325-393.

¹¹⁷ Srov. František TISCHER (ed.), *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, in: *Věstník Královské české společnosti nauk* 9, 1908, s. 1-108. O této šlechtičně a jejím vrchnostenském hospodaření také Jaroslav ČECHURA, *Černínové versus Kysibelští*, Praha 2003.

¹¹⁸ Když roku 1640 trestal Heřman Černín na Kosti své služebníky, že prý vydali jeho hrad příliš lacino Švédům, byl mezi postiženými i písař Tobiáš Rovenský pocházející z Turnova a tedy valdštejnský poddaný. Na rozdíl od ostatních však byl po krátkém vězení propuštěn na svobodu právě díky osobní intervenci Maxmiliána z Valdštejna. Dále Josef PEKAŘ, *Kniha o Kosti*, Praha 1970, s. 40 an.

¹¹⁹ K ní srov. edici dopisů s jeho matkou – Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941.

¹²⁰ Jejich svatbu komentuje Zuzana Černínová z Harasova: „za novinu ti, kterouž soudím nerad uslyšíš, oznamují, že se bude slečna Berkovna vdávati za pana Karlíčka z Valdštejna, slouží jí pilně, dejž jí Pán Bůh štěstí.“ Tamtéž, s. 213. Její otec Volf Jindřich Berka z Dubé vystrojil v únoru 1648 „velkej pankyt“ při příležitosti zasnoubení. Tamtéž, s. 228.

přicházela do úvahy také Marie Maxmiliána, nejstarší dcera Maxmiliána z Valdštejna¹²¹, jejíž přípravy na sňatek s Janem Adamem Hrzánem z Harasova vzbudily v matce touhu po brzké ženitbě jejího syna: „*budeš-li Ty dlouho v cizích zemích, třeba mnoho pěkných švarných dívčinek se rozevdá, takže Ty potom musíš starým mládencem zůstat, anebo sobě nějakou starou babičku vzít.*“¹²² Přestože tehdy ještě ke sňatku mezi oběma rody nedošlo, jejich vazby byly intenzivní i proto, že Humprecht Jan sídlil převážně právě v Kosmonosích, kde také roku 1682 zemřel.

Humprechtův syn a dědic Heřman Jakub Černín z Chudenic začal sice velkolepou přestavbu kosmonoského zámku (mj. do Kosmonos pozval i piaristy), od roku 1693 však trvale přesídlil na Jindřichův Hradec, který se stal dědičným podílem jeho první manželky Marie Josefy Slavatové z Chlumu a Košumberka. Kariéra tohoto šlechtice se odehrávala především v rámci českých zemských úřadů, ačkoli působil v letech 1695 až 1698 jako císařský vyslanec v Polsku a ze své kavalírské cesty disponoval četnými kontakty v zahraničí.¹²³ Současný stav bádání nedokáže uspokojivě odpovědět na otázku, proč se Černínovi nepodařilo prorazit u dvora v nějaké významnější funkci a zúročit snahu, jež se projevovala také vysokými půjčkami císařskému majestátu.¹²⁴ Kapitálová síla Černínů se projevila poprvé roku 1686, kdy (podobně jako Arnošt Josef z Valdštejna v případě Křivoklátu) koupili komorní panství Mělník, na němž nechal Heřman Jakub podle Alliprandiho návrhů vystavět obrovský zámek v Hořině. Titul nejvyššího maršálka, který o tři roky později získal, byl vykoupen půjčkou 400000 zlatých císařské pokladně; roku 1700 pak na něj čekala hodnost nejvyššího purkrabího, díky níž stanul Černín na vrcholu české zemské hierarchie. A právě v posledních desetiletích 17. století se zrodilo černínsko-valdštejnské spojenectví, v němž Heřmana Jakuba a Arnošta Josefa vázalo k sobě daleko více věcí, než silné finanční zázemí a angažovanost v zemských službách. Jejich přátelství dovršil sňatek potomků: nejstarší dcera tehdy již nejvyššího zemského úředníka Marie Markéta Černínová z Chudenic se provdala slavnostně 17. července 1704 za nejstaršího syna Arnošta Josefa z Valdštejna Františka Josefa.¹²⁵ Ze spojení obou rodů se měl stát pevný svazek a také

¹²¹ Josef PEKAŘ, *Knihy o Kosti*, s. 133 mluví o „Bětě z Valdštejna“, což není možné (Marie Alžběta se narodila teprve na začátku 40. let).

¹²² Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové*, s. 144.

¹²³ O Černínově kavalírské cestě v letech 1678-1682, z níž se nám zachoval trojjazyčný deník, dále Eva BÍLKOVÁ – Jana HUSÁKOVÁ – Alexandra TESÁŘIKOVÁ, *Kavalírská cesta Heřmana Jakuba Černína z Chudenic*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Celostátní studentská vědecká konference - Historie 2003, Pardubice 2004*, s. 89-118. Autorky v současné době pracují v rámci grantového projektu na zpřístupnění Černínova deníku.

¹²⁴ Roku 1689 přenechal své místo v říšské dvorské radě svému bratrovi Tomáši Zacheovi a odešel natrvalo do Prahy. Srov. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 435.

¹²⁵ Opis svatební smlouvy uložen v RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/1, kart. 30.

mocenský blok, kterému se na zemské úrovni téměř nic nevyrovnalo. Z uvedeného spojení šel skutečně strach, takto ho vnímali také černínští konkurenti - na prvním místě Kinští. Toto spojení pokračovalo i po smrti obou jeho konstruktérů a navíc bylo posíleno královským rozhodnutím jmenovat Marii Markétu a jejího manžela poručníky nezletilého Františka Josefa Černína.¹²⁶ Manželský pár tak ovládal roku 1710, kdy Heřman Jakub zemřel, rázem největší pozemkový majetek v Čechách. A podobně jako kdysi pomohl nastartovat starý Černín kariéru Františka Josefa z Valdštejna, postaral se nyní na oplátku Valdštejn o Františka Josefa Černína, kterému uvolnil místo nejvyššího dvorského sudího.¹²⁷ Shodou okolností a další půjčkou, tentokrát ve výši 300000 zlatých, však mladý Černín skončil roku 1719 jako přisedící soudu zemského a na vysněný post u dvorského soudu si musel dva roky počkat. To, že byl Černín neustále o krok napřed, přisuzoval jeho konkurent Štěpán Kinský - patrně právem – spojení s Valdštejnem,¹²⁸ ačkoli nemenší roli zde hrála i velkorysost, s níž mladý Černín půjčoval císařskému fisku. Celková hloubka, po níž se do černínského futra zařala habsburská sekyra, činila v letech 1691 až 1724 podle Josefa Pekaře 3,75 miliony zlatých.¹²⁹ Na první pohled fantastické číslo však může být poměrně blízko pravdě: roku 1719 začíná František Josef Černín hospodařit se ztrátou 0,5 milionu zlatých,¹³⁰ ale již na začátku roku 1723 půjčil císaři 300000 zlatých, tentokrát za hodnotu tajného rady, kterou obdržel po lehnickém zemském hejtmantu Václavu Vojtěchovi Bruntálském z Vrba.¹³¹ O fungujícím spojení mezi Valdštejnem a Černínem však nebylo pochyby a kromě Kinských se o něm dobře vědělo i ve Vídni.¹³² František Josef z Valdštejna jej ostatně veřejně před Karlem VI. demonstroval roku 1712, kdy ho jako jindřichohradecký pán hostil na černínském sídle při císařově cestě ze Španělska do Vídně.¹³³

Roku 1710 se tedy František Josef z Valdštejna ujal na sedm let obrovského černínského majetku. Rozhodl se v organizaci vrchnostenského hospodaření svého zesnulého

¹²⁶ Opis císařského patentu z 20.8.1710 pořízený z desek zemských uložen v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů, Cizí rody – Waldstein, kart. 87, nefoliováno. Poručnicí je ustanovena Marie Markéta, František Josef jí má pomáhat (ustanoven „pro assistentia“). Důvodem byl fakt, že římské právo vylučovalo z poručnictví ženu.

¹²⁷ O jmenování Františka Josefa Černína nejvyšším dvorským sudím Jan Josef ze Závětic Janu Josefovi z Valdštejna dále VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. SA F 27, fol. 91-92 (16.8.1721). O jeho misi do Říma tamtéž, fol. 217-218 (1.7.1722). O složení přísahy tajného rady tamtéž, fol. 301-302 (26.12.1722).

¹²⁸ Srov. Aleš VALENTA, Z korespondence české šlechty v 18. století. Listy Štěpána Kinského bratru Františku Ferdinandovi z let 1719-1720, in: SAP 56, 2006, s. 508-546, zde s. 528.

¹²⁹ Josef PEKAŘ, České katastry 1654-1789, Praha 1935, s. 97 an (zde také popis celkového císařského dluhu).

¹³⁰ Dále Josef PEKAŘ, Kniha o Kostí. Kus české historie, Praha 1998, s. 123.

¹³¹ VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. SA F 27, fol. 303-304 (31.12.1722).

¹³² Hubert Ch. EHALT, Ausdruckformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18.

Jahrhundert, Wien 1980, s. 216-217. Díky Františka Josefa Černína za přimluvu Janu Josefovi z Valdštejna, který převzal patronát nad bratrem své švagrové. VS Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA-U6, fol. 20-23 (2.1.1723).

¹³³ Srov. Josef SVÁTEK, Dějiny Čech a Moravy nové doby IV. – Panování císařů Josefa I. a Karla VI., Praha 1896, s. 120.

tchána téměř nic neměnit a spíše vykonával dohled prostřednictvím svého inspektora Jiřího Stanislava Bubáka, který měl vést svěřená panství spolu s černínským hospodářským radou Richtersohnem.¹³⁴ Valdštejská správa byla velmi důsledná a bojovala proti každému, kdo v nedospělosti hraběte Černína viděl příležitost k vlastnímu prospěchu: Marie Markéta tak například vedla roku 1711 hrdinně (a úspěšně) spor s Mladou Boleslaví o pozemek mezi boleslavským a kosmonoským panstvím.¹³⁵ Na druhou stranu není třeba zastírat jistou vstřícnost, s níž vycházela poručnická správa k některým návrhům například Jana Josefa z Valdštejna. Ten dostal záľusk na černínský malostranský dům U tří králů, který kdysi roku 1670 koupil Humprecht Jan Černín od pražské měšťanky Ludmily Laubské. 10. září 1714 pak prodala tento dům Marie Markéta svému švagrovi Janu Josefovi z Valdštejna za příznivých 4000 zlatých.¹³⁶ Mladá mnichovohradištská paní – bylo jí při převzetí poručnictví pouhých jedenadvacet let – si počínala ve správě majetku svého bratra navzdory tvrzení Josefa Pekaře¹³⁷ celkem zdatně, podařilo se jí odrazit útok věřitelů, kteří se sáпали na černínský majetek po smrti Heřmana Jakuba, a dokonce přikoupit některé menší statky (Dobříkov).¹³⁸ Podle Obnoveného zřízení zemského dosáhl šlechtic plnoletosti ve 20 letech, toho roku také končilo poručnické období a Marie Markéta předala svému mladšímu bratrovi spolu s alodiálními a fideikomisními statky také podrobné účetnictví uplynulých sedmi let popisující vše od placení kontribuce (šlechtického extraordinaria) až po soupis všech akvizic, které v uvedeném období provedla.¹³⁹ Téhož roku se mladý jindřichohradecký pán oženil v Bruselu s belgickou šlechtičnou Marií Isabelou Merode Westerloo, kterou si přivezl do jižních Čech.¹⁴⁰ Valdštejn mladého Černína nabádal k opatrnosti při výběru nevěsty a přiznával, že mu svazek s urozenou dcerou habsburského velitele Jana Filipa Evžena Merode Westerloo příliš neimponuje. Bral však vážně záľibu mladého Černína v cizích zemích¹⁴¹ i fakt, že se oženil na své kavalírské cestě, z níž se vrátil až roku 1719, kdy jej slavně vítal celý

¹³⁴ Srov. Ivo PECHÁČEK – Karel TRÍSKA, Státní oblastní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech, Praha 1959, fond: Černínská ústřední správa, s. 42.

¹³⁵ RAV, inv. č. 3054, sign. I-9/33, kart 9.

¹³⁶ RAV, inv. č. 2966, sign. I-6/B8. Také RAV, inv. č. 2952, sign. I-6/A51, obojí kart. 6.

¹³⁷ Dluh 0,5 milionu zlatých, s nímž přejímal František Josef Černín od své sestry správu rodinných statků, nebyl vzhledem k jejich celkovému výnosu (kolem 150 tisíc zlatých) ničím hrozivým. Bohužel se kvůli nehospodárnosti hraběte za několik let téměř ztrojnásobil a přivodil roku 1735 konkurz (činil tehdy 1,37 milionu zl.). Josef PEKAŘ, Kniha o Kosti, Praha 1998, s. 124.

¹³⁸ Tato smlouva datována 4. 5. 1714, prodávající Maxmiliána Přichovská, částka 17000 zlatých a 150 zlatých klíčného.

¹³⁹ Soupis všech akvizic SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů, Cizí rody – Waldstein, kart. 87, nefoliováno. Tato povinnost poskytnout veškerý účetní materiál byla zakotvena v zemském právu – srov. Jan KAPRAS, Poručenství nad sirotky v právu českém, Praha 1904, s. 43.

¹⁴⁰ Dva roky po smrti Františka Josefa roku 1733 se provdala za jeho mladšího bratra Františka Antonína, s nímž prožila čtyři roky manželstva. Zemřela až roku 1780... Dále Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 909.

¹⁴¹ „du bist verlobt in frembden ländern...“ RA Černínů, Cizí rody – Waldstein, kart. 87, 1.5.1717, nefoliováno.

Jindřichův Hradec. Jelikož znal dobře povahu svého svěřence, dával mu do manželského života cenné rady: „*dvě věci bych ti chtěl nabídnout: první je opravdové ... přátelství mezi námi dvěma, které nedopustí, aby ho někdo na světě rozdělil; ... druhou a ještě důležitější je, abys všechny ostatní lásky ponechal stranou, a své dokonalé ženě zůstal věrný. V opačném případě bys jednal proti Bohu a také by byla ohrožena celá tvá důvěryhodnost (Credit) a reputace.*“¹⁴² Vjezd do rezidenčního města ukončil de facto dobu Černínovy nezletilosti, de iure se dospělým stal už dva roky předtím.¹⁴³

František Josef z Valdštejna zemřel náhle 24. února 1722 ve věku nedožitých dvaadvaceti let. Jeho smrt změnila mnohé: kromě zajímavě se rozvíjející kariéry tohoto šlechtice (srov. kap. 4.2.) také spojenectví s Černínou. Karta se obrátila a v roli nedospělých jedinců potřebujících právní ochranu se ocitli oba Valdštejnovi synové František Arnošt a František Josef Jiří, poručnicí byla ustanovena jejich matka Marie Markéta a k ní jako asistence („*Assistenz-räthen*“) její švagr Jan Josef z Valdštejna a dále Karel Jáchym Breda a zemský podkomoří Václav Arnošt Markvart z Hrádku. Jak uvádělo zemské právo, mělo se jednat ze strany poručníků jednak o péči majetkovou, jejímž úkolem bylo zachovat stávající otcovský podíl oběma bratrům,¹⁴⁴ jednak o výchovu svěřených osob, jež má být nejen katolická, ale také přiměřená stavu co do výživy a přípravy na budoucí postavení ve společnosti.¹⁴⁵ Obnovené zřízení zemské umožňuje dodržování těchto zásad hlídat a ponechává zemským orgánům, v Čechách především zemskému soudu anebo přímo panovníkovi, možnost zakročit v případě, kdy poručník některý z výše zmíněných úkolů neplní.¹⁴⁶ V tomto případě bylo rozhodující svědectví rodiny, která byla po Bílé hoře významným korektorem poručnickovy vůle.

U Marie Markéty došlo smrtí jejího manžela ke změně v některých osobnostních rysech. Jak prozrazují její portréty pořízené po roce 1722, kdysi společenská šlechtična reprezentující slávu obou spřízněných rodů, Černínů i Valdštejnů, neodložila černý smuteční šat a začala hledat duchovní útěchu v kapucínském klášteře založeném nedaleko mnichovohradištského sídla jejím tchánem Arnoštem Josefem z Valdštejna. Pod vlivem

¹⁴² „dir nur zwey sachen auffß kräftigste recomendiren: die erste ist die unzertreunliche wahre freundschaft zwischen uns, welche nicht zu laßen wirdt, daß uns die ganze welt voneinander trenne ... die anderte sach ist die allerstärkste, damit du ja einmahl alle andere lieb auff seyten legest, undt deiner so wohlkommenen freyle beständig bleybst, in widrigen fall dieses nicht allein wider Gott gehandelt, sondern auch dein gantzer Credit undt reputation daran hafftet.“ Tamtéž.

¹⁴³ Srov. Jan KAPRAS, O zletilosti dle českého práva, Praha s.d.

¹⁴⁴ Kromě domény v boleslavském kraji se jednalo také o dva domy v Praze: Valdštejnský palác a valdštejnský dům na Starém Městě. Rozhodnutí Karla VI. o poručnictví uloženo v RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/3, kart. 30.

¹⁴⁵ Srov. Jan KAPRAS, Poručenství nad sirotky v právu českém, Praha 1904, s. 56.

¹⁴⁶ Srov. Jan KAPRAS, Dohled vrchnoporučenský v starém právu českém, Praha 1913, s. 18.

zdejšího kapucína Jana Marii (původním jménem Václav Vavřinec František Olitzer), jenž byl hraběčným zповědником od roku 1717 a jehož vliv nyní podstatně zesílil, se Marie Markéta stala exaltovanou katolickou misionářkou, která neváhala obětovat energii i nemalé prostředky četným církevním organizacím. Nebylo jistě náhodou, že se jednalo zejména o financování kapucínských podniků, k němuž docházelo jak na mnichovohradištském panství (vrcholné období zdejšího kláštera spojené s výstavbou kaple sv. Anny), tak i v Praze (fundace kostela Narození Páně v pražské Loretě, štědré dary arcibiskupskému semináři a konviktu sv. Bartoloměje, popř. založení kostela Panny Marie Bolestné u alžbětinek Na Slupi¹⁴⁷). Finance plynoucí na zbožné projekty, z nichž nejvýznamnější a také nejnákladnější byla obnova farní sítě na mnichovohradištském panství, byly čerpány pochopitelně z valdštejnských peněz, jež měla Marie Markéta spravovat v zájmu svých synů.¹⁴⁸ Není proto divu, že tyto aktivity vzbudily velmi brzy odpor jejího švagra Jana Josefa, jemuž mentalita finančního experta velela nastoupit cestu přímé konfrontace s rozhazovačnou příbuznou¹⁴⁹, aniž by se to negativně dotklo například vztahu s jejím bratrem Františkem Josefem Černínem, s nímž si nadále vyměňoval dopisy o zhoubnosti enormního daňového zatížení českých zemí.¹⁵⁰

Nepřátelství mezi Janem Josefem z Valdštejna a jeho švagrovou bylo nejspíš staršího data, neboť z dopisů mladé vdovy je patrné zděšení, které v ní vzbudilo Valdštejnovu jmenování spoluporučníkem. Jelikož se však jednalo o součást poslední vůle jejího manžela, mohla proti rozhodnutí zemského soudu (a potažmo panovníka) vznést pouhý protest bez naděje na úspěch.¹⁵¹ Obvinění poručnice ze zanedbávání svěřených povinností na sebe nenechalo dlouho čekat, Jan Josef začal mohutnou ofenzivu hned roku 1723: „*výchova těchto dětí (myšlení oba malí Valdštejnové – pozn. JH) je výchovou matky zcela zničena a měla by být odejmuta a dána mně jako mužskému dědici, kterému leží na srdci, protože já jakožto nejbližší příbuzný se nestarám o nic jiného než o tyto své synovce, aby byli patřičně vzděláni a mohli být dobrými služebníky Jeho Milosti císařské a královské, našemu nejmilostivějšímu zeměpánu a dědičnému vládcu, i nejdražší vlasti.*“¹⁵² Duchcovský a křivoklátský pán si dělá

¹⁴⁷ O vztahu Marie Markéty k alžbětinkám dále RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/12, kart. 30. Zde také rozpis částek, které věnovala od roku 1724, zejména na stavbu kostela.

¹⁴⁸ V období 1710-1717 podobně dávala štědré dary kapucínům ze svěřeného majetku svého bratra, tedy z černínské pokladny (roční příspěvek pražské Loretě).

¹⁴⁹ Hlavní mezníky celého sporu byly načrtnuty Josefem V. ŠIMÁKEM, Máti kapucínů, in: Od pravěku k dnešku II., Praha 1930, s. 163-183.

¹⁵⁰ Srov. Jan MUK, Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské, Praha 1931, s. 149.

¹⁵¹ RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31.

¹⁵² „erziehung dieser Kinder der Mutter hinwiederumb gänzlich eingeraubet und mit benohmen wird, welches mir als einen männlichen Erben habenden umb soviel mehr zu Herzen gehet, weilen ich qua proximus agnatus hierbey nichts anderes als diese meine Vettern, ihrer geluhrt gemäss zu erziehen, und so wohl zu

celkem oprávněné starosti o budoucí osud valdštejského domu, tuší, že sám nebude obdařen mužskými potomky. Jeho synovci jsou tak jedinou nadějí, jak zachovat pozice rodu účastí na veřejné správě buď ve dvorských nebo zemských službách.¹⁵³

Zcela konkrétní příležitost k útoku pak dostal Jan Josef, když Marie Markéta odmítala poslat své dva syny na kavalírskou cestu. Tehdy se svou stížností uspěl a česká dvorská kancelář dekretem z 29. září 1723 přikázala, „*aby starší ihned odtud odjel do Lovaně kvůli studiu práva soukromého i veřejného ... a po dvou letech odtud do Utrechtu a Luneville, odkud má podat české dvorské kanceláři písemnou zprávu. Mladší oproti tomu v ten samý čas s dobrým hofmistrem se má odebrat do Salcburku studovat filozofii.*“¹⁵⁴ Oba mají přitom udržovat pravidelný korespondenční styk s matkou. Je to poprvé, kdy panovník prostřednictvím svých úřadů zasáhl do tohoto sporu, vymezil dokonce velikost doprovodu obou Valdštejnů i částky, které mají být za účelem jejich kavalírské cesty vynaloženy (5000, resp. 4000 zlatých). Marie Markéta však rozhodnutí ignorovala, vymlouvala se na nedostatek kvalitních hofmistrů,¹⁵⁵ a tak Jan Josef na konci listopadu 1723 píše prosebný dopis novému nejvyššímu kancléři Františku Ferdinandovi Kinskému, s nímž ostatně neměl nejlepší vztahy, aby zakročil.¹⁵⁶ Přes Kinského ujišťování však nedojde ani rok poté k pokroku a Jan Josef svůj apel několikrát zopakuje.¹⁵⁷ Zároveň označuje za viníka „*špatné poručnické správy*“ i „*despotické a skandální vlády takzvaného duchovního otce Jana Mariu.*“¹⁵⁸ K zamezení „*den ode dne větší ostudy*“ prosí Kinského o intervenci u císaře a dává mu k dispozici svého agenta Schmidta, jenž mu má podat všechny potřebné informace ústně. K výrazné změně však nedošlo i proto, že Kinský s řešením rodinných potíží svého konkurenta zrovna nespíchal. Daleko schůdnější cesta, jak vyřešit nepříjemné „*scandalum publicum*“, se ukázala být přes vicekancléře Viléma Albrechta Krakovského z Kolovrat, jenž se díky rodinnému spříznění

allerunterthänigsten diensten ihro kay[serlichen] und kön[iglichen] may[estät] unseres allergnädigsten Landfürsten und Erbherrens als zu nutzen des wehrlisten Vatterlandes zu qualificiren, gesucht habe.“ Tamtéž, fol. 100-104, Jan Josef hraběti Stürgkovi 15.12.1723.

¹⁵³ „daß sie [synovci] weder zu ihro may[estät] diensten, noch dem Publico zu nutzen gebracht werden können. Mithin weilen auch ich mit keinen männlichen erben gesegnet bin, die durch soviel jahr her continuirte series unser familie sowohl in hoff als landdiensten mit mir auslöschen dörfte.“ RAV, inv. č. 3473, sign. II-20-XVIII, kart. 47, fol. 4-5, Jan Josef Vilému Albrechtovi Krakovskému z Kolovrat 25.3.1722.

¹⁵⁴ „der ältere ... gleich von hier auf Löwen ad studium juris, tam privati quam publici für jetzo gehen, nach zweien Jahren ... der ältere so dann weiter auf beiden, Utrecht oder Luneville, oder wohin sonsten etwa zu verschickten wäre, bey ihro may[estät] memorialiter zu handen dieser dero kön[iglichen] böhm[ischen] Hofkanzlei gehorsambt ermelden. Der jüngere hingegen gleichfalls zeit einem guten Hofmeister ... für jetzo nacher Salzburg ad Philosophiam sich begeben.“ RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 94-99.

¹⁵⁵ Jan Josef sháněl doporučení na jednotlivé hofmistry sám (roku 1724 mu hrabě Czobor doporučoval jakéhosi Karla Josefa Filleta). Všechny návrhy však jeho švagrová odmítala. Tamtéž, fol. 141-142.

¹⁵⁶ Tamtéž, fol. 108-109.

¹⁵⁷ Tamtéž, fol. 131, 26.9.1724.

¹⁵⁸ Tamtéž, fol. 132: „ich wider die üble administration der Vormundschaft über meine Vettern despotisch und scandalösen regierung des sogenannten geistlichen Vatters Patris Capucini Jean Marie ... gebeten [habe].“

s Valdštejnův stal hlavním kontaktem Jana Josefa v české dvorské kanceláři.¹⁵⁹ Jestli František Arnošt odjel na kavalírskou cestu nebo ne, není zřejmé, pravděpodobné je, že ji v úsporné podobě prodělal až v letech 1726-1727 cestou do německého Donaueschingenu, kam odjel žádat o ruku své vyvolené.

Marie Markéta se snažila prezentovat Jana Mariu svým synům jako dobrotivého děda,¹⁶⁰ jenž se u ní přimlouvá v nejrůznějších záležitostech ve prospěch některého z mladých Valdštejnů. Ta samá postava byla naopak jejich strýcem demonizována¹⁶¹ a v této kampani proti kapucínovi pomáhal Janu Josefovi i hradištský děkan Jiří Fiala, který viděl v kapucínském klášteře nekalou konkurenci. Nepomohlo ani to, že Fiala pomluvil kapucína u guardianu jeho řádu¹⁶² – naopak: situace se zkomplikovala tím, že v květnu 1726 povolil papež Janu Mariovi porušit přísnou klauzuru kapucínských zdí a pobývat s hraběnkou na zámku; hraběnka dostala téměř současně povolení čtyřikrát do roka absolvovat v klášteře oběd s celým jeho osazenstvem.¹⁶³ To však již dříve na svého protěžovaného spolubratra žárlilo, a tak se začínají množit udání sepsaná samotnými hradištskými mnichy a tato udání se dostala dokonce až do Říma. Marie Markéta však svého oblíbence kryla; českému provinciálovi, jenž měl celou záležitost prošetřit, navíc poslala do Jihlavy 100 zlatých (rok 1721). Střídmá kapucínská výchova, kterou oba mladí Valdštejnové procházeli, se setkávala se strýcovou nevolí. Ačkoli je otázkou, do jaké míry si Jan Josef přikrášloval své svědectví o neutěšených poměrech na Mnichově Hradišti, je nepochybné, že vliv Jana Marii výrazně převážil nad potřebou reprezentace i výchovy budoucích aristokratů, jež by odpovídala jejich postavení.

Samozřejmě zůstává otázkou, do jaké míry je možné brát vážně vyjádření některých hradištských služebníků, kteří byli částečně jako špehové placeni Janem Josefem, částečně se jednalo o propuštěné osoby, které měly na nesmlouvavou Marii Markétu i na jejího zpovědníka zlost. Přesto nelze jejich svědectví o bití mladých Valdštejnů i o jejich otrhaných šatech brát zcela na lehkou váhu. Důvodem potvrzujícím nedobré vztahy uvnitř nejužší rodiny Marie Markéty je zášť, s jakou její nejstarší syn žaloval po dosažení plnoletosti svou

¹⁵⁹ Tamtéž, fol. 198: Jan Josef z Valdštejna si stěžuje Kolovratovi, že poručnice mu nepředkládá účty ke kontrole, a že „die Vormünderin nichts anderes suchet, als ihre Kinder zu hintergehen.“

¹⁶⁰ Srov. pozn. 34 v této kapitole.

¹⁶¹ Jednu z pomluv zachytil i Jan MUK, Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské, Praha 1931, s. 120 an., když Janu Mariovi vkládá do úst větu, kterou měl pronést u slavnostní tabule, že „není větších zlodějů než jsou Češi“. Nato měl František Josef z Valdštejna ukončit stolování.

¹⁶² Dalším zdrojem pomluv měla být jakási komorná, které Marie Markéta po intervenci Jana Marii zakázala sňatek s jejím milým a propustila ji. Srov. Josef V. ŠIMÁK, Máti kapucínů, s. 171. Podobně bývalý štolmistr na Hradišti jménem Ignác Šašek, který se ucházel o práci u Jana Josefa, se stal vydatným zdrojem často dosti pochybných informací o fungování podivného svazku mezi Marií Markétou a jejím zpovědníkem.

¹⁶³ RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/7, kart. 30.

poručnici. Žaloba právě dospělého svěřence proti poručníkovi pro špatné hospodaření byla umožněna zemským právem, v praxi se však vyskytovala jen zřídka, natož pokud tím poručníkem byla vlastní matka.¹⁶⁴ Mladý František Arnošt vznesl žalobu proti Marii Markétě těsně po dosažení dospělosti, a to v souvislosti s majetkovým vypořádáním mezi ním a jeho bratrem, za něhož Marie Markéta stále vystupovala jako plnomocná poručnice. Nyní se totiž ukázalo, jak velké dluhy matka plná náboženského zápalu nadělala: dlouhý soupis věřitelů obsahuje kromě tradičních lichvářů, církevních institucí a členů české aristokratické společnosti také kostelní (zádušní) jmění z vlastních panství i půjčky jiných členů valdštejnského rodu v čele s Annou Kateřinou, jejíž pohledávka činila 60000 zlatých. Celkové zadlužení přesahuje 1,1 milionu zlatých a za jeho rozpisem následuje ihned odhad statků mnichovohradištské primogenitury, jenž činil ve stejné době 2,43 milionu.

Zadlužení pohybující se okolo poloviny odhadní ceny panství bylo pádným argumentem, který hodlal Jan Josef použít proti své švagrové v zájmu Františka Arnošta. Byl to tedy on, kdo najal jednoho z nejvýznamnějších tehdejších advokátů Václava Xavera Neumanna z Puchholze, „protože synovec nemá v celé věci zkušenost a ani se proti své matce nechce do celé záležitosti vměšovat.“¹⁶⁵ Aby dodal Jan Josef svědectví svého synovce na vážnosti, podařilo se mu prosadit ho téměř v zápětí na post nadpočetného rady pražského apelačního soudu (květen 1727).¹⁶⁶ Ani Marie Markéta nemlčela a snažila se kontrovat obviněním svého syna z nedostatečné úcty k majestátu plnomocné otcovské poručnice a matky.¹⁶⁷ Zapojením sítě známých a přátel však celá nechutná záležitost získávala charakter veřejného skandálu, který – jak si obě strany uvědomovaly – poškozoval dobré valdštejnské jméno. Také proto nakonec matka svolí k fürstenberskému sňatku, ačkoli považovala náklady na celou svatbu i na doprovod do Donaueschingenu za zbytečně vyhozené peníze. Ve svém rozhořčení nezapomene ani na Jana Josefa, kterého považuje za původce všeho zlého, dokonce sepsala memoriál pro císaře, v němž uvádí, že pokud by její nejstarší syn zůstal od

¹⁶⁴ Srov. Jan KAPRAS, Dohled vrchnoporučenský v starém právu českém, Praha 1913, s. 18.

¹⁶⁵ „weil Vetter aber von dieser Sache keine Erfahrung hat, und selber gegen seiner für Mutter nicht ermissen wollte.“ RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 27.

¹⁶⁶ Sezením ihned za Františkem Michaellem z Martinic. RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 52, 4.5.1727. Následuje císařské povolení opustit zemi na 5 měsíců a řada děkovných dopisů poslaných Františkem Arnoštem Janu Josefovi.

¹⁶⁷ V dopise Markvartovi z Hrádku častuje svého syna přívlastky „falešný“ (falsch) a „prolhaný (lügenhaft) a prosí ho, aby se snažil zamezit šíření pomluv proti její osobě (Kleweteten). Odmítá posílat svému synovi peníze i viktualie, kam podle slov uražené matky přijede stejně jen tehdy, když se bude jednat o dělení statků („...daß er nicht in Böhmen kommen sollte, bis zur Teilung und fahret weiter fort.“). Také vypočítává všechny kroky, v nichž František Arnošt projevil záporný vztah k její osobě (den grausamben Despect). Tamtéž, fol. 146-149.

svého strýce separován, vyvinul by se z něj docela jiný člověk.¹⁶⁸ Zachován zůstal i dopis Františka Arnošta matce, v němž se snaží vysvětlit všechny půjčky, svou říšskou svatbu (za svolení děkuje) i důvod odjezdu z rodinného sídla: „*chtěl bych použít své skromné vlohy k splnění přirozené povinnosti našemu nejmilostivějšímu dědičnému pánovi a použít je ve službách ... zemskému dobrému po vzoru svého zesnulého otce a vážených předků ... a takovým způsobem se kvalifikovat, abych zmíněnou cestu mohl nastoupit.*“¹⁶⁹ Dopis však pokračuje obviněním matky z toho, že brání jeho kariéře, a odhodláním ujmout se co nejdříve svého majetku. Také v odpovědi si Marie Markéta nebere servítky, opouští zdvořilý styl a roztřesený rukopis dokládá vnitřní pohnutí, s nímž píše následující řádky: „*ty nehodný synu, jak můžeš se svou matkou zacházet tak zrádně, všechno jsem ti věrně dávala a nechávala projevovat úctu. To, jak si nakonec stojí zboží, i to, jak bude rozděleno, nebude znamenat újmu ani jednomu, ani druhému* (myšlen bratr František Josef Jiří – pozn. JH). *Kolik zůstane každému dluhů, také souvisí s tím, jak budeš ty vést svou nynější domácnost. ... Ty jsi svůj neslýchaný podvod veřejně prezentoval během své přítomnosti v Praze ... a k vyřízení zmocnil svého strýce. O! Nešťastníku, zapomněl jsi, že tvůj zemřelý otec nechtěl, aby se stal mým pomocníkem, aby to nevedlo k pohromě. ... Tedy ti musím říci, že tvůj milovaný strýc, nejvyšší maršálek, mě již 22 let pronásleduje...*“¹⁷⁰ Stejně emotivně píše o přerušení kontaktů jak se synem, tak se švagrem, a mluví také o spiknutí, které Jan Josef připravil s pomocí důvěřivého synovce a pomstychtivých žárlivých služebníků i lidí z jejího okolí. Zároveň nabádá Františka Arnošta k usmíření s Janem Mariou a k jeho hmotné podpoře (!), na niž naléhá i v souvislosti

¹⁶⁸ „Es wäre ihr umb ein memorial an ihro may[estät] zuthun, und darinnen vorzustellen, wie die so hochgesuchte auferziehung ein der ganzen welt lächerliches Ende genommen und falls die sache bey ihr geblieben wäre, würde sie ganz einen anderen Menschen aus ihm gemachet haben. Vetter hier Vetter her, Mutter bleibete doch Mutter und wann die Kinder in elend kommet, so thäten sich die Vetter excusiren.“ Extrakt z dopisů Markvartovi z Hrádku, tamtéž.

¹⁶⁹ „... die mir gegen meinen allernädigsten Erbherrn angeborne Pflicht mich dahin anweiset, meine geringe Talenta demnebst zu dessen allerhöchsten diensten und des Landes Besten, nach dem Exempel meines gottseligen Herrn Vatters und hohen angehörigen, ... anzuwenden, und mich gleich jetzo dahin zu qualificiren, womit ich der mahl einstens in certo vestigia treten könne.“ František Arnošt Marii Markétě z Vídně 30.11.1726, fol. 152-153.

¹⁷⁰ „Du unwürdiger Sohn, wie hast du können mit deiner Mutter so verrätherisch umbgehen, ich habe dir alles treulich erzeuget und erzeigen lassen, wie ender gütter stehen, was ein jedes, auswurf und wie ambesten künthen zerteilet werden, das weder einen noch dem anderen soll ein unrecht geschehen und auch darbey wieviel einen jeden werden schulden bleiben, auch abgeredet, wie du sollest dein Haus führen ... Du aber deine unerhörte Losheit, bis solang zu Prag geblieben, bis du endlich, die von so viel Jahren angestimmte Verrätherei wider mich fast öffentlich an das Luft geben. Nemblich: du hast nicht allein alle diese Sachen, den Vetter Kern eröffnet, sondern die mir gegebene schriftliche Versicherung vernichtet, ... deinen Vettern zum völligen gevollmächtigten in dieser Sache gemachen. O! Unglückseeliger Kundt, fast dann vergessen, wie dein Vatter seel[iger] hat nicht gewolt, daß er soll mein Assistent sein, zu vergütten, daß er mich nicht Plagen solle. ... darauf lehne von mir, daß dein so lieber Vetter, der Landmarschall aus Böhmen, als mein 22jähriges Verfolgen ... kann.“ Tamtéž, fol. 156-157, 23.1.1727. Současně s tímto dopisem odchází z Hrubé Skály i dopis Jana Marii určený také Františku Arnoštovi, ve kterém znovu píše, že navzdory všem pomluvám se snažil prosazovat jeho fürstenberský sňatek (tamtéž, fol. 158-164).

se zhoršující se vlastní nemocí. Ta ji nakonec skolila o rok a půl později: Marie Markéta zemřela na Komorním Hrádku 4. července 1728 nedlouho po svém kapucínském zpovědníkovi. Brzká smrt, jejíž příčinou byla pravděpodobně růže v levé noze, ji sice ušetřila zahájení jistě trpkého procesu proti vlastnímu synovi, na druhé straně ji zastihla ve chvíli, kdy nepřátelství vůči příbuzným dosáhlo vrcholu. Přerušené styky s nimi vedly k pomalému umírání v osamění, v kterém se jí věnovaly jen sestry alžbětinky. V jejich hrobce na Hradčanech byla pohřbena poté, co její tělo absolvovalo smuteční průvod z Chocerad.

Jedním ze sporných bodů, jež se výrazně podepsaly na konfliktu mezi matkou a synem (resp. švagrem Janem Josefem), byl již několikrát zmíněný fürstenberský sňatek mladého Františka Arnošta. Fürstenberkové patřili k nejvýznamnější říšské šlechtě a jejich rodokmen sahá hluboko do 11. století, kdy ještě jako hrabata z Urachu obývali švábskou tvrz Hohenrauch.¹⁷¹ Od Rudolfa I. Habsburského obdrželi roku 1283 přízvisko „Fürstenberg“, a tím došlo k definitivnímu ustavení nového šlechtického rodu. Jejich oddělení od původního rozrodu i bájná účast na křížových výpravách tvoří paralelu k nejstarší valdštejnské historii. Mohutné rozvětvení, k němuž došlo v následujících staletích, nic nezměnilo na tom, že jádro fürstenberských držav zůstávalo v jihozápadním Německu.¹⁷² Centrálním bodem se stal od konce 15. století Donaueschingen, ležící severozápadně od Bodamského jezera. Dalším typickým rysem Fürstenberků byl v rodě převažující katolicismus, který jim dovoľoval nejen obsazovat významné církevní úřady v rámci nesekularizované Říše, ale také vazbu na císařský dvůr. I proto se zraky tohoto rodu upínaly k rakouským zemím, kde jim roku 1606 připadlo sňatkem vdovy po oblíbenci císaře Rudolfa II. Wolfgangu Rumpfovi s Fridrichem z Fürstenberka panství Weitra (Vitoraz).¹⁷³ Od chvíle, kdy měli v Horních Rakousích na strategicky výhodném místě mezi jihoněmeckými državami, Prahou a Vídní svou rodovou základnu, nebránilo Fürstenberkům nic ve dvorské a zejména ve vojenské kariéře. Zakladatelem rodového věhlasu v prostředí habsburského dvora byl Vratislav z Fürstenberka. Jeho matkou byla Alžběta, dcera Vratislava z Pernštejna, po kterém zdědil mladý Fürstenberg křestní jméno.¹⁷⁴ Působil ve vojsku Ambrosia Spinoly v Nizozemí, kde se stal komorníkem

¹⁷¹ Srov. Albrecht P. LUTTENBERGER, *Das Haus Fürstenberg vom frühen Mittelalter bis ins 19. Jahrhundert*, in: Erwein H. Eltz-Arno Strohmeyer (ed.), *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa*, Korneuburg 1994, s. 1-38; ze starší literatury Sigmund RIEZLER, *Geschichte des Fürstlichen Hauses Fürstenberg und seiner Ahnen bis zum Jahre 1509*, Tübingen 1883.

¹⁷² Centralizaci fürstenberských držav v průběhu 16. století zejména za Jáchyma z Fürstenberka (správa držav v letech 1559 až 1598) ukázal Ronald ASCH, *Verwaltung und Beamtentum. Die gräflich fürstenbergischen Territorien vom Ausgang des Mittelalters bis zum schwedischen Krieg 1490 bis 1632*, Stuttgart 1986.

¹⁷³ Dále Friedrich EDELMAYER, „Manus manum lavat“. *Freiherr Wolf Rumpf zum Wielroß und Spanien*, in: *Tamtéž*, s. 235-252, zejména s. 250-252.

¹⁷⁴ Jednalo se o dvě linie pojmenované podle svých původních sídel heiligenberská (z ní pocházel Fridrich), jež se posléze usadila ve Weitre, a kinzigtská, jejímž členem byl Albrecht, otec Vratislava z Fürstenberka.

arcivévody Albrechta, a potom byl činný jako jeho diplomat u falckraběte rýnského a v Sasku. Jeho služeb však začal záhy využívat také císař Matyáš, který jej poslal jako svého vyslance do Francie (1619) a posléze do Španělska. Po návratu byl Ferdinandem II. jmenován do tajné rady a roku 1622 na něj čekal post prezidenta říšské dvorské rady. Jako přívrženec Jana Oldřicha z Eggenberku udržoval úzké styky také s valdštejsko-harrachovským uskupením a navázal příbuzenské vztahy jak s Harrachy, tak s Lobkovici.¹⁷⁵ Podobně aktivní byl ve vztahu k české šlechtě také Vratislavův bratr Kryštof, který byl dokonce roku 1603 přijat po sňatku s Dorotou ze Šternberka do stavu českých pánů. Kryštof se také na rozdíl od svého bratra stal zakladatelem širokého potomstva soustředěného do dvou větví: starší Fürstenberg-Meßkirch a mladší Fürstenberg-Stühlingen. Kryštofův starší syn Vratislav (II.) zůstává etablován ve středoevropském šlechtickém prostředí, o čemž svědčí i dopis z 30. října 1637, v němž prosí o pomoc u vídeňského dvora Maxmiliána z Valdštejna. K žádosti přikládá pro svého patrona také „troje hodinky s ocelovými krabičkami, dvojce ... pro nejvyššího purkabiho (Adama ml. z Valdštejna – pozn. JH) a jedny pro pana Maxa.“¹⁷⁶ Ani jeho mladší bratr Fridrich Rudolf neztratil kontakt s českým prostředím, po své tetě Františce Hippolitě získal majetek na Moravě (Dačice)¹⁷⁷, roku 1642 od Ferdinanda III. velký palatinát a na konci své zářné vojenské kariéry i hodnost nejvyššího polního zbrojmistra.

Zatímco starší heiligenberská linie se postupně vzdalovala od císařské politiky a aféra jejího člena Viléma Egona řádně zamávala v 70. letech 17. století vídeňským prostředím (i kariérou Václava Eusebia z Lobkovic...),¹⁷⁸ obě mladší linie vázané na české a moravské prostředí setrvaly věrné habsburskému domu. Klíčovou postavou poloviny 17. století byl pro rodové poměry viceprezident říšské dvorské rady Froben Maria z linie Fürstenberg-Meßkirch. Jeho angažmá ve Vídni otevíralo dveře mladým příbuzným, kteří v rámci své kavalírské cesty navštívili habsburskou monarchii a obzvláštní zájem jeví o Prahu.¹⁷⁹ Všichni čtyři jeho synovci absolvovali pražskou klementinskou kolej, kde nejzdatnější z nich Froben Ferdinand obhájil roku 1679 disertaci před zraky předních českých aristokratů, mezi

¹⁷⁵ Srov. Henry Frederick SCHWARZ, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Cambridge-Harvard 1943, s. 232-233.

¹⁷⁶ VS Křivoklát, inv. č. 249, sign. SA A 90.

¹⁷⁷ Františka Hippolita z Fürstenberka byla manželkou Lva Buriana Berky z Dubé. Toto je pravděpodobně cesta, kterou se dostaly do fürstenberského archivu na Křivoklátě některé dokumenty ze zaniklého rodinného archivu Berků z Dubé.

¹⁷⁸ O „zrádných“ tendencích heiligenberských Fürstenberků dále Max BRAUBACH, *Max Wilhelm von Fürstenberg (1629-1704) und die französische Politik im Zeitalter Ludwigs XIV.*, Bonn 1972. Francouzi dosazovali členy tohoto rodu na přední pozice v Porýní (např. jako duchovní knížata) a dobová publicistika jim vzhledem k častému rodovému jménu přisoudila označení „Egonisten“, což mělo evokovat jejich sobecké zájmy (Egoisten).

¹⁷⁹ Srov. Esteban MAUERER, *Südwestdeutscher Reichsadel im 17. und 18. Jahrhundert*, Göttingen 2001, s. 32 an.

nimiž nechyběli ani arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna a čerstvě se z Anglie navrátil Karel Ferdinand z Valdštejna. S jeho synem Karlem Arnoštem již předtím absolvovali Meßkirchští výlet z Prahy do Drážďan.¹⁸⁰ Zhruba ve stejné době (22. srpna 1679) pak došlo k prvnímu příbuzenskému spojení mezi oběma rody, byť se jednalo o svazek nepřímý: toho dne byl před nově zhotoveným hlavním oltářem kostela Povýšení sv. Kříže v Bělé pod Bezdězem uzavřen sňatek mezi Arnoštem Josefem z Valdštejna a Marií Annou, rozenou Kokořovskou z Kokořova, vdovou po Maxmiliánu Josefovi z Fürstenberg-Heiligenberku.¹⁸¹ Studia v Praze, jejichž součástí byla i výuka češtiny, absolvovali po Meßkirchských i jejich příbuzní ze stühlingenské linie (zaznamenáni jsou u pražských minoritů), kteří se měli v české kotlině v budoucnu usadit. Froben Ferdinand se stal klíčovou postavou císařské politiky v Říši první poloviny 18. století: poté, co jej strýc prosadil do říšské dvorské rady, zastával v letech 1714 až 1721 úřad přísedícího komorního soudu ve Wetzlaru a kontinuálně v letech 1725 až 1735 dokonce post principiálního komisaře na stálém sněmu v Řezně. Význam této osobnosti současná historiografie teprve odkrývá, a to v souvislosti s teorií Volkera Presse o nepřímé moci císařské v Říši po třicetileté válce.¹⁸² Spolu se svým stühlingenským příbuzným Prosperem Ferdinandem obdržel za věrné služby císaři roku 1716 říšský knížecí titul a upevnil rodové spříznění vzájemnými nástupnickými dohodami zdůrazňující primogeniturní dědění (1699, 1701, 1715), které měly v průběhu 18. století přinést stühlingenské větvi usedlé v Čechách po vymření obou zbývajících linií ohromné říšské statky. Jelikož Prosper Ferdinand zemřel poměrně záhy, pomáhal v duchu rodinné tradice jeho malému synovi Josefu Vilémovi strýc Antonín Maria a meßkirchský příbuzný Froben Ferdinand.

Právě tito dva šlechtici měli rozhodující slovo ve sňatkové strategii fürstenberského rodu. O jeho propojení s Valdštejnou se rozhodlo již roku 1722 a iniciativa, jež měla završit dlouhodobé sblížování obou rodů, se zrodila pravděpodobně v hlavě Jana Josefa z Valdštejna. K navázání kontaktů použil tento ambiciózní šlechtic významného dvořana Karla VI. Lothara Josefa z Königsegg, který již delší dobu fungoval jako Valdštejnova vídeňská spojka. Königseggova sestra Sofie totiž byla matkou Josefa Viléma z Fürstenberka, o jehož ruku mělo jít v první řadě. Valdštejn nabízel ruku své jediné dospělé dcery a univerzální dědičky obrovského alodiálního majetku Marie Anny a oba Fürstenberkovi poručníci velmi rychle na nabídku přistoupili a sami se začali angažovat, aby stühlingenská linie získala v Čechách

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 41.

¹⁸¹ RAV, inv. č. 5274 – Výpisy z knih města Bělá o Arnoštu Josefovi z Valdštejna.

¹⁸² Např. Volker PRESSE, Die kaiserliche Stellung im Reich 1648-1740. Versuch einer Neubewertung, in: Georg Schmidt (ed.), Stände und Gesellschaft im Alten Reich, Stuttgart 1989, s. 51-80. Od konce 80. let došlo k prohloubení této teze jednak v díle Volkera Presse, jednak u jeho následovníka Georga Schmidta.

inkolát.¹⁸³ Začátkem dubna se mladý Josef Vilém vypravil na cestu do Čech, kde jej kromě valdštejnské nevěsty měl čekat také Froben Ferdinand z Fürstenberka. O tom, že to nebyl první kontakt mladého Fürstenberka s valdštejnským prostředím, svědčí i fakt, že mu již roku 1722 nechal upravit Jan Josef ve svém malostranském paláci apartmá, aby zde mohl v případě nutnosti přebývat.¹⁸⁴ Svatba se konala v Praze 1723, tedy v době, kdy v souvislosti s českou korunovací Karla VI. zde byli přítomni přední aristokraté z habsburské monarchie, z Říše i ze zahraničí, čímž spojení obou rodů dal Jan Josef téměř mezinárodní rozměr.¹⁸⁵ Tím udělal první krok k propojení obou rodů, které zvyšovalo valdštejnskou prestiž a Fürstenberkům dávalo naději na získání českých statků. Fürstenberkové i v průběhu 18. století udržovali s Valdštejnými přátelské vztahy.¹⁸⁶ Nezapomněli, že to byl Jan Josef z Valdštejna, kdo díky své síti kontaktů převzal administrativně náročné zařizování fürstenberského inkolátu v Čechách,¹⁸⁷ neboť se předpokládalo, že přes Marii Annu přejde na Fürstenberky alodiální část jeho ohromného jmění.¹⁸⁸ Inkolátní řízení bylo v tomto případě skutečnou zvláštností: knížata přeci jen nežádala o přijetí do české stavovské obce každý den. Velkou radost z nového spojení neprojevovali jen valdštejnští agenti, kteří včasnou gratulací zvyšovali svůj kredit u Jana Josefa z Valdštejna¹⁸⁹, ale také osoby s nimi spřízněné, například Alois Tomáš Raimund z Harrachu.¹⁹⁰ O tom, jak si Valdštejn svého nového zete vážil (v dopisech ho nazývá „*mein Prinz*“), svědčí péče, kterou mu věnuje: tráví s ním v prvních týdnech po svatbě velké množství času, Fürstenberg je častým hostem na Duchcově, v Lánech i v pražském paláci, kde jej tchán uvádí postupně do české aristokratické společnosti. Dobré

¹⁸³ RAV, inv. č. 3466, sign. II-20-XI, kart. 47, fol. 1-2; Königsegg Valdštejnovi 18.7.1722 – Königsegg upozorňuje na nutnost schválení sňatku císařem.

¹⁸⁴ Zpráva o cestě tamtéž, fol. 23-24. Srov. také zprávu o jeho účasti na slavnostech v Nižboře v červenci 1722 (informuje Jan Josef Königsegg tamtéž, fol. 39-40).

¹⁸⁵ Srov. seznam lidí pozvaných na hostinu, kterou pořádal Jan Josef u příležitosti korunovace ve svém pražském paláci – RAV, inv. č. 3428, sign. II-18-IX, kart. 45, fol. 39-44 (kromě Fürstenberka přítomni také kníže Schwarzenberg, moravský hejtman Kounic, Leopold Vilém z Valdštejna i hrabě Oropesa).

¹⁸⁶ Jedním z jejich produktů byl i slavnostní dar výpravného valdštejnského diplomatáře, který daroval Karel Egon I. z Fürstenberka litoměřickému biskupovi Emanuelu Arnoštovi z Valdštejna. Dnes uložený v RAV, inv. č. 255.

¹⁸⁷ O nutných náležitostech při zařizování inkolátu dále Bohumil BAXA, *Inkolát (a indigenát) v zemích Koruny české od roku 1749-1848*, Praha 1908, s. 1-19.

¹⁸⁸ Dopis agenta Hama Janu Josefovi z Valdštejna z 18.7.1723, že se informoval u české dvorské kanceláře o pravidlech a taxách při inkolátním řízení. RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 219-221; o zaplacení inkolátní taxy fol. 419.

¹⁸⁹ Nejen valdštejnští služebníci, ale i většina české šlechty věděla, že konstruktérem svazku byl Jan Josef, kterému byly adresovány (na rozdíl od Marie Markéty) blahopřejné dopisy. Mezi osobnostmi, které nechyběly mezi gratulanty, se objevilo kromě příbuzných z obou rodů velké množství Rotalů, ředitel císařských staveb Gundakar z Althannu, komtur a budoucí velkopřevor řádu maltézských rytířů Gundakar Poppo z Ditrichštejna nebo milánský místokrál Jeroným Colloredo. I z tohoto vzorku lze usoudit, jak byla široká společenská síť Jana Josefa z Valdštejna. VS Křivoklát, inv. č. 490, sign. SA F 102.

¹⁹⁰ RAV, inv. č. 3464, sign. II-20-IX, kart. 47, fol. 175-176, 22.4.1723.

vztahy s mladým párem se odrážejí i ve Valdštejnově korespondenci, například když na podzim 1723 novomanželé poprvé společně odjedou na delší čas do Říše.¹⁹¹

Josef Vilém se brzy projevil jako velmi uvážlivý hospodář racionalizující správu jak svých českých, tak i říšských statků. Na panství Křivoklát zděděném po Valdštejnech¹⁹² a stejně i na říšských državách s centrem v Donaueschingenu zaváděl manufakturní provozy, osobně zasahoval do řízení svých panství a přes neustálé pendlování mezi rodovými majetky si zachovával přehled o dění v obou částech své domény.¹⁹³ Zároveň se stal spolu se svým zetěm konstruktérem druhého kroku, který měl upevnit již existující příbuzenské vazby, a tím byl sňatek Františka Arnošta z Valdštejna, „nezdárného syna“ Marie Markéty (jež měla se sňatkem zpočátku problém...), s nejmladší sestrou Josefa Viléma Marií Alžbětou z Fürstenberka roku 1727.¹⁹⁴ Oba sňatky posílily prestiž valdštejnského rodu,¹⁹⁵ Fürstenberkové díky nim obdrželi Křivoklát spojený s Nižborem, Petrovicemi a Sencem. Na základě císařského svolení pak byl z těchto panství roku 1756 vytvořen fideikomis, určený pro mladšího syna Josefa Viléma a Anny Marie Karla Egona I. z Fürstenberka.¹⁹⁶ A ačkoli o šest let později Josef Vilém zemřel a rod se rozdvojl na dvě samostatné linie, udržel se svazek mezi českou a říšskou větví fürstenberského rodu pojištěný četnými rodinnými smlouvami.¹⁹⁷ Kromě Křivoklátu však v Čechách drželi Fürstenberkové po Valdštejnech také dvojpanství Dobruška-Loučeň, jež kdysi přinesla do manželského svazku s Janem Josefem z Valdštejna Eleonora, dcera Karla Arnošta. I když jádro severočeské domény, tedy Duchcov a Horní Litvínov, přešlo kvůli fideikomisnímu zřízení na jeho mladšího synovce Františka Josefa Jiřího, pomohl Jan Josef zásadním způsobem zakotvit Fürstenberky v českých zemích.

Vedle Harrachů, Černínů a Fürstenberků je však třeba zmínit ještě jeden rod, s nímž se Valdštejnové nejčastěji spojují, a to jsou Valdštejnové sami. Pět svazků mezi Valdštejnem a

¹⁹¹ „Fürsten von Fürstenberg welcher mit meiner geliebtesten Tochter verwichenen Donnerstag allbereits die Abreis auf seine Landerey ins Reich angetreten, mich auf letzt zu beurlauben.“ Tamtéž, fol. 212-213, s.d.

¹⁹² Pokračoval například v těžbě zlata v Jílovém, kterou převzal od svého tchána Jana Josefa z Valdštejna. RAV, inv. č. 3854, sign. V-4/I, kart. 102.

¹⁹³ Eduard JOHNE, Der Schöpfer des Fürstenbergischen Staatswesens: Fürst Joseph Wilhelm Ernst zu Fürstenberg (1699-1762). Seine Bedeutung für die staatlichen und kulturellen Verhältnisse in den Fürstenbergischen Landen, in: Badische Heimat 25, 1938, s. 291-304.

¹⁹⁴ Svatební smlouvu podepsali za valdštejnskou stranu Marie Markéta, rozená Černínová z Chudenic, Jan Josef z Valdštejna, Leopold Vilém z Valdštejna a František Josef Černín z Chudenic; za fürstenberskou stranu potom Anna Sofie, rozená z Königsegg, Josef Vilém z Fürstenberka a jeho bratr Ludvík Vilém z Fürstenberka (od roku 1755 dostal od Josefa Viléma Weitru, kde založil pobočnou linii rodu). Posledním podpisem pak byl přítel fürstenberské strany Josef Vilém zu Strittberg - ÚSVS, inv. č. 280, sign. V-9-22, kart. 8.

¹⁹⁵ O sňatcích pojednává Ernst WALDSTEIN, Die Fürstenberger und die Familie der Grafen von Waldstein, in: Erwein H. Eltz-Arno Strohmeier (ed.), Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Korneuburg 1994, s. 283-289. Bohužel zde autor nepřináší žádné nové poznatky.

¹⁹⁶ O něm dále Eduard MAUR, Karl Egon I. als Oberstburggraf in Prag, in: Tamtéž, s. 290-299.

¹⁹⁷ Hlavou rodu byl od roku 1762 nejstarší syn Josefa Viléma a Anny Marie Josef Václav. Ke spojení českého a říšského majetku došlo až na počátku 19. století v osobě Karla Egona II. z Fürstenberka

Valdštejnovou výrazně převyšuje počet sňatků s kterýmkoli cizím šlechtickým rodem. Bohužel chybí srovnání s jinými aristokratickými rody 17. a 18. století, Valdštejnové však ve sledovaném období prokazují vysokou úroveň endogamních svazků. Jistě k tomu přispěl i fakt, že v uvedeném čase byli poměrně rozvětveným rodem – svazky mezi liniemi se často obešly dokonce bez papežského dispensu, neboť k oddělení žehušické linie došlo v polovině 15. století a obou zbývajících linií potom na počátku století následujícího. Tyto svazky mezi liniemi jsou v letech 1640 až 1740 dohromady čtyři: roku 1669 bylo uzavřeno manželství mezi Bertoldem Vilémem ze žehušické linie a Alžbětou Kateřinou, dcerou Jana Kryštofa z větve Waldstein-Arnau; roku 1706 došlo ke sňatku mezi Janem Antonínem (Waldstein-Arnau) a Annou Kateřinou, dcerou Jana Karla pána na Komorním Hrádku (hrádecká linie). Třetím pak byl svazek mezi arnultovickým Oktaviánem Ladislavem (Waldstein-Arnau) a jeho vzdálenou příbuznou Marií Annou Františkou, jedinou dcerou třebíčského Adama Františka z hrádecké linie, a toto spojení vedlo později k rodinným rozepřím týkajícím se statusu velkého třebíčského panství. Jistou předehrou tohoto jednání, jehož období bychom u Valdštejnů hledali v předchozích stoletích marně, byl sňatek Adama mladšího z Valdštejna (Hrádek) s jeho vzdálenou příbuznou, sestrou Adama staršího (Žehušice) Alžbětou, k němuž došlo pravděpodobně v posledním desetiletí 16. století, a která zemřela již roku 1614 na infarkt.¹⁹⁸ Zatímco u většiny uvedených sňatků lze jako důvod spojení zachování majetku v rámci rodu předpokládat, u sňatku Jana Josefa z Valdštejna se sestřenicí z druhého kolena Eleonorou Marií lze mluvit téměř o jistotě. Eleonora Marie byla totiž nejstarší dcerou Karla Arnošta z Valdštejna a dědičkou dvojpanství Dobrovice-Loučeň, z něhož měly být vyplaceny obě její mladší sestry. V tomto případě bylo církevní svolení se sňatkem nutností, protože se jednalo o příbuzenství třetího stupně. Jelikož byla Eleonora Marie členkou hofštátu císařovny Amálie Vilemíny,¹⁹⁹ musel Jan Josef požádat o dispens vídeňského biskupa, kterým byl roku 1706 František Ferdinand Rummel.²⁰⁰ Eleonora Marie se stala důležitou partnerkou svého drahého chotě, a to nejen na manželském loži (ke všeobecnému zklamání z něj vzešli jen tři potomci a dospělosti se dožila pouze dcera Marie Anna), ale také na poli ekonomickém. Disponovala totiž z vůle svého zámožného otce po jeho smrti výše zmíněným dvojpanstvím Dobrovice-Loučeň a výnosem z něj pomáhala financovat svému podnikavému manželovi jeho

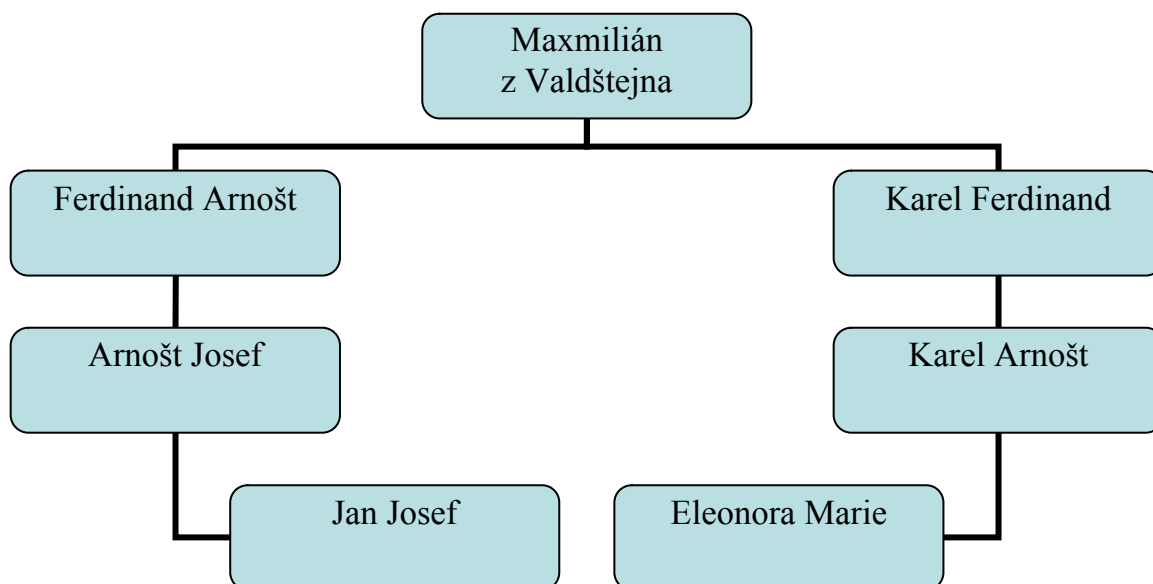
¹⁹⁸ Srov. Marie KOLDINSKÁ, Svět Adama mladšího z Valdštejna optikou jeho deníků (Příspěvek ke každodennosti a mentalitě renesančního aristokrata), in: FHB 18, 1997, s. 121-142, zde s. 136 an.

¹⁹⁹ Tuto skutečnost nezaznamenává ani Katrin KELLER, c.d., ani projekt Höfe des Hauses Österreich. 10. května 1706 přitom dostává Eleonora Marie od dvorské účtárny obvyklé „vybytí“ pro odcházející dvorní dámu ve výši 1000 zl. na „Conterfaitbissen“ a „Hochzeits-Praesent“ a dalších 900 zl. na šaty. VS Křivoklát, inv. č. 442, sign. SA F 11/2.

²⁰⁰ Udělen 28. ledna 1706 – RAV, inv. č. 3423, sign. II-18-IV, kart. 45, fol. 1-2.

hospodářské aktivity včetně hornolitvínovské manufaktury. Tyto transakce však byly pečlivě zaznamenávány na obou stranách jako půjčky a staly se součástí odděleného účetnictví manželů.²⁰¹

Příbuzenství Jana Josefa a Eleonory Marie z Valdštejna (sňatek 1706)

Pokud připustíme, že nejpevnějším společenským poutem mezi šlechtickými rody bylo příbuzenství, pak soupis valdštejnských životních partnerů naznačuje, že právě endogamie valdštejnských sňatků pomáhala udržovat všechny tři rodové linie v poměrně úzkém sepětí. To posilovalo vědomí jednoty Valdštejnů jako rodové pospolitosti, aniž by tím byl umenšen význam menších sociálně-ekonomických jednotek uvnitř tohoto seskupení, jako byla rodová linie (větev), popř. nukleární rodina. Jestliže posoudíme další manželské svazky, do nichž Valdštejnové ve sledovaném období vstupovali, pak nalezneme – a zejména pro druhou polovinu 17. století – jasnou orientaci na staré české (rozumí se katolické) rody. Výše zmíněná vazba na Harrachy se tak jeví spíše jako výjimka, která se zrodila z momentální sociální situace. Kromě generalissima Albrechta to byl především Maxmilián, jenž se snažil rozšířit pole výběru životního partnera také mimo české země, a to jak v případě svém (jeho třetí manželkou byla Maxmiliána Salm-Neuburská – její rod však dostal v Čechách a na Moravě inkolát už v 16. století), tak v případě svého dědice Ferdinanda Arnošta, kterého oženil s dcerou italského plukovníka ve španělských službách Filibertou di Madruz. Jedná se ale spíše o výjimky. Ve valdštejnském rodokmenu naopak nacházíme po celé sledované

²⁰¹ Eleonora Marie nakonec vstoupila do karmelitánského řádu a její panství (Dobrovice-Loučeň) převzala právě dcera Marie Anna, která jej držela také jako vlastní majetek, ačkoli byla vdaná za Josefa Viléma z Fürstenberka (srov. výše).

období rozvětvené Kolovraty,²⁰² Žerotíny, Talmberky, Hrzány z Harasova a Švihovské z Rýzemberka. Z nově se etablojících rodů tak pouze Trauttmansdorffové uzavřeli s Valdštejnů více než jeden sňatek, navíc oba svazky dělí téměř sto let. Jedná se o rody, které se angažovaly na zemské úrovni a právě Trauttmansdorffové patří mezi malé množství těch, kteří – ačkoli se usadili v Čechách až po roce 1620 – dosáhli poměrně rychle výraznějších úspěchů v zemských úřadech.²⁰³

Jména dvorské, říšské nebo ještě exotičtější šlechty se začínají objevovat v genealogických tabulkách Valdštejnů až s příchodem 18. století. Důvodem je patrně pauperizace žehušické a rožďalovické linie, jejíž členové si museli hledat obživu v nepříliš prestižních úřadech u dvora nebo se dokonce upsat do služeb vojska. Malé možnosti uzavřít stavovsky přiměřený sňatek v českých zemích tak nutně musely nasměrovat pohled těchto příslušníků valdštejnského rodu do okolních i vzdálenějších zemí Evropy, kde se nezdálo jejich stopa ztrácí. Velký vliv na tyto – často exotické – sňatky měl nedostatek volných členů českého a moravského rytířského stavu, který ještě v 17. století umožňoval chudým členům panských (hraběcích) rodů uzavřít sňatek v jejich vlasti, pokud nenašli vhodného partnera přímo na své stavovské úrovni. Jedná se především o početné potomstvo rožďalovického pána Václava Josefa z Valdštejna a jeho manželky Marie Barbory Pálffyové z Erdödu, pocházející opět z nepříliš bohaté linie jinak zámožného uherského rodu. Již samo štěpení majetku linie Waldstein-Arnau po smrti jeho otce Leopolda Viléma roku 1691 předurčilo nejmladšího z pěti synů k držbě nevelkého rožďalovického panství na pomezí středních a východních Čech. Život celé jeho početné rodiny na venkově se odrazil v péči, kterou věnoval hrabě svému rezidenčnímu městečku a která zvyšovala zároveň zadlužení rodiny. Jeho patnáct potomků, kteří se narodili při třinácti porodech Marii Barboře, však už vůbec nemohlo počítat s velkým věnem (u dcer) nebo dokonce s dalším rozdělením rožďalovického panství (u synů).²⁰⁴ Když Václav Josef roku 1731 zemřel, aniž by zanechal po sobě závěť, stala se i oficiálně hlavou rodiny jeho energická manželka. Marie Barbora zůstává pozoruhodnou a doposud téměř neprozkoumanou šlechtičnou poloviny 18. století, jež v kritické chvíli dokázala umístit své potomky přes majetkovou diskvalifikaci do důležitých, byť ne přímo nejdůležitějších šlechtických rodů monarchie. Tři její dcery se staly dvorními dámami, což

²⁰² O nich dále např. Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 593.

²⁰³ Za kariérou Adama Matyáše z Trauttmansdorffů stále bezpochyby jeho mocný otec Maxmilián, který jej prosadil až do funkce nejvyššího maršálka, kterou zastával v letech 1645 až 1684. V tomtéž postavení ho nahradil jeho syn Rudolf Vilém z Trauttmansdorffů (1684-1689). Bratr Adama Matyáše Jan Fridrich pak zastával místo nejvyššího komorníka patrně ze stejného důvodu v letech 1658 až 1696.

²⁰⁴ Srov. Jaroslav HONC, Rekonstrukce rodiny Marie Barbory Pálffyové, provdané Valdštejnové (1694-1769), a diferenční fertilita a mortalita, in: Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze, 4. řada, 3/1976, s. 75-79.

zajistilo jejich budoucí postavení,²⁰⁵ další čtyři žily s matkou na Rožďalovicích, kde chodily za kmotry místním měšťanům. I pro ně však měla matka vyhlédnuté přijatelné partie, mezi nimiž nechyběl ani proslulý hledač pokladů a „majitel“ potštejnské manufaktury Jan Antonín Harbuval de Chamaré.²⁰⁶ Pouze jediná z dcer jménem Eleonora tak skončila v bavorském alžbětinském klášteře. Z velkého množství dětí se dospělosti dožili pouze dva synové: starší František Josef, který po pážecí službě u dvora Karla VI. (v letech 1734-1736) nastoupil vojenskou dráhu, a dědic František Otta žijící s matkou a posledními neprovdanými sestrami nejdříve na Rožďalovicích a ještě před jejich prodejem Clam-Gallasům roku 1760 v posledním nemovitém majetku rodiny – v pražském domě v Platněřské ulici. Tomu matka vyhlédla nevěstu v rodných Uhrách: Josefu Csáky de Körösszeg et Adorjan; patrně to však byla vazba na stárnoucí matku, která mu dovolila uzavřít tento sňatek až v 33 letech. Smrt pětasedmdesátileté Marie Barbory roku 1769 znamenala zároveň konec valdštejnského nemovitého majetku, dům v Platněřské ulici František Otta neudržel. Linie Waldstein-Arnau pak vymřela jeho vnukem Albrechtem roku 1886. Zatímco František Otta ztratil zbytek rodinného jmění, jeho starší bratr František Josef naopak založil slávu svých potomků, i když ne v habsburské monarchii, ale v Rusku. Ačkoli jeho příběh patří do období, které stojí mimo tuto práci, je natolik zajímavý, že je třeba se o něm zmínit. Poté, co zemřela jeho první žena Marie Anna, rozená Chanovská z Dlouhé Vsi, rozhodl se František Josef vstoupit roku 1752 do ruských vojenských služeb. Jak se mu to podařilo, není zatím známo, patrně v jeho rozhodnutí hráli roli kontakt s ruským prostředím, který byl navázán prostřednictvím jednání o smlouvě mezi Marií Terezií a carevnou Alžbětou Petrovnou. Podíl Františka Josefa z Waldstein-Arnau na této smlouvě dosud nebyl prokázán, jisté však je, že tehdy započal jeho raketový nástup na petrohradském dvoře, kde se sňatkem s Darjou Alexandrovnou Rumjancevou roku 1754 zařazuje do první ligy ruských šlechticů.²⁰⁷ Ze čtyřletého manželství, kvůli němuž František Josef konvertoval na pravoslaví, vzešla jediná dcera Marie Alexandra, která se provdala do slavného ruského rodu Apraxinů.

Otevřenost valdštejnských rodin vůči ženichům a nevěstám pocházejícím z jiných evropských států se skutečně počátkem 18. století zvětšila. Dokladem pro to jsou vedle

²⁰⁵ Nejstarší Marie Barbora se provdala v Sadové roku 1736 za Josefa Vilibalda Schaffgotsche (třetí syn nejvyššího purkrabího Jana Arnošta Schaffgotsche); Marie Josefa příbuzného své matky Lipota Štěpána Pállfyho a Marie Karolína roku 1746 za Františka Josefa Libštejnského z Kolovrat.

²⁰⁶ Jana Marie z Valdštejna, provdaná Harbuval de Chamaré, zanechala po sobě pozoruhodný deník – srov. Pavla JANÁČKOVÁ, Deniky Marie Jany hraběnky Harbuval von Chamaré (1722-1792), in: *Theatrum historiae* 5, 2009, s. 85-111.

²⁰⁷ Otec Darji Alexander Ivanovič Rumjancev byl osobním strážcem Petra Velikého, roku 1744 se stal ruským hrabětem. Darja byla jeho třetí dcera. Dále Jaroslav TOVAČOVSKÝ, Rodové vztahy Valdštejnů, Nostitzů a Dietrichsteinů s ruskou šlechtou, in: *Heraldika a genealogie* 30, 3-4/1997, s. 199-229.

uherských²⁰⁸ i polské (popř. polsko-litevské) sňatky.²⁰⁹ 30. října 1726 se v Praze konala velkolepá svatba dcery Jana Antonína (Waldstein-Arnau) Eleonory Moniky s Fryderykem Michalem Czartoryským. Tohoto nejstaršího syna z mocného litevského rodu čekala zářná kariéra uvnitř polsko-litevského státu a Eleonora Marie s ním prožila dlouhé, téměř padesátileté manželství. Fryderik Michal téhož roku, kdy získal ruku šestnáctileté Valdštejnové, obdržel řád bílého orla a svatého Ondřeje, protože ve veřejných funkcích působil už od roku 1720 - nejdříve jako vilniuský kastelán a později litevský podkancléř; kancléřem se stal až roku 1752. Svatba vzbudila oprávněný zájem české šlechtické veřejnosti a informovaly o ní také pražské noviny.²¹⁰ Zachované dopisy kněžny Czartoryské s její původní rodinou: se sestrou Annou Kateřinou, provdanou ve Vídni za skutečného tajného radu Johanna Kaspara Lanthieri di Paratico, s otcem Janem Antonínem i s bratrem, litoměřickým biskupem Emanuele Arnoštem, prozrazují, že na velkou vzdálenost existovaly kontakty, jež přinášely oběma stranám informace o místní politice a také o rodinných záležitostech (např. osud šperků zanechaných zemřelou matkou Annou Kateřinou z Valdštejna [+1745]).²¹¹ Předmětem této korespondence byla také osoba mladšího bratra Antonína Albrechta, který se po vojenské kariéře pokoušel právě přes Eleonoru Moniku získat na stará kolena v Polsku indigenát.²¹² Třetím vrcholem trojúhelníka byla další Valdštejnová provdaná do významného polsko-litevského rodu zhruba ve stejný čas – Antonie Sibyla, která si vzala staříčkého Kazimira Jana Sapiehu Siewerského. Na rozdíl od mladého Czartoryského měl tento dlouhodobý velkolitevský hejtman již všechnu svou slávu za sebou, a to i ve chvíli, kdy s ním patrně roku 1711 uzavírala o 37 let mladší Antonie Sibyla jeho třetí sňatek. Ani pro ni to však nebyl první manžel, tato dáma přišla z Čech na Litvu jako nepřilíš bohatá šlechtična na přelomu 17. a 18. století a provdala se zde za Ondřeje Kazimira Gielguda, jenž držel v litevském velkovévodství hraběcí titul. Jakými podivnými peripetemi prošla tato dcera Ferdinanda Rudolfa z Valdštejna ze žehušické větve rodu, není dosud známo.²¹³ Hrabě Gielgud ale nebyl patrně u císařského dvora neznámou postavou, neboť roku

²⁰⁸ Např. vazby na rod Serényi, který měl ovšem jako jeden z mála uherských rodů dlouhodobě statky také na jižní Moravě (Milotice): 1694 sňatek Marie Františky (žehušická větev) s Antonem Amádem a 1718 Alžběta (Waldstein-Arnau) s Josefem.

²⁰⁹ Je zajímavé, že kromě Fürstenberků nedochází k většímu počtu sňatků s říšskou šlechtou. O vazbě potomstva Leopolda Viléma z Valdštejna na saský dvůr srov. kap. 4.1.

²¹⁰ NA Praha, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1271, sign. T 9, fol. 55 (Prager Zeitung 18.11.1726).

²¹¹ RAV, inv. č. 3264, sign. I-24/12, kart. 24.

²¹² RAV, inv. č. 3259, sign. I-24/7, kart. 24, fol. 29. Dále potom korespondence Antonína Albrechta RAV, inv. č. 3260-3261, sign. I-24/8 až I-24/9, kart. 24.

²¹³ Ferdinand Rudolf ve spolupráci se svým bratrem Maxmiliánem Adamem, jenž byl významným členem říšské dvorské rady, dokázal oběma svým dcerám zajistit vynikající ženichy – druhorozená Barbora Marie se provdala za budoucího nejvyššího purkrabího Jana Arnošta Schaffgotsche.

1707 půjčil císaři Josefovi I. na válku o španělské dědictví 207000 zlatých a o tři roky později ještě dalších 50000 zlatých v hotovosti. Tyto půjčky měly po smrti Antonie Sibyly²¹⁴ velmi zajímavé důsledky: druhou část císařské pohledávky odkázala kněžně Czartoryské, první potom své univerzální dědičce Anně Kateřině z Valdštejna, kněžnině matce.²¹⁵ Celková pohledávka ale byla hypotéčně spojena s panstvím Kožlí ve Slezsku, kterým kdysi Josef I. ručil. Přes všemožnou snahu získat toto panství nebo alespoň půjčenou sumu zpět docházelo k průtahům a to do takové míry, že převzetí slezského Kožlí kněžnou Czartoryskou nebo jejím valdštejnským příbuzenstvem zhatil Fridrich II. zábořem Slezska. Opětovná snaha domoci se peněz na vídeňské správě za Marie Terezie skončila nezdarem.

Za kdysi mocného Sapiehu se tedy Antonie Sibyla provdala nedlouho po smrti svého prvního manžela, její manželství však trvalo pouhých devět let (roku 1720 Kazimír Jan umírá). Není pochyb, že to byla právě ona, která pomohla své příbuzné z rožďalovické linie k lukrativnímu sňatku s mladým Czartoryským.²¹⁶ Spojenectví mezi oběma dámami provdanými z valdštejnského rodu do vzdálené Litvy je opět provázáno častou korespondencí. A právě do rodu Sapiehů provdá Eleonora Monika svou jedinou dceru Alexandru, což sděluje roku 1746 svému otci do Čech s patřičnou hrdostí.²¹⁷ Propojení mezi předními polsko-litevskými rody a Valdštejny v 18. století končí smrtí Eleonory Moniky 10. listopadu 1792 v pozeňnaném věku dvaosmdesáti let. Její příběh a stejně i příběh její vzdálené žehušické příbuzné Antonie Sibyly ukazují na daleko otevřenější sňatkovou politiku, k níž byly nuceny chudší větve Valdštejnů, a která se vyplácela. Oba případy však v žádném případě neznamenají, že by obě tyto linie rezignovaly na spojení s českými rody, byť se nejedná o

²¹⁴ O umírání a smrti kněžny Sapieha informuje její hofmistr František Minejko v dopise z 1. září 1738 – RAV, inv. č. 3263, sign. I-24/11, kart. 24.

²¹⁵ Srov. species facti celé záležitosti uložené v RAV, inv. č. 3265, sign. I-24/13, kart. 24 a také testament kněžny Sapieha RAV, inv. č. 3343, sign. I-28/9, kart. 28, fol. 72-73; podle této závěti z roku 1729 (publikována ve Vratislavi až po její smrti roku 1738) má univerzální dědička Anna Kateřina z Valdštejna za povinnost vyplatit jak 50000 zlatých své dceři Eleonoře Monice, provdané Czartoryské, tak také vyřídít zbožné nadace (u sv. Salvátora v Praze, u hrobu sv. Jana Nepomuckého apod.). Když Anna Kateřina roku 1745 zemře, nabádá Eleonora Monika z Polska svého bratra Emanuela Arnošta, tehdy člena svatovítské kapituly, k obezřetnosti při dělení pozůstalosti, které se nemůže zúčastnit, a varuje především před jejich sestrou Johannou Annou, císařovninou dvorní dámou, provdanou později za skutečného tajného radu Johanna Kaspara Lanthierih von Paratico. RAV, inv. č. 3264, sign. I-24/12, kart. 24, fol. 1, 13-14.

²¹⁶ O přátelství mezi Antonií Sibylou Sapiehovou a Annou Kateřinou z Valdštejna, pro jejíž dceru sjednala výhodný polský sňatek, dále Prager Zeitung 18.11.1726. Uloženo v NA Praha, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1271, sign. T9/4, fol. 55

²¹⁷ „... ich aber jetzt eine angenehme Zeitung zu gerichten habe. Nehme mir die Freiheit von meiner Freude und Consolation den Herrn Bruder Parte zu geben, daß sich aus vorsichtigkeit gottes eine vornehme und gutte Partie vor (=für) meine Tochter gefunden, und schon wirklich versprochen ihr mit den Grafen Sapieha, woiwod von Podlachien, welche der gnädige Papa in Danzig gesehen, der jüngste von deren zwei Brüder, welcher damahls 14 oder 15 Jahr gehabt. [Er] ... ein recht manirlicher und verständiger Herr und auch das Vergnügen der ganzen Familie ist, innerhalb 14 Tagen wird die Vermählung seyn.“ RAV, inv. č. 3264, sign. I-24/12, kart. 24, fol. 30-31.

první třídu české aristokracie (nacházíme zde Věžníky z Věžník, Varlejchy z Bubna, Jenišky z Újezda, Malovce z Malovic, Kustoše ze Zubří či Záruby z Hustiřan).

Sňatková politika však nebyla jediným způsobem, jak bylo možné navazovat společenské styky na horizontální (tedy rovnorodé) úrovni. Dalšími formami vzájemných sociálních vazeb byla osobní setkávání (slavnosti, hry), vytváření politických a mocenských uskupení, kolegiální v nejvyšších zemských úřadech nebo pouhé sousedství (ať už venkovské, či sousedství městských paláců). Pramenem pro poznání takových kontaktů, jež překračovaly hranice příbuzenských vztahů, je zachovaná korespondence, jež plnila kromě funkce informační (srov. dále) také významným způsobem funkci socializační. Blahopřání k důležitým životním mezníkům, k slavnostním okamžikům narození potomka, křtu, zasnoubení, svatbě nebo povýšení v úřadě či naopak kondolence k rodinným tragédiím (v ustálené formě černě orámovaného psaní) pomáhají rozkrývat sociální sítě adresátů, které se nutně nemusí krýt se sítěmi příbuzenskými. Velké množství blahopřání se objevuje také v souvislosti s cyklickými svátky církevního roku (Vánoce, Velikonoce, Svatodušní svátky), popř. s životními jubilei (narozeniny) a jmeninami, které jsou v důsledku množství křestních jmen slaveny i několikrát ročně. Zainteresované osoby rády gratulují ke zdárnému ukončení právní pře nebo k zisku nového panství. Důvod blahopřání často rozkrýje význam, který určitá událost měla v životě tehdejší šlechty: prezident vídeňské bankality Ferdinand Alois Krakovský z Kolovrat blahopřeje Janu Josefovi z Valdštejna k tomu, že roku 1721 císařovna přijala jeho pozvání na hon.²¹⁸

Prostřednictvím korespondence a také pomocí osobních kontaktů (společná přítomnost na hostinách nebo slavnostech) se udržoval okruh přátel.²¹⁹ Na počátku přátelských vztahů mezi jednotlivými šlechtici, ale také celými rodinnými klany, stál často sňatek, jenž sešvagřil širší příbuzenstvo. Toto odvolání se na původní spojení fungovalo i po několika generacích a vytvořilo pevná pouta například mezi Valdštejny a moravskými Rotaly či Vratislavy z Mitrovic. V prvním případě fungoval jako onen klíčový okamžik sňatek Ferdinanda Arnošta z Valdštejna a Marie Eleonory z Rotalu; ve druhém případě potom svatba Marie Alžběty z Valdštejna (4. dcera Maxmiliána) s Františkem Kryštofem Vratislavem z Mitrovic, jehož čekala kariéra českého komorního prezidenta. O významu prvního sňatku už byla řeč výše, druhý znamenal nejen propojení s předním českým šlechtickým rodem, ale také zisk

²¹⁸ VS Křivoklát, inv. č. 894, sign. SA I 21, fol. 27-28.

²¹⁹ Pro dobu předbělohorskou srovnej Václav BŮŽEK, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, in: ČČH 100, 2002, s. 229-264. Pro dobu pozdější např. Heinz NOFLATSCHER, „Freundschaft“ im Absolutismus. Hofkanzler Johann Paul Hoher und die Standeserhebungen Kaiser Leopolds I., in: Sabine Weiß (ed.), Historische Blickpunkte. Festschrift für Johann Rainer zum 65. Geburtstag, Innsbruck 1988, s. 469-504.

důležitých příbuzných. Z uvedeného svazku totiž vzešel jak přední císařský diplomat Jan Václav Vratislav z Mitrovic, tak také Marie Josefa, provdaná později za nejvyššího českého kancléře Leopolda Josefa Šlika. A právě tyto lidé tvořili spolu s Karlem Ferdinandem z Valdštejna a jeho synem Karlem Arnoštem jednu z rozhodujících dvorských klik v době vlády Josefa I.

Občas ovšem nestačilo prokazovat si úctu jen verbálně, ale také činem. V říjnu 1646 tak například Maxmilián z Valdštejna prosí kardinála Harracha, aby složil určitou sumu ke svatovítské kapitule ve prospěch Maxmiliána nejstaršího syna Albrechta Leopolda a apeluje přitom na dobré přátelství.²²⁰ Maxmilián však neprosí jenom konkrétní osoby, ale také celý úřad (českou komoru), aby mu prokázala laskavost, jíž se domáhá na základě tohoto vznešeného citu.²²¹ O tom, že slova o přátelství nemusí vždy znamenat přátelství, ale jen rétorickou figuru v duchu slušného chování, svědčí například žádost poslaná Maxmiliánem z Valdštejna Ottaviu Piccolominimu na konci roku 1641, v níž mu Valdštejn posílá „*přátelskou žádost, aby mu prokázal zdvořilost*“ a poslal k jeho pluku jistého nadporučíka Rabanise, kterého k němu již dávno vrchní velitel habsburských vojsk Leopold Vilém převedl. Uvedená fráze tak v tomto kontextu vyznívá spíše jako ironie, protože Valdštejn neměl od doby pádu frýdlantského vévody s Piccolominim zrovna přátelské vztahy.²²² Přesto označení „přítel“ většinou znamenalo osobní pouto k danému šlechtici, které vychází najevo zejména tehdy, když onen blízký člověk zemře.²²³ Dobré přátelství však mělo ještě jednu důležitou funkci: odvolání se na úzký interpersonální vztah s určitou osobou mohlo zvýšit vlastní kredit a uvést šlechtice do nových společenských kruhů – takto hrdě například zmiňoval Karel Arnošt z Valdštejna své přátelství s říšským vicekancléřem Fridrichem Karlem Schönbornem v osobním dopise Karlu VI., který se právě vracel ze Španělska a jemuž hodlal připomenout své služby pro habsburský dům.²²⁴

²²⁰ „...bitte auch, mir die Freundschaft zu erweisen und solches geldt (jednalo se o 100 zl. – pozn. J. H.) aldorten zu Dom, weile Sie es ohne das aldorten haben, zu erlegen.“ AVA, FA Harrach, kart. 153 (Maximilian), 19.10.1646.

²²¹ NA Praha, Autografy II., Maxmilián z Valdštejna, 16.7.1652.

²²² RAV, inv. č. 2211, sign. A/III-209, fol. 25: „Als ist an Euer Ex[cellenz] mein freundliches ersuchen, sie geruhen mir die Courtesia zu erweisen, ...“

²²³ Např. dopis Jana Josefa z Valdštejna Janu Josefovi ze Závetic o smrti Leopolda Josefa Šlika. Valdštejn se svěřuje, že prožíval „betrauden schmetzlichen Todtfall des obristen Canzlers umb so mehrers von Herzen, als an ihme eines sonderbaren guten Freund[en] und Patrons mich beraubet wissen muß. Wünsche, daß dessen stelle durch Grafen Kinsky excell[enz] ersetzt werden möchte, dann mich flattire, an denselben einen ebenmässigen guten Freund zu überkommen, der diesen Verlust hinwegwiderumb ergänzete.“ VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. SA F 27, fol. 349.

²²⁴ „ich auch unterdessen von dem Reichs-Vicekanzlern Grafen von Schönborn, mit welchen ich, wegen dessen zu den beyselichen und des allerunterthänigsten Erzhauses allerhöchsten dienst, tragenden wahren Eyffers, bereits etliche Jahr hero, eine genaue freundschaft gepflogen...“ ÖStA Wien, HHStA, ÄZA, kart. 23, fol. 653-656, 6.5.1711.

Je přitom důležité stále mít na paměti, že soubory korespondence ve šlechtických rodinných archivech, jež jsou hlavním pramenem pro poznání společenské sítě, jsou pouhým fragmentem, který z důvodů praktických, autocenzurních či zcela jiných neodpovídá skutečné velikosti šlechticova korespondenčního okruhu. Rozkrýt podobnou síť pak znamená vzít v úvahu reciproční vztah mezi šlechtici a hledat kromě valdštejnského archivu také v archivech ostatních šlechtických rodů. V tomto směru stojí valdštejnské bádání pouze na začátku, na jeho konci by se však měla objevit síť vztahů v rámci středoevropské šlechtické obce, jejíž grafické vyjádření by mělo názorně odhalit hlavní uzlové body, tedy postavy rodu, kolem nichž se koncentrovaly společenské vazby.

*

Podobně jako lze postihnout z pramenů dobré vztahy a společenské kontakty Valdštejnů s ostatními šlechtickými rody či jednotlivci, je možné nalézt i vztahy opačné. Ačkoli se jim historiografie dosud téměř nevěnovala, šlechtici 17. a 18. století doslova žili nepřátelstvím, které je dělilo od jiných příslušníků šlechtické obce. Postihnout uvedená záští je tudíž poměrně snadné, a to jednak z pramenů osobní povahy (deníky, korespondence apod.), jednak z úředních spisů, jež se věnují soudním procesům, jež byly krajním, ale přesto hojně využívaným nástrojem, jak uvedená nepřátelství ventilovat. Zatímco konflikty určitého šlechtice s městy (ať už s královskými nebo s vlastními poddanskými) se odehrávaly spíše na rovině vymezování vzájemných teritorií či vyjasňování právního rámce, konflikty se šlechtici nabývaly povahy osobního nepřátelství. Klasickým a v literatuře dostatečně popsáným příkladem takto nesnášenlivého urozence byl František Antonín Špork.²²⁵ Čím více však pronikáme do archivních fondů dalších rodin, tím více zjišťujeme, že sudičství bylo téměř šlechtickým sportem, v němž podobně jako dříve v rytířském klání jednotliví aristokraté dávali najevo svou připravenost hájit svá vysoce ceněná práva a čest proti všem. Kompetentní soudy tak měly plné ruce práce, aby reagovaly na velké množství podnětů, které přicházely s neobyčejnou frekvencí od šlechticů všech stavů.

Hlavním orgánem pro řešení těchto nepřijemných záležitostí byl i po Bílé hoře v Čechách zemský soud v Praze, pro záležitosti moravské jednotný zemský soud v Brně. Oba řešily záležitosti týkající se alodiálních statků, tedy těch zapsaných v deskách zemských jedné či druhé země. Obnovené zřízení znamenalo průlom v právní praxi: zemské soudy nadále již právo nenalézaly, ale aplikovaly, a to právě podle litery zemského zřízení, respektive

²²⁵ Srov. Pavel PREISS, *Boje s dvouhlavou saní*, Praha 1981; nové vydání Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha-Litomyšl 2003. Dále cituji novější vydání. Zde také další literatura k této postavě.

deklaratorií a novel z roku 1640, jež ho doplňovaly a vysvětlovaly. Tyto dokumenty také dávaly v rámci soudního procesu rozhodující roli králi, který právo poslední instance zpravidla delegoval na českou dvorskou kancelář, jež rozhodovala v součinnosti s pražským místodržitelstvím (resp. moravským královským tribunálem). Součástí posílení panovnické autority v oblasti jurisdikce byl také fakt, že král mohl reagovat na podněty jedné či druhé strany, jež se k němu utíkaly o pomoc, cítily se ukřivděné nebo jen chtěly zdržovat vynesení pravomocného rozsudku. Přesto absolutistický panovník nezasahoval přímo do sporů příliš často a respektoval ustálený úřední postup, a to dokonce i v případech, kdy se jednalo o záležitost jeho předního dvořana či dokonce přítele. Do oblasti šlechtických vztahů intervenoval dále apelační soud. Ten po Bílé hoře postupně získával právo nejen zasahovat do vztahů mezi vrchností a poddanými, např. v otázce privilegií poddanských měst nebo od trestního zákoníku Josefa I. (1708) v případě hrdelních rozsudků, ale také se u něj koncentrovaly nejvýznamnější právní kapacity barokních Čech, z nichž si šlechtici vybírali zástupce pro hájení svých zájmů.²²⁶ Poslední skupinou soudů, které musel brát raně novověký šlechtic v úvahu, byly soudy církevní, do jejichž pole působnosti spadaly manželské záležitosti.

Procesní paragrafy shromážděné v rámci Obnoveného zřízení pod literami B až G si ale často odporovaly, a tak alespoň v této oblasti byla ponechána soudům možnost interpretovat jejich literu. Není zrovna jednoduché vyznat se v raně novověkém procesním právu a odhalit postup, jehož zhmotněním jsou obsáhlé svazky akt zaujímající čestná místa většiny rodinných archivů. Jednou ze základních charakteristik procesu – a svou povahou se u Valdštejnů vyskytují zejména procesy civilní – je jeho neuvěřitelná délka, a to s ohledem na lhůty, v nichž se k deskám zemským jako ke stálému orgánu zemského soudu dodávaly žaloba, excepcie, replika, duplika, triplika, kvadruplika apod. Jednání v občanskoprávních záležitostech probíhalo ve sledovaném období převážně písemnou formou a spočívalo především ve vyvracení argumentů druhou stranou pomocí výše zmíněných dokumentů. Dával se tím pochopitelně prostor celé plejádě právních kliček a úskoků, které zvyšovaly prestiž právníků-odborníků a také závislost české aristokracie na nich. Druhým významným prvkem pobělohorského soudního procesu je potom neexistence zásady oficiality, čili: veškerá tíha dokazování ležela na žalobci (tzv. původu) a nikoli na soudním orgánu. Shromažďování všech relevantních důkazů a svědeckých výpovědí je tak vedle sestavování žalob nebo odpovědí na žaloby hlavní náplní práce šlechtických advokátů a stojí aristokraty

²²⁶ Josef C. VON AUERSPERG, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes I-II*, Praha 1805.

čas, pozornost a především spousta peněz.²²⁷ Poměrně důležitým rozměrem soudní pře je její reprezentační funkce: díky ní se o daném šlechtici mluví a také korespondence příslušníků valdštejnského rodu se jen hemží zmínkami o cizích soudních sporech. Obzvláštní zájem mají Valdštejnové o spory pikantní nebo o ty, které se dotýkají spřízněné osoby.²²⁸ Ať už dopadne pře pro daného šlechtice jakkoli, většinou se postará, aby se o ní vědělo a zpravidla na jejím konci nechá vytisknout tzv. *species facti*, brožuru či knihu, v níž je popsáno *meritum* sporu a shromážděny hlavní listinné důkazy. Přitom není pochyb, že v podobném dokumentu figurují důkazy příznivé pro stranu, jež vydání onoho „*species facti*“ zaplatila, a že také stručný výklad dějin sporu je tendenční.

Valdštejnové vstupovali do procesů často, a to i z poměrně malicherných příčin. Jednou z nich byl lov a práva, která se s ním vztahovala. Právo lovit patřilo mezi důležitá vyjádření suverenity vrchnosti nad jejím územím, na němž vlastnila všechnu divokou zvěř. Vedle symbolického významu²²⁹ se zde objevuje i význam praktický (obstarávání chutné zvěřiny na šlechtickou tabuli), společenský (pořádání honů) a zábavní. A stejně jako panovník dbal o svá práva v této oblasti uplatňováním středověkého regálu, později přetaveného do vytvoření honebního rezervátu v okruhu jedné míle od hranic pražských měst roku 1627, tak také šlechtici pečovali o privilegium lovit bez omezení na svých statcích.²³⁰ Nařízení proti pytláctví byla pravidelně vydávána vrchnostenskou lesní správou²³¹; velkou měrou se s nimi setkáváme zejména na Křivoklátsku, jehož lesy byly od středověku vyhlášené množstvím zvěře. Vzájemné obviňování z pytláctví, velmi přísně trestaného zločinu, se tak nevyhnulo ani šlechtickým sousedům, kteří v rámci své lovecké vášně zabloudili na přilehlé panství. Spory o lovecké revíry, popř. o porušení nedotknutelnosti lesního bohatství, nebyly výjimkou ani u Valdštejnů a v uvedeném období jich zaznamenáváme hned několik. 1712 Jan Josef žaluje rakovnického hejtmana Františka Mikuláše z Klebelsberka za zřízení vlčí jámy, padací pasti na chytání dravé zvěře,²³² bez vědomí křivoklátského pána. Dalším provinilcem byl zhruba ve stejné době (spor se táhl v letech 1717-1719) Valdštejnův soused a od roku 1702 pán na

²²⁷ Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví*, s. 200 an.

²²⁸ Např. obšírná zpráva Jana Josefa Mattheidese ze Závětic Janu Josefovi z Valdštejna z března 1723 o schönberském hraničním sporu – RAV, inv. č. 3454, sign. II-19-XVI, kart. 46.

²²⁹ O vývoji lovectví na Křivoklátsku dále Jiří ŠOUŠA, *Das Fürstenbergische Forstwesen auf der Herrschaft Křivoklát 1735-1929*, in: Erwein H. Eltz – Arno Strohmeyer (ed.), *Die Fürstenberger*, s. 351-364. Obecně o lovu v raném novověku Wilhelm SCHLAG, *Die Jagd*, in: *Adel im Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500-1700*, Wien 1990, s. 343-356 a také Jindřich FRANCEK, *Lovecká vášeň v proměnách staletí*, Praha 2008.

²³⁰ O konfliktu mezi panovnickým a šlechtickým právem lovu, k němuž došlo v případě Františka Antonína Šporka dále Pavel PREISS, c.d., s. 103 an.

²³¹ VS Křivoklát, inv. č. 557, sign. SA G 79 (stížnosti na vzrůstající se pytláctví); VS Křivoklát, inv. č. 3608, sign. NA 3826 (patenty proti pytláctví).

²³² VS Křivoklát, inv. č. 552, sign. SA G 74

Slabcích František Karel Vančura z Řehnic.²³³ Příslušník tohoto rozvětveného rytířského rodu, s nímž se Valdštejnové potkávali jako s chudším sousedem i na Boleslavsku (vlastnictví Horek nad Jizerou), zavítal i se svým bratrem Janem Václavem, čtyřmi chrty a několika služebníky 27. srpna 1716 ke křivoklátské vsi Pavlíkov. Zde natrefili na hajného (*Forst=Knecht*) Václava Kupfera, který zrovna oral se dvěma voly pole. Po zdvořilém upozornění, že se oba Vančurové nacházejí na valdštejnském majetku, se rozběhl do vesnice, aby informoval rychtáře. V tom mu ovšem František Karel Vančura zastoupil cestu a počal milého hajného bít. A jakoby toho nebylo dost, Kupfera zajal a odvezl na svůj statek Slabce, kde mu mělo být dáno dalších 100 ran, „*keréžto počínání bylo pozorováno od chirurga a dalších věrohodných osob.*“²³⁴ Oproti tomu Vančura tvrdil, že jel zrovna z návštěvy a Kupfer ho nedaleko Pavlíkova hrubě urazil a to „*slovy, která on [Vančura] jako kavalír nemůže pominout.*“²³⁵ Ať už se tato nemilá událost seběhla jakkoli, Valdštejn Vančury zažaloval a chtěl po nich 100 zlatých za urážku vlastní osoby a 50 kop grošů jako odškodné pro pavlíkovského hajného. Celá záležitost se dostala i do korespondence mezi Janem Josefem z Valdštejna a nejvyšším sudím Janem Arnoštem Schaffgotschem, který sliboval, že její vyřizování uspíší. Také v této věci zastupoval Valdštejna zemský advokát František Vilém Sonntag, jehož služby byly prověřeny při záchraně Svijan roku 1714²³⁶ a už předtím věrně sloužil Karlu Arnoštovi z Valdštejna. Spor skončil pro valdštejnskou stranu patrně dobře, protože se zachoval omluvný list, který poslali oba Vančurové pavlíkovskému hajnému; zda s ním dorazily také požadované peníze, nevíme. Jak prozrazuje o několik let později vedený proces s dalším sousedem Karlem Ferdinandem Schindlem z Hirschfeldu (1722-1726)²³⁷, příslušné předpisy zakazující pytláctví či jiné zásahy do honebního rezervátu v rámci valdštejnských panství byly vydávány nejen kvůli poddaným, ale také kvůli nenechavým sousedům a jejich služebníkům, kteří se neštíteli v případě nutnosti inzultovat valdštejnské poddané.

Vedle problémů se splácením půjček, o nichž bude vyprávět další podkapitola mé práce, se předmětem sporu stávaly především hranice panství. V době, kdy přesná kartografická měření byla hudbou vzdálené budoucnosti, existoval skutečně velký prostor pro posuny hraničních patníků. A jelikož bylo nutné spoléhat se jen na svědectví nejstarších

²³³ RAV, inv. č. 3049, sign. I-9/28, kart. 9.

²³⁴ Tamtéž, příložené species facti – „welches Tractament von Chyrurgo und anderen glaubwürdigen Personen besichtigt.“

²³⁵ Tamtéž, „welche worte er als ein Cavalier nicht habe verschmerten können.“

²³⁶ RAV, inv. č. 3078, sign. I-11/2-2, fol. 45-48. Srov. také plnou moc pro Sonntaga RAV, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/32, kart. 89.

²³⁷ Bohužel o tomto rytíři se mi nepodařilo zjistit více, než kolik se nachází v RAV, inv. č. 3050, sign. I-9/29, kart. 9.

místních osob, spory mezi sousedy o pole nebo kus lesa byly na denním pořádku.²³⁸ Ne vždy se přitom vymezování hranic mezi panstvími muselo stát záležitostí osobních nepřijemností mezi soudícími se vrchnostmi, někdy byla záležitost vyřešena jen na úrovni panství, a to ustavením zvláštní komise, jež měla za pomoci pamětníků nalézt přijatelný kompromis, a šlechticů se vůbec nedotkly.²³⁹ Spory o hranice pozemků či dokonce panství nekončily zpravidla u zemského soudu. Naopak: snaha Jana Kryštofa z Valdštejna povýšit jeho konflikt s Pavlem Morzinem o mezníky uprostřed lesního porostu skončil roku 1654 vyměřením pokuty za obtěžování soudu. Pokud však bylo úmyslem tohoto orgánu zmenšit úřední agendu zemským úřadům, pak se minul účinkem: Jan Kryštof ihned podal podnět na místodržitelství, aby mu byla pokuta stržena z jeho komorní pohledávky, a tím začalo nové dlouhé jednání...²⁴⁰

Přes řadu potíží s vymezením panství zůstávaly vztahy např. mezi duchcovskými Valdštejny a sousedními bílinskými Lobkovici poměrně dobré. Poněkud jiná byla situace na severním okraji duchcovsko-litvínovského panství, jehož nevyjasněná hranice se Saskem jdoucí po vrcholku krušnohorského pásma budila pozornost dokonce i zemských úřadů.²⁴¹ Podobné problémy téměř na všech stranách mělo velké moravské panství Třebíč, a to jak s collaltovským statkem Černá, tak s panstvím Velké Meziříčí patřícím původně španělskému rodu Ugarte.²⁴² Velmi problematická byla hranice mezi Komorním Hrádkem a majetky sázavského kláštera, obnovovaného břevnovskými benediktýny. Zde se jablkem sváru stal pomezí les nárokovaný jak ze strany kláštera, tak také od potomků Jana Viktorína z Valdštejna, kteří Komorní Hrádek drželi až do roku 1713.²⁴³ Zvláštní postavení měly pochopitelně spory, jejichž předmětem byl výnosný podnik, kupříkladu hostinec nebo krčma. Na jiném místě pojednávám o krčmě v Lubenci, která přilila olej do ohně v nepřátelství mezi Valdštejnem a Michnou z Vacínova. Podobně se střetávaly zájmy Arnošta Josefa z Valdštejna a Františka Josefa Šlika, majitele jičínského panství, hned o několik hostinců, například

²³⁸ K angažování zemského měřiče docházelo až na konci sledovaného období – srov. hraniční spor mezi panstvím Křivoklát Jana Josefa z Valdštejna a Smečno Adolfa Bernarda z Martinic v létě 1730. RAV, inv. č. 3477, sign. II-20-XXII, kart. 47, fol. 2-3 (pražský agent Ignác Schupik sekretáři Liebscherovi).

²³⁹ Např. spor o krčmu v Koberově mezi panstvím Hrubý Rohozec a Hrubá Skála roku 1702 – ÚSVS, inv. č. 605, sign. XI-21-11, kart. 20.

²⁴⁰ NM, sign. W7/6, kart. 932.

²⁴¹ Srov. inventář duchcovského zámeckého archivu z roku 1760 uložený v RAV, inv. č. 2618, sign. XI-C, kniha 11. O intervenci zemských úřadů SM, inv. č. 720, sign. D 10/1-11, kart. 597.

²⁴² Dopis Františka Václava Pischela Janu Josefovi z Valdštejna o problémech na třebíčském panství (1729), RAV, inv. č. 3029, sign. I-9/8, kart. 9.

²⁴³ ÚSVS, inv. č. 286, sign. VI-10-3, kart. 9. Ke zintenzivnění sporu došlo za břevnovsko-broumovského opata Augustina Seyfrieda od 60. let 17. století – dále RAV, inv. č. 2618, sign. XI-C, kniha 11 a požadavky sázavského kláštera zaslané Františku Josefovi z Valdštejna RAV, inv. č. 4451, sign. VII-8, kart. 262.

v Hrdoňovicích nebo v Újezdě pod Troskami (1696).²⁴⁴ Arnošt Josef velmi pečlivě dbal na svá práva k nejrůznějším hospodářským jednotkám a tím přímo inicioval spory se svými sousedy.²⁴⁵ Řada hraničních problémů přitom pramenila u poddaných, kteří se často z nevědomosti dopouštěli právních lapsů, jež potom musely řešit vrchnostenské kanceláře nebo dokonce zemský soud.

Kromě jedinců však Valdštejnové vedli také několikagenerační spory s celými rodinami, či dokonce rody. Jakkoli by bylo zavádějící označovat podobnou koncentraci sporných bodů mezi Valdštejnny a určitým rodem za věc obecnou nebo dokonce za důsledek dědičného nepřátelství, existovaly potíže, které skutečně přecházely z generace na generaci (např. finanční závazky) a trvale zhoršovaly vztahy mezi jedinci z týchž rodů. Je přitom zajímavé, že se jednalo zpravidla o rody nově povýšené do panského stavu nebo o pobělohorské přistěhovalce, jež se vši vervou snažily zakotvit ve stavovské společnosti barokních Čech, a nedostávalo se jim tradice urozenosti, kterou naopak Valdštejnové oplývali. Jedním z nich byli Michnové z Vacínova, jejichž sláva začala až těsně po Bílé hoře díky obratnosti Pavla Michny z Vacínova, jenž jako člen mincovního konsorcia a generální dodavatel císařské armády shromáždil nemalý majetek. Strmý vzestup však předznamenal stejně strmý pád a finance, jež stály za rozmachem rodu, přivodily na konci 60. let 17. století jeho úpadek. Mezi rozprodávanými statky bylo i západočeské panství Chyšce, k němuž se vázaly četné další nemovitosti, například šenkovní dům mezi Libkovicemi a Lubencem (*Zelendrischer Grund*) ležící na frekventované cestě z Prahy do Karlových Varů. A právě tento dům se stal základem sporu, který se táhnul deset let (1695-1705). Na jedné straně stál Arnošt Josef z Valdštejna, na druhé potom Karel Jiří Michna z Vacínova, jenž se na počátku 18. století snažil znovu nabýt kdysi rozprodáný michnovský majetek.²⁴⁶ Spor o na první pohled nevýznamnou krčmu v jednom městečku na pomezí středních a západních Čech však zapadl do napjaté atmosféry mezi Valdštejnny a Michny, jejíž kořeny byly pravděpodobně v konfliktu Valdštejnů se staroměstským hejtmánem Václavem Michnou z Vacínova v O'Bernově záležitosti (srov. dále).

²⁴⁴ ÚSVS, inv. č. 248, sign. V-8-13, kart. 7; ÚSVS, inv. č. 200, sign. IV-6-20/6, kart. 5.

²⁴⁵ Celý soubor sporů se sousedy křivoklátského panství – např. spor o bratronický dvůr s pražským měšťanem Petrem Jakobim (1689-1704) – VS Křivoklát, inv. č. 591, sign. SA G 114 a VS Křivoklát, inv. č. 525, sign. SA G 46.

²⁴⁶ Bohužel ho nelze z dochovaných materiálů přesně rekonstruovat: RAV, inv. č. 3039, sign. I-9/18, kart. 9. Ztracené spisy o sporu v RAV, inv. č. 3080, sign. I-11/2-4, kart. 11.

Dalším případem byl František Antonín Pachta z Rájova, jehož strmá kariéra v 10. a 20. letech 18. století sice mohla podobně postaveným jedincům imponovat²⁴⁷, Valdštejnové v něm však viděli zbohatlíka, jenž navíc nedrží žádný významnější úřad, jako tou dobou měl třeba Přehořovský. Navíc se dokázal obratně vtírat do císařské přízně, což bylo reflektováno se značným opovržením zjevným například v tom, že se v soukromé korespondenci nachází jeho jméno na rozdíl od jiných členů stavovské společnosti bez titulu.²⁴⁸ Nemaje vlivných přímluvců, zůstal František Antonín osamocen a ani císař mu nepomohl proti hrozícímu bankrotu. Ačkoli si nechal panství přeměřit, což mu přidalo třicet sedláků a ubralo poslední sympatie sousedů, čekala Nové Dvory roku 1727 sekvestrace (nucená správa úředníka pověřeného čáslavským krajským úřadem). Smrt Františka Antonína o tři roky později ve Vídni jen dovršila zkázu rodové državy. Mezi tím se začaly vytahovat proti rozhazovačnému Pachtovi staré dluhy a také za normálních okolností již dávno promlčené záležitosti, jež se ve valdštejnském případě týkaly dokonce údajného úředního pochybení jeho otce, moravského zemského advokáta a moravského nejvyššího zemského písaře Jana Antonína Pachty z Rájova.²⁴⁹ Ten byl roku 1709 jmenován nuceným správcem (sekvestrátorem) majetku zemřelého a těžce zadluženého Jana Karla z Valdštejna (+1708).²⁵⁰ Hlavním zdrojem příjmů, který měl pokrýt velkou část dlužné sumy, měl být výnos z alodiálního majetku odděleného od třebečského seniorátu, ovšem s tím, že si Jan Václav z Valdštejna jako dědic svého otce vymínil pro sebe 879 zlatých a 13 krejcarů, což byl roční výnos z rybníkářství odhadnutý fišmistrem Matyášem Antonínem Fenclem. A právě Fencel sloužil jako jeden z hlavních svědků obžaloby, kterou proti Františku Antonínu Pachtovi jako dědici svého otce vznesla Anna Kateřina z Valdštejna, dědička svého bratra Jana Václava. Císař, k němuž se celá záležitost dostala, rozhodl ve prospěch Valdštejnové, toho času provdané za Jana Antonína z Valdštejna, již měl Pachta zaplatit příslušnou sumu i se šestiprocentním úrokem.²⁵¹ Celý

²⁴⁷ Panství Františka Antonína Pachty z Rájova se rozkládala na Čáslavsku: roku 1720 koupil Golčův Jeníkov a 1722 Nové Dvory, kde o rok později hostil i císařský pár při jeho cestě na pražskou korunovaci i na cestě z ní. O významu této návštěvy dále Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723, Praha – Litomyšl 2009, s. 97-98, 235-236, 256.

²⁴⁸ Např. Jan Josef z Valdštejna Václavu Arnoštu Markvartovi z Hrádku, jenž měl na Nových Dvorech vykonat arbitráž mezi Pachtou a Věžníkem, 24.7.1725: „die herauskunft auch vor 8 Tagen schwerlich werde geschehen können, in deme selbste an S. Anna tag zu Neuhoff zu sein, umb die **Gräfin** von Wiežnik **mit dem** Pachta zu vergleichen, das wort gegeben hätten.“ VS Křivoklát, inv. č. 454, sign. SA F 30, fol. 37-38.

²⁴⁹ O rodech, které spojily svůj vzestup se službou v moravských úřadech druhé poloviny 17. století, dále Filip KOMÁREK, Moravští zemští advokáti ve 2. polovině 17. století a jejich knihovny, diplomová práce FF MU, Brno 2008, s. 44-47. Inventář Třebíče vyhotovený Janem Antonínem Pachtou z Rájova uložen ve fondu ÚSVS, inv. č. 1261, sign. XX-39-2, kart 41.

²⁵⁰ Jmenovací listina v RAV, inv. č. 3088, sign. I-11/6/14, kart. 11.

²⁵¹ Jednalo se pouze o danou jednorázovou sumu s úroky, protože nadále držel alodiální část panství Karel Arnošt z Valdštejna a poté jeho dcery, ačkoli seniorátní fideikomis přešel do rukou nejstaršího člena rodu, kterým byl od roku 1714 František Josef z Valdštejna.

proces měl rysy jakési odplaty, v níž měla Anna Kateřina „za úkol“ pomstít bezohlednou sekvestraci (jinak celkem obvyklou věc), kterou bylo kdysi postiženo její dědictví.²⁵² Pachta, jak se zdá, rozsudek ignoroval a uvedená suma se přesunula do soupisu jeho četných dluhů. O pravidelné urgování „pachtovské záležitosti“ u vídeňského dvora i u české dvorské kanceláře se měl starat agent Anny Kateřiny Johann Karl Ferdinand Unzeittig²⁵³ a patrně i jeho zásluhou se dostala až do nejvyšších pater dvorské politiky. Celá záležitost měla být dokonce projednána v tajné radě před Karlem VI., kde se celého úkolu měl ujmout nejvyšší kancléř František Ferdinand Kinský, neboť případné přednesení vicekancléřem Vilémem Albrechtem Krakovským z Kolovrat by vzhledem k příbuzenství s Valdštejnem nedělalo dobrý dojem (neteř Anny Kateřiny Marie Františka byla manželkou vicekancléře).²⁵⁴ Unzeittig se o věc své paní staral velmi svědomitě, již dříve předal radům české dvorské kanceláře vytištěné provaldštejnské *species facti*. Jeden z nich byl dvorní rada Turba, který „už byl o celé věci informován od úřadu desk zemských“,²⁵⁵ a který udržoval s Valdštejnem velmi dobré vztahy. Také Pachta se snažil a podle zpráv valdštejnských zvěďů (konkrétně Antonína Ignáce Kindlera) navštívil opakovaně v dané záležitosti úřad desk zemských (pana Hotowetze), kde ale prý jen málo pochodil.²⁵⁶ Jak ukázal i konečný císařský verdikt: proti valdštejnské přesile v čele s Kolovratem neměl příliš šancí.

Velmi dynamicky a složitě se vyvíjel vztah mezi Janem Josefem z Valdštejna a jeho sousedy, teplickými hrabaty Clary-Aldringeny. Rod, jehož vzestup je spojen s vojenskou službou, vznikl roku 1637 sňatkem Jeronýma Claryho a Anny z Aldringenu, jež přinesla věnem právě teplické panství, které nedlouho předtím dostal za zásluhy (a snad také za zradu) důstojník Albrechta z Valdštejna Johann Aldringen.²⁵⁷ Povýšení do stavu českých hrabat

²⁵² RAV, inv. č. 3342, sign. I-28/8, kart. 28.

²⁵³ Srov. Unzeittigův dopis Anně Kateřině z 19.10.1726 uložený v RAV, inv. č. 3341, sign. I-28/7, kart. 28, fol. 25-26.

²⁵⁴ „ich solches vorgestern Ihro Ex[cellenz] dem Herrn vicecanzlers Grafen von Kollowrat hinterbracht, welcher mir aber hierauf gemeldet haben, es dependirete abgedachte Pachtische Revision nummhero von den Vortrag ihro Kay[serlichen] May[estät] in den geheimben Rath, weilen aber besagte S[eine] Ex[cellenz] als ein anverwandter von Eu[er] Gn[aden], es nicht wohl kunten vortragen lassen. Als müsste es schon bis zur Retour ihro Ex[cellenz] des Herrn obristen Canzlers Grafen Kinsky einen anstand leiden.“ RAV, tamtéž, fol. 32 (15.12.1728).

²⁵⁵ „Er wäre schon vonhin von der königlichen Landtafel her hierin falls gar wohl informirt.“ RAV, tamtéž, fol. 44, 9.4.1727.

²⁵⁶ Tamtéž, fol. 60, 6.2.1726.

²⁵⁷ Základní informace přináší Petr MAŠEK, *Modrá krev*, Praha 1999, s. 42. Další literatura k rodu Clary-Aldringen ve sledovaném období: Jana MICHLOVÁ, *Počátky zámecké knihovny Clary-Aldringenů v Teplicích*, in: *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích* 21, 1997, s. 99-106; Helena SMÍŠKOVÁ, *Rodinný archiv Clary-Aldringenů Teplice*, *Archivní časopis* 55, 2005, s. 117-127; TÁŽ, *Rodinný archiv Clary-Aldringenů (zpráva o inventarizaci fondu)*, *Porta Bohemica* 3, 2005, s. 372-373; Olga BEDNÁŘOVÁ, *Teplický zámek ve světle konfiskačního inventáře z roku 1634*, in: *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích* 23, 2000, s. 105-137; Jiří KUBEŠ, *Fragmenty písemností z kavalírské cesty hrabat z Clary-Aldringenu*, in: *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83-110.

následovalo roku 1666 a odstartovalo vzestup rodu. Mělo také vliv na rychlou kariéru Františka Karla Clary-Aldringena, jenž se ujal rodinného majetku po smrti staršího bratra roku 1702.²⁵⁸ Do té doby byly vztahy se sousedními duchcovskými Valdštejnů korektní a vyznačovaly se například častými pobyty Valdštejnů v tehdy již dosti proslulých lázních, které jim sloužily k schůzkám s dalšími členy aristokratické společnosti.²⁵⁹ František Karel spojil vlastní kariéru i rodovou reprezentaci se svou loveckou vášní,²⁶⁰ ale nacházíme u něj také ambiciózní hospodářskou politiku (přikoupení sousední Krupky) a velkorysou podporu náboženských institucí (výstavby kostelů na panství, podpora poutního místa v Bohosudově).

Se snahou začlenit vlastní rod do české stavovské společnosti souvisela nutnost povznést svůj pozemkový majetek a dát své rezidenci příslušný status. V případě Teplic se tedy jednalo o hlavní, nejstarší a původní sídlo tohoto rodu, jenž později získal i jiné statky (Benešov nad Ploučnicí, později Bynovec) a je tudíž celkem pochopitelná snaha Františka Karla Clary-Aldringena o jeho zajištění formou fideikomisu. A tak tento šlechtic podal roku 1714 poníženou suppliku, na jejímž základě měl císař rozhodnout o zřízení teplického svěřenectví. O celou záležitost jevil velký zájem Jan Josef z Valdštejna, držitel sousedního Duchcova, který byl českou dvorskou kanceláří dotázán na majetkové a rodinné poměry teplického pána. Jeho vyjádření se mi sice dosud nepodařilo ve fondu České dvorské kanceláře nalézt, výsledné stanovisko ke zřízení teplického fideikomisu však bylo zamítavé a plně odpovídá zpřísněným pravidlům, jež začala panovat v těchto záležitostech s příchodem 18. století. Kopii zamítavého stanoviska dostal také Jan Josef: jako hlavní důvod sloužily nevyřešené majetkové poměry mezi clary-aldringenovskými dědici a také dosud nesplacený dluh po otci.²⁶¹ Zda na tyto problémy upozornil právě Jan Josef, zatím nevíme. Je to však málo pravděpodobné, protože v uvedené době panovaly mezi oběma sousedy velmi přátelské vztahy.²⁶² Teplice se tak staly fideikomisem až roku 1749.

²⁵⁸ Roku 1700 zemřel otec Františka Karla Jan Jiří Marek Clary-Aldringen, s jehož jménem je spojen počátek novodobého rozvoje Teplic jako rezidenčního a lázeňského města. Jan Jiří Marek navíc působil jako císařský vyslanec (envoyé) v Drážďanech (1686-1689 a 1690-1693): srov. Paul RITTER – Paul SCHRECKER – Kurt MÜLLER (ed.), Gottfried Wilhelm Leibniz – Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel IV. (1684-1687), Berlin 1990, s. 502, 524, 598, 623.

²⁵⁹ Jan Bedřich z Valdštejna a Marie Alžběta Vratislavová z Mitrovic, rozená z Valdštejna, se sešli zde s Marií Annou z Valdštejna, rozenou Kokořovskou z Kokořova, která zde byla začátkem září 1685 na desetidenním léčebném pobytu (RAV, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/10, kart. 30, fol. 308). Jan Josef z Valdštejna se zde setkal s Františkem Josefem Černínem a Janem Jiřím Kristiánem z Lobkovic roku 1723 (VS Křivoklát, inv. č. 454, sign. SA F 30, fol. 20).

²⁶⁰ O ní dále Hana SLAVÍČKOVÁ, Barokní kaple sv. Eustacha v Mstišově (1707-2007). Otisk rodové zbožnosti, reprezentace a lovecké vášně Františka Karla Clary-Aldringena, *Porta Bohemica* 4, 2007, s. 181-200.

²⁶¹ VS Křivoklát, inv. č. 453, sign. SA F 28.

²⁶² Clary-Aldringen líčí srdceryvně Valdštejnovi požár svého pivovaru v Modřenicích – RAV, inv. č. 3446, sign. II-19-VIII, kart. 46, fol. 12-13, 12.8.1712.

František Karel Clary-Aldringen se však nenechal dílčím neúspěchem odradit a velmi rychle získal komornický úřad, který mu otevřel dveře vídeňské dvorské společnosti. A v ní se mladý Clary-Aldringen skutečně činil. Brzy navázal významné kontakty, jež mu posléze pomohly k dalším hodnostem. V červnu 1722 se vyrovnal s bratrem Janem Filipem, který obdržel 130000 zlatých²⁶³, a záhy se začal ucházet o post nejvyššího lovčího v království českém, jež bylo kdysi nabídnuto po nešťastné smrti Oldřicha Felixe Popela z Lobkovic právě Janu Josefovi z Valdštejna. Prestižní úřad však nebyl zadarmo, podle zprávy Jana Josefa ze Závětic ho měl stát až 40000 zlatých²⁶⁴ a to i přes zjevnou protekci, o níž se postaral Jan Josef z Valdštejna, kterého spojovala s mladým Clary-Aldringenem lovecká vášeň. Současně však nastal mezi oběma šlechtici problém: teplický pán se nezastavil a ve své honbě za úřady projevil zájem mimo jiné o titul skutečného tajného rady. Jednalo se o prestižní záležitost, o níž již delší dobu usiloval také Jan Josef z Valdštejna. Informace, které přicházely na Duchcov od valdštejnských agentů, mluvily o hotové věci a Valdštejna to rozzuřilo k nepřičetnosti. 3. prosince 1722 tak napsal na všechny světové strany dopisy aktivující celou jeho sociální síť za jediným účelem: předat Clary-Aldringenovo jmenování skutečným tajným radou a zajistit jmenování své. Ve stejném duchu koncipoval dopis Aloisi Tomáši Raimundovi z Harrachu, Josefu Lotharovi z Königsegg, Arnoštu Fridrichu Windischgrätzovi i Leopoldu Josefu Šlikovi: ve všech případech se jednalo o skutečně nejvyšší patra vídeňské politiky. Valdštejn si téměř identickými slovy stěžuje s osobní hořkostí na rychlý Clary-Aldringenův postup: *„jmenovaný hrabě Clary dosud nevykonal během svého života ve veřejné službě nic a nikdy nezastával žádný ze zemských úřadů (Dicasterium). Jeho jedinou kvalifikací je záliba v lovectví, nedisponuje ani majetkem, ani rodinnými zásluhami. Zato já jsem už za vlády Josefa blahé paměti ... zastával komornické místo a za této císařské milosti už nějaký ten rok držím úřad nejvyššího maršálka. Ani z jednoho se netěším žádné odměny a pouze ke cti mi slouží, že jsem se zasloužil o nákladné založení manufaktury a rozkvět těžby.“*²⁶⁵ Poněkud škodolibě pak působí odpovědi (zejména ze strany Harracha), které

²⁶³ Jan Filip patřil už dříve mezi Valdštejnovy věřitele: roku 1714 mu půjčil 10000 zlatých. Lze mezi nimi předpokládat i přátelský vztah, protože se na Jana Filipa Claryho-Aldringena ptá Valdštejn ve svých dopisech třetím osobám - VS Křivoklát, inv. č. 454, sign. SA F 30, Jan Josef Václavu Arnoštu Markvartovi z Hrádku 3.5.1723.

²⁶⁴ VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. SA F 27, fol. 84-85, Janu Josefovi z Valdštejna 11.6.1721. Touha po dalších úřadech se projevila například v úsilí získat post zemského hejtmana ve slezské Lehnici. Tamtéž, fol. 303-304, 31.12.1722.

²⁶⁵ „ersterwehnter graf Clari dem publico sein lebtag einige dienst nicht gelaistet, auch niemahlen bey einem Dicasterio gewesen ist. Eifolglich sich lediglich auf die Jägerei appliciret hat, bey nebst weder propria noch familia merita vor sich hat, hingegen aber ich schon zur zeit kaysers Josephi mildseligsten angedenken als auch demahligen glorwürdigsten regierenden kay[serlichen] may[estät] die Camererstelle nebst dem bereits einige Jahr obhabenden obristen landmarchallamt samt anderen functionen ohne allen ... mit allwilligsten application

Valdštejna informují o bezproblémovém udělení kýženého titulu Clary-Aldringenovi, na což Valdštejn reaguje jen povzdechem nad protekcí, kterou tento mladý šlechtic u dvora disponuje.²⁶⁶ Ke jmenování došlo 22. února 1723 a spolu s Clary-Aldringenem se dočkal i další Valdštejnův konkurent František Václav z Trauttmansdorffu. Asi nejparadoxnější na celé situaci bylo, že Clary-Aldringen Valdštejnovi 30. ledna 1723 poděkoval za přímluvu ústy jeho agenta Jana Josefa ze Závětic.²⁶⁷

Jak rychle vášně vybuchly, tak také polevily. Na uklidnění situace měl jistě vliv fakt, že se právě na přelomu roku 1722 a 1723 dočkal vysněného titulu skutečného tajného rady také Valdštejn. Hlavní díky patřily za toto zadostiučinění Arnoštu Fridrichu Windischgrätzovi, tou dobou prezidentu říšské dvorské rady, jemuž také píše, že „v *případu hraběte Claryho se už nebude o nic starat.*“²⁶⁸ Lze předpokládat, že k normalizaci vztahů mezi oběma sousedy došlo během roku 1723, kdy je obnovena vzájemná korespondence, jež do jisté míry vycházela z nutnosti koordinovat lovecké akce během korunovačního pobytu Karla VI. v Čechách. Clary-Aldringenovi chyběly zkušenosti v rovině zemské politiky, což se projevilo nereálným návrhem na zřízení úřadu nejvyššího lovčího, na něž reagovala česká komora rázným odmítnutím. Valdštejn pomohl svému mladšímu kolegovi při pořádání honů například zapůjčením „loveckého náčiní“ (*Jagdzeuge*) z Křivokláta.²⁶⁹ Od inkriminovaných let 1722 a 1723 však už chybí vzájemná korespondence, v níž by si oba šlechtici sdělovali své názory a konzultovali problémy. Così mezi nimi skončilo.

Vedení sporů mělo v barokních Čechách kromě důvodu pragmatického (zisk území, splacení dlužné částky apod.) také význam symbolický: hraběcí rod jako Valdštejnové si nemohl nechat líbit nejrůznější nařčení: bylo třeba se bránit – vždyť šlo o čest! Takovým případem je spor o téměř bezvýznamnou lokalitu Všechlapy, vedený ve 20. letech 18. století. Tehdy byl Jan Josef z Valdštejna nařčen, že Všechlapy neoprávněně drží a to již několik let. Autorem žaloby byl zemský prokurátor Jan František Hoffmann, jednající v zájmu dědičky Všechlap Juliany Mayerové z Bönighoffenu, jinak celkem nevýznamné rytířky, jejíž tři

vor ihro may[estät] und des landes ... vertreten; hierauf aber und aus allen deme das geringste emolumentum, so mir nun in das auge fallen konnte, nicht gaudirt, sondern noch mit eigener zusetzung der meinigen auch kostbahren ausrüstung ... (der) Manufaktur und Fortpflanzung des Bergwerks bloß um die Ehre gedienet habe.“ RAV, inv. č. 3464, sign. II-20-IX, kart. 47, fol. 154-155, Valdštejn Aloisu Thomasi Raimondovi z Harrachu. Analogicky Königseggovi RAV, inv. č. 3466, sign. II-20-XI, kart. 47, fol. 51-53; Windischgrätzovi RAV, inv. č. 3479, sign. II-21-I, kart. 48, fol. 53-54 a Šlikovi RAV, inv. č. 3467, sign. II-20-XII, kart. 47, fol. 32-34.

²⁶⁶ „bewundere auch nicht wenig und ... nicht geringe Patroni sich (Clary-Aldringen – pozn. J.H.) hierinfalls für ihn interponirt und dargestellt haben.“ RAV, inv. č. 3464, sign. II-20-IX, kart. 47, fol. 168-169, 26.1.1723.

²⁶⁷ VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. SA F 27, fol. 315.

²⁶⁸ RAV, inv. č. 3479, sign. II-21-I, kart. 48, fol. 56-57.

²⁶⁹ VS Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U 6, fol. 153-156, Jan Josef z Valdštejna Františku Karlu Clary-Aldringenovi, 26.9.1723; přiložen text dopisu s příslušnými pokyny křivoklátskému lesmistru Františku Maxmiliánu Erechovi.

synové a designovaní nástupci se tou dobou nacházeli v armádě. Základem argumentace obžaloby byl převod dvorského lenního statku Všeclapy 6. července 1699 na Jana Rudolfa Mayera z Bönighoffenu, manžela žalobkyně. K tomuto převodu došlo za 1300 kgm a to od dosavadního držitele Jana Arnošta Kautze. Jan Josef se proti nařčení bránil velmi kuriózním způsobem: podle něj totiž nešlo v Kautzově převodní listině o severočeské Všeclapy, ležící shodou okolností nedaleko Duchcova (jež podle Valdštejna nikdy neměly status dvorského léna...), ale o Všeclapy nedaleko Loun. Došlo i na studium archivního materiálu, v němž byl objeven Kautz jako držitel statku Světec (na gruntovníci byl jeho znak), ležícího nedaleko Všeclap u Loun; zároveň Valdštejn dokázal kontinuální příslušnost svých Všeclap k alodiálnímu majetku od roku 1515. Přesto soud přikl Mayerové a jejím potomkům práva k severočeským Všeclapům, proti čemuž Valdštejn vehementně protestoval a dokonce nezelel ani peněz na vydání svého „*species facti*“, v němž celou záležitost vysvětloval z vlastních pozic.²⁷⁰ Kromě toho, že se Valdštejn snažil rozšířit tento tisk, jehož autorem byl pravděpodobně prokurátor Hubálek²⁷¹, došlo i na odvolání se k císaři. A to muselo jít přes českou dvorskou kancelář, v níž měl Jan Josef svého příbuzného, vicekancléře Kolovrata.²⁷² Byl to patrně on, kdo ke dvoru propašoval valdštejnské *species facti* (mýto na hranicích stálo 18 krejcarů).²⁷³ K projednání záležitosti však ve Vídni nedošlo, protože císař odjel na korunovaci do Prahy. Zásady písemného procesu říkaly, že vzájemná výměna argumentů a protiargumentů trvala tak dlouho, dokud měly jednotlivé strany co odpovědět. A byla to snad náhoda, že rytířka Mayerová během pobytu císaře v Praze „*osudově zaspala*“²⁷⁴ a dvouměsíční lhůtu na podání svých „*gravamin*“ promeškala. Situace se vyvíjela maximálně příznivě a v červenci 1723 vyzval agent Ham Jana Josefa, aby přijel do hlavního města a osobně svou věc představil tajné radě, která pak jistě rozhodne v jeho prospěch.²⁷⁵ Všeclapy nakonec zůstaly majetkem Valdštejnů a sám Jan Josef nechal po ukončení sporu postavit v nedalekých Zabušanech v letech 1723 až 1728 kostel sv. Šimona a Judy. Celý proces, jenž

²⁷⁰ *Species facti*, und ein summarischer Begriff des ganzen mit Assistierung des Königlichen Herrn Fiscii ... wegen dero Guth Wscheclap intentierten Odpos=Process [vydáno v Praze, 1723]. Jediný známý exemplář uložen v premonstrátské knihovně na Strahově, sign. A O XI 37.

²⁷¹ Hubálek také prováděl rešerši v dané věci v deskách zemských – platba 1 zl a 10 krej za opis z DZ v prvním čtvrtletí roku 1720. Dále lze také předpokládat spolupráci dalšího pražského agenta Antonína Františka Šimonka. O vzájemné spolupráci na vytvoření textu Šimoněk nejmenovanému Valdštejnovu sekretáři 26.7.1722 – RAV, inv. č. 455, sign. SA F 31, fol. 29-30.

²⁷² Kolovrat se nějakým způsobem zasadil o Valdštejnovi příznivé projednání celé věci – srov. Valdštejnovy díky Kolovratovi v dopise z 12.11.1726 – RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/6/1-3, kart. 31, fol. 134.

²⁷³ VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. SA F 27, fol. 338-339.

²⁷⁴ „Mayerin von Bönigshoffen ihre Gravamina bis anhero nicht eingebracht hatte, dieselbe die fatalia allerdings verschlaffen haben wurde.“ – RAV, inv. č. 3445, sign. II-19-VII, kart. 46, fol. 37-38, 25.5.1723.

²⁷⁵ „nöthigste sei, damit man die Herrn Hofrätthe von der Sache ex asse informiere, womit Ihr Mayerin die Revision absolute denegiert werden möchte!“ – RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 214-215, 14.7.1723.

z hlediska Jana Josefa z Valdštejna řešil zbytečně dlouho trapné nedorozumění pramenící ze shody jmen dvou nedaleko sebe ležících osad, zanechal po sobě za šest let svého trvání (1717-1723) jen poměrně vysoké soudní pohledávky.²⁷⁶

Existují případy, kdy docházelo ke konfliktu s jinými šlechtici, v nichž Valdštejnové nefigurují jako oběti nedorozumění či dokonce zlého úmyslu, ale jako draví útočníci snažící se maximálně zúročit svou ekonomickou převahu i politický vliv. Důvodem pro takové nepřilíš etické jednání bývalo zejména lákadlo hospodářského prospěchu, například připojení a arondace některé z domén, které vlastnili. A opět figuruje v hlavní roli Jan Josef z Valdštejna, jehož hospodářské aktivity nebyly vždy legitimní: na počátku 18. století se do existenčních potíží dostal rod Vrábských z Vrábí vlastníci malý statek Záluží (dnes součást areálu Chemopetrol Litvínov) mezi Mostem a valdštejnským dvojpanstvím Duchcov-Horní Litvínov. Jan Josef vytušil svou šanci na připojení tohoto území ke svému dominiu a postupně skoupil většinu vrábských dluhů včetně těch největších (1600 zl od Konstantina Ferdinanda Hýzrleho z Chodů a 1000 zl od Václava Antonína Chotka). Ani to však nestačilo k tomu, aby byla vyhlášena exekuce, v níž by mohl vystupovat jako hlavní věřitel, a tak přistoupil k druhému kroku, a tím byla žaloba na tzv. deteriorizaci, čili snížení odhadní ceny statku. Přitom argumentoval zejména neutěšenou náboženskou situací a častými útekami poddaných do Saska, kde prý již založili osadu Nové Záluží. Zcela účelová žaloba, kterou navíc Jan Josef zastíral dosti bídnou situací katolictví na vlastním příhraničním panství, však splnila svůj účel a odhad statku Záluží byl oficiálně stanoven tak, aby vyhovoval Valdštejnově snaze vynést proti Antonínu Janovi Vrábskému z Vrábí, a potom i proti jeho vdově Eleonoře Kateřině (od 1718) exekuční kartu.²⁷⁷ Nepřilíš čestný tah se Valdštejnovi vyplatil – dosáhl svého: nejpozději roku 1721 dochází k převodu všech vlastnických práv na něj. Vlastnictví Záluží však mělo ještě jeden aspekt, jenž byl pravděpodobně hlavním důvodem, proč vůbec Jan Josef o tento statek usiloval: byl to statek alodiální a mohl tudíž sloužit pro uspokojování finančních potřeb Valdštejnů, kteří drželi Duchcov, jež ale vzhledem k jeho fideikomisnímu

²⁷⁶ Nedořešená zůstala otázka soudních výloh, které Mayerová odmítala zaplatit. Jan Josef z Valdštejna napsal v této otázce rozčilený dopis 6.5.1723 apelačnímu radovi Janu Františku Turbovi: „Sie Mayerin bei Ihrer ganzen Aktion folgar auch bei dem jetzt intendirenden Revisionsprocess keine septimam litis noch andere Gerichtssportule bezahlt. Ich aber die grossen Unkosten gehabt, so konnte sie ja wohl ganz frei und sine periculo suo bloss auf meine Unkosten diese Aktion gar in infinitum protrahiren, mithin müsste ich mit meinem Vssechlapy, woran sie doch dem titulum et seriem Successionis keineswegs zu probiren.“ RAV, inv. č. 3445, sign. II-19-VII, kart. 46, fol. 72-73. Dokumentace celého procesu umožňující jeho detailnější analýzu je uložena v RAV, inv. č. 3590, sign. III-18/I-IV, kart. 66.

²⁷⁷ Celý spor je dokumentován v RAV, inv. č. 3045-3046, sign. I-9/24 až I-9/25, kart. 9. Jako další argument pro vyhlášení exekuce je špatné hospodaření Vrábské: dokonce nechala spadnout prastaré duby! („die nahe ... stehenden Aichen wirklich fallen lassen“)

statusu nemohli zadlužovat. Tak také figuruje Záluží v závěti Jana Josefa z Valdštejna z roku 1731.²⁷⁸

5.1.3. Patronáž a klientelismus: Valdštejnové ve vertikálních sociálních sítích

Kromě vztahů se sobě rovnými nebo dokonce urozenějšími šlechtici pěstovali Valdštejnové pochopitelně také kontakty s nižší šlechtou a, obecně řečeno, se svými klienty. Klientelско-patronátní vztahy byly v raně novověké společnosti běžnou záležitostí a na rozdíl od společnosti moderní nebyly zakrývány jako nepatřičné – většina uznávala jejich nutnost a snažila se o jejich navázání. Podle sociologie je podstatou každého takového vztahu nerovný, avšak reciproční poměr mezi patronem a jeho klienty, který je výhodný pro obě strany: patronovi přináší oddanost klientů a těm zase ochranu a vzácné statky, o něž tito klienti usilují. Mezi naplněním z jedné nebo z druhé strany často uplyne dlouhá doba, nejedná se o směnu simultánní a k akci klienta, popř. patrona dochází ve prospěch protějšku až v důsledku určité krize nebo poté, co nastanou vhodné podmínky.²⁷⁹ Jelikož se jedná o přísně osobní vazbu, není precizace tohoto vztahu založená na jasných právních dokumentech nutná a vysvětluje tak zejména z pramenů osobní povahy, především z dopisů a deníků.²⁸⁰ Důkazů o existenci této neformální vazby je skutečně velké množství²⁸¹ a také ve valdštejnském prostředí se s nimi setkáváme poměrně často: pražský agent Ambrož Antonín Fischer oslovuje Jana Josefa z Valdštejna „*hoher Patron*“ a snaží se mu vlichotit nejrůznějšími rétorickými obraty. Využívá k tomu skutečně každou příležitost včetně té, když přemlouvá Valdštejna, aby zaplatil dlužné poplatky místodržitelské kanceláři: „*odpověděl jsem jim, že Vaše Excellence je známa štědrostí, a že nikdy nezůstane nikomu nic dlužna.*“²⁸²

I když je možné inspirovat se při zkoumání patronátně-klientelních vztahů četnými vědeckými pracemi, jež popisují podobné vazby v zemích západní Evropy, platí, že situace v každém raně novověkém státě je odlišná. Forma těchto vazeb totiž závisí na distribuci moci

²⁷⁸ RAV, inv. č. 3159, sign. I-18/4/6, kart. 18.

²⁷⁹ Srov. Jan KELLER, Úvod do sociologie, Praha 1999, s. 68 an.

²⁸⁰ Dále Peter MORAW, Über Patrone und Klienten im Heiligen Römischen Reich des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit, in: Antoni Maczak (ed.), Klientelsysteme im Europa der frühen Neuzeit, München 1988, s. 1-18. Analogicky Shanon KETTERING, Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France, Oxford 1986. Nověji Heiko DROSTE, Patronage in der Frühen Neuzeit – Institutionen und Kulturform, ZHF 30, 2003, s. 555-590 (k tomu Birgit EMICH – Nicole REINHARDT – Hillard VON THIESSEN – Christian WIELAND, Stand und Perspektiven der Patronageforschung. Zugleich eine Antwort auf Heiko Droste, ZHF 32, 2005, s. 233-265); o patronátně-klientelních vztazích v rámci dvorské společnosti Mark HENGERER, Amtsträger als Klienten und Patrone? Anmerkungen zu einem Forschungs-konzept, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (ed.), Ergebnisse Diener ihrer Herrn? Herrschaftsvermittlung im alten Europa, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 45-78.

²⁸¹ Z francouzského prostředí přináší nejzajímavější formulace Shanon KETTERING, c.d., s. 13.

²⁸² „Worauf ich in antecessum zur antwort gegeben, daß Eu[er] hoch[gräfliche] ex[cellenz] von einer so hohen generosität waren, und sie nichts unbelohnter lassen wurden.“ VS Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U 6, fol. 134.

v daném konkrétním případě a na právní i společenské tradici určité země. Důležitou odlišností od západní Evropy je nízký stupeň rozvinutí středověkých lenních vztahů, jež by mohly být nahrazovány svazky klientelně-patronátními. Lenní soustava přežila do 17. století jen ve zcela ojedinělých případech (frýdlantská, olomoucká) a habsburská monarchie se všemožně snažila omezit její fungování, což se rozhodujícím způsobem podařilo až v průběhu 18. století. Od prostředí ostatních středoevropských států (Říše²⁸³, Polsko) se habsburská monarchie vyznačuje poměrně velkou měrou centralizace, jíž lze připsat od konce třicetileté války zejména českým a rakouským zemím. Výsadní postavení panovnického dvora ve Vídni a jeho zvyšující se gravitační síla z něj učinila středobod mocenských vztahů a z dvořanů často vyhledávané patrony. Navíc se nám zde objevuje ještě jedna skupina lidí, kterou lze dešifrovat už na zemské úrovni (úředníci desek zemských), a to tzv. *brokery*²⁸⁴, kteří stojí mezi patrony a klienty, zprostředkovávají jejich vzájemné vztahy, kumulují statky z jedné i druhé strany a díky tomu po určitém čase sami mohou vystupovat v roli patronů. Tito „makléři lidských šancí“ fungovali nejen u panovnického dvora, kde se stávali nepostradatelnými ve chvíli, kdy chtěl ten či onen Valdštejn dosáhnout svého cíle, ale také v blízkosti jednotlivých Valdštejnů. Byli jimi často sami vrchnostenská úředníci nebo agenti, kteří doporučovali určité osoby a jejich problémy pozornosti jednotlivých aristokratů. Doporučující dopis se stal nezbytnou součástí „přijímacího řízení“ do valdštejnských služeb, což je patrné například ve chvíli, kdy bratři František Josef a Jan Josef hodlali na počátku 18. století začít s dolováním v Jílovém.²⁸⁵

Přes své exkluzivní postavení v aristokratické společnosti 17. a 18. století se objevují Valdštejnové v obou rolích: jako patroni, ale také jako klienti. Zatímco pro jedny vyprošují u císařského dvora titul nebo významný dvorský či zemský úřad, zároveň prosí jiné dvořany, kteří dost často nejsou výše ve společenské hierarchii než oni, aby se přimluvíli za toho či onoho člena rodu. Tato podivná situace nevyplývala ze společenské hierarchie ani z právního postavení, které by určovalo sled úkonů, jež jsou nutné pro dosažení určitého cíle. Daleko

²⁸³ V Říši byly patronátně-klientelní vztahy podmíněny některými dichotomiemi, které české prostředí neznalo – např. bezprostřednost nebo naopak zemská závislost stavů, katolictví nebo protestantismus apod. Srov. Volker PRESS, Patronat und Klientel im Heiligen Römischen Reich, in: Antoni Maczak (ed.), c.d., s. 19-46.

²⁸⁴ Poprvé zavádí tento termín do historické literatury Shanon KETTERING, Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France, Oxford 1986. Také ona se inpirovala studii sociálních antropologů a politologů. Srov. Steffen SCHMIDT (ed.), Friends, Followers and Factions: A Reader in Political Clientelism, Berkeley 1977; Ernest GELLNER – John WATERBURY (ed.), Patrons and Clients in Mediterranean Societies, London 1977; James SCOTT, Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia, in: American Political Science Review 65, 1972, 91-114.

²⁸⁵ Příkladem může být dopis drážďanského Johanna Georga Klüpfela Františku Josefovi z Valdštejna, kterému doporučoval jistého barona Richtenfelse, který měl být zběhlý v záležitostech metalurgie, a který by se tudíž hodil do nově zakládané těžbařské společnosti. RAV, inv. č. 3854, sign. V-4/2, IX.1, kart. 102, fol. 340-342, 19.8.1718.

spíše se jedná o etické normy, které nedovolují, aby v rámci neformálního postupu prosil šlechtic císaře o dobrodiní pro sebe nebo svou nejbližší rodinu. Velmi pregnatně je to vyjádřeno v zásadním spise tehdejší dvorské etiky, v Castiglionově Dvořanovi: „*jen ve velmi řídkých případech, nebo raději nikdy, smí dvořan od svého pána žádat něco pro sebe; mohlo by se stát, že onen pán, nechtěje mu do očí odepřít jeho žádost, splní ji, ale s odporem, což je daleko horší než odmítnutí.*“²⁸⁶ Typickým příkladem takového počínání je Alois Tomáš Raimund z Harrachu, který roku 1737 vyprosí u císaře řád zlatého rouna pro zetě Jana Josefa z Valdštejna Josefa Viléma z Fürstenberka, sám však potřebuje přímluvu, když chce dosadit svého nejstaršího syna na post dolnorakouského zemského hejtmána.²⁸⁷ Zachování společenského dekora tak výrazně omezuje a krotí přímluvce, kteří v duchu tohoto dekora dávají najevo nezištnost svého počínání. Alois Tomáš Raimund z Harrachu byl skutečně jedním z nejžádanějších patronů u císařského dvora, které Jan Josef z Valdštejna vzhledem ke svému téměř kontinuálnímu pobytu v Čechách velmi potřeboval. Dalším z řady jeho kontaktů ve Vídni byl Jan Michael z Althannu, nejvyšší štolmistr Karla VI. a člověk se skutečně mimořádným postavením.²⁸⁸ Není proto divu, že Jan Josef z Valdštejna nad jeho smrtí roku 1722 velmi truchlí.²⁸⁹ A podobně se ho dotkne o necelý rok poté smrt nejvyššího kancléře Leopolda Josefa Šlika, jenž byl Valdštejnovou oporou v tomto důležitém úřadě na rozdíl od řady Kinských, a po jehož smrti začíná Valdštejnova orientace na Harracha, kterému píše: „*a také Vaší Excelenci děkuji za projevenou účast nad smrtí nejvyššího kancléře a mohu Vás popravdě ujistit, že mě zasáhla tato smrt v srdci tak naléhavě a myslím si, že jsem ztratil jednoho z obzvláštních přátel a patronů, a přeji si z celého srdce tuto bolestnou ztrátu nahradit a zaplnit jeho místo... Vaší Excelenci.*“²⁹⁰ Smrt patrona znamenala tragédii a často i konec dalších společenských vazeb. Podobně jako Valdštejn bedlivě sleduje nemoci všech lidí, k nimž se obracela jeho loajalita, tak také jeho klienti sledovali se sevřeným hrdlem zdraví jeho: „*kéž by [Vám] Bůh chtěl dát brzké uzdravení ke spokojenosti všech Vašich*

²⁸⁶ Baldassare CASTIGLIONE, Dvořan, Praha 1978, s. 118.

²⁸⁷ Andreas PEČAR, c.d., s. 98.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 121.

²⁸⁹ RAV, inv. č. 3459, sign. II-20-IV, kart. 47, fol. 5 (21.3.1722).

²⁹⁰ „Ansonsten erstatte [ich] auch Eu[er] Ex[cellenz] für das wegen den Todtfall des Obristencanzlers mit mir högende Beyleyd allverbündenen Dank und kann wohl in wahrheit versichern, daß solcher mir umb so empfindlicher zu Herzen drünge, als mehr ich versichert bin, daß dadurch eines sonderbahren Freund[en] und Patrons verlustiget werde, wünschte von Herzen, diesem schmerzlichen Verlust durch Eu[er] Ex[cellenz] an dessen stelle hiwiederum ergänzt und ersetzt zu wissen.“ RAV, inv. č. 3464, sign. II-20-IX, kart. 47, fol. 175-176, 22.4.1723.

služebníků a klientů i celé vlasti“, píše Janu Josefu z Valdštejna sužovanému záchvatem podagry jeho agent Ham.²⁹¹

Jak bylo řečeno, Valdštejnové nepůsobí pouze v roli patronů, ale také o patrony usilují. Znalost, jak si získat patrony, patřila do základní výbavy šlechtice. To, že tyto způsoby byly veřejně známé, pomáhalo také rozkrýt úmysly soupeřů, popř. správně poradit méně zkušeným přátelům.²⁹² Za vzestupem cizích šlechticů je také pozorována ruka neznámých, ale jistě mocných patronů, kteří protlačují své favority na přední místa.²⁹³ Někdy je velmi obtížné odlišit horizontální vztah mezi šlechtici, založený například na příbuzenství nebo na přátelství, od vztahu klient-patron²⁹⁴: Jan Josef z Valdštejna několikrát děkuje Aloisi Tomáši Raimundovi z Harrachu a prosí ho, „*aby ráčil zůstat po všechen čas jeho ochráncem a patronem.*“²⁹⁵ Záleželo patrně na okolnostech, v nichž zmíněná komunikace probíhala: v daný moment Jan Josef prosil svého vídeňského přítele o pomoc při získání řádu zlatého rouna. Záleželo tedy na momentální stylizaci a rétorických obratech; mezi šlechtici docházelo k „pružnému zacházení“ s vlastní společenskou sítí. Ten, kdo toto umění ovládal, mohl dosáhnout významného úspěchu. Cenu dobře vytvořené společenské sítě si uvědomovali i služebníci daného šlechtice: valdštejnský inspektor Johann Mayer z Oberschellanku píše sekretáři Jana Josefa z Valdštejna Bartoloměji Jurákovi v krizových momentech, kdy bylo ve Vídni rozhodováno o prodeji lukrativního panství Křivoklát, že „*nepochybuje o tom, že se přátelství (myšlena sociální síť Jana Josefa – pozn. J.H.) přičiní, aby pověst jejich pána neutrpěla a nemohlo dojít k takovým velkým škodám.*“²⁹⁶ Naopak nemít žádné přátele, kteří by se za dotyčného zaručili nebo mohli příznivě ovlivnit danou věc, mohlo urychlit osobní

²⁹¹ „Gott wolle baldige Besserung verleihen, wodurch alle deroselben treue diener und clienten ja des Vatterlandes selbsten consolirt sein werden.“ RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 238-239. Podobně i apelační rada Turba přeje do nového roku 1730 „durch unzählbare dergleichen Revolutiones in beständigen Gesundheitsstand und allen wohl ergehen erhalten möge.“ RAV, inv. č. 3463, sign. II-20-VIII, kart. 47, fol. 3-4, 17.12.1729.

²⁹² „Der Herr Arnold will sich auch nicht mehr unter die jungen Juristen rechnen, weil er bereits 30 Jahr alda ist, seine studia bereits vor sieben Jahren absolviret hat, und nunmehr durch drey Jahr hier auf seine eigene spesen substitiret, und canzlei sachen ausarbeitet, und sich in praxi forensi überthuet und da er **seine Theses Juridicas der königlichen böheimbischen Hoffcanzlei dediciret hat, sich bey der selben gar viele Patronos erworben hat** (zvýraznil J.H.).“ RAV, inv. č. 3463, sign. II-20-VIII, kart. 47, fol. 23-24; Jan František Turba Janu Josefovi z Valdštejna, 8.7.1730.

²⁹³ Srov. pozn. 242 až 250 o vzestupu hraběte Clary-Aldringena.

²⁹⁴ K podobným závěrům došel při analýze klientelské sítě Ferdinanda z Ditrichštejna i Rostislav SMÍŠEK, c.d., s. 299.

²⁹⁵ „daß [ich] dieselbe (= Euer Excellenz) allezeit mein Protector und Patron zu verbleiben geruhen gehorsambst ausbitte.“ RAV, inv. č. 3464, sign. II-20-IX, kart. 47, fol. 112-113, 2.5.1722.

²⁹⁶ „Ich zweiffle nicht die Freundschaft wird sich interponieren, damit unser Herr Graf mit reputatation abstehen kann und sich in solchen großen schaden nicht einlassen solle.“ RAV, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/11, kart. 30, fol. 296, 27.6.1685.

bankrot, jak zmiňuje sekretář Neuerer třebíčskému hejtmanu Janu Františkovi z Kršovic v případě zadluženého Jana Václava z Valdštejna.²⁹⁷

Fyzicky se tato síť klientů, známých, příbuzných a přátel scházela na rodinných oslavách nebo při podpisu významných právních dokumentů, kde tyto spřízněné osoby figurovaly v roli svědků. Bohužel se nám nezachovala žádná „*Freundschaftslista*“, jež byla sestavována při příležitosti mnoha rodinných oslav a o jejíž existenci víme například ze svatebního veselí Františka Josefa Jiřího z Valdštejna s Marií Františkou z Trauttmansdorffu roku 1729. Její sestavení nebylo vůbec snadnou záležitostí, protože v tomto konkrétním případě bylo potřeba skloubit dohromady příbuzenské, přátelské i klientelské okruhy obou na sobě dosud nezávislých rodinných klanů.²⁹⁸ Zatímco příchod hostů na svatební veselí byl vázán na pozvání od hostitele, od něhož vycházel rozhodující impulz při svolávání okruhu přátel, příbuzných a klientů, v případě úmrtí některého člena valdštejnského rodu nebyla iniciativa na straně pozůstalých, ale na straně okolní společnosti. Význam zemřelého byl demonstrován množstvím lidí, kteří se mu přišli spontánně poklonit. Jinak dosti ponurý tón dopisu sekretáře Neuerera Karlu Arnoštovi z Valdštejna do Portugalska o smrti jeho otce Karla Ferdinanda je přerušen potěšením nad tím, že se se zemřelým přišli do vídeňského augustiniánského kostela rozloučit také nejvyšší hofmistr Ferdinand Bonaventura z Harrachu s oběma syny, nový vídeňský biskup František Antonín z Harrachu, španělský vyslanec, Jindřich František kníže Mansfeld (jenž měl Karla Ferdinanda nahradit ve funkci nejvyššího komořího), zástupci rodů Piccolomini, Königsegg a jiní.²⁹⁹

K utužování společenských vztahů ale docházelo i při „běžných“ hostinách, obědech a večeřích, během nichž se jen zřídka stávalo, že dotyčný jedl sám. Důležitost těchto setkávání u tabule, tato socializační funkce jídla, se odráží jak v deníku Adama mladšího z Valdštejna, tak také v zápiscích kardinála Harracha. Jeho blízkost k valdštejnskému rodu pak lze demonstrovat právě velkým množstvím pozvání, která mu věnovali jeho jednotliví členové a tento vztah fungoval také obráceně, neboť Harrach jim projev přízně často oplácel. To, že bohubilý zvyk společenských traktací nevyumizel ani v následujícím století, dokládá

²⁹⁷ „Massen S[einer] Ex[cellenz] ohne deme wenig und fast gar keinen guten Freund haben.“ – RAV, inv. č. 3537, sign. III-4/II-11, kart. 52, fol. 93, 8.6.1709.

²⁹⁸ Konečné slovo měl otec nevěsty František Václav z Trauttmansdorffu. Ženich, tj. František Josef Jiří však aktivně zasahoval do listiny pozvaných hostů: „ist er (František Josef Jiří) gesinnet, impertinente menschen abzuschaffen, westwegen er auch mit gelegenheit aus der Sache mit Ihro Excellenz dem Grafen Trauttmansdorf reden will.“ RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 230-231, 20.4.1729. O Františku Václavovi z Trauttmansdorffu dále Marie MAREŠOVÁ, Každodenní život barokního aristokrata Františka Václava z Trauttmansdorffu, in: Jiří Kubeš (ed.), Historie 2004. Celostátní studentská vědecká konference, Pardubice 2005, s. 68-88.

²⁹⁹ RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/2-10, kart. 52, fol. 132-133, 10.4.1702.

korespondence Leopolda Viléma z Valdštejna, jenž jako staroměstský hejtman přijímal často pozvání do pražských šlechtických paláců, aby zasedl ke společnému stolu se špičkami českého zemského úřednictva.³⁰⁰ Není jistě nutné příliš zdůrazňovat, že podobná setkání pomáhala nejen vytvářet užitečné společenské vazby, ale jejich prostřednictvím Valdštejn získával řadu informací, které by se k němu oficiální cestou patrně nedostaly. Okruh pozvaných se pochopitelně měnil v závislosti na místě, kde zrovna dotyčný Valdštejn pobýval, a také na jeho dvorské či zemské hodnosti. Jak ukázal např. Mark Hengerer, rekonstrukce společenské sítě na základě pozvání ke stolu je tak jednou z významných cest při studiu sociálních sítí.³⁰¹

Někdy nestačila pouhá přítomnost určitého příbuzného nebo přítele, ale bylo potřeba tuto spřízněnou osobu aktivně zapojit do dění, bylo potřeba, aby dokázala svůj kladný poměr k dotyčnému jedinci nebo rodu činem. Se jmény rodinných přátel se tak setkáváme na důležitých dokumentech, v nichž tito svědčí o právoplatnosti uzavřené dohody. Obnovené zřízení zemské sice stanovilo jisté omezení, to se ale týkalo pouze okruhu nejbližších příbuzných (manžel-manželka; otec, matka-děti).³⁰² Poněkud přísnější než u smluv trhových bylo obnovené zřízení v případě šlechtických testamentů. Vzhledem k tomu, že závěti bývaly často zpochybňovány a stávaly se dokumentem rušícím jednotu příbuzenských či přátelských svazků, musely být osoby, které na jejich závěr přidaly svůj podpis a přitiskly pečeť, urozeného původu. V případě svědka z nižšího stupně stavovské hierarchie by totiž mohlo být jeho svědectví lehce zpochybněno některým ze šlechtických útočníků, jehož prohlášení by automaticky platilo více.³⁰³ Testamentární praxe a zejména rychlý průběh smrtelné choroby často nedovolovaly sehnat narychlo patřičně stavovsky urozené svědky. Obava z napadení poslední vůle Františka Augustina z Valdštejna, kterou učinil ústně 8. srpna 1684, tedy pouhé tři dny před skolem, vedla příbuzenstvo v čele s jeho mocným bratrem Karlem Ferdinandem z Valdštejna, aby obstaralo císařské potvrzení.³⁰⁴ Kromě formy provedení testamentu zvyšoval nejistotu i stav svědků, kteří v předepsaném počtu pěti osob přiložili k vlastnímu

³⁰⁰ „gestern als ich bey dem obristen Landhofmeister auf mittag gespeißet alwo fast die ganze Statthalterei gespeißet und mit hier ich als ein adjutant auch mit da gewesen.“ RAV, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45, fol. 8-9, Leopold Vilém Janu Josefovi 1.5.1723. O obědu u nejvyššího sudího Josefa Františka Bruntálského z Vrba tamtéž, fol. 30-31, 18.5.1724. Podobných příkladů by bylo možné najít více.

³⁰¹ Srov. takto popsaná společenská síť Františka Albrechta z Harrachu, vytvářená postupně v závislosti na obou zmíněných faktorech (pobyt, hodnost). Mark HENGERER, Kaiserhof und Adel, s. 326 an.

³⁰² Další omezení jsou věkem (muž 20, žena 15 let) a majetkovým nezainteresováním na celé záležitosti (svědek nesmí držet jako spoluvlastník majetek s některou z osob). Hermenegild JIREČEK (ed.), Obnovené právo a zřízení, čl. D IX až D XIV, s. 166-168.

³⁰³ Tamtéž, čl. O III a O IV, s. 406-408. Také Pavel KRÁL, Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650, České Budějovice 2002, s. 20 an.

³⁰⁴ Leopold I. tak činí s odvoláním na „Testierungslizenz“ ze 4. července 1672, kterou mu udělil papež Kliment X. RAV, inv. č. 3520, sign. III-4/2, kart. 52, fol. 50.

textu své podpisy. Nejednalo se totiž v tomto případě o šlechtice, ale o lékaře, doktory práv a církevní hodnostáře. Byli to vídeňský kanovník Carl Joseph de la Bresche, rektor vídeňské univerzity Wolfgang Plöckner, Wenzel Gallus Oczenaschek (Otčenášek), Franz Joseph Kropf a Johann Stephan Bononia.³⁰⁵

Ve své většině jsou ale valdštejnské testamentsy, svatební smlouvy i další majetková pořízení ukončeny množstvím pečeti členů vysoké i nižší šlechty. Do jejich pořizování tak byli zapojováni jedinci jak z horizontálních, tak i vertikálních sociálních sítí a už sama jejich přítomnost při sepisování těchto klíčových dokumentů značila velkou míru důvěry, jíž se tito jedinci v rámci valdštejnského sociálního okruhu těšili. Do skupiny svědků tak patřili na prvním místě příbuzní, a to i poměrně vzdálení a nepokrevní (František Kryštof Vratislav z Mitrovic u testamentu moravského Adama Františka z Valdštejna³⁰⁶, Jan Bedřich z Valdštejna při svatební smlouvě Oktaviána Ladislava z Valdštejna a Marie Filipíny Buquoyové³⁰⁷). Při prodeji pražského domu U zlaté husy roku 1723 svědčil Marii Josefě, hraběnce Lagnasco, její švagr Jan Josef z Valdštejna i jeho přítel a věřitel Jan Filip z Clary-Adringenu.³⁰⁸ Na druhém místě je třeba jmenovat šlechtické sousedy nebo majitele nedalekých nemovitostí, což bylo zejména v případě rychle postupující choroby, kdy šlo o čas, celkem logické.³⁰⁹ V poslední vůli třebíčského Rudolfa z Valdštejna tak nalezneme pouze moravské aristokraty (Lev Vilém z Kounic, Hynek z Vlašimi na Bítově) i nižší šlechtice jako Ondřej z Ostešova, Ondřej Šulc z Kešimberku na Křižanově.³¹⁰ Mezi svědky v závěti jeho syna Adama Františka nacházíme také souseda, jaroměřického Jana Antonína z Questenberka. Stejně je tomu i s posledním pořízením arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna,³¹¹ jemuž místo církevních nebo zemských hodnostářů podepsali závěť vedle Ferdinanda Maxmiliána Hrzána z Harasova dva bratři ze sousední, bílinské větve Lobkoviců: Ferdinand Vilém a Oldřich Felix.³¹² Mezi svědky na významných rodových listinách můžeme pozorovat jistou kontinuitu: zřejmě pevné svazky mezi Polyxenou Marií Lobkovickou z Talmberka a Jaroslavem Bořitou z Martinic vedly tuto šlechtičnu k tomu, že nejvyššího purkrabího učinila svým svědkem při podpisu svatební smlouvy s Maxmiliánem z Valdštejna.³¹³ Navíc jeho

³⁰⁵ Tamtéž, fol. 42-45.

³⁰⁶ ÚSVS, inv. č. 237, sign. IV-8-1, kart. 7, 3.6.1676.

³⁰⁷ RAV, inv. č. 3183, sign. I-19/19, kart. 19, 9.6.1691.

³⁰⁸ O něm srov. pozn. 517. Prodej domu RAV, inv. č. 3079, sign. I-11/2-3, kart. 11, 16.10.1723.

³⁰⁹ Srov. Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 109 an.; TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 69 an.

³¹⁰ RAV, inv. č. 3159, sign. I-18/4/3, kart. 18, 19.3.1640.

³¹¹ RAV, inv. č. 2549, sign. IX-G, kn. 9, 30.5.1694.

³¹² Naopak Oldřich Felix jako poslední z linie bílinských Lobkoviců ustanovil vykonavatelem svého testamentu synovce Jana Bedřicha Jana Josefa z Valdštejna.

³¹³ RAV, inv. č. 2579, sign. IX-N2, kn. 9, 10.9.1641.

staršího syna Jiřího Adama využila stejným způsobem při koncipování vlastní závěti.³¹⁴ S oběma Martinici však měli dobré vztahy i někteří Valdštejnové, neboť už Maxmiliánův otec Adam mladší ustanovil Jiřího Adama ve svém testamentu pomocníkem své vdově Johanně Emílii, rozené ze Žerotína, aby jí spolu s Maxmiliánem z Trauttmansdorffu pomáhal v poručnictví nad dosud nezletilými Janem Viktorínem a Karlem Ferdinandem (Karlíčkem).³¹⁵ Podobně jako v českém prostředí poloviny 17. století „fungoval“ o několik desetiletí později mnohými vazbami s Valdštejnou spřízněný Ferdinand Bonaventura z Harrachu, jenž figuruje na svatební smlouvě Karla Arnošta roku 1686 i jeho dcery Eleonory Marie o dvacet let později. Jistě zde hrálo roli, že v obou případech pocházely nevěsty z okruhu císařovna fraucimoru a Harrach zastával dlouhodobě významné dvorské funkce.

Pokud byla závěť sepsána v Praze, bylo běžné už v době předbělohorské, že svědky byli přední zemští úředníci. I když také jejich výběr většinou korespondoval s dlouhodobými přátelskými vazbami, do hry zde vstupuje respekt, jež požívají tito jedinci v rámci stavovské obce, i zcela praktická úvaha, že v zemském právu zběhlí úředníci jsou zárukou hladkého výkonu testamentárního pořízení. Často jsou o svědectví požádáni např. komorní prezidenti (Oldřich František Libštejnský z Kolovrat u svatební smlouvy Maxmiliána z Valdštejna a Polyxeny Marie). Obklopen svými kolegy z nejvyšších zemských úřadů sepisoval svou poslední vůli také Jan Josef z Valdštejna. Pečeti k ní přitiskli jak nejvyšší sudí Josef František Bruntálský z Vrbna, jenž pečetil i závěť jeho tchána Karla Arnošta³¹⁶, a komorní prezident František Leopold ze Šternberka (oba v posloupnosti zemských hodností pod testátorem), tak také nejvyšší purkrabí Jan Josef z Vrtby. Mezi zmíněnými osobami nesměl chybět ani Valdštejnův blízký spolupracovník, přítel a do jisté míry klient Václav Arnošt Markvart z Hrádku, toho času podkomoří.³¹⁷

Právě svědecká podpora měla neobyčejný význam při utužování rodinných nebo příbuzenských pout. Není proto divu, že klíčovou valdštejnskou transakcí 17. století, prodej Mnichova Hradiště Arnoštu Josefovi z Valdštejna, dosvědčili jeho strýc František Augustin a příbuzný z Komorního Hrádku Jan Karel.³¹⁸ Jelikož zde nevystupuje žádný jiný svědek, umocňuje to celkový charakter dohody jako interního rodového dokumentu, do jehož tajů a zákulisí nemá z vnějšku nikdo co mluvit. Nejednalo se o jediný případ, kdy mezi Valdštejnou nebyl připuštěn žádný jiný šlechtic: o několik let dříve při dělení dědictví po Janu Viktorínovi

³¹⁴ RAV, inv. č. 4421, sign. I-4, kart. 256, fol. 129-130.

³¹⁵ ÚSVS, inv. č. 237, sign. IV-8-1, kart. 7, 24.8.1637.

³¹⁶ RAV, inv. č. 4443, sign. VI-11, kart. 262, 29.12.1712, opis závěti z moravských zemských desek.

³¹⁷ RAV, inv. č. 3159, sign. I-18/4/6, kart. 18, 26.3.1731.

³¹⁸ RAV, inv. č. 3079, sign. I-11/2-3, kart. 11.

funguje jako prostředník mezi jeho syny Adamem Maxmiliánem, Janem Karlem a Ferdinandem Karlem budoucí pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna.³¹⁹ Také u většiny obligací a dlužních úpisů, které podepisoval Jan Josef z Valdštejna v letech 1708 až 1711, figuruje jako svědek jeho starší bratr František Josef.³²⁰

Vedle svědků byly dalšími důležitými osobami s vazbou na Valdštejny kmotří jejich dětí. Kromě posílení vzájemné náklonnosti mezi kmotrem a danou rodinou šlo v neposlední řadě také o sociální kapitál urozeného novorozence, který mu vedle hmotných darů dával kmotr do vínku. Není proto divu, že se Valdštejnové snažili sehnat pro své ratolesti kmotry co nejurozenější s maximálními společenskými kontakty, vlivem a bohatstvím. Zejména to platí, když se jedná o potomka mužského pohlaví, jehož předurčuje otcovo postavení k budoucí zářné kariéře. Sehnat správného kmotra je proto důležitým úkolem pro otce dítěte, je to příležitost jak navázat, rozšířit či alespoň utužit spojenecké vztahy s jinými šlechtici a zároveň se jedná o test pevnosti, velikosti nebo zaměření otcovy sociální sítě. Je proto logické, že Arnošt Josef z Valdštejna našel kmotra mezi zemskou šlechtou (komorní prezident František Kryštof Vratislav z Mitrovic), zatímco u dvora etablovaný Karel Ferdinand našel pro svého syna a dědice Karla Arnošta vedle kardinála Harracha také dona Hannibala Gonzagu, jehož čekala v budoucnu kariéra prezidenta dvorské válečné rady a nejvyššího hofmistra císařovny Eleonory II. Gonzagy.³²¹

Projevem náklonnosti byly také dary, jež se staly doslova symbolem dobrých příbuzenských nebo přátelských vztahů a také vertikálních společenských vazeb mezi patronem a jeho klientem.³²² Jan Josef vyjadřoval svou otcovskou lásku k jediné dceři Marii Anně, provdané Fürstenberkové, roku 1727 (byla již čtyři roky vdaná!) blíže neurčeným dárkem v hodnotě 1000 zlatých;³²³ přijímání darů se pochopitelně vázalo na významná životní jubilea a samozřejmě na svatby.³²⁴ Jelikož dary znamenaly v řeči symbolů mimo jiné vyjádření oddané podřízenosti, dostávali je Valdštejnové od klientů ze svých panství: od

³¹⁹ Ke smlouvě došlo 24. června 1673, tedy necelý půlrok před jmenováním Jana Bedřicha z Valdštejna hradeckým biskupem. RAV, inv. č. 2567, sign. IX-A2, kn. 9. První jmenovaný, Adam Maxmilián, patrně necelý rok nato zemřel, protože 7.4.1674 je datována další dílčí smlouva mezi zbylými dvěma bratry. RAV, inv. č. 2571, sign. IX-E2, kn. 9 (všechny tyto smlouvy jsou česky).

³²⁰ RAV, inv. č. 3434, sign. II-18-XVI, kart. 45.

³²¹ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 312 (Karel [Ferdinand] von Waldstein), 14.5.1661.

³²² Dále Shanon KETTERING, Gift Giving and Patronage in Early Modern France, in: French History 11, 1988, s. 131-151.

³²³ RAV, inv. č. 3811, sign. IV-27/1, kart. 97, fol. 291 an (Ausgabelder – první čtvrtletí roku 1727).

³²⁴ O velikosti a přípravě svatebních darů při příležitosti sňatku Františka Josefa Jiřího a Marie Františky z Trauttmansdorffu; RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 208 an.

měšťanů i židů.³²⁵ Na oplátku obdrželi věrní služebníci jako projev díky a uznání za dlouhou službu dary od Valdštejnů a to zejména formou testamentárního odkazu. Podobnou formu odměňování ostatně volil i císař vzhledem ke svým dvořanům a úředníkům.³²⁶

Sít' patronů však nebyla omezena jen hranicemi habsburské monarchie, hledání patrona nebo spíše patronů byl první úkol, který měli plnit šlechtici, kteří dorazili do cizího města v rámci své kavalírské cesty, protože právě tito patroni jim otevírali dveře k tamějšímu dvoru. V případě, že byl dotyčný šlechtic v budoucnu pověřen diplomatickým úkolem, mohly podobné styky z mládí výrazně ulehčit zásadním způsobem jeho zahraniční misi. Přes veškerá doporučení, jež si s sebou mladí kavalíři vezli, se jim předpokládaný vstup do dvorské společnosti ne vždy podařil. Příkladem dvora, na němž patronátně-klientelní vztahy z největší míry určovaly dění, byla římská papežská kurie,³²⁷ o čemž se přesvědčil i mladý Jan Bedřich z Valdštejna, jenž zde hledal a našel mocné zastávce během studia na Collegiu Romanu. Kardinálu Harrachovi potom v osobní korespondenci neustále sděluje, s kým se seznámil, navázal přátelství a kdo z jeho přátel dostal nějaké významné místo, při čemž doufá, že nebude platit ono okřídlené „*honores mutant mores*“ a z dobrých přátel se stanou dobří patroni.³²⁸ Tady někde, během Valdštejnových mladých let v Římě, se rodilo sebevědomí, které později prokazoval v boji za církevní imunity, v němž apeloval často na své římské kontakty.

Důležitou složkou vertikálních sociálních sítí byli valdštejnští sousedé. Mít dobré vztahy se sousedem bylo velmi důležité a tuto důležitost si šlechta uvědomovala, i když v důsledku zejména hraničních sporů mezi panstvími dávala „*beybehaltung der gutten Nachbarschaft*“³²⁹ často všanc. Většinou však platilo, že se snažili Valdštejnové z pochopitelných důvodů vycházet se svými přímými i nepřímými sousedy dobře. Ne vždy se to dařilo, a tak období korektních vztahů střídala období zápolení o hraniční kameny či meze honebního revíru (srov. výše). Přesto je převážně dobré vztahy poutaly ke kosmonoským

³²⁵ O tom, jak Jan Karel z Valdštejna přijal „ein considerables Praesent“ od jednoho třebíčského žida, píše agent Šimonek Janu Josefovi z Valdštejna 31.7.1722 – VS Křivoklát, inv. č. 455, sign. SA F 31, fol. 35-36.

³²⁶ Srov. Mark HENGERER, Kaiserhof und Adel, s. 311 an.

³²⁷ Srov. Wolfgang REINHARD, Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600, München 1979.

³²⁸ Zde se jednalo o případ kardinálů Rasponiho a Contiho (oba jmenovaní 14.1.1664, důležitou osobou byl zejména kardinál Giannicolo Conti, který až do roku 1698 působil ve funkci římského prefekta): „ich also nicht hoffen wille, daß bey ihnen solle heissen honores mutant mores... wille gleichwohl hoffen sie werden aus meinen guten freunden gute patroni werden.“ AVA, FA Harrach, kart. 153 (Hans Friedrich), 20.2.1666.

³²⁹ RAV, inv. č. 3477, sign. II-20-XXII, kart. 47, fol. 24-25, 31.8.1730, pražský agent Ignác Schupik litvínovskému sekretáři Liebscherovi o sporu mezi valdštejnským panstvím Křivoklát a martinickým Smečnem.

Černínům³³⁰, jičínským Šlikům, zahrádeckým Kounicům, bílinským Lobkovicům či zpočátku k teplotickým Clary-Aldringenům. S tím také souvisí dobrá vůle řešit případné hraniční spory se stejně postavenými aristokraty smírnou cestou: třebečský úředník František Václav Pischel se chce raději pokusit řešit spor o les s collaltovským panstvím Černá „*amicabiter*“.³³¹ Časté návštěvy a pozvání aristokratických sousedů na nejrůznější společenské akce občas přerostly do manželských svazků nebo spojenectví v zemských či dvorských úřadech. Nezanedbatelnou součástí dobrého sousedství byla i stavovská a regionální solidarita, jež se projevovala například společným postupem ve vztahu k vojsku, jež v době války zavítalo do kraje³³², či ve vzájemném vydávání zběhlých poddaných nebo uprchlých nehodných úředníků.³³³ Ve většině případů však sousedy byly osoby méně urozené, které se snažily navázat s Valdštejnou patronátně-klientelní vztah, jenž by jim zaručil ochranu od mocného souseda. To, že se to nepodařilo vždy, prozrazují výše zmíněné případy, v nichž Valdštejnové silou vybojují na slabším sousedovi vše, co si záměnou (kauza Záluží). Lze ale shrnout, že místní politika tzv. dobrého sousedství, k níž radila i soudobá morální teologie, převládala.

Vedle světských vrchností se snažili Valdštejnové navázat kontakt a vzájemnou podporu také s místními církevními hodnostáři včetně biskupa litoměřického, který měl díky své severočeské působnosti na starost duchovní život většiny valdštejnských poddaných a poslušnost mu museli zachovávat kněží z Duchcovska i Litvínovska. S oběma hlavními postavami litoměřického episkopátu ve sledovaném období vycházeli Valdštejnové (ať už arcibiskup Jan Bedřich nebo Jan Josef) nadmíru dobře, neboť jak Jaroslav Ignác ze Šternberka (biskupem 1676 až 1709), tak Jan Adam Vratislav z Mitrovic (1721-1733) patřili do jejich korespondenčního okruhu.³³⁴ Zatímco vztah mezi oběma preláty (Jan Bedřich a Jaroslav Ignác) byl sice přátelský, ale kromě toho také pracovní, protože právě litoměřický biskup patřil mezi autority, s nimiž se imunity církve bránící pražský arcibiskup často radil, Jan Josef udržoval s Janem Adamem Vratislavem z Mitrovic kontakty spíše odpovídající dobrému sousedství s recipročním zvaním na oslavy (např. na slavnostní vjezd Vratislava do jeho

³³⁰ Humprecht Jan Černín z Chudenic oslovuje Arnošta Josefa z Valdštejna „geliebster Herr Nachbar“ (RAV, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/12, kart. 30, fol. 350, 30.7.1672).

³³¹ RAV, inv. č. 3029, sign. I-9/8, kart. 9.

³³² V tomto směru si Karlu Arnoštovi z Valdštejna stěžuje na krajského hejtmana (a valdštejnského souseda) hraběte Des Fourse sekretář Neuerer, protože Des Fours není schopen koordinovat pohyb dánských jednotek, jež roku 1709 přecházely přes dobrovické panství. RAV, inv. č. 3534, sign. III-4/II-8, kart. 52, fol. 13, 23.8.1709.

³³³ Srov. nedatovaný dopis Arnošta Josefa z Valdštejna Františku Josefu Šlikovi o vydání nepoctivého hruboskalského hejtmana Petráše, jenž se skrýval v Jičíně. NA Praha, Autografy II, Arnošt Josef z Valdštejna, s.d.

³³⁴ Intenzivní korespondenční kontakt mezi Janem Bedřichem z Valdštejna se týkal především církevních věcí a bojů o církevní imunity (RAV, inv. č. 2580, sign. IX-O2, kn. 9); dopisy mezi Janem Josefem z Valdštejna s Janem Adamem Vratislavem z Mitrovic RAV, inv. č. 3811, sign. IV-27/1, kart. 97, fol. 1-20.

sídelního města³³⁵), poskytováním ubytovacích kapacit v případě potřeby (možnost přespat v Litoměřicích při cestě z Prahy na Duchcov nebo naopak možnost užívat Valdštejnský palác v Praze), posíláním blahopřání k významným událostem (fürstenberský sňatek 1723) nebo vyjadřováním upřímné soustrasti nad odchodem příbuzného (po smrti Františka Josefa). V důsledku dobrých vztahů mezi duchcovským pánem a litoměřickým biskupem docházelo ke shodě ohledně obsazování postu duchcovského děkana. Právě v této otázce nastávaly třecí plochy mezi Janem Bedřichem z Valdštejna a Vratislavovým předchůdcem Maxmiliánem Rudolfem ze Schleinitz.³³⁶ Mitrovic také Valdštejnovi doporučoval vhodné kandidáty pro další uvolněná benefícia, např. 15. prosince 1722 jakéhosi Lipovského pro uvolněnou faru ve středočeském Zbečně nedaleko Křivoklátu. Podobně se Eleonora Marie z Valdštejna prostřednictvím svého manžela Jana Josefa přimlouvala, aby litoměřický biskup zaměstnal na svých statcích bývalého litvínovského manufakturního písaře Augustina Crona.³³⁷ Naopak o práci pro „svého zvláště dobrého přítele“ Giacoma Cereminiho prosí Jana Josefa z Valdštejna jeden z jeho nejdůležitějších právních poradců apelační rada Jan František Turba a Valdštejn mu vyhoví.³³⁸ Trochu jiný charakter měla vazba Valdštejnů na kláštery, které sice nepatřily přímo do rámce jejich dominia, přesto se však stávaly lokálními oporami jejich moci a také úvěru. Většinou fungovala jakási nepsaná smlouva o tom, že vybraným konventům budou Valdštejnové fundovat mše a oltáře, dávat dary a zbožné odkazy, a ty jim na oplátku budou v případě potřeby poskytovat výhodný úvěr. Je zajímavé, že tyto oboustranně výhodné vztahy navazovali bohatí Valdštejnové kromě řeholních domů v Praze (a v menší míře ve Vídni) především v severních Čechách, při čemž preferovali františkány a především augustiniány. Zatímco osecký klášter, jehož panství přímo sousedilo s duchcovským dominiem, byl spíše hospodářským konkurentem (v Oseku, pokud je mi známo, není jediná valdštejnská fundace!), valdštejnské přízni se dlouhodobě těšil klášter augustiniánů v České Lípě, založený ostatně roku 1627 Albrechtem z Valdštejna. Po jeho smrti zdědila město i okolní panství jeho jediná dcera Marie Alžběta, provdaná za Rudolfa z Kounic. Právě s českou větví Kouniců sídlící v nedalekých Zahrádkách, udržovali Valdštejnové dobré sousedské vztahy a vycházeli jim maximálně vstříc. Za poskytování nemalých půjček podporoval českolipský klášter například Karel Ferdinand z Valdštejna, jenž spolu se svou

³³⁵ Tamtéž, 30.4.1722.

³³⁶ Roku 1668 chtěl Valdštejn jmenovat děkanem zaháňského Andrease Sixta Hörera, což Schleinitz odmítl. Děkanem se tak stal až roku 1670 Wilhelm Etzweiler, který žil ale ve stálém sporu s duchcovskou obcí a Schleinitz na Valdštejna tlačil, aby ho odvolal. To se nakonec stalo na Schleinitzovy urgencye roku 1678. Dále Adolf KREUZ, Geschichte der Stadt Dux, Duchcov s.d.

³³⁷ RAV, inv. č. 3811, sign. IV-27/1, kart. 97, 13.6.1722. Reakce na úpěnlivou žádost, kterou Valdštejnové zaslal Cron 27.5.1722.

³³⁸ RAV, inv. č. 3463, sign. II-20-VIII, kart. 47, fol. 21-26.

manželkou Marií Alžbětou, rozenou z Harrachu, založil roku 1698 tamější loretánskou kapli, která dodnes nese nad vchodem jejich alianční erby.³³⁹

Zvláštní skupinou lidí navázaných na jednotlivé Valdštejny byli krajsí hejtmané. Jejich úřad, ačkoli je často historiografií přecházen bez povšimnutí, byl velmi významný, protože právě krajsí hejtmani představovali převodní páku mezi zemskou úrovní a jednotlivými panstvími. Jejich pravomoci byly především v oblasti finanční (vybírání daní) a finančně-právní (provádění exekucí, soupisu majetku po zemřelém, popř. dohled nad výkonem testamentu). Podobně významné byly též pravomoci v oblasti hraničních sporů, jež byly do značné míry prestižní záležitosti,³⁴⁰ a také při řešení sporů s poddanými.³⁴¹ Jelikož k setkání s krajským hejtmanem docházelo zpravidla za nepříjemných okolností, bylo nanejvýš užitečné, patřil-li tento člověk, napůl státní úředník a napůl člen stavovské obce, do klientelního systému valdštejnského rodu. Je logické, že v centru pozornosti stáli hejtmani krajů, v nichž měli Valdštejnové své statky.³⁴² Ale i přátelské kontakty s hejtmany jiných krajů jim přinášely užitek, protože měli vliv na případné valdštejnské dlužníky, jejichž majetek byl rozset po celých Čechách a Moravě. Motivace ze strany krajských hejtmanů dobře vycházet se členy významného aristokratického rodu v dané oblasti vycházela mimo jiné z očekávání reciproční vazby v případě, že některý z Valdštejnů v budoucnu nahradí stávajícího hejtmana na jeho postu, což se také několikrát stalo (viz. kap. 4.2). Podobnou úlohu jako krajsí hejtmani hráli i královští hejtmani pražských měst.³⁴³ V případě, že na zemské místodržitelství přišlo nějaké udání, stížnost nebo spor týkající se šlechtických panství, byli zpravidla obratem dotazováni právě krajsí hejtmani, jimž příslušelo ohledání celé věci na místě a podání podrobné zprávy, klíčové bylo jejich angažování např. při sporech mezi Valdštejny a jejich městskými či venkovskými poddanými. V případě valdštejnského zboží pak přicházeli do úvahy hejtmani z Boleslavska, Litoměřicka a po zisku Křivoklátu i z Rakovnícka a Podbrdsko, vzhledem k pozemkové držbě chudších valdštejnských linií také z Hradecka, Čáslavska a Kouřimska. Kvůli třebičskému panství na Moravě bylo potřeba

³³⁹ Jednalo se o fundaci provedenou dva roky poté, co Karel Ferdinand z Valdštejna prodal Českou Lípu a Zahrádky zpět Kounicům. Srov. kap. 5.1.5.

³⁴⁰ Např. korespondence místodržitelství s krajskými hejtmany ohledně pole boleslavské měšťanky Susany Heleny Schottové, která o něj vedla spor s Arnoštem Josefem z Valdštejna. NA Praha, NM, sign. M 28/2, 9.12.1681.

³⁴¹ Např. Miroslav VOLF, Selské nepokoje na Červenopečecku na panství Bredova, in: Časopis pro dějiny venkova 21, 1934.

³⁴² Jednání o lepší rozvržení daní pro město Jana Josefa z Valdštejna Nové Strašecí vedl agent Ham s úřadem nejvyšších berníků a místodržitelstvím roku 1723. Pro celou věc však byla klíčová dobrozdání rakovnických krajských hejtmanů. Srov. RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, Ham Valdštejnovi 15.3.1711.

³⁴³ Např. malostranský hejtman pravidelně „zapečetil“ Valdštejnský palác, jakmile zemřel jeho vlastník – srov. smrt Karla Ferdinanda z Valdštejna roku 1702 – NA Praha, NM, sign. W7/43, kart. 934.

zainteresovat i jihlavského hejtmana.³⁴⁴ Do jednání s hejtmany velmi často vstupovali také valdštejnští úředníci, zvláště pokud se jednalo o věci menší důležitosti.³⁴⁵ Vrchnostenští úředníci na všech panstvích jsou proto nabádáni, aby prokazovali krajským hejtmanům patřičnou úctu a vycházeli jim všemožně vstříc, zároveň však aby o jejich pohybu promptně svého pána informovali. Dobré vztahy mezi významným aristokratem a krajským hejtmanem oblasti, v níž měl tento aristokrat své majetky, lze demonstrovat na kontaktech mezi Janem Josefem z Valdštejna a Václavem Antonínem Chotkem, který roku 1723 obsadil post litoměřického hejtmana.³⁴⁶ Chotek si stěžuje v osobní korespondenci na zmatek, který panuje v krajské úřední agendě, v jejímž čele se za deset let vystříдалo sedm hejtmanů. Z dopisu vyplývá, že Valdštejn patrně Chotka varoval před nepořádkem a mezi řádky lze usuzovat na osobní angažovanost mocného Jana Josefa jak při obsazování litoměřického krajského úřadu, tak také v záležitosti Chotkova povýšení do českého hraběcího stavu.³⁴⁷ Ten mu na oplátku posílá nejrůznější dary, například několik zásilek „královských ryb“, tedy lososů. Zajímavé jsou také Valdštejnovy intervence ve prospěch Chotkových dětí. Bývalý rytíř neměl příliš možností, jak dostat své potomky do vyšší společnosti, a tak sázka na valdštejnskou kartu byla jedna z mála možností, které se Václavu Antonínu Chotkovi naskýtaly. Byl to právě Jan Josef, který vzal jeho mladší dceru Terezii s sebou do Vídně (patrně na začátku roku 1722),³⁴⁸ kde si získala přízeň jeho manželky Eleonory Marie. Ta ji také při další návštěvě hlavního města monarchie uvedla ke dvoru.³⁴⁹ Úctu a věrnost, kterou Chotek sliboval Valdštejnovi, oplácel i duchcovský pán pochvalnými výroky na adresu litoměřického hejtmana, o němž v souvislosti s doporučením na povýšení do hraběcího stavu tvrdil, že „*jeho zvláštní kvality a jeho v mnohých úřadech k obecnému dobrému prokázaná obratnost a osvědčená horlivost je už sama o sobě zásluhou, k níž mohl můj [Valdštejnův – pozn. J.H.] nepatrný podpis jen málo*

³⁴⁴ Lze předpokládat také úplatky krajským hejtmanům – např. příkaz Jana Josefa z Valdštejna dát 300 zlatých jihlavskému krajskému hejtmanovi Říkovskému z Dobřic – RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, Jan Josef agentu Hamovi, 4.9.1722. Také v Hamově instrukci tamtéž, fol. 367-374.

³⁴⁵ Např. jednání o berní nedoplatek 53 zlatých a 3 krejcary, kvůli nimž chtěl roku 1698 podbrdský krajský hejtman zavést exekuci na nižborské panství Arnošta Josefa z Valdštejna. Celou záležitost vyřizoval inspektor Mayer z Oberschellanku. ÚSVS, inv. č. 379, sign. VIII-14-13, kart. 12, fol. 169-170, 3.7.1698.

³⁴⁶ O něm dále Ivo CERMAN, Chotkové. Příběh úřednické šlechty, Praha 2008, s. 63.

³⁴⁷ Celá korespondence je uložena v RAV, inv. č. 3462, sign. II-20-VII, kart. 47. Zde se jedná o dopisy z 24.2.1723 (fol. 3-4) a 17.3.1723 (fol. 5): „... sondern mich auch meine arme Kinder der assistenz in dero hohen gnade und protection zu conferiren, anbei mich nachmahlen zu bedanken schuldig finden demnach Ihr may[estät] mir allergnädigst den Grafenstand deferirt sambt der Prädikat hoch- und wohlgeboren, welches andern abgeschlagen, die ich niemanden als Eu[er] Ex[cellenz] zu danken habe, da sie so gnädig gewesen sein zu corroboriren, die dedication meines alten ad[e]ls also wie ich Eu[er] Ex[cellenz] verbindlich also ... mit tiefesten respect gloriren werden und ersterben.“

³⁴⁸ Tamtéž, fol. 17, 12.12.1721.

³⁴⁹ O této návštěvě roku 1728 dále Ivo CERMAN, c.d., s. 66.

*příspěť.*³⁵⁰ A stejně tak chválil i Chotkova staršího syna (patrně druhorozený Jan Karel), který ve společnosti Jana Josefa z Valdštejna sbíral první zkušenosti z vysoké šlechtické společnosti.³⁵¹ Chotek není jediným případem, v němž se odráží moc tohoto významného patrona počátku 18. století. Zhruba ve stejné době se Jan Josef z Valdštejna zasadil přímluvou o jmenování Václava Bechyněho z Lažan na post hejtmana čáslavského kraje.³⁵²

Do kategorie vertikálních vztahových sítí a patronátně-klientelních vazeb by patřily i další skupiny lidí, jež byly vázány na jednotlivé členy valdštejnského domu, a budou pojednány samostatně na jiném místě, protože je u nich klíčová jiná charakteristika než jako valdštejnských klientů. Jedná se zejména o agenty a informátory (srov. 5.1.3) a také o vrchnostenské úředníky a honoraci poddanských měst (srov. 6.2.). Na tomto místě je ale důležité zmínit, že v řadě konkrétních případů překročili tito lidé běžný vztah mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, což se projevuje například v gratulacích k nejrůznějším výročím, narozeninám a jmeninám, jejichž prostřednictvím tito klienti potvrzují svůj vztah k patronovi (připomínají se). Právě svátky nebeských patronů jejich dobrodince jsou přitom vítanou příležitostí, jak na sebe upozornit chvalozpěvem, jenž je většinou založen na srovnání vlastností pozemského patrona a jeho nebeského předobrazu.³⁵³ Díky podobným akcím dochází k navázání osobního vztahu a formální postavení na valdštejnské výplatní listině, upravené smlouvou a naplňované na jedné straně prací pro svého pána a na straně druhé placením služného, se rozrostlo v neformální vztah založený na loajalitě a ochraně. Tento přerod úředníka a dvořana v klienta popsal pro předbělohorskou dobu Václav Bůžek,³⁵⁴ podobnou změnou však prošla i řada valdštejnských služebníků doby pobělohorské.

Ačkoli konec stavovské monarchie a s tím spojené omezení vlivu významných šlechticů na obsazování zemských úřadů zabraňovalo Valdštejnům dosazovat přímo do

³⁵⁰ Gratulační dopis Jana Josefa z Valdštejna ze 17.3.1723 - RAV, inv. č. 3462, sign. II-20-VII, kart. 47, fol. 21-22: „...dero eigene sonderbare Qualitäten und in verschiedenen dem publico zum besten begleiteten Ämtern erwiesene Dexterität und bezeugte eiffer ... von selbsten schon meritiret haben also hat auch meine unterschrift diesfalls ein gar geringes beyzutragen gehabt...“

³⁵¹ „und freuet mich sonderbar, daß dero älteren Herr Sohn bey mir alhier zusehen die Ehre gehabt habe, dessen tugendkraft und geschikliche aufführung dann genugsam zeuget.“ Tamtéž, fol. 23, 10.8.1723.

³⁵² „... Ihr excellenz [Valdštejnovi] versprechen, anbey ihero orts das beste beyzutragen, damit er [Bechyně] in seiner suchenden Creyhauptmanssstelle reüssiren möchte.“ Regest žádosti VS Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U6, fol. 50-54, 11.9.1722.

³⁵³ „Eu[er] Gn[aden] mit dero gnädigen erlaubnis soll [ich] aus anderen ... treuen dienern und clienten zu Eu[er] Gn[aden] bevorstehendem Nahmenstag mein unterthänigst gehorsambstes Compliment abzustatten nicht ermangeln, womit der heilige Josephus als ein sonderbahrer dessen Nahmen tragenden Patron Euer hochgräflichen Excellenz nach selbst erwünschendem Contento derley unzählbare nachfolgende Josephi tage in langwährende glückliche Regierung bey Gott dem Allmächtigen erhalten wollt, unterthänigst gehorsambst appreciren thue.“ Agent Ham Janu Josefovi z Valdštejna 16.3.1711. RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46.

³⁵⁴ Václav BŮŽEK, Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století, in: Petr Vorel (ed.), Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 213-225, zde s. 217.

zemských funkcí své klienty, snaží se nejaktivnější členové rodu navázat kontakty s již jmenovanými úředníky, a to především v úřadu desek zemských a u apelačního soudu. Tato snaha je nejzřetelnější u těch členů valdštejnského rodu, kteří upřednostňují hospodaření na vlastních statcích před dvorskou kariérou. Jedná se tedy zejména o Arnošta Josefa a jeho syna Jana Josefa, kteří budují v českých zemských orgánech rozvětvenou síť loajálních úředníků. Vrcholem tohoto procesu je vytvoření neformální skupiny tzv. *Rechtsfreunde*, prvotřídních právníků, kteří radili Janu Josefovi z Valdštejna, dávali podněty k zemským úřadům nebo naopak se u nich přimlouvali za kladné odvrácení útoků proti svému patronovi. Ten se na ně obracel velmi často, většinou měli pro něj vytvořit právní expertizu problému, jenž se vyskytl na valdštejnských panstvích nebo se dotýkal valdštejnských rodových (či osobních) zájmů. Jednalo se o skutečně pestrou paletu nejrůznějších problémů, jež Jan Josef svým právním poradcům předkládal: od rozvržení kontribuce mezi městem Duchcov a jeho předměstími³⁵⁵ přes spor mezi vrchností a městskou radou v Duchcově ohledně vodovodu do panských stájí až po předkupní právo, které držela česká komora ke svému bývalému panství Křivoklát. Tato skupina klientů dělala z Valdštejna velmi nebezpečného soupeře v rámci české šlechtické společnosti. Během každého soudního sporu, které nebyly v rámci této sociální skupiny žádnou výjimkou (srov. výše), se totiž nestřetávali pouze jedinci, ale také jejich šlechtičtí přátelé, příbuzní i klienti.³⁵⁶ Fakt, že se Janu Josefovi z Valdštejna podařilo začlenit do své skupiny přední zemské právníky, neobyčejně posiloval jeho postavení.

Poměr této skupiny k Valdštejnovi nebyl pouze neformální, duchcovský pán svým právním poradcům platil. Náplň jejich práce je uvedena při přijetí Jana Jindřicha Wolffa do této skupiny, v níž má „*všechny a každého, jak mou (= Valdštejnovu) osobu, panství a zboží a jaká by se vyskytla k tomu příležitost u vyšších i nižších instancí zastoupení vykonávat, všechny právní věci co nejlépe sledovat a všechna nebezpečnosti, která se vyskytnou, odvracet.*“³⁵⁷ Za to mu přísluší roční odměna 100 zlatých a dalších pět zlatých jako cestovní náklady. Wolff se osvědčil zanedlouho, již roku 1727 se stal spolu s dalšími právníky aktérem choulostivého dělení valdštejnského majetku mezi oba syny Marie Markéty. Je až neuvěřitelné, jaké množství právníků se vyskytuje ve službách Arnošta Josefa a jeho mladšího

³⁵⁵ RAV, inv. č. 3692, sign. IV-6/4, kart. 76, s. 36-37.

³⁵⁶ Během sporu hraběte Vraždy z Kunvaldu s baronkou Račínovou, která byla dlužnicí také některých Valdštejnů se agent Ham zmiňuje především o chování skupin okolo těchto jedinců („Vraždaische Freundschaft“). RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 287-288, 19.7.1724.

³⁵⁷ „hat vor meinen Rechtsfreund an- und aufgenommen, also und dergestalten, daß er all und jede sowohl meine Person, Herrschaften und Güter, als auch deren Untertanere angehende Rechts- und andere Angelegenheiten sie fallen vor und mögen nahmen haben, wie sie wollen, bey oberen sowohl unteren Instanzien ausführen, weile gerechtsambkeiten bestmöglichst beobachten und allen zuwachsenden Nachteiligkeiten zeitlich vorbeiegen solle.“ RAV, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/39d, kart. 89.

syna. Mezi nimi je i řada vynikajících znalců jako Václav Xaver Neumann z Puchholze, jenž zároveň sloužil i jako valdštejnský věřitel,³⁵⁸ moravští advokáti Kryštof Vilém Nadeler a Jan Michael Fuxsteiner, v jejichž pracovním zadání byla explicitně zmíněna starost o záležitosti valdštejnské Třebíče, Václav Jan Kriegelstein ze Sternfeldu,³⁵⁹ apelační rada Jan František Turba či přísežný zemský advokát v Čechách František Vilém Sonntag (od roku 1712 ve službách Karla Arnošta). Kromě smluv a stálých platů dostávali tito lidé také odměny přímo za vykonanou práci: v případě Neumannovy mzdy za podíl na vyřízení výše zmíněného dělení majetku roku 1727 se jednalo až o 1500 zlatých. Na Neumannovi ležela hlavní zodpovědnost za provedení této delikátní operace, s níž měl mnoho práce i výloh.³⁶⁰ Zda šlo ještě o něco více, není zatím zjevné, pravdou ale je, že se jedná o dobu, v níž mladý František Arnošt z Valdštejna začíná svou kariéru u apelačního soudu, kde měl Neumann rozhodující slovo. „Právní přátelé“ Jana Josefa z Valdštejna tvořili poměrně semknutou skupinu, která se pravidelně scházela v některém z pražských domů (často doma u některého z advokátů), kde probíhalo rokování podle Valdštejnova zadání.³⁶¹

Pokud bychom měli shrnout předchozí řádky a zamyslet se nad vývojem šlechtické klientely v rámci raného novověku, pak v porovnání s výsledky bádání Václava Bůžka či Václava Ledvinky³⁶², kteří se zabývali 16. stoletím, vychází druhá polovina století následujícího v mnohém odlišně. Zatímco v 16. století jsou patrné ještě zbytky lenních vazeb a aristokratický dvůr je magnetem přitahujícím nižší šlechtu ze širokého okolí, o sto let později není po lenním systému až na výjimky (olomoucký biskup) ani památky. Zároveň dochází během třicetileté války k radikálnímu zmenšení počtu členů rytířského stavu, což znamená oslabení té sociální vrstvy, z níž se obvykle rekrutovali klienti velkých šlechtických rodů, jejichž zástupci s nimi a s jejich loajalitou dále pracovali (dosazování do zemských

³⁵⁸ Jednalo se o sumu 30000 zlatých, které jako dluh „odkázala“ Marie Markéta, rozená Černínová z Chudenic, při dělení majetku mezi její dva syny roku 1727. Zda se šlo o přímou půjčku nebo nevyplacený plat, nelze zatím určit. RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, 8.7.1727. K postavě Neumanna dále Jiří KLABOUC, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958, zejména s. 123 an.

³⁵⁹ O něm dále Valentin URFUS, Václav Jan Kriegelstein ze Sternfeldu – „barokní“ právník ze západních Čech a spolutvůrce pokusu o revisi zemského zřízení na počátku 18. století, in: *Minulostí západočeského kraje* 23, 1987, s. 103-112.

³⁶⁰ O jeho počínání zpravuje Jana Josefa z Valdštejna sekretář pražské místodržitelské kanceláře Gottfried Josef Martin 26.6.1727; RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 78.

³⁶¹ RAV, inv. č. 3812, sign. IV-27/II, kart. 97. Zde zachovány protokoly z jednání tohoto kolegia pro léta 1723 až 1729.

³⁶² Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996 (konkrétně např. TÝŽ, „Dobré přátelství“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby, in: *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 27-42); Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596)*, Praha 1985.

úřadů).³⁶³ Byrokratizace státního aparátu probíhající po celé období 17. a 18. století se snažila znemožnit osobní vazby mezi služebníky státu a šlechtici, vliv na chod zemských úřadů tak mohl mít šlechtic jen tehdy, pokud sám zastával některý úřad, a potom mohl rozhodovat o lidech kolem sebe, nebo se snažil na svou stranu získat jedince, kteří už v rámci státní správy pracovali. Vzniká nám tak významná a poměrně nová sociální skupina úřednické šlechty, jež si svou vzdělaností v ničem nezadá s aristokraty. A o tyto úředníky, kteří často získávají predikát a stávají se vlastně novou nižší šlechtou v českých zemích, je sváděn boj mezi předními aristokraty, jimž mohou pomoci při dosahování jejich partikulárních cílů. To, že konflikt mezi vyšší a nižší šlechtou nemusel dopadnout vždy ve prospěch bohatého urozence, dokládá střet mezi Václavem Xaverem Neumannem z Puchholzu a Františkem Antonínem Šporkem.³⁶⁴ Nová úřednická šlechta dokázala svých kontaktů s předními českými aristokraty obratně využívat, často pracovala pro několik významných rodů najednou, neboť v právní kultuře 17. a počátku 18. století byl jakýkoli střet zájmů nerespektovaným imperativem. Situace se začíná měnit dále v průběhu 18. století, kdy ideál osvícenského úředníka alespoň formálně odsoudí osobní vazby v zájmu chladného racionálního státního stroje a jeho maximální efektivity. Naopak klientelně-patronátní vazby mezi vyšší šlechtou navzájem či mezi šlechtou a honorací jejích poddanských měst (srov. kap. 6.2.) nedoznávají výrazných změn.

I po konci třicetileté války zůstával hlavním mocenským centrem vídeňský dvůr, na němž se každý významný šlechtic snažil získat přímluvce, často příbuzného nebo spřáteleného dvořana s vlivem v nejvyšších patrech dvorské hierarchie, co možná nejbliže císařově osobě. Barokní doba je proto zlatým věkem těchto osobních vazeb, zlatým věkem dvorských patronů a brokerů. Jejich činnost v rámci sociálních sítí je ale neustále sledována, dochází jakoby ke zdvojení tlaku na vyřízení určité věci: paralelně bývá aktivována jak síť příbuzných a přátelsky nakloněných aristokratů, tak síť úředníků pracujících v příslušných institucích (česká dvorská kancelář), kteří jsou vázáni jiným druhem vazeb než oni přední dvořané-aristokraté. Tato dvoukolejnost znamená nutnost orientovat se v nejjemnějších předivech dvorské politiky. To ale znamená mít dostatek relevantních informací. Proto také Valdštejnové vytvářeli další sociální síť, která bude tématem následující kapitoly.

³⁶³ Ondřej FELCMAN, Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století, in: Josef Petráň (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách* = AUC phil et his 1976, s. 195-225 (zejména s. 209-210); Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, *Změny ve složené české šlechtě v 16. a 17. století*, ČsČH 20, 1972, s. 515-525.

³⁶⁴ Srov. Pavel PREISS, c.d., s. 87-111.

5.1.4. Valdštejnové v informačních sítích doby barokní

Již Max Weber zmínil ve svém objemném díle „*Wirtschaft und Gesellschaft*“ kauzální souvislost mezi informacemi (a informovaností) a politickou mocí. Udržení výjimečného společenského postavení bylo podmíněno v raném novověku stejně jako v době pozdější shromažďováním a využíváním informací, k nimž ostatní neměli přístup. Na tomto nerovnoměrném a ve svém základu nedemokratickém rozdělování informací ve společnosti je vytvořen podle Webera celý moderní byrokratický systém panství i celková společenská hierarchie.³⁶⁵ A to přes vznik občanské veřejnosti a i přes nárůst počtu a vlivu masových sdělovacích prostředků v 19. a 20. století.³⁶⁶ Komunikační praxe tak vytváří a pomáhá udržovat politický systém. Na jedné straně tak stojí ten, kdo informace vysílá, na druhé straně příjemce a uprostřed médium, které danou zprávu nese. Informace byla v době raného novověku obchodním zbožím a za to, co masová média začala přinášet v hojném počtu, se v 17. a 18. století draze platilo. Jedním z důvodů byla technologická omezení a především omezení týkající se infrastruktury, dalším potom předmoderní mentalita, neboť ne vždy se lidé snažili získat takové množství zpráv o věcech, které se jich bezprostředně nedotýkaly tak, jak se to pod vlivem masových médií stalo zvykem od doby osvícenství. Naopak: uprostřed předmoderní společnosti existuje řada tabu, lépe řečeno řada tajemství, na jejichž vrcholu stojí náboženská dogmata upevněná tridentským koncilem a hned za nimi státní tajemství (*arcana imperii*), jehož znalost a zachování se stalo klíčovou dovedností správného vladaře raného novověku.³⁶⁷ Život s tajemstvím byl naprosto normální a podporoval raně novověkou imaginaci a představivost. Radikální změna přišla až s osvícenstvím, které přineslo v důsledku školských reforem zásadní procentuální zvýšení gramotných osob ve společnosti. Na tento fakt a vzrůstající čtenářskou poptávku pak reagovala nakladatelství nárůstem produkce tiskovin, které již přinášely artikulované názory a komentáře.³⁶⁸ Vědění pak nově

³⁶⁵ Johannes WINCKELMANN (ed.), Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1972, s. 541 an (kapitola Sociologie panství).

³⁶⁶ Srov. Jürgen HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, Praha 2002.

³⁶⁷ Kategorie „*arcana imperii*“ jako důležitá součást politické filozofie 16.-18. století: srov. Michael BEHNEN, *Arcana – Haec sunt ratio status*, ZHF 14, 1987, s. 129-196.

³⁶⁸ Dále Hans Erich BÖDEKER (ed.), *Über den Prozeß der Aufklärung in Deutschland im 18. Jahrhundert. Personen, Institutionen und Medien*, Göttingen 1987. Druhou polovinu 18. století označují za klíčovou z hlediska čtenářské kultury i základní kompendia zabývající se danou problematikou např. Roger CHARTIER, *Lesewelten: Buch und Lektüre in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1990; Guglielmo CAVALLIO – Roger CHARTIER (ed.), *A History of Reading in the West*, Cambridge 1999; Alfred MESSERLI – Roger CHARTIER (ed.), *Lesen und Schreiben in Europa*, Basel 2000; v českém překladu potom Alberto MANGUEL, *Dějiny čtení*, Brno 2007.

podporovalo moc, tvořilo její diskurz, stejně tak ale dokázalo stávající sociální strukturu zničit a na její místo dosadit jinou.³⁶⁹

Čím výše pak stoupáme ve společenské hierarchii raně novověké společnosti, tím méně platí informační omezení, o nichž byla řeč v předchozích větách. A jelikož Valdštejnové patřili k samé špičce tehdejší sociální struktury, dostávaly se k nim zprávy, jež byly pro většinu společnosti nedostupným tajemstvím. Nejednalo se přitom o pasivní přijímání podnětů, jež je obklopovaly – naopak: každý člen valdštejnského rodu, a to v závislosti na svém postavení a bohatství, udržoval tu hustší, tu řidší síť komunikačních kanálů, jež mu poskytovaly informace od nejrůznějších zdrojů. První skupinu těchto zpravodajských spojení můžeme označit jako veřejnou, druhou potom jako soukromou. Veřejné informace byly v období raného novověku velmi omezené, důvody ležely v rovině praktické (nedostatečná infrastruktura) i v rovině teoretické, v níž cenzura svěřená po dlouhá staletí do rukou církve likvidovala nebezpečnou literaturu zejména z protestantských zemí. Prakticky jediným veřejným a pravidelným spojením se vzdálenými destinacemi tak byla pošta, o jejíž založení se zasloužil ve střední Evropě Ferdinand I., který správně odhadl její význam pro prosazování své moci, tedy moci monarchy vládnoucího rozlehlému a do té doby téměř neintegrovanému území podunajské monarchie. A Ferdinandovi nástupci stále více odhalovali mocenský potenciál informačních sítí, což se mimo jiné projevovalo také soustředěným tlakem na inkamerování poštovních služeb, původně královského léna uděleného rodině Paarů.³⁷⁰ V průběhu 16. a 17. století se postupně rozvíjela síť poštovních zastávek vzdálených od sebe dvě hodiny intenzivní jízdy, mezi nimiž se pohybovaly víceméně pravidelné spoje, které kromě zboží a dopisů převážely také osoby.³⁷¹ Tato síť byla napojena na obdobnou komunikační strukturu v říši provozovanou rodem Taxisů (pak Thurn-Taxisů).³⁷² Svázání obou organizmů mělo za následek, že se na české a moravské území šířily rychleji a ve větším počtu zprávy právě z dnešního Německa než třeba z Polska nebo z Uher, jež musely nezdědka absolvovat dlouhou cestu přes informační centra v severní Itálii (Benátky).³⁷³

³⁶⁹ Roger CHARTIER, *The cultural origins of the French Revolution*, Durham 1992. O vztahu mezi věděním a mocí dále zejména Michel FOUCAULT, *Diskurs*, autor, genealogie: tři studie, Praha 1994. Shrnutí celé diskuze Achim LANDWEHR, *Diskurs – Macht – Wissen*, in: *Archiv für Kulturgeschichte* 85, 2003, s. 71-117.

³⁷⁰ Srov. František ROUBÍK, *K vývoji poštovníctví v Čechách v 16.-18. století*, *Sborník Archivu Ministerstva vnitra* 10, 1937, s. 164-302.

³⁷¹ Srov. Milan HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníku*, Praha 1996, s. 52 an.

³⁷² Dále Wolfgang BEHRINGER, *Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*. Göttingen 2002.

³⁷³ Srov. Zdeněk ŠIMEČEK, *Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a na počátku 17. století*, in: *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16.-17. století II.*, Praha 1977, s. 310-373.

Valdštejnové poštu velmi často využívali, přes všechny představy o rozšíření osobních kurýrů nesoucích psaní od jednoho aristokrata k druhému, počet zpráv poslaných pravidelným poštovním spojením byl alespoň podle explicitních zmínek v doručovaných dopisech vyšší. Přitom ne vždy platí, že by osobním kurýrům byly svěřovány zprávy větší důležitosti, začlenění do změní poštovních zásilek mohlo naopak význam posílaného psaní maskovat. Kupříkladu korespondence mezi Janem Bedřichem z Valdštejna a litoměřickým biskupem Jaroslavem Ignácem ze Šternberka ohledně společného postupu proti zdanění duchovních (což bylo téma nanejvýš ožehavé), byla vedená také poštou.³⁷⁴ Tento způsob přepravy informací byl levnější, na druhou stranu bylo třeba čekat na další pravidelnou linku, a tak se prostřednictvím kurýra posílala většinou osobní korespondence, která nesnesla nějaké to zpoždění.³⁷⁵ Ani to však nebylo pravidlem a nejednou si Jan Josef z Valdštejna stěžuje, že se speciálně zaplacená „*staffeta*“ zpozdila,³⁷⁶ nebo dorazila dokonce až po příjezdu pravidelného poštovního dostavníku. Pošta byla zejména využívána k dopravě dopisů na velkou vzdálenost (do okolních zemí: do Saska nebo do Slezska, roku 1729 odjel poštou šlikovský komorník z Vídně až do Říma), k čemuž bylo krajně nevhodné používat například formany z vlastního panství či dokonce sedláky v rámci roboty. V dopisech se často objevuje povzdech nad obtížnou dostupností dalekého města a také obavy, zda psaní v pořádku dojde. Nelze přitom úplně vyloučit, že si tím dělal pisatel vůči adresátovi jisté alibi, pomocí něhož omlouval fakt, že na doručení dopis odpověděl s určitým zpožděním. Postupně se však tyto obavy staly běžnou součástí slohu šlechtických i nešlechtických dopisů počátku 18. století.³⁷⁷

Sami Valdštejnové poštu k vlastní přepravě většinou nepoužívali,³⁷⁸ což ovšem neplatí pro jejich agenty a vyšší úředníky,³⁷⁹ podobně jako jiní šlechtici však využívali poštovních

³⁷⁴ „ruina totius oecomiae in annum futurum conquestus sum, recte ad ejusdem manus per postam ordinariam delatas esse.“ – RAV, inv. č. 2580, sign IX-O2, N28, kn. 9, Šternberk Valdštejnovi 27.8.1692.

³⁷⁵ „diesem Augenblick erhalte ich Eu[er] Ex[cellentz] gnedigst[es] hand=schreiben, welches bey erster Post nicht ermangle zu beantworten.“ RAV, inv. č. 3436, sign II-18-XVIII, kart. 45, fol. 6-7, Leopold Vilém Janu Josefovi z Valdštejna.

³⁷⁶ „die spedierte Staffeta mittwochs nach bereits abgegangen gewester Post erst eingelanget.“ Jan Josef Matthaidesovi 3.3.1723 – RAV, inv. č. 3454, sign II-19-XVI, kart. 46.

³⁷⁷ „...habe mit letztern Post sein verlangen nach nachricht geben, soviel als ich erfahren kennen nicht zweiflend, dass mein schreiben ihme wird sein richtig zu handen kommen.“ RAV, inv. č. 3436, sign II-18-XVIII, kart. 45, fol. 156-157. 13.3.1728.

³⁷⁸ Existovaly případy, kdy i vysoký aristokrat použil poštovní dostavník – např. František Josef z Valdštejna při přebírání panství Třebíč jel z Vídně přes Mikulov a Pohořelice do Brna. RAV, inv. č. 3272, sign I-24/20, kart. 24, fol. 1.

³⁷⁹ „Gestern abends umb 6 Uhr ist Herr Agend Schmidt von eine hier wiederumben nacher Wienn per postem abgangen...“, tamtéž, fol. 67-68 (10.5.1727). Poštovní dostavník využívali také nižší zemští úředníci a přijeli s ním například komisaři vyslaní moravským zemským hejtmanem roku 1719 při převzetí panství Třebíč Františkem Josefem z Valdštejna – srov. RAV, inv. č. 3272, sign I-24/20, kart. 24, fol. 1.

přípřeží rovnoměrně rozmístěných podél hlavních zemských cest.³⁸⁰ Pokud byli ale poblíž koně vlastní, dávali přednost pochopitelně jim. Také z tohoto hlediska byla významná držba křivoklátského panství nedaleko Prahy, odkud nebylo problém poslat koně některému příslušníkovi rodu do hlavního města, aby je mohl využít pro další přepravu.³⁸¹ Vlastní koně se také hodili v momentech, kdy větší počet návštěvníků daného místa zabral poštovní přípřeže, což se stávalo pravidelně během přítomnosti císařského dvora v Čechách (např. při korunovační návštěvě roku 1723).³⁸²

Touha po stále nových informacích byla spojena s jistým vzrušením, které můžeme pozorovat nejen u šlechticů, ale i u jejich služebníků a informátorů: příjezd poštovního dostavníku tak budil očekávání nových zpráv, dopisů, ale také císařských reskriptů či místodržitelských nařízení. Zejména Jan Josef z Valdštejna proslul svou nedočkavostí na odpovědi vlastních dopisů, které rozesílal v hojném počtu po celé střední Evropě.³⁸³ A jak postupovala jeho nemoc a s ní klesala možnost osobních kontaktů se společností, stávala se právě pošta jedním z mála pojítek mezi hrabětem a okolním světem. Frekvence dopisů potom prozrazuje intenzitu vztahu mezi korespondenty a v průběhu desetiletí docházelo k jejím výkyvům.³⁸⁴ Odjezd nebo příjezd příští pošty se stal zároveň i časovým měřítkem, záchytným bodem a pevně stanoveným termínem, do něhož se muselo to či ono stihnout, zjistit nebo zařídit tak, aby mohla pošta o splnění nebo nesplnění daného úkolu přivést Valdštejnovi zprávu: Jan Josef Matthaëides ze Závětic se svému pánovi 15. listopadu 1721 velmi omlouval, protože nedokázal vyplnit jeho přání a ve Vídni zjistit podrobnosti ohledně Štěpána Kinského a zároveň sliboval, že „*se vynasnaží získat a poslat Jeho Excelenci příslušné dokumenty o jeho místě tajného rady hned příští poštou*“.³⁸⁵ Nejbližší poštovní den („*Posttag*“) byl tak často označován jako nejbližší den, kdy se mohly věci hnout kupředu,

³⁸⁰ Agent Pavel Miseroni z Lisone píše 14.4.1726 Janu Josefovi z Valdštejna z Prahy o odjezdu hraběte Černína, který „*allda im ihren wagen mit 6 postpferden bespannet eingesessen und von hier abgereiset*“.
RAV, inv. č. 3447, sign II-19-IX, kart. 46, fol. 1-2.

³⁸¹ Podobně třeba Jan Josef z Valdštejna poskytl koně z Duchcova až do Prahy svému oblíbenému příbuznému Leopoldu Vilémovi – VS Křivoklát, inv. č. 894, sign SA I 21, fol. 9-10.

³⁸² Agent Ham prosí svého chleboďárce Jana Josefa z Valdštejna 19. září 1723, tedy nedlouho po korunovačním obřadu Karla VI. a Alžběty Kristýny: „*Was ansonsten allhier meines passiert ist, daß gleichwie die Menge der Leute vor der kaiserlichen Krönung allhero kommen, anjetzo Hauffen weise vom hinabreisen, daß die Post mit nengungsamben Pferden fast nicht in Stande ist.*“ RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 129.

³⁸³ „*weilen nun einige posttag von demselben nichts zu erfahren gewesen, leben war hierüber allerdings in sorgen und Kummer, hoffen [wir] aber mit heutigen noch ankommender post etwas zu vernehmen.*“ Jan Josef z Valdštejna Josefu Lotharovi von Königsegg 31.8.1722, RAV, inv. č. 3466, sign. II-20-XI, kart. 47, fol. 45-46.

³⁸⁴ Na frekvenci měl pochopitelně vliv zdravotní stav pisatelů, vzdálenost apod. Srov. Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr a dvorská kariéra, s. 292 an.

³⁸⁵ „*was die geheimbe Rathstelle des Graf Stephan Kinsky anbelanget, solche ist aus der abschriftlichen Quittung hierbey gnädig zu ersehen, wie solche resolviret worden und werde ich zu der künftigen Post die Listae zuwegen zu bringen mich bemühen, und Eu[er] ex[cellenz] einsenden*“.
VS Křivoklát, inv. č. 452, sign SA F 27, fol. 103-104.

kdy se mohlo něco významného stát, kdy mohl dotyčný šlechtic vyvíjet potřebnou aktivitu. Samotné slovo „pošta“ bylo někdy užíváno jako synonymum pro „dopis“, což ještě více podtrhuje ústup soukromých kurýrů na počátku 18. století.³⁸⁶

Pošta měla ale ještě jeden velmi důležitý úkol: zprostředkovávat kredit šlechticům na cestách. Tato otázka stála dosud v pozadí badatelského zájmu, ačkoli se o síti bankéřů a poštou poslaných peněz na „*vexl a kontravexl*“ dozvídáme mnohé například z vydaných dopisů Zuzany Černínové z Harasova jejímu synovi Humprehtu Janu Černínovi z Chudenic.³⁸⁷ Tak také Maxmilián z Valdštejna během své mise k říšskému sněmu do Řezna roku 1653 dostává peníze prostřednictvím směnky, jež mu je na místě proplacena.³⁸⁸ Jednalo se tehdy o nemalou částku 1000 kop grošů, která zároveň ukazuje na důvěru, jíž se tato instituce ve šlechtické společnosti těšila. Nutno říci, že Maxmilián dostával do Řezna poštou i méně příjemné věci – například dopis o uvěznění svého bratra Karla Ferdinanda (Karlíčka).³⁸⁹ Sama pošta ale nebyla zrovna levnou záležitostí: pasovský kanovník Albrecht Leopold z Valdštejna zůstal dlužit tamějšímu poštmistrovi 130 zlatých, které byly převedeny jako pasivum do dědického řízení.³⁹⁰

Pošta zajišťovala také přísun jak psaných, tak i tištěných novin. Vývoj tohoto média, které mělo nadále ovlivňovat následující staletí, byl v polovině 17. století teprve na začátku. Je poměrně obtížné stanovit, kdy se nepravidelně vydávané a programově neobjektivní letáky, jejichž první exempláře lze datovat do víru reformační polemiky,³⁹¹ začaly měnit ve stálá, z jednoho místa a nejdříve minimálně s týdenní pravidelností tištěná periodika. Na této cestě sehráli významnou úlohu tzv. novelanti, tedy jedinci, kteří se živili tím, že sbírali informace z různých zdrojů (z letáků stejně jako od svých osobních kontaktů) a vytvářeli psané noviny, posílané vlastním zákazníkům opět minimálně s týdenní periodicitou. Trhu s novinami³⁹² pochopitelně prospívalo omezení cenzury a relativně svobodná politická diskuze, také proto se prvními evropskými centry obchodu s tímto novým zbožím staly Spojené provincie a také

³⁸⁶ „Ich habe leicht abnehmen können, daß diese Post nicht gar angenehm wäre.“ – RAV, inv. č. 3536, sign III-4/II-10, kart. 52, fol. 249, sekretář Neuerer Karlu Arnoštovi z Valdštejna 23.10.1704.

³⁸⁷ Např. Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprehtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 142-143. O poukazování peněz do zahraničí během šlechtických cest (pro 16. století) dále Petr VOREL, *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, in: ČČH 96, 1998, s. 754-778.

³⁸⁸ RAV, inv. č. 2803, sign XVI-Q, kn. 16, 13.2.1653, Maxmilián svému synovi Ferdinandu Arnoštovi z Valdštejna.

³⁸⁹ Tamtéž, 23.10.1653. Tentokrát psal Maxmiliánovi sekretář uvězněného.

³⁹⁰ RAV, inv. č. 3173, sign I-19/9, kart. 19, fol. 56.

³⁹¹ Srov. Hans-Joachim KÖHLER (ed.), *Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit*, Stuttgart 1981; Adolf LAUBE (ed.), *Flugschriften gegen die Reformation*, Berlin 1997. Nejnověji o této problematice Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky*, Praha 2010.

³⁹² O počátcích celoevropského trhu s informacemi dále Peter BURKE, *Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi*, Praha 2007, s. 167-198.

Anglie³⁹³, kde byly roku 1702 na londýnské Fleet Street vydávány první noviny „moderního“ stříhu nazvané Daily Courant.³⁹⁴ Pro české území však měly rozhodující význam noviny vydávané v Říši³⁹⁵ a také noviny severoitalské, ať už byly psány jakýmkoli jazykem. Politická dezintegrace prostoru dnešního Německa a severní Itálie nahrávala podobně jako v případě relativně volných nizozemských a anglických poměrů rozvoji novinářství, a tak většina velkých říšských nebo severoitalských měst nabízela své noviny, z nichž ty nejoblíbenější pocházely z Lipska, Augšpurku, Frankfurtu, Lince³⁹⁶ nebo Benátek.

Zatímco v Říši tvořili nejpočetnější skupinu odběratelů měšťané, v habsburské monarchii, kam tyto zahraniční noviny přicházely v důsledku propojení poštovních sítí s poměrně malým zpožděním, byli jejich abonenty především šlechtici. Opět je třeba zmínit na prvním místě Jana Josefa z Valdštejna, který podle mínění svých současníků „*ráčí být velikým milovníkem obzvláštních novinek*.“³⁹⁷ Poštovní spojení s Říší, které mu přiváželo noviny z německých měst, vedlo přes Lipsko a Drážďany do Ústí nad Labem, a to přes drážďanského novelanta Johanna Christoha Reichela a ústeckého poštmistra Böhma.³⁹⁸ Druhá významná cesta pak vedla z Vídně přes Prahu a přicházela po ní většina ostatních novin. Valdštejn rozhodně nebyl v Čechách žádnou výjimkou, touha po informacích byla vlastní celé šlechtické společnosti a čím byly ambice daného aristokrata vyšší, tím intenzivněji usiloval o nákup domácích i zahraničních periodik. Také u nás existovali zprvu především novelanti, kteří byli často spojeni s některým z významných a pro zpravodajskou činnost výhodných úřadů.³⁹⁹ K zákazníkům veřejného notáře a registrátora apelačního soudu

³⁹³ Mnohé z možností studia raně novověkých novin ukázala Sonja SCHULTHEIB-HEINZ, Politik in der europäischen Publizistik. Eine historische Inhaltsanalyse von Zeitungen des 17. Jahrhunderts, Wiesbaden 2004. Autorka zde analyzuje srovnávacím způsobem tři klíčová periodika západní Evropy: norimberské noviny Teutsche Kriegs-Kurier, London Gazette a Pariser Gazette.

³⁹⁴ O počátcích novin v Evropě F. DAHL, Amsterdam – Earliest Newspaper Centre of Western Europe, Het Boek 25, 1939, s. 160-197; F. DAHL, Les Premiers Journaux en français, in: Týž (ed.), Début de la presse française, Göteborg-Paris 1951, s. 1-15. O počátcích anglického tisku například Karl SCHWEIZER – Jeremy BLACK (ed.), Politics and the press in Hanoverian Britain, Lewiston 1989; Jeremy BLACK, English press in the eighteenth century, London 1987; James SUTHERLAND, Restoration newspaper and its development, Cambridge 2004.

³⁹⁵ Většina z nich vycházela jednou týdně a s obvyklým nákladem 200 až 300 kusů. O šíření novin na území Říše v 17. století dále Elger BLÜHM, Fragen zum Thema Zeitung und Gesellschaft im 17. Jahrhundert, in: Týž (ed.), Presse und Geschichte, München 1977, s. 54-60; Elger BLÜHM, Die ältesten Zeitungen und das Volk, in: Peter Blickle – Wolfgang Brückner – Dieter Breuer (ed.), Literatur und Volk im 17. Jahrhundert, Wiesbaden 1982, s. 741-752.

³⁹⁶ V tomto případě lze odkázat na konkrétní studii Zdeňka ŠIMEČKA, Linz und die Nachrichtenvermittlung nach Böhmen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert, Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1969, Linz 1970, s. 269-290.

³⁹⁷ „ein hoher liebhaber besonderer neuigkeiten sich gnädig zu sein belieben ließ“ – VS Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U 6, fol. 106-107.

³⁹⁸ Tamtéž, fol. 76. Valdštejn Böhmovi.

³⁹⁹ O počátcích tzv. rukopisných novin zejména v 16. století Zsuzsa BARBARICS, Die Sammlungen handschriftlicher Zeitungen in Mittel- und Südostmitteleuropa in der Frühen Neuzeit, in: Václav Bůžek – Pavel

Jiřího Poleta z Lilienfelsu patřil v polovině 17. století kromě Václava Eusebia z Lobkovic a Michala Osvalda z Thunu také pán na Komorním Hrádku Jan Viktorín z Valdštejna.⁴⁰⁰ Zájem šlechty o aktuální dění je ale ještě starší: Zdeněk Šimeček rekonstruoval například informační síť Rožmberků a Pernštejnů, ale také města Cheb nebo pražských arcibiskupů v 16. století;⁴⁰¹ Václav Bůžek a Josef Hrdlička naznačili kontury zpravodajství pánů z Hradce⁴⁰² a Zdeněk Vybíral síť Karla staršího ze Žerotína.⁴⁰³

Počátek 18. století je také počátkem novin domácích, v nichž sice byly často jen přepisovány zprávy ze zahraničního tisku, přesto zejména svou cenou a dostupností lákaly větší okruh čtenářů.⁴⁰⁴ Po pokusech z druhé poloviny předchozího století se definitivně ustálilo v Praze vydávání německých novin z dílny Karla Ferdinanda Arnolta a existoval i Rosenmüllerův „Český postillion“ předcházející „Sobotní a úterní pražské poštovské noviny“, jež vycházely česky od února 1719.⁴⁰⁵ Rosenmüller měl po Praze i v nejvyšších úřadech síť informátorů, a tak mohl kromě zahraničních zpráv otiskovat také společenské události a zprávy ze života české šlechty, která se zrovna zdržovala v českém hlavním městě. Ačkoli předními abonenty byli podle samotného Postylliona „milovníci novin“ především z řad vzdělaného měšťanstva a duchovních, šlechta tvořila nezanedbatelnou část okruhu odběratelů.⁴⁰⁶

Zprávy z Prahy však netvořily ani zdaleka většinu obsahu, zásadní byla vazba pražských periodik (a nejen těch Rosenmüllerových) na zprávy z „*Wienerisches Diarium*“, které se roku 1703 ustálilo jako oficiální dvorské tištěné médium, hlavní zpravodajský zdroj a také nástroj panovnické propagandy. Přes všechna omezení, která tyto noviny měly v důsledku cenzurních zásahů, měly opravdu úctyhodný záběr a povýšily Vídeň na klíčové informační centrum monarchie.⁴⁰⁷ Ve valdštejnské knihovně, která byla původně uložena na

Král (ed.), Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740), (=Opera historica 11), České Budějovice 2006, s. 219-244.

⁴⁰⁰ Zdeněk ŠIMEČEK, Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století, in: Československý časopis historický 27, 1979, s. 540-572, zde s. 547. Souhrn šlechtických abonentů ukazuje tabulka C na s. 566-567.

⁴⁰¹ Zdeněk ŠIMEČEK, Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a na počátku 17. století, in: Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16.-17. století II., Praha 1977, s. 310-373.

⁴⁰² Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA a kol., Dvory velmožů s erbem růže, Prag 1997, s. 162-165.

⁴⁰³ Zdeněk VYBÍRAL, Politická komunikace aristokratické společnosti na počátku novověku, České Budějovice 2005, s. 270-280.

⁴⁰⁴ O publicistice 17. století dále Jiří HRUBEŠ, Politické a náboženské rozpory v Evropě v dobové publicistice 1590-1617, Praha 1974; nověji Jana HUBKOVÁ, Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky, Praha 2010, zejména s. 29-64.

⁴⁰⁵ Josef VOLF, Dějiny novin v Čechách do roku 1848, Praha 1930, zejména s. 1-114.

⁴⁰⁶ Zdeněk ŠIMEČEK, Proměny novinářství v českých zemích a Rosenmüllerovy noviny (1719-1727), in: ČČH 89, 1991, s. 48-64.

⁴⁰⁷ Dále například Helmut W. LANG, Der Wiener Hof zur Zeit Leopold I. und die öffentliche Meinung, in: August Buck – Georg Kauffmann – Blake Lee Spahr – Conrad Wiedemann (ed.), Europäische Hofkultur im 16.

zámku v Duchcově, se zachovaly četné noviny a odborné časopisy, jsou zde v kontinuální řadě „*Acta eruditorum*“ od roku 1682⁴⁰⁸, zatímco „*Wienerisches Diarium*“⁴⁰⁹ se zde nachází až z období osvícenského a stejně tak i „*Leipziger Zeitung*“.⁴¹⁰ Míra dochování periodik však neodpovídá skutečnému stavu: v korespondenci a účtech Jana Josefa z Valdštejna máme doloženo větší množství titulů. Jednalo se o noviny domácí z území habsburské monarchie („*Wienerisches Diarium*“ označované jeho „městské noviny“), ale také noviny říšské a dokonce i francouzské,⁴¹¹ což ovšem byly s největší pravděpodobností francouzsky psané noviny hanavské, velmi oblíbené již na konci 17. století například u Lobkoviců.⁴¹² Podle dochovaného účetního materiálu můžeme přesně říci, kolik Jana Josefa jeho oblíbené noviny stály: nejdražší byly „*Leipziger Zeitung*“, za něž platil Reichelovi v první čtvrtletí roku 1719 9 zlatých a 7 krejcarů, za nimi následovaly nespecifikované italské noviny (20 zl ročně) a stejně drahý „*Hanauer Blatt*“, pak až následovalo „*Wienerisches Diarium*“ a jeho rukopisný protějšek „*Wiener Blatt*“, obojí po patnácti zlatých ročně. Celkový počet periodik odebíraných Janem Josefem z Valdštejna však musel být vyšší, protože se v jeho účtech objevují začátkem 20. let 18. století záhadné noviny s názvem „*Quint-Essenz*“ za 12 zlatých a dokonce i Rosenmüllerovy Pražské poštovské noviny.⁴¹³ Spolu s náklady na dopravu se tak roční položka za noviny vyšplhala na 91 zlatých za první čtvrtletí roku 1720.⁴¹⁴

Všechny tyto noviny přinášely většinou zprávy o politickém dění v Evropě, o válečných kampaních, událostech na panovnických dvorech a také o nejrůznějších senzacích, kalamitách či nevysvětlitelných přírodních jevech (kometry). Řazení informací bylo chronologické a chyběla jakákoli reflexe. Jednalo se o vzájemné opisování, přičemž původní zpráva pocházela povětšinou z oficiálního zdroje (např. tištěný popis dané ceremoniální události příslušného dvora), v lepším případě od novelanta či vysoce postaveného státního úředníka nebo obchodníka, jenž se ale snažil zachovávat maximální objektivitu a soustředit se

und 17. Jahrhundert III., Hamburg 1981, s. 601-605 nebo Wolfgang DUCHKOWITSCH, *Absolutismus und Zeitung. Die Strategie der absolutistischen Kommunikationspolitik und ihre Wirkung auf die Wiener Zeitungen 1621-1757*, Dissertationsarbeit Universität Wien 1979.

⁴⁰⁸ *Acta eruditorum* z let 1682 až 1747 uložena pod signaturou 4.1.1. a 4.2.1. (číslo 185-225).

⁴⁰⁹ *Wienerisches Diarium* z let 1755 až 1775 pod signaturou 19.3.1. až 19.5. (číslo 5077-5095).

⁴¹⁰ *Leipziger Zeitung* z let 1769 až 1775 pod signaturou 19.15.1. (číslo 18452 až 18458).

⁴¹¹ RAV, inv. č. 3475, sign II-20-XX, kart. 47.

⁴¹² Patrně s vazbou na frankofonní zaměření Václava Eusebia z Lobkovic a jeho přímých potomků – srov. Zdeněk ŠIMEČEK, *Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století*, ČsČH 27, 1979, s. 540-572, zde s. 542 an.

⁴¹³ Jedná se o léta 1726-1731, kdy souvislá řada osobních účtů končí – srov. RAV, inv. č. 3475, sign II-20-XX, kart. 47, fol. 301 an. Nevím, zda v tom byl záměr, ale právě od roku 1726 se v Rosenmüllerových Pražských novinách objevují zprávy o Valdštejnech (začíná to sňatkem Anny Kateřiny z Valdštejna s knížetem Czartoryským v 99. čísle vydaném 18. listopadu 1726). Srov. výstřižky z Pražských novin v NA, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1271, fol. 55.

⁴¹⁴ RAV, inv. č. 3811, sign. IV-27/I, kart. 97, fol. 154 an.

pouze na holá fakta. Ověřit si spolehlivost zprávy z několika nezávislých zdrojů tak bylo pro člověka 17. století velmi obtížné.⁴¹⁵ Také proto docházelo k nakupování cizích periodik a k jejich vzájemnému srovnávání. I ve valdštejské knihovně se dochovaly konvoluty shrnující vývoj Evropy v určitém období jako například *Theatrum Europaeum*, které dodnes patří mezi hlavní prameny dějin 17. století.⁴¹⁶ Podobným způsobem jako duchcovští Valdštejnové postupovala i většina dalších českých aristokratických rodů: přední šlechtici Čech a Moravy si obstarávali noviny z Říše, z Holandska, z Anglie či dokonce z „nepřátelské“ Francie. Olomoucký biskup Karel II. z Lichtenštejn-Castelcornu odebíral noviny z Bruselu, první ministr Leopolda I. Václav Eusebius z Lobkovic upřednostňoval holandské noviny a po jeho potomcích zbyly v lobkovické rodové knihovně noviny anglické.⁴¹⁷

Vedle veřejných cest, kterými se na šlechtické sídlo dostávaly nejdůležitější informace o dění v okolním světě, existovaly i cesty soukromé, kterých bylo v 17. a 18. století využíváno více než hojně. Jejich základem byla korespondenční síť daného šlechtice, jejíž hustota závisela na rozsahu a intenzitě společenských vztahů, které daný šlechtic měl. Heide Wunder si všimla, že v raně novověké korespondenci do druhé poloviny 18. století prakticky nemůžeme odlišit veřejnou a soukromou sféru komunikace.⁴¹⁸ Přejechy mezi politickými, hospodářskými či společenskými problémy a sdělováním osobních (či dokonce intimních) informací jsou velmi rychlé a nepřilíš plynulé. Mnohdy stačí oddělení odstavcem, nebo i pouhé započetí nové věty. To, co Heide Wunder formulovala pro dopisy mezi mužem a ženou, platilo také pro vztahy mezi příbuznými a známými šlechtici. Výše zmíněná příbuzenská a klientelně-patronátní síť tak fungovala zároveň jako síť informační a to zejména tehdy, byl-li dotýčný kontakt s vysoce postaveným úředníkem zemské správy nebo zastával-li u císařského dvora významné místo. Čím dále se tento zdroj informací od určitého adresáta pohyboval, tím byl jejich styk více naplněn sdělováním nových zpráv. Kromobyčejně významnou informační hodnotu tak měly dopisy psané z blízké i vzdálené ciziny, tedy na prvním místě císařskými vyslanci v Evropě. Pochopitelně i zde hrála

⁴¹⁵ Neméně problematické je také dochování novin na našem území. Nejvýznamnějšími místy, kde jsou dnes tyto noviny deponovány, jsou vedle Oddělení časopisů knihovny Národního muzea v tzv. Zámečku také zámecké a šlechtické rodinné knihovny, včetně té valdštejské. Zvláštní pozornost si také zaslouží Wunschwitzova genealogická sbírka uložená v 1. oddělení Národního archivu v Praze na Hradčanské, kde jsou většiny zpráv o dějinách jednotlivých rodů doplněny vytrženými stránkami z novin 18. století, které byly v Čechách dostupné.

⁴¹⁶ Ve valdštejské rodové knihovně se nachází i reprint prvního svazku tohoto více než dvacetidílného cyklu, který vydal Johann Philipp Abelin a zahrnuje období let 1617-1629 (sign 27.11.18 a 28.11.18, čísla 14163, 14164 a 16826-16830).

⁴¹⁷ Srov. Zdeněk ŠIMEČEK, Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století, in: ČsČH 27, 1979, s. 540-572, zvláště tabulka C na s. 566-567.

⁴¹⁸ Heide WUNDER, Einleitung, in: Heide Wunder – Christine Vanja (ed.), *Wandel der Geschlechterbeziehungen zu Beginn der Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991, s. 12-26, zde s. 7-11.

významnou úlohu pošta, tentokrát jako zprostředkovatel korespondenčního styku. Příjezd pošty tedy v tomto případě znamenal, že šlechtic (většinou okamžitě) zasedl k psacímu stolu a po přečtení listu formuloval s pomocí svého sekretáře odpověď.⁴¹⁹ A tak se poměrně často stalo, že v určité dny vyřizoval 5 až 10 dopisů, čímž trávil hodiny svého volného času. Čím více postupujeme v čase směrem do 18. století, tím více se výše naznačená jednotka mezi soukromou (osobní, rodinnou) a veřejnou (úřední, vrchnostenskou) sférou korespondence ztrácí. U vysokého osvěcenského úředníka bychom marně hledali například užívání úředního kancelářského aparátu pro vyřizování osobních záležitostí, což ještě na počátku 16. století nebylo výjimkou.⁴²⁰

Nejčastější a nejspolehlivější cestou, jak získat informace, však bylo platit si vlastního agenta a s ním vést častou korespondenci, v níž bude tento „zpravodajec“ poskytovat informace podle přání svého pána. V pozici agenta se často objevuje klient, vděčný některému z Valdštejnů za podporu (viz výše), ale může se jím stát také úředník, jenž si přivydělává právě poskytováním informací. V takovém případě ale Valdštejnové nejsou jeho jedinými zaměstnavateli, což může působit při střetu zájmů rozmanité komplikace. Dopisy těchto agentů lze označit jako informační, jedná se o způsob komunikace, v níž hlavním cílem je sdělit co nejvíce nejaktuálnějších zpráv na co možná nejmenším prostoru. Zadavatel a zároveň zaměstnavatel agenta se rovněž omezuje na své strohé požadavky, v případě dlouhodobého vztahu doplněného například vazbou patronálně-klientelní, však může dojít i ke sdělování recipročních zpráv, které může agent dále použít.⁴²¹ Zároveň platí, že počet informačních dopisů nezdědka převyšoval počet dopisů osobních, což je v rozporu například s druhou polovinou 18. století, kdy privátní korespondence jednoznačně dominuje. Forma informačních dopisů byla tak oblíbená a šlechtická veřejnost na ni byla zvyklá do té míry, že dokonce některé noviny byly vydávány ve formě fiktivních dopisů (např. francouzské *Mercure Galant*).⁴²²

Jelikož Valdštejnové neustále vedli nejrůznější soudní spory, obzvláště si cenili agentů-právníků, kteří pracovali v některém z vrcholných státních nebo alespoň zemských

⁴¹⁹ Aktivní účast těchto sekretářů na formulování textu valdštejnských dopisů je patrná zejména u členů bohaté hrádecké linie již ze samotného rukopisu: velmi často totiž rukopis hlavní statě dopisu neodpovídá podpisu na jeho konci. Pouze některé dopisy obzvláště důležité svým obsahem nebo postavou adresáta psal hrabě sám.

⁴²⁰ Například Zdeněk Lev z Rožmitálu používal k vedení osobní korespondence kancelář úřadu pražského purkrabího zcela běžně. Srov. Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 212.

⁴²¹ O funkci dopisu v době osvěcenství nejlépe Georg STEINHAUSEN, *Geschichte des deutschen Briefes. Eine Kulturgeschichte des deutschen Volkes*, Berlin 1968; Hans-Erich BÖDEKER, *Aufklärung als Kommunikationsprozeß*, in: *Aufklärung 2*, 1987, s. 89-111. Nověji Tanja REINLEIN, *Der Brief als Medium der Empfindsamkeit*, Würzburg 2003.

⁴²² Jednalo se o fiktivní zprávy jistě dámě do provincií. Srov. Peter BURKE, *The Fabrication of Louis XIV.*, New Haven – London 1992, s. 155 an.

úřadů (apelační soud, české místodržitelství, úřad desk zemských, česká dvorská kancelář apod.). Jejich možnosti proto byly daleko větší než jen pasivní činnost novelanta. Jan Josef z Valdštejna, jehož síť se jeví být na základě dochovaných pramenů nejdokonalejší, definoval práci šlechtického agenta (v konkrétním případě Jana Josefa Mattheidese ze Závětic) následujícími slovy: „svěřil jsem [mu] obzvláštní důvěru a přijal jsem ho za svého úředníka a agenta, aby vše a každé zvlášť, nyní i budoucí záležitosti, které u dotčené české dvorské kanceláře mám a později mít budu, podle ... sdělení instrukce ... dle svých nejlepších schopností pilně a svědomitě na tomto místě zařídil a uspil a se mnou ve stálé korespondenci byl.“⁴²³ Definice je podobná jako u Valdštejnových právních přátel (*Rechtsfreunde*), je tu však jeden podstatný rozdíl: Mattheides nebyl etablován v žádném úřadě a působil tedy spíše jako „lobbista“, který měl dohlížet na zdárný průběh Valdštejnových pří a ovlivňovat aparát úřadu ve prospěch duchcovského pána. Ačkoli neměl na rozdíl od Neumanna, Turby a dalších potřebné právníkové vzdělání, bezpochyby se dokázal pohybovat v zemských úřadech a věděl, kdy a kde má zapůsobit, aby se ta či ona věc pohnula z místa. Stručně řečeno: vyřizoval záležitosti, jež by mohly Neumanna a další kompromitovat. Za to dostával 100 říšských tolarů, což mělo pokrýt i jeho poštovní a kancelářské výdaje. Dalším zajímavým údajem jeho roční smlouvy je neobyčejně dlouhá výpovědní lhůta: byla z obou stran čtvrt roku, což prozrazuje, že se skutečně dobrý agent poměrně obtížně a dlouho sháněl. Mattheides byl navíc dobrou volbou a osvědčil se například roku 1723, kdy byl již ve Valdštejnových službách téměř tři roky. Díky jeho intervencím dospěla ke zdárnému konci kupříkladu výše zmíněná všechlapská záležitost.⁴²⁴

Plat pravidelného informátora nebyl zrovna malý, a to zejména, když uvážíme množství šlechticů, kterým mohl novinky posílat. Bohužel zatím chybí ekonomický rozbor tohoto druhu podnikání, které zažívalo ve sledované době velký rozkvět. Jan Josef z Valdštejna platil roku 1722 svému vídeňskému agentovi jménem Albrecht ročně 50 zlatých.⁴²⁵ Zájem tohoto šlechtice o pravidelný přísun pravdivých informací byl ale daleko větší, než mohla vyjádřit uvedená suma: pokud byl Albrecht nemocný nebo mimo Vídeň, hledal Valdštejn horečně jiné zdroje a ihned angažoval své další kontakty v hlavním městě

⁴²³ Demnach Ich mein besonderes Vertrauen zu Herrn Johann Joseph Matthaides von Zawietitz, geschwohnen Agenten bei der hochlöblichen königlichen Hofkanzlei gesetzt habe und selbst zu meinem Anwalt und Agenten dergestalt an- und aufgenommen, daß er alle und jede, jetzig und künftige Anliegenheiten und Verrichtungen, welche ich bei der vorberührten königlichen böhmischen Hofkanzlei habe und ferners hin haben werde, nach dem Ihm ... ertheilenden Instruktion seinem besten Vermögen nach gehörigen Ort fleißig, embsig verrichten und sollicitiren auch mit mir beständig die Correspondenz pflegen solle.“ RAV, inv. č. 3437, sign. II-18-XIX, kart. 45, z Duchcova 1.8.1720.

⁴²⁴ RAV, inv. č. 3445, sign. II-19-VII, kart. 46, fol. 31-32.

⁴²⁵ Srov. RAV, inv. č. 3456, sign II-20-I, kart. 47.

monarchie.⁴²⁶ Podobnou sumu dostával také pražský koncipista Franz Xaver Gross (45 zlatých ročně), agent u české dvorské kanceláře Johann Heinrich Schmidt téměř 41 zlatých, ale vídeňský „*Zeitungskorrespondent*“ Funcken plných 100 zlatých. Výše odměny agenta se odvíjela od jeho blízkosti zdroji a také od jeho důvěryhodnosti. Někteří agenti se do služeb daného šlechtice dostávali na základě doporučení, jiní se nabízeli sami, například císařský dvorní poštovní Konrad von Franzenau, který poslal svému potencionálnímu zaměstnavateli Janu Josefovi i ukázkou své práce, chtěl za jednu tajnou zprávu z Vídně 30 kop grošů.⁴²⁷

Velmi zajímavou otázkou je, jaké informace vlastně Valdštejnové po svých zpravodajích požadovali, tedy jaký byl jejich politický a kulturní rozhled. Nutno opět potvrdit, že různý. Skutečně záleželo na osobě každého jedince. Většinou platí, že čím více se angažoval daný Valdštejn ve veřejném životě, tím hustší byla jeho informační síť a tím podrobnější fakta vyžadoval. Zcela zvláštním případem je právě Jan Josef z Valdštejna, jelikož svou korespondenční a zpravodajskou vášní vyniká nad svými předky i mnohými následovníky. Některé jím vyžadované informace nemají prakticky žádnou vazbu na jeho úřad, ambice či konání a touhu po nich tak lze připsat pouze zvědavosti. V korespondenci s císařským proviantmistrem v Itálii Leopoldem Klötzelem, jenž se pohyboval v letech 1721-1722 v jižních oblastech Apeninského poloostrova, rozebíral osmanský zájem o středozemní prostor, nebezpečí, které z toho hrozí, a budoucí osud některých území, zejména Malty.⁴²⁸

Ne vždy se ale jednalo pouze o uspokojování zvědavosti, někteří agenti poskytovali svému pánovi informace, jež byly pro něj opravdu důležité, protože se dotýkaly zásadním způsobem jeho kariéry. Do této skupiny patří zprávy pozdějšího správce dobrovického panství a valdštejnského sekretáře Johanna Georga Neuerera, jenž pro svého pána Karla Arnošta z Valdštejna shromažďoval informace o dění v západní Evropě těsně před jeho odjezdem jakožto císařského vyslance do vzdáleného a neznámého Portugalska. Jelikož Neuerer sídlil ve Vídni, kde se sbíhaly informační nitky z celé Evropy, předával do Čech svému pánovi výtahy z nejrůznějších západoevropských novin a také od dalších agentů

⁴²⁶ Jan Josef píše okamžitě svému dvorskému kontaktu jménem Neuberg, aby Albrechta zastoupil: RAV, inv. č. 3459, sign II-20-IV, kart. 47, fol. 6.

⁴²⁷ „demnach [ist] mir wissend, daß Eu[er] Ex[cellenz] mit ein und anderen allhier in Correspondenz stehen, und ein hoher liebhaber besonderer neuigkeiten sich gnädig zu sein belieben lassen, als unternehme mich hiermit meine geheimbe zeitungten von hier für eine Prob in untertänigkeit beyzuschliessen, so für Excellenz daran ein gnädigener belieben tragen solten, so soll diese Posttäglichen punctual eingeschickte werden, die jährliche Bestellung, daß er wird mir von allen meinen anderen hohen correspondentzen a 30ss bezahlet, ich empfehle mich zu hohen gnaden.“ VS Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U 6, fol. 106-107.

⁴²⁸ RAV, inv. č. 3465, sign. II-20-X, kart. 47.

nacházejících se v západní Evropě (bohužel v samotném Portugalsku žádný kontakt nebyl).⁴²⁹ Poté, co Karel Arnošt nastoupil svou cestu do Portugalska, psal mu Neuerer do Lisabonu o novinkách v habsburské monarchii, od průběhu karnevalového veselí ve Vídni až po dotírání bavorských vojsk na české hranice na počátku války o španělské dědictví.⁴³⁰ Neméně důležité byly i informace posílané Janu Josefu z Valdštejna, které se týkaly provozu a prodeje výrobků jeho hornolitvínovské manufaktury. Jejich obsahem byly ceny, obchodní styky a také technologické inovace v západní Evropě a cílem potom zachování konkurenceschopnosti na celoevropském trhu se sukнем. Obchodní partneři tak byli sledováni Valdštejnovými kontakty v severním Německu a zejména ve Spojených provinciích, kde byly sondovány i možnosti dalšího prodeje. Pro tuto téměř průmyslovou špionáž byl zvolen celkem kuriózní kontakt: Jan Josef udržoval delší dobu styky s tajemným mužem jménem Heinrich Wispien, který dlel delší dobu ve Vídni, ale jehož sestra Jeanne byla provdaná do Cách za jakéhosi Johanna Petera Dormana, majitele soukenické manufaktury v Cáchách, jenž měl zase dobré vztahy s příbuznými v Holandsku. Kromě zasílání pravidelných informací se podnikavý Valdštejn snažil využít tyto kontakty také k nákupu kvalitní španělské vlny, která měla být dovážena z Extramadury přes císaři nakloněné Portugalsko do Amsterdamu a odtud dále přes Hamburk po Labi až do Ústí. 9. dubna 1729 poslala Jeanne Dormanová vzorky vytoužené vlny a cenu. Ještě téhož měsíce pak došla do Čech první zásilka španělské (resp. portugalské) suroviny, z níž mohlo být vyrobeno jemnější sukno než z vlny české nebo uherské. Na celé transakci, která měla v sobě kus pašeráckého rizika, se podíleli také někteří císařští agenti v říšských městech, přes něž vzácný materiál putoval. Kontakty s Wiespienem navíc pokračovaly a Jan Josef z Valdštejna od něj dokonce požadoval, aby mu poslal do Čech některého ze svých synovců, který by byl schopen vést hornolitvínovskou manufakturu. Bohužel marně.⁴³¹ Uvedené spojení více než dobrým způsobem demonstruje šíři kontaktů, které mohli ti nejvýznamnější čeští aristokraté první poloviny 18. století udržovat.⁴³²

Šlechtické rezidence 17. a 18. století byly informačními centry pro široké okolí. Shromažďované zprávy nezůstávaly ležet v psacích stolecích nebo v zásuvkách předchůdců rodinných archivů. Naopak – bylo s nimi aktivně nakládáno, dostávaly se jako součást osobní korespondence příbuzným a přátelům daného šlechtice; nezřídka s nimi byli seznamováni i

⁴²⁹ Např. o odjezdu portugalského vyslance markýze de Caskais z Paříže od pařížského agenta Zignonih (jeho zpráva došla do Vídně 25.12.1699 a již 9.1.1700 reprodukoval jeho dopis Neuerer Valdštejnovi). Srov. RAV, inv.č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 2.

⁴³⁰ Tamtéž, fol. 197-200.

⁴³¹ Srov. Johann RICHTER, Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur, MVGDDB 71, 1933, s. 119-145; 228-251, zde s. 234-235.

⁴³² RAV, inv. č. 3444, sign. II-19-VI, kart. 46.

nejvyšší úředníci panství a samozřejmě osobní sekretáři. Pomocí písemných pramenů se prakticky nedá postihnout ústní komunikace, která probíhala na slavnostech pořádaných dobře informovaným šlechticem či při společenských nebo i pracovních návštěvách jiných urozenců. Při orálním přenosu informace pak jistě docházelo k jejímu upravování a zkreslování, takže výsledek nemusel vždy odpovídat původnímu textu. Informační síť raně novověké šlechty tak byla daleko hustší a propracovanější než jsem mohl načrtnout na předchozích řádcích. Její studium je jen na začátku, přestože právě její existence umožňovala vznik veřejnosti v moderním slova smyslu.

5.1.5. Valdštejnové ve finančních sítích

Peníze a jejich užívání byly jedním z důležitých distinkčních znaků raně novověké společnosti. Jejich množství i forma nakládání s nimi definovaly sociální vrstvy a staly se tak nejen prostředkem k uspokojování potřeb jedince, ale obecným znakem, symbolem moci (např. touha raně novověkých panovníků po kontrole měny⁴³³) a pojítkem jedinců uvnitř společnosti. A právě sociální aspekt finančního hospodaření bude obsahem následujících řádek.

Nejčastějším finančním vztahem, který měl přesah do oblasti vytváření sociálních sítí, byla vazba věřitel-dlužník. Valdštejnové vystupovali v obou pozicích, a to poměrně pravidelně: dokonce i ten nejzadluženější šlechtic fungoval také jako věřitel. Poskytování úvěru bylo běžnou záležitostí od doby předbělohorské, kdy vznikají zemské zákony upravující tento druh podnikání. Na půjčkách stálo hospodaření těch nejvýznamnějších aristokratů 16. století včetně Rožmberků, Pernštejnů nebo pánů z Hradce. Z této doby také můžeme pozorovat první pokusy o ekonomické zákonodárství, například výnosem zemského sněmu roku 1543 snižujícím povolenou úrokovou míru z 10% na 6%, což ale spíše než zlevnění půjček mělo za následek hledání způsobu, jakým bylo možné vyhnout se tomuto nařízení, a bohatnutí židovských „bankéřů“, pro něž uvedený zákon neplatil.⁴³⁴ Jak ukázali ve svých studiích Václav Bůžek⁴³⁵ nebo Václav Ledvinka⁴³⁶, přehnané nároky na šlechtickou reprezentaci, nepromyšlené investice do velkostatku a v neposlední řadě i nezodpovědné rozhazování příslušníků starých šlechtických rodů vedlo k jejich krachu, k rozprodeji obrovských pozemkových držeb a k bohatnutí rytířské vrstvy živící se půjčováním peněz na

⁴³³ Srov. Petr VOREL, Měnová reforma Ferdinanda I. v Čechách a ukončení ražby pražských grošů, in: ČČH 100, 2002, s. 265-292; TÝŽ, Velké dějiny země Koruny české VII., Praha-Litomyšl 2005, s. 242-272.

⁴³⁴ Dále Petr VOREL, Velké dějiny VII., s. 164. Upozorňuji také na téměř zapomenutou, ale dodnes nepřekonanou práci Valentina ŮRFUSE, Právo, úvěr a lichva v minulosti, AUB – Iuridica 14, Brno 1975.

⁴³⁵ Václav BŮŽEK, Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách, Praha 1989.

⁴³⁶ Václav LEDVINKA, Úvěr a zadluženost feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách, Praha 1985.

hranici lichvy. Úvěr se tak stal doslova motorem sociálních a ekonomických změn v rámci českého státu před rokem 1620.⁴³⁷ Následující období všeobecného hospodářského rozkolísání⁴³⁸ značně zamíchalo ekonomickými vztahy v českém království: velký význam mělo enormní zadlužení měst během a těsně po skončení třicetileté války.⁴³⁹

Z neklidného období zůstaly jako dědictví pohledávky váznoucí na dávno zkonfiskovaných a znovu prodaných statcích nové pobělohorské vrchnosti. Důvodem byl fakt, že daný statek nebyl císaři nevěrnému šlechtici často zabaven celý, ale jen z části (podle míry provinění), nicméně dotyčný, jenž většinou emigroval, musel „odevzdat“ statek celý s tím, že mu bude část navrácena v penězích, aby si mohl za hranicemi zajistit alespoň nějaký příjem.⁴⁴⁰ A to nebylo všechno: jakmile se situace v českých zemích uklidnila, vynořily se staré pohledávky na zkonfiskovaných a znovu prodaných statcích, a to často z doby před rokem 1620, které měl nyní nový majitel splácet.⁴⁴¹ Bouřlivé časy těsně po třicetileté válce dostihly také některé z valdštejských majitelů bývalých konfiskátů. Za všechny lze jmenovat případ Jana Jiřího Materny z Květnice, kterému byla zkonfiskována roku 1624 větší část panství Žerčice, později přičleněného k dobrovickému majetku Adama mladšího z Valdštejna. Ačkoli Materna zemřel po čtyřletém exilu roku 1631, v prosinci 1652 se o dědictví po svém otci přihlásila Barbora Magdalena Ostromičská. Přestože se jednalo jen o 3000 kgm, úroky z této jistiny již roku 1642 přesáhly uvedenou částku a Barbora Magdalena vyvolala soudní proces, v němž dědici Adama mladšího z Valdštejna nebyli jedinými obžalovanými.⁴⁴² Ostromičská jako protestantka neměla velkou naději na úspěch, což si uvědomovala, a proto také prodala významnou část své pohledávky ve výši 4000 zlatých Václavu Rudolfu staršímu Věžníkovi z Věžník, jenž ho ochotně koupil (srov. dále). I když tedy Ostromičská se svou

⁴³⁷ Zde upozorňuji na novou a neprávem poněkud zapadlou práci Marka VAŘEKY, Jan z Pernštejna (1561-1597): Hospodářský úpadek Pernštejnů, České Budějovice 2008.

⁴³⁸ Srov. Antonín KOSTLÁN, Finanční zhroucení ve střední Evropě na počátku třicetileté války, FHB 8, 1985, s. 265-316; Aldo DE MADDALENA – Hermann KELLENBENZ (ed.), Finanzen und Staatsräson in Italien und Deutschland in der frühen Neuzeit, Berlin 1992.

⁴³⁹ Této velmi důležité otázce se zatím nikdo soustavně nevěnoval. Na zadlužení měst poukázal obecně Otto PLACHT, Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století, Praha 1957, s. 100-101 nebo před ním Václav PEŠÁK, Obecní dluhy královských věnných a horních měst v Čechách, in: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy VII, 1933, s. 311-466 či Fridolín MACHÁČEK, K hospodářskému stavu českých měst venkovských po válce třicetileté, in: Českou minulostí. Práce žáků Václava Novotného, Praha 1929, s. 271-285.

⁴⁴⁰ Srov. Tomáš BÍLEK, Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I-II, Praha 1882; mechanismus konfiskací shrnul také Tomáš KNOZ, Die Konfiskationen nach 1620 in (erb)länderübergreifender Perspektive. Thesen zu Wirkungen, Aspekten und Prinzipien des Konfiskationsprozesses, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (ed.), Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas, Stuttgart 2006, s. 99-130.

⁴⁴¹ Srov. Aleš VALENTA, Valdštejské konfiskace a vznik državy rodu Morzinů, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (eds.), Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru, Ústí nad Orlicí 2008, s. 34-40.

⁴⁴² Ještě větší částku požadovala např. po Václavu Linhartovi z Nagenberku (9000 kgč a 14065 kgč úroků). NA Praha, NM, sign. W7/4, kart. 932.

žalobou neuspěla, je tento případ dostatečným svědectvím, že ani dlouho po převratných pobělohorských konfiskacích si noví majitelé nemohli být svým snadno nabytým majetkem jisti.

Tato nejistota a případné staré dluhy však nebyly jedinými břemeny, která zatěžovala budoucí finanční plánování šlechtického velkostatku. Jakmile se ekonomická situace jen trochu stabilizovala, roztočily kolo zadlužování nové důvody. S druhou polovinou 17. století přichází do vrchnostenských finančních úřadoven nejen naplno požadavek barokní reprezentace, na níž jsou vynakládány obrovské sumy, ale také podobně neodbytný požadavek zemské a především císařské správy, která hodlala vybírat stále vyšší daně a argumentovala přitom stále nákladnějšími vojenskými kampaněmi vedenými jak proti Francii, tak proti dědičnému tureckému nepříteli křesťanstva. Přičteme-li k dané situaci ještě další pohromy jako jsou lokální neúrody nebo dvě velké morové rány (1680 a 1713-4) snižující počet praceschopného obyvatelstva, není divu, že šlechta včetně aristokratické špičky měla často velmi hluboko do kapsy. Znovu a s novou intenzitou tak musela sahat po úvěrování.

Úvěr tedy nezmizel, přestože o jeho pobělohorských podobách máme dosud mnohem méně historických studií než pro dobu předchozí. Základní legální rámec pro poskytování úvěru tvořilo podobně jako u většiny ekonomických nařízení Obnovené zřízení zemské. Je zde písemně fixován zákaz lichvy, k níž dochází, pokud se dlužník musí zaručit svým movitým majetkem, nebo větší sumou, než kterou si vypůjčil. Přísně je zakázána článkem M VII partyta, tedy poskytování zboží věřiteli pod cenou, čímž docházelo de facto k dalšímu zvyšování úroku nad povolenou hranici. Stejně tak se děje i s druhým podvodným způsobem, kterým už před rokem 1620 lichváři obcházelí nařízení z roku 1543, a který se dobově nazýval sedlání (čl. M XV). Jeho podstatou bylo zvyšování úroků zápisem vyšší částky, než byla ve skutečnosti půjčena, nebo nahrazení rozdílu mezi skutečným a předepsaným úrokem formou daru. Znovu pak obnovené zřízení potvrzuje šestiprocentní povolenou hranici pro křesťanský úrok. Ačkoli úvěrové podvody nebyly již po roce 1620 kvalifikovány jako hrdelní zločiny, přesto hrozilo viníkovi uvěznění na Pražském hradě a také fakt, že mu státní úřady nepomohou s případným vymáháním dlužné sumy.⁴⁴³ Na druhou stranu může být velmi přísně trestáno zadlužení nad hodnotu vlastních statků: „*a ten, kdož by svévolně víceji se zdlužil, nežli by statku měl, a tudy by rukojmě své zavedl, má vězením i také po vyšetření případnosti, na hrdle ztrestán býti.*“⁴⁴⁴ V rámci justiční soustavy příslušely dluhy pod zemský soud, pokud byly zapsány do příslušného kvaternu desek zemských, nebo pod soud

⁴⁴³ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské království českého*, Praha 1888, s. 370–378.

⁴⁴⁴ Tamtéž, článek L XXIII, s. 366.

nejvyššího purkrabího, došlo-li k jejich zanesení do dlužních purkrabských register. Právo umožňovalo také učinit zápis o dluhu na dlužní úpis („*schuldbrief*“), na kterém ale musely být pečeť a podpis věřitele a také pečeť a podpis dvou rukojmích (ručitelů). Takto nepojištěny však zůstávaly pouze nízké sumy, jež v případě dlužníkovy krachu spadly do velké masy tzv. neprivilegovaných pohledávek.

V obnoveném zřízení se také setkáváme s první obecnou úpravou osobních bankrotů (kridy), což vedlo k počátkům konkurzního práva v českých zemích.⁴⁴⁵ Tato úprava přišla v pravý čas, protože během třicetileté války docházelo k vyhlásování konkurzů velmi často, a to v důsledku spekulací se zkonfiskovaným majetkem nebo s neschopnosti nových majitelů těchto panství (Walter Deveroux) na nich náležitě hospodařit.⁴⁴⁶ Přes všechny výhrůžky docházelo jen výjimečně k uvalení exekuce ještě za života toho, kdo dluhy napáchal. Zejména vysoká šlechta odvracela hrozbu exekuce intenzivním působením na všechny své přátele a příbuzné na významných místech v zemské správě a u dvora, přičemž většinou slavila úspěch tím, že panovník vyhlásil tzv. moratorium, tedy dobu, během níž byly příslušné dluhy zmrazeny a během níž se nemohly podávat na daného šlechtice exekuční žaloby. Ostatně velkým vzorem šel v tomto ohledu samotný panovník, který pravidelně žádal od českého a moravského zemského sněmu moratorium na své dluhy, a většinou úspěšně. Také proto docházelo k vyhlášení kridy zpravidla až po smrti dlužníka a věřitelé tak měli být uspokojováni z pozůstalosti, a to poměrně podle výše oprávněných nároků⁴⁴⁷, jež shromažďovali menší zemští úředníci.⁴⁴⁸ Přesný postup od vyhlášení kridy až po uspokojení maximálního počtu věřitelů pak byl upraven v samostatně vydaném řádu z roku 1644, jenž poprvé vyšel tiskem jako součást Novel a deklaratorií k obnovenému zřízení o čtyři roky předtím. Zde je také poprvé zveřejněn přesný pořádek, podle něhož mají být uspokojovány jednotlivé typy pohledávek.⁴⁴⁹ Pro „*concursum creditorum*“ je klíčovým soupis majetku daného šlechtice, k němuž má dojít pod dohledem krajského hejtmana ihned po jeho smrti. Jakkoli jsou takto sestavené inventáře nezbytnou součástí každého pozůstalostního řízení, u osob s kromobyčejně velkými dluhy má být i tento soupis zvláště podrobný a přesný.

⁴⁴⁵ Srov. Valentin URFUS, *Vznik a počátky konkurzního práva v Čechách*, Praha 1960.

⁴⁴⁶ Výjimečně postavení má přitom krach hlavního bankéře bělohorského období Jana de Lilienthalu – srov. Anton ERNSTBERGER, Hans de Witte – Finanzmann Wallensteins, Wiesbaden 1954.

⁴⁴⁷ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené zřízení*, článek L XXIV, s. 366.

⁴⁴⁸ Jednalo se o jejich nejdůležitější agendu – dále k nim: Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 90-91.

⁴⁴⁹ Srov. Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA – Klára KUČEROVÁ, *Deklaratoria a Novelty Obnoveného zřízení zemského*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (ed.), *Vývoj české ústavnosti 1618-1918*, Praha 2006, s. 793-873, zde s. 844-847, články Ee19 až Ee35.

Každý ze členů valdštejnského rodu 17. a 18. století měl dluhy, ty byly považovány dobovou mentalitou šlechtického prostředí za zcela normální a běžný druh získávání peněz a skutečně vedle platu za výkon určitého úřadu a peněz z jednotlivých dominií jsou půjčky uváděny v účetních materiálech na straně příjmů.⁴⁵⁰ Vizuálně tak působily dluhy jako kladná záležitost, což mohlo teoreticky uspokojovat pána i jeho ekonomický personál. O to děsivější pak bylo odhalení věřitelů a jejich nároků, k němuž docházelo zpravidla nedlouho po dlužníkově smrti. To, že se potupná krida nevyhnula ani nejvýznamnějším osobám valdštejnského rodu, prozrazuje řízení po zesnulém Adamu mladším z Valdštejna. Základem pro vyrovnání pohledávek se staly dva dokumenty: odhad majetku zemřelého a tzv. dílčí cedule (vyhotovená až roku 1640), která rozdělila aktiva i pasiva mezi čtyři Adamovy syny. Na místě věřitelů se zde setkáváme především se dvěma skupinami lidí: emigranti a jejich dědici, jimž měly být vyplaceny peníze za nezkonfiskovanou část jejich majetku (Jan Jiří Materna z Květnice) a dále šlechtičtí lichváři z rodů, jejichž kontinuita působení ve finančním sektoru překonala bělohorský mezník (Petr z Říčan). Také se mezi jmény věřitelů vyskytovaly kombinace obou skupin jedinců (Bernard Hodějovský z Hodějova nebo Jetřich Malovec z Malovic). Celkový dluh, který odkázal Adam mladší svým synům, dosahoval téměř 100000 kgm k roku 1643 (tedy pět let po Adamově smrti) a čas hrál proti nim, protože každoročně přibýlo pár tisíc na úrocích. Přesto synové nejvyššího purkrabího s placením jeho dluhu nespíchali, všemožně se z něho vymlouvali s poukázáním na zásluhy svého otce během stavovského povstání⁴⁵¹ a ještě roku 1661 se snažili napadnout celou záležitost poukazem na prekluzi, tedy propadnutí věřitelských práv.⁴⁵²

V mnoha ohledech komplikovanější však bylo oddlužení pozůstalosti Buriana Ladislava z Valdštejna ze žehušické linie rodu. Zatímco Adam mladší patřil k před- i pobělohorské smetance českého království, pozice jeho vzdáleného příbuzného byla o poznání složitější vzhledem k tomu, že po svém otci Adamu starším z Valdštejna získal pouze Žehušice, Brloh a Bučice, z nichž poslední dvě jmenované lokality prodal. Vojenská kariéra a zřejmě i dosti nestálá a výbušná povaha šla v jeho případě ruku v ruce s finanční lehkovážností a neschopností. Jedinou záchranou, díky níž mohl uživit své četné potomstvo, tak byl kšaft Jana Rudolfa Trčky z Lípy, po jehož smrti zdědil středně velké panství Světlá

⁴⁵⁰ Dále teorie zpracování účetního materiálu srov. Eduard MIKUŠEK, Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců, in: SAP 36, 1986, s. 53-103.

⁴⁵¹ Vedle toho se jako argument pro odložení splatnosti objevuje laxní jednání věřitelů a jejich pozdní přihlášení se k dluhům či výše celkových dluhů, které vedle otce Adama mladšího zůstaly i po jeho poslední ženě Johance Emílii, rozené ze Žerotína. Když ani to nestačilo, prosí Karel Ferdinand z Valdštejna (Karlíček) 12. ledna 1659 alespoň nějaký ten „*slevuňk učiniti a vedle mírnosti snesitedlné contentírovati dali.*“ NA, SM, inv. č. 3881, sign. W9/85, kart. 2479. Tamtéž také soupis věřitelů k roku 1649.

⁴⁵² NA Praha, NM, sign. W7/8, kart. 932.

nad Sázavou. Úmrtí Buriana Ladislava roku 1645 však znamenalo pro celou rodinu doslova katastrofu: obrovské množství dluhů, čtyři dospívající synové a téměř žádné zastání u zemských, natož u centrálních vídeňských úřadů. Jednání mezi vdovou Annou Marií a jejím nejstarším synem Maxmiliánem Adamem z Valdštejna na jedné straně a houfem věřitelů na straně druhé skončilo katastrofou: po tahanicích trvajících do roku 1667 došlo k úplnému rozpadu valdštejnských domén na Havlíčkobrodsku a Chrudimsku. Celý proces se až neúměrně táhl, což vyhovovalo oběma stranám: věřitelům narůstaly úroky a valdštejnští potomci mohli držet dále své statky, aniž by přišli o výnos z nich. Nakonec však nezbylo, než kousnout do kyselého jablka: stalo se tak na počátku 60. let 17. století a císař k tomuto právnímu aktu musel dokonce všechny syny Buriana Ladislava zplnoletnit.⁴⁵³ Když se tak stalo, byly Žehušice⁴⁵⁴ a Lipnice nad Sázavou prodány Michaelu Osvaldu Thunovi.

Až nyní se mohlo začít se splácením dluhů: mezi věřiteli přitom až na výjimky nenacházíme příslušníky šlechty⁴⁵⁵ a řada jmen patří profesionálním finančníkům nebo nižším šlechticům, za všechny lze jmenovat jistého Daniela Ezechiela Grosse nebo Marii Ester Huschinovou, rozenou baronku Gerau, které připadla jako dědičce pappenheimského dluhu⁴⁵⁶ větší část světelského panství. Spíše kuriozitou je mezi věřiteli Thomas von Lamput, uváděný v pramenech jako německý krejčí působící v Paříži, u něhož si nechal Burian Ladislav kdysi v srpnu 1627 šít na kavalířské cestě šaty pro sebe i pro svého hofmistra.⁴⁵⁷ Nejen Lamputovy pohledávky pak skoupil Nikolai Vandekamp (patrně Holanďan), který požadoval na pražských místodržících jejich vymáhání. Stejnou cestu volili i další řemeslníci, z čehož vyplývá, že Burian Ladislav dlužil téměř každému ze svého okolí, ať už byl z jakékoli sociální vrstvy.⁴⁵⁸ Celková suma dluhů intabulovaná v deskách zemských činila roku 1651 77177 zl. a 42 kr., z toho 27000 zl. držel jakýsi Christoph Theiffel, pak následovali Václav

⁴⁵³ Řízení o zplnoletnění Ferdinanda Rudolfa, Bertolda Viléma a Arnošta Julia z Valdštejna probíhalo v dubnu a květnu 1661 – dále NA Praha, NM, sign. W7/19, kart. 933.

⁴⁵⁴ V tomto případě kupní smlouva uzavřena 20. března 1662; suma 84000 zlatých měla být splácena po 5040 zlatých půlročně. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H67/90, kart. 67. V tomto směru jsou nepřesné informace kardinála Harracha, který uvádí ve svém deníku částku okolo 140000 zlatých.

⁴⁵⁵ Výjimky tvoří například Barbara Kateřina z Althannu, rozená z Trauttmansdorffu, u níž činila roku 1658 jistina 5000 zlatých a úroky již 3050 zlatých; dále Salomena hraběnka ze Solmsu (jistina 8983 zl) a Fridrich Švihovský z Rýzmburka (9450 zl). Tamtéž.

⁴⁵⁶ Tento dluh (25000 kgm) vznikl roku 1638, když syn „hrdiny“ třicetileté války Gottfrieda z Pappenheimu Wolf Adam prodal panství Trhová Zahrádka Burianu Ladislavovi z Valdštejna.

⁴⁵⁷ „Burian Ladislav von Waldstein als er in dener Ländern gewesen, dem Thomas von Lemputh und Rulandt de Franken Teutschen Schneidern zu Paris unterschiedlicher vor sich, seinen Hofmeister und diener ...

ausgenommenen Kleider halber 436 Cronen ... schuldig worden.“ Na uvedené žádosti nás může překvapit také informovanost Vandekampa, resp. jakéhosi pátera Biedermanna (žádost sepsal), kteří požadují dlužnou částku, protože vědí, že vdova Anna Marie prodala Žehušice Michalu Osvaldu Thunovi a tudíž má dostatek likvidních prostředků: „und zweifelsohne an denen rückständigen kaufgeldern noch zu fordern haben.“ NA Praha, NM, sign. W7/9, kart. 932.

⁴⁵⁸ Srov. případ soustružníka Jeronýma Bohlera – NA Praha, NM, sign. W7/12, kart. 933.

Vražda z Kunvaldu a Fridrich Švihovský z Rýzmburka⁴⁵⁹ (10400 zl a 9450 zl), jenž zdědil pohledávku po otci Petru Vokovi.⁴⁶⁰ V rámci dlouhého výčtu věřitelů bychom našli také jičínské jezuity, Jana staršího z Talmberka, vdovu po Václavu Vrábském z Vrábí Kateřinu, bratry Jana Jindřicha a Litmira Vidunu Obyteckého z Obytec a také velké množství měšťanů.

Hypoteční pojištění na zboží Zahrádky a Vlašťovčí hamr⁴⁶¹ však nestačilo, a tak muselo dojít k dalšímu nucenému prodeji statků. Přitom nemůžeme říci, že by některým věřitelům chyběla dobrá vůle posečkat určitý čas, a to zejména v době, kdy ještě Burian Ladislav žil.⁴⁶² Přeci jen jeho funkce, mezi něž patřil titul skutečného rady, generálního polního strážmistra a dvorského válečného rady, budily respekt. Navíc se snaha jeho vdovy o odložení exekuce (např. roku 1661⁴⁶³) setkávala s úspěchem, jenž byl patrně zapříčiněn několika zastánci ve Vídni.⁴⁶⁴ Z Vídně přicházely do Prahy instrukce, že „*na tom záleží, aby naproti prošlým resolucím pozůstalým dědicům valdštejnským žádné praeiudicium nenásledovalo*“⁴⁶⁵ A ještě jeden faktor je třeba brát v úvahu: jak se protahovala doba splatnosti valdštejnských dluhů, klesala jejich cena. Tato skutečnost nahrávala některým osobám, které si jako „dobří sousedé“ dělaly zásluku na určité části panství po Burianu Ladislavovi. Mezi nimi proslul zejména Václav Rudolf starší Věžník z Věžník, čáslavský krajský hejtman, který měl z moci svého úřadu možnost vstupovat do celé záležitosti a disponovat lepšími informacemi než případní další zájemci. Od roku 1658 český pán Věžník držel tou dobou v Posázaví několik panství, například Modletín nebo Třebečice. Hojně nyní skupoval valdštejnské dluhy, které mu na konci insolvenčního řízení vynesly severní část světelského panství s centrem v Druhanově.⁴⁶⁶ Podobně se choval i další posázavský šlechtic a Valdštejnův věřitel Jan Jindřich Obytecký z Obytec, který ke své pohledávce nakoupil další.

⁴⁵⁹ Vedle Daniela Ezechiela Grosse to byla právě vdova po Fridrichovi Švihovském z Rýzmburka Marie Monika, dcera Maxmiliána z Valdštejna, která se nejhlasitěji domáhala svého práva a hodlala uvalit roku 1661 na valdštejnské statky exekuci. Marně. NA, SM, inv. č. 3881, sign. W9/44 (tamtéž také rozhodnutí Leopolda I. o zastavení exekuce datované na 8. dubna 1661. K jejímu vyhlášení došlo až 31. ledna 1662).

⁴⁶⁰ Dlužní úpis Buriana Ladislava z Valdštejna Petru Vokovi Švihovskému z Rýzmburka uzavřený 26. června 1640, tedy nedlouho před Valdštejnovou smrtí, uložen tamtéž.

⁴⁶¹ Ani jedno z míst se mi nepodařilo spolehlivě lokalizovat.

⁴⁶² Srov. dopis správce Buriana Ladislava Johanna Ernsta Tyrollera z 13.4.1644, v němž popisuje vstřícnost hraběte Fridricha Věžníka, ačkoli zaplacení dluhu (4000 kgm) již žádná právní ochrana nebrání („kein moratorium zurücktreten kommen möchte“). Celá transakce probíhala přes úřad zemského místosúdiho, roku 1644 bylo v době splatnosti převedeno jen 923 kop a 4 groše. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H67/8, písmeno I.

⁴⁶³ NA, SM, inv. č. 3881, sign. W9/44, kart. 2475-2476.

⁴⁶⁴ Navíc 28.8.1662 bylo do desek zemských zapsáno opatření, kterým se na příkaz císaře ukončovalo přihlašování se k valdštejnským dluhům. Kdo se ozval po tomto datu, neměl šanci (všem dosud neohlášeným věřitelům bylo uloženo „perpetuum silentium“). Tamtéž.

⁴⁶⁵ Tamtéž.

⁴⁶⁶ Pramenně doložit lze nákup dluhu Barbory Magdaleny Ostromičské ve výši 4000 zlatých 4.11.1652 a Andrease Mayera 4290 zlatých. Lze předpokládat, že tím Věžníkova aktivita nekončila... Tamtéž.

Ani po odprodání většiny panství se však nešťastní dědicové Buriana Ladislava nezbavili starostí zděděných po svém otci. Na Světlé nad Sázavou například lpěl ještě roku 1678 dluh 34500 zl., což byl zbytek po komorní pohledávce, kterou zdědil Burian Ladislav po Janu Rudolfu Trčkovi z Lípy, a která původně dosahovala astronomické výše blížící se k 100000 zlatých. Ačkoli došlo právě roku 1678 k zaplacení dvoutisícové sumy do pokladnice české komory, pohledávka se příliš nezmenšila a musela být rozdělena mezi všechny čtyři dědice. Sledování tohoto dluhu končí roku 1698 a to nikoli jeho zapravením, což jen podtrhuje skutečně dlouhý život pohledávek, jež většinou nebývaly šlechticům ani odpuštěny, ani promlčeny.⁴⁶⁷ Finanční úpadek s sebou pochopitelně nesl také nutnou změnu životního stylu, obecný imperativ uskromnit se se projevil také ve změně právních aktů, které vdova po Burianu Ladislavovi Anna Marie uzavřela předtím, než se naplno projevíli dotěrní věřitelé. Úkol, kterým pověřila zemského advokáta Kašpara Augustina Zobela 21. února 1665, byl jednoznačný: změnit v deskách zemských její závěť zrušením odstavce o tom, že její zaopatřená dcera Cecílie Renata, nově provdaná Cavriani, má dostat 18000 zlatých v případě smrti své matky z jejího majetku (pohledávky na Kosmonosích). Odůvodnění pomocí článku li 25 deklaratorií a novel k obnovenému zřízení⁴⁶⁸ lze číst tím způsobem, že vyplacení tak vysoké částky výrazně snižuje případný podíl jejich sourozenců, kteří dosud zaopatření nejsou. Navíc velkou část dané sumy už Cecílie Renata vlastně dostala, protože ji matka „*slavně vdala podle jejího stavu, což bylo vypraveno s nemalými náklady, a tím dobře zaopatřila.*“⁴⁶⁹

Anna Marie, rozená ze Starhemberka, se musela s lehkovážnými a často zbytečnými dluhy svého manžela potýkat až do smrti. Tato příslušnice slavného a starobylého rodu se musela mnohokrát ponížít a v uctivých prosbách se ucházet o spotřebitelský úvěr i u jedinců, kteří stáli na pomyslném žebříčku společenské hierarchie několik pater pod ní. Stejně trpké pak jistě bylo, když musela číst odmítnutí a často velmi průhledné vytáčky jako v případě jihlavského obchodníka Martina Lásky, po němž chtěla půjčku 100 zlatých a který ji odbyl, že se mu letos nedařilo na lineckých trzích.⁴⁷⁰ Přišla téměř o vše, co v Čechách měla, a své

⁴⁶⁷ NA Praha, NM, sign. W7/22, kart. 933.

⁴⁶⁸ Tento článek uvádí, že matka musí odkázat svým dětem minimálně polovinu svého jmění a to tak, že synové dostanou dvě třetiny a dcery třetinu. To by bylo vyplacením tak vysoké částky, jakou je 18000 zlatých, porušeno, protože synové by adekvátní dědictví prostě dostat nemohly. Dále Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA – Klára KUČEROVÁ, Deklaratoria a Novely Obnoveného zřízení zemského, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (eds.), Vývoj české ústavnosti 1618-1918, Praha 2006, s. 793-873, zde s. 861.

⁴⁶⁹ „...ich obbenandte meine liebe tochter ehrlich verheirathet, selbte Standtsgebühr nach mit nicht wenigen Unkosten, außgestaffirt, und nun mehro wohl versorget habe.“ ANM, Genealogická sbírka H, sign H68/10p, kart 68, 21.2.1665.

⁴⁷⁰ Tamtéž, sign H 67/81, kart. 68, 18.5.1648.

záležitosti nadále vyřizovala z Vídně, kam se uchýlila pod střechu a ochranná křídla Erasma (III.) mladšího ze Starhemberku.⁴⁷¹ Tento dosti vzdálený příbuzný Anny Marie, zapřísáhlý kalvinista v dobách dávno pobělohorských a přitom jeden z klíčových mužů vídeňského společenského života, se za Annu Marii zaručoval v nejrůznějších finančních operacích, kterými povětšinou vytloukala staré manželovy dluhy jiným dluhem⁴⁷², ale také za ni platil některé půjčky a další nemalé částky.⁴⁷³ Není tudíž divu, že Anna Marie přijala zpět svou starhemberskou identitu a ve svých písemnostech se označuje za příslušnici tohoto slavného hornorakouského rodu.⁴⁷⁴ Jak je vidět, existovala vzájemná pomoc i v rámci širší rodiny a lze předpokládat, že právě rozvětvení Starhemberkové stáli také na počátku kariéry nejstaršího syna Anny Marie Maxmiliána Adama z Valdštejna.⁴⁷⁵

Slabá žena bez ochrany některého z mocných příbuzných sloužila jako snadný terč. Ne vždy totiž byli věřitelé v právu a známe z valdštejnského prostředí několik případů, kdy se potenciální věřitel dopustil dokonce zjevného podvodu. Zvláště pak, když bylo jmění po zemřelém Valdštejnovi dostatečně vysoké a když jeho správcem byla žena. Po náhlé smrti Ferdinanda Arnošta z Valdštejna roku 1656 vznesl proti jeho druhé manželce Marii Eleonoře, rozené z Rotalu, nárok na 7500 zlatých jakýsi dvorský žid jménem Prosper Löwi. Svůj požadavek podložil dlužním úpisem a věřil, že mu bude částka proplacena celkem bez problémů, neboť se v případě nepříliš hospodárného Valdštejna spojí s množstvím podobných dluhů. Marie Eleonora však s vyplacením nesouhlasila a vyžádala si stanovisko královského prokurátora Krantze, jenž měl podat své dobrozdání. Podezřelý úpis byl podroben pečlivému zkoumání, během něhož vyšlo najevo, že *„pečeť není beze všeho podezření, ... zcela stlačená a neznámá (= nerozeznatelná); vosk se zdá být na první pohled červený, ale po bližším ohledání se projevuje jako žlutý.“*⁴⁷⁶ K posouzení pravosti podpisu Ferdinanda Arnošta byl

⁴⁷¹ O něm dále Georg HEILINGSETZER, Die andere Barockkultur. Erasmus der Jüngere von Starhemberg (1595-1664). Literatur, Protestantismus und Toleranz, in: Oberösterreichische Kulturzeitschrift 26, 2/1976, s. 17-22. O kalvinismu Erasma mladšího ze Starhemberka také Thomas WINKELBAUER, Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein – ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters, Wien-München 1999, s. 144, 156.

⁴⁷² Například 25. října 1644 270 zlatých u brněnského měšťana Johanna Burckhardta. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H67/8m, kart. 67.

⁴⁷³ Například 11. července 1658 39 zlatých a 45 krejcarů doktoru Dözenovi za ošetření. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H67/9o, kart. 67.

⁴⁷⁴ „Ich Anna Maria Gräfin von Waldstein geborne gräfin unndt hierin von Starhemberg...“ – ANM, Genealogická sbírka H, sign. H68/10p, kart. 68, 21.2.1665. Na své dokumenty také přivěšovala starhemberskou a nikoli valdštejnskou pečeť. O spojení obou rodů také rukopis „Preiswürdige Cypress, das ist der Grafen von Starhemberg und mithin eingesteten Geschlechte deren Grafen von Waldstein genealogische Vorstellung“. Uloženo ve Strahovské knihovně, sign. D K I 17e, datováno okolo roku 1819.

⁴⁷⁵ Srov. kap. 4.2.3. Docílili také jmenování jeho mladšího bratra Ferdinanda Rudolfa císařským komorníkem.

⁴⁷⁶ „Das Siegel nicht ohne verdacht in deme es ungerede, und oben an, dann an es anbesten erkennen solle, ganz vertrückt und unbekannt gemacht; das Wax auch anfangs zwar roth unten aber am grund sich gelb anzusehen zeigt.“ NA Praha, NM, sign. W7/20, kart. 932.

dokonce přizván blíže nejmenovaný valdštejnský sekretář, při čemž v Krantzově zprávě se téměř grafologickým rozbořem pojednává, v čem je podpis na směnce jiný od obvyklého podpisu daného Ferdinanda Arnošta z Valdštejna. Závěr královského prokurátora je jednoznačný: půjde-li s úpisem Löwi (resp. jeho dědicové) k soudu, může se dočkat spíše obvinění z podvodu, než proplacení dané sumy.⁴⁷⁷ Trest podle Obnoveného zřízení zemského za takové falšování přitom byl jednoznačný: ztráta hrdla.⁴⁷⁸

Židovský úvěr hrál v 17. století v hospodaření všech větví Valdštejnů poměrně významnou roli: jeho hlavní předností bylo, že židé měli peníze rychle po ruce. Naproti tomu nevýhodou byla cena za tento typ úvěru, jehož úroková míra nezřídka překračovala i magickou desetiprocentní hranici.⁴⁷⁹ Dávno již byla pryč doba, kdy byli židé téměř nechráněni křesťanským právním systémem a kdy jediným nástrojem, kterým mohli své věřitele donutit dluhy splácet, bylo neposkytnutí dalšího úvěru. V 17. století – a počátky tohoto systému spadají do století předešlého – se vytvořila exkluzivní skupina tzv. dvorských židů, kteří poskytovali úvěr panovníkovi, a ten jim zaručoval právní ochranu.⁴⁸⁰ Židé, a zejména ti dvorští, pak vymáhali své pohledávky s neobyčejnou urputností: roku 1631 vznesl dvě žaloby ohledně blíže nespecifikovaného dluhu na Buriana Ladislava z Valdštejna Leon Bassewi, strýc dvorního žida Albrechta z Valdštejna Jakuba Bassewiho. Celý proces se táhl a 29.7.1655 došlo k jeho „oživení“, což mělo za následek uspíšení rozkladu majetku, jež tou dobou již spravovala Burianova vdova Anna Marie.⁴⁸¹ Tehdejší právo kladlo důraz na to, že na straně věřitele musí být aktivita při vymáhání dluhu, stát (zemské úřady) jednaly pouze na jeho popud a často jen tím způsobem, že věřitelovo jednání zaštitily svou autoritou. Dlužník tak měl poměrně velký prostor manévrovat a splácení se vyhýbat tak dlouho, než věřitelova práva propadla (*praclusio*). Stávalo se tak zpravidla deset let od termínu splatnosti (*tempus solutionis*), pokud ovšem věřitel své nároky neuplatňoval.

⁴⁷⁷ „Sollte aber bey gerichtlicher der Sachen ventilirung herfürbrechen, daß eingangs erwehrte Prosperische Erben sich dieses falsi instrumenti scienter per productionem eiusdem bedienen, ist denen rechten nach, kein zweiffel, daß sie auch der diesfalls ausgesetzten Straf unterfangen.“ Tamtéž.

⁴⁷⁸ Hermenegild JIREČEK (ed.), Obnovené zřízení, článek L VIII, s. 358.

⁴⁷⁹ Nebylo tomu tak ale vždy: například pražský žid půjčil Simon Wolff Frankl Janu Josefovi z Valdštejna roku 1734 12000 zlatých jen na devítiprocentní úrok. RAV, inv. č. 3814, sign. IV-28/II, kart. 98.

⁴⁸⁰ Srov. k tomuto fenoménu Selma STERN, *The Court Jew. A Contribution to the History of the Period of Absolutism in Central Europe*, Philadelphia 1950; Barbara GERBER, *Jud Süß. Aufstieg und Fall im frühen 18. Jahrhundert*, Hamburg 1990. O špičkách celého systému dvorských židů dále Max GRUNWALD, *Samuel Oppenheimer und sein Kreis*, Wien 1913; William O. McCAGG, *A History of Habsburg Jews 1670-1918*, Bloomington-Indianapolis 1989, zejména s. 11 an.; Klaus LOHRMANN, *Zwischen Finanz und Toleranz*, Graz-Wien-Köln 2000.

⁴⁸¹ První část procesu ještě za života Buriana Ladislava srov. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H66/3, kart. 66; druhá část tamtéž, sign. H67/9, kart. 67.

Zmatky ohledně převodu Komorního Hrádku po smrti olomouckého kanovníka Jana Václava z Valdštejna (+1713) komplikované smrtí jeho dědice Františka Josefa z Valdštejna (+1722) a problematickým vypořádáním dluhů po smrti obou tak připravily o většinu půjčky pražského žida Isaaka Davida Taussiga, jenž se v nastalém zmatku nestačil správně zorientovat a vznesl exekuční žalobu proti Anně Kateřině, sestře Jana Václava. Žalobu samozřejmě zemský soud neakceptoval, protože Anna Kateřina nebyla hlavní dědičkou svého bratra (s nímž měla trvale špatné vztahy...) a než byla věc vyřízena, zemřel i skutečný dědic Komorního Hrádku František Josef. Taussig tak přišel o většinu půjčené částky, jež tvořila bezmála 250 zlatých.⁴⁸² Valdštejnové však „své“ židy potřebovali, protože ti hráli významnou roli také při poskytování spotřebního úvěru, jenž vyplýval z dodávek a zásobování valdštejnských rezidencí a také nabízeli své služby při organizování obchodu, který byl přímo navázán na manufakturní podnikání šlechty. Zároveň působili i jako nájemci některých vrchnostenských provozů.

Finanční sítě ale nezahrnovaly pouze lichváře a pochybné investory, kterých bylo i v barokních Čechách více než dost. Půjčky byly také projevem, lépe řečeno praktickým naplněním představ o dobrém přátelství, protože jak jinak lze dokázat náklonnost dané osoby vůči druhé než tím, že si odepřeme určitý finanční prospěch, jenž by měl plynout z jejího závazku vůči nám. V tomto duchu je koncipována také smlouva o půjčce mezi Karlem Ferdinandem z Valdštejna, v té době (27. září 1681) již poměrně vysoce postaveným dvořanem, nejvyšším hofmistrem ovdovělé císařovny Eleonory II. Gonzagy, a Humprechtem Janem Černínem z Chudenic, jehož hvězdná hodina u vídeňského dvora již byla dávno pryč. 100000 zlatých mělo být spláceno Valdštejnem v sedmi letech hotově a v dobré minci, po 10000 zlatých ročně a to pouze s pětiprocentním, nikoli šestiprocentním úrokem, „*jak bylo jinak v zemi běžné*“.⁴⁸³ Právě tímto ustanovením bylo do praxe uvedeno dobré přátelství („*aus gutter Freundschaft*“), o němž je řeč v předchozím textu smlouvy. Dobré vztahy mezi Valdštejnem a Černínem byly potvrzovány průběžně, a to včasným splácením velkoryse poskytnuté sumy. O tři roky později potvrzuje přijetí (vydává kvitanci) Humprechtův mladší syn Tomáš Zacheus na 30000 zlatých... Je přitom pochopitelné, že úroveň věřitelů, jejich společenské postavení a od toho se odvíjející i výše půjčené sumy, odpovídaly postavení a majetku dlužníka. Zatímco měšťanští lichváři nebo církevní instituce půjčovaly bohatým i chudším členům rodu, věřitelé typu Humprechta Jana Černína do úvěrových operací méně

⁴⁸² Obdržel jen 47 zlatých a 37 krejcarů, které byly splaceny ještě Janem Václavem roku 1710. Akta k celému procesu jsou uloženy v RAV, inv.č. 3270, sign. I-24/18, kart. 24, zejména fol. 23 an (dopis Anny Kateřiny z Valdštejna zemskému soudu).

⁴⁸³ „wie sonsten insgesamt landüblich [ist]“. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H66/3, kart. 66.

majetných Valdštejnů prostě nevstupovali. Takovým příkladem může být hradecký krajský hejtman Bertold Vilém z Valdštejna, jenž na přelomu 17. a 18. století vystupuje jako dlužník nižších šlechticů nebo měšťanů, hraběte nebo dokonce vyšší hodnost stavovské hierarchie bychom hledali v jeho úvěrovém portfoliu marně.⁴⁸⁴

Vedle toho docházelo k upevňování příbuzenských sítí pomocí finančních vztahů: Valdštejnové si velmi často půjčovali navzájem. I tato mince měla pochopitelně dvě strany: vzájemné úvěrové podmínky uvnitř rodu byly zejména pro dlužníka maximálně příznivé, jejich porušení však mohlo mít pro jednotlivce daleko nepříjemnější následky, neboť tím mohly být porušeny právě ony rodinné vazby, což mohlo vést v extrémním případě až k jeho ostrakizaci zbytkem rodinného klanu. Roku 1694 umírající Jan Bedřich z Valdštejna půjčil svému velmi vzdálenému příbuznému Oktaviánu Ladislavovi z linie Waldstein-Arnau 5000 zlatých. I zde se jedná jen o prohloubení dobrých vztahů mezi vrstevníky: pražský arcibiskup Jan Bedřich šel 9. června 1691 Oktaviánu Ladislavovi za svědka při uzavírání jeho druhého manželství s Marií Filipinou, rozenou Buquoyovou.⁴⁸⁵ Pro Oktaviána Ladislava však měla půjčka bohatého a mocného příbuzného velký význam, protože mu pomohla splácet jeho četné dluhy a vytloukala tak pověstný klín klínem.⁴⁸⁶ Poněkud zvláštní je, že v té samé době měl pražský arcibiskup několik půjček u svého synovce Arnošta Josefa,⁴⁸⁷ jenž finančně jistil částkou 25000 zlatých i svého bratrance Karla Arnošta.⁴⁸⁸ Velmi časté byly půjčky mezi manžely, přičemž ve valdštejnském rodě se setkáváme často s tím, že hrabě i jeho žena mají oddělené finance. Důvodem jsou sňatkové aliance, v nichž si Valdštejn bere za manželku ženu dědicí po svém bývalém muži nebo otci velkou část majetku a dost často je toto dědictví ještě spojeno s poručnictvím jejích mladších sourozenců.⁴⁸⁹ Lze předpokládat, že pramenně máme doloženu jen malou část těchto transakcí, v mnoha případech je nutné se jen domýšlet: například veliké půjčky Eleonory Marie z Valdštejna (srov. dále) byly s největší pravděpodobností investovány nejen do zvelebení jejího panství Dobrovice, ale také do

⁴⁸⁴ Odpovídaly tomu i půjčované částky, z nichž většina se pohybovala do 2000 zlatých (výjimkou byl jen roku 1706 staroměstský měšťan a obchodník Bernardin Conch s pohledávkou 9500 zl., přičemž v jeho případě šlo patrně o spotřebitelský úvěr). Dalšími věřiteli Bernarda Viléma byli například královský dveřník Paul Michal (48 zl.), siroteci po baronu Witorfovi (105 zl.) nebo rytíř Václav Klusák z Kostelce (roku 1719 500 zl.). Srov. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H68/11r, kart. 68.

⁴⁸⁵ RAV, inv. č. 3183, sign. I-19/19, kart. 19.

⁴⁸⁶ O splácení půjčky Václava Vojtěcha ze Šternberka Oktaviánu Ladislavovi z Valdštejna (jednalo se o 10000 zl.) v letech 1692 a následujících dále ANM, Genealogická sbírka H, sign. H68/10q, kart. 68. Tamtéž, sign. H68/11r, kart. 68 dluh 5000 zl. Františku Ferdinandu Gallasovi.

⁴⁸⁷ RAV, inv. č. 3053, sign. I-9/32, kart. 9.

⁴⁸⁸ RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/5, kart. 30, fol. 38-49.

⁴⁸⁹ Jen pro ilustraci několik takových případů: Maxmilián – Polyxena Marie z Talmberka; Karel Arnošt – Marie Terezie z Losensteinu; Arnošt Josef – Marie Anna Kokořovská z Kokořova; Oktavián Ladislav – Marie Anna Františka z Valdštejna; Jan Josef – Eleonora Marie z Valdštejna (dále kapitola o sňatkových strategiích).

podnikání jejího manžela Jana Josefa. Přímo doložené jsou půjčky mezi jeho otcem Arnoštem Josefem a matkou Marií Annou, rozenou Kokořovskou z Kokořova, která byla v té době (roku 1690) již jedinou dědičkou svého otce.⁴⁹⁰

Poměrně častým jevem byly kauce složené za některého z příbuzných, při čemž velmi často tyto peníze složila například manželka dotyčného Valdštejna, jež zpravidla disponovala vlastními příjmy.⁴⁹¹ Někdy však ani pomoc příbuzenstva nezabránila finančnímu kolapsu. Za všechny hazardéry lze jmenovat především Karla Ferdinanda z Valdštejna, řečeného Karlíček. Jako nejmladší syn Adama mladšího disponoval skutečně velkým počtem majetných a vysoce postavených příbuzných, přesto to byly právě zbytečné dluhy, které ho stáhly ke dnu. Na jaře 1653 musel prodat důležitý rodinný statek Lovosice, který držel ještě jeho děd, nejvyšší komorník Jan mladší z Valdštejna, přestože v prosinci 1652 dostal odklad splácení dluhů.⁴⁹² To se neobešlo bez výčitek zejména ze strany staršího bratra Maxmiliána, který tou dobou budoval svou doménu ve středním Pojizeří; obavy před Karlíčkovým definitivním krachem však byly nakonec silnější: „*obávám se, že pokud [Karlíček] Lovosice brzy vcelku neprodá, dojde k jejich rozdělení a nezůstane mu nakonec vůbec nic.*“⁴⁹³ Sám Maxmilián pak jako svědek přivěsil svou pečeť k smlouvě, která převáděla Lovosice do majetku Pavla Morzina. Majetkovému úpadku Karlíčka však nebyl konec ani poté. Po Lovosicích přišly na řadu dva statky na Chrudimsku: Chroustovice a Zaječice. Obojí koupil teprve roku 1655 od Kateřiny Weberové z Pisenberku ve snaze nahradit lovosické panství. Nesplacené statky však ještě více zatížily už takto napjatý kredit, do roku 1657 zaštitěný jeho manželkou Eliškou Barborou, rozenou Berkovou z Dubé.⁴⁹⁴ Tu ve svých finančních operacích dosti nepěkně využil, když si od ní půjčil ohromnou částku 27364 zlatých, kterou měl splatit do roku 1656. V té době i s úroky činila bezmála 40000 zlatých, a ačkoli sliboval brzkou nápravu, k transakci nakonec nedošlo. Nestandardní na celé operaci bylo zejména ručení, protože Karlíček své manželce ručil dosud nesplacenými statky Chroustovice a Zaječice, o které postupně přišel na přelomu 50. a 60. let 17. století. Nebyly to ostatně jediné dluhy, které zatěžovaly oba statky. Paradoxní přitom bylo, že řada věřitelů v zoufalství začala vymáhat své dluhy na nebohé Elišce Barboře,

⁴⁹⁰ RAV, inv. č. 3053, sign. I-9/32, kart. 9.

⁴⁹¹ Například záruka složená Marií Terezií, rozenou z Losensteinu (manželka Karla Arnošta z Valdštejna) za Jana Josefa z Valdštejna v lednu 1713. RAV, inv. č. 3063, sign. I-10/3/1-22, kart. 10.

⁴⁹² NA Praha, NM, sign. W7/3, kart. 932.

⁴⁹³ „Als, befürchte ich, er Lobositz nicht bald ganz verkauffet, daß ein Stück nach dem anderen wehl gehen und auf solche weise, wenig oder gar nicht zum letzt überbleiben werde.“ RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, Maxmilián Ferdinandu Arnoštovi z Valdštejna 3.3.1653.

⁴⁹⁴ Tato sestra barokního kavalíra a posledního Berky z Dubé Františka Antonína jako nejstarší z dcer Volfy Jindřicha Berky z Dubé, spravovala po dobu nezletilosti majetek svého bratra Františka Karla a pomocí sirotčích peněz financovala nejen svého manžela, ale také matku Magdalenu Kateřinu, rozenou ze Žerotína (úvěr 2000 kgm v letech 1635-1651). ANM, Genealogická sbírka H, sign. H67/9n, kart. 67.

jež sice na naléhání svého manžela podepsala ne jeden dlužní úpis spolu s ním, ale která tou dobou nevladla kvůli svému nezdárnému muži ani to, co dostala do manželství z rodného domu.⁴⁹⁵ Byla to však hlavně ona, kdo se snažil zachránit nejrůznějšími moratorii na splácení dluhů svého manžela a najímala si k tomuto účelu významné advokáty a právní poradce, kterým v důsledku dlužila nemalé částky.⁴⁹⁶ Smrt valdštejnského bouřliváka, v rodině přezdívaného Karliček, pak byla příznačná a do jisté míry jeho manželce ulehčila: kardinál Harrach se ve svých pamětech k 28. červenci 1663 zmiňuje o tom, že kromě jeho švagra Františka Karla Berky z Dubé „*také hrabě Karliček po jistém duelu v Neapoli zůstal mrtvý*“.⁴⁹⁷ Eliška Barbora však byla dluhy pronásledována i nadále a ještě roku 1665 činily 3443 zlaté a 50 krejcarů, z toho více než polovina patřila jakémusi sirotkovi Brandejskému: 2125 zlatých, z nichž tisíc zlatých vzal na sebe Jan Viktorín z Valdštejna. Pro zkušenou ženu to neměla být poslední životní zkouška (srov. kapitola 7). Vedle Buriana Ladislava je Karličkův případ největším pádem, v němž však finanční stránka věci hraje jen jednu, i když významnou, roli.

Oba odstrašující příklady z poloviny 17. století mají cosi společného: je to role žen-manželek, které přebírají všechnu tíhu dluhů a vůbec problémů, jež jim odkázal jejich rozhazovačný manžel. Jen Anna Marie má přitom jistou výhodu v příbuzenstvu, které se za ní postavilo; Eliška Kateřina ztrápená navíc brzkou smrtí obou synů (zahynuli ještě roku 1662) nemá ani to. Důvodem je mládí jejího jediného žijícího bratra Františka Antonína Berky z Dubé i dosti odtažitý postoj Valdštejnů, kteří v době manželství Elišky Kateřiny přes všechnu kritiku stáli za problematickým Karličkem a ručili za jeho často dosti pochybné obchody.⁴⁹⁸ Tu záleželo zejména na věřitelích, jaké nástroje používali vůči těmto ženám. Celkem lze shrnout, že v paletě valdštejnských věřitelů se objevují lidé různých profesí a postavení, od členů vlastního rodu přes šlechtické přátele až po židovské lichváře a neznámé

⁴⁹⁵ Společně signovali oba manželé například dlužní úpis na 3000 zlatých 12. května 1657 Kateřině Veronice Lukavské, rozené z Dobřenic, která pronásledovala Alžbětu Barboru ještě v první polovině 60. let 17. století. ANM, Genealogická sbírka H, sign H67/90, kart 67. Po její smrti začaly roku 1663 s vybíráním její dvě dcery Ludmila Johana a Marie Františka. Společně podepsali také dluh 2100 zl. Adamu Jindřichovi Talackovi z Ještětíc roku 1659.

⁴⁹⁶ Např. dluh 150 tolarů pro Václava Lhotáka ze Lhoty (1658); roku 1661 ho doporučuje dále (pravděpodobně Anně Marii Valdštejnové ze Starhemberka, která se ocitla v podobně nezáviděníhodné situaci), že „on jak raddau tak také prací svou v právních věcech, které by se koliv osoby mé dotýkaly, prací svou napomáhal a zastával“. Tamtéž. Lhoták se hlásí o svou mzdu i s úroky ještě roku 1665 (celková suma činí za osm let 257 zlatých a 30 krejcarů).

⁴⁹⁷ „daß auch der Graf Carlitschken in einem duell zu Neapoli todt geblieben seye.“ Katrin KELLER-Alessandro CATALANO (ed.), Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667) VII, Wien-Köln-Weimar 2010, s. 373.

⁴⁹⁸ Jeho bratr Jan Viktorín z Valdštejna, pán na Komorním Hrádku, svědčil ve smlouvě mezi Karličkem a jeho manželkou o brzkém splacení dluhu. Není pochyb o tom, že roku 1656 muselo být i jemu jasné, že jeho mladší bratr manželčinu pohledávku vyrovnat nestihne. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H67/90, kart. 67, smlouva z 2.9.1656.

obchodníky, jejichž cílem bylo využít ztíženou situaci daného člena rodu a vydělat na ní. Je přitom logické, že každý člen valdštejského rodu hledal především ve svém okolí: mezi věřiteli Buriana Ladislava, jenž vybudoval svou kariéru v armádních službách, se objevuje proto řada vojáků (na prvním místě kapitán Johann Baptiste Seraldi, jehož nároky se staly nepříjemnou součástí vypořádání po Valdštejnově smrti).⁴⁹⁹ Zatímco dluhy v rámci rodiny, širšího příbuzenstva nebo v okruhu přátel byly spláceny většinou bez větších průtahů, dluhy židům nebo méně významným osobám přecházely na několik dalších generací, a to i v případě, že byl dlužník poměrně solventní. Přesto se nedařilo vždy vše včas splatit a konflikty často končily až u komorního soudu, kde ovšem bylo třeba postupovat s maximální obezřetností, i neomluvená absence mohla mít vážné následky.⁵⁰⁰

Zdaleka ne každé zadlužení však mělo katastrofální vyvrcholení, barokní šlechta s dluhy žila, aniž by si uvědomovala jejich nepatřičnost nebo možné nebezpečí, jež se v nich mohlo skrývat. Absence vědomí vlastní zodpovědnosti, s níž přijal po bankrotu například Karel Kajetán Buquoy omezení vlastní životní úrovně, je dnes skutečně zarážející.⁵⁰¹ Klíčová pro další nové úvěry byla pochopitelně věrohodnost dlužníka, tedy ochota ostatních mu ještě půjčit. K posilování této věrohodnosti docházelo několika způsoby: zápisem do desk zemských a také hypotečním pojištěním na některém z dlužníkových statků. Valdštejnům se od obou velkých bankrotů 17. století podařilo držet relativně vyrovnané hospodaření, přestože zejména Arnošt Josef proslul svými obrovskými nákupy a rozšiřováním rodové domény. Hypoteční pojištění 5000 zlatých na Bělé pod Bezdězem (1705) bylo však jen jednou z četných úvěrových aktivit tohoto podnikavého Valdštejna, jenž ve snaze shromáždit statisíce zlatých na nákup Křivoklátu, Nižboru a dalších panství často balancoval na hraně. Ani po přehlédnutí všech dluhů, které zůstaly po jeho smrti, a které dokázali oba jeho synové splatit přes jejich enormní výši poměrně rychle, však není jasné, kde na uvedené nákupy vzal (srov. kapitola 6.1.). Celková výše zadlužení Arnošta Josefa v době jeho smrti (1708) činila zhruba 300000 zlatých, což je sice nejvíce ze všech sledovaných Valdštejnů, ale v relativním poměru k jeho aktivům a ceně jím vlastněných panství se jednalo jen o malý zlomek: pouze

⁴⁹⁹ ANM, Genealogická sbírka H, sign. H67/8, kart. 67.

⁵⁰⁰ Tamtéž: „Nemohl jsem toho pominouti, abych Vaší Excellenci s tímto mým kratičkým psaním k službě podle povinnosti mé ohlásiti se neměl. Přitom pak poněvadž v tohoto měsíce slavný soud komorní začínati se bude, kteremžto slušné se najíti dáti bych povinen byl, však jsouce na zdraví svém trochu nedostatečný kur před sebe na 14 dní k spomožení zdraví mému jsem vzal. Z té příčiny Vaší Excellenci poslušně prosím, že mě nijak na zlý to vykládati, nýbrž mně při sobě omluvena míti a dále mým milostivým pánem a patronem zůstávati ráčíte, s tím ochrana Boží s námi býti rač a zůstávám. Vaší Excellenci poslušný služebník Jan Viktorín z Valdštejna.“ Dopis je adresovaný 5. dubna 1652 Kryštofu Ferdinandu Popelovi z Lobkovic, který jej obžaloval u komorního soudu pro neplacení dluhů.

⁵⁰¹ O tom nejnověji Aleš VALENTA, Bankrot Karla Kajetána Buquoye: geneze, průběh, důsledky, JSH 76, 2007, s. 58-96.

cena panství Křivoklát tou dobou činila 500000 zlatých! Jen pro představu: pohybujeme se v sumách, které odváděla jako roční berni celá Morava.⁵⁰² Při pohledu na obrovské částky půjčené tomuto Valdštejnovi lze jen udiveně sledovat důvěru, kterou v něj jeho finanční partneři vložili, a také kontakty, kterými tento magnát barokních Čech disponoval.

Devět největších věřitelů Arnošta Josefa z Valdštejna (nad 10000 zl., stav k roku 1708)⁵⁰³

Jméno věřitele	Částka (ve zlatých rýnských)	Roční úrok
Bertram von Münnich (apelační rada, později vystupuje jako zmocněnec hraběte Zinzendorfa)	50000	3000
Arcibiskupský seminář	40000	840
Johann Hubert Hartig	25000	1500
Josef František Bruntálský z Vrbna	20000	1200
Marie Adelheida z Thunu, rozená z Preysinku	20000	1200
Marie Alžběta Clary, roz. Kokořovská z Kokořova	15000	900
Václav Norbert Oktavián Kinský (nejvyšší kancelář)	13000	780
Maria Anna Bruntálská z Vrbna, roz. Lammingerová z Albenreuthu (manželka Josefa Františka)	12000	720
František Ignác Zumsande ze Sandberku (kapitulní děkan ve Staré Boleslavi)	11000	660
Bertold z Vrtby	10000	600

Tyto dluhy se staly pochopitelně součástí dědictví a je zajímavé sledovat, jakým způsobem se s nimi vypořádali oba synové Arnošta Josefa. Jako dědictví po otci si také František Josef a jeho mladší bratr Jan Josef rozdělili 77000 zlatých, zbytek obrovského dluhu se podařilo zaplatit z aktiv zemřelého hraběte. Z výše uvedených devíti největších věřitelů se

⁵⁰² Srov. Jirí DAVID, Moravské stavovství a zemské sněmy ve druhé polovině 17. století, FHB 24/1, 2009, s. 111-165, zde s.129 an.

⁵⁰³ RAV, inv. č. 3365, sign II-2/V/5, kart. 30, fol. 38-49.

v seznamu dlužníků obou bratří objevují čtyři: Bertram von Münnich (částka 3000 zl.), pražský arcibiskupský seminář (10000 zl.), Marie Adelheida z Thunu (celá částka 20000 zl.) a František Ignác Zumsande ze Sandberku⁵⁰⁴ (5000 zl.), zbytek byl pravděpodobně uspokojen ihned po smrti Arnošta Josefa. Podobně jako pasivní dluhy se dědily i dluhy aktivní, tedy pohledávky u jiných šlechticů. Právě zde zaznamenáváme vůbec největší sumu, která byla ve sledovaném období vedena mezi Valdštejny jako dluh: v rámci dědického vyrovnání byl Jan Josef povinován (samozřejmě na šestiprocentní úrok) svému bratrovi 100000 zlatých.⁵⁰⁵ Ačkoli otázka kontinuity a diskontinuity rodového zatížení v oblasti financí patří bezesporu mezi nejdůležitější, pramenů o splácení otcových dluhů Františkem Josefem nebo jeho bratrem Janem Josefem je málo. Jedinou cestou, jak se lze dobrat alespoň přibližně odpovědi na podobné otázky, je porovnat výše zmíněnou tabulku s podobnými, jež byly vytvořeny po smrti obou dědiců. Samozřejmě se zde dostáváme k problému, protože z prostého porovnání nepoznáme, zda dluh u daného věřitele je skutečně ten zděděný, nebo zda se jedná o dluh nový. Srovnáním situace roku 1708 a 1727, kdy skončila poručnická správa po zemřelém Františku Josefu z Valdštejna a podobně jako v prvním případě došlo k rozdělení otcovských dluhů, zjišťujeme, že buď existovala poměrně jasná kontinuita a František Josef s manželkou se soustředili na služby týmchž finančníků jako Arnošt Josef, nebo se jim příliš ze zděděných dluhů nepodařilo splatit. To koresponduje s představou o celkově neutěšené finanční situaci, která vládla na mnichovohradištském zámku za poručnictví Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic.

⁵⁰⁴ „Pán Zumsande“ byl věřitelem i následujících generací Valdštejnů: například roku 1727 se objevuje při dělení mezi syny Františka Josefa jeho pohledávka ve výši 16000 zlatých, což je důkaz, že došlo k uzavření nového úvěru s tímto „tradičním“ valdštejnským finančníkem pravděpodobně během poručnické správy Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic. Vedle Františka Ignáce se v seznamu věřitelů objevuje i Jan Jindřich Zumsande ze Sandberku s pohledávkou 6000 zlatých.

⁵⁰⁵ Dlužní úpis je v tomto případě sepsán vlastnoručně Františkem Josefem z Valdštejna a datován 15.7.1708. RAV, inv. č. 3365, sign II-2/V/8, kart. 30.

Dvanáct největších věřitelů bratrů Františka Arnošta a Františka Josefa Jiřího (1727)

Jméno věřitele	Půjčená částka	Roční úrok	Poznámka
Anna Kateřina z Valdštejna	60000	3600	
Baronka Radecká z Radče	35000	2100	
František Antonín Špork	30000	1800	stará pohledávka Karla Arnošta z Valdštejna z roku 1706
Svatovítská kapitula	20000	1200	
Kardinál Michael Fridrich z Althannu	20000	1200	
Sekretář vojenské účtárny ve Vídni Levenek	18000	1080	
Augustiniánský klášter Vrchlabí	17050	1050	
Konvikt svatého Bartoloměje	16000	960	
Marie Josefa z Martinic, rozená ze Šternberka	15000	900	tento dluh se objevuje později u Jana Josefa z Valdštejna
Novoměstský klášter uršulinek	13000	780	
Karel Josef Morzin	13000	780	
Maria Anna Bruntálská z Vrbna, roz. Lammingerová z Albenreuthu	12000	720	nesplacený dluh Arnošta Josefa

Z dalších dluhů, u nichž můžeme sledovat kontinuitu se stavem z roku 1708, je třeba zmínit Marii Adelheidu z Thunu, již zbývalo splatit 9000 zlatých a Marii Alžbětu Clary s desetitisícovou pohledávkou. Kromě dluhu Marie Josefy z Martinic můžeme i u některých dalších částek sledovat budoucí vývoj, především jejich převzetí Janem Josefem z Valdštejna. Tak se stalo v případě Františka Karla Molitora, jehož otec Kryštof působil kdysi jako zahrádecký hejtman na panství Karla Ferdinanda z Valdštejna, a který se stal kontrolorem pražského ungeltu a tím i významným úředníkem české finanční správy.

Dalším faktorem snižujícím nebezpečí bankrotu bylo společenské postavení dlužníka: tak třeba známý císařský dvořan a vyslanec Karel Arnošt z Valdštejna uzavíral na vrcholu své kariéry podobně jako jeho otec Karel Ferdinand smlouvy na astronomické sumy.

Oba tím přitom ztížili situaci svých potomků, neboť velkou část jejich dluhů musely splácet až dcery Karla Arnošta, z nichž jedna si vzala (nikoli náhodou) Jana Romedia Thuna, jenž pocházel z rodu, který z velké části financoval dvorskou kariéru jejího děda.⁵⁰⁶ Ani v jednom případě však dvorská kariéra a s ní spojené zvýšené náklady na reprezentaci neohrozily celkovou solventnost a nepřivedly tyto přední císařovy ministry k bankrotu. Zejména Karel Ferdinand se ještě za svého života snažil hledat řešení, kterým by zmírnil své zadlužení a našel je v dohodě s Janem Vilémem z Kounic. Tento příslušník české větve slavného moravského rodu, která byla sňatkem s dcerou generalissima Albrechta spojena s Valdštejnem, uzavřel s Karlem Ferdinandem roku 1696 smlouvu, jejímž obsahem byl na jedné straně návrat panství Zahrádky a Česká Lípa zpět do držení Kouniců, na druhé straně finanční záchrana Karla Ferdinanda z Valdštejna. Ten totiž držel obě panství od roku 1672, kdy mu je odkázal – příbuzenstvu na zlost – starší bratr Jana Viléma František Karel z Kounic. Nyní se Karel Ferdinand obou panství, o která za uplynulých 26 let jevil jen pramalý zájem, vzdává a to za sumu 450000 zlatých.⁵⁰⁷ Tato částka však mu nemá být splacena ihned, ale rozložena, čímž pokryje nejen výdaje spojené s jeho kariérou, ale také s kariérou jeho syna, jenž jen v letech 1701 až 1706 dostane od Jana Viléma 100000 zlatých.⁵⁰⁸

Na počátku 18. století došlo ve struktuře valdštejnských dluhů k výrazné změně, a to zejména u těch členů rodu, kteří jako Jan Josef z Valdštejna začali ve velkém podnikat a investovat do manufaktur. Ryze spotřební úvěr se u nich mění (pokud ne zcela, tak alespoň z výrazné části) na úvěr investiční, u něhož jsou daleko lepší vyhlídky na budoucí splacení. Ačkoli se pohybujeme stále na počátku 18. století v době velkých šlechtických bankrotů „starého typu“ způsobených půjčkami panovníkovi (Černínové), příliš velkým očekáváním a nesplněnými sny (Přehořovský) nebo čistou spotřebou (Karel Kajetán Buquoy, Jan Ferdinand z Nostic, Václav Vojtěch ze Šternberka aj.),⁵⁰⁹ jejich počet se snižuje a jejich charakter se mění. I nadále však existuje několik nešvarů, které se objevují v tehdejší účetnictví, například uvádění půjčených částek do příjmů. Okruh věřitelů se co do sociálního složení také příliš nemění: Jan Josef si půjčuje od šlechticů (roku 1713 ovdovělá Anna Polyxena Clary-

⁵⁰⁶ Karel Ferdinand si zase půjčoval peníze u různých příslušníků rodu Thunů (Markéta Anna, rozená z Öttingen; Maxmilián František Thun; Jan Arnošt Thun – biskup ze štyrského Seggau; Klára Františka aj.). RAV, inv. č. 3053, sign I-9/32, kart. 9.

⁵⁰⁷ V souvislosti s touto transakcí dojde k ocenění panství. K částce 450000 zlatých se dospěje tak, že se vypočítá výnos panství za 15 let (zvoleno období 1680 až 1693), k němuž se přičte počáteční dluh, který na něm zanechal František Karel z Kounic. Dále RAV, inv. č. 3074, sign I-11/1-5, kart. 11.

⁵⁰⁸ RAV, inv. č. 3053, sign I-9/32, kart. 9. O splacení Kounicova dluhu Karlu Arnoštovi také RAV, inv. č. 3063, sign I-10/3/1-22, kart. 10.

⁵⁰⁹ Soupis hlavních konkurzů a bankrotů na počátku 18. století podává Valentin URFUS, Vznik a počátky konkursního práva v Čechách, Praha 1960, s. 34.

Aldringen, rozená Defours), zemských úředníků (od roku 1720 místopisár Václav Jan Kriegelstein ze Sternfeldu, apelační rada Dvořák, později roku 1727 i nejvyšší pisár Jan Kryštof ze Žampachu) či lichvářů a lichvářek (Anna Tereza Dollensteinová, Anna Josefa Hornáčová, novoměstský měšťan Zacharias Adler aj.). U Jana Josefa také vidíme náznaky oddělení dlužní agendy od ostatního hospodaření, tedy jakousi snahu o rovnováhu peněz půjčených („*Aktiv-Schulden*“) a peněz vypůjčených („*Passiv-Schulden*“): na konci roku 1720, když byla konečně splacena obrovská jistina 100000 zlatých, půjčená kdysi jeho bratrovi, byly z této částky zahlazeny dluhy dalším věřitelům, aniž by se tato suma dostala do kapitoly na spotřební výdaje. A tak z ní bylo zapláceno například Leopoldu Antonínu z Trauttmansdorffu, francouzské kongregaci sv. Ludvíka v Praze i metropolitní kapitule po 10000 zlatých.⁵¹⁰ Vedle Trauttmansdorffa se mezi šlechtickými věřiteli Jana Josefa objevovali také Marie Josefa, rozená ze Šternberka (vdova po Jiřím Adamovi II. z Martinic) s částkou 15000 zlatých⁵¹¹, Ferdinand Arnošt z Herbersteinu se 14000 zlatých, Jan Rudolf Špork (2000 zlatých), baroni Chotek nebo Hardegg (deset a pět tisíc). Spíše než o promyšlené budování vazeb přitom šlo podle mého soudu o ad hoc využití volných finančních prostředků, které nabízeli na peněžním trhu českých zemí šlechtici nejrůznějšího postavení a v nejrůznějších životních situacích. Právě v případě Jana Josefa můžeme s jistou rezervou říci, že se vedle finančních vazeb „se společenským přesahem“ objevují ve větší míře ryze utilitární peněžní převody, jejichž hlavním cílem je shromáždit potřebný kapitál pro budoucí investice. Spíše výjimkou, která se v oficiálních výkazech téměř neobjevuje, je židovská půjčka. Také tento fakt demonstruje, že Jan Josef jako člověk s rozvinutým ekonomickým myšlením odmítá na rozdíl od svých předků přemrštěné úroky, své finanční operace plánuje dopředu a nedostává se do tíživých situací, v nichž byla židovská půjčka jediným řešením.⁵¹²

Pestrou směsici věřitelů však v kategorii nejvyšších půjček doplňují v neobyčejně hojné míře církevní instituce půjčující často na pětiprocentní nebo ještě nižší úrok. O bohaté a do jisté míry exklusivní kongregaci sv. Ludvíka a o neméně zámožné pražské metropolitní kapitule už byla zmínka, zbývají doplnit jména četných klášterů: augustiniáni z Valdštejny založeného českolipského kláštera (roku 1723 2000 zl.) nebyli nejštedřejšími poskytovateli úvěru Janu Josefovi. Předčili je jak dominikáni z malostranského kláštera sv. Maří Magdaleny

⁵¹⁰ Celkový pohled na pasivní dluhy Jana Josefa z Valdštejna nabízí jeho „cash-flow“, tedy přehled o soukromém rozpočtu, zachované pro přelom 10. a 20. let 18. století s neobyčejnou úplností (zejména léta 1717-1720 a potom 1724-1731). Srov. účty dvorní pokladny Jana Josefa z Valdštejna v RAV, inv. č. 3811, sign. IV-27/I, kart. 97.

⁵¹¹ Tuto vysokou částku půjčila hraběnka Martinicová 16.10.1714 necelé tři měsíce po smrti svého manžela.

⁵¹² U Jana Josefa z Valdštejna jsem našel jen jedinou – k roku 1734 12000 zlatých od pražského žida Simeona Wolffa Frankla na devítiprocentní úrok. RAV, inv. č. 3814, sign IV-28/2, kart 98.

(roku 1710 5000 zl.), tak dominikánky z kláštera sv. Anny na Starém Městě pražském (roku 1708 11000 zl.), a zejména arcibiskupská konzistoř (roku 1714 a znovu 1721 15000 zl.)

Pokud sledujeme vývoj zadlužení jeho manželky Eleonory Marie z Valdštejna v letech 1717 až 1734, ze kdy se nám dochoval poměrně přesný účetní materiál, zjistíme, že celková vypůjčená suma činila zhruba 800000 zlatých s tím, že již roku 1717 byla počáteční dlužná částka 240000 zlatých. Celkově bylo zapláceno v uvedeném období téměř 900000 zlatých na jistinách a dalších zhruba 200000 zlatých na úrocích. Z toho vyplývá, že za 17 let prodělala Eleonora Marie z Valdštejna na tom, že si půjčovala, dohromady asi 62000 zlatých, což činilo zhruba 3647 zlatých ročně. To je suma, kterou je možno pokrýt z jiných zdrojů a lze tedy vynést závěrečný soud, že tato aristokratka udržela i v klíčových letech, kdy se většina jejích vrstevníků (a vrstevnic) dostávala do finančních potíží, svůj úvěr na uzdě. Složení jejích věřitelů bylo podobné jako u jejího manžela - jen vedle šlechticů (1722 Norbert Krakovský z Kolovrat) nalézáme více šlechtičen (1725 Marie Antonie Libštejnská z Kolovrat, rozená ze Schwarzenberka; 1724 a 1725 Antonie Josefa Černínová z Chudenic, rozená z Khünburka a další), což lze přisoudit logicky častějším kontaktům s dámskou částí české aristokratické společnosti a také velkému množství šlechtických vdov, které se na rozdíl od mužů nepouštěly tak často do podnikání a přebytek volných prostředků řešily méně riskantními půjčkami. Dále na seznamu věřitelů Eleonory Marie figurují opět církevní instituce jako karmelitánky od sv. Josefa v Praze (ve třech půjčkách dohromady 7500 zlatých), alžbětinky ze Sloupu (1723 1500 zlatých), popř. staroměstští johanité (roku 1731 13000 zlatých). V některých případech měli s manželem stejného poskytovatele finančních služeb, i u Eleonory Marie se objevuje například staroměstský měšťan a ungeltní úředník František Karel Molitor.

Po celé sledované období zůstaly finance obou manželů odděleny, Eleonora Marie se po smrti svého otce Karla Arnošta z Valdštejna (+1713) i matky (+1719) stala opatrovnící rodinného dědictví, které spravovala ve prospěch svých dvou sester Marie Josefy a Karolíny Henriety. První se provdala za Jana Romedia Thuna a po jeho smrti za Petra Roberta Tapparela, hraběte Lagnasco⁵¹³, zatímco druhá spojila svůj život s budoucím hrdinou tereziánské doby Janem Jiřím Kristiánem z Lobkovic.⁵¹⁴ Ačkoli se nejednalo o nikterak chudé ženichy, brzy se obě šlechtičny dostaly do finančních problémů a z dosud neznámých důvodů jim byly postupně od roku 1717 vypovídány úvěry ze všech stran. Jednalo se zejména o Marii Josefu, o jejíž špatné finanční situaci svědčí i úvěr poskytnutý jí v kritické době na počátku

⁵¹³ Jednalo se o kabinetního ministra na sasko-polském dvoře Augusta II., který začínal jako generál kavalerie.

⁵¹⁴ Jeho kariéra ale začala až roku 1729 v Neapoli. Srov. Ottův slovník naučný XVI., Praha 1999, s. 227.

roku 1718 její zámožnější sestrou Karolínou Henrietou, a to ve výši 3000 zlatých.⁵¹⁵ Celkem bylo do roku 1725 vypovězeno Marii Josefě 79000 zlatých, z toho 25000 zlatých hrabětem Černínem, který potřeboval rychle konsolidat vlastní finance. Navíc atak věřitelů přišel v okamžiku, kdy zemřel její první manžel, a tak vyřizování jejich finančních věcí vedla od roku 1722 starší sestra Eleonora Marie, která jí poradila, aby začala vypovídat dluhy také svým dlužníkům.⁵¹⁶ Opět se tak odkrylo propojení jednotlivých zadlužení a fakt, že neschopnost splácet byla u daného dlužníka často zapříčiněna neschopností rázně vymáhat pohledávky na vlastních věřitelích. Dosud není známo, proč Eleonora Marie vlastně spravovala jmění svých dospělých sester, z něhož si půjčovala sama nemalé částky,⁵¹⁷ platila z něj jejich (a často i svoje) dluhy a ke konečnému vyrovnání se v případě Karolíny Henriety odhodlala až více než deset let po smrti jejich matky. Než se tak s konečnou platností stalo, byly pohledávky této nejmladší sestry vedeny v účetnictví Eleonory Marie jako „lobkovický dluh“, z něhož se v letech 1723-1730 splácely každoročně příslušné úroky.

Zvláštní kategorií půjček je tzv. vnitřní úvěr. Jednalo se o poskytování volných peněz danému šlechtici od věřitelů, kteří na něm byli nějakým způsobem závislí, tedy zejména od poddaných jednotlivců či členů jeho dvora a také od korporací, jež působily na území šlechticova panství (církve, cechy, pokladna poddanského města). S velkou oblibou šlechtici sahali na sirotčí, zádušní nebo špitální peníze, na prostředky církevních fundací (jež nezdědka sami založili) a dokonce na peníze kontribuční, jež předtím odvedli jejich vlastní poddaní vrchnostenské kanceláři v domnění, že ta je přepošle do krajských pokladen, odkud budou putovat nejvyšším berníkům do Prahy.⁵¹⁸ A tak také řada investic Jana Josefa z Valdštejna byla realizována pomocí vnitřního úvěru, byť nikdy nedosahoval takové výše, a ani se nám nezachovaly doklady o hanebnostech, kterých by se tento šlechtic dopustil v souvislosti s ním na svých poddaných, i když jistou formu nátlaku lze, myslím, předpokládat. Valdštejnské podnikání tak vázalo peníze, které by byly jinak volně dostupné poddaným. Dluhy sepsané po smrti jednotlivých členů rodu prozrazují, že se nejednalo o zanedbatelné částky, a také že vrchnost vůbec nespíchala s jejich splácením, což mohlo tragicky zasáhnout do života

⁵¹⁵ RAV, inv. č. 2955, sign. I-6/A54, kart. 6.

⁵¹⁶ Jednalo se například o 4000 zlatých od Barbory Marie Schaffgotschové, která byla manželkou Jana Arnošta Schaffgotsche a shodou okolností dědičkou svého strýce Bertolda Viléma z Valdštejna. RAV, inv. č. 3432, sign. II-18-XIV, kart. 45, fol. 11-13.

⁵¹⁷ Roku 1717 je počáteční dluh 240000 zlatých tvořen jen dluhy z dědického podílu obou sester. V následujících sedmnácti letech docházelo k dalším výpůjčkám peněz ze strany Eleonory Marie. Vyrovnání majetku Marie Josefy bylo vyřízeno již roku 1722, ale pouze za cenu další půjčky, tentokrát od hraběnky Martinicové ve výši 20000 zlatých. RAV, inv. č. 3487, sign. II-21/9, kart. 48.

⁵¹⁸ O tomto způsobu likvidování šlechtických dluhů, jenž ve svých důsledcích vedl k vojenské exekuci na nic netušících poddaných, se v případě Karla Kajetána Buquoye zmiňuje Aleš VALENTA, Bankrot Karla Kajetána Buquoye.

mnoha poddaných. Ještě nejméně vadily výpůjčky kostelních peněz. S tímto druhem nuceného úvěru se setkáváme jak u Jana Josefa z Valdštejna (3000 zl dluh křivoklátskému a 800 zl duchcovskému kostelu), tak také u Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic, jejíž panování mnichovohradištské doméně se jinak nese ve znamení maximální štedrosti vůči církevním institucím. Při ukončení její poručnické správy roku 1727 se uvádí zhruba 11500 zlatých z kostelního majetku všech panství domény, při čemž 7250 zlatých z Doks a Bělé pod Bezdězem pouze na čtyřprocentní úrok. I zde můžeme pozorovat jistou kontinuitu: Arnošt Josef dlužil na církevních a sirotčích penězích nejružnějším institucím v boleslavském kraji 5000 zlatých.⁵¹⁹ Zcela zvláštní kapitolou jsou potom půjčky od jednotlivých poddaných, zejména od měšťanů poddanských měst, které jsou pojednány na jiném místě, protože velmi často souvisely s vytvářením klientelských vazeb mezi nimi a jejich pánem.

Valdštejnské zadlužení až na výjimky, jež můžeme přisoudit spíše osobnímu charakteru bankrotářů než nějakému systematickému nebo dokonce dědičnému zatížení rodových financí, neprodělalo žádný dramatický nárůst a zejména členové hrádecké linie se s ním vždy dokázali vypořádat. Někteří z nich se dokonce stali ekonomickými experty, na které s obdivem hleděli i cizí šlechtici, v rámci svých společenských kontaktů pak udíleli rady, jak se dostat z krizových ekonomických situací. Míra zadlužení se pochopitelně odvíjela od nákladnosti jejich životního stylu nebo kariéry, kterou si zvolili. I tady však byly podstatné rozdíly a zatímco dluhy preláta Jana Bedřicha z Valdštejna a olomouckého kanovníka Jana Václava, pána na Komorním Hrádku, kde většinou přebýval, odpovídaly zatížení průměrného pobělohorského šlechtice, posmrtný dluh Albrechta Leopolda, nešťastného nejstaršího syna Maxmiliána z Valdštejna a pasovského kanovníka, činil pouhých 1177 zlatých.⁵²⁰ Podobný rozdíl můžeme pozorovat také u Maxmiliána z Valdštejna, jenž obsazoval během svého života vysoké vojenské funkce, a nadporučíka Františka Podivína z Valdštejna, jehož posmrtný inventář zahrnuje průměrně dluhy mezi 50 až 100 zlatých, které měly být splaceny převážně jeho kamarádům z regimentu.⁵²¹ Při posuzování dluhů je však třeba zmínit i další faktory, především postavy věřitelů, strukturu dluhu (nač si dotyčný půjčoval) i budování společenských sítí pomocí finančních vazeb. S dluhy pochopitelně souvisí i četné spory, které patřily v případě tzv. privilegovaných (do desek zemských zapsaných) dluhů před tribunál zemského soudu, ve většině ostatních případů byl v těchto otázkách kompetentní komorní soud či jiné soudy nižší instance (srov. počátek podkapitoly). Ačkoli bylo od vydání

⁵¹⁹ RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/5, kart. 30, fol. 38-49.

⁵²⁰ RAV, inv. č. 3173, sign. I-19/9, kart. 19, fol. 56.

⁵²¹ Tento pozoruhodný inventář z roku 1702 je uložen v ÚSVS, inv. č. 264, sign. V-1-7/1.

„bankrotního řádu“ („*Crida-Ordnung*“) roku 1644 přesně stanoveno pořadí, v jakém měly být dluhy uspokojovány, a ty měšťanské byly až na samém konci, neznamenalo to, že by zadlužená šlechta unikla vždy placení „prostým“ měšťanům. Velmi zajímavý případ, který začal žalobou českobrodské měšťanky Evy Baslerové roku 1727 proti sestře Jana Václava Anně Kateřině, jež po svém bratrovi zdělila nejen část majetku, ale i dluhy, skončil o rok později rozsudkem, jenž vynesl nejvyšší hofmistr Antonín Jan z Nostic, a který přikazoval Valdštejnové nejen zaplatit celou dlužnou sumu, ale také cestovní náklady, jež českobrodská měšťka vynaložila kvůli projednávání případu.⁵²² Soudních sporů vzniklých nesplacením dlužné částky bylo skutečně hodně, nejčastěji pochopitelně v rámci české aristokracie. Tyto konflikty pak mohly velmi rychle změnit přátelské vztahy projevené finanční výpomocí v nenávist, hořkost a zklamání.

*

Valdštejnové se vyskytují nejen na straně dlužníků, ale i na straně opačné: velké množství šlechticů jim dlužilo nemalé částky. Akta úřední provence jsou tak plná nejrůznějších soudních procesů, kterými se pokoušeli vymáhat na svých dlužnících větší či menší sumy. A opět řada těchto pohledávek, jejichž vynucování se vleklo po celé 17. století, má svůj počátek v neklidných dobách po bělohorské bitvě. Příkladem může být spor Jana Kryštofa z Valdštejna a jeho manželky Ludmily Markéty z hradečnické větve rodu proti Beatě Křinecké, rozené Mičanové z Klinštejna. Tato teta nezletilého Viléma Kryštofa z Valdštejna totiž při své emigraci do Slezska převzala od své sestry a matky Viléma Kryštofa do správy „*jistý uzlík neb balík zlata*“ s tím, že ho svému synovi vrátí. Nedostatek hotovosti, který jako emigrantka pociťovala, ji však přinutil uvedený obnos ve zlatě zastavit, a tak když se poručníci nezletilého Viléma Kryštofa, strýc Jan Kryštof a teta Ludmila Markéta, dožadovali jeho vrácení, Beata to pochopitelně odmítla. Beata dokonce přestoupila na katolictví a dávala veřejně najevo, že drahý kov nebo jeho peněžní ekvivalent jen tak nevrátí. Její konverze, k níž došlo v Hradci Králové, však budila rozpaky a vedla Jana Kryštofa z Valdštejna, tehdejšího pána na Rožďalovicích a Dětenicích, k sepsání dopisu zemskému soudu do Prahy: „*Ale o tom dobrou vědomost mám, že jest na onen čas v Hradci Královém panu Paterovi Kravařskému SJ se vyzpovídala i velebnou svátost přijímala, však to snad pro nic jiného, nežli aby sobě nad oznamovaný statek Skála, do desk zemských vložití dāti mohla, učinila, nebo nato ihned zase náboženství luteryánského se přidržela a posavad v něm trvá*“.⁵²³ Bohužel zatím nevíme, jak spor táhnoucí se v polovině 50. let 17. století dopadl: lze

⁵²² RAV, inv. č. 3337, sign. I-28/3, kart. 28, rozsudek ze 7.1.1728.

⁵²³ NA Praha, NM, sign. W7/7, kart. 932.

však předpokládat, že valdštejská strana dostala zapravdu, protože Křinecká byla nakonec z Čech pro luteránství vyhoštěna. Přitom právě Jan Kryštof neměl ve věcech církevních úplně čistý štít: v paměti zemských orgánů jistě byla kauza z roku 1643, kdy se měl dopustit bezpráví („*injuri action*“) na bývalém letovickém faráři Václavu Galovském, za které byl předvolán až před českou dvorskou kancelář ve Vídni a roku 1646 uvězněn nejdříve v Kladsku a nakonec v Bílé věži na Pražském hradě.⁵²⁴

Valdštejnové, podobně jako třeba Kinští a řada dalších významných šlechtických rodů, půjčovali také nejvyššímu zemskému sudímu Františku Karlu Přehořovskému z Kvasejovic.⁵²⁵ Jeho raketový vzestup spojený s četnými a ne vždy úplně čestnými finančními operacemi znamenal nejen zisk jednoho z nejprestižnějších úřadů v Čechách, ale také vznik obrovského zadlužení. První velkou půjčkou⁵²⁶ mu poskytl ještě Karel Ferdinand z Valdštejna, a to ve výši 36000 zlatých. Účelem tohoto úvěru byl nákup Konopiště, Benic a Týnce nad Sázavou, k němuž došlo roku 1701 za obrovskou sumu 221000 zlatých. Po smrti Karla Ferdinanda převzal roli věřitele jeho jediný syn Karel Arnošt, který hodlal s Přehořovským dále obchodovat. O pět let později od nejvyššího sudího koupil příměstské statky Dobřejovice, Sulice a městečko Kamenici za speciální cenu, tedy po odečtení starého dluhu.⁵²⁷ Podmínky tohoto obchodu jsou dost prapodivné – zaprvé: Karel Arnošt kupuje majetek, s nímž evidentně nemá dlouhodobější úmysly, protože jej již roku 1710 prodává Kašparu Günterovi ze Sterneggu, jenž se tím stal dalším z Valdštejnových dlužníků.⁵²⁸ Zadruhé: Valdštejn kupuje tento majetek za mnohem vyšší cenu (před odečtením starého dluhu činila 162000 zlatých a 1000 zlatých klíčného), než za jakou ho o čtyři roky později prodává (150000 zlatých). Suma, kterou Přehořovský takto získal, postačovala, aby na čas oddálila vážné finanční problémy, neboť uspokojovala alespoň zčásti vlivné věřitele, mezi nimiž nechyběl ani nejvyšší kancléř Norbert Václav Oktavián Kinský nebo Jan Václav

⁵²⁴ NA Praha, SM, inv. č. 3881, sign. W9/22, kart. 2473. Co bylo tou „*injuri action*“, zatím nevím. Zvláštní také je, že se bezpráví dopustil na letovickém faráři, ačkoli Letovice nikdy Valdštejnové nevlastnili. To, že se jedná o moravské Letovice, značí fakt, že v první instanci projednával celý spor moravský zemský hejtman.

⁵²⁵ Dále Valentin URFUS, Nejvyšší zemský sudí František Karel Přehořovský, barokní velmož, právník a ekonom v Čechách na počátku 18. století, in: Právněhistorické studie 31, 1990, s. 194-207.

⁵²⁶ Již předtím mu poskytl půjčku Arnošt Josef z Valdštejna, ale ta činila „jen“ 4000 zlatých.

⁵²⁷ Tato cena v sobě zahrnovala i další Přehořovského výminky týkající se například vybavení zámku či bývalého služebnictva zde. Jednalo se původně o jmění jeho druhé manželky Juliány Dorotheý Jörgerové z Tolletu. V kupní smlouvě je pasáž, že se prodává vše „außer nur der in dem dobrejovicer und kamenitzer Schloss sich befindenden Bildern, Spalieren, Schreibtisch und Sesseln, dann dem alten Getreid und zu Dobrejovicz verbleibenden Gärtner sambt seinen Weib und Kindern, als welche Herr Verkaufffer für sich vorbehalten thuet.“ Uloženo v RAV, inv. č. 3079, sign. I-11/2-3, kart. 11.

⁵²⁸ V letech 1711-1712 má podle dohodnutého splátkového kalendáře doplatit „Kaufschillingsrest“, tedy zbytek prodejní částky. Tento zůstatek činil 11800 zlatých. Jelikož to Sternegg nebyl schopen splácet v řádných termínech, byli na něj odkazováni Valdštejnovi dodavatelé, aby jim zaplatil (obchodník s kořením Schmidt, kuchařský mistr Jakob Dottson, vídeňský lékárník Franz Gottlieb Pfahler). RAV, inv. č. 3063, sign. I-10/3/1-22, kart. 10.

Vratislav z Mitrovic. Vše tudíž nasvědčuje tomu, že ve hře bylo ještě něco a touto tajemnou veličinou byl nejspíš některý z procesů vedených proti Karlu Arnoštovi z Valdštejna u zemského soudu. Bohužel důkazy chybí... Ambiciózní plán nejvyššího zemského sudího však skončil jedním z největších bankrotů v barokních Čechách roku 1714, kterého se již Karel Arnošt nedožil. Ještě před svou smrtí však prohlédl nebezpečí, které hrozilo valdštejnským pohledávkám a jejich splácení, a angažoval řadu svých agentů, aby vyzvěděli, do jaké výšky vlastně dluhy nejvyššího sudího sahají. Zjištění bylo překvapivé: celkové Přehořovského dluhy roku 1711 činily téměř 340000 zlatých a hlavně na Konopišti, kde byla Valdštejnova částka pojištěna, se nacházelo množství dalších pohledávek⁵²⁹, z nichž mnohé měly před těmi Valdštejnovými přednost.⁵³⁰ Odpověď hraběte Přehořovského je velmi dojemná: k pozdržení úroků došlo dílem nedorozuměním, dílem vysokými výdaji za některé správní poplatky a zaneprázdněností v úřadu, dále zdůrazňuje náklonnost k celému valdštejnskému rodu, od něhož v minulosti již tolik dobrého přijal, prosí o krátké posečkání a ujišťuje jej o stálé přízni „*bis in Todt*“.⁵³¹

Ty právně-ekonomické nástroje, které byly u Valdštejnů-dlužníků vítány, zásadním způsobem komplikovaly postavení Valdštejnů jako věřitelů. Hlavním z těchto nástrojů potom bylo moratorium neboli příročí. Jedná se o posunutí splatnosti dluhu, a to z vážných příčin a pouze v krajních případech.⁵³² Proto také rozhodnutí o moratoriu musel schválit panovník. Jenže praxe 17. a první poloviny 18. století byla odlišná. Celkový život na dluh a množství nekrytých úvěrů donutilo šlechtice žádonit o příročí ve Vídni poměrně často a panovník jim velmi často vyhověl, ačkoli negativní dopad na stabilitu ekonomických vztahů uvnitř země byl očividný. Navíc docházelo k prodlužování moratoria udělovaného zpravidla nad dobu jednoho roku, která měla chránit pozůstalé před nemilosrdným a bezohledným atakem

⁵²⁹ Jednalo se zejména o 55808 zlatých, které dosud nesplatil Přehořovský Jiřímu Ludvíkovi ze Sinzendorfu, od něhož Konopiště koupil, dále 13000 zlatých Windischgrätze a potom oněch 36000 zlatých, které se na Konopišti nechal pojistit Karel Ferdinand z Valdštejna. Srov. zpráva valdštejnského agenta Johanna Ludwiga, RAV, inv. č. 3535, sign. III-4/II-9, kart. 52, fol. 62.

⁵³⁰ „...als ungern ich vermehren müssen, welcher gestalt herr graf von Windischgrätz sich in Konopist habe einführen lassen, folgar zu vermuthen ist, daß auch andere Eu[er] ex[cellenz] creditores diesem Exempel nachfolgen werden. Dieweilen ich aber andere spätere Creditores mir nicht gerne vorgehen...“ Karel Arnošt z Valdštejna Františku Karlovi Přehořovskému z Kvasejovic 18.2.1711. RAV, inv. č. 3535, sign. III-4/II-9, kart. 52, fol. 23-24.

⁵³¹ „...Euer Excellenz (von dessen hohen haus ich so viel gnädigsten empfangen) vor meinen und der meinigen gnädigsten Herren, allezeit zu erhalten, also auch wegen des rückstandes der interessen, nebst vorgeschossenen intabulations=unkosten und der verlangten 4000R capital, die verlangte richtigkeit zu pflegen, mich auf allerweis bearbeite... Alles bitte euex thuen denen vielfaltigen mir erzeigten gnaden, nach diese beylegen und mit mir nur eine kurze zeit in geduld stehen... bitte also euer excellenz unterthänigst, sie geruhen noch in einer kleinen geduld zu stehen, und zeigen daß sie mein gnädigster Herr seyn, gleich wie ich bis in Todt sein werde.“ Tamtéž, fol. 25-26.

⁵³² Dále rozeznávala právní praxe 17. století moratorium generální (vztahující se na všechny dluhy daného věřitele) a moratorium speciální s vazbou na jeden konkrétní dluh.

věřitelů nedlouho po smrti jejich blízkého. Stalo se tak po smrti Adama mladšího z Valdštejna roku 1638, jeho syna Rudolfa (od roku 1640) i bezprostředně po úmrtí Buriana Ladislava (1645). Ve výjimečných případech však chránil císař i své věrné ministry a šlechtice ještě za jejich života, a to jako zvláštní projev panovnické přízně. Několikrát byl moratoriem na své dluhy „poctěn“ Maxmilián z Valdštejna: roku 1643 na dva roky, roku 1645 na další tři, roku 1648 na dva... A také jeho snacha Zdislava Valdštejnská z Ústí dostala roku 1643 dvouletý odklad na splácení svých dluhů.⁵³³

Důvodem ke vstřícnosti v oblasti šlechtických příročí byl samotný panovnický úvěr, který dosahoval enormních výšin: král tudíž velmi často potřeboval moratorium na své vlastní dluhy, které mu bylo poskytováno prostřednictvím zemského sněmu, a to pravidelně.⁵³⁴ Štědré udělování příročí tak lze chápat také jako odměnu panovníka za úvěr, který mu dotyční šlechtici poskytovali. Explicitně je tento malý obchod zmíněn v dopisu, který dostalo pražské místodržitelství od císaře Ferdinanda III. 8. března 1655 a který se týkal věřitelského nároku na Komorní Hrádek Jana Viktorína z Valdštejna: „*Kdež my vynacházejíce podobně za slušné, že dotčenému z Valdštejna, jak dalece on věřitelem našim jest, vedle sněmovních snešení beneficium moratorii přináleží. Jest milostivé poručení naše, abyste jemu do takové summy jak proti opáčenému Chiesovi, tak proti jiným jeho věřitelům téhož příročí přáli a užítí dali, na čemž se milostivá vůle naše císařská a královská naplní.*“⁵³⁵ A že se nejednalo o zrovna zanedbatelnou částku, prozrazuje příložený seznam věřitelů, jejichž pohledávky činí v součtu 108685 zlatých a 33 krejcarů, z čehož nejvíce po něm požadoval Jiří Petr Kokořovec z Kokořova (17895 zl), Zdislav Hrzán z Harasova (21300 zl) a zejména Václav Valerián Bruntálský z Vrbna, z jehož původní částky 46574 zlatých už byla většina zaplacená. Jan Viktorín dostával přitom pravidelná speciální moratoria na částky, které si právě určil: první z nich máme doloženo k roku 1642.⁵³⁶

Proto také se věřitelé snažili vnutit do textu smlouvy o půjčce klausuli o tom, že dlužník nebude usilovat o přiznání moratoria, přesto je podobný závazek spíše výjimkou a

⁵³³ V tomto případě byla jmenována speciální komise k posouzení její žádosti a to ve složení: litoměřický hejtman Jiří Malovec z Klenové, staroměstský hejtman Václav starší Vratislav z Mitrovic, staroměstský rychtář Jan Petráček a staroměstský primátor Jakub Dobřenský z Nigropontu. NA, SM, inv. č. 3881, sign. W9/85, kart. 2479.

⁵³⁴ Jedná se téměř o povinný článek většiny sněmovních snešení uložených ve fondu Národního archivu v Praze (SNA = sněmovní artykule).

⁵³⁵ NA, SM inv. č. 3881, sign. W9/85, kart. 2479. Jedná se o reakci na Valdštejnovu žádost poslanou do Vídně 24.7.1654, v níž císaře prosí o pomoc proti nárokům Františka Chesy (Francisca Chiesy?).

⁵³⁶ Jedná se právě o zastavení exekuce na Komorním Hrádku, kterou na něj vznesl Václav Valerián Bruntálský z Vrbna. Tamtéž.

značí extrémně silnou pozici daného věřitele vůči konkrétnímu dlužníkovi.⁵³⁷ Jedno moratorium tak implikovalo moratorium další, a tak to šlo až do chvíle, kdy věřitelem již nebyl vysoký šlechtic, ale rytíř (baron, svobodný pán) nebo měšťan, na jehož štědré ruce vztažené k panovnickému majestátu až tolik nezáleželo. Ale často postihlo nevyzpytatelné moratorium i majetky vyšší šlechty, a proto nebylo radno ponechávat nic náhodě. Sledování postupu žádostí cizích rodů o moratorium bylo vyžadováno po valdštejských agentech s velkou důsledností, protože výše zmíněná provázanost příročí se mohla dotknout valdštejských pohledávek, ačkoli se moratorium netýkalo přímo šlechty, který Valdštejnům dlužil.⁵³⁸ Již tak dosti nízká solventnost Buriana Ladislava z Valdštejna velmi utrpěla moratorium, které vyhlásil Ferdinand III. na dluhy Antonína Losiho,⁵³⁹ kterého si hýčkal jako schopného finančního úředníka.

Jako věřitelé se Valdštejnové stávali iniciátory soudních procesů, jejichž cílem bylo vymoci vlastní pohledávky. I když to není pravidlem, takový soudní proces většinou zhoršil vztahy mezi oběma stranami a bylo tudíž na rozmyšlení v každém konkrétním případě, jak a zda vůbec by měla být žaloba vznesena. Existují tak na jedné straně veliké částky, kvůli kterým daný člen valdštejského rodu prostě do konfliktu nejde, na druhé straně částky podstatně menší, o které se svádí před zemskými soudními orgány lýtý boj. V takovém případě je věřitelem zpravidla šlechtic nepatřící do valdštejské sítě dobrých přátel.⁵⁴⁰ Vzhledem k vyšší šlechtě Valdštejnové vystupovali spíše jako dlužníci než jako věřitelé. Pokud se tak přeci jen stalo, jednalo se (viz výše) o nedoplatky za prodej některého z panství, popř. o nesplacený podíl z dědictví. V obou případech pak mohli Valdštejnové počítat

⁵³⁷ Srov. prosba o odložení splatnosti dluhu Karla Ferdinanda z Valdštejna své manželce z 18.5.1657: „S tou přitom znamenitou vejminkou a manželky mé opatřením, že se nechci na něm a mořiti nebudu, žádným *moratorium generálním* (zvýrazil J. H.), ani od J[eho] M[ilosti] král[ovské] *specialním*, nynějším ani budoucím odkud a kdykoliv daným ani sice než jiným, cožby vymyšlené a perem vysloveno býti mohlo, s dědici a budoucími svými hájiti a brániti, přišlo-li by k uvázání jemu odpírati, oni pakž by list obranný do desk zemských vydáván býti neměl, obslati nemám a moci míti nebudu, nic by se tuto všeho proti placení tak spravedlivého dluhu dobrovolně s dědici a budoucími mými ... a budoucím na potvrzení toho pečeti mou k tomuto zapsání mému jsem přitisknout dal, v domě a přitom se sám svou vlastní rukou podepsal...“. ANM, Genealogická sbírka H, sign. H67/9o, kart. 67. Podobný závazek můžeme číst také v kupní smlouvě, kterou Jan Adolf ze Schwarzenberka Arnoštu Josefovi z Valdštejna panství Nižbor roku 1685. SOA Praha, VS Křivoklát, inv. č. 317, sign. SA-A 254.

⁵³⁸ O postupu žádosti o moratorium, kterou podal Otta ml. z Nostic, z pražského místodržitelství do Vídně obsáhlá zpráva uložená v dobrovickém archivu roku 1706. Srov. inventář tamějších spisů dnes v VS Křivoklát, inv. č. 3402, sign. NA 5152.

⁵³⁹ Anotnín Losi byl výběřčí pívního, solního a vinného tácu a jeho kariéra je spojena s dvorskou komorou. Z nevýznamného tyrolského šlechtice se zde vypracoval na předního finančního úředníka v českém království, kde získal roku 1648 inkolát (z Losinthalu) spojený se statkem Štěkeň a 1664 dokonce hraběcí titul. Jeho syn Jan Antonín Losi z Losinthalu proslul jako barokní hudebník – loutnista.

⁵⁴⁰ Například spor, který iniciovala Marie Antonie z Valdštejna, rozená z Lichtenštejna, proti Johannu Petru Schmidtovi ohledně splátek za dům U Bílého beránka v Praze (jednalo se o 550 zl a soud začal roku 1723). RAV, inv. č. 2966, sign. I-6/B8, kart. 6.

s pravidelnými úroky („*interesse*“), splatnými ve dvou ročních termínech (tradičně na sv. Jiří a sv. Havla) s celkovým zúročením do 6%. Jan Josef z Valdštejna fungoval jako „klasický věřitel“ na přelomu 10. a 20. let 18. století zejména u svých severočeských sousedů: bílinského Oldřicha Felixe Popela z Lobkovic (od roku 1714 10000 zlatých) a Jana Filipa Clary-Aldringena (totéž)⁵⁴¹; ostatní půjčky nepřesahovaly 5000 zlatých a týkaly se většinou příbuzných a přátel: Jan Arnošt Schaffgotsch jako manžel Barbory Marie, rozené z Valdštejna, si u Jana Josefa vypůjčil 4000 zlatých (rok 1714) a Marie Filipína z Thunu, dcera Valdštejnova dobrého přítele Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu, 3000 zlatých (rok 1729). Vzhledem k odděleným financím potom byly běžné půjčky mezi Janem Josefem a jeho manželkou Eleonorou Marií (např. 6000 zlatých roku 1724).

*

Finanční sítě však neexistovaly pouze mezi Valdštejnny navzájem, mezi nimi a jinými šlechtici, ale také mezi každým členem rodu, jenž vlastnil určitý majetek, a státem, lépe řečeno státními institucemi, v jejichž kompetenci bylo vybírat daně. Fiskální systém českého pobělohorského státu je velmi složitým organizmem, jehož zákoutí dosud nebyla uspokojivě probádána,⁵⁴² z pohledu šlechtice držícího deskový statek však bylo podstatné, že na příjmové straně habsburského rozpočtu stály především daně, které se podle praxe zavedené berní rulou vybíraly podle počtu osedlých na rustikálu. Dominikál až do Marie Terezie nepodléhal plošnému zdanění, což ovšem neznamenalo, že by se daňové břemeno šlechtickým měšcům vyhýbalo. Naopak: kromě snížení solventnosti poddaných, kterým po zaplacení státní kontribuce zbylo daleko méně peněz na odvody jejich vrchnosti, zde existovalo tzv. *extraordinarium*. Jednalo se o zvláštní (a šlechtici všemožně zdůrazňovali, že dobrovolné a tedy pro budoucnost nezávazné) příspěví nebo také ulehčení selskému stavu, na jehož bedrech mělo ležet financování armády, které tvořilo konstantně nejvyšší částku povolovanou

⁵⁴¹ Jan Filip Clary-Aldringen (1690-1744) byl nejmladší syn Jana Jiřího Marka, který kromě Teplic držel i Benešov nad Ploučnicí. Jan Jiří Marek Clary-Aldringen vystupuje jako přítel a obchodní partner Karla Ferdinanda z Valdštejna, od něhož přikupuje část benešovského panství roku 1676.

⁵⁴² Jedinými ucelenými pohledy na českou daňovou správu ve sledovaném období jsou velmi stará, ale dodnes v mnohém nepřekonaná díla Josefa PEKAŘE, *České katastry 1654-1789*, Praha 1915 a 1935, resp. Otto PLACHT, *České daně 1517-1652*, Praha 1924. Podobně žalostná situace panuje ale i na centrální úrovni, kde jsou dějiny habsburského fisku dlouho zanedbávány. O nich jen Franz MENSI, *Die Finanzen Österreichs von 1701 bis 1740*, Wien 1890 nebo Jean BÉRENGER, *Finance et absolutisme autrichien dans le second moitié du XVIIe siècle*, Paris 1975. Alespoň v rakouské historiografii se poslední dobou bylo toto téma v poslední době nově uchopeno – srov. Friedrich EDELMAYER – Maximilian LANZINGER – Peter RAUSCHER (ed.), *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, Wien-München 2003; Peter RAUSCHER, *Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556-1576)*, Wien-München 2004; Thomas WINKELBAUER, *Nervus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700*, in: Petr Mat'á – Thomas Winkelbauer (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006, s. 179-215.

každoročně českým zemským sněmem.⁵⁴³ V jeho kompetenci bylo také schválené daně vybírat, k čemuž používal úřad nejvyšších berníků a přeneseně také krajskou správu.⁵⁴⁴ Protože se vizitační (a poté i revizitační) komisaři provádějící po skončení třicetileté války měření v souvislosti s berní rulou, lánovými rejstříky nebo Kinského revizitací soustředili na rustikál, základem pro výběr extraordinární části vojenských výdajů (*quanta militare*) byla šlechtická příznání. Bohužel dosud chybí studie o praxi tohoto vybírání, lze však odhadnout, že se to neobešlo bez korupce všeho druhu a rozsáhlých zatajování nejvýnosnějších částí vrchnostenského hospodaření. Hlavním kritériem při rozdělování schváleného extraordinária tak zůstával počet osedlých, kteří se vyskytovali na panství příslušného šlechtice. Zatímco v 17. století byla celková extraordinární suma až ostudně malá (v letech 1685 až 1697 jen 170 tisíc oproti milionu vybíranému z poddanských kapes⁵⁴⁵), dostala se na počátku 18. století na úroveň jedné třetiny celkové sumy pro vojsko, což při tehdejších extrémním zdanění představovalo v letech 1706 až 1714 1,33 milionu zlatých. Po skončení španělského dobrodružství rakouských Habsburků sice celkové nároky klesly, stále však platilo, že co bylo schváleno nad 2 miliony zlatých, mělo jít z vrchnostenského měšce.⁵⁴⁶

S placením daní žádný z pobělohorských šlechticů příliš nespíchal a právě v tomto bodě se vyplácelo mít dobré vztahy s krajskými hejtmany, kteří měli nad výběrem kontribuce dohlížet a popřípadě také trestat neplatiče následnou exekucí. Při výběru daní tak hrála významnou roli osobní sympatie a také na první pohled paradoxní fakt, že čím menší majetek, tím ostřejší dohled. Větší či menší částka nezaplacené kontribuce se objevuje pravidelně po smrti většiny členů valdštejnského rodu. Kontribuční dluhy v případě nesplacení rostly se šestiprocentním úrokem a na konci mohl být nepříjemný proces jako v případě daňových nedoplatků strýce generalissima Albrechta z Valdštejna Bartoloměje, jenž zemřel roku 1617. Poslední rozhodnutí v tomto sporu proti Bartolomějovým dědicům padlo až roku 1657.⁵⁴⁷

Na druhou stranu Valdštejnové nebyli ve vztahu ke státu pouze pasivními, tedy dlužníky, ale stávali se i věřiteli státní pokladny. Po celé 17. století docházelo k dědění četných pohledávek, které měly svůj původ v dávných konfiskacích povstaleckého majetku a v nichž vystupovala v roli dlužníka česká komora. Na hlavní hrádeckou linii Valdštejnů totiž přešly z bouřlivých let pohledávky jejich provinilých příbuzných, kterým byla zkonfiskována

⁵⁴³ Tato částka horentně vzrostla zejména během války o španělské dědictví – srov. Jiří HRBEK, *Čechy a války o španělské dědictví*, seminární práce Ústavu českých dějin FF UK, 2004.

⁵⁴⁴ Dále Bohuslav RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, Praha 1894, s. 316-343.

⁵⁴⁵ Srov. Josef PEKAŘ, *České katastry 1654-1789*, s. 57-59.

⁵⁴⁶ Už nikdy však částka nedosáhla úrovně z počátku 18. století, během války o polské nástupnictví v letech 1735 až 1740 tak činila od 1 milionu do 1,15 milionu zlatých.

⁵⁴⁷ Toho roku byly úroky z nesplacené kontribuce dány na financování pěšího pluku poručíkovi Hertvíku Theobaldovi Litickému. NA Praha, NM, sign. W7/13, kart. 933.

často jen část statků, ale kteří v důsledku patentu o rekatolizaci české šlechty nebo ještě před jeho vydáním zemi opustili a ztratili se kdesi v cizině. Jejich hrádeckým příbuzným však nesplácený komorní dluh výrazně pomáhal, a to zejména v době jejich vlastní insolvence: česká komora mající vůči nim špatné svědomí často prosadila vstřícnější postoj ve chvíli, kdy tito nebyli schopni splácet své daňové povinnosti, na prvním místě požadované *extraordinarium*. 31729 zlatých komorního dluhu tak uchránilo Jana Viktorína z Valdštejna roku 1656 od exekuce, kterou mu hrozili jeho věřitelé. A to ještě nebylo všechno: po jeho smrti komora všechny berní nedoplatky strhla z výše uvedené sumy, takže nedošlo k exekučnímu řízení proti jeho potomkům a manželce. Podobným způsobem byl moratoriem na své četné dluhy chráněn i lehkomyšlný bratr Jana Viktorína Karel Ferdinand (Karlíček).⁵⁴⁸ V obou případech byla počáteční částka, kterou představoval komorní dluh, jen 12500 zlatých, jež každému ze svých čtyř synů odkázal Adam mladší z Valdštejna, a která byla zvýšena o narůstající úroky a v případě Jana Viktorína také o podíl za statek Dobrovice.⁵⁴⁹ Celkové zadržované služné Adama mladšího z Valdštejna se i s úroky vyšplhalo na 213320 zlatých, z toho 60000 zlatých bylo za deset let členství v tajné radě.⁵⁵⁰ Platební morálka vídeňské kasy se lepšila jen velmi pozvolna, přesto můžeme oproti divokým časům třicetileté války pozorovat jistý pokrok. Kupříkladu po smrti Karla Ferdinanda z Valdštejna roku 1702 činil nedoplatek za jeho služby „pouhých“ 5000 zlatých...⁵⁵¹

Pohledávky Valdštejnů vůči státu se však netýkaly jen zadržovaného služného. V dobách, kdy státní pokladna zela prázdnotou a kdy poslední zbytky peněz odčerpaly války s Turkem a s Francií, vznášel císař na českou (a stejně i moravskou nebo rakouskou) šlechtu požadavek půjčky, jež byla ve svém důsledku vynucenou záležitostí (*subsidium praesentaneum*). Míra ochoty, s jakou šlechtici vycházeli vstříc svému panovníkovi, byla různá a extrémní případ Černínů, kteří za Heřmana Jakuba a jeho syna Františka Josefa půjčili císaři milionové částky, zůstal v barokních Čechách spíše ojedinělý. Císař se s oblibou obracel na své věrné šlechtice, aby dále zapůsobili na své okolí a pomohli mu sehnat co nejrychleji půjčky („*darlehen*“) nebo tzv. anticipace. Tento způsob byl pro mnohé věřitele příjemnější, protože dostali od eráru příslib, že jim bude dlužná suma odečtena (bonifikována) ať už z přímých nebo nepřímých daní. Je vidět, že ani pro barokní dobu nebylo neznámé obchodování s budoucími výnosy, nazývané současnou ekonomickou terminologií „*futures*“.

⁵⁴⁸ NA Praha, NM, sign. W7/3, kart. 932.

⁵⁴⁹ Jednalo se o 7500 zlatých, které zdědil Adam ml. z Valdštejna po Henykovi z Valdštejna, jenž je měl dostat za statek Dobrovice (byl mu zkonfiskován jen zčásti). Dále NA Praha, NM, sign. W7/2, kart. 932.

⁵⁵⁰ Tamtéž, sign. W7/25, kart. 933.

⁵⁵¹ RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 195-196, 25.11.1702.

Na rozdíl od klasických půjček se tak splácení značně urychlovalo, neboť státní kasa si uvědomovala narůstající šestiprocentní úrok. Postupně se během 17. století stávaly klasické půjčky tak nevýhodnými, že pokud na ně daný šlechtic přistoupil, považoval to císař za projev obzvláštní věrnosti a snažil se dotyčného jedince upřednostňovat například při obsazování zemských nebo i dvorských úřadů. Záhy tuto rovnici pochopili i šlechtici samotní a půjčky císaři se tak vlastně stávají specifickou paralelou k francouzskému prodávání úřadů, které oficiálně v habsburské monarchii neexistovalo.⁵⁵² Ačkoli se tu a tam vyskytne ve valdštejnské korespondenci nějaký ten povzdech nad touto praxí obsazování významných politických a správních postů, nelze s tím celkem nic dělat, jen závidět Černínům a dalším jejich kapitálovou sílu a potichu čekat na jejich blížící se bankrot.⁵⁵³

Pokud je mi zatím známo, Valdštejnové podobnou praxi nevyužívali. Důvody jsou dva, a to zcela prozaické: první skupina Valdštejnů zkrátka nebyla tak kapitálově silná, aby si mohla podobné půjčky dovolit; druhá, movitější, byla zase natolik lakotná, že se jí nechtělo do těchto podniků s císařem, z nichž plynul často jen prázdný titul nebo funkce, na níž mohli dosáhnout i jiným, méně nákladným způsobem. Zachované prameny prozrazují, jak obdivuhodně malými věřiteli byli tak vysocí dvořané jako Karel Ferdinand nebo jeho syn Karel Arnošt z Valdštejna. První jmenovaný spolu se svým bratrem, pražským arcibiskupem Janem Bedřichem, a synovcem Arnoštem Josefem poskytli roku 1689 každý klasickou půjčku ve výši dva tisíce zlatých,⁵⁵⁴ k jejímuž splacení došlo v případě Karla Ferdinanda (v té době již mrtvého) až roku 1711. Není divu, že tento šlechtic zrovna neoplýval štedrostí k císařskému eráru, přesto o dva roky později vyplatil tímto směrem další 3000 zlatých a o další tři roky později (ve vojenském roce 1695-1696) téměř 2500 zlatých.⁵⁵⁵ Jestli Karel Ferdinand poskytl císaři půjčku v astronomické výši půl milionu zlatých v době akutního tureckého ohrožení, je dosud neprokázáno (srov. kap. 4.2.). Ani jeho syn Karel Arnošt neproslul jako štědrý věřitel (dárce) císařské pokladně. V době války o španělské dědictví, kdy daňové zatížení Čech dosáhlo ve sledovaném období svého vrcholu, se přední císařovi ministři složili na půjčce 600000 zlatých a Karel Arnošt přispěl z nich nejméně, dohromady

⁵⁵² Srov. Jean BÉRENGER, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1975, s. 440 an.

⁵⁵³ Jisté pobouření vzbudil svým jednáním hrabě Breda, který roku 1722 půjčil císaři 200000 zlatých a přidal navíc dalších 16000 zlatých jako „*donativ in die geheimbe Cassa*“. O tomto kroku informuje Jana Josefa z Valdštejna Jan Josef Mattheides ze Závětic – srov. VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. SA F 27, fol. 264-265, 28.10.1722.

⁵⁵⁴ VS Křivoklát, inv. č. 447, sign. SA F 17, fol. 3.

⁵⁵⁵ RAV, inv. č. 3088, sign. I-11/6/15, kart. 11, fol. 14-16.

70000 zlatých.⁵⁵⁶ Součástí této sumy byla i hubená částka šesti tisíc zlatých poskytnutá v roce 1706.⁵⁵⁷ Tento rok, během něhož zažívala monarchie smrtelné sevření nepřáteli na západě (Francie a války o španělské dědictví) i na východě (Rákocziho povstání), dosáhl nátlak na českou šlechtu svého vrcholu a hrabě Černín, toho času nejvyšší purkrabí, hrozil dokonce exekucí těm, kteří „dobrovolně“ nepůjčí.

Tehdy půjčil i Arnošt Josef z Valdštejna, jenž proslul jako neobyčejně schopný hospodář a vůbec bohatý šlechtic. Velikost jeho půjček, přesněji řečeno anticipací, je pestřejší, což bylo dáno jistě rozsahem majetku, který vlastnil. Přehled jeho *Aktiv-Schulden* z roku 1708, tedy několik měsíců před jeho smrtí, prozrazuje dosud nesplacenou sumu 14600 zlatých, zapůjčenou císaři roku 1691, a dále rovných třicet tisíc, kterými odpověděl na Černínův osobní dopis roku 1706, do něhož byla vložena vlastnoruční žádost císaře Josefa I.⁵⁵⁸ Mezitím však Arnošt Josef podpořil císařský úvěr ještě minimálně dvěma dalšími půjčkami. Poprvé sáhl do svého měšce roku 1693 pro 30000 zlatých⁵⁵⁹ a poté znovu pro 50000 zlatých, jež měly být použity na vojenské účely (potvrzení vystavuje vojenská účtárna). Tato suma byla přijata ve Vídni 8. července 1697⁵⁶⁰ a už 13. června roku následujícího obdržel Arnošt Josef císařský osobní dopis, v němž znovu četl „*o nutných militárních výdajích, které vyčerpaly státní pokladnu*“, do níž by měl poskytnout „*k podpoře všeobecného dobrého ve věrné účtě*“ dalších 70000 zlatých.⁵⁶¹ Zaplacení této sumy se mi dosud nepodařilo nalézt, důvodem může být znechucení nad tzv. nižborskou aférou. Tehdy místodržící pověřili podbrdského krajského hejtmana, aby provedl exekuci na valdštejnském panství Nižbor, a to pro kontribuční nedoplatek 53 zlatých a 3 krejcarey. Směšná suma, jež se nemohla rovnat finanční vstřícnosti nižborského pána vůči eráru, způsobila nejdříve uctivé připomenutí, které adresoval do Prahy inspektor valdštejnských panství Johann Mayer z Oberschellanku, a později prudkou reakci samotného hraběte: „*Vaše Excelence a Milost si jsou dobře vědomi, že Jeho Excelence můj milostivý pan hrabě ... Jejímu císařskému a*

⁵⁵⁶ Pro srovnání další účastníci této exklusivní půjčky: Jan Václav z Gallasu přispěl 200000 zlatých, Josef Václav z Lichtenštejna 180000 zlatých a František Josef Černín z Chudenic 100000 zlatých. Dále Franz MENSI, *Die Finanzen Österreichs von 1701-1740*, Wien 1890, s. 677.

⁵⁵⁷ RAV, inv. č. 3529, sign. III-4/2-10, kart. 52, žádost Josefa I. datována 27.4.1706. Součástí složky je i obdivuhodný dopis nejvyššího purkrabího Heřmana Jakuba Černína z Chudenic, který vyhrožuje exekucí každému, který „dobrovolně“ neposkytne císaři půjčku. Tamtéž, 2.6.1706.

⁵⁵⁸ VS Křivoklát, inv. č. 447, sign. SA F 17, fol. 53 (císařův dopis datován 5.3.1706).

⁵⁵⁹ NA Praha, NM, sign. W7/39, kart. 934, fol. 1.

⁵⁶⁰ ÚSVS, inv. č. 379, sign. VIII-14-13, kart. 12, fol. 189-190.

⁵⁶¹ Nutno říci, že císař psal takových osobních dopisů desítky a spoléhal na pohnutí, které tím ve svých věrných šlechticích způsobí: *unser kay[erliches] aerarium und die zu denen benötigten militärischen ausgaben constituirten fundi dermassen erschöpft und unzulänglich befunden worden, daß wir ohnmöglich dieses Jahr die praestanda zu der bereits angehenden operation bestreiten können. Dannenhero gemüssiget werden, theils derer jeniger treuherzigen Creditorum, so das ihrige zu sublevirung des allgemeinen Weesens in treuster devotion vorgeschaffen haben.*“ Tamtéž, fol. 240-245. Podobně také ÚSVS, inv. č. 255, sign. V-8-19, kart. 7, 25.5.1697.

*královskému Majestátu z nejpoddanější úcty půjčil a anticipoval 50000 zlatých, proti čemuž mu byla vydána obligace ..., podle níž mu mají být ponechány všechny kamerální a militární položky mimo nápojovou daň a to až do výše 50000 zlatých a příslušných úroků.*⁵⁶²

Místodržící však nebyli nakloněni jakékoli diskusi a vysvětlili Valdštejnovi, že sice svou půjčkou anticipoval placení budoucí kontribuce, ale až od prvního čtvrtletí roku 1699. A tak nezbývalo jednomu z nejbohatších českých aristokratů než poslechnout a zaplatit.⁵⁶³ Jelikož se jednalo o anticipaci, byla celá částka splacena již roku 1703, a tento termín předcházela zapravení starších (klasických) dluhů.⁵⁶⁴ 15. května 1702 napsal „milému Valdštejnovi“ císař další dopis, kterým žádal o další půjčku, tentokrát ve výši 80000 zlatých. Než došlo k prosbě, vyjmenoval císař (nebo jím pověřený úředník) všechna možná nebezpečí, v nichž se momentálně monarchie nachází, a podal poměrně podrobný seznam výdajů, jež byly nutné k zamezení francouzských snah o univerzální monarchii a k tomu, aby byl nepřítel donucen k jednání o míru.⁵⁶⁵

Uplynulo pak dalších zhruba deset let a válka o španělské dědictví si vyžádala další finanční oběť ze strany spořivého šlechtice, tentokrát šlo o podstatně vyšší sumu 100000 zlatých, částečně pojištěných na výnosu ze všeobecného akcizu, vyhlášeného roku 1708.⁵⁶⁶ Zárukami, které Valdštejn získal, byla císařské obligace předaná mu osobně Bonaventurou Rudolferem v Praze 25. května a kvitance vrchního vojenského účetního Bartholottiho ze 6.6.1708.⁵⁶⁷ Obě tato data jsou významná, protože 21. května 1708 se Arnošt Josef z Valdštejna stal nejvyšším hofmistrem. V důsledku jeho brzké smrti, která nastala za necelý měsíc poté, do úřadu vlastně ani nenastoupil, přesto je případ Arnošta Josefa z Valdštejna

⁵⁶² „Euer Ex[cellenz] und Gnaden wohl bewusst ist, daß ihro ex[cellenz] mein gnädiger herr graf der hoch= und wohlgeborne Herr Graf Ernst Josef Ihro kay[serlicher] und kön[iglicher] may[estät] zum einer unterthänigste devotion 50000R anticipirt und vorgelihen, gegen eine ... kay[serliche] obligation de dato Wien 1.7.1697 mit dem Inhalt ... mein gnädiger Herr alle fallende Cameralische und militarische contributiones und andere anlegen (außer der Tranksteuer) von ihro sammetliche herrschaften de jure retentionis bis die völlige 50000 R[einisch] sambt den verfallenen Interessen völlig abgestattet, hinter sich ohne einige Hindernüs behalten sollen.“ ÚSVS, inv. č. 379, sign. VIII-14-13, kart. 12, fol. 169-170. Osobní stížnost Arnošta Josefa z Valdštejna: VS Křivoklát, inv. č. 447, sign. SA F 17, fol. 13-14.

⁵⁶³ Tamtéž, fol. 15-16 (3.7.1698).

⁵⁶⁴ ÚSVS, inv. č. 379, sign VIII-14-13, kart. 12, fol. 201-204. Anticipaci lze sledovat také v knihách dvorní pokladny ve Vídni (ÖStA Wien, HKA, HZAB, rok 1697, fol. 59). Podobně je tato půjčka evidována i v NA Praha, NM, sign. W7/39, kart. 934, fol. 10-12.

⁵⁶⁵ „Es ist leider von langer zeit weltkündig, wasgestalt die Regiersucht der Cron Frankreich, durch welche dieselbe schon a Saeculis her, mit despotischer Hinansetzung aller Völkerrechten auch heiligsten Bündnüs und Friedens Handlung mit blosser gewalttätiger unterdrückung aller benachbarter Königreich und Länder die Universalmonarchie zu erreichen und festzustellen portiret worden, bereit dahin gestiegen ist ..., damit es nirgends an denen hierzu benötigten erfordermüsen zu höchst schädlichen Unterbruch deren vorhabenden operationen und daraus erfolgenden unversetzlichen Nachteil des Publici gebreche, sondern der bereit aller orten ausgeschlagene Krieg mit allem vigore fortzusetzen und dadurch dessen Endschaft und der erwünschliche Fried desto eher zu erzwingen ist.“ ÚSVS, inv. č. 255, sign. V-8-19, kart. 7, 15.5.1702.

⁵⁶⁶ Srov. kopie císařského pojištění ze 6.6.1708 – VS Křivoklát, inv. č. 447, sign. SA F 17, fol. 94-100.

⁵⁶⁷ RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/5, kart. 30, fol. 38-39.

jediným momentem, kdy lze spekulovat o „koupi“ tohoto zemského úřadu za stotisícovou půjčku, důkaz však chybí...

Vedle půjček přímo císaři, jež většinou inkasovala vojenská účtárna (*Kriegszahlamt*), tvoří druhou skupinu úvěrových vztahů mezi Valdštejnny a státem půjčky českým stavovským orgánům. Jelikož si český zemský sněm i po vydání Obnoveného zřízení zemského zachoval svou pravomoc vybírat daně, zůstala Praha důležitým centrem státních finančních toků i v pobělohorské době. Nad výběrem dohlíželi nejvyšší zemští berníci (čtyři po jednom z každého stavu na sněmu), později zemský stavovský výbor. Jelikož se však berně scházely pomalu a císař potřeboval po dlouhém schvalování a licitování peníze na armádu v krátké době, bylo nutné si celkovou sumu vypůjčit od soukromých osob a šlechtici jako jediní disponovali takovým kapitálem. A podobně jako v prvním případě, i zde docházelo k přemlouvání a osobním intervencím některých šlechticů, kteří tím plnili konkrétní příkazy z Vídně. Touto cestou byl také rychle sháněn potřebný obnos 600000 zlatých, který schválil český zemský sněm roku 1711 na cestu Karla VI. ze Španělska: císařovna-matka Eleonora Magdalena záukolovala nejvyššího českého kancléře Jana Václava Vratislava z Mitrovic, jež rozesílal osobní dopisy nejbohatším českým aristokratům. Tato akce se nevyhnula ani Janu Josefu z Valdštejna, který nakonec přispěl na „*subsidio itinerario*“ sumou 15000 zlatých.⁵⁶⁸ Platební morálka zemského stavovského výboru však byla lepší než dvorských úřadů, a tak se většina sumy sešla duchcovskému pánovi už do konce roku 1713.⁵⁶⁹ K dalšímu ataku na valdštejnskou pokladnu došlo o čtyři roky později, tentokrát máme doloženo dotírání jak na Jana Josefa, tak i na jeho staršího bratra Františka Josefa z Valdštejna, kterému byl kladen před oči příklad vstřícného tchána Heřmana Jakuba Černína z Chudenic.⁵⁷⁰ Výmluvy na nemožnost promptně sehnat větší hotovost nestačily, a tak se zámožní aristokraté omezili postupně jen na poněkud nedůstojné licitování o výši půjčené částky, která se nakonec ustálila na 6000 zlatých, což z celkové sumy extraordinaria roku 1717 (1,66 milionu zlatých) věru nebylo mnoho. Jan Josef si přitom neodpustil poznámku, že tak činí k blahobytu české vlasti.⁵⁷¹

Jakkoli se to může zdát na první pohled podivné, i v barokních Čechách probíhal čilý obchod se závazky a s finančními deriváty. Také s valdštejnskými směnkami se vesele

⁵⁶⁸ VS Křivoklát, inv. č. 447, sign. SA F 17, fol. 72-81.

⁵⁶⁹ V prvním pololetí 9061 zlatých 29 krejcarů, ve druhém dalších 5548 zlatých a 33 krejcarů. RAV, inv. č. 3813, sign. IV-28/II, kart. 98.

⁵⁷⁰ ÚSVS, inv. č. 380, sign VIII-14-14, kart. 12, fol. 250-258.

⁵⁷¹ „zum hertz-erseufzenden Wohlstand des Vatterlandes ... auf ein Quantum 6000 R[einisch] abführen zu lassen...“ VS Křivoklát, inv. č. 447, sign. SA F 17, fol. 112-118, 19.4.1717 (Valdštejn zemskému stavovskému výboru).

obchodovalo, zejména pokud byly napsány tzv. na majitele, čemuž ekonomická teorie přelomu 17. a 18. století říkala „*charta bianca*“. A tak se stalo, že jakýsi berounský měšťan jménem Jan Josef Parollar přijal v dubnu 1737 místo své pohledávky, která činila 148 zlatých a 36 krejcarů, od své věřitelky Anny Maxmiliány Fischerové směnku na částku 213 zlatých a 52 krejcarů, jež byla vydána Leopoldem Vilémem z Valdštejna a jeho první ženou Marií Barborou, rozenou z Kaisersteinu. Naděje na úspěch při vymáhání částky byla prakticky nulová, ačkoli Parollar žádal o pomoc až u zemského stavovského výboru. Naivita berounského měšťana, který neměl prakticky žádný prostředek, jak přimět tou dobou kladského hejtmana k zaplacení oné sumy, nám ale prozrazuje, že tato valdštejnská směnka kolovala na českém finančním trhu minimálně patnáct let, během nichž jistě několikrát změnila majitele a vlastně i hodnotu (Marie Barbora, rozená z Kaisersteinu zemřela roku 1722).⁵⁷² Lze také předpokládat, že podobně končila řada valdštejnských směnek, a že se z nich stávaly nedobytné pohledávky v rukou větších či menších obchodníků, kteří vzhledem k vysokému společenskému postavení dlužníka neměli šanci tyto peníze vydobýt.

Velmi časté byly také převody jednotlivých pohledávek z věřitele na věřitele, tzv. *cesse*. Na rozdíl od předchozího případu nebyla při převodu částka zmenšena, protože důvodem nebyla nesolventnost dlužníka, ale naopak potřeba věřitele rychle získat peníze nebo prostě směnkou zaplatit. Pouze výjimečně však můžeme sledovat spletitou cestu finančního závazku až k poslednímu majiteli, který se nakonec domáhal jejího splacení. Nežřídko totiž závazek vystřídal čtyři, pět i více držitelů, což bylo nepříjemné zejména pro dlužníka, protože ve finále po něm mohl peníze vymáhat někdo, od koho by si z nejrůznějších důvodů nikdy nepůjčil. Ne všechny finanční sítě tak jsou shodné se sítěmi společenskými: na konci listopadu 1706 signoval dobrovický správce a regent směnku na 30000 zlatých, kterou jménem svého pána Karla Arnošta z Valdštejna vložil do rukou hraběnky z Thürheimu. Ta na konci října téhož roku přenesla tento cenný papír na Antonína z Halleweilu, který jeho prostřednictvím zaplatil splátku na panství Malešov, jež roku 1699 koupil od Františka Antonína Šporka, čímž se úpis dostal do rukou tohoto známého barokního šlechtice. Ten se objevuje mezi valdštejnskými věřiteli s tímž nárokem ještě roku 1727 při dělení majetku.⁵⁷³

Dokladů, že se Valdštejnové zapojovali i do dosti složitých finančních operací v pobělohorských Čechách, je hned několik. Touha, aby jmění neleželo jen tak, ale bylo investováno a vynášelo zajímavé částky, byla často silnější než strach z možnosti o takto

⁵⁷² NA Praha-Chodovec, Stavovský zemský výbor v Čechách (SZV), inv. č. 5849. Srov. Marie LIŠKOVÁ, Stavovský zemský výbor v Čechách 4/III. Katalog spisů z let 1736-1737, Praha 1961, s. 193.

⁵⁷³ RAV, inv. č. 3531, sign. III-4/II-6, kart. 52.

použité jmění přijít. Na rozdíl od rozšiřování vlastního hospodaření tento způsob výdělnku nevyžadoval zvláštní organizační schopnosti a neustálý dohled nad postupem a koordinací práce. Riziko však mnohdy převážilo a vidina vysokých úroků se v řadě případů rozplynula. Jedním z nich je také investování Jana Karla z Valdštejna, který využil tento nový způsob, jak rychle přijít k velkým penězům, a svěřil své peníze (dohromady 8000 zl.) pražskému směnárníkovi Janu Jakubu Kochovi. Tento obratný licitátor zapojený navíc do středoevropské finanční sítě s centrem ve Vídni (jeho nadřízení byli bankéři Varena a Caresana, o nichž zatím nic bližšího nevíme...) si však nezískal důvěru jen Jana Karla; do jeho operací přispěli svými podíly i František Václav Pachta z Rájova (11500 zl.), Ferdinand Antonín Berchtold (4500 zl.), mladý Tomáš Zacheus Černín z Chudenic (2100 zl.) nebo Václav Bernard Bruntálský z Vrbna (3000 zl.). Dohromady tak mohl Koch, tento „investiční bankéř“ přelomu 17. a 18. století, vložit do svých obchodů 84147 zl. od klientů z řad české vysoké aristokracie. Pokud Jana Karla z Valdštejna opustit pochybný podnik a svou investici stornovat několik měsíců po jejím vložení roku 1694 se nezdařil.⁵⁷⁴ Ještě roku 1696 nebyla celá záležitost uzavřena⁵⁷⁵ a o rok později slibuje Koch návratnost původní sumy rozmnožené o úroky, jejichž výše a doba splatnosti však byla ponechána dalšímu jednání, ve třech termínech po dvou letech počítaje od svatého Michala roku 1698. Zda desetiletá „půjčka“ byla či nebyla nakonec splacena, nevíme.⁵⁷⁶

*

Historik Petr Maťa si položil otázku, do jaké míry existovaly vztahy mezi jednotlivými rodinami s týmž predikátem, zda a v jakém kontextu můžeme odhalit známky rodové solidarity a identity, a jestli můžeme vůbec mluvit v případě rozvětvených rodů o propojení jednotlivých linií. Podařilo se mu shromáždit několik případů, kdy se v 17. století projevila jednota rodu, zmiňuje projekt rodové pokladny Heřmana Černína z Chudenic⁵⁷⁷ sanující v případě potřeby dluhy nehospodárných členů rodu, popř. lobbkovickou či kolovratskou smlouvu (1611, resp. 1629) zavazující členy rozrodu respektovat pravidla týkající se výběru budoucích manželů.⁵⁷⁸ Když pomíneme symbolické vyjádření rodové jednoty, pak také u Valdštejnů nalezneme mnoho případů, kdy rod jako celek drží pohromadě. Byť neexistuje

⁵⁷⁴ NA Praha, NM, sign. W7/41, kart. 934.

⁵⁷⁵ RAV, inv. č. 3192, sign. I-20/3, kart. 20.

⁵⁷⁶ RAV, inv. č. 3349, sign. I-28/15, kart 28: „denen Herrn Creditoribus, die besorgten Herrn Varena und Caressana, immerhalb sechs Jahren von verwicheren St. Michaelis anzurechnen, das Capital völlig in dreyen raten und terminen nemblich von zwei zu zwei Jahren jedesmahl das dritteil bezahlen und bey abführung des ersten Termíns, so da seyn wird zu Michaelis 1698 sich mit bemeltem Herrn creditoribus wegen der Interessen unterreden wöhlen.“

⁵⁷⁷ Petr MAŤA, Svět české aristokracie, s. 602.

⁵⁷⁸ Tamtéž, s. 593-594.

explicitní vyjádření této jednoty v některém právním dokumentu, pozorujeme poměrně vysokou endogamii s cílem nepřipustit, aby se rodinný (rodový) majetek dostal některému z cizích rodů. Dokladů o udržování vztahů uvnitř valdštejnských linií je ale více: od častých návštěv, svědčení na významných právních dokumentech, poskytování finančních úvěrů až ke spolupráci při dosahování konkrétních politických či společenských cílů.

Valdštejnové však nežili uzavřeně a vedle vnitřních kontaktů pěstovali intenzivní vztahy s okolním světem, na prvním místě však stály kontakty s příslušníky hraběcího stavu, s nimiž je pojilo dobré přátelství, sousedství i příbuzenství. Nacházíme jen velmi málo manželství Valdštejna či Valdštejnové s příslušníkem jiného stavu: v případě knížecí linie Lobkoviců dojde ve sledovaném období pouze ke sňatku Karolíny Henriety z Valdštejna s Janem Jiřím Kristiánem, spojení s Eggenberky, Schwarzenberky, Lichtenštejny nebo Ditrichštejny bychom hledali marně, ačkoli podle Obnoveného zřízení zemského tvořili Valdštejnové v rámci svého hraběcího stavu exkluzivní skupinu. Toto omezení přítomné po celé sledované období je překonáno již v následujícím „osvíceném“ století.⁵⁷⁹ Naopak sňatků s níže postavenými rody je poměrně dost, a to především v případě chudších linií (žehušická, rožďalovická), kde dochází také k uzavírání manželství do Uher, německých zemí (Sasko), do polsko-litevské unie nebo dokonce až do Ruska. Bohatší hrádecká linie si však udržuje svůj status a pečlivě jej brání nejen uměřenou finanční politikou, v níž až na výjimky nezaznamenáváme žádné velké bankroty časté u českých aristokratů zejména na počátku 18. století, ale také spojováním s významnými hraběcími rody. Jejich výběr je soustředěn jednak na rody umožňující praktické spojenectví ve dvorských službách (Harrachové), jednak na staré české katolické rody, jichž se nedotkly pobělohorské změny domácí nobility (Černínové). Zvláštním případem je potom vazba na říšský knížecí rod Fürstenberků, kteří se právě díky Valdštejnům usazují v Čechách, kde po nich dědí panství Křivoklát a Dobruška.

Vedle horizontálních společenských vztahů, které Valdštejnové navazovali a udržovali v rámci aristokratické hraběcí společnosti, vyskytují se také kontakty s nižšími stavy, v nichž se jednalo na jedné straně o klientelský, oboustranně výhodný, i když nerovný vztah, na druhé straně o poměr zaměstnanecký. Ve většině případů však neexistovala ostrá hranice mezi oběma skupinami. Přitažlivost vztahů s nižšími společenskými vrstvami vyplývala pro Valdštejny z úřadů a funkcí, které tito jedinci zastávali v rámci zemské nebo krajské správy, a díky nimž mohli Valdštejnové ovlivňovat své soudní spory, rozvržení berní nebo dokonce zasahovat do zemské politiky. Druhou skupinou byli agenti a informátoři, kteří poskytovali

⁵⁷⁹ Např. 21.5.1754 sňatek Emanuela Filiberta z Valdštejna s Marií Annou z Lichtenštejna, přesto se jedná o velmi řídké vztahy.

buď za úplatu, nebo z jiných (klientelských) důvodů zprávy z celé Evropy, s jejichž pomocí se ve valdštejnských rezidencích sbíhaly nitky informačních sítí. Nesnadno nabyté vědění pak pomáhalo aristokratům řešit složité problémy a dále posílat v tomto duchu instrukce svým klientům i zaměstnancům. Tam, kde problém přesahoval schopnosti či možnosti jednotlivých Valdštejnů, přispěchali s radou právní poradci, jejichž vliv i moc v byrokratizujícím se raně novověkém státě stoupá, a kteří pracovali (často paralelně) i pro několik šlechticů, jimž pomáhali řešit odborné problémy. Někteří Valdštejnové (Jan Josef, Karel Arnošt) si pak platili speciální skupiny svých „*Rechtsfreunde*“, u nichž si mohli být jisti nejen nejvyšší profesionalitou, ale také potřebnou mírou loajality. Třetím dobrým důvodem, proč navazovat kontakty s nižší šlechtou a měšťany, byl jejich volný kapitál, který mohl pomoci sanovat valdštejnské dluhy, popř. přispívat k jejich nárůstu ať už ve jménu valdštejnské spotřeby nebo investic. Přestože se Valdštejnové a zejména podnikaví Arnošt Josef a Jan Josef neostýchali pustit do komplikovaných finančních operací s nejistým výsledkem, jen výjimečně docházelo k bankrotům a nucenému rozprodeji rodinného jmění. Až na vybrané jedince se většina Valdštejnů chovala zodpovědně a jednala spíše s vizí uchování a rozmnožení zděděného majetku pro budoucí generace. Tato představa byla většinou spojena s udržováním a rozmnožováním hustých společenských kontaktů, interpersonálních vazeb a vlastních sítí fungujících prakticky ve všech vrstvách raně novověké society.

6. NAD ŽIVOTY SVÝCH PODDANÝCH

6.1. Vytváření hospodářské základny rodu

„Das Landleben ist unter allen Lebensarten in der Welt für einen ehrlichen und weisen Mann das annehmlichste, unschuldigste, gesundeste und glücklichste.“¹

6.1.1. Valdštejnové a pobělohorské konfiskace

Zpočátku zkoumání valdštejnské majetkové základny je třeba překročit chronologický mezník roku 1640, kterým je ohraničena tato práce, a podívat se za něj, abychom dokázali pojednat o vztahu mezi rodem Valdštejnů a procesem pobělohorských a valdštejnských konfiskací. Právě tato klíčová fáze českých dějin určila základní majetkové kontury pro období následující. Konfiskační proces tehdy v českých zemích proběhl ve dvou etapách a v důsledku nových i starších výzkumů ho dnes můžeme poměrně dobře rekonstruovat.² Předcházela mu majetková likvidace odpůrců stavovského povstání v době, kdy v Čechách a posléze i na Moravě vládli rebelující stavové. Právě tento fakt výrazně pomohl ospravedlnit následné majetkové změny ve prospěch věrných katolických pánů a rytířů po roce 1620. Nejednalo se však pouze o restituci majetku jim v době stavovského povstání zabaveného, ale také o jejich odměny za věrnost a zejména o potrestání viníků, lidí, kteří se explicitně přihlásili ke stavovskému programu nebo kteří se dokonce aktivně účastnili povstání v některé z vojenských, správních či diplomatických funkcí. Zběhlí rebelové a povstalci, kteří během revolty zemřeli, měli v duchu římskoprávní skutkové podstaty „*crimen laesae maiestatis*“ propadnout hrdlem i statkem ve prospěch panovníka, jehož urážky se dopustili.

Ve druhé fázi, tedy po vydání generálního pardonu 3. února 1622, nebyly sice udělovány nejvyšší tresty ztráty hrdla a cti, ale nadále měl být přezkoumáván postoj jednotlivců k povstání. Tato zásadní změna v přístupu pobělohorských vítězů k jednotlivým proviněním se projevila zvětšením akčního pole konfiskačních komisí a místo o stíhání jednotlivce mělo nadále jít o prověřování všech, tedy o specifické uplatnění právní teorie kolektivní viny. Tresty byly na první pohled mírnější, ve skutečnosti však byla posílena právní nejistota, jež působila na statečích takto postižených osob hospodářskou stagnaci. V nepřehledné situaci se však ocitl nejen pozemkový majetek, ale také nejrůznější dluhy a

¹ „Život na venkově je mezi všemi způsoby života na světě pro čestného a moudrého muže ten nejpříjemnější, nejnevinější, nejzdravější a nejšťastnější.“ Johann Michael VON LOEN, *Der Adel*, Ulm 1752, s. 292, § 10.

² Mezi nejvýznamnější práce patří pro Čechy Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 I-II*, Praha 1882-3; pro Moravu Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2004; pro Slezsko Josef ZUKAL, *Slezské konfiskace 1620-1630. Pokutování provinilých šlechty v Krnovsku, Opavsku a Osoblažsku po bitvě bělohorské a po vpádu Mansfeldové*, Praha 1916.

zápisy, jež na něm vázly (např. vdovské a sirotčí podíly). Současně měl proces potrestání viníků postupovat ve vzájemném vztahu s procesem rekatolizace a s postupnou emigrací zatvrzele protestantské šlechty, který odstartoval po bělohorské bitvě, ale ke svému vrcholu dospěl až po 31. červenci 1627, kdy byl vydán příslušný císařský patent.³ Kromě výše zmíněných a plošně uplatňovaných akcí docházelo navíc ve zvláštních případech k zásahům císaře do majetkové struktury ad hoc ve prospěch konkrétních osob nebo institucí (císařské dary Eggenberkovi, Buquoyovi, Marradasovi nebo jezuitům). Konfiskačních komisí bylo v průběhu let 1620 až 1627 hned několik a ještě v roce 1628 byla zřízena transakční komise pro speciální případy neposlušnosti například během Mansfeldova tažení přes Slezsko do Uher. Jelikož tato komise byla zanedlouho nahrazena frýdlantskou zabývající se proviněními během saského vpádu do Čech, a nedlouho poté se rozběhly konfiskace valdštejské, lze vnímat období 20. a 30. let jako víceméně kontinuální dobu majetkových změn, během nichž hospodářské i politické pozice odsouzených zaujímali šlechtici z nových rodin (ať už čerstvě nobilitovaných či nově příchozích)⁴ a především příslušníci starých českých rodů, kteří v rozhodující chvíli projevíli věrnost panovnickému majestátu a katolické víře.

Na rozdíl od některých jiných šlechtických rodů, jakými byli třeba Kolovratové či Berkové z Dubé, Valdštejnové jako celek nikdy nevystupovali v pozici absolutně věrných příslušníků katolické církve a také k prezentaci vlastního rodu používali jiné nástroje než je po staletí trvající věrnost Římu. Zatímco se v devízách rodových znaků i některých znaků městských (Plzeň) objevuje silné přihlášení k pravé a jediné pobělohorské konfesi oním proslulým „*semper fidelis*“, Valdštejnové se smířili s vlastní konfesionální diverzitou a i když se jejich reprezentace opírala také o náboženskou složku, nikdy nepředstavovali vlastní rod jako kontinuální sled bojovníků za římské katolictví. Bohatá historie a velké množství valdštejských předků, rodových větví a rozrodů zapříčinily, že vazba na jeden konfesionální celek navíc na území nábožensky tak pestrém, jako byly české země, prostě nebyla možná. A tak se stalo, že náboženská diverzita v rámci valdštejského rodu zastihla jeho členy také během stavovského povstání, které bylo do značné míry bojem za uchování náboženské plurality, tedy za zachování nekatolických směrů v rámci společenského systému českých zemí.

Účast některých Valdštejnů na povstání let 1618-1620 vedla pochopitelně k jejich přímému postižení, a to hned v první fázi trestání stavovských provinilců na počátku

³ Dále Jiří MIKULEC, 31.7.1627 – rekatolizace šlechty v Čechách, Praha 2005.

⁴ Srov. Frederick SNIDER, The Rescrutalization of the Bohemian Nobility 1610-1656, disertace Praha – Berkeley 1972; závěry v článku Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století, in: ČsČH 20, 1972, s. 515-526.

dvacátých let 17. století. Na prvním místě je třeba zmínit Henryka z Valdštejna⁵, který své protihabsburské postoje neskrýval ani před stavovským povstáním, ani během něj (srov. výše). Jeho útěk do Míšně spolu s manželkou a synem byl jen logickým důsledkem jeho dlouhodobé činnosti. Obava z trestu byla na místě a začátkem února 1623 byl odsouzen ke ztrátě majetku, který zahrnoval městečko a panství Dobrovice s okolním zbožím, jež během předchozího století držela pobočná linie dobrovických Valdštejnů. Dále se jednalo o pražský dům na Novém Městě na Příkopech, nechvalně známou pražskou tiskárnu (o kterou se dále postarali jezuité z Klementina) a dům v Brandýse nad Labem, jež Henryk raději zavčas daroval místnímu židovi jménem Izrael, než aby ho postoupil královskému fisku. Henrykovo jmění bylo úhrnem odhadnuto na 261 122 rýnských.⁶ Henryk však nebyl jediným Valdštejnem, jemuž byl zkonfiskován celý majetek a který zemřel jako exulant (stalo se tak v Drážďanech roku 1623).

Není v silách jednotlivce ani účelem této práce zabývat se konfiskačními podniky Albrechta z Valdštejna. Jeho zisky nás budou zajímat jen tehdy, pokud budou mít bezprostřední vliv na budoucí valdštejnskou rodovou držbu. Nutno hned v úvodu podotknout, že Albrecht se při získávání svých statků staral zejména o momentální výhodnost koupě, o výnos daného statku či o jeho sousedství s dříve koupenými državami; vazba na minulost rodu, uchování rodové paměti spojené s určitým místem nebo sentimentální důvody hrály až sekundární roli. Mezi jeho devětačtyřiceti statky, jež tvořily frýdlantské vévodství, nezaujímal Heřmanice, z nichž vyšel, žádnou významnou enklávu, i když se v nich nacházel kostel s ostatky jeho rodičů. Ostatně hned roku 1624 vyměnil Heřmanice s Marií Magdalenou Trčkovou z Lípy za lukrativnější panství... Ve vztahu Albrechta k rodnému sídlu se zároveň zrcadlí i jeho vztah k ostatním členům nejbližšího příbuzenstva, tedy k potomkům jeho strýců Karla (na Bílých Poličanech), jež byl kdysi Albrechtovým poručníkem, Jana mladšího (na Albrechticích), Jindřicha (na Olešnici) a Bartoloměje, jež se stal praotcem významné rodinné odnože nazvané „rožďalovická“ nebo také „Waldstein-Arnau“.⁷ Je příznačné, že se všichni heřmaničtí Valdštejnové přihlásili k reformaci a až na Albrechta žádný ani po Bílé hoře nekonvertoval, a tak je čekal mnohdy velmi trpký úděl. To se týkalo také obou bratřanců Kristiána a Jiřího, s nimiž byl Albrecht vychováván a kteří po mládí stráveném na Bílých

⁵ Dále Petr BAŽANT, Henryk z Valdštejna. Profil šlechtického intelektuála předbělohorské doby, diplomová práce FF UK, Praha 2006.

⁶ Srov. Tomáš BÍLEK, c.d., s. 835.

⁷ Potomstvo dalšího ze strýců, Hanibala, který původně sídlil na Heřmanových Sejfech, vymřelo Janem Vilémem z Valdštejna roku 1616. Hanibal navíc nadělal za svého života tolik dluhů, že se neubráníl ani několikerému bankrotu a dožíval svůj život v Hradci Králové (přežil svého syna a zemřel až 1622). Je s podivem, že právě Hanibal byl jmenován nejvyšším mincmistrem... - dále Josef JANÁČEK, Valdštejn a jeho doba, Praha 2003, s. 98-100 a 592-593.

Poličanech odešli na přední protestantské školy své doby. Zvláště hlubokou stopu pak zanechali v Basileji, kde se stali patrony místní disputace Johanna Jacoba Frisia, které předsedal Ondřej Habervešl z Habernfeldu.⁸ Asi nejbouřlivější osud však prožil Jan Kryštof z Valdštejna⁹, který ještě v průběhu stavovského povstání vstoupil do vojenských služeb Jana Jiřího Krnovského. Roku 1623 byl zajat a dopraven do Prahy, kde byl uvězněn. Z neznámých důvodů přiměl však k intervenci nejen svého bratrance Albrechta a vysoce postaveného příbuzného Adama mladšího z Valdštejna, ale také Karla z Lichtenštejna, a tak byl po své konverzi ke katolictví propuštěn s tím, že bude věrně sloužit císaři. Vstoupil však do Mansfeldova vojska, s nímž absolvoval proslulou anabázi z Říše přes celé Slezsko. Do cíle, tedy do Uher, již nedojel, protože byl zajat v Opavě koncem července 1627 Albrechtem z Valdštejna a internován na Hrubé Skále. A opět se na základě přímluv dostal v červenci 1629 na svobodu.¹⁰ Tentokrát vstoupil nakrátko do dánských služeb. Brzy však vyměnil věrnost Kristiánovi IV. za blíže nespecifikovaný post ve vojsku švédském, v němž roku 1632 zemřel. Dalším těžce postiženým byl Jiří z Valdštejna, jenž držel po svém otci nezanedbatelná panství Bílé Poličany a Rohoznice. Konfiskační komise ho původně odsoudila ke ztrátě pouze třetiny majetku. Tehdy obvyklý postup však byl takový, že byl v první fázi trestu zkonfiskován majetek celý a až poté měla být navrácena příslušná část, v tomto případě dvě třetiny. Nestalo se tak. Evidentní porušení konfiskačního rozhodnutí ukazuje nejen na překotnost první fáze pobělohorských konfiskací, ale také na dlouhé prsty, kterými zasáhl do celého procesu Jiřího příbuzný Albrecht z Valdštejna. Statky odsouzeného bratrance totiž ležely nedaleko východočeských Hořic, tedy v místě, kde Albrecht hodlal budovat své frýdlantské vévodství. Celá záležitost byla zahrána do ztracena, když Jiří odešel do polského exilu. Až po chebské exekuci bylo císařskou resolucí z dubna 1636 přiznáno synovi Jiřího z Valdštejna Karlovi navrácení téměř 34000 zlatých jako náhrady za dvě třetiny, jež mu byly v divokých pobělohorských časech neoprávněně zkonfiskovány.¹¹

Ne vždy však Albrecht způsobil svým „budovatelským“ záparem zkázu vlastních příbuzných. V několika případech si z nich udělal své vazaly a potrestání konfiskační komisí mu sloužilo jako prostředek, jakým lze převést jejich majetek z alodního do manského stavu. Zdeněk z Valdštejna z olešnické větve rodu byl počátkem listopadu 1622 odsouzen ke ztrátě

⁸ V dedikaci basilejské disputace je pochvaně zmiňován také jejich otec Karel z Valdštejna – srov. Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika*, České Budějovice 2008, s. 203.

⁹ Jedná se o syna Albrechtova bratrance Viléma na Albrechticích. Jména „Jan Kryštof“ však byla v heřmanické linii Valdštejnů velmi oblíbená, a tak dochází v literatuře k častým záměnám například s Janem Kryštofem starším z Valdštejna na Obědovicích (zemřel 1616 bez potomků) a jeho synovcem Janem Kryštofem mladším z Valdštejna, synem Bartoloměje (+ 1655).

¹⁰ Mezi jeho přímluvkyně patřila i Isabela Kateřina z Harrachu, dále Tomáš BÍLEK, c.d., s. 835.

¹¹ Tamtéž.

polovice jmění, které čítalo beztak jen statek Olešnice u Hostinného. Zkonfiskovanou položku koupil od komory Albrecht a již počátkem roku 1624 dal panství Zdeňkovi zpět v neztenčené podobě jako frýdlantské léno za 43000 zlatých. Navíc mu bylo vyplaceno skoro 25000 zlatých jako kompenzace za polovinu jeho zabraného statku.¹² Podobný osud potkal i Kristiána z Valdštejna, který byl odsouzen ke stejnému trestu jako Zdeněk. I jeho zkonfiskovaný statek Dubenec u Dvora Králové nad Labem koupil Albrecht, svému příbuznému však dal jako léno statek Druzcov, který mu byl ponechán dědičně císařem roku 1636.¹³ Kristián si získal v průběhu 20. let 17. století důvěru svého pána a zařadil se do okruhu věrných leníků, na které se mohl frýdlantský vévoda a jeho správní aparát spolehnout při vyřizování administrativních úkolů v rámci celé domény. Roku 1632 tak Kristiána nacházíme ve službách frýdlantské dvorské kanceláře s pověřením zjednat pořádek a obnovit městskou radu v jednom z komorních měst vévodství, v Českém Dubu.¹⁴

Asi nejkomplikovanější byl vztah k Bartolomějovým potomkům. O otcovo jmění se podělili nejstarší synové Hanibal a Jan Kryštof mladší, na zbylé dva mužské potomky mnoho nezbylo a o nejmladším Albrechtu Bertoldovi jen víme, že padl roku 1632 u Lützenu. Oba Bartolomějovi dědicové však vybočovali z řady neúspěšných členů heřmanické odnože Valdštejnů, která se ocitla – pokud nepočítáme Albrechta – na samém pokraji zkázy. Za 30000 zlatých koupil Albrecht roku 1625 od Hanibala, jenž byl tou dobou jediný dospělý, statek Miletín na Jičínsku s městečkem a zámkem.¹⁵ Již dva roky předtím převzal jako starostlivý bratranec ochranu nad nedospělými členy Bartolomějovy rodiny. Miletín pak postoupil (byť v neúplném rozsahu) Hanibalovi jako léno a navíc ho zaměstnal ve frýdlantské dvorské kanceláři s měsíčním platem 70 zlatých.¹⁶ Ani v tomto případě však statek po Albrechtově smrti nebyl zkonfiskován a zůstal jako vdovský majetek Hanibalově matce Magdaleně Bohdanecké z Hodkova, která zde dožila (zemřela roku 1654). Hanibal sám měl se svým příbuzným a zároveň lenním pánem velmi korektní vztahy, o čemž svědčí i výstavba

¹² Zdeněk z Valdštejna neměl potomky, takže po jeho smrti postoupil statek Vilému Lamboyovi roku 1633, jemu byl statek Olešnice ponechán císařem i po Albrechtově smrti – srov. Tomáš BÍLEK, c.d., s. 838

¹³ O lénech prodávaných příbuzným dále Josef JANÁČEK, Valdštejn a jeho doba, 2. vyd., Praha 2003, s. 316-317. Janáček zde mluví o tom, že Kristián řádně nesplácel za své léno a to mu bylo odňato. Bohužel však neodkazuje na příslušný pramen a Bílek nic takového neřídá.

¹⁴ Srov. Josef SVÁTEK, Dvorská kancelář Valdštejnova frýdlantského vévodství, in: Studie muzea Kroměřížska 1983, Brno 1985, s. 43-96, zde s. 64. Zatímco Kristiánovu misi do Českého Dubu, pro kterou získal instrukci frýdlantského kancléře Štěpána Ilgena z Ilgenau je možno chápat jako projev důvěry, pověření Zdeňka z Valdštejna vyjádřit se k sestavování městských rad v Hostinném bylo jen projevem běžného postupu frýdlantské kanceláře, která se vždy při změně ve vedení nějakého komorního města dotazovala nejbližšího leníka.

¹⁵ Statek Miletín, který dal jméno celé jedné linii valdštejnského rodu, koupil roku 1560 Jiří z Valdštejna.

¹⁶ Bohužel není jasné, co Hanibal z Valdštejna ve vévodské kanceláři dělal; výše jeho platu by naznačovala, že se jednalo o významnější funkci, neboť kancléř Štěpán Ilgen von Ilgenau měl plat 80 zlatých. Na výplatním seznamu se objevuje Hanibal od ledna 1632. Dále Josef SVÁTEK, Dvorská kancelář, s. 61.

domu v novém hlavním sídle východočeského vévodství v Jičíně, a také fakt, že se stal ještě za Albrechtova života hradeckým krajským hejtmanem. Panství Miletín se tedy v rodě podařilo zachránit. Po Magdaleně Bohdanecké z Hodkova přešlo přímo na jejího vnuka Viléma Kryštofa, jenž pokračoval i v otcově kariéře hradeckého hejtmana (úřad zastával v letech 1683-1685). Až jemu však císař roku 1675 propustil statek z manské vazby jako jeden z posledních pozůstatků dávno zaniklého frýdlantského vévodství.¹⁷

Lze tedy shrnout, že Albrechtův vztah k vlastním příbuzným se v oblasti majetkových přesunů po Bílé hoře nijak zásadně nelišil od vztahů k jiným šlechticům: chtěl na nich vydělat. Rozvětvené nekatolické příbuzenstvo v hradenínské větvi rodu vlastnilo původně nezanedbatelný pozemkový majetek v oblasti severovýchodních Čech. Žádný z těchto Valdštejnů se během stavovského povstání neprovinil natolik, aby mu byl celý zkonfiskován, a tak se postihy týkaly většinou pouze určité části jejich držav. Obratnými finančními tahy se tehdy Albrecht jako jeden z všemocných pánů pobělohorských Čech postaral, aby tento majetek získal on. Za patřičnou sumu jej pak převedl na frýdlantské léno. Hradenínskou větev rodu tak většinou potkal osud menších nekatolických šlechticů, kteří odmítli přestoupit po Bílé hoře na katolictví: jejich stopa se často ztrácí v cizině, kam emigrují ještě před vydáním Obnoveného zřízení. Jelikož ani Albrecht nezaložil novou rodovou linii, z mohutného rozrodu zbyli na konci 17. století jen potomci Jana Kryštofa mladšího z Valdštejna, pána na Rožďalovicích, Dětenicích, Heřmanových Sejfech a Arnultovicích (Arnsdorf).

*

Vedle Albrechtových pokusů však bychom měli postihnout také snahy Adama mladšího z Valdštejna, jenž se na rozdíl od dobrodružného podniku frýdlantského vévody stal zakladatelem trvalých hodnot, které nadále po dlouhá desetiletí zůstaly zachovány v rámci valdštejnského rodu. I on hodlal profitovat z politického vývoje, který v českých zemích nastal po bitvě na Bílé hoře. Svými metodami a postupem se příliš nelišil od ostatních šlechticů, kteří hodlali rozmnožit své jmění na úkor bývalé protestantské či dokonce „rebelující“ šlechty. I když mu chyběla dravost jeho příbuzného, nezůstával Adam mladší z Valdštejna po Bílé hoře v pasivitě. Frýdlantský vévoda svého váženého a staršího příbuzného ctil, nesnažil se na něm vydělat a většinu statků mu prodával téměř obratem, jakmile je koupil od české komory, a to za stejnou (tedy podhodnocenou) cenu. Na rozdíl od heřmanických příbuzných disponoval Adam nejen značným majetkem ještě před Bílou

¹⁷ Srov. Tomáš BÍLEK, c.d., s. 792, 800. Roku 1685 zdědila Miletín dcera Viléma Kryštofa Barbora, díky níž přešel do majetku Oppersdorfu (provdala se za Jiřího Bedřicha z Oppersdorfu). Spor o toto dědictví zachován v NA Praha, NM, sign. W7/33, kart. 934.

horou¹⁸, ale také výrazným politickým vlivem spojeným s úřadem nejvyššího purkrabího. A tak se zdaleka ne vždy vázal na často pochybné obchody svého vzdáleného příbuzného. Kupoval zkonfiskované statky přímo od komory, byť se nejednalo o tak lukrativní položky jako byly ty zprostředkované Albrechtem.¹⁹ Mnohé z těchto statků měly vyloženě spekulativní charakter²⁰ a byly roztroušené po celých Čechách. Nebylo tak možno z nich vytvořit souvislejší doménu a Adam s nimi ani pro budoucnost příliš nepočítal. Svou majetkovou základnu hodlal budovat v boleslavském kraji, kde měli Valdštejnové v důsledku aktivit Henyka z Valdštejna silné postavení již před Bílou horou. Počínal si přitom nanejvýš systematicky a opět v koordinaci s Albrechtem. Klíčovým se stal podivný nákup komplexu statků po Václavu Berkovi z Dubé, mezi něž patřil Bezděz, Loučeň, Doksy, Bernštejn s městečkem Dubá, Houska a Kokořín. Tato panství tvořila široký pás sřežený třemi mohutnými hrady a městečky Doksy a Dubá. Vše bylo odhadnuto českou komorou v přepočtu na 260000 zlatých, což bylo později úředně sníženo na 220000 zlatých a ještě později (konkrétně 24. října 1622) dáno Adamovi z milosti jen za 20000 zlatých, které do tohoto data stačil zaplatit. Jistě netřeba pochybovat o tom, že se podivná transakce neobešla bez korupce na nejvyšších místech, za níž je vidět ruka dvorního bankéře Albrechta z Valdštejna Jana de Witte. A byl to patrně opět Albrecht, kdo přiměl Adama vyměnit takto získanou doménu za panství na východě Boleslavska. Celá záležitost, jejímž předmětem byl majetek ve statisících zlatých, proběhla závratným tempem: během druhé poloviny roku 1622. I to potvrzuje podezření z nekalé hry: než se stačily kompetentní orgány (tedy česká a zejména dvorská komora) zorientovat, bylo vše dokončeno. Z výše vyjmenovaných statků si Adam ponechal jen nejvýchodnější Loučeň, zbytek byl vyměněn za kdysi Henykovu Dobrovici, Pečice, Semčice, Křinec, Rožďalovice, Nový Ronov, Dětenice a Oujezdec.²¹ Právě Loučeň spojená s nově získanou Dobrovicí se stala významným hospodářským komplexem Valdštejnů po celé následující století. Součástí takto vybudovaného dvojpanství byl i nově koupený statek Vinařice, který císař na Adamovo přání přejmenoval roku 1626 na Nový Valdštejn.²² Celé

¹⁸ Po otci Janu z Valdštejna zdědil zejména Lovosice a Komorní Hrádek.

¹⁹ Největší bylo panství Žerčice na Boleslavsku po Janu Jiřím Maternovi z Květnice za 45000 kgm roku 1624, o rok dříve koupil Kamenný Most u Velvar a Budenice u Zlonic za odhadní cenu 19807 kgm po Adamu Danielovi Hrobčickém z Hrobčic.

²⁰ Ne vždy se podobná spekulace podařila: po Alexandru Kaplíři ze Sulevic koupil Adam od české komory panství Velké Lipno se vsí Stekník na Žatecku za 27443 kgm. Celá transakce však byla císařem zrušena a 6. října 1623 bylo panství jako náhrada služného přiznáno Janu z Aldringen. Dále Tomáš KNOZ, Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře, Brno 2001, s. 138 an.

²¹ Jednalo se převážně o konfiskáty po Křineckých z Ronova, oba bratři Jan i Jan Albrecht přišli po Bílé hoře o vše – srov. Tomáš BÍLEK, c.d., s. 307.

²² Výhradně tento název také pro danou lokalitu Adam užívá ve svém deníku – srov. Marie KOLDINSKÁ - Petr MATA (ed.), Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602-1633, Praha 1997, s. 291-2.

panství měl získat a také získal po otcově smrti Maxmilián, jenž tím podstatně rozšířil svou doménu na střední Jizeře. Ostatní statky se měly stát hmotným zabezpečením pro Adamovy syny z druhého manželství Jana Viktorína a Karla Ferdinanda.²³

Jen výjimečně skupoval Adam statky od protestantů v tísní, kteří odcházeli do nuceného exilu.²⁴ Na pobělohorských konfiskacích však Adam mladší z Valdštejna vydělal i jinak. Dotkly se totiž nejen nemovitostí, ale i kapitálu. Adam podobně jako i jiní šlechtici té doby měl poměrně značné dluhy a díky pobělohorským konfiskacím byla jeho pasiva nacházející se u postižené šlechty zabrána královským fiskem, který je většinou Adamovi prominul. Asi nejvýznamnější položkou zde bylo dědictví po Jiřím Janovi Kavkovi z Řičan, od něhož si Adam půjčil před Bílou horou 3800 kgm, následovala jistina Jetřicha Malovce z Malovic činící i s úroky 2600 kgm a dlužná částka Karlovi Mračskému z Dubí, jež dosáhla 1400 kgm.²⁵ Menších sum, které již nikdy Adam svým věřitelům nemusel splatit, však bylo více. Na rozdíl od Albrechta se Adam musel spokojit s několika zjevnými porážkami, které utrpěl v konkurenčním boji o zkonfiskované statky. Asi nejbolestivější byla ztráta několikrát požadovaného moravského dominia, jež dříve patřilo Brtnickým z Valdštejna.²⁶ Zdeněk Brtnický z Valdštejna se stal vedle Henyka z Valdštejna jediným členem rodu, který byl skutečně odsouzen za podíl na stavovském povstání, jehož se aktivně účastnil na Moravě. Kromě honosného domu v Brně²⁷ vlastnil tento vzdělaný šlechtic panství Brtnice a Moravské Budějovice, o které projevil zájem právě Adam a jeho nejstarší syn Rudolf, při čemž oba argumentovali právě rodovou přízní s odsouzeným a uvězněným rebelem (zemřel na Špilberku roku 1624). Ucelená država moravského příbuzného lákala hned z několika důvodů. Kromě výnosnosti panství se důvodem enormního zájmu pretendentů stala i jeho poloha na tradiční spojnici mezi Vídní a Prahou a také fakt, že sousedilo s rozlehlým panstvím Třebíč, jež se stalo klíčovou moravskou enklávou Valdštejnů po celé následující věky. Z podobných důvodů vznesl Adam žádost o koupi konfiskátů po Pertoldu Bohobudovi z Lipé, který byl Adamovým nevlastním bratrem.²⁸ V tomto případě zase Moravský Krumlov pána z Lipé sousedil s valdštejnskými Židlochovicemi. V případě Brtnice předběhl Valdštejny

²³ Jedná se o mladšího bratra Maxmiliána z Valdštejna, nezaměňovat s proslulým diplomatem stejného jména, který byl jeho synovcem. Dětenice a Rožďalovice prodal po skončení třicetileté války členům linie Waldstein-Arnau.

²⁴ Dvůr Bošín po Jindřichu Rašínovi z Rýzmburka prodán jeho strýcem Janem Petrem Rašínem z Rýzmburka Adamovi ml. z Valdštejna roku 1625 – Tomáš BÍLEK, c.d., s. 454.

²⁵ Tamtéž, s. 313, 378, 491-492.

²⁶ O celé záležitosti pojednává Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace*, s. 176-178.

²⁷ Jeho hodnota byla odhadnuta na 8000 zlatých. Tento dům se stal předmětem sporu Štěpána Schmidta z Freihofenu a Lva Buriana Berky z Dubé, který jej nakonec získal. Tamtéž, s. 708.

²⁸ Adam za svého nevlastního bratra několikrát intervenoval u císaře a Pertoldovo propuštění ze Špilberku se tak stalo jediným moravským úspěchem nejvyššího hofmistra. Tamtéž, s. 177.

císařský válečný rada a pozdější Albrechtův nepřítel Rombaldo Collalto, který zde zřídil stálou oporu moci svého rodu v českých zemích. Ani v ostatních moravských požadavcích Adam a jeho syn Rudolf neuspěli. Moravský Krumlov získal císařův oblíbenec Gundaker z Lichtenštejna a dokonce ani touha po brněnském domu rebela Jindřicha Vodického z Jemník nebyla naplněna. Marné byly přímluvy kardinála Ditrichštejna, aby dostali několikrát odmítnutí Valdštejnové dosud volná panství Fulnek, Račice či Čejkovice, stejně marné byly Adamovy intervence u vlivných osob. Nejvyšší hofmistr a později i nejvyšší purkrabí své zklamání neskrýval a poslal císaři v lednu 1625 hořký memoriál, v němž se ohrazoval proti domnělé panovníkově nepřízni.²⁹ Majetkové otázky zabírají velkou část nezvykle přímého listu: připomíná císaři, že mu poskytl 100 jezdců a 200 pěších na dva roky pod velením vlastního syna Rudolfa, že mu nebyly vyplaceny pohledávky, jež měl u Pertolda Bohobuda z Lipé, a podává také vyúčtování své cesty do Řezna, kam doprovázel císaře na říšský sněm. K tomu všemu připočetl ještě škody, jež mu způsobilo na jeho statcích císařské vojsko a dlouho zabržovanou mzdu za vykonávání významného purkrabského úřadu. Jeho pohledávky měly být uspokojeny až o jedenáct let později.

6.1.2 Valdštejnové a frýdlantské konfiskace

Frýdlantské vévodství odpovídalo svým rozsahem i vnitřním uspořádáním ambicím svého zřizovatele. Podoba a správa tohoto celku, kusu šťastné země (*terra felix*) uprostřed rozbourané střední Evropy, byla tak bytostně spjata s postavou císařova generalissima, že jeho pád znamenal i pád celého systému právních, ekonomických i politických vazeb, jež jsme zvyklí označovat frýdlantským vévodstvím.³⁰ Jeho geneze je spojena nejen s Albrechtovým obchodním duchem, který se často pohyboval na samé hraně zákona, ale i s účinnou a oboustranně prospěšnou spoluprací s Adamem mladším z Valdštejna, která zahrnovala kromě výše zmíněných koupí i výměny statků, pomocí nichž Albrecht zaokrouhloval svou doménu.³¹ Pokud byl vztah obou Valdštejnů založen na vzájemné úctě a respektu, pak vzájemný poměr mezi Albrechtem a Adamovým synem Maxmiliánem brzy přerostl meze patronátně-klientelního svazku v rámci vzdáleného příbuzenství a Maxmilián se stal Albrechtovým favoritem, důvěrníkem a nejbližším spolupracovníkem. Jakkoli se to může zdát

²⁹ Dále Petr MAŤA, Šlechtic v soukolí absolutismu. Politická činnost Adama mladšího z Valdštejna po Bílé hoře, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), Nový Mars Moravicus, Brno 1999, s. 479-488.

³⁰ K jeho genezi souhrnně Marek STARÝ, Frýdlantské vévodství a jeho státoprávní postavení v rámci České koruny, in: Karel Malý (ed.), Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, Praha 2006, s. 135-157. Zejména s. 136-139.

³¹ Podle Josefa Janáčka Albrecht na mohutné výměně statků provedené v letech 1623-1624 prodělal asi 48 000 zlatých ve prospěch Adama. Dále Josef JANÁČEK, Valdštejn a jeho doba, s. 311.

vzhledem k povaze císařského generalissima podivně, vzdálený příbuzný si dokázal získat jeho přízeň a hlavně si ji udržet až do chebské exekuce. Bohužel nemáme z období do roku 1634 k dispozici příliš Maxmiliánových pramenů osobní povahy, a tak lze o tomto prazvláštním vztahu, který zintenzivnil po smrti Albrechtova jediného syna, hovořit jen v kontextu oficiálních akcí, jež měly Maxmiliána vynést až na samý vrchol. Kromě rodové přízně o vzájemné blízkosti obou postav rozhodly i další faktory, jako byly podobné životní osudy (vazba kariéry na vojenskou službu), podobné názory na klíčové politické problémy i dosti podobné povahy. Výběr dědice a nástupce probíhal bez ohledu na posloupnost v rodě, Maxmilián nebyl ani Albrechtův nejbližší příbuzný, ani nejstarší Adamův syn. Přesto právě on se stal zakladatelem pobělohorských valdštejnských držav a určil hlavní obrysy prostorového rozložení rodového majetku na mapě barokních Čech.

Po studiu v Římě, Sieně a nakonec v Mnichově, který se stával na počátku 17. století spolu s dalšími bavorskými městy častým cílem synků z katolických rodin, se tento Valdštejn upsal španělskému vojsku bojujícímu ve službách katolického krále na Apeninském poloostrově. Jako velitel kompanie pěchoty v pluku hraběte ze Sulzu se zde účastnil dobytí Vercelli a pro nekázeň své jednotky byl následně na pár dní uvězněn španělským místokrálem v Miláně.³² Svým počínáním však neupadl v nemilost a roku 1619 jej vidíme doprovázet spolu s dalšími českými pány krále Ferdinanda II. na frankfurtskou císařskou korunovaci.³³ Není přesně jasné, za jakých okolností se dostal z Itálie do kyrysnického pluku svého příbuzného Albrechta, jisté však je, že již v době stavovského povstání velí části kyrysníků, kteří byli naverbováni v Nizozemí. Během těchto let se začal rodit vztah, jenž měl být klíčový pro pozdější přežití valdštejnských statků. Albrecht již 7. května 1619 určil v dopise Janu Oldřichovi z Eggenberka Maxmiliána za svého dědice: právě jemu mají být vyplaceny všechny částky, které císař Albrechtovi dlužil.³⁴ Maxmilián se s největší pravděpodobností účastnil také bitvy na Bílé hoře jako rytmistr ve výše zmíněném kyrysnickém pluku.³⁵ Rok 1620 přinesl nejen satisfakci některým katolickým šlechticům, kteří zůstali věrní habsburskému domu, ale také naději na brzkou odměnu, jež je neměla minout. Maxmilián získal hodnost plukovníka, zastával místo vojenského velitele Prahy, jakmile odešla vojska bavorského kurfiřta, a nakonec pod patronátem kardinála Ditrichštejna působil také jako

³² Podle Khevenhüllerova *Conterfet Kupfferstich Petr MAŤA, Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 850-851.

³³ Dále František Martin PELCL, *Geschichte der Böhmen II.*, Praha 1774, s. 707.

³⁴ Dále Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 201.

³⁵ Antonio SCHMIDT-BRENTANO, Maximilian, in: Zdislava Röhsner (ed.), *Wallenstein und noch viel mehr*, Wien 2009, s. 241.

vojenský velitel na Moravě.³⁶ Mimořádně – místo pražského velitele měl získat ještě jednou ve svém životě: nedlouho po zavraždění Albrechta v Chebu mu bylo přiznáno opět dvorskou válečnou radou (srov. kap. 4.2.).³⁷ Jako velitel Prahy se potom roku 1639 osvědčil při obraně Nového Města proti Švédům.³⁸ Mezitím se však stalo mnohé...

Roku 1624 Albrecht zásadním způsobem obdařil Maxmiliána a jeho potomky: ze svého frýdlantského vévodství vyčlenil veliký kus, aby ho dal jako léno právě svému oblíbenému příbuznému. Stává se tak téměř bezprostředně poté, co Albrechtovi císařská kancelář přiznala nejen knížecí titul, ale také vlastní právo, tedy možnost vyjmout některá území z českého právního řádu. Albrecht toto privilegium využil k tomu, aby si zavázal četné rody udělením léna, na prvním místě se mělo jednat o vlastní příbuzné. Jakkoli tedy bylo frýdlantské vévodství jednotné, a dokonce chráněné valdštejnským fideikomisem, rozpadalo se na množství lenních statků, jejichž protiváhou bylo patnáct panství definovaných jako knížecí nebo také komorní.³⁹ Valdštejnovo frýdlantské vévodství mělo řadu atributů, které ukazovaly zřetelně na to, že Albrecht chtěl z této kompaktní domény vytvořit panství podobné říšským nebo alespoň slezským knížectvím tak, jak se s nimi setkával během své vojenské kariéry. Lze tušit, že se právě při válečných taženích dostával do konfrontace se správou takto na císaři téměř nezávislých území a po jejich vzoru zaváděl na území svého vévodství správní reformy. Také majetková struktura obyvatel Frýdlantska měla odpovídat téměř suverénnímu říšskému státěčku, při čemž se jeho pán jen málo ohlížel na zvyklosti a práva, která po staletí spojovala země Koruny české.

Z devětačtyřiceti lenních panství byla doména daná Maxmiliánovi skutečně výjimečná a zahrnovala Mnichovo Hradiště a Klášter, jež byly kdysi majetkovou základnou Václava Budovce z Budova, a dále panství Studénka a Zvířetice.⁴⁰ Tento rozsáhlý majetek, který nedlouho předtím v letech 1622-1623 získal Albrecht do držení jako konfiskáty po různých šlechticích,⁴¹ měl původně status zástavy, protože Maxmilián půjčil svému vzdálenému bratranci značný finanční obnos 300000 zlatých⁴², což prozrazuje mnohé o zámožnosti tohoto

³⁶ Srov. Pavel BALCÁREK, Kardinál František Ditrichštejn (1570-1636), České Budějovice 2007, s. 124.

³⁷ RAV, inv. č. 2795, sign. XVI-I, kn. 16, reskript z 13.3.1635.

³⁸ Srov. Tomáš BÍLEK, c.d., s. 1158-1159.

³⁹ Tamtéž, s. 771 an

⁴⁰ Srov. Marek STARÝ, c.d., s. 137.

⁴¹ Panství Studénka vlastnil Jan Šťastný Vančura z Řehnic a panství Zvířetice Jan starší Vlk z Kvítkova – srov. Tomáš BÍLEK, c.d., s. 790-791.

⁴² „thuen kund mit diesem unseren Brief, dass wir schuldig sein, ... dem Maximiliani von Waldstein, seinen Erben und Nachkommen dreimahl tausend hundert Reinisch.“ Listina z 9.11.1624 je součástí všech sbírek, které obsahují prameny k dějinám rodu, např. SOA Litoměřice, fond Biskupství litoměřické (dále BL), sign. B I F 17.

syna Adama mladšího z Valdštejna.⁴³ Přitom určitě stojí za povšimnutí, že se jednalo o panství, která Valdštejnové či jejich příbuzní již kdysi v minulosti vlastnili a s prostorem kolem prastarého kláštera Hradiště nad Jizerou je pojily samy počátky jejich rodu.

K uvedeným panstvím ještě čas od času Albrecht přidával další statky, a to v závislosti na přízni, kterou si u něj Maxmilián získával při finančních machinacích i podporou ve věcech organizování generalissimovy armády.⁴⁴ Dalším panstvím, které dostal Maxmilián za výše uvedenou půjčku, pak byly Svijany, z nichž oddělil vesnice Kurovodice a Nudvojovice a ponechal je vdově po Jáchymu Ondřeji Šlikovi ztrestaném na hrdle Voršile Žofii, rozené z Oppersdorfu.⁴⁵ Na všech uvedených statcích si vévoda jako zeměpán vyhrazoval právo rozhodovat o kolaturách a také si podržel právo várečné.⁴⁶ Důkazem faktu, že to byl vévoda, kdo i po udělení léna disponoval jako nejvyšší instance jeho nakládáním, může být také záležitost kolem statku Ronov. Ten byl významnou součástí panství Miletín, které udělil v léno Hanibalovi z Valdštejna, Ronov však oddělil a za 10000 zlatých dal do správy Maxmiliánovi, jenž ho roku 1628 vyměnil s Janem Rudolfem Trčkou z Lípy za Vršovice sloužící jako potravinová základna pro jeho pražské domy. Zatímco si Albrecht stavěl přepychový a po umělecké stránce jedinečný palác na Malé Straně, Maxmilián získal s jeho pomocí dva nádherné domy renesanční. Prvním z nich byl fideikomisní objekt na Malostranském náměstí, kde v předvečer pražské defenestrace osnovali své plány představitelé nespokojených stavů v čele s majitelem paláce Albrechtem Janem Smiřickým. Formálně se jednalo o Albrechtův dar Maxmiliánovi, k němuž došlo roku 1624. Bystrý Valdštejn si však brzy uvědomil, že se jedná o dar danajský, protože na smiřickém domě visí nemalý dluh ještě z doby stavovského povstání. Za šest let poté ho tedy daroval Vratislavovi z Pernštejna, z jehož rukou ho stejným způsobem dostaly pražské karmelitky. Rozsáhlý renesanční palác připomínající pověstný horký brambor se ocitl v rukou posledního a na dlouhou dobu definitivního majitele až roku 1651, kdy jej od karmelitánského řádu obdržel Rudolf z Tiefenbachu. Maxmilián z Valdštejna tak prozatím bydlel v domě druhém, který

⁴³ Vzhledem k povaze a metodám obchodování Albrechta z Valdštejna jistě nepřekvapí, že formálně byly čtyři statky dané v léno Maxmiliánovi odhadnuty „jen“ na 241750 zlatých – srov. Josef JANÁČEK, Valdštejn a jeho doba, s. 316.

⁴⁴ Ještě roku 1624 získal Maxmilián od Albrechta i panský mlýn v zadním Ovenci u Prahy (dnešní Trója), který koupil za 5500 kgm od Václava Magerleho ze Solopisk – Tomáš BÍLEK, s. 768. Tento mlýn pak sloužil ve 30. letech jako místo několika konspiračních schůzek v souvislosti se švédskými nabídkami císařskému generalissimovi. Podobně se stalo i se statkem Malobratřice, koupeno Albrechtem za 9000 kgm a postoupeno jako léno Maxmiliánovi.

⁴⁵ Tomáš BÍLEK, c.d., s. 790-791.

⁴⁶ Nudvojovice nakonec koupil Maxmilián z Valdštejna od vnučky Voršily Žofie Šlikové Angeliny Anny Sibylly z Vacínova, rozené ze Žerotína, za 11300 zlatých 29. srpna 1651 (jako dědičné vlastnictví potvrzeno císařem 29. srpna 1653) – srov. tamtéž, s. 800.

získal také darem od svého schopného bratrance. Tento objekt se nacházel naproti kostelíku svatého Martina, tedy v dnešní Sněmovní ulici na Malé Straně.⁴⁷

Vazba Maxmiliána na Albrechta postupem času jen sílila. Důležitým zlomem na cestě ambiciózního Maxmiliána za pohádkovým dědictvím byla smrt vévodova jediného syna Albrechta Karla v lednu 1628. 26. května 1628 vydal truchlící otec listinu určující v souladu s nástupnickými řády suverénních knížat za svého dědice pro případ, že se dospělosti nedožije ani jeden jeho mužský potomek, oblíbeného příbuzného Maxmiliána z Valdštejna. Druhorozený syn Adama mladšího, jenž byl po dlouhou dobu s Albrechtem ve velmi přátelském vztahu, měl získat jako fideikomis nejen čtyřicet nejvýznamnějších (komorních) statků vévodství⁴⁸ odhadnutých sumou téměř čtyř milionů zlatých, ale také zaháňské vévodství ve Slezsku. V Maxmiliánově primogenituře tak mělo zůstat obrovské jmění včetně vévodského titulu a vrchního lenního panství nad zbylými manskými statky. Ostatně již za Albrechtova života přijímal v jeho zastoupení některé lenní přísahy. Zdědil by tím fakticky stát ve státě, největší doménu, kterou kdy český šlechtic vytvořil. Dalším v souladu s nástupnickým řádem pak byl Maxmiliánův bratr Bertold – opět Valdštejn, který spojil svou kariéru s vojenským uměním. Následovali jejich sourozenci mužského pohlaví kromě nejstaršího Rudolfa.⁴⁹ Důvodem mohlo být jeho zajištění moravskými statky, ale také snaha nezpochybnit Maxmiliánovo nástupnictví. Ferdinand II. navíc kontinuálně rozšiřoval nezávislost svého generalissima a podle toho upravoval i Albrecht vlastní nástupnický řád, z něhož byli postupně odstraněni Albrechtovi nejbližší příbuzní z hradenínské linie. Formálně bylo důvodem jejich nekatolictví. Dříve než oni měl frýdlantské vévodství dědit Albrechtův tchán Karel z Harrachu a jeho potomstvo.⁵⁰ Již 1. května 1627 navíc císař Ferdinand II. vydal majestát, že žádný z těchto statků nesmí být nikdy konfiskován, a to ani v tom případě, pokud se jeho majitel dopustí velezrady (!). V rámci přípravy frýdlantského zemského zřízení padl dokonce návrh učinit z Valdštejnů jako z vládnoucí dynastie samostatný stav nebo je alespoň v rámci šlechtického stavu vyčlenit a dát jim zvláštní privilegia.⁵¹ Podobnost s francouzskou

⁴⁷ Po získání honosného paláce Albrechta z Valdštejna daroval Maxmilián tento dům 19. srpna 1638 Francescovi de Chiesa – srov. Tomáš BÍLEK, s. 549-550.

⁴⁸ Jednalo se o statky Frýdlant a Liberec, Veliš, Bělá a Kuřivody, Nový Zámek s městem Česká Lípa, Semily, Hrubá Skála a Trosky, Kumburk a Oulibice, Hořice, Český Dub a Frýdštejn, Doksy s Bezdězem, Houska s Kokořínem, Kopidlno, Hostinné, Vrchlabí, Vysoké Veselé, Zběř, Tuří, Staré Hrady, Smidary, Stolinky, Kost, Mimoň a Trnovany. Dále Tomáš BÍLEK, c.d., s. 773-790.

⁴⁹ Albrechtův „Exclusionsbrief“ je datován 27. května 1628 – srov. Josef SVÁTEK, c.d., s. 75.

⁵⁰ Srov. Josef JANÁČEK, Valdštejna a jeho doba, s. 390.

⁵¹ Jedná se o návrh kancléře Ilgena, který připravoval frýdlantské zemské zřízení – dále Marek STARÝ, Absolutismus „na zelené louce“ (K postavení zeměpána ve Frýdlantském vévodství), in: Karel Schelle – Ladislav Vojáček (ed.), Stát a právo v období absolutismu, Brno 2005, s. 249-258, zde s. 252.

stavovskou stratifikací, v níž důležitou roli hráli princové královské krve, jistě nebyla náhodná.

Roku 1632 se stal Maxmilián formálně vévodovým zástupcem, měl vyřizovat správní, soudní a finanční záležitosti.⁵² Je však třeba uznat, že řadu klíčových rozhodnutí v oblasti správy vévodství činil už dříve a byl Albrechtovou pravou rukou v kontaktu se zemskými úřady⁵³ i při zásobování jeho obrovské armády proviantem.⁵⁴ Albrecht již dlouho předtím přijímal většinu Maxmiliánových návrhů a tento ambiciózní muž si získal důvěru svého příbuzného-vévody, jenž dokonce povýšil některé jeho služebníky do šlechtického stavu.⁵⁵ Bylo tak formálně potvrzeno to, co fakticky už delší dobu fungovalo: mohl vydávat správnímu aparátu vévodství příkazy a patenty, které byly závazné. Již roku 1629 nařídil autoritativně Maxmilián po smrti regenta frýdlantské komory Jeronýma Bukovského z Neudorfu soupis všech register, knih a vévodských privilegií, která měl tento vysoký úředník u sebe. Důvodem tak silné vazby jindy nedůvěřivého vévody ke svému příbuznému mohl být i Maxmiliánův postoj v době první velké krize Albrechtovy autority. Během dosud ne zcela zmapovaných událostí kolem jeho sesazení z prvního generalátu na řezenském sněmu během srpna a září 1630 to byl právě Maxmilián, kdo nejen zůstal sesazenému vojevůdci loajální, ale také ho informoval o aktuálním dění a nebezpečném pohybu na politické scéně, neboť od konstituování dvora krátce po uherské korunovaci arcivévody Fedinanda zastával post jeho nejvyššího štolby a měl tak od roku 1625⁵⁶ přístup k řadě klíčových informací.⁵⁷ Také proto se účastnil většiny jednání, jež probíhala do počátku roku 1632 a týkala se podmínek Albrechtova velení habsburské armádě.⁵⁸ Podobnou úlohu spojovacího článku mezi vídeňským prostředím a císařským generalissimem sehrál Maxmilián i na osudném začátku roku 1634, kdy byl vyslán dokonce několikrát do Vídně s nabídkou generalissimovy rezignace a s jasným úkolem přesvědčit císařovy ministry o jeho

⁵² „demnach wir unserm Vettern dem Grafen Maximilian von Waldstein sich aller dessen so in unserm Herzogtum Friedland sowohl in Politicis als Justiz- und Cameralsachen vorüberlaufet anzunehmen“ –citováno podle Josef SVÁTEK, c.d., s. 58.

⁵³ Marek STARÝ, c.d., s. 139.

⁵⁴ Anton ERNSTBERGER, Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland, Reichenberg 1929, s. 47.

⁵⁵ Např. roku 1631 získal šlechtický predikát „von Heilberg“ od Albrechta z Valdštejna Maxmiliánův sekretář Mikuláš Trophim. Je příznačné, že součástí jeho nového znaku se stal valdštejnský zlatý lev v modrém poli..., dále Josef SVÁTEK, Erby z dvorské kanceláře frýdlantského vévodství, in: Heraldická ročenka 1977, s. 68-76.

⁵⁶ O Maxmiliánově jmenování nejvyšším štolbou dále Franz Christoph KHEVENHÜLLER-AICHENBERG, Annales Ferdinandi, Leipzig 1721, s. 707.

⁵⁷ Srov. Josef KOLLMANN, Valdštejn a evropská politika 1625-1630. Historie prvního generalátu, Praha 1999, s. 381-382. Arcivévoda a budoucí císař Ferdinand III. je považován za jednoho z hlavních strůjců sesazení Albrechta z Valdštejna na řezenském sněmu.

⁵⁸ Srov. Josef POLIŠENSKÝ (ed.), Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia V., Praha 1977, č. 178-179. Kromě něj se jednání mezi Albrechtem z Valdštejna a Janem Oldřichem z Eggenberka účastnili pravidelně také Gerhard z Questenberka a Anton Wolfrath.

bezúhonnosti.⁵⁹ Co se stalo během Maxmiliánových návštěv v srdci habsburské monarchie, během nichž jednal zejména s Janem Oldřichem z Eggenberka,⁶⁰ nelze s přesností rekonstruovat. Ostatně sám Eggenberg označil Maxmiliánovu misi za beznadějnou;⁶¹ jak moc se Albrechtův favorit snažil zahlazovat pochybnosti o loajalitě svého pána a příbuzného, nevíme. Zvláštní papežský nuncius ve Vídni Ciriaco Rocci však už v březnu 1634 psal do Říma, že si Maxmilián svou pozici udrží.⁶² Zůstane tedy otázkou, zda generalissima v kritickém okamžiku zradila i osoba jemu po dlouhou dobu nejbližší. Jisté však je, že během osudových dní nepobýval v Chebu ani Maxmilián a ani nikdo z jeho pluku. Také zbytek příbuzenstva dal v pravý čas od slavného, ale nebezpečného Albrechta ruce pryč. Úvahy o tom, že by mohlo dojít nepokojům či dokonce k povstání zbylých Valdštejnů a lidí na ně navázaných v součinnosti s některými důstojníky, se ukázaly jako naprosto nepodložené, ačkoli se objevovaly v diplomatické korespondenci ještě začátkem dubna 1634.⁶³

Albrecht z Valdštejna se snažil po celou dobu budování vlastního impéria začlenit do něj členy svého příbuzenstva, kteří za to přijali jeho faktickou nadřazenost. A to jak po stránce právní, když jim za standardní sumy dal v léno některé části frýdlantského vévodství, ale také faktické: zapojoval je do správních úřadů svého státu ve státě, do svých vojenských jednotek a také chtěl, aby se stali novou honorací jeho pečlivě urbanisticky rozvrženého hlavního města, Jičína. Podobně jako další členové Albrechtovy klientely dostali i Valdštejnové v Jičíně dům s tím, že jej zboří a na jeho místě vystaví nový.⁶⁴ Nejen v centru Jičína však měli bydlet „lepší lidé“⁶⁵, čili nová šlechta nového státního útvaru. Totéž platilo i pro některá další města frýdlantského vévodství, například pro Liberec, kde koupil pět domů Jakub Bassewi a jeho strýc Leon.⁶⁶ I v podobě domů, jež měly zdobit jeho rezidenční město,

⁵⁹ Srov. Josef KOLLMANN, *Valdštejnův konec. Historie druhého generalátu 1631- 1634*, Praha 2001, s. 156-157, 162-166. O depeši, s níž poslal Albrecht Maxmiliána do Vídně se zmiňuje také kardinál Harrach 21. ledna 1634 – srov. Alessandro CATALANO, „Chameleon mnoha tváří.“ *Poslední roky Albrechta z Valdštejna* in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae*, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 304-311, zde s. 309-310.

⁶⁰ Zprávy o těchto jednáních (ale nikoli jejich obsah) jsou obsaženy v Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia V.*, Praha 1977, č. 179, č. 707.

⁶¹ Srov. Josef JANÁČEK, *Valdštejnova smrt*, Praha 1970, s. 259.

⁶² O období bezprostředně po smrti Albrechta z Valdštejna dále Pavel BALCÁREK, *Chebská exekuce ve světle korespondence s římskou kurií*, in: Alena Pazderová (ed.), *Poceta Josefu Kollmannovi*, Praha 2002, s. 6-45, zde s. 24.

⁶³ Tamtéž, s. 18.

⁶⁴ Adam Erdmann Trčka z Lípy si takto hodlal vystavět dokonce tři domy – dále Anton ERNSTBERGER, *Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland, Reichenberg 1929*, s. 88.

⁶⁵ Jedná se přímo o Albrechtův termín – srov. Josef PETRÁŇ, *Každodennost v rezidencích*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae*, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 102-113, zde s. 112.

⁶⁶ Nově se odkrývají plány, které měl Albrecht z Valdštejna s tímto městem. Valdštejnský urbanistický plán na rozšíření Liberce zpracovává například Jan MOHR, *Stavební aktivity v Liberci za Albrechta z Valdštejna*. První

si Albrecht nechával poslední slovo a netoleroval žádný odpor proti předpřipraveným architektonickým řešením. Anton Ernstberger zaznamenal ve své práci případ, kdy neposlušnost Hanibala z Valdštejna ohledně vzhledu stáje u jeho jičínského domu stála tohoto vévodova příbuzného několik dní strávených ve věži na Hrubé Skále.⁶⁷ Pouze Maxmilián měl ale výsadní postavení a kromě jičínského domu byly pro něj a jeho rodinu projektovány místnosti i v rámci Albrechtova malostranského paláce. Maxmilián měl obývat s celou svou rodinou místnosti okolo tzv. hraběcího dvora, postaveného v letech 1626-1630, který byl spojený s vévodovými apartmány do jediného komplexu. V Jičíně měl vévodův oblíbený synovec k dispozici celé horní patro nově přestavovaného zámku. A nejen to: Maxmiliánův vkus přitom evidentně vyhovoval i náročnému Albrechtovi, neboť mu svěřil nákup rozličných uměleckých předmětů v Říši i v Itálii.⁶⁸ Vedle Giovanniho Battisty Pieroniho⁶⁹ a zemského hejtmana frýdlantského vévodství Gerharda Taxise to byl právě Maxmilián, kdo do značné míry určoval vybavení Albrechtových paláců.⁷⁰

V osudných únorových dnech roku 1634 se uzavřela kapitola budování velkého valdštejnského státu ve státě, se smrtí Albrechta z Valdštejna zaniklo i frýdlantské vévodství. Začátkem března 1634 dorazil do Jičina zvláštní císařský komisař plukovník Adolf z Puchheimu, který zbavil všechny úředníky i leníky zavražděného generalissima všech závazků a povinností a nařídil obnovení jejich věrnostní přísahy vůči císaři. Lenní vazby četných klientů vázaných osobně na vévodu samotného beztak ztratily smysl, jelikož celé vévodství bylo zkonfiskováno císařem a místo specifického právního rámce bylo zavedeno české zemské právo, nedávno kodifikované na stránkách Obnoveného zřízení zemského. Množství majetku, kterého se týkaly valdštejnské konfiskace, bylo rozšířeno i o majetky Albrechtových spolubojovníků a příznivců, mezi nimiž vynikal Jan Rudolf Trčka z Lípy a jeho manželka Marie Magdalena. Dohromady se jednalo o více než 9 milionů zlatých Valdštejnova movitého i nemovitého majetku, dalších 15 milionů císařského dluhu a zhruba 3,7 milionu zlatých patřících trčkovské rodině. Ostatní zabavené jmění se z tohoto pohledu jeví jako maličkost. Není účelem této práce popsat a zhodnotit společenský, politický

plánovitě založená čtvrť města, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. *Inter arma silent musae*, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 249-253.

⁶⁷ Srov. Anton ERNSTBERGER, c.d., s. 89.

⁶⁸ Albrecht píše do Jičina svému hejtmanovi: „Max není přítomen a jinak tomu [vybavení paláce] nikdo nerozumí“. Srov. Petr FIDLER, Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna – stavebník a mecenáš, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. *Inter arma silent musae*, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 79-87, zde s. 83-85.

⁶⁹ Kontakty mezi Maxmiliánem a Pieronim připomíná Guido CARRAI, Architektura a diplomacie: Giovanni Pieroni, medicéjský zpravodaj u generála Valdštejna, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. *Inter arma silent musae*, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 312-319, zde s. 317.

⁷⁰ Také Josef JANÁČEK, c.d., s. 356.

a hospodářský dosah obrovských změn, které exekuce vévodství znamenala pro české dějiny. Zásadní je naopak význam pro dějiny valdštejnského rodu a neméně také rodu harrachovského, s nímž byli Albrecht, Maxmilián i Adam Erdmann Trčka z Lípy spřízněni. Maxmilián, jehož pozice v posledních dnech vévodova života je nejasná, se dokázal z celé rodinné tragédie dostat se ctí. Stalo se tak díky občas až přehnanému manévrování⁷¹ a zejména díky držení významných dvorských hodností, klíčový se v tomto ohledu ukázal být post nejvyššího štolby arcivévodý Ferdinanda. Ten mu umožnil nejen přístup k informacím, ale také přístup k nejvyšším patrům vídeňské politiky. Aby Maxmilián zachránil alespoň část rodinného jmění, volil i prostředky, které vzhledem k jeho minulosti nebyly zrovna seriózní: nedlouho po smrti frýdlantského vévody totiž vystrojil na počest exekutorů chebské vraždy ve Vídni opulentní hostinu, což benátský vyslanec označil ve své zprávě za „nejlepší příklad *disimulace*“.⁷² Albrechtův designovaný nástupce byl pro dvůr příliš cenný, než aby ho mohl stihnout podobný osud jako některé Albrechtovy věrné vojáky.⁷³ Díky své blízkosti zavražděnému vévodovi totiž Maxmilián znal většinu jeho tajemství⁷⁴, včetně všech nuancí často velmi prapodivných finančních operací.⁷⁵ A tak se ho císařův hněv téměř nedotkl, zatímco Albrechtova druhá žena Isabela Kateřina z Harrachu získala zpět pouze svůj statek Nový Zámek s městem Česká Lípa a některé stříbrné cennosti z pražského a jičínského paláce⁷⁶ a dcera Alžběta se musela spokojit s věnem 11662 zlatých, což činilo nepatrný zlomek původní vévodovy představy. Ani jedno z těchto vyřízení nebylo automatické a na rozdíl od četných Albrechtových „zrádců“ docházelo v majetkovém vyrovnání k nebývalým průtahům.

Maxmilián, jemuž hrozilo, že přijde o všechno, jednal velmi rychle. V první řadě se pokusil zachránit panství, jejichž přirozeným centrem bylo Mnichovo Hradiště, a která mu Albrecht 8. června 1627 převedl z lenního do dědičného držení jako alod. Podobně jako v případě Nového Zámku se toto ustanovení ukázalo být klíčové, jeho statky byly zapsány do

⁷¹ Srov. Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 205-206.

⁷² Tamtéž, s. 472.

⁷³ Zde mám na mysli zejména popraveného Jana Oldřicha Schaffgotsche. Srov. Josef JANÁČEK, c.d., s. 576-583.

⁷⁴ V jednom z posledních rozkazů nařídil Albrecht svému zemskému hejtmanovi Dětrichu Malovcovi z Malovic ukrýt jičínskou hotovost na bezpečném (a dosud neznámém) místě. Maxmilián se měl stát tím, kdo císařským konfiskátorům otevře cestu k podobným pokladům. Podle Josefa Janáčka bylo důkazem Maxmiliánovy věrnosti předání 30000 dukátů z Albrechtova vídeňského depotu císaři.

⁷⁵ Maxmilián již roku 1621 požadoval ve Vídni odhad Albrechtova pokladu. Ihned po Albrechtově zavraždění dal císaři k dispozici vévodovo finanční depozitum nacházející se momentálně ve Vídni, které činilo 30000 dukátů, čímž demonstroval svou loajalitu. Dále Josef JANÁČEK, s. 201, 576-577.

⁷⁶ Isabela Kateřina z Harrachu se domáhala marně zhruba 300000 zlatých, které jí byly zastaveny na různých statcích ve frýdlantském vévodství – Tomáš BÍLEK, c.d., s. 831.

desek zemských a na rozdíl od četných frýdlantských lén podléhaly zemskému právu. 24. března 1635 tak císař potvrdil Maxmiliánovi dědičnou držbu statků Mnichovo Hradiště a Klášter, dále Svijan, Zvířetic a Studénky za věrné služby a za pohledávky na frýdlantském zboží, o které přišel plošnými konfiskacemi.⁷⁷ Asi nejvýznamnější položkou, kterou se Maxmiliánovi podařilo zachránit z obrovského jmění jeho příbuzného, byl Valdštejnský palác v Praze na Malé Straně, v pramenech důsledně až do 18. století nazývaný Frýdlantský. Po Albrechtově zavraždění byl tento výstavný objekt jedním z prvních, kam přišli konfiskační komisaři: královský rada u české komorní účtárny Jan Opitz z Ehrensteinu a královský místosudí na Malé Straně Marco Chiocha. Hned roku 1634 tak došlo k vytvoření podrobného soupisu movitého majetku v reprezentačních i soukromých místnostech paláce.⁷⁸ Celá nemovitost i s veškerým vnitřním vybavením tak přešla do majetku panovníka, přesněji řečeno české komory, jež pověřila Pavla Neubauera vykonávajícího v té době odpovědnou funkci zahradníka u frýdlantského paláce, dohledem nad jeho cenným vybavením, za což dostával plat 180 zlatých ročně. Každých čtrnáct dní měl pak do paláce docházet úředník královské komory a vybavení palácového prostoru pečlivě kontrolovat.⁷⁹ Nárok na dům pochopitelně vznesla Albrechtova vdova Isabela Kateřina, rozená z Harrachu, která by si jeho získáním pomohla z velmi složité finanční situace, se svými požadavky však neuspěla. Výchozí situace Maxmiliána, který zastával významné dvorské úřady, byla o poznání lepší než pozice vdovy po zrádci císařského majestátu. Podrobnosti negociací opět nejsou známy, a tak můžeme rekonstruovat jen oficiální stránku „restitučního“ procesu. V ní hrálo klíčovou roli severočeské panství Grabštejn. Velká doména, odhadnutá na 117277 zlatých, byla součástí frýdlantského vévodství a jako lenní statek patřila z Albrechtovy vůle a milosti Davidu Jindřichovi Černousovi z Černhausu, jenž se v červenci 1632 přesevďčil o hranicích vévodovy náklonnosti, protože panství mu bylo pro údajnou zradu zkonfiskováno. Téměř obratem ho získal Maxmilián z Valdštejna, který tím notně rozšířil své severočeské statky.⁸⁰ Plošná konfiskace frýdlantského vévodství se dotkla i grabštejnského panství, nedotkla se ho však následná restituce zpět do valdštejnských rukou. Naopak: 9. srpna 1638 císař Grabštejn přiřknul vévodovu údajnému zrádci Černousovi, a tak se panství natrvalo ocitlo mimo

⁷⁷ Dále Tomáš BÍLEK, c.d., s. 790.

⁷⁸ Dále Květa KRÍŽOVÁ, Salóny a sbírky Valdštejnského paláce v Praze, *Starožitnosti a užitě umění* 11/1995, s. 15. Dnes je inventář z roku 1634 uložen v Rodinném archivu Valdštejnů a je jedinečným pramenem nejen pro dějiny umění, ale také pro dějiny každodennosti vévodova pražského sídla.

⁷⁹ Tomáš BÍLEK, c.d., s. 825

⁸⁰ Opis kupní smlouvy uzavřené 4.3.1633 Maxmiliánem z Valdštejna a Albrechtovými zmocněnci Václavem Vratislavem z Mitrovic a Jiřím Malovcem z Malovic na panství Grabštejn uložena v ANM, Genealogická sbírka H, sign. H66/3, kart. 66. Zde také císařovo potvrzení této koupě z 18.5.1633 a potvrzení o zápisu do desek zemských 29.6.1633.

Maxmiliánem budovanou doménu. Nenasytný Maxmilán však nehodlal na Grabštejn zapomenout a neustále se snažil o jeho navrácení nebo alespoň o přiměřenou satisfakci. Ta však měla být více než adekvátní... Místo Grabštejna dostal v prvním kole moravské panství Milotice po Žampachovi z Potnštejna. Válkou těžce zdecimovaná doména byla však odhadnuta jen na 47000 zlatých,⁸¹ čímž se pootevřel manévrovací prostor pro jednání o frýdlantském paláci. Tento objekt v ceně 50000 zlatých s většinou vnitřního mobiliáře, vzácným nábytkem, obrazy, honosnou manýristickou zahradou i vévodovým archivem byl nakonec Maxmiliánovi přiřčen. Vítězství v boji o jedinečnou nemovitost bylo potvrzeno císařskou resolucí z 22. března 1639,⁸² dům však nebyl zatím zapsán do zemských desek. K tomu došlo až po Maxmiliánově smrti, kdy je jako majitel uváděn jeho syn Ferdinand Arnošt.⁸³ Důvodem nebyla opatrnost císaře při darování tak velkého majetku ani nedůvěra v bývalého Albrechtova oblíbence, ale zcela prozaický spor mezi Valdštejny a malostranskými konšely o některé části dnešního Valdštejnského náměstí. Císař svým rozhodnutím přiřknul k paláci totiž také sporné místo, na kterém stála malostranská kovárna.⁸⁴ Další spory s Malostranskými se však táhly i po roce 1655. Jejich původ je třeba vidět v dosti neomalené výstavbě frýdlantského paláce, která probíhala na úkor měšťanských práv i pozemků. Ještě 9. srpna 1638 žádali měšťané Albrechtem nespravedlivě odebrané místo nazvané „*Geschirrhof*“, kde chtěli zřídit hřbitov, a 20000 zlatých za cihelnu, vodovod⁸⁵ a další parcely nezaplacené při stavbě paláce.⁸⁶ Ani tentokrát jim císař nedal za pravdu. To malostranští augustiniáni od svatého Tomáše pochodili se svou pohledávkou lépe a císař jim přiznal dluh 7200 zlatých pocházející ještě z doby stavby paláce.⁸⁷

Restitucí valdštejnského paláce na Malé Straně se však nesmazala Maxmiliánova pohledávka úplně, z ceny grabštejnského panství zbývalo zhruba dvacet tisíc zlatých, které dostal pojištěné na tzv. židovské dani, čili na fixní částce odváděné každoročně židovským obyvatelstvem císařskému fisku. Navíc získal Maxmilián významná panství Trosky a Hrubá Skála v Českém ráji, staré valdštejnské sídlo, jež poté zůstalo v rodě až do 19. století. Důvodem tohoto zisku z 9. března 1635 byla oficiálně náhrada za vybírání nepřímých daní

⁸¹ Nevýhodná příhraniční poloha panství z něj učinila jednu z nejhůře postižených oblastí třicetileté války na Moravě. Rychlé střídání majitelů také neprospívalo jeho konsolidaci a ani Maxmilián z Valdštejna s ním neměl dlouhodobější plány. Roku 1648 ho prodal uherskému šlechtici Gabrielovi Serényimu ze Serynu. Až jeho rod vytvořil z Milotic jedno z center barokní Moravy. Dále Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace*, s. 304.

⁸² RAV, inv. č. 5345, kart. 271.

⁸³ RAV, inv. č. 2929, sign. I-6/A26, kart. 6.

⁸⁴ „sambt dem Platz, wo die Schmitten gewesen“ – tamtéž.

⁸⁵ Vodovod do paláce i zahrady z hradní zahrady Na Valech pocházel z roku 1632, ale jako „novostavba“ byl vložen do desek zemských až v lednu 1648 - RAV, inv. č. 2930, sign. I-6/A27, kart. 6.

⁸⁶ Srov. Tomáš BÍLEK, c.d., s. 825-826.

⁸⁷ RAV, inv. č. 2940, sign. I-6/A37, kart. 6.

z kořalky, kterým byl Maxmilián pověřen Albrechtovým privilegiem a které mu vynášelo ročně až 16000 zlatých. Nastala tak paradoxní situace, kdy je císařský dvořan odškodňován za svou službu zrádci. Hrubá Skála se ale stala jádrem dalšího právního sporu, který zaměstnával nejen Maxmiliána, ale i jeho dědice po dlouhá desetiletí 17. století. Toto panství, od vrcholného středověku valdštejnské, totiž roku 1515 prodali Bernard a Jan z Valdštejna za 4000 kgč Zikmundovi ze Smiřic. Stalo se tak součástí rozsáhlé smiřické domény, která se rozpadla ve víru pobělohorských konfiskací. Překrásný renesanční zámek, jehož podoba se ztratila v barokních a pozdějších romantických přestavbách, obklopovalo panství, k němuž přínáležela i významná naleziště vzácných kamenů, vrch Kozákov a městečko Rovensko pod Troskami. Zatímco mladý Albrecht Jan Smiřický zemřel ještě v průběhu stavovského povstání, jeho sestra Markéta Salomena, provdaná Slavatová, vyvinula ihned po Bílé hoře maximální úsilí, aby zachránila z bývalé domény v severovýchodních Čechách, co se dalo. Nový impuls pro její snahy představovala smrt Albrechta z Valdštejna, který se sám stylizoval do role pravého dědice smiřického majetku. S poukazem na provinění Albrechta Jana Smiřického byly její nároky zamítnuty, a to i přes přimluvu, kterou poslala na císařský dvůr ve prospěch slavatovských nároků švédská královna Kristina. 2. března 1654 dal dovolání ve jménu své matky do Vídně i její syn Jindřich Albrecht Slavata a po jeho smrti převzala vedení sporu jeho manželka-vdova Emilie, rozená von Holland-Brederode jménem své tchyně. Vytrvalost se slavatovskému klanu začala vyplácet: císař zřídil revizní komisi. Rozběhl se tak jeden z největších majetkových procesů v pobělohorských Čechách, v němž se celkový nárok pohyboval okolo 780000 kgm.⁸⁸ Vedle Valdštejnů byla tato částka vymáhána také na Janu Norbertovi ze Šternberka, hraběti Strozzi, Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna a dalších, kteří drželi bývalé smiřické statky. Císařská *commissio revisionis* přisoudila smiřickým dědicům resolucí z 23. dubna 1661 půl milionu kgm, tedy většinu z celkového nároku. Maxmiliánových dědiců se týkalo 98000 zlatých za statky Hrubá Skála, Trosky a Turnov a 18000 zlatých za fideikomisní smiřický dům (viz výše). Celá záležitost získala ještě na důležitosti, když se po smrti Emilie, rozené von Holland-Brederode, ujal vymáhání dluhů její druhý manžel Gottlieb z Windischgrätzu, dědičný štolba ve Štýrsku, říšský dvorský rada a nakonec nejvyšší maršálek na dvoře Leopolda I. Valdštejnové po konzultaci s Janem Norbertem ze Šternberka na svou obranu přednesli obsáhlý spis, jenž byl postaven na tvrzení, že to byl panovník, kdo ponechal jednotlivé statky v držení nových pobělohorských majitelů i po zavraždění Albrechta z Valdštejna v Chebu a tím potvrdil jejich držbu. Veškeré náklady by

⁸⁸ Poprvé si tohoto sporu všiml Tomáš BÍLEK, c.d., s. 552-555.

tedy měl nést on a nikoli šlechtici, kteří bývalé smiřické statky obdrželi a řádně za ně zaplatili. Rozhodnutí nakonec padlo až 7. září 1667 a císař v něm víceméně akceptoval předešlou námitku. Celková částka, která byla vyměřena Maxmiliánovým dědicům, byla snížena na 30000 zlatých, což bylo z velkých vlastníků bývalých smiřických statků nejméně.⁸⁹

Poslední druh konfiskací, na nichž budovali Valdštejnové svůj majetek po roce 1634, byly konfiskace trčkovské. Bohatý Jan Rudolf Trčka z Lípy patřil mezi nejvýznamnější, nejmocnější a blízké přátele Albrechta z Valdštejna, držel rozsáhlé dominium ve východních Čechách s centrem na zámku v Opočně, které získala jeho podnikavá manželka Marie Magdalena Trčková z Lípy. Trčkové byli s Valdštejnem spojeni i četnými příbuzenskými vazbami,⁹⁰ syn Marie Magdaleny a Jana Rudolfa Adam Erdmann byl jedním z předních Valdštejnových generálů a přátel až do smrti. Téhož roku, kdy byl Adam Erdmann zavražděn v Chebu se svým velitelem, zemřel i starý Jan Rudolf. Obrovský majetek tak zůstal opuštěný a císařské úřady horečně dokazovaly, že se Trčkové dopustili zrady na panovníkovi a jediným možným trestem je konfiskace veškerého zboží. Příbuzenské vazby jakoby předurčovaly Valdštejny, aby se postavili do dlouhého zástupu žadatelů o milionový majetek. Zcela vpředu přitom stál Adam mladší z Valdštejna, získal však jen stříbrné ozdoby za 7000 kgm, které měl Jan Rudolf Trčka u svého příbuzného uloženy. Formálně byla tato transakce zdůvodněna jako výraz vděku za věrné služby Bertolda z Valdštejna, který padl u Lützeniu roku 1632. Adam jako truchlící otec tak získal čtyři roky po smrti svého syna prapodivnou satisfakci ve formě stříbrných šperků zesnulého příbuzného... Maxmilián získal po Janu Rudolfu Trčkovi vinici řečenou Votelka za Vyšehradem u vsi Podolí a chmelnici se štěpnicí za nedalekou lokalitou Dvorce, odhadnuté na 1500 kgm.⁹¹

Byl-li Adam mladší z Valdštejna svým příbuzenským poměrem předurčen k účasti na trčkovských konfiskacích, ani jeho vzdálený bratranec Burian Ladislav z Valdštejna se neucházel o statky bohatého východočeského šlechtice jen na základě svých pohledávek. Ty dosáhly u Trčky výše až 50000 zlatých a byly zapsány na panstvích Smiřice a Opočno, tedy v samém srdci trčkovské východočeské domény. Bohužel nevíme, jak tyto pohledávky

⁸⁹ Jan Norbert ze Šternberka zaplatil za Jičín 50000 zl., hrabě Strozzi také 50000 zl., Karel Eusebius z Lichtenštejna 60000 zl. Nejvíce zaplatila dvorská komora: 160000 zl. Císařské rozhodnutí zachováno v SOA Praha, RAV, inv. č. 3032, sign. I-9/II, kart. 9.

⁹⁰ Srov. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, Věk urozených, Praha-Litomyšl 2002, s. 319. O svatbě Adama Erdmanna Trčky z Lípy s Maxmiliánou z Harrachu, pomocí níž se stal Albrechtovým švagrem dále Josef JANÁČEK, Valdštejn a jeho doba, s. 420-427.

⁹¹ Srov. Tomáš BÍLEK, c.d., s. 324. Maxmilián měl získat po Janu Rudolfu Trčkovi z Lípy také brunšvický dům na Hradčanech (tamtéž, s. 753).

vznikly, ani jak Burian Ladislav takové jmění získal.⁹² Díky nim potom získal tento Valdštejn v průběhu let 1636-1638 postupně do svého držení významné panství Světlá nad Sázavou, městečko Trhová Zahrádka s hamrem a z panství Ledec nad Sázavou doly na železnou rudu na vrchu Fiolníku u Hamrů.

Po prohrané bitvě na Bílé hoře se vytvořily podmínky nejen pro politickou, ale i pro sociální změnu v českém raně novověkém státě. Postup bělohorských vítězů s sebou přinášel změny ústavní, náboženské i vojenské. Zásah do fungování státního organismu byl skutečně masivní a dotknul se všech obyvatel zemí Koruny české, katolíků i nekatolíků, šlechty, měst i poddaných, mužů i žen.⁹³ Někdo na bělohorské bitvě a na následném období vydělal, jiný ztratil všechno, málokdo však zůstal v oblasti majetkové na stejné úrovni jako před rokem 1620. Jistěže existovaly oblasti lidské činnosti, v nichž rok 1620 téměř nic neznamenal a jejichž dlouhé trvání smazalo mezník bělohorského střetnutí i následného vývoje, v oblasti rozvrstvení šlechtického majetku ale tomu tak nebylo. V tomto bodě je, myslím, zcela oprávněné mluvit o Bílé hoře jako o předělu.⁹⁴ V následujících dvou desetiletích totiž došlo k takové restrukturalizaci rodových domén a ekonomického potenciálu, že má svou dobu až v bouřlivém 20. století. V době pobělohorské proběhly uvedené změny ve dvou fázích: po roce 1620 a po roce 1634. Znamenaly zcela bezprecedentní přeskupování a transformaci pozemkových držeb obyvatel Čech a Moravy: někteří ztratili vše, jiní téměř vše získali. Ať už byl dotyčný šlechtic protestant či katolík, zámožný či chudý, politicky angažovaný nebo preferující klidný život na předbělohorském venkově – rok 1620 a poté období po smrti Albrechta z Valdštejna se ho dotkly. Ve smyslu pozemkové držby, velikosti rodinných a rodových domén a jejich dislokaci v rámci země tedy zhruba dvě desetiletí po bělohorské bitvě znamenají césuru v českých dějinách, zásadní přerýv. Během třicetileté války se utváří podoba českých zemí, „rozparcelování“ území státu mezi jednotlivé šlechtice, které se s jistými změnami udrželo až do roku 1848. Šlechtické rodiny si vytvářejí své pevné majetkové základny, začínají se regionálně ukotvovat v určité oblasti, k níž vážou svou hospodářskou, politickou i kulturní aktivitu. Právě z období let 1620-1648 také pochází

⁹² Srov. Tomáš BÍLEK, c.d., s. 698-701. Nemáme žádné doklady o tom, že by se Burian Ladislav živil po vzoru nižší šlechty půjčováním velkých sum peněz českým aristokratům. Jeho kariéra byla spíše spojená s armádou než se světem finančních obchodů či dokonce lichvy. O peněžním podnikání nižší šlechty dále například Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989.

⁹³ Všeobecnost zmiňuje Tomáš Knoz jako jednu z klíčových vlastností celého konfiskačního procesu – srov. Tomáš KNOZ, *Die Konfiskationen nach 1620 in (erb)länderübergreifender Perspektive. Thesen zu wesentlichen Wirkungen*, in: Petr Mařa – Thomas Winkelbauer (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006, s. 99-130, zde s. 115.

⁹⁴ V současné době probíhá v historické obci poměrně vášnivá debata o periodizaci raného novověku a o označování jednotlivých epoch. Zároveň byly některými badateli (Zdeněk Hojda, Petr Mařa) zpochybněny dosud až příliš samozřejmě přijímané mezníky.

zárodky valdštejnských domén, které se promyšlenou arondační politikou proměnily v pevné systémy hospodářské moci rodu.

6.1.3 Další zisky Valdštejnů do konce třicetileté války

Konfiskace jsou jako proces pozbývání i nabývání majetku čímsi neobvyklým, zvláštním, svébytným; akcí, kterou lze provést jen v době téměř revoluční, v době nestandardních rozhodnutí a neomezených možností. Zhruba kolem roku 1640 však taková doba končí – viníci jsou potrestáni, věrní odměněni: nastává majetkoprávní stabilita a každodennost. Ta poskytuje podstatně menší arsenál prostředků, které lze použít při naplňování šlechtických snah po majetku a prestiži, než tomu bylo v předchozích desetiletích. Rodovou doménu lze nadále rozšířit vlastně jen trojím způsobem: koupí, soudním rozhodnutím nebo dědictvím. Do tohoto prostoru majetkoprávní každodennosti vstupují Valdštejnové na velmi výhodné startovní pozici, jejich zisky nejsou sice tak ohromné jako u některých jiných šlechtických rodů (například Ditrichštejnů, Lichtenštejnů, Eggenberků nebo Lobkoviců), přesto ani zdaleka nepatří mezi nevýznamné šlechtické klany. Mluvím zde zejména o hrádecké linii, svázané tradičně s posázavským Komorním Hrádkem. Právě tato větev rodu dokázala úspěšným manévrováním Adama mladšího z Valdštejna a především jeho syna Maxmiliána získat a zachovat si doménu kolem Mnichova Hradiště, kterou dále rozhojňovala, zvelebovala a rozšiřovala všemi směry. Navíc jí dávalo vlastnictví mohutného pražského paláce i v symbolické rovině výsadní postavení mezi českými aristokratickými rody. Součástí velkolepého nástupu Maxmiliána a jeho potomků na špičku barokních Čech bylo účelové a velmi chytré kombinování vlivu u dvora s hospodářskými ambicemi uvnitř země. Jeho posledním mistrovským kusem bylo pak získání velikého krušnohorského dvojpanství⁹⁵ Duchcov-Horní Litvínov, sahajícího od zemských hranic až po stejnojmenná města, které se mělo stát v 18. století základem pro hrádeckou sekundogenituru.

Přes panství Duchcov prošla během dvou desetiletí do roku 1640 válka hned několikrát.⁹⁶ Jeho vypálení Švédy roku 1634 bylo jen posledním ničujícím nájezdem tohoto konfliktu, který přinášel po zemské silnici od saských hranic jednu pohromu za druhou. Od počátku 16. století zde sídlila duchcovská linie rozvětvených Popelů z Lobkovic, kteří ovládali většinu severozápadních Čech. Její poslední výhonek, František Josef z Lobkovic, povýšený roku 1635 do stavu říšských hrabat, zemřel roku 1639. Jelikož z manželství

⁹⁵ Duchcov i Horní Litvínov bylo původně jedno panství rozdělené v 16. století mezi syny Václava Popela z Lobkovic (+1547). Jelikož jen Adam Havel měl další potomky, panství se spojilo opět v jeden celek.

⁹⁶ Srov. Alexandra RUSÓ – Petr JANČÁREK, Duchcov za feudalismu, in: Karel Ulip (ed.), Duchcov 1240-1990. Sborník k dějinám města, Teplice 1990, s. 29-66, zde s. 44 an.

s Polyxenou Marií z Talmberka nevzešly žádné děti, zdědila paní „*Polexinia*“ panství. Bylo jen otázkou času, kdy se znovu provdá, neboť velká krušnohorská doména přes poničení válkou lákala přední české šlechtice. Proč si vybrala právě Maxmiliána z Valdštejna, není jasné. Mohla zde samozřejmě sehrát roli vazba mezi otci obou snoubenců, tedy mezi Adamem mladším z Valdštejna a Fridrichem z Talmberka,⁹⁷ který patřil mezi nejvýše postavené zemské úředníky.⁹⁸ Maxmilián, jenž měl z prvního manželství již tři syny, se oženil znovu necelý rok po smrti zesnulé Kateřiny Barbory z Harrachu.⁹⁹ Nově nabytému majetku pak vládnul Maxmilián spolu se svou chotí, veškerá privilegia i předpisy jsou podepisovány oběma manžely. Právě z tohoto svazku vzešel pozdější arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, za něhož začala zlatá éra barokního Duchcova. V závěti paní Polyxeny, která byla sepsána nedlouho po svatbě, se objevuje Maxmilián jako dědic jedné poloviny jejích statků, druhou má spravovat po smrti své manželky pro jejich děti, v tomto případě pro Jana Bedřicha.¹⁰⁰ Do doby dospělosti budoucího pražského arcibiskupa má jeho otec zapravit všechny dluhy, které ležely na panství ještě z dob posledního zdejšího Lobkovic. Polyxena Marie zde jednala zcela v souladu s literou článku O26 Obnoveného zřízení zemského, která určuje tzv. povinný díl, který má odkázat matka ze svého majetku svým dětem.

Hrádecká linie Valdštejnů vlastnila kromě rozsáhlého majetku v Čechách i panství na Moravě, a to již od dob před Bílou horou. Valdštejnové jako moravští páni jsou zmiňováni Paprockým v jeho Zrcadle Slavného markrabství moravského,¹⁰¹ i když důvodem byly rozlohou i strategickým umístěním významná panství Brtnických z Valdštejna, kteří skončili svůj běh dějinami nedlouho po bělohorské bitvě. Po ní se rodovými oporami v rámci markrabství stalo úrodné a rozsáhlé židlochovické panství a neméně významné panství třebovské. Ještě na přelomu 16. a 17. století obě domény patřily pánům ze Žerotína. Když cítil bezdětný Fridrich ze Žerotína, kdysi slavný obránce Nových Zámků a moravský zemský hejtman v 90. letech předchozího století, že se jeho dny chýlí ke konci, pořídil závěť, v níž panství Židlochovice nabídl Adamovi mladšímu z Valdštejna, jenž se necelý rok před

⁹⁷ Původně předbělohorský apelační prezident započal po roce 1620 strmou kariéru, která přes úřad nejvyššího sudího a nejvyššího komorníka (1628-1638) skončila na postu nejvyššího hofmistra. K vzájemným kontaktům Petr MAŤA - Marie KOLDINSKÁ (ed.), *Deník rudolfinského dvořana*, zejména s. 320, 323 a 342.

⁹⁸ Bohuslav Balbín ho nazývá „*Supremus Regni Bohemiae Praefectus*“ – srov. Bohuslav BALBÍN, *Tabularium stemmatographicum seu Genealogicae tabulae regni Bohemiae*, Praeae 1687.

⁹⁹ Ve svatební smlouvě z 10. září 1641 se zmiňuje věno 4000 kop grošů míšeňských, ke kterému přidává Maxmilián pro případ své smrti ještě 2000 kop, aby dostatečně svou manželku zaopatřil. Smlouva uložena v RAV inv.č. 2579, sign. IX-N2 kn. 9.

¹⁰⁰ Testament Polyxeny Marie datovaný 29. prosince 1641 – srov. RAV inv.č. 4421, sign I-4, kart. 256, fol. 129-130.

¹⁰¹ Srov. Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství Moravského...*, Olomouc 1593, reprint Ostrava 1993.

sepsáním závěti přiřazenil do žerotínského rodu.¹⁰² Zisk domény měl dvě podmínky: první bylo vymření linie Jana Diviše ze Žerotína, významného ochránce moravských novokřtěnců, a druhou bylo zaplacení nemalé sumy 400000 zlatých přeživším členům žerotínského rodu. Obě podmínky byly splněny ještě před vypuknutím stavovského povstání. Jan Diviš odešel na věčnost roku 1616 a žádný ze členů žerotínského rodu nejevil o Židlochovice zvláštní zájem, neboť převzetí tohoto panství se pojilo s vyplacením ostatních příbuzných právě onou nemalou částkou 400000 zlatých. Adam toužící po získání statků i na Moravě byl jediný schopný takové množství peněz shromáždit a rozdělit mezi početné žerotínské příbuzné. Některé pasáže Adamova deníku naznačují obtíže, které jej při shánění neobvykle vysoké částky provázely, nakonec mu vyšli jeho žerotínští příbuzní vstříc a dovolili mu rozložit sumu do čtyř splátek v následujících čtyřech letech.¹⁰³ Jeho úmysly s dosud jediným moravským panstvím byly však ještě zásadnější povahy, než se mohlo na první pohled zdát: velmi záhy po skončení stavovského povstání začal Adam uvádět právě zde do hospodářské politiky šlechtického velkostatku svého nejstaršího syna Rudolfa, jenž měl podle přání svého otce založit na Moravě valdštejnskou primogenituru. Rudolf nejen bydlel na honosném renesančním zámku, ale se svou energickou manželkou Zdislavou, rozenou z Ústí, převzal fakticky řízení obrovského velkostatku. Po Adamově a následně i po Rudolfově smrti se Zdislava dostala do vleklých soudních sporů s příbuznými. Židlochovice se dostaly do centra rozbrojů uvnitř valdštejnského rodu, což vydrželo s menšími přestávkami až do počátku 18. století, kdy celé dominium přešlo do rukou Sinzendorfů.

Zcela zvláštní status mělo v rámci hrádecké linie rodu panství Třebíč. Rozsáhlé panství s prosperujícím a sebevědomým městem ve svém středu patřilo od roku 1558 rodně Osovských z Doubravice, jejíž poslední člen Smil nechal přestavět bývalý benediktýnský klášter na renesanční zámek. Držba třebíčského panství z něj učinila nejen jednoho z nejvýznamnějších šlechticů západní Moravy; ale také se díky této jediné doméně zařadil i mezi přední šlechtice země, která mu načas svěřila dokonce úřad nejvyššího sudího. Podobně i Valdštejnové po Bílé hoře stavěli svou autoritu na Moravě víceméně na vlastnictví Třebíče a stačilo to pro získání předních úřadů. Cesta k držbě panství však vůbec nebyla přímá a způsob jeho nabytí do jisté míry předurčil i jeho pobělohorské osudy. Klíčovou roli v něm hrála Kateřina z Valdštejna, dcera Jana z Valdštejna a tudíž sestra Adama mladšího. Tato energická

¹⁰² O správě panství Židlochovice ve druhé polovině 16. století dále Ladislav HOSÁK, K dějinám panství židlochovického za Fridricha ze Žerotína, in: Časopis Společnosti přátel starožitností českých 48, 1940, s. 194-199. Navazují články Ladislav HOSÁK, K dějinám židlochovického panství za Jana Diviše ze Žerotína, in: Český lid 1, 1946, s. 19-20 a TÝŽ, Poddaný v korespondenci Jana Diviše ze Žerotína, in: Z kralické tvrze 18, 1991-1992, s. 71-79.

¹⁰³ Srov. Petr MAŤA – Marie KOLDINSKÁ (ed.), Deník rudolfínského dvořana, s. 372.

dáma, jejíž korespondence vydaná Františkem Dvorským prozrazuje mnohé o jejím hospodářském, kulturním a zejména náboženském myšlení,¹⁰⁴ zdělila celé panství po smrti svého prvního manžela Smila Osovského z Doubravice roku 1612. Začínajíc dlouhou řadu ambiciózních vdov, kterými jsou naplněny dějiny valdštejnského rodu 17. a 18. století, ujala se i paní Kateřina správy svého majetku, ve které pokračovala i poté, co se podruhé provdala za Karla staršího ze Žerotína. Ačkoli po Bílé hoře na panství trvale nesídlila, byla s místními úředníky v neustálém kontaktu a koordinovala postup proti císařským vojskům, jež se potloukala po okolí. Třebíč také sloužila dlouho do 20. let 17. století jako útočiště pro protestanty, kteří byli zvyklí na pomoc od zdejší vrchnosti.¹⁰⁵ Odchod rodiny Karla staršího ze Žerotína do exilu v květnu 1628 byl doprovázen smlouvou mezi Kateřinou a jejím bratrem Adamem, díky níž se nejvyšší purkrabí stal správcem tohoto západomoravského panství. Po smrti paní Kateřiny měl dosáhnout plného vlastnictví. Smlouva o výkonu správy panství obsahovala řadu tzv. vymínění: pouze Kateřina tak mohla propouštět z poddanství třebíčské poddané; Adam musel také převzít řadu věrných služebných, kteří byli předtím součástí dvora Kateřiny z Valdštejna. Do její smrti pak musel Adam nebo jeho potomci posílat pravidelnou apanáž z výnosu panství do Vratislavi, kam se s manželem uchýlila. Je pochopitelné, že ani Adam, ani jeho syn a pozdější správce Třebíče Rudolf s vyplácením peněz nespíchali, což vedlo k četným rozepřím i Kateřininým hořkým nářkům. Podobně naříkali ve svých dopisech adresovaných do Vratislavi i někteří vrchnostenští úředníci, kteří si stěžovali na útlak a přepínání daňových možností panství.¹⁰⁶ Navíc Rudolf převáděl některé příjmy do Židlochovic, které se měly stát základním kamenem jeho budoucí moci na Moravě. Ani po smrti Kateřiny a jejího manžela Karla staršího ze Žerotína se neměl zbavit povinnosti platit z Třebíče dosti tučné sumy peněz svým příbuzným: oba jeho bratři Maxmilián i Bertold měli dostávat ročně po 1500 zlatých. Z uvedených skutečností vyplývaly pro budoucnost dva závažné důsledky: zpožďující se platby Maxmiliánovi (Bertold padl u Lützenu) působily i nadále řadu mrzutostí, které ve svém důsledku vedly ke zpretrhání kontaktů mezi Rudolfem a jeho vlivným bratrem. Druhým důsledkem uvedené situace pak bylo nepřátelství, které bylo položeno mezi vrchnost (Rudolfa) a poddané (zejména třebíčské měšťany) a které vyústilo v dlouhotrvající spory.

¹⁰⁴ Srov. František DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny z Žerotína, rozené z Valdštejna I.-II.*, Praha 1894-1895. Tato nenejvyš zajímavá korespondence z let 1631 a 1633-1634 obsahuje dopisy s hospodářskými úředníky, šlechtičkami i šlechtici. O vztahu Kateřiny ze Valdštejna k městu například František J. RYPÁČEK, *Paní Kateřina Žerotínská z Valdštejna a Třebíčtí*, in: *Časopis Matice moravské* 19, 1895, s. 172-174.

¹⁰⁵ Dále Tomáš KNOZ, *Državy Karla staršího ze Žerotína*, s. 116 an; Ilja BURIAN, *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích, Třebíč* 1996.

¹⁰⁶ Základem se stal nový urbář zhotovený na příkaz Rudolfa z Valdštejna roku 1629. Dále Tomáš KNOZ, *Državy Karla staršího ze Žerotína*, s. 162.

Až do své smrti roku 1637 tedy Kateřina provdaná ze Žerotína držela všechna vlastnická práva k panství. Měla tudíž také právo svobodného testamentu a právě ten se stal klíčovým pro další osudy třebíčského dominia. Určuje totiž posloupnost jednotlivých držitelů, která je v Čechách 17. století již dosti neobvyklá.¹⁰⁷ Po její smrti se vlastníkem měl stát Rudolf z Valdštejna a jeho dědicové, a to podle zásad primogeniturního dědění. Další posloupnost, kterou Kateřina z Valdštejna určila, odpovídá zásadám seniorátu: dědit má ve svém důsledku vždy nejstarší člen rodu. Po mužské posloupnosti Rudolfově tak nastupuje Maxmilián a po něm jeho bratři podle stáří, nikoli tedy Maxmiliánovi synové. Tato zásada, ve své době již patřící k značně zastaralým, byla kombinována na dalších řádcích testamentu s novinkou tehdejšího právního řádu, se zásadou majorátu. Třebíč byla určena jako nedělitelné panství, na kterém nemohou váznout žádné dluhy a jehož část ani celek nelze prodat. Sankcí za takový postup byla ztráta nároku na Kateřinin majetek, jenž by tímto přešel na dalšího Valdštejna podle seniorátního pořádku. Poslední ustanovení se potom týkalo zaopatření Rudolfovy dcerky Kateřiny Polyxeny, již má být vyplaceno 6000 zlatých na památku na mrtvou tetu. I když lze za testamentem vidět upřímnou snahu umírající šlechtičny pojistit v rodě, z něhož pocházela, rozsáhlé panství a zamezit jasnou posloupností dědickým sporům, byla prostřednictvím tohoto dokumentu nastoupena cesta přesně opačná, ústící v množství rozbrojů a soudních tahanic mezi dědici a jejich potomky.

Majetek dalších odnoží valdštejnského rodu se s dominiem hrádecké linie nedal měřit. Miletínští drželi jen roztroušená panství v severovýchodních Čechách jako Rožďalovice, které Karel Ferdinand z Valdštejna¹⁰⁸ roku 1650 prodal spolu s Dětenicemi Janu Kryštofovi, vlastníkovi Heřmanových Sejfů a Hlušic. Spolu se zděděnými statky Hostinné a Arnultovice tak Jan Kryštof vytvořil soubor panství, která postupně rozdělil mezi své syny. Jeho území neměla centrálně řízenou správu a Jan Kryštof se ani nesnažil spojit je do komplexu připojením sousedních panství. I to svědčí o úmyslech tohoto Valdštejna, který svou závětí rozdělil majetek mezi dva syny, z nichž pouze mladší Leopold Vilém měl založit novou slávu této valdštejnské větve, jež se od jeho časů měla nadále jmenovat rožďalovická.¹⁰⁹

Z hlediska historického vývoje poměrně krátká doba třiceti let po roce 1618 přinesla české společnosti hluboké sociální, náboženské a v neposlední řadě majetko-právní změny.

¹⁰⁷ Kateřinin testament uložen například v RAV, inv. č. 3159, sign. I-18/4/2, kart. 18.

¹⁰⁸ Jedná se o mladšího bratra Maxmiliána z Valdštejna, nezaměňovat s proslulým diplomatem stejného jména, který byl jeho synovcem.

¹⁰⁹ Starší Oktavián Ladislav získal roku 1655 Dětenice, Hlušice a Arnultovice; Leopold Vilém Rožďalovice, Heřmanovy Sejfy, Drahenice a Hostinné. Oktavián Ladislav neměl mužské potomky, kteří by mohli majetek zdědit (jediný syn, také Oktavián Ladislav, zemřel již roku 1694, tedy před smrtí svého otce), a tak se o dědictví rozdělili jeho čtyři dcery, provdané za přední aristokraty říše (Sinzendorff, Paar, Götzen, Batthyányi-Strattmann).

Ačkoli bychom jistě uspěli, pokud bychom chtěli nalézt kontinuální spoje mezi dobou před- a pobělohorskou, změna jednoznačně převážila a projevila se nejen v makrostrukturách státu a společnosti, ale i v mikrostrukturách rodu, rodiny, jednotlivce. Je pravděpodobné, že ne vždy legitimní a dokonce i nelegální majetkové přesuny byly spjaté se změnou morálního klimatu. Adam mladší z Valdštejna, jakkoli kompromisní v náboženských otázkách,¹¹⁰ se podílel dosti nekompromisně na pochybných majetkových machinacích, dokázal využít situace a politicko-náboženské změny v českých zemích a založil tak barokní slávu rodu, dokázal jej majetkově zabezpečit na následující staletí. Neméně z konfiskačních procesů těžili i oba jeho tehdy dospělí synové Rudolf a Maxmilián, byť oba byli jen vzdáleným odleskem největšího pobělohorského kořistníka i hrdiny z rodu Valdštejnů – Albrechta. Paradoxně právě jeho pád dal Adamovi a jeho synům novou příležitost k rozšíření rodového majetku své větve. Na jedné straně se snažili ospravedlnit před nařčením četných protivníků ze zrady a zachránit z Albrechtova ohromného frýdlantského vévodství, co se dalo, na druhé straně toužili rozšířit své državy v novém kole konfiskací. Majetkové přesuny byly dosti složité a i předchozí výklad mapující jejich základní rysy nutně musí působit nepřehledně. Pokud si odmyslíme roztroušená a nevelká panství vedlejších větví rodu, pak máme před sebou úctyhodný majetkový komplex, který řadil Valdštejny i dlouho po smrti slavného generalissima mezi přední šlechtické rody v Čechách a na Moravě. Patřili mezi šestnáct původních panských rodů, kterým se podařilo udržet na výsluní, a roku 1656 se s majetkem 955 osedlých umístili na deváté příčce aristokratických boháčů pobělohorských Čech.¹¹¹ Konečnou bilanci po obou kolech konfiskací i po následném hektickém období válečných let podal testament Adama mladšího z 24. srpna 1637.¹¹²

Roztroušená panství, jejichž hranice se měnily již jen výjimečně, byla seskupena do větších hospodářsko-správních celků, které nazveme domény. Tyto domény pak tvořily na lokální úrovni základnu rodové moci v rámci jednotlivých krajů, jejichž hranice překračovaly jen velmi zřídka, na úrovni zemské potom zakládaly ekonomickou sílu rodu v rámci Čech, respektive Moravy. Největší rodovou doménou, vztaženo k roku 1648, kdy byly právně i politicky definitivně potvrzeny zisky z předcházejícího hektického třicetiletého období, bylo severní Boleslavsko. Právě zde Maxmilán z Valdštejna založil rodovou primogenituru

¹¹⁰ Dále Marie:KOLDINSKÁ, „Muž kompromisu“ v nekompromisních časech, in: Dějiny a současnost 3/1995, s. 22-26; TÁŽ, Svět Adama mladšího z Valdštejna optikou jeho deníků (Příspěvek ke každodennosti a mentalitě renesančního aristokrata), FHB 18, 1997, s. 121-142.

¹¹¹ Další zmiňuje Ondřej FELCMAN, Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století, in: Josef Petráň (ed.), Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, AUC phil et his XIV., Praha 1976, s. 195-228, zde s. 208 an.

¹¹² Například ÚSVS, inv. č. 237, sign. IV-8-1, kart 7.

zakotvenou v oblasti kolem Mnichova Hradiště a získanou ještě v době Albrechtova frýdlantského vévodství. Tato panství, jejichž součástí byl i pojizerský Turnov, spojil s otcovským dědictvím dvou velkostatků Dobrovice-Loučeň. Výhodným sňatkem s dědičkou lobbkovického majetku na česko-saské hranici Polyxenou se mu podařilo zajistit pro potomstvo i dvojpanství Duchcov-Horní Litvínov v litoměřickém kraji. Maxmiliánův starší bratr Rudolf se měl stát podle otcova záměru zakladatelem moravské větve rodu, která by navázala na tradice Brtnických z Valdštejna, odnože, kterou bělohorské konfiskace připravily o veškerý majetek i potomstvo. Rudolfovým panstvím měly být Židlochovice, získané již před Bílou horou, a dále Třebíč, která se po smrti jeho jediného syna stala podle vůle Adamovy sestry Kateřiny ze Žerotína majorátem se seniorátní posloupností. Další syn Adama mladšího Jan Viktorín získal nejstarší rodovou državu v Posázaví – Komorní Hrádek, spojený i s částí bývalého panství sázavského kláštera. Poslední ze čtyř bratří,¹¹³ nejmladší a nejméně schopný Karel Ferdinand (= Karlíček) pak dostal závěti svého otce kromě Lovosic panství ve východních Čechách, která ještě za svého života odprodal příbuzným z hradenínské větve rodu, jejímž hlavním sídlem se staly takto získané Rožďalovice.

Rozdělení Adamova majetku mezi jeho syny

Jméno Adamova syna	Jméno jeho matky	Dědictví + další zisky	Odhad dědictví
RUDOLF (1592-1640)	Alžběta Brtnická z Valdštejna	Židlochovice, dům v Olomouci a Brně + Třebíč	354321 kgč
MAXMILIÁN (1600-1655)	Alžběta Brtnická z Valdštejna	Dobrovice-Loučeň, Semčice, Žerčice, Nový Valdštejn, Smilovice, dům v Brandýse + Mn. Hradiště, Turnov, Svijany, Klášter, Studénka, Zvířetice, Hrubá Skála, (Duchcov-Hor. Litvínov)	266256 kgč
JAN VIKTORÍN (1616-1666)	Johanna Emílie ze Žerotína	Komorní Hrádek, Kunstberk, Nový Ronov, Sázava	268099 kgč
KAREL FERDINAND (1617-1663)	Johanna Emílie ze Žerotína	Lovosice, Sulevice, Chotoměř, Trnovany, Rožďalovice, Dětenice, dům ve Velvarech	256125 kgč

¹¹³ Do výčtu Adamových synů by patřil ještě Vladislav, jediný zástupce tohoto jména v raně novověké historii rodu. Malý Vladislávek se dospělosti nedožil a zemřel v šesti letech roku 1607. Do svého deníku si Adam zapsal: „Dnes jest mne Pán Bůh velikým zármutkem navštívití ráčil, mýho syna Vladislávka druhou hodinu po půlnoci z tohoto světa k slávě svý povolati, kterej byl stáří šest let. Poněvadž jest se tak jeho božský milosti líbilo, i z toho budiž čest a chvála vzdávána. Jedl jsem doma ráno i večer...“ – srov. Petr MAŤA – Marie KOLDINSKÁ (ed.), Deník rudofinského dvořana, s. 145.

Takto tedy byly rozdány karty, s tímto majetkem vstupovali Valdštejnové do sledovaného období let 1640-1740. Jak bylo zmíněno výše, v době míru a standardních majetkoprávních vztahů bylo možno získat nová území vlastně jen trojím způsobem: odkoupením, vysouzením nebo vyženěním. Nutno přiznat, že všechny způsoby Valdštejnové aktivně využívali. Nákup nového panství byla událost na rozdíl od dob třicetileté války poměrně vzácná. Množství peněz, které byly k takovému kroku potřeba, neznáma přesahovalo možnosti šlechtice, a pokud se nechtěl fatálním způsobem daný aristokrat zadlužit, soustředil se spíše na zvelebování již získaných domén než na expanzivní nákup nových statků. Stávalo se také, že se daný šlechtic, jenž přecenil své síly, dostal sám do existenčních potíží, jelikož neodhadl rizika, která se pojila s tak náročnou a rozsáhlou finanční operací, jakou byl nákup nového panství. Trochu jinak tomu bylo s pořizováním jednotlivých usedlostí (např. v bezprostředním okolí Prahy) nebo s nákupem měšťanských domů, díky nimž získával šlechtic síť svých záchytných bodů po celých Čechách a na Moravě, a které využíval při svých častých cestách. Také proto se předmětem šlechtických obchodů stávaly i domy ve zdánlivě nevýznamných lokalitách jako byl Brandýs nad Labem nebo Velvary. A tak zatímco připojování sousedních vesnic nebo „spolknutí“ cizí vesnice nacházející se uprostřed vlastní državy bylo celkem běžnou praxí, koupě celého panství byla vzácností, k níž se mohli bez obav uchýlit jen velmi dobří šlechtici-ekonomové nebo naopak zbohatlíci či lehkovážní dobrodruzi. Koupě a prodeje panství proto budily pozornost celé šlechtické společnosti.¹¹⁴ Pro výběr vhodného území, které mělo být připojeno k vlastněnému majetku, byla pochopitelně klíčová jeho poloha a vnitřní struktura, tedy struktura produkce vrchnostenského podnikání a jeho výnosnost. Jediným Valdštejnem, který tímto způsobem rozšiřoval své državy, byl ve sledovaném období Arnošt Josef z Valdštejna, jeden z nejschopnějších ekonomů své doby. V průběhu 80. let 17. století zásadním způsobem zvětšil valdštejnské državy připojením panství Doksy a Bělá pod Bezdězem na severovýchodě země a křivoklátské domény, kterou tvořil kromě vlastního Křivokláta i sousední Nižbor, Krušovice a Petrovice.

6.1.4. Akvizice Arnošta Josefa z Valdštejna

Arnošt Josef byl synem Ferdinanda Arnošta a jeho druhé manželky Marie Eleonory z Rotalu. Jelikož oba jeho starší bratři zemřeli v dětském nebo jinošském věku, stal se Arnošt Josef jediným, univerzálním dědicem otcových i matčiných statků. Roku 1674 se ujal sám

¹¹⁴ Srov. VS Křivoklát, inv. č. 455, sign. F 31, fol. 20-21 – Antonín Šimonek informuje 27. června 1722 z Prahy Jana Josefa z Valdštejna o prodeji Šporkova panství Lysá nad Labem za 450000 zlatých Františku Josefu Černínovi.

zdeděného majetku, po otci se tak stal pánem Studénky, Kláštera, Valečova, Zvířetic a Hrubé Skály (s městem Turnovem), po matce o poznání menších Běškovíc a Štířína, zámku s panstvím v okolí Prahy. Obojí za několik let prodal a obětoval je arondizačním snahám na Boleslavsku: získaný kapitál použil pro nákup tamějších statků. Otcovo dědictví hodlal proměnit v pevnou a rozsáhlou doménu. V jejím srdci mělo být Mnichovo Hradiště. To koupil od svého strýce Karla Ferdinanda, který byl pánem na sousedním dvojpanství Dobrovice-Loučeň. Přední císařský diplomat uzavřel se svým synovcem kupní smlouvu 24. dubna 1675, která měla úzce rodinný charakter.¹¹⁵ Konsolidované panství se starým renesančním sídlem tehdy stálo mladého Arnošta Josefa 73000 zlatých a 1000 zlatých klíčného (*Schlüsselgeld*); 50000 zlatých i „klíčné“ byly splatné okamžitě v hotovosti. Následovaly koupě menších statků, z nichž některé obratem prodal. Ponechal si ty, které zapadaly do jeho představy jednotitého hospodářského prostoru v boleslavském kraji: roku 1678 koupené Dolní Malobratřice, 1695 Zásadku a Chocnějovice (viz dále). Skutečně velkým ziskem však byla až Bělá pod Bezdězem.

Kdysi slavné město frýdlantského vévodství Albrechta z Valdštejna získali ve 40. letech 17. století hrabata Caretto-Millesimo. I v tomto případě došlo k vytvoření větší domény zahrnující kromě Bělé pod Bezdězem i panství Kuřivody a statek Cetňov. Arnošt Josef kupoval roku 1677 doménu za 235000 rýnských a 1200 dukátů klíčného,¹¹⁶ celých dvě stě tisíc měl poskytnout zadluženému Caretto-Millesimovi ihned a hotově, zbytek byl rozdělen do tří následujících let. Také zde Arnošt Josef dostal všem svým závazkům: nemalá suma přesahující dvě stě tisíc rýnských byla v termínu zaplacená a stejně tak i 35000 rýnských rozvržených do tří následujících let a spojených s hypotékou na obou prodávaných statech i na dalším majetku, který Arnošt Josef tou dobou vlastnil. Už 19. července 1681 tak došlo k zaknihování kupní smlouvy do zeleně-cypřišového kvaternu trhové řady desek zemských.¹¹⁷ Hrabě Oto Jindřich Caretto-Millesimo vnutil do kupní smlouvy pasáž, kterou si ponechal veškeré služebnictvo, jež do té doby zaměstnával ve vrchnostenském úřadu a při zámku, čímž dal jasně najevo, jak si zaměstnanců váží.¹¹⁸ Benevolentní vztah měl i ke svým poddaným. Na

¹¹⁵ O rodovém charakteru dohody svědčí i výběr svědků, kteří pod kupní smlouvu přitiskli své pečeti: František Augustin z Valdštejna a Jan Karel z Valdštejna. Dále RAV, inv.č. 2794, sign. XVI-G, kn. 16.

¹¹⁶ ÚSVS, inv. č. 198, sign IV-6-20/2, kart. 6, fol. 16-18: Bělá a Kuřivody měly stát původně podle Valdštejnova návrhu z 24. listopadu 1677 dohromady 210000 rýnských, Cetňov měl stát k tomu 8000 rýnských a 300 rýnských klíčného. Caretto-Millesimo s tímto původním návrhem Arnošta Josefa nesouhlasil a celkovou sumu zvýšil.

¹¹⁷ ÚSVS, inv. č. 198, sign. IV-6-20/2, kart. 6, fol. 34-40.

¹¹⁸ „diejenigen Knecht oder Unterthanen, so sich zur Zeit dieses geschlossenen Contracts bey seiner Excellenz Hofstatt in wirklichen Diensten befinden, vorbehalten und ausgenommen hat.“ - ÚSVS, inv. č. 198, sign. IV-6-20/2, kart. 6, fol. 34-40, zde fol. 36.

novém panství činil dluh poddaných vůči vrchnosti dohromady 11 189 rýnských a 58 krejcarů, z toho zhruba 2900 rýnských na pravidelné vrchnostenské rentě za období let 1655 až 1677.¹¹⁹ O to větším šokem musel být pro poddané energický nástup nového hospodáře, který nejenže nepřipouštěl žádné „berní restanty“, ale měl v plánu příjmy z pravidelných činží ještě zvýšit.

Doksy, německy Hirschberg, byly spolu se statkem Boseň (Bossig) zakoupeny 22. ledna 1680 od hrabat Heissensteinů,¹²⁰ a to za vysokou částku 360000 zlatých, k níž se mělo připočítat ještě 1000 dukátů klíčného. Arnošt Josef své závazky platil, a to podle přesně stanoveného harmonogramu a s pětiprocentním úrokem vyrovnal téměř celou sumu za deset a půl roku; hlavní kvitance, jíž Jan Kryštof z Heissensteinu potvrzuje přijetí poslední splátky, nese datum 31. května 1690.¹²¹ Z uvedené částky zbylo posledních 40000 zlatých, z nichž měl ještě deset let platit Valdštejn úrok bývalé dokeské paní Marii Františce z Heissensteinu, rozené z Vrtby. Po její smrti v létě roku 1700 byl tento poslední zbytek doplacen její dceří Zuzaně Antonii. Doksy se tak konečně mohly stát plnohodnotnou součástí mnichovohradištské domény a v majetku Valdštejnů zůstaly až do roku 1945. Všechna pouta bývalé vrchnosti však zpřetrhána nebyla: podle testamentu Marie Františky z Heissensteinu se měli její potomci starat o duchovní fundaci vážící se k dokeskému špitálu a zahrnující placení nákladů na jednoho chudého muže, ženu a dítě, což činilo dvakrát ročně 46 zlatých 40 krejcarů.¹²² Proti takovému „cizopanskému vměšování“ Valdštejnové pochopitelně nic nenamítali.

Do nákupů Arnošta Josefa z Valdštejna patří kromě velkých panství i scelování těch stávajících. Mohutná arondace rozlehlých šlechtických domén byla dlouhodobým procesem, který vedl po Bílé hoře k postupnému vymizení rytířských statků.¹²³ Instruktivním příkladem může být koupě trpasličího statečku Dolní Malobratřice nedaleko Kněžmostu, který vlastnil rytíř Václav Jeník Zásadský z Gemsendorfu. Od ostatních se Jeníkova složka uložená mezi valdštejnskými kupními smlouvami liší už tím, že je jako jedna z mála sepsaná česky. Jednalo

¹¹⁹ ÚSVS, inv. č. 198, sign. IV-6-20/2, kart. 6, fol. 1-5.

¹²⁰ Také Doksy byly součástí frýdlantského vévodství Albrechta z Valdštejna. Po roce 1634 je získal jako odměnu od císaře Valdštejnův vrah Walter Buttler. Jelikož neměl potomky, zdědila Doksy jeho manželka Anna, rozená z Donína. Ta se po Buttlerově smrti podruhé vdala za Ferdinanda Kryštofa z Heissensteinu, čímž přešlo celé panství do rukou tohoto rodu.

¹²¹ RAV, inv. č. 3086, sign. I-11/4/1, kart. 11, fol. 1-4.

¹²² RAV, inv. č. 3086, sign. I-11/4/1, kart. 11, fol. 14-17.

¹²³ O tomto procesu dále Rudolf ANDĚL, Hospodářská situace drobných šlechtických statků na českoluzickém pomezí v XVII. století, in: Sborník pedagogické fakulty v Ústí nad Labem, řada dějepisná, 1971, s. 61-134; Eliška ČÁŇOVÁ-ANTOŠOVÁ, Zanikání drobných statků na Hradecku. Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám 16. a počátku 17. století, in: Práce Krajského muzea v Hradci Králové, řada B, svazek 2, Hradec Králové 1959, s. 115-149.

se tudíž patrně o člověka neznalého němčiny s nevelkým celkovým majetkem, za Dolní Malobratřice měl získat od majetného Valdštejna jen 9300 zlatých. Důvodem této ceny byl podrobný odhad, který si nechal Arnošt Josef udělat, a který oceňuje statek velmi nízko. Popis rytířské tvrže dává čtenáři představu téměř tragickou: „*sídlo všechno nanejvýš sešlé, toliko ode dřeva ... rozbořené, kdež jenom dvůr, sednice, jeden nehrubý pokojík nahoře a druhý dole pro čeled' beze všeho klenutí a jeden podzemní sklep špatný, pod stavením venku pod obzvláštní stříškou jest jedna maštálka na šest kusů potahu.*“¹²⁴ Taxátor, bezpochyby pracující ve Valdštejnových službách, snížil cenu rytířského obydlí z 500 kgm na pouhých 100 kgm. Podobně postupoval i u dalších položek, a tak výsledný obraz skýtá tristní pohled na stateček, jehož cena byla snížena těsně před prodejem na 5371 rýnských a 17 krejcarů. Navíc v době uzavření smlouvy, tedy 6. července 1679, patřil tento rytířský statek mezi léna, zapsaná v deskách dvorských, což Valdštejnovi vadilo natolik, že pozastavil na určitou dobu splácení kupní částky. „*Týž pan Jeník prodávající to na sebe vzal, že takový statek z týchž desk lenních vymazán a jemu zase do desk zemských vložen bude, i tak dalece k tomu přivedl, že jest Jeho Císařská a Královská Milost se k němu tak nejmilostivěji nakloniti a na jeho nejponiženější prosbu týž statek ... z desk lenních vymazati a do desk zemských k dědičnosti léta tohoto běžícího 1684 dne 21. februarii vložiti poručiti jest ráčil*“¹²⁵, až nyní svolil mocný Valdštejn k rozpisu splátek, a to na jeden rok.¹²⁶

Scelování državy pokračovalo i v následujících desetiletích, kdy syn Arnošta Josefa František Josef koupil 12. září 1716 sousední rytířský statek Horní Malobratřice za 20000 zlatých. Majiteli tohoto statku byli bratři Petr Mikuláš a Jindřich Jan Strakové z Nedabylic. Zatímco s prvním, jenž byl jako nejvyšší zemský písař Valdštejnovým známým z místodržitelského kolegia, proběhlo jednání o koupi bez větších problémů, mladší Jindřich Jan předčasně během vyjednávání podmínek smlouvy zemřel a celá situace se zkomplikovala, protože po sobě zanechal sedm dcer, jež měly jeho malý majetek zdědit. I zde je jednání celé v češtině a dokonce se na kupní smlouvu podepsal česky i František Josef z Valdštejna, běžně používající německou mutaci svého jména.¹²⁷ Nemajetné slečny rytířky (provdané byly tou dobou jen tři nejstarší) si na Valdštejnovi vymínily několik zvláštností, které nebyly při prodeji panství obvyklé, například si hodlaly odvést z Horních Malobratřic koně a veškerý nábytek: „*tím způsobem všelijaké mobilia [v] panských pokojích a komorách se taky*

¹²⁴ ÚSVS, inv. č. 235, sign. IV-7-19, kart. 6, fol. 1 an.

¹²⁵ RAV, inv. č. 3086, sign. I-11/4/2, kart. 11, fol. 23-25.

¹²⁶ Roku 1679 byl zaplacen hotově Jeníkovi hradištským hejtmánem Krausem jen závdavek činící 800 rýnských. ÚSVS, inv. č. 235, sign. IV-7-19, kart. 6, fol. 13-16.

¹²⁷ Konstrbatý český podpis zjevně činil Valdštejnovi problémy. Dále ÚSVS, inv. č. 293, sign. VI-10/1-3, kart. 10, fol. 9.

reservirují mezi těma“. Nejzajímavější je pasáž týkající se malobratřických poddaných, každá Straková si chtěla odvést jednu poddanou, patrně jako svou osobní služku: „*při odevzdání téhož statku každá dědička sobě vymínjuje aneb zanechává jednu poddanou, kteréžto napotom při odevzdání statku jmenovati se budou.*“¹²⁸

Do kategorie nákupů Arnošta Josefa z Valdštejna, jejichž cílem bylo zvětšit či arondovat mnichovohradištské dominium, patřily i dvě poslední velké akvizice, které za svého života učinil. Jednalo se o nákup rytířských statků Chocnějovice a Zásadka. Druhý zmiňovaný ležel v přímém sousedství hradištské rezidence a jeho nákup zjednodušil jak hospodářský chod velkostatku, tak také spojení se statky ležícími na východ od rezidenčního města, zejména s panstvím Kněžmost. Obě lokality střídaly v průběhu 17. století majitele s obdivuhodnou rychlostí: od roku 1627, kdy je získal jako léno od Albrechta z Valdštejna císařský plukovník Johann Ludwig Isolano, do roku 1695 prošly rukama jedenácti vlastníků z rozličných šlechtických rodů.¹²⁹ Důvodem může být právě bezprostřední blízkost velké valdštejské domény, která zabraňovala držitelům obou statků začlenit je do většího komplexu toho kterého majitele.¹³⁰ Roku 1695 se nakonec přeci jen ocitly ve valdštejském dominiu a propojily se správně i hospodářsky se svým okolím. I zde překročila kupní suma 100000 zlatých, což opět svědčí o solventnosti Arnošta Josefa.¹³¹ Oproti tomu prodávající, Zikmund Hrzán z Harasova (držel Zásadku jen čtyři roky), se doslova topil v dlužích, a tak nákup obou panství byl vlastně převzetím hrzánských závazků vůči nejrůznějším věřitelům¹³² včetně měšťanských finančních magnátů, jako byl například staroměstský radní Jan Fridrich Neumann (4000 rýnských) či tajemní pán a paní Zumsande (10000 rýnských). Hlavní položkou však byl Hrzánův nedoplatek čítající 32819 rýnských a 47 krejcarů, pozůstatek sumy, za níž roku 1691 Zásadku a Chocnějovice kupoval. Adresátem této částky byla Benedikta z Bredy, rozená z Ahlfeldu. Jelikož cena obou statků byla 105000 rýnských, získala tato šlechtična částku blízkou se třetině celkové sumy, kterou Arnošt Josef za Zásadku a Chocnějovice zaplatil. Oproti tomu Hrzán obdržel jen necelých 27000 zlatých a 5000 klíčného, zbytek patřil jeho věřitelům.¹³³ Přesto na celé transakci vydělal, roku 1691 totiž

¹²⁸ ÚSVS, inv. č. 293, sign. VI-10/1-3, kart. 9, fol. 9.

¹²⁹ Srov. August SEDLÁČEK, Hradý, zámky a tvrze Království českého X., Praha 1895, s. 135.

¹³⁰ Hospodářské propojení obou panství s valdštejskou doménou patrně vedlo hradištského účetního Mikuláše Hallara k jejich zařazení do taxace hradištské domény provedené krátce po smrti Albrechta z Valdštejna roku 1634 – uloženo v SOA Litoměřice, Biskupství litoměřické, sign. B I F 17.

¹³¹ Panství přitom nebylo příliš velké, kromě zámku, dnes malebné zříceniny, byly jeho součástí jen čtyři poplužní dvory. Srov. inventář panství, resp. vrchnostenských provozů ÚSVS, inv. č. 247, sign. V-8-12, kart. 7, fol. 50-63.

¹³² Petr Mikuláš Straka z Nedabylic se u Valdštejna přihlásil o svých 6000 rýnských hned na začátku roku 1696, celá částka mu byla i s úroky splacena až v listopadu 1707. ÚSVS, inv. č. 247, sign. V-8-12, kart. 7, fol. 89.

¹³³ ÚSVS, inv. č. 247, sign. V-8-12, kart. 7, fol. 81-82.

koupil od Bredovy vdovy obě panství jen za 85000 zlatých; Valdštejnovi ho tedy prodal se ziskem 20000 zlatých.¹³⁴ Tento fakt na druhou stranu svědčí o touze Arnošta Josefa zaplnit bílé místo v rámci své domény, a to i za předpokladu, že dá Hrzánovi více, než byla skutečná cena panství.

Asi nejvýznamnějším rozšířením valdštejnských rodových držav bylo zakoupení obrovského majetku ve středních Čechách Arnoštem Josefem z Valdštejna. Jednalo se o doménu, jejímž centrem bylo rozsáhlé panství Křivoklát spojené s nedalekými Krušovicemi,¹³⁵ k němuž přikoupil tento Valdštejn sousední panství Nižbor, jeho nástupce Jan Josef potom připojil menší statky Petrovice a Senec. Obchod, který byl na svou dobu již nestandardně velkým majetkovým přesunem, vzbudil ve šlechtických kruzích zaslouženou pozornost a je možné jej rekonstruovat díky zachované korespondenci ve větší míře než výše zmíněné majetkové přesuny, u nichž se musíme často spokojit jen s kupní smlouvou zapsanou v deskách zemských, popř. s jejím opisem v rodinných archivních fondech. Křivoklát byl komorním panstvím, v jehož středu stál středověký hrad plnící v počátečních obdobích své existence funkce předního loveckého sídla českých králů, později se stal správním jádrem panství, jehož hlavním úkolem bylo zásobování pražského hradu zvěřinou a dřevem z okolních lesů.¹³⁶ Tato dlouhodobá příslušnost pod přímou královskou vládu byla všemožně zdůrazňována i během prodeje, jednalo se o „*koupené staré korunní a deskové panství*“.¹³⁷ Panovník i v době po Bílé hoře řešil akutní finanční tíseň odprodejem statků spravovaných českou komorou, případ Křivoklátu nebyl v 17. století nikterak ojedinělý. Zpravidla prodeji předcházela zástava, a tak byl roku 1646 zastaven Heřmanu Černínovi z Chudenic Mělník, aby mohl být za čtyřicet let poté Černínům prodán jako alod; roku 1667 následovala zástava podkrušnohorské Přísečnice salcburskému arcibiskupovi Quidobaldu Thunovi a 1701 Vilému Popelovi z Lobkovic; podobně se dělo i s podbrdskými komorními statky Točnickem, Zbirohem či Královým Dvorem, po nichž toužil nejdříve viceprezident české komory František Karel Přehořovský z Kvasejovic a později Jan Adam Ondřej z Lichtenštejna, který za ně zaplatil zástavní sumu půl milionu zlatých.¹³⁸ Přesto byl prodej Křivoklátu

¹³⁴ Kupní smlouva z roku 1691 - ÚSVS, inv. č. 247, sign. V-8-12, kart. 7, fol. 21-38.

¹³⁵ Už v zástavní listině roku 1658 se uvádí, že Krušovice jsou inkorporovány do křivoklátského panství. Také v pozdějších přehledech výnosů jsou obě panství pojednávána dohromady.

¹³⁶ Hrad Křivoklát a jeho význam pojednává Dobroslava MENCLOVÁ, České hrady I., Praha 1972, s. 250-257. Podobně příslušné heslo v Augustin SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze Království českého VII/1., Praha 1891. A také Václav KOČKA, Dějiny Rakovnicka, Rakovník 1936, s. 9 an.

¹³⁷ „erkaufte uralte Cron- und Tafel-Herrschaft Bürglitz“ – srov. VS Křivoklát, inv. č. 567, sign. SA G 89, fol. 88 – „Beiläufig jedoch unverfängliche Berechnung...“.

¹³⁸ O tomto převodu dále J. SOUČEK, Zástava královských komorních statků Zbiroha, Točníka a Královského dvora knížeti Janu z Lichtenštejna 1710, in: Časopis Českého muzea 85, 1911, s. 277-278. Také Václav Vladivoj TOMEK, Sněmy dle Obnoveného zřízení zemského, Praha 1868.

s Krušovicemi neobyčejným zásahem do majetkové struktury v rámci pobělohorských Čech.¹³⁹

První krok k převodu Křivoklátu do soukromých rukou byl učiněn již 6. dubna 1658, kdy byl zadlužený majestát donucen zastavit panství Janu Adolfovi ze Schwarzenberku. Tento hofmistr arcivévody Leopolda Viléma získal možnost užívat panství a výnosy z něj pod podmínkou „zachování dobrého stavu ... a pravidelného odvádění určených deputátů ze zvěřiny“.¹⁴⁰ Částka, kterou měl Schwarzenberg složit dvorské komoře, byla kromobyčejně vysoká: 300000 zlatých, což odpovídalo zhruba 100000 říšských tolarů.¹⁴¹ Jan Adolf ze Schwarzenberka měl s celým panstvím podobné úmysly jako později Arnošt Josef z Valdštejna, o čemž svědčí i koupě nedalekého Nižboru od Morzinů roku 1679. Byl to tedy Schwarzenberg, kdo začal budovat komplex panství podél Berounky.¹⁴² Zůstává ale záhadou, proč se vytvoření domény podařilo Valdštejnovi, který nebyl tou dobou vázán v žádné z významnějších dvorských služeb, a nikoli nestorovi habsburské politiky a dlouholetému hofmistrovi arciknížete Leopolda Viléma¹⁴³ či jeho synu Ferdinandovi ze Schwarzenberka, který se právě v době prodeje Křivoklátu Valdštejnovi stal nejvyšším dvorským maršálkem.¹⁴⁴ V důsledku se může zdát, že se Schwarzenberg budování této domény sám vzdal; co ho však k tomu vedlo a zda mu prokázal naopak Valdštejn nějakou protislužbu, zůstává prozatím nezodpovězeno.¹⁴⁵ Opis Schwarzenberkova vyjádření k celé záležitosti z roku 1695, který se zachoval ve fondu křivoklátského velkostatku, však svědčí o nedobrovolném postoupení práv ke Křivoklátu ze strany třeboňského pána: „tedy shledávám za nutné připomenout, kterak mě dvorská komora jakožto tehdejšího skutečného držitele

¹³⁹ Dále o zástavách komorních panství v souvislosti se změnou majetkové politiky v Čechách Eduard MAUR, Český komorní velkostatek v 17. století, AUC, Praha 1976, zejména s. 60 an.

¹⁴⁰ „jedoch mit dem Bedingung, daß er demselben im guten Stand erhalten ... und die von denen bishero an unterschiedene Ort entrichtete Wildprath-deputata ... ordentlich liefern zu lassen“ – srov. VS Křivoklát, inv. č. 567, sign. SA G 89.

¹⁴¹ Původní odhad splatnosti byl proveden dosti nerealisticky na tři roky – vždy po 33333 říšských tolarů ročně. Splácet sumu měly české stavy prostřednictvím nejvyššího berního úřadu. Koncem roku 1658 v této věci urguje Leopold I. nejvyšší berní úřad, aby splátku Schwarzenberkovi připravil.

¹⁴² Nižbor pak zůstal součástí křivoklátské domény nejen za Valdštejnů, ale i za Fürstenberků. Srov. August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický Království českého, Praha 1998, s. 658.

¹⁴³ Postavení Jana Adolfa ze Schwarzenberka u dvora Leopolda I. po smrti jeho ochránce Leopolda Viléma nebylo vůbec pevné. Rezervovaný vztah, který k němu měl císař, vyplýval pravděpodobně z doby volby Leopolda I. římským císařem – dále o tom Alfred F. PRIBRAM, Zur Wahl Leopolds I. (1654-1658), in: AÖG 73 1888, s. 79-222.

¹⁴⁴ Dále Adam WOLF, Fürst Ferdinand von Schwarzenberg 1652-1703, in: týž (ed.), Geschichtliche Bilder aus Oesterreich II. Aus dem Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung (1648-1792), Wien 1880, s. 146-197; nově Rostislav SMÍŠEK, Služba a paměť. „Dvorská“ kariéra (barokních) Dietrichsteinů jako nadgenerační životní ideál, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Paměť v myšlení šlechty na prahu novověku, Praha 2007, s. 157-170.

¹⁴⁵ VS Křivoklát, inv. č. 307, sign. SA A 229, fol. 204 mluví o tom, že „der völlige Genuss beider Herrschaften, adie der fürst schwarzenbergischen Abtretung, gelassen“.

zradila ... a proti mně v závažných jednáních intrigovala.“¹⁴⁶ Podobně pražské místodržitelství i česká dvorská komora musela řešit Schwarzenberkovy stížnosti, které provázely celý prodej Křivoklátu. Z kusých zpráv, které se zachovaly, vyplývá, že se Schwarzenberkovy stížnosti týkaly ověřování některých císařských listin, které měl získat jeho otec v souvislosti s křivoklátskou zástavou,¹⁴⁷ a procesu vyvazování křivoklátských poddaných z poslušnosti schwarzenberským úředníkům.¹⁴⁸ Koupě měla ještě několik nepříliš příjemných dozvuků, jedním z nich bylo i přetahování o křivoklátské urbáře, které putovaly mezi Prahou a Křivoklátem jako skutečné cennosti: 19. června 1702 zdůrazňuje křivoklátský hejtman Vetter, že jsou oba svazky přepravovány „v pytli a dobře ochráněné před deštěm“.¹⁴⁹ Za necelý týden musely opět putovat do Prahy... Další nepříjemností bylo vypořádání se s dlouholetou schwarzenberskou správou, která se nechovala k zastavenému panství příliš odhleduplně. K vyřešení některých problémů musela být dokonce zřízena místodržitelská komise: během uplynulých desetiletí totiž došlo k přesunu 70 poddaných ze zastaveného Křivoklátu na alodní schwarzenberské panství Mšec.¹⁵⁰ Tím porušil Schwarzenberg zemské právo.¹⁵¹ Valdštejn přitom nezapomněl zdůraznit, že se jednalo o celé rodiny, nejen o jednotlivce, a požadoval náhradu. K dalším neshodám mezi komorou, Valdštejnem a Schwarzenberkovými úředníky pak došlo v otázce tzv. meliorací, tedy peněz, které měl Schwarzenberg investovat do zlepšení křivoklátského panství, a které nyní požadoval zpět.¹⁵² Komora se pochopitelně snažila stlačit tuto sumu na minimum a vznášela protiargumenty, zejména pak důkazy o Schwarzenberkově špatné správě zastaveného panství, přičemž zůstává otázkou, do jaké míry o této správě rozhodoval kníže sám a do jaké míry se jednalo o

¹⁴⁶ VS Křivoklát, inv. č. 307, sign SA A 229, č. 83, fol. 479: „die kayserliche Hofcammer mir den Vorzug, als damahligen wirklichen Possessori überlassen, widerraten haben, mich in ein solches so vielen Umständen untervorffenen an sich selbstem kostbahres Negotium zu intriciren.“

¹⁴⁷ Dále NA Praha, SM, sign. W9/48, kart. 2475, č. 11a 12/1685 – „die Commission, so die Einantwortung Decreti Domini übergeben, relationiert, auf die ihr zu decretirte kaiserliche Resolution oder Declaration, auf des Herrn Fürsten zu Schwarzenberg eingerichte Gravamina, was bei diesem Actu vorgangen.“

¹⁴⁸ Místodržitelství v Praze neustále řešilo Schwarzenberkovy stížnosti a dokazovalo, „dass dem Herrn Fürsten dadurch ganz keine Verkürzung beschehen ... wird“ – tamtéž, č. 12.

¹⁴⁹ Srov. dopisy mezi apelačním radou Johannem Michaellem Knechtem a křivoklátským hejtmanem Friedrichem Ferdinandem Vetterem – srov. VS Křivoklát, inv. č. 307, sign SA A 229, č. 53-60, fol. 393-407. Zde fol. 401: „über Nischburg rechtens behändiget ... in Sack vor dem Regen wohlverwahrter einschicke.“

¹⁵⁰ Koupě nedalekého panství Mšec roku 1662 také svědčí o úmyslu vybudovat rodovou doménu na západě středních Čech – Ottův slovník naučný XXIII, Praha 1905, s. 86, heslo „Schwarzenberg“. O tomto statku také Ferdinand VELC, Mšec – Kornhaus, Nové Strašecí 1935.

¹⁵¹ VS Křivoklát, inv. č. 307, sign. SA A 229, č. 33, fol. 289-291: „ex facto proprio per translationem subditorum die Landesordnung Q 19 ihme nicht zu nutzen machen kann.“

¹⁵² NA Praha, SM, sign. W9/48, kart. 2475, č. 35/1685: místo 19000 zlatých, které schwarzenberští úředníci vyúčtovali dvorské komoře, uznala císařská resoluce jen 10000 zlatých.

nepovedené akce jeho vrchnostenských úředníků.¹⁵³ Lze tedy shrnout, že právě jejich chování bylo hlavním důvodem, proč neprodat Schwarzenberkovi Křivoklát.

Nepochybně měl na celé věci svůj podíl také hlavní Valdštejnův komisař, jenž byl nákupem a převzetím panství pověřen – Johann Mayer z Oberschellanku. Bohužel není zachována jeho korespondence z inkriminovaných let, kdy probíhala klíčová jednání. Jeho postava se ale spojila s valdštejnskými majetkovými záležitostmi natrvalo. Poprvé jeho služby využíval Arnošt Josef při koupi Křivoklátu, což dává tušit, že právě zde se pozdější inspektor všech valdštejnských velkostatků osvědčil. Stal se pravou rukou Arnošta Josefa z Valdštejna a hlavním hospodářským poradcem. Právě on po následujících 26 let přijímal pravidelná hlášení od hejtmanů všech valdštejnských panství, vyřizoval a posuzoval kvitance a výplaty. Arnošt Josef na něj nezapomněl ani ve své závěti a přikázal posílat mu do konce života rentu 1000 zlatých ročně; jako památku na svého pána měl dostat Mayer 100 dukátů ve zlatě.¹⁵⁴ Jan Josef z Valdštejna jako jeden ze dvou dědiců skutečně vyplatil uvedené sumy Mayerově vdově Veronice, rozené Globicové z Bučina.¹⁵⁵

Koupě Křivoklátu měla však ještě jeden rozměr: Valdštejn ji dokázal propagandisticky využít. V předmluvě k opisu kupní smlouvy z roku 1691 se mluví o tom, že sám Schwarzenberg rezignoval na koupi panství, které měl v zástavě. Na rozdíl od něj Valdštejn „*k prokázání věrnosti jeho Majestátu a obecnému dobrému a [k prokázání] horlivosti v pomoci těmto proti dědičnému nepříteli křesťanského jména obětoval hotově nutně požadované [peníze] na velké válečné výdaje*“.¹⁵⁶ Smlouva mezi Leopoldem I., zastupovaným dvorskou komorou, a Valdštejnem byla uzavřena 6. června 1685, celé panství přešlo do jeho dědičného držení 12. ledna roku následujícího. Přibližně půlrok, který mezitím uplynul, byl věnován inventarizaci panství a předávání všech jeho součástí. I tímto byl pověřen valdštejnský komisař Mayer z Oberschellanku; za dvorskou komoru, lépe řečeno za její podřízený orgán českou komoru, byl pověřen císařský rada a královský prokurátor Johann Georg z Funcken, dále byl u převodu do valdštejnských rukou přítomen schwarzenberský zmocněnec Elias Mayerhoffer z Koburg-Angern a křivoklátský hejtman Johann Fridrich Kleiner, kteří společně podepisovali výtahy z urbářů a seznamy vrchnostenských

¹⁵³ Na podvod někdejšího křivoklátského hejtmana upozorňuje zbirovský hejtman v NA Praha, SM, sign. W9/48, kart. 2475, č. 11/1686: „der Pürlitzer abgetretene Hauptmann über die 80 R[einisch] von dem noch vorhandenen Eisen, so nicht verkauft ist, Accidenz sich genommen habe, und wesen er sich zu verhalten.“

¹⁵⁴ Testament Arnošta Josefa z Valdštejna z 25.6.1708 uloženo v RAV, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/2, kart. 30.

¹⁵⁵ RAV, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/8, kart. 30, fol. 260.

¹⁵⁶ „in Bezeugung seiner treuerzigen Ihero Mayestät und dem Publico daneblich Eifers zu Beihilf derjetzigen wider den Erbfeind christlichen Nahmens unentbehrlich erfordernden ... grossen Kriegs-Ausgaben bar offerirt“ – srov. VS Křivoklát, inv. č. 316, sign. SA A 253.

„apertinencí“, čili k velkostatku přináležejících jednotlivin.¹⁵⁷ Celá smlouva měla dodatek umožňující, aby císař nebo jeho nástupci od Valdštejnů panství zpět koupili a přičlenili k české komoře. Ačkoli se tak nikdy fakticky nestalo, byly sepisovány právní rozklady o možnostech opětovného připojení panství k císařskému eráru.¹⁵⁸ Arnošt Josef se o vlastnictví těžce nabytého a prestižního panství obával a roku 1695 si nechal poslat z místodržitelství všechny relevantní dokumenty k minulým vlastnickým přesunům Křivoklátu.¹⁵⁹ Jeho obava byla oprávněná: nový císař Josef I. nedlouho po svém nástupu přikázal vyplatit všechny zástavy a také v případě Křivoklátu hodlala česká komora využít v kupní smlouvě zakotveného předkupního práva. Roku 1706 tak došlo k jednání mezi Arnoštem Josefem a českými stavy, které se pokusily vykoupit Křivoklát zpět.¹⁶⁰ Jednání muselo probíhat přes zemský sněm, jenž měl na výkupy bývalého komorního zboží uvolnit potřebné peníze. Totéž se opakovalo ještě o tři roky později, kdy byl majitelem Křivoklátu mladší syn Arnošta Josefa Jan Josef. Cena panství se však tou dobou již zvýšila o různé „*meliorationes*“, tedy o Valdštejnovy investice, a činila 500000 zlatých.¹⁶¹ Jen každé z městeček Unhošť a Nové Strašecí bylo během valdštejnské držby zhodnoceno podle odhadu Jana Josefa z Valdštejna o 10000 zlatých. K tomu byl tou dobou správně i hospodářsky přivtělen také Nižbor, jehož odhad činil 100000 zlatých, celkem by tedy dostal Jan Josef za svou středočeskou doménu 600000 zlatých, což byla pro dvorskou komoru i pro zemský sněm částka v těžkých dobách války o španělské dědictví fakticky nedosažitelná. Kromě předkupního práva však smlouva mezi komorou a Valdštejnem z roku 1685 obsahovala i další omezení, která se týkala užívání honebních revírů, jimž byla v případě Křivoklátu i Krušovic věnována obzvláštní pozornost. Z revírů měl být odváděn pravidelný deputát, nazývaný v pramenech jako „martinický“¹⁶², jinak měl výnos z lovu zcela připadnout Valdštejnovi a jeho nástupcům.

Prodej Křivoklátu znamenal také rozhoupání dlouhotrvajícího a víceméně stabilního právního stavu různých částí panství. Zejména ti, kteří měli již během komorní a zástavní

¹⁵⁷ Např. VS Křivoklát, inv. č. 307, sign SA A 229: Průvodní spisy ke kupní smlouvě panství Křivoklát Valdštejny.

¹⁵⁸ „zu dem kayserlichen Aerario“ – tamtéž, č. 61, fol. 408. V tomto dokumentu dva neznámí radové české komory uvažují, jak vyplatit panství zpět. Pro stav panství užívají termín „Verhypothetierung“, ač se jednalo o dědičnou držbu panství Valdštejny, byť s jistými omezeními. V kupní smlouvě je uvedeno v bodě 38: „... dickberühmte beide Herrschaften ... mit dem ausdrücklichen Pacto Reluitionis perpetuo verkauft worden, also dass es IKM (Ihre Kayserliche Mayestät), dero Erben und künftige Successoren ... bevorstehen sollen, solche Herrschaft und Gut ... wird wieder redimiren oder reluiren zu können.“

¹⁵⁹ NA Praha, Autografy II, Arnošt Josef, 10.6.1695.

¹⁶⁰ Tyto spisy jsou uloženy v NA, ČDK, inv. č. 1053, kart. 825.

¹⁶¹ VS Křivoklát, inv. č. 307, sign. SA A 229, č. 67, rozklad komorního rady Prahiera.

¹⁶² Jeho výši, ani původ se mi bohužel nepodařilo zjistit; spis, který měl o něm podrobně pojednávat, se bohužel ztratil – byl uložen pod VS Křivoklát, inv. č. 307, sign SA A 229, č. 74. Víme jen, že tato povinnost pocházela z doby před schwarzenberskou správou, z roku 1651.

držby svá specifická práva, se obávali, že je prodejem do regulérního přímého vlastnictví (*dominium directum*¹⁶³), tedy s příchodem klasické vrchnostenské správy, ztratí. Své nároky vůči odcházející komorní správě začali vznášet i sousedé, šlechtici vlastníci okolní panství (Václav Ferdinand z Lobkovic chtěl kus lesa) a také královské město Rakovník, jež kdysi do systému komorního panství náleželo. Jejich požadavky byly většinou zamítnuty jako bezpředmětné, komora musela řešit důležitější věc: postavení křivoklátských obyvatel pod novou správou. Kupní smlouva sice zajišťovala některým právním subjektům uvnitř křivoklátského panství i nadále panovníkovu ochranu, faktický vliv zeměpána na dění v hranicích dominia se ale po roce 1685 pomalu vytrácel. To si s obdivuhodnou předvídavostí uvědomila zejména dvě městečka na panství – Unhošť a Nové Strašecí, která urychleně prosila císaře o potvrzení stávajících privilegií a dokonce se pokusila žádat o vyjmutí z plánovaného prodeje; chtěla zůstat komorním majetkem.¹⁶⁴ Tato žádost se opírala o ujištění Ferdinanda I. z roku 1537, že nebudou komorou odprodána a tím oddělena od křivoklátského panství.¹⁶⁵ To, že by bylo prodáno celé komorní panství Křivoklát, tehdy Ferdinand I. nepřipouštěl. Roku 1685 sice císař městská privilegia potvrdil, ale nová nepřidal, a tak se v postavení obou městeček nic nezměnilo, jistě k velké nelibosti zdejších městských rad.¹⁶⁶ Podobně nezměněno zůstalo i postavení leníků, kteří byli již staletí vázáni ke křivoklátskému hradu.¹⁶⁷ O jejich seznam vedený v lenních knihách Valdštejn horečně usiloval a vymáhal ho na české komoře s neuvěřitelnou důsledností. Také tyto záležitosti musela řešit místodržitelstvím pověřená komise, jejímž původním úkolem bylo zprostředkovat styk mezi všemi stranami transakce, tedy mezi Valdštejnem, Schwarzenberkem a českou (popř. dvorskou) komorou, lépe řečeno jejich úředníky. Úplné složení této „*Einantwortungscommission*“ se mi bohužel nepodařilo zjistit, většinou se ale jednalo o přední právníky a šlechtice, v čele stál komorní rada baron Walderode jako „*Principalcommissarius*“.

Valdštejna stálo panství Křivoklát roku 1685 400000 zlatých, což byla částka, která byla v rámci cenové hladiny podobně velkých panství skutečně vysoká a i sám Arnošt Josef si

¹⁶³ Soudobé právo užívalo termíny „*dominium directum*“ jako plné svobodné vlastnictví a tzv. užitné vlastnictví, tedy „*dominium utile*“. O valdštejnské držbě Křivokláta se mluví vzhledem k řadě císařských výjimek z přímé držby s pomocí obou termínů.

¹⁶⁴ Dále František MELICHAR, Monografie města Unhoště, Praha 1888. NA, SM W9 48, kart. 2475, č. 20/1685 a č. 23/1685.

¹⁶⁵ Pokud by byla oddělena od komorního panství, tak pouze jako královská města! Srov. August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický království českého, Praha 1998, s. 928.

¹⁶⁶ „... denen zwei Städtln ihren Privilegia von jetzt regierender Kayserlicher Mayestät confirmirt und sie auch in deroselben continuo usu gewesen waren.“ NA Praha, SM, sign. W9/48, kart. 2475, č. 36/1685.

¹⁶⁷ O fungování křivoklátské lenní soustavy dále Eva ŠIMICOVÁ, Křivoklátská manská kniha z let 1454-1566, in: Rakovnický sborník historický 5, 2004, s. 23-81.

byl tohoto faktu vědom.¹⁶⁸ Na rozdíl od Jana Adolfa ze Schwarzenberka, který roku 1658 použil peníze získané od braniborského kurfiřta jako náhradu za dávnou konfiskaci rodových statků v Braniborsku, Arnošt Josef z Valdštejna neměl tolik hotovosti pohromadě. Splácení panství se tudíž mělo protáhnout, výše jednotlivých částek měla odpovídat ročnímu výnosu křivoklátského panství. Arnošt Josef si proto nechal udělat několik propočtů ohledně doby splácení. Odhadovaná roční splátka se měla pohybovat kolem 18 až 20 tisíci zlatých, což při šesti procentech zúročení znamenalo splácení do konce roku 1704, respektive do konce června 1701. Následoval propočet doby, do kdy se celá cena panství Valdštejnovi vrátí. Uvedené kalkulace přičleněné k předávacím spisům ukazují, že Arnošt Josef počítal s vysokou rentabilitou panství a na rozdíl od rétoriky nehodlal pomoci císaři odkupem komorního panství nezištně – velmi dobře propočítal zisk, který mu z daných statků bude plynout.¹⁶⁹

Smlouva o prodeji Křivoklátu obsahovala některá omezení, z nichž mnohá navazovala na povinnosti, jež se objevily už v zástavním paktu z roku 1658. Jedná se například o posílání povinných deputátů z loveckých revírů Broumy a Hudlice, především zvěře, a také dříví a dřevěného uhlí do královských železáren „*secundum antiquam observantiam*“.¹⁷⁰ Tato podmínka, jež je vtělena do všech právních aktů od doby roztržení obou komorních panství Křivoklátu a Králova Dvora, měla zásadní význam pro zachování železáren. Na panství Králův Dvůr se totiž nerozkládaly téměř žádné lesy a dřevo bylo vzhledem k provozu železáren nezbytností.¹⁷¹ Není jistě potřeba zvláště zdůrazňovat, že se tato povinnost Valdštejnovi nijak nezamlouvala, všechny stížnosti však byly marné.¹⁷² Ochota dodržovat tento bod smlouvy klesala ze strany Valdštejnů přímo úměrně jistotě, kterou začali pociťovat jako jediní a nezpochybnitelní majitelé Křivoklátu. Roku 1723 tak musela česká komora řešit stížnost královských úředníků, že Jan Josef z Valdštejna dodává málo dřeva (jen 3000 sáhů), a to za cenu vyšší (8,5 krejcaru za sáh) než bylo ujednáno v kupní smlouvě z roku 1685 (5,5 krejcarů). Roku 1717 tak dokonce musel tehdy zástavní držitel Králova Dvora Jan Adam

¹⁶⁸ Nákladnost celého obchodu zmiňuje například v jedné ze svých stížností na komplikovaný převod panství, konkrétně na císařem rezervované sklárny – NA Praha, SM, sign. W9/48, kart. 2475, č. 6/1686.

¹⁶⁹ Rozbor držby Křivoklátu Janem Josefem z Valdštejna, který 30. srpna 1709 zaslali radové královské účtárny radům české komory mluví o výnosnosti panství mezi 30 až 40 tisíci zlatými - VS Křivoklát, inv. č. 307, sign SA A 229, č. 70, fol. 472 an.

¹⁷⁰ VS Křivoklát, inv. č. 307, sign SA A 229, č. 15.

¹⁷¹ Dále Gustav HOFMANN, Komorní železářny na Podbrdsku, Rozpravy NTM 34, Praha 1968; Jan KOŘÁN, Staré české železářství, Praha 1946.

¹⁷² „Hofkammer gibt zu vernehmen, wasmassen sich Herr Graf Ernst von Waldstein der bei der Übergabe der Herrschaft Pürglitz reservirten Appertinentien und Glashütten beschwären tue.“ NA Praha, SM, sign. W9/48, kart. 2475, č. 6/1686.

Ondřej z Lichtenštejna přikoupit 12000 sáhů až u dobříšských Mansfeldů.¹⁷³ Další položkou, která měla i nadále vázat křivoklátské panství k ostatním komorním statkům, pak byla železná ruda z Krušné hory nedaleko Hudlic a cín, jenž se v malém množství nacházel poblíž vesnice Svatá, a povinnost dodávat je do královských pecí. Podobně zůstaly zachovány i starší povinnosti, které se vázaly k různým místům na křivoklátském panství, například fundace z krušovického dvora 12 kgč ročně ke kostelu svatého Kosmy a Damiána do Staré Boleslavi.¹⁷⁴ Právní kontinuita pak měla pokračovat i ve věcech poddanských, v kupní smlouvě jsou speciálně vyjmenována privilegia, která drží nejrozličnější skupiny poddaných či nějakým způsobem pro panství nepostradatelní jednotlivci (např. skláři či mlynáři) a také leníci, pro jejichž evidenci se používalo speciálních knih. Vzhledem k tomu, že v budoucnu mohlo dojít k opětovnému připojení ke komoře, bylo zakázáno ve smlouvě z roku 1685 cokoli od panství oddělovat, odprodávat, rušit či jinak zasahovat do celistvosti dominia. Podobně česká komora napomínala Valdštejna v dopise z 31. června 1686, aby nerozšiřoval honební revíry.¹⁷⁵ Jakmile byla otevřena po smrti Arnošta Josefa otázka případného odkupu Křivoklátska zpět zemskými stavy, začal usilovat jeho dědic Jan Josef o získání i všech císařských rezervátů, které byly kupní smlouvou vymezeny. Nutno dodat, že marně.

Je obtížné posoudit, zda peníze z křivoklátského prodeje šly skutečně na válečné výdaje habsburského státu podstupujícího v polovině 80. let 17. století rozhodující zápas s dědičným osmanským nepřítelem. Jistým vodítkem může být Valdštejnova žádost zasláná přes místodržitelství do Vídně, v níž Arnošt Josef žádal o vydání pasu za účelem zavést část splátky, 50000 zlatých, do Brna a složit ji v účtárně moravského tribunálu.¹⁷⁶ V žádosti se uvádí, že hlavní část sumy představující 230000 zlatých, měla být složena v Praze, patrně v české komoře, z neznámých důvodů ale Arnošt Josef od tohoto záměru ustoupil a peníze v hotovosti poukázal přímo do vídeňské vojenské pokladny.¹⁷⁷ Bohužel není dokument datovaný, takže nelze odhadnout, zda se jednalo o dlouhodobé splácení či o jednorázovou platbu. Vzhledem k výše uvedeným přípravám a složitě koncipovaným harmonogramům bych se přikláněl k možnosti, že celá suma byla ve své většině splácena postupně. Hlavní sumu 230000 zlatých však sehnal Arnošt Josef obdivuhodně rychle, do vídeňské vojenské

¹⁷³ NA Praha, ČK, inv. č. 16207, sign. 1723/I/d/27, kart. KK 267, fol. 158-159.

¹⁷⁴ VS Křivoklát, inv. č. 316, sign. SA A 253, kupní smlouva bod 32.

¹⁷⁵ „anjetzo kein anderes [Revier], als vorhin zeit schwarzenbergischen Inhabung in usu ware, zu practiciren“ – srov. VS Křivoklát, inv. č. 307, sign. SA A 229, č. 25, fol. 254. K zachování stavu panství také NA Praha, SM, sign. W9/48, kart. 2477, 24.8.1686.

¹⁷⁶ „dem deputiertenamtsbuchhaltern zu Brünn“ – NA Praha, SM, sign. W9/48, kart. 2475, č. 6/1685.

¹⁷⁷ „230000 reinisch ... baar ausgezahlt auch zu Wienn ins Kriegszahlamt angewiesen“ – tamtéž.

pokladny dorazila v několika splátkách ještě během roku 1685!¹⁷⁸ To svědčí o mimořádné solventnosti tohoto Valdštejna v době, kdy se řada šlechtických rodů potýkala se skutečně zničujícím zadlužením. A jelikož nic nenasvědčuje tomu, že si Arnošt Josef peníze půjčil, potvrzuje se tím jeho charakteristika jako výjimečného hospodáře.

Jelikož se Schwarzenberkovi nepodařilo udržet Křivoklát, nemělo cenu, aby držel ani Nižbor. Jakmile vyšlo najevo, že bude toto panství k mání, přihlásil se opět jako kupec Arnošt Josef z Valdštejna. 15. listopadu 1685 tak byla mezi knížetem ze Schwarzenberka a Valdštejnem uzavřena smlouva o prodeji Nižbora. Toto panství, ležící na rybami oplývající Berounce, nebylo jistě zanedbatelným příspěvkem do Valdštejnovy středočeské domény. Na jeho území se nacházely zárodky manufakturních provozů, hamry, cihelny a dokonce i vysoká pec. Celková suma za to všechno měla dosáhnout 30000 zlatých. Pokud ji srovnáme s výše uvedenou částkou požadovanou za Nižbor na počátku 18. století, tedy se stotisícovou položkou, pak vyjde najevo, kolik Valdštejnové do celého panství za přibližně dvacet let své vlády investovali. Tyto investice se týkaly zejména rozvoje zbrojařské výroby, zanedbatelnou „meliorací“ však byla i kompletní rekonstrukce nižborského zámku provedená za Jana Josefa z Valdštejna. Ke splácení sumy za Nižbor se jeho otec Arnošt Josef zavázal i přesto, že vzhledem ke koupi Křivoklátu nedisponoval zrovna hotovými penězi. I v tomto případě tedy souhlasil se splátkovým kalendářem a pětiprocentním úrokem¹⁷⁹ a dokonce s pojištěním splatnosti na svém panství Hrubá Skála. Takové pojištění splatnosti bylo v době permanentí šlechtické insolvence celkem běžnou záležitostí a bylo vlastně mírnější formou také poměrně běžné hypotéky. V případě Valdštejnovy neschopnosti splácet za Nižbor tak měly jít do schwarzenberské pokladny výnosy hruboskalského panství.¹⁸⁰ Součástí kupní smlouvy pak jsou i ustanovení o přebírání starých morzinských závazků a o předání kompletního vrchnostenského archivu včetně morzinských účtů do rukou valdštejnské správy.

Prozatím zůstává záhadou, kde na tyto rozsáhlé akvizice bral Arnošt Josef z Valdštejna prostředky. Částka, kterou zaplatil za všechna nově nakoupená panství z let 1675 až 1695, přesahuje bez započítání klíčného neuvěřitelných 1,2 milionu zlatých. Pro srovnání: v letech 1682 až 1696 byla odváděna každoročně z celých Čech kontribuce ve výši zhruba

¹⁷⁸ ÖStA Wien, HKA, HZAB, inv. č. 130, rok 1685, fol. 35. Splátkový kalendář: 19.-25.8. 80000R, 16.-22.9. 50000R, 30.9.-6.10. 50000R, 19.-24.11. 50000R.

¹⁷⁹ Ten byl o jedno procento výhodnější než v zemi obvyklý úrok šestiprocentní. VS Křivoklát, inv. č. 317, sign. SA-A 254, bod 2.

¹⁸⁰ Toto ustanovení odpovídá ustanovení Ee 32 Deklaratorií a novel k Obnovenému zřízení zemskému, srov. Karel MALÝ - Jiří ŠOUŠA - Klára KUČEROVÁ (ed.), Deklaratoria a novely Obnoveného zřízení zemského, in: Karel Malý-Ladislav Soukup (ed.), Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, Praha 2006, s. 793-873, zde s. 846.

1,28 milionu zlatých.¹⁸¹ Prozatím nejsme schopni určit strukturu příjmů a finanční toky na Valdštejnově doméně, a tak musíme ponechat stranou možné teorie o nabytí tak velkého množství peněz v hotovosti, aby nás neuvěřitelná likvidita tohoto pobělohorského šlechtice nezavedla do čirých spekulací – skoro to vypadá, jakoby Arnošt Josef našel zakopaný poklad svého dávného příbuzného Albrechta... Byly to totiž peníze a zase jen peníze, které umožnily získat tak obrovského majetku, Arnošt Josef totiž nadržel v rámci zemské správy ani u dvora žádný významný úřad, intervence ze strany mocného strýce Karla Ferdinanda v jeho prospěch zatím není pramenně doložena. Výsledek Arnoštových nákupů však byl stejně impozantní jako jeho schopnost všechny včas splatit. Podařilo se mu vytvořit dvě konsolidované a arondované domény, jednu na Berounce (Křivoklát, Nižbor, Krušovice) a druhou v Pojizeří (Mnichovo Hradiště, Doksy, Bělá pod Bezdězem a menší statky obojí Malobratřice, Zásadka a Chocnějovice). Své potomky tak postavil na přední místa mezi českou aristokracií a zajistil dostatečně oba své syny, kteří šli v jeho šlépějích a svěřený majetek dále rozhojnili.

6.1.5 Držba panství jako součást reprezentace rodu

Předlouhé titulatury šlechticů, které korespondují se soudobým zvykem zakotveným pevně v panovnických titulaturách a které se objevují prakticky na všech písemných dokumentech týkajících se dané osoby, prozrazují, že držba panství byla čímsi více než cestou k hospodářskému blahobytu. Množství panství vyjmenovaných za predikátem každého šlechtice nebyvalo zrovna malé, což znesnadňovalo srozumitelnost textu, který byl na tomto místě v neoficiálních dokumentech, jakými jsou například koncepty dopisů, nahrazován poznámkou „titl.“ Taková řada vyjmenovaných nemovitostí znamenala však více než pouhou adresu, odrážela společenskou váhu jejich držitele a množství významných a velikých statků zmíněných za jménem podstatně zvyšovalo v očích čtenáře aristokratovu sociální prestiž.

V souladu se šlechtickým vnímáním nadgeneračního úkolu zachování a rozhojnění zděděného majetku nezaznamenáváme ve sledovaném období případ, že by Valdštejnové hromadně svá panství rozprodávali a rušili již vytvořené hospodářské, správní nebo kulturní vztahy jednou vzniklé mezi jejich panstvími. Pokud docházelo k majetkovým přesunům, vždy byl upřednostňován movitý pokrevní nebo nepokrevní příbuzný před cizím zájemcem. V takovém případě byl ochoten jít prodávající Valdštejn s cenou podstatně dolů, jako tomu bylo v případě prodeje Mnichova Hradiště, které je i vzhledem k dalším nákupům Arnošta Josefa z Valdštejna skutečně podhodnoceno. Příčinou je bezpochyby osoba prodávajícího,

¹⁸¹ Srov. Václav Vladivoj TOMEK, *Sněmy české dle Obnoveného zřízení zemského*, Praha 1868, s. 30 an.

kterým je jeho strýc Karel Ferdinand. Pouze v jediném případě došlo ke skutečnému prodeji významného valdštejnského panství mimo širší rodinu. Stalo se tak na konci sledovaného období v případě posázavského Komorního Hrádku. Toto panství bylo pro celý rozvětvený rod Valdštejnů významné hned z několika důvodů. Zaprvé to byl důvod symbolický a prestižní. Komorní Hrádek totiž jako jediný přestál všechny turbulence bouřlivých let českého stavovského povstání i následující třicetileté války a nikdy nebyl mimo držení rodu. Mohl se tak jako jediný ze všech valdštejnských panství pochlubit kontinuitou příslušnosti k rodovému majetku nepřetržitě od roku 1552, kdy jej koupil nejvyšší sudí a později i nejvyšší komorník Jan z Valdštejna.¹⁸² Spolu s Lovosicemi se poté stal Komorní Hrádek jádrem dědictví jeho nejstaršího syna Adama mladšího a dal jméno také jeho nástupcům, kteří jsou označováni jako hrádecká linie. Poté se stal dědictvím Adamova čtvrtého syna Jana Viktorína a zůstal v držení jeho potomků až do roku 1713, kdy zemřel poslední z nich, nesídelní olomoucký kanovník Jan Václav z Valdštejna. Jelikož povinnosti vůči Olomouci pro něj byly pouze v rovině symbolické,¹⁸³ mohl trávit mnoho času na Komorním Hrádku, na němž je datována i řada jeho dopisů. Již v posledních letech života se rozhořel spor mezi ním a jeho mladší sestrou Annou Kateřinou, jež se provdala také za Valdštejna, vzdáleného příbuzného Jana Antonína. Ten však do celého sporu nevstupuje. Jan Václav přes množství prebend, které držel, nadělal četné dluhy,¹⁸⁴ jež skupila částečně jeho mladší sestra, která poté uplatňovala nároky na otcovo dědictví. Zároveň žalovala svého bratra o nezaplacené věno činící 50000 zlatých, jež jí měl jako podíl na majetku po zemřelém otci vyplatit v době její svatby.¹⁸⁵ Některá pasiva koupil od Jana Václava mnichovohradištský pán František Josef, a to za velmi příznivou cenu; mezi oběma předpokládám jakousi gentlemenskou dohodu o tom, že za oddlužení příbuzného dostane Komorní Hrádek právě František Josef, což se také po roce 1713 stalo. Anna Kateřina se cítila být právem ochuzena o otcovské dědictví a hodlala své nároky vymoci na něm i na jeho synech. Spor se naplno rozhořel v letech 1723 až 1726, kdy se Anna Kateřina utkala u zemského soudu s Marií Markétou, vdovou po Františku Josefovi, která v rámci urputného boje za práva svých synů nasadila všechny legální zbraně k dosažení úspěchu.¹⁸⁶ Ten se dostavil, Marie Markéta Komorní Hrádek zachránila, jen měla platit své

¹⁸² Použil přitom peníze z prodeje statků Peruc a hradů Žebrák s Točníkem, srov. Helena PRŮŠKOVÁ - Jana VÍTOVÁ, Rodinný archiv Valdštejnů I-IV, Mnichovo Hradiště 1988.

¹⁸³ O sídelních a nesídelních kanovnických olomoucké kapituly dále Rudolf ZUBER, Osudy moravské církve v 18. století I., Olomouc 1984, s. 62-65.

¹⁸⁴ Mezi těmito dluhy vévodila částka 14000 zlatých kontribučního nedoplatku z let 1661-1672(!), ze které ještě roku 1724 zůstávalo zaplatit 8240 rýnských, a to 5447 zlatých nejvyšším berníkům na militární kvantum a 2793 zlatých na výdaje s průchodem vojska (Marchunkosten) – RAV, inv. č. 3339, sign. I-28-5, kart. 28.

¹⁸⁵ RAV, inv. č. 3338, sign. I-28/4, kart. 28.

¹⁸⁶ Srov. NA Praha, SM, inv. č. W7/57, kart. 2478.

nepokrevní příbuzné roční penzi 6000 zlatých a blíže neznámé viktuálie ze sporného panství,¹⁸⁷ což se podle stále častějších stížností Anny Kateřiny nedělo. Do dlouhého sporu byli zapojeni i přední právníci země, mezi jinými také Václav Xaver Neumann z Puchholzu.¹⁸⁸ Anna Kateřina se nevzdávala a své nároky vznesla znovu, jakmile se panství dostalo do komplexu duchcovského Františka Josefa Jiřího, druhorozeného syna Marie Markéty. Ten po staletí v rodě držený majetek prodal, aniž by vyrovnal všechny pohledávky, které na panství vázly. Cena se vyšplhala až na 240000 zlatých, což je zhruba o 30000 zlatých více, než určoval odhad Komorního Hrádku, který si nechala vyhotovit Marie Markéta, když roku 1727 rozdělovala rodinný majetek na konci svého poručnického období.¹⁸⁹ Kupní smlouva ze 17. listopadu 1733 věnuje pozornost způsobu uhrazení celkové částky, jež byla podle dobového zvyku rozdělena na ihned splatný základ a splátky s úroky,¹⁹⁰ téměř se však nevěnovala problému, který nad panstvím visel v podobně pohledávek Anny Kateřiny. O to větší bylo překvapení, když se věřitelka téměř bezprostředně po uzavření smlouvy znovu přihlásila o slovo.¹⁹¹ Novou nabyvatelkou Komorního Hrádku se stala Karolína Marie, rozená von Metsch, provdaná za vlivného císařského diplomata Jana Josefa Khevenhüllera. Anna Kateřina napadla právní platnost kupní smlouvy a vzhledem ke svým nárokům vznesla požadavek na navrácení nejen Komorního Hrádku, ale také majetku, který podle ní k panství patřil: statek Hradenín, dům v Praze a také všechny pohledávky vážící se k panství – celková hodnota přesahovala půl milionu zlatých. Požadavek na „*restitutio in integrum*“ byl posledním, nutno říci, že dosti donquijotským pokusem, jak se domoci svých pohledávek. Nové majitelce Komorního Hrádku napsala hned v únoru 1734, tedy než začaly být spláceny další platby za panství, a v dopise ji varovala před jednáním s prodávajícími. Nezapomněla přitom upozornit na dlouhodobý vztah, který má k nešťastně ztracenému zámku: „*je mým nejzdvořilejším přáním, aby – protože toto panství již mnoho staletí drželi mí předkové a já také jsem provdaná do valdštejnského rodu – si má nejjasnější paní hraběnka nevykládala mé připomínky špatně ..., neboť nechci nechat dojít celou záležitost až k soudu, z čehož by mohly*

¹⁸⁷ K tomu se zavázal již její zesnulý manžel František Josef z Valdštejna – srov. RAV, inv. č. 3339, sign. I-28-5, kart. 28, fol. 165-176 (opis z desek zemských).

¹⁸⁸ RAV, inv. č. 3339, sign. I-28-5, kart. 28, fol. 46-55 (Neumannovo dobrozdání).

¹⁸⁹ Tehdy bylo panství Komorní Hrádek odhadnuto na 208919 zlatých – srov. RAV, inv. č. 4425, sign. II-3, kart. 257.

¹⁹⁰ RAV, inv. č. 4448, sign. VII-5, kart. 262 – 100000 zlatých bylo splatných ihned v hotovosti, zbytek byl rozložen na následující dva roky podle přesného splátkového kalendáře.

¹⁹¹ Vše nasvědčuje tomu, že prodávající František Josef Jiří z Valdštejna skutečně zatajil kupující straně pohledávky Anny Kateřiny, která píše Karolíně Marii Khevenhüllerové 24. února 1724: „Wann nun aber sie, meine hochgeehrte Frau Gräfin, vielleicht nicht informirt seynd, dass wegen schon erwehnter Herrschaft Komorni Hradek mit beyden meinem ... Vöttern grafen von Waldstein als mit dem Herrn Verkaufker und desselben Herrn Bruder noch wirklich in processu stehe, ... - srov. RAV, inv. č. 3340, sign. I-28/6, kart. 28.

vzniknout velké nepříjemnosti. Čeho všeho byste se mohla vyvarovat, pokud byste nezaplatila za výše zmíněné panství Komorní Hrádek. Jestliže byste chtěla nahradit již vynaložené prostředky, jsem připravena tak učinit se zachováním všech svých práv, která proti svým hraběcím příbuzným uplatňuji.“¹⁹² Snaha získat zpět rodinné panství přiměla Annu Kateřinu k sepsání dopisu císařovně, přestože na předchozí prosebné dopisy adresované císaři nedostala odpověď. Jedná se vlastně o stížnost na Františka Josefa Jiřího, který „panství Komorní Hrádek zcizil a prodal do třetích rukou zcela mimo valdštejnskou rodinu ... a skutečně s hrabětem Khevenhüllerem kupní smlouvu uzavřel, aby tím věc o to obtížnější učinil, protože panství získalo novou hospodářskou administraci.“¹⁹³ Na závěr dopisu nezapomněla hraběnka apelovat na císařovnu ve věci své nelehké sociální situace, neboť „[mě] Bůh obdařil jen malými prostředky a devíti žijícími dětmi, které jsou jen bídne zaopatřeny. Aby tyto mohly být vychovávány, jak přísluší jejich stavu, a tím připravovány k poddanské službě, prosím nejmilostivější císařovnu, aby se přimluvila u Jeho Císařské a Královské Milosti, aby rozhodla ten již dlouhotrvající proces svým nejjasnějším výrokem, kterým by zůstala zachována harmonie uvnitř naší rodiny“¹⁹⁴ Jakmile došlo v průběhu roku 1735 k zaplacení poslední splátky za kdysi slavné valdštejnské panství, stali se Khevenhüllerové jedinými vlastníky tohoto posázavského majetku na dalších 210 let. Anna Kateřina se musela se ztrátou smířit a ani její děti neutrpěly újmu na svém vychování, jak se v dopise císařovně obávala – jedním z nich byl i budoucí litoměřický biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna. Když kdysi Jan z Valdštejna kupoval Komorní Hrádek, měl na zřeteli bezpochyby kromě velikosti a výnosnosti nově nabytého majetku také jeho relativní blízkost k Praze, což mu dávalo příležitost účastnit se intenzivně politického dění v centru monarchie. V průběhu 17. století s rozvojem sítě valdštejnských panských domů v hlavním městě i v jeho

¹⁹² „Demnach ist mein höflichstes ersuchen, daß weillen sothane Herrschaft von vielen hundert Jahren meine Urgrosseltern besessen, ich aber auch ... in die gräflich waldsteinische Familie verheiratet bin, meine hochgeehrte Frau Gräfin, meine billiche und freundliche Erinnerungen nicht übel ausdeuten werden, sondern ... da [ich] nicht gern ein solches zu gerichtlichen Sachen kommen lassen wollte, woraus nur der größte Verdruss zu entstehen pfelet. Welches alles zu vermeiden, den Kaufschilling für oftbesagte Herrschaft Komorni Hradek ..., falls aufgelesene Unkosten zuersetzen willig, und bereit bin [ich], jedoch mit Vorbehaltung meines Rechts so wider die gräflichen Gebrüder habe.“ Tamtéž.

¹⁹³ „der letztere Possessor Franz Josef von Waldstein ein nahmhaftes von dem in quaestione stehenden cedirten Vermögen als nemblich die Herrschaft Komorni Hradek ad manus tertii gar außer waldsteinischer Familie zu veräußern und hiermit auf alle zeit auszulöschen gedenket, auch wirklichen darüber mit dem Grafen von Khevenhüller einen Kaufcontract geschlossen hat, also, daß die sache desto schwärer gemacht würde, wann durch neue Wirtschaftsadministration die Corpora ein anderes ansehend gewinneten.“ Tamtéž, fol. 32-33.

¹⁹⁴ „... daß mich Gott zu meinen kleinen Mitteln mit neun nochlebenden Kindern, welche alle sehr kümmerliche zu versorgen habe, gesegnet hat, damit aber solche standmässige auferziehen und eindolglich zu allen unterthänigsten Diensten sacrificiren mögen, ... die allerhöchste gnaden zu haben, bey Ihro Kay[serlicher] und Kön[iglicher] May[estät] ... intercession zu machen, womit der so lang schon liegende processus entweder durch allergnädigsten ausspruch abgemachet, oder aber damit die Harmonie in der Familie beybehalten werden.“ Tamtéž, fol. 32-33.

okolí tento problém již nebyl aktuální. Navíc po získání křivoklátského a mnichovohradištského majetkového komplexu se Praha stala dostupnější, takže Komorní Hrádek, ležící osamocený mimo hlavní dopravní tepny království, přestal být lukrativní a stal se vlastnictvím pobočné linie rodu. Po jejím vymření v druhém desetiletí 18. století přešel na nejmocnější představitele valdštejnské primogenitury, pro které neměl jiný význam než jako zdroj financí. Kromě toho existoval ještě význam symbolický, lépe řečeno ohled na dlouhou řadu předků, kteří zde žili a nyní sloužili jako argument, proč daný majetek neprodávat. Do jaké míry bylo toto tvrzení pouze účelovým prostředkem, jak se domoci vlastních nároků, či do jaké míry se jednalo o vědomé přihlášení se k rodové tradici a rodovému „místu paměti“, lze dnes jen stěží odhadnout. Každopádně v případě Komorního Hrádku zvítězil finanční pragmatismus nad ohledem k slavné minulosti rodu.

Prodej určitého panství ze svazku valdštejnského majetku vždy provázely problémy a žaloby nejen ze stran cizích věřitelů, ale zejména ze strany čteného příbuzenstva, které na dané panství uplatňovalo a často dosti komplikovaně dokazovalo své nároky. Valdštejnské archivní fondy jsou tudíž velmi bohaté na různé dílčí cedule či jiná vyrovnání uvnitř rodu, jež stojí zpravidla na konci vyčerpávajících a drahých soudních sporů. Nejinak tomu je i v případě dědictví významného moravského panství Židlochovice. Také k němu se vázala dlouhá valdštejnská historie sahající až do roku 1616, také toto panství mělo v kontextu kontinuity s předbělohorskou dobou pro Valdštejny zvláštní význam. Jak bylo zmíněno na počátku této kapitoly, bylo záměrem Adama mladšího z Valdštejna vytvořit pro svého syna Rudolfa na Moravě odpovídající majetkové zázemí a to ze dvou rozsáhlých panství Židlochovice a Třebíč. Zatímco s Třebíčí byly kvůli testamentu Kateřiny ze Žerotína obrovské právní problémy, Židlochovice (německy Seelowitz) a jejich držení se zdálo být v Rudolfově linii nenapadnutelné. Jenže již v následující generaci vymřeli Rudolfovi potomci po meči, jeho jediný syn Adam František skonal roku 1666. Nedlouho před svou smrtí sepsal závěť, v níž označuje svou jedinou dceru Marii Annu Františku za univerzální dědičku. V druhém sledu, tedy po její bezdětné smrti, má panství Židlochovice přejít na Karla Ferdinanda z Valdštejna a jeho mužskou linii, popřípadě na linii Jana Viktorína. Nejasnosti v testamentu, které následují po ustanovení univerzální dědičky, však zavdaly příčinu ke zhruba padesát let trvajícímu sporu, který provázal pozůstalostní řízení po zemřelém Adamu Františkovi. Problematická pasáž zní: *„ustanovuji ..., aby takové panství Židlochovice z tohoto rodu [Valdštejnů] ... žádným způsobem neodešlo, a aby nikdo nečinil dluhy a nezatěžoval panství pod hrozbou jeho ztráty, aby nikdo nesnižoval jeho hodnotu nebo aby ho dokonce nepřivedl k bankrotu či neprodal. Poněvadž ale moje dcera hodlá zanechat po sobě*

*potomky, má, kdokoli by držel mé panství Židlochovice, jejím potomkům vyplatit sumu 100000 zlatých.*¹⁹⁵ Smysl této části mluví jednoznačně o tom, že Adam František ustanovil svou závěť rodinný fideikomis, ačkoli přímo tento termín není v textu použit. V tom případě by platilo, že jeho dcera musí po své smrti předat panství svému strýci Karlu Ferdinandovi nebo Janu Viktorínovi a jejich mužským potomkům, kteří ji vyplatí. Pokud by se však jednalo o alod, pak by dědictví Marie Anny Františky přešlo celkem pohodlně na její dvě dcery, respektive jejich muže. A tak se celá záležitost dostala přes českou dvorskou kancelář až k panovníkovi, který se v ní osobně angažoval. Dalším hráčem na scéně byl český nejvyšší kancelář František Oldřich Kinský, jenž v dané věci nebyl nakloněn nárokům Karla Ferdinanda z Valdštejna. Ten si troufl zpochybnit úplnost závěti Adama Františka až ve chvíli, kdy Kinský roku 1699 zemřel a vedení kanceláře se na čas ujal příznivěji nakloněný vicekancléř Černín. Podle Černínova svědectví Kinský několikrát celou valdštejnskou při úmyslně zdržoval s poukazem, že není kompetentní v ní rozhodovat.¹⁹⁶

Marie Anna Františka měla se svým mužem Oktaviánem Ladislavem z Valdštejna dvě dcery: starší Regina Kateřina se provdala podruhé za budoucího rakouského dvorského kancléře Filipa Ludvíka ze Sinzendorfu a mladší Marie Anna za Josefa Ignáce Paara. V zájmu všech těchto pretendentů pochopitelně bylo, aby císař potvrdil existenci alodu a odmítl židlochovický fideikomis jako právní kličku, pomocí níž se snaží Karel Ferdinand a poté i jeho syn Karel Arnošt dosáhnout na bohaté moravské panství, které by se jim náramně hodilo jako hospodářské zázemí jejich vídeňské dvorské kariéry. Jejich konstrukce totiž vycházela z tvrzení, že několik hodin před smrtí byl zhotoven jakýsi dodatek k závěti, který explicitně fideikomis zřizoval.¹⁹⁷ Proto byly na základě výpovědi svědků rekonstruovány poslední hodiny života Adama Františka.¹⁹⁸ Souhrnná zpráva sepsaná českým vicekancléřem Tomášem Zachariášem Černínem z Chudenic v červnu 1699 a adresovaná Karlu Ferdinandovi jen

¹⁹⁵ „... instituire, daß solches Gut Seelowitz aus diesem Geschlecht ... auf keine Weis kommen, wie auch niemand von diesem Inhabern und Possessoren mit einiger Schuld bei Verlust seines Zufallen selbst beschweren, mündern, noch gänzlich zu Grund gehen lassen, vielwenige zu verkaufen Macht haben, da aber meine liebe Tochter einen Leibserben nach sich lassen thette, so solle als dan der Inhaber dieses meines Guts Seelowitz ihren Erben herauszugeben schuldig sein 100000 Gulden.“ – srov. RAV, inv. č. 3356, sign. II-I/7, kart. 29, fol. 56; totéž v ÚSVS, inv. č. 237, sign. IV-8-1, kart. 7.

¹⁹⁶ Tamtéž, fol. 126 – „bis ich Vicekanzler Ihm [Kinskému] clärer und öffters wiederholter zu verstehen gegeben, waß wegen Selowitz zu wissen verlanget würde, da er sodann geantwortet, er wäre nicht Judex in dieser Sach, sondern er wohl wüßte, was er zu judiciren hette. Als ich Ihm aber weiter explicire, ... hat er eingewendet, zweimahl repetirt, er wäre nicht im Stande dieser Aussage zu thun.“

¹⁹⁷ Tamtéž, fol. 127 - „das Memorial des ... Adam Franz Grafen von Waldstein pro consensu ad erigendum Fidei Commissum über die Herrschaft Seelowitz zwischen sieben und acht Uhr abends übergeben habe, zu welcher Zeit der Testator noch gelebet hette und allererst um zwei Uhr nach Mittelnacht gestorben wäre.“ O zařazení této výpovědi a její o její zohlednění během svého rozhodování prosí Karel Ferdinand císaře v osobním dopise ze 4. května 1699.

¹⁹⁸ Tamtéž, fol. 78-79.

prozrazuje rozpaky, s nimiž se česká dvorská kancelář netajila při řešení sporu.¹⁹⁹ Zmatek, jenž panoval ve svědeckých výpovědích, přiznává i referendář české dvorské kanceláře Hartig, který zmiňuje „*ein gräulichs Chaos*“, jež zavládl ve spisech.

Neústupnost obou stran vedla k protahování sporu, který začal vadit i ostatním Valdštejnům, kteří neváhali u císaře intervenovat, aby konečně rozhodl a zbavil jejich rod unavujícího břemene vedení takové pře. O uznání závěti Adama Františka ho prosí již roku 1666 František Augustin z Valdštejna, jenž byl Leopoldovi I. ze všech členů rodu nejbližší.²⁰⁰ Po ukončení sporu roku 1713 si Jan Josef z Valdštejna velmi oddychl a psal Václavu Norbertu Oktaviánovi Kinskému, který působil jako zprostředkovatel urovnání: „*celý dům [valdštejnský] je Vaší Milosti zavázán nesplatitelným závazkem a nezastupitelnou vděčností, s níž vyjadřuji svůj neuctivější dík.*“²⁰¹ Také svému agentu Hanelovi sděluje se zjevným ulehčením: „*pociťuji obzvláštní potěšení, že je konečně vyřešena tak dlouho trvající židlochovická a třebešická rozepře.*“²⁰² I na tomto místě přisuzuje hlavní zásluhu Kinskému, který se zřejmě osvědčil lépe než jeho otec. Obsahem onoho zázračného kompromisu z roku 1713 byla valdštejnská rezignace na židlochovické panství učiněná podle mého soudu ze dvou důvodů: kromě snahy neprodlužovat spor, který poškozoval dobré jméno rodiny, to byl především fakt, že v roce uzavření kompromisu už nebyl naživu žádný z možných přímých dědiců, kteří byli označeni v testamentu Adama Františka. Vymření mužských potomků Karla Ferdinanda i Jana Viktorína řádně nahrálo sinzendorfsko-paarské straně a způsobilo její vítězství. Nároků na moravské panství se totiž vzdávali František Josef a Jan Josef z Valdštejna, tedy dědicové alodního majetku obou vymřelých valdštejnských linií. Veškeré dědictví, k němuž kromě panství příslušely i některé šperky a dům v Brně, tak získaly vnučky Adama Františka.²⁰³ Prostor a pozornost, kterou Valdštejnové věnovali tomuto sporu, jsou doloženy řadou opisů klíčových dokumentů celé kauzy, jež se nacházejí v různých fondech a

¹⁹⁹ Předtím řešil spor moravský zemský tribunál, který v únoru 1695 rozhodl, že žádný fideikomis v Židlochovicích nevznikl – tamtéž, fol. 44-51; Karel Ferdinand pochopitelně rozhodnutí tribunálu napadl ve Vídni.

²⁰⁰ Jeho dopis Leopoldovi I. tamtéž, fol. 70-71.

²⁰¹ „*unser gesamtes haus mit unablässlichen pflichten zur unersetzlichen dankbarkeit verbindet [wird], wovor ich indessen meinen gehorsambsten Dank abstatte*“ – RAV, inv. č. 3357, sign. II-I/8, kart. 29, fol. 14-15.

²⁰² „*habe ich mit sonderbaren Vergnügen vernehmen, daß endlich die Trebitscher und Seelowitzer so lang gedauerten Strittigkeiten zum glücklichen Ende geleet seyn*“ – tamtéž, fol. 16.

²⁰³ „*Bald anfangs genannten zwei Herrn Gebrüdere Franz Josef und Johann Josef von Waldstein ... von allen und jeden auf die Herrschaft Seelowitz wegen der ... immerher rühren mögenden Sprüchen ... vorkommentlich und in beständigter Form rechtens ... obbemelten Frauen Frauen Gräfinen Mariae Annae von Paar und Rosinae Catharinae von Sinzendorf sambt allen appertinentiis, recht und gerechtigkeiten ... nunmehr zu unbeschränkten freien Willkur und Erbsdisposition überlassen.*“ Tamtéž, fol. 10-12, odstavec 1.

registraturách často i v několika opisech.²⁰⁴ Poslední dějství sporu se odehrálo již jen mezi oběma designovanými dědičkami na přelomu let 1714 a 1715. Na židlochovické panství byl použit jako instrument dílčí cedule mezi oběma sestrami, která byla uzavřena již roku 1693 a týkala se obecně rozdělení dědictví po zemřelých rodičích. Na základě tohoto vyrovnání připadlo centrum panství Rosině Kateřině, její manžel pak koupil pohledávky své švagrové Marie Anny Paarové za 330000 zlatých již roku 1697.²⁰⁵ Císař tak 4. ledna 1715 pouze potvrdil vzájemnou sesterskou dohodu a panství s definitivní platností přešlo do držení Sinzendorfu.²⁰⁶

Pro úplnost je třeba se zmínit ještě o dvou majetkových převodech, které do budoucna ovlivnily strukturu valdštejnské pozemkové držby a výrazně zasáhly i do celkových hospodářských dějin českého státu. Oba však spadají do doby těsně za chronologickým obzorem této práce, a tak zmínka o nich bude pouze stručná. Prvním přesunem je fürstenberské dědictví tak obtížně nabytého panství Křivoklát, v té době již dokonale spojeného se sousedním Nižborem.²⁰⁷ Roku 1731 zemřel Jan Josef z Valdštejna, a jelikož nezanechal mužské potomky, rozdělil svůj ohromný majetek mezi různé členy rodu. Křivoklát však jako jedinou doménu z celého komplexu měla zdědit jeho dcera Marie Anna. Na ní přešla všechna majetková práva, ona byla paní na Křivoklátě po celou dobu svého života. Provdána za Josefa Viléma z Fürstenberka²⁰⁸ však přinesla celou doménu do fürstenberského rodu, jenž tím do Čech přesunul své aktivity odehrávající se do té doby jen v Dolních Rakousích a v Říši. Josef Vilém z Fürstenberka ihned po smrti svého tchána koupil od komory za 200000 zlatých všechna omezení, která byla kdysi vtělena do kupní smlouvy roku 1685. Jednalo se zejména o předkupní právo, jež se komoře nepodařilo uplatnit, když měla s nástupem císaře Josefa I. vykupovat všechny zástavy. Nyní se tedy z Křivoklátu konečně stal alodní majetek příslušející Fürstenberkům; po smrti své matky roku 1756 se stal majitelem nově zřízeného křivoklátského fideikomisu Karel Egon I. z Fürstenberka, budoucí

²⁰⁴ Nejobsáhlejší soubor dokumentující celý spor je v RAV, inv. č. 2830 až 2837, sign. I-3/1 až I-3/8, kart 3; podobně také v ÚSVS, inv. č. 272, sign. V-9-14, kart. 8.

²⁰⁵ Srov. Augustin KRATOCHVÍL, *Vlastivěda moravská: Židlochovický okres*, Brno 1910; bohužel autor neví nic o souběžně probíhajícím sporu o Židlochovice v rámci valdštejnského rodu.

²⁰⁶ Císařská listina RAV, inv. č. 65, sign. N-55, kart 25; ČDK, inv. č. 319 (4.1.1715). Definitivní tečkou pak bylo vzájemné ukončení sporu mezi oběma dědičkami 28. února 1715 uložené v RAV, inv. č. 2800, sign. XVI-N.

²⁰⁷ Fürstenberská správa Křivoklátu se dočkala na rozdíl od té valdštejnské již pozornosti českých historiků a historiček, zejména Alois NECHLEBA, *Hospodářské a kulturní poměry na panství křivoklátském v období 1750-1846*, in: *Věstník Československé akademie zemědělské* 11, 1935, s. 703-707; Josef ŠTĚPÁNEK, *Velkostatek Křivoklát a jeho archiv*, SAP 25, 1975, s. 297-338; Anna MATOUŠKOVÁ, *Křivoklátské panství Fürstenberků v procesu „kapitalistické modernizace“*, *Minulostí Berounska* 4, 2001, s. 155-179.

²⁰⁸ O něm dále Esteban MAUERER, *Südwestdeutscher Reichsadel im 17. und 18. Jahrhundert. Geld, Reputation, Karriere. Das Haus Fürstenberg*, Göttingen 2001, s. 341-349.

český nejvyšší purkrabí.²⁰⁹ Podobně se stalo i s panstvím Dobrovice-Loučeň, které odkázala své jediné dceři její matka Eleonora (zemřela 1734). Také toto rozsáhlé území přešlo po smrti Marie Anny do vlastnictví Fürstenberků, kteří si tím vytvořili solidní majetkové podmínky pro kariéru v českých zemských úřadech.

Zatímco aliance s Fürstenberky a vlastně i se Sinzendorfy znamenala ztrátu valdštejnského rodového majetku, sňatek Františka Josefa Jiřího s Marií Františkou z Trauttmansdorffu přinesl trvalý zisk. František Václav z Trauttmansdorffu neměl syny, a tak se dědičkou tohoto „*budovatele piaristické slávy litomyšlské*“²¹⁰ stala právě dcera Marie Františka. Došlo k tomu zhruba v době, kdy stejným způsobem jako získávali Valdštejnové Litomyšl, ztráceli Křivoklát. Jednalo se o statky zhruba souměřitelné (odhad Litomyšle se pohyboval kolem 1 milionu zlatých), pro Křivoklát snad mluvila jeho blízká poloha vůči Praze. Hospodářské možnosti byly také zhruba stejné: Křivoklátsko i Litomyšlsko se v následujícím období měly stát centry protoindustriálního podnikání. Ačkoli byla Marie Františka vdaná, panství držela ona, a to až do své smrti roku 1757. Poté připadlo přímo jejím potomkům: hrabatům Emanuelu Filibertovi a Jiřímu Kristiánovi, kteří před odchodem svého otce do kapucínského řádu rozdělili jeho majetek tak, že starší a tou dobou již plnoletý Emanuel Filibert získal otcovo dědictví, tedy Hrubou Skálu s Turnovem a komplex duchcovsko-litvínovský, mladší Jiří Kristián vytvořil právě z Litomyšle centrum třetí větve rodu, která bude vládnout tomuto panství po celé 19. století.²¹¹

*

Pozemková držba určitého rodu je zásadním způsobem ovlivňována třemi faktory: prvním je politická situace země, druhým je množství šlechticů v dané generaci a třetím je soudobé právo. Politické pozadí, tolik spjaté v době raného novověku s náboženskou situací, určilo výchozí podmínky a rozdalo v letech 1620 až 1640 karty, s nimiž hrály jednotlivé rody až do konce první světové války. Jako klíčová se přitom jeví schopnost předka, žijícího v této době, zajistit rodu odpovídající pozemkový majetek v bouřlivém procesu českých a moravských pobělohorských a povaldštejnských konfiskací. Není proto divu, že se tyto otcové zakladatelé budoucí rodové slávy stali osobnostmi uctívanými příštími generacemi a že jejich portréty zdobily zdi rodových galerií na nejčestnějších místech hned po boku bájného

²⁰⁹ O něm dále Eduard MAUR, Karl Egon I. als Oberstburggraf in Prag, in: Arno Strohmeyer – Erwein H. Eltz (ed.), Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa. Korneuburg 1994, s. 290-296; Petr MAŠEK, Sběratelská vášeň osvícenského velmože, Starožitnosti a užité umění 5/1997, s. 13-16.

²¹⁰ Zdeněk NEJEDLÝ, Litomyšl. Tisíc let života českého města I., Praha 1954, s. 101.

²¹¹ Jiří Kristián z Valdštejn-Vartemberka se ujal vlády po dosažení plnoletosti a po slavném vjezdu do města 20. září 1765. Tamtéž, s. 102.

středověkého praotce (např. kult Ottavia Piccolominiho na zámku v Náchodě²¹²). Pro Valdštejny tímto druhým zakladatelem rodu nebyl Albrecht z Valdštejna, ale jeho šikovný příbuzný Maxmilián, jemuž se podařilo zachránit z obrovského Albrechtova majetku překvapivě hodně.

Po uklidnění rozbouřených vod třicetileté války již není prostor pro velké politické zvraty, a tak nadchází doba, kdy velikost a strukturu pozemkové držby určuje počet šlechtických potomků. Pokud chybí potomek mužský, stává se držitelem panství žena. Tímto způsobem se dostává majetek do rukou nového rodu, rodu jejího manžela. Takovým způsobem ztratí Valdštejnové Křivoklát ve prospěch Fürstenberků i Židlochovice, jež po složitém jednání dostávají Sinzendorfové; opačný procesem je získán Duchcov a Horní Litvínov od Lobkoviců a Litomyšl od Trauttmansdorffů. S předchozím faktorem souvisí i ten poslední: majetková držba se mění právními pořízenými, tedy dílčími cedulemi mezi bratry, testamenty, kupními smlouvami a v krajním případě soudními výroky. Nejčastěji však došlo ke kombinaci většiny těchto dokumentů, jež byly produkovány během sporů táhnoucích se i několik desetiletí. Nákup velkého množství panství nastal zejména díky neobyčejné solventnosti Arnošta Josefa z Valdštejna, jehož hospodaření dosud čeká na podrobné historické zpracování. Obrovské sumy peněz byl tento šlechtic schopen investovat do nákupu statků velmi rychle, a tak vznikla podél Jizery velká valdštejnská pozemková doména s centrem v Mnichově Hradišti. Navázal tak na záměr svého děda Maxmiliána, jehož idea rodového panství srovnatelného s doménami českých a moravských knížat (Lichtenštejnové, Ditrichštejnové, olomoucký biskup, Eggenberkové, Lobkovicové) tak došla právě za Arnošta Josefa svého naplnění koupí Bělé, Doks a Křivokláta, přičemž každé z těchto panství bylo arondováno nákupem menších rytířských zboží v okolí. V tomto případě se splnil jeden z imperativů raně novověkého šlechtictví, a to zachování a rozmnožení zděděného majetku. Také nástupci Arnošta Josefa zůstali věrni jeho ekonomickému odkazu, a tak jediným velkým panstvím, které bylo ve sledované době prodáno, se stal Komorní Hrádek na Sázavě. Zvláštní kapitolou je otázka fideikomisní držby, které se hodlám věnovat na jiném místě, protože byla valdštejnským specifíkem, jež ukazovalo mnohé ze vztahů uvnitř rodu. Stranou jsem také ponechal držbu v jiných zemích, než jsou Čechy a Morava, protože tato držba neměla pro Valdštejny efekt hospodářský, ale spíše prestižní. Ostatně již výše zmíněná panství však stačí, abychom mohli Valdštejny začlenit mezi první desítku nejbohatších rodů v českých zemích a to po celé období let 1640 až 1740.

²¹² Srov. Milan ŽDÁRSKÝ, Rodová galerie Piccolominiů na zámku v Náchodě, Rodným krajem 21, 2000, s. 16-18.

6.2. Hospodářství valdštejnských statků

„A ačkoliv muž byl opatrný i hospodářský, nicméně lásku od svých poddaných (leč sama spravedlnost k přísnosti radila) nikdy neodvrátil, anobrž i k nim velmi milostivý a nakloněný byl, a tu svou náklonnost skutkem dokázal, když na některých panstvích i daně vrchnostenský (kterou ouroky jmenujeme) poddaným lidem polovic odpustil, za kteréžto dobrodiní povinni jsou častěji na tak dobrého pána s vroucnou modlitbou spomínati.“¹

6.2.1. Velikost a struktura valdštejnských panství

Ve snaze postihnout majetkovou základnu moci valdštejnského rodu, jejímuž utváření byla věnována předchozí část, je třeba pojednat alespoň v základních rysech o fungování valdštejnských velkostatků. Není zde prostor pro podrobnou studii, kterou sepsali Eduard Maur v případě komorního velkostatku² nebo Václav Pešák pro dominium rodu Smiřických v předvečer českého stavovského povstání.³ I když existuje velké množství studií o šlechtickém hospodaření v době předbělohorské, pro období po třicetileté válce podobné práce chybí, neboť i Maurovo pozoruhodné dílo popisuje hospodaření na statcích komorních, které byly příliš specifickou záležitostí.⁴ Pro následující výklad jsem tudíž neměl příliš mnoho inspiračních zdrojů, které by mi pomohly uspořádat velké množství pramenů. Nejdříve se budu věnovat obecně geografickým podmínkám, jimiž bylo fungování hospodářské soustavy valdštejnských dominií determinováno. Druhá část se bude soustředit na centra vrchnostenské správy a její činnost, třetí na problematiku dominikálních podniků zemědělského i nezemědělského charakteru a poslední na vztah Valdštejnů k vlastním poddanským městům. Přitom vyvstává jisté napětí mezi pojetím panství jako „plochy“ s podobnými (ne-li zcela stejnými) právními a ekonomickými podmínkami, na kterém plyne život jaksi autonomně v každodenní interakci mezi poddanými, a panství jako vrchnostenské jednotky, jejíž běh je určován panskými instrukcemi, donucováním a všudypřítomným dohledem hraběcích úředníků. V současné době dochází k přetavení tohoto napětí, jež jistě bylo přítomno už v 17.

¹ Kašpar Leopold ZÁRUBA, Blesk a sláva domu valdštejnského, rukopis NKP, sign. XVII D 42, §3 (o Arnoštu Josefovi z Valdštejna). Překlad Václava Vojtěcha Červenky, Splendor et gloria domum Waldsteinianae.

² Srov. Eduard MAUR, Český komorní velkostatek v 17. století. Příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích, Praha 1976.

³ Václav PEŠÁK, Panství rodu Smiřických v letech 1609-1618. Hospodářská skladba českého velkostatku začátkem XVII. století, Praha 1940. O dalších studiích týkajících se šlechtického velkostatku před Bílou horou je pojednáno na příslušném místě v kapitole „Prameny a literatura: cesta a hledání“.

⁴ Základní přehled o fungování pobělohorského velkostatku podává Eduard MAUR, Geneze a specifické rysy českého pozdněfeudálního velkostatku, in: Josef Petráň (ed.), Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, AUC phil et his 1976, s. 229-258; TÝŽ, Staat und (lokale) Gutherrschaft in Böhmen 1650-1750, in: Markus Cerman – Robert Luft (ed.), Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit, München 2005, s. 31-50.

a 18. století, do konfliktu mezi dvěma proudy v historiografii. První klade důraz na každodennost vesnického života a vychází z historické antropologie,⁵ druhý upřednostňuje normativní prameny a čerpá z dlouhých dějin správy jednotlivých panství.⁶ V následujících řádcích si netroufám vstoupit do tohoto střetu dvou principů, z nichž každý má své opodstatnění. Vzhledem k tématu mé práce, jež sleduje dějiny šlechtického rodu, je však důležitější přístup druhý, které lépe odkrývá podíl konkrétního šlechtice na fungování jeho hospodaření.

O velikosti a struktuře valdštejnských panství zhruba v polovině 18. století nás zpravuje tereziánský katastr, respektive obě jeho závěrečná zpracování z let 1748 a 1756 (1757).⁷ V mnohém navazuje na berní rulu z let 1653-1656, jež je dalším důležitým pramenem pro stav hospodaření na počátku sledovaného období. Jeho hlavní inovací je ale evidence také dominikální půdy. Ačkoli jsou v archivech zachovány vrchnostenské i poddanské fassé posílané do pražské centrály, a to od roku 1713,⁸ kdy se začalo na katastru intenzivně pracovat, pro zběžnou orientaci ve velikosti valdštejnského majetku stačí základní údaje. Konfrontujeme-li tyto produkty císařské berní správy s církevním soupisem poddaných podle víry z roku 1651, vznikne nám poměrně úplná představa o rozsahu a částečně i o prosperitě valdštejnských statků. Toto konstatování platí ovšem s tím omezením, že se nám nedochovaly soupisy pro všechny kraje nebo pro některé lokality nebyly vůbec provedeny. Z našeho hlediska je přitom klíčové dochování berní ruly i soupisu poddaných pro Boleslavsko, kde ležela většina majetku Maxmiliána z Valdštejna a jeho synů i panství vedlejší rožďalovické linie Valdštejnů. Složitější situace je na Litoměřicku, v němž se nacházelo dědictví po Polyxeně Marii Lobkovické z Talmberka, tedy dvojpanství Duchcov-Horní Litvínov, a pro něž máme zachovánu pouze berní rulu.⁹ Její výsledky navíc musíme brát s určitou rezervou, protože zde nebyla provedena revizitace. Naopak na Čáslavsku a Kouřimsku, kde ležela menší panství valdštejnského domu (Žehušice, popř. Komorní

⁵ Nejnověji zejména Pavel HİML, *Die „armen Leüte“ und die Macht. Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche 1680-1781*, Stuttgart 2003. Srov. též jeho studii o vnímání vrchnosti poddanými TÝŽ, *Vrchnost a venkované v myšlení poddanské společnosti na českokrumlovském panství v 17. a 18. století*, *Opera historica* 4, 1995, s. 153-194.

⁶ Zde je možno jmenovat zakladatelské dílo Josefa Kalouska (*Archiv český* 22, 23) a Václava Černého. Nejnověji zastáncem tohoto pohledu na raně novověké panství Thomas WINKELBAUER, *Gundaker von Liechtenstein als Grundherr in Niederösterreich und Mähren*, Wien 2008 i s vydáním *Lichtenštejnových instrukcí a řádů* (s. 119-482).

⁷ O genezi tereziánského katastru dále úvod k prvnímu svazku jeho sumární edice Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr český I-III*, Praha 1964-1970, zde s. 5-15. Také Emil HRADECKÝ, *Tereziánský katastr (rozbor fondu)*, in: *SAP* 6, 1956, s. 105-135.

⁸ Tereziánské vrchnostenské i poddanské fassé uložené v ÚSVS, inv. č. 1311-1315, sign. XXIII-43-3 až XXIII-43-7, kart. 45; ÚSVS, inv. č. 1316-1321, sign. XXIII-43-8 až XXIII-43-14, kart. 46.

⁹ Na rozdíl od Boleslavska nevydanou. Pro naše účely však stačí popis Čech – Karel DOSKOČIL, *Popis Čech roku 1654 (= Berní rula 2)*, Praha 1953.

Hrádek), jsou zachovány oba soupisy. Velmi dobrá je situace na Moravě, kde lze rekonstruovat velikost panství Třebíč v jihlavském kraji poměrně slušně, a to jak podle lánových rejstříků, tak i podle moravského tereziánského katastru. Do oblasti sledovaných lokalit lze zařadit ještě Rakovnicko, na němž se nacházelo rozsáhlé panství Křivoklát, které ale bylo v době sepisování berní ruly (a stejně i v době Kinského revizitace v 80. letech 17. století) v komorní, popř. ve schwarzenberské zástavní držbě. Valdštejnské hospodaření zde tedy odráží až tereziánský katastr.

Uvedené prameny centrální provenience je možné pochopitelně konfrontovat s prameny provenience patrimoniální, kterých se dochovalo ve fondech jednotlivých valdštejnských velkostatků opravdu veliké množství.¹⁰ Až na výjimky však pro potřeby orientačního srovnávání a vzhledem k rozsahu práce není nutné do těchto fondů zacházet. Onou výjimkou je zejména taxa panství Mnichovo Hradiště a okolí sepsaná těsně po zavraždění Albrechta z Valdštejna, jež je analogií k inventáři Valdštejnského paláce z roku 1634, dokumentu přitahujícímu pozornost především mezi historiky umění.¹¹ Význam rozsáhlého soupisu panského majetku a jeho výnosnosti provedeného v roce 1636 úředníkem Mikulášem Hollarem si uvědomoval už litoměřický biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna a zařadil ho do své sbírky valdštejnských rodových archiválií, uložené původně v biskupské knihovně v Litoměřicích.¹² Celkový obraz pozemkové držby pak lze doplnit také nejstarší topografií učeného piaristy Jaroslava Schallera, jež zachycuje stav z konce 18. století, ovšem s důkladnou znalostí staršího období.

Věnujme se nejdříve majetku Valdštejnů na Boleslavsku.¹³ To patřilo po Bílé hoře mezi oblasti Čech s největším podílem vyšší šlechty a s vysokým stupněm arondace jejich majetků.¹⁴ Pokud pomineme panství Rožďalovice patřící potomkům Jana Kryštofa z Valdštejna, pak centrum valdštejnských držav leželo na střední Jizeře a představovalo původně komplex několika panství, která byla postupně integrována do jednoho velkého

¹⁰ Všechny významné valdštejnské velkostatky, resp. jejich fondy jsou uloženy v SOA Praha na Chodovci: jedná se zejména o velkostatek Mnichovo Hradiště z let 1629 až 1947 (inventář č. II 154 a doplňky č. II 154/1), Doksy z let 1669 až 1945 (II 168/1,2), Bělá pod Bezdězem z let 1706 až 1939 (II 176) a Duchcov-Horní Litvínov z let 1589 až 1941 (II 243).

¹¹ Např. Květa KRÍŽOVÁ, Salóny a sbírky Valdštejnského paláce v Praze, in: Starožitnosti a užité umění 11/1995, s. 15.

¹² Dnes ve fondu Biskupství litoměřické (BL) SOA Litoměřice pod sign. B I F 17 jako „Taxa einiger Herrschaften der Grafen Waldstein (Hradiště, Münchengraetz etc.) und sonstige Nachrichten von derselben“.

¹³ Valdštejnové drželi v rámci boleslavského kraje podle berní ruly cca 20 % půdy. Dále I. FILIP, Boleslavsko po třicetileté válce, diplomová práce FF UK (sign. 110 B 20 v Historickém kabinetě FF UK), s.d.

¹⁴ Srov. Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století, in: ČsČH 20, 1972, s. 515-526.

celku.¹⁵ Tato centralizace nejrozsáhlejší rodové domény, jež měla být základem moci valdštejské primogenitury, představuje dlouhodobý proces probíhající zhruba od 30. let 17. století, kdy došlo k ustálení majetkových poměrů po frýdlantských konfiskacích (srov. předchozí kapitola), až do vydání hospodářské instrukce Arnoštem Josefem z Valdštejna roku 1689. Více než padesát let tak byla sjednocována a postupně integrována správa dříve samostatných hospodářských jednotek, přičemž rychlost této integrace závisela na několika faktorech. Z nejdůležitějších je třeba zmínit tři: prvním byl vývoj uvnitř valdštejského rodu. Panství, byť dříve na čas již spojená jednotnou správou, bývala rozdělena mezi jednotlivé syny vládnoucího představitele rodu, a to často ještě před jeho skolem. Tímto docházelo k opětovnému roztržení domény. Důvodem byl fakt, že valdštejské statky na Boleslavsku nebyly až do poloviny 19. století chráněny právní institucí fideikomisu, který by podobné tržštění zakazoval. Na druhou stranu počet synů uvnitř valdštejské primogenitury nebyl nikdy natolik vysoký, aby to zásadním způsobem a na dlouhou dobu ovlivnilo strukturu rodového pozemkového majetku. K tomu je potřeba přičíst i snahu otce zbytečně nenarušit vybudovanou jednotu panství, ať už bylo dezintegraci zamezeno koupí jiného statku mimo Boleslavsko pro mladšího syna, nebo nasměrováním neprvorozených potomků na jinou, zejména duchovní dráhu. Druhým faktorem, na němž závisela rychlost spojování jednotlivých panství do domény, byly nákupy nových statků, které scelovaly plochu ovládanou jedním rodem. S tím souvisela i lokální snaha včlenit zástupce rytířského stavu do struktur správy valdštejských panství. Tyto nákupy, jimž byla věnována minulá kapitola, jsou dobře dokumentovány v archivních fondech, a i když není možné věnovat se každé drobné akvizici zvlášť, lze z nich vyvodit trend při budování jednotného dominia.¹⁶ Poslední, třetí a možná rozhodující faktor při jeho budování jsou hospodářské důvody. Prodej i nákup statků se tak vázal například na ráz krajiny, rozmístění poplužních dvorů i dalších vrchnostenských podniků a komunikační možnosti, které se zvětšovaly spolu se scelováním domény a s její integrací.

Celá snaha Valdštejnů několika generací šla k tomu, aby se vytvořil komplex panství, jehož centrum se ustálilo v Mnichově Hradišti. Volba padla na toto město vzhledem k jeho pozici uprostřed panství, která získal Maxmilián z Valdštejna 9. března 1635 císařskou

¹⁵ Poměrně zanedbatelnou položkou je vlastnictví zhruba 15 osedlých na statku Družovice, který dnes připomíná jen místní název Druzcovský dvůr nedaleko Osečné, jihozápadně od Liberce. Majitelem tohoto statku byl v době sepisování berní ruly Karel Ferdinand (Karliček) z Valdštejna. Ačkoli tento majetek neležel daleko od mnichovohradištské domény (mezi nejsevernější vesnicí panství Hlavici a vesničkou Sobákov patřící ke Družovicům je zhruba 6 kilometrů), nedošlo nikdy ke snahám jej připojit.

¹⁶ Nejednalo se o nic nového. Skupování rytířských statků probíhalo v rámci arondace minimálně od počátku 16. století. Josef Petráň odhaduje, že jen na Boleslavsku zaniklo v letech 1500 až 1620 50 vladýckých statků. Josef PETRÁŇ, *Zemědělská výroba*, s. 152.

rezolucí z konfiskací po svém příbuzném Albrechtovi. Stejně důležitá byla blízkost vodního toku, staré cesty spojující Lužice s Prahou a v neposlední řadě také existence renesančního zámku, jenž se stal po požáru Zvířetic důležitým reprezentačním sídlem. Vedle Turnova patřilo Hradiště se 116 osedlými roku 1636 k největším městům v této části Boleslavska, přesto bylo centrem jen malého panstvíčka čítajícího pouhé tři vesnice (Dobrá Voda, Dneboh a Habr) dohromady s 23 osedlými.¹⁷ Kromě jediného ovčína se zde vyskytoval poplužní dvůr jako zázemí místního zámku a to bylo z vrchnostenských provozů všechno. Daleko významnější byla okolní panství, jež měla být postupně s Hradištěm spojena: sousední Zvířetice s městečkem Bakovem a šestnácti vesnicemi, panským pivovarem, šestnácti rybníky a třemi dvory; na protilehlém břehu Jizery panství Klášter se čtrnácti vesnicemi a významnými provozy na Jizeře (3 mlýny, valcha a pila) a Studénka s jedenácti vesnicemi, dvěma dvory a největšími rybníky v okolí. Spojením s Valečovem a Zásadkou tak vzniklo velké hradištské panství, jehož každá část obstarávala jednu významnou součást vrchnostenského hospodaření: samotné Hradiště bylo centrem obchodu a výstavnost zdejšího sídla pomáhala reprezentaci domény; ve Zvířeticích se nacházelo „*lesův v rozdílných položeních, v nichž všelijakého dříví hojnost jest*“¹⁸; v okolí Kláštera se vyskytovaly říční provozy a Studénka vynikala velikostí a položením rybníků.

Berní rula zachycuje tuto část valdštejské domény rozdělenou mezi Maxmiliána a Ferdinanda Arnošta, jemuž dal otec Zvířetice s Valečovem ještě za svého života, aby se zde naučil hospodařit.¹⁹ Zbytek potom zamýšlel pro svého staršího syna Albrechta Leopolda. Tereziánský katastr už uvádí jen panství Mnichovo Hradiště a v závorce všechna zboží, jež s ním tou dobou již byla spojena (kromě výše zmíněných ještě Horní a Dolní Malobratřice, které byly připojeny dodatečně jako bývalé rytířské statky). Po celou dobu 17. a první poloviny 18. století přitom docházelo k postupnému rozšiřování tohoto sídelního panství: roku 1636 zaznamenáváme dohromady 44 vesnic, berní rula již zná vesnic 54 a tereziánský katastr napočítal k roku 1748 již 96 vesnic.²⁰ Postupně zde také vznikaly největší poplužní dvory celé valdštejské domény, a to ve Lhoticích, Studénce a na Valečově. I když lze předpokládat zakládání nových vsí, jádro tohoto nárůstu leží právě v akvizicích. Současně

¹⁷ Z neznámého důvodu uvádí Vladimír Budil na celém panství Mnichovo Hradiště 95 osedlých (Vladimír BUDIL, Valdštejská panství v třicátých letech 17. století, in: Sborník Severočeského musea. Historica 1, 1958, s. 61-83, zde s. 63). Mé údaje vycházejí přímo z Taxy uložené v SOA Litoměřice (srov. předchozí poznámka).

¹⁸ SOA Litoměřice, BL, B I F 17, Zvířetice, nefoliováno.

¹⁹ „aus besonder gegen demselben tragender vatterlichen Affection und Liebe“. Citováno podle Vladimír BUDIL, Ústřední správa valdštejských velkostatků 1264-1945: Inventář, Mnichovo Hradiště 1963, SOA Praha, č. II-155/1, úvod. K darování došlo roku 1652.

²⁰ Schaller napočítal roku 1790 94 osad. Srov. Jaroslav SCHALLER, Topographie des Königreichs Böhmen IV. – Bunzlauer Kreis, Prag-Wien 1790, s. 71 an.

s tím probíhala i integrace panství pomocí infrastruktury, což se projevilo vznikem nových cest i jednotné správy pravděpodobně již na sklonku 30. let 17. století. Celý vývoj potom završilo vydání hospodářské instrukce Arnoštem Josefem z Valdštejna roku 1689, kterou sice Václav Černý označuje jako hruboskalskou, která ale – jak dokázal Vladimír Budil – byla původně vydána pro mnichovohradištské panství a až postupně rozšířena.²¹ Podle tereziánského katastru už velké hradištské panství vytvářené po celé předchozí století předčilo nejen počtem vesnic, ale i počtem hospodářů do přelomu 17. a 18. století dominantní Hrubou Skálu i s Turnovem, která své výsadní postavení v kraji odvozovala od doby vlády Smiřických. Dlouhodobý záměr Valdštejnů počínaje Maxmiliánem o přenesení těžišť domény z hor do údolí se tak podařil.²²

Právě Hrubá Skála byla dlouho největším panstvím Valdštejnů na Boleslavsku a tento primát si podržela i po dokoupení Doks a Bělé pod Bezdězem. Její význam byl klíčový, a to nejen v oblasti symbolické (na panství ležely staré rodové hrady Valdštejn a Rotštejn), ale především hospodářské. Obsahovalo totiž město Turnov, středisko obchodu na lužické stezce, a městečka Rovensko a Čimyšl. Velikost Turnova pak způsobila, že v 50. letech 17. století žila polovina osedlých celého panství ve městě a městečkách, o sto let později se jednalo zhruba o třetinu obyvatel. Na první pohled zde byla vidět dualita i v uspořádání hospodářských podniků: panství mělo dvě centra, která mezi sebou soupeřila po celé sledované období – Turnov a Hrubou Skálu (viz dále). Roku 1636 existovaly na panství jen dva pivovary, v každém centru jeden, surovinu do nich dodávaly dvě chmelnice a také většina dalších podniků byla navázána buď na vrchnostenskou správu, nebo na Turnov.²³ Jako největší z valdštejnských panství měla Hrubá Skála roku 1636 74 vesnic, jejich počet poklesl do konce třicetileté války na 61 a tereziánský katastr uvádí počet 70 osad. Zajímavé je, že toto množství příslušelo k poměrně malému počtu vrchnostenských dvorů: podle komise shromažďující podklady pro berní rulu zde vrchnost nemá dvory „*takže k žádným nesnesitelným robotám [poddaní] potahování nejsou a sobě naříkati nemají.*“²⁴ Nebyla to tak

²¹ Srov. Vladimír BUDIL, Valdštejnové na Boleslavsku. Příspěvek k dějinám velkostatku v druhé polovině 17. století, in: Boleslavica '68, Mladá Boleslav 1969, s. 47-69, zde s. 47.

²² Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (ed.), Tereziánský katastr český I., Praha 1964, s. 100-101, 82-84. Podle berní ruly bylo hradištské panství vůči hruboskalskému zhruba sedminové.

²³ Na celém panství s 817 osedlými (z nichž bylo 326 potažníků) byly jen čtyři panské dvory, 10 mlýnů odvádějících vrchnosti veře, jeden ovčín a velké množství malých rybníků. Srov. Vladimír BUDIL, Valdštejnská panství, s. 65.

²⁴ I. FILIP, c.d., s. 102-103. Ve fásích se setkáváme také s tvrzením, že vrchnost musí své poddané „obilím ze svého špejcharu zakládati“ a na jiném místě, že „mimo to jim lidem poddaným opět i de novo od dvou let obilí 1172 strychů půjčeno a peněz hotových z důchodů i na zapravení měsíční contribucí 1753 zlatých založeno jest.

úplně pravda, na počátku sledovaného období zde byly však pouze čtyři dvory, k nimž přibýly do poloviny 18. století další tři. Současně je třeba přiznat, že tyto dvory obhospodařovaly velké plochy²⁵, k nimž vrchnost ještě sváděla další a další poddanskou půdu, aniž by poskytovala svým poddaným adekvátní náhradu.²⁶

Podobná integrace jako v případě Mnichova Hradiště probíhala i na sousedním severním panství Svijany. K němu byla dokupována území, která s ním bezprostředně sousedila a byla včleňována do hospodářského komplexu²⁷, který měl jako svůj hlavní úkol doplňovat sousední hradištské panství. Centrem svijanského majetku Valdštejnů byl zámek, který ovšem nikdy nesloužil k reprezentativním účelům a v rovině praktické i symbolické zpřítomňoval vrchnostenský dohled nad vůbec největším dvorem Valdštejnů, který se nacházel právě ve Svijanech. Kromě něj zaznamenává tereziánský katastr dalších dvanáct dvorů, osmnáct mlýnů a šestapadesát rybníků. Vazbu na sousední Hradiště i na vzdálenější Turnov, kam dodávali Svijanští obilí, ještě podtrhuje fakt, že svijanské panství nemělo vlastní městské centrum a i největší ves Rychnov počtem obyvatel výrazně zaostávala za centry sousedních panství. Během sledovaného období navíc Valdštejnové nikdy neusilovali o povýšení této osady na městečko, s čímž by se pojila některá obchodní práva a privilegia příslušející do té doby rezidenčnímu Hradišti. Integraci s Hradištěm tak bránila pouze skutečnost, že čas od času byl držbou Svijan saturován některý z mladších Valdštejnů, což se ale obchodních vazeb panství nikterak nedotklo.

Posledním z panství původní valdštejnské domény bylo dvojpanství Dobrovice-Loučeň. Přes dlouhodobé sepětí ani zde nedošlo k úplnému spojení obou původně nezávislých částí a ani k propojení s ostatním valdštejnským územím. Chyběla zde přímá hranice mezi oběma celky, byť vesnice Studénka a Vinec jsou od sebe vzdálené jen několik kilometrů, a tak bylo dvojpanství většinou majetkem jiného člena (nebo členky) rodu, než který držel Mnichovo Hradiště. Důvodem, proč se nepodařilo oba hospodářské celky spojit, bylo město Mladá Boleslav, jež se mezi nimi rozkládalo, a černínské panství Kosmonosy, které obsahovalo těch několik vesnic mezi dobrovickým a hradištským panstvím. Městečko Dobrovice však přišlo o svůj rezidenční charakter po vyměření zdejší linie Valdštejnů. Ani

A co se z cameralního quantum dotýče, poněvadž se takové nyní větším dílem na vrchnost k zapravení z vlastního měšce repartiruje, to tak důchod čas od času vlastně zapravuje.“

²⁵ Jen první tři dvory patřily roku 1748 k patnácti největším na celé valdštejnské doméně: Hořensko obhospodařovalo 570 strychů, Újezd pod Troskami 542 a Valdštejsko 522.

²⁶ Srov. Tereziánský katastr český I., s. 82-84: podle nálezu vizitační komise vrchnost svedla 1837 strychů polí, za něž dala ekvivalent 1252 strychů. Z rozdílu nikdy neplatila kontribuci. Svedené území tvořilo zhruba jednu desetinu celého panství!

²⁷ Jednalo se o statky Nudvojovice, Chocnějovice, Loukovec, Albrechtice. Právě tyto nákupy jsou hlavním důvodem nárůstu počtu vesnic z 39 (berní rula) na 63 (teresianum).

ambiciózní plán postavit nad ním Nový Valdštejn (Vinařice), který pojal Adam mladší z Valdštejna, se nezdařil a tereziánský katastr popisuje zámek jako pobořený.²⁸ K prohlubování integrace obou částí nedocházelo podle mého soudu z důvodů geografických: mezi oběma centry ležel mohutný les, v němž byla za Fürstenberků zřízena proslulá jabkenická obora. Lesního bohatství však využívali už Valdštejnové a v okolí Loučeně vyrostly hned po třicetileté válce dvě panské myslivny. Dohromady se zde nacházelo v polovině 17. století třináct poplužních dvorů (10 v okolí Dobrovice a 3 u Loučeně). Jejich počet se za sto let zvýšil o pět (13+5). Zejména dobrovická část panství pak byla proslulá rybníční soustavou, dodnes patrnou v krajině, která obsahovala přes sto vodních ploch. Specialitou zdejšího hospodaření byly vinice (39 strychů), koncentrované zejména na jižním svahu hřebenu, jenž se zvedá těsně za Dobrovicí.

Největší poplužní dvory valdštejnských panství na Boleslavsku (1748)

Pořadí	Dvůr	Obdělávaná půda (počet strychů)	Panství
1.	Svijany	836	Svijany
2.	Lhotice	735	Mn. Hradiště
3.	Studénka	707	Mn. Hradiště
4.	Valečov	689	Mn. Hradiště
5.	Dobrovice	607	Dobrovice-Loučeň
6.	Hněvousice	606	Mn. Hradiště
7.	Hořensko	570	Hrubá Skála
8.	Přepeře	555	Svijany
9.	Valovice	546	Bělá pod Bezdězem
10.	Újezd pod Troskami	542	Hrubá Skála

Z logické úvahy vyplývá, že čím úrodnější kraj, tím více dominikální půdy. Níže uvedená tabulka říká, že největší dvory soustředili Valdštejnové v úrodném údolí Jizery na panstvích Mnichovo Hradiště a Svijany. Jednalo se o opravdové kolosy, protože průměrný poplužní dvůr na Boleslavsku obdělával 362 strychů, největší valdštejnský dvůr ve Svijanech obhospodařoval téměř 2,5x více. Přímá úměrnost ale neplatí mezi úrodností pole a velikostí poplužního dvora. Tady záleželo na intenzitě hospodaření a na tom, nač bylo dotyčné panství využíváno. Doména vzniklá kolem Mnichova Hradiště obsahovala 20295 strychů obdělávané

²⁸ Tereziánský katastr I., s. 66-67.

půdy a nacházelo se na ní 44 panských dvorů: po vydělení vychází 461 strychů na dvůr, což překračuje výrazně výše zmíněný boleslavský průměr. Když se však podíváme pod drobnohled na rozmístění dvorů, zjistíme, že 28 dvorů se nacházelo na panstvích Mnichovo Hradiště a Svijany. Zde se také obdělávalo 65% veškeré orné půdy domény. Potlačení lesního hospodářství a rustikálu na panstvích v centrální části domény se projevilo tím, že na panství Svijany vrchnost aktivně obdělávala 20,5% veškeré půdy a na Mnichovohradištsku dokonce 24%. Druhý extrém představuje Bělá pod Bezdězem, kde mezi tři poplužní dvory bylo rozděleno pouhých 6,63% rozlohy panství; obrovské, ale lesnaté Křivoklátsko bylo využíváno pro dominikální polnosti z 9%, ač zde bylo 17 dvorů; převážně pod Krušnými horami na duchcovském panství pak vrchnost hospodařila na osmi dvorech a obdělávala 13,6% celkové plochy.

Velikost valdštejských panství na Boleslavsku podle berní ruly²⁹

Pořadí	Panství	Vesnice	Sedláci	Chalupníci	Zahradníci	Obdělávaný rustikál
1.	Hrubá Skála	61	282	174	228	12718 strychů
2.	Mnichovo Hradiště	44	130	239	76	1714
3.	Dobrovice-Loučeň	42	111	151	23	8143
4.	Svijany-Nudvojovice	39	153	66	53	6883

²⁹ Aleš CHALUPA – Jaroslav ČECHURA – Marie RYANTOVÁ (ed.), Berní rula 8-9 – Kraj boleslavský, Praha 2001, s. 30-110.

Velikost valdštejských panství podle tereziánského katastru (ve stryších)

Název panství	Poddaní (rustikál): pole	Šlechta (dominikál), církve, obce: pole+lesy	CELKEM	Majitel (roku 1740)
Mnichovo Hradiště	18271	8715+6958	33944	František Arnošt
Hrubá Skála	18656	4035+941	23632	František Josef Jiří
Svijany	15384	5711+4050	25145	František Josef Jiří
Bělá pod Bezdězem	12513	2439+11865	26817	František Arnošt
Doksy	10668	2419+9045	22132	František Arnošt
Dobrovice	13246	6505+6085	25836	Marie Anna
Loučeň	4952	2271+3557	10780	Marie Anna
Duchcov	10935	5219+22050	38304	František Josef Jiří
Křivoklát	45777	9339+49008	104124	Marie Anna
Rožďalovice	2177	1680+5936	9793	František Josef (A)

Uvedená panství vzájemně sousedila a tvořila od 80. let 17. století kompaktní doménu bez větších „bílých míst“, jimiž by statky jiných feudálů narušovaly jednotný hospodářský prostor. Poslední zbytky roztříštěnosti byly odstraněny postupným nákupem cizopanského zboží, které se nacházelo uvnitř domény.³⁰ Pomineme-li vklíněnou část černínského panství Kosmonosy a hospodářsky důležitou, ale nevelkou sféru ovládanou městem Mladá Boleslav, pak Valdštejnům patřilo na Boleslavsku území od Všejan na jihu po Rychnov u Jablonce nad Nisou na severu, v horizontálním směru potom od vesnice Vápno u Hlavice po Libuň severovýchodně od Jičína. Spojujícím článkem dominia byla řeka Jizera, na které leželo jak Mnichovo Hradiště, tak také městečko Bakov, Svijany a největší poddanské město Turnov. Říční soustava, do níž patřily i menší toky, například Mohelka, sloužila jako infrastruktura pro přepravu dříví a také jako zdroj ryb. Poloha valdštejských panství na střední Jizeře nebyla pro zemědělství příliš výhodná, kromě oblastí v okolí Bakova a Hradiště většinu dominia pokrývaly pískovcové skály a i na zbytku byla půda písčité. K panství Hrubá Skála patřil také vrch Kozákov a okolí, v jehož blízkosti se lidé živilí sběrem a řezáním polodrahokamů.³¹ Malá úrodnost se projevuje také malým počtem vrchnostenských dvorů, které na Hruboskalsku nacházíme. Na počátku 17. století mělo toto panství v rámci smiřické

³⁰ Např. roku 1700 přikoupil Arnošt Josef z Valdštejna dvůr v Přepěřích, který podle berní ruly patřil Anně Sibyle Michnové z Vacínova a tehdy byl vedený jako pustý. Později se stal jedním z největších valdštejských dvorů. Srov. Karel DOSKOČIL, Berní rula 2 – Popis Čech roku 1654, Praha 1953, s. 115.

³¹ Jaroslav SCHALLER, c.d., s. 57 an. Nízkou bonitu půdy v Českém ráji potvrzuje i tereziánský katastr (pro Hrubou Skálu uvádí 4. třídu).

domény vůbec nejméně poplužních dvorů (dva).³² I při všeobecném růstu počtu dvorů po konci třicetileté války se jejich počet ustálil v polovině 18. století na sedmi. V porovnání s tím o zhruba 700 strychů menší plocha svijanského vrchnostenského hospodařství, jež se rozkládalo většinou podél Jizery, byla obdělávána třinácti dvory, z čehož lze vyvodit celkem logicky větší intenzitu zemědělského podnikání na úrodnějších polích u řeky, koncentraci dvorů v nížinatých partiích dominia a znovu podtrhnout význam Jizery pro vrchnostenské hospodaření.³³ Hruboskalské panství patřilo především rustikálu, naopak Hradiště a Svijany zastávaly v rámci domény funkci zásobárny pro vrchnostenské provozy a v neposlední řadě pro samotný valdštejnský hraběcí dvůr.³⁴ Na velikost dominikálu uprostřed hradištského panství mělo vliv i postupné scelování této hospodářské jednotky a přikupování drobných statků (Chocnějovice), z nichž každý měl nějaké jádro patřící bývalé vrchnosti. Některé takto získané dvory byly v rámci racionalizace postupně zrušeny.³⁵

Jak bylo zmíněno v předchozím výkladu, roku 1677 a 1680 došlo ke koupi dvou dalších panství, která k tehdejší valdštejnské doméně přiléhala ze severozápadní strany, Bělé pod Bezdězem a Doks. Ačkoli obě navzájem sousedící panství tvořila obrovskou jednotku vyplňující prostor zhruba mezi městečkem Dubá, skalním hradem Jestřebí a městem Mimoň (tyto lokality do panství nepatřily), byla velmi řídko obydlena, a to až do poloviny 18. století.³⁶ Jak ukázal Aleš Chalupa, na panství Bělá docházelo v průběhu 17. století ke změně struktury osídlení, která může souviset se ztrátou rezidenční funkce: zatímco třicetiletá válka způsobila úbytek obyvatelstva ve městě, došlo k jeho nárůstu na venkově a k jeho pauperizaci.³⁷ Vedle malého dominikálu (velká část z něj navíc ležela ladem) a rustikálu tu však stále převažovaly lesy, podle Tereziana na bělském panství 11241 strychů a na dokeském 7900. V rámci valdštejnského dominia tak na obě oblasti připadla úloha zásobárny dřeva, které bylo nutné nejen pro další vrchnostenské provozy (pivovary), ale také jako stavební materiál. I sem zasahovala oblast písčitých půd, které nedávaly příliš nadějí na vysoké zemědělské výnosy v budoucnu. V některých lokalitách, jako bylo městečko Kuřivody významné svou poštovní stanicí na cestě z Lužice do Mnichova Hradiště, byl navíc

³² Václav PEŠÁK, c.d., s. 14.

³³ Odhad panství Svijany po smrti Karla Arnošta z Valdštejna roku 1713 přitom uvádí jen dva (!) kamenné dvory, zbytek byl prý ze dřeva. RAV, inv. č. 3163, sign. I-18/5-4, kart. 18, fol. 1-9.

³⁴ Tereziánský katastr uvádí na hruboskalském panství 3512,3 strychů dominikálu a 18656 strychů rustikálu.

³⁵ Vladimír BUDIL, Valdštejnové na Boleslavsku, s. 58.

³⁶ Podle berní ruly měla Bělá 16 vesnic a Doksy 20, podle tereziánského katastru Bělá 20 a Doksy 23. Schaller naproti tomu uvádí na konci 18. století daleko vyšší čísla (31, resp. 33). Přesto i on mluví o neprostopných lesních porostech v okolí obou lokalit.

³⁷ Z nově osazených statků jsou pouze dva lánové, dále zde nově nacházíme 52 chalupníků a 33 bezzemků. Srov. Aleš CHALUPA, Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrech (1700-1750), in: Sborník Národního muzea v Praze 23, 1969, s. 197-378, zde s. 244-247.

nedostatek pitné vody. Hlavní obživou poddaných byla vedle nepříliš výdělečného zemědělství těžba borové smůly v okolních lesích.³⁸ Velikost dominikálního podnikání se nemohla měřit s oblastí u Jizery, až na jednu výjimku žádný ze dvorů na bělském či dokeském panství neobdělával více než 500 strychů půdy; ostatně dohromady jich zde bylo jen devět (3+6). Zatímco podle berní ruly čítal valdštejnský majetek v boleslavském kraji 154 vesnic a 1287 hospodářů (sedláků, chalupníků i zahradníků) obdělávajících 36333 strychů půdy (cca 103 km²), o sto let později nacházíme i díky dvěma velkým akvizicím na sklonku 17. století pod valdštejnskou vládou 272 vesnic s 3704 hospodáři. Plocha dominikálu zaujímal 40523 strychů (cca 115 km²), což součtem s lesní půdou a rustikálem dávalo dohromady 170584 strychů (cca 484 km²).

*

Kromě boleslavské domény drželi Valdštejnové také statky ve středních Čechách, kontinuálně po celé 17. století Komorní Hrádek (nebo také Hrádek nad Sázavou) v kouřimském kraji a později od 80. let 17. století velké panství Křivoklát spojené s Nižborem, Petrovicemi, Sencem a dalšími malými statky. Zatímco v prvním případě šlo po většinu sledovaného období o rodové sídlo vedlejší valdštejnské větve, která nevlastnila žádné jiné majetky v Čechách, v případě Křivoklátu se jednalo o doplněk dalšího majetku: pro Arnošta Josefa z Valdštejna doplněk boleslavské domény, u jeho syna Jana Josefa dvojpanství Duchcov-Horní Litvínov, což vedlo v pozdějším období u tohoto Valdštejna k sídelní schizofrenii, v níž nebylo jasné, zda je jeho hlavní rezidencí Duchcov nebo Lány. Ačkoli Komorní Hrádek bylo velké panství a mělo podle berní ruly 469 hospodářů a 54 vesnic, s Křivoklátem se nemohlo měřit. Nejrůznějšími akvizicemi drobných statků dosáhli Valdštejnové navíc dalšího zvětšení křivoklátského panství, takže se rozrostlo z padesáti vesnic³⁹ na třiašedesát uváděných v tereziánském katastru. Ten také prozrazuje absolutní převahu lesního porostu v rámci tohoto panství (téměř 50000 strychů lesa), který byl ještě úžeji než v případě bělského či dokeského panství propojen s vrchnostenským podnikáním (železářství) a také s lovem. Zvelebení křivoklátského panství v době valdštejnské správy je patrné také na rozmnožení počtu hospodářských dvorů, jejichž počet se zde během sledovaného století zvýšil z osmi na sedmnáct.⁴⁰ Nárůst byl způsoben především zvelebováním a rozšířením stávajících hospodářství, skupováním již existujících provozů a

³⁸ Jaroslav SCHALLER, c.d., s. 205 an.

³⁹ Údaje týkající se Křivoklátu v polovině 17. století jsou čerpány z Alena PAZDEROVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Praha 1996, s. 52-119.

⁴⁰ Kočka uvádí jen na panství Krušovice, které bylo s Křivoklátem spojeno, při Valdštejnově koupi roku 1686 deset poplužních dvorů. Václav KOČKA, *Dějiny Rakovníka*, Rakovník 1936, s. 103.

dokončením arondizačního procesu. Známe několik případů nevybíravého tlaku valdštejnské správy na prodej svobodných rychet, které se později staly základem pro nový dvůr.⁴¹ Proti tomu Komorní Hrádek působí skromným dojmem, přestože ještě Soupis poddaných podle víry z roku 1651 uvádí 54 vesnic náležejících tomuto posázavskému panství, což bylo o čtyři více než v případě Křivoklátu. U Komorního Hrádku však nedošlo k výrazné hospodářské expanzi a jeho ekonomika se soustředila pouze na zajištění soběstačnosti. Navíc v důsledku probíhající částečné restituce majetku sázavského kláštera došlo v průběhu století k oddělení některých vesnic včetně městečka Sázava (roku 1663).⁴² Obě panství však spojovala blízkost ku Praze a mohla tak sloužit jako hospodářská základna domů, které vlastnily jednotlivé větve Valdštejnů v českém hlavním městě. Tato výhoda byla znásobena faktem, že oba majetky ležely na velkých říčních tocích (Berounka, resp. Sázava). Podobně důležitá byla jejich poloha vzhledem k cestování, protože poskytovaly členům rodu možnost přenocovat na cestě do Prahy „ve vlastním“.

*

Poslední z hospodářských základů bohaté hrádecké linie Valdštejnů bylo dvojpanství Duchcov-Horní Litvínov nacházející se v litoměřickém kraji na hranici se Saskem, na které přímo ležela nejsevernější osada Český Jiřetín. Dosti neuspořádaný půdorys panství odpovídal složitosti majetkových poměrů v této části Čech a také množství lokálních center, z nichž některá ležela pár kilometrů od valdštejnského zboží: zhruba dvoukilometrová vzdálenost dělila vesnici Lahošť od aldringenovských Teplíc, stejná potom Ledvice od lobkovické Bíliny. Asi nejtěsnější sousedství potom bylo s osekými cisterciáky, nad jejichž zbarokizovaným klášterem se do výše tyčil starobylý hrad Rýzmburk, spadající pod valdštejnskou svrchovanost. Na rozdíl od ostatních panství však to duchcovské nemělo uprostřed říční tepnu, která by pomáhala dopravovat suroviny a jejíž absenci se snažil nahradit umělý flájský plavební kanál vybudovaný v letech 1624 až 1629 za účelem dopravování dříví na saskou stranu, především do Freibergu, kde bylo dříví potřeba v tamějších stříbrných dolech.⁴³ Oproti tomu se na panství nacházelo velké množství říčních

⁴¹ Např. rychta v Pavlíkově prodána roku 1702 Annou Františkou z Perglasu Valdštejnovi za 3000 zlatých (de facto 2390 zlatých, zbytek tvořil dluh). Podnikavý Valdštejn zde založil nový dvůr, sýpku a ovčín. Vykázal mu 430 strychů polí, 151 hovězího dobytka a 586 ovcí. Tamtéž, s. 376.

⁴² Karel DOSKOČIL, Popis Čech roku 1654, s. 317, pozn. 98. Srov. také kapitulu 6.1.

⁴³ Dále Jaroslav SCHALLER, c.d. – Leutmeritzer Kreis, s. 144-145. Zájem saského kurfiřtského dvora byl enormní a Jan Josef z Valdštejna hodlal ve 20. letech 18. století posílat podle návrhu smlouvy až 1000 vorů ročně (cena podle délky dřeva). Dokonce měli dostávat ze saské strany plat i poddaní z Duchcovska, kteří by doprovázeli dříví až do Českého Jiřetína na hranici (zde měl být „Flosslohnhaus“). Obchod zdržovala císařská byrokracie, která musela vydat příslušné povolení, a přerušila Valdštejnova smrt roku 1731. RAV, inv. č. 3857, sign. V-5/2, kart. 103. Smlouvy o prodej dříví do Saska po roce 1731 dále RAV, inv. č. 3119, sign. I-16/I, kart. 16.

bystřin pramenících u vrcholků krušnohorského hřebene. Funkce těchto horských potoků byla spojena nejen se zemědělskou produkcí (zavlažování), ale i s orientací a s vymezením hranic panství i státu.⁴⁴ Za sledované období nedošlo ke vzniku nebo zániku jediné vesnice, jejich počet odpovídá roku 1654 i 1748 počtu jedenatřiceti osad a ani v počtu hospodářů nezaznamenává tereziánský katastr zásadní zvrát (566 v polovině 17. století a 604 o sto let později). Důvodem může být fakt, že většina vesnic ležela v horách, kam nedosáhly hrůzy třicetileté války, jež však nepěkně postihla samotný Duchcov a okolí. Přestože většinu panství pokrývaly hory, je z přehledu vrchnostenských provozů patrná snaha maximálně využít potenciál území, na němž v podhůří krušnohorského masívu vzniklo hned osm hospodářských dvorů a čtyři z nich obdělávaly více než 440 strychů (jedná se o původní dvory zaznamenané již roku 1651).⁴⁵

Na rozdíl od předchozích panství však byl Duchcov, spojený organizačně s Horním Litvínovem, chráněn institucí fideikomisu. Tento právní nástroj přišel do středoevropské jurisprudence v 16. století a v českých zemích navázal na starší instituci vladařství, kterou známe například z rožmberského prostředí. Do Bílé hory bylo však podobné ustanovení především záležitostí rodů samotných, jež si určovaly vnitřní pravidla, jimiž svazovaly své členy: kupříkladu roku 1595 byla podobná ustanovení přijata také moravskou odnoží Valdštejnů sídlící na Brtnici.⁴⁶ Po bělohorské bitvě dochází k zásadnímu zvrátu: z dosud soukromých pravidel se stává panovnický (a později i státní) nástroj, kterým český král zdůrazňuje svůj vliv na soukromoprávní sféru šlechtické společnosti a zároveň se pasuje do role ochránce majetkové podstaty aristokratického majetku.⁴⁷ Na rozdíl od staršího nedílu⁴⁸, v němž žili a vlastnili všichni členové rodu určitý majetek společně, preferovalo ustanovení fideikomisu primogeniturní posloupnost, protože držení takto definovaného zboží bylo zpravidla výsadou nejstaršího (mužského) potomka. Zejména v prvních desetiletích po Bílé hoře se udělování instituce fideikomisu věrné šlechtě habsburské monarchie stalo rozšířeným způsobem, jakým ji vítězný císař odměnil za loajalitu. Jednalo se však často o dar vpravdě

⁴⁴ Hranice mezi Saskem a Duchcovskem vymezoval od pradávna potůček Rauschenbach, který ve 20. letech 18. století změnil koryto, což vedlo k posunu ve vnímání zemské hranice. Spor o hranice zmíněn např. NA Praha, SM, sign. D 10/10, kart. 597. Také Jiří WOLF, *Ze starého Duchcova*, Duchcov 2003, s. 5. Tamtéž také o zavlažování polí osekých cisterciáků z valdštejnského potoka Klosterbach na základě smlouvy z 30.10.1691.

⁴⁵ Kromě dvorů zde nalézáme i 13 mlýnů (jeden přímo pod hradem Rýzmburk) a 45 rybníků. Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr český III*, Praha 1970, s. 280-281. Též Pavel KOBLASA, *Příspěvek k dějinám fideikomisního panství Duchcov*, in: *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 27*, 2008, s. 133-140, zde s. 134. Autor zde čerpá z popisu dominikálního majetku z roku 1651 uloženého v NA Praha, FDK (Fideikomisní spisy), sign. VII E 72, kart. 1244.

⁴⁶ Srov. Jan KAPRAS, *Velkostatky a fideikomisy v českém státě*, in: *Týž, Drobnější práce II.*, Praha s.d., s. 1-22.

⁴⁷ O pronikání instituce fideikomisu do teorie i praxe právního života habsburské monarchie dále Valentin URFUS, *Rodinný fideikomis v Čechách*, in: *Sborník historický 9*, 1962, s. 193-238.

⁴⁸ K tomu Karel KADLEC, *Rodinný nedíl aneb „záduha“ v právu slovanském*, Praha 1898.

danajský, neboť samotné ustanovení bylo dvojsečné: ochrana majetku vázaného fideikomisem před věřiteli zároveň znamenala nemožnost tento majetek zadlužit a povinnost nechat si každou závažnou dispozici s ním schválit císařským mocným listem. Šlechta tak brzy přišla na to, že se vyplatí takto chránit jen skutečné „rodinné stříbro“ počínaje pozemkovým majetkem přes značné peněžní sumy (pekuniární fideikomis) až po nádoby či obrazovou sbírku.

Právě Duchcov s Horním Litvínovem byl nejdůležitějším klasickým pozemkovým fideikomisem v rodě Valdštejnů. Jeho zřizovatelem byl budoucí arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, jenž dostal císařský mocný list, tedy povolení k zřízení fideikomisu, již 16. února 1667 ještě jako olomoucký kanovník.⁴⁹ Už samotný tento akt byl velmi nestandardní a odráží velkou vstřícnost habsburského vladaře. Obyčejně totiž docházelo k ustanovení fideikomisu až závětí, v níž zůstavitel po získání panovnického souhlasu vyčlení určitou část svého majetku a určí dědice. Další zvláštnost byla, že Jan Bedřich nesměl mít pochopitelně legální potomky, takže se nemohlo jednat o španělský fideikomis (ztotožňovaný někdy s termínem „majorát“) se striktně primogeniturním děděním, ale o tzv. fideikomis římskoprávní, nebo-li fideikomisní substituci, která klade důraz na vůli zůstavitele. Ten určil za svého dědice synovce Jana Josefa, což – jak se později ukázalo – byla z hlediska hospodářské prosperity velmi dobrá volba. To, že bylo dané panství fideikomisem, se odrazilo v jeho ekonomice. Nejen majiteli, ale i dalším investorům dávalo jistotu, že nebude podléhat náhlým turbulencím a rychlým hospodářským zvratům, protože – jak bylo řečeno výše – každou závažnou manipulaci s ním musel schválit císařský aparát. Zde je možné hledat jeden z důvodů, proč se právě v Horním Litvínově rozhodl Jan Josef založit svou hlavní manufakturu. Vzhledem k tomu, že od takto chráněného panství nebylo možné nic odcizovat ani jím saturovat dědické či vdovské nároky dalších členů rodu, stávalo se vhodným pro dlouhodobé investice a v rámci finančního plánování bylo možné počítat s víceméně konstantním příjmem, protože rozsah panství se nemohl měnit.⁵⁰ Existence fideikomisu však mohla znamenat i důvod ke konfliktu uvnitř rodu, byl totiž považován za nejvýhodnější část rodových držav. Ačkoli byla panství jako Křivoklát nebo konsolidovaná mnichovohradištská doména výnosnější, vznikl po smrti Jana Josefa roku 1731 mezi oběma jeho synovci spor právě o duchcovsko-hornolitivínovské fideikomisní panství.⁵¹ V duchu závěti jejich strýce měl

⁴⁹ Císařské svolení se zachovalo v rodinném archivu Valdštejnů hned několikrát – např. RAV, inv. č. 2618, sign. XI-C, kn. 11; RAV, inv. č. 2863, sign. I-4/I-26, kart. 4.

⁵⁰ Tuto skutečnost zdůrazňoval Jan Bedřich z Valdštejna ve své závěti (bod 8); RAV, inv. č. 2579, sign. IX-G, kn. 9, 30.5.1694.

⁵¹ Spor mezi bratry mapován v RAV, inv. č. 2862, sign. I-4/I-25, kart. 4; RAV, inv. č. 3052, sign. I-9/31, kart. 9.

přejít na mladšího syna Františka Josefa z Valdštejna Františka Josefa Jiřího, proti čemuž podal jeho starší bratr František Arnošt odpor k panovníkovi (tedy k české dvorské kanceláři). K dohodě došlo překvapivě brzy, už o rok později byla převedena na staršího z obou bratrů částka 100000 kgm jako pekuniární fideikomis s vazbou na mnichovohradištské zboží⁵², které František Arnošt zdědil po svém otci. Za to se vzdal všech nároků na duchcovský pozemkový fideikomis a spor byl urovnán. Převod pozemkového podílu na pekuniární fideikomis není v 18. století nic výjimečného a souvisí s nástupem merkantilismu, který preferoval právě peněžní svěření před pozemkovým. Ani u Valdštejnů nebyl peněžní fideikomis vzniklý z vyrovnání obou bratrů ojedinělou záležitostí: jako dědický podíl na fideikomisních dolnorakouských statech Gschwendt a Losenstein přinesla Marie Terezie, manželka Karla Arnošta z Valdštejna a jedna z dědiček slavného rodu, 200000 zlatých chráněných institucí svěření.⁵³

*

Pomineme-li moravskou Třebíč, jejíž vlastnictví i správa je samostatnou kategorií, pak vlastnili Valdštejnové dlouhodobě ještě drobné statky na Čáslavsku (Žehušice), na Hradecku či na pomezí Hradecka a Boleslavska. Jednalo se o izolovaná zboží rozdělená zpravidla kvůli saturování velkého množství synů nebo zmenšená z důvodů finančních potíží majitele, který pod tlakem okolností musel ustoupit od budování větší domény. Takto neslavně skončila panství Žehušice a Rožďalovice, o jejichž neveselém osudu bylo pojednáno na jiném místě, podobný úděl čekal i Dětenice, Heřmanovy Sejfy, Miletín, Hlušice, Arnultovice, Hostinné či Drahenice patřící linii Waldstein-Arnau. Jedinou výjimkou z této řady je případ Bertolda Viléma z Valdštejna, který pocházel ze žehušické větve, jež přišla o rodový majetek po krachu jeho otce Buriana Ladislava. Bertold Vilém dokázal téměř z ničeho vybudovat doménu s centrem v Bělohradě (dnes Lázně Bělohrad),⁵⁴ k němuž připojil panství Lukovec a Šárovcova Lhota. Dále držel podkrkonošské statky Horní Maršov (Marschendorf) a Staré Buky (Altenbuch). Bertold Vilém nejenže dokázal během svého dlouhého života nashromáždit ze skrovných začátků úctyhodný majetek v oblasti, v níž Valdštejnové drželi statky již v 16. století (Bílé Poličany), ale dokonce si vymohl u císaře povýšení bělohradské domény na fideikomis, což se například u Mnichova Hradiště podařilo až v 19. století.

⁵² Převod v RAV, inv. č. 3083, sign. I-11/3-1, kart. 11.

⁵³ RAV, inv. č. 3573, sign. III-12/I,II, kart. 60, fol. 1. Další peněžní fideikomis zřídil na základě císařského povolení z 3. března 1718 Oktavián Ladislav z Valdštejna z linie Waldstein-Arnau na svých statech Hlušice a Dětenice a to ve výši 100000 zlatých (RAV, inv. č. 3182, sign. I-19/18, kart. 19).

⁵⁴ Bělohrad přinesla do manželství roku 1669 Kateřina Alžběta, která ho vydala se svým prvním mužem Janem Pavlem Müllerem z Ruppachu. Srov. výpis ze zemských desek uložený v NA Praha, ČDK, inv. č. 1010, sign. IV P 1, kart. 787. Podle berní ruly mělo panství 4229 strychů rustikálu – Václav PEŠÁK (ed.), Berní rula 13 – Hradecko II., Praha 1954, s. 239-248.

Povolení, aby Bertold Vilém zřídil fideikomis ze tří výše uvedených statků s centrem v Bělohradě (jejich celková cena byla 86350 zlatých) a z peněžní sumy 200000 zlatých, dostal od Leopolda I. již 4. dubna 1701, neboť „jeho prastará rodina vykonávala a dosud vykonává nejrůznější služby jak v oblasti politické, tak také vojenské.“⁵⁵

To, že byl Bertold Vilém hospodářem tvrdým a neústupným, se promítlo do napjatých vztahů s poddanými, které vyvrcholily osm let po zakoupení podkrkonošských panství ozbrojeným konfliktem. Na hraběcí žádost bylo do Horního Maršova a Starých Buků posláno roku 1709 vojsko a viníci byli přísně potrestáni.⁵⁶ Naopak Bělohrad, roku 1722 povýšený na městečko, si Valdštejn hýčkal, nechal zde vystavět školu, sirotčinec, zámek (snad podle Santiniho plánů) a také kostel Všech svatých (1689). Uvedené dominium s městečkem ve svém středu mělo všechny předpoklady stát se novou základnou moci žehušické linie Valdštejnů. Bertold Vilém do správy svého hospodářství investoval peníze i energii, zakládal na něm rybníky i nové poplužní dvory a celé dominikální vsi (Bertoldka dva kilometry jižně od Bělohradu) z vykloučeného lesa. Dlouhé panování tohoto pozoruhodného Valdštejna (1669-1724) však nemělo v rodě pokračovatele. Měl totiž pouze jedinou dceru Annu Marii Josefu, která se provdala roku 1690 za Rudolfa z Oppersdorfu a téhož roku zemřela (patrně při porodu). Vystává tudíž otázka, pro koho vlastně zřízený fideikomis zamýšlel, jelikož nemáme doklady, že by tou dobou Bertold Vilém pomýšlel jako jedenašedesátiletý vdovec na to, že by se znovu oženil a zplodil mužského potomka.⁵⁷ Jistě lze přemýšlet o symbolickém významu fideikomisu, jehož zřízením korunoval tento Valdštejn úspěšnou snahu vytvořit na Hradecku zcela novou rodovou základnu. Důvod se ale nabízí ještě jeden, a to snaha o bezproblémový přechod dominia na nového majitele. Bylo totiž možné předpokládat, že by po smrti úspěšného hospodáře došlo k dlouhým tahanicím o prosperující majetek, který by tím trpěl, a tomu chtěl Bertold Vilém předejít. Testamentární pořízení pak právně založilo další valdštejnský fideikomis, který ovšem už datem svého vzniku přešel do rukou neteře Bertolda Viléma Barbory Marie, provdané za Jana Arnošta Schaffgotsche.

Až na zmíněný pokus Bertolda Viléma se vedlejší větve valdštejnského rodu nepokusily ve sledovaném období vytvořit kompaktní dominium, které by spojovalo několik

⁵⁵ „seine uralte Familia verschiedene dienste, sowohl in Politicis als Militaribus in viel wege geleistet auch dato wirklich leistet“. Tamtéž, 4.4.1701.

⁵⁶ Po vyšetřování komise jmenované z členů apelačního soudu, byli dva hlavní strůjci povstání popraveni, čtyři další zavřeni na Špilberku a učitel (Schulmeister) odsouzen na šestitýdenní vrchnostenské práce. Tomu ale Bertold Vilém trest prominul. NA Praha, ČDK, inv. č. 1100, číslo 2006, kart. 900. Srov. také závěrečnou zprávu komise z 30. ledna 1711.

⁵⁷ Jediný jeho žijící bratr byl starší Maxmilián Adam, říšský dvorský rada, kterému se blížila osmdesátka. V další generaci byly jen samé ženy. První a jediná manželka Bertolda Viléma z Valdštejna Alžběta Kateřina zemřela již roku 1684.

panství do jednoho celku a jednotně organizovalo hospodářskou činnost. Jejich majetek se většinou skládal z jednoho či více oddělených panství, často vzájemně nesousedících, která mohla v případě potřeby sloužit k uspokojení nároků mladších potomků. Je pochopitelné, že se v takovém přístupu skrývalo nebezpečí rozdrobení a ztráty pozemkového zázemí, jak k tomu došlo v případě linie Waldstein-Arnau, kdy se k nerozvážené hospodářské politice přidal ještě extrémně vysoký počet mužských potomků (srov. kap. 5.1). Velké hospodářské celky se tak soustředily do rukou hlavní hrádecké linie. Na počátku sledovaného období (50. léta 17. století) majetek druhorozeného syna Adama mladšího Maxmiliána obnášel 955 osedlých, což jej řadilo na deváté místo v žebříčku nejbohatší české šlechty.⁵⁸ Kromě toho zde byl majetek jeho mladších bratrů Jana Viktorína 372 osedlých⁵⁹ a Karla Ferdinanda (Karlíčka) 104 osedlých. Nejstarší z bratrů Rudolf vlastnil obrovské panství Třebíč s 1090 usedlými osobami (668 usedlíků na vesnici a 422 ve městě).⁶⁰ Na konci sledovaného období (40. léta 18. století) potomci Maxmiliána z Valdštejna vlastnili: František Arnošt 397 osedlých a jeho bratr František Josef Jiří 483⁶¹. Přitom platí, že o deset či dvacet let dříve by počet osedlých byl podstatně vyšší, protože zvolený mezník už bere v úvahu přechod panství Křivoklát a Dobrovice-Loučeň na rod Fürstenberků i převzetí panství Komorní Hrádek rodinou Khevenhüller-Metsch. Naopak ještě neodráží dědictví Litomyšle, které se pro Valdštejny připravovalo ve východních Čechách díky výhodnému sňatku Františka Josefa Jiřího s trauttmansdorffskou dědičkou.

Podobnou kontinuitu měla ve vedlejších liniích pouze držba Rožďalovic v linii Waldstein-Arnau. Podle berní ruly držel Jan Kryštof z Valdštejna 48 osedlých na tomto panství⁶², o sto let později se počet osedlých zmenšil o polovinu a manželka jeho vnuka Václava Josefa Marie Barbora, rozená Pállfy ab Erdöd, měla na panství necelých 27 osedlých.⁶³ Uvedený rozdíl nebyl jen důsledkem zpřesňování odhadních metod, ale postupného rozprodeje panství. Ten byl důsledkem neutěšené finanční situace rodiny, které

⁵⁸ Srov. Ondřej FELCMAN, Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století, in: Josef Petráň (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, AUC phil et his XIV., Praha 1976, s. 195-228, zde s. 198. Také TÝŽ, *Sociální a hospodářské poměry české feudální třídy v druhé polovině 17. století*, disertace FF UK, Praha 1975.

⁵⁹ Srov. Marie HAASOVÁ (ed.), *Berní rula 19 – kraj kouřimský II.*, Praha 1952, s. 556.

⁶⁰ Srov. František MATĚJEK (ed.), *Lánové rejstříky jihlavského a znojemského kraje z let 1671-1678*, Praha 1983, s. 32-33.

⁶¹ K tomuto číslu popisujícímu majetek Františka Josefa Jiřího v Čechách je nutno připočítat ještě téměř 147 berních lánů, které držel na Moravě jako majitel panství Třebíč (stav k roku 1760). Srov. Jiří RADIMSKÝ – Miroslav TRANTÍREK (ed.), *Tereziánský katastr moravský*, Praha 1962, s. 96-97.

⁶² Aleš CHALUPA – Jaroslav ČECHURA – Marie RYANTOVÁ (ed.), *Berní rula 8-9 – Kraj boleslavský*, Praha 2001, s. 377-382.

⁶³ Počty osedlých podle tereziánského katastru přináší Eila HASSENPFUG-ELZHOLZ, *Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus*, München 1982, s. 161-162.

postupně zbýval jen hraběcí titul. Z uvedeného výčtu vyplývá, že pokud můžeme u Valdštejnů mluvit o podnikání v oblasti zemědělské výroby, soustředilo se především na statcích hrádecké linie, které patřily mezi nejrozsáhlejší v Čechách a na žebříčku nejvyšších dominikálních výnosů k roku 1741 zaujímaly páté místo (120000 zlatých ročně) po Schwarzenbercích, Kinských, Lobkovicích a Černínech.⁶⁴ Na to, z čeho plynul tento hospodářský úspěch valdštejnských panství, se pokusí odpovědět následující řádka.

Odhad statků Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic, poručnice svých synů

Františka Arnošta a Františka Josefa Jiřího v době její smrti roku 1727

(cena panství většinou odpovídala desetiletému výnosu)⁶⁵

	Název panství	Odhadní cena ve zlatých rýnských
1.	Mnichovo Hradiště	591582
2.	Hrubá Skála	415708
3.	Doksy	370306
4.	Bělá pod Bezdězem	296689
5.	Svijany	277487 ⁶⁶
6.	Komorní Hrádek	208919
7.	Loukovec a Kurovodice	160000

⁶⁴ Tamtéž, s. 335.

⁶⁵ Podle RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31. Do celkové sumy majetku by bylo třeba zahrnout ještě malostranský Valdštejnský palác v ceně 50000 zlatých a hrádecký dům v pražské Platněřské ulici za 6000 zlatých.

⁶⁶ Roku 1713 po smrti Karla Arnošta z Valdštejna byl odhad svijanského panství 208263 zlatých.

6.2.2. Správní aparát valdštejnských panství

Jako hospodářskou politiku šlechtického velkostatku můžeme označit dlouhodobé chování vrchnostenského aparátu v čele s majitelem panství nebo jeho zplnomocněným úředníkem s cílem maximalizovat zisk šlechtického podnikání, jež se stalo od konce 15. století nejen nástrojem k zisku potřebných prostředků, ale také součástí šlechtického étosu. Ať už šlo o promyšlené jednání v duchu některé ze známých ekonomických teorií, přičemž svazky o nich pojednávající plnily vedle právnické literatury šlechtické knihovny, nebo o spravování statků podle momentální potřeby vrchnosti či poptávky na trhu, vždy bylo nutné disponovat úředním aparátem, jenž správu vrchnostenských majetků řídil a organizoval. Nejobtížnější bylo organizovat správu na Boleslavsku, kde ležela většina valdštejnského majetku, který – jak bylo řečeno – prošel postupným stmelováním. V čele každého z valdštejnských panství stál zpravidla hejtman, v jehož pravomocích se odrážel fakt, že panství nebylo jen jednotkou hospodářskou, ale vzhledem k poddaným také politickou, soudní⁶⁷ a berní. Směrem k ekonomickému fungování velkostatku měl pak kontrolní pravomoci. Vedle něj svůj úřad zastával také purkrabí, jehož působnost ale byla postupně omezována.⁶⁸ Nadále měl spravovat dané sídlo, hrad nebo zámek, stal se jakýmsi strážcem objektu a jeho bezprostředního okolí. Třetí v rámci služební hierarchie byl důchodní písař, jenž měl na starosti finanční hospodaření a vedení hlavních účtů včetně vyplácení mzdy čeledi, řemeslníkům a nádeníkům. V rámci vrchnostenského aparátu byli zaměstnáni i další písaři, jejichž agenda kvůli významu nebo složitosti nepodléhala důchodnímu. Jednalo se především o písaře kontribučního, jenž měl na starosti výběr státních daní, a obročního, který se postupně dostal do čela obilního hospodaření. Jeho úkolem bylo nejen vést obilní účet, ale také dohlížet na poklasné a všechny, kteří pracovali s obilím, a vydávat tuto nejvýnosnější plodinu do pivovarů a do vinopalen.⁶⁹ Poměrně minimalistický aparát, s nímž začínali Valdštejnové na Mnichově Hradišti, doplňoval koncem 30. let 17. století ještě listovní písař vyřizující hospodářskou korespondenci, forstmistr spravující spolu s podřízenými myslivci a hajnými lesní hospodářství a fišmistr s obdobnými kompetencemi v oblasti rybníků a řek.

⁶⁷ Hejtman měl předsedat tzv. purkrechtním soudům, které měly být konány na hradištském panství, podle zvláštní instrukce – Josef KALOUSEK (ed.), Řády selské a instrukce hospodářské, Archiv český 23, Praha 1905, s. 360-361.

⁶⁸ Ještě ve frýdlantské instrukci měl být purkrabí hejtmanovým zástupcem a měl rozhodovat například o propouštění čeledi a ukládat robotníkům práci.

⁶⁹ Vladimír BUDIL, Valdštejnská panství ve 30. letech 17. století, s. 66.

Nejnižší složkou valdštejnského úřednictva bývali šafáři, jimž podléhaly jednotlivé poplužní dvory a čeled' na nich sloužící.⁷⁰

Valdštejnští úředníci měli zachovávat určitý etický kodex, jehož centrálním bodem byla „pocitivost“ preferovaná už v teoretických spisech 16. století například u žateckého měšťana Mikuláše Černobýla. Součástí této vyžadované vlastnosti byla věrnost vůči pánovi, přijímání poct a prodej vrchnostenského zboží pouze s pánovým svolením a nezasahování do panských pravomocí například nedovoleným rušením rybníků.⁷¹ V rámci boje proti úplatkům, poměrně hojnému nešvaru, bylo povoleno přijímat peníze pouze ve vrchnostenské kanceláři. Náplní práce vyšších úředníků byla pochopitelně kontrola podřízených a jejich případné trestání. Na Mnichově Hradišti se setkáváme už ve 30. letech 17. století s nutností dodržovat úřední hodiny, resp. pracovní dobu, která byla určena od šesti do jedenácti dopoledne a od dvou do pěti odpoledne.⁷² Novinkou byly také sobotní porady vedení panství, které se konaly každý týden. Poměry se zostřily s nástupem Arnošta Josefa z Valdštejna, kolem něhož se brzy vytvořila pověst přísného pána a nekompromisní vrchnosti. Z jeho období (přelom 17. a 18. století) máme nejvíc případů trestání vysokých úředníků: důchodní písař Samuel Stanislav Reinert dostal pokutu 75 zlatých za „*makulírování protokolu obilního*“⁷³. Reinert, původně bakovský poddaný, přitom již roku 1682 chtěl odejít z hraběcích služeb a usadit se v Brandýse nad Labem. Tehdy mu Arnošt Josef zhostný list odmítl vydat s tím, že „*dotčeného Samuele Reinerta k hospodářství mému sám pilně potřebuji a hospodářství mé raději domácím nežli cizími řídití jsem se resolviroval.*“⁷⁴ Tentokrát se však Valdštejnovi sázka na vlastního poddaného nevyplatila. Roku 1697 stály obročního Václava Pitrlého „partyky“ s mlynáři Janem Kofeldem z Malé Bělé a Janem Klocem z Kněžmostu dokonce místo. Jeho nástupce Jan Nevrkal zase přišel o dvoutýdenní plat i s deputátem za to, že se v masopustu vzdálil ze svého místa a odešel do Jičína a do Mladé Boleslavi užívat si nevázaného veselí. Aby se předešlo dlouhodobému porušování pracovní kázně nebo dokonce okrádání vrchnosti, snažil se Arnošt Josef z Valdštejna zavést určitý systém pák a brzd. Zřídil tzv. roční

⁷⁰ Ne všude byla zachována celá hierarchie. Například na svijanském panství nebyl ani hejtman, ani purkrabí, a tak správu prováděl důchodní písař. Tamtéž, s. 67.

⁷¹ Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 46. Pro zvláštní úkony museli mít úředníci pověření (Attestation) od regenta nebo samotného hraběte. Tato pověření se archivovala. Srov. pověření dobrovického důchodního Meyera, aby zaplatil splátky dluhu norimberským obchodníkům – VS Křivoklát, inv. č. 3402, sign. NA 5152.

⁷² Vladimír BUDIL, *Valdštejnská panství ve 30. letech 17. století*, s. 67.

⁷³ Vladimír BUDIL, *Valdštejnové na Boleslavsku. Příspěvek k dějinám velkostatku v druhé polovině 17. století*, in: *Boleslavica '68. Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska, Mladá Boleslav 1969*, s. 47-69, zde s. 56.

⁷⁴ Tou dobou působil Reinert jako písař na brandýském a přerovském panství, kde chtěl dále pokračovat v kariéře. Valdštejn k tomu nesvolil, ačkoli mu komora nabízela výměnou za něj Ludmilu Beránkovou ze vsi Chotětova, kterou sladovnický tovaryš a valdštejnský poddaný Jan Březinský „tělesně obtěžkal“. NA Praha, NM, sign. M 28/3.

direktorium, což měla být měsíční uzávěrka provedená důchodním písařem a odevzdaná hejtmanovi, jenž ji před koncem kalendářního roku předkládal ke schválení hraběti.

Pořadí a funkce jednotlivých úředníků, které byly popsány na předchozích řádcích, se měnily v závislosti na tom, jak se rozpadala nebo spojovala mnichovohradištská doména.⁷⁵ Základní pravidla, podle nichž se řídila vrchnostenská správa v této oblasti, však zůstávala stejná a vycházela z frýdlantské instrukce sepsané 14. června 1628 vrchním Albrechta z Valdštejna Adamem Chvalem Kunášem z Machovic.⁷⁶ V průběhu následujících desetiletí byla tato instrukce opisována a stala se základem pro správu panství Maxmiliána z Valdštejna, jenž ostatně od roku 1632 působil na statcích svého vzdáleného bratrance jako jeho zástupce.⁷⁷ Z frýdlantské instrukce a z dalších správních pramenů bývalého vévodství čerpala také jiná ustanovení a předpisy, které regulovaly např. život poddaných (otázka dědictví) na panstvích Maxmiliána z Valdštejna⁷⁸ a jeho synů.⁷⁹ Kontinuitu mezi frýdlantským vévodstvím a Maxmiliánovými statky však můžeme sledovat i v rovině personální. Mikuláš Hollar z Práchně, který zastával v letech 1636 až 1638 funkci hradištského hejtmana, v níž sepsal odhad komplexu Maxmiliánových statků,⁸⁰ začínal roku 1631 jako stavební písař v Jičíně v rámci vévodské komory. Podobně i kariéra budoucího hradištského regenta Václava Karla Králíka z Brocenberka začala ve funkci frýdlantského inspektora během druhého generalátu Albrechta z Valdštejna. Do třetice Hollarův nástupce Jiří Jeník Zásadský z Gemsendorfu⁸¹ se stal hradištským hejtmanem poté, co byl zaměstnán jako obroční písař na Hrubé Skále a od roku 1630 jako důchodní také na vévodově panství Semily a Svijany.

Jiří Jeník Zásadský z Gemsendorfu patřil mezi skupinu jedinců, kteří se službou u Valdštejnů spojili nejen velkou část svého života, ale také svůj stavovský vzestup. Erb i titul získal ještě během své služby na Hrubé Skále, jako svijanský důchodní skoupil vladycké zboží Sekyrkovy Loučky, které mu 30. června 1637 uznal Maxmilián z Valdštejna jako

⁷⁵ Seznam úředníků zde podává Svatava HORÁČKOVÁ, Správa valdštejnských statků na Mnichovohradištsku v druhé polovině 17. století, in: SAP 33, 1983, s. 390-442, zde s. 434-437.

⁷⁶ Josef V. ŠIMÁK, Některé zprávy o hospodářství panském na knížectví frýdlantském, Časopis společnosti přátel starožitností v Praze 6, 1898, s. 173-180; Alena PAZDEROVÁ, Frýdlantské panství, jeho správa a písemnosti v raném novověku, diplomová práce FF UK, Praha 1976; nověji Marek STARÝ, Frýdlantské vévodství a jeho státoprávní postavení v rámci České koruny, in: Karel Malý (ed.), Vývoj české ústavnosti 1618-1918, Praha 2006, s. 135-157.

⁷⁷ RAV, inv. č. 272 (odd. rukopisy). Turnovský opis z roku 1645, hradištský z roku 1653.

⁷⁸ Např. „Instrukce od Jeho excel. hraběte vydaná při řízení soudův purkrechtních Maxmiliána z Valdštejna“ nebo „Artikule při soudech z nařízení hraběte“. Obojí vydáno Josefem Kalouskem v AČ 23 (s. 253-257; resp. 266-275) z tzv. hradištského sborníku uloženého v NKP, sign. XV E 16.

⁷⁹ V tomto sborníku instrukce pro statky Svijany a Loučeň z 24. července 1656.

⁸⁰ Uloženo dnes v SOA Litoměřice, srov. pozn. 11.

⁸¹ O něm dále A. P. ŠLECHTA, O rodopisu Zásadských z Gemsendorfu, in: Od Ještěda k Troskám 5, 1925-1926, s. 176-177.

zpupné za roční úrok 11 kgč, a téhož roku mu zařídil u české dvorské kanceláře povýšení na starý vladycký rod. Oba své bratry vykoupil z poddanství, čímž odstartoval kariéru mladšího Matěje jako důchodního na panstvích Staré Hradý a Kopidlno. Vrcholem sociálního vzestupu tohoto původně frýdlantského úředníka byl nákup deskového statku Kurovodice roku 1653, na kterém o jedenáct let později zemřel. Rod Zásadských z Gemsendorfu se postupně rozrostl a kromě statků poblíž valdštejnského dominia vlastnil také významné turnovské grunty. Postupně tak začal překážet arondačním snahám zejména Arnošta Josefa z Valdštejna, který využil finanční tísně vladyckého rodu a postupně skupoval jeho pozemky. Syn Jiřího Jan Matyáš sice pojmenoval svou dceru Františka Josefa po mladém hradištském pánovi, přesto proslul jako jeden z vůdců turnovských měšťanů v boji proti Františku Josefovi z Valdštejna na počátku 18. století (srov. dále). Spíše než hraběcí trest to však byly finanční potíže, které zakončily krátkou slávu tohoto původně selského rodu z navarovského panství. Jeho příběh však není zdaleka jediný, který ukazuje na možnost sociálního a dokonce stavovského vzestupu ve valdštejnských službách, jenž byl často spojený se sňatkovou strategií. Ta velela spojovat rody vrchnostenských úředníků buď s patricijskými rodinami z poddanských měst (v úvahu přicházelo zejména Mnichovo Hradiště nebo Turnov) nebo se starými rytířskými rody, jejichž sláva v kraji ovládaném dominantními Valdštejnny rychle pohasínala. To je případ Jana Kryštofa Kastnera, obročního písaře na Hradišti od roku 1728 a pozdějšího hejtmana na Svijanech, který se oženil s Annou Litickou ze Šonova. Podobně si počínal i syn Jiřího Jeníka z Gemsendorfu Jindřich Jiří, který pojal za manželku Alžbětu Zásmuckou ze Zásmuk, nebo dlouholetý hruboskalský hejtman (1629 až 1663) Fridrich Hoberk z Hendrštorfu, manžel rytířské dcery Barbory Kelbichové z Ostychu.⁸² Spojení se starým rytířským rodem a povýšení do stavovské společnosti zpravidla mezi nižší šlechtou se pro řadu těchto úředníků stalo základem nově budované identity, v níž se vlastní čest a rodová prestiž spojila s věrnou službou některému z aristokratů. Podobně tomu bylo i ve známém případě slavatovského úředníka Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova, jehož autobiografie je exemplárním příkladem takto vytvářené identity nového příslušníka nižší šlechtické vrstvy v Čechách.⁸³

⁸² Množství těchto příkladů podává Josef Vítězslav ŠIMÁK, Erbovní a šlechtické rodiny turnovské v 16.-18. století, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* 10, 1902, s. 83-92; 116-142.

⁸³ Srov. Josef HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003, zejména s. 59-77. K identitě vrchnostenských úředníků také Josef HRDLIČKA, *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, *Opera historica* 11, České Budějovice 2006, s. 347-373. Z ego-dokumentů hospodářských úředníků také Petr KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmana Blažeje Albína z Weisenberku z let 1611 a 1625*, Praha 2003 a pro starší období Aleš

V rámci valdštejského úředního aparátu bylo možno udělat poměrně slušnou kariéru. Postup na jednotlivých příčkách vrchnostenské byrokracie nebyl vždy vertikální a už vůbec ne lineární: úředníci se měnili poměrně často a stejně často docházelo i k jejich přesunům z panství na panství. Až na výjimky, o nichž bude řeč vzápětí, tak dosazení jedince do určité funkce bylo zcela účelovým tahem, který do budoucna neznamenal nárok například na povýšení. Při nástupu do služby hrálo významnou roli doporučení a předchozí zaměstnání a také znalost hospodaření plus českého, německého a latinského jazyka.⁸⁴ Nároky na hospodářské schopnosti úředníků se zvyšovaly a zejména šlechtici typu Jana Josefa z Valdštejna, který sám působil jako uznávaný ekonomický odborník, na počátku 18. století svým podřízeným nic neodpustili. Stačila jedna zpráva o špatně vedeném hospodářství a hejtman byl vyměněn, což se stalo například třebíčskému Pischelymu v srpnu 1722.⁸⁵ Zároveň se však hrabě ptá na Třebíč, kolik má propuštěný hejtman dětí a jak jsou zaopatřeny.⁸⁶ Naopak schopných úředníků si dokázal Jan Josef cenit. To je případ Jana Václava Paroubka, který původně zastával za Arnošta Josefa od září 1696 funkci purkrabího na nově přikoupené Zásadce, pak se stal purkrabím také na Hradišti a nakonec ve 20. letech 18. století účetním s pravomocí nad všemi valdštejskými statky včetně moravské Třebíče. Dokonce se roku 1724 objevuje i v seznamu valdštejských věřitelů, a to s položkou 4000 zlatých.⁸⁷ Podobným případem byl i Jan František z Brandlsteinu, který začínal na Hrubé Skále jako purkrabí a ve 20. letech 18. století postoupil na post hradištského hejtmana, jehož dceři šla roku 1724 za kmotru sama hraběnka Eleonora Marie. Jen slova chvály zněla od Jana Josefa z Valdštejna na adresu zemřelého Jiřího Stanislava Bubáka, známého především z doby konfliktu s turnovskými měšťany, za jeho dlouholetou a věrnou službu trvající déle než dvě desetiletí.⁸⁸ Ještě delší byla kariéra duchcovského Kiliána Ernsta Mibese, jenž začínal na postu písaře, pokračoval do funkce purkrabího a skončil jako dlouholetý hejtman panství, který s pomocí mosteckých kapucínů prováděl rekatolizaci horských vsí ve druhé polovině

STEJSKAL, Deníky nebo úřední zápisníky? (Studie k problematice funkce a používání tištěných kalendářů z doby posledních Rožmberků), Archivum Trebonense 10, 2002, s. 116-151.

⁸⁴ „Ist dann nicht möglich einen Beamten, der deutsch, böhmisch und lateinisch auch die Wirtschaft ein wenig verstünde, zu finden?“ RAV, inv. č. 3537, sign. III-4/II-11, fol. 100, Neuerer Valdštejnovi 21.2.1713.

⁸⁵ „Der Hauptmann Pischely solle über seine übel geführte Wirtschaft zur Verantwortung gezogen, dann amoviret werden, inmittelst der Kürpall die Administration übernehmen.“ Stalo se tak na upozornění agenta Hama, který byl na Třebíč poslán na revizi, z níž podal podrobnou a kritickou zprávu, z níž ani purkrabí Kirpal nevyšel úplně dobře: „der Burggraf Kürpal scheinete ad oeconomica gar capabl, ad jurisdictionalia aber schlecht.“ RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, 30.7. a 31.8.1722.

⁸⁶ Tamtéž, 3. a 4.9.1722, fol. 367-374.

⁸⁷ RAV, inv. č. 3487, sign. II-21/9, kart. 48. Dlužníkem byla Eleonora, manželka Jana Josefa z Valdštejna.

⁸⁸ Srov. dopis jeho manželce-vdově odeslaný z Duchcova 30.8.1722. VS Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U6, fol. 73.

17. století. Za šestapadesát let hraběcí služby (vstoupil do ní jako šestnáctiletý roku 1639) nashromáždil slušné bohatství, získal erb a vlastnil dva přední duchcovské domy.⁸⁹

Šlechtici si v osobní korespondenci sdělovali své zkušenosti s úředníky i touhu „*einen guten Wirtschaftsbeamten oder Hauptmann auszufinden*.“⁹⁰ Mezi vysokou českou šlechtou tak probíhal jakýsi výměnný obchod založený na vzájemném doporučení schopných úředníků, kteří střídali své zaměstnavatele poměrně často. Tak hejtman Jan Karel Bína přišel 1. května 1693 na Mnichovo Hradiště ze šternberských Zásruk, naopak původně staroměstský měšťan Tomáš Grün se z valdštejských služeb odebral roku 1725 na černínský Mělník, kde povýšil do funkce inspektora.⁹¹ Na základě patrimoniálních pramenů tak můžeme rekonstruovat životní osudy jednotlivých úředníků⁹², kteří vytvořili specifickou sociální vrstvu (nejen) pobělohorských Čech. V rámci své vrstvy vytvářeli neformální sítě a stávali se patrony, klienty či brokery stejně jako na vyšší úrovni příslušníci aristokratické společnosti.⁹³ Plat jednotlivých úředníků se odvíjel od konkrétní smlouvy mezi nimi a hrabětem. K tomu bylo třeba přičíst ještě nejrůznější „akcidence“, tedy poplatky z úředních výkonů, jejichž taxa pro všechna valdštejská panství na Boleslavsku sjednotila instrukce Arnošta Josefa.⁹⁴ Na hradišťském panství se plat hejtmana bez deputátů pohyboval v polovině 17. století kolem 360 zlatých ročně, důchodní písař dostával polovinu, purkrabí, obroční a listovní písař stejně

⁸⁹ Srov. Jiří WOLF, *Duchcovská společnost v době barokní*, zde s. 106. Mibes založil rod, z něhož pocházela řada duchovních, kteří často vykonávali svou službu v okolí Duchcova.

⁹⁰ O hledání vhodného úředníka pro hraběte Starhemberka píše Jan Kryštof Bořek Janu Josefovi z Valdštejna 5. dubna 1724 – VS Křivoklát, inv. č. 1058, sign. SA O1, fol. 83.

⁹¹ Srov. Petr KOPIČKA, *Správa velkostatku Mělník v 16. až 20. století*. Diplomatická studie z dějin patrimoniální a hospodářské správy, in: *Porta Bohemica* 2, 2003, s. 24-78.

⁹² Srov. např. Richard ŠÍPEK, *Vrchní správce Christoph Philipp Zickel. Příspěvek k dějinám správy lobkovického panství Neustadt-Störnstein (1656-1675)*, in: *Porta Bohemica* 2, 2003, s. 79-91; Marie RYANTOVÁ, *Projekt purkrabího Václava Zatočila na zvýšení výnosu lobkovického panství Vysoký Chlumec*, in: *ČNM-A*, 163, 1994, s. 8-21; Aleš STEJSKAL, *Matyáš Fuch z Fuchýřova – kariéra sluhy dvou pánů*, in: *Historický obzor* 8, 1997, s. 22-33; Rudolf ANDĚL, *Kristián Karel z Platz a Ehrentalu v čele správy gallasovských statků (1690-1722)*, in: Marie Vojtišková (ed.), *Sborník příspěvků k době poddanského povstání r. 1680 v severních Čechách*, Praha 1980, s. 123-139; Anna SMOLKOVÁ, *Jak se žilo Václavu Antonínu Václavu Záhorkovi v letech 1661-1717*, in: *Archivum Trebonense* 9, 2001, s. 86-122; Tomáš KNOZ, *Zpráva o služební cestě. Cesta lobkovického úředníka Samuela Horáce Rožďalovského z roku 1648*, in: Jiří Malíř – Bronislav Chocholáč (ed.), *Poceta Janu Janákovi*, Brno 2002, s. 321-343; Jaroslav ŠŮLA, *Mikuláš Jeremiáš Třebechovický, správce opočenského panství v letech 1628-1630 a humanistický básník*, in: *Východočeské listy historické* 17-18, 2001, s. 141-163; Josef PTÁČEK – Jaroslav ŠŮLA, *Andreáš Neuman z Ryglie a Löwensteina, hejtman opočenského panství*, in: *Sborník prací východočeských archivů* 8, 2000, s. 100-115. Obecněji Josef HANZAL, *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, in: *SAP* 19, 1969, s. 441-456.

⁹³ Srov. Václav PRAŽÁK, *Mezi normou a skutečností. Vrchnostenští úředníci na panství Jindřichův Hradec 1693-1733, diplomová práce FF JU, České Budějovice 2003*, s. 68. Teoreticky také Václav BŮŽEK, *"Gute Freundschaft" - Informelle Kommunikation in der frühneuzeitlichen Gesellschaft der böhmischen Länder*, in: Stefan Brakensiek - Heide Wunder (ed.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 79-96.

⁹⁴ Josef KALOUSEK (ed.), c.d., s. 519-521.

jako lesmistr po 120 zlatých.⁹⁵ Během následujícího půlstoletí však tyto platy příliš nerostly: podle odhadu účetního Krause, který popsal výnosnost panství Svijany k roku 1713, nepředstavovaly nároky na roční výplaty nejvyšších správních úředníků o mnoho větší částky, spíše naopak: hejtman 230 zlatých, purkrabí 160, důchodní písař 100 a k tomu deputáty pro každého ve výši 400 zlatých.⁹⁶ Výše odměny se odvíjela od smlouvy, kterou pán se svým úředníkem uzavřel, a v níž byla zohledněna tradice v dané lokalitě, velikost svěřovaného panství (a tedy náročnost zaměstnání) a také předchozí zkušenosti uchazeče. Rozdíly tak mohly být značné: na počátku 18. století byl plat křivoklátského hejtmana 400 zlatých ročně, zatímco duchcovského 230 zlatých ročně a litvínovského purkrabího jen 120 zlatých.⁹⁷ Přitom všichni měli téhož pána. Kromě toho dostávali ještě deputáty, tedy naturální platy skládající se především z piva, ryb, mléčných výrobků, popř. dřeva podle zastávané funkce.⁹⁸ Nezanedbatelnou položkou bylo také ubytování: ti nejvyšší vrchnostenští úředníci ho měli rezervované pro sebe i svou rodinu přímo na zámku nebo v panských budovách nedaleko (což nevyklučovalo vlastnictví domů v poddanských městech, srov. dále). Na rozdíl od platu úředníků jednotlivých panství byl příjem regenta a účetního, tedy dvou funkcí centrální správy dominia, tvořen pravidelnými příspěvky ze všech panství, nad nimiž měli dohlížet.⁹⁹ Pokud dotyčný vysoký úředník zemřel ve valdštejských službách, zpravidla pán přiznal jeho rodině nějaké zabezpečení, jak se stalo po smrti svijanského hejtmana, jenž po sobě roku 1714 zanechal kromě vdovy také sedm dětí.¹⁰⁰ Deputáty a finanční podporu přiznal František Arnošt z Valdštejna od 1. ledna 1731 také sirotkům po zemřelém klášterském purkrabím Václavu Hokšorovi.¹⁰¹

Zvláštní postavení na dominiu měl regent. Tato funkce, s níž se setkáváme už před Bílou horou například na rožmberských panstvích, stála v úřednické hierarchii valdštejských statků nejvyš. Regent byl vrchním kontrolorem všech panství a jeho pravomoci se vztahovaly

⁹⁵ Vladimír BUDIL, *Valdštejská panství v třicátých letech 18. století*, s. 78. Soupis platů vrchnostenských úředníků ve druhé polovině 17. století na panství Mnichovo Hradiště přináší Svatava HORÁČKOVÁ, c.d., s. 437.

⁹⁶ Soupis byl učiněn kvůli prodeji Svijan dědičkou Karla Arnošta z Valdštejna Eleonorou jejímu švagrovi Františku Josefovi, pánu na sousedním Mnichově Hradišti. RAV, inv. č. 3163, sign. I-18/5-4, kart. 18. Podobně tomu bylo i na severočeském Duchcově: hejtman 230 zl., důchodní 70 zl., obroční písař 60 zl., účetní 30 zlatých. RAV, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/38, kart. 89.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Deputátní pravidla stanovil Arnošt Josef jednoznačně 10. listopadu 1699. VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 2506. Kniha protokolů panství mnichovohradištského 1688-1729, fol. 153-158.

⁹⁹ Roku 1660 odváděly Zvířetice 50 zlatých ročně na regenta Švantleho. Účetní dostával 150 zlatých ročně ze všech panství. Tamtéž, s. 409-410.

¹⁰⁰ „So wäre dich meine unvergreiffliche Meinung der verwittibten Hauptmannin nach ihren seeligen Mann etwann eine ganz gehörige Besoldung verabfolgen zu lassen, mithin diese in Gottes nahmen abzufertigen.“ RAV, inv. č. 3078, sign. I-11/2-2, kart. 11, fol. 32-33, Jan Josef z Valdštejna své manželce Eleonoře.

¹⁰¹ VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 2506, Kniha protokolů panství mnichovohradištského 1688-1729, fol. 160.

k dominiu jako celku. Pochopitelně musel mít plnou důvěru svého pána, kterého na jeho statcích zastupoval, pokud ji neměl, rychle ve svém úřadě skončil. Podle míry nezávislosti regenta se dá odpovědět na jednu z klíčových otázek, která se ke správě dominia váže: jak intenzivně se Valdštejnové zajímali o hospodaření a správu vlastního majetku. Korespondence vedená mezi regentem a jeho pánem je navíc jedním z rozhodujících pramenů pro poznání strategie hospodářské správy.¹⁰² Pro řízení hradištského dominia byly klíčové dvě postavy, které se postupně vystřídalily v regentské funkci: výše zmiňovaný Václav Karel Králík z Brocenberka (v letech 1638 až 1659) a Jan Václav Švantle z Třebeska (1660-1669). Zatímco Králík sídlil trvale v Turnově, jenž se tak v době vrchnostenské nepřítomnosti stal hospodářským centrem dominia, Švantle žil a úřadoval na zámku v Klášteře, který zůstal i později pro svou blízkost k hradištské rezidenci hlavním sídlem vrchnostenských úřadů.¹⁰³ Králík se v době života Maxmiliána z Valdštejna musel spokojit s pouhým plněním příkazů. Maxmilián, ačkoli byl zaměstnán naplno zemskou a posléze i dvorskou službou, svá panství nezanedbával a aktivně se podílel na jejich správě. Po Králíkovi neustále vyžadoval její zefektivnění a realizaci všeho, co Valdštejna zrovna napadlo.¹⁰⁴ Navíc ke kontrole regenta používal i svého druhorozeného syna Ferdinanda Arnošta, jenž měl vzhledem ke zdravotním potížím prvorozeného Albrechta Leopolda převzít po jeho smrti zodpovědnost za valdštejnské dominium.¹⁰⁵ Maxmilián, který trávil svůj čas v blízkosti císaře, píše kupříkladu roku 1653 z Řezna svému synovi s obavami, zda poddaní nezbláhají z jeho panství. Navíc dává detailní instrukce ohledně několika jednotlivců, o jejichž navrácení má Králík ve spolupráci s Ferdinandem Arnoštem vyjednávat s vrchnostmi, na jejichž panství tito valdštejnští poddaní

¹⁰² Např. Jan POHL (ed.), *Dopisy Jana Kolence z Kolna, hejtmana Jeho Milosti Císařské panství Zbiroha, Točnicka i Králova Dvora z let 1639-1642*, Praha 1907; František TEPLÝ (ed.), *Martina Škvoreckého, úředníka na Pacově, hospodářská korespondence z dob války třicetileté (1603-1642)*, Praha 1928. Pro starší období František TISCHER (ed.), *Dopisy hejtmana Šťastného z Pleší ku pánu Jáchymovi z Hradce 1553-1561*, Praha 1904; TÝŽ, *Kopíř úředních listů Jiříka Vratislava z Mitrovic, hejtmana na Hluboké, z let 1580-1583*, in: TÝŽ, *Příspěvky k dějinám zemědělství*, Praha 1926, s. 119-161; Jan KILIÁN (ed.), *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopíře z let 1611-1614 (1616)*, Mělník 2007; Leoš VAŠEK (ed.), *Kopíř Jiříko Skřivánka, úředníka na Blansku 1594-1612 (1614)*, Blansko 2000.

¹⁰³ Důvodem této změny budou pravděpodobně zhoršující se vztahy s turnovskými měšťany. Proti jejich užívání selských gruntů ke škodě venkovských poddaných vydal Švantle nařízení 2. června 1665. Otištěno v Josef KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské*, Archiv český 23, Praha 1905, s. 377.

¹⁰⁴ Např. zřízení nové obory, o které se měli postarat Králík a Ferdinand Arnošt: „Mit dem Regenten habe ich vormahls abgeredet, daß ich gerne auf der Herrschaft einen Tiergarten zurichten lassen wolte, wenn mir dann der Ort zu Reczitz hier zu am dienlichsten gefallen; als unterrede ich daraus mit dem Kralyk, wann du auf die Güther hinauskommen wirst und verlasse mit ihm, auf das er solchen allorten zurichten lasse, damit darinen ein teil wälder eingegeben und weilen ich demselben mit lauter ... zu besetzen in meinung bin, ausbreiten möge.“ RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 24. 7. 1653.

¹⁰⁵ „Wirst [du] auch an dem Regenten zu schreiben nicht vergessen, weilen der Galli termin auch wiederumb vor der Thür, damit die Quota fein zeitlich beygebracht und dier wie allezeit gelieffent werden möchte.“ Maxmilián Ferdinandu Arnoštovi z Řezna 29. září 1653.

uprchli.¹⁰⁶ Regent Králík měl výjimečné postavení, které se ještě zvýraznilo po Maxmiliánově smrti v únoru 1655 a znovu po smrti jeho syna Ferdinanda Arnošta o rok později. Jako „*regent jejich milostí pánů hrabat mladých*“¹⁰⁷ připravil dílčí ceduli, která reagovala na smrt obou nejstarších Maxmiliánových synů a počítala s poručnickou správou, kterou zastávala vdova Marie Eleonora, rozená z Rotalu. Byla to pravděpodobně ona, která po Králíkově smrti dala k ruce novému regentovi Švantlemu dvorského účetního (*Buchhalter*), jež měl podle frýdlantské vrchnostenské instrukce kontrolovat účetnictví celého dominia, a tím po vzoru dalších pobělohorských velkostatků institucionalizovala kontrolní mechanismy.¹⁰⁸ Valdštejnskými dvorskými účetními přitom často nebyli kmenoví zaměstnanci panství, ale tuto činnost vykonávali „na vedlejší úvazek“ schopní jedinci pracující například v české komoře (případ Jiřího Bobrovského v 60. a 70. letech 17. století).¹⁰⁹ Účetní měl kontrolní, nikoli výkonnou funkci a do chodu hospodářství nijak nezasahoval. Tato situace trvala až do smrti hraběnky Marie Eleonory roku 1670. Rozhodující slovo při hospodářské správě přešlo na příbuzného Františka Kryštofa Vratislava z Mitrovic,¹¹⁰ jenž měl být již za hraběncina života jejím pomocníkem. Sám se na čas ujal kontroly účetnictví a stal se vlastně regentem celého valdštejnského dominia, neboť Švantle rok předtím zemřel. Po čtyři roky tak vedl hospodářskou správu za pomoci hradištského hejtmana Henrika Laubského. Nabyté zkušenosti se správou velkého dominia se mu hodily roku 1681, kdy na osm let usedl do křesla českého komorního prezidenta.

Roku 1674 se svého dědictví ujal syn Ferdinanda Arnošta z Valdštejna Arnošt Josef. Čtyřiatřicet let jeho vlády valdštejnskému dominiu se do jeho podoby nerasmazatelně obtisklo, mladý hrabě nechal provést revizi berních povinností poddaných, zavedl pořádek do vedení gruntovních knih, začal rozšiřovat vrchnostenské hospodaření, kterému dal jasná pravidla, provedl reformu správy a v neposlední řadě dominiu značně rozšířil (srov. kap. 6.1.). Součástí změn bylo obnovení centrálních úřadů, při čemž do čela své účtárny jmenoval roku 1685 Daniela Krause Turnovského, jenž se ve valdštejnských službách vypracoval od podřízeného písaře až na hradištského hejtmana a nakonec na kontrolora celého dominia.¹¹¹

¹⁰⁶ Např. o bývalém dobrovickém poddaném Pavlu Rokytanském, který se pohybuje na Moravě na panství hraběnky z Vrbna a jemuž odmítá dát zhostný list, „weilen er ein Organist, wann auch ohne diesem einen vonnöthen haben wird.“ Tamtéž, 18. 12. 1653. Další vyjednávání má být s Alžbětou Barborou z Valdštejna, rozenou Berkovou z Dubé, na jejíž panství Malešev v čáslavském kraji prchla jakási Magdalena Honsová. Tamtéž, 10. 7. 1653.

¹⁰⁷ Citováno podle Vladimír BUDIL, Valdštejnové na Boleslavsku, s. 52.

¹⁰⁸ Podobně na komorních panstvích – srov. Eduard MAUR, Český komorní velkostatek v 17. století, s. 50 an.

¹⁰⁹ Srov. Svatava HORÁČKOVÁ, c.d., s. 402.

¹¹⁰ O příbuzenském poměru k Valdštejnům srov. kap. 5.1.

¹¹¹ Jeho stručný životopis podává Vladimír BUDIL, Valdštejnové na Boleslavsku, s. 55.

Na rozdíl od svých předchůdců však překročil své formálně vymezené pravomoci a stal se hraběcí pravou rukou v oblasti praktické správy valdštejnských statků. Jeho spravedlivý postoj k poddaným, kterým ponechal kontribuční samosprávu a dva dny roboty týdně, spolu s ubytováním piccolominiovského vojska na panství zajistily klid v revolučním roce 1680. S jeho umem se setkáváme ještě roku 1714, když pomáhá s obtížným převodem panství Třebíč do rukou hradištského pána Františka Josefa z Valdštejna.¹¹² Druhou významnou postavou byl inspektor (tento titul prakticky odpovídal titulu regenta) Johann Mayer z Oberschellanku, jenž začínal jako hraběcí sekretář a osvědčil se při vyjednávání o koupi Křivokláta od české komory. Na rozdíl od Krause či jiných vrchnostenských úředníků byl Mayer nově povýšen do rytířského stavu¹¹³ a za manželku měl Veroniku, rozenou Globicovou z Bučina, jejíž otec byl zemským měřičem.¹¹⁴ Zvláštní Mayerovo postavení však vyplývalo z důvěry, kterou v něj hrabě choval, a po jmenování inspektorem se stal Mayer převodní pákou mezi hrabětem a úředníky na všech jeho panstvích,¹¹⁵ nejen těch uspořádaných podél toku Jizery.¹¹⁶ Úředníci s Mayerem vedli čilou korespondenci a jejich dopisy prozrazují úctu, kterou k němu chovali.¹¹⁷ Vrcholem jeho kariéry ve valdštejnských službách pak bylo jeho jmenování správcem dvojpanství Duchcov-Horní Litvínov, které měl z pověření Arnošta Josefa uchovat pro Jana Josefa z Valdštejna, jemuž je odkázal zesnulý pražský arcibiskup Jan Bedřich. Arnošt Josef, zaneprázdňený starostí o rozsáhlé državy ve středních Čechách, nechal Mayerovi volnou ruku, a to po celých dlouhých jedenáct let (1695 až 1706).¹¹⁸ Zatímco Kraus či Mayer rozhodovali o celé valdštejnské doméně, správní reformy Arnošta Josefa vedly na druhé straně k „zahušťování“ sítě úředníků. Samotné hradištské dominium se dělilo na tři části, z nichž každá byla spravována jedním hejtmanem (hradištský, hruboskalský a dokeský¹¹⁹). Kromě toho existovalo ještě další dělení, v centrech bývalých samostatných panství se vyskytovali purkrabí jako nižší správní úředníci, např. v Bělé nebo na Zásadce. Na

¹¹² RAV, inv. č. 3088, sign. I-11/6/14, kart. 11.

¹¹³ August VON DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer*, Praha 1900, s. 164. Johann Mayer z Oberschellanku byl povýšen do rytířského stavu 18. září 1680

¹¹⁴ Dále Eva BÍLKOVÁ, Samuel Globic z Bučina a zeměměřičtví v Čechách v 2. polovině 17. století, in: *Historická geografie* 32, 2003, s. 31-61, zde s. 42.

¹¹⁵ Srov. nákup 20 až 30 kusů vysoké pro panství Křivoklát ihned po jeho nákupu nebo přesun 300 bažantů z Křivokláta na panství Hradiště a Hrubá Skála, které měl dále Mayer dojednat s úředníky jednotlivých panství. VS Křivoklát, inv. č. 2155, sign. G 3800, fol. 17, Valdštejn Mayerovi 19. září 1685.

¹¹⁶ Po smrti Jana Bedřicha z Valdštejna pořizoval taxaci duchcovsko-litvínovského dvojpanství pro syna Arnošta Josefa Jana Josefa. RAV, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/5, kart. 30. Na Křivoklátě potom prováděl v srpnu 1708 vyúčtování sirotčích a kostelních peněz. RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/5, kart. 30, fol. 34-35.

¹¹⁷ RAV, inv. č. 3772, sign. IV-22/VI, kart. 92. Tato korespondence zaujímá zhruba celý tento karton.

¹¹⁸ O jeho správě na Duchcově srov. RAV, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/6, kart. 30. Zde také 24 jeho kvitancí, které platil Arnošt Josef z Valdštejna.

¹¹⁹ Mezi nimi existovala jakási vnitřní hierarchie: hradištský hejtman měl největší prestiž, existuje několik případů, kdy hejtman z Doks nebo Hrubé Skály „povýšil“ do Hradiště (např. Leopold Stänzel z Cronfelzu, do roku 1689 hejtman v Doksech nebo Jiří Formánek, do roku 1685 hejtman na Hrubé Skále).

hradištském panství byli dokonce purkrabí dva, starší na Klášteře a mladší na Zvířeticích. Pravomoci měli rozdělené podle věcných hledisek, aniž by byl jeden z nich podřízen druhému.¹²⁰

Arnošt Josef z Valdštejna dal roku 1689 komplexu svých boleslavských panství novou instrukci, která reagovala na rozšíření této domény i na organizační změny, jež od svého nástupu postupně uváděl v život. Jedná se o nejobsáhlejší svědectví o hospodářské strategii, které kdy vzhledem ke svým panstvím nějaký Valdštejn učinil.¹²¹ Kromě samotných opatření zde vysvětluje i důvody k nim, čímž dává nahlédnout do svého ekonomického myšlení. Jedním z důležitých bodů je zpřísnění kontroly, a to i nad samotnými úředníky, kteří se nadále bez vědomí nadřízených nesmí vzdálit od svých povinností. Dále hrabě nabádá ke včasnému a pořádnému vybírání renty a kontribuce, do něhož kromě vrchnostenských úředníků zapojuje i rychtáře. Základem úspěchu pak má být evidence, přesné zaznamenávání počtu jak rostlinné, tak i živočišné produkce. Hlavním postulátem ale zůstává autarkie hospodaření: dominium musí být v první řadě soběstačné, jeho jednotlivé části si mají vypomáhat, ale větší množství dovážených surovin nebo produktů není přípustné: „*protože se žádné cizí železo na panství Mnichovo Hradiště nesmí prodávat pod trestem konfiskace, musí být obstaráváno ze [Hrubé] Skály.*“¹²² Neméně než vrchnostenskému hospodaření se instrukce věnuje také poddaným a jejich postavení na panství (testamenty, dluhy, sirotci, možnost pána vyhnat nehodného poddaného z gruntu, pravidla pro výběr kontribuce a ubytování vojáků, robota), při čemž se drží litery Obnoveného zřízení zemského, městských práv a pochopitelně také robotního patentu z roku 1680.¹²³ Součástí textu je i upozornění, že zabírání poddanských pozemků se může dít pouze za adekvátní náhradu.¹²⁴ V instrukci se také objevuje pokus organizovat výsev obilí na dominiu: „*v čase setby by [v oblasti] příslušného dvora měla být osoba (rychtář nebo přísežný), jež by měla být přítomna vyměřování a setí, a týdně, co se vyseje, sdělovat písemně kanceláři a ústně šafáři.*“¹²⁵ Zároveň se v ní klade velký důraz na správný odhad sklizně, který

¹²⁰ O rozvržení těchto povinností mezi nimi dále Svatava HORÁČKOVÁ, c.d., s. 414. Podobně tomu bylo i s obročními písaři, z nichž jeden měl na starosti pravý břeh Jizery (sídlil na Klášteře) a druhý levý (sídlil v Kněžmostě). Tamtéž, s. 416.

¹²¹ Vydáno neúplně v Archivu českém 23, s. 513-539.

¹²² „Und weillen kein frembdes Eisen auf der Herrschaft Minnichengrätz sub poena confiscationis nicht versilbert werden solle, massen dessen die Jenigen von Skall dahin verschafft wird.“ Tamtéž, s. 518.

¹²³ Za zmínku stojí určitě možnost vyplatit se z roboty při žních nebo senoseči (15 krejcarů stál den potažní roboty a sedm den ruční). Robotníci nepracovali jen na polích, ale i u rybníků, v lese nebo stříhali ovce. Srov. Svatava HORÁČKOVÁ, c.d., s. 424 an.

¹²⁴ Vstřícnosti Arnošta Josefa z Valdštejna vůči poddaným si všiml už Václav ČERNÝ, Hospodářské instrukce, s. 94 an.

¹²⁵ „Solle in Zeit der Aussaat bei jeglichen Hof ein Richter oder geschworne Person sein und der Ausmessung und Aussäung des Saamens beiwohnen und wochentlich wohin was ausgesäet worden, auf der Kancellei bei dem Rathschlag schriftlich, der Schaffer aber mündlich berichten.“ Tamtéž, s. 533.

má provádět obroční písař ve spolupráci s rychtáři a přísežnými z jednotlivých obcí ihned po žních, aby bylo zjevné, kolik se musí vymlátit. Arnošt Josef kladl velký důraz na „hospodářské plánování“, na správné rozdělení vymláceného obilí mezi poplužní dvory a pivovary, a také na rozdělení zemědělské půdy v rámci trojpolního systému. V případě nedostatku měl obroční písař včas zajistit nákup obilí na nedalekých městských trzích v Jičíně, Mladé Boleslavi nebo v Liberci.¹²⁶

Smrtí Arnošta Josefa roku 1708 končí slavné období valdštejnského hospodaření na Boleslavsku. Umírající hrabě se rozloučil se svými úředníky prostřednictvím testamentu, v němž těm nejdéle sloužícím přiznal vysoké sumy, nejvěrnějšímu Johannu Mayerovi z Oberschellanku dokonce 1000 zlatých ročně jako doživotní rentu a jeho manželce 100 dukátů jako jednorázový dar.¹²⁷ Nový hrabě František Josef z Valdštejna, jemuž připadlo hradištské dominium, se spoléhal na další generaci úředníků, z nichž mnozí získávali zkušenosti ještě za jeho otce. Byl to především Jiří Stanislav Bubák, jenž nastoupil do hradištské kanceláře jako purkrabí již roku 1688 a nyní s titulem „hofmistr“ prakticky řídil hospodaření dominia, a dále hruboskalský hejtman Jindřich Rochus Holan, jenž působil tamtéž jako mladší purkrabí od roku 1692.¹²⁸ Za vlády synů Arnošta Josefa Františka Josefa a Jana Josefa nenacházíme žádného dalšího regenta; kontroly vrchnostenských úředníků provádí od začátku 18. století několik agentů-inspektorů, kteří vždy dávají podrobnou zprávu svému pánovi. Zavedení této funkce nebylo v Čechách počátku 18. století ničím neobvyklým a funkce inspektorů či revidentů byla na velkých dominiích běžným jevem.¹²⁹ Zároveň je první polovina 18. století dobou, kdy se množí počet vydaných instrukcí a předpisů, počínaje obsáhlým textem pro inspektory (např. dvě pro Höllfritsche roku 1732 od Františka Arnošta z Valdštejna), účetní, řadové úředníky až po kuchaře.¹³⁰

Na rozdíl od Arnošta Josefa a jeho dvou synů se u Karla Ferdinanda a jeho syna Karla Arnošta příliš zájmu o hospodaření neobjevuje. Jejich kariéra se odehrávala především u dvora nebo dokonce na dlouhodobých diplomatických misích, tedy velmi daleko od českých statků, které příliš nerozšiřovali a nereformovali. Jistou výjimkou je zachovaná instrukce

¹²⁶ Provádění ostatních nákupů bylo zpravidla v rukou purkrabích. Srov. Svatava HORÁČKOVÁ, c.d., s. 418.

¹²⁷ Závěť Arnošta Josefa uložena v RAV, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/2, kart. 30.

¹²⁸ Holan proslul svou vstřícností vůči poddaným. Dále Justin V. PRÁŠEK, Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště, Turnov 1879, s. 195. Příbuznost Jindřicha Rochuse Holana s hudebním skladatelem Václavem Karlem Holanem Rovenským či jeho otcem Janem dosud nebyla prokázána. O původu skladatele se ostatně ví žalostně málo. Srov. Eva MIKANOVÁ, Hudební kultura na valdštejnských panstvích v 17. a 18. století, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší 8, 1995, s. 121-129.

¹²⁹ Např. instrukce Františka Josefa Černína pro své dva revidenty z roku 1720. Dále Václav PRAŽÁK, Mezi normou a skutečností, s. 56-57, instrukce editována na s. 79 až 107.

¹³⁰ Jejich sbírky jsou ve VS Křivoklát, inv. č. 734, sign. SA H 38; inv. č. 738, sign. NA 3793; inv. č. 831, sign. SA H 189; inv. č. 877, sign. SA I 2; inv. č. 2571, sign. NA 338.

Karla Ferdinanda z Valdštejna pro pojezdného na panství Loučeň z roku 1665. Tehdy začala nabírat kariéra Karla Ferdinanda rychlejší spád, takže na další podstatné zásahy do struktury vrchnostenského hospodaření mu nezbývala energie.¹³¹ Od svých panství především potřeboval, aby mu poskytovala majetkovou základnu pro slibně se rozvíjející dvorskou službu. Spíše než hospodářské inovace nebo správní reformy v instrukci nacházíme nabádání ke spořádanému katolickému životu, výzvy k poslušnosti rychtářům a samozřejmě také hejtmanovi. To, o čem se jeho synovec Arnošt Josef o dvacet let později obšírně rozepisuje, odbývá Karel Ferdinand jednou větou. Utilitární vztah k vlastním poddaným se projevuje převahou zákazů nad vyjádřením vrchnostenské spravedlnosti, která se v případě adekvátních náhrad za vrchností zabranou půdu objevuje u hradištského pána. Dobrovický Karel Ferdinand zakazuje chování poddanských zvířat u panských dvorů pod trestem jejich propadnutí, zavazuje pojezdného dohlížet nad vykonáváním roboty dva dny v týdnu a nad pilným obděláváním poddanských polností.¹³² Hlavní slovo na panstvích měl mít hejtman, jenž si na rozdíl od hradištské domény Arnošta Josefa, sídlícího převážně na venkově, užíval patřičné volnosti a moci. Příslušelo mu totiž rozhodovat i o věcech, které by si přítomný pán jistě rezervoval pro sebe (prodej velkého množství hovězího dobytka). Proto bylo nutné, aby čas od času zavítala na dobrovicko-loučeňské panství nečekaná kontrola. Spíše než samotný hrabě to byl jeho věrný sekretář, který občas působil ve funkci inspektora (nikoli regenta, neboť jeho funkce byla v tomto případě pouze kontrolní). Karel Arnošt z Valdštejna pečoval o své panství ještě méně a kromě slavnostního složení přísahy novému hraběti roku 1685 se dobrovičtí poddaní dočkali svého pána jen v letech 1691 a 1696, kdy zde proběhly slavné křtiny syna důchodního písaře Leopolda Majera.¹³³ Oč méně pobýval Karel Arnošt na svém zámku, o to více pravomocí měli jeho úředníci i kontroloři. Kupříkladu v červencových dnech roku 1709 přijel na Dobrovice sekretář Johann Georg Neuerer a podal svému pánovi do Vídně s jistým uspokojením zprávu, že *„jsem předevcírem k poledni sem šťastně dorazil a úředníky většinou při polní práci nalezl. Tedy jsem jim popřál hezké počasí, aby mohli úrodu dobře sklídit.“*¹³⁴ Druhým důvodem Neuererovy návštěvy na panství však bylo poslat 1500 zlatých

¹³¹ Vydaná pravděpodobně roku 1665. Josef KALOUSEK (ed.), c.d., s. 391-396.

¹³² „Auf die Knecht und Menschen Acht haben, dass sie bei Zeiten und vor Tag allezeit fleissig aufstehen, das Vieh mit Essen und Trinken versorgen, ni[ch]t schlagen, schmeissen, priegeln, ni[ch]t verwarhlosen ... sondern zeitlich, wie es die Zeiten zulassen, abgemelcket, durch den Kuhhirten auf die Weide treiben, die Stall sauber putzen, gehöriger Orten den Dung ablegen, auf das Grass gehen ...“ Tamtéž, s. 393.

¹³³ Majerovu synovi šly za kmotry tehdy také obě dcery Karla Arnošta z Valdštejna Eleonora Marie i Marie Josefa. Srov. Antonín SLÁDEČEK, Paměti města Dobrovice a jeho okolí, Praha 1900, s. 179 an.

¹³⁴ „... , daß ich ... vorgestern zu mittag (Gott lob) gantz glücklich hier angelanget, und die Beamte meisten bey der Feldarbeit gefunden, und wünsche selbige nur schönes Wetter, die Früchten wohl einbringen zu können.“ RAV, inv. č. 3534, sign. III-4/II-8, kart. 52, 26.7.1709.

„zu dero nöthigen Hausausgaben in Wienn.“¹³⁵ Neuererova okružní jízda po panstvích Karla Arnošta z Valdštejna pokračovala přes Svijany, „kde si stojí hospodářství docela dobře, kromě onoho nešťastného akcizu, který poddané tuze trápí, Vaší Excelenci tím citelně snižuje příjmy a sotva z něj něco dobrého vzejde. O akcizu jsem musel vyslechnout už tolik absurdit, takže mám odvalu říct, ... že se jedná o to nejhorší, čím mohl být ubohý poddaný lid potrestán.“¹³⁶

Neuerer znal dobrovické panství velmi dobře, protože na něm zastupoval hraběcí autoritu již na počátku 18. století, kdy válka o španělské dědictví vázala Karla Ferdinanda trvale ve Vídni a Karla Arnošta dokonce na Pyrenejském poloostrově. Právě svému budoucímu pánovi podává podrobné informace o hospodaření na jeho budoucím statku, o rozepřích mezi úředníky¹³⁷ a také o deputátech, které mu poskytuje dobrovický hejtman, ale které „jsou všechny pořádně vyúčtovány.“ Tím se chtěl sekretář pochopitelně krýt před podezřením z braní úplatků.¹³⁸ Obtížně však dokázal zastříť fakt, že si ho hejtman snažil naklonit, protože právě Neuererovy informace byly vzhledem ke komunikaci mezi panstvím a vzdáleným hrabětem klíčové. V rámci trojúhelníku mezi Neuererem, regentem Janem Vojtěchem Ludvíkem a dobrovickým hejtmanem se také v době hraběcí nepřítomnosti vytvářela hospodářská strategie panství, do níž vzdálený hrabě zasahoval jen pramálo. Během dlouhých let, v nichž zastupoval svého pána při správě panství, nabyl Neuerer nejen značný majetek, ale také osobní kontakty s mnoha zdejšími úředníky. Důkazem je jeho testament sepsaný na začátku roku 1714, v němž kromě odkazů svým příbuzným zanechal také nemalé sumy například dobrovickému důchodnímu písaři Václavu Františku Tlustému a jeho rodině.¹³⁹ Fakt, že sekretář Neuerer udržoval „kolegiální“ i přátelské vztahy s dalšími vysokými vrchnostenskými úředníky, se projevil tím, že jeho univerzálním dědicem se stal při

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ „Hier stehet die Wirtschaft gar wohl, außer das der leidige accis die arme unterthanen sehr quälet und Euer Excellenz dabey ein ziemliches an Einkünften wegnihmet und ist mit denen großen praestationibus kaum zu folgen. Ich habe des accises halber schon soviel absurditäten hören müssen, daß ich fast aller müth davon bin, ... und ist dies das ärgste, das die arme leuth über alle maas dabey bestraffet werden.“ Tamtéž, 24.9.1709.

¹³⁷ Jednalo se pravděpodobně o kompetenční spor mezi důchodním písařem a hejtmanem, o němž končí zprávu: „so beruhet die Veränderung auch bis zur Eu[er] Excel[enz] zurückkunft.“ RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-8, kart. 52, fol. 116-117, 26.11.1701. Neshody přerostly místní rámec a dotkly se i vizitace hraběte Přehořovského, v té době viceprezidenta české komory a deputovaného nad zeměpanskými berněmi (sůl, nápojová daň a pivní ták): „er [Přehořovský] wollte bey seiner Zurückkunft in Böhmen trachten, dobrovitz einmal zu visitiren und zu sehen, wie etwa die Beamte in ein besserer Harmoniam zubringen wären.“ (tamtéž, fol. 121-122, 21.1.1702). Tento spor jen tak neskončil a Neuerer o něm píše ještě 7.3.1703 (tamtéž, fol. 240-241).

¹³⁸ „... und alles gehorsamblich verrechnet werde.“ Jednalo se přitom o máslo, omastek, uzené husy a uzené jazyky a také o nějaké plátno. Tamtéž, fol. 116-117.

¹³⁹ Jednalo se o 100 zlatých přímo Tlustému, 50 zlatých jeho ženě a dalších 50 zlatých dětem. Tamtéž, fol. 351-356. Závěť má řadu zajímavých odkazů, například Janu Adamu z Questenberka 100 zlatých za to, že dal kdysi poddanému Neuererovi svobodu; jediné dceři své paní Eleonory z Valdštejna, sedmileté Marii Anně, odkázal stříbrnou psací soupravu.

absenci vlastních potomků jakýsi Simon Bückel, toho času sekretář u hraběte Františka Václava z Vrtby.¹⁴⁰

Vedle boleslavské domény je poměrně dobře zdokumentována také správa Křivoklátska a Duchcovska, kde ležela panství spojená na přelomu 17. a 18. století pod jednu vrchnost, Jana Josefa z Valdštejna, jenž zdědil hospodářské nadání po svém otci Arnoštu Josefovi. Jak bylo řečeno výše, křivoklátské panství mělo mezi valdštejnskými državami výsadní postavení a odpovídala tomu vážnost (i plat) zdejšího hejtmána, který bral téměř dvojnásobek ve srovnání se svým duchcovským kolegou. Dokonce se stávalo, že se osvědčený duchcovský hejtman spolu s důchodním písařem stěhovali za vyšším platem i zodpovědností na Křivoklát.¹⁴¹ Zdejší hejtman musel často vstupovat do jednání s českou komorou a s místodržitelstvím, protože na panství existovalo mnoho nedořešených otázek z doby jeho komorní příslušnosti, jimž vévodily pokusy městeček Unhošť a Nové Strašecí získat výjimečné postavení uprostřed panství. Jak v případě Duchcova, tak i Křivoklátu stojí v čele panství hejtman, kterého zastupují v centrech bývalých samostatných hospodářských jednotek purkrabí (v Horním Litvínově, resp. v Krušovicích). Na počátku 18. století nalézáme na Duchcově dále písaře důchodního, obročního, hejtmanského a kancelářského; v nedalekém Horním Litvínově mimo jiných i pivovarského písaře a dva fišmistry. Tito se v Duchcově nevyskytovali, a tak můžeme soudit, že osazenstvo jednotlivých správních center bylo daleko rovnoměrněji rozmístěno, než tomu bylo v případě hradištského dominia. Proto je možno označovat severočeské statky Valdštejnů jako tzv. dvojpanství.¹⁴² Oproti tomu struktura křivoklátského panství byla centralizovaná a základní úřednický aparát téměř úplný. Na zdejším hradě se vyskytoval jak hejtman, tak i purkrabí, oba se svými vlastními písaři.

Míra osobní angažovanosti Valdštejnů na chodu jejich velkostatků byla různá. Záleželo zejména na tom, zda hrabě na svých statcích pobýval či nikoli. Jeho případná absence dávala prostor úředníkům, aby požívající jeho důvěry řídili panství dle vlastního uvážení. Vliv hraběte na chod velkostatku však nelze podceňovat, a to ani tehdy, byl-li podobně jako Karel Ferdinand z Valdštejna dlouhodobě vázán u dvora či na zahraničních misích. V tom případě pochopitelně záleželo na informacích, které ze svých panství získával a jejichž zdrojem byl nejčastěji nějaký důvěrník, sekretář, který ve funkci inspektora objížděl valdštejnskou doménu a zpravoval svého pána o stavu věcí. Zvláštní zájem na řízení svých

¹⁴⁰ 15 kremnických dukátů měl dostat sekretář Hermann, toho času zaměstnaný u císařovny vdovy Amálie Vilemíny ve Vídni. Univerzálním dědicem se stal Neuererův synovec Jan František. Tamtéž.

¹⁴¹ Stalo se tak 13.4.1717. RAV, inv. č. 3811, sign. IV-27/I, kart. 97.

¹⁴² Totéž je patrně i z relativní nezávislosti litvínovského purkrabího na duchcovském hejtmanovi ve výběru poddanských rent. Např. mezi purkrabím Adamem Wilhelmem Wiedenem a hejtmanem Michaelem Johannem Schirmerem začátkem 18. století. RAV, inv. č. 3064, sign. I-10/4/1-24, kart. 10.

panství pak měli ti členové rodu, kteří si jako svou kariéru vybrali právě hospodářské působení v rámci vlastní domény, její zvelebení a rozšíření. Za Arnošta Josefa a jeho syna Jana Josefa tak můžeme pozorovat časté zásahy do pravomocí valdštejnských úředníků, pro které vydávali množství instrukcí a upřesňujících nařízení, čímž zmenšovali jejich manévrovací prostor a omezovaly autonomii úřednictva. Dalším příznakem nárůstu osobního zájmu hraběte o vlastní statky je neexistence funkce regenta, jehož úřad i titul postupně zanikly s plnoletostí Arnošta Josefa. Ten místo něj zavedl instituci inspektora pověřeného podáváním zpráv hraběti a posílil pozici účetního, jehož úkolem byla výhradně kontrola, nikoli přímé vykonávání vrchnostenské správy. Za století vývoje valdštejnského úředního aparátu můžeme pozorovat řadu historických jevů. Mezi ně patří postupující byrokratizace tohoto patra soukromé, ale i státní správy, a také vznik specifické společenské vrstvy vrchnostenských úředníků, mezi nimiž se vytvářela jistá „stavovská solidarita“ posilovaná tím, že úředníci často měnili místo svého působiště i zaměstnavatele.¹⁴³ Na konci sledovaného období nacházíme v čele vrchnostenské správy vzdělané „manažery“ s vysokým platem, kteří jsou schopni uvádět v život ambiciózní hospodářské představy svých pánů. To vše souvisí s přeměnou samotné hospodářské domény a její produkce v předmoderní, skutečně protoindustriální jednotku.

¹⁴³ O cirkulaci úředníků na rožmberských panství dále Aleš STEJSKAL, Prosopografická analýza rožmberského a švamberského úřednictva (1550-1616). Model a jeho fungování, in: SAP 54, 2004, s. 323-458. Bohužel zatím nemáme k dispozici podobně ucelený soubor životopisů valdštejnských úředníků pro sledované období, abychom se mohli pustit do podobné analýzy a přinést jistě zajímavé srovnání s dobou předbělohorskou.

6.2.3. Vrchnostenské hospodaření: od zemědělského velkostatku k manufakturám?

Někteří historici označují předbělohorské hospodaření na šlechtickém velkostatku za protokapitalistické¹⁴⁴, kde je důležitější práce za „spravedlivou“ mzdu než práce vynucená. Často kladou tyto podmínky do protikladu k vývoji v době po Bílé hoře, kdy v důsledku ztráty obyvatelstva muselo dojít k utužení poddanských poměrů, aby mohla být uspokojena narůstající spotřeba pobělohorské vrchnosti. S tím souvisí i poněkud zjednodušené užívání dichotomie mezi režijním a robotním velkostatkem (*Guts- und Grundwirtschaft*).¹⁴⁵ První termín zdůrazňuje vrchnostenskou správu a vlastní podnikání, druhý moc nad poddanými jako konzumenty z donucení, robotníky a plátcí (nepřiměřených) dávek, při čemž hranicí mezi oběma způsoby hospodaření je Labe. Postupně se ukazuje, že obě roviny jsou jen dvěma stranami jedné mince. Spíše než velké teoretické koncepty se začínají studovat i v českém prostředí mikrostruktury vesnické pospolitosti.¹⁴⁶ Přesto úkolem následujících řádek nebude popsat postavení poddaných na valdštejnských panstvích, ale ukázat akcenty valdštejnského, tedy panského hospodaření. Jelikož se jedná o rozsáhlé časové období sledované navíc v různých (a geograficky dosti odlišných) partiích Čech, bude to pohled pouze orientační.

Oproti stavu před Bílou horou, lépe řečeno před třicetiletou válkou, se v 17. století zvýšil počet poplužních dvorů na panstvích. Tento fakt byl zapříčiněn částečně úbytkem obyvatelstva v některých krajích během třicetileté války, skupováním malých statečků¹⁴⁷, z nichž každý měl své vlastní hospodářství, a také zvýšením zájmu vrchností o zemědělskou výrobu, především o produkci obilí, jež byla v 17. století klíčovým produktem velkostatkové produkce. Zatímco ještě zhruba roku 1600 mělo panství Český Krumlov, jedno z největších v Čechách, pouhých pět dvorů, o padesát let později jich napočítáme deset, na panství Mělník se počet čtyř dvorů zvýšil na sedm¹⁴⁸ a tento trend se nevyhnul ani valdštejnským statkům. Například Hrubá Skála měla za panství Smiřických pouhé dva panské dvory¹⁴⁹, podle

¹⁴⁴ Zastáncem koncepce protoindustriálního velkostatku je v českém prostředí například Jaroslav ČECHURA, *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, in: ČCH 90, 1992, s. 508-536.

¹⁴⁵ Srov. Wilhelm ABEL, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13.-19. Jahrhundert*, Berlin 1935.

¹⁴⁶ Za uvedenými řádky stojí velmi rozsáhlá diskuse trvající již téměř dvě stě let. Pro základní vhlad do ní například Jan PETERS, *Gutsherrschaftsgeschichte in historiisch-anthropologischer Perspektive*, in: TÝŽ (ed.), *Gutsherrschaft als soziales Modell*, München 1995, s. 3-22; TÝŽ (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997 (zejména úvod); Pavel HIML, *Die „armen Leute“ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680-1781)*, Stuttgart 2003, s. 1-34.

¹⁴⁷ Tento trend je pochopitelně starší a lze jej sledovat minimálně od začátku 16. století. Srov. Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku*, Brno 1962, s. 70 an.

¹⁴⁸ Uvedené počty jsou převzaty z Josef PETRÁŇ, *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 17. století a počátkem 18. století*, AUC phil et his, Praha 1964, s. 122; Petr KOPIČKA, c.d.; Pavel HIML, c.d.

¹⁴⁹ Václav PEŠÁK, *Panství rodu Smiřických*, s. 14.

tereziánského katastru se zde nacházelo dvorů sedm, většinou založených právě za vlády Valdštejnů, což dodnes prozrazuje jejich název (dvůr Valdštejnsko). Situaci při posuzování poplužních dvorů však komplikuje v případě panství jako Mnichovo Hradiště neustálá změna jejich velikosti, zároveň zde dochází v důsledku všeobecné restrukturalizace za Arnošta Josefa z Valdštejna k rušení některých malých nevýnosných dvorů. Původních devět dvorů z roku 1629 bylo po skončení třicetileté války rozšířeno na šestnáct, pak jejich počet klesl na jedenáct. Například na nově koupeném panství Zásadka byl na konci 17. století zredukován počet dvorů z pěti na tři.¹⁵⁰ Tento vývoj ukazuje, že na hradištském panství byl nejen dostatek dominikální půdy, ale také to, že Valdštejn kladl důraz v této oblasti na intenzivní hospodaření před extenzivním rozšiřováním počtu poplužních dvorů. Rušení a stejně tak i odprodej přebytečných dominikálních majetků v druhé polovině 17. století navazovaly na podobnou praxi doby předbělohorské, která ani po několika desetiletích neupadla v zapomnění: „*k tomuto statku [Chocnějovice] připojuje se jeden grunt obzvláštní, slove Hatíškov, na kterýmž někdy osoby rytířské bývaly, však potom od předešlých vrchností skoupen a J[e]ho M[ilost] pan z Vřesovic ... jej člověku robotnému ... odprodal, takže z téhož dvoru a gruntu mimo vosevní plat žita ... držitel jest povinen platiti ročně na penězích 7 kop míšeňských.*“¹⁵¹

Sít' poplužních dvorů měla zásadní význam pro pěstování různých druhů obilí dále užívaného nejen na mouku (převážně pro vlastní, vrchnostenskou potřebu), ale také na výrobu piva, jehož prodej byl vedle poddanských rent za rustikál hlavním zdrojem příjmů valdštejnských velkostatků. Podle tereziánského katastru plynul z pivovarnictví nejvyšší příjem na panství Bělá (5786 zl. ročně), Doksy (6906 zl.) a Hrubá Skála (7821 zl.), oproti tomu na dvojpanství Dobrovce-Loučeň byla nejvýnosnější pozemková renta od poddaných (12243 zl.), podobně tomu bylo i na panstvích Hradiště (13266 zl.) a Svijany (8116 zl.).¹⁵² Tato čísla ukazují v konfrontaci s geografickou polohou panství, že horská, řidčeji obydlená a nepříliš úrodná panství obecně vynášela méně¹⁵³ a musela se soustředit na prodej piva vlastním poddaným. Oproti tomu panství v nížině mohla počítat i díky hustotě obyvatelstva s vyššími výnosy z pozemkové renty. Pro úplnost je třeba dodat, že také duchcovské panství,

¹⁵⁰ Vladimír BUDIL, Valdštejnové na Boleslavsku, s. 57-58.

¹⁵¹ SOA Litoměřice, Biskupství litoměřické, B I F 17 (rok 1636). K pronájmu půdy získané od rytířů se uchýlovali šlechtici již před Bílou horou (například Vartemberkové v Dubu). Srov. Josef PETRÁŇ, Zemědělská výroba, s. 154 an.

¹⁵² Srov. příslušné rubriky tereziánského katastru.

¹⁵³ Srov. též pokus o komparaci hektarových výnosů, kterou provedl Vladimír BUDIL, Valdštejnská panství v třicátých letech, s. 68-70. V dlouhodobějším časovém úseku pro panství Mnichovo Hradiště a Bělá pod Bezdězem TÝŽ, Valdštejnové na Boleslavsku, s. 59 s pomocí článku Jiřího BERANA, Mnichovohradištské panství v 80. letech 18. století, in: Sborník Severočeského musea, Historia 2, 1959, s. 171-188.

ač jeho velká část ležela v málo obydlených oblastech Krušných hor, vynášelo zejména díky pozemkovým rentám, a to především z oblastí pod horami, kde bylo soustředěno zemědělství dané oblasti. Panství Krivoklát, v době sepisování tereziánského katastru již v držení kněžny Marie Anny z Fürstenberka, mělo výnosy z obou hlavních oblastí vyrovnané (13850 zl. z poddaných a 12786 zl. z pivovarnictví), v součtu je pak právě toto panství nejvýnosnějším ze všech valdštejnských zboží v Čechách. Pěstování obilí se odehrávalo v kontextu trojpolního hospodaření, což zajišťovalo pořádné prohojení jen jednou za tři roky. Dobytek se pásal po většinu roku na úhoru a k ustájení docházelo zejména na počátku sledovaného období jen zřídka. Pěstování obilí a především pšenice bylo věnováno mnoho pozornosti: v instrukci Arnošta Josefa z Valdštejna se dočteme o šířce brázdy či způsobu rozsévání.¹⁵⁴ Kromě obilí se pěstovaly také luštěniny, které sloužily především pro nasycení vrchnostenské čeledi, Arnošt Josef mluví o prodeji u prosa, pohanky a čočky a také o pěstování zelí a řepy u každého dvora, o což se měla starat šafářka.¹⁵⁵

Vypěstované obilí (žito) se vyváželo mimo oblast valdštejnského dominia jen velmi zřídka,¹⁵⁶ v jeho rámci však existovala čilá směna a jednotlivá panství dominia si vzájemně vypomáhala, aby dosáhla dobového ideálu soběstačnosti. Ne vždy se to však podařilo a obilí se muselo dokoupit. Informace o cenách, kvalitě a množství nabízeného obilí zastávaly v korespondenci například Jana Josefa z Valdštejna čestné místo.¹⁵⁷ Význam valdštejnských panství pro zásobování podhorských oblastí Krkonoš a Jizerských hor tak nebyl příliš velký, většina obilí se spotřebovala na výrobu piva. Panské pivovary byly pod dohledem duchovního písaře, jejich provoz však vedl sládek, který mu byl odpovědný. Většina vrchnostenských instrukcí včetně té z roku 1689 trvá na přísném dohledu nad předepsanou výrobou piva, ale i nad inventářem pivovaru a dokonce nad šenkováním.¹⁵⁸ Pro nespokojenost s kvalitou piva v klášterském pivovaru, který byl největší na dominiu, vydal Arnošt Josef roku 1696 další, speciálně pivovarskou instrukci. V ní se naplno projevila hlavní výhoda pivovarnictví a tou byla možnost podle počtu obyvatelstva dopředu plánovat spotřebu a tím i výrobu. Od toho se dále odvíjely propočty relativně stálých výnosů, což usnadňovalo dlouhodobé nebo pravidelné investice.¹⁵⁹ Také proto Arnošt Josef v pivovarské instrukci nařídil, komu má být pivo

¹⁵⁴ Na valdštejnských panstvích byly dokonce zkoušeny nejrůznější experimenty jako zaorávání pšenice. Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 147.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 169.

¹⁵⁶ Neuerer třebičskému hejtmanu Kršovicovi o možném nákupu valdštejnského obilí kupcem ze Stockerau Petrem Pavlem Keimem. RAV, inv. č. 3537, sign. III-4/II-11, kart. 52, fol. 76, 7.5.1707.

¹⁵⁷ RAV, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 78.

¹⁵⁸ Svatava HORÁČKOVÁ, c.d., s. 420.

¹⁵⁹ O tomto aspektu pivovarnictví dále Emanuel JANOUŠEK, *Historický vývoj produktivity práce v zemědělství v období pobělohorském*, Praha 1967, s. 15-16.

prodáváno (řídce chudým na polévku, husté bohatým), za kolik a dokonce v jaké kvalitě, tedy kolik sladu ječného a kolik pšeničného má být použito na jednu várku.¹⁶⁰ Na dominiu byla totiž na pivovary navázána síť panských hospod, ale i hospod náležejících nebo pronajatých poddaným. Tím se šlechtic vyhýbal prodeji svého piva v královských městech, kde by z něj musel platit posudné.¹⁶¹ Kromě toho nacházíme v Klášteře jednu panskou vinopalnu, k níž měl zdejší mlynář dodávat z každého strychu vymletého žita pět větelů šrotu.¹⁶² Víno bylo vzhledem k povětrnostním podmínkám severočeských panství pěstováno jen minimálně (výjimkou bylo panství Dobrovice, srov. výše), Valdštejnové však vlastnili svou vinici v Mělníku, jež formálně patřila k panství Doksy a zaujímal šest strychů půdy.¹⁶³

Pro hospodářské fungování dominia byla síť poplužních dvorů rozhodující. Nejednalo se přitom o imaginární jednotky, ale často o architektonické kolosy zasazené do krajiny jako symbol vrchnostenské moci nad ekonomikou barokních Čech, ale i nad poddanými, kteří k nim byli vázáni. Některé dvory pak byly (a jsou) významnými architektonickými památkami a svou dispozicí kopírovaly dispozici zámeckých sídel, zejména pokud se jednalo o barokní novostavby (např. čestný dvůr a sochařská výzdoba v Nepřevázce na dobrovickém panství).¹⁶⁴ K výstavbě nových dvorů docházelo především tehdy, když vrchnost získala na jednom místě větší množství půdy, například zabráním půdy poddanské. Tímto způsobem lze vysvětlit zakládání nových dvorů na dobrovickém panství za Eleonory Marie, dcery Karla Arnošta z Valdštejna, která prý ve 20. letech 18. století připojila k dominikálu 1000 strychů půdy.¹⁶⁵ Její příbuzný Arnošt Josef na Křivoklátsku na rozdíl od mysliven a hájoven většinou nové dvory nezakládal, ale rozšiřoval a zveleboval dvory již existující, aby přinášely maximální užitek.¹⁶⁶ Velikost dvorů většinou odpovídala velikosti obdělávané půdy, která ke dvoru náležela, a jejich architektura byla podobná. Jednotný ráz hospodářských staveb byl docílen angažováním týchž projektantů pro dvory na všech panstvích daného rodu. I v případě hospodářských dvorů narážíme na činnost Františka Maxmiliána Kaňky, jenž vedle Nepřevázky projektoval podobný dvůr v Horním Litvínově na panství Eleonořina manžela

¹⁶⁰ Srov. Vladimír BUDIL, Valdštejnové na Boleslavsku, s. 66.

¹⁶¹ Drzost některých šlechticů však neznala mezí: roku 1658 nejvyšší purkrabí Bernard Ignác z Martinic vesele prodával své pivo v Praze, aniž by trestný táč (posudné) platil. Podle stížnosti deputovaného Jana Antonína Losiho Arnošt KLÍMA, Manufakturní období, s. 93 an.

¹⁶² Vedle toho měli speciální privilegium pálit kořalku i hradišťští a bakovští měšťané, kteří ji ale museli také v těchto městech šenkovat a to za roční poplatek 9 zlatých za kotel. Josef KALOUSEK (ed.), c.d., s. 539 an.

¹⁶³ Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (ed.), Tereziánský katastr český III, Praha 1970, s. 66-67.

¹⁶⁴ Srov. Jan ŽIŽKA, Hospodářské dvory na panství Dobrovice, in: Památky středních Čech 11, 1997, s. 1-22.

¹⁶⁵ S tím souvisela výstavba dvorů v Nepřevázce, Kosořicích, Sýčině, rekonstrukce dvora ve Vinařicích, stavba nové sýpky v Žerčicích, Charvátcích a Semčicích a panské stodoly v Dobrovici. Tamtéž, s. 13.

¹⁶⁶ Např. dvůr Míče, kde nechal prohloubit studnu (1691), postavit kravín (1700), novou sýpku (1704), kolny a budovy na zemědělské nářadí (1710) apod. Václav KOČKA, c.d., s. 220.

Jana Josefa z Valdštejna; naopak po vzoru všechlapského dvora z Podkrušnohoří vznikly dvory v Týnci a Sýčině na Dobrovicku (postavené asi podle návrhů Ottavia Broggia). Vztah mezi architekturou dvorů v různých koutech valdštejnských Čech je možné doložit i putováním duchcovských řemeslníků na Dobrovici, kde je doložena také práce kosmonoské sochařské rodiny Jelínků pracujících vydatně pro mnichovohradištské pány.¹⁶⁷ Vedle výstavby nových dvorů však byly nutné investice do oprav těch starých. Jelikož poplužní dvory nebyly autonomními hospodářskými jednotkami, rozhodovalo se o nutných opravách v centrech hospodářské správy a nezřídka se čekalo až na rozhodnutí hraběte, což některé z nich uvedlo do kritického stavu. Tím trpěly zejména na počátku 18. století dvory moravského panství Třebíč, o které probíhaly vleklé spory v rámci rodiny, jejichž členům se pochopitelně nechtělo investovat do staveb, které mohly ve výsledku připadnout konkurentovi z početného příbuzenstva.¹⁶⁸

Kromě poplužních dvorů existovaly na panství vrchnostenské hospodářské budovy se zvláštním režimem. Jedním z těchto provozů byly hřebčiny, kam si nechávali příslušníci šlechty dovážet vzácné a často velmi drahé koně. Jeden hřebčinec nedaleko Mnichova Hradiště existoval i za Arnošta Josefa z Valdštejna, jenž ve své instrukci dokonce předepisoval krmení pro své koně. Velkým znalcem koňské krásy byl Maxmilián z Valdštejna, jenž s nadšením píše synu Ferdinandu Arnoštovi o pozvání do Mantovy, kde mu bude představen chov tamějšího vévody¹⁶⁹, a také Jan Josef z Valdštejna, kterému apelační rada Turba ve Vídni shání turecké hřebce,¹⁷⁰ jejichž cena se ale šplhala až k 1500 zlatých za kus.¹⁷¹ Jan Josef také vyslal roku 1719 svého štolbu, aby nakoupil uherské koně (a víno...) až do Bělehradu, a tito vznešení oři měli být ustájeni u duchcovského zámku. Koně však byli samozřejmostí každého panského sídla a vedle specializovaných budov se koňské stáje vyskytovaly prakticky u všech valdštejnských zámků, protože kůň byl nejpoužívanějším dopravním prostředkem nejen pro hraběte a jeho rodinu, ale i pro vrchnostenské úředníky. Poměrně častý pak byl přesun koní nebo jejich nákup podle momentální potřeby celého

¹⁶⁷ Jan ŽIŽKA, c.d., s. 14 an.

¹⁶⁸ O „Baufälligkeit“ trebičských dvorů informuje například agent Ham Jana Josefa z Valdštejna 5.9.1722, tedy krátce po smrti Františka Josefa z Valdštejna, jehož krátká vláda zde započala některé opravy. RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46.

¹⁶⁹ RAV, inv. č. 2803, sign. XVI-Q, kn. 16, 18.12.1653.

¹⁷⁰ RAV, inv. č. 3463, sign. II-20-VIII, kart. 47, fol. 5-6, Turba Valdštejnovi 20.1.1730: „Wegen deren türkischen Pferden habe mich also gleich zu informiren nicht unterlassen und in die Leopoldstadt, wo die Ross stehen, hieraus geschiebet, aus der erstatteten Relation aber befinden, daß die acht stück[e] herausgebrachte Pferde schon alle verkauffet worden und nichts mehr ... übrig seind. Bey des türkischen Aga stallmeister stehet ein alter schneeweißer türkischer Schimmel, und ein stropirter Braun mit drey weißen füßen, so aller für Eu[er] Ex[cellenz] nicht tauget. Ist mir aber leid, daß ich dero diesfälligen gnädigen Befehl nicht ehender überkommen habe.“

¹⁷¹ Tamtéž, fol. 27-28, 9.8.1730.

hraběcího aparátu. V místě, kde se vrchnost zdržovala, byl samozřejmě dostatečný počet koní v obou hlavních kategoriích, tedy jak jezdeckých, tak i tažných (*Reit- und Kutscherpferde*). Bohatě zdobené postroje zaznamenané v inventářích valdštejnských sídel pak prozrazují, že kůň byl důležitou součástí vrchnostenské reprezentace.

Někdy se do zvláštních hospodářských budov mimo klasický poplužní dvůr umísťovala i další zvířata nějakým způsobem výjimečná, příkladem může být speciálně upravený dvůr Býkov na panství plaského kláštera, na kterém byl podle pokynů opata Tyttla zaveden na počátku 18. století chov zvláštního plemene hovězího dobytka.¹⁷² Se starostí o kvalitu a samozřejmě i zdraví hospodářského zvířectva se setkáváme také na valdštejnských statcích. Na panstvích v boleslavském kraji bylo obnovení stavu hovězího dobytka, užívaného zejména k tažné práci, zásluhou regenta Králíka.¹⁷³ Od jeho působení počet volů i krav kontinuálně roste a pozornost jim věnuje také instrukce Arnošta Josefa z Valdštejna, která mimo jiných obsahuje také pokyny, jak předcházet obávaným nemocem, mezi nimiž tím nejhrošším byl blíže nespecifikovaný mor. Hromadné úhyny postihovaly valdštejnská panství poměrně pravidelně, a tak hraběcí starost o zdraví zvířat lze vnímat také jako reakci na ztráty zaznamenané v letech 1677 a 1685. Aby bylo dosaženo zkvalitnění chovu, došlo k přijetí daru dvou býčků a sedmi jalovic z holešovského panství. Jednalo se o pomoc, kterou poskytl tehdejší poručníci, hraběnce Marii Eleonoře z Valdštejna, její otec Jan z Rotalu. Nový chov byl založen na zvířetickém dvoře¹⁷⁴, kam bylo roku 1679 přihnáno i několik dalších jalovic tentokrát přímo ze Švýcarska poté, co rotalovský švýcarský dobytek na Zvířeticích uhynul.¹⁷⁵

K podobnému soustředění zvířectva ve speciálních budovách docházelo vždy u ovcí. Ovčiny nacházíme jednak u panských dvorů (na Hradištsku u deseti z patnácti dvorů), ale také mimo hlavní zemědělskou (ornou) půdu na odlehlejších místech, kde bylo možné spásat obtížně dostupné louky. Chov ovcí se od 16. století posouval i do horských a podhorských oblastí, z valdštejnských panství se nejvíce rozvinul na Duchcovsku a Litvínovsku. Zpracování vlny v následném manufakturním provozu dále zvýšilo důležitost tohoto odvětví a také zavedlo větší kontrolu vrchnostenského (a státního) aparátu nad dosud až příliš samostatnými ovčáky.¹⁷⁶ Zájem o ovce však zaznamenáváme také na pojizerských panstvích,

¹⁷² Srov. Petr ROŽMBERSKÝ, *Dvory plaských cisterciáků*, Plzeň 1999.

¹⁷³ Vladimír BUDIL, *Valdštejnové na Boleslavsku*, s. 61–63. Množství tažných volů souvisí podle Budila s tím, že na hradištském panství byla zhruba o třetinu menší potažní roboty než jinde v Čechách, například na komorních panstvích (srov. Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. století*, s. 39).

¹⁷⁴ S tím souvisí otázka specializace jednotlivých poplužních dvorů v rámci valdštejnského dominia, k níž docházelo například na panství Smiřických. Srov. Václav PEŠÁK, *Panství rodu Smiřických*, s. 60.

¹⁷⁵ Vladimír BUDIL, *Valdštejnové na Boleslavsku*, s. 64.

¹⁷⁶ 1709 ovčákům udělil Josef I. cechovní privilegia, resp. jejich obdobu. Srov. Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 220.

protože pro zde stříženou vlnu nacházela vrchnost uplatnění na trzích v Liberci.¹⁷⁷ Vedle budov spojených se živočišnou výrobou jsou dalšími stavbami vrchnosti sýpky a špýchary a také sušárny (např. na chmel, na len). Do panských sýpek se ukládala nejen vrchnostenská pšenice, žito či oves, ale také obilní přebytky od poddaných, které byly hraběcími úředníky skupovány. Sýpka tak bývala symbolem obchodování mezi vrchností a jejími poddanými, klíče od ní míval vedle důchodního písaře také místní rychtář. Někdy se jednalo o novostavby, jindy byla na sýpku přestavěna tvrz či hrádek menšího šlechtice, čímž se tyto budovy staly zároveň důkazem arondace dominií bohatých aristokratů na úkor nižší šlechty (např. přeměna renesanční tvrze v Pěčicích na Dobrovicku na sýpku).¹⁷⁸ Hrabě měl pochopitelný zájem o obilí svých poddaných. Ti bývali nuceni k prodeji do vrchnostenských sýpek všemožnými způsoby a až to, oč hraběcí úředníci neprojeví zájem, mohlo být prodáno jinému kupci. I v tomto případě však existovala jednoznačná snaha o trh s obilím uzavřený hranicemi panství a preference valdštejnských poddanských měst na úkor nedalekých měst královských, která se sice oháněla svými trhovými privilegii, většinou však marně.¹⁷⁹

Vrchnost se svým úředním aparátem měla zásadní vliv nejen na utváření kulturní krajiny zakládáním parků, libosadů, alejí či staveb (od letohrádků přes kostely až k zámeckým rezidencím), ale v daleko větší míře také na tvorbu zemědělské krajiny. Vedle obdělávaných polí pak třetinu tvořil úhor a další část louky a pastviny, jichž bylo v kyselém prostředí jizerské říční nivy poměrně dost.¹⁸⁰ S tím jsou spojeny meliorační zásahy, jež příslušely výhradně vrchnosti. Soudní artikuly Maxmiliána z Valdštejna z 50. let 17. století vyžadují, aby byli poddaní upozorněni, že „*vody jeden na druhého v rolích vést se nemá, nýbrž kady stoky od starodávna bývaly, tudy ji vyváděti, pod skutečným trestáním.*“¹⁸¹ Z důvodu nedostatku dřeva potřebného nejen na stavbu, ale především pro železářské podnikání¹⁸² docházelo také k promyšlenému zalesňování krajiny. Na Křivoklátsku, z něhož hodlal hrabě Arnošt Josef udělat centrum železářství v Čechách, docházelo k bezohlednému postupu vůči každému, kdo se stavěl v duchu svých starých svobod zalesňování na odpor. Je trochu

¹⁷⁷ Nárůst počtu ovcí v průběhu druhé poloviny 17. století uvádí Vladimír BUDIL, Valdštejnové na Boleslavsku, s. 65.

¹⁷⁸ Srov. Eduard MAUR, Česká barokní sýpka, in: Vít Vlnas – Tomáš Sekyrka (ed.), *Ars baculum vitae*, Praha 1996, s. 156-159.

¹⁷⁹ Srov. spor o prodej obilí mezi Mladou Boleslaví a dobrovickými, resp. loučeňskými poddanými – RAV, inv. č. 3446, sign. II-19-VIII, kart. 46, fol. 5-6, 25.8.1714.

¹⁸⁰ Ve vrchnostenských předpisech nacházíme i povinnost zbavovat louky mechů a stařiny a také zajišťovat jizerské říční břehy. Vladimír BUDIL, Valdštejnové na Boleslavsku, s. 60.

¹⁸¹ Citováno podle Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 142.

¹⁸² Vedle toho sloužila zalesňená plocha pochopitelně k lovu. V instrukci Arnošta Josefa z Valdštejna se dočteme o tom, že měli robotníci pro svého pána sbírat lesní plody a dodávat je do jeho kuchyně (podobně měli sbírat i hlemýždě...). Tamtéž, s. 265 an.

paradoxní, že mnohdy nespravedlivé náhrady za zabraný rustikál, které hrabě odmítal na hradištském nebo dokeském panství ve jménu zvyšování dominikální osevní plochy, přímo prosazoval na křivoklátském panství za účelem zvýšení plochy lesa.¹⁸³ Na zabraných územích pak byly zřizovány nové hájovny a myslivny. Pokud se hrabě dotknul práv dědičných rychtářů nebo svobodníků, kterých nebylo na Křivoklátsku málo, skončila konfrontace většinou soudním sporem. K jeho ukončení dohodou však došlo většinou až po smrti syna Arnošta Josefa Jana Josefa, kdy panství už nespravoval ambiciózní hrabě, ale Marie Anna, provdaná z Fürstenberka.¹⁸⁴ Posledním velkým zásahem do krajiny ze strany vrchnosti byly rybníky. Ačkoli zlatá doba českého rybníkářství byla nenávratně pryč a rybníky značně utrpěly neklidnou dobou třicetileté války, obliba ryb jako levného a postního jídla neustávala ani po roce 1648 a schopné vrchnosti se postaraly o rychlou obnovu zanedbaných rybníků. Brzy se tudíž můžeme opět setkat s vývozem českých ryb, zejména kaprů, na kterých si pochutnávali například obyvatelé Horních a Dolních Rakous.¹⁸⁵ Také na valdštejských panstvích, především v nížinách, se setkáváme s obnovením rybníkářství. 101 rybníků přiznala hraběcí vrchnost do tereziánského katastru na svém dobrovickém panství, přes sedmdesát na hradištském a šestapadesát na sousedním svijanském. I na duchcovském panství je zaznamenáno 45 rybníků (o šest více než na Křivoklátsku). Jak bylo řečeno výše, vedle rybníků měl velký význam říční rybolov, ať už se tak dělo na Jizeře, Sázavě či Berounce. Tento význam podtrhuje i existence rybního písaře a specializovaných pstruhových rybářů, kteří měli hlídat řeku i potoky před pytláky.¹⁸⁶ Na nejpříhodnějších místech, tedy většinou na stálé vodě, pak stály panské mlýny, z nichž nejvíce jich opět zaznamenal tereziánský katastr na Hradištsku a Svijansku. Kromě toho existovaly i mlýny pronajímané poddaným, z nichž se kromě „vejmelného“ odváděl i určitý počet vykrmených vepřů.¹⁸⁷

Tím samozřejmě výčet vrchnostenských podniků nekončí: na hraběcích statcích stály panské kovárny, cihelny, pekárny, u mlýnů bývaly pily, papírny, valchy nebo draslárny. Všechny tyto podniky však nacházíme jen na těch největších panstvích: příkladem může být

¹⁸³ Václav KOČKA sebral ve svých Dějinách Rakovnicka velké množství příkladů, kdy Valdštejn zabral sedlákům nebo obcím na křivoklátském panství les, např. s. 151 (Běleč), s. 166 (Bratronice), s. 175 (Broumy).

¹⁸⁴ Případ rychty v Bratronicích, jejíž vybavení bylo nejdříve zabráno hrabětem za dlužný úrok malostranskému měšťanovi Petru Jakobimu. Zbytek byl prodán Valdštejnovi Jakobioho dcerou roku 1709, ale až poté, co byli hrabětem postupně překaženy všechny snahy, jak rychtu finančně zachránit. Václav KOČKA, Dějiny Rakovnicka, s. 169. Podobných případů je zase více.

¹⁸⁵ Srov. Georg WACHA, Küchen-Köche-Kochen. Nahrung, Versorgung und EBkultur, in: Adel im Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500-1700, Wien 1990, s. 147-157, zde s. 155. Ještě v 18. století však některé instrukce vyzývaly k obnově starých rybníků (harrachovská z roku 1722), Václav ČERNÝ, Hospodářské instrukce, s. 246 an.

¹⁸⁶ Srov. Svatava HORÁČKOVÁ, c.d., s. 421.

¹⁸⁷ O chování vepřů u valdštejských mlýnů např. z Duchcovska RAV, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/38, kart. 89.

Křivoklát, kde fungoval i kamenný lom u Stradonic a rozsáhlá panská chmelnice u Krušovic. Činnost všech těchto provozů byla navzájem propojená a navazovala na sebe tak, aby byla podporována soběstačnost celé domény, a jejich případný prodej dlouhodobým nájemcům byl velmi vzácnou záležitostí.¹⁸⁸ Zcela svébytnou součástí panského podnikání je potom monopolní prodej soli poddaným – Arnošt Josef z Valdštejna prodával měřici soli za 8 zlatých a 30 krejcarů, jeho čistý výdělek, jak sám dobrovolně přiznává, je zmenšen o 1 zlatý a téměř 40 krejcarů na měřici. Právě tolik totiž zaplatí na pražském a brandýském mýtu.¹⁸⁹ Velkou část dovezené soli však spotřeboval v panském hospodaření, dávala se lízat kravám a ovcím. Kromě solního obchodu se však valdštejnská panství do velkých obchodních transakcí na dálku příliš nezapojovala a změnu přinesla až manufakturní výroba. Vývoz obilí do zahraničí byl velmi nákladný, v tomto směru byl nenahraditelnou ztrátou prodej polabského panství Lovosice Karlem Ferdinandem (Karlíčkem) z Valdštejna v 50. letech 17. století, neboť vodní cesta mohla náklady na vývoz snížit. Právě Lovosice se v době předbělohorské za Jana staršího (od roku 1574) a Adama mladšího z Valdštejna snažily s vydatnou pomocí své vrchnosti¹⁹⁰ konkurovat nedalekým Litoměřicím v labském obchodování s obilím.¹⁹¹ To, že se jednalo o skutečně klíčovou ztrátu, jež zamezila napojení valdštejnských velkostatků na mezinárodní obilní obchod, dosvědčuje rozvoj tohoto druhu podnikání, které se rozšířilo podél dolního toku Labe ve druhé polovině 17. století a z něhož profitovali zejména Lobkovicové¹⁹² a také nástupci Valdštejnů – bádenská markrabata.¹⁹³

Pokud shrneme ekonomickou situaci v zemědělství na valdštejnských panstvích, pak zjistíme, že celé sledované období lze rozdělit do tří fází: během první dochází k vyrovnávání se s důsledky třicetileté války, kvůli níž utrpěla některá území velké hospodářské i lidské ztráty (průchody armád pod Krušnými horami se dotkly citelně duchcovského panství). Snaha zvýšit počet obyvatel lákáním nových usedlíků pak trvá po celé 17. století a ještě v 60. letech dává Karel Ferdinand z Valdštejna jasný příkaz: „*panství má nyní málo usedlých lidí, tedy*

¹⁸⁸ Podobný prodej vyčítá příbuzenstvo Marii Markétě, rozené Černínové z Chudenic, která roku 1722 předávala panství dospělému nejstaršímu synovi. ÚSVS, inv. č. 291, sign. VI-10-8, kart. 9 („die mehresten herrschaftlichen Würthäuser, Mahl- und Papiermühlen an die Possessores verkauft worden.“). Prodeje bylo přikázáno prošetřit.

¹⁸⁹ Srov. Josef KALOUSEK, c.d., s. 511.

¹⁹⁰ Součástí této pomoci bylo povýšení Lovosic na městečko, což způsobilo spor s Litoměřickými, kteří se oháněli mílovým právem. 23. května 1615 nakonec Adam mladší z Valdštejna prosadil u komorního soudu svou. Dále Karel TIEFTRUNK, Spor Litoměřických s Adamem mladším z Waldšteina o vysazení vsi Lovosic za městečko, in: Památky archeologické 12, 1865, s. 201-207; 246-251.

¹⁹¹ Dále Josef PETRAŇ, Zemědělská výroba v Čechách, s. 143.

¹⁹² O jejich snahách snížit dopady embarga na zahraniční obchod s obilím na konci 17. století dále Arnošt KLÍMA, Manufakturní období, s. 75 an.

¹⁹³ Od Karla Ferdinanda (Karlíčka) koupila statek Lovosice Sylvie Kateřina Černínová z Chudenic, která se podruhé vdala za Leopolda Viléma Bádenského. Rod bádenských markrabat pak držel město do roku 1783. Dále Karel KUČA, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., Praha 1998, s. 666-673.

*[purkrabí] má vlídnými slovy dosáhnout příchodu cizích lidí na panství.*¹⁹⁴ Tento příkaz přímo odporoval článku Q11 Obnoveného zřízení zemského...¹⁹⁵ Druhá fáze nastává díky hospodářské aktivitě Arnošta Josefa z Valdštejna, který naplno využívá možností tehdejšího ekonomického systému založeného na velkostatkovém podnikání, jehož produkty jsou pomocí panského monopolu prodávány vlastním poddaným nebo dále snižují režijní náklady na výrobu (deputáty pro úředníky, jídlo pro čeled' na dvorech). Přes veškerou snahu intenzifikovat zemědělskou výrobu nedochází k překonání hranic lokálního trhu. Vývoz do vzdálenějších lokalit byl přitom znemožněn nejen státními zásahy (zákazy vyvážet obilí či zákaz obchodovat s francouzskými kupci), technologickými obtížemi (nesplavnost řek), ale také určitou mentalitní bariérou, která velela soustředit se primárně na soběstačnost dominia. Celkové zisky z hradištského panství, které vypočítal Vladimír Budil,¹⁹⁶ pak ukazují přes značné výkyvy spojené s nepříznivým počasím nebo úhynem hospodářských zvířat na nemalý čistý výnos, jenž se na konci sledovaného období (1678 až 1703) dostává až k 20000 zlatých ročně. Zároveň byl splněn imperativ soběstačnosti podpořený dovozem z dalších valdštejnských panství (železo z Křivoklátska). S prosperitou vrchnostenského hospodaření však jen velmi vzdáleně souvisí kvalita života většiny jeho obyvatel. Poddanská otázka i problematika námezdních sil¹⁹⁷ na panství zůstala zcela mimo záběr této práce. S příchodem 18. století začíná třetí fáze valdštejnského hospodaření, která je symbolizována nástupem manufakturního podnikání, ačkoli jeho výnosy se nedají srovnat (alespoň zpočátku) s výdělkem ze zemědělských provozů.

*

Podnikání české šlechty a církevních vrchností doznalo na přelomu 17. a 18. století výrazné změny. Do tradičního portfolia podnikatelských aktivit, jejichž těžiště spočívalo v oblasti zemědělské produkce, začala ve větší míře pronikat protoindustriální výroba. Již německý sociolog Werner Sombart si všiml, že základy kapitalismu a průmyslové výroby nedrželi v rukou bohatí měšťané, jichž byl ve střední Evropě nedostatek, ale právě šlechtici, kteří spolu s církevními vrchnostmi a panovníkem vlastnili dostatek peněz ke kapitálově tak náročným investicím, jakými byly první manufaktury.¹⁹⁸ Důvodů, proč docházelo ke zřizování manufaktur, je mnoho. Na prvním místě je třeba zmínit nástup merkantilismu jako

¹⁹⁴ Citováno podle Svatava HORÁČKOVÁ, c.d., s. 425.

¹⁹⁵ Hermenegild JIREČEK (ed.), Obnovené zřízení, s. 460-461.

¹⁹⁶ Srov. Vladimír BUDIL, Valdštejnové na Boleslavsku, s. 67.

¹⁹⁷ Dále Pavla BURDOVÁ, Poměry námezdně pracujících v zemědělství na Mnichovohradištsku po třicetileté válce, SAP 4, 1954, s. 99-119.

¹⁹⁸ Srov. Herbert KNITTLER, Adel und landwirtschaftliches Unternehmen im 16. und 17. Jahrhundert, in: Adel im Wandel, s. 45-55.

státní ekonomické doktríny, která si první uvědomila, že celé hospodářství je vlastně procesem fungujícím na principu směny zboží za peníze, jejichž tok je třeba usměrňovat. Základní princip merkantilního státu, jenž se snaží hromadit peníze uvnitř svých hranic, nutně vede k aktivní podpoře (protoindustriální) výroby. Habsburská monarchie přelomu 17. a 18. století tak představovala velmi příznivé prostředí pro vznik manufaktur¹⁹⁹, a to v neposlední řadě také svým mezinárodním postavením, které v sobě skrývalo naději, že v důsledku vymření španělské větve Habsburků dojde k napojení na ohromný mezikontinentální obchod. Ačkoli tyto plány vyšly jen částečně (zisk bývalého Španělského Nizozemí), zvýšily zájem státu o ekonomickou sféru na dosud nevídanou míru.²⁰⁰ Vedle státní hospodářské politiky, jež spočívala v podpoře organizované specializovanými institucemi (komerční kolegium, vídeňská městská banka, dvorská komora), však nejdůležitějším impulzem pro zakládání manufaktur byla touha samotných šlechticů zvýšit příjmy a rozšířit podnikatelské aktivity do nových oblastí. Na prvním místě se jednalo o převzetí textilní výroby a obchodu s jejími produkty. Ten měli dosud v rukou především židovští obchodníci²⁰¹, nejbohatší měšťané z okolních měst (především z Liberce)²⁰² a také cizinci, zejména Norimberčané (od 16. století firma Viatis a Peller) a později Angličané.²⁰³ Poznání modu operandi těchto kupců, kteří často působili jako šlechtičtí dodavatelé, bylo hlavním předpokladem pro organizování textilní výroby na vlastním panství. Dalším předpokladem potom byl dostatek surovin, pro oblast textilního podnikání lnu na výrobu plátna a vlny vhodné k produkci sukna. Obě tyto komodity byly v Čechách v hojné míře. K pěstování lnu, jehož kvalita se zvýšila po vydání státních předpisů v polovině 18. století²⁰⁴, docházelo především v kraji pod Orlickými horami, v Podkrkonoší a u hranic s Horní Lužicí, zatímco chov ovcí byl už od 16. století nedílnou

¹⁹⁹ Dále Josef ŠMÍDA, K hospodářské politice vlády v Čechách v letech 1700-1730, in: Časopis Společnosti přátel starožitností 58, 1950, s. 52-59

²⁰⁰ Roku 1722 byla založena Východoindická společnost v Ostende, které roku 1725 umožnili Španělé obchodovat ve svých koloniích, čímž se stala hlavní konkurencí francouzských i anglických snah o kontrolu mezinárodního obchodu. Na nátlak obou velmocí pak musela být její činnost ukončena. Dále Gerard B. HERTZ, England and the Ostend Company, in: English Historical Review 22, 1907, s. 255-279.

²⁰¹ Činnosti židovských dodavatelů dosud nebyla v historiografii věnována potřebná pozornost. Srov. Aleš VALENTA, The Jew Joachim Cantor and Chlumec Domain of Count Kinský in the second half of the eighteenth century, in: Judaica Bohemiae 39, 2003, s. 33-52. Podobné postavení jako Cantor na panství Kinských měl např. Moises Jičín (Gitschin) na černínských panstvích. Srov. Arnošt KLÍMA, Manufakturní období, s. 84-85.

²⁰² Příkladem může být kontrakt uzavřený mezi inspektorem valdštejských panství Johannem Mayerem z Oberschellanku (v zastoupení hraběte) a libereckým měšťanem Andreasem Leibnerem o monopolním výkupu vlny z hradištského panství uzavřený roku 1692. VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 2506, Kniha protokolů panství mnichovohradištského 1688-1729, fol. 207. Roku 1700 byl podobný kontrakt uzavřen s Georgem Reinhardem a Michaelem Resenbergerem, českolipskými měšťany. Tamtéž, fol. 222.

²⁰³ Srov. Ferdinand ČENSKÝ, Příspěvek k dějinám rumburského plátenictví (Počátky firmy Roberta Allasona), in: Z minulosti Děčínska a Českolipska 4, 1985, s. 225-240.

²⁰⁴ Srov. Bohumír SMUTNÝ, Potštejská manufaktura na česko-kladském pomezí, Kladský sborník – Supplementum 4, Hradec Králové 2002, zejména s. 17-37.

součástí hospodaření většiny vrchnostenských velkostatků. Také zde došlo v polovině 18. století v důsledku chovu nových plemen (merino) ke zvýšení kvality. Třetí podmínkou byl dostatek kvalifikovaných lidí, kteří se budou na produkci textilu podílet. Ačkoli základní technologické postupy při zpracování lnu a vlny byly známy dlouhou dobu a téměř po celých Čechách, postupně se vyprofilovaly oblasti, kde lidé nevyráběli (či neupravovali již hotový) textil jen pro svou potřebu a lokální trh, ale pro smluvené zprostředkovatele, jak o nich byla řeč výše. Se zaváděním složitějších strojů a výrobních postupů se zejména kvůli výrobě sukna nebo jemnějších tkanin dostávali do českých zemí zahraniční odborníci, kteří se zde usazovali, aby učili obyvatelstvo nové technologie. K institucionalizování výukového procesu však dochází až po polovině 18. století, kdy hrabě Kinský zakládá na svém panství ve Sloupu přádelní školu, kde probíhala edukace poddaných i z panství ostatních členů rodu.²⁰⁵

K prvním pokusům organizovat manufakturní podnikání dochází ze strany státu po roce 1665, kdy je ve Vídni zřízeno komerční kolegium v čele s Johannem Joachimem Becherem. S cílem zajistit aktivní bilanci zahraničního obchodu monarchie nastává první vlna zakládání manufaktur, z níž zůstal v důsledku osmanského vpádu roku 1683 jen podnik v Linci (založený 1672) ležící v dostatečné vzdálenosti od obléhané Vídně. Zvyšování dovozního cla, které podstatně zdražovalo zahraniční výrobky, i snaha postupně regulovat cechy²⁰⁶ upozornily některé šlechtice na možnost rychle zbohatnout založením vlastního textilního podniku, jemuž v prvním období uděloval stát až příliš často privilegium zaručující monopolní postavení. V průběhu druhé poloviny 17. století tak řada vrchností přebírá roli faktorů, předepisuje postup a množství produkce a uzavírá s obchodníky dodávkové smlouvy.²⁰⁷ Kontinuálně dobré vztahy se zahraničními obchodními domy udržovaly přední (zejména severočeští) šlechtici jako byl Matyáš Gallas a jeho syn František Ferdinand, sami věřitelé těchto domů. Postupně však vrchnost natolik zasahovala do zpracovatelského procesu, že starší literatura mluvila již o tzv. rozptýlené manufaktuře. Ke koncentrování rozličných fází výrobního procesu na jednom místě pak docházelo na území Čech a Moravy až od přelomu 17. a 18. století, a to v oblasti zpracování vlny, tedy nikoli v plátenictví, kde ještě dlouho převažovala výroba v horských domácnostech. Za první textilní manufakturu

²⁰⁵ O něm Anton Amand PAUDLER, Graf Josef Kinsky, Herr auf Bürgstein und Schwoyka, in: Jahresbericht des kais. kön. Staats-Ober-Gymnasiums in Böhm. Leipa 1885, s. 1-47.

²⁰⁶ Roku 1692 bylo radikálně zvýšeno dovozní clo na textilní produkty (1728 znovu) a přední merkantilisté jako Schröder nebo Hörnigk začínají se svými útoky proti cechům. Roku 1699 se k nim přidá i české místodržitelství ve své proslulé zprávě o zlepšení hospodářské situace země a roku 1725 dojde k prvnímu státnímu pokusu vymanit řemesla z cechovních okovů a postavit ho pod státní dohled. Jelikož se to nepodaří, jsou roku 1739 vydány proslulé generální cechovní artikule. Josef PETRÁŇ, Dějiny hmotné kultury II-2, Praha 1997, s. 598.

²⁰⁷ Organizace tkalců na panství je také součástí instrukce Arnošta Josefa z Valdštejna z roku 1689. Josef KALOUSEK (ed.), c.d., s. 537 an.

v Čechách je většinou považován podnik oseckých cisterciáků, který od roku 1697 vyráběl v Podkrušnohoří punčochy, i když počátky průmyslového podnikání šlechty jsou starší.²⁰⁸ Ke zřízení manufaktury nepřispěl jen podnikavý opat Benedikt Littwerig, ale také dostatečné množství kvalitní jednostřížní vlny a výhodná poloha u hranic se Saskem, odkud přišel hlavní organizátor Johann Paul Röthig, s nímž byla každoročně uzavírána pracovní smlouva. Osecká punčochářská manufaktura fungovala až do roku 1752, měla vlastní budovu a pro odbyt zboží byl používán klášterní dům v Praze.²⁰⁹ Důležité bylo, že manufaktura vlastnila také výrobní zařízení a zaměstnanci, většinou vázaní k oseckým cisterciákům poddanskou vazbou, dostávali úkolovou mzdu.

Nedaleký osecký podnik, ležící od duchcovského zámku jen přibližně dva kilometry, jistě působil jako příklad i pro Jana Josefa z Valdštejna. Kromě toho měl tento aristokrat spolehlivé zprávy o dalších manufakturách, jejichž činnost se rozběhla na samém počátku 18. století a mezi nimiž vynikal soukenický podnik Dominika Ondřeje Kounice ve Slavkově u Brna a bavlnářský podnik téhož šlechtice v Křižanově, kde byli zaměstnáváni švýcarští odborníci.²¹⁰ Rozhodnutí Jana Josefa z Valdštejna založit nedaleko prosperujícího podniku oseckých cisterciáků vlastní soukenický provoz bylo velmi dobře promyšleno. Předcházelo mu císařské povýšení vesnice Horní Litvínov na městečko s jedním výročním trhem na svatého Michala, což provedl patent vydaný českou dvorskou kanceláří na Valdštejnovu žádost 7. května 1715.²¹¹ O rok později udělil hrabě městečku pečeť a roku 1721 zavedl císař ve městě druhý výroční trh „zur Förderung der Tuchfabrik“.²¹² Se vznikem manufaktury se pojily nejen právní povýšení a ekonomické výsady, ale také mohutná výstavba panských budov financovaných Janem Josefem z Valdštejna, v nichž měli pracovníci bydlet a vyrábět sukno. Kromě toho byl velmi rychle (asi v letech 1717 až 1727) vybudován zámek, původně označovaný jen jako „Herrenhaus“, patrně podle plánů Giacoma Antonia Canevalleho, a

²⁰⁸ Starší podniky zpravidla dlouho nepřežily – např. soukenická manufaktura v Ivančicích přestěhovaná zakrátko do Tišnova, podnik karmelitek v Libědicích u Kadaně (od roku 1688 zde působil odborník ze Španělského Nizozemí jménem Lambert de Boi), nebo manufaktura na řádová roucha v Soběchlebech u Teplic provozovaná jezuitou z Bohosudova v letech 1684 až 1688. Vůbec první textilní manufaktura se nacházela v Kdyni (od roku 1678 na panství Lammingeru z Albenreuthu). Srov. Karel NOVOTNÝ, Klášterní manufaktura v Oseku v 18. století, AUC phil et his 3/1967, s. 5-83.

²⁰⁹ Kromě punčochářské manufaktury fungovaly v Oseku ještě dva další, mladší podniky (na koňské houně a na cajky). Oba tyto podniky svou předchůdkyni přežily. Tamtéž.

²¹⁰ Dále Jindřich ŠEBÁNEK, Textilní podniky moravských Kouniců, in: ČMM 55, 1931, s. 95-168; 418-468.

²¹¹ Privilegium uloženo v RAV, inv. č. 66, sign. N-57, kart. 26. K vlastnímu založení manufaktury došlo někdy na podzim roku 1715. Její stoleté výročí bylo slaveno 25. září 1815. Nejstarší vědecké pojednání o dějinách tohoto úspěšného podniku pochází z pera J. A. LOOSSE, Geschichte und Beschreibung der Gräfllich Waldsteinischen Tuchfabrik in Oberleutensdorf, in: Libussa 1, 1802, s. 114-120.

²¹² Ludwig SCHLESINGER, Zur Geschichte der Industrie von Oberleutensdorf, in: MVGDB 3. 1865, s. 87-92; 133-146, zde s. 137. O vyjednávání s místodržitelským kolegiem v této věci píše Valdštejnovi Jan Josef ze Závětí 5.3.1721; dále VS Křivoklát, inv. č. 452, sign. F 27, fol. 57-58. Za vydání privilegia zaplatil Valdštejn 104 zlatých (tamtéž, fol. 64-65).

zvětšený Františkem Maxmiliánem Kaňkou v následujících letech. I zde se nacházela v hlavním sále freska Václava Vavřince Reinera podobně jako v sousedním Duchcově. Součástí vnitřního vybavení zámku byla také produkce manufaktury, aby ji zde mohly případné návštěvy obdivovat.²¹³ Zvláštní ovšem je, že ve srovnání s budovou manufaktury působilo zámecké sídlo velmi skromně.²¹⁴ Jádrem manufaktury byl tzv. holandský dům²¹⁵, který obklopovala další tři křídla s jednotlivými provozy. Komplex byl ohraničen čtyřmi rybníky a potokem, čímž byl zajištěn nepřetržitý přísun vody. Kolem manufaktury se vytvořilo nové urbanistické jádro, které dodnes tvoří litvínovské centrum. Zastínilo dosavadní střed města spojený s kostelem Archanděla Michaela, jenž byl vystavěn ještě za Jana Bedřicha z Valdštejna.²¹⁶

Soukenická výroba se skládala z řetězu samostatných, ale na sebe navazujících činností vykonávaných dosud příslušníky různých cechů. Proto se také hodila ke koncentrování lépe než například plátenictví.²¹⁷ Spojení těchto činností do jednoho místa a pod jedno odborné vedení tak ušetřilo čas i peníze. Podobně jako v Oseku či Slavkově však ani v Litvínově nedošlo vstupem jedince mezi manufakturní pracovníky ke zprůtrhání jeho poddanských vazeb vůči valdštejnské vrchnosti (v případě nekvalifikovaných vesničanů)²¹⁸ ani pout spojujících ho s cechem (v případě měšťanů-řemeslníků). Přetrvávající cechovní hierarchie (mistr-tovaryš-učeň) se stala nedílnou součástí prvních manufaktur a upevňovala tak spojení s místní řemeslnickou tradicí.²¹⁹ Na druhou stranu i Valdštejn zaměstnával cizince, kteří měli místní obyvatele naučit novým technologickým postupům. V tomto případě to bylo od roku 1724 deset Holanďanů nebo Belgičanů, kteří bydleli v hlavní budově manufaktury. Pravděpodobně v létě 1727 byli vyměněni za Angličany pod vedením jistého Eldertona²²⁰,

²¹³ Např. v soukromých pokojích hraběnky se roku 1731 nacházely „spallier von gestreutter arbeit, die oberleutensdorfer tuchfabriquen repraesentiren.“ RAV, inv. č. 3441, sign. II-18-XXII, kart. 45, fol. 31-71 (Schloss Oberleutensdorf).

²¹⁴ Srov. Pavel VLČEK, Encyklopedie českých zámků, Praha 1998, s. 79, 154.

²¹⁵ Dům byl zbořen až v 70. letech 20. století. Jeho jedinou připomínkou je obelisk severně od zámku z roku 1815, kdy manufaktura slavila sté výročí svého vzniku.

²¹⁶ Tato dichotomie mezi náměstím Svobody a Masarykovým náměstím je v Litvínově patrná dodnes. Srov. Karel KUČA, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., Praha 1998, s. 582-596. Freudenberger chybně uvádí stavbu kostela Archanděla Michaela až k době Jana Josefa z Valdštejna „as a symbol of Waldstein's optimism“. Herman FREUDENBERGER, The Waldstein Woolen Mill. Noble Entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia, Boston 1963, s. 15.

²¹⁷ Srov. Josef PETRÁŇ, Technologické předpoklady manufakturní výroby, in: Josef Kočí (ed.), Problematika manufakturního období v dějinách Československa, Hospodářské dějiny 3, 1979, s. 55-77.

²¹⁸ Není pravda, co tvrdí Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 8, že pracovníci nepodléhali robotě. Většina pracovníků v manufaktuře však měla tak malý pozemkový majetek, že jejich robota byla minimální.

²¹⁹ Srov. Anton ŠPIESZ, K teoretickým problémům manufakturního období v dnešném Československu, in: Josef Kočí (ed.), Problematika manufakturního období v dějinách Československa, Hospodářské dějiny 3, 1979, s. 9-53, zde s. 19.

²²⁰ V manufaktuře pracovala také jeho manželka a syn. Elderton některé Angličany propouštěl nebo naopak jiné zval z Anglie do Čech: „Elderton hat den Färber vor den Feiertagen entlassen und nach England um einen

s nimiž se Valdštejn dorozumíval prostřednictvím manufakturního kaplana, irského františkána P. Patrika Magaulia, jenž pravděpodobně také tyto nové pracovníky obstaral.²²¹ Nebylo snadné získat zaměstnance s potřebnými znalostmi technologie, jedinou možností bylo v prvním období manufakturní výroby sáhnout do zahraničí. Pokud však tamější cizinci svolili k cestě do Čech, zavřely se jim zpravidla dveře k návratu zpět do původní vlasti, neboť byli považováni za ty, kteří vynesli cenné informace, a tím se dopustili zrady na vlastní zemi, jež tím ztrácela konkurenceschopnost.²²²

Úřednický aparát manufaktury měl ve svém čele správce, účetního a kontrolora. Je přitom trochu paradoxní, že správce alespoň v počátečním období existence manufaktury pobíral nižší plat než mistr holandských přadláků.²²³ Na rozdíl od vedení manufaktury byli řadoví zaměstnanci placeni do kusu. Robotu byla využívána jen zřídka a většinou k pomocným pracím, například k zásobování manufaktury dřevem. Vedle hraběte, který sám aktivně zasahoval do řízení svého podniku a byl skutečnou hlavou celého systému²²⁴, se stal klíčovou osobností faktor, profesionální obchodník, který se staral o odbyt hornolitvínovského sukna a trvale sídlil v Praze (první se jmenoval Cornelius Kramer, po něm jakýsi Degregorio a na konci 30. let 18. století Johann Dismas Froschauer). Právě přes hlavní město českého království, kde měla manufaktura svůj sklad²²⁵, putovala většina zboží vyrobeného v severočeském podniku, a tak na faktorovi ležela převážná část zodpovědnosti za organizaci prodeje. Není tedy divu, že právě on byl nejlépe placeným hraběcím úředníkem, jehož práce byla spojena s manufakturou, a jeho roční odměna činila zpočátku 500 zlatých, za Froschauera potom 300 zlatých a procenta z prodeje. Oproti tomu správce žil přímo v Horním

Andersen Färber und um einen Walker geschrieben.“ Johann RICHTER, *Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur*, MVGDB 71, 1933, s. 119-145; 228-251, zde s. 130, Magaulius Valdštejnovi 28.12.1728. Většina Richterem vydaných nebo zregistovaných dokumentů je uložena dnes v RAV, inv. č. 3724-3725, sign. IV-12/1-2, kart. 82. Další písemnosti k manufaktuře z počátků jejího fungování (1719 až 1728) jsou uloženy ve fondu VS Křivoklát, inv. č. 3446, sign. NA 4480.

²²¹ Regesty vzájemné korespondence vydal Johann RICHTER, c.d., s. 128-140; originály uloženy v RAV, inv. č. 3442, sign. II-19-I, kart. 46, fol. 1-55. Magaulius latinsky zpravuje Valdštejna, popř. jeho sekretáře Andrease Liebschera, o chování a výkonu Angličanů, náladě v jejich okolí a také o jejich stížnostech. Přesto byl u něj očerněn, že ve sporu se správcem Grieslem drží s Angličany.

²²² Podobný osud postihnul například Švýcara Jana Rudolfa Suichtzera z Curychu, jenž musel roku 1704 po podpisu smlouvy s Dominikem Ondřejem z Kounic tajně opustit rodné město i zemi. Srov. Jindřich ŠEBÁNEK, c.d., s. 147 an.

²²³ Holandský „Spinmeister“ bral plat 172 zl., německý 70 zl., správce manufaktury 130 zl. Dále Ludwig SCHLESINGER, c.d., s. 140 an.

²²⁴ O tom, že Jan Josef z Valdštejna svou manufakturu skutečně řídil, svědčí množství dopisů, které si vyměnil s předním ekonomickým expertem začátku 18. století Janem Kryštofem Bořkem, a v nichž hlavním tématem je budoucí rozvoj soukenické manufaktury. Tyto zajímavé dopisy jsou uloženy v různých fondech a dokonce různých archivech. Např. VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 48-78.

²²⁵ Bohužel nevíme, kde tento sklad ležel a zda šlo o tutéž budovu, kterou v Praze používal Arnošt Josef z Valdštejna minimálně od roku 1685 ke skladování železa. Eduard MAUR, Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století, in: *Sborník historický* 22, 1974, s. 53-114, zde s. 82.

Litvínově. Jeho výběru věnoval Jan Josef z Valdštejna maximum pozornosti i energie: kromě znalosti soukenictví, přiměřeného věku a katolického náboženství požadoval i jisté finanční zázemí, protože „principál“, jak je v textu nazýván, má vložit při svém nástupu kauci 4000 až 5000 zlatých a z výnosu manufaktury mu mají být vypláceny úroky. Tím měl být správce zainteresován na chodu podniku. Podobně neobvyklá byla i podmínka, která po kandidátovi požaduje „*být pokud možno svobodný, aby se mohl zde v zemi oženit a tak si co možná nejdříve zvyknout na zdejší způsob života.*“²²⁶ O prvním správci bohužel nic bližšího nevíme, teprve na konci 20. let 18. století známe jméno Johanna Michaela Griessela, jenž proslul svými problémy s Angličany. Dalšími řídicími zaměstnanci manufaktury byli účetní, kontrolor, inspektor budov, mistr holandského a mistr německého předení. V jejich výplatách panoval poměrně velký zmatek a přesnou tabulku odměn není lehké sestavit, protože kromě platu pobírali obilní a pivní deputáty. Také nemálo záleželo na osobnosti daného zaměstnance a jeho pracovním výkonu, jednotný vzorec na zohlednění těchto veličin při výplatě však chyběl, což vedlo pochopitelně k problémům. Ve 30. letech 18. století si stěžuje několikrát účetní Joseph Flieher na absenci jasných pravidel při vyplácení, která mu ztěžovala práci.²²⁷

Výstavba nových domů podle jasného urbanistického plánu, lákavé pracovní podmínky kontrastující s neúrodností okolních polí i vidina dobrého výtěžku vábily do Horního Litvínova nové obyvatele a působily jeho kontinuální demografický růst.²²⁸ Stávalo se z něj multikulturní městečko: kromě Holanďanů a poté i „kolonie“ Angličanů zde byli pochopitelně německy mluvící domácí obyvatelé a také Češi, které sem ze svých českých a moravských panství Jan Josef z Valdštejna posílal. Jednalo se většinou o tkalce a soukeníky, kteří se zde měli podílet na manufakturním provozu jako řadoví pracovníci, jež by mohli v případě potřeby rozšířit technologické znalosti i na další valdštejnská panství. Pestrá národností skladba, kterou navzdory hraběcím předpisům o katolické konfesi všech pracovníků doprovázela i různost náboženská, s sebou nesla četné potíže. Angličané zůstávali anglikány a kromě jiného měli problémy s dodržováním půstu, čímž popouzeli místní obyvatelstvo, které je považovalo za luterány. Právě náboženství přitom byla velmi citlivá otázka na tomto se Saskem hraničícím panství, v jehož horách se dosud vyskytovali skuteční

²²⁶ Johann RICHTER, c.d., s. 141: „*womöglich aus der Ursach unverheiratet sei, damit er sich hier im Land verheiraten und umsoviel tender die hierländische Lebensart angewöhnen möge.*“ Originál v RAV, inv. č. 3479, sign. II-21-I, kart. 48, fol. 212-213, Valdštejn apelačnímu radovi Vilému Matyášovi z Glauchova.

²²⁷ Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 53.

²²⁸ O vztahu mezi urbanizací a protoindustrializací (vedle Litvínova případ Plánice, Hrádku nad Nisou nebo Kdyně) dále Eduard MAUR, Urbanizace Čech v raném novověku, in: Historická demografie 25, 2001, s. 5-64, zde s. 38-39.

luteráni.²²⁹ Další potíže byly jazykového charakteru: ani Angličané, ani Češi si v jazykově německém prostředí nezvykli a nenaučili se jazyk domácích, což je sociálně diskvalifikovalo. Není proto divu, že volili často dosti dobrodružné úteky, ačkoli si mohli vydělat týdně i jeden říšský tolar.²³⁰ Až dojemně zní omluva dvou tkalců z Třebíčska, Tomáše Válka a Jana Kavky, kteří z těchto důvodů „zběhli“ domů na vzdálenou Moravu, byli zde uvězněni hejtmanem Kirpalem a na svou obranu sepsali kostrbatým rukopisem následující text: „*Urozený pane hejtman, jak jest nám nařizeno, abychom postavili, proč jsme z fabriky odešli. Jsou příčiny tyto: předně jest nám těžká věc přicházela, že jsme nemohli tam s žádným rozprávět, za druhé, že jsme měli malý plat i taky špatnou postel, jak jsme již panu sekretáři oznámili tu středu před svatým Tomášem, když jest nás dal před sebe přivolat, a tak jsme se obávali, kdybychom dali vědět, že by nás nebyli propustili, tak jsme odešli, poněvadž jsme dodělali vojenský dílo, nebo jsme se obávali, že takového díla tam jak dělají netrefíme, a tak uznáváme, že jsme zle učinili, protože poníženež žádáme, aby nám to odpuštěno bylo.*“²³¹ Většina zaměstnanců manufaktury ale byli místní, kteří bydleli buď přímo v městečku, nebo v jeho bezprostředním okolí. Sociálně se jednalo o chudší vrstvy, ale také o soukenické tovaryše či mistry, kteří z rozličných důvodů nemohli provozovat vlastní živnost. Významným lákadlem mohlo být i vyvázání z vojenské služby, které Valdštejn vymohl pro své pracovníky u císaře.²³² Výjimkou nebyli ani lidé, kteří si díky práci v manufaktuře sociálně polepšili a mohli si dovolit dům například v rezidenčním Duchcově.²³³ Hrabě Valdštejn po vzoru merkantilistických teoretiků viděl v manufaktuře další nástroj sociální disciplinace a racionálního využití těch nejchudších vrstev ze svého panství, ačkoli své počínání zaobalil do rétoriky křesťanské lásky k bližním, kteří „*nemají mít nadále důvod obstarávat si svůj chleba žebráním.*“²³⁴ A hrabě se staral také o mravný život svých zaměstnanců, kteří měli z jeho příkazu každou sobotu „*chodit do křesťanského učení, aby se zde vzdělali v základech víry, Božích příkazech a v tom nejdůležitějším, co má mít člověk stále před očima, a sice ve věcech spásy duše.*“²³⁵

²²⁹ Johann RICHTER, c.d., s. 139.

²³⁰ „dennoch sind sie alle in der Nacht heimlich fortgegangen, die beim Löffler sind sogar zum Fenster hilus gesprungen. Ein Mönch von Brüx hat sieben davon begegnet.“ Johann RICHTER, c.d., s. 230. Zpráva účetního Jana Antonína Ruppeho Janu Josefovi z Valdštejna 30. ledna 1723.

²³¹ RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 454.

²³² RAV, inv. č. 3431, sign. II-18-XIII, kart. 45, fol. 12-17.

²³³ Např. barvíř Adam Gudra. RAV, inv. č. 3692, sign. IV-6/4, kart. 76, fol. 54-61.

²³⁴ „haben nicht Ursach, mit Betteln ihr Brot zu suchen.“ Citace z „Verordnung über den christlichen Lebenswandel...“, kterou uvádí Johann RICHTER, c.d., s. 142-143.

²³⁵ „sie sämtliche Fabrikanten alle Samstag in die christliche Lehre gehen sollen und allda die Notwendigkeiten des Glaubens, die Gebote Gottes und das Notwendigste, was ein Mensch stets vor Augen haben solle, nämlich seiner Seele Heil, ..., zu erlernen. Tamtéž. Originál uložen v RAV, inv. č. 3479, sign. II-21-I, kart. 48, fol. 219.

Počet zaměstnanců se snižoval z 388 roku 1728 přes 369 o tři roky později až k 231 těsně po nástupu Emanuela Filiberta z Valdštejna a dokonce klesal i počet tkalcovských stavů (1731 35, 1761 30).²³⁶ Důvodem byly odbytové potíže, zejména ze začátku. Již roku 1717, tedy dva roky po založení manufaktury, musela být produkce snížena. Na vině byl bojkot ze strany židovských obchodníků, kteří až na třebíčského (tedy valdštejnského dvorního) žida Bacheracha viděli ve fungování hornolitvínovského podniku ohrožení svého výsadního postavení, jež se opíralo o dovoz (a pašování) sukna ze západní Evropy.²³⁷ Podobně nepřátelsky se vůči Valdštejnovým aktivitám stavěly i tuzemské cechy²³⁸ a není tudíž vyloučeno, že právě existence manufaktury přiměla hraběte vstoupit do zemských služeb s cílem politicky eliminovat jejich překážky. Valdštejnovi tak zůstávalo sukno ležet na skladě, platil jím kupcům za uherské víno i voly²³⁹ a horší kusy byly dokonce jako almužna rozdány chudým.²⁴⁰ Prodej na samotném duchcovském panství nestačil a nestačilo ani zahlcení dobrovického panství manželky Eleonory Marie hornolitvínovským sukrem, jež způsobilo zánik tamějšího tkalcovského cechu.²⁴¹ Kritického bodu dosáhla situace patrně v roce 1722, kdy si Valdštejn rezignovaně stěžuje Aloisi Tomáši Raimundovi z Harrachu na bezvýchodný stav zapříčiněný zejména nedokonalou komerční infrastrukturou. Jediné východisko je potom pro něj export do zahraničí.²⁴² V konfrontaci s těmito potížemi pochopíme, proč Jan Josef z Valdštejna jako prezident komerčního kolegia tak prosazoval splavnění Labe. Situace se ale postupně zlepšovala a roku 1734 dosáhla manufaktura nadlouho svého výrobního maxima: 1062 rolí sukna.²⁴³ Důvodem byla především činnost agentů a obchodníků po celé habsburské

²³⁶ Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 36, 61.

²³⁷ Za jedny z hlavních nepřátel manufaktury je označil sám Jan Josef z Valdštejna v dopise císaři z 11. listopadu 1727 – RAV, inv. č. 3443, sign. II-19-V, kart. 46.

²³⁸ V tom nebyly valdštejnské manufaktury žádnou výjimkou. Srov. Bohumír SMUTNÝ, Odpor cechů ke zřízení textilních manufaktur v některých moravských městech v 18. století, in: Jiří Jurok (ed.), Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci, Příbor 2001, s. 205-214.

²³⁹ „daß [sie] solche wein mit einigen zahlen hungarischen Ochsen mir anhero zugeführt würden. Und anstatt baaren geldt sowohl wegen dero ochsen als der weines einige Stück Tücher aus meiner Fabrique dagegen zu teuschen die gelegenheit haben könte.“ RAV, inv. č. 3453, sign. II-19-IV, kart. 46, fol. 34-35, Valdštejn vídeňskému agentu Schmidtovi 29.5.1724.

²⁴⁰ Agent Ham reaguje na 480 loktů sukna přenechaného pražským chudým chválou Valdštejnovy velkodušnosti: „Zu dato will sich kein Patron hervor thuen, welcher etwas auf die arme reflectiren wolte. Zu bewundern!“ RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 293-294.

²⁴¹ Sukno prý bylo vystavováno ve výkladních skříních přímo na radnici. Srov. Antonín SLÁDEČEK, Paměti města Dobručky a jeho okolí, Praha 1900, s. 293.

²⁴² „Die oberleutensdorfer Fabrique seye nunmehr in solchem Stand, daß in denen kay[serlichen] Erbländern schwerlich eine dergleichen zu finden sein dürfte, bloß seye annoch zu wünschen, daß die navigation auf der Elbe bewerkstelliget und dadurch das Commercium ad exteris hergestellet werden könne.“ RAV, inv. č. 3464, sign. II-20-IX, kart. 47, fol. 148-149, 2.11.1722.

²⁴³ Výrobu v letech 1731 až 1775 sleduje Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 62-63 (appendix B). Pro pozdější období také Arnošt KLÍMA, Příspěvek k hospodářskému vývoji Čech v druhé polovině 18. století, in: Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze, Historie 2, 1959, s. 3-35, zejména s. 4-9.

monarchii, které Jan Josef aktivizoval, aby propagovali jeho sukno.²⁴⁴ Postupně tak získal síť stálých odběratelů, mezi něž patřili vídeňští Stefan von Haydern či Franz Josef Ferner, dále obchodníci ve Štýrském Hradci, Norimberku, Lipsku a pochopitelně v Praze, kde Valdštejnovi pomáhal například František Dollenstein, jeden ze zkušených královských úředníků v Ungeltu (*Waagmeister*). Od roku 1718 se v důsledku uzavření reciproční obchodní dohody s osmanskou říší navíc otevřel obrovský balkánský trh, kam se ale podařilo valdštejnskému suknu expandovat výrazněji až od 50. let 18. století.²⁴⁵ Koncem roku 1722 zaznamenáváme také armádní zakázky, z nichž první si objednal herbersteinský pluk požadující červené a bílé sukno.²⁴⁶ Následoval litoměřický biskup Jan Adam Vratislav z Mitrovic, který zadal hornolitvínovské manufaktuře výrobu sukna pro livreje svých sloužících.²⁴⁷

Hlavní postavou plánování prodeje byl pochopitelně pražský faktor, ale opět zde sehrál významnou úlohu sám hrabě se svými kontakty. Navíc docházelo k postupnému zefektivňování výroby zvyšováním kvalifikace pracovníků i zaváděním dokonalejších strojů. Již roku 1728 převažovaly modernější holandské stavy nad německými typy²⁴⁸ a podobně tomu tak bylo i u lisů, mezi nimiž bychom našli dva železné a tři dřevěné, nahrazené ihned po smrti Jana Josefa z Valdštejna také železnými. Roku 1736 byla cena manufaktury odhadnuta na 95998 zlatých, i když roční celkové výdaje na její provoz se vyšplhaly téměř na polovinu (40806 zlatých). Manufaktura byla zisková, a to i přes jisté odbytové potíže, které lze přičíst stále poměrně vysoké ceně vyrobeného sukna. Ještě na jubilejní výstavě roku 1791 bylo litvínovské sukno na jednom lokti o jeden zlatý dražší než broumovské a téměř o polovinu než liberecké.²⁴⁹ Důvodem mohla být vysoká kvalita zpracovávané vlny, jež se částečně dovážela přes Spojené provincie ze Španělska (srov. kap. 5.1); kromě toho zde byla používána česká vlna nejen z valdštejnských panství a také vlna slezská či uherská.²⁵⁰

²⁴⁴ Příkladem může být zpráva vídeňského agenta Kristiána Josefa Fischera o rozhovoru s jiným baronem von Miklosch, kterého v rozhovoru upozornil na litvínovské sukno. RAV, inv. č. 3475, sign. II-20-XX, kart. 47, 15.3.1719.

²⁴⁵ Stalo se tak zejména zásluhou Rudolfa Chotka, který přiměl Františka Josefa Jiřího z Valdštejna, aby začala vyrábět látku, jež byla dosud dovážena do osmanské říše z Británie a nazývanou „Londrins Seconds“. Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 58-59.

²⁴⁶ Během přebírání této zakázky se vyskytly problémy: nejdříve byla velká část odmítnuta jako nekvalitní, později ji celou přebíral nadporučík Geldi, který ji objednával. RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 163-164, agent Ham Valdštejnovi z Prahy 22.4.1723. Druhé přebírání zakázky tamtéž, fol. 359-361, Valdštejn Hamovi 24.7.1723.

²⁴⁷ RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 159-160; duchcovský hejtman Michael Josef Schirmer Valdštejnovi 28.2.1723.

²⁴⁸ Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 29.

²⁴⁹ Ludwig SCHLESINGER, c.d., s. 142 an.

²⁵⁰ Účet manufaktury z roku 1736 mluví o nákupech španělské vlny za 3546 zl. (částka i se započítáním cla), slezské za 6683 zl. a české za 8730 zl. Tamtéž, s. 140 an.

Sled jednotlivých činností lze dokumentovat na unikátním obrazovém albu, které nechal vydat hrdý zakladatel Jan Josef z Valdštejna roku 1728 s cílem zachytit to, co se uvnitř manufaktury děje. Název tohoto ikonografického pramene, který dodnes jedinečným způsobem dovoluje rekonstruovat konkrétní aktivity při výrobě sukna z počátku 18. století²⁵¹, je „*Designatio Iconographica Oberlautensdorfenses Pannaria Officinas*“ a na jeho tvorbě se pravděpodobně podílel i Václav Vavřinec Reiner.²⁵² Práce probíhala jak v budovách, tak také mimo ně (praní vlny). Důležitou součástí bylo vážení a třídění podle kvality ještě před zpracováním ve skladu, což bylo jednou z inovací zavedených holandskými mistry²⁵³, dále byla vlna propírána, sušena, mykána, česána a spřádána, čímž vznikla příze vhodná ke tkaní. Pak přišla na řadu vlastní výroba textilie. Nakonec došlo na zušlechťování látky: od valchování až po barvení a lisování pomocí velkých utahovacích šroubů ve speciálním „preshauzu“.²⁵⁴ Pohledy do jednotlivých místností, načrtnuté autory rytin jen schematicky, prozrazují, že kromě nutných nástrojů visely na zdech obrazy s náboženskými motivy a že prosvětlené prostory s vysokými stropy obsahují tu a tam také kamna. Jen dvě ze šestnácti činností probíhaly venku, jinak pracovali zaměstnanci pod dřevěnými trámovými stropy manufakturních budov. Jednotlivé místnosti jsou vybaveny stroji, z nichž o některých byla řeč výše. Roku 1736 zaznamenává inventář manufaktury 39 pletařských stolů (*Wirkstühle*), 144 kolovratů (*Spinnräder*) a 18 lavic se zařízením k česání vlny (*Schrobelbänke*). Kromě nich zdi budov ukrývaly velké množství nejrůznějších osnov a kuželů na napínání či namotávání příze, vah, kádí a dřevěných stolů, na kterých bylo sukno rozprostíráno a upravováno. Bohužel z vybavení se dodnes nic nezachovalo, a tak rytiny vzniklé na valdštejnskou objednávku jsou jediným svědectvím o technologiích užívaných v manufakturním provozu.

Rozvoj manufaktury, kterou ocenil poprvé roku 1727 také císař Karel VI., a s ním spojený rozkvět celého města pokračoval i po smrti Jana Josefa z Valdštejna, jenž ve své závěti zdůraznil péči, kterou má věnovat jeho životnímu dílu nástupce František Josef Jiří. Ten měl manufakturu „*kteřou [Jan Josef] s vysokými náklady založil v Horním Litvínově, a v níž pracuje mnoho set chudých lidí, kteří by se jinak těžko nebo vůbec neuživili, ... zachovat nejen v současném dobrém stavu, ale dovést k novému rozvoji a k všeobecné potřebě.*“²⁵⁵ Za

²⁵¹ Tak to také činí Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 17-33.

²⁵² Vlastními mědirytci pak byli Anton Birkhart a J. Fischer. Album je uloženo v SOA Litoměřice, pobočka Děčín, kde jej studoval Freudenberger, v zámecké knihovně Valdštejnů v Mnichově Hradišti a také v premonstrátské knihovně na Strahově.

²⁵³ Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 8.

²⁵⁴ Podle *Designatio Iconographica Oberlautensdorfenses Pannaria Officinas* uloženého v knihovně Strahovského kláštera pod signaturou A Y XI 11.

²⁵⁵ „zu Nutzens allgemeinen Wesens, von mir mit sehr nahmhafte Unkosten zu Oberleutensdorf aufrichtete ... Tuchfabrique, wovon dermahlen viele hundert arme, ansonsten sie schwer oder gar nicht zu ernähren

třicet let správy tohoto Valdštejna (1731-1760) došlo ke stavbě nových koníren, zámecké zahrady, pivovaru a kočárovny, později i koželužny, sladovny a nového hostince. Okolo manufaktury tak vznikl panský komplex budov tvořící jeden architektonický celek, z něhož dodnes bohužel příliš nezbylo. František Josef Jiří dal také podnět ke stavbě řadových domů pro zaměstnance manufaktury na severozápadě městečka tím, že jim poskytl levný stavební materiál.²⁵⁶ Zároveň nechal zřídit obydlí pro řemeslníky, kteří byli nutní k provozu strojů (kováři, bednáři apod.). Vrcholem výstavby vrchnostenského protoindustriálního městečka pak byla radnice, jež vznikla v letech 1767 až 1769 z iniciativy a na náklady Valdštejnova syna Emanuela Filiberta.²⁵⁷ Za zhruba padesát let tak vznikl unikátní urbanistický celek, jehož obdobu bychom v českých zemích té doby hledali jen obtížně (možná Potštejn či Broumov). Nový impulz dostala manufaktura ve formě dvou bezúročných půjček od státu v letech 1754 a 1764 v celkové výši 14000 zlatých.²⁵⁸ Cílem bylo vyřešit momentální odbytové potíže a vývozem do osmanské říše nahradit tamější aktivity francouzských obchodníků. K dalšímu rozvoji výroby pak došlo na samém konci 18. století za Josefa Karla a Františka Adama z Valdštejna, který roku 1819 předal řízení obchodníku Ferdinandu Römheldovi. Hornolitvínovská manufaktura pracující až do roku 1848 se stala jedním z nejdéle trvajících soukenických podniků na našem území a několikanásobně rozmnožila 30000 zlatých, které do ní kdysi na začátku vložil Jan Josef z Valdštejna.²⁵⁹

Hornolitvínovská manufaktura na výrobu sukna nebyla jediným protoindustriálním podnikem, který je spojen s činností rodu Valdštejnů. Ne všechny plány, které zaznamenáváme především na počátku 18. století, se však dočkaly své realizace.²⁶⁰ Ani Janu Josefovi se nedařilo úplně ve všem, byl však ochoten nést podnikatelské riziko: roku 1725

vermögende Untertanen ... nicht nur in dem jetzigen guten Stand zuerhalten, sondern fernet hin annoch empor zu bringen trachten.“ RAV, inv. č. 3159, sign. I-18/4/6, kart. 18.

²⁵⁶ Ludwig SCHLESINGER, c.d., s. 141. Ještě roku 1728 nevidíme na nákresech hornolitvínovské manufaktury žádné speciální ubytování pro pracovníky, kteří byli až na Holanďany patrně místní. Srov. Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 15.

²⁵⁷ Vznikla na místě bývalého sirotčince, založeného Janem Josefem z Valdštejna roku 1728. Řada sirotků přitom pracovala právě v manufaktuře. Srov. Karel KUČA, c.d.

²⁵⁸ Podobné půjčky měly rozběhnout podnikatelskou aktivitu a nahradit ztracený průmysl ve Slezsku. Obdobně investovaná částka 64000 zlatých stála u zrodu brněnské manufaktury na jemné látce. Dále Herman FREUDENBERGER, *The Industrialization of a Central European City. Brno and the Fine Woollen Industry in the 18th century*, Edington 1977.

²⁵⁹ Srov. Johann RICHTER, c.d., s. 142. Podrobný rozbor této sumy, z níž část musela jít na stavbu budovy, vybavení a nákup surovin na první rok podává Herman FREUDENBERGER, c.d., s. 38-40. Jan Josef každoročně manufakturu dotoval (zejména platy), protože nebyla samostatnou hospodářskou jednotkou. Roku 1725 do ní vložil 12000 zlatých. Investice do hornolitvínovské manufaktury se ve výdajích Jana Josefa vyskytují každoročně. Pro srovnání: na stavbu zámku a panské hospody vynaložil do roku 1731 Jan Josef z Valdštejna 7700 zlatých.

²⁶⁰ Josef DOSUDIL, *Ein Plan zur Errichtung einer Tuchfabrik und Schönfärberei in Seelowitz im Jahre 1719*, in: *Zeitschrift des deutschen Vereins für Geschichte Mährens und Schlesiens* 26, 1924, s. 187-191.

vstoupil spolu s nejvyšším purkrabím Vrtbou, Františkem Josefem Černínem a Štěpánem Kinským do akciové společnosti, jejímž cílem bylo založení manufaktury na výrobu hedvábí v Praze. Záměr se nepodařil a investor o peníze přišel.²⁶¹ Přesto byli Valdštejnové především jeho zásluhou v manufakturní oblasti úspěšnými podnikateli. Nutno však přiznat, že měl tento čínorodý představitel rodu výhodnou výchozí pozici, protože po svém otci Arnoštu Josefovi zdědil značné bohatství vyplývající z prosperujícího velkostatku, v němž byla od druhé poloviny 17. století zemědělská výroba doplňována „průmyslovými“ podniky. Nejstarším takovým provozem byla nižborská zbrojní manufaktura. Vznikla v místech, kde měla výroba železa dlouhou tradici a kde i později zásluhou Fürstenberků produkce tohoto kovu pokračovala. Na březích Berounky byl dostatek vrchnostenských provozů, které se mohly podílet na vlastní produkci především zpracováním dřeva nutného vzhledem k používání dřevěného uhlí v tavících pecích. Už roku 1685 kupoval Arnošt Josef panství od Schwarzenberka s pilou, hamrem, vysokou pecí a vším dřevěným uhlím, které se zde zrovna nacházelo.²⁶² Arnošt Josef spojením Nižbora a Křivokláta koncentroval ve svých rukou klíčovou železářskou oblast ve středních Čechách a také na sebe vzal závazek dodávat dříví v rozsahu 2500 sáhů za mírnou cenu do Králova Dvora, který zůstal v komorním držení. Svůj závazek však plnil jen velmi nerad (srov. kap. 6.1), cenu navíc oproti původní dohodě neustále zvyšoval a dřevo z okolních křivoklátských lesů využíval pro vlastní hamry, jejichž počet postupně zvyšoval.²⁶³ Na takto výhodném místě zřídil Valdštejnův syn Jan Josef roku 1712 malou zbrojovku na výrobu zbraňových komponentů (hlavně k puškám), čímž navázal na tradici výroby munice, kterou zde zahájil již Arnošt Josef roku 1706 patrně v důsledku zvýšené poptávky po palných zbraních v době války o španělské dědictví.²⁶⁴ Podnik byl spojený s Novou Hutí u Nižbora. Hrabě nechal vybudovat dva rybníky na Otročinském (Habrovém) potoce, jež měly celý provoz zásobovat vodou.²⁶⁵ V podniku pracovali zpočátku jen tři puškaři a jeden pažbár²⁶⁶, bohužel neznáme počet zbrojních odborníků, které sem hrabě pozval z jižního Německa a kvůli kterým byl u zámecké kaple²⁶⁷ svaté Kateřiny (dnes

²⁶¹ Srov. Josef NOŽIČKA, Nejstarší pražské manufaktury, in: Pražský sborník historický 7, 1972, s. 97-106.

Také Arnošt KLÍMA, Manufakturní období v Čechách, Praha 1955, s. 249.

²⁶² „dann mit allen alda sich befindenden gebranten Kohlen ... und in summa mit allen und jeden zubesagten hohen offen, eisenhammer und hütten.“ VS Křivoklát, inv. č. 317, sign. SA A 354, 15.11.1685.

²⁶³ Nakonec muselo být přikoupeno ke královodvorskému panství 1200 provazců lesa na Dobříši za 10291 zlatých roku 1717. Srov. Gustav HOFMANN, Staré železářství na Podbrdsku, = Vlastivědný sborník Podbrdsko 19, Příbram 1981, s. 93. O sporech také Václav KOČKA, c.d., s. 104-105.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 101.

²⁶⁵ Jirí TOPINKA, Nižbor, Nižbor 2001, s. 19-22

²⁶⁶ Například roku 1715 se zde vyrobilo 200 hlavní karabin a 779 pažeb. Tamtéž.

²⁶⁷ Tato kaple, ačkoli byla umístěna na zámku, plnila funkci farního kostela (jíž ostatně plní dodnes). Vysvětil ji Jan Bedřich z Valdštejna. Roku 1718 u ní založil Jan Josef z Valdštejna nadaci ve výši 183 zlatých (a deputáty)

Povýšení svatého Kříže) držen německý kaplan. Ke zbrojovce se také měly nově vázat robotní povinnosti obyvatel některých vsí z okolí (Hudlice, Chýňava, Otročiněves), kteří v rámci nich měli dodávat do Nižbora dříví. Maximální výkon zbrojovky byl 4000 kusů za rok, ale přes tento poměrně vysoký počet výrobků neměla manufaktura samostatné vedení a podléhala nižborskému zámeckému správci Andreasi Storchovi. Na rozdíl od hornolitivínovské manufaktury však neměla dlouhého trvání, protože se jí nepodařilo překonat počáteční odbytovou krizi: v klíčových letech 1717 až 1718 do ní investoval Jan Josef pokaždé 3000 zlatých, zatímco nazpět dostal vždy jen o málo více než polovinu.²⁶⁸ Navíc hlavním odběratelem byl erár, který tradičně nespíchal s placením, a tak peníze z nejvyššího berního úřadu přicházely jen velmi pozvolným tempem. Rozhýbat obchod se nepodařilo ani usazením židů, kteří byli později vyhnáni za dědičky Jana Josefa z Valdštejna Marie Anny, provdané z Fürstenberka. Zbrojovka zanikla již roku 1720, přestože Jan Josef dostal nabídku od neznámého pisatele zavést v Nižboře vedle zbrojovky i výrobu oceli. Tou měl být nahrazen dovoz ze Štýrska, ale česká železná ruda se k její výrobě nehodila. Ačkoli zbrojovka v Nižboře měla jen krátké trvání, čínorodý Valdštejn na železářské podnikání nezanevřel a dále ho podporoval a reguloval: v okolí města fungovaly čtyři hamry a stoupa na drcení rudy. Roku 1723 dokonce vydal instrukci pro správce železných hutí na statku Nižbor, v níž do obdivuhodných detailů popisuje vyžadovaný technologický postup při výrobě železa,²⁶⁹ jež bylo i nadále v Nižboře zpracováváno a většina výrobků byla používána v dalších valdštejnských provozech včetně hornolitivínovské manufaktury.²⁷⁰ Objevuje se evidentní snaha Jana Josefa z Valdštejna udělat z Nižbora po vzoru severočeského Litvínova protoindustriální centrum s výhodnou polohou na řece Berounce, po níž bylo již za jeho otce plaveno dříví z křivoklátských lesů do Prahy. Valdštejn pokračoval velkolepou přestavbou nižborského zámku, jenž se ze středověkého hradu měl stát správním centrem. Tuto přestavbu dokonce projektovala stejná dvojice architektů jako v Litvínově: Giacomo Antonio Canevalle a František Maxmilián Kaňka. Jejím formálním zakončením pak bylo znovuvysvěcení zámecké kaple v roce 1724.

pro dva zámecké kaplany: českého a německého, kteří měli zejména sloužit zaměstnancům manufaktury. Součástí nadace bylo i sloužení pěti mší do roka za členy rodu Valdštejnů. Václav KOČKA, *Dějiny Rakovnícka*, s. 581-582. Také VS Křivoklát, inv. č. 3750, sign. NA 4392.

²⁶⁸ V posledním roce existence (1720) byla investovaná suma pouze 1515 zlatých. RAV, inv. č. 3811, sign. IV-27/I, kart. 97.

²⁶⁹ Gustav HOFMANN, c.d., s. 104-105.

²⁷⁰ Například speciální nůžky, „die aber viel zu klein waren.“ – srov. Johann RICHTER, c.d., s. 130, 28.12.1728. Podobně také na stavbu poplužních dvorů na panstvích Mnichovo Hradiště a Hrubá Skála. O dopravení 150 vah železa do Duchcova roku 1728 dále RAV, inv. č. 3693, sign. IV/6/5, kart. 76, fol. 73. Jen v letech 1695 a 1696 vyvezl prý Valdštejn ze Staré a Nové Huti 1300 vozů železa. Dále Václav KOČKA, c.d., s. 104.

Podnikatelská činnost Jana Josefa z Valdštejna se neomezovala pouze na manufakturní podnikání. Jeho ctizádostí bylo také proniknout do oblasti, v níž tradice podnikání v českých zemích začínala, a která se podle mnohých historiků stala hlavním motorem technologického pokroku.²⁷¹ Roku 1704, tedy jakmile se chopil svého severočeského dědictví, začal podnikat v těžbě. Na prvním místě se jeho pozornost upřela směrem k dosud nevytěženým zásobám stříbra, jež se nacházely nedaleko duchcovského panství či přímo na něm. Spolu s oseckým opatem Littwerigem, svou ženou Eleonorou Marií a několika duchcovskými měšťany se pustil do tohoto finančně i organizačně náročného podniku, jenž měl přinést nemalé zisky.²⁷² Jednalo se o těžbu stříbra ve třech dolech nedaleko Hrobu pojmenovaných po sv. Václavu, sv. Zikmundovi a Janu Nepomuckém. Dalším místem, kde podnikavý Valdštejn zkusil štěstí, bylo okolí středověkého hradu Rýzmburk. Zde navázal na svého prastrýce arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, jenž tu vybudoval důl sv. Jiří. Roku 1704 se právě tady pustil Jan Josef do těžařského díla a pozval si i odborníky ze saského Freibergu a také z Jáchymova.²⁷³ V čele stál od roku 1712 šichtmistr Johann August Liebscher, člověk, jemuž Valdštejn důvěřoval a udržoval s ním čilou korespondenci. Zpočátku se zdálo, že doly budou ziskové, protože roku 1712 vynesly 44 zlatých a 6 krejcarů. Optimistický hrabě dokonce uvažoval o tom, že bude z nalezišť v Krušných horách razit v pražské mincovně stříbrné mince ve formě říšských tolarů a s nápisem „*Caesaris auspiciis, hos fert Duxovia fructus*“ a dokonce v této věci vedl korespondenci s prezidentem dvorské komory Gundakerem Tomášem ze Starhemberka.²⁷⁴ Výsledkem však bylo zklamání,²⁷⁵ těžba stříbrnosné horniny a následné tavení v Horním Litvínově se prodražovaly a severočeské doly začínaly prodělávat. Ačkoli ještě roku 1713 se osecký opat Littwerig pustil s mladým Valdštejnem do dalšího dobrodružného podniku, když u hory Stropník začal těžit cín, o rok později opustil opat většinu společných podniků, včetně svatojiřského dolu. Roku 1717 se v účtech hraběcí pokladny objevila z oseckých dolů částka 523 zlatých a 51 krejcarů, táž však byla okamžitě poukázána na úhradu výloh oseckému

²⁷¹ Josef PETRÁŇ, Technologické předpoklady manufakturní výroby, in: Josef Kočí (ed.), Problematika manufakturního období v dějinách Československa, Hospodářské dějiny 3, 1979, s. 55-77.

²⁷² Dále Bernard SCHEINPFLUG, Der Bergbau auf dem Dominium Ossegg und in seiner nächsten Umgebung, MGVDB 15, 1877, s. 302-327, zde s. 316 an.

²⁷³ O Freiberských dále Bernard SCHEINPFLUG, c.d., s. 323; o jáchymovském Fritschovi a jeho vizitaci oseckých hald dále RAV, inv. č. 3854, sign. V-4/I, kart. 102, fol. 359-360.

²⁷⁴ RAV, inv. č. 3424, sign. II-18-V, kart. 45, fol. 9-10.

²⁷⁵ Scheinpflug poznamenává: „so sehr sich auch der Schichtmeister Liebscher bemühte, gute Hoffnungen für die nächste Zukunft zu erwecken, so waren doch die wirklich erzielten Resultate nicht geeignet, diese seine Bemühungen zu unterstützen.“ Roku 1713 činil výnos pouhých 8 zlatých a 40 krejcarů... Bernard SCHEINPFLUG, c.d., s. 325-326.

hornímu písaři Františku Josefu Zaupperovi.²⁷⁶ Poslední zprávu o valdštejnské těžbě v oblasti máme z roku 1722, kdy chtěl hrabě své podnikání rozšířit a za tímto účelem sem poslal na vizitaci Jana Filipa Miesla.²⁷⁷ Patrně k tomu nedošlo a Valdštejnova pozornost se přesunula jinam.

Dalším centrem Valdštejnova podnikatelského zájmu bylo Jílové u Prahy, jehož zlaté doly opředené mnoha pověstmi, které značně přibarvila a rozmnožila Hájkova kronika,²⁷⁸ podle mnohých raně novověkých šlechticů, měšťanů a dobrodruhů²⁷⁹ nevydaly svá poslední tajemství. Také Jan Josef si nechal poslat výtah z pasáží, v nichž kronikář bájil o pokladech skrytých v okolí Jílového.²⁸⁰ I v tomto případě navázal Jan Josef na svého otce Arnošta Josefa, jehož zájem o jílovské dolování vzbudil roku 1693 ředitel královského horního úřadu pro Příbram, Jílové a Knín Jakub Bittner. Jelikož se jednalo o obnovení těžby, povolení, které dostal od nejvyššího mincmistra Františka Karla Přehořovského z Kvasejovic ho stálo pouhých 172 zlatých. Arnošt Josef ale pozval několik zkušených těžařů jak z Kutné Hory, tak také z Jáchymova a především z Kašperských Hor, kteří měli zkušenosti přímo s těžbou a následným získáváním zlata. Po osmi letech sice Arnošt Josef z dolování odešel, výsledky ale nebyly zcela nezajímavé²⁸¹ a to byl pravděpodobně jeden z faktorů, které k tomuto druhu podnikání přivedly i jeho syna Jana Josefa. Ten vytvořil spolu s bratrem Františkem Josefem soukromé těžařstvo roku 1718 a se svými společníky, mezi něž patřil například pražský arcibiskup Ferdinand z Khuenburku, zahájili těžbu na dole Michal. Hlavní úspěch se ale dostavil až o dva roky později, kdy v souvislosti s rozpadem prvního těžařstva, které zaniklo jako důsledek sporu s arcibiskupem, přesídlily Valdštejnovy aktivity na důl Kocour, přesněji řečeno do oblasti tzv. kocourovského pásma.²⁸² Jan Josef ve spolupráci se svým bratrem

²⁷⁶ Následujícího roku už se vyskytuje pouze náklad 171 zlatých a 48 krejcarů. Ještě roku 1720 nechává Valdštejn postavit pod hradem Rýzmburk kapličku za 53 zlatých. RAV, 3811, IV-27/1, kart. 97.

²⁷⁷ RAV, inv. č. 3854, sign. V-4/I, kart. 102, fol. 90-91. Bohužel se zachovala jen zpráva o cestě, nikoli vlastní popis dolování zde.

²⁷⁸ Pověsti shrnuje brožura Antonín BARTONÍČEK, *Jílovské zlaté hory v dobách těžby Keltů, Římanů a prvních Přemyslovců*, Praha 1940, zejména s. 10-13.

²⁷⁹ Např. Leopold ČIHÁK, *Účast malíře Petra Brandla při dolování v Jílovém*, ČSPSČ 21, 1913, s. 121-123. Dalším účastníkem těžařstva ještě před příchodem Jana Josefa z Valdštejna byl i malíř Jan Jakub Stevens ze Steinfelsu.

²⁸⁰ „Nach Euer Excellenz gnädigen Verlangen übersande hiermit gehorsambst den Extract aus der Hayeci Böhmischen Chronica, so viel das Euler Goldbergwerk anbetrifft.“ Miesel Valdštejnovi 12.12.1720. RAV, inv. č. 3854, sign. V-4/I, kart. 102, fol. 28-32.

²⁸¹ Dále Ludmila KUBÁTOVÁ, *Dolování zlata z Jílovém*, in: *Jílové. Historie a současnost*, Jílové u Prahy 1987, s. 185-228, zde s. 201-203.

²⁸² Arcibiskup pokračoval v těžbě na dole sv. Michala, kvůli kterému dokonce zakoupil sousední panství Dolní Břežany, aby mohl odtud dovážet dříví. Roztržka s bratry Valdštejny byla skutečně hluboká a Khuenburg nechal dokonce vytisknout asi 500 brožur svého „species facti“ (které se mi bohužel nepodařilo sehnat), která „tam inter magnates, quam etiam inter alios ausgetheillet seyn“. Srov. dopis Jana Františka Blovského Janu Josefovi z Valdštejna 21.12.1721. RAV, inv. č. 3854, sign. V-4/I, kart. 102, fol. 361-366.

Františkem Josefem měli dobrou výchozí pozici, a to díky blízkosti valdštejnského panství Komorní Hrádek, odkud bylo do Jílového dováženo dřevo. Doplnování lidských zdrojů pak probíhalo i z dalších panství, dokonce až ze vzdáleného Duchcovska.²⁸³ Také došlo k přímému angažování horního úřadu pro Jílové Jana Filipa Miesla²⁸⁴, který dohlížel jak na vlastní těžbu, tak i na čištění, které probíhalo ve valdštejnské stoupovně ve mlýně nedaleko Žampachu, který si Valdštejn pronajal od svatovítské kapituly asi 4 kilometry jižně od Jílového na břehu Sázavy.²⁸⁵ Miesl však byl záhy vyměněn. Proč se tak stalo, je dodnes nejasné, neboť Miesl si vedl poměrně dobře. Důvodem byly patrně osobní antipatie, neboť Miesl se postupně nesnášel jak se šichtmistrem kocourského dolu Dörlem²⁸⁶, tak zejména s horním inspektorem a administrátorem úřadu nejvyššího mincmistra Janem Františkem Lauerem. Právě Josef Dörl Miesla nahradil ve funkci horního inspektora, v níž vydržel až do své smrti roku 1727. Vztahy mezi Mieslem a Valdštejnem se nezhoršily ani po odchodu prvně jmenovaného z funkce a až do roku 1730 byl jeho korespondentem a rádcem v odborných záležitostech těžby zlata. Celkové investice se v prvním desetiletí valdštejnského zájmu o důl Kocour vyšplhaly na 14200 zlatých, záhy však mělo být jasné, že se vyplatily.²⁸⁷ Prudký růst výnosu v dodnes nejdelší starokocourské štole přiměl Jana Josefa, aby roku 1722 otevřel nový důl pojmenovaný z vděčnosti po Janu Nepomuckém, nedaleko něj nový valdštejnský důl a nakonec získal též propůjčen důl sv. Vojtěcha. K počtě Jana Nepomuckého²⁸⁸ a s pomocí mincmistra Ferdinanda Leopolda Scharffa pak nechal razit nadšený Valdštejn v pražské mincovně dukáty, dvoudukáty (od 1727) a pět dukáty.²⁸⁹

²⁸³ Jako pomocníci k tesaři (Zimmerburschen) do Jílového byli poslání roku 1720 z duchcovského panství Wenzel Braun z Horního Litvínova, Hans Conrad z Ledvic a Franz Neubert z Dlouhé Louky. Tamtéž, fol. 17-19. Poddaní z duchcovského panství pracovali v Jílovém i jako horníci – například Franz Merkl z Dlouhé Louky pracující zde na kocourovském pásmu v letech 1724 až 1730, kdy byl vyšetřován pro údajnou krádež (tamtéž, fol. 357-358) nebo Johann John, jenž v dolech roku 1726 zemřel (RAV, inv. č. 3812, sign. IV-27/II, kart. 97, fol. 147-150).

²⁸⁴ Miesel působil původně v Jáchymově a měl zkušenosti s těžbou stříbra. Ve funkci jílovského horního inspektora (Bergmeister) působil od roku 1714, definitivně od 1715. O službu u Valdštejna se ucházel sám (RAV, inv. č. 3854, sign. V-4/I, kart. 102, fol. 49-50). Byl velmi schopný měřič a vzdělával se také v teorii, jak prozrazuje jeho prosba půjčit si některé odborné tituly z valdštejnské knihovny v Duchcově – tamtéž, fol. 22-23.

²⁸⁵ Část jednání o pronájmu tamtéž, fol. 289-292. Žampach již patřil ke kapitulnímu panství Lešany.

²⁸⁶ O sporech dále tamtéž, fol. 93-96, 4.8.1722. Miesl na svého protivníka Valdštejnovi žaloval, že užívá vodu určenou na propírání horniny k vlastním účelům (tamtéž, fol. 97-98, 31.10.1722). Opačně Dörl haní Miesla tamtéž, fol. 111-112 (2.12.1722).

²⁸⁷ Srov. Václav ČIHÁK (ed.), Leopold Čihák: Paměti královského horního města Jílové a jeho zlatých dolů, Praha 1948, s. 233.

²⁸⁸ Na rubu ražených dukátů stálo nad postavou „Hoc patrocínio restauratur“ (Za této obrany bylo obnoveno). Dále Petr MORÁVEK – Jiří LITVOCHLEB, Jílovské zlaté doly, Jílové u Prahy 2002, s. 153. Dvorská komora udělila povolení razit mince na tři léta 6.3. a 5.12.1722. Uloženo v RAV, inv. č. 3424, sign. II-18-V, kart. 45, fol. 11-12. Celé řízení včetně schvalování vzorů šlo přes českou a dvorskou komoru. Uloženo v NA Praha, ČK, inv. č. 16207, sign. 1722/X/d/12, kart. KK 267, fol. 31-33, 77-78, 120-121. Povolení bylo patrně prodlouženo.

²⁸⁹ Jan Josef nebyl první, kdo jílovské zlato přetavil v dukáty. Od roku 1710 je razil jeho předchůdce Antonín Rudolf Dvořák z Boosu ze zlata z dolu Michal. Na nich se poprvé objevuje také sova, s níž se setkáváme na

Valdštejnský úspěch zapůsobil na aristokratickou veřejnost i na samotného panovníka, který po doporučení Jana Františka Lauera obnovil roku 1724 zeměpanskou účast na dolování.²⁹⁰ Pro valdštejnské dolování byla tato skutečnost významná ještě z jednoho hlediska: císař začal těžit na štole sv. Michala, která mu byla prodána arcibiskupem Khuenburkem. Jejím prohloubením došlo k odvodnění starokocourské štole, což prodloužilo životnost valdštejnské těžby o několik let. V roce 1731, když Jan Josef umíral, pracovalo na jeho jílovské těžbě, soustředěné nyní převážně do dolu sv. Vojtěcha, 36 dělníků. Ze zájmu nejvyšších vrstev profitovalo také královské horní město Jílové: už Arnošt Josef z Valdštejna se stal hlavním iniciátorem přestavby zdejšího kostela do barokní podoby, kde bylo pohřbeno později několik valdštejnských horních úředníků. Zároveň využíval valdštejnský dům na jílovském náměstí, který koupil již roku 1667 Karel Ferdinand z Valdštejna.²⁹¹ Také své důlní podnikání odkázal Jan Josef jediné dceři Marii Anně, která je spolu s manželem Josefem Vilémem z Fürstenberka dále rozšířila. Fürstenberkové se brzy stali největšími těžaři v jílovských zlatých dolech, a to až do roku 1762, kdy své angažmá ukončili. Uvádí se, že za čtyřicet let valdštejnsko-fürstenberského podniku bylo vytěženo 50 kg zlata.²⁹²

Posledním a asi nejméně známým podnikem Jana Josefa z Valdštejna je pokus těžit rumělku na samé hranici křivoklátského panství, u vesnice Svatá nedaleko Berouna.²⁹³ Také zde se dolovalo již za Arnošta Josefa – s hraběcím svolením se snažil jakýsi Šimon Bergman dvakrát zkusit štěstí a prohloubením starých šachet narazit na rudnou žílu, patrně bez úspěchu. Doly na rumělku a rtuť otevřel Jan Josef až roku 1716, a to na základě svědectví horníka Ondřeje Štorcha, jenž se v nově otevřeném dole Jan Evangelista stal šichtmistrem. Podobně jako v jílovském podnikání ani zde do rizika nevstoupil Jan Josef sám. Vedle něj se členy těžařstva stali jeho bratr František Josef, František Josef Černín z Chudenic a další šlechtici.²⁹⁴ Tentokrát byl úspěch větší a roku 1719 se odtud dodalo do jílovských nalezišť 178 liber rtuti.

valdštejnských dukátech. Jedná se o aluzi na německý název Jílového (Eule). Velikost a ryzost použitého zlata (tedy jejich cenu) posuzuje při inspekční cestě ústřední účetní Jiša 16. května 1724. Podle této zprávy bylo zmincováno v letech 1722 až 1724 dukátů za 1240 zlatých. RAV, inv. č. 3854, sign. V-4/I, kart. 102, fol. 240-248.

²⁹⁰ O předchozích pokusech o angažmá státu srov. Ludmila KUBÁTOVÁ, Pokusy o státní dolování v Jílovém v 16. a 17. století, in: Studie z dějin hornictví 20, 1988, s. 86-96.

²⁹¹ Srov. Václav ČIHÁK (ed.), Leopold Čihák: Paměti královského horního města Jílové a jeho zlatých dolů, Praha 1948, s. 185-186.

²⁹² Dále Petr MORÁVEK – Jiří LITOHLEB, c.d., s. 46 an. V důsledku začlenění písemnosti o jílovském dolování do osobní pozůstalosti Jana Josefa z Valdštejna ocitly se tyto ve fondu VS Křivoklát, inv. č. 732, sign. SA H 34-36; inv. č. 1021, sign. SA M 20; inv. č. 3420, sign. NA 641.

²⁹³ NA Praha, ČK, inv. č. 7482, sign. 1718/I.

²⁹⁴ Dále Jan URBAN, Dolování rtuti na Hořovicku a Křivoklátsku, in: Minulostí Berounska 4, 2001, s. 139-154, zde s. 150 an.

Zbytek byl prodán a způsobil, že právě roku 1719 byl po předchozích pasivních letech²⁹⁵ prvním z řady ziskových. Svůj podíl na tomto zvratu měla i huť na tavení rumělky, kterou zprovoznili v roce 1721. Nicméně již na konci 20. let je důl veden jako opuštěný. I tady stál za zkázou patrně nedostatek odběratelů, a to zejména po objevení bohatých dolů v kraňské Idrii.²⁹⁶ Až do konce 30. let tak chybí doklady o pokračující těžbě, která byla obnovena až za Fürstenberků a trvala do roku 1760.

Ačkoli celkový dopad těžby zlata²⁹⁷ či svatské rumělky na vrchnostenskou pokladnu nebyl velký, přesto demonstruje podnikavost Arnošta Josefa i Jana Josefa, jejich chuť pouštět se do podnikatelských projektů s nejistým výsledkem a investovat nemalé částky do hledání „alternativních“ příjmů vzhledem ke klasické, většinou zemědělské výrobě. Kromě technologických inovací a nutnosti organizovat práci mnoha zaměstnanců přinášela těžba také, a to od středověku, vznik nových forem kapitálového spojení. I na přelomu 17. a 18. století se šlechtici (a stejně i bohatí měšťané) spojovali do těžářstev, stávali se jejich podílníky a nesli svou část rizika i zisku na kolektivním díle. Bylo tak vytvořeno nové sociální spojení a stavovské či příbuzenské vazby byly doplněny vazbami obchodními a společným ekonomickým zájmem. Podobně tomu bylo i u manufaktur. Jejich existence nutila šlechtice navazovat sociální kontakty napříč stavovskou společností. Stejnou veličinou jako původ bylo i bohatství a také obchodní kontakty, nutné ani ne tak při samotné výrobě, jako při získávání surovin a zejména při organizování odbytu. To, jak obtížně docházelo k této změně, ukazují odbytové potíže, které měla i hornolitvínovská manufaktura, nejúspěšnější valdštejnský podnik, před vytvořením sítě obchodních zástupců. Tato síť se nezdá zrodila ze sítě valdštejnských agentů, jež v důsledku svého „hladu po informacích“ financoval Jan Josef z Valdštejna (srov. kap. 5.1), a také ze sítě židovských obchodníků, působících často jako dodavatelé pro několik šlechtických rodin a účastnících se pravidelně trhů v zahraničí.²⁹⁸ Hlavním důvodem, proč soukenická manufaktura v Horním Litvínově přežila na rozdíl od efemérních pokusů jiných šlechticů téměř 150 let, je však podle mého názoru nová ekonomická mentalita jejího zakladatele, který do ní vtělil svou představu. Při srovnání s textilními podniky moravských Kouniců vyvstane jeden velmi podstatný rozdíl, jenž se týká samotných očekávání, která do své manufaktury jednotliví šlechtici vkládali. Zatímco Dominik Ondřej z Kounic vytvořil svůj podnik na základě osobní zkušenosti ze zahraničí

²⁹⁵ Např. roku 1716 byly dluhy těžářstva 1227 zl. Tamtéž.

²⁹⁶ Václav KOČKA, c.d., s. 264.

²⁹⁷ Jan Josef z Valdštejna píše roku 1720 o tom, že jeho otec prodělal na jílovském dolování 30000 zlatých. On sám pak téhož roku má prý z tohoto podnikání dluh již 7000 zlatých (za dva roky). Později se výnos zvednul. RAV, inv. č. 3854, sign. V-4/I, kart. 102, fol. 297-298.

²⁹⁸ O nich dále Eduard MAUR, Český komorní velkostatek a trh, s. 77-78.

s cílem zachránit rodové finance, tedy s cílem učinit ze své manufaktury zázračný stroj na peníze, Jan Josef z Valdštejna měl nadšenou vizi inovace soukenické výroby spojenou s modernizací celého ekonomického systému českých zemí v duchu merkantilních zásad. S tímto rozdílným očekáváním se pojí i rozdílná chuť řešit potíže vzniklé v prvních letech provozu a zejména ochota do něj investovat nemalé prostředky.²⁹⁹ Téměř symbolické jsou potíže s výstavbou budov pro slavkovské a křižanovské zaměstnance v protikladu k velkorysému projektu budování Horního Litvínova jako protoindustriálního městečka s veškerým zázemím.³⁰⁰ Autarkní, soběstačné hospodaření ohraničené spotřebou jednoho panství či domény bylo postupně překonáváno. K této změně přitom nedošlo v důsledku nějakého vnějšího ekonomického tlaku či válečnými událostmi, ale posunem ve vnímání jednotlivých ekonomických kategorií, jenž se udál v myslích několika významných rakouských a českých šlechticů.

Výnos panství Jana Josefa z Valdštejna podle účtů jeho dvorní pokladny v rýnských³⁰¹

Čtvrtletí/Rok	Křivoklát (+ Krušovice, Petrovice, Senec, Nižbor)	Duchcov-Horní Litvínov
3/1717	13395 ³⁰²	4500
2/1718	10300	XXX
4/1720	12000	3000
1/1724	13000	4000
1/1727	13800	3500
2/1731	15000	4000

²⁹⁹ Stejně se projevuje i vztah obou šlechticů k těžbě drahých kovů, k níž Kounice přemlouval Jan Adam Ondřej z Lichtenštejna, majitel panství Červený Hrádek, kde prý se vyskytovalo stříbro. Kounic do riskantního podniku nakonec odmítl vložit kapitál a Lichtenštejn se do něj pustil sám. Srov. Jindřich ŠEBÁNEK, c.d., s. 426.

³⁰⁰ Podobnou „zakladatelskou náladu“ šlechty kolem roku 1700 opěvovali zejména rakouští historici přelomu 19. a 20. století – srov. Max ADLER, Die Anfänge der merkantilistischen Gewerbepolitik in Österreich, Wien-Leipzig 1903; Heinrich VON SRBIK, Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia, Wien 1907 aj.

³⁰¹ RAV, inv. č. 3811, sign. IV-27/I., kart. 97.

³⁰² Za první čtvrtletí roku 1708, tedy za poslední periodu Arnošta Josefa z Valdštejna, vynášelo panství Křivoklát jen 8000 zlatých (Bělá pod Bezdězem 3500 zlatých, Doksy 5000 zlatých a Mnichovo Hradiště 10000 zlatých). RAV, inv. č. 3365, sign. II-2/V/5, kart. 30, fol. 38-49.

6.2.4. Valdštejnové a jejich poddanská města

V polovině 18. století existovaly v Čechách tři sídelní oblasti: protoindustriální v severních a severovýchodních Čechách, úrodný kraj středních Čech a jižní, popřípadě jihozápadní část království. Valdštejnové drželi většinu svých domén v první zmíněné oblasti, která se vyznačovala hustou sítí spíše menších měst a městeček navázaných na protoindustriální výrobu a obchod se zahraničím (panství u saských hranic), resp. s českým vnitrozemím (valdštejnská panství na Boleslavsku).³⁰³ Díky relativně příznivé poloze byla budoucí valdštejnská města ukryta před hlavními průchody vojáků v době třicetileté války a jejich poškození se nemohlo měřit s vyliďněnými oblastmi například středních Čech. Navíc poddanským městům ubyla po třicetileté válce konkurence: většina českých královských měst se ocitla v tíživé hospodářské situaci.³⁰⁴ Válka pro ně neznamovala jen momentální utrpení, ale měla dlouhodobé strukturální následky. Ačkoli existují mezi královskými městy regionální rozdíly, lze shrnout, že hlavními problémy byly kromě náboženské emigrace (například v Litoměřicích) především dluhy³⁰⁵, pomocí nichž se tato sídla narychlo vykupovala z obležení nepřátelských vojsk, úbytek obyvatelstva a poničení obchodní infrastruktury, do níž stále více zasahovala konkurenční šlechta. Až v druhé řadě pak města trápila definitivní ztráta politického vlivu, která byla zakotvena v Obnoveném zřízení zemském. Jediný hlas, který podle něj náležel královským městům na zemském sněmu, se stal posledním pozůstatkem starých privilegií, která byla zásadně omezena již po prvním stavovském odboji roku 1547. Přesto se přítomnost městských zástupců na sněmovním jednání, jež bylo již zcela ovládáno šlechtou a preláty, resp. vybranými jedinci z jejich řad, stala důvodem pro zdlouhavé tahanice mezi privilegovanými královskými městy.³⁰⁶ Daleko více však samosprávou královských měst pohnulo rozšíření pravomocí apelačního soudu, jenž se stal rozhodujícím orgánem prakticky ve všech důležitých věcech městské jurisdikce.³⁰⁷ Pomalé

³⁰³ Srov. Eduard MAUR, Velikost českých městských obcí podle tereziánského katastru, in: Historická demografie 19, 1995, s. 169-205, zde s. 176-177.

³⁰⁴ Bohužel dodnes chybí komplexní zpracování problematiky královských měst pro dobu barokní, a tak nezbyvá, než se soustředit na monografie týkající se jednotlivých lokalit, popř. na syntetické práce jako Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, Velké dějiny země Koruny české VIII. (1618-1683), Praha-Litomyšl 2008, s. 243-248; Josef VÁLKA, Morava reformace, renesance a baroka, Brno 1995, s. 133-136. Pro dobu pozdější Pavel BĚLINA, Česká města v 18. století a osvícenské reformy, Praha 1985.

³⁰⁵ Dále Jaroslav NOVOTNÝ, Zdanění českých měst podle katastrů z roku 1654-1757, Praha 1929; Václav PEŠÁK, Obecní dluhy královských, věnných a horních měst v Čechách, zvláště Starého Města pražského, po třicetileté válce, in: Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy 7, 1933, s. 311-466; Fridolin MACHÁČEK, K hospodářskému stavu českých měst venkovských po válce třicetileté, in: Otakar Odložilík – Jaroslav Prokeš – Rudolf Urbánek (ed.), Českou minulostí. Práce žáků Václava Novotného, Praha 1929, s. 271-285.

³⁰⁶ Jaromír ČELAKOVSKÝ, Postavení vyslaných královských měst na sněmích českých, Časopis muzea království Českého 43, 1869, s. 115 – 157, 243 – 277.

³⁰⁷ Srov. Karolína ADAMOVÁ, Apelační soud v českém království v letech 1547-1651, in: Pocta akademiku Václavu Vojtíškovu k 70. narozeninám, Praha 1970, s. 101-112.

vzmáhání většiny královských měst (zcela stranou stojí pražská města a obě hlavní města moravská) po stránce hospodářské a demografické bylo dokončeno na přelomu 17. a 18. století, kdy opět získala ztracené bohatství, sebevědomí a dokonce se začalo uvažovat o revizi jejich politického postavení.³⁰⁸

Poddanská města nebyla nikdy tak homogenní skupinou jako města královská, v jejichž středu se nacházela jen jediná samostatná kategorie tvořená pražskými městy. V případě poddanských, nebo také vrchnostenských měst bylo vždy klíčové, jak mocnému a bohatému šlechtici byla poddána. Nejvíce se tento fakt projevil během třicetileté války, v níž zámožný aristokrat často uchránil ekonomická i správní centra své domény před drancováním jedné či druhé válčící strany. Extrémním případem jsou města Albrechta z Valdštejna spadající do tzv. šťastné země (*terra felix*), tedy do frýdlantského vévodství. Pod ochranná křídla frýdlantského vévody se schovala i města Maxmiliána z Valdštejna a dalších manů, a tak můžeme říci, že do roku 1634 se válka vyhnula valdštejnským městům na Boleslavsku na rozdíl od „průchozího“ severočeského Duchcova. O to více se oblasti středního Pojizeří dotkly válečné události 40. let, příkladem může být dvojitý vyplenění Mnichova Hradiště Švédy v letech 1642 a 1643. Tehdy si zde dokonce generál Torstensson zřídil svůj hlavní stan při průchodu na Moravu. Ten však musel brzy přesunout do Mladé Boleslavi, když město neopatrností jednoho markytána a služby lehlo popelem. O něco méně si nezvaných švédských hostů užili v Dobrovici, ležící mimo hlavní cestu. Ta padla za obět' Švédům jen roku 1639, když těsně před jejich příchodem prchnul z města Maxmilián z Valdštejna.

Základní dělení vrchnostenských měst nacházejících se na území valdštejnského dominia jsem zvolil s pomocí průkopnické práce Petra Vorla z hlediska toho, zda centrem města byl či nebyl hraběcí zámek, na němž pán pobýval tak často, že je možno jej označit jako rezidenční. Jak bylo řečeno výše, v důsledku arondace a rozšiřování valdštejnského nemovitého majetku se součástí domény stávalo i mnoho panských sídel, jež ale záhy přestala plnit svou rezidenční funkci a v lepším případě zůstala správními budovami, v nichž sídlili vrchnostenští úředníci. V horším případě tyto objekty končily jako panské sýpky nebo jako malebné zříceniny. Rezidenční město můžeme definovat jako specifický urbanistický celek³⁰⁹ zohledňující přítomnost šlechtického sídla a užívající díky tomu zvláštních privilegií v rovině

³⁰⁸ Srov. Jan KLEPL, Královská města česká počátkem 18. století (Reformy hospodářské a správní), in: ČČH 38-39, 1932-1933, s. 260-284; 57-71; Valentin URFUS, Právní postavení českých měst a rakouský absolutismus v období národního obrození, in: SAP 19, 1969, s. 368-440.

³⁰⁹ O urbanismu barokních rezidenčních měst u nás obecně Aleš FILIP, Rezidenční města na Moravě a ve Slezsku. Poznámky k baroknímu urbanismu, in: Michaela Kokojanová (ed.), Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997, s. 447-494; TÝŽ, V zámku a podzámčí: barokní urbanismus na Moravě, in: Tomáš Knoz (ed.), Morava v době baroka, Brno 2004, s. 57-68.

ekonomické a právní (včetně samosprávy).³¹⁰ V rámci valdštejnské domény jich bylo hned několik. Na prvním místě stálo Mnichovo Hradiště, uprostřed něhož sídlila vrchnost nepřetržitě od konce 17. století po požáru nedalekých Zvířetic. Okolní panská sídla ztratila velmi rychle svůj rezidenční charakter, a zatímco Klášter prodělal přeměnu v administrativní budovu, Zásadku či Valečov čekala postupná zkáza. V důsledku pozdního přikoupení si ale svůj rezidenční ráz udržela Bělá pod Bezdězem a ještě více Doksy, do kterých se měl dokonce v 19. století vrátit hraběcí lesk v plné síle. Stejně na tom byla i Dobrovice. Ačkoli zdejší větev Valdštejnů emigrovala nedlouho po Bílé hoře, držba Dobrovice některým z vedlejších výhonků rodu uchovávala ráz sídelního městečka stejně jako v případě nedaleké Loučeně. Kromě boleslavské domény nacházíme valdštejnská města s významným rodinným sídlem také na severu Čech v Duchově, na východě Čech v Rožďalovicích a pochopitelně v moravské Třebíči, jež ale zůstane prozatím stranou pozornosti. Vedle rezidenčních měst a městeček žijících v přímém sepětí s valdštejnským zámekem nacházíme na panství ještě další kategorii sídel, která se lišila od větších vsí pouze svými privilegii (největší Rovensko pod Troskami, pak Čimyšl, Krušovice, Chocerady). Poslední kategorií jsou města, jež byla naopak dlouhodobě privilegovaná a svým sebevědomím, počtem obyvatel a hospodářským významem se blížila spíše městům královským. Pokud se taková města vyskytovala na území ovládaném Valdštejnů, zpravidla docházelo k ostrým konfliktům. Typickým příkladem je vedle moravské Třebíče Turnov, v menší míře potom Nové Strašecí a Unhošť na křivoklátském panství.

Spor mezi Turnovem a jeho valdštejnskou vrchností je v literatuře dobře popsán, a tak se soustředím jen na nejzákladnější fakta.³¹¹ Město Turnov mělo výsadní postavení v rámci hruboskalského panství hned z několika důvodů. Ze 684 hospodářů panství se jich podle berní ruly 189 nacházelo uvnitř turnovských hradeb.³¹² Bylo tak jednoznačně nejlidnatějším městem valdštejnské domény na Boleslavsku a zůstalo jím po celé sledované období. Dalším zdrojem sebevědomí Turnovských byly právní výsady, jejichž vrcholem bylo frýdlantské privilegium povyšující město na vévodské se svobodným přijímáním do měšťanského stavu. Turnov sice na konci třicetileté války vyhořel, Maxmilián z Valdštejna se nicméně snažil

³¹⁰ K sestavení uvedené definice jsem použil závěry knihy Petra VORLA, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.-17. století*, Pardubice 2001, s. 205 an.

³¹¹ Naposledy se tomuto sporu věnoval podrobně Jan BOHÁČEK, *Spor města Turnova s Valdštejnů na počátku 18. století. Příspěvek ke studiu poddansko-vrchnostenských vztahů*, diplomová práce FF UK, Praha 2007; také Lidmila DĚDKOVÁ, *Ochranná municipální města v Čechách*, in: *SAP 28*, 1978, s. 292-355, zde s. 292-302.

³¹² Aleš CHALUPA – Jaroslav ČECHURA – Marie RYANTOVÁ (ed.), *Berní rula 8-9 – Kraj boleslavský*, Praha 2001, s. 30-56.

všemožně uspišit jeho obnovu hmotnou³¹³ i právní.³¹⁴ Přesto ani frýdlantské privilegium nedalo Turnovským právo várečné, jež drželi v důsledku širokého šlikovského privilegia z doby předbělohorské a o které stáli nejvíce. Městský pivovar, který byl od roku 1638 pronajatý vrchnosti a při následných válečných turbulencích vyhořel, obnoven nebyl. Dalším zdrojem možných nepokojů byl velký počet rytířských osob, jež se počítaly mezi měšťany.³¹⁵ Někteří jako Zásadští z Gensendorfu budovali pilně kariéru ve valdštejnských službách, byť později asimilováni městským prostředím stanuli v čele protihraběcí opozice. Nemovitosti v centru města ale patřily i dalším představitelům rytířského stavu a dokonce se zde nacházel i tzv. vartemberský dům, jehož vlastníkem byl poslední potomek kdysi slavného a s Valdštejnou příbuzného rodu Dorota Kateřina z Vartemberka, provdaná z Neudecka (+1661). Valdštejnská vrchnost se snažila tuto nekatolickou šlechtičnu z Turnova vypudit a zpřetrhat její svazky s městem, na které by si v budoucnu mohla dělat nároky. Vedení města proto na ni vyvíjelo nátlak na popud Maxmiliána z Valdštejna, takže nakonec svůj dům prodala městské obci a odešla.³¹⁶ Přestože ve městě bydlela sestra posledního předbělohorského majitele hruboskalského panství³¹⁷, nejbohatším rodem byli Radvanovští z Podtejní, na počátku sledovaného období plně vázaní ve valdštejnských službách. Podle berní ruly byl právě purkrabí hruboskalského panství Jan starší Radvanovský se 117 strychy největším vlastníkem půdy v Rovensku pod Troskami a v Turnově držel dalších 21 strychů³¹⁸. Navíc jeho bratr Jaroslav, hruboskalský důchodní písař, zakoupil druhý největší grunt v Turnově s 91 strychem.³¹⁹ Radvanovští, držící také statky v okolí města (např. Podtejní, podle něhož získali predikát), byli loajální ke své vrchnosti i nadále a nacházíme je i v pozdějších dobách v seznamech hraběcích úředníků. Ti se zakupovali v poddanských městečkách poměrně často,

³¹³ Srov. Justin V. PRÁŠEK, *Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště*, Turnov 1879, s. 155.

³¹⁴ Potvrzení frýdlantského privilegia přijímat nové měšťany a stejně tak je i propouštět 22. listopadu 1647. Srov. Miroslav VOLF, *Popis městských archivů v Čechách*, Praha 1947, s. 289-291.

³¹⁵ Obecně srov. Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 185-199.

³¹⁶ Dále Josef V. ŠIMÁK, *Erbovní a šlechtické rodiny turnovské v 16.-18. století*, in: ČSPSČ 10, 1902, s. 83-92; 116-142.

³¹⁷ Tím byl Jan Jiří z Vartemberka, kterému byl majetek zkonfiskován ihned po Bílé hoře a tento nešťastný šlechtic až do své smrti roku 1631 vyhlížel ze Žitavy návrat Fridricha Falckého. Josef V. Šimák našel v matrice štrasburské univerzity k 13.7.1722 jména Fridrich Karel a Vilém Antonín z Vartemberka a usoudil, že se jedná o potomky Jana Jiřího. Jeho bratr Ota Jindřich se ale vrátil, konvertoval a za peníze z věna své manželky, nešťastné Elišky Kateřiny, rozené Smiřické ze Smiřic, zakoupil statek Markvartice a Vrchoslavice, kde byl roku 1625 zlynčován povstalými poddanými.

³¹⁸ Patrně tento menší grunt prodala vdova po Janovi starším Radvanovském Anna Elena roku 1666 dalšímu šlechtici Václavu Ladislavu Šaškovi z Mezihůří za 700 kgč. Srov. Josef V. ŠIMÁK, c.d.

³¹⁹ Aleš CHALUPA – Jaroslav ČECHURA – Marie RYANTOVÁ (ed.), *Berní rula 8-9 – Kraj boleslavský*, Praha 2001, s. 30-34. Oba své nemovitosti pronajímali a v Turnově žilo v jejich domech 42 nájemníků. Dále Alena PAZDEROVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – Boleslavsko II*, Praha 1994, s. 625-642.

a to nejen v případě valdštejnských panství.³²⁰ Na jednu stranu se tím ty největší grunty v poddanských městech dostávaly do rukou loajálních úředníků, na druhou stranu se jednalo většinou o osoby svobodné, jejichž nezávislost mohla do budoucna činit potíže jak ve vztahu k městským sousedům, tak také k vrchnosti.³²¹

Vedle panských úředníků usídlených v turnovských hradbách však nejbohatší vrstvu tvořili zámožní kupci a řemeslníci spojení v ceších i v literátském bratrstvu, kam příslušeli také Zásadští nebo Radvanovští. Právě tito lidé vedli v Turnově poválečnou obnovu. Jediné, co se nepodařilo uvést do původního stavu, byl pivovar, který pustý a polozbořený odkoupila vrchnost za 500 kgm. Vztahy mezi městem a jeho vrchností se zdály být ideální: turnovští střelci zastavili roku 1668 v Hrušticí u kostelíka sv. Matěje houf nespokojených poddaných revoltujících proti nárokům regenta Švantleho³²², Arnošt Josef z Valdštejna uspořádal slavnostní vjezd do města, jakmile se roku 1674 ujal svého dědictví, a potvrdil mu privilegium svého děda Maxmiliána. Dokonce propůjčil Turnovským bývalý městský, nyní již vrchnostenský pivovar, v němž se opět vařilo, a postupně na žádost měšťanů snižoval osedlost Turnova, čímž se de facto snižovala i velikost kontribuční zátěže.³²³ V součinnosti s obcí se Arnošt Josef pustil do úpravy židovské otázky v Turnově. Záminkou se stala morová rána roku 1680, z jejíhož vypuknutí byli obviněni nově příchozí židé. Pravým důvodem restriktivního postupu proti židovské menšině však patrně byla snaha měšťanů vyšachovat židy z rozmáhajícího se obchodu s hojně nacházenými a broušenými polodrahokamy z vrchu Kozákova, jenž stál na konci 17. století v centru pozornosti místních obyvatel. Jakmile však Arnošt Josef požadoval, aby „užitek“ z turnovských židů končil v hraběcí pokladně, zažalovali ho měšťané u apelačního soudu a svůj spor vyhráli. Tato kauza spadající do 80. let 17. století je prvním předznamenáním budoucích neshod.

Problémy začaly ve chvíli, kdy nastoupil po smrti svého otce František Josef z Valdštejna, jenž se plně spoléhal na svého bývalého vychovatele a i nyní hofmistra Jiřího Stanislava Bubáka. Ten „vynalezl“ řadu nových povinností, kterými měšťany zatížil, včetně skládání slibu poslušnosti při obnovování konšelské rady na zámku a nikoli na radnici,

³²⁰ Podobně například na tepelském panství – srov. Karel WASKA, Vrchnostenští hejtmani a poddanské městečko Úterý v 16. a 17. století, in: Marie Macková (ed.), Poddanská města v systému patrimoniální správy, Ústí nad Orlicí 1996, s. 85-93.

³²¹ Sama poddanská města se proti tomuto trendu nemohla příliš bránit. Většinou jen poukazovala na nevýhodnost této situace i pro samotnou vrchnost. Srov. tamtéž, s. 88.

³²² Podobně byli měšťané vyzbrojeni proti revoltujícím poddaným také roku 1680 na duchcovském panství Jana Bedřicha z Valdštejna. Dále Eliška ČÁŇOVÁ (ed.), Prameny k nevolnickému povstání roku 1680, Praha 1986, s. 300, č. 605 a 606.

³²³ Justin V. PRÁŠEK, c.d., s. 187 an. Roku 1675 byla snížena osedlost z 86 na 80; roku 1680 na 50 a roku 1684 dokonce na pouhých 40 osedlých.

zvýšení některých tax, možnosti dočasného vyhoštění neposlušného měšťana z turnovských bran či zákazu propouštění sirotků bez vrchnostenského svolení. Bubákova administrativa také jednoznačně odmítala kontribuční zvýhodňování Turnova na úkor zbytku panství a ukončila dosud běžnou praxi propůjčování várek měšťanům. Popuzení měšťané, zvyklí dosud na nadstandardní chování ze strany vrchnosti, odmítli Bubákem vnucované změny a hodlali s hraběcími úředníky vyjednávat. To však hofmistr odmítl a každou delegaci nově příchozích měšťanů bez milosti uvěznil. Roku 1707, kdy celý spor začal, navíc postihl Turnov další požár, jenž ještě více ztížil situaci měšťanů. K obnově gruntů sice docházelo na náklady vrchnosti, většinu z nich si ale také vrchnost ponechala a neplatila z nich nadále kontribuci. To vše se stalo náplní četných memorand, která po neúspěchu v Hradišti začali Turnovští posílat jedno za druhým také do Prahy. Celý právní spor se tím dostal na vyšší úroveň. Jakkoli se snažil František Josef marginalizovat jejich počínání a zdržovat jejich podání v místodržitelství kanceláři, došlo roku 1710 ke jmenování místodržitelství komise, jež měla záležitost prošetřit.³²⁴

Většina komisařů byla nakloněna Valdštejnům, někteří přímo udržovali s některým z nich dlouhodobý korespondenční vztah. Navíc František Josef z Valdštejna byl v té době již nadpočetným místodržícím a mohl do celé věci zasahovat přímo. Není tedy divu, že se v záležitosti Turnova postavili komisaři na Valdštejnovu stranu. Místodržící vydali verdikt podtrhující valdštejnskou supremaci nad městem a tento rozsudek měl být sdělen jeho obyvatelům krajskými hejtmany. Stalo se tak na symbolickém místě – na dvoře panského pivovaru 17. října 1712. Dvanáct statečných, kteří se postavili proti němu, bylo odvedeno do mladoboleslavského vězení.³²⁵ Ani teď se ale Turnovští nevzdali. Na začátku roku 1713 se objevila jejich delegace ve Vídni, kde v kostele Narození Panny Marie na Hietzingu předali svou suppliku přímo císaři. Přes vynaloženou energii a peníze se opět vrátili s nepořízenou. V únoru 1713 tedy hrabě v součinnosti s Bubákem a Holanem přistoupil k radikálnímu řešení. Do Turnova bylo posláno vojsko: 150 mušketýrů z Prahy bylo doplněno o hruboskalské panské myslivce a ti obsadili městske náměstí, konšelskou radu drželi na radnici a k těm, kteří se sem odmítli dostavit, se přímo ubytovali. Výsledkem operace bylo uvěznění dohromady padesáti měšťanů, z nichž většina byla umístěna do vězení na valdštejnském dominiu. Cílem

³²⁴ Jejímí členy byli apelační prezident Jan Josef z Vrtby, královský podkomoří Václav Arnošt Markvart z Hrádku, později Karel Jáchym Breda a soudce komorního soudu František Karel Pecelius z Adlersheimu. Dále Jan BOHÁČEK, c.d., s. 49 an.

³²⁵ Boleslavské krajské vězení bylo mnohem tužší než dosavadní žalář uvalený vždy na delegaci měšťanů, jež přišla s podmínkami k Františku Josefovi z Valdštejna. O vězení na Hrubé Skále cituje Prášek, že „po některém čase ani propuštění neb poručení Jeho Excelenci neočekávající sami [tři uvězení měšťané] z téhož arestu domův odešli.“ Justin V. PRÁŠEK, c.d., s. 220.

vojenského řádění bylo nalézt ukryté originály privilegií, která poddaní odmítali vydat. Tímto radikálním krokem se ale příliš nevyřešilo, protože krajská komise, která ve městě vystřídala vojsko, aby přiměla Turnovské složit přísahu dědičné poddanosti, našla jen asi 30 duší, zbytek se rozutekl do sousedních lesů. Strachu se zbavovali až tehdy, když byli propouštěni uvěznění sousedé na svobodu. V květnu 1714 většina měšťanů složila slib dědičné poddanosti na turnovské radnici, záhy poté byli vybraní jedinci označení za vůdce vzpoury odsouzeni apelačním soudem v Praze částečně do vězení, částečně k nuceným pracím. Provinilci se museli do čtvrt roku po vykonání rozsudků vyprodat ze všech valdštejských panství.³²⁶ Současně s tím vydal František Josef z Valdštejna nové privilegium, které mělo nahradit všechna předešlá, nyní již císařem oficiálně zrušená.³²⁷ Město mohlo nadále libovolně přijímat svobodné lidi za měšťany a vydávat zhostné listy a obyvatelé Turnova směli volně nakládat se svým majetkem. Pokud tím zachovali celistvost gruntů, mohli také svobodně kšaftovat a případná odúmrť měla náležet obci. Kromě potvrzení zákazu vařit ve městě pivo se tak Turnovští dočkali jen dvou změn: označení za „kmetiční poddané“ a uvalení robot na grunty rebelantů, jež byly ovšem vyžadovány pouze v prvním roce po vydání privilegia. Označení „kmetiční (dědiční) poddaní“ se výrazně dotklo měšťanského sebevědomí. Právě vědomí určité svobody bylo jedním z důležitých rozdílů mezi královskými a poddanskými městy a její míra vtělená právě do „oficiálního“ označení se stala významným distinkčním znakem i mezi jednotlivými vrchnostenskými obcemi.³²⁸ Nové nastavení podmínek bylo považováno za újmu bývalým svobodám a pocit křivdy pak produkoval další supliky. Paradoxní je, že po smrti Františka Josefa se měšťané dožadovali, aby se jeho vdova Marie Markéta přimluvila u císaře za přezkoumání celé záležitosti. Není divu, že k tomu nedošlo a česká dvorská kancelář podobné žádosti odmítla s tím, že je celá věc vyřízena. Ke zbavení člověčenství (kmetičního poddanství) tak musela přistoupit až vrchnost sama. Stalo se tak za Františka Josefa Jiřího roku 1747; na právo várečné si museli Turnovští počkat ještě dalších dvacet let.³²⁹

³²⁶ Nejhůře dopadl František Tázler, vězněný s přestávkami od roku 1713 do roku 1721. Byl v čele několika poselství včetně toho nejslavnějšího do Vídně. Jako jeden z hlavních aktérů vzpoury byl vyslýchán za užití útrpného práva a až v červnu 1716 tak mohl nastoupit trest, roční nucené práce. Z neznámých důvodů se tak nestalo a Tázler zůstal v arestu až do srpna 1721, kdy byl definitivně propuštěn.

³²⁷ Privilegium editováno Janem BOHÁČKEM, c.d., s. 132-140. Uloženo také v ÚSVS, inv. č. 147, sign. I-1-23, kart. 1.

³²⁸ Srov. Václav LEDVINKA, Feudální velkostatek a poddanská města v předbělohorských Čechách, in: Jaroslav Pánek (ed.), Česká města v 16.-18. století, Praha 1991, s. 95-120, zde s. 100 an.

³²⁹ Potvrzení turnovských privilegii RAV, inv. č. 129, kart. 22.

Turnov zařadila kdysi Lidmila Dědková do skupiny tzv. municipálních měst³³⁰, tedy částečně osvobozených od poddanského vztahu, která musela především v období po Bílé hoře bojovat za stará privilegia s dominantní šlechtou, do jejíhož panství byla včleněna. Vedle ostrých konfliktů, jež končily zpravidla vysláním vojska a uvězněním předních městských rebelantů, nacházíme u této skupiny měst i každodenní zápolení například mezi městskou samosprávou a vrchnostenským dohledem, jenž byl v případě Turnova uplatňován pomocí kontroly výdajů obce překračujících 100 zlatých či jmenováním vrchnostenského úředníka do městské rady.³³¹ Ten měl právo (a vlastně i povinnost) účastnit se zasedání tohoto vrcholného orgánu samosprávy a zasahovat do jednání ve prospěch vrchnostenských zájmů. Právě aktuár dohlížel nad obnovováním rady i nad činností cechů. Své povinnosti zastával velmi svědomitě, a to především po roce 1714.³³² Méně zjevný a rafinovanější způsob, jak získat uprostřed města podporu, bylo vytváření klientských vazeb s významnými měšťany, popř. propůjčování městského práva některým ze zasloužilých hraběcích úředníků. Takto se dostal do turnovské rady malíř Jan Jiří Hertl, kterému nedlouho předtím svěřil Arnošt Josef a později i František Josef z Valdštejna výzdobu nové mnichovohradištské rezidence. Hertl, pocházející z Turnova, se stal jedním z prvních hraběcích aktuárů v tomto městě. Dlouho vykonával svou funkci v zájmu vrchnosti, když ale došlo na lámání chleba a město se dostalo s Valdštejnem do prudkého sporu, postavil se na stranu měšťanů. Svého postu byl nakonec zbaven až po urgencích své ženy Anny, která v suplice hraběti zastírala jeho nechuť pokračovat v nevďěčném úřadě nedostatkem času a velkým množstvím zakázek, jež jsou pro rodinu existenčně důležité.³³³

S postavami vrchnostenských úředníků, kteří se stali součástí městské smetánky a jako nejbohatší vlastnili zpravidla ty nejhonosnější nemovitosti na náměstích, se setkáváme i

³³⁰ K definici tohoto pojmu také Valentin URFUS, Právní postavení poddanských ochranných měst v 18. století, in: Marie Macková (ed.), Poddanská města v systému patrimoniální správy, Ústí nad Orlicí 1996, s. 5-10.

³³¹ Nejdříve se od roku 1651 nazýval v Turnově vrchnostenský rychtář, od 1656 fiskál a po 1700 aktuár. Srov. Lidmila DĚDKOVÁ, c.d., s. 344 an.

³³² Velikost vlivu vrchnosti na obnovování městských rad a cechovní záležitosti vyjadřovaný také v symbolické rovině rituálu těchto původně právních úkonů je důležitým indikátorem „svobody“ či „nesvobody“ poddanského města. Bohužel se těmto otázkám nedostalo dosud v historiografii příliš velké pozornosti. Srov. Josef HRDLIČKA, Otázky bez odpovědí aneb konsenzuální ticho při obnovách městských rad v raně novověkých Čechách, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (ed.), Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku, Opera historica 12, České Budějovice 2007, s. 187-220. V širším kontextu Josef HRDLIČKA, Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě: Jindřichův Hradec 1590-1630. Teze habilitační práce, in: V. Bůžek (ed.), Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků, s. 399-426. Pro prostředí královských měst Marek ĎURČANSKÝ, Obnovování městských rad v českých královských městech v letech 1624 až 1636, in: Documenta Pragensia 21, 2002, s. 93-102.

³³³ Srov. Lidmila DĚDKOVÁ, c.d. O výtvarné činnosti Jana Jiřího Hertla dále Miroslav COGAN, Valdštejnský malíř Jan Jiří Hertl, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší 13, 2000, s. 50-71.

v dalších valdštejnských městech.³³⁴ Také v Duchcově zaznamenáváme několik rodů, které vlastnily nejvýstavnější domy a jejichž původ byl spojen s vrchnostenskou službou. Obdobou pojizerského rodu Radvanovských z Podtejní byli duchcovští Oettlové z Greiffenau, vlastníci podobně jako v prvním případě kromě domu na náměstí ještě předměstský dvůr. Svůj vzestup datovali od hejtmanského úřadu předka Václava, který jej zastával na počátku 17. století. V jeho průběhu pak z jejich řad pocházel nejen další panský služebník Albín, ale také osecký cisterciák Alan Oettl z Greiffenau.³³⁵ Podobným případem byl i rod Zessnerů ze Spritzenberku, původně bílinských měšťanů nobilitovaných roku 1593 Rudolfem II. Také v tomto případě členové rodu několikrát zastávali funkci hejtmana. Nejdůležitějším pak byl Jiří Oldřich Zessner ze Spritzenberku, povýšený i se svou manželkou Magdalenou Haugvicovou z Biskupic do stavu říšských i českých rytířů. To, že Jiří Oldřich patřil mezi špičku místní hierarchie na duchcovském panství, dokládá i dar ledvického dvora, jež mu za věrné služby a „*vykonanou cestu do cizích zemí ... bez všech úroků, robot, podřízenosti a dalších obecných dávek*“³³⁶ daroval Jan Bedřich z Valdštejna.³³⁷ Na konci života odkázal roku 1703 svému synu Janu Oldřichovi kromě ledvického ještě dvůr v Želénkách.

Také na ostatních valdštejnských panstvích nacházíme nižší šlechtu usazenou v rezidenčních městech: na Dobrovici je v berní rule jako nejbohatší obyvatel uváděn důchodní písař Felix³³⁸ a za ním obroční písař Kryštof Frýz, v Rožďalovicích na panství linie Waldstein-Arnau nacházíme jako nejmovitějšího zdejšího správce Adama Špičáře (Spicziar). Bohužel mnoho nevíme o vztahu těchto lidí k městům, v nichž bydleli nebo alespoň drželi majetek. Záznam o fundaci oltáře hraběcím úředníkem máme až z počátku 18. století a týká se bakovského kostela sv. Barbory, v němž nechal postavit oltář sv. Anny zásadský purkrabí

³³⁴ Podobně například Lichtenštejnové dosazovali do právozárečných (šenkovních) domů ve Valticích od roku 1730 své úředníky; stejně tak se zakupovali v Jindřichově Hradci černínští úředníci. Srov. Josef POLIŠENSKÝ, Úvahy o typologii rezidenčních měst, in: Michaela Kokojanová (ed.), Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997, s. 25-37; resp. Václav PRAŽÁK, Mezi normou a skutečností, zde s. 32. Také Josef HRDLÍČKA, Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone im frühneuzeitlichen Böhmen? Kommunikation im Dominium der Herr von Neuhaus, Slawata und Tschernin (1550-1730), in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (ed.), Ergebnisse Diener ihrer Herrn? Herrschaftsvermittlung im alten Europa, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 145-163.

³³⁵ Stručnou genealogii rodu přinesl Jiří WOLF, Duchcovská společnost v době barokní, zde s. 103-104.

³³⁶ Muzeum města Duchcova, Sběrka rukopisů, Trhová kniha vesnice Ladowitz (Ledvice), inv. č. 2, fol. 53-58: „wegen der vollendeten Reis in fremden Ländern ... ohne alle zinsen, roboten, bothmäßigkeiten oder anderen gemeinen Auflagen.“

³³⁷ Zessnerové ze Spritzenberku dokonce zakoupili na konci 17. století deskový statek Hořany na Mostecku, kde působil jako jejich zpovědník „svatý muž“ P. Chrysantus Pusch „panenský v tváři i v mravech“ (virgo in facie, virgo in moribus). Dále Jiří WOLF, Duchcovská společnost v době barokní, zde s. 104-105.

³³⁸ Jeho syn Jan Felix se později vykoupil z poddanství a stal se staroměstským měšťanem. Roku 1691 vytvořil zlatý kalich pro dobrovický chrám na náklady zdejšího radního Jakuba Krona. Dále Antonín SLÁDEČEK, Paměti města Dobrovice a jeho okolí, s. 288.

Radvanovský.³³⁹ Přitom je logické, že většina úředníků byla pohřbívána právě v městských kostelech a věrnost těchto jedinců vrchnostenským zájmům bývala jasně formulována na jejich náhrobcích.³⁴⁰ Stále otevřená zůstává otázka „srůstu“ vrchnostenských úředníků s městským prostředím i opačný problém sociální mobility měšťanů či jejich potomků, kteří ze své vůle či z vůle vrchnosti vstoupili do hraběcích služeb a dostali se do čela valdštejnské správy.

Turnov nebyl v ochraně vlastních práv sám. Kromě něj nacházíme po Čechách i na Moravě velké množství poddanských měst soupeřících se svou vrchností o vymezení vlastních privilegií, bojujících o každý kus nezávislosti. Nejprudší zápas se odehrával tam, kde bylo silné sebevědomí měšťanů, dlouhá kontinuita relativně nezávislého vývoje a nemalé hospodářské zázemí spojené s možnostmi platit si právní zástupce a agenty na důležitých místech. Vedle Turnova tak podobný střet s vrchností zaznamenáváme v případě Jindřichova Hradce, Náchoda, Jičína i Roudnice nad Labem; ve stejné kategorii nacházíme i valdštejnskou Třebíč a trauttmansdorffskou Litomyšl, jejíž spor s vrchností měli Valdštejnové v 18. století zdědit spolu s celým panstvím. Na rozdíl od Turnova však všechna tato města lze označit za rezidenční. Absence valdštejnského zámku je podle mého soudu hlavním důvodem, proč byl spor s městem v tomto případě tak prudký a potrestání tak přísné: označení všech měšťanů za dědičné poddané a s tím spojené vymazání starších městských privilegií z desek zemských na příkaz císaře je bezprecedentní i v barokní době, kdy někteří historici mluví o vrchnostenském (patrimoniálním) absolutismu.³⁴¹

Turnov nebyl jediným poddanským městem, které žilo s Valdštejnou v dlouhodobém nepřátelství. Další dva příklady bychom našli na panství Křivoklát, jež od české komory koupil roku 1685 Arnošt Josef z Valdštejna. Právě příslušnost ke komoře a ještě dříve ke královskému hradu Křivoklát dávala Unhošti i Novému Strašecí pocit výjimečnosti. Toto přiřazení pod ochranná křídla českého krále bylo ještě několikrát posíleno v průběhu 16. století, kdy Unhošť dostala týdenní trh, erb a právo prodávat uvnitř města jen vlastní pivo.³⁴²

³³⁹ Srov. Josef V. ŠIMÁK, *Soupis památek historických a uměleckých v okrese mnichovohradištském*, Praha 1930, s. 31.

³⁴⁰ Josef V. Šimák si opsal epitaf jednoho valdštejnského služebníka pohřbeného v bakovském kostele: „Léta Páně 1737 dne 14. měsíce dubna život svůj dokonal slovutný muž pan Jan Asclar, slavného a vysoce urozeného rodu valdštejnského skrze 50 let věrný služebník, maje věku svého 76 roků, zde na tomto místě pohřbený, radostného vzkříšení a těla svého oslavení očekává, blahoslavení milosrdní, neboť oni milosrdenství dojdou.“ AAV, Osobní pozůstalost Josefa Vítězslava Šimáka, část II., inv. č. 70, kart. 12.

³⁴¹ Dále k tomu Thomas WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht II.*, Wien 2003, s. 260-263.

³⁴² Nové Strašecí mělo erb ještě z doby jagellonské, je na něm král Vladislav s iniciálou W a českým lvem. Unhošť získala štít od Ferdinanda I. roku 1532 a měla na něm jelena vyběhajícího z lesa. Kromě těchto erbovních práv měla řadu dalších, například právo trhu.

Vrcholem pak bylo propuštění z poddanství roku 1557 s vyhlídkou, že se v budoucnu připojí svým právním statusem ke královským městům.³⁴³ Roku 1577, kdy bylo dáno křivoklátské panství do zástavy Jiřímu Popelovi z Lobkovic, si komora vyloženě vymínila města Rakovník³⁴⁴, Unhošť a Nové Strašecí a ponechala si je ve své jurisdikci.³⁴⁵ Městská privilegia byla potvrzena roku 1628 Ferdinandem II. a roku 1665 dostala Unhošť další práva, která určila, že se její záležitosti mají vyřizovat u desek zemských podobně jako v případě královských měst. Poslední potvrzení privilegií udělil oběma městům Leopold I. až roku 1700. Posílení těmito nikdy nezrušenými privilegii zahájili měšťané dlouholetý odpor proti vrchnostenským nárokům. Ty se týkaly zejména možnosti mluvit do obsazování městské rady včetně úřadu primase. Cesta, kterou navrhnul a v součinnosti s křivoklátským hejtmanem Ondřejem Štorchem také uskutečnil prokurátor Jan Karel Hubálek, spočívala ve vymazání povědomí o příslušnosti ke královskému majetku.³⁴⁶ Přísaha králi a císaři byla vypuštěna poprvé při obnově městské rady na konci listopadu 1718. Sama přítomnost prokurátora, jenž měl s Valdštejnými velmi úzké kontakty, měla budit zdání naprosto legálního postupu a zamezit stížnostem, které ovšem Unhošťští stejně nakonec do Prahy poslali s pomocí najatého právníka. Jak roku 1718, tak i v letech následujících bylo obnovování městské rady, spojené zpravidla s kontrolou účtů za předchozí tříleté období, plné napětí a občas i výtržností.³⁴⁷ Ty naznačují rozdělení samotných měšťanů: v lednu 1726 utřil urážky jen unhošťský primas, patrně stojící na straně vrchnosti, zatímco o osm let dříve výkřiky jednoho z podnapilých konšelů na hraběcí adresu skončily pro dotyčného výtržníka třídním žalářem.³⁴⁸ Přes angažování právníka a několikeré opakování žádosti, aby obnovování rady probíhalo pod ochrannou české komory, se unhošťským měšťanům nepodařilo u císaře uspět. Císaři Leopold I. ani Karel VI. nezasahovali do vlastnických práv a také v případě Nového Strašecí považovali lokalitu za poddanou valdštejnskému rodu.³⁴⁹ Ke zmenšování míry samostatnosti městeček docházelo pomalu a opatrně, aby to nezpůsobilo výbuch nepřiměřených vášní, který by dostal celou záležitost mimo kontrolu. Příkladem může být postupné omezování svobodné

³⁴³ Srov. František MELICHAR, Monografie města Unhoště, Praha 1888, s. 213-214.

³⁴⁴ O vyplacení Rakovníka dále Eduard MAUR, Nová královská města v druhé polovině 16. století, in: Karel Malý (ed.), Městské právo v 16.-18. století v Evropě, Praha 1982, s. 19-25.

³⁴⁵ Srov. Václav KOČKA, c.d., s. 69.

³⁴⁶ Srov. dopisy mezi Janem Josefem z Valdštejna a Janem Karlem Hubálkem – RAV, inv. č. 3476, sign. II-20-XXI, kart. 47.

³⁴⁷ O obnovování rad v Unhošti a Novém Strašecí srov. RAV, inv. č. 3812, sign. IV-27/II, kart. 97.

³⁴⁸ Václav KOČKA, c.d., s. 20-22.

³⁴⁹ Srov. dvě privilegia Leopolda I. pro Nové Strašecí z roku 1700, v nichž je nazváno poddanským městem Valdštejnů. Jan ČERNÝ, Situace na Křivoklátsku a v městě Novém Strašecí v závěru 18. a v první třetině 19. století, in: Týž (ed.), Novostrašecká kronika Václava Preinheltra z let 1801-1834, Rakovník 2008, s. 31-54, zde s. 36.

dispozice novostrašeckých s vlastním majetkem, o kterém píše Janu Josefovi z Valdštejna Leopold Liebig roku 1720: „*křivoklátský hejtman mě včera večer navštívil ve strašecké věci a navrhnul, aby byl nejen přísně potrestán tento útok na městského písaře, ale také do budoucna byli [měšťané] drženi lépe na uzdě než dosud. Při dnešní konferenci bylo zejména diskutováno, aby v budoucnu prodej usedlostí neprobíhal jinak než se souhlasem vrchnosti nebo jejího úřadu...*“.³⁵⁰ Plíživý převrat, který probíhal v obou městech na přelomu 17. a 18. století, se negativně dotýkal jak jednotlivých měšťanů, tak také lidí v okolí, kteří kdysi spadali pod jurisdikci jednoho či druhého města. Vedl k právní nejistotě, a to zejména kvůli nerozřešené otázce, zda trvá nezávislost městských soudů s možností odvolat se k apelačnímu soudu nebo zda jedinou a konečnou instancí je odvolání k vrchnosti, v tomto případě zastupované křivoklátským hejtmanem. Praktickou ukázkou nevyjasněných poměrů bylo převážení krušovicích bratrů Kraussů, kteří byli obžalováni z hrdelního zločinu, do Unhoště a zase zpět.³⁵¹ Podobný „*test case*“ se vyskytnul i v případě Nového Strašecí, a to v otázce rozhodnutí o postavení tamějších židů, resp. vymáhání jejich finančních závazků.³⁵² Novou, podrobnou vrchnostenskou instrukci však dostali místní úředníci až roku 1729.³⁵³ Přitom právě Nové Strašecí bylo z obou měst vázáno ke Křivoklátu těsněji než Unhošť. Nejenže bylo blíže k centru panství (a mělo tudíž od roku 1640 povinnost brát pivo z vrchnostenského pivovaru v Krušovicích), ale pravidelně z něj dostávalo k městským potřebám dříví.³⁵⁴ Také byli měšťané odpradáva vázáni k hradu Křivoklát robotním manstvím v době honů, k nimž měli dodávat nástrahy pro lovnou zvěř. Takto Novostrašecké využil i roku 1721 Jan Josef z Valdštejna, když na křivoklátské panství zavítala císařovna Alžběta Kristýna.³⁵⁵ Vazba mezi

³⁵⁰ „Der Pürglitzer Hauptmann ist gestern abends mit denen Strasischer Actis hereingekommen, soviel nun aus denen selben abzunehmen, meritiren sie ratione des letzteren attentati wegen des Stadtschreibers nicht allein eine scharfe Correction, sondern auch ins künftige besser in Zaum als bishero geschehen, gehalten zu werden, und wird bey heutiger Conférenz hauptsachlichen darauf zu reflectiren seyn, damit ins künftige die etwa zum Verkauf kommende grundstücke anders nicht als mit gnädigster bewilligung der obrigkeit oder dero amts...“
RAV, inv. č. 3468, sign. II-20-XII, kart. 47, fol. 4-6, 11.8.1720.

³⁵¹ Pro jejich souzení na místě spáchání zločinu (*ipse locus delicti*) se vyjádřili také Valdštejnovi právní poradci v Praze. RAV, inv. č. 3812, sign. IV-27/II, kart. 97, fol. 76-86.

³⁵² Tamtéž, fol. 183-184 (7.12.1725). 5. prosince 1629 se Ferdinand II. jako vrchnost postavil za židovskou komunitu a přikázal křivoklátskému hejtmanovi Tiburci Čejkovi z Olbramovic, aby nově potvrzená městská privilegia vztáhnul i na židy. Dále Josef Alexander DUNDER, Nové Strašecí, in: Památky archeologické 8, 1870, s. 598. O zajímavé osobnosti autora článku dále Jan ČERNÝ, Život podivínského vlastence Josefa Alexandra Dundra, in: Rakovnický sborník historický 3, 2002, s. 62-94.

³⁵³ VS Křivoklát, inv. č. 831, sign. SA H 189 (od signaturami SA H jsou uloženy spisy týkající se obou sporných měst).

³⁵⁴ Obnova Nového Strašecí po požárech roku 1563 a 1567 byla provedena výhradně pomocí dřeva poslaného z Křivoklátu (Václav KOČKA, c.d., s. 56-57). Na začátku 18. století novostrašecký páter Hlava prosil dříví od hejtmana Lotha a adresoval dopis v této záležitosti hraběti Valdštejnovi. RAV, inv. č. 3745, sign. IV-16/I-I, kart. 87, fol. 8-13.

³⁵⁵ Mělo se jednat o 14 jezdců a 30 pěších pomocníků. VS Křivoklát, inv. č. 930, sign. SA I 60, fol. 8 a 14-15. Po císařském honu si nechal Jan Josef vytisknout jeho popis (i s rytinami) pod názvem „Prototypon oder

křivoklátskou vrchností (ať už jí byli Valdštejnové nebo poté po dlouhou dobu Fürstenberkové) a oběma městy zůstala poměrně volná: mělo docházet jen k předkládání účtů obecního hospodaření ke kontrole vrchností ex post, podobně až po vykonaném aktu měla vrchnost prostřednictvím svého hejtmána schvalovat nově obnovenou radu. Přes odvádění fixní sumy na křivoklátský hrad (tzv. šos) existovaly jisté výjimky ohledně placení kontribuce, již města měla platit přímo komoře a nikoli vrchnostenským výběřčím (zpočátku se jednalo jen o vybírání vinného tácu). Naopak vrchnost nesměla měšťany nutit k práci, bránit jim v prodávání majetku nebo v opuštění města, o němž měl být informován jen purkmistr daného města.³⁵⁶

*

Jako rezidenční města hradecké linie Valdštejnů můžeme označit ve sledovaném období v Čechách vlastně pouze dvě: Mnichovo Hradiště a Duchcov, v menší míře potom Bělou pod Bezdězem, Dobruška a Doksy. I když pobyt vrchnosti se neomezoval pouze na tyto dvě lokality, ostatní centra buď neměla potřebná městská privilegia (Lány), nebo v nich chyběla reprezentativní šlechtická rezidence (Nové Strašecí, Rovensko pod Troskami apod.). Přítomnost hraběcího dvora přinášela do sídelního města několik odlišností od ostatních městských lokalit na panství, a to v oblasti ekonomické, sociální a kulturní. Základem ekonomické prosperity rezidenčních měst byla privilegia, na prvním místě trhová. Jelikož se díky nim mohla odehrávat směna v rámci panství či celého dominia a obchodovalo se zde také s vrchnostenskými produkty, mohla města počítat s hraběcí podporou při kvalitativním i kvantitativním rozšiřování těchto privilegií. Přes nelibost nedalekých královských měst, která tím ztrácela pozici dominantního obchodního centra v kraji (především případ Mladé Boleslavi), Valdštejnové získávali pro svá městečka nová práva u panovníka a v dané záležitosti neváhali využívat svou sociální síť, jež sahala až na nejvyšší místa zemské i dvorské hierarchie. Tím docházelo k postupnému uzavírání dominiálního trhu a dominium Valdštejnů na střední Jizeře se stávalo soběstačným.³⁵⁷ Základním kamenem bylo posilování role Mnichova Hradiště nejen na úkor nedaleké Mladé Boleslavi, ale také na úkor poddanského Turnova. Hradiště dostalo již roku 1602 od své tehdejší vrchnosti, Václava Budovce z Budova, čtyři výroční trhy, které Valdštejnové potvrzovali, a zároveň usilovali o udělení trhů týdenních. Přitom se Karel Ferdinand z Valdštejna odvolával na fakt, že město

Beschreibung zu Ehren der Fürstin Elisabethae Christinae ...in Pürglitzer Wild-Bahn“ (uloženo například ve Strahovské knihovně pod sign. H F I 29/16). Srov. též Jaroslav ČECH, *Císařské hony na Křivoklátsku za Valdštejnů*, Rakovník 1992. O robotním manství Václav KOČKA, c.d., s. 120.

³⁵⁶ Ottův slovník naučný XXVI, Praha 2002, s. 184 podle František MELICHAR, *Monografie*.

³⁵⁷ Srov. o tomto trendu Václav LEDVINKA, *Feudální velkostatek a poddanská města v předbělohorských Čechách*, s. 105.

týdenní trhy konalo a že během třicetileté války byla neprávem tato tradice přerušena. K prošetření celé záležitosti, v níž Boleslavští viděli exemplární porušení svého mílového práva, byla roku 1663 vyslána místodržitelská komise. Ta o rok později vynesla verdikt, který dal za pravdu Valdštejnovi: „*Poněvadž však nadjmenované město Hradiště od tohoto města mladého Boleslava na dvě míle vzdálené jest a mimoto také za předešlých let v opatřeném městě Hradišti takové trhové tejdění dle vysvědčení ... (přiložených) se držeti vzali a teprve v minulých roztržitostech vojenských a obzvláště od vpádu do tohoto království českého lidu kurfiřta saského tehdáž nepřátelského se držeti přestali, tak že se tuto od nadjmenovaného pana hraběte z Valdštejna žádného nového, nýbrž toliko potvrzení předešlé od starodávna bývalého trhu tehdního pohledává.*“³⁵⁸ Stalo se tak na základě „výtečné“ paměti vyslýchaných nejstarších občanů z Hradiště, kteří shodně dosvědčili existenci týdenních trhů před třiceti lety.³⁵⁹

V případě Duchcova byla obnova po třicetileté válce pomalejší, i když se vrchnost snažila všemožně ji urychlit. Nedlouho po sňatku Maxmiliána z Valdštejna s Polyxenou Marií z Talmberka došlo k potvrzení všech práv (11.7.1644) a záhy bylo uděleno významné privilegium prodávat na výročních trzích sukno do Míšeňska. Čtvrtý výroční trh, tentokrát před svátkem Všech svatých, dostali Duchcovští od císaře po mnoha průtazích až roku 1723, kdy Jan Josef z Valdštejna použil svůj vliv v české dvorské kanceláři se zapojením mnoha agentů, kteří postup duchcovské žádosti úředními cestami na hraběcí příkaz pozorně sledovali a urgovali.³⁶⁰ Vrchnost také usilovala o potvrzení ostatních privilegií a to vždy, když nastoupil nový panovník. Kromě složení příslušné taxy bylo potřeba v žádosti sepsané daným Valdštejnem patřičně své město vychválit, zdůraznit věrnost a potlačit vše, co by mohlo rozhodování zdržet nebo dokonce vést k zamítnutí celé suppliky. Jan Bedřich z Valdštejna proto ve své žádosti o potvrzení privilegií městu Duchcovu z 1. října 1664 adresované přímo Leopoldovi I. neváhá se skutečným stavem věcí poněkud manipulovat: „*zmíněné mé město Duchcov se za mých předků, nyní a navždy prokazuje jako zcela věrné a poddané, jak se na věrně poslušné poddané sluší, projevuje stálost v katolickém náboženství a spolehlivost*

³⁵⁸ Rozhodnutí ze 4. září 1664 uloženo v NA Praha, NM, M 194/I.

³⁵⁹ Výpovědi uloženy v NA Praha, SM, sign. P 106, fol. 8-10. Dále Jiří HRBEK, Mníchovo Hradiště jako valdštejnské rezidenční město, in: Ivo Navrátil (ed.), Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji, Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 13, Semily-Turnov 2009, s. 188-199, zde s. 192-193.

³⁶⁰ RAV, inv. č. 5372, kart. 272. Zde doporučení celé záležitosti od nejvyššího kancléře Františka Ferdinanda Kinského. Supliku donesli do Vídně na začátku listopadu 1722 dva deputovaní duchcovské obce. Celá procedura ale trvala déle než půl roku, z čehož byl Jan Josef z Valdštejna velmi rozladěn (srov. dopisy Janu Josefu ze Závětic od listopadu 1722 do března 1723, RAV, inv. č. 3466, sign. II-20-XI, kart. 47).

v *mírových i válečných časech*.³⁶¹ O problémech s luterány na předměstí nepadlo z pochopitelných důvodů ani slovo... Žádosti o potvrzení starších privilegií zpravidla předcházelo horečné pátrání v archivu a shromažďování dokladů o právním postavení města. Tyto důležité dokumenty a přepisy potom doprovázejí vlastní konfirmační proces a jsou důležitými prameny pro historické bádání.³⁶² Nejinak tomu bylo i roku 1721, kdy si císařské potvrzení starých práv vyprosila u Jana Josefa z Valdštejna sama městská rada.³⁶³

I když spory s rezidenčními městy nejsou příliš časté a už vůbec ne tak prudké jako v případě Turnova, přesto také zde se nalézalo několik třecích ploch. Jednou z nich je otázka vaření piva, k němuž docházelo v nejvýstavnějších domech hradišťských měšťanů-svobodníků s várečným právem.³⁶⁴ K těmto privilegovaným měšťanům, kteří byli podobně jako církevní instutice na panství zdrojem hraběcího úvěru³⁶⁵, se vrchnostenská správa chovala velmi ohleduplně. Karel Ferdinand z Valdštejna roku 1663 a znovu jeho prasynovec František Arnošt roku 1731 jim potvrzuje zvláštní privilegia, podle nichž nejenže nemají robotovat, ale ani platit poddanskou rentu. Za toto zvláštní zacházení po nich vrchnost požaduje jen účast na panských lovech, řádné odvádění císařské kontribuce a odebírání piva z klášterského pivovaru. Se zbytkem obce je má pojit jen příspěvek na duchovního správce. Zároveň je jim povolen obchod s vínem. Snaha vrchnosti vybudovat kapitálově silnou a loajální skupinu jedinců uprostřed rezidenčního města je naprosto evidentní a ani v tom nebyli Valdštejnové mezi českou pobělohorskou šlechtou výjimečným příkladem.³⁶⁶ Podobné výsady měli kromě svobodníků i židé usídlení v Mnichově Hradišti.³⁶⁷ Ti měli pronajatý

³⁶¹ „...gedachte meine Stadt Dux an sich gegen meinen Vorfahren je und allezeit ganz getreu, unterhänig, wie getreuehorsamben Untertanen gebühret, erzeigt und erwiesen auch in der catholischen Religion, in fried- und kriegszeiten beständig verharret und verblieben seynd.“ Tamtéž.

³⁶² K panovníckým konfirmacím dále Jan KAHUDA, Panovnícké konfirmace privilegií českých klášterů v 18. století, in: *Paginae historiae* 9, 2001, s. 30-70; Marie CAFOURKOVÁ, Konfirmace privilegií města Ivančic v 17. a 18. století (Novověké revize středověkých a novověkých listin), in: *SAP* 40, 1990, s. 397-430. Také Vladimír VAŠKŮ, Panovnícké konfirmační listiny pro město Brno z let 1633 až 1720, in: *Brno v minulosti a dnes* 21, 2008, s. 401-443. Srov. i další statě tohoto brněnského historika (konfirmace listin moravských klášterů).

³⁶³ Srov. Alexandra RUSÓ – Petr JANČÁREK, Duchcov za feudalismu, in: Karel Ulip (ed.), *Duchcov 1240-1990*, Teplice 1990, s. 29-66, zde s. 49. Soubor privilegií z doby Jana Bedřicha z Valdštejna uložen v RAV, inv. č. 5285, kart. 269.

³⁶⁴ O právo várečných domech a jejich lokalizaci v raně novověkých městech dále Jaroslav BAKALA, K vztahům mezi lokací a právním zřízením v 16.-18. století, in: Karel Malý (ed.), *Městské právo v 16.-18. století v Evropě*, Praha 1982, s. 27-33.

³⁶⁵ V seznamu dluhů Eleonory Marie z Valdštejna, manželky Jana Josefa, vlastníka Duchcova, se objevují jak její vlastní dobrovičtí úředníci (důchodní Antonín Zippel, hejtman Tlustý), vlastní měšťané (dobrovický Václav Svoboda), měšťané jejího manžela (vdova Zimmerová z Duchcova) a také církevní osoby (duchcovský děkan Josef Wagner) a instituce (duchcovská lékárna a špitál). RAV, inv. č. 3487, sign. II-21/9, kart. 48.

³⁶⁶ NA Praha, ČG, inv. č. 4679, sign. L II 3467, 17.9.1731.

³⁶⁷ O usídlení židů v rezidenčních městech např. na panstvích Kouniců či olomouckých biskupů srov. Ludmila NESLÁDKOVÁ, Židé v moravských poddanských městech od třicetileté války do konce 18. století, in: Jiří Jurok (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, Příbor 2001, s.

obchod s kořalkou³⁶⁸ a stávali se panskými dodavateli či obchodníky s vrchnostenskými surovinami, například s vlnou.³⁶⁹ Stále však patřili přímo hraběti a svůj vztah dávali najevo také symbolicky během zvláštního obřadu, který se konal před hradišťskou synagogou, kdy přímo vrchnosti či jejímu hejtmanovi skládali hebrejsky slavnostní přísahu oblečení v bílých řízách s prsty pravé ruky na tóře a s levou rukou na srdci.³⁷⁰

Ostřejší spor o vaření piva proběhl v Duchcově. Začal již roku 1671, když Jan Bedřich z Valdštejna postavil panský pivovar a měšťanům mělo zůstat pouze právo šenkovat pivo. 1. října 1680 podali v této záležitosti do Prahy stížnost na arcibiskupa, která byla následována hned další, jež se tentokrát týkala tristního stavu městských hradeb a bran, jež zůstaly pobořeny od konce třicetileté války a pozvolna probíhající opravy kvůli nekvalitnímu materiálu situaci spíše zhoršovaly. I v tomto případě však zvítězila nad šetrností vrchnostenská snaha učinit z rezidenčního města „výkladní skříň“ svého panství: Jan Bedřich z Valdštejna ve většině otázek Duchcovským ustoupil. Kromě výstavby městského opevnění z kvalitního dovezeného materiálu (doprava vrchnostenského vápence a cihel) zbavil měšťany všech robot a také se vzdal práva stavět poddanské děti jako čeled' na své dvory.³⁷¹ Právo vařit pivo v městském pivovaru založeném roku 1654³⁷² zůstalo 57 ze 73 měšťanských domů, které ve druhé polovině 17. století v Duchcově stály. Vrchnostenskou autoritu ve městě prosazoval městský rychtář nazývaný v 18. století aktuár, jenž prováděl každoroční obměny městské rady a předsedal soudu, proti němuž se ale měšťané měli právo odvolat k pražským apelacím.³⁷³ Bohužel se tato privilegia týkala pouze vnitřního města, předměstí do tohoto celku dlouho nebyla začleněna patrně proto, že zde stále přebýval jistý počet nekatolíků. V 18. století se sociální napětí ještě zvýšilo, protože se na duchcovská předměstí začali stěhovat zaměstnanci hornolitvínovské manufaktury, pro které zde byly stavěny domy na

281-294; na panství Kinských Aleš VALENTA, *The Jew Joachim Cantor and Chlumec Domain of Count Kinský in the second half of the eighteenth century*, in: *Judaica Bohemiae* 39, 2003, s. 33-52; v Teplicích u Clary-Aldringenů Květoslava KOCOURKOVÁ, *Židovská komunita v poddanském městě (z dějin města Teplic)*, in: Marie Macková (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996, s. 114-119.

³⁶⁸ Srov. Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český* 23, s. 539.

³⁶⁹ Koncem října 1728 získal poprvé hradišťský žid Löbl Marx privilegium na odkoupení letní i zimní vlny z valdštejnských panství Hradiště, Bělá a Doksy. VS Mnichovo Hradiště, Purkrechtní kniha stará Novoměstská města Hradiště 1690-1847, inv. č. 3394, fol. 226.

³⁷⁰ Tamtéž, fol. 305.

³⁷¹ Poddanské dávky se scvrkly na tzv. „Grundzins“ placený na sv. Jiří a sv. Havla. Srov. Adolf KREUZ, *Geschichte der Stadt Dux, Duchcov s. d.*, s. 64 an. Dále RAV, inv. č. 2618, sign. IX-C, kn. 9.

³⁷² Srov. Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I.*, Praha 1997, s. 785-794.

³⁷³ Instrukce pro městského rychtáře v Duchcově z roku 1647 je zachována v RAV, inv. č. 3690, sign. IV-6/2. kart. 76. Další z roku 1708 v RAV, inv. č. 3693, sign. IV/6/5, kart. 76, fol. 14-15, z roku 1725 v RAV, inv. č. 3802, sign. IV-26/I-8, kart. 96 a nejmladší z roku 1738 potom v RAV, inv. č. 3126, sign. I-16/8. kart. 16.

dominikální půdě za vrchnostenské peníze.³⁷⁴ Znevýhodnění obyvatel usídlených před branami se netýkalo jen oblasti právní, ale také ekonomické v důsledku nespravedlivě rozvržené kontribuce.³⁷⁵ Naopak malý prostor uvnitř městských bran byl chráněn na rozdíl od okolí, kde na počátku 18. století řádila anarchie v čele s loupežnickou bandou Lipse Tulliana, jež si troufla zavraždit dokonce i bývalého komorníka a zpovědníka Jana Bedřicha z Valdštejna Jana Kryštofa Heymanna.³⁷⁶ Kolem Heymannovy postavy postupně vznikla celá řada legend, jež jeho osobě přisoudila dokonce nenaplněnou náklonnost k hraběnce Valdštejnové.³⁷⁷ Druhým velkým sporem byly dlouhé tahanice o mýto, jež vyměřil již roku 1512 na žádost tehdejšího duchcovského pána Jiřího z Lobkovic král Vladislav Jagellonský. Město totiž mělo mýto vybírat a zároveň z něj odvádět ročně 75 zlatých do chrámové pokladnice kostela sv. Kříže (jako tzv. *Kreuzstiftung*).³⁷⁸ Výnos z mýta však rapidně klesal a roku 1740 vyneslo pouze necelých 29 zlatých za rok, protože formani objížděli město přes Všechlapy a také přes Teplice, které kvůli clu začaly vést na konci 20. let 18. století soudní spor.³⁷⁹ Několikerá snaha Duchcovských vymoci na panovníkovi povolení zvýšit mýtné však byla neúspěšná³⁸⁰, byť i zde se za své měšťany postavil Jan Josef z Valdštejna. Odebrání celního privilegia po jeho smrti tak bylo vlastně ulehčením městské kase, která musela do té doby de facto kostel sv. Kříže dotovat ze svého. Spory se však rodily i nadále, často k nim stačilo jen nedorozumění či špatný výklad určitého právního pořízení. Tak tomu také bylo během malicherného konfliktu duchcovské městské obce s vrchnostenskou správou, v němž

³⁷⁴ O šesti nových domech přiléhající těsně na duchcovský vrchnostenský dvůr a postavených za téměř 370 zlatých dále RAV, inv. č. 3856, sign. V-4/III, kart. 102, fol. 6-7.

³⁷⁵ Jan Josef z Valdštejna nechal spor o spravedlivější rozvržení kontribuce, který probíhal v letech 1727-1729 plně v rukou duchcovského hejtmána Schirmera. O celé záležitosti však chtěl být informován. Dále RAV, inv. č. 3692, sign. IV-6/4, kart. 76, zejména fol. 22-23. Někdy je tento spor mylně interpretován jako konflikt mezi vrchností a městem. V případě placení či neplacení kontribuce manufakturními zaměstnanci v Duchcově doporučili právní poradci Jana Josefa z Valdštejna řídit se stanoviskem duchcovského hejtmána. Dále RAV, inv. č. 3812, sign. IV-27/II, kart. 97, fol. 185-186.

³⁷⁶ Tato zajímavá osobnost zanechala po sobě unikátní architektonické dílko: po italském vzoru vystavěnou soukromou kapličku datovanou zhruba k roku 1700. Dnes bohužel leží na soukromém pozemku a je nepřístupná. O jeho zavraždění píše cisterciák Anton Edelmann: „16. října 1702, tu noc předcházející svátku svaté Hedviky na duchcovském předměstí ... bylo krutými nočními běsy probodnuto mečem srdce ctihodného kněze Johanna Christopha Heymanna (cubicularius celsissimi principis Joannis Friderici de Walstein)“. SOA Litoměřice, ŘA Cisterciáci Osek, kart. 295, fol. 238-239. Citováno podle Jiří WOLF, *Ze starého Duchcova*, Duchcov 2003, s. 15, 25. Pozůstalostní řízení včetně soupisu Heymannových knih v RAV, inv. č. 3745, sign. IV-16/I, kart. 87.

³⁷⁷ „Nach einer etwas sagenhaft anmutenden Erzählung soll Pater Heimann ... infolge seiner Zuneigung zu einer Gräfin Waldstein während des Gottesdienstes in der heiligen Kreuzkirche erdolcht worden sein, was zur Auflösung des Gotteshauses geführt haben soll.“ W. F. KREBS, *Städtebauliche Betrachtung über Alt-Dux*, in: *Erzgebirgs-Zeitung* 50, 1929, s. 69-71.

³⁷⁸ Kostel sv. Kříže stál na mosteckém předměstí a byl zbořen v 18. stoletím spolu se starým lobkovickým špitálem, jenž byl nahrazen velkorysou nadací Jana Josefa z Valdštejna. Vztah mezi zavražděním pátera Heymanna při bohoslužbě v tomto kostele a jeho zbořením se objevuje pouze v lidovém bájesloví...

³⁷⁹ RAV, inv. č. 3693, sign. IV/6/5, kart. 76, fol. 1-4 (opis privilegií z 15. a 16. století) a dále fol. 73-76 (dopis Jana Josefa apelačnímu radu Turbovi).

³⁸⁰ Srov. Jiří WOLF, *Ze starého Duchcova*, Duchcov 2003, s. 9.

šlo o vedení vodovodu do nově postavených valdštejnských stájí.³⁸¹ To, že byl Jan Bedřich schopný jít do ostrého sporu s měšťany, ukazuje jeho postup v Hradci Králové, kde zdědil spor s tamějšími obyvateli po svém předchůdci Matouši Sobkovi z Bilenberka. V tomto případě se však nejednalo o jeho osobní (rodinný) majetek, ale o církevní benefícia, konkrétně o správu katedrálního kostela sv. Ducha, veškerý zádušní majetek a také o značnou část hradeckého panství. Přes zdání kompromisu nakonec Hradečtí svá práva uhájili, nutno ovšem přiznat, že se značným přispěním císařovny, mezi jejíž věnná města Hradec stále patřil.³⁸²

Rezidenční město bylo také zásobárnou kvalifikovaných řemeslníků, jejichž práce byla potřebná jak při stavbách či opravách valdštejnských zámků, tak také dalších vrchnostenských objektů. Cechy řemeslníků pak byly významnými hospodářskými, ale i společenskými organizacemi poddanského města. Hraběcí správa je potřebovala pro udržování dobrého stavu budov a jejich mobiliáře a také pro zachování loajality měšťanů, protože jejich vliv na městskou samosprávu byl enormní. Na oplátku jim hrabě potvrzoval privilegia a vnitřní předpisy, které vymezovaly činnost daného cechu v rámci panství.³⁸³ Do kompetence hraběte i jeho úředníků patřilo také potvrzovat cechmistry, kontrolovat cechovní účty a povolovat poddanským synkům jít do učení.³⁸⁴ Tak tomu bylo také v Mnichově Hradišti, kde kromě tradiční převahy potravinářských a oděvnických řemesel začal v souvislosti se stavbou zdejšího zámku ve druhé polovině 17. století rozvoj řemesel stavebních, protože přes angažování zahraničních stavitelů to byli právě místní truhláři, tesaři, zedníci či kameníci, na jejichž bedrech stálo zbudování vrchnostenských objektů včetně hraběcí rezidence. Mnichovohradištské cechy podléhaly na jedné straně důslednější kontrole než cechy ostatních měst domény³⁸⁵, na druhé straně tuto doménu reprezentovaly, například při pražských slavnostech spojených s kanonizací Jana Nepomuckého roku 1729. Jejich upřednostňování v rámci pojizerských panství bylo zřejmé, důkazem může být vrchnostenský

³⁸¹ Vyjádření právních poradců Jana Josefa, kteří shledali nároky města jako neopodstatněné, jsou uložena v RAV, inv. č. 3812, sign. IV-27/II, kart. 97, fol. 70-76: „pro casibus futuris: daß wann sie künftighin an hochgräfliche Ex[cellem] als gnädige obrigkeit was zu suchen vermeinen, sie allforderist ihre documenta fleißig in reiffliche erwegung ziehen und nicht dergleichen grundlose anforderungen zu formiren sich gelüsten lassen sollen, unter vermeidung einer wirklichen schärferen anthung.“

³⁸² Dále Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové II/1*, Hradec Králové 1994, s. 144-147. Císař se zde nakonec postavil na stranu měšťanů.

³⁸³ Cechovní záležitosti se staly významnou součástí valdštejnského rodinného archivu. RAV, inv. č. 3684, sign. IV-5/1, kart. 75.

³⁸⁴ Seznam těchto povolení na hradištském panství v období 1698 až 1720 srov. Helena PRŮŠKOVÁ, *Život na ostrově svaté Anny*, Mnichovo Hradiště 2004, s. 18-19.

³⁸⁵ O pečlivých kontrolách kvality pečiva v Hradišti na přelomu 17. a 18. století dále Helena PRŮŠKOVÁ, *Život na ostrově svaté Anny*, s. 20.

pokus zajistit roku 1727 prodej perníků vyrobených hradištskými mistry sladkého řemesla také na sousedních valdštejnských panstvích Bělá pod Bezdězem a Kuřivody.³⁸⁶

Vzhledem k menšímu rozsahu panství a soustředění některých, zejména oděvnických řemesel, do nedalekého Horního Litvínova byly duchcovské cechy skromnější. Největší byl sdružený cech zedníků, kameníků a tesařů³⁸⁷; nejmladší pak mlynářský cech, jehož statuta potvrdil František Josef Jiří z Valdštejna až roku 1736. Stavební řemesla se podílela nejen na výstavbě panského sídla a přilehlých budov na počátku 18. století, ale také na zkrášlování města, které roku 1709 postihl velký požár. Na konci obnovy rezidenčního města měl Duchcov dokonce více budov než předtím a v zámeckém parku přibýly sochy od místních sochařů Ignáce Popela a Matyáše Kühnela. Také potvrzování artikulí dalším cechům bylo podobně jako obnovování městské rady výsadním právem vrchnosti, a ta jej pravidelně využívala.³⁸⁸

Vedle hospodářské podpory zasahovala přítomnost šlechtického dvora také do sociální struktury rezidenčních měst. O zakupování se vrchnostenských úředníků na nejvýznamnějších městských gruntech byla již řeč výše, ve městě však bydlela trvale většina příslušníků valdštejnského dvora, protože areál vlastního zámku obývalo jen vrchnosti nejbližší služebnictvo. Ostatní dostávali od vrchnosti panské nemovitosti ve městě či v bezprostředním okolí zámku, popřípadě získávali z dominikální půdy pozemky, na nichž mohli vystavět nové domy. Některé domy dokonce stavěla sama vrchnost pro své úředníky a další členy dvora, čímž vznikaly celé nové čtvrtě. Roku 1690 založil Arnošt Josef z Valdštejna v Mnichově Hradišti tzv. Nové město³⁸⁹ v místech bývalého Budovcova dvora, čímž ubytoval své podkoní, pradelny, komorníky a dokonce i zámeckého malíře.³⁹⁰ Zároveň urbanistickým zásahem do zástavby spojil zámek stojící v Hradišti na výrazném návrší s centrem města.³⁹¹

³⁸⁶ ÚSVS, inv. č. 149, sign. I-I-26, kart. 1.

³⁸⁷ Cech byl založen 20.4.1677 třemi mistry Wolfgangem Nürnbergerem, Georgem Wildtem a Georgem Hossem. Dále Franz THUMA, Zur Zunftgeschichte der Maurer und Zimmerleute in Dux, in: Erzgebirgs-Zeitung 18, 1897, s. 245-247; 269-271.

³⁸⁸ Např. cechu bednářů, kolářů a kovářů Janem Bedřichem z Valdštejna 11.10.1664 a znovu Janem Josefem z Valdštejna 16.3.1716.

³⁸⁹ Jedná se prostor dnešního Nigrinova návrší s ulicemi Na Dvorcích a Zahradní. Srov. Vladimír BUDIL - Jozef ČERVINKA - Stanislav HNÍZDIL (ed.), 700 let Mnichova Hradiště, Turnov 1979, s. 20 an.

³⁹⁰ Podobnou funkci, tedy jako předpolí vrchnostenské rezidence, zastával už v době předbělohorské českokrumlovský Latrán, byť došlo k jeho spojení s městem a nikoli k založení „na zelené louce“. Srov. Jiří VESELÝ, Spojení města Českého Krumlova a městské obce Latránské v jeden správní celek v roce 1555, in: Václav Bůžek aj. (ed.), Zlatý věk Českokrumlovska 1550-1620, Třeboň 2002, s. 56-62; Václav BŮŽEK, Aristokratický dvůr a rezidenční město (Český Krumlov mezi 16.-18. stoletím), in: Týž (ed.), Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750), Opera historica 5, České Budějovice 1996, s. 365-397. Novou čtvrť založil například také Heřman Černín z Chudenic v Sobotce roku 1667. Srov. Karol BÍLEK, Správa města Sobotky v 16. a 17. století a poměr ke kostecké vrchnosti, in: Marie Macková (ed.), Poddanská města v systému patrimoniální správy, Ústí nad Orlicí 1996, s. 78-84.

³⁹¹ Dále Helena PRŮŠKOVÁ, Můj dům, můj hrad, Mnichovo Hradiště 2006, s. 32-33.

Prodejem domu v takové lokalitě mohla vrchnost získat na svou stranu některého z měšťanů. Tak pekař Samuel Košťál koupil od hraběte zastupovaného hejtmanem Janem Františkem z Brandlsteina v únoru 1729 panský dům nedaleko zámku. Roku 1748 byl tento novousedlý měšťan jmenován vrchnostenským rychtářem ve městě a se vši vervou zastupoval zájmy Františka Arnošta z Valdštejna.³⁹²

Pokud porovnáme zakladatelskou činnost vrchnosti v obou rezidenčních městech, pak je třeba zmínit jeden podstatný rozdíl. V Mnichově Hradišti existovaly veřejné budovy téměř výlučně hraběcího založení, v Duchcově vedle sebe paralelně fungovaly městské a panské instituce. Vedle výše zmíněného pivovaru se jednalo například o špitál. Po zboření starého lobkovického špitálu na mosteckém předměstí došlo v Duchcově ke stavbě velkoryse pojatého panského špitálu v zámecké zahradě s centrální kaplí Nanebevzetí Panny Marie, kterou zdobila známá Reinerova freska. Úmysl postavit podobné zařízení prý pojal Jan Josef z Valdštejna již roku 1710. O šest let později byla stavba dokončena a měla sloužit kromě měšťanů všem z duchcovského panství; zpočátku 21 lidem, na základě testamentu Jana Josefa od roku 1731 potom 36, tedy dvanácti mužům, dvanácti ženám a dvanácti dětem.³⁹³ Všichni museli zachovávat přísná pravidla daná hrabětem.³⁹⁴ Zařízení poskytovalo na svou dobu téměř kompletní zdravotnické služby, byl zde lékař (chirurg) i lékárník s apatykou, jejíž vybavení bylo pořízeno za 138 zlatých a dovezeno až z Norimberka. Zdejší lékař Johann Ignác Erben(ius) měl sloužit nejen hraběti a jeho rodině, ale i „*dvořanům, chudým poddaným, jak ve městě, tak i na panství radou i pomocí zdarma působit.*“³⁹⁵ Za to mu vyměřil hrabě mimo všech deputátů velmi solidní plat – 750 zlatých ročně. Lékař měl také k dispozici koně placeného vrchností, aby mohl být u svých pacientů včas.³⁹⁶ Kromě valdštejnského hospitálu ale nacházíme ve městě současně také městský špitál u kostela sv. Barbory, založený již roku 1620. Na jeho vybudování a provozu se podílelo kromě bohatých měšťanů také několik vrchnostenských úředníků, kteří na jeho existenci odkazovali nemalé sumy peněz (například hejtman Mibes). Podobně jako měla vrchnost v Mnichově Hradišti monopol na dodávky piva do města, tak také držela výsadní právo na charitativní činnost. Hradišťský městský špitál byl plně v jejích rukou, a ačkoli nedosáhl věhlasu toho duchcovského, stal se důležitou součástí

³⁹² VS Mnichovo Hradiště, Kniha městská zelená města Hradiště nad Jizerou (1695-1754), inv. č. 3393; tamtéž, Manuál městský založený léta 1720, inv. č. 3398.

³⁹³ Srov. testament Jana Josefa z Valdštejna RAV, inv. č. 3159, sign. I-18/4/6, kart. 18.

³⁹⁴ O této „Benefications=Instruction“ píše Jan Josef z Valdštejna svému agentu Hubálkovi 10.12.1723. RAV, inv. č. 3476, sign. II-20-XXI, kart. 47, fol. 26.

³⁹⁵ „... allen meinen Hofstatsbedienten, armen untertanen, sowohl in der Stadt als allen anderen meinen Herrschaften ohne einigen Entgeld gratis mit Rath und That zuversetzen...“ RAV, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/38, kart. 89, fol. 650-651 (k 1.1.1717).

³⁹⁶ Ve druhém čtvrtletí roku 1724 7 zlatých a 6 krejcarů. RAV, inv. č. 3811, sign. IV-27/I, kart. 97, fol. 210 an.

městského života. Roku 1677 jej založil jako projev své „*caritas*“ Arnošt Josef z Valdštejna a nechal jej zasvětit svaté Anně. Jednalo se o nepřilíš honosnou budovu, jejíž obyvatelé tvořili nejen nemocní, ale také chudí z města a okolí. I když k základní vrchnostenské nadaci mohli přispívat svými dary i měšťané, rozhodující impuls pro rozšíření kapacity přišel až roku 1723, kdy hraběnka Marie Markéta, rozená Černínová z Chudenic, navýšila základní jmění o 2000 zlatých.³⁹⁷

Existence hraběcí rezidence v sousedství působila také na rozšiřování kulturního obzoru měšťanů. I v tomto ohledu se na vytváření městského prostředí podílela vrchnost, která nezdávka spolufinancovala stavby uprostřed rezidenčního města, v nichž se spojila rovina vrchnostenské reprezentace s měšťanským sebevědomím. Klasickou budovou tohoto typu byla radnice, v Duchcově postavená s přispěním Jana Josefa z Valdštejna roku 1711 po velkém požáru na místě renesanční budovy. Oproti tomu v Hradišti stála stará radnice dřevěná od 16. století a nová byla vystavěna až za Vincence z Valdštejna v druhé polovině 18. století. Podobně jako v případě radnice se šlechtická a městská reprezentace stýkala také ve stavbě a výzdobě hlavního chrámu. V obou městech byl opět podíl vrchnosti rozhodující: v Duchcově došlo na počátku 18. století k nahrazení starého románského kostela svatého Jiří honosnou dvouvěžovou stavbou podle plánů Jeana Baptisty Matheye z přímého popudu Jana Bedřicha z Valdštejna.³⁹⁸ V Mnichově Hradišti byl za Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic, roku 1726 radikálně přestavěn kostel sv. Jakuba. Zbožná hraběnka známá svým fundátorským západem nechala umístit na hlavní oltář alianční znak Valdštejnů a Černínů, aby tak připomínal měšťanům jejich vrchnost stojící mezi nimi a Bohem. Třetím styčným bodem mezi vrchnostenskou a měšťanskou reprezentací, který zasahoval výrazně do dynamizování prostoru rezidenčních měst, byl sloup umístěný na náměstí. V Duchcově tvoří určitou protiváhu kašně, kterou na své náklady nechala vystavět městská rada roku 1728 a umístila na ni jako prosbu svatého Floriána, ochránce před požáry.³⁹⁹ Na sloupu, jemuž vévodí sousoší Nejsvětější trojice, nalézáme kromě protimorových světců jako svatý Roch či svatý Šebestián také kartuši s aliančním znakem Valdštejnů a Trauttmansdorffů. Proti průčelí zámku jej nechal vybudovat František Josef Jiří z Valdštejna nedlouho po smrti své manželky. V Mnichově Hradišti stál také na náměstí sloup vybudovaný Arnoštem Josefem z Valdštejna již roku 1685 jako dík Panně Marii za mírný průběh morové epidemie. Zároveň měl sloup

³⁹⁷ Srov. Helena PRŮŠKOVÁ, *Můj dům, můj hrad, Mnichovo Hradiště 2006*, s. 90-92.

³⁹⁸ Děkanský kostel Zvěstování Panny Marie byl dokončen až za Jana Josefa z Valdštejna a vysvěcen roku 1722. Srov. Friedrich PETRY, *Das Schloß Dux in Böhmen nach seiner neuerlichen Umgestaltung*, Teplitz 1820.

³⁹⁹ Srov. Alexandra RUSÓ – Petr JANČÁREK, *Duchcov za feudalismu*, in: Karel Ulip (ed.), *Duchcov 1240-1990*, Teplice 1990, s. 29-66, zde s. 48.

podobně jako v Duchcově zpřítomňovat v symbolické rovině hraběcí vrchnost na nejrušnějším místě rezidenčního města. V neposlední řadě pak demonstroval valdštejnskou zbožnost i podporu, kterou má katolicismus na hraběcích panstvích, a soulad s místním duchovním pastýřem, jímž byl Jan Julius Ignác Rucký, autor bakovské farní kroniky, pro kterého nechal Arnošt Josef postavit v letech 1702 až 1704 v Hradišti novou faru.

Na rozdíl od předchozí skupiny měst vycházelo sebevědomí měšťanů rezidenčního Mnichova Hradiště a Duchcova téměř výlučně z privilegií získaných od vrchnosti, tedy od některého z příslušníků hrádecké linie Valdštejnů. Také proto nenacházíme žádné významné spory a neshody, v nichž by se jedno z těchto měst své vrchnosti postavilo na odpor a hájilo by svá privilegia. Také sami Valdštejnové byli v případě obou rezidenčních měst ochotni ke kompromisům spíše, než tomu bylo u Turnova nebo Nového Strašecí. Snažili se raději integrovat zámecké a městské do jednoho celku, a to jak sociálně, tak také urbanisticky. Zatímco v Duchcově se zámecký areál rozkládal nedaleko centra a bylo možné architektonicky jednoduše propojit budovu zámku, kostela a středu náměstí s trojičným sloupem, v Mnichově Hradišti starší dispozice Budovcovy tvrze nutila vystavět rezidenci vysoko nad městem. Přesto i zde došlo k propojení zámeckého okrsku s městským organismem pomocí zástavby tzv. Nového města a také díky honosné komunikaci lemované sochami z dílny kosmonoských Jelínků. Obě města se tak stala důstojným okolím barokních rezidencí, které v nich vznikly. Nebyla však pouhými kulisami nádhery hraběcího dvora, ale i komunikačním partnerem a oporou, jež vytvářela oboustranně výhodný vztah mezi dvěma stavovskými světy.

*

Pokud jsme mluvili o Mnichově Hradišti a Duchcovu jako o rezidenčních městech první kategorie, pak na území valdštejnských dominií nacházíme několik dalších center, která bývala stálými sídly vrchnosti, ale jejich lesk a sláva pominuly spolu se začleněním do většího územního celku. Přesto Valdštejnové respektovali jejich svébytnost i historii a snažili se, aby tato města zcela neupadla v zapomnění a pokračovala v tradici zpřítomňování vrchnostenského principu. Jedná se především o lokality přikoupené Arnoštem Josefem z Valdštejna na přelomu 70. a 80. let 17. století, resp. o jejich centra v Doksech a v Bělé pod Bezdězem a dále o bývalé sídlo vedlejší valdštejnské linie v Dobrovici, jejíž integrace do celku valdštejnského dominia na střední Jizeře nebyla nikdy ve sledovaném období zcela dokončena. V Doksech i v Bělé pod Bezdězem tak Valdštejnové navazovali na činnost předchozích majitelů a dále provozovali většinu jimi založených institucí. Klasickým příkladem je dokeský špitál založený pro tři muže, tři ženy a tři děti roku 1669 Marií

Františkou z Heissensteinu, rozenou z Vrtby⁴⁰⁰, nebo bělská německá škola zřízená Ferdinandem Caretto-Millesimo roku 1648 pro děti panských úředníků. Ta dosáhla postupně značného věhlasu a Arnošt Josef z Valdštejna nehodlal trpět žádný odpor proti jejímu fungování: „*pročež jestliže by někteří rodiče sami nic neumějíce dítky své do školy neposílali a v té nepobožnosti a nezdvořilosti je po sobě rovnými zanechati mínili, takové ouřad k posílání dětí do školy skutečně přidržeti má.*“⁴⁰¹ Také v případě obou těchto měst docházelo vždy s příchodem nové vrchnosti k potvrzování městských i cechovních privilegií, mnohdy ovšem za poměrně velkého napětí nebo dokonce křiku. Zejména krátce poté, co se Arnošt Josef chopil vlády na obou panstvích, se nechtěli měšťané smířit s nově nastavenými podmínkami. Zatímco v Doksech nastupovala valdštejská správa po relativně přísném Heissensteinovi, v Bělé vládl do té doby poměrně benevolentní Ota Jindřich Caretto-Millesimo. Také proto byl zde odpor větší a ve vztahu mezi měšťany a Arnoštem Josefem dlouho přetrvávala vespolná nedůvěra, a to především po roce 1680, kdy došlo na bělském náměstí dokonce ke střelbě na hraběte, za kterou byl časem zatčen a uvězněn jakýsi Václav Meissner z Nosálova. Do té doby se Valdštejn choval k městu velmi přátelsky, na památku záchrany před morem nechal vystavět na náměstí kamenný sloup ke cti Neposkvrněného početí Panny Marie, o rok dříve dokonce uzavřel svůj jediný sňatek s Annou Marií, rozenou Kokořovskou z Kokořova právě před nově fundovaným oltářem v bělském kostele Povýšení svatého Kříže.⁴⁰² Následnými kroky však došlo k eskalaci napětí. Roku 1683 dali Bělští dvacet městských privilegií na opatrování do Nymburka, přetrvávaly konflikty o obecní pozemky a v letech 1680 až 1695 nebyla vůbec obnovována městská rada, protože ta nová odmítala dávat schvalovat na zámek městské účty. Obyvatelé Bělé pod Bezdězem se pokusili podsunout nové vrchnosti při jejím slavnostním vjezdu do města nová privilegia, která dosud město nemělo (např. aby si město samo rozvrhovalo kontribuci). Arnošt Josef tuto lest prohlédl a kontroval patnáctibodovou instrukcí, která se stala základem pro budoucí správu panství.⁴⁰³ Bělští se bránili velmi urputně, o přímluvu proti nové vrchnosti žádali svou bývalou vrchnost Caretto-Millesimy, krajského hejtmana a dokonce urgovali svou záležitost u císaře. Situace se stávala neúnosnou a konflikt mezi městem a vrchností byl brzy snad úplně o všechno. Největším jablkem sváru ale bylo splacení městských dluhů vůči vrchnosti, které

⁴⁰⁰ Dále Renata MAUSEROVÁ – Vladimír RICHTERMOC, Doksy a Máchův kraj, Dobřichovice 2003, s. 36. Svým testamentem roku 1699 zvýšila Marie Františka z Heissensteinu počet vydržovaných osob o jednoho muže, jednu ženu a jedno dítě (dohromady za 46 zlatých a 40 krejcarů), ačkoli dokeské panství už nevlastnila. RAV, inv. č. 3086, sign. I-11/4/1, kart. 11.

⁴⁰¹ Srov. Ferdinand ŠIMÁČEK, Paměti města Bělá pod Bezdězem, Bělá pod Bezdězem 2000 (reprint 1. vydání z roku 1937), s. 196. Citát je z vrchnostenské instrukce při obnově městské rady roku 1680.

⁴⁰² RAV, inv. č. 5274.

⁴⁰³ Ferdinand ŠIMÁČEK, Paměti města Bělá pod Bezdězem, s. 129-130.

existovaly ještě z dob před prodejem Valdštejnovi, a robota, již měli Bělští vykonávat celý jeden den o žních u nově zřízeného Panina dvora na jihovýchodě města. S povzdechem, že „*má dobrota nic platná není, [protože Bělští] jsou tvrdošíjní a raději peníze hrdlem prolíjí*“⁴⁰⁴, slevil téměř po dvaceti letech sporu o dlužné sumy Arnošt Josef z gruntovních úroků, jen aby mohl být dluh zaplacen. Valdštejn na Bělou zanevřel a kromě rozšíření zámku, kde ostatně nesídlil, nepodporoval příliš stavební činnost ve městě. Ostatně když za ním měšťané přišli roku 1702, aby přispěl na novou monstranci do vykradeného kostela Povýšení svatého Kříže, dal kvitanci na 200 zlatých, které mu byli Bělští dlužni. O jejich tvrdošijnosti a (patrně předstírané) insolvenční se přesvědčil i František Josef z Valdštejna, jenž na rozdíl od Turnova byl ochoten v případě Bělé uzavírat kompromisy. 24. července 1708 vydal nové privilegium, v němž povoluje měšťanům vše, oč za jeho otce bojovali – včetně rozvrhování kontribuce, lesní pastvy, návratu některých zabraných pozemků, svobodného nákupu soli, pálení a prodávání kořalky i vína, svobodného kšaftu, poručnictví, přijímání a propouštění měšťanů. Jen jeden den v roce při žních byla vyžadována robota u vrchnostenského dvora. Bělá se tak stala snad nejsvobodnějším městem celé valdštejnské domény. Zaplatila za to však nezájmem ze strany Valdštejnů, jenž vyvrcholil prodejem hlavního vrchnostenského podniku v okolí, papírny fungující od roku 1696.⁴⁰⁵ Stalo se tak roku 1723 za Marie Markéty, rozené Černínové z Chudenic, která ostatně chovala vůči Bělé podobnou averzi jako její zemřelý manžel, „*poněvadž jejich ženy velikou nádheru vedou, a tak hrdě si chodí a skvostně*.“⁴⁰⁶

Ani dokeského a bělského panství se nedotkly selské nepokoje roku 1680, což bývá přičítáno mírnému postupu Arnošta Josefa vůči sedlákům a zachování pravidel, které veřejně stanovil. Přes veškeré konflikty s městskými obcemi jak Bělá, tak i sousední Doksy vzkvétaly, což lze demonstrovat například na růstu počtu domů mezi léty 1654 a 1717 (resp. 1727): u Bělé ze 103 na 106, u Doks ze 77 na 129.⁴⁰⁷ I tato čísla prozrazují rozkvět Doks, které se měly stát v 19. století hlavním sídlem Valdštejnů. K rozvoji města jistě přispívali také poutníci směřující na nedaleký Bezděz, k němuž nechala zbožná manželka Arnošta Josefa z Valdštejna Marie Anna, rozená Kokořovská z Kokořova, vystavět roku 1686 patnáct kapliček. Doksy nadále fungovaly jako lokální centrum ve smyslu ekonomickém i kulturním, neboť místní literátské bratrstvo, jehož stanovy potvrdil roku 1711 slavnostně František Josef

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 133.

⁴⁰⁵ Srov. Josef JEČNÝ, 270 let papíren v Bělé pod Bezdězem 1696-1966, Bělá pod Bezdězem 1966, s. 9-11. Také František ZUMAN, Inventář bělské papírny z roku 1723, in: Památky archeologické 33, 1922-1923, s. 344-345.

⁴⁰⁶ Reakce na žádost o novou půjčku „ku zvelebení trhu“ v Bělé roku 1725. Ferdinand ŠIMÁČEK, Paměti města Bělá pod Bezdězem, Bělá pod Bezdězem 2000, s. 116.

⁴⁰⁷ Srov. Zdeněk KALISTA, Město mezi horami, Liberec 1969, s. 90 an.

z Valdštejna, působilo i v poměrně vzdáleném okolí, v Kuřivodech i na sousedním panství v Dubé.⁴⁰⁸ Důvodem byla patrně velká vzdálenost Mnichova Hradiště jako preferovaného centra valdštejnské domény a také poloha Doks na rušné silnici spojující Českou Lípou a Mladou Boleslav. I proto se Doksy stávaly občasným sídlem vrchnosti, která cestovala mezi svými severočeskými a středočeskými statky.

Dlouhodobá nepřítomnost vrchnosti postihovala i Dobrovici, v tomto případě to ale bylo spíše ku prospěchu. Jak bylo řečeno výše, její pánové sídlili spíše ve Vídni nebo jako například dědička Eleonora Marie se svým manželem na Lánech či na Duchcově, a tak město spravovali úředníci v součinnosti s městskou samosprávou. Přítomnost Karla Ferdinanda i Karla Arnošta v císařově blízkosti však přinesla městečku také některé výhody, zejména několikrát potvrzení městských privilegií – od Leopolda I., Josefa I. i Karla VI. Již roku 1641 se obec zbavila ve prospěch své vrchnosti várečného práva, později jí stejně dobrovolně postoupila i solní obchod. Spolupráce mezi městem a vrchností fungovala také v oblasti chudinské péče: na obnovení starého špitálu založeného kdysi Henykem z Valdštejna se roku 1662 podílel nejen František Augustin z Valdštejna, ale také vrchnostenští úředníci i dobrovičtí měšťané. Podobně příkladná byla i péče o chrám svatého Bartoloměje založený v renesančním slohu Jindřichem z Valdštejna. Kromě valdštejnských erbů uspořádaných do unikátní znakové galerie se uvnitř této stavby nacházel také rodový strom života a četné hroby valdštejnských úředníků.⁴⁰⁹ Do třetice spolupracovala vrchnost s měšťany také na výstavbě nové radnice, když ta stará vyhořela roku 1673.⁴¹⁰ Jako Jan Josef z Valdštejna v případě duchcovského kostela spojil chrám městský a zámecký, tak také jeho manželka Eleonora Marie postupovala v případě kostela sv. Bartoloměje v Dobrovici, v němž financovala většinu vnitřního vybavení ve 30. letech 18. století. Součástí vrchnostenské péče o zdejší svatostánek bylo i placení kantora a varhaníka. Jejich činnost je doložena ještě z doby Henyka z Valdštejna, ale stálý plat z kosořického a později z dobrovického dvora jim byl vyměřen až Maxmiliánem roku 1641. Tím se obě funkce v rámci dobrovického kůru staly natolik lukrativními, že lákaly řadu talentů i z dalších valdštejnských panství: v letech 1679 až 1680

⁴⁰⁸ Současně literátskému bratrstvu udělil Valdštejn honosný titul „Akademie“. Dále Renata MAUSEROVÁ – Vladimír RICHTRMOC, *Doksy a Máchův kraj*, s. 35.

⁴⁰⁹ Hroby členů dobrovické větve Valdštejnů byly zničeny za třicetileté války. Srov. Antonín SLÁDEČEK, *Paměti města Dobrovice a jeho okolí*, s. 241 an.

⁴¹⁰ Stará renesanční radnice vznikla na pozemku měšťana Havla Vláška roku 1601 a to s přispěním Henyka z Valdštejna. Podle dobových svědectví měla radni síň krásně vyzdobenou freskami. Srov. Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I.*, Praha 1996, s. 655-658. Podobně o výzdobě dobrovického zámku František ZUMAN, *Plafond vévodské síně zámku Dobrovického*, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých VIII*, 1900, s. 1-2.

zde působil i Václav Karel Holan Rovenský.⁴¹¹ V řadě kantorů, kteří se starali o místní hudební kulturu a jejichž služby nezdídka využívala i vrchnost sama, vyniká Jan Tham působící zde v letech 1696 až 1708, jehož synovi šla za kmotru Marie Josefa z Valdštejna, mladší dcera majitele panství Karla Arnošta.⁴¹² Také v oblasti obrany městských práv, zejména těch trhových, panovala mezi měšťany a vrchností vzácná shoda: Eleonora Marie vynucovala prodej strategických surovin a plodin (obilí) právě na dobrovických týdenních trzích a vydala zákaz prodávat zde zboží vyrobené jinde (především pivo, víno či kořalku). Podobně jako místním obchodníkům se dařilo i řemeslníkům, jimž byly pravidelně potvrzovány artykuly. Asi nejmocnějším byl stejně jako ve většině ostatních rezidenčních měst zednický cech spojený s tesaři a kameníky, který obdržel své velké privilegium 11. září 1720. Jeho členové v čele s dlouhodobým dobrovickým primasem Jiřím Sovenským stavěli pro hraběcí vrchnost nejen uvnitř rezidenčního městečka, ale také v okolí, kde byly v rámci obnovy farní sítě nově vystavěny kostely v Žerčicích, Rejšvicích a Týnci. Podobně jako v Bělé pod Bezdězem, ležící na frekventované cestě⁴¹³, i zde se rozhodla vrchnost předcházet ubytování procházejících vojsk v domácnostech měšťanů a vystavěla roku 1669 na náměstí kasárna, sloužící v době míru jako shromaždiště rekrutů. Dobrovice, která ovšem ležela stranou velkých zemských silnic, na rozdíl od Bělé toto zařízení tolik nevyužívala.⁴¹⁴

Posledním rezidenčním městem, jehož velikost i lidnatost však výrazně zaostávala za parametry výše zmíněných lokalit, jsou Rožďalovice. Jejich poloha na pomezí hradeckého a boleslavského kraje stranou hlavních komunikací i vlastnictví chudší větve valdštejnského rodu vedly k vytvoření skromnějších podmínek pro měšťanský i hraběcí život. Roku 1675 byla Leopoldem I. potvrzena městská práva, k nimž Josef I. přidal roku 1708 čtvrtý výroční trh. Hlavní rozvoj přichází nedlouho poté, kdy můžeme za Václava Josefa z Valdštejna sledovat v první polovině 18. století snahu rozvinout i zde panskou reprezentaci a přiblížit Rožďalovice rezidencím bohatší hradecké linie Valdštejnů. Toto úsilí vedlo k pořízení soch s erbem Václava Josefa a jeho manželky, rozené Pállfyové. Statue stojící naproti zámku

⁴¹¹ Srov. Eva MIKANOVÁ, Hudební kultura na valdštejnských panstvích v 17. a 18. století, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší 8, 1995, s. 121-129, zde s. 125.

⁴¹² Srov. Antonín SLÁDEČEK, Paměti města Dobrovice a jeho okolí, s. 271-284.

⁴¹³ O vyhoření pivovaru v Bělé v důsledku průtahu dragounů roku 1662 píše smutně Karel Ferdinand Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu: „man höret aber nichts als lamentationen wider den contributionen, ietzt aber sonderlich wider die Tragonner, so hierumb liegen.“ Valdštejn dokonce uvažuje o ozbrojení poddaných proti vojenské chásce. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl [Ferdinand]), kart. 312, 6.10.1662.

⁴¹⁴ Jedinou zprávu o využití kasáren v Dobrovici máme k roku 1702, kdy v souvislosti s válečnými operacemi na česko-bavorské hranici táhly přes město do Chebu saské kompanie: pět jízdních a tři pěší. Srov. dopis sekretáře Neuerera Karlu Arnoštovi z Valdštejna do Portugalska RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 207, 23.12.1702. Zda přes Dobrovici do Říše přesly obávané čtyři regimenty Dánů roku 1709, není zatím zřejmé. O tomto nebezpečí Neuerer RAV, inv. č. 3534, sign. III-4/II-8, kart. 52, fol. 13, 23.8.1709.

pocházejí z dílny Michaela Jana Brokofa stejně jako mariánský sloup z roku 1718. Hlavním počinem pak byla kromě přebudování zámku novostavba děkanského kostela sv. Havla s dvouvěžovou dispozicí vybudovaná v letech 1725 až 1734.⁴¹⁵ Bohužel finanční úpadek větve Waldstein-Arnau nedovolil, aby velkorysý záměr, který měl Václav Josef, mohl zdědit některý z jeho potomků.

*

Velikostí se města v průběhu sledovaného století příliš nelišila od průměru českých zemí, mírně vybočoval pouze Turnov mající jak v polovině 17., tak i o století později jasnou demografickou převahu nad ostatními – rovnal se svou lidnatostí největším poddanským městům (Benešov, Pardubice, Děčín) a městům královským (Ústí nad Labem, Beroun, Louny, Rakovník).⁴¹⁶ Přestože je třeba brát níže uvedené údaje s jistou rezervou a k číslům přičíst ještě několik domů, které stály mimo evidenci, jelikož nepodléhaly dani, většina z valdštejnských měst velikostí nevybočovala z průměru sídel nacházejících se v protoindustriálním pásu mezi Krušnými a Orlickými horami. Jak bylo uvedeno výše, jen některá se stávala lokálními centry či městy sídelními, přičemž obě funkce byly často odděleny. S výjimkou Turnova, který paradoxně nepatřil mezi valdštejnské rezidence, se přítomnost vrchnosti neodrazila v dynamickém demografickém vývoji: jak Duchcov, tak i Mnichovo Hradiště si přes dlouhodobou přítomnost některých vrchností udržely svou střední velikost. Je to poměrně zarážející, jelikož v okolí neexistovalo s výjimkou královské Mladé Boleslavi žádné větší město, které by plnilo funkci krajského centra. Ačkoli poddanský Liberec a stejně i Teplice měly předpoklady pro další růst, ve sledovaném období k němu ještě nedošlo v takové míře, že by tato města výrazně předstihla největší valdštejnské lokality. Demografická vyrovnanost měst v rámci valdštejnských domén znamenala, že se dlouhodobě udržela ekonomická i právní rovnováha mezi vrchností preferovanými rezidenčními městy a lokalitami, které svůj rezidenční charakter v důsledku připojení k valdštejnské doméně ztratily (Bělá pod Bezdězem, Doksy) nebo nikdy neměly (Rovensko pod Troskami). Kromě vazeb na středočeské Křivoklátsko nevlastnil nikdy tentýž Valdštejn zároveň panství v severních (popř. severovýchodních) Čechách a v jiné oblasti Čech, která měla odlišnou hospodářskou i demografickou strukturu (jižní Čechy) a nedocházelo tak ke konfrontaci mezi různými přístupy k vrchnostenské správě. Problémem byla v tomto směru pouze držba moravské

⁴¹⁵ Dále August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého X. – Boleslavsko*, Praha 1997, s. 354-357; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI.*, Praha 2004, s. 433-438. Rožďalovice se bohužel dosud nedočkaly monografického zpracování své historie.

⁴¹⁶ Srov. Eduard MAUR, *Urbanizace Čech v raném novověku*, in: *Historická demografie* 25, 2001, s. 5-64, zde s. 18-19.

Třebíče, která po vymření tamější větve Valdštejnů roku 1666 přecházela podle seniorátního pravidla vždy na nejstaršího člena rodu, což vedlo k rychlému střídání majitelů a ve svém důsledku k zanedbávání hospodářské správy tohoto velkého moravského panství, jež představuje v rámci sledovaného tématu problematiku sui generis.⁴¹⁷

Největší valdštejnská města v Čechách v polovině 17. století

Pořadí	Název lokality	Panství	Počet sousedů, chalupníků a zahradníků podle berní ruly
1.	Turnov	Hrubá Skála	189
2.	Mn. Hradiště	Mn. Hradiště	97
3.	Rovensko	Hrubá Skála	73
4.	Lovosice	Lovosice	62
5.	Duchcov	Duchcov	57
6.	Dobrovice	Dobrovice	56
7.	Bakov	Valečov	49
8.	Rožďalovice	Rožďalovice	45
9.	Mnichovice	Komorní Hrádek	38
10.	Ondřejov	Komorní Hrádek	32

⁴¹⁷ K Třebíči dále Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; Ilja BURIAN, Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích, Třebíč 1996; Rudolf FIŠER – Eva NOVÁČKOVÁ – Jiří UHLÍŘ, Třebíč. Dějiny města I., Třebíč 2004, s. 105-192. Ke vztahu města a valdštejnské vrchnosti Rudolf FIŠER, Poddanské město Třebíč v druhé polovině 17. století, in: ČMM 90, 1971, s. 304-324; nověji Jitka HAVLÍKOVÁ, Spory mezi vrchností a městem Třebíči 1703-1740, diplomová práce FF MU, Brno 1995 (z ní článek Jitka PADRNOSOVÁ, Spory mezi vrchností a městem Třebíči v letech 1703-1734, in: Západní Morava 7, 2003, s. 102-117).

Největší valdštejnská města v Čechách v polovině 18. století

Pořadí	Název lokality	Panství	Počet domů podle tereziánského katastru	Počet duší roku 1713 (podle K. Kuča: Města a městečka...)
1.	Turnov	Hrubá Skála	219	XXX
2.	Mn. Hradiště	Mn. Hradiště	166	759
3.	Rovensko	Hrubá Skála	137	XXX
4.	Doksy	Doksy	134	615
5.	Duchcov	Duchcov	121	XXX
6.	Bakov	Mn. Hradiště	116	512
7.	Bělá pod Bezdězem	Bělá pod Bezdězem	111	840 ⁴¹⁸
8.	Unhošť	Křivoklát	90	612
9.	Nové Strašecí	Křivoklát	90 ⁴¹⁹	XXX
10.	Dobrovice	Dobrovice	62	575

Citlivý hospodář, který myslí v dlouhodobých ekonomických kategoriích, dokáže odhadnout okamžik, kdy povolit a kdy utáhnout berní zátěž svých poddaných. Je proto logické, že řada opatření nastavená po konci třicetileté války nebo dokonce ještě během ní, ztratila v průběhu poválečné obnovy své opodstatnění. Nicméně měšťané uvažující v konzervativních kategoriích „starých privilegií“ nedokázali přijmout zostření vrchnostenských nařízení a praktického přístupu například k vybírání renty nebo k centralizaci pivovarnické výroby v panských rukou. Dalším důležitým faktorem byla schopnost hraběcí správy komunikovat s poddanými, a tak alespoň navenek dělat dojem spravedlivé vrchnosti v Bohem sankcionované hierarchii. Zde velmi záleželo na velikosti a účinku opatření panské byrokracie, na jejíž výběr kladl hrabě obzvláštní důraz. Důvodem, proč nezaznamenáváme ve sledovaném období na valdštejnských panstvích větší poddanské nepokoje, a to ani v kritickém roce 1680 či během války o španělské dědictví, jsou právě oba tyto výše zmíněné faktory. Kvalita vrchnostenské byrokracie i přemýšlení v dlouhodobých

⁴¹⁸ Tento údaj se jeví jako nespolehlivý, protože Kuča předpokládá téhož roku v Bělé pod Bezdězem roku 219 domů, což neodpovídá pozdějšímu stavu podle tereziánského katastru.

⁴¹⁹ Jedná se o údaj z roku 1771 a pouze o vnitřní město. S předměstími by byl počet domů 118. Roku 1713 byl počet domů 70. Dále Karel KUČA, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV., Praha 2000, s. 439.

ekonomických kategoriích pak byly umožněny právě díky velikosti valdštejnské domény a rozmanitosti příjmových zdrojů rodu. Dočasný výpadek v jedné části způsobený válečným průtahem nebo živelní katastrofou tak mohl být snadno nahrazen z jiné části domény, aniž by byla potřeba radikálně měnit hospodářské či právní postavení poddaných. Celý ekonomický systém, který se postupně vyvinul na celku valdštejnských panství, mohl počítat s rozsáhlým vnitřním úvěrováním, a to z obou stran. Dosud se zájem historiků soustředil především na dluhy vrchnosti vůči jejím poddaným, méně potom na opačnou stranu mince, tedy na úvěrování poddaných jejich vrchností. Řečeno současným ekonomickým jazykem, v průběhu 17. a 18. století se vyskytovala řada „investičních pobídek“ a „poddanských hypoték“, kterými vrchnost ve svízelné situaci svým poddaným pomáhala.⁴²⁰ Dluhy poddaných spočívaly jak v přímém poskytnutí finanční hotovosti (měšťanům) či naturálií (obilí k setbě sedlákům), tak v pozdržení platby vrchnostenské renty nebo ve včasném nezaplacení státní kontribuce (ordinaria) vrchností. Dokladů se zachovalo ve fondech velkostatků i v rodinném archivu Valdštejnů velké množství a jejich rozbor není předmětem této práce, pravdou zůstává, že tyto „*Aktiv=Schulden*“ jsou často obtížně vymahatelné, jak ukazuje případ Bělé pod Bezdězem. Zůstává otázkou, zda se jednalo o prostou nemožnost poddaných splácet a vstřícný krok ze strany vrchnosti, která počkala s razantním vymáháním za účelem stimulu zemědělské výroby, nebo jestli se jednalo o jednu z forem poddanské rezistence vůči vrchnostenskému tlaku, proti níž hraběcí úředníci nic nezmohli, jak dokládá pro 16. století Aleš Stejskal.⁴²¹ Osobně se spíše přikláním k prvnímu vysvětlení, a to zejména po zlepšení kontrolního mechanismu v době Arnošta Josefa z Valdštejna, kdy byrokratická správa začíná mít účinné páky, jak případnou rezistenci zarazit a v krajním případě sáhnout až k sehnání dlužníka z půdy. Kromě půjček a pomoci v době neúrody dávala vrchnost některé syny měšťanů do učení, půjčovala jim na vzdělání a ti jí to zpětně spláceli. Tím se i okolí hraběte plnilo služebníky pocházejícími z rezidenčních měst. V případě Duchcova známe několik takových jedinců: krejčí Mates Glässer postupně splácel 80 zlatých, Felix Hönig za dva a půl roku v učení u Václava Vavřince Reinera dokonce 200 zlatých. Zcela zvláštním úkonem ze strany vrchnosti je ale trvalé snížení vrchnostenské renty, k němuž došlo roku 1700 výnosem Arnošta Josefa z Valdštejna. Tehdy se jednalo o její plošné zredukování na polovinu, což

⁴²⁰ Vedle peněžních půjček se jednalo i například o půjčování tažných volů, kteří byly například na Dobrovicku (25 kusů) chováni kvůli nedostatku poddanského potahu pro potažní robotu.

⁴²¹ Srov. Aleš STEJSKAL, Nedoplatek a zpětná dotace – sociálněekonomická kategorie rožmberských velkostatků 1550-1611, ČNM – řada historická 164, 1995, s. 6-39; TÝŽ, „Zeman bez sedláků stojí za sto jebáků“. Obilní dluhy jako typ nedoplatku a forma selské rezistence na panství Český Krumlov v letech 1566-1602, in: Zdeněk Kárník – Jirí Štaif (ed.), K novověkým sociálním dějinám českých zemí I., Praha 1999, s. 21-70. O dobrovolných půjčkách obilí poddaným také Eduard MAUR, Český komorní velkostatek a trh, s. 62-63.

muselo přinést vrchnostenské kase značný příjmový výpadek. Proč se tak stalo, stále nevíme. Vysvětlit tuto ojedinělou věc blahodárným vlivem některého lidumilného úředníka vrchnostenské správy, jak to činí starší literatura v případě působení Jindřicha Rochuse Holana na Hruboskalsku⁴²², není podle mého mínění dostačující minimálně proto, že ke snížení došlo i tam, kam Holanova pravomoc nesahala (panství Doksy).⁴²³ A tak pravý důvod zůstává stále otevřeným badatelským problémem.

Valdštejn, který dával svému rezidenčnímu městu potřebnou péči a byl ochoten obětovat v jeho zájmu i nemalé prostředky, mohl být na svůj výtvar patřičně pyšný. Kromě financování nejrůznějších staveb, projevů vrchnostenské „*caritas*“ a zasazování se o potvrzení privilegií se s projevy této hrdosti setkáváme také v označení „municipální (ochranné) město“. V tomto pojmenování není pouze právní rozměr, ale do jisté míry i rozměr osobní angažovanosti šlechtice, který toto označení pro své město zavede (například Jan Bedřich pro Duchcov⁴²⁴). Vedle vlastního dvora je to především rezidenční město, do něhož jsou směřována nejrůznější dobrodinní na základě testamentu umírajícího pána. Přes všechny konflikty s měšťany věděli valdštejnští agenti, přátelé a dvořané o vazbě hraběte na místo, v němž pobýval. Mezi jejich lichotkami tak nacházíme také časté spojení „*Ihre schöne Stadt*“, ať už dotyčný mluví v dopise Karlu Arnoštovi o Dobrovici nebo v korespondenci s Janem Josefem o Duchcově.⁴²⁵

⁴²² Srov. Justin V. PRÁŠEK, Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště, s. 195.

⁴²³ RAV, inv. č. 3154, sign. I-17/14, kart. 17, fol. 1-34.

⁴²⁴ RAV, inv. č. 2618, sign. IX-C, kn. 9.

⁴²⁵ V prvním případě sekretář Neuerer (RAV, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 44), ve druhém agent Schmidt (RAV, inv. č. 3453, sign. II-19-XV, kart. 46, fol. 11-12).

7. Závěr (výsledky a shrnutí)

„Welchem geschlecht in Böhmen haben inmahlen die Herrn Waldsteiner an wüerden, Ehren landesämbtern, königlichen und fürstlichen gewogenheiten und gunsten den vorzug gelassen?“¹

Roku 1663 zemřel ve věku sedmačtyřiceti let Karel Ferdinand z Valdštejna. Celý život dělal dluhy, lehkovážně zacházel se zděděným majetkem, vyhledával souboje a vlastně nikdy nedospěl. Snad kvůli malé postavě se mu nevyvedla ani kariéra v armádě a hodnost vrchního strážmistra měl pouze na ozdobu svého jména a titulu. Také proto ho kardinál Harrach ve svém deníku nikdy neoznačil jinak než zdrobnělinou „Karlíček“. Jeho manželka Eliška Barbora, rozená Berková z Dubé, s ním příliš štěstí neměla a krušné chvíle zažila i po smrti obou svých synů, kteří zemřeli nedlouho po narození. Temperament jejího manžela, který zemřel tak, jak žil², tedy v souboji s neznámým důstojníkem v Neapoli, jí však evidentně příliš nevadil. Lze tak usuzovat podle její druhé volby. Pokud připustíme, že k manželství s divokým Valdštejnem mohla být přinucena, pak druhého chotě si vybrala naprosto svobodně. Jednalo se totiž o irského důstojníka nevalného rodokmenu a pověsti Johanna Bernarda O'Berna. Ten měl být vzhledem k násilnostem páchaným v Praze roku 1665 zatčen. Podle svědectví staroměstského hejtmana Václava Michny z Vacínova se tak mělo stát, když ráno odjížděl od své milenky Elišky Barbory na koni.³ O'Bern byl po bouřlivém „přesvědčování“ hejtmanových ozbrojenců skutečně uvržen do staroměstské šatlavy, přičemž se nechal několikrát slyšet, že se své lásky nevzdá. Uvězněný kavalír žádal o speciální zacházení (možnost domácího vězení) a argumentoval dokonce údajným příbuzenstvím s anglickým králem, důkaz však pochopitelně nedodal. Celá záležitost začala poutat pozornost šlechtické společnosti, protože počínání mladé vdovy a jejího nápadníka mohlo vyvrcholit morganatickým sňatkem. České místodržitelství, které se do věci vložilo, mělo především strach o potomky, dvě dcery Elišky Barbory z prvního manželství. Ta však viděla jen svou lásku a v několika romantických žádostech prosila místodržící především o kontakt

¹ „Kterému rodu v Čechách by Valdštejnové mohli předat přednost v hodnostech, poctách, zemských úřadech, královskou a knížecí přízeň a milost?“ Anonymní pojednání o dějinách rodu věnované Janu Bedřichovi z Valdštejna a nazvané „In theatro gloria“. Uloženo v ANM, Genealogická sbírka H, sign. H65/1, kart. 65.

² V srpnu 1647 prý pobodal ve Vídni sluhu jakéhosi pana Giengera, načež se dovolával práva azylu u augustiniánů. O rok později propíchl jeho páže „nějakého Vitztuma“. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (ed.), Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667) V., Wien-Köln-Weimar 2010, s. 417 (16.8.1647) a s. 489 (28.3.1648).

³ „alß er gestern früh ... von bemelter Frauen Wittiben geritten.“ NA Praha, SM, inv. č. 2474, sign. W9/41, 24.6.1665.

s O'Bernem, i když byla upozorněna, že to může vést ke snížení její cti.⁴ O to více se snažila rozptýlit panující obavy z neznámého cizince, zdůrazňovala jeho dlouholetou službu císaři i fakt, že „*die Armut ist kein Untugend*.“⁵ Orgány státní i městské správy však byly k jejím prosbám hluché a jejich stanovisko pevné: Eliška Barbora nemá právo si vzít neurozeného a chudého cizince a ohrozit tak výchovu i zaopatření vlastních dětí. Podle posudku z Prahy se zachoval i císař a 8. července 1665 zrušil zasnuby, k nimž mělo dojít mezi Valdštejnovou vdovou a irským důstojníkem. Dokonce začala ve vzduchu viset hrozba odebrání dětí a jejich svěření do péče hradčanských uršulinek, kde mimochodem působila starší sestra Elišky Barbory Marie Terezie. V ten moment se zdála být věc ztracená. Zoufalá Eliška Barbora neměla na koho se obrátit, protože jak její otec Jindřich Volf, tak i mladší bratr František Antonín se postavili rezolutně proti plánovanému sňatku.

Do celého případu se však vložil kardinál Harrach a vtáhl do něj také valdštejnskou rodinu, zejména stejnojmenného synovce zemřelého Karlíčka Karla Ferdinanda z Valdštejna. Eliška Barbora přesvědčila kardinála při osobní návštěvě, že si chce O'Berna vzít „*bez jakéhokoli přemlouvání a jen z vlastní lásky k němu*.“⁶ Téměř okamžitě po návštěvě Harrach sepsal přímluvný list a poslal jej místodržícím, v němž zdůraznil, že rozdíl stavů nemůže bránit sňatku. Evidentně to však nestačilo, jak Praha, tak i Vídeň chtěly záruky hmotného zajištění dětí Elišky Barbory z prvního manželství. A zde mocně zapůsobili František Augustin a Karel Ferdinand z Valdštejna. Ten projevil svou starost o osud mladé vdovy, své tety, a to už na počátku srpna v dopise kardinálovi⁷, nyní po osobní návštěvě panovníka slíbil spolu se svým bratrem založit fond se základním kapitálem 10000 zlatých, z jehož úroků mělo být placeno stavovsky přiměřené vychování obou dcer Elišky Barbory, desetileté Antonie a o něco málo mladší Sylvie. Oba bratři, tou dobou už pevně etablovaní ve vídeňské dvorské společnosti, se zastali své tety se vši rozhodností a vystoupili s jasnou prosbou císaři „*im Nahmen des ganzen Geschlechts*.“⁸ Nato císař změnil názor a sňatek 22. srpna 1665 povolil. Dohled nad výchovou a zaopatřením obou mladých slečen měl převzít nejvyšší sudí Vilém Albrecht Krakovský z Kolovrat, který také dořešil právní podrobnosti případu. Nastalo čekání na to, až ženicha propustí z arestu, a poté mohlo (někdy na konci září 1665) vypuknout po

⁴ Přesněji „zu nicht weniger verkleinerung ihres alt-gräfischen Herkommens.“ Tamtéž, 30.6.1665.

⁵ Tamtéž, 3.7.1665.

⁶ O osobní návštěvě Elišky Barbory u Harracha Alessandro CATALANO - Katrin KELLER, c.d. VII, s. 660-661, (26.7.1665): „ohne jmands einredt numehr nach aigenem beliben zuheürathen.“ Oba milenci předtím prosili Harracha písemně (16. a 28.7.1665).

⁷ ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, (Karl Ferdinand), kart. 153, 9.8.1665: „wegen der Graf Carlizkin kume ich ein bey ihro may[estät], daß sie ihro ihren Breitigamb lassen solen, wann sie sich nur resoluiret ein Capital zu unterhaltung der Tochter abzutretten, zu welchem ich bitte Euer Emminenz gnädig cooperation wollen.“

⁸ NA Praha, SM, inv. č. 2474, sign. W9/41, 13.8.1665.

horkém létě všeobecné svatební veselí. Eliška Barbora pak brala svého muže do společnosti a představovala ho české šlechtické smetánce.⁹ Johann Bernard O'Bern se snažil a i ke své manželce se nechoval hrubě. Motivací mu byla vidina českého inkolátu. Získal ho jako svobodný pán (*Freiherr von Obern*) po složení přísahy 12. prosince 1670, tedy až pět let po sňatku s Valdštejnovou vdovou.¹⁰ Poté se manželský pár nadobro ztratil ze zatím známých pramenů.

Uvedený případ se šťastným koncem pojednávající o romantické lásce vysoce postavené, byť nepřilíš bohaté aristokratky a irského důstojníka je zajímavý hned z několika důvodů. Zaprvé ukazuje na možnost překročit ve striktně stavovsky rozvrstvené společnosti jisté meze, hranice, které jsou často brány jako nedotknutelné. Morganatické sňatky byly v 17. století stále ještě vzácností, o to větší vzácností pak byl takový sňatek, v němž tou urozenější byla žena. Svědčí to také o jisté emancipaci něžného pohlaví, která neprobíhala pouze u výkvětu šlechtického dvořanstva ve Vídni, ale také u dcery starého českého rodu, vychovávané v Čechách a pro svou skromnost kdysi doporučované Humprechtu Janu Černínovi z Chudenic jeho matkou Zuzanou. Z hlediska valdštejnského rodu pak popsána záležitost přináší poznání o jisté semknutosti a ochotě kvůli štěstí jedné jeho přivdané členky či z důvodu zabránění většímu skandálu, jenž by mohl mít dopad na celý rod, podstoupit i finanční oběť, intervenovat rázně u císaře a donutit ho, aby změnil své původní rozhodnutí. Pokud se pozorně začteme do pramenů valdštejnské provenience, tak zjistíme, že výše zdůrazněné argumentování „celým rodem“, který stojí za svou členkou, není až tak ojedinělou záležitostí. Podobným způsobem docházelo k řešení problémů týkajících se například seniorátního panství Třebíč.¹¹ V krizových momentech se zkrátka projevila rodová solidarita a zodpovědnost rozložená na všechny příbuzné. Není přitom pochyb, že v případě Elišky Barbory a jejího milence se iniciativy chopil především Karel Ferdinand z Valdštejna, jenž se cítil být hlavou rodu. Dokázal přitom mnoho, nejen vytáhnout jednoho irského důstojníka ze staroměstské vězeňské kobky.

*

⁹ Zmíněný pár se rozhodně nadržel stranou společenského života a v prosinci 1665 například hostil anglického vyslance Theobalda Taaffeho. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER, c.d. VII, s. 725 (26.12.1665).

¹⁰ Inkolát pro O'Berna uložen v NA Praha, SM, inv. č. 1535, sign. J 21/O1, kart. 1021.

¹¹ Narovnání ve sporu o Třebíč a Židlochovice z roku 1713 podepsali všichni dospělí žijící členové rodu, celkem čtrnáct osob. RAV, inv. č. 3357, sign. II-1/VIII, kart. 29.

Popsání tří rovin, na nichž se pohyboval valdštejnský rod v barokním období Čech, vytváří ucelenou, vzájemně se doplňující strukturu. Úkolem předchozích řádek bylo sebrat, roztrždit a zhodnotit pramennou základnu týkající se rodu Valdštejnů ve století po třicetileté válce a nabídnout odpověď na otázku, jaká pouta spojovala členy rodu navzájem, rod jako celek s ostatními sociálními skupinami, jak se uplatňovali Valdštejnové ve státních službách ať už na centrální (dvorské), zemské či krajské úrovni, jak zasahovali do dění v armádě či církvi, jak vytvářeli a spravovali svá panství, tedy odkud brali finanční prostředky na vlastní ať už politickou či nepolitickou kariéru. Otázek zdá se být nekonečné množství, následující odpovědi tudíž budou nutně obsahovat jen určitý výsek a zdaleka nebudou úplné.

A.) Valdštejnové a model jejich kariér

Příslušníci valdštejnského rodu zaujímali na všech úrovních státní správy výjimečné místo, a to po celé sledované období. Základem jejich úspěchu byla rozvětvená příbuzenská síť a systém kontaktů na nejvyšších postech kontinuálně udržovaný od počátku 17. do počátku 18. století. Právě tato kontinuita umožnila předávání zkušeností i společenských vazeb z otce na syna či dokonce na syny a umožňovala efektivní „zaopatření“ nejen nejstaršímu potomkovi, ale také mladším synům a dokonce dcerám, které mohly dle libosti budovat kariéru dvorních dam a nemusely se třeba ani provdat. Spíše než Adam mladší z Valdštejna, jenž po všech stránkách patřil do generace rudolfinských dvořanů a vrchol své kariéry spatřoval v dosažení funkce nejvyššího purkrabího v pobělohorských Čechách, se zakladatelem dvorské slávy rodu stal jeho druhorozený syn Maxmilián, úspěšný voják a také nejvyšší štolmistr, tajný rada a nakonec nejvyšší komorník. Dokázal nejen velmi obratně „zapomenout“ na své výsadní postavení v rámci armády i hospodářství svého příbuzného Albrechta, ale přiměl také ostatní, aby na toto jeho angažmá zapomněli, i když někteří na tuto část jeho života i nadále poukazovali. Maxmilián dovedl svůj rod zabezpečit s přispěním vlastních spojenců (především kardinála Harracha) ekonomicky (srov. dále) i mocensky: synové Albrecht Leopold a nejmladší Jan Bedřich nastoupili kariéru duchovních, Ferdinandu Arnoštovi pomáhal budovat pozici v zemské správě a designoval ho jako svého nástupce v čele rodu, Karla Ferdinanda a Františka Augustina prosadil do blízkosti arcivévodů Ferdinanda, resp. Leopolda. Svě dcery zaopatřil buď sňatky s předními zemskými šlechtici, nebo jim zajistil místo ve fraucimoru některé z císařoven (Marie Kateřina se stala kariérní dvorní dámou a nikdy se neprovdala). Po Maxmiliánově skonu a po rychlé smrti Ferdinanda Arnošta, jehož úspěchy a angažovanost v zemské správě budily oprávněné naděje současníků, se těžiště hlavní linie rodu přesunulo do Vídně, kde oblíbenec císaře Leopolda I. František

Augustin definitivně odmítl budovat vlastní kariéru v rámci johanitského řádu, jehož byl členem, a soustředil se na upevňování pozice v blízkosti panujícího císaře, s nímž ho spojovalo množství kulturních zájmů. Jako hejtman jeho osobní gardy a posléze i jako nejvyšší maršálek ovlivňoval jeho rozhodnutí a sloužil mu také jako důvěrník, o čemž svědčí množství dochované vzájemné korespondence. Velmi málo však podporoval další rozšiřování pozic rodu v rámci významných státních úřadů, jedinou výjimkou může být zajištění postu rytíře-johanity pro bratrance Ferdinanda Karla. Pravým opakem byl v tomto snažení Karel Ferdinand, který po počátečním impulzu od otce dosáhl sám na přední místa u císařského dvora. Jeho postup od říšského dvorského rady přes funkci císařovna hofmistra až do tajné konference a na místo nejvyššího komorníka byl dlážděn jeho osobními zásluhami (*merita*), které byly i podle dobových pozorovatelů vedle podpory rodu klíčové pro úspěšnou kariéru. Vedle své aktivity v rámci kolektivních rozhodovacích i poradních orgánů centrální správy získával Karel Ferdinand, podobně jako dříve například Adam mladší z Valdštejna či Ferdinand Arnošt, své zásluhy především na zahraničních diplomatických misích. Kariéra diplomata, dosud ještě až na výjimky spojená s kariérou dvorskou, dávala dotyčnému šlechtici možnost osvědčit se a dokázat svou věnost panovníkovi. V případě Karla Ferdinanda se jednalo o množství zahraničních destinací, kterými musel projít, z nichž nejvýznamnější byl dlouhý, více než dvouletý, pobyt v Anglii (1677-1679) a důležité jednání v Polsku (1683), kde se mu podařilo s pomocí stálého vyslance a papežského nuncia dojednat spojenectví s Janem III. Sobieskim, jež zachránilo Vídeň z osmanských spárů. Čtvrtou generaci Valdštejnů usídlených ve vídeňských dvorských úřadech představoval Karel Arnošt, jediný syn Karla Ferdinanda, jenž mu všemožně umetal cestičku včetně řádu zlatého rouna, který obdržel ještě před svou klíčovou legací do Portugalska (1700-1703, francouzské zajetí 1703-1704). Také on mohl na závěr téměř nekonečných jednání s lavírujícím portugalským dvorem slavit úspěch, byť zásluha za připojení portugalského království k haagské protifrancouzské alianci tentokrát ležela spíše na anglickém vyslanci Methuenovi. Na zpáteční cestě jej čekalo zajetí francouzským loďstvem a nucený roční pobyt nejdříve v Toulonu a později ve Vincennes. Za svou oběť byl po návratu odměněn Karel Arnošt funkcí nejvyššího maršálka a po intermezzu v úřadě hofmistra panující císařovny také titulem nejvyššího komorníka u dvora Josefa I., u něhož ostatně kdysi dávno začínal jako jeden z jeho prvních urozených společníků. Stal se také na krátký čas důležitým hlasem v tajné konferenci, nicméně většina těchto poct a úřadů skončila se smrtí Josefa I., protože nový panovník Karel VI. s Valdštejnem nepočítal, a to i přes přímlyvy obou císařoven (Eleonory Magdaleny i Amálie Vilemíny). Po jeho odchodu ode dvora a následné smrti roku 1713 končí zlatá éra Valdštejnů v centrálních orgánech

monarchie, rapidně poklesl také počet komorníků či dokonce tajných radů z valdštejnského rodu, jichž bylo v uplynulém století více, než kolik se jich reálně uchytilo u habsburského dvora. Komornická služba, podobně jako jmenování dvorní dámou v případě mladé šlechtičny, totiž byla jedním ze způsobů iniciace další kariéry, a to jak ve dvorských, tak i v zemských službách. Navazovala tak na kavalírskou cestu, nutné putování po Evropě, které svým synům dopřávali otcové nejen z bohaté valdštejnské větve, ale také jejich chudší příbuzní. Zatímco trasa kavalírské „*grand tour*“ se příliš neměnila a v uvedeném období zahrnovala kromě Říše a upřednostňované Itálie také Francii, Spojené provincie a někdy i Anglii, náplň byla rozličná, a to podle preferencí otce, popř. poručníka mladého Valdštejna. Někteří na kavalírské cestě pilně studovali (Karel Ferdinand v Lovani), jiní si spíše užívali života (Adam František). Model kavalírské cesty však zaznamenal jisté změny a od počátku 18. století výrazně přibýlo těch, kteří skutečně studovali a osvojovali si základy například přirozeného práva či historie. Málo zachovaných pramenů týkajících se Valdštejnů bohužel nedovoluje činit obecnější závěry pro tento konkrétní rod, popř. zjišťovat „valdštejnská specifika“ v dané otázce.

Výrazně odlišným vzdělávacím procesem museli však projít ti, kteří se systematicky připravovali na duchovní dráhu a jejichž ambice (či spíše ambice jejich otců) se upínala k nejvyšším postům církevní hierarchie. V životopise budoucího pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, proslulého obránce církevních imunit na zemském sněmu, i pozdějšího litoměřického biskupa Emanuela Arnošta, pocházejícího z chudší větve Waldstein-Arnau, nacházíme formativní fázi jejich přípravy v římských kolegiích, kde strávili několik let, vybudovali si četné společenské kontakty a poznali mechanismus rozhodování na nejvyšší úrovni katolické hierarchie. Právě tímto svým pobytem se lišili od dalších členů rodu, kteří sice zvolili církevní kariéru, přistupovali k ní však spíše ze „získných hledisek“: tělesně postižený Albrecht Leopold, hádavý Jan Václav či tajemný Arnošt Julius potřebovali získat především hmotné zajištění, a to prostřednictvím četných kanonikátů. Velmi zřídka se v rámci valdštejnského rodu setkáváme se vstupy do církevních řádů, kromě dvou výše zmíněných johanitů zaznamenáváme pouze jednoho benediktýna a jednu alžbětinku s valdštejnským predikátem. Důvody tohoto nezájmu o řeholní život zatím neznáme, faktem však zůstává, že se valdštejnské slečny z chudších linií rodu raději provdaly mimo české země či dokonce lehce pod svou stavovskou úroveň, než aby vstupovaly do řeholních společenství. Zcela stranou potom stojí problém dobrovolného opuštění světských radovánek a složení věčných slibů v případě jedinců, kterým smrt sebrala manžela či manželku, a kteří hodlali svůj život

dožít v ústraní kapucínského či karmelitánského kláštera. Tento fenomén se objevil paradoxně až kolem poloviny 18. století, a to u velmi bohatých a tudíž hmotně zabezpečených osob.

Po opuštění dvorských pozic na počátku 18. století se těžiště valdštejských kariér přesouvá výrazně na zemskou úroveň. I když se na ní setkáváme s některými členy rodu (Ferdinand Arnošt) už dříve, víceméně platí, že v 17. století přenechávají Valdštejnové vrcholné zemské úřady svým konkurentům z řad Martiniců, Kolovratů nebo Šternberků. Jedná se především o oba syny Arnošta Josefa z Valdštejna Františka Josefa a Jana Josefa, kteří podobně jako jejich otec upřednostnili před mezinárodními legacemi a dvorskými slavnostmi starost o rozmnožení zděděného majetku. Zemská politika nepodléhala takovým turbulencím jako politika dvorská, nebyla nutná přítomnost ve Vídni, tak okázalá reprezentace a vysoké výdaje na cestování či ubytování. Oba bratři si zvolili zemskou úroveň správy dobrovolně, ačkoli především Jan Josef měl velmi dobrou výchozí pozici u dvora (jeho tchánem byl Karel Arnošt z Valdštejna, který mu zajistil titul komorníka i tajného rady). Zatímco František Josef proslul jako právní expert (působil v zemském soudu, od roku 1714 byl dvorským sudím), Jan Josef se soustředil na oblast ekonomiky země, neboť se stal třetím prezidentem komerčního kolegia. V jeho rámci se snažil prosadit nové merkantilistické zásady a jeho korespondence s předními hospodářskými experty své doby ukazuje na jeho obrovský rozhled a koncepční teoretické myšlení. Oba bratři navíc spojili svou činnost veřejnou se soukromými zájmy, František Josef dostal prostřednictvím svých funkcí příležitost ovlivňovat vlastní právní spory (například s poddanským městem Turnov), Jan Josef zase směřoval hospodářskou politiku tak, aby vyhovovala zájmům jeho litvínovské manufaktury. Významným spojencem mu byl v tomto směru příbuzný Leopold Vilém z Valdštejna, který se patrně jeho zásluhou dostal z funkce chrudimského a staroměstského hejtmána až na místo hofmistra polské královny a manželky saského kurfiřta Marie Josefy. Právě s tímto příbuzným konzultoval například možnosti vývozu českého zboží po Labi do Saska a dále do Hamburku a získával přes něj kontakty dále na saský dvůr, kde se Leopold Vilém rychle etabloval a navázal i příbuzenské vztahy. Oba bratři, František Josef i Jan Josef, se podíleli také na zasedání zemského sněmu, kam byli několikrát vysláni císařem jako (principiální) komisaři. To, že se úspěšně zhostili tohoto nevděčného úkolu, bylo příčinou jejich dalšího postupu. Jan Josef získal formálně třetí nejvyšší místo zemské hierarchie, funkci nejvyššího maršálka, s níž se pojily například ceremoniální povinnosti během korunovačního pobytu císaře Karla VI. v Čechách roku 1723; František Josef se stal moravským zemským hejtmánem, což však chápal spíše jako danajský dar než jako poctu.

Zatímco příslušníci bohatší větve Valdštejnů (hrádecká) zastávali přední pozice v zemské i dvorské správě, chudší linie Waldstein-Arnau se až na výjimky musela spokojit s posty na krajské úrovni (hejtmané krajů, v nichž měli majetek), popřípadě v nižších zemských funkcích. Ale ani nedostatek majetku automaticky nezavíral dveře do vyšších pater politiky – důkazem může být Maxmilián Adam z Valdštejna ze žehušické větve, který s pomocí některých svých příbuzných a vlastní pílí dosáhl předního místa v říšské dvorské radě, neboť činnosti zde zasvětil celý svůj dlouhý život. Vedle krajských hejtmanů se pro méně movité členy rodu otevírala také armáda, jež jim nabízela hodnosti středních důstojníků. Na jednu stranu lákala možnost proslavit se v boji za císaře, získat bohatství a vést dobrodružný život, jež vyhovoval povaze některých Valdštejnů (Karel Ferdinand-Karlíček, Burian Ladislav), na druhé straně zde bylo nebezpečí rychlé smrti na některém ze vzdálených bojišť, která jediná skýtala v době dlouhého míru mezi léty 1648 až 1740 naději na hrdinské činy. Na jedné straně tak stojí příklad Bertolda z Valdštejna, který padl u Lützenu a byl s pompou uložen k věčnému spánku v nové kapli strahovského klášterního kostela, na druhé straně František Podivín z Valdštejna, který po neméně hrdinské smrti u italské Luzzary roku 1702 spočinul na neznámém místě ve vzdálené Ferrafe.

Zásluhy osobní a zásluhy rodu, šlechtictví vázané ke šlechtným skutkům jedince a šlechtictví zděděné po předcích – tyto dichotomie tvořily páteř úvah nejednoho teoretika raně novověké společnosti. Šlechtický status nebyl monolitem a skládal se z několika dílčích kusů, kromě statutu rodu se k němu přidávalo osobní charisma jedince i status úřadů, který dotýčný zastával. Výsledkem pak bylo celkové postavení člověka v rámci stavovské obce demonstrované při dvorských slavnostech místem v průvodu saní či kočárů, blízkostí panovníkovi v rámci oblíbeného karuselu či samotným faktem, že dotýčný hrál se svým vladařem a jeho rodinou karty. Stejně tak se ale tento status odrážel v zasedacím pořádku zemského sněmu, v autoritě, kterou dotýčný požíval při repartici zemské berně či ve velikosti jeho panství a sídla. Zvláštní kapitolou potom byl status šlechtice v rámci paralelních hierarchických systémů, jakými byla církev či armáda.

B.) Valdštejnové uprostřed sociálních sítí

Jedinec byl v raném novověku plně integrován do několika společenských organizmů. Kromě nejobecnější příslušnosti ke stavu, jenž definoval jeho právní postavení i specifický habitus získaný například odlišným způsobem socializace, to byla jednak nukleární a příbuzenská rodina (rod), jež mu dávala jistotu a stávala se záštitou v neklidných časech. Při pohledu na valdštejnský rodokmen 17. a první poloviny 18. století nás upoutá několik

zvláštností. Především se jedná o rozdílné reprodukční chování bohaté, hrádecké linie Valdštejnů a jejich chudších příbuzných z linie žehušické a především z větve Waldstein-Arnau (rožďalovické). Zatímco v prvním případě můžeme sledovat omezený počet potomků, dcery vdávající se poměrně brzo za vysoce postavené aristokraty a nízký věk, jehož se příslušníci této linie dožívali, v případě rožďalovických Valdštejnů nacházíme pravý opak. Extrémním případem vysoké fertility jsou Václav Josef z Valdštejna a jeho manželka Marie Barbora Pállfyová, kteří měli spolu patnáct dětí, z nichž osm se dožilo dospělého věku. O chudé nevěsty z této rodinné větve navíc nebyl takový zájem, a tak se vdávaly poměrně pozdě. Přesto zaznamenáváme ve sledovaném období jen minimum případů, kdy se dotyčná šlechtična nevdala vůbec. Slečny na vdávání ostatně byly sice pro rodiče jistou majetkovou přítěží (museli je vyplatit), zároveň však představovaly důležitý lidský kapitál pro navazování nových sociálních vazeb v rámci šlechtické společnosti. Základem šlechtické nukleární rodiny byl pochopitelně manželský svazek, přičemž prvním krokem k němu byla svatební smlouva, kterou obvykle sepisovali rodiče obou snoubenců. Z několika doložených případů pak lze usoudit, že valdštejnské manželky nebývaly vždy bezmocnými objekty v zajetí svých manželů. Právě svatební smlouvou jim totiž jejich otec často vymohl výhodné podmínky a navíc jim poskytl ještě podíl na dědictví. Bohaté vdovy nebo přímo univerzální dědičky si potom do manželství přinášely celá panství, k nimž ani po svatebním obřadu neztratily vlastnická práva. Sňatek přinášel nejen spojení jedinců, ale celých rodů; ženichovi i nevěstě potom přijetí do rodiny jejich partnerů, což mohlo mít podstatný vliv na budoucí kariéru, nebo mohlo vést k upevnění již stávajícího postavení (například pokud si dotyčný bral dvorní dámu).

Charakter některých spojení pak má delší trvání a zahrnuje sblížení rodů po několik generací. Takové aliance bývaly zpravidla podepřeny společnými politicko-mocenskými zájmy nebo oboustranně výhodnými ekonomickými důsledky. Valdštejnové se takto orientovali především na Harrachy a uvedená spolupráce měla své kořeny ještě v době generalissima Albrechta a tajného rady Ferdinanda II. Karla z Harrachu. Vydržela však po celé sledované období, a to dokonce i ve chvílích, kdy Valdštejnové opustili vídeňské dvorské prostředí, kde hráli dolnorakouští Harrachové dlouhodobě jednu z klíčových rolí. Druhým rodem, jenž navázal s Valdštejnými intenzivní styky na přelomu 17. a 18. století, byli Černínové. Stalo se tak díky snaze Arnošta Josefa a Heřmana Jakuba Černína posílit vzájemnou spolupráci na zemské úrovni. Základem pro budoucí spojení se měl stát sňatek potomků obou rodů: Františka Josefa a Marie Markéty, jež po smrti svého otce působila v roli poručnice mladšího bratra Františka Josefa Černína. Zamýšlená vazba však dostala vážné trhliny po

smrti Františka Josefa z Valdštejna roku 1722, kdy začala Marie Markéta naslouchat kapucínskému zpovědníkovi Janu Mariovi a podle svědectví jejího okolí zanedbávat výchovu svých dvou synů. Jejich strýc Jan Josef proto vystoupil s agresivní obhajobou majetku a zájmů synovců a z plánovaného spojení mezi dvěma mocnými aristokratickými rody byl veřejný skandál a ostuda, ukončená až smrtí Marie Markéty v osamění na Komorním Hrádku. Jedním ze sporných bodů mezi ní a jejím švagrem byla svatba staršího syna Františka Arnošta s Marií Alžbětou z Fürstenberka, k níž svolila až po delší době a velmi nerada. Toto spojení bylo dalším krokem plánu Jana Josefa a Frobena Ferdinanda z Fürstenberka, jednoho z předních zastánců císařských zájmů v jižním Německu. Fürstenberkové záhy vycítili možnost získat v Čechách natrvalo nezanedbatelný majetek, o který usilovali od začátku 17. století. Podařilo se jim to díky sňatku mezi Marií Annou, dcerou a dědičkou Jana Josefa z Valdštejna, a Josefem Vilémem z Fürstenberka, protože jejich syn Karel Egon I. dostal po matce veliké panství Křivoklát i dvojpanství Dobruška-Loučeň. Příchod budoucích křivoklátských podnikatelů je tak bytostně spjat s jejich vazbou právě na Valdštejny. Vzhledem k četnosti sňatků je ale třeba připomenout, že rodem, s nímž se Valdštejnové nejčastěji spojovali, byli Valdštejnové sami. Vysoká míra endogamie byla jistě dána snahou zachovat pod jedním erbem rodový majetek a umožnilo ji velké rozvětvení rodu a vzdálenost jednotlivých větví. Z ostatních rodů preferovali Valdštejnové především staré české katolické rody a až s příchodem 18. století se začínají v genealogických tabulkách objevovat také některá exotická jména, a to především u chudších linií, jejichž příslušníci buď bydleli v městském prostředí, tedy uprostřed národnostně pestré společnosti, nebo museli „vzít zavděk“ císařskými důstojníky či úřednickou šlechtou. Vedle příbuzenských sítí existovaly i jiné způsoby, jak navazovat přátelství. Celou síť tak podkřívá rozsah korespondence daného šlechtice, počet přání do nového roku či k narozeninám dotyčného aristokrata. Naplněním dobrého přátelství je potom služba a protislužba, jimž předchází prosba a odvolání se na blízké společenské styky.

Zároveň však raně novověká aristokracie žila také nepřátelstvím vůči stejně urozeným jedincům, které mělo nezřídka podobu osobních záští. I valdštejnský rodový archiv obsahuje velké množství soudních sporů, jež se staly jakýmsi sportem aristokracie 17. a 18. století. Z nejvýznamnějších konfliktů vydával bohatý aristokrat tzv. *species facti*, tendenční dějiny sporné události s edicí hlavních dokumentů. Meritem střetů bývala nejčastěji honební práva nebo sporné hranice panství (zejména pokud se na pomezí nacházel nějaký výnosný podnik, například krčma). Některé spory měly téměř mezigenerační charakter a záští otců se přenášela na syny a vnuky. Tyto konflikty měli Valdštejnové zpravidla s nově povýšenými a ve

stavovské společnosti dosud neetablovanými rody jako byli pobělohorští zbohatlíci Michnové z Vacínova či Pachtové z Rájova. Zvláštním případem takového typu nepřátelství byly vztahy s teplickými sousedy Clary-Aldringeny, které se zhoršily ve chvíli, kdy mladý František Karel překonal v titulech žárlivého Jana Josefa z Valdštejna. Ten nedokázal vést spory pouze za účelem ochrany rodové cti či z důvodu momentální citové újmy, ale také zcela pragmaticky sledující vlastní obohacení, resp. arondaci svého statku. Velmi bezohledně takto připravil o poslední majetek (statek Záluží u Mostu) rytířskou větev Vrábských z Vrábí.

Vedle horizontálních vztahů vyznačujících se rovností všech účastníků v rámci sociální sítě spojovaly Valdštejny s ostatními členy šlechtické společnosti také vazby vertikální, jež měly charakter patronátně-klientelního spojení. Je přitom zajímavé, že se nutně nemuselo jednat o osoby se společensky rozdílným postavením a tž jedinec, kterého nacházíme v jednom momentě v roli patrona, působí jindy v roli klienta, a to vždy k osobě rovnorodé. Dokonce i významný patron řady šlechticů z provincií Alois Tomáš Raimund z Harrachu musí občas žádat o přímluvu u císaře jiného dvořana, zejména pokud se jedná o pomoc ve věci, která se ho osobně dotýká. Vlivní přátelé na vysokých postech pomáhali minimálně zbrzdit katastrofu (vyhlášení bankrotu) a právě v krizových momentech, například při úmrtí člena rodiny, dochází k odkrytí skutečných vazeb. Přátelé a klienti se účastní také společenských událostí pořádaných dotyčným Valdštejnem či přikládají svou pečeť pod jeho testament, popř. svědčí na svatebních smlouvách. Pokud měl být dokument co nejdůvěryhodnější, byly často za svědky pozvány také osoby zastávající nejvyšší zemské úřady. Jistými výjimkami pak byly dokumenty sepsané narychlo, kde svědci neodpovídali svým postavením pořizovatelům. Přesto i v tomto případě lze předpokládat alespoň základní výběr mezi členy širšího okruhu známých a přátel (sousedí, významní služebníci). Patroni dostávali od svých klientů četné dary a na oplátku jim odkazovali peněžní sumy, šperky či jiné cenné věci ve svých testamentech. Přes občasné spory je třeba podtrhnout dobrý vztah k bezprostředním sousedům, které k Valdštejnům vázala kromě stavovské solidarity také solidarita regionální (např. společný postup vůči procházejícímu vojsku). V rámci určité oblasti Čech pěstovali Valdštejnové dobré vztahy s místními autoritami – ať už duchovními (litoměřický biskup) či světskými (krajští hejtmani), přičemž v prvním případě navazovali vztah přátelský, v druhém většinou patronátně-klientelní. Valdštejnové s etablovaným postavením na zemské úrovni zapojili do své vztahové sítě také úředníky zemských úřadů a pražské právníky, kteří tvořili suitu, jež pomáhala především Arnoštu Josefovi a jeho synovi Janu Josefovi řešit množství sporů, v nichž oba často figurovali (jedná se o skupinu označovanou v pramenech jako „*Rechtsfreunde*“ a institucionalizovanou pravidelnými

setkáními v domech jednotlivých členů, kde řešili právní problémy podle zadání dotyčného Valdštejna).

Další nespornou výhodou, kterou měli bohatí Valdštejnové oproti svým právním i politickým oponentům, byla dobrá informovanost. Zcela programově a dlouhodobě pěstovali rozvětvenou informační síť, jež odpovídala jejich společenskému postavení. Vedle veřejných zdrojů (noviny a letáky) využívali také informací od přátel a klientů, platili si profesionální zpravodaje, kteří pracovali zpravidla pro několik zaměstnavatelů najednou. Někteří z nich, umístění u významných zemských nebo dvorských úřadů, byli úkolováni svými pány, aby se kromě poskytování informací snažili tu či onu záležitost ovlivnit ve valdštejnský prospěch. Z placeného zpravodaje se tak velmi snadno stával agent. Neocenitelné služby poskytovali tito jedinci svým aristokratickým zaměstnavatelům také tehdy, když tito odjeli na delší dobu do zahraničí na diplomatickou misi, nebo když chtěli zjistit zprávy téměř špionážního charakteru o možnostech odbytu výrobků vlastního velkostatku či naopak nákupu kvalitních surovin v zahraničí (španělská vlna pro hornolitvínovskou manufakturu).

Každý příslušník valdštejnského rodu figuroval také ve finančních sítích, a to zároveň jako dlužník i jako věřitel. Rovnováha mezi aktivními a pasivními dluhy, z nichž mnohé pocházely ještě z bouřlivého období pobělohorských konfiskací, byla u některých Valdštejnů povážlivě rozkolísaná, takže zaznamenáváme ve sledovaném století několik bankrotů. Jeden z nich následoval například po smrti císařského vojáka Buriana Ladislava z Valdštejna roku 1645. Tehdy začal zdoluhavý, více než dvacetiletý soudní proces, na jehož konci byl definitivní rozpad majetkové základny žehušické linie rodu ve východních Čechách. Jeho vdova Anna Marie se poté i se čtyřmi syny a několika dcerami přestěhovala ke svým starhemberským příbuzným do Vídně, kteří se jí ujali a poskytli rodině nové sociální zázemí. V rámci valdštejnského rodu přes velkorysý přístup k dluhům zůstal případ Buriana Ladislava ojedinělým. Členové rodu si půjčovali od nejrůznějších skupin, na prvním místě od židů, ale také od ostatních šlechticů, s nimiž měli přátelské vztahy a kteří tyto vztahy naplňovali například tím, že odpustili svému valdštejnskému dlužníkovi úrok nebo z dobrého přátelství stanovili úrok pouze pětiprocentní. Dalšími věřiteli Valdštejnů byli jejich příbuzní nebo dokonce manželky, které často držely jako dědičky po svém prvním manželovi či otci finanční hotovost nebo statek, s jejichž pomocí podporovaly své manžely. Mezi mírou zadlužení jednotlivých osob byly poměrně velké rozdíly: zatímco řádově tisícové položky vedly Karla Ferdinanda z Valdštejna (Karlíčka) k vynucenému prodeji strategicky významného panství Lovosice, 300000 zlatých pasivních dluhů bohatého šlechtice Arnošta Josefa z Valdštejna k bankrotu nevedlo, neboť jeho aktiva a cena vlastněných panství tuto

částku několikanásobně převyšovaly. Do finančních potíží se nedostal ani dvořan Karel Ferdinand z Valdštejna, jenž se v době největší nouze zbavil panství Zahrádky, které zdědil po podivínském Františku Karlovi z Kounic. Na počátku 18. století dochází ke strukturální změně šlechtického úvěru, kdy v některých případech (Jan Josef z Valdštejna) je spotřební úvěr překonán úvěrem investičním, což souvisí s rozvojem nového typu podnikání. Peníze na provoz manufaktury i dalších podniků bral schopný Valdštejn nejen od vnějších věřitelů (šlechtické vdovy disponující volným kapitálem po svém manželovi, církevní instituce), ale také od subjektů uvnitř hranic svého panství včetně vlastní manželky. Při procházení valdštejnských účtů ze sledovaného období dojdeme k závěru, že až na povahově problematické jednotlivce nenacházíme nikoho, kdo by svůj majetek neúměrně zadlužil, nebo pomáhal hromadění dluhů, jež by vyústily v kridu a nucený rozprodej „centrálních“ rodových statků. Přitom panovník chránil Valdštejny před věřiteli pouze minimálně, když několikrát povolil tzv. příročí (moratorium) na jejich statky či pozůstalost (především v první polovině 17. století). Stejný nástroj ochrany před věřiteli se vyskytoval také na opačné straně, tedy u valdštejnských dlužníků. Příročí na jejich majetky mohlo výrazně snížit valdštejnskou likviditu, čímž nastávala řetězová reakce, jež se nezřídka zastavila až u rytířských věřitelů, kterým se panovník necítil být zavázán a příročí na jejich dluhy prostě neudělil.

Valdštejny vázala finanční pouta nejen k dalším šlechticům, ale také k raně novověkému státu. Na jedné straně vystupují vzhledem k němu jako dlužníci, kteří zadržovali kontribuci, lépe řečeno svůj podíl na extraordinární části schválené zemské berně, na druhé straně půjčovali přímo panovníkovi (dvorské komoře). Spíše než klasická půjčka, u níž nebyla zpravidla návratnost zaručena, se jednalo o tzv. anticipace, kdy šlechtic-věřitel odčerpával půjčenou sumu z některého zeměpanského výnosu. Přímé půjčky panovníkovi bez vazby na budoucí výnosy tak byly postupně považovány za maximální vstřícnost ze strany dotyčného šlechtice a implikovaly jeho zájem o některý z významných postů a titulů. Pokud je mi známo, Valdštejnové podobnou praxi většinou nepěstovali – někteří neměli tolik peněz, ti movitější zase znali lepší (a hlavně levnější) způsoby, jak obsadit klíčová místa, především v zemské správě. Jedním z těchto způsobů bylo například výše zmíněné udržování sociálních sítí. Panovník na své nejbohatší šlechtice neúměrně tlačil a také v případě Arnošta Josefa z Valdštejna nacházíme v jeho pozůstalosti několik „vlastnoručních“ dopisů od císaře, ve kterých mu vysvětloval nutnost půjčky pro další vedení války o španělské dědictví. Arnošt Josef vždy nakonec poslechl, i když nerad. Finanční sílu tohoto šlechtice však podtrhuje fakt, že jen během let 1700 až 1708 půjčil 210000 zlatých, aniž by to nějak vážně poškodilo rodinné hospodaření. Komora zároveň působila vůči Valdštejnům jako dlužník, neboť často

zadržovala například plat dotyčného člena rodu. I když se platební morálka tohoto centrálního dvorského, resp. českého finančního úřadu zlepšovala, stále se na dlužnou mzdu muselo dlouhou dobu čekat a tato suma se převáděla na potomky v rámci dědického řízení.

Valdštejnové ve sledovaném období vstupovali velmi často do finančních sítí stejně jako do sítí sociálních, a to jak horizontálních (se stejně urozenými a movitými šlechtici), tak také vertikálních, když vytvářeli patronátně-klientelní vztahy. Jejich rezidence se stávaly uzly, v nichž se propojovala četná sociální vlákna, ale také místem zapojeným do věřitelsko-dlužnických vazeb od těch nejjednodušších kontaktů až po sofistikované finanční operace. Množství a nasměrování společenských vztahů i velikost půjček poskytovaných panovníkovi – to vše podtrhovalo důležitost jednotlivých Valdštejnů i celého rodu. V rámci aristokratické společnosti z něj vytvářelo svébytnou komunitu, jež přitahovala pozornost dalších a dalších jedinců, kteří ochotně rozšiřovali a zahušťovali jeho společenské sítě.

C.) Vznik a správa valdštejnských dominií

Proces vzniku pobělohorských držav valdštejnského rodu započal nedlouho po slavném vítězství císařských vojsk 8. listopadu 1620. Pouze minimum rodových statků si uchovalo kontinuitu z doby předchozí (Komorní Hrádek, Lovosice) a pokud se tak stalo, potom jejich správu převzala jiná linie Valdštejnů (Dobrovice). Ti se nikdy neprofilovali jako rod za všech okolností věrný katolické víře (na rozdíl například od Berků z Dubé či od některých větví Kolovratů), a proto byla část jeho příslušníků postižena hned po roce 1620. Konfiskace a následný exil, často spojený se vstupem do cizích protestantských vojsk či s brzkou smrtí v nepříliš důstojných podmínkách, provázely životní osudy především členů linie Waldstein-Arnau, z níž ovšem pocházel také Albrecht z Valdštejna. Ten se na vazby s nejbližšími a ve většině případů nekatolickými příbuznými příliš neohlížel, naopak často přispěl k jejich trpkému osudu, a to zejména v případě, když jejich panství leželo v severovýchodních Čechách, kde budoval své frýdlantské vévodství. Pouze několikrát ponechal svým bližším či vzdálenějším bratrancům a strýcům jejich panství nebo jim dal panství nové; součástí této transakce však bylo jeho převedení na frýdlantské léno. Daleko lepší vztahy měl se vzdálenějšími příbuznými z hrádecké linie a konkrétně s Adamem mladším z Valdštejna a jeho syny. Druhorozeného Maxmiliána si dokonce vyhlédl za svého nástupce a věnoval mu původně jako léno a později dokonce jako alod zapsaný do desek zemských soustavu panství v okolí Mnichova Hradiště, kdysi patřícího Václavu Budovcovi z Budova. Právě tento zápis uchránil budoucí jádro valdštejnských držav od konfiskací, které nastaly po Albrechtově zavraždění v Chebu roku 1634. Vedle toho se podařilo obratnému Maxmiliánovi získat

z dědictví po vzdáleném bratranci také frýdlantský (dnes valdštejský) palác na Malé Straně, a to trochu paradoxně jako náhradu za pohledávky na bývalém frýdlantském vévodství. Složité majetkové převody v rozbourané době však přinesly řadu sporů, jež zatěžovaly Maxmiliánovy potomky po celé následující století. Mezi ty nejnákladnější patřil spor o panství Hrubá Skála, o které se hlásil jako dědic slavatovských nároků pozdější nejvyšší maršálek Leopolda I. Gottfried z Windischgrätzu (kompromisní rozhodnutí císařských orgánů padlo až roku 1667).

Z mohutných majetkových přesunů, k nimž došlo v průběhu třicetileté války kvůli dvěma vlnám konfiskací, vyšli Valdštejnové přes příbuzenství s uznaným císařským zrádcem Albrechtem poměrně dobře. Zásluhou obratnosti Maxmiliána z Valdštejna drželi rozsáhlou doménu v boleslavském kraji s centry v Mnichově Hradišti, Dobrovici a na Hrubé Skále, výstavní pražský palác i předbělohorské statky Lovosice a Komorní Hrádek. Na Moravě vlastnili od roku 1616 úrodné Židlochovice a posléze v důsledku závěti Kateřiny ze Žerotína, sestry Adama mladšího z Valdštejna, také velké panství Třebíč se specifickým seniorátně-fideikomisním nástupnickým řádem. Posledním ziskem z oněch neklidných dob třicetileté války byla panství Duchcov a Horní Litvínov, která vyženil Maxmilián se svou druhou manželkou Polyxenou Marií, rozenou z Talmberka, pro jejich syna Jana Bedřicha. Majetek Maxmiliána z Valdštejna tak roku 1656 představoval 955 osedlých a byl devátý největší v Čechách. Oproti divokému času třicetileté války docházelo k zisku nových panství v pozdější době jen velmi zřídka. Pokud nebyl dotyčný šlechtic hazardérem balancujícím na hraně bankrotu, investoval přebytečné finanční prostředky především do zvelebování již vlastněných statků, popř. do nákupu jednotlivých vsí, jimiž své panství arondoval, nebo domů ve významných městech ležících například na trase mezi venkovským sídlem a Prahou. Stejně ojedinělé byly i další způsoby, jakými mohl aristokrat rozšířit svou doménu: vyženění (o dědičky po bohatých otcích či manželech byl enormní zájem), soud (většinou volil kompromis, jehož základem byl prodej panství a saturování jednotlivých nároků z prodeje) nebo testamentární pořízení spřízněného jedince, většinou bližšího nebo vzdálenějšího příbuzného. Dislokace valdštejských statků v rámci barokních Čech se proto za období 1640 až 1740 změnila oproti stavu na konci třicetileté války jen minimálně.

K podstatnému rozšíření valdštejských domén tak došlo vlastně pouze jednou, a to zásluhou kromobyčejně schopného Arnošta Josefa z Valdštejna. Jeho akvizice v 70. a 80. letech 17. století jsou i v rámci pobělohorských Čech neobvyklým úkazem a odkrývají mimořádnou kapitálovou sílu tohoto Valdštejna, který roku 1675 koupil od svého strýce Karla Ferdinanda Mnichovo Hradiště a okolí za 74000 zlatých, roku 1677 Bělou pod Bezdězem za

více než 235000 zlatých, roku 1680 Doksy za 360000 zlatých, roku 1695 Chocnějovice a Zásadku dohromady za 105000 zlatých (nadsazená suma svědčící o touze Valdštejna arondovat doménu). Nejvýznamnější transakcí však byl nákup komorního panství Křivoklát roku 1685 za 400000 zlatých, přestože jej předtím držel v zástavě hofmistr arcivévody Leopolda Viléma Jan Adolf ze Schwarzenberka a jeho syn, nejvyšší maršálek Ferdinand ze Schwarzenberka, jenž podobně jako později Valdštejn hodlal vybudovat ve středních Čechách rozsáhlou doménu. Dosud záhadným způsobem se Valdštejnovi podařilo překazit vlivnému dvořanovi jeho plány (Schwarzenberg svaloval vinu na intrikány v české komoře) a dokonce ho obvinil z porušení zemského práva, kterého se měl dopustit tím, že přesouval křivoklátské poddané na své alodní panství Mšec. Oproti tomu Valdštejnova správa byla maximálně efektivní: došlo nejen k plošnému rozšíření panství o další území (Krušovice, Nižbor, později Petrovice či Senec), ale také k vnitřním změnám (tzv. *meliorationes*). Celý komplex, na který měla podle kupní smlouvy česká komora nadále předkupní právo, tak zvýšil svou hodnotu na 600000 zlatých, což bránilo faktickému odkoupení dominia zpět komorou, ačkoli se tato o navrácení Křivokláta několikrát snažila. Jednou z mála povinností, kterou měli valdštejnští majitelé vůči komoře, tak bylo dodávání železné rudy a také dříví do královodvorských železáren. I tato podmínka prodeje Křivokláta však přestávala být z valdštejnské strany plněna, a to úměrně tomu, jak se držba tohoto panství stávala jistější (1723 už musely železářny kupovat dříví z mansfeldských lesů na Dobříšsku). Shrnutí a podtrženo: Arnošt Josef v letech 1675 až 1695 nakoupil statky za více než 1,2 milionu zlatých a i když se jejich splácení často protahovalo až do počátku 18. století, byl schopen vždy dostát svým finančním závazkům včas. Neméně překvapující je rychlost, s níž byl schopen shromáždit vysokou částku a odeslat ji dvorské pokladně: během roku 1685 odešlo najednou z jeho účtu 230000 zlatých jako první splátka za Křivoklát, aniž by to výrazně omezilo jeho další aktivity. Poznání příčin tak neuvěřitelné likvidity tohoto šlechtice bude předmětem dalšího bádání.

Zatímco na jedné straně docházelo ke kupování nových panství a vytváření nových centralizovaných domén, na druhé straně nacházíme také několik panství, která byla ve sledovaném období valdštejnským rodem prodána. Jedním z nich byl i Komorní Hrádek, jehož držba Valdštejny trvala od 16. století až do roku 1734. Ačkoli některé členy rodu vázal k tomuto zámku nad řekou Sázavou sentimentální vztah, kterým argumentovala odpůrkyně prodeje Anna Kateřina z Valdštejna (sestra posledního člena pobočné linie hrádeckých Valdštejnů Jana Václava), převážily v tomto případě finanční ohledy a faktická nepotřebnost izolovaného panství, ležícího mimo prostor hlavních rodových domén. Prodej do rukou rodu Khevenhüller-Metsch se tak stal logickým vyústěním změny v celkovém rozmístění rodových

statků v rámci raně novověkých Čech. Prodej určitého panství ze svazku valdštejnského majetku většinou provázely problémy a žaloby nejen ze stran cizích věřitelů, ale zejména ze strany četného příbuzenstva, které na dané panství uplatňovalo a často dosti komplikovaně dokazovalo své nároky. Důvodem byly především nejasnosti v testamentech jednotlivých členů rodu, kteří v nich hodlali zaručit nezczizitelnost odkazovaného panství a místo toho dali příčinu k dlouhým právním sporům (například nejasné ustanovení v závěti Adama Františka z Valdštejna z roku 1666 ohledně dědictví Židlochovic). Když pomíneme problematickou Třebíč a krátce trvající Bělohrad, měli Valdštejnové v českých zemích ve sledovaném období pouze jediný klasický fideikomis: Duchcov-Horní Litvínov, zřízený trochu paradoxně arcibiskupem Janem Bedřichem z Valdštejna ještě jako olomouckým kanovníkem roku 1667.

Pozemková držba určitého rodu je zásadním způsobem ovlivňována třemi faktory: prvním je politická situace země, druhým je množství šlechticů v dané generaci a třetím je soudobé právo. Politická situace během třicetileté války rozdala karty většině rodů usídlených v tehdejších Čechách, majetkové přesuny z let 1620 až 1648 narýsovaly základní kontury vlastnické mapy země. První polovina 17. století tak byla dobou velkých zakladatelů nové slávy rodu, tím se na straně Valdštejnů nestal Albrecht, ale Maxmilián, jehož schopnosti a činy se ukázaly pro budoucnost rodu důležitější než tomu bylo v případě frýdlantského vévody. Poté přišla doba, v níž je tříštění či naopak sjednocování domén spojeno s množstvím potomků. Tam, kde se nedostává synů, přebíraly úlohu dědiček dcery, přes které bylo možné panství ztratit (Křivoklát přešel přes Marii Annu z Valdštejna Fürstenberkům), ale stejně tak i získat (Litomyšl vyženil František Josef Jiří s Marií Františkou z Trauttmansdorffu). Soudobé právo pak upravovalo konkrétní vztahy a rozměr pozemkové držby, určovalo její mantinely a rozhodovalo sporné body, kterých bylo více než dost. Sledované období je tak časem téměř nekončících majetkových sporů, jež vyčerpávaly valdštejnský rod a ve svém důsledku vedly často ke ztrátě dobytých pozic.

Do budování jednotných valdštejnských domén se promítalo několik faktorů, kromě výše zmíněné snahy saturovat mladší syny také přírodní podmínky, rozmístění větších center či poloha vzhledem k obchodním trasám. Klasickým příkladem, který kombinoval všechny uvedené faktory, byl integrační proces panství Mnichovo Hradiště završený za Arnošta Josefa z Valdštejna vydáním jednotné instrukce roku 1689. Součástí tohoto procesu byl promyšlený plán přenést právě do Mnichova Hradiště centrum celé domény, jež měla získat na významu na úkor panství Hrubá Skála, kde ležely nejen staré rodové hrady (Valdštejn, Rotštejn), ale také velké a bohaté město Turnov. Promyšlený plán velkého hospodáře navazoval na starší opatření, jejichž účelem bylo přenést hlavní vrchnostenské provozy (poplužní dvory) z hor do

úrodné nížiny kolem Jizery. Vedle Hrubé Skály patřily do komplexu mnichovohradištské domény také Svijany, spjaté s rezidenčním sídlem ještě užším svazkem. Na svijanském panství se totiž nenacházelo žádné městské centrum, jež by – podobně jako v případě Turnova – konkurovalo vrchnostenskému obchodu a mělo vlastní privilegia. Zato se zde vyskytovaly vůbec největší poplužní dvory z celé domény, jež měly bezpochyby sloužit jako obilná základna pro nedaleký Turnov a také pro rezidenční město, ležící v centru jen maličkého panství. Ze srovnání vyplývá, že zdejší dvory nejen překračovaly několikanásobně rozlohu průměrných dvorů na Boleslavsku, ale také, že obhospodařovaly v centrálních oblastech domény více než 20% celkové rozlohy, což ve srovnání s odlehlejšími panstvími (Bělá pod Bezdězem) je až čtyřikrát více. Můžeme tedy mluvit o vrchnostenské intenzifikaci hospodářství v místech, která sloužila jako rezidenční základna rodu.

Opačný proces lze sledovat u panství Bělá pod Bezdězem a Doksy, která byla přikoupena Valdštejnů v druhé polovině 17. století a ztratila status trvalého vrchnostenského sídla. Projevem této ztráty byla pauperizace obyvatelstva spojená s jeho přesunem z měst a městeček na venkov a také postupné zalesňování obou panství. Můžeme tak sledovat jasnou hospodářskou koncepci, jejímž autorem byl Arnošt Josef z Valdštejna, který se snažil zvelebovat hospodářství i na svých dalších statech (Křivoklát). Podobnou strategii bychom až na jednu výjimku (Bělohrad Bertolda Viléma) hledali u členů chudších rodových linií marně. Množství jejich statků rozmístěné v severovýchodních Čechách mělo jiné cíle: zajistit hospodářskou soběstačnost šlechtické rodiny, popř. saturovat všechny přeživší potomky. To sice nevyklučovalo obětavou péči o zděděný majetek (Václav Josef na Rožďalovicích), omezený kapitál však bránil velkorysejším investicím, které si žádala každá větší reforma hospodářství. To bylo spravováno vrchnostenským aparátem, jenž procházel během sledovaného období složitým procesem profesionalizace, který na svých panstvích podstatně uspišil nekompromisní Arnošt Josef, byť některé změny jsou starší (institucionalizace kontrolních mechanismů provedená poručnickou správou jeho matky Marie Eleonory z Rotalu). Podobně jako v 16. století i v následujícím období byli do služeb hraběte přijímáni nižší šlechtici nebo erbovní měšťané (často přímo z valdštejnských panství), kteří se dále ženili s příslušnicemi rytířského stavu. Řada z nich prodělala ve službách některého z Valdštejnů zářnou kariéru a tvořila na valdštejnských panstvích specifickou sociální vrstvu. Kromě pravidelného platu, peněz za jednotlivé právní úkony a možnosti ubytování pro ty nejméně postradatelné čekala na nejvěrnější služebníky odměna v podobě testamentárního odkazu hraběte, jež jim měla zajistit důstojné stáří. Ačkoli nám neúplnost zachovaného materiálu nedovoluje přesnou statisticko-prosopografickou analýzu valdštejnského

úřednictva, můžeme říci, že fluktuace úředníků nebyla tak vysoká, jak popisuje ve svých studiích Aleš Stejskal. Někteří vydrželi ve valdštejnských službách celá desetiletí a pevně zakotvili ve struktuře poddanských měst. Také z hraběcí korespondence vyplývá, že si schopného úředníka vrchnost velmi cenila, vytvářela pro něj příznivé podmínky a dokonce mu zamezovala, aby se stěhoval či oženil mimo panství. Až na výjimky plnili Valdštejnové své povinnosti a správu panství nezanedbávali: dokonce i když pobývali dlouhodobě u dvora, vedli čilou korespondenci se správci, sekretáři či regenty a udělovali jim příkazy, jak postupovat ve zcela konkrétních (například poddanských) záležitostech. Takto zasahoval do dění na svém dominiu Maxmilián z Valdštejna z Řezna na počátku 50. let 17. století, a to prostřednictvím svého syna Ferdinanda Arnošta, jehož zaučoval nadálku v hospodářské správě panství. Oproti tomu dvořané typu Karla Arnošta z Valdštejna mají ke svému panství pouze utilitární vztah: poskytovalo jim dostatek kapitálu pro dvorskou reprezentaci a jeho správu ponechávali na jednotlivých úřednících, ke kterým ovšem čas od času poslali nečekanou kontrolu, zpravidla svého sekretáře. Ten ve funkci inspektora nahrazoval stále častěji v rámci úřednické hierarchie regenta; rozšiřování jeho pravomocí pak souvisí s dalším posilováním kontrolních mechanismů v nastupujícím 18. století.

Hlavními příjmy valdštejnské vrchnosti byla pozemková renta poddaných a prostředky z prodeje piva, na jehož výrobu se využívala většina vypěstovaného obilí, z čehož vyplývá nevalný význam valdštejnských panství pro zásobování severočeských horských oblastí. Pivovarnictví bylo naplánováno do nejmenších detailů samotnou vrchností (instrukce z roku 1689 a další 1696) stejně jako prodej ve venkovských hospodách, pronajímaných poddaným, aby nebylo potřeba platit posudné ve městech. Jednotlivá panství pokrývala síť vrchnostenských hospodářských staveb, která vedle svého praktického účelu zpřítomňovala šlechtického majitele také v rovině symbolického vnímání. Na stavbě řady poplužních dvorů či panských sýpek (méně již hřebčínů či ovčínů) se přitom podíleli významní architekti své doby, kteří tak dávali těmto hospodářským budovám jednotný vzhled. Vrchnost si vymíňovala právo zasahovat do vytváření zemědělské krajiny, provádět meliorace, promyšlené zalesňování nebo zakládat rybníky (jejich počet na Dobrovicku i po třicetileté válce překračoval stovku). Dominikálních provozů však bylo více a jejich jádro se opět soustředilo do blízkosti aristokratických rezidencí.

Na přelomu 17. a 18. století zaznamenáváme nárůst protoindustriální činnosti na panstvích, které vlastnil Jan Josef z Valdštejna. Vidina zapojení monarchie do mezinárodního obchodu (například získáním španělského dědictví), pronikání merkantilistických myšlenek i povaha tohoto šlechtice, který se snažil maximalizovat výnosy hospodaření i za cenu jistého

rizika, vedly k zakládání nových podniků, jejichž účelem již nebyla autarkie v rámci jednoho panství či rodové domény, ale naopak vývoz a s ním spojená výroba pro obchod. Právě nalezení odbytových možností bylo vedle obstarávání technologického „know-how“ a kvalitních surovin (merino) klíčovým problémem, s nímž se musel vypořádat nejen Valdštejn, ale i ostatní vrchnosti, které se zhruba ve stejné době pustily do podobného podnikání. Svou soukenickou manufakturu umístil v Horním Litvínově a s její výstavbou spojil v Čechách ojedinělé urbanistické řešení celé lokality, kde postupně kromě manufakturního kolosu a zámku vznikaly i nové domy pro zaměstnance. Vedle námezdních dělníků a vlastních poddaných (venkovanů i měšťanů) sem podnikavý šlechtic přilákal také zahraniční odborníky (Holanďany a Angličany), kteří měli provádět „školení“ místních při práci. Odbyt měl zajišťovat v Praze sídlící faktor, profesionální obchodník placený za to, že domlouval manufaktuře příslušné kontrakty, a z uzavřených transakcí dostával procenta ze zisku. Přesto se dostávala manufaktura v důsledku nerozvinuté komerční infrastruktury do odbytových potíží, kdy zůstávalo sukno ležet na skladech v Litvínově nebo v Praze a Valdštejn se jím pokoušel platit své dluhy či dokonce horší kusy používal jako almužnu. Výrobního maxima pak dosáhl podnik roku 1734, tedy necelých dvacet let po svém založení, za vlády Františka Josefa Jiřího, kdy produkoval 1062 kusů sukna ročně. Za překonání krize vděčil Valdštejn činnosti agentů a informátorů, kteří začali působit také jako jeho obchodní zástupci, a stále častěji uzavíraným armádním zakázkám. Na rozdíl od železářského a zbrojařského podnikání na panství Nižbor, které počáteční krizi nepřekonal, se Valdštejnům podařilo držet vysokou úroveň litvínovského sukna až do začátku 19. století, kdy manufakturu prodali.

Podnikavý duch Jana Josefa z Valdštejna se ale projevoval i v dalších oblastech hospodářství. Hned od roku 1704, kdy se osobně chopil správy svých severočeských panství, začal s těžebními pokusy v Krušných horách. Neúspěch jeho pokusů o těžbu stříbra v této oblasti jej však neodradil a roku 1718 se hrabě pustil se svým bratrem Františkem Josefem do těžby zlata v okolí Jílového. V prvním desetiletí do projektu investoval téměř 15000 zlatých a vynaložená částka se mu vyplatila, o čemž svědčí v Praze ražené zlaté dukáty ke cti svatého Jana Nepomuckého. Svůj podíl později odkázal jediné dceři Marii Anně a přes ní dále Fürstenberkům, kteří se stali největšími jílovskými těžaři. Těžba a stejně i manufakturní podnikání nutilo šlechtu navazovat nový typ společenských vazeb napříč starým stavovským systémem. Obchodní vztahy, které se staly základem kapitálových spojení (těžařstva, investiční partnerství apod.), vznikaly mezi lidmi s podobnou mentalitou, byť byl jejich rodokmen různě dlouhý. Právě svým investičním zápalem se Jan Josef z Valdštejna lišil od podobných šlechticů své doby, kteří se snažili zakládáním vlastních podniků pouze krýt dluhy

a zisk z nich používat ke zvýšení své spotřeby nebo k umoření dluhů. V tomto bodě leží podle mého mínění pravý důvod úspěchu valdštejnského podnikání, které na rozdíl od podobných pokusů ve stejné době nemělo jepičí život.

Posledním z četných vrchnostenských příjmů byl soubor dávek z poddanských měst. Ta získala v důsledku hospodářského postižení měst královských za třicetileté války oproti nim jistý náskok, protože se sami šlechtici postarali, aby jejich města převzala ekonomickou iniciativu na úkor měst královských (např. rozšiřováním počtu trhů). Sebevědomí, které tímto poddanská města získala a které bylo zesíleno vlastnictvím starých a často velmi rozsáhlých privilegií, se stávalo důvodem pro konflikty s vrchností, jež se nevyhnuly ani valdštejnské Třebíči nebo Turnovu. Toto největší město boleslavské domény rodu bylo zvyklé na „nadstandardní“ zacházení ze strany vrchnosti a ve chvíli, kdy začal hofmistr Jiří Stanislav Bubák „vynalézat“ nové povinnosti, začali Turnovští rebelii. Odmítali respektovat výnos místodržitelské komise a svou suppliku odvolávající se na stará privilegia předali dokonce císaři. Místodržící, mezi něž patřil i pán Turnova František Josef z Valdštejna, poslali do města vojsko, načež došlo k uvěznění předních měšťanů. Po odsouzení některých zapřísáhlých odpůrců valdštejnského práva došlo po sedmi letech k uklidnění situace a roku 1714 vydal František Josef nové privilegium, jež mělo nahradit všechna stará, nyní již císařem oficiálně zrušená, a zavést poměrně rozsáhlou samosprávu, neboť kromě várečného práva a označení za „kmetiční poddané“ rezignovala vrchnost na další nároky. Aby nedocházelo k podobným konfliktům, snažili se Valdštejnové usazovat ve svých poddanských městech na nejvýstavnějších gruntech přiléhajících k náměstí osoby již dříve navázané na vrchnostenské prostředí: v Turnově šlo například o malíře Jana Jiřího Hertla, který dlouhou dobu pracoval na zakázkách pro mnichovohradištský zámek, nebo o členy bohatého erbovního rodu Radvanovských z Podtejní, usídlených kromě Turnova také v Rovensku pod Troskami a vykonávajících nejrůznější úřady v rámci vrchnostenské byrokracie. Podobné „klientské“ rodiny hlídající valdštejnské zájmy nacházíme snad ve všech významnějších poddanských městech (Zessnerové ze Spritzenberku v Duchcově, správce Adam Špičar v Rožďalovicích).

Ještě více právních argumentů než Turnov držela ve svých rukou města Unhošť a Nové Strašecí, která bojovala za své setrvání pod jurisdikcí české komory i po prodeji křivoklátského panství Arnoštu Josefovi z Valdštejna roku 1685. Ani ona však ve svých stížnostech neuspěla, přesto zůstala vazba obou měst k vrchnosti poměrně volná a projevovala se pouze v odvádění tzv. šosu na křivoklátský hrad a v potvrzování městských rad ex post. Oproti ostatním poddanským městům byl vztah mezi Valdštejnou a jejich rezidenčními městy o poznání klidnější. Tato města věděla, že za svůj rozkvět vděčí vrchnosti a že se nemohou

opírat o žádná privilegia, která by nebyla prosazena ve Vídni některým z Valdštejnů. Ti si naopak uvědomovali, jak důležitá je pro výstavnost a blahobytnost rezidenčního města existence bohaté a loajální vrstvy měšťanů, s níž budou moci spolupracovat nejen na budování vnější tváře dané lokality, ale také jim v případě potřeby poskytnout rychlý úvěr. Ze stejných důvodů si potom vrchnost hýčká v rezidenčních městech i židovskou obec. Ať už bylo meritem sporu cokoli od práva měšťanů vařit pivo až po stížnosti na to, že vrchnost zanedbává opravy městského opevnění, vždy vycházeli Valdštejnové obyvatelům rezidenčních měst maximálně vstřícně. Přítomnost vrchnostenského dvora se podepsala také na specifickém urbanismu rezidenčních měst, kde vznikaly (podobně jako v Mnichově Hradišti za Arnošta Josefa) celé nové čtvrti určené pro hraběcí dvořany a služebníky. Valdštejnové se rovněž podíleli na zakládání a nadání většiny veřejných budov v rezidenčním městě: od kostela a fary až po špitály. Přes všestrannou podporu své vrchnosti však Duchcov ani Mnichovo Hradiště neprodělaly ve sledovaném období příliš velký nárůst obyvatelstva a po celou dobu zůstávaly mezi středně velkými poddanskými městy, typickými pro protoindustriální pás mezi Krušnými a Orlickými horami.

Rozmanitost, velikost a dlouhá držba statků umožňovaly Valdštejnům rozvážnou správu, dlouhodobé plánování a možnost provádět potřebné změny pomalu a nenápadně. Koncepční myšlení některých členů valdštejnského rodu či jejich pečlivě vybraných byrokratů pak přispělo k tomu, že rodové domény nebyly postiženy v období let 1640 až 1740 téměř žádným poddanským povstáním, a to ani v kritickém roce 1680. Na panstvích tak mezi vrchností a jejich poddanými vznikl zvláštní vztah, který se projevoval spíše než ve vzájemném konfliktu oboustranně výhodnou spoluprací.

*

Tak jako v každém společenském souboru nalezneme i ve vzorku valdštejnského rodu ohraničeného sto lety barokního času jedince s různými povahami, tužbami a přáními, osoby úspěšné i neúspěšné podle nejrůznějších měřítek, ty, kteří dostali nárokům rodu a přidali k jeho slávě své zásluhy i ty, kterým se tohoto cíle nepodařilo dosáhnout. Z hlediska dlouhého trvání a ještě delšího odstupu se zdá být vše jiné. Ukazuje se, že trvalou stopu v rodinné historii udělali ti, kteří se snažili o dlouhodobé zakotvení rodu na pevných základech, nikoli osamocení heroové usilující jen o vlastní slávu. Ukazuje se, jak pomíjející jsou hrdinské činy jedince směřující jen k vlastnímu egu. Ukazuje se, že trvalé hodnoty jsou stejné dnes jako v 17. a 18. století...

8. Seznam pramenů a literatury

A.) ARCHIVNÍ PRAMENY¹

Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖStA Wien)

Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHStA)

Handschriften Sammlung (Hs Weiß)

Große Korrespondenz (kart. G C 30c)

Hofarchive:

Obersthofmeisteramt

Sonderreihen: Hofstaatsverzeichnisse; Ehepakten des Hofstaats; Zeremonialprotokolle; Instruktionsbuch für Hofdienste; Ältere Zeremonialakten

Oberstkämmereramt

Hofstaatsverwaltungen von nicht regierenden Mitgliedern des kaiserlichen Hauses (Eleonora Magdalena, Amalia Wilhelmine)

Reichshofrat:

Verfassungsakten (kart. 32)

Verfassungsakten – Reichkanzlei (Fasz. 2)

Residenzprotokolle (č. 164, č. 228)

Korrespondenz (kart. 6)

Statenabteilung:

Deutsche Staaten: Bavarica (kart. 10, 11, 88)

Ost- und Südeuropa: Polonica I. (kart. 81), Polonica III. (kart. 28, 54, 55)

England (kart. 19)

Portugal (kart. 2)

Hofkammerarchiv (HKA)

Hofzahlamtsbücher

Gedenkbücher (č. 499)

Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)

FA Harrach (kart. 104, 105, 112, 153, 311, 312, 313, 321, 449, 610, 740)

Národní archiv Praha (NA Praha)

Nová manipulace (sign. M 28/1-3, M 194/1, W7)

Stará manipulace (sign. P 106, W 9/1-228, L 34 (léta 1694-5, 1715, 1721)

Česká dvorská kancelář (kart. 543; inv. č. 319, 841, 888, 1010, 1100, 1216, 1217, 1241, 2391)

Wunschwitzova sbírka (inv. č. 1271)

Schumannova sbírka (inv. č. 530, 648, 812)

Česká komora (č. 5288, 5895, 7482, 9170, 13285, 15865, 16206-16210)

Autografy II (složky „z Valdštejna“)

České gubernium (inv. č. 4342, 4361, 4500, 4502, 4503, 4602, 4617, 4669, 4672, 4679)

Archiv Akademie věd (AAV)

Osobní pozůstalost Josefa Vítězslava Šimáka (kart. 7, 12)

¹ Vzhledem k úspoře místa a množství jednotlivých inventárních čísel, která jsem při svém studiu prošel, zmiňuji vždy pouze název archivu, oddělení, fond a příslušnou podskupinu fondu. Přesnější určení je popsáno pouze v těch případech, kdy se jedná o zlomek procházeného fondu.

Archiv Národního muzea (ANM)

Genealogická sbírka H (sign. H65-H68)

Genealogická sbírka CH (sign. CH30)

Státní oblastní archiv Praha (SOA Praha)

Rodinný archiv Valdštejnů (Listiny, Rukopisy, Autografy, Valdštejniána, Dokeská manipulace, Pražská manipulace, Dodatky)

Ústřední správa valdštejnských statků

Velkostatek Křivoklát (Starý a nový archiv)

Velkostatek Mnichovo Hradiště (inv. č. 3393, 3394, 3398, 2506)

Státní oblastní archiv Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec (SOA Třeboň)

RA Slavatů (inv. č. 103, 111, 149, 151, 168)

RA Černínů (Cizí rody – Waldstein, kart. 87-88)

Státní oblastní archiv Litoměřice (SOA Litoměřice)

Biskupství litoměřické: valdštejnská sbírka (sign. B I F 1-531 a sign. B I F L 1-118)

B.) STARÉ TISKY (do roku 1800)

BALBÍN, Bohuslav: Miscellanea regni Bohemiae, Praha 1681, 2. dekáda, 1. kniha

BALBÍN, Bohuslav: Tabularium stemmatographicum seu Genealogicae tabulae regni Bohemiae, Praeae 1687

CORTREJUS, Adam (ed.): Viri excellentissimi domini Isaaci Volmari ... de Rieden ... diarium sive protocollum actorum publicorum instrumenti pacis generalis westphalicae, (= Corpus juris publici IV./5), Leipzig 1710

CRUGERIUS, Jiří: Sacri pulveres mensis Maii, Litomyšl 1669

Designatio Iconographica Oberlautensdorfenses Pannaria Officinas, Strahovská knihovna, sign. A Y XI 11

Die europäische Fama III-IV, s. I. 1702-1704

FRESCHOT, Casimir: Mémoires de la cour de Vienne, Cologne 1706

Gottseliges Leben und Todt ... Frau Eleonora ... in einem kurzen Begriffe, Constanz 1769

HAMMERSCHMID, Jan Florian: Prodrum gloriae Pragenae, Praha 1723

KHEVENHÜLLER-AICHELBERG, Franz Christoph: Annales Ferdinandi III-IV, Leipzig 1721-1724

KHEVENHÜLLER-AICHELBERG, Franz Christoph: Conterfet Kupfferstich II., Leipzig 1722

KUECHELBECKER, Johann Basilius: Allerneueste Nachricht vom Roemisch-Kayserl[ichen] Hofe, Hannover 1732

LOEN, Johann Michael von: Der Adel, Ulm 1752

LÜNIG, Johann Christian: Theatrum Ceremoniale Historico-politicum I-II, Leipzig 1719

MERIAN, Carl Gustav a kol. (ed.): Theatrum Europaeum XI., Frankfurt am Main 1682

MERIAN, Carl Gustav a kol. (ed.): Theatrum Europaeum XVI., Frankfurt am Main 1717

MOSER, Johann Jacob: Beiträge zu dem neuesten europäischen Gesandtschafts-Recht, Frankfurt am Main 1781

PELCL, František Martin: Geschichte der Böhmen II., Praha 1774

Philosophia scholastico-ethica fulgidissimis habspurgico-austriacorum imperatorum virtutibus, Praha 1726, Strahovská knihovna, sign. A F I 24

RINCK, Eucharius Gottlieb: Leopolds des Grossen Römischen Kayzers wunderwürdiges Leben und Thaten I-II, Leipzig 1708

- ROHR, Julius Bernhard: Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der grossen Herren, Berlin 1729
- SCHALLER, Jaroslav: Topographie des Königreichs Böhmen IV. – Bunzlauer Kreis, Prag-Wien 1790
- Species facti, und ein summarischer Begriff des ganzen mit Assistierung des Königlichen Herrn Fisci ... wegen dero Guth Wschechlap intentierten Odhors=Process [vydáno v Praze, 1723], Strahovská knihovna, sign. A O XI 37
- Wahrhaftes Ebenbild Judith, der Heldin deren Wittwen, Praha 1734, Strahovská knihovna, sign. HK VIII 3/4
- WICQUEFORT, Abraham de: Memoires touchant les Ambassadeurs et les Ministres publics, Cologne 1679
- ZEDLER, Johann Heinrich: Grosses vollständiges Universallexikon LII., Leipzig 1747

C.) EDICE PRAMENŮ

- ARNETH, Alfred von (ed.): Eigenhändige Correspondenz des Königs Karl III. von Spanien (nachmals Kaiser Karl VI.) mit dem Obersten Kanzler des Königreichs Böhmen Grafen Johann Wenzel Wratislaw, in: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen XVI., Wien 1856, s. 3-224
- CATALANO Alessandro – KELLER, Katrin (ed.), Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667) I-VII., Wien-Köln-Weimar 2010
- ČAPSKÁ, Veronika – MARKOVÁ, Veronika (ed.): Gabriela Sobková z Kornic, provdaná ze Spens-Booden. Deníkové rodinné záznamy (1785-1808), Praha 2010
- ČECHURA, Jaroslav – CHALUPA, Aleš – RYANTOVÁ, Marie (ed.), Berní rula 8-9 – Kraj boleslavský, Praha 2001
- DURAJOVÁ, Miroslava – SMÍŠEK, Rostislav (ed.), Hieronymus der Ältere Schlick: Das Tagebuch. Eine Selbstdarstellung aus den Jahren 1580-1582, České Budějovice 2008
- DVORSKÝ, František (ed.): Listy paní Kateřiny ze Žerotína, rozené z Valdštejna I-II, Praha 1894-1895
- FIDLER, Joseph (ed.): Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im 17. Jahrhundert I-II, Fontes Rerum Austriacarum 26-27, Wien 1866-1867
- FORBELSKÝ, Josef (ed.): Baltasar Gracián, Příruční orákulum a umění moudrosti, Praha 1990
- JIREČEK, Josef – JIREČEK, Hermenegild (ed.), Zřízení zemská Království českého XVI. Věku, Praha 1882
- JIREČEK, Hermenegild (ed.), Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého, Praha 1888
- GALL, Franz (ed.): Die Matrikel der Universität Wien IV. (1579-1658/9), Graz-Köln 1961
- HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava (ed.): Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612, Prag 2002
- HRDLIČKA, Josef (ed.): Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova, České Budějovice 2003
- CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTORAL, František (ed.), Tereziánský katastr český I-III, Praha 1964-1970
- KALISTA, Zdeněk (ed.): Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic, Praha 1936
- KALISTA, Zdeněk (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic, Praha 1941
- KALOUSEK, Josef (ed.): Řády selské a instrukce hospodářské, Archiv český 23, Praha 1905

- KAMPER, Zdeněk (ed.): Kronika mladoboleslavská od M. Jiřího Bydžovského sepsaná, Mladá Boleslav 1935
- KLUCZYCKI, Franciszek (ed.): Acta regis Joannis III. ad res anno 1683, imprimis in expeditione Viennensi gestas illustrandas, (= Acta historica res gestas Poloniae illustrantia VI.), Krakov 1883
- KOLDINSKÁ, Marie – MAŤA, Petr (ed.), Deník rudolfinského dvořana: Adam mladší z Valdštejna 1602-1633, Praha 1997
- Kolektiv autorů (ed.): Sněmy české I-XI, Praha 1877-1954
- KOPECKÝ, Milan (ed.), Bible svatováclavská: Evangelia, Brno 1991
- KOPIČKA, Petr (ed.): Deníky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku z let 1611 a 1625, Praha 2003
- KUDRNA, Jaroslav (ed.): Baldassare Castiglione: Dvořan, Praha 1978
- MALÝ, Karel – ŠOUŠA, Jiří – KUČEROVÁ, Klára (ed.): Deklaratoria a Novely Obnoveného zřízení zemského, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (ed.), Vývoj české ústavnosti 1618-1918, Praha 2006, s. 793-873
- MATĚJEK, František (ed.): Lánové rejstříky jihlavského a znojemského kraje z let 1671-1678, Praha 1983
- MÜLLER, Karel (ed.): Bartoloměj Paprocký z Hlohov: Diadochos, Brno 2005
- MÜLLER, Karel (ed.): Bartoloměj Paprocký z Hlohov: Štambuch slezský: výběr, Opava
- PALACKÝ, František (ed.): Vladislavské zřízení zemské, in: Týž (ed.), Archiv český V., Praha 1862, s. 5-266
- PAZDEROVÁ, Alena (ed.): Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Praha 1996 (Rakovnicko) – Praha 1994 (Boleslavsko)
- POLIŠENSKÝ, Josef (ed.): Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia VI., Praha 1978
- RADIMSKÝ, Jiří – TRANTÍREK, Miroslav (ed.): Tereziánský katastr moravský, Praha 1962, s. 96-97
- RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (ed.): Nádoby mdlé, hlavy nemající. Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku, Praha 2008
- RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (ed.): Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku, Praha 2009
- REZEK, Antonín (ed.): Jan František Beckovský, Poselkyně starých příběhův českých III., Praha 1880
- SCHILLINGS, Arnold (ed.): Matricule de l'université de Louvain V. (1616-1651), Brussel 1967
- TISCHER, František (ed.): Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651, in: Věstník Královské české společnosti nauk 9, 1908, s. 1-108
- TOEGEL, Miroslav (ed.): Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia VII., Praha 1981

D.) LITERATURA

- ABEL, Wilhelm, Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert, Berlin-Hamburg 1935
- ADAIR, Edward R.: The Exterritoriality of Ambassadors in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, New York 1929
- ADAMOVÁ, Karolina: Apelační soud v českém království v letech 1547-1651, in: Pocta akademiku Václavu Vojtíškovu k 70. narozeninám, Praha 1970, s. 101-112
- ADAMSON, John (ed.): The Princely Courts of Europe 1500-1750. Ritual, Politics and Culture under the Ancien Régime 1500-1750, London 1999

- ADAMSON, John: The Kingdom of England and Great Britain: The Tudor and Stuart Courts 1509-1714, in: Týž (ed.), *The Princely Courts of Europe. Ritual, Politics and Culture under the Ancien Régime 1500-1750*, London 1999, s. 95-117
- ADLER, Max: *Die Anfänge der merkantilistischen Gewerbepolitik in Österreich*, Wien-Leipzig 1903
- ALBRECHT, Johannes: *Englands Bemühungen um den Eintritt Portugals in die Große Allianz (1700-1703)*, Bremen 1933
- ALEWYN, Richard: *Das grosse Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste*, Berlin 1985
- ANDĚL, Rudolf: Hospodářská situace drobných šlechtických statků na českolužickém pomezí v XVII. století, in: *Sborník pedagogické fakulty v Ústí nad Labem, řada dějepisná*, 1971, s. 61-134
- ANDĚL, Rudolf: Kristián Karel z Platz a Ehrenthalu v čele správy gallasovských statků (1690-1722), in: Marie Vojtišková (ed.), *Sborník příspěvků k době poddanského povstání r. 1680 v severních Čechách*, Praha 1980, s. 123-139
- ANDERMANN, Kurt (ed.): *Residenzen – Aspekte hauptstädtischer Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie*, Sigmaringen 1992
- ANDRITSCH, Johann (ed.): *Die Matrikeln der Universität Graz 6/II. (1630-1662)*, Graz 1980
- ANTONÍN, Luboš: *Bibliotheca Hermetica ze zámku Mnichovo Hradiště*, in: *Starožitnosti a užité umění 7-8*, 1997, s. 23-26
- ARTETA, Antonio Ubieto a kol., *Dějiny Španělska*, Praha 1995
- ASCH, Ronald G. – BIRKE, Adolf (ed.): *Princes, Patronage and the Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age 1450-1650*, Oxford-London 1991
- ASCH, Ronald G.: *Der Hof Karls I. von England. Politik, Provinz, Patronage 1625-1640*, Köln-Wien 1993
- ASCH, Ronald G.: *Nobilities in transition 1550-1700. Courtiers and Rebels in Britain and Europe*, London-New York 2003
- ASCH, Ronald: *Verwaltung und Beamtentum. Die gräflich fürstenbergischen Territorien vom Ausgang des Mittelalters bis zum schwedischen Krieg 1490 bis 1632*, Stuttgart 1986
- AUER, Leopold: *Diplomatisches Zeremoniell am Kaiserhof der frühen Neuzeit: Perspektiven eines Forschungsthemas*, in: Ralph Kauz – Giorgio Rota – Jan Paul Niederkorn (ed.), *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*, Wien 2009, s. 33-53
- AUERSPERG, Josef C.: *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes I-II*, Prag 1805
- BACKMANN, Sibylle (ed.): *Ehrkonzepte in der frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin 1998
- BAHLCKE, Joachim – BÖMELBURG Hans-Jürgen – KERSKEN, Norbert (ed.), *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert*, Leipzig 1996
- BAHLCKE, Joachim: *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München 1994
- BAKALA, Jaroslav: *K vztahům mezi lokací a právním zřízením v 16.-18. století*, in: Karel Malý (ed.), *Městské právo v 16.-18. století v Evropě*, Praha 1982, s. 27-33
- BALCÁREK, Pavel: *Chebská exekuce ve světle korespondence s římskou kurií*, in: Alena Pazderová (ed.), *Pocta Josefu Kollmannovi*, Praha 2002, s. 6-45
- BALCÁREK, Pavel: *Kardinál František Ditrichštejn (1570-1636)*, České Budějovice 2007
- BARBARICS, Zsuzsa: *Die Sammlungen handschriftlicher Zeitungen in Mittel- und Südostmitteleuropa in der Frühen Neuzeit*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Společnost*

- v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740), (=Opera historica 11), České Budějovice 2006, s. 219-244
- BARTONÍČEK, Antonín: Jílovské zlaté hory v dobách těžby Keltů, Římanů a prvních Přemyslovců, Praha 1940
- BARTŮNEK, Václav: Jan Bedřich Valdštejn, prasynovec frýdlantského vévody Albrechta, in: Jižní Morava 1974, s. 73-79
- BARTŮNĚK, Václav: Pražský arcibiskup Jan Bedřich Valdštejn, in: Stručné dějiny kollegiální kapituly a královské kaple Všech svatých na Pražském hradě – Pražský arcibiskup Jan Bedřich Valdštejn, Litoměřice 1979, s. 43-68
- BASTL, Beatrix – HEISS, Gernot: Hofdamen und Höflinge zur Zeit Kaiser Leopolds I. Zur Geschichte eines vergessenen Berufsstandes, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750), (= Opera historica 5), České Budějovice 1996, s. 187-265
- BASTL, Beatrix: Eheleiche Sexualität in der Frühen Neuzeit zwischen Lust und Last, in: Archiv für Kulturgeschichte 78, 1996, s. 277-301
- BASTL, Beatrix: Feuerwerk und Schlittenfahrt. Ordnungen zwischen Ritual und Zeremoniell, in: Wiener Geschichtsblätter 51, 1996, s. 197-229
- BASTL, Beatrix: Zur Bedeutung von Ehe und Liebe innerhalb des Österreichischen Adels der Frühen Neuzeit, in: Unsere Heimat 66, 1995, s. 4-14
- BASTL, Beatrix: „Mezi mocí a bezmocí“. Úvahy o každodenním životě šlechticů v raném novověku, in: Dějiny a současnost 3/1994, s. 24-26
- BAUER, Volker: Hofökonomie. Der Diskurs über den Fürstenhof in Zeremonialwissenschaft, Hausväterliteratur und Kameralismus, Wien-Köln-Weimar 1997
- BAUMANN, Markus: Das publizistische Werk des kaiserlichen Diplomaten Franz Paul Freiherr von Lisola (1613-1674), Berlin 1994
- BAXA, Bohumil: Inkolát [a indigenát] v zemích Koruny české od roku 1749 až 1848, Praha 1908
- BAŽANT, Petr: Henyk z Valdštejna. Profil šlechtického intelektuála předbělohorské doby, diplomová práce FF UK, Praha 2006
- BEČKOVÁ, Jana: Erby na třebíčském zámku, in: Naším krajem 7/1996, s. 8-16
- BEDNAŘÍK, Tomáš: Das Fürstlich Fürstenbergische Archiv in Křivoklát, in: Erwein H. Eltz – Arno Strohmeyer (ed.), Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Korneuburg 1994, s. 307-312
- BEDNÁŘOVÁ, Olga: Teplický zámek ve světle konfiskačního inventáře z roku 1634, in: Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 23, 2000, s. 105-137
- BEETZ, Manfred: Frühmoderne Höflichkeit. Komplimentierkunst und Gesellschaftsrituale im altdeutschen Sprachraum, Stuttgart 1990
- BEETZ, Manfred: Soziale Kontaktaufnahme. Ein Kapitel aus der Rhetorik des Alltags in der Frühen Neuzeit, in: Joachim-Jens Dyck - Gert Walter-Ueding (ed.), Rhetorik der Frühen Neuzeit. Rhetorik - Ein internationales Jahrbuch 10, Tübingen 1991, s. 30-44.
- BEHNEN, Michael: Arcana – Haec sunt ratio status, ZHF 14, 1987, s. 129-196
- BEHRINGER, Wolfgang: Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit, Göttingen 2002
- BEIK, William: The Absolutism of Louis XIV. as social collaboration, in: Past and Present 188, 2005, s. 195-224
- BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P.: Velké dějiny zemí Koruny české X., Praha-Litomyšl 2001
- BĚLOHLÁVEK, Václav P.: Jan Bedřich z Valdštejna, in: Od Karlova mostu 6, 1933, s. 57-63
- BĚLOHLÁVKOVÁ, Jana: Zámek Lány: 600 let historie, Praha 2007
- BERAN, Jiří: Mnichovohradištské panství v 80. letech 18. století, in: Sborník Severočeského musea, Historia 2, 1959, s. 171-188

- BÉRENGER, Jean: Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, Paris 1975
- BERNSTEIN, Basil: Class, codes and control, London 1971
- BEZECNÝ, Zdeněk: Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenberkové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, České Budějovice 2005
- BÍLEK, Karol: Správa města Sobotky v 16. a 17. století a poměr ke kostecké vrchnosti, in: Marie Macková (ed.), Poddanská města v systému patrimoniální správy, Ústí nad Orlicí 1996, s. 78-84
- BÍLEK, Tomáš: Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I-II, Praha 1882-1883
- BÍLKOVÁ, Eva - HUSÁKOVÁ, Jana – TESAŘÍKOVÁ, Alexandra: Kavalírská cesta Heřmana Jakuba Černína z Chudenic, in: Jiří Kubeš (ed.), Historie 2003. Celostátní vědecká konference. Pardubice 4.-5.12. 2003, Pardubice 2004, s. 89-119
- BÍLKOVÁ, Eva: Samuel Globic z Bučina a zeměměřictví v Čechách v 2. polovině 17. století, in: Historická geografie 32, 2003, s. 31-61
- BILLAÇOIS, François: La crise de la noblesse européenne (1550-1650): Une mise au point, in: Revue d'histoire moderne et contemporaine 33, 1976, s. 258-277
- BITTNER, Ludwig – GROß, Lothar: Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem westfälischen Frieden I. (1648-1715), Berlin 1976
- BITTON, Davis: The French Nobility in Crisis 1560-1640, Stanford 1969
- BLACK, Jeremy: A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800, New York 1996
- BLATTNÝ, Pavel (ed.): Valdštejnská obrazárna v Chebském muzeu. Katalog stálé expozice, Cheb 1999
- BLEEK, Klaus – GARBER, Jörn: Nobilitas. Standes- und Privilegienlegitimation in deutschen Adelstheorien des 16. und 17. Jahrhunderts, in: Daphnis 11, 1982, s. 49-114
- BLÜHM, Elger: Die ältesten Zeitungen und das Volk, in: Peter Blickle – Wolfgang Brückner – Dieter Breuer (ed.), Literatur und Volk im 17. Jahrhundert, Wiesbaden 1982, s. 741-752
- BLÜHM, Elger: Fragen zum Thema Zeitung und Gesellschaft im 17. Jahrhundert, in: Týž (ed.), Presse und Geschichte, München 1977, s. 54-60
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia, Praha 2006, s. 17-52
- BOČEK, Antonín: Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v Markrabství moravském, Brno 1850
- BÖDEKER, Hans Erich (ed.): Über den Prozeß der Aufklärung in Deutschland im 18. Jahrhundert. Personen, Institutionen und Medien, Göttingen 1987
- BÖDEKER, Hans-Erich: Aufklärung als Kommunikationsprozeß, in: Aufklärung 2, 1987, s. 89-111
- BOEKHOFF, Hermann (ed.): Paläste, Schlösser, Residenzen – Zentren europäischer Geschichte, Erlangen 1986
- BOHÁČEK, Jan: Spor města Turnova s Valdštejnem na počátku 18. století. Příspěvek ke studiu poddansko-vrchnostenských vztahů, diplomová práce FF UK, Praha 2007
- BÖSEL, Richard – KLINGENSTEIN, Grete – KOLLER, Alexander (ed.): Kaiserhof – Papsthof. 16.-18. Jahrhundert, Wien 2006
- BOSL, Karl: Bayerische Geschichte, München 1971
- BOURDIEU, Pierre: Distinction: a social critique of the judgement of taste, Cambridge-Harvard 1984
- BOURQUIN, Laurent: La noblesse dans la France moderne, Paris 2002
- BRAUBACH, Max: Max Wilhelm von Fürstenberg (1629-1704) und die französische Politik im Zeitalter Ludwigs XIV., Bonn 1972
- BRAUBAUCH, Max: Princ Eugen von Savoyen. Eine Biografie I., München 1963

- BRAUNGART, Georg: Hofberedsamkeit. Studien zur Praxis höfisch-politischer Rede im deutschen Territorialabsolutismus, Tübingen 1988
- BRIESEMEISTER, Dietrich: Der publizistische Rangstreit zwischen Spanien und Frankreich in der frühen Neuzeit, in: Jörn Albrecht, Translation und intellektuelle Kommunikation, Frankfurt am Main 1987, s. 315-338
- BRŇOVJÁK, Jiří: Nobilitační spisy České dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI., in: SAP 56, 2006, s. 69-111
- BRUNNER, Otto: Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhard von Hohberg 1612-1688, Salzburg 1949
- BRUNNER, Otto: Das „ganze Haus“ und die alteuropäische Ökonomik, in: Týž, Neue Wege der Sozialgeschichte, Göttingen 1956, s. 33-61
- BUCK, August – KAUFFMANN, Georg – SPAHR, Blake Lee – WIEDEMANN, Conrad (ed.): Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert I-III, Hamburg 1981
- BUCK, August: Baldassare Castigliones „Libro del Cortegiano“, in: Týž, Studien zu Humanismus und Renaissance. Gesammelte Aufsätze aus den Jahren 1981-1990, Wiesbaden 1991, s. 189-201
- BUDIL, Vladimír – KÖNIGOVÁ, Zdenka: Velkostatek Mnichovo Hradiště 1629-1947. Inventář, Mnichovo Hradiště 1964
- BUDIL, Vladimír: Ústřední správa valdštejnských velkostatků 1264-1945. Inventář, Mnichovo Hradiště 1963
- BUDIL, Vladimír: Valdštejnové na Boleslavsku. Příspěvek k dějinám velkostatku v druhé polovině 17. století, in: Boleslavica '68, Mladá Boleslav 1969, s. 47-69
- BUDIL, Vladimír: Valdštejnská panství v třicátých letech 17. století, in: Sborník Severočeského musea. Historica 1, 1958, s. 61-83
- BUMKE, Joachim: Höfische Kultur: Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter, München 1987
- BURDOVÁ, Pavla: Poměry námezdně pracujících v zemědělství na Mnichovohradištsku po třicetileté válce, in: SAP 4, 1954, s. 99-119
- BURIAN, Ilja: Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích, Třebíč 1996
- BURKE, Peter: Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi, Praha 2007
- BURKE, Peter: The Fabrication of Louis XIV., New Haven – London 1992
- BURSCHEL, Peter: Der Sultan und das Hündchen. Zur politischen Ökonomie des Schenkens in interkultureller Perspektive, in: Historische Anthropologie 15, 2007, s. 408-421
- BŮŽEK Václav – HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk: Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku, Praha-Litomyšl 2002
- BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk: Šlechta raného novověku v historickoantropologických proudech současné evropské historiografie, in: ČMM 122, 2003, s. 375-409
- BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef a kol.: Dvory velmožů s erbem růže, Prag 1997
- BŮŽEK, Václav – JAKUBEC, Ondřej – KRÁL, Pavel: Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh synovce posledních Rožmberků, Praha 2009
- BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (ed.): Člověk českého raného novověku, Praha 2007
- BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (ed.): Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, (= Opera historica 8), České Budějovice 2000
- BŮŽEK, Václav (ed.): Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750), (=Opera historica 5), České Budějovice 1996.
- BŮŽEK, Václav (ed.): Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků, (=Opera historica 3), České Budějovice 1993
- BŮŽEK, Václav a kolektiv: Společnost českých zemí v raném novověku, Praha 2010

- BŮŽEK, Václav, Šlechta raného novověku v českém dějepisectví devadesátých let, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, (= Opera historica 7), České Budějovice 1999, s. 5-28
- BŮŽEK, Václav: "Gute Freundschaft" - Informelle Kommunikation in der frühneuzeitlichen Gesellschaft der böhmischen Länder, in: Stefan Brakensiek - Heide Wunder (ed.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 79-96
- BŮŽEK, Václav: „Dobré přátelství“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby, in: *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 27-42
- BŮŽEK, Václav: „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, in: ČČH 100, 2002, s. 229-264
- BŮŽEK, Václav: Aristokratický dvůr a rezidenční město (Český Krumlov mezi 16.-18. stoletím), in: Týž (ed.), *Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750)*, (= Opera historica 5), České Budějovice 1996, s. 365-397
- BŮŽEK, Václav: Der Weg zur Synthese. Die Gesellschaft der böhmischen Länder 1526-1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehnts, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, (= Opera historica 11), České Budějovice 2006, s. 5-36
- BŮŽEK, Václav: Dvůr habsburských císařů v letech 1526-1740 a historiografie na prahu 21. století, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, (= Opera historica 10), České Budějovice 2003, s. 5-32
- BŮŽEK, Václav: Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 213-225
- BŮŽEK, Václav: Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech, Praha 1996
- BŮŽEK, Václav: Urozenec, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 79-110
- BŮŽEK, Václav: Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách, Praha 1989
- BŮŽEK, Václav: Zahraněční trhy a kultura šlechtických dvorů v předbělohorských českých zemích, ČČH 91, 1991, s. 692-713
- CAFOURKOVÁ, Marie: Konfirmace privilegií města Ivančic v 17. a 18. století (Novověké revize středověkých a novověkých listin), in: SAP 40, 1990, s. 397-430
- CARRAI, Guido: Architektura a diplomacie: Giovanni Pieroni, medicejský zpravodaj u generála Valdštejna, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae*, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 312-319
- CATALANO, Alessandro: „Chameleon mnoha tváří.“ Poslední roky Albrechta z Valdštejna in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae*, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 304-311
- CATALANO, Alessandro: Bernard Ignác z Martinic a jesuité. Proměny vztahů mezi Tovaryštvem Ježíšovým a politickou mocí v Čechách v druhé polovině 17. století, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia jesuitica 1556-2006 I.*, Praha 2010, s. 247-258
- CATALANO, Alessandro: Heřman Jakub Černín. Deník z cesty po Itálii, in: *Souvislosti* 3-4, 2002, s. 113-123
- CATALANO, Alessandro: Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách, Praha 2008
- CAVALLO, Guglielmo – CHARTIER, Roger (ed.): *A History of Reading in the West*, Cambridge 1999
- CERMAN, Ivo: Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavaliertour im 18. Jahrhundert, in: Martin Scheutz – Wolfgang Schmale – Dana Stefanová (ed.), *Orte des Wissens*, Bochum 2004, s. 49-78

- CERMAN, Ivo: Cesty za osvětlením. Úloha cestování v osvícenské antropologii, in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 221-233
- CERMAN, Ivo: Gelasius Dobner a česká šlechta. Proměny šlechtické genealogie ve věku osvícenství, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Paměť urozenosti, Praha 2007, s. 88-105
- CERMAN, Ivo: Chotkové. Příběh úřednické šlechty, Praha 2008
- CERMAN, Ivo: Pojmy „frakce“, „strana“ a „kabala“ v komunikativní praxi dvořanů Leopolda I., ČČH 100, 2002, s. 33-54
- CERMAN, Ivo: Raimondo Montecuccoli a „válečná strana“ na dvoře Leopolda I., in: Historie a vojenství 3, 2002, s. 568-603
- CERMAN, Ivo: Systém stran na dvoře Leopolda I. Politická organizace habsburských dvorů ve Vídni a Madridu ve světle korespondence císařského vyslance Franze Eusebia z Pöttingu, diplomová práce FF UK, 2000
- CERMAN, Ivo: Vzdělání a socializace kancléře Rudolfa Chotka, in: ČČH 101, 2003, s. 818-853
- CIBULKOVÁ, Věra: Rodinný archiv Valdštejnů-Vartemberků Litomyšl 1703-1859. Inventář, Zámorsk 1963
- CIRONISOVÁ, Eva: Vývoj správy rožmberských panství ve 13.-17. století, in: SAP 31, 1981, s. 105-178
- COGAN, Miroslav: Valdštejnský malíř Jan Jiří Hertl, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší 13, 2000, s. 50-71
- CONDRAD, Norbert: Ritterakademien in der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert, Göttingen 1982
- CONZE, Werner: Adel, Aristokratie, in: Reinhard Koselleck – Werner Conze – Otto Brunner (ed.), Geschichtliche Grundbegriffe I., s. 1-27
- CORNOVA, Ignaz: Paul Stransky's Staat von Böhmen IV., Prag 1801
- CREMER, Albert: La noblesse de robe en France. La genèse de la notion de noblesse de robe, in: Revue d'histoire moderne et contemporaine 46, 1999, s. 22-38
- CSÁKY-LOEBENSTEIN, Eva-Marie: Studien zur Kavalierstour österreichischer Adelige im 17. Jahrhundert, in: MIÖG 79, 1971, s. 408-434
- CZOK, Karl: Am Hofe Augusts des Starken: Herrscher, Höfe, Hintergründe, Leipzig 1989
- ČÁDA, František: K osobní exekuci podle českého práva zemského I-II, Praha 1920
- ČÁŇOVÁ-ANTOŠOVÁ, Eliška: Zanikání drobných statků na Hradecku. Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám 16. a počátku 17. století, in: Práce Krajského muzea v Hradci Králové, řada B, svazek 2, Hradec Králové 1959, s. 115-149
- ČECH, Jaroslav: Císařské hony na Křivoklátsku za Valdštejnů, Rakovník 1992
- ČECHURA, Jaroslav: Adelige Grundherrn als Unternehmer. Zur Struktur sudböhmischer Dominien vor 1620, München-Wien 2000
- ČECHURA, Jaroslav: Černínové versus Kysibelští, Praha 2003
- ČECHURA, Jaroslav: Die Gutswirtschaft des Adels in Böhmen in der Epoche vor der Schlacht am Weißen Berg, in: Bohemia 36, 1995, 1-18
- ČECHURA, Jaroslav: Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech, ČČH 90, 1992, s. 507-536
- ČELAKOVSKÝ, Jaromír: Postavení vyslaných král. měst na sněmích českých a spor měst Hory Kutné, Plzně a Českých Budějovic o přednost' místa a hlasu na sněmě, in: ČČM 43, 1869, s. 115-156
- ČENSKÝ, Ferdinand: Příspěvek k dějinám rumburského plátenictví (Počátky firmy Roberta Allasona), in: Z minulosti Děčína a Českolipska 4, 1985, s. 225-240
- ČERNÁ, Marie L.: Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu a na některých jiných francouzských univerzitách, in: ČČH 40, 1934, s. 347-362; 548-564

- ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, Marie: Studenti z českých zemí v Paříži, in: Strahovská knihovna 5-6, 1970-1971, s. 67-88
- ČERNUŠÁK, Tomáš: Der Leitmeritzer Bischof Emmanuel Ernst, ein Prälat zwischen zwei Epochen, in: Zdislava Röhsner (ed.), Wallenstein und noch viel mehr, Wien 2009, s. 133-140
- ČERNÝ, Jan: Situace na Křivoklátsku a v městě Novém Strašecí v závěru 18. a v první třetině 19. století, in: Týž (ed.), Novostrašecká kronika Václava Preinheltra z let 1801-1834, Rakovník 2008, s. 31-54
- ČERNÝ, Karel – HAVLÍK, Jiří M.: Jezuité a mor, Praha 2008
- ČERNÝ, Václav: Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15.-16. století, Praha 1930
- ČIHÁK, Leopold: Paměti královského horního města Jílové a jeho zlatých dolů, Praha 1948
- ČIHÁK, Leopold: Účast malíře Petra Brandla při dolování v Jílovém, ČSPSČ 21, 1913, s. 121-123
- ČORNEJOVÁ, Ivana – FECHTNEROVÁ, Anna: Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654-1773, Praha 1986.
- ČORNEJOVÁ, Ivana – KAŠE, Jiří – MIKULEC, Jiří – VLNAS, Vít: Velké dějiny zemí Koruny české VIII., Praha-Litomyšl 2008
- DAVID, Jiří: „Odvážní moravští stavové“ a jejich pokus o zásah do Obnoveného zřízení zemského, in: ČMM 125, 2006, s. 397-423
- DAVID, Jiří: Moravské stavovství a zemské sněmy ve druhé polovině 17. století, FHB 24/1, 2009, s. 111-165
- DAVID, Jiří: Od konfrontace ke kooperaci: role zemských stavů při zajišťování císařské armády po roce 1650, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (ed.), Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru, Ústí nad Orlicí 2008, s. 41-49
- DAVID, Jiří: Pobělohorské zemské sněmy na Moravě, diplomová práce FF MU, Brno 2005
- DE GMELINE, Patrick: Histoire des princes de Lobkowitz, Berger-Levrault 1977
- DE MADDALENA, Aldo – KELLENBENZ, Hermann (ed.): Finanzen und Staatsräson in Italien und Deutschland in der frühen Neuzeit, Berlin 1992
- DĚDKOVÁ, Lidmila: Ochranná municipální města v Čechách, in: SAP 28, 1978, s. 292-355
- DENIS, Arnošt: Čechy po Bílé hoře, Praha I-III, Praha 1921
- DENIS, Arnošt: Konec samostatnosti české, Praha 1893
- DEVYVER, André: Le sang epuré. Les préjugés du race chez les gentilshommes français de l'ancien régime, 1560-1720, Brusel 1973
- DEWALD, Jonathan: Aristocratic Experience and the Origins of Modern Culture: France 1570-1715, Berkeley 1993
- DEWALD, Jonathan: The european nobility 1400-1800, Cambridge 1996
- DICKENS, Arthur Geoffrey (ed.): The Courts of Europe: Politics, Patronage and Royalty 1400-1800, London 1977
- DICKMANN, Fritz: Der westfälische Frieden, Münster 1972
- DINGES, Martin: „Historische Anthropologie“ und „Gesellschaftsgeschichte“. Mit dem Lebensstilkonzept zu einer „Alltagskulturgeschichte der frühen Neuzeit?“, in: Zeitschrift für historische Forschung 24, 1997, s. 179-214
- DINGES, Martin: Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte (Eine Semantik im Übergang vom Ancien Régime zur Moderne), in: Zeitschrift für historische Forschung 16, 1989, s. 409-440
- DOERR, Josef August: Der Adel der böhmischen Kronländer, Praha 1900
- DOSKOČIL, Karel: Popis Čech roku 1654 (= Berní rula 2), Praha 1953
- DOSUDIL, Josef: Ein Plan zur Errichtung einer Tuchfabrik und Schönfärberei in Seelowitz im Jahre 1719, in: Zeitschrift des deutschen Vereins für Geschichte Mährens und Schlesiens 26, 1924, s. 187-191
- DRESSEL, Gerd: Historische Anthropologie. Eine Einführung, Wien 1996

- DROSTE, Heiko: Im Dienste der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert, Münster-Hamburg 2006
- DROSTE, Heiko: Patronage in der Frühen Neuzeit – Institutionen und Kulturform, ZHF 30, 2003, s. 555-590
- Duchcov-Horní Litvínov a statek Záluží 1589-1941. Inventář, Děčín 1960 (bez uvedení autora)
- ŠUSTA, Josef: Das gräflich Waldstein-Wartenbergsche Archiv in Dux (= Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs I.), 1913, s. 173-176
- DUCHKOWITSCH, Wolfgang: Absolutismus und Zeitung. Die Strategie der absolutistischen Kommunikationspolitik und ihre Wirkung auf die Wiener Zeitungen 1621-1757, Dissertationsarbeit Universität Wien 1979
- DUINDAM, Jeremy: The Myths of Power, Amsterdam 1995
- DUINDAM, Jeremy: Vienna and Versailles: the courts of Europe's major dynastic rivals 1550-1780, Cambridge 2003
- ŘURČANSKÝ, Marek: Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání, in: Jan Kilián (ed.), Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova, Mělník 2004, s. 32-36
- ŘURČANSKÝ, Marek: Obnovování městských rad v českých královských městech v letech 1624 až 1636, in: Documenta Pragensia 21, 2002, s. 93-102
- EBERHARD, Winfried: Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478-1530, München-Wien 1981
- EBERHARD, Winfried: Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinand I. in Böhmen, München 1985
- EDELMAYER, Friedrich – LANZINGER, Maximilian – RAUSCHER, Peter (ed.): Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert, Wien-München 2003
- EHALT, Hubert Ch.: Ausdruckformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert, Wien 1980
- EHALT, Hubert Ch.: Zur Funktion des Zeremoniells im Absolutismus, in: August Buck (ed.), Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert I-III, Hamburg 1981, s. 411-419
- EISENSTADT, Shmuel N. – GIESEN, Bernhard: The Construction of Collective Identity, in: Archives Européennes de Sociologie 36, 1995, s. 72-102
- ELIAS, Norbert: Die höfische Gesellschaft, Darmstadt 1969
- ELIAS, Norbert: O procesu civilizace I., Praha 2006
- ELLIS, Steven G. – KLUSÁKOVÁ, Lud'a (ed.): Frontiers and Identities: Exploring the Research Area, Pisa 2006
- EMICH, Birgit – REINHARDT, Nicole – VON THIESSEN, Hillard – WIELAND, Christian: Stand und Perspektiven der Patronageforschung. Zugleich eine Antwort auf Heiko Droste, ZHF 32, 2005, s. 233-265
- ENDRES, Rudolf: Der Adel in der Frühen Neuzeit, München 1993
- ERNST, Hildegard: Geheimschriften der Habsburger im Dreißigjährigen Krieg, in: Heinz Duchhardt – Christoph Strosetzki (ed), Siglo de Oro – Decadencia. Spaniens Kultur und Politik in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, Köln-Weimar-Wien 1996, s. 95-108
- ERNSTBERGER, Anton: Hans de Witte – Finanzmann Wallensteins, Wiesbaden 1954
- ERNSTBERGER, Anton: Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland, Reichenberg 1929
- EVANS, Robert J. W. – THOMAS, Trevor V. (ed.): Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991
- EVANS, Robert J. W.: Vznik habsburské monarchie 1550-1700, Praha 2003
- FALKE, Jakob: Geschichte des fürstlichen Hauses Liechtenstein I-III, Wien 1868-1882

- FELCMAN, Ondřej: Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století, in: Josef Petrů (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách = AUC phil et his 1976*, s. 195-225
- FELLNER, Thomas – KRETSCHMAYR, Heinrich: *Die österreichische Zentralverwaltung I.*, Wien 1907
- FEYFAR, Matthias Maria: *Die erlauchten Herren auf Nikolsburg. Eine geschichtliche Studie*, Wien 1879
- FIDLER, Petr: Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna – stavebník a mecenáš, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae*, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 79-87, zde s. 83-85
- FIGEAC, Michel: *L'automne des gentilhommes. Noblesse d'Aquitaine, noblesse française au Siècle des Lumières*, Paris 2002
- FILIP, Aleš: Rezidenční města na Moravě a ve Slezsku. Poznámky k baroknímu urbanismu, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 447-494
- FILIP, Aleš: V zámku a podzámčí. Barokní urbanismus na Moravě, in: Tomáš Knoz (ed.): *Morava v době baroka*, Brno 2004, s. 57-68
- FILIP, I.: *Boleslavsko po třicetileté válce*, diplomová práce FF UK (sign. 110 B 20 v Historickém kabinetě FF UK), s.d.
- FISCHEL, Alfred: Christian Julius von Schierendorff. Ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josefs I. und Karls VI., in: Týž, *Studien zur österreichischen Reichsgeschichte*, Wien 1906, s. 139-305
- FIŠER, Rudolf – NOVÁČKOVÁ, Eva – UHLÍŘ, Jiří: *Třebíč. Dějiny města I.*, Třebíč 2004
- FIŠER, Rudolf: Poddanské město Třebíč v druhé polovině 17. století, in: *ČMM 90*, 1971, s. 304-324
- FLECKENSTEIN, Josef (ed.): *Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*, Göttingen 1990
- FLEISCHER, Victor: *Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein als Bauherr und Kunstsammler (1611-1684)*, Wien-Leipzig 1910
- FLIEDER, Robert: Zemský výbor v království českém. Jeho organizace v letech 1714-1783, in: *Zprávy zemského archivu království českého 5*, 1918, s. 39-190
- FOLKMANN, Josef Erwin: *Die gefürstete Linie des Uralten und Edlen Geschlechts Kinsky. Ein geschichtlicher Versuch*, Praha 1861
- FOLTÝN, Tomáš: Biografie Ferdinanda Augusta z Lobkovic. Příspěvek k poznání výchovy, vzdělání a počátkům kariéry barokního šlechtice, diplomová práce FF Univerzity Pardubice, 2008, s. 89-121
- FOLTÝN, Tomáš: Druhá kavalírská cesta a zejména římský pobyt Ferdinanda Augusta z Lobkovic (1675-1676), in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 99-127
- FOLTÝN, Tomáš: Ferdinand August z Lobkovic (1655-1715). K jeho funkci hlavního komisaře na říšském sněmu v Řezně (1692-1698), in: Jiří Kubeš (ed.), *Vyšší šlechta v českých zemích v období baroka (1650-1750). Biogramy vybraných šlechticů a edice typických dokumentů*, Pardubice 2007, s. 53-72
- FORD, Franklin L.: *Robe and Sword. The Regrouping of the French Aristocracy after Louis XIV.*, New York 1965
- FOUCAULT, Michel: *Diskurs, autor, genealogie: tři studie*, Praha 1994
- FRAKNÓI, Wilhelm: *Papst Innocenz XI. und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft*, Freiburg im Breisgau 1902
- FRANCEK, Jindřich: *Lovecká vášeň v proměnách staletí*, Praha 2008
- FRANCEK, Jindřich: Proces Kateřiny z Komárova, in: *VSH 9*, 2000, s. 3-10

- FREUDENBERGER, Herman: The Industrialization of a Central European City. Brno and the Fine Woollen Industry in the 18th century, Edington 1977
- FREUDENBERGER, Herman: The Waldstein Woolen Mill. Noble Entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia, Boston 1963
- FRÖTSCHEL, Ruth: Der Handkuss in den Zeremonialprotokollen des Wiener Hofes 1652-1787, Diplomarbeit Universität Wien, Wien 2009
- GABRIEL, Laetitia: Zur Lebenswelt adeliger Frauen am Wiener Hof im 18. Jahrhundert, Diplomarbeit Universität Wien, Wien 1994
- GERBER, Barbara: Jud Süß. Aufstieg und Fall im frühen 18. Jahrhundert, Hamburg 1990
- GERHARD, Dietrich (ed.): Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert, Göttingen 1974
- GERIN, Charles: Le pape Innocent XI. et la siege de Vienne 1683, in: Revue des questions historiques 39, 1886, s. 141 an.
- GERMERSHAUSEN, Albert: Die Wahl Ferdinands IV., Celle 1901
- GESTRICH, Andreas – KNOCH, Peter – MERKEL, Helga: Biographie – sozialgeschichtlich, Göttingen 1988
- GINDELY, Anton: Die Entwicklung des böhmischen Adels und der Inkolatsverhältnisse seit dem 16. Jahrhundert (Abhandlungen der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, VII. Folge, I. Band), Praha 1886.
- GINDELY, Anton: Geschichte der Gegenreformation in Böhmen, Leipzig 1894
- GINDELY, Anton: Geschichte des dreissigjährigen Krieges I-III, Leipzig-Wien 1878-1884
- GINDELY, Anton: Rudolf II. und seine Zeit I-II (1600-1612), Praha 1863-1865
- GOERLIPP, Georg: Das Fürstlich Fürstenbergische Archiv und die Hofbibliothek in Donaueschingen, in: Erwein H. Eltz – Arno Strohmeier (ed.), Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Korneuburg 1994, s. 108-114
- GOLDINGER, Walter: Das ehemalige Adelsarchiv, in: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 13, 1960, s. 486-502
- GOODWIN, Albert (ed.): The European Nobility in the 18th century, London 1953
- GÖSE, Frank: Zum Verhältnis von landadliger Sozialisation zu adliger Militärkarriere. Das Beispiel Preußen und Österreich im ausgehenden 17. und 18. Jahrhundert, in: MIÖG 109, 2001, s. 118-153
- GROß, Lothar: Der Kampf zwischen Reichskanzlei und österreichischer Hofkanzlei um die Führung der auswärtigen Geschäfte, in: Historische Vierteljahresschrift 22, 1924-1925, s. 279-312
- GROß, Lothar: Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806, Wien 1933
- GRUNWALD, Max: Samuel Oppenheimer und sein Kreis, Wien 1913
- GSCHLIESSER, Oswald von: Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung, Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806, Wien 1942
- GUGLER, Andreas: Constantia et fortitudine (Bankette und Schauessen im Zusammenhang der Krönungsfeierlichkeiten in Prag 1723), in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750), (= Opera historica 5), České Budějovice 1996, s. 267–292
- HABERMAS, Jörgen: Strukturální přeměna veřejnosti, Praha 2002
- HADRIGA, Franz: Die Trautson, Palatine Habsburgs, Graz-Wien-Köln 1996
- HÄHNER, Olaf: Historische Biographik: die Entwicklung einer geschichtswissenschaftlichen Darstellungsform von der Antike bis ins 20. Jahrhundert, Frankfurt am Main-Bern 1999
- HALADA, Jan: Lexikon české šlechty I-III, Praha 1992-1994
- HAMANNOVÁ, Brigitte: Habsburkové. Životopisná encyklopedie, Praha 1996
- HAMMERSTEIN, Notker: Jus und Historie. Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im 17. und im 18. Jahrhundert, Göttingen 1972

- HANTSCH, Hugo: Reichsvizekanzler Friedrich Karl Graf von Schönborn (1674-1746). Einige Kapitel zur politischen Geschichte Kaiser Josefs I. und Karls VI., Augspurg 1929
- HANUŠ, Josef: Národní museum a naše obrození I-II. K stoletému jubileu založení muzea, Praha 1921
- HANZAL, Josef: Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské, in: SAP 19, 1969, s. 441-456
- HANZALOVÁ, Jarmila: Soupis osobních pozůstalostí a rodinných archivů v České republice, Praha 1997
- HARDING, Robert: Anatomy of the Power Elite: the provincial governors of early modern France, Yale 1978
- HASSENPFUG-ELZHOLZ, Eila: Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus, München 1982
- HAVELKA, Miloš: Dějiny a smysl, Praha 2001
- HAVLÍK, Jiří M.: Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682-1694), dizertace PedF UK, Praha 2008
- HAVLÍK, Jiří M.: Le Relazioni ad limina ss. Apostolorum di Jan Bedřich di Valdštejn, in: Bollettino dell' Instituto storico ceco di Roma 6, 2008, s. 179-190
- HAVLÍK, Jiří M.: Rekonstruktion des Pfarrnetzes, Steuern für Türkenkriege und Johann Friedrich von Waldstein (1642-1694), in: Zdislava Röhner (ed.), Wallenstein und noch viel mehr, Wien 2009, s. 87-102
- HAVLÍK, Jiří M.: Spor českého duchovenstva o imunity církve. K politickým aktivitám pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, ČČH 107, 2009, s. 769-796
- HAVLÍK, Jiří M.: Zpovědníci pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (1642-1694), in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (ed.), Locus pietatis et vitae, Praha 2008, s. 393-404
- HECK, Kilian: Genealogie als Monument und Argument: der Beitrag dynastischer Wappen zur politischen Raumbildung der Neuzeit, München 2002
- HEILINGSETZER, Georg: Die andere Barockkultur. Erasmus der Jüngere von Starhemberg (1595-1664). Literatur, Protestantismus und Toleranz, in: Oberösterreichische Kulturzeitschrift 26, 2/1976, s. 17-22
- HEISS, Gernot: Integration in die höfische Gesellschaft als Bildungsziel: Zur Kavaliertour des Grafen Johann Sigmund von Hardegg 1646/50, in: Jahrbuch des Vereins für Landeskunde Niederösterreich 48-49, 1982-83, s. 99-114
- HEISS, Gernot: „Ihro keiserlichen Mayestät zu Diensten... unserer ganzen fürstlichen Familie aber zur Glori.“ Erziehung und Unterricht der Fürsten von Liechtenstein im Zeitalter des Absolutismus, in: Evelin Oberhammer (ed.), Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel, München-Wien 1990, s. 155-181
- HENGERER, Mark: Amtsträger als Klienten und Patrone? Anmerkungen zu einem Forschungskonzept, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (ed.), Ergebene Diener ihrer Herrn? Herrschaftsvermittlung im alten Europa, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 45-78
- HENGERER, Mark: Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts, Konstanz 2004
- HERTZ, Gerard B.: England and the Ostend Company, in: English Historical Review 22, 1907, s. 255-279
- HIML, Pavel: „Die armben Leute und die Macht“. Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680-1781), Stuttgart 2003
- HIML, Pavel: Vrchnost a venkované v myšlení poddanské společnosti na českokrumlovském panství v 17. a 18. století, Opera historica 4, 1995, s. 153-194
- HINTZE, Otto: Der österreichische und der preussische Beamtenstaat im 17. und 18. Jahrhundert, in: Gerhard Oestreich (ed.), Staat und Verfassung, Göttingen 1962, s. 321-358

- HINZ, Manfred: Castiglione und Gracián. Zwei Strategien höfischer Sprache, in: Manfred Hinz (ed.): Die menschliche und die göttlichen Mittel. Sieben Kommentare zu Baltasar Gracián, Bonn 2002, s. 12-29
- HLAVAČKA, Milan: Cestování v éře dostavníku, Praha 1996
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, Praha 2005
- HOFFMANN, Julius: Die „Hausväterliteratur“ und die „Predigten über den christlichen Hausstand“, Weinheim-Berlin 1959
- HOFMANN, Gustav: Dobříšské panství v letech 1570-1630, SSH 2, 1958, s. 161-199
- HOFMANN, Gustav: Komorní železářny na Podbrdsku, Rozpravy NTM 34, Praha 1968
- HOFMANN, Gustav: Náklady na výchovu mladého šlechtice v polovině 18. století (Pohled do sirotčích účtů Josefa Mikuláše z Windischgrätzu z let 1747-1766), in: Západočeský sborník historický 5, 1999, s. 127-145
- HOFMANN, Gustav: Snahy o hospodářskou reformu na velkostatku Planá v druhé polovině 18. století, MZK 4, 1966, s. 104-115
- HOFMANN, Gustav: Staré železářství na Podbrdsku, (=Vlastivědný sborník Podbrdsko 19), Příbram 1981
- HOFMANN, Hanns Hubert – FRANZ, Günther (ed.): Deutsche Führungsschichten in der Neuzeit. Eine Zwischenbilanz, Boppard 1980
- HOFMANN, Christina: Das spanische Hofzeremoniell von 1500-1700, Frankfurt am Main 1985
- HOCHEDLINGER, Michael: Der gewaffnete Doppeladler. Ständische Landesdefension, Stehendes Heer und „Staatsverdichtung“ in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie, in: Petr Mařa – Thomas Winkelbauer (ed.), Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas, Stuttgart 2006, s. 217-250
- HOJDA, Zdeněk – VLNAS, Vít (ed.): Cesty a cestovatelé v raném novověku (katalog výstavy), Litoměřice-Praha 1994
- HOJDA, Zdeněk: „Kavalerické cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii, in: Jaromír Homolka (ed.): Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986, s. 216-239
- HOJDA, Zdeněk: Delitiae Italiae. Česká aristokracie a barokní Evropa, in: Lubomír Slavíček (ed.), Artis pictoriae amatores – barokní sběratelství v Čechách a na Moravě, Praha 1983, s. 62-66
- HOJDA, Zdeněk: Z katolického exilu do západní Evropy. „Velká cesta“ Jiřího Adama z Martinic v letech 1620-1625, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 301-306
- HOLEČEK, Josef: Česká šlechta: výklady časové a historické, Praha 1918
- HOLL, Brigitte: Hofkammerpräsident Gundaker Thomas Graf Starhemberg und die österreichische Finanzpolitik der Barockzeit (1703-1715), Wien 1976
- HOLÝ, Martin: Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500-1650, in: Historická demografie 27, 2003, s. 5-35
- HOLÝ, Martin: Zrození renesančního kavalíra, Praha 2010
- HONC, Jaroslav: Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502-1794, in: Historická demografie 3, 1969, s. 20-51
- HONC, Jaroslav: Rekonstrukce rodiny Marie Barbory Pálffyové, provdané Valdštejnové (1694-1769), a diferenční fertilita a mortalita, in: Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze, 4. řada, 3/1976, s. 75-79
- HORÁČKOVÁ, Svatava: Správa valdštejnských statků na Mnichovohradištsku v druhé polovině 17. století, in: SAP 33, 1983, s. 390-442
- HORSKÁ, Pavla: Evropská rodina se mění, in: Pavla Horská – Milan Kučera – Eduard Maur – Milan Stloukal, Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy, Praha 1990, s. 291-331

- HORSKÝ, Jan – SELIGOVÁ, Markéta: Rodina našich předků, Praha 1996
- HORYNA, Mojmir – LANCINGER, Luboš – LÁSKA, Vojtěch: Mnichovo Hradiště: zámek, město, okolí, Praha 1984
- HORYNA, Mojmir: Římský vliv v pražské sakrální architektuře 17. století a Jean Baptiste Mathey, in: Vilém Herold – Jaroslav Pánek (ed.), Baroko v Itálii – baroko v Čechách. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem, Praha 2003, s. 533-558
- HOSÁK, Ladislav: K dějinám panství židlochovického za Fridricha ze Žerotína, in: Časopis Společnosti přátel starožitností českých 48, 1940, s. 194-199
- HOSÁK, Ladislav: K dějinám židlochovického panství za Jana Diviše ze Žerotína, in: Český lid 1, 1946, s. 19-20
- HOYOS, Philipp: Die kaiserliche Armee 1648-1650, in: Týž, Der Dreißigjährige Krieg, Wien 1976, s. 169-232
- HOYOS, Philipp: Ernst von Traun, Generalkommissär und die Abdankung der kaiserlichen Armee nach dem Westfälischen Frieden, dizertace Universität Wien, Wien 1970
- HRADECKÝ, Emil: Tereziánský katastr (rozbor fondu), in: SAP 6, 1956, s. 105-135
- HRBEK, Jiří: Čechy a války o španělské dědictví, seminární práce Ústavu českých dějin FF UK, 2004
- HRBEK, Jiří: České barokní korunovace, Praha 2010
- HRBEK, Jiří: Johann Josef von Waldstein – ein adeliger Unternehmer im barocken Böhmen, in: Zdislava Röhsner (ed.), Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein, Wien 2009, s. 117-132
- HRBEK, Jiří: Mnichovo Hradiště jako valdštejské rezidenční město, in: Ivo Navrátil (ed.), Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji, Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 13, Semily-Turnov 2009, s. 188-199
- HRBEK, Jiří: Postava Albrechta z Valdštejna v rodinné tradici Valdštejnů, in: Ladislav Čepička – Eliška Fučíková (ed.), Valdštejn. Inter arma silent musae?, Praha 2007, s. 364-373
- HRBEK, Jiří: Postavení diplomata v mezinárodním systému poloviny 17. století, in: Jiří Hrbek-Petr Polehla-Jan Zdichynec (ed.), Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru, Ústí nad Orlicí 2008, s. 222-234
- HRDINA, Karel: Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině, in: Věstník České akademie věd a umění 28-29, 1919-1920, s. 32-66; 179-182
- HRDLIČKA, Josef: Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone im frühneuzeitlichen Böhmen? Kommunikation im Dominium der Herrn von Neuhaus, Slawata und Tschernin (1550-1730), in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (ed.), Ergebnisse Diener ihrer Herrn? Herrschaftsvermittlung im alten Europa, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 145-163
- HRDLIČKA, Josef: Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích, České Budějovice 2000
- HRDLIČKA, Josef: Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740),(=Opera historica 11), České Budějovice 2006, s. 347-373
- HRDLIČKA, Josef: Otázky bez odpovědí aneb konsenzuální ticho při obnovách městských rad v raně novověkých Čechách, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (ed.), Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku,(=Opera historica 12), České Budějovice 2007, s. 187-220
- HROCH, Miroslav: Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů, Praha 2009.
- HROCH, Miroslav: V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě, Praha 1999
- HRUBEŠ, Jiří: Politické a náboženské rozpory v Evropě v dobové publicistice 1590-1617, Praha 1974

- HRUBÝ, František: Ladislav Velen ze Žerotína, Praha 1930
- HRUBÝ, František: Lev Vilém z Kounic: barokní kavalír, Brno 1987
- HUBENSTEINER, Benno: Bayerische Geschichte. Staat und Volk, Kunst und Kultur, München 1967
- HUBKOVÁ, Jana: Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky, Praha 2010
- HÜBL, Albert: Die k. u. k. Edelknaben am Wiener Hof , (= Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu den Schotten in Wien), Wien-Leipzig 1912
- HUGHES, Michael: The Imperial Aulic Council („Reichshofrat“) as Guardian of the Rights of Mediate Estates in the Later Holy Roman Empire: Some Suggestions for Further Research, in: Rudolf Vierhaus (ed.), Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze, Göttingen 1977, s. 192-204
- CHADIMOVÁ, Jana: Bibliofilství litoměřického biskupa hraběte Emanuela Arnošta z Valdštejna (1716-1789) a jeho knihovna, in: Anežka Baďurová (ed.), Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové, Praha 1999, s. 69-91
- CHADIMOVÁ, Jana: Emanuel Arnošt Valdštejn (1716-1789). Dějiny, charakteristika a význam jeho knihovny, diplomová práce FF UK, Praha 1998
- CHALES DE BEAULIEU, Anja: Deutsche Reisende in den Niederlanden. Das Bild eines Nachbarn zwischen 1648 und 1795, Frankfurt am Main 1995
- CHALUPA, Aleš: Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrech (1700-1750), in: Sborník Národního muzea v Praze 23, 1969, s. 197-378
- CHARTIER, Roger: Lesewelten: Buch und Lektüre in der Frühen Neuzeit, Frankfurt am Main 1990
- CHARTIER, Roger: The cultural origins of the French Revolution, Durham 1992
- CHAUSSINAND-NOGARET, Guy (ed.): Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècles: l'honneur, le mérite, l'argent, Paris 1991
- CHLUMECKÝ, Peter: Carl von Zierotin und seine Zeit, Brno 1862
- JAGO, Charles: The „Crisis of the Aristocracy“ in Seventeenth-Century Castile, in: Past and Present 84, 1979, s. 60-90
- JANÁČEK, Josef: Valdštejn a jeho doba, Praha 1978
- JANÁČEK, Josef: Ženy české renesance, Praha 1977
- JANÁČKOVÁ, Pavla: Deníky Marie Jany hraběnky Harbuval von Chamaré (1722-1792), in: Theatrum historiae 5, 2009, s. 85-111
- JANOUSEK, Emanuel: Historický vývoj produktivity práce v zemědělství v období pobělohorském, Praha 1967
- JARNUT-DERBOHLAV, Elke: Die Österreichische Gesandtschaft in London (1701-1711). Ein Beitrag zur Geschichte der Haager Allianz, Bonn 1972
- JEČNÝ, Josef: 270 let papíren v Bělé pod Bezdězem 1696-1966, Bělá pod Bezdězem 1966
- JEDIN, Hubert: Geschichte des Konzils von Trient I-IV, Freiburg in Breisgau 1949-1975
- JEŽKOVÁ, Marie: Rodinný archiv Valdštejnů-Vartemberků 1650-1947. Inventář, Brno 1962
- JIREČEK, Josef: Bartoloměj Paprocký z Hlohola a z Paprocké Vůle a spisovatelská činnost jeho, in: Časopis Musea království českého 40, 1866, s. 3-34
- JOHANIDES, Josef: O některých cizojazyčných bohemikách biskupské knihovny v Litoměřicích, in: Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 10/2, 1993, s. 493-513
- JOHNE, Eduard: Der Schöpfer des Fürstenbergischen Staatswesens: Fürst Joseph Wilhelm Ernst zu Fürstenberg (1699-1762). Seine Bedeutung für die staatlichen und kulturellen Verhältnisse in den Fürstenbergischen Landen, in: Badische Heimat 25, 1938, s. 291-304
- JÖCHNER, Cornelia: Barockgarten und zeremonielle Bewegung. Die Möglichkeiten der Alée couverte, oder: wie arrangiert man ein Incognito im Garten?, in: Jörg Jochen Berns - Thomas Rahn (ed.), Zeremoniell als höfische Ästhetik im Spätmittelalter und Früher Neuzeit, Tübingen 1995, s. 471-483.

- JOUANNA, Arlette: L'idée de race en France au XVIe siècle et au début du XVIIe siècle I-III, Lille 1976
- JOUANNA, Arlette: Le devoir de révolte. La noblesse française et la gestion de l'État moderne (1559-1661), Paris 1989
- JUROK, Jiří: Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku, Nový Jičín 2000
- JŮZLOVÁ, Jana: Mezi hrdinstvím a zločinem. Souboje v raném novověku, in: AUC phil et hist – Studia historica LII, (= Obraz druhého v historické perspektivě II.), 1999, s. 29-58
- KADLEC, Karel: Rodinný nedíl aneb „zádruha“ v právu slovanském, Praha 1898
- KAHUDA, Jan: Panovnické konfirmace privilegií českých klášterů v 18. století, in: *Paginae historiae* 9, 2001, s. 30-70
- KAISER, Michael – PEČAR, Andreas (ed.): Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten im 17. und 18. Jahrhundert, (= Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 32), Berlin 2003
- KALISTA, Zdeněk: Čechové, kteří tvořili dějiny světa, Praha 1999
- KALISTA, Zdeněk: Město mezi horami, Liberec 1969
- KALISTA, Zdeněk: Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic, Praha 1932
- KALISTA, Zdeněk: Století andělů a ďáblů, Vimperk 1994
- KALISTA, Zdeněk: Úvod do politické ideologie českého baroka, in: Týž (ed.), Baroko. Pět statí, Praha 1934, s. 40-90
- KALLBRUNNER, Josef: Das Wiener Hofquartierwesen und die Massnahmen gegen die Quartiersnot im 17. und 18. Jahrhundert, in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 5, 1925, s. 24-36
- KALOUSEK, Josef: České státní právo, Praha 1871 (1892)
- KAMEN, Henry: The Destruction of the Spanish silver fleet at Vigo in 1702, in: Henry Kamen, *Crisis and Change in Early Modern Spain*, Aldershot-Brookfield 1993, s. 165-173
- KAPLAN, Benjamin J.: Diplomacy and Domestic Devotion: Embassy chapels and the toleration of religious dissent in early modern Europe, in: *Journal of Early Modern Europe* 6, 2002, s. 341-361
- KAPRAS, Jan: Dohled vrchnoporučenský v starém právu českém, Praha 1913
- KAPRAS, Jan: O zletilosti dle českého práva, Praha s.d.
- KAPRAS, Jan: Poručenství nad sirotky v právu českém, Praha 1904
- KAPRAS, Jan: Právní dějiny zemí Koruny české II.-1: Doba předbělohorská, Praha 1913
- KAPRAS, Jan: Právní dějiny zemí Koruny české II.-2: Doba pobělohorská, Praha 1920
- KAPRAS, Jan: Velkostatky a fideikomisy v českém státě, Praha 1918
- KARNER, Peter (ed.): Abraham a Sancta Clara: Lach nur, lach, eitler Weltaff, Wien 1983
- KASÍK, Stanislav – MAŠEK, Petr – MŽYKOVÁ, Marie: Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu, České Budějovice 2002
- KAUFHOLD, Karl Heinrich: Der Beitrag Wilhelm Abels zur wirtschaftshistorischen Forschung im 20. Jahrhundert, in: Markus A. Denzel (ed.), *Wirtschaft – Politik – Geschichte. Beiträge zum Gedenkkolloquium anlässlich des 100. Geburtstages von Wilhelm Abel am 16. Oktober 2004 in Leipzig*, Stuttgart 2004, s. 103-127
- KAVKA, František: Zlatý věk růží: kus české historie 16. století, České Budějovice 1966
- KELLER, Jan: Úvod do sociologie, Praha 1999
- KELLER, Katrin: Die Hofdamen. Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts, Wien-Köln-Weimar 2005
- KETTERING, Shanon: Gift Giving and Patronage in Early Modern France, in: *French History* 11, 1988, s. 131-151
- KETTERING, Shanon: Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France, Oxford 1986

- KIESEL, Helmuth: „Bei Hof, bei Höll“ Untersuchungen zur literarischen Hofkritik von Sebastian Brant bis Friedrich Schiller, Tübingen 1979
- KILIÁN, Jan: Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu, České Budějovice 2005
- KINTER, Maurus: Johann Friedrich von Waldstein. Fürsterzbischof von Prag, Primas von Böhmen (1675-1694), in: Österreichische Vierteljahresschrift für katholische Theologie 8, 1869, s. 525-572; 9, 1870, s. 7-44
- KIRCHBERGER, Helga: Briefe Leopold I. an P. Emerich Sinelli, dizertace Universität Wien, Wien 1953
- KLABOUC, Jiří: Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1958
- KLABOUC, Jiří: Staré české soudnictví (jak se dříve soudívalo), Praha 1967
- KLEPL, Jan: Královská města česká počátkem 18. století (Reformy hospodářské a správní), in: ČČH 38-39, 1932-1933, s. 260-284; 57-71
- KLÍMA, Arnošt: Manufakturní období v Čechách, Praha 1955
- KLÍMA, Jan: Dějiny Portugalska, Praha 1996
- KLINGENSTEIN, Grete: Der Aufstieg des Hauses Kaunitz, Göttingen 1975
- KLINGENSTEIN, Grete: Der Wiener Hof in der Frühen Neuzeit, in: ZHF 22, 1995, s. 237-245
- KLOPP, Onno: Das Jahr 1683 und der folgende große Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699, Graz 1882
- KLUSÁKOVÁ, Lud'a – KRÍŽOVÁ, Markéta – KUBIŠ, Karel – ŘEZNÍK, Miloš – TINKOVÁ, Daniela: Namísto úvodu. „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky, in: AUC phil et hist – Studia historica LII, (= Obraz druhého v historické perspektivě II.), 1999, s. 11-28
- KNITTLER, Herbert: Adel und landwirtschaftliches Unternehmen im 16. und 17. Jahrhundert, in: Adel im Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500-1700, Wien 1990, s. 45-55
- KNOZ, Tomáš: Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře, Brno 2001
- KNOZ, Tomáš: Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa, Praha 2008
- KNOZ, Tomáš: Pobělohorské konfiskace, Brno 2004
- KNOZ, Tomáš: Zpráva o služební cestě. Cesta lobkovického úředníka Samuela Horáce Rožďalovského z roku 1648, in: Jiří Malíř – Bronislav Chocholáč (ed.), Pocta Janu Janákovi, Brno 2002, s. 321-343
- KOBLASA, Pavel: Příspěvek k dějinám fideikomisního panství Duchcov, in: Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 27, 2008, s. 133-140
- KOČKA, Václav: Dějiny Rakovnícka, Rakovník 1936
- KÖHLER, Hans Joachim (ed.): Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit, Stuttgart 1981
- KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan: Válka a armáda v českých dějinách, Praha 2008
- KOLDINSKÁ, Marie: „Muž kompromisu“ v nekompromisních časech, in: Dějiny a současnost 3/1995, s. 22-26
- KOLDINSKÁ, Marie: Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta intelektuála k popravišti, Praha-Litomyšl 2004
- KOLDINSKÁ, Marie: Svět Adama mladšího z Valdštejna optikou jeho deníků (Příspěvek ke každodennosti a mentalitě renesančního aristokrata), in: FHB 18, 1997, s. 121-142
- KOLLMANN, Josef: Valdštejn a evropská politika 1625-1630. Historie prvního generalátu, Praha 1999
- KOLLMANN, Josef: Valdštejnův konec. Historie druhého generalátu 1631- 1634, Praha 2001
- KOMÁREK, Filip: Moravští zemští advokáti ve 2. polovině 17. století a jejich knihovny, diplomová práce FF MU, Brno 2008
- KÖNIGOVÁ, Zdenka: Velkostatek Doksy 1669-1945. Inventář, Doksy 1965

- KOPECKÝ, Milan: Svatováclavská bible jako pramen inspirace, in: *Studia Comeniana et historica* 32, 2002, s. 195-198
- KOPIČKA, Petr: Správa velkostatku Mělník v 16. až 20. století. Diplomatická studie z dějin patrimoniální a hospodářské správy, in: *Porta Bohemica* 2, 2003, s. 24-78
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: Kavalírská cesta Ferdinanda Jana z Lichtenštejna, in: *Časopis Slezského zemského muzea B*, 57, 2008, s. 220-227
- KÖRBL, Hans: „Ach Gott, ist's möglich, so erretten sie mich vor dem Process ...“ Der Prozess gegen den Hofkammerpräsidenten Georg Ludwig Sinzendorf, dizertace Universität Wien, Wien 2007
- KÖRBL, Hans: Der Bock als Gärtner. Georg Ludwig Sinzendorf, ein ungetreuer Präsident der Hofkammer unter Leopold I., in: *Frühneuzeit-Info* 19, 2008, s. 38-47
- KOŘÁN, Jan: Staré české železářství, Praha 1946
- KOSTLÁN, Antonín: Finanční zhroucení ve střední Evropě na počátku třicetileté války, *FHB* 8, 1985, s. 265-316
- KOUDELKA, Pavel: Páni z Valdštejna ve středověku (české větve), diplomová práce FF UK, Praha 2007
- KOUKAL, Pavel: Státní zámek Duchcov, Ústí nad Labem 1979
- KOVÁŘ, Martin: Stuartovská Anglie, Praha 2001
- KOZÁKOVÁ, Anděla: Právní postavení ženy v českém právu zemském, Praha 1926
- KRÁL, Pavel: Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550-1650, České Budějovice 2002
- KRÁL, Pavel: Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku, České Budějovice 2004
- KRÁLÍKOVÁ, Eva: Cesta Emanuela Arnošta z Valdštejna z teologických studií v Římě (3. dubna – 20. června 1741), in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 207-219
- KRÁLÍKOVÁ, Eva: Deníkové zápisky Emanuela Arnošta z Valdštejna z let 1741-1742, in: *Historie* 2006, Ostrava 2007, s. 42-53
- KRÁLÍKOVÁ, Eva: Emanuel Arnošt z Valdštejna a jeho deníkové zápisky z léta 1742, in: Jiří Kubeš (ed.), *Vyšší šlechta v českých zemích v období baroka (1650-1750)*, Pardubice 2007, s. 106-120
- KRÁLÍKOVÁ, Eva: Vzdělání a socializace Emanuela Arnošta z Valdštejna na základě jeho deníkových zápisků z let 1735-1742, diplomová práce FF UPce, Pardubice 2008
- KRATOCHVÍL, Augustin: Vlastivěda moravská: Židlochovický okres, Brno 1910
- KREBS, W. F.: Städtebauliche Betrachtung über Alt-Dux, in: *Erzgebirgs-Zeitung* 50, 1929, s. 69-71
- KREJČÍ, Karel: Baroloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle. Život-dílo-forma a jazyk, Praha 1946
- KREUZ, Adolf: Geschichte der Stadt Dux, Duchcov s.d.
- KREUZ, Adolf: Johann Friedrich Graf von Waldstein, in: *Výroční zpráva německého gymnázia v Duchcově 1930-1931*, s. 1-11
- KREUZ, Martin: Zeremoniell und Rangordnung am Wiener Hof in der Neuzeit, diplomová práce Universität Wien, Wien 2006
- KROFTA, Kamil: Nesmrtelný národ, Praha 1940
- KROUPA, Jiří: Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost (1770-1810), Brno 2006
- KROUPA, Jiří: Ditrichštejnové v polovině 17. století a model tzv. kavalírské cesty, in: *Historická Olomouc a její současné problémy* 4, 1983, s. 109-117
- KRUEDENER, Jürgen von: Die Rolle des Hofes im Absolutismus, Stuttgart 1973
- KŘIVKA, Josef: Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16. a 17. století), Praha 1959

- KŘIVKA, Josef: Roudnický velkostatek na sklonku 16. století, in: *Historie a muzejnictví* 1, 1956, s. 117-136
- KŘÍŽOVÁ, Květa: Salóny a sbírky Valdštejnského paláce v Praze, *Starožitnosti a užité umění* 11/1995, s. 15
- KUBÁTOVÁ, Ludmila: Dolování zlata z Jílovém, in: *Jílové. Historie a současnost, Jílové u Prahy* 1987, s. 185-228
- KUBEŠ, Jiří (ed): Kryštof Václav z Nostic. Deník z cesty do Nizozemí, Praha 2004; TÝŽ (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18.století*, Pardubice 2007
- KUBEŠ, Jiří: Fragmenty písemností z kavalírské cesty hrabat z Clary-Aldringenu, in: *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83-110
- KUBEŠ, Jiří: Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500-1740), dizertační práce FF JU, České Budějovice 2005
- KUBEŠ, Jiří: Rudolf Josef Colloredo z Wallsee a jeho studium v Salcburku v letech 1723-1725, in: Týž (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 163-191
- KUBEŠ, Jiří: Sídelní strategie knížat z Lobkovic ve Vídni v raném novověku (1624-1734), in: *Porta Bohemica* 3, 2005, s. 86-119
- KUBEŠ, Jiří: Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657-1658), České Budějovice 2009
- KUBEŠ, Jiří: Tři pohledy na kavalírskou cestu Franze Julia hraběte Verduga v letech 1681-1683, in: *FHB* 25, 2010, s. 29-65
- KUBÍKOVÁ, Anna: Eggenberský zlatý kočár aneb Z Říma do Českého Krumlova, in: *Dějiny a současnost* 6/1996, s. 16-19
- KUCZYNSKI, Brigitte: Theodor Heinrich Altet von Stratman. Ein deutscher Diplomat des 17. Jahrhunderts, Würzburg 1934
- KUČA, Karel: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I.-VI., Praha 1997-2004
- KUČERA, Jan P. – RAK, Jiří: Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře, Praha 1983
- KUČEROVÁ, Klára: Genealogické sbírky SÚA – sbírka svobodného pána Wunschwitze, in: *Genealogia ac heraldica bohemica*, Praha 2002, s. 33-40
- KUČEROVÁ, Klára: Heraldický materiál v genealogických a heraldických sbírkách Národního archivu (Listy z památníků ve Wunschwitzově a Renzově sbírce), in: Ivana Ebelová – Jiří Šouša (ed.), *Inter laurum et olivam I. (= AUC phil. et his. - Z pomocných věd historických 16)*, Praha 2007, s. 211-220
- KUDĚLKA, Milan: *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, Praha 1964
- KÜHNEL, Harry: Die adelige Kavalirtour im 17. Jahrhundert, in: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 36, 1964, s. 365-384
- KUCHAŘOVÁ, Hedvika: Strahovský klášter a neuskutečněná fundace Albrechta z Valdštejna, in: Ladislav Čepička – Eliška Fučíková (ed.), *Valdštejn. Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 176-183
- KULÍKOVÁ, Martina: *Cesty bratří ze Šternberka a jejich cestovní deníky*, diplomová práce FF UK, Praha 2001
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997
- KVĚTOŇOVÁ-KLÍMOVÁ, Olga: Styky Bohuslava Balbína s českou šlechtou pobělohorskou, in: *ČČH* 32, 1926, s. 497-541
- LABATUT, Jean-Pierre: *Les noblesses européennes de la fin du XVe siècle à la fin du XVIIIe siècle*, Paris 1978
- LANDWEHR, Achim: Diskurs – Macht – Wissen, in: *Archiv für Kulturgeschichte* 85, 2003, s. 71-117

- LANG, Helmut W.: Der Wiener Hof zur Zeit Leopold I. und die öffentliche Meinung, in: August Buck – Georg Kauffmann – Blake Lee Spahr – Conrad Wiedemann (ed.), Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert III., Hamburg 1981, s. 601-605
- LAUBE, Adolf (ed.): Flugschriften gegen die Reformation, Berlin 1997
- LEDR, Josef: Hrabata Chotkové z Chotkova a Vojnína. Studie rodopisná, Kutná Hora 1886
- LEDVINKA, Václav: Feudální velkostatek a poddanská města v předbělohorských Čechách, in: Jaroslav Pánek (ed.), Česká města v 16.-18. století, Praha 1991, s. 95-120
- LEDVINKA, Václav: Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596), Praha 1985
- LEIBETSEDER, Mathis: Die Kavaliertour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert, Köln-Wien-Weimar 2004
- LENDEROVÁ, Milena (ed.): Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Praha 2002
- LENDEROVÁ, Milena a kol.: Žena v českých zemích od středověku do 20. století, Praha 2009
- LENDEROVÁ, Milena: Casimir Freschot: Zpráva o vídeňském dvoře (Vídeň a habsburská říše očima francouzského benediktina), in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750), (= Opera historica 5), České Budějovice 1996, s. 293-307
- LENDEROVÁ, Milena: Studenti ze střední Evropy na lékařské fakultě univerzity v Montpellier (1600-1789), in: Historický obzor 10, 1999, s. 173-178
- LENDEROVÁ, Milena: U Herkula! Tolik výhod pro cizince! Studenti z českých zemí na univerzitě ve francouzském Orléansu, in: Dějiny a současnost 28, 2006, s. 15-19
- LENGYELOVÁ, Tünde – VÁRKONYI, Gábor: Báthory. Život a smrt, Praha 2008
- LEVIN, Michael J.: A New World Order: The Spanish Campaign for Precedence in Early Modern Europe, in: Journal of Early Modern History 6, 2002, s. 233-264
- LÍBAL, Dobroslav: Jean Baptiste Mathey mezi raným a vrcholným barokem, in: Zprávy památkové péče 47, 1997, s. 56-57
- LIŠKOVÁ, Marie: Stavovský zemský výbor v Čechách 4/III. Katalog spisů z let 1736-1737, Praha 1961
- LITTLEJOHN, Steven W. – FOSS, Karel A.: Theories of human communication, Belmont 2008
- LOHRMANN, Klaus: Zwischen Finanz und Toleranz, Graz-Wien-Köln 2000
- LORENZ, Reinhold: Türkenjahr 1683. Das Reich im Kampf um den Ostraum, Wien-Leipzig-München 1933
- LORIGA, Sabina: La biographie comme probleme, in: Jacques Revel (ed.): Jeux d'échelles. La micro-analyse a l'expérience, Paris 1996, s. 209-231
- LUHMANN, Niklas: Sociální systémy: nárys obecné teorie, Brno 2006
- LUKOWSKI, Jerzy: The european nobility in the eighteenth century, Houndsmills 2003
- MACEK, Jaroslav – ŽÁČEK, Václav: Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605-1868), Praha 1958
- MACEK, Josef: Česká středověká šlechta, Praha 1997
- MADL, Claire: Johann Christian Anthoni von Adlersfeld: The Original Owner of the Weiss London Manuscript, in: Journal of the Lute Society of America 33, 2000, s. 33-46
- MADL, Claire: L'écrit, le livre et la publicité. Les engagements d'un aristocrate éclairé de Bohême: Franz Anton Hartig (1758-1797), dizertační práce École pratique des hautes études, Paris 2007
- MACHÁČEK, Fridolin: K hospodářskému stavu českých měst venkovských po válce třicetileté, in: Otakar Odložilík – Jaroslav Prokeš – Rudolf Urbánek (ed.), Českou minulostí. Práce žáků Václava Novotného, Praha 1929, s. 271-285

- MACHAČKA, Jakub: Vývoj šlechtické identity v raném novověku na francouzském příkladě, diplomová práce FF UK, Praha 2006
- MAINUŠ, František: Janovické harrachovské plátenické podnikání v letech 1746-1756 (1756-1778), in: Slezský sborník 54, 1956, s. 468-494; 55, 1957, s. 392-411
- MAINUŠ, František: Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století, Ostrava 1959
- MAINUŠ, František: Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století, Praha 1960
- MALÍŘ, Jiří a kol. (ed.): Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století, Brno 2008
- MANGUEL, Alberto: Dějiny čtení, Brno 2007
- MAREK, Pavel (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna, České Budějovice 2005
- MAREK, Pavel: Problematika šlechty a raně novověkého panovnického dvora v současné španělské historiografii, in: FHB 23, 2008, s. 317-337
- MAREŠOVÁ, Marie: Každodenní život barokního aristokrata Františka Václava z Trauttmansdorffu, in: Jiří Kubeš (ed.), Historie 2004. Celostátní studentská vědecká konference, Pardubice 2005, s. 68-88
- MAŠEK, Petr: Modrá krev, Praha 1999
- MAŤA, Petr – SIENELL, Stefan: Die Privatkorrespondenzen Kaiser Leopolds I., in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16. – 18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch, Wien-München 2004, s. 837-848
- MAŤA, Petr: Český zemský sněm v pobělohorské době, in: Marian J. Ptak (ed.), Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku, Opole 2000, s. 49-67
- MAŤA, Petr: Komisaři k českému zemskému sněmu, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (ed.), Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka I., Praha 2007, s. 309-318
- MAŤA, Petr: Landstände und Landtage in den böhmischen und österreichischen Ländern (1620-1740), in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (ed.), Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas, Stuttgart 2006, s. 345-400
- MAŤA, Petr: Leopold I. a poslední Slavata. K osobní korespondenci panovníků raného novověku, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina (ed.), Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 245-257
- MAŤA, Petr: Nejstarší české a moravské deníky, in: FHB 18, 1997, s. 99-120
- MAŤA, Petr: Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, (= Opera historica 7), České Budějovice 1999, s. 139-162
- MAŤA, Petr: Svědectví o životě ve zdivočelé době, in: Petr Maťa – Marie Koldinská (ed.), Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602-1633, Praha 1997, s. 18-36
- MAŤA, Petr: Svět české aristokracie (1500-1700), Praha 2004
- MAŤA, Petr: Šlechtic v soukolí absolutismu. Politická činnost Adama mladšího z Valdštejna po Bílé hoře, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), Nový Mars Moravicus, Brno 1999, s. 479-488
- MAŤA, Petr: Zdeněk Vojtěch z Lobkovic, Polyxena z Pernštejna a jejich korespondence. Poznámky k edici Pavla Marka, FHB 23, 2008, s. 341-372
- MATĚJEK, František: Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století, Praha 1959
- MATOUŠKOVÁ, Anna: Křivoklátské panství Fürstenberků v procesu „kapitalistické modernizace“, Minulostí Berounska 4, 2001, s. 155-179
- MAUERER, Esteban: Südwestdeutscher Reichsadel im 17. und 18. Jahrhundert. Geld, Reputation, Karriere: Das Haus Fürstenberg, Göttingen 2001

- MAUR, Eduard – ŠTOREK, Václav: K demografii české šlechty v 16. století (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželek), in: Historická demografie 26, 2002, s. 5-27
- MAUR, Eduard: Česká barokní sýpka, in: Vít Vlnas – Tomáš Sekyrka (ed.), *Ars baculum vitae*, Praha 1996, s. 156-159
- MAUR, Eduard: Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století, in: Sborník historický 22, 1974, s. 53-114
- MAUR, Eduard: Český komorní velkostatek v 17. Století. Příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích, *AUC phil et his* 1976
- MAUR, Eduard: Der böhmische und mährische Adel vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, in: Helmuth Feigl – Willibald Rosner (ed.), *Adel im Wandel*, Wien 1991, s. 17-37
- MAUR, Eduard: Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského, in: *Studia Comeniana et historica* 62, 1999, s. 113-125
- MAUR, Eduard: Geneze a specifické rysy českého pozdněfeudálního velkostatku, in: Josef Petráň (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, *AUC phil et his* 1976, s. 229-258
- MAUR, Eduard: Karl Egon I. als Oberstburggraf in Prag, in: Erwein H. Eltz-Arno Strohmeier (ed.), *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa*, Korneuburg 1994, s. 290-299
- MAUR, Eduard: Počátky demografického přechodu v Evropě, in: Svatava Raková – Christian Lequesne (ed.), *Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova?*, Praha 2006, s. 125-137
- MAUR, Eduard: Staat und (lokale) Gutherrschaft in Böhmen 1650-1750, in: Markus Cerman – Robert Luft (ed.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit, München 2005, s. 31-50
- MAUR, Eduard: Urbanizace Čech v raném novověku, in: *Historická demografie* 25, 2001, s. 5-64
- MAUR, Eduard: Velikost českých městských obcí podle tereziánského katastru, in: *Historická demografie* 19, 1995, s. 169-205
- MAUSEROVÁ, Renata – RICHTRMOC, Vladimír: *Doksy a Máchův kraj*, Dobřichovice 2003
- MAYER, Franz Martin: Die Allianz Portugals mit dem Kaiser Leopold I. und den Seemächten im Jahre 1703, in: *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 35, 1884, s. 1-27
- McCAGG, William O.: *A History of Habsburg Jews 1670-1918*, Bloomington-Indianapolis 1989
- MECENSEFFY, Grete: *Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615-1677)*, Wien-Leipzig 1938
- MEINECKE, Friedrich: *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, München-Berlin 1924
- MELICHAR, František: *Monografie města Unhoště*, Praha 1888
- MENČÍK, Ferdinand: Studenti z Čech a Moravy ve Wittemberku od r. 1502-1602, in: *ČČM* 71, 1897, s. 250-268
- MENČÍK, Ferdinand: Beiträge zur Geschichte der kaiserlichen Hofämter, in: *AÖG* 87, 1899
- MENSI, Franz: *Die Finanzen Österreichs von 1701 bis 1740*, Wien 1890
- MEYER, Enno: Polen in der Zeit des Königs Johann III. Sobieski (1674-1696), in: Robert Waissenberger (ed.), *Die Türken vor Wien 1683. Europa und die Entscheidung an der Donau*, Salzburg-Wien 1982, s. 53-63
- MEYER, Jean: *Noblesse et pouvoirs dans l'Europe d'Ancien Régime*, Paris 1973
- MICHLOVÁ, Jana: Počátky zámecké knihovny Clary-Aldringenů v Teplicích, in: *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích* 21, 1997, s. 99-106

- MÍKA, Alois: Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období, in: Sborník historický 15, 1967, s. 45-75
- MÍKA, Alois: Osud slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia, Praha 1970
- MÍKA, Alois: Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století, Praha 1960
- MIKANOVÁ, Eva: Hudební kultura na valdštejnských panstvích v 17. a 18. století, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší 8, 1995, s. 121-129
- MIKOVEC, Ferdinand B.: Ferdinand III. v Praze roku 1652, in: Lumír 10/1860, díl 2, s. 734-737
- MIKULEC, Jiří: 31.7.1627 – rekatolizace šlechty v Čechách, Praha 2005
- MIKULEC, Jiří: Barokní náboženská bratrstva, Praha 2000
- MIKULEC, Jiří: Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka, Praha-Litomyšl 1997
- MIKULKA, Jaromír: Dějiny Hradce Králové II/1, Hradec Králové 1994
- MIKUŠEK, Eduard: Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců, in: SAP 36, 1986, s. 53-103
- MOHR, Jan: Stavební aktivity v Liberci za Albrechta z Valdštejna. První plánovitě založená čtvrť města, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 249-253
- MORAVCOVÁ, Jarmila: Ústřední správa majetku Valdštejnů-Vartemberků Litomyšl 1753-1856. Inventář, Zámorsk 1963
- MORÁVEK, Petr – LITochleb, Jiří: Jílovské zlaté doly, Jílové u Prahy 2002
- MORAW, Peter: Über Patrone und Klienten im Heiligen Römischen Reich des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit, in: Antoni Maczak (ed.), Klientelsysteme im Europa der frühen Neuzeit, München 1988, s. 1-18
- MORPER, Johann Joseph: Johann Friedrich Graf von Waldstein und Claude Lorraine, in: Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst 12, 1961, s. 203-217
- MOTLEY, Mark: Becoming a French Aristocrat. The Education of the Court Nobility 1580-1715, Princeton 1980
- MOŽNÝ, Ivo: Rodina a společnost, Praha 2006
- MUK, Jan: Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské Praha 1931
- MULGAN, Robert: Aristotelova politická filozofie, Praha 1998
- MÜLLER, Achatz von: Die Festa S. Giovanni in Florenz. Zwischen Volkskultur und Herrschaftsinszenierung, in: Uwe Schultz (ed.), Das Fest. Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart, München 1988, s. 153-163
- MÜLLER, Karel – KEJLA, Vladimír (ed.): Bartoloměj Paprocký z Hlohol: Zrcadlo slavného Markrabství moravského, Ostrava 1993
- MÜLLER, Klaus: Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648-1740), Bonn 1976
- MÜLLER, Matthias: Das Schloß als Bild des Fürsten. Herrschaftliche Metaphorik in der Residenzarchitektur des Alten Reichs (1470-1618), Göttingen 2004
- MÜNCH, Paul: Grundwerte der frühneuzeitlichen Ständegesellschaft? Aufriß einer vernachlässigten Thematik, in: Winfried Schulze (ed.), Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität, München 1988, s. 53-72
- MÜNCH, Paul: Lebensformen in der frühen Neuzeit, 1500 bis 1800, Frankfurt am Main-Berlin 1992
- MURPHY, Robert F.: Úvod do kulturní a sociální antropologie, Praha 2001
- MŽYKOVÁ, Marie: Šlechta ve službách diplomacie III., Praha 2001
- NÁPRSTKOVÁ, Markéta: „Dávám, abys dal“. Život a dílo jezuitského ekonoma a pragmatika Kryštofa Fischera, diplomová práce FF UK, Praha 2000.
- NECHLEBA, Alois: Hospodářské a kulturní poměry na panství křivoklátském v období 1750-1846, in: Věstník Československé akademie zemědělské 11, 1935, s. 703-707

- NEJEDLÝ, Zdeněk: Litomyšl. Tisíc let života českého města I., Praha 1954
- NESLÁDKOVÁ, Ludmila: Židé v moravských poddanských městech od třicetileté války do konce 18. století, in: Jiří Jurok (ed.), Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci, Příbor 2001, s. 281-294
- NEWALD, Johann: Beiträge zur Geschichte der Belagerung von Wien durch die Türken im Jahre 1683 II., Wien 1883
- NOFLATSCHER, Heinz: „Freundschaft“ im Absolutismus. Hofkanzler Johann Paul Hoher und die Standeserhebungen Kaiser Leopolds I., in: Sabine Weiß (ed.), Historische Blickpunkte. Festschrift für Johann Rainer zum 65. Geburtstag, Innsbruck 1988, s. 469-504
- NOVOTNÝ, Jaroslav: Zdanění českých měst podle katastrů z roku 1654-1757, Praha 1929
- NOVOTNÝ, Karel: Klášterní manufaktura v Oseku v 18. století, AUC phil et his 3/1967, s. 5-83
- NOŽIČKA, Josef: Nejstarší pražské manufaktury, in: Pražský sborník historický 7, 1972, s. 97-106
- OBRŠLÍK, Jindřich – ŘEZNÍČEK, Jan – VOLDÁN, Vladimír: Rodinný archiv Ditrichštejnů (1097)-1222-1944 I-IV. Inventář, Brno 1979
- ODLOŽILÍK, Otakar: Karel starší ze Žerotína 1564-1636, Praha 1936
- OESTREICH, Gerhard: Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machtstaates, in: Historische Zeitschrift 181, 1956, s. 31-78
- OEXLE, Otto Gerhard: Aspekte der Geschichte des Adels im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), Europäischer Adel 1750-1950, Göttingen 1990, s. 19-56
- OPITZ, Claudia (ed.): Höfische Gesellschaft und Zivilisationsprozeß, Köln 2005
- OPITZ-BELAKHAL, Claudia: Neue Wege der Sozialgeschichte? Ein kritischer Blick auf Otto Brunners Konzept des 'ganzen Hauses', in: Geschichte und Gesellschaft 20, 1994, s. 88-98
- ORZECZOWSKI, Kazimierz: Ogólnosłaskie zgromadzenia stanowe, Warszawa-Wrocław 1979
- Ottův slovník naučný 26, Praha 2002, s. 335-351 (z Valdštejna)
- PADRNOŠOVÁ, Jitka: Spory mezi vrchností a městem Třebíčí v letech 1703-1734, in: Západní Morava 7, 2003, s. 102-118
- PALACKÝ, František: Dějiny rodu Šternberků, Bruntál 2001
- PALACKÝ, František: Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků, in: Jaroslav Charvát (ed.), Dílo Františka Palackého I., Praha 1941, s. 325-417
- PALACKY, Franz: Die Sternberge, in: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte 6, 1825, s. 282-320
- PÁNEK, Jaroslav, Vilém z Rožmberka. Politik smíru, Praha 1998
- PÁNEK, Jaroslav: „Sněmy české“ (Naděje a ztroskotání edice k dějinám raného novověku), in: 130 let Zemského archivu a 100. výročí úmrtí jeho zakladatele a prvního ředitele prof. A. Gindelyho, Praha 1993, s. 23-33
- PÁNEK, Jaroslav: Knihy habsburské dvorské pokladny (Hofzählamtsbücher) jako pramen k dějinám předbělohorského českého státu, in: Ladislav Soukup (ed.), Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám, Praha 1995, s. 173-181
- PÁNEK, Jaroslav: Politický systém předbělohorského českého státu (1526-1620), in: FHB 11, 1987, s. 41-101
- PÁNEK, Jaroslav: Poslední Rožmberkové: velmoži české renesance, Praha 1989
- PÁNEK, Jaroslav: Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577, Praha 1982
- PÁNEK, Jaroslav: Šlechta v raně novověké Evropě z pohledu českého a evropského bádání, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvorech barokní šlechty, (= Opera historica 5), České Budějovice 1996, s. 19-45

- PÁNEK, Jaroslav: Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století. Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547-1556, in: ČsČH 31, 1983, s. 855-882
- PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj: Předmluva k Vysoce Urozeným Pánuom, in: Eduard Petru – Jan Sobotka (ed.), O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu, Praha 1982, s. 167-188
- PARKER, Geoffrey: The Military Revolution: A Myth?, in: Journal of Modern History 48, 1976, s. 195-214
- PARKER, Geoffrey: The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500-1800, Cambridge 1988
- PASTOR, Ludwig: Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters XIV./2, Freiburg im Breisgau 1930
- PAUDLER, Anton Amand: Graf Josef Kinsky, Herr auf Bürgstein und Schwoyka, in: Jahresbericht des kais. kön. Staats-Ober-Gymnasiums in Böhm. Leipa 1885, s. 1-47
- PAVLÍČKOVÁ, Radmila: „Polská“ cesta roku 1670. Město Olomouc a biskup Karel z Liechtensteinu-Castelcorna jako hostitelé císařského dvora, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica 29, 2000, s. 97-105
- PAZDEROVÁ, Alena: Frýdlantské panství, jeho správa a písemnosti v raném novověku, diplomová práce FF UK, Praha 1976
- PEČAR, Andreas: Das Hofzeremoniell als Herrschaftstechnik? Kritische Einwände und methodische Überlegungen am Beispiel des Kaiserhofes in Wien (1660-1740), in: Ronald G. Asch – Dagmar Freist (ed.), Staatsbildung als kultureller Prozess. Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 381-404
- PEČAR, Andreas: Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711-1740), Darmstadt 2003
- PEER, Přemysl – POLIŠENSKÝ, Josef: Bernhard Marr (1856-1944), in: L'intermédiaire des Casanovistes II, Roma 1985, s. 9-11
- PECHÁČEK, Ivo – TRÍSKA, Karel: Státní oblastní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech, Praha 1959
- PEKAŘ, Josef: České katastry 1654-1789, Praha 1935
- PEKAŘ, Josef: Kniha o Kosti, Praha 1998
- PEŠÁK, Václav: Obecní dluhy královských, věnných a horních měst v Čechách, zvláště Starého Města pražského, po třicetileté válce, in: Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy 7, 1933, s. 311-466
- PEŠÁK, Václav: Panství rodu Smiřických v letech 1609-1618. Hospodářská skladba českého velkostatku začátkem XVII. století, Praha 1940
- PETERS, Jan (ed.): Gutherrschaft als soziales Modell. Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaft, München 1995
- PETERS, Jan: Gutherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich, Berlin 1997
- PETERS, Jan: Gutsherrschaftsgeschichte in historisch-anthropologischer Perspektive, in: Týž (ed.), Gutsherrschaft als soziales Modell, München 1995, s. 3-22
- PETRÁŇ, Josef (ed.): Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, Praha 1976
- PETRÁŇ, Josef: Dějiny hmotné kultury II/1-2, Praha 1995
- PETRÁŇ, Josef: Každodennost v rezidencích, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (ed.), Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae, Katalog výstavy, Praha 2007, s. 102-113
- PETRÁŇ, Josef: Staroměstská exekuce, Praha 1971
- PETRÁŇ, Josef: Technologické předpoklady manufakturní výroby, in: Josef Kočí (ed.), Problematika manufakturního období v dějinách Československa, Hospodářské dějiny 3, 1979, s. 55-77

- PETRÁŇ, Josef: Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století, AUC phil et his 1964
- PETRŮ, Eduard: Autor dvou literatur – Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle, in: Eduard Petrů – Jan Sobotka (ed.), O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu, Praha 1982, s. 7-22
- PETRUSEK, Miloslav: Základy sociologie, Praha 2009
- PETRY, Friedrich: Das Schloß Dux in Böhmen nach seiner neuerlichen Umstaltung, Teplitz 1820
- PICAVET, Georges: La „Carrière“ diplomatique en France au temps de Louis XIV (1661-1715), in: Revue d'Histoire économique et sociale 11, 1923, s. 383-408
- PILS, Susanne Claudine: Identität und Kontinuität. Erziehung für den Hofdienst am Beispiel der Familie Harrach, in: Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (ed.), Erziehung und Bildung bei Hofe. 7. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Stuttgart 2002, s. 89-106
- PLACHT, Otto: České daně 1517-1652, Praha 1924
- PLACHT, Otto: Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století, Praha 1957
- POHL, Brigitte: Das Hofbauamt. Seine Tätigkeit zur Zeit Karls VI. und Maria Theresias, dizertace Universität Wien, Wien 1968
- POJAR, Miloš: Jindřich Matyáš Thurn: muž činu, Praha 1998
- POKORNÝ, Pavel R. - PREISS, Pavel: Zámek Duchcov. Valdštejnská rodová galerie, Praha 1992
- POLIŠENSKÝ, Josef – SNIDER, Frederick: Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století, in: ČSČH 20, 1972, s. 515-526
- POLIŠENSKÝ, Josef: Casanova a jeho svět, Praha 1997
- POLIŠENSKÝ, Josef: Úvahy o typologii rezidenčních měst, in: Michaela Kokojanová (ed.), Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997, s. 25-37
- POLLEROS, Friedrich: Tradition und Recreation. Die Residenzen der österreichischer Habsburger in der Frühen Neuzeit (1490-1780), in: Majestas 6, 1998, s. 91-148
- PONS, Rouven: Gesandte in Wien. Diplomatischer Alltag um 1700, in: Susanne Claudine Pils-Jan Paul Niederkorn (ed.), Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit, Innsbruck-Wien-Bozen 2005, s. 155-187
- POSLÍŠILOVÁ, Pavla: „... daß er sie also tractiret, wie es auf eine adelige Dama sich gehört...“ Spor mezi Jaroslavem Bernardem z Martinic a jeho ženou Klárou Rozálií v letech 1675-1676, in: Jiří Kubeš – Radmila Pavličková (ed.), Šlechtic mezi realitou a normou, Pardubice – Olomouc 2008, s. 95-121
- POWIS, Jonathan: Der Adel, Paderborn 1986
- PRÁŠEK, Justin V.: Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště, Turnov 1879
- PRAŽÁK, Václav: Mezi normou a skutečností. Vrchnostenští úředníci na panství Jindřichův Hradec 1693-1733, diplomová práce FF JU, České Budějovice 2003
- PREISS, Pavel: Boje s dvouhlavou saní: František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách, Praha 1981 (druhé vydání 2003)
- PREISS, Pavel: Jan Bedřich z Valdštejna jako mecenáš umění v Římě, in: Umění 10, 1962, s. 633-634
- PRESS, Volker: Die kaiserliche Stellung im Reich 1648-1740. Versuch einer Neubewertung, in: Georg Schmidt (ed.), Stände und Gesellschaft im Alten Reich, Stuttgart 1989
- PRIBRAM, Alfred F. (ed.): Aus dem Berichte eines Franzosen über den Wiener Hof in den Jahren 1671 und 1672, in: MIÖG 22, 1891, s. 270-296
- PRIBRAM, Alfred F.: Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit, Praha 1898
- PRIBRAM, Alfred F.: Zur Wahl Leopold I. 1654-1658, AÖG 73, 1888, s. 79-222

- PRODI, Paolo – REINHARD, Wolfgang (ed.), *Das Konzil von Trient und die Moderne*, Berlin 2001
- PROKEŠ, Jaroslav: Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské, in: *Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v československé republice* 1, 1929, s. 41-224
- PRŮŠKOVÁ, Helena – VÍTOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Valdštejnů 1166-1945. Inventář*, Mnichovo Hradiště 1988
- PRŮŠKOVÁ, Helena: *Můj dům, můj hrad*, Mnichovo Hradiště 2006
- PRŮŠKOVÁ, Helena: *Život na ostrově svatě Anny*, Mnichovo Hradiště 2004
- PTÁČEK, Josef – ŠŮLA, Jaroslav: Andreáš Neuman z Ryglie a Löwensteina, hejtman opočenského panství, in: *Sborník prací východočeských archivů* 8, 2000, s. 100-115
- RATAJ, Tomáš: Císařská poselstva v Cařihradě ve druhé polovině 16. století, in: *Dějiny a současnost* 17, 4/1995, s. 7-12
- RATAJOVÁ, Jana: Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii, in: *Kuděj* 7, 2005, s. 159-173
- RAUSCHER, Peter: *Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556-1576)*, Wien-München 2004
- RAUSCHER, Rudolf: *K rukojemství v českém právu zemském*, Praha 1923
- REDLICH, Oswald: *Das Tagebuch Esaias Pufendorfs, schwedischen Residenten am Kaiserhofe von 1671 bis 1674*, in: *MIÖG* 37, 1917, s. 541-597
- REGELE, Oskar: *Der österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*, Wien 1949
- REIF, Heinz: *Der Adel in der modernen Sozialgeschichte*, in: Wolfgang Schieder – Volker Sellin (ed.), *Sozialgeschichte in Deutschland. Entwicklungen im internationalen Zusammenhang IV.: Soziale Gruppen in der Geschichte*, Göttingen 1987, s. 34-60
- REIF, Heinz: *Westfälischer Adel 1770-1860. Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite*, Göttingen 1979
- REICHARDT, Rolf: *Der „Honnête Homme“ zwischen höfischer und bürgerlicher Gesellschaft. Seriell-begriffsgeschichtliche Untersuchungen von Honnêteté-Traktaten des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: *Archiv für Kulturgeschichte* 69, 1987, s. 341-370
- REINHARD, Wolfgang: *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979
- REINHARD, Wolfgang: *Kriegstaat-Steuerstaat-Machtstaat*, in: Ronald G. Asch – Heinz Duchhardt (ed.), *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa*, Köln-Wien-Weimar 1996, s. 277-310
- REINLEIN, Tanja: *Der Brief als Medium der Empfindsamkeit*, Würzburg 2003
- REJCHRTOVÁ, Noemi: *Václav Budovec z Budova*, Praha 1984
- RENNER, Victor von: *Wien im Jahre 1683. Geschichte der zweiten Belagerung der Stadt durch die Türken im Rahmen der Zeitereignisse*, Wien 1883
- REZEK, Antonín: *Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války (1637-1648)*, Praha 1890
- REZEK, Antonín: *Dějiny Čech a Moravy nové doby I.: Od míru Westfálského až do smrti císaře Ferdinanda III. (1648-1657)*, Praha 1892
- REZEK, Antonín: *Dějiny Čech a Moravy nové doby II.: Vladaření císaře a krále Leopolda I.(I)*, Praha 1893
- RIEGER, Bohuslav: *O poměru českých stavů k poměrům poddanským za Marie Terezie*, Praha 1892
- RIEGER, Bohuslav: *Zřízení krajské v Čechách I-II*, Praha 1892-1894
- RICHTER, Johann: *Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur*, MVGD 71, 1933, s. 119-145; 228-251

- RICHTEROVÁ, Alena: Pozůstalost Michaela Adama Francka z Franckensteina ve fondech Národní knihovny v Praze, in: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 7/1*, 1990, s. 139-152
- RILL, Bernd: *Karl VI. – Habsburg als barocke Großmacht*, Graz-Wien-Köln 1992
- ROBERTS, Michael: *The Military Revolution 1560-1660*, in: *Týž, Essays in Swedish History*, London 1967, s. 195-225
- RÖHSNER, Zdislava (ed.): *Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein*, Wien 2009
- RÖHSNER, Zdislava: *Alltagsgeschichten und Heiratssachen – Katharina (1599-1640), Isabella (1601-1655) und Maria Elisabeth von Harrach (1637-1710), verehelichte Waldstein*, in: *Táž (ed.), Wallenstein und noch viel mehr*, Wien 2009, s. 63-86
- ROMAŇÁK, Andrej (ed.): *Vojenské dějiny Československa II.*, Praha 1986
- ROOSEN, William J.: *The Age of Louis XIV. and The Rise of Modern Diplomacy*, Cambridge 1976
- ROUBIC, Antonín: *Správa statků olomouckého (arci)biskupství od 16. století*, in: *SAP 31*, 1981, s. 418-476
- ROUBÍK, František: *K vývoji poštovníctví v Čechách v 16.-18. století*, *Sborník Archivu Ministerstva vnitra 10*, 1937, s. 164-302
- ROUBÍK, František: *Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785*, in: *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7*, 1933, s. 121-188
- ROUBÍK, František: *Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749*, in: *SAP 17*, 1967, s. 539-603
- ROUBÍK, František: *Počátky policejního ředitelství v Praze*, Praha 1926
- RUSÓ, Alexandra – JANČÁREK, Petr: *Duchcov za feudalismu*, in: *Karel Ulip (ed.), Duchcov 1240-1990. Sborník k dějinám města, Teplice 1990*, s. 29-66
- RUSSELL-MAJOR, James: *The monarchy, the estates and the aristocracy in Renaissance France*, Baltimore 1994
- RYANTOVÁ, Marie: *Projekt purkrabího Václava Zatočila na zvýšení výnosu lobkovického panství Vysoký Chlumeč*, in: *ČNM-A*, 163, 1994, s. 8-21
- RYPÁČEK, František J.: *Paní Kateřina Žerotínská z Valdštejna a Třebíčtí*, in: *Časopis Matice moravské 19*, 1895, s. 172-174
- SALONOVÁ, Kateřina: *Francouzské zámky v oblasti Île-de-France v polovině 17. století očima šlechtice na kavalířské cestě*, in: *Jiří Kubeš (ed.), Vyšší šlechta v českých zemích v době baroka (1650-1750)*, Pardubice 2007, s. 34-52
- SALONOVÁ, Kateřina: *Kavalířská cesta Bertolda Viléma z Valdštejna v letech 1664-1665*, diplomová práce FF UPce, Pardubice 2008
- SCOTT, Hamish M. (ed.): *The European Nobility in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I.-II.*, London – New York 1995
- SEDLÁČEK, Augustin: *Hrady, zámky a tvrze království Českého I-XV*, Praha 1882-1928 (druhé vydání 1993-1998)
- SEHNAL, Jiří: *Deníky Jana Jáchyma ze Žerotína. Životní styl českého šlechtice v době vrcholného baroka*, in: *ČMM 119*, 2000, s. 367-389
- SEIFERT, Herbert: *Die Oper am Wiener Kaiserhof im 17. Jahrhundert*, Tutzing 1985
- SEITSCHEK, Stefan: *Karussell und Schlittenfahrt im Spiegel der Zeremonialprotokolle – nicht mehr als höfische Belustigungen*, in: *Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652-1800)*, Innsbruck – Wien – Bozen 2007, s. 357-434
- SELLÉS-FERRANDO, Xavier: *Das spanische Hofzeremoniell*, in: *Xavier Sellés-Ferrando (ed.), Spanisches Österreich*, Wien-Köln-Weimar 2004, s. 135-192

- SCHALK, Ellery: *From Valor to Pedigree: Ideas of Nobility in France in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Princeton 1986
- SCHEINPFLUG, Bernard: *Der Bergbau auf dem Dominium Ossegg und in seiner nächsten Umgebung*, MVGDB 15, 1877, s. 302-327
- SCHEUTZ, Martin – WÜHRER, Jakob: *Dienst, Pflicht, Ordnung und „gute Polickey“*. Instruktionsbücher am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert, in: Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652-1800)*, Innsbruck – Wien – Bozen 2007, s. 15-285
- SCHLAG, Wilhelm: *Die Jagd*, in: *Adel im Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500-1700*, Wien 1990, s. 343-356
- SCHLENZ, Johann: *Briefe Dobners an den Leitmerzitzer Bischof Emanuel Ernst Reichsgraf von Waldstein*, MVGDB 49, 1911, s. 396-443
- SCHLENZ, Johann: *Gelehrtenbriefe an den Leitmerzitzer Bischof Emanuel Ernst Reichsgrafen von Waldstein*, in: MVGDB 51, 1913, s. 458-475
- SCHLESINGER, Ludwig: *Zur Geschichte der Industrie von Oberleutensdorf*, in: MVGDB 3, 1865, s. 87-92; 133-146
- SCHLUMBOHM, Jürgen: *Mächtige Mythen und flexible Praktiken: Erbhof und Stammfamilie in Deutschland*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 162-180
- SCHMIDT, Georg: *Geschichte des Alten Reiches. Staat und Nation in der Frühen Neuzeit 1495-1806*, München 1999
- SCHMIDT, Peter: *Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion des römischen Ausländerseminars (1552-1914)*, Tübingen 1984
- SCHMIDT-BIGGERMANN, Walter: *Die politische Philosophie der Societas Jesu – Bellarmin und Suárez als Beispiel*, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia jesuitka 1556-2006 I*, Praha 2010, s. 543-557
- SCHMIDT-BRENTANO, Antonio: *Maximilian*, in: Zdislava Röhnsner (ed.), *Wallenstein und noch viel mehr*, Wien 2009, s. 241-242
- SCHNITZER, Claudia: *Königreiche – Wirtschaften – Bauernhochzeiten*, in: Jörg Jochen Berns - Thomas Rahn (ed.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Tübingen 1995, s. 280-331
- SCHRAUT, Sylvie: *Das Haus Schönborn. Eine Familienbiographie. Katholischer Reichsadel 1640-1840*, Paderborn-Wien-Zürich 2005
- SCHREIBER, Renate: *„ein galeria nach meinem Humor“*. Erzherzog Leopold Wilhelm, Wien – Milano 2004
- SCHREINER, Klaus – SCHWERHOFF, Gerd (ed.): *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 1995
- SCHREINER, Klaus: *Zur biblischen Legitimation des Adels. Auslegungsgeschichtliche Studien zu 1. Kor. 1,26-29*, in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 85, 1974, s. 317-357
- SCHRÖDER, Wilhelm Heinz: *Kollektive Biographien in der historischen Sozialforschung*, in: Týž (ed.), *Lebenslauf und Gesellschaft*, Stuttgart 1985, s. 7-17
- SCHULTHEIß-HEINZ, Sonja: *Politik in der europäischen Publizistik. Eine historische Inhaltsanalyse von Zeitungen des 17. Jahrhunderts*, Wiesbaden 2004
- SCHULZE, Winfried (ed.): *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996
- SCHULZE, Winfried (ed.): *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*, München 1988
- SCHÜMER, Dirk: *Der Höfling. Eine semiotische Existenz*, in: *Journal für Geschichte* 1, 1990, s. 15-23

- SCHWABIKOVÁ, Kateřina: Česká šlechta a univerzity německé jazykové oblasti v raném novověku, in: AUC-HUCP 46, 2006, s. 25-131
- SCHWALLEROVÁ, Jana: „Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji“ (Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století), in: Kuděj 8, 1/2006, s. 26-45
- SCHWARZ, Henry F.: The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century, Cambridge 1943
- SCHWARZENBERG, Karl: Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg, Neustadt an der Aisch 1963
- SCHWENNICKE, Detlev: Europäische Stammtafeln. Neue Folge V., Marburg 1985
- SIENELL, Stefan: Die Ersten Minister Kaiser Leopolds I.: Johann Ferdinand von Portia und Wenzel Eusebius von Lobkowitz, in: Michael Kaiser – Andreas Pečar (ed.), Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit, Zeitschrift für historische Forschung Beiheft 32, 2004, s. 317-330
- SIENELL, Stefan: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof, Frankfurt am Main-Berlin 2001
- SIGLOVÁ, Tereza: Spory o čest mezi poddanými pardubického panství, in: Theatrum historiae 5, 2009, s. 227-244
- SIMMEL, Georg: Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung, Berlin 1983
- SIMSCH Adelheid: Die Elbe als Grenze für die kaufmännisch-unternehmerische Tätigkeit des deutschen Adels im 16. Jahrhundert?, in: Marian Biskup – Klaus Zernack (ed.), Schichtung und Entwicklung der Gesellschaft in Polen und in Deutschland (16.-17. Jahrhundert), Wiesbaden 1983, s. 42-54
- SLÁDEČEK, Antonín: Paměti města Dobrušky a jeho okolí, Praha 1900
- SLAVÍČEK, Antonín: Diplomatická činnost Jana Václava Gallasa v Anglii v letech 1704-1711, in: Sborník Severočeského muzea – historia 9, Liberec 1988, s. 53-70
- SLAVÍČEK, Lubomír (ed.): Artis pictoriae amatores. Barokní sběratelství v Čechách a na Moravě, Praha 1983
- SLAVÍČEK, Lubomír: „Conte savio“. Jan Bedřich z Valdštejna – mecenáš umění a sběratel, in: Dějiny a současnost 1/1993, s. 13-16
- SLAVÍČEK, Lubomír: „Sobě, umění, přátelům. Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650-1939, Brno 2008
- SLAVÍČEK, Lubomír: Artis pictoriae amatores, in: Týž (ed.), Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství, Praha 1993, s. 103-106
- SLAVÍČEK, Lubomír: Dvě podoby barokního šlechtického sběratelství 17. století v Čechách – sbírky Otty Nostice ml. (1608-1665) a Františka Antonína Berky z Dubé (1649-1706), in: Václav Bůžek (ed), Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750), (= Opera historica 5), České Budějovice 1996, s. 483-513
- SLAVÍČKOVÁ, Hana: Barokní kaple sv. Eustacha v Mstišově (1707-2007). Otisk rodové zbožnosti, reprezentace a lovecké vášně Františka Karla Clary-Aldringena, Porta Bohemica 4, 2007, s. 181-200
- SMÍŠEK, Rostislav: „Dvorská“ kariéra očima knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku, in: Jihočeský sborník historický 73, 2004, s. 94-120
- SMÍŠEK, Rostislav: Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I., České Budějovice 2009
- SMÍŠEK, Rostislav: Jan Adam Questenberk mezi Vídní a Jaroměřicemi, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740), = Opera historica 10, České Budějovice 2003, s. 331-354

- SMÍŠEK, Rostislav: Služba a paměť. „Dvorská“ kariéra (barokních) Dietrichsteinů jako nadgenerační životní ideál, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Paměť v myšlení šlechty na prahu novověku, Praha 2007, s. 157-170
- SMÍŠEK, Rostislav: Šlechtic a sňatek ve druhé polovině 17. století. Sňatkové strategie Jana Adolfa a Ferdinanda ze Schwarzenberku, in: FHB 24/1, 2009, s. 167-198
- SMÍŠKOVÁ, Helena: Rodinný archiv Clary-Aldringenů (zpráva o inventarizaci fondu), in: Porta Bohemica 3, 2005, s. 372-373
- SMÍŠKOVÁ, Helena: Rodinný archiv Clary-Aldringenů Teplice, Archivní časopis 55, 2005, s. 117-127
- SMOLKOVÁ, Anna: Jak se žilo Václavu Antonínu Václavu Záhorkovi v letech 1661-1717, in: Archivum Trebonense 9, 2001, s. 86-122
- SMUTNÝ, Bohumír: Odpor cechů ke zřizování textilních manufaktur v některých moravských městech v 18. století, in: Jiří Jurok (ed.), Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci, Příbor 2001, s. 205-214
- SMUTNÝ, Bohumír: Potštejnská manufaktura na česko-kladském pomezí, Hradec Králové 2002
- SNIDER, Frederick: The Resctructuralization of the Bohemian Nobility 1610-1656, dizertační práce FF UK a univerzity v Berkeley, Praha-Berkeley 1972
- SOMBART, Werner: Luxus und Kapitalismus, München 1922
- SPADACCINI, Nicholas – TALENS, Jenaro (ed.): Rhetoric and Politics. Baltasar Gracián and the new world order, Minneapolis-London 1997
- SPIELMAN, John P.: Leopold I. – Zur Macht nicht geboren, Wien-Graz-Köln 1981
- SPIELMAN, John P.: The City and the Crown. Vienna and the Imperial Court 1600-1740, West Lafayette 1993
- SRBIK, Heinrich von: Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia, Wien 1907
- STACHER-GFALL, Anna Katharina: Das Andreasfest des Ordens vom goldenen Vlies im Spiegel der Zeremonialprotokolle des Wiener Hofes der Jahre 1712 bis 1800, in: Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652-1800), Innsbruck – Wien – Bozen 2007, s. 309-336
- STANNEK, Antje: Exempla et Imitatio. Medien und Methoden höfischer Standeserziehung im 17. Jahrhundert, in: Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (ed.), Erziehung und Bildung bei Hofe. 7. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Stuttgart 2002, s. 107-126
- STANNEK, Antje: Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts, Frankfurt am Main 2001
- STARÝ, Marek: Absolutismus „na zelené louce“ (K postavení zeměpána ve Frýdlantském vévodství), in: Karel Schelle – Ladislav Vojáček (ed.), Stát a právo v období absolutismu, Brno 2005, s. 249-258
- STARÝ, Marek: Frýdlantské vévodství a jeho státoprávní postavení v rámci České koruny, in: Karel Malý (ed.), Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, Praha 2006, s. 135-157
- STEINHAUSEN, Georg: Geschichte des deutschen Briefes. Eine Kulturgeschichte des deutschen Volkes, Berlin 1968
- STEJSKAL, Aleš: „Zeman bez sedláků stojí za sto jebáků“. Obilní dluhy jako typ nedoplatku a forma selské rezistence na panství Český Krumlov v letech 1566-1602, in: Zdeněk Kárník – Jiří Štaif (ed.), K novověkým sociálním dějinám českých zemí I., Praha 1999, s. 21-70
- STEJSKAL, Aleš: Deníky nebo úřední zápisníky? (Studie k problematice funkce a používání tištěných kalendářů z doby posledních Rožmberků), Archivum Trebonense 10, 2002, s. 116-151

- STEJSKAL, Aleš: Matyáš Fuch z Fuchýřova – kariéra sluhy dvou pánů, in: Historický obzor 8, 1997, s. 22-33
- STEJSKAL, Aleš: Nedoplatek a zpětná dotace – sociálněekonomická kategorie rožmberských velkostatků 1550-1611, ČNM – řada historická 164, 1995, s. 6-39
- STEJSKAL, Aleš: Prosopografická analýza rožmberského a švamberského úřednictva (1550-1616). Model a jeho fungování, in: SAP 54, 2004, s. 323-458
- STEJSKAL, Aleš: Renesanční Bechyně: urbs felix, Český Krumlov 1998
- STEKL, Hannes: Österreichs Aristokratie im Vormärz. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürstenhäuser Liechtenstein und Schwarzenberg, Wien 1973
- STERN, Selma: The Court Jew. A Contribution to the History of the Period of Absolutism in Central Europe, Philadelphia 1950
- STOLLBERG-RILINGER, Barbara: Die Wissenschaft der feinen Unterschiede. Das Präzedenzrecht und die europäischen Monarchien vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, in: Majestas 10, 2003, s. 125-150
- STOLLBERG-RILINGER, Barbara: Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen - Forschungsperspektive, in: ZHF 31, 2004, s. 489-526
- STONE, Lawrence: Family and Fortune. Studies in Aristocratic Finances in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Oxford 1973
- STONE, Lawrence: Prosopography, in: Daedalus 100, 1971, s. 46-79
- STONE, Lawrence: The Crisis of the Aristocracy 1558-1641, Oxford 1967
- STROBL-ALBEG, Eduard: Das Obersthofmarschallamt, Innsbruck 1908
- SUVANTO, Pekka: Wallenstein und seine Anhänger am Wiener Hof zur Zeit des zweiten Generalats 1631-1634, Helsinki 1963
- SVÁTEK, Josef: Dějiny Čech a Moravy nové doby III.: Vladaření císaře a krále Leopolda I.(II), Praha 1894
- SVÁTEK, Josef: Dějiny Čech a Moravy nové doby IV.: Panování císařů Josefa I. a Karla VI. (1705-1740), Praha 1896
- SVÁTEK, Josef: Dvorská kancelář Valdštejnova frýdlantského vévodství, in: Studie muzea Kroměřížska 1983, Brno 1985, s. 43-96
- SVÁTEK, Josef: Erby z dvorské kanceláře frýdlantského vévodství, in: Heraldická ročenka 1977, s. 68-76
- SVATOŠ, Michal: Studenti z českých zemí na univerzitě v Perugii 1579-1727, in: Archivní zprávy Archivu Univerzity Karlovy 2, 1977, s. 89-105
- SVATOŠ, Michal: Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně (1573-1738), in: Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 29-63
- ŠEBÁNEK, Jindřich: Textilní podniky moravských Kouniců, in: Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 95-168 a 418-468
- ŠIMÁČEK, Ferdinand: Paměti města Bělá pod Bezdězem, Bělá pod Bezdězem 2000 (reprint 1. vydání z roku 1937)
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: Máti kapucínů, in: Od pravěku k dnešku II. Sborník k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha 1930, s. 163-183
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: Erbovní a šlechtické rodiny turnovské v 16.-18. století, in: ČSPSČ 10, 1902, s. 83-92; 116-142
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: Některé zprávy o hospodářství panském na knížectví frýdlantském, Časopis společnosti přátel starožitností v Praze 6, 1898, s. 173-180
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém: okres turnovský, Praha 1909
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: Soupis památek historických a uměleckých v Republice československé: okres mnichovohradišský I., Praha 1930

- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v 16.-17. století, in: ČČM 79, 1905, s. 290-297, 419-424; 1906, s. 118-123, 300-305, 510-539
- ŠIMEČEK, Zdeněk: Linz und die Nachrichtenvermittlung nach Böhmen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert, Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1969, Linz 1970, s. 269-290
- ŠIMEČEK, Zdeněk: Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a na počátku 17. století, in: Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16.-17. století II., Praha 1977, s. 310-373
- ŠIMEČEK, Zdeněk: Proměny novinářství v českých zemích a Rosenmüllerovy noviny (1719-1727), in: ČČH 89, 1991, s. 48-64
- ŠIMEČEK, Zdeněk: Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století, in: Československý časopis historický 27, 1979, s. 540-572
- ŠIMICOVÁ, Eva: Křivoklátská manská kniha z let 1454-1566, in: Rakovnický sborník historický 5, 2004, s. 23-81
- ŠIMŮNEK, Robert: Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418-1472, Praha 2005
- ŠINDELÁŘ, Bedřich: Vestfálský mír a česká otázka, Praha 1968
- ŠÍPEK, Richard: Vrchní správce Christoph Philipp Zickel. Příspěvek k dějinám správy lobbokovického panství Neustadt-Störnstein (1656-1675), in: Porta Bohemica 2, 2003, s. 79-91
- ŠLECHTA, A. P.: O rodopisu Zásadských z Gensendorfu, in: Od Ještěda k Troskám 5, 1925-1926, s. 176-177
- ŠMERDA, Milan: Bitva o Vídeň roku 1683 a české země, Historické štúdie 28, 1985, s. 109-117
- ŠMÍDA, Josef: K hospodářské politice vlády v Čechách v letech 1700-1730, in: Časopis Společnosti přátel starožitností 58, 1950, s. 52-59
- ŠOUŠA, Jiří: Das Fürstenbergische Forstwesen auf der Herrschaft Křivoklát 1735-1929, in: Erwein H. Eltz – Arno Strohmeyer (ed.), Die Fürstenberger, s. 351-364
- ŠPIESZ, Anton: K teoretickým problémom manufaktúrneho obdobia v dnešnom Československu, in: Josef Kočí (ed.), Problematika manufaktúrneho období v dějinách Československa, Hospodářské dějiny 3, 1979, s. 9-53
- ŠPRÁCHAL, Přemysl: Hrubá Skála: zámek jižně od Turnova, Dobrá 2007
- ŠTĚPÁNEK, Josef: Velkostatek Křivoklát a jeho archiv, in: SAP 25, 1975, s. 297-338
- ŠTĚPÁNEK, Josef: Velkostatek Křivoklát: Starý a Nový archiv I. Inventář, Křivoklát 1976
- ŠŮLA, Jaroslav: Mikuláš Jeremiáš Třebechovický, správce opočenského panství v letech 1628-1630 a humanistický básník, in: Východočeské listy historické 17-18, 2001, s. 141-163
- ŠUSTA, Josef: Bronzová skála moci státní, Praha 1939
- ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: Rodinné strategie šlechty. Mensdorff-Pouilly v 19. století, Praha 2007
- ŠVECOVÁ, Milena: Zemský soud v Čechách do roku 1749. Příspěvek k dějinám šlechty v první polovině 18. století, diplomová práce FF UK, Praha 1983
- TADRA, Ferdinand (ed.): Briefe Albrechts von Waldstein an Karl von Harrach (1625-1627). Nach den eigenhändigen Originalen des Gräflich Harrach'schen Archivs in Wien (=Fontes Rerum Austriacarum II, 41/2), 1879, s. 239-492
- TAZBIR, Janusz: Sarmatismus als Ideologie und Kulturströmung, in: Walter Leitsch-Stanislaw Trawkowski (ed.), Polen und Österreich im 17. Jahrhundert, Köln-Weimar-Wien 1999, s. 9-36
- TEPLÝ, František: Příspěvky k dějinám českého rybníkářství, Praha 1937
- TERSCH, Harald: Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit 1400-1650, Wien-Köln-Weimar 1998
- TERSCH, Harald: Prudenter, syncere, constanter. Kanzler Verdenberg (1582-1648) und sein „Giornale“, in: Unsere Heimat 66, 1995, s. 82-111

- THEIN, Rudolf: Papst Innocenz XI. und die Turkengefahr im Jahre 1683, Breslau 1912
- TIEFTRUNK, Karel: Spor Litoměřických s Adamem mladším z Waldšteina o vysazení vsi Lovosic za městečko, in: Památky archeologické 12, 1865, s. 201-207; 246-251
- TÖBBICKE, Peter: Höfische Erziehung – Grundsätze und Struktur einer pädagogischen Doktrin des Umgangsverhaltens, nach den Fürstlichen Erziehungsinstruktionen des 16. bis zum 18. Jahrhundert, Darmstadt 1983
- TOIFEL, Karl: Die Türken vor Wien im Jahre 1683, Prag-Leipzig 1883
- TOMEK, Václav Vladivoj: O stavovských nepokojích v zemích mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matiaše, in: Časopis Českého musea 28, 1854, s. 240-266, 319-346, 580-613; 30, 2/1856, s. 63-100; 3/1856, s. 18-57; 4/1856, s. 112-147
- TOMEK, Václav Vladivoj: Sněmy české dle Obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II., Praha 1868
- TOMEK, Václav Vladivoj: Spiknutí Jiřího z Lobkovic roku 1593, in: Časopis Českého musea 27, 1853, s. 215-245
- TOPINKA, Jiří: Nižbor, Nižbor 2001
- TOPKA, Rosina: Der Hofstaat Kaiser Karl VI., dizertace Universität Wien, Wien 1954, s. 93-95
- TOVAČOVSKÝ, Jaroslav: Rodové vztahy Valdštejnů, Nostitzů a Dietrichsteinů s ruskou šlechtou, in: Heraldika a genealogie 30, 3-4/1997, s. 199-229
- TŘÍSKA, Karel: Vývoj černínské ústřední správy, in: SAP 18, 1968, s. 363-376
- TURBA, Gustav: Reichsgraf Seilern aus Ladenburg am Neckar (1646-1715) als kurpfälzischer und österreichischer Staatsmann, Heidelberg 1923
- TYWONIAK, Jiří: Šternberský rodinný archiv (Český Šternberk), Inventář, 1295-1924, Praha 1961
- TYWONIAK, Jiří: Ústřední správa chotkovských velkostatků a její archiv, SAP 23, 1973, s. 3-105
- URBAN, Jan: Dolování rtuti na Hořovicku a Křivoklátsku, in: Minulostí Berounska 4, 2001, s. 139-154
- URBÁNEK, Vladimír: Eschatologie, vědění a politika, České Budějovice 2008
- URFUS, Valentin: Bohumír Daniel z Wunschwitz: genealog české šlechty v první polovině 18. století (K psychosociálnímu profilu barokní společnosti), in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř (ed.), Pocta Janu Janákovi, předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho žáci a přátelé, Brno 2002, s. 405-412
- URFUS, Valentin: Český merkantelista Jan Kryštof Bořek a jeho sbírka, in: Časopis Národního muzea 140, 1971, s. 71-83
- URFUS, Valentin: Český státoprávní patriotismus v první polovině 18. století a jeho nacionální rysy: merkantelista Jan Kryštof Bořek a strahovský opat Marian Hermann, in: Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách, Praha 1992, s. 70-77
- URFUS, Valentin: Jan Tomáš Vojtěch Berghauer, Kostelní Vydří 1997
- URFUS, Valentin: K finanční pravomoci českého sněmu v 2. polovině 17. století, in: Právněhistorické studie 15, 1971, s. 97-114
- URFUS, Valentin: K pokusu o revizi zemského zřízení v Čechách na počátku 18. století, Právněhistorické studie 16, 1971, s. 177-195
- URFUS, Valentin: Nejvyšší zemský sudí František Karel Přehořovský, barokní velmož, právník a ekonom v Čechách na počátku 18. století, in: Právněhistorické studie 31, 1990, s. 194-207
- URFUS, Valentin: Právní postavení českých měst a rakouský absolutismus v období národního obrození, in: SAP 19, 1969, s. 368-440
- URFUS, Valentin: Právo, úvěr a lichva v minulosti, AUB – Iuridica 14, Brno 1975
- URFUS, Valentin: Rodinný fideikomis v Čechách, in: Sborník historický 9, 1962, s. 193-238

- URFUS, Valentin: Stavovská opozice pražského arcibiskupa a spor pražských šlechticů s jezuitou – dvě epizody z protireformační Prahy, in: *Documenta Pragensia* 9, 1991, s. 475-485
- URFUS, Valentin: Václav Jan Kriegelstein ze Sternfeldu – „barokní“ právník ze západních Čech a spoluvůdce pokusu o revisi zemského zřízení na počátku 18. století, in: *Minulosti západočeského kraje* 23, 1987, s. 103-112
- URFUS, Valentin: *Vznik a počátky konkurzního práva v Čechách*, Praha 1960
- VÁCHA, Štěpán – VESELÁ, Irena – VLNAS, Vít – VOKÁČOVÁ, Petra: *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha-Litomyšl 2009
- VÁCHA, Štěpán: Šlechtické kaple v kostele Panny Marie ve Staré Boleslavi. Oltářní výzdoba a fundace v 17. století, in: *Umění* 58, 2010, s. 17-41
- VALENTA, Aleš: Bankrot Karla Kajetána Buquoye: geneze, průběh, důsledky, in: *JSH* 76, 2007, s. 58-96
- VALENTA, Aleš: *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004
- VALENTA, Aleš: Finanční poměry české šlechty ve druhé polovině 18. století (Chlumečtí Kinští v letech 1740-1770), dizertační práce FF UK, Praha 2004
- VALENTA, Aleš: Finanční poměry panství Litomyšl v polovině 18. století, in: *ČNM – řada historická* 172, 2003, s. 151-166
- VALENTA, Aleš: Finanční ztráty chlumeckého panství v důsledku slezských válek (1740-1745), in: *VSH* 9, 2000, s. 11-39
- VALENTA, Aleš: K finanční situaci české šlechty v polovině 18. století, in: *Sborník prací východočeských archivů* 9, 2004, s. 133-161
- VALENTA, Aleš: K finančním poměrům vrchlabských Morzinů v 18. století, in: *VSH* 12, 2005, s. 129-140
- VALENTA, Aleš: The Jew Joachim Cantor and Chlumeck Domain of Count Kinský in the second half of the eighteenth century, in: *Judaica Bohemiae* 39, 2003, s. 33-52
- VALENTA, Aleš: Valdštejnské konfiskace a vznik državy rodu Morzinů, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (eds.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru*, Ústí nad Orlicí 2008, s. 34-40
- VALENTA, Aleš: Z korespondence české šlechty v 18. století. Listy Štěpána Kinského bratru Františku Ferdinandovi z let 1719-1720, in: *SAP* 56, 2006, s. 508-546
- VÁLKA, Josef: *Česká společnost v 15.-18. století I-II*, Praha 1972 a 1983
- VÁLKA, Josef: *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělhorské Moravě*, Praha 1962
- VÁLKA, Josef: *Morava renesance, reformace a baroka*, Brno 1995
- VAN DÜLMEN, Richard: Der infame Mensch. Unehrlische Arbeit und soziale Ausgrenzung in der Frühen Neuzeit, in: Richard van Dülmen (ed.), *Arbeit, Frömmigkeit und Eigensinn*, Frankfurt am Main 1990, s. 106-140
- VAN DÜLMEN, Richard: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002
- VAN DÜLMEN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999
- VAN GELDEREN, Martin: Holland und das Preussentum: Justus Lipsius zwischen niederländischem Aufstand und Brandenburg-Preussischem Absolutismus, in: *Zeitschrift für historische Forschung* 23, 1996, s. 29-56
- VANĚČEK, Václav: Sněmy za pobělhorského absolutismu 1620 – 1848, in: Václav Vaněček (ed.), *Česká národní rada. Sněm českého lidu*, Praha 1970, s. 122-136
- VAREKA, Marek: *Jan z Pernštejna (1561-1597). Hospodářský úpadek Pernštejnů*, České Budějovice 2008
- VAŠKŮ, Vladimír: *Panovnické konfirmační listiny pro město Brno z let 1633 až 1720*, in: *Brno v minulosti a dnes* 21, 2008, s. 401-443
- VEBLEN, Thorstein: *Teorie zahálčivé třídy*, Praha 1999

- VEC, Miloš: Zeremoniellwissenschaft im Fürstenstaat. Studien zur juristischen und politischen Theorie absolutistischer Herrschaftsrepräsentation, Frankfurt am Main 1998
- VEČEŘOVÁ, Petra: Diadochos Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle, in: Anežka Baďurová (ed.), Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové, Praha 1999, s. 347-372
- VELC, Ferdinand: Mšec – Kornhaus, Nové Strašecí 1935
- VILLARI, Rosario (ed.): Barokní člověk a jeho svět, Praha 2004
- VINTROVÁ, Lenka: Cesty císařských diplomatických poselstev do Cařihradu mezi polovinou 17. a polovinou 18. století, in: Jiří Kubeš – Radmila Pavlíčková (ed.), Šlechtic mezi realitou a normou, Pardubice 2008, s. 125-159
- VLNAS, Vít: Emanuel Arnošt Valdštejn – barokní prelát v epoše rozumu, in: FHB 15, 1991, s. 343-379
- VLNAS, Vít: Princ Evžen Savojský, Praha-Litomyšl 2001
- VLNAS, Vít: Roky s nepřitelem. Císařští diplomaté a špióni v Istanbulu za časů baroka, in: Dějiny a současnost 23, 4/2001, s. 7-12
- VLNAS, Vít: Sběratelství mezi barokem a osvicenstvím. Vývoj uměleckých sbírek litoměřických biskupů v letech 1655-1790, diplomová práce FF UK, Praha 1988
- VOCELKA, Karl – HELLER, Lynn: Die Lebenswelt der Habsburger. Kultur- und Mentalitätsgeschichte einer Familie, Graz-Wien-Köln 1997
- VOGT, Ludgera – ZINGERLE, Arnold (ed.): Ehre. Archaische Momente in der Moderne, Frankfurt am Main 1994
- VOKÁČOVÁ, Petra: Příběhy o hrdé pokoře, dizertační práce FF MU, Brno 2007
- VOLDÁN, Vladimír: Cesta hofmistra Morgenthallera jižní a západní Evropou, in: Brno v minulosti a dnes 9, 1970, s. 104-115
- VOLF, Josef: Dějiny novin v Čechách do roku 1848, Praha 1930
- VOLF, Miloslav: Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610-1640), in: SAP 30, 1980, s. 62-109
- VOLF, Miroslav: Popis městských archivů v Čechách, Praha 1947
- VOREL, Petr: Měnová reforma Ferdinanda I. v Čechách a ukončení ražby pražských grošů, in: ČČH 100, 2002, s. 265-292
- VOREL, Petr: Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy, Praha 1999
- VOREL, Petr: Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.-17. století, Pardubice 2001
- VOREL, Petr: Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století, ČČH 96, 1998, s. 754-778
- VOREL, Petr: Velké dějiny zemí Koruny české VII., Praha-Litomyšl 2005
- VYBÍRAL, Zdeněk: Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku, České Budějovice 2005
- VYBÍRAL, Zdeněk: Stavovství a dějiny moci v českých zemích na prahu novověku. Nové cesty ke starému tématu, in: ČČH 99, 2001, s. 726-751
- WAGNER, Georg: Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg. Hermann Graf Czernins Großbotschaft nach Konstantinopel 1644-1645, in: Mitteilungen des oberösterreichischen Landesarchivs. Festschrift für Hans Sturmberger 14, 1984, s. 325-393
- WAGNER, Hans: Die kaiserlichen Diplomaten auf dem Westfälischen Friedenskongreß, in: Erich Zöllner (ed.), Diplomatie und Außenpolitik Österreichs. Elf Beiträge zu ihrer Geschichte, Wien 1977, s. 59-73
- WACHA, Georg: Küchen-Köche-Kochen. Nahrung, Versorgung und Eßkultur, in: Adel im Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500-1700, Wien 1990, s. 147-157

- WAISSENBERGER, Robert: Orientierung im Zeitalter. Österreich und Europa vom Westfälischen Frieden bis zum Frieden von Karlowitz, in: Týž (ed.), Die Türken vor Wien 1683. Europa und die Entscheidung an der Donau, Salzburg-Wien 1982, s. 7-28
- WALDSTEIN, Ernst: Die Fürstenberger und die Familie der Grafen von Waldstein, in: Erwein H. Eltz-Arno Strohmeier (ed.), Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Korneuburg 1994, s. 283-289
- Waldstein-Wartenberg 1159-1959. 800 Jahrfeier eines Geschlechtes aus dem altböhmischen Herrenstand, Wien-München 1963 (editor neuveden)
- WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold: Markkvartici. Z historie nejstarší české šlechty z rané doby vlády Přemyslovců, Praha 2000
- WASKA, Karel: Vrchnostenští hejtmani a poddanské městečko Úterý v 16. a 17. století, in: Marie Macková (ed.), Poddanská města v systému patrimoniální správy, Ústí nad Orlicí 1996, s. 85-93
- WEBER, Max: „Objektivita“ sociálněvědního a sociálněpolitického poznání, in: Miloš Havelka (ed.), Max Weber, Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, s. 7-63
- WEBER, Max: Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen 1972
- WEISS, Stefan: Otto Brunner und das Ganze Haus oder zwei Arten der Wirtschaftsgeschichte, in: HZ 273, 2001, s. 335-369
- WIDORN, Helga: Die spanischen Gemahlinnen der Kaiser Maximilian II., Ferdinand III. und Leopold I., dizertace Universität Wien, Wien 1959
- WINKELBAUER, Thomas: Fürst und Fürtendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters, Wien-München 1999
- WINKELBAUER, Thomas: Gundaker von Liechtenstein als Grundherr in Niederösterreich und Mähren, Wien 2008
- WINKELBAUER, Thomas: Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), Nový Mars Moravicus, Brno 1999, s. 431-452
- WINKELBAUER, Thomas: Nervus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (ed.), Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas, Stuttgart 2006, s. 179-215
- WINKELBAUER, Thomas: Notiz zu der Frage: Gab es um die Mitte des 17. Jahrhunderts am Kaiserhof eine „tschechische“ bzw. „böhmische“ Partei?, in: Týž (ed.), Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte, Waidhofen an der Thaya 1993, s. 197-202
- WINKELBAUER, Thomas: Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht I.-II., Wien 2003
- WINKELBAUER, Thomas: Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik. Referate der Tagung am 26. Oktober 1997 in Horn, Waidhofen an der Thaya 2000
- WÓJCIK, Zbigniew: Johann III. Sobieski – ein polnischer Staatsmann, in: Robert Waissenberger (ed.), Die Türken vor Wien 1683. Europa und die Entscheidung an der Donau, Salzburg-Wien 1982, s. 179-185
- WOJTYŁA, Arkadiusz: „Cardinale langravio“ i „Conte savio“ – dygnitarze Rzeszy w barokowym Rzymie, in: Quart. Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego 2 (4), 2007, s. 27-39
- WOJTYŁA, Arkadiusz: Zwischen Rom und Prag – Erzbischof Johann Friedrich und die barocke Kunst und Kultur in Böhmen, in: Zdislava Röhsner (ed.), Wallenstein und noch viel mehr, Wien 2009, s. 103-116

- WOLF, Adam: Fürst Ferdinand von Schwarzenberg 1652-1703, in: Týž (ed.), Geschichtliche Bilder aus Oesterreich II. Aus dem Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung (1648-1792), Wien 1880, s. 146-197
- WOLF, Adam: Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Kaiser Leopolds I. (1609-1677), Wien 1869
- WOLF, Jiří: Duchcovská společnost v době barokní, in: Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 27, 2008, s. 99-118
- WOLF, Jiří: Ze starého Duchcova, Duchcov 2003
- WOOD, James B.: The nobility of the election of Bayeux 1463-1666: Continuity through change, Princeton 1980
- WUNDER, Heide: Einleitung, in: Heide Wunder – Christine Vanja (ed.), Wandel der Geschlechterbeziehungen zu Beginn der Neuzeit, Frankfurt am Main 1991, s. 12-26
- WURZBACH, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich 52, Wien 1885
- YOUNG, Robert F.: Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750, in: English Historical Review 38, 1923, s. 72-84
- ZEMON DAVIS, Natalie: The Gift in sixteenth-century France, Oxford 2000
- ZOLLINGER, Manfred: Geschichte des Glücksspiels: vom 17. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg, Wien-Köln-Weimar 1997
- ZŘÍDKAVESELÝ, František: Brněnské radnice, Brno 2006
- ZUBER, Rudolf: Osudy moravské církve v 18. století I., Brno 1987
- ZUKAL, Josef: Slezské konfiskace 1620-1630, Praha 1916
- ZUMAN, František: Inventář bělské papírny z roku 1723, in: Památky archeologické 33, 1922-1923, s. 344-345
- ŽĎÁRSKÝ, Milan: Rodová galerie Piccolominiů na zámku v Náchodě, Rodným krajem 21, 2000, s. 16-18
- ŽIŽKA, Jan: Hospodářské dvory na panství Dobrovice, in: Památky středních Čech 11, 1997, s. 1-22
- ŽOLGER, Iwan von: Der Hofstaat des Hauses Österreich, Wien-Leipzig 1917

E.) INTERNETOVÉ ZDROJE (stav k 1. 4. 2011)

- <http://patricus.info/Panstvo.htm/markvartici.zip>
- www.genealogy.euweb.cz
- www.austria.gv.at/site/6662/default.aspx
- www.histparl.ac.uk
- www.fordham.edu/mvst/magazinestacks/residenz.html
- www.wolffersdorf.de/Chronik/Ludwig/Graf-leben.html

Seznam zkratek:

AAV	Archiv Akademie věd
ANM	Archiv Národního muzea
AÖG	Archiv für österreichische Geschichte
AUB	Acta Universitatis Brunensis
AUC	Acta Universitatis Carolinae
AVA	Allgemeines Verwaltungsarchiv
ÄZA	Ältere Zeremonialakten
BL	Biskupství litoměřické
ČČH	Český časopis historický
ČDK	Česká dvorská kancelář
ČG	České gubernium
ČK	České komora
ČMM	Časopis Matice moravské
ČNM	Časopis Národního muzea
ČsČH	Československý časopis historický
ČSPSČ	Časopis Společnosti přátel starožitností českých
FA	Familienarchiv
FF	Filozofická fakulta
FHB	Folia historica bohemica
GC	Große Korrespondenz
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Hofkammerarchiv
Hs	Handschriften Sammlung
HZ	Historische Zeitschrift
JSH	Jihočeský sborník historický
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MU	Masarykova univerzita
MVGDB	Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen
MZK	Minulostí západočeského kraje
NA	Národní archiv
NM	Nová manipulace
OKäA	Oberstkämmereramnt
OMeA	Obresthofmeisteramt
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
PedF	Pedagogická fakulta
RAV	Rodinný archiv Valdštejnů
RHR	Reichshofrat
SAP	Sborník archivních prací
SM	Stará manipulace
SOA	Státní oblastní archiv
SR	Sonderreihe
SSH	Středočeské sborník historický
StA	Staatenabteilung
UPce	Univerzita Pardubice
ÚSVS	Ústřední správa valdštejnských statků
VS	Velkostatek
VSH	Východočeský sborník historický
ZA-Prot	Zeremonialprotokolle
ZHF	Zeitschrift für historische Forschung

9. Anotace

Má dizertační práce popisuje vývoj rodu Valdštejnů v období sta let po konci třicetileté války. Oba zvolené mezníky (1640 a 1740) nejsou striktní a kvůli logice výkladu jsem je překročil jedním i druhým směrem. Předkládám tím ucelený a kompaktní obraz o aktivitách aristokratického rodu Valdštejnů, který zaujímal svým majetkem, politickou mocí i rozsahem společenských vztahů přední místo v raně novověkých Čechách i v celé habsburské monarchii. Pro výstavbu textu jsem ne zvolil metodu biografickou (prosopografickou), ale soustředil jsem se na analýzu struktur, které Valdštejnové ovlivňovali a také na způsob, jakým to dělali.

První část se týká jednotlivců z daného rodu, jejich postavení v rámci úředního a správního aparátu raně moderního státu. Soustředím se na zásluhy jedince vůči státu, prokazování věrnosti panovníkovi a naplňování kariérních vzorů (diplomat, dvořan, úředník). Model šlechtických kariér je v tomto případě konfrontován s životním cyklem šlechty, jeho putováním tímto světem od narození přes výchovu a vzdělání, kavalírskou cestu a přípravu na budoucí výlučné postavení ve společnosti až po stáří a smrt. Sleduji přitom Valdštejny na několika úrovních: nejvyšší tvořila mezinárodní politika, kdy členové rodu skutečně vytvářeli evropské dějiny, dále následuje politika habsburské monarchie a činnost u dvora (popř. v centrálních úřadech) a působení na zemské úrovni, v Praze a Brně, ale také v jednotlivých krajích, kde nacházela své uplatnění řada příslušníků chudších větví rodu. Stranou mého zájmu nezůstalo ani obsazování míst v paralelních hierarchických strukturách, více či méně navázaných na stát, tedy ve vojsku a v církvi.

Druhá část se zabývá valdštejnským rodem jako celkem, jeho příbuzenskými vazbami, korespondenčními okruhy, vztahem k níže postaveným osobám (vytváření patronátně-klientelních sítí). Ukazuje se, že raně novověký aristokratický rod nebyl pouze shlukem jedinců, ale svébytným sociálním organizmem s vlastními strategiemi. Ty se projeví například v orientaci na jiné vysoce postavené rody z Čech (Černínové), širší habsburské monarchie (Harrachové) či dokonce ze Svaté říše římské (Fürstenberkové). Vedle příbuzenství se tato pevná pouta projevovala zejména v krizových momentech (poručnictví pro valdštejnské sirotky), vzájemnou podporou při dosahování kariérních cílů, při společném prožívání slavností a v dalších chvílích sociálního spoluprožívání a kooperace. Vedle vnějších vztahů rodu jsem pozoroval také jeho vnitřní koherenci, velikost nukleárních rodin a soudržnost jednotlivých rodových větví, v nichž jsem zjistil vysokou míru endogamie. Stejnou pozornost jako přátelským vztahům jsem věnoval i nepřátelstvím a konkurenčním

bojům s ostatními aristokratickými rody, a to v konfrontaci s dobovým chápáním práva. V obou případech (tedy u přátelství i nepřátelství) se přitom nejednalo o statický popis, ale naopak o dynamickou záležitost a jednotlivé soudní spory mohly stejně jako vzájemná podpora trvat i několik generací.

Třetí část se věnuje hospodářské základně rodu, tedy valdštejnským panstvím situovaným především v severních a severovýchodních Čechách. Zatímco v prvním oddíle mé práce vystupovali členové rodu v podřízené pozici (vůči státu či panovníkovi) a ve druhé se pohybovali na úrovni rovnorodých členů šlechtické obce, v této poslední části bylo mým cílem přiblížit Valdštejny jako vrchnost. Míra jejich angažovanosti při správě vlastních dominií však byla různá: nacházíme jedince, kteří starost o zděděné majetky brali velmi vážně a snažili se panství odkázané jim po předcích rozšířit či jinak zvelebit. Kariéru hospodáře si však nezvolili všichni, císařští dvořané nebo dokonce diplomaté přenechávali starost o rodové statky úřednímu aparátu, který prodělal ve sledovaném období rozhodující vývoj směrem k větší byrokratizaci. Až na několik málo výjimek nenacházíme ve sledovaném období Valdštejna, který by závažným způsobem porušil etický kodex správce Bohem mu svěřených statků a přivedl svá panství k bankrotu. Naopak docházelo ke všemožné podpoře vlastních poddanských (především rezidenčních měst na úkor okolních velkostatků i královských měst, která proti silné podpoře ze strany Valdštejnů většinou nic nezmohla). Pod dohledem vrchnosti či jejich zástupců pak můžeme sledovat významné strukturální změny panství samotných, dokončení procesu arondace a vytváření jednolitých ploch aristokratických domén. Na konci sledovaného období, v první polovině 18. století, nacházíme nové způsoby výroby vycházející ze změny ekonomického myšlení a s aplikací merkantilistických zásad do vrchnostenské praxe (zakládání manufaktur).

Na vzorku jednoho aristokratického rodu lze pozorovat obecnější tendence vývoje raně novověkých Čech po Bílé hoře. Dynamicky se rozvíjející soubor jedinců spojených pod erbem se čtyřmi lvy ovlivňoval svou mocí svět kolem sebe: Valdštejnové vtiskli svou pečeť do barokní krajiny kulturní i hospodářské, s použitím svých nemalých schopností hájili zájem nejen svého velkostatku, ale českých zemí a habsburské monarchie. V neposlední řadě vytvořili vztahovou síť spojující jinak dosti odlišná sociální či geografická prostředí. Také proto si jejich výzkum zaslouží i nadále badatelskou pozornost.

Summary

My thesis describes the evolution of the Waldstein clan in the age of one hundred years after the Thirty Years War. Both termini which I have chosen (1640 and 1740) are not exactly kept because of logic of my constructions. I aspire to commit an integrated and compact view of activities of Waldstein clan, which belonged to an aristocratic class through its property, political power and an amount of social relations. It was one of the most famous and most powerful family structures in early modern Bohemia and in the whole Habsburg monarchy as well. My method combines a lot of approaches including biography (prosopography) and structure analysis. I want to inquire the relations between the Waldstein family and the changing social and political structures, in which they acted.

The first part concerns stories of the personalities growing from the clan, their activities in the frame of early modern state and its administration. In the time of 17th and 18th centuries, this activity was connected with the fealty to the ruler and the service for the ruler was an essential assumption for making the career. As courtiers, diplomats and officers, the Waldsteine came up to expectations of their estate. The models of aristocratic careers I have related to the life cycle and I have described the making of Waldstein positions and the preparation for the following function during the educational process which contains the study at universities in Prague and in Western Europe („*grand tour*“). The highest level of the career was represented by the diplomatic action and Waldsteine created the international relations several times. This service was connected with the life in vicinity of the Emperor and many Waldsteine occupied the first places at court in Vienna. Besides the central offices, they were entrenched in the highest land functions. The poorer members of the clan did not have the possibilities to make their career in such a chief place and had to move into administration of Bohemia as a regional authority (*Kreishauptmann*). The nobility could make the running not only in the state structure, but in other social hierarchies, for example in the catholic church or in the army.

The second part of my thesis deals with the Waldstein clan on whole. I tried to describe the filiation, family and correspondent connections with other aristocratic clans and with the inferior men as well (gentry, jurists, townsmen). Through these relationships, the Waldstein held their main positions in the bohemian society, because they maintained the informal connections like the friendship or patronage. It seems the clan was not an aggregate of persons, but the individual social organism with its own strategies, which were manifested by the orientation toward the marriage with certain chosen clans from Bohemia (Czernin), Habsburg monarchy (Harrach) and even from Holy Roman Empire (Fürstenberg). I have to

mention the endogamy inside the Waldstein clan. The endogamy was caused by the pursuit to save the domain for future members of the clan and by the fact, that the clan was branched off into many family branches. The cooperation of the clan and its partners was manifested not only by the depressed and felicitous moments (the death or birth of family member) but during the everyday life as well (meetings, common dinners etc.). The consistence of this network helped the member by the acquirement of the political functions and by the legal conflict against another nobleman. The friendship and also the animosity could continue during many generations, they could be inherited from the father to the son.

In the third part I deal with the economic ground of the Waldstein clan. This ground was made by the network of the domain situated above all in north and northeastern Bohemia. In this case, Waldsteine were manorial lords, but they could not abuse their position. According to the Christian doctrine, they should take care of their subjects. The members of Waldstein clan engaged in the management of their domain by various way. Some family members looked after his domain, because he settled in the centre of it, the others were fixed at court, so they could not attend to the domain organisation and they entrusted their bureaucracy with it. The Waldsteine were generally responsible householders, they assisted their subjects (above all the citizens of the residential towns) to gain the new privileges, although we can see a few conflicts between the Waldstein (or his bureaucracy) and his liege town (for example in Turnov). Under the supervising of the manorial lord or his bureaucracy, the domains were going through a lot of deep changes. The goal of these actions was a rationalization of manorial economy, which could not stay only on the agricultural basis, but also on the manufactures. They arose as a product of the new economic thought (mercantilism), which had begun to penetrate to Bohemia at the beginning of 18th century.

We can observe a lot of common tendencies of the progress of early modern Bohemia after the Thirty Years War on the basis of one aristocratic clan. It was created by the ensemble of the persons connected under the blazon with four lions. The clan and its members affected the world around them, the Waldsteine burned the signs into the cultural and agricultural landscape, their defended not only their own interests, but also the interests of their country and their ruler as well. They made a network of connection, so they bound the different social and geographic environments. I have to say they should be studied in future.